

T. C. İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

**ANADOLU'DA ROMA HÂKİMİYETİ:
İSYANLAR, TEPKİLER VE HUZORSUZLUKLAR.
ASIA EYALETİ'NİN KURULUŞU'NDAN (MÖ 129)
IUSTINIANUS DÖNEMİNİN SONUNA KADAR (MS 565)**

Y. Gürkan Ergin
2502030181

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa H. Sayar

İstanbul 2009

ÖZ

Uzun süreli bir egemenliğin çeşitli avantajları vardır: idare, ekonomi ve sosyal hareketlilikte istikrar ki, özellikle Roma İmparatorluğu'nda bu olgular çok açık şekilde izlenebilmektedir. Fakat bu durum, imparatorlukların tebaalarına her zaman adil davrandıkları ve başarılı bir yönetim gösterdikleri anlamına gelmez. Bu bağlamda, tezimiz, Anadolu'daki Roma hâkimiyeti boyunca meydana gelen isyan, huzursuzluk ve direnişleri; bunlar karşısında Roma'nın aldığı önlemleri, bunların başarıları ve başarısızlıklarını ele almaktadır. Bunun için yaklaşık 700 yıllık bir zaman dilimindeki olaylar birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak geniş bir çerçevede incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın başlığı okuyucunun aklına Roma'nın olumsuz taraflarını getirmesine karşın, tezin cevaplamaya çalıştığı diğer bir soru, Anadolu gibi geniş bir coğrafyada, çeşitli halklar arasında birçok olay çıkmasına rağmen, Roma'nın hâkimiyetini korumayı nasıl başarabildiğidir.

ABSTRACT

As is well known, the primary advantage of a long term rule is stability in administration, economy and social mobility, which can be traced especially in the Roman Empire. This does not mean, however, that during these periods of relative peace and prosperity the ruling powers always treated their subjects justly and displayed good administrative abilities. In this regard, my thesis focuses on the disturbing events of the Roman rule in Anatolia, on how the Romans dealt with rebellions and unrest; their successes and failures. Although the title may evoke a negative perception in readers' mind, this study also aims to reveal one basic fact: Why did Roman hegemony survive in Anatolia in spite of countless rebellions and unrests occurred in a wide geography and led by numerous people of different ethnics? What was the key to her success and why did the rebels fail?

ÖNSÖZ

Strabon'un Aristonikos'a katılan kölelerin "Güneş Ülkesi insanları" diye adlandırıldığını aktaran pasajını okuduğumdan beri, Anadolu'da Roma'ya karşı çıkan isyanlar beni giderek kendine daha çok çeken bir konu hâline geldi. Sonunda, küçük bir araştırmanın ardından, yaklaşık 700 yıllık Roma egemenliği süresince sadece belli başlı olayların ele alındığını ve ne yerli ne de yabancı literatürde konuya geniş bir perspektiften bakıldığını fark ettim. Böylece bu çalışma ortaya çıktı. Tez konum kabul edildikten sonra, içeriğin isyanlarla sınırlı kalmaması gerektiğini araştırmalarım derinleştikçe anladım. Sonunda sadece isyanları değil, Anadolu'da direnişin farklı yansımalarını ve yaşanan huzursuzlukları da ele almamın uygun olacağına karar verdim. Böylece tez temelinde Anadolu'da Roma egemenliğinin olumsuz yönlerine odaklanan, fakat bütün bunlara rağmen imparatorluğun Anadolu'daki varlığını yüzyıllar boyunca nasıl sürdürebildiğini anlamayı hedefleyen bir çalışma şeklini aldı, çünkü bunlar madalyonun iki yüzüydü.

Elbette, zaman diliminin genişliği ve olayların çeşitliliği göz önüne alındığında bunun zorlu, yorucu bir macera olacağını farkındaydım, ama eğer tez başarılıysa, bu başarıda aşağıda adı geçen kişilerin yardım ve emeklerinin büyük payı vardır:

Danışmanın Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'a bu konuda çalışmama izin verdiği, kütüphanesini açtığı ve yolumu kaybetmememi sağladığı; Prof. Dr. Oğuz Tekin ve Prof. Dr. Vedat Çelgin'e çok değerli önerileri, destekleri; Yrd. Doç. Dr. Hamdi Şahin'e tezin her aşamasındaki yardım ve paylaşımları, Dağlık Kilikia arşivi ve tezde adı geçen bazı yerleri ziyaretimde gösterdiği kolaylık, aynı zamanda gerek yabancı literatür gerekse antik metinler üzerine yaptığı yorum ve çeviriler; Arş. Gör. Ekin Öyken'e bana zevkli, samimi bir tartışma ortamını ve dostluğunu sunduğu, çeşitli metinlerin çevirileri; Arş. Gör. Müjde Türkmen'e kaynaklar konusundaki yardımları; Melahat Fındık (M.A.)'a Osmanlı İmparatorluğu hakkında sağladığı kaynaklar ve öneriler; TTK editörü Serap Şimşek'e bazı kaynaklara ulaşmamda gösterdiği yardımseverlik; Prof. Dr. Noel Lenski ve Prof. Dr. Clifford Ando'ya bazı önemli konulardaki tavsiyeleri için sonsuz teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunuyorum.

Son olarak, sadece tezimin oluşma sürecinde değil, akademik hayatımın her devresinde beni yalnız bırakmayan, bilgisi ve görgüsünü karşılık beklemeden sunan sevgili hocam Prof. Dr. M. Taner Tarhan'a; her zaman beni destekleyen, bana Almanya Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışma imkanı sağlayan, heyecanımı benimle paylaşan Prof. Dr. Ali Dinçol'a; tanıştığımdan beri varlığıyla ruhumda araştırma ve yazmayı tutkuya dönüştüren biricik eşim Ahu'ya; bu tezin her kelimesinde bana verdikleri emek ve sevgileri ışıyan aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I. KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR.....	8
A. FOUCAULT, İKTİDAR VE DİRENİŞ.....	8
B. ANTİK VE MODERN LİTERATÜR.....	15
1. Antik Kaynaklar.....	15
2. Modern Çalışmalar.....	31
C. ROMA DÖNEMİ KAYNAKLARINDA İSYAN VE HUZORSUZLUK KAVRAMLARI: ANADOLU'DAN ÖRNEKLER.....	38
II. CUMHURİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI.....	48
A. MÖ 133 ÖNCESİ ROMA-ANADOLU İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ.....	48
B. ARİSTONİKOS'UN DİRENİŞİ.....	55
C. VI. MİTHRADATES VE ANADOLU.....	75
III. İMPARATORLUK DÖNEMİNDE İSYANLAR, TEPKİLER VE HUZORSUZLUKLAR.....	95
A. ENTELEKTÜEL MUHALEFET VE SEÇKİNLERİN TEPKİLERİ.....	95
B. İKTİDAR MÜCADELELERİ VE YÖNETİCİ SINIFLAR.....	118
1. Sahte Liderler ve Taht Kavgaları.....	118
2. Valiler.....	143
3. Komutanlar.....	149
C. VASAL KRALLIKLAR, KURUMLAR VE SOSYAL ÖRGÜTLER.....	163
1. Vasal Krallıklar.....	163
2. Ordu.....	173
3. Meslek Birlikleri.....	185
4. Maviler ve Yeşiller.....	191

D. EKONOMİK SORUNLAR.....	204
1. Gıda Sıkıntısı.....	210
2. Vergiler.....	219
E. DİN KAYNAKLI SORUNLAR.....	237
1. Yahudilik.....	243
2. Hristiyanlık.....	249
3. Paganizm.....	277
4. İmparator Kültü.....	285
F. KORSANLAR VE HAYDUTLAR.....	290
G. KÖLE AYAKLANMALARI.....	384
H. ANADOLU’DA TEPKİNİN FARKLI YÜZLERİ.....	391
1. Arkeolojik Veriler.....	392
2. Firar ve Terk.....	397
3. Sanatta Direniş.....	400
IV. ÖNLEMLER: UYGULAMA VE ENGELLER.....	407
A. İLETİŞİM OLANAKLARI.....	411
B. İDEOLOJİK PROPAGANDA	414
C. EĞİTİM, İDARI GÖREVLER VE YETKİLER	424
1. Devlet Adamının Eğitimi.....	424
2. İmparator.....	432
3. Valiler.....	439
4. Elçiler ve Şehir/Eyalet Meclisleri.....	466
D. ASKERİ ÖNLEMLER.....	477
1. Ordu.....	477
2. Yerel Asayiş Kuvvetleri.....	506

3. Asker Kolonileri.....	513
E. EKONOMİK ÖNLEMLER.....	515
V. ANADOLU DIŞINDAKİ EYALETLER: BİR KARŞILAŞTIRMA	529
A. BATI EYALETLERİ.....	529
B. DOĞU EYALETLERİ.....	538
VI. MODERN KAVRAMLAR IŞIĞINDA ANADOLU'DA İSYAN VE HUZURSUZLUKLAR.....	544
A. KÜLTÜR ÇATIŞMASI.....	545
B. MİLLİYETÇİLİK.....	551
C. SINIF ÇATIŞMALARI.....	559
D. EMPERYALİZM.....	566
E. ROMALILAŞTIRMA.....	579
SONUÇ.....	586
KAYNAKÇA.....	606
EKLER.....	701

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1 : Anadolu'nun İsyân ve Kargaşa Katalogu

HARİTALARIN LİSTESİ

Hrt.1 : 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu (CAH 11, xvi, Map 1)

Hrt.2 : 2. yüzyılda Anadolu (CAH 11, 606-607, Map 8)

Hrt.3 : Anadolu'nun İsyân ve Huzursuzluk Haritası

RESİMLERİN LİSTESİ

Res. 1 : Quintus Labienus sikkesi (Metzler 1978, Abb. 1)

Res. 2 : Pescennius Niger sikkesi (<http://www.forumancientcoins.com/Coins2/28188p00.jpg>)

Res. 3 : Korakesion (yazarın arşivinden)

Res. 4 : Kragos (http://www.kesfetmekicinbak.com/fotograf/arkeoloji/08267/images/imperiaflex_0_0_0.jpg)

Res. 5 : Kilikia Aphrodisias'ı (Gürkan Ergin'in arşivinden)

Res. 6 : Limonlu Vadisi (Gürkan Ergin'in arşivinden)

Res. 7 : Lamos (Gürkan Ergin'in arşivinden)

Res. 8 : Germanikopolis (Gürkan Ergin'in arşivinden)

- Res. 9** : Göksu Vadisi (Gürkan Ergin'in arşivinden)
- Res. 10** : Kalykadnos (Göksu) ve Seleukia (Silifke) (yazarın arşivinden)
- Res. 11** : Isaura Nova (Zengibar Kalesi) (Yrd. Doç. Dr. Hamdi Şahin'in arşivinden)
- Res. 12** : Güneyde Korasion (Susanoğlu)'na bakan iki kule: solda Boyan ve sağda Tebelleş Kalesi (yazarın arşivinden)
- Res. 13** : Korasion (Susanoğlu) (Gürkan Ergin'in arşivinden)
- Res. 14** : Keşlitürkmenli Kalesi (Gürkan Ergin'in arşivinden)
- Res. 15** : Ephesos yakınlarından bir mezar stelinde *paraphylakes* ve *diogmites*ler (Speidel 1985: 159)
- Res. 16** : Nika Ayaklanması'nın etkilediği alanlar (Gürkan Ergin,
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Constantinople_imperial_district.png)

KISALTMALAR

<i>ACD</i>	:	<i>Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis</i>
<i>AClass</i>	:	<i>Acta Classica</i>
<i>ActAnt</i>	:	<i>Acta Antiqua</i>
<i>AHR</i>	:	<i>American Historical Review</i>
<i>AJAH</i>	:	<i>American Journal of Ancient History</i>
<i>AJP</i>	:	<i>American Journal of Philology</i>
<i>AnAnt</i>	:	<i>Anatolia Antiqua</i>
<i>AS</i>	:	<i>Anatolian Studies</i>
<i>AncSoc</i>	:	<i>Ancient Society</i>
<i>ANRW</i>	:	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i>
<i>BGU</i>	:	<i>Aegyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin: Griechische Urkunden</i>
<i>CAH</i>	:	<i>Cambridge Ancient History</i>
<i>CHJ</i>	:	<i>Cambridge Historical Journal</i>
<i>CIL</i>	:	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
<i>CJ</i>	:	<i>Cato Journal</i>
<i>CP</i>	:	<i>Classical Philology</i>
<i>CQ</i>	:	<i>Classical Quarterly</i>
<i>CR</i>	:	<i>Classical Review</i>
<i>CRAI</i>	:	<i>Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres</i>

<i>CSSH</i>	:	<i>Comparative Studies in Society and History</i>
<i>DHA</i>	:	<i>Dialogues d'Historie Ancienne</i>
<i>EA</i>	:	<i>Epigraphica Anatolica</i>
<i>EHR</i>	:	<i>The English Historical Review</i>
<i>ESR</i>	:	<i>European Sociological Review</i>
<i>ExpTim</i>	:	<i>Expository Times</i>
<i>FGrH</i>	:	<i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i>
<i>FHG</i>	:	<i>Fragmenta Historicum Graecorum</i>
<i>G&R</i>	:	<i>Greece and Rome</i>
<i>GH</i>	:	<i>Geographica Historica</i>
<i>GRBS</i>	:	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
<i>HAnt</i>	:	<i>Hispania Antiqua</i>
<i>HSPh</i>	:	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i>
<i>IEph</i>	:	<i>Inschriften von Ephesos</i>
<i>IG</i>	:	<i>Inscriptiones Graecae</i>
<i>IGBulg</i>	:	<i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i>
<i>IGR</i>	:	<i>Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes</i>
<i>IJNA</i>	:	<i>International Journal of Nautical Archaeology</i>
<i>ILS</i>	:	<i>Inscriptiones Latinae Selectae</i>
<i>IPriene</i>	:	<i>Inschriften von Priene</i>
<i>IRSH</i>	:	<i>International Review of Social History</i>
<i>ISmyrna</i>	:	<i>Inschriften von Smyrna</i>

<i>IStrat</i>	:	<i>Inschriften von Stratonikeia</i>
<i>JESHO</i>	:	<i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
<i>JHS</i>	:	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JIH</i>	:	<i>Journal of Interdisciplinary History</i>
<i>JMH</i>	:	<i>Journal of Military History</i>
<i>JRA</i>	:	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
<i>JNES</i>	:	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
<i>JRS</i>	:	<i>Journal of Roman Studies</i>
<i>JSNT</i>	:	<i>Journal for the Study of New Testament</i>
<i>JSS</i>	:	<i>Journal of Syriac Studies</i>
<i>JVEG</i>	:	<i>Jaarbericht van het Voor-Aziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux</i>
<i>MediterrAnt</i>	:	<i>Mediterraneo Antico</i>
<i>MHR</i>	:	<i>Mediterranean Historical Review</i>
<i>NC</i>	:	<i>Numismatic Chronicle</i>
<i>OGIS</i>	:	<i>Orientis Graeci Inscriptiones Selectae</i>
<i>OTerr</i>	:	<i>Orbis Terrarum</i>
<i>P&P</i>	:	<i>Past and Present</i>
<i>RIDA</i>	:	<i>Revue Internationale des Droits de l'Antiquite</i>
<i>RPAA</i>	:	<i>Rendiconti della Pontificia accademia di archeologia</i>
<i>SCI</i>	:	<i>Scripta Classica Israelica</i>
<i>SEG</i>	:	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
<i>SIG</i>	:	<i>Sylloge Inscriptionum Graecarum</i>

<i>SNR</i>	:	<i>Schweizerische Numismatische Rundschau</i>
<i>StudClas</i>	:	<i>Studii Clasice</i>
<i>Syll.</i>	:	<i>Sylloge Inscriptionum Graecarum</i>
<i>TAPA</i>	:	<i>Transactions of the American Philological Association</i>
<i>TMSJ</i>	:	<i>The Master's Seminary Journal</i>
<i>VC</i>	:	<i>Vigiliae Christianae</i>
<i>VDI</i>	:	<i>Vestnik drevnej istorii</i>
<i>WA</i>	:	<i>World Archaeology</i>
<i>ZPE</i>	:	<i>Zeitschrift for Papyrologie und Epigraphik</i>

TEKNİK NOTLAR

Tezin yazımında ve antik isimlerin kullanımında, TDK'nın *İmla Kılavuzu*, Ankara 2005 bazı ufak değişikliklerle esas alınmıştır. Antik eserlerin kısaltmalarında *The Oxford Classical Dictionary* kullanılmıştır. Roma eyaletlerinden bahsedildiği zaman bunlar Latince formları ile zikredilmiş, antik bölgeler için Yunanca formlar tercih edilmiştir (Mısır gibi bazı istisnalar hariç). Got ve German isimleri, alışık olduğumuz şekilde, örneğin “Alarik”, “Tribigild” yerine özgün Latince formları (“Alaricus”, “Tribigildus”) kullanılmıştır. Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler “Milattan Sonra”dır.

GİRİŞ

“Bunu (“imperium romanum”) sekiz yüzyıllık kader ve disiplin yarattı; onu yok edeceklerin kendileri de yok olmadan yıkılamaz... O yüzden her iki tarafın –hem fatihlerin hem de fethedilenlerin- eşit haklara sahip olduğu bu şehri ve barışı sevin, kucaklayın; isyan ve perişanlığı sadakat ve güvene tercih etmeyin.”

Cerialis’in Civilis yanlılarına yaptığı konuşmadan (Tact. Hist. 4.74)

Fatihlerin ve fethedilenlerin eşit, barışın hâkim olduğu bir ülke... Cerialis’in olmasa da Tacitus’un kendi düşüncesini ya da tarihçinin subaylığa yükselmiş bir “yere” Roma vatandaşının ne düşünebileceğini veya düşünmesi gerektiğini(!) aktaran bir ifade... Elbette Roma ya da yakın tarihteki herhangi bir imparatorluk Cerialis’in idealini tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Ama bu, Roma’nın 50 ve 60’ların Hollywood filmlerinde görmeye alıştığımız kadar acımasız, halkını sadece kılıçla yöneten, hoşgörüden nasibini almamış bir imparatorluk olduğunu göstermez. Diğerleri gibi Roma da imparatorluk olmanın zayıflıklarını bünyesinde barındırmaktadır: uçsuz bucaksız bir toprak parçası üzerinde bin bir çeşit halkı, kültürü, inancı vb. bir arada tutmak, yönetmek; aynı zamanda çağa özgü iletişim olanaklarının ve teknolojinin ilköllüğü gibi nice sorunlar... Anadolu da bu yapının bir parçası olarak imparatorluğun sunduğu avantajlardan yararlanmış, aynı zamanda getirdiği zorlukları yaşamıştır. Fethedilen fatihini bazen kucaklamış, bazen eleştirmiş bazen de silahına sarılarak tehdit etmiştir. Bazen bu zorluklar bürokrasi sayesinde çözülebilmüş ya da çözülememiş, bazen isyan ve kargaşa yaratacak kadar ciddi bir hâl almıştır. Çalışmamız Roma hâkimiyetinin Anadolu’da resmen başlamasından Iustinianus döneminin sonuna kadar geçen zaman dilimi içinde çıkan isyanları, tepkileri, huzursuzlukları sebep ve sonuçlarıyla incelemeyi, bunlara karşı Roma’nın aldığı önlemleri tartışmayı, nihayetinde bütün bunları bir süzgeçten geçirmeyi hedef edinmiştir.

Konu Anadolu’yu kapsamakla birlikte, aşağıda da görülebileceği gibi, imparatorluğun diğer bölgelerinde cereyan etmiş olaylara da sık sık değinilecek ve kapsamlı karşılaştırmalar

yapılacaktır. Daha geniş bir çerçeveyi benimsememizin nedeni, sadece imparatorluğu bir bütün olarak ele alırsak, bu kadar uzun bir süre nasıl ayakta kalabildiğini, neden hiçbir isyanın imparatorluğu parçalamayı başaramadığını anlayabileceğine dair inancımızdır. Hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde, sadece bir bölgenin/eyaletin ya da şehrin tarihi ve arkeolojisine verilen ağırlık, tablonun bütünü görmemizi engellemektedir. Sauer'ın vurguladığı üzere, İngiltere'yi veya Orta İtalya'yı ele alan bir eser, imparatorluğun geri kalan %96-99'unu göz ardı etmektedir (Sauer 2004: 115). Bu durum ülkemizdeki Eskiçağ tarihi ve arkeoloji araştırmalarında da farklı değildir. Yerel/bölgesel araştırmaların, her zaman imparatorluk düzeyinde daha geniş bir ağı/dünyanın bilinciyle yapıldıklarında daha verimli olacakları şüphesizdir. Sınırlı coğrafi alanlarda yapılan çalışmaların sakıncalarından biri, imparatorluklarda sürekli bir yerel/bölgesel direnişin bulunması gerektiğine ve bunun evrensel olduğuna dair uyandırdıkları kanıdır (Sauer 2004: 116-117). Direniş eğer yazılı kaynaklarda yoksa o zaman arkeolojide aranmaktadır. Örneğin Wells, Germania'da geleneksel evlerin, çanak çömleğin, *fibulaların*, gömü gelenekleri vb.nin "kültürel direniş" gösterdiğine inanmaktadır (Wells 1999: 170, 196-198). Oysa Roma'nın yerel halkın geleneklerini serbestçe yaşamasına karışmadığı ya da basitçe geleneksel değerlere bağlı kalmak istedikleri gibi bir açıklama kulağa daha mantıklı gelmektedir ve bazen bu basit çözüm gözden kaçabilmektedir. Hales'in Antiokheia için öne sürdüğü benzer görüşler aşağıda ele alınacaktır.

Yine de, Foucault'ya göre direniş, iktidar ilişkilerinin olduğu her yerdedir, ama her imparatorlukta bir kuralmış gibi siyasi ayrılıkçı karakter taşıdığı söylenemez. Örneğin 69'daki Batavi isyanı Roma İmparatorluğu'nun batısındaki ayrılıkçı son isyan olmuştur. Doğuda ise 135'teki Yahudi ayaklanması bir istisnadır (Sauer 2004: 117). Isauria'lılar da "görünüşte" ayrılıkçı tutum izlemişlerdir, ama aşağıda göreceğimiz gibi, ayrı bir devlet kurmaktansa 5. yüzyılda iktidar ilişkilerinin önemli aktörleri olmayı yeğlemişlerdir. Kilikia Korsanları bu tanıma belki daha uygundur. Pekary'nin listesi (Pekary 1987) 238 yılına kadar 130 civarında isyan, kargaşa ve huzursuzluk içerir, fakat hiçbiri imparatorluktan ciddi bir kopuş yaratan büyük çaplı milliyetçi isyanlar değildir. Anadolu kadar diğer bölgelerde de 3. yüzyıl ve sonrasında genel bir tedirginlik havasının varlığı inkâr edilemez, ama bu dönemdeki olaylar iç savaşlar, istilalar, ekonomik sıkıntılar gibi etkenlerin neticesinde meydana gelmiştir. Bu olaylar karşısında, Roma da en az diğer imparatorluklar kadar acımasız olabilmıştır. Fakat dinî fanatizm veya ırkçılık gibi

21. yüzyılın mantık dışı olaylarının aksine, Roma'nın acımasızlığı kendi içinde anlaşılabilir bir nedene, yani iktidar olma arzusuna dayanmaktadır (Sauer 2004: 118). Silahlı direnişi değil de sadakati seçenler, etnik kimliklerine bakılmaksızın şiddetten kurtulmuşlardır. Vatandaşlık hakkının sadece bir kesime değil herkese açık olması, insanların ve sosyoekonomik şartlarını düzeltmeleri için gerçekçi bir yol sunan toplumsal düzen, başarılı bir entegrasyonun önemli unsurlarıdır. Roma'nın kozmopolit yapısının ve bunu bir arada tutuma yöntemlerinin, Roma'yı Roma yapan özelliklerin başında geldiği söylenebilir. İmparatorluğun sadece Anadolu'dan ibaret olmadığını aklımızda tutarsak, sorulması gereken yeni sorular, araştırılması gereken yeni alanlar daima olacaktır. Ancak tek bir bölgeye odaklanmak, ağaçlara bakıp ormanı görememek anlamına gelmektedir.

Direnin çeşitli türleri vardır: Bazen silahlı başkaldırı şeklindedir, bazen de bir grubun kendisini devletten soyutlaması, yani devlete yükümlülüklerini yerine getirmemesi, bütün bağlarını koparmasıdır. Hoşnutsuzluğu ifade etmenin başka bir yolu da, iktidar karşısı düşünceleri yazıya dökmek ya da halk önünde paylaşmaktır. Bu tanımlar, Roma tarihi çerçevesinde en verimli şekilde İmparatorluk Döneminde incelenebilmektedir. Ancak bu durum, Cumhuriyet Döneminde benzer bir çalışmanın yapılamayacağı anlamına gelmez, ama Roma'nın resmî olarak egemenliğini kurduğu, dolayısıyla eyaletler düzeyinde kurumsallaşmanın yaşandığı dönem İmparatorluk Dönemidir. Bu yüzden, somut bir iktidar karşısında Anadolu'da görülen direnişlerin niteliği ve çeşitliliği artmaktadır. Doğal olarak, *Principatus*'a geçişle birlikte, yeni yönetim şekline karşı tepkilerin daha yoğunlaşmasını ve farklı şekillerde karşımıza çıkmasını bekleyebiliriz. Vogel-Wiedemann, bunların temelde iki gruba ayrılabilceğini söyler: sosyoekonomik koşullara ya da belli bir imparator ile onun temsil ettiğı idare şekline (rejime değil) gösterilen direniş (Vogel-Wiedemann 1979: 93). Eyalet idaresinde başarılı imparatorların dönemlerinde bile, çoğunlukla mali yükler ya da Romalı valilerin yolsuzlukları yüzünden sorunlar çıkmıştır. Lejyonlardaki isyanlar ise, bunların buldukları eyaletlerdeki koşullarla değil, imparatorların karakterleri, aldıkları kararlar, genel tutumları vb. ile ilgilidir: Augustus'un ölümünden sonra Germania ve Pannonia'daki isyanlar ya da Claudius'un tahta geçişine karşı Illyria birliklerinin gösterdiği tepki gibi... Bununla birlikte, monarşiye geçişin en dramatik biçimde hissedenler eyaletler ya da askerler değil, Senato olmuştur. O yüzden, eyaletler ile senatörlerin gösterdiği tepkiler değişmektedir ve genellikle birbiriyle örtüşmemiştir. İki tarafın

öncelikleri ve endişeleri nadiren kesişmiştir. Nitekim Anadolu'daki herhangi bir isyanda Senato'nun ya da senatörlerin parmağına pek rastlanmamaktadır.

Halk direnişe başvurmadan istediklerini elde etmek için nasıl hareket ediyordu? Öncelikle, şehirler valiye ya da gerektiğinde imparatora başvurabiliyorlar ve böylece sorunlar şiddete yol açmadan çözülebiliyordu. İmparator bu taleplere olumlu ya da olumsuz bir cevap vermektedir. Ando, bu ilişkinin çarpıcı bir örneğini vermektedir (Ando 2000: 73 vd.): 245'te Dura Europos'un birkaç kilometre kuzeyindeki bir kasabadan bir grup, aralarında çıkan bir anlaşmazlığı çözmek üzere Antiokheia'ya gelerek valinin olaya el koymasını istemişlerdi. Neden bu küçük kasabanın sakinleri onca zahmete katlanıp uzun yolu kat ederek aslında yerel otoritelerin de çözmekle yükümlü olduğu bir meseleyi Antiokheia'daki valiye taşımışlardı? Başka bir devletin eline geçse imparatorluğun dikkatini bile çekmeyecek olan kasaba sakinleri, yine de imparatorluktaki diğer milyonlarca kişi gibi Roma'nın imparatorluğun en uzak köşesinde bile belirli bir hukuki/siyasi düzeni işletebilme kudretini tanıyor ve bunu kabulleniyorlardı. İmparatorluğun yaptığı propaganda ve somut tutumu, herkesin şikâyetlerine bir muhatap bulacağı, Roma'nın düzeni ve adaleti sağlayacağı yönündeki inancı pekiştirmekteydi. İşte bu inanç şiddete başvurulmadan, her zaman etkili olmasa da, bürokrasi yoluyla işlerin halledilebilmesini sağlıyordu. Bütün bunlar ayrıntılarıyla aşağıda ele alınacaktır. Çalışmamız direniş ve huzursuzlukları ele almakla birlikte, amaçlarımızdan biri de, söz konusu kavramların Roma İmparatorluğu'na yükleyeceği olumsuz anlamları 800 yıllık egemenliğin olumlu yanlarıyla dengelemektir.

Amaç. Bugüne kadar konu üzerine yapılan araştırmalar genellikle Anadolu'nun belli bir dönemini ya da belli olaylarını ele almıştır. Anadolu'daki 600 küsur yıllık Roma hâkimiyeti boyunca başlıca isyanları, tepkileri vb. uzun bir tarih süreci içinde bir araya getiren ve bunların arasındaki muhtemel ilişkileri bir bütünlük içinde ortaya koyarak, farklı açılardan yaklaşımlar sunan bir çalışma bildiğimiz kadarıyla henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu parçalı tablonun, Roma-Anadolu ilişkilerine daha geniş bir açıdan bakılabilmesi amacıyla tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Tezimiz resmi bir araya getirmek için atılan bir adımdır. Burada ele alınan konular çerçevesinde, Anadolu'nun diğer Roma eyaletleriyle olan farklarını ve

benzerliklerini ortaya koymak da temel amacımızı yönlendirmiştir. Böylece, yaşanan olayların evrensel ya da yerel karakterleri kanımızca daha iyi anlaşılacaktır. İsyanlar, doğal olarak tarihçilerin ilgisini çeken önemli bir olgudur, ama en az bu kadar önemli başka bir konu da “neden isyan çıkmadığı”dır. Çalışmamız, Roma’nın Anadolu’daki sorunlarla baş etmek için ne gibi askerî, ekonomik, idari yöntemlere başvurduğunu, bunlarda ne derece başarı kazandığını ve karşılaştığı zorlukları tartışmakta, böylece madalyonun iki farklı yüzünü göstermeyi hedeflemektedir.

Yöntem. Tezin bölümlendirilmesinde kronolojik değil, tematik bir yaklaşım tercih edilmiştir. Kronolojik düzenlemenin en önemli dezavantajı olayların bütünü ve birbiriyle ilişkilerini görmeye engel olması, gelişimlerini izlemeyi zorlaştırmasıdır. Tematik düzenlemede ise, doğal olarak her konunun kendi içinde kronolojiyi muhafaza etmesine özen gösterilmiştir. Böylece daha tutarlı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Emperyalizm, Romalılaştırma vb. modern kavramların ayrı bir bölümde ele alınması uygun görülmüştür. Genelde tarihçiler bu kavramları tezimizde ele alınan birçok olayla ilişkilendirmektedir. Ne var ki, her bir olay için ayrı değerlendirme yapmamız dağınık bir manzara sunacaktır. Aynı şekilde, “arkeolojik veriler”, “fırar ve terk”, “sanatta direniş” gibi olgular ayrı bir gruplamayı gerektirmektedir. Çünkü bunlar çoğunlukla eyleme ya da şiddete dönüşmeyen hoşnutsuzlukların ve değişimlerin yansımalarıdır. Bazı bölümlerde Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırmalara gidilmiştir. Bunun temel nedeni, her iki imparatorluğun da dikkat çekici benzerlikler taşımaları ve aynı coğrafyada uzun süre hüküm sürmüş olmalarıdır. Ayrıca, Osmanlı Döneminde Anadolu’nun büyük kısmında 20. yüzyılın başlarına kadar sanayileşme öncesi bir yaşam tarzının egemen oluşu, mukayeseyi daha elverişli ve cazip bir hâle getirmektedir. Çalışmamızın ilgili yerlerinde görüleceği gibi, zaman farkına rağmen bazı şeyler hiç değişmemiştir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu çoğu kez Avrupa krallıkları ya da imparatorluklarından çok daha aydınlatıcı bir kaynaktır.

Tezin ele aldığı konu itibarıyla, bazı modern sosyolojik ve felsefi görüşlere yer verilmesi uygun görülmüştür. Modern yaklaşımların antik çağa her zaman uygulanamayacağı gerçeği, bu satırların yazarı tarafından bilinmektedir. Fakat çoğu zaman, bu yaklaşımların antik çağı daha iyi anlama yolunda önemli katkılar sağladığını unutmamak gerekir. Karl Marx, Adam Smith,

Louis Althusser veya Jürgen Habermas gibi fikir adamlarından yoksun olsaydık, Rostovtzeff, Finley, de Ste. Croix veya Clifford Ando gibilerinin eskiçağ çalışmalarına yön veren eserleri ortaya çıkmayabilirdi. Onların on yıllar geçmesine rağmen hâlen temel kaynak kabul edilmelerinin ardında, modern fikir akımlarını verimli ve aydınlatıcı şekilde kullanabilmelerinin etkisi büyüktür. Bizim çalışmamızda ise, 20. yüzyılın ünlü tarihçisi ve düşünürü Michel Foucault'nun görüşleri önemli bir yer tutmaktadır. Foucault iktidar, birey (ya da özne) ve direniş üzerine yaptığı çalışmalarla, bizim ele aldığımız başlıklar için cazip ve ilgi çekici savlar öne sürmektedir. İktidar ve direnişin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunan Foucault, aynı zamanda, iktidarın her zaman “baskıcı” bir olgu olarak algılanmaması gerektiğini de ileri sürmektedir. Bütün bunlara ileriki bölümlerde değinilecektir. Çalışmamızda en az Foucault kadar önemli bir yere sahip olan Fernand Braudel'in Akdeniz'i konu alan anıtsal eseri, “Giriş”te savunduğumuz görüşlerin somutlaşmış örneklerinden biridir. Annales Okulu'nun ileri gelen figürlerinden biri olan Braudel, tarihin yazılmasında büyük sosyoekonomik etkenleri vurgulamış, kuru bir kronolojik tarih anlatımını benimsememiştir. Bu açıdan, Braudel'in görüşleri, yukarıda belirttiğimiz gibi, bölgesel çalışmaların Roma İmparatorluğu'nun genel dinamiklerini göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğine dair inancımızla örtüşmektedir. *Akdeniz*'de de fark edilebileceği gibi, tarihinin marjinal gruplara ve alt sınıflara özel ilgisi vardır. Kitabında kölelerin, çiftçilerin, dağlı halkların ve şehirli alt sınıfların büyük yer tuttuğu görülmektedir. Braudel'e göre bunlar uygarlığın gerçek malzemelerdir. İleriki bölümlerde değineceğimiz gibi, antik kaynaklar da isyanlar ve huzursuzlukların kaynağı olarak çoğu kez *topos* olarak karşımıza çıkan köleleri, işsiz güçsüzleri, haydutları vb. göstermektedir. Braudel'in sadece II. Felipe dönemi ile sınırlanmayan gözlemleri bizim için aydınlatıcıdır. Son olarak, sadece tezimizin değil, haydutlukla ilgilenen diğer tarihçilerin de sık sık göndermelerde bulunduğu Erich Hobsbawm'a kısaca değinmemiz gerekir. Hobsbawm eskiçağ tarihçileri arasında popülerliğini temel olarak haydutlar üzerine yaptığı çalışmasına borçludur ve Isauria'daki haydutluk faaliyetlerine odaklanmış modern çalışmalarda istisnasız kendine yer bulmuştur. Bununla beraber, Hobsbawm'ın asıl ilgisi, “toplumsal haydut” denilen bir gruptur ve bu gruba da Marksist bakış açısından yaklaşmaktadır. Ne yazık ki, antik kaynaklar, Isauria haydutluğu konusunda Hobsbawm'ın görüşlerini destekleyecek tatmin edici kanıtlar sağlamamaktadır. Yine de, bazı önemli tespitleri yol göstericidir.

Zamansal ve Coğrafi Sınırlar. Çalışmamız MÖ 129'da Roma'nın Anadolu'da Asia Eyaleti'ni kurmasıyla başlayıp Iustinianus'un saltanatının 565'te bitişine kadar yaklaşık 700 yıllık bir zaman dilimini ele almaktadır. Elbette Roma MÖ 129'dan önce de Anadolu ile ilişki içindeydi. Ancak "resmî" bir varlığının bulunmaması, dolayısıyla "isyan" tanımının geçersiz kalması nedeniyle, Aristonikos'un direnişini saymazsak, MÖ 129 öncesi tezin ilgi alanı dışında kalmaktadır. Bununla birlikte, konunun daha iyi anlaşılması açısından söz konusu tarihe kadar olan belli başlı olaylara yer verilmiştir. Iustinianus döneminin sona erdiği 565'in tezin bitiş tarihi olarak seçilmesinin birkaç nedeni vardır: Öncelikle Iustinianus öldüğü sırada bütün İtalya'yı, Kuzey Afrika'yı Balkanları ve kısmen İspanya'yı ele geçirmiş, Roma İmparatorluğu kısa süreli bir diriliş yaşamıştır. İmparatorun yayınladığı kanun derlemelerinin (*Codex Iustinianus*) geçerliliği –en azından kağıt üzerinde- sadece doğuyu değil, yeni fetihler sayesinde batıyı da kapsamıştır; yani her iki yarıda tek bir yasayı benimsemiş meşru bir idari yapı söz konusudur. Dolayısıyla Iustinianus'un saltanati Roma'nın canlanışını temsil eden ve bir anlamda hâlen Roma İmparatorluğu'ndan söz edebileceğimiz son dönemdir. Daha da önemlisi, böyle bir çalışmanın antik çağda Anadolu'daki en önemli isyanlardan biri olan Nika Ayaklanması'nı içermemesi düşünülemezdi. Her ne kadar ayaklanma geç tarihli de olsa, benzer olayların *Principatus*'un ilk yıllarına kadar uzanması nedeniyle, tezimizde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Tezin coğrafi sınırları bugün batıda kabaca Türkiye Trakya'sından, doğuda imparatorluğun Fırat sınırına kadar uzanmaktadır. Doğal olarak, karşılaştırma amacıyla diğer imparatorluk eyaletlerindeki olaylara da değinilmiştir. Bunlar arasında Antiokheia özel bir yere sahiptir. Her ne kadar Syria Eyaleti'nin başkenti olarak Anadolu'nun dışında kalsa da, Anadolu'ya bu kadar yakın bir merkezin, üstelik de imparatorluktaki üçüncü büyük kentin sıkça zikredilmesi normaldir; birçok açıdan Anadolu'yla ilgili önemli tespitler yapmaya imkân tanır.

I. KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

A. FOUCAULT, İKTİDAR VE DİRENİŞ

Bu bölüm, 20. yüzyılın ünlü filozof ve sosyal tarihçisi Michel Foucault'nun çalışmalarında önemli bir yere sahip iktidar ve buna bağlı olarak direnişin doğası hakkındaki bazı tespitlere ayrılmıştır. Foucault'nun görüşleri kanımızca bazı açılardan konumuzla yakından ilgili ve aydınlatıcıdır. Filozofu uzun süre meşgul eden iktidar kavramı Roma iktidarını ve ona karşı gösterilen direnişleri nasıl algılamamız konusunda bize yardımcı olabilir. Foucault'nun siyaset felsefesi üzerine çalışmış Kelly, Foucault'nun teorisinde iktidarın başlıca beş belirgin karakteri olduğunu belirlemiştir. Roma iktidarının doğası ve isyanlarla olan ilişkisi de bu tespitler doğrultusunda incelenebilir (Kelly 2009: 37 vdd.):

- 1) *İktidar nesnelidir; bireylerin istekleri tarafından yönlendirilmez.* İsyancılar ya da senatörler imparatorlara, valilere ve bürokratlara karşı gelmiştir, ancak **iktidarın kendisi, yani monarşi** nadiren eleştirilere hedef ve ayaklanmalara sebep olmuştur, çünkü bunlar kişiliği olmayan iktidarı vücuda getiren yönetici ve bürokratlara yönelmektedir.
- 2) *İktidar görecedir; hangi tarafın daha kalabalık olduğuyla değil, her zaman insanlar arasındaki iktidar ilişkileri ile ilgili bir meseledir.* Foucault'nun bu görüşü, neden imparatorluk merkezinden çok uzakta ve yerel nüfusun "Romalı" nüfusun çok üzerinde olduğu yerlerde bile insanların Roma'nın otoritesini kabul ettiğini, büyük ayaklanmalara kalkışmadığını ve Roma mahkemelerinden adalet beklediğini açıklayabilir.
- 3) *İktidar merkezî karakterli değildir; tek bir bireye ya da sınıfa yönelmez.* Foucault burada aksi görüşteki Marksizm'den ayrılmaktadır. En azından Anadolu'da belli bir sınıfın özellikle isyanlarla ilişkilendirilmemesi, Roma iktidarının bu özelliği taşımadığını göstermektedir. Kölelerin Anadolu'daki bazı olaylarda öne çıkmaları daha ziyade yaşam şartları yüzünden kolayca yönlendirilebilmeleriyle ilgilidir. Zengin-yoksul çatışması ise aşağıda göreceğimiz gibi özellikle sınıfsal nitelik taşımamaktadır.

4) *İktidar birçok yöne uzanır; daha güçlüden daha zayıfa doğru hareket etmez, dipten/alttan gelir.* Foucault Fransız Devrimi'ni örnek vererek, devrim sırasında iktidar ilişkileri piramidinde en altta yer alanların sergilediği harekete geçebilme kapasitesini vurgulamaktadır. Bunun sebebi piramidin tepesi ve tabanı arasında kılcal damarların ana damarlarla olan ilişkisine benzer bir ilişkinin varlığıdır. Yani monarşinin başındaki imparator ve diğer devlet araçları/kurumları (ana damarlar) iktidarı, yerel iktidar ilişkilerinin (kılcal damarlar) üzerine bina edilmiştir. İktidarın tepeden aşağıya doğru yayılabilmesi için, aynı anda tersinin de gerçekleşmesi gerekir. Foucault Fransız feodalitesini örnek vermektedir: Serflerle onlardan toprak kirası alan lord arasında yerel ve otonom bir iktidar ilişkisi bulunur. Bu ilişkinin sürebilmesi için, feodal sistemdeki piramidal hiyerarşinin desteğine ihtiyaç duyulur. Bu feodal sistem, 11. yüzyıldan itibaren Fransız kralları ve devlet kurumlarının geliştirdiği tutumlar, organlar ve yerel ilişkilerin eseridir ve merkezî otoritenin basit bir yansıması değildir. Diğer bir deyişle, yerel iktidar ilişkileri daha üst düzeydeki iktidar ilişkilerinin üzerine bina edilmektedir. Piramidin aşağısındakilerin, yani alt sınıfların isyan etmesi her zaman söz konusudur, ama bu olasılık tehdit ve olağanüstü şiddet kullanımı ile engellenmektedir. İsyanın gerçekleşmesi için, piramidin aşağısında bulunanların, üst düzey iktidar ilişkilerinin merkezî iktidarın basit yansımasından öte bir anlam taşıdığını bilmeleri gerekir: İktidar sadece kral ya da imparatorun ibaret değildir; üst düzey iktidar ilişkilerinde birçok aktör yer almaktadır. Buna bağlı olarak, Foucault aynı zamanda mutlak monarşinin asla gerçekten mutlak olmadığını söyler. Toplumda, üst düzey iktidar ilişkilerini kavramış bazıları ya da bir kesim, monarşinin asla mutlak olmadığını bilecektir: Kral yanındaki soyluların mutabakatına dayalı olarak hüküm sürmektedir. Aynı şekilde, *Principatus*'ta imparatorun meşruluğu başta Senato olmak üzere ordunun ve halkın *censusuna* bağlıdır. Bu gerçeği bilen kesimler, bir iç savaş ve isyan olasılığının her zaman farkındadır. Bu yüzden *Principatus*'ta imparatorun meşruiyeti ve karizması büyük önem taşımaktadır. Roma iktidarında, piramidin tabanında, imparatorluğun yerel aristokratlar aracılığıyla halk üzerinde kurduğu yerel iktidar ilişkileri bulunur: İktidarın vergi toplama, *census*, ordunun işe ve ibatesi vb. ihtiyaçları, aristokratların üzerinden halka ulaşır ve yerel iktidar ilişkileri böyle şekillenir. Halkın ya da alt sınıfların içinden çıkan isyanlar, hedefleri rejimi ya da imparatorluğu yıkmak olduğunda, her zaman başarısızlığa uğramıştır, çünkü karmaşık üst düzey iktidar ilişkilerini kavramaları zordur. Öte yandan, bunu görebilen

Senato ya da ordu gibi unsurlar bu konuda daha şanslıdır. Mutlak monarşide iktidarın merkezileşmesi bürokratların ve burjuvanın etkisini arttırmıştır. Foucault'ya göre bunlar, iktidarların güç dengesine bağlı olduğu gerçeğini çarpıtır (Kelly 2009: 40-41). Yani bürokratların sayısı arttıkça ve bürokrasi hantallaştıkça, isyan ya da “devrim” gibi teşebbüslerin hedeflerinde “şaşma” ihtimali belirmektedir. Çünkü iktidarın kendini gösterme biçimleri artmakta, devlet organları ve bürokratların iktidar ilişkileri içindeki yerleri çeşitlenmektedir. Böylece karmaşıklaşan iktidar ilişkileri içinde isyancıların hedefleri biçim değişime uğramaktadır. Diocletianus'un düzenlemeleri neticesinde katlanan bürokratik personel ve ağırlaşan bürokrasinin benzer bir etki yapması mümkündür. Örneğin, Diocletianus'un tahttan feragat ettiği 305'te İngiltere dört, İspanya altı ve Afrika yedi eyalete bölünmüştü. Zaten karmaşıklaşan bürokrasi ile birlikte böyle bölünmeler ve ardından Tetrarkhi ile imparatorluğun çok başlılığa sürüklenmesi, iktidar ilişkilerinin daha da karmaşıklaştırmıştır. Dolayısıyla bu durumun isyanların hedeflerini etkilemesini bekleyebiliriz.

- 5) *Teknoloji iktidarı baskıcı ya da müspet yapabilir.* Foucault'nun bu görüşü isyanları Roma iktidarının baskıcı ve olumsuz yönlerini vurgulamak için kanıt gösteren modern araştırmacılar ve savlar ile doğrudan ilgilidir. Foucault'ya göre aslında günümüzde iktidarın doğası değil, teknolojik işlevleri değişmiştir. Günümüzde daha verimli yeni **iktidar teknolojileri** ortaya çıkmıştır ve bunlar bireylere ya da toplumlara daha önce olmadığı kadar tek tip davranış şekilleri üretirler. Foucault modernlik öncesi iktidarı **egemen iktidar** (*sovereign power*) olarak nitelendirmekte ve bu iktidarın “aşırı şiddet” ile işlediğini söylemektedir. Modern dünyada egemen iktidar varlığını sürdürmekle birlikte, iki yeni teknoloji tarafından desteklenmektedir: Bunlardan **mikropolitik** özellikler taşıyan **disiplin** bireylere yöneliktir ve onların akılları kadar vücutlarını da cezaevi, fabrika, okul vb. ile kontrol etmektedir. Modern Çağın ürünü olan **Biyo-iktidar** ise, disiplinin aksine daha geniş ölçeklidir ve nüfusu teşkil etmeye, şekillendirmeye yarar (örneğin bayındırlık faaliyetleri, üniversiteler, vb.) odaklıdır. Bu özelliklerinden dolayı, modernlik öncesi egemen iktidar ile çelişki içindedir, çünkü şiddetle hizaya getirmek yerine aklı/vücudu eğitmekle, insanları istediği biçimde hayatta tutmakla bu amacına ulaşır. Bu çerçevede, Roma iktidarının isyanlar ve huzursuzlukların ışığında “baskıcı” olarak nitelendirilmesinin sebebi, imparatorluğun disiplin ile biyo-iktidarın kontrol mekanizmalarına ya hiç sahip olmayışı ya

da bunlardan bazılarını ilkel düzeyde kullanmasıdır. Dolayısıyla Roma'nın tebaasına tutumunu incelerken, dönemin kendine özgü koşullarını göz ardı etmemek gerekir.

Çalışmamız, başlığında üç farklı kavramı barındırmaktadır: isyan, tepki ve huzursuzluk. Her isyan bir tepkidir, ama her tepki isyana dönüşmez; her huzursuzluk isyan değildir, ama isyan bir huzursuzluktur; huzursuzluk bir tepkidir, ama bu tepki her zaman doğrudan iktidara karşı değildir. Konumuz Anadolu'daki olayları üç değişik sıfat ile tanımlamayı zorunlu kılmakla birlikte Foucault için bütün bunlar “direniş” adı altında toplanabilir:

“İktidarın olduğu yerde direniş de vardır ve iktidar toplumun her yerine nüfuz ettiğine göre direniş de her yerdedir. Potansiyel bir direniş ya da isyan olmadığı sürece iktidar da yoktur. Aksi takdirde kendimiz değil; üzerimizde otorite kuranların elinde sadece araç oluruz.”

(Foucault 1978: 95-96)

Bu durumda, çalışmamızdaki “sanatta tepki” ya da “fırar ve terk” gibi başlıklar diğerleriyle birlikte, Foucault'da **direniş** kategorisine dâhildir, çünkü

“(İktidar ilişkileri) ancak direniş noktalarının çokluğu aracılığıyla var olabilirler ve bu noktalar iktidar ilişkilerinde düşman, hedef veya yardımcı rolü oynarlar. Direniş noktaları iktidar ağının her yerinde mevcuttur. Bundan ötürü tek bir ‘büyük direniş’ noktası yoktur. Daha ziyade hepsi özel durumlar olan ‘direnişler’ vardır: mümkün olan, gerekli, imkânsız, anlık, vahşi, tekil, organize, hiddetli, sert, uzlaşmaz, çabuk dinen ya da fedakârlık isteyen...”

(Foucault 1978: 95-96)

Buna göre direniş kendini çeşitli şekillerde gösterebilmekte, toplumun farklı kısımlarını, farklı oranlarda etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, yukarıdaki olgular onu üreten toplumun iktidarla karşılaşmasının/ilişkisinin eseridirler. Ne “sanatsal tepki” ne de “fırar ve terk” Roma

İmparatorluğu'nun Anadolu'da sonunu getirmiştir. Ancak büyük kopmalar/kırımlar yaratan, daha doğrusu buna yaklaşan direnişler elbette vardır. Yine Foucault'a göre bunlar,

“...toplumda ayrılma yaratırlar, birliktelikleri parçalar, yeni gruplaşmaları etkiler, bireyleri şekillendirirler. İktidar ilişkileri nasıl toplumsal araç ve kurumlara nüfuz eden, fakat onların içinde tam olarak lokalize edilemeyen yoğun bir ağ şeklini alırsa, direniş noktaları da toplumsal sınıflara ve bireylere nüfuz eder. Şüphesiz bu noktaların stratejik kodlamaları devrimi mümkün kılar; tıpkı devletin, iktidar ilişkilerinin kurumsal entegrasyonuna dayanması gibi.”

(Foucault 1978: 96)

Bu farklı direniş noktalarının kodlamasını yapabilmiş Anadolu'daki tek örnek Mithradates'tir. Aşağıda göreceğimiz gibi, kral çeşitli direniş noktalarını –filozoflar, üst ve alt sınıflar, köleler, Roma hâkimiyetindeki diğer halklar, korsanlar, din vb.- “kodlayabilmiş” ve farklı toplumsal sınıflara “nüfuz edebilmiştir”. Burada Foucault'nun “devrim” tanımını Mithradates'te tam karşılığını bulmaz; Hellenistik monarşi bir devrim değildir, çünkü en azından sosyal yapıda ani ve şiddetli bir değişiklik yoktur; bu, Anadolu'da zaten bilinen ve Roma hâkimiyeti altında varlığını çeşitli alanlarda sürdüren bir modeldir. Diğer taraftan Mithradates'in sürdürdüğü mücadele organize bir “özgürlük hareketi” olsa bile, aynı zamanda iktidar sıfatıyla dış (Roma ve diğer vasal krallıklar) ve iç (Anadolu şehirleri) direnişe maruz kalmıştır. Böylece iktidara direnen bir hareket iktidarın kendisi hâline gelir ve iktidar ile direniş birlikte var olduğuna göre, direniş iktidara dönüştüğünde kendisine karşı yeni direniş noktalarının oluşması normaldir.

Direniş mevcut ağın dışında yeni bir iktidar ağı yaratabilir, fakat bunun için her iki ağdakilerin birbiriyle ilişkiye girmemesi gerekmektedir. Mithradates bunu büyük ölçüde başarabilmiştir. Değişik bir iktidar modelini temsil etmesi dışında, örneğin Anadolu'da 80.000 İtalya kökenli kişinin katli, Foucault'nun savında farklı iki ağdaki insanların ilişkisini kesmeye yönelik bir hareket olarak algılanabilir. Diğer taraftan iktidar ağının içinde yer alan direniş noktaları Mithradates'in yaptıklarını ancak bir dereceye kadar gerçekleştirebilir. Foucault örnek

olarak siyasi partileri vermektedir: Partiler temelde farklı bir düzen ve toplum yaratma amacı taşırlar. Ne var ki, bütün partiler aslında iktidardan gelen baskılara boyun eğmek zorundadırlar (anayasa, parti kapatma davaları vb.) ve bu yüzden her zaman daha geniş çaplı iktidar ilişkilerinin parçasıdırlar (Kelly 2009: 112). Bu anlamda Maviler ve Yeşiller farklı değildir, çünkü gerek imparatorların verdiği destek gerekse haklarındaki kanunlar aracılığıyla kendi şehir organizasyonlarının ötesinde bir iktidar ağının ister istemez parçası olmaktadır. Bu sebeple Foucault'nun söylediği gibi iktidar ilişkilerinin bütünüyle kırılması mümkün olmamaktadır. Punk kültürü de iyi bir örnektir: Bu kültür birçok açıdan toplum değerlerinin karşısında durmaktadır, fakat iktidar ilişkileri ağında sadece sabit bir direniş alanını işgal etmektedir; zamanla toplumda iktidar stratejilerine entegre olurlar (Kelly 2009: 110). Sebebi basittir: İster punk kültürü ister Maviler ve Yeşiller olsun, bunlara bazen muafiyetler sağlanıp bazen de yasaklamalar getirilerek üzerlerinde güç kullanılmakta ve bu şekilde çok daha üst düzeyde seyreden iktidar ilişkileri ağında, temsil ettikleri görüşleri yansıtan sabit noktalar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer bir deyişle iktidar, uyguladığı gücün farkında olan toplumu iktidar ilişkileri ağına dâhil etme eğilimindedir. Bunu da çeşitli yasalar, kararnameler vb. ile yapar. Yani elinde yasama gücünü tutan iktidar bu direniş noktalarını istediği gibi tanımlama özgürlüğüne sahiptir.

Sonuç olarak iktidar yok edilemez; iktidarın yok edilmesi, toplumun yok edilmesi demektir. Çünkü iktidar ilişkileri toplumun “üzerinde” olmadığı gibi onun “tamamlayıcısı” da değildir; toplumun özündedir. Direniş ya da “karşıt iktidar” iktidarı ortadan kaldıramaz, zira kendisi de iktidardır; direniş olması için iktidarın özelliklerini bünyesinde barındırması gerekir (Kelly 2009: 111, 113). Foucault'ya göre bu durum gerçekleşse ve yeni iktidarın (yani direnişin) “kurbanları” iktidarı içselleştirse de önünde sonunda direniş göstereceklerdir. Bu kaçınılmaz son, imparatorluğun yerine ister Mithradates'in Hellenistik monarşisi isterse Aristonikos'un “Güneş Ülkesi” gelsin önünde sonunda direnişin gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Foucault'ya göre direnişin tamamen kırılması için “belirsizlik” faktörünün yok edilmesi gerekir, bunun için insanların hareketlerini sinirsel düzeyde kontrol veya tahmin edebilecek bir teknoloji geliştirilmelidir. Bu şimdilik çok uzak bir ihtimal olduğu için, direnişin mutlak sonu henüz gelmemiştir, ama gelişmeler vardır: Örneğin sosyoloji, psikoloji, toplum modellemeleri ya da gizli dinleme teknolojileri, suçlular/aykırıları için rehabilitasyon merkezleri gibi (Kelly 2009:

116). Bunlar bireylerin ya da toplumların eğilimlerini, davranışlarını inceleyen ve belli durumlarda tahmin eden, onları kontrol etmek için kullanılacak yöntemlerdir. Roma'nın elinde böyle modern imkân ve metotların hiçbiri bulunmadığına göre, belirsizlik çok daha büyük rol oynamaktadır, dolayısıyla direniş noktaları artmaktadır. Farklı teknoloji ve yöntemlerin adaptasyonu da farklı düzeylerde seyretmektedir. Aşağıda görüleceği gibi, Roma'nın yöntemleri –*census*, vergilendirme, askere alma vb.- karşısında halkın tepkileri/direnişleri çeşitlidir. Bunların uygulanışı değişim anlamına geldiğinden, direniş beklemek doğaldır. Bir diğer alternatif katliam yapmaktır; böylece direniş toptan ortadan kalkacaktır. Antik çağın teknolojisi ve yöntemleri günümüzdeki kadar tatminkâr olmadığına göre, günümüze kıyasla Roma'nın şiddete daha sık başvurması doğaldır.

Direniş iktidarın olduğu her yerde er ya da geç çıkacaktır. Örneğin *pax Romana* boyunca görülen örnekler azımsanmayacak düzeydedir. Direnişin “anormal” bir olgu olduğu fikri, iktidarın sürekli bizimle birlikte olmasından ileri gelmektedir. Bu yüzden direniş, Roma'yı her yönüyle araştıran ve bu yüzden onun iktidar araçlarına fazlasıyla aşina araştırmacılar için aykırı bir fenomendir. Bir diğer önemli nokta, isyanların emperyalizm ya da Romalılaştırma gibi nedenlerle açıklanması ile ilgilidir. Direniş içinde iktidarı barındırmaktadır ve emperyalizmin ya da Romalılaştırmanın karşısında dursa bile, er ya da geç direnişin kendisi de direnişle karşılaşacaktır. Emperyalizm olumsuz çağırışmalar yapmaktadır, ama onu kullanan mevcut iktidarın yerine geçen ve aslında direniş olarak ortaya çıkmış yeni iktidar da nihayetinde direnişle yüz yüze geldiğinde, zihinlerimizde olumsuzlanması söz konusudur. Bu yüzden iktidarın araçları değişken bir yapıdadır. Roma için bu araç emperyalizm ise, direnişin iktidara gelince kullanacağı araç farklı olabilir. Bu bağlamda emperyalizmin “olumsuzluğu” görece bir hâl alır. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir: Bazen iktidar ilişkilerinin açığa çıkması, ancak direniş “aracılığıyla” olabilmektedir (Kelly 2009: 118): Antik kaynaklar direnişten bahsetmeseydi Roma emperyalizminin boyutlarından ne kadar haberimiz olacaktı? Bu soru bizi başka bir soruya da yönlendirmektedir: Direnişi incelemek direnişçileri mi yoksa iktidarı mı anlamak içindir?

B. ANTİK VE MODERN LİTERATÜR

1. Antik Kaynaklar

Augustus ile başlayan *Principatus* dönemi her alanda olduğu gibi edebiyatta da bazı yeniliklerin görüldüğü bir zaman dilimidir. Bunlarda iki ana unsur göze çarpmaktadır: ulusal bilinç ve bu bilinci geliştiren, yücelten ve aşıl原因 eserlerin öne çıkması. Augustus dönemi edebiyatında bu tip konuların ve Augustus'un yerleştirdiği yeni siyasi görüşün eserlere nüfuz ettiği sıkça görülmektedir. Tek kişinin hâkimiyetine dayalı, üstelik çoğu yazarın imparatorun yakın çevresinde bulunduğu bir ortamda, isyanların tarafsız, ayrıntılı ve eleştirel gözle tarih kitaplarına girdiğini söylemek her zaman mümkün değildir (Timpe 1986). Romalı tarihçilerin – Yunan tarihçilerine nazaran, mesela Thukydides ya da Ksenophon'un aksine- genellikle anlattıkları olaylardan yüzyıllar sonra yaşamış olmaları, bu yüzden de çağdaş tanıklıklar ve yorumlardan yoksun kalmaları da buna etki eder. Özellikle MÖ 1. yüzyıla ait tarih kitapları Roma merkezlidir; “*sanki şehir, imparatorluğun diğer bölgelerinden daha fazla Romalıymış gibi bir izlenim bırakırlar*” (Goodman 2003⁶: 160). Doğal olarak, imparatorluğun uzak köşelerinde çıkmış isyanlar genelde sadece imparatorluğu ciddi biçimde uğraştırdığı zaman bahsedilmeye değer görülmüştür. Florus'un Sicilya'da büyük bir köle ayaklanması başlatan Eunus hakkında söyledikleri yazarların seçiciliğine iyi bir örnektir:

“Eunus adlı bir Syria'lı (mağlubiyetlerimizin ciddiyeti bu kişinin adının hatırlanmasını gerektiriyor), vahiy alıp kendinden geçmiş gibi davranarak ve Syria'lı tanrıçanın onuruna darmadağınık saçlarını sallayarak tanrıların isteği üzerine köleler silaha sarılmaya, özgürlüklerini elde etmeye teşvik etti.”

(Flor. 3.19.4)

Caesar zamanındaki sorunlardan bahsederken Cassius Dio da Florus'tan farklı değildir:

*“...ve çeşitli yerlerde çok sayıda huzursuzluk baş göstermiştir, **ama bunlardan önemli bir sonuç çıkmadığı için** Romalılar savaşta olduklarını düşünmemişlerdir. Kendi adıma, **bunlar hakkında yazmamı gerektiren dikkat çekici bir şey bulamadım**”*

(Cass. Dio 51.20.5)

İsyanların daha geniş ele alındığı durumlarda bile, olayların arka planını, sebeplerini anlayabilmek genelde mümkün olmadığı gibi, sıradan insanların iktidara karşı tutumlarını tespit etmek de zordur. Eldeki kanıtlar, daha ziyade toplumun üst sınıfına mensup, düşüncelerini yazıya dökebilecek kişilerin eğilimlerini yansıtmaktadır.

Bazen kaynaklarımızın aktardıkları olaylar hakkında yeterli bilgi alamadıkları görülmektedir ve bunu kendileri de itiraf ederler. Örneğin Cassius Dio cumhuriyetten monarşiye geçişin tarih yazıcılığını nasıl etkilediğini söylemekten çekinmemiştir:

“Bildiğimiz gibi önceleri bütün olup bitenler uzak yerlerde meydana gelseler bile Senato ve halka açıklanıyordu. Böylece herkes olayları öğreniyor ve kaydediyordu. Bunlarla ilgili gerçekler, korku ya da sevgiden, arkadaşlık ya da düşmanlıktan kaynaklansın veya kaynaklanmasın, belli yazarların eserlerini süslüyordu. Ayrıca aynı olaylardan söz eden başka yazarlarda ve devlet arşivlerinde bir dereceye kadar görülmüyorlardı. Fakat o zamanların sonrasında, meydana gelen birçok olay gizli tutuldu. Bazıları bir ihtimal halka açıklansa bile bunlara güvenilmiyordu, çünkü söylenen ve yapılan her şeyin o sırada iktidarda bulunan kişiler ile onların dostlarının istekleri doğrultusunda uydurulduğu şüphesi yüzünden doğrulattırılmıyorlardı. Sonuçta, aslında olmamış birçok şey uzak yerlerde konuşuluyor ve olmuş birçok şey de bilinmiyordu. Hemen her olayın gerçekle alakası olmayan bir uyarlaması geçerlilik kazanıyordu. Üstelik imparatorluğun büyüklüğü ve meydana gelen olayların çokluğu, bunların doğru algılanmasını zorlaştırılıyordu. Mesela Roma'da birçok şey vuku bulmaktadır ve egemenliği altındaki topraklarda her gün olaylar

meydana gelir. Bunlar hakkında, olaylara katılanlar hariç kimse doğru bilgilere sahip değildir ve çoğu insan olanları duymamıştır.”

(Cass. Dio 53.19.2-6)

Dio Cumhuriyet tarihçisi olsaydı muhtemelen şikâyet etmeyecekti. *Principatus*'taki tek yanlı tarih geleneğinin karşısında, Cumhuriyet'in farklı partilere ve liderlere destek veren tarihçileri, ileri gelen kişilerin anıları, günlükleri ve Senato kararları vardı (Timpe 1986: 85-86). Komutanların raporları, zafer alaylarına ait dökümler, Senato kararları ve otobiyografiler sayesinde Cumhuriyet tarihçileri dış ilişkiler ve çeşitli halkların etnografisi hakkında bilgi sahibi olabiliyorlardı. Öte yandan *Principatus*'ta imparatorun bir *proconsul* olarak, Cumhuriyet *proconsulları* gibi faaliyetlerini Senato'ya bildirmesi gerekirken, elbette kimse onu zorlayamıyordu (Timpe 1986: 90).

Herodianus imparatorların faaliyetlerini saklayamayacağını düşünürken (Hdn. 4.11.9), Eunapius Gratianus'u araştırmaya giriştiğinde imparatorun hayatı ve işleri hakkında bilgi toplamının ne kadar zor olduğundan yakınıyordu, çünkü bunlar sarayda olağanüstü bir çabayla saklanmaktaydı (*FHG* 4.57, *Eunap.*). Sonuçta hem Dio hem de Eunapius makul bir eser verdiklerine inanadıklarını söylerken aynı zamanda eserdeki olayların gerçekliğini değerlendirebilecek bir temelden yoksun olduklarının da farkındaydılar (Ando 2000: 126).

Tacfarinas'ın başlattığı ayaklanma kaynaklarımızın isyanlara nasıl baktıklarına dair iyi bir örnektir. Ayaklanma Afrika'da 17-24 arasında sürmüş olmasına rağmen, Tacitus'un çağdaşı tarihçi Velleius Paterculus tarafından yok sayılmıştır. Kendisini “özet tarih” yazarı olarak tanımlayan Paterculus'un (Vell. Pat. 1.16.1, 2.29.2, 38.1, 41.1, 52.3), Tacfarinas'tan bahsetmemesi bir yana, bu kadar kısa tutulmuş bir eser içinde herhangi bir isyanı gerektiği gibi ele almasının zorluğu ortadadır. Belki de daha önemlisi, yukarıda bahsettiğimiz üzere, İmparatorluk Döneminde Roma tarihinin ulusal bakış açısından yazılması ve geleneksel Roma vatanseverliği ile hareket eden tarihçilerin, imparator odaklı bir tarih yazımını tercih etmiş olmalarıdır. 4-12 arasında, gelecekteki imparator Tiberius'un yönetimi altında, *praefectus equitum* olarak Germania, Pannonia ve Dalmatia eyaletlerinde görev yapan, *quaestor* seçilen ve

14'te, bir sonraki yılın *praetorluk* mevkii için kardeşi ile birlikte *candidati Caesaris* ilan edilen (Vell Pat. 2.104.3, 111.3, 114.2, 115.5) Paterculus'un Tiberius'u gözetmesi şaşırıcı değildir.

Öte yandan Tiberius'u adaletsiz, kurnaz, acımasız ve kuşkucu olarak gösteren Tacitus bizi Paterculus karşısında dengelemektedir. Tarihçi Tiberius'un saltanatının ne kadar “monoton” olduğundan bahseder; her yere “barış” hâkimdir. Tiberius'un imparatorluk sınırlarını genişletme niyetinde olmadığını söyleyerek, âdeta bu barış ortamından yakınır (Tact. Ann. 32-33). Tacitus'un elinde okurlarının “ilgisini çekecek” kahramanlık hikâyeleri kalmayınca, komploları, yolsuzlukları vb. anlatmaya koyulur. Tiberius'un tahttaki ilk üç yılı için yirmiden fazla davayı kaydetmiştir (Wells 1992²: 103). Kaynağımızın imparatora karşı beslediği olumsuz duyguları bizim için bir avantaja dönüşmüştür.

Tacitus'un Tacfarinas isyanı hakkında aktardıkları, isyanların sosyoekonomik tarihlerini yazmanın ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Tarihçi 17'deki ilk isyan girişimi hakkında şunları söyler:

“Aynı yıl, Africa Eyaleti'nde, Tacfarinas adında Numidia'lı birinin önderliğinde isyan çıktı. Tacfarinas Roma yardımcı birlik askeri görevinden ayrılmıştı. Yanında yer alanlar, yağma arayan aylaklar ve çapulculardı. Sonra Tacfarinas onları orduda olduğu gibi birliklere ayırdı ve düzene soktu. Sonunda, disiplinsiz bir çete lideri yerine, Musulamii kabilesinin şefi olarak kabul gördü. Silahlarını kuşandıktan sonra, komşu Mauretania'lıların lideri Mazippa ile savaştı.”

(Tact. Ann. 2.52)

Tacitus burada sadece isyanın çıktığını söylemekte, ama neden çıktığı konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Tek bildiğimiz Tacfarinas'ın yanındakilerle birlikte “yağma” için ayaklandıdır. Ancak sıradan bir yağma için Tacfarinas neden adamlarını “bir Roma ordusu gibi” düzenlemek ve “gerçek bir asker” gibi eğitmek için zamanını harcamıştı? İsyân basitçe çıkmıştır; ordadır ve bastırılması gerekmektedir. Elbette, tarih yazıcılığının edebî bir tür olarak

görüldüğü antik çağda “modern” yaklaşımlar beklememiz hatalıdır ve bu aynı zamanda yazara yapılmış bir haksızlıktır da...

Tacitus’u bu yüzden suçlayamayız; üstelik tarihçi, Asia Eyaleti hakkında konumuza önemli katkı sağlayan ve başka yerde bulamayacağımız bazı olayları ayrıntıları ile aktarmaktadır. Bu da bizi kaynakların başka bir özelliğine yönlendirir: tarihçinin seçiciliği. Seçicilikten kastımız, bazı kaynakların belli bölgelerin olaylarına, o bölgelerle olan sosyal veya idari bağları nedeniyle daha fazla yer vermeleridir. Örneğin Tacitus’un her iki eserinden de Asia Eyaleti’ndeki olaylara özel bir ilgi beslediği anlaşılmaktadır (Bowersock 1994). *Annales*’in üçüncü kitabında tapınaklarındaki sığınma hakları ile ilgili olarak Roma’da kendilerini savunan Anadolu şehirlerinden bahsetmiştir. Tarihçinin aktardığına göre, Yunan şehirlerinde cezadan kaçmak için suçlular dokunulmazlık sağlayan tapınaklara sığınıyorlardı. Tiberius şikâyetler karşısında önlem alma gereği duyunca, bazı Anadolu şehirlerinden elçiler, kutsal alanlarının eskiliğini ve özgünlüğünü ispatlamak üzere Roma’ya gelmişti (Tact. *Ann.* 3.60-63). Tacitus şehirlerin ileri sürdüğü kanıtları ayrıntılarıyla anlatmaktan kaçınmamıştır. Daha sonra, dördüncü kitapta, bu sefer Tiberius için tapınak yapmak isteyen Anadolu şehirleri bu ayrıcalığı elde etmek amacıyla geçmişlerini ve Roma’ya verdikleri hizmetleri sayarlar (Tact. *Ann.* 4.55-56). Tacitus’un ilgisini çeken başka bir olay da, Anadolu’da ortaya çıkan sahte imparatorlardır. *Annales*’te ve *Historiae*’de Anadolu’da kendini Nero olarak tanıtan iki ve Germanicus’un oğlu Drusus’un yerine geçen bir kişiden bahsedilir (Tact. *Ann.* 5.10; *Hist.* 1.2.1, 2.8). Aktardığı bazı olayların devlet arşivlerinde yer bulmuş olması zor görünmektedir (Bowersock 1994: 355). Tacitus bize bu olayları ayrıntılarıyla anlatmıştır, çünkü Mylasa’da bulunmuş bir yazıt tarihçinin burada *proconsul* olarak görev yaptığını göstermektedir (Bowersock 1994: 353). Dolayısıyla, yapıtında eyaletle ilgi olaylar daha fazla yer bulmuştur. Tacitus’un eski görev yerine olan ilgisi, bize başka şekilde ulaşamamış bazı önemli ayrıntıları gün ışığına çıkarmaktadır.

Tacitus ve Anadolu’da görev yapmış Cicero ya da Genç Plinius gibi kaynaklarımız olduğu için şanslı sayılırız, ancak yine de bu kanıtlara ihtiyatlı yaklaşmamız gerekir. Sonuçta bu üçü de üst sınıftan Romalı bürokratlarıdır. Çok değerli olmalarına rağmen ciddi bir eksikliğimiz vardır: Anadolu şehirleri ya da bölgelerini konu alan yerel tarih eserleri. Ne yazık ki Anadolu için

Flavius Iosephos gibi bir kaynağa sahip değiliz. 66-73 yılları arasındaki Yahudi Savaşları'nda Romalılara karşı aktif görev alan Iosephos, arkadaşlarının serbest bırakılması için Roma'ya gittikten sonra Yahudilerin Roma'nın gücüyle asla başa çıkmayacaklarını anlamış ve bunu anlatmaya çalışmıştır. Iosephos German kavimlerinin anlamadığı, ama kendisinin ve Anadolu şehirlerinin kavradığı bir gerçeğin farkındaydı: Roma kendilerinden çok güçlüydü. İlginçtir ki, bunu ancak Roma'ya gittiği zaman görmüştü. Eserleri olmasaydı, Roma'nın 1. yüzyıl ve sonrasında Yahudiler üzerindeki etkisi ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bildiklerimiz çok eksik kalacaktı. Iosephos'un Herodes hakkında yazdıkları dört kitabı doldurur ve bu, bir vasal kral hakkında elimizde bulunan en kapsamlı tarihçedir. Maalesef Anadolu'daki hiçbir vasal kral bu kadar ayrıntılı şekilde ele alınmamış, ancak faaliyetleri Roma'nın çıkarları ile kesiştiği zaman kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Bize çok farklı bir Anadolu tarihi sunabilecek bazı temel kaynaklar da kayıptır veya elimize özetler halinde geçmiştir. Örneğin Sallustius ve Trogus gibi yazarlar Mithradates'e yakın kaynakları kullandıklarından, resmî tarihin dışında değerli bilgiler sunmaktadırlar. Onların yararlandığı kaynaklar ise bugün bizim için isimlerden öteye geçmez: Skepsis'li Metrodoros, Kyzikos'lu Teokeros, Amisos'lu Hypsikrates gibi (Adler 2005: 108). Her iki yazarın da Mithradates ile ilgili bölümleri güçlü Roma karşıtı argümanlar içermekte (Adler 2005: 97-157) ve özet olsalar bile neler kaçırdığımızı göstermektedirler. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: Mesela, Epiktetos'un öğrencisi Arrianos'un yazdığı söylenen Mysia ve Ida dağında mesken tutmuş ünlü haydut Tilloboros'un biyografisi (Lucian. *Alex.* 2) ya da Pamprepios'un Isauria tarihi (Ἰσαυρικὰ καταλογάδην; *Suda* π, 136), Khristodoros'un Ἰσαυρικὰ adlı yapıtı (*Suda* χ, 525) ve Kapiton'un yine bölge tarihi üzerine olan eseri (Ἰσαυρικὰ βιβλία, *Suda* κ, 342) günümüze gelmiş olsaydı, bugün Isauria'lılara nasıl bakardık? Bu eserlerin çok geç döneme ait olması, Isauria'lı imparator Zeno'nun dağlarda yaşayan halkına “saygıdeğer bir geçmiş” vererek aristokrasi arasında kabul görmelerini istemesi ile ilgili olabilir (Feld 2002: 263). Ama zaten bu *“hareketli ve izlenmesi zor bir tarihtir. Dağ mekânını, yani karanlık tarih alanını terk eder etmez, ovalar ve kentlerle birlikte tasnif edilmiş arşivler alanına girmektedir. Dağlı ister ilk kez şehre insin, ister bu konuda sabıkalı olsun, aşağıda ona her zaman kayıt fişi verecek birini bulmaktadır”* (Braudel 1993: 58).

İsyan liderleri ve onlara katılanların kimlikleri çoğu kez geçiştirilmiştir. İştirak edenler genellikle “başbozuk, çapulcu, işsiz” ya da “halk, alt sınıftan insanlar” (*multitudo, pleb, demos, okhlos*) gibi *topos*larla ifade edilmektedir. Bu durum isyanların sosyolojik nedenlerini anlamayı zorlaştırmaktadır. Sorun, elimizdeki kaynakların sosyolojik değerlendirmeye yönelik bilgilerden büyük ölçüde yoksun oluşu, antik yazarların da liderler ve üst sınıflarla ilgilenmeleridir. Bu yüzden sıradan insanlar onlar için yüzüstü bir kalabalık olmaktan öteye gidememektedir (Africa 1971: 15). Anadolu’da adları bilinen isyan liderleri için de durum çok farklı değildir. Aristonikos’un geçmişi birkaç cümle ile aktarılır (üstelik dört yıl Anadolu’da mücadele vermiş olmasına rağmen); Isauria’lı liderler zaten “yoktan var olurlar” (4. yüzyıl boyunca on yılda bir saldırılarına rağmen) vb. İstisnalar da vardır: Örneğin Kilikia Korsanları’nın faaliyetleri birkaç kaynaktan daha ayrıntılı değerlendirilmiştir. Aşağıda değineceğimiz üzere, Plutarkhos Kilikia Korsanları hakkındaki bazı bilgileri Posidonios’tan aktarmıştır. Muhtemelen Strabon ya da Appianos gibi tarihçiler de ondan yararlanmışlardır. Posidonios olayların nedenlerini araştıran, “sosyolojik” yaklaşımları benimsemiş ve yabancı halklara ilgi duyan bir kişilik olarak tanımlanır (*OCD, Poseidonios*). Dolayısıyla elimizdeki kaynaklar korsanlar hakkında daha tatmin edici yorum yapmamıza olanak sağlar. Fakat mesela, Strabon Aristonikos hakkında doyurucu bilgi sunmazken, neden “Güneş Ülkesi insanları” ifadesini zikretmeye değer bulmuştu? Ammianus Marcellinus neden sadece bir olayda Isauria’lıların ayaklanma nedenini (arkadaşlarının İkonion’da vahşi hayvanlara atılması) açıkça belirtmiş, diğerlerinde es geçmiştir? Bu gibi sorulara kesin cevaplar vermek zordur. Kişisel tercihlerin yanı sıra tarihçilerin ulaşabildiği kaynakların niteliği veya devlet ideolojisi bunda rol oynamaktadır.

İsyan etmek için geçerli sebepleri bulunan ya da yaşam tarzları tarafından şekillenen karakterleri itibarıyla isyana/tepkie eğilim gösteren toplumun dışladığı ve marjinal grupların kaynaklarda hemen hiç yer almadığını belirtmek gerekir. Bu gruptakiler, mevcut iktidar tarafından tanımlanmış dil, akrabalık, aile, cinsiyet, inanç, gelenekler vb. değerlerden uzaklık derecelerine göre kendilerine yer bulabilmektedirler. En belirgin grup kırsal kesimde yaşayan çiftçi ve işçilerdir. Bunlar şehir ile kırsal arasındaki asimetrik ilişki yüzünden şehir hayatında fazla yer almamaktadırlar. Şehirli aristokratlar için köylünün barbardan farkı yoktur (Shaw 2007²: 384). Göçebeler için de durum farksızdır. Isauria’lılar 1. yüzyılın ikinci yarısı ve 2. yüzyıl boyunca imparatorluğa entegre olmuş bir halk görünümünü verirken, kaynaklar tarafından 3.

yüzyılda yine barbar kimliklerine geri döndürülmüşlerdir¹. Bunlar arasında en çok çobanlar öne çıkmaktadır. Çobanlar ilkel ve düzenden yoksun kişiler olarak algılanmaktadır (Grünwald 1999: 53). Üstelik r gezici olduklarından dolayı da göz ardı edilirler. Medeniyetin temel taşlarından biri olarak görülen yerleşik düzenin dışındadırlar. Çobanlar hem görünümleri, hem yaşam tarzları hem de okuryazar olmamaları yüzünden epigrafik ve yazılı kaynaklarda nadiren karşımıza çıkarlar (Shaw 2007²: 385-387); çıktıkları zaman ise genelde bir isyana karışmış olduklarını görürüz. Çobanlar gibi daha birçok kişi kaynaklarda nerdeyse yok sayılmaktadır: büyücüler, kâhinler (ki özellikle batıdaki isyanlarda önemli roller üstlendikleri olur), hayat kadınları ve çocuklar gibi (Shaw 2007²: 388-403)...

Çalışmamızın bazı yerlerinde değineceğimiz üzere, Anadolu'daki ve batıdaki isyanları anlatan kaynakların arasında temel bir fark göze çarpar: Batıda Viriathus, Boudicca veya Civilis gibi isyan liderleri "konuşmaktadırlar". Böylece retorik bile olsa, bu kişilerin ne düşündüklerini ya da en azından Romalıların bunların ne düşünebileceklerine dair fikirlerini öğrenmek mümkündür. Oysa Mithradates bir yana bırakılırsa kaynaklarımız ne Aristonikos'a ne Kilikia Korsanları'na ne de Isauria'lılara "konuşma hakkı" tanımıştır. Örneğin, Mithradates'e ya da Mithradates yanlısı bir kaynağa ait olduğu kabul edilen bir mektup, Thukydides'i örnek almış ve çağdaşı Romalıların ahlakî yozlaşmalarına tepkili Sallustius tarafından kullanılabilmiştir. Bunun

¹ Isauria'lılar dışında Anadolu'da "barbar" olarak nitelendirilmiş başka isyancı grubu bildiğimiz kadarıyla yoktur. Terimin Isauria'lılarla ilişkisini biraz daha açmamız gerekmektedir (Shaw 2007²: 374 vdd.): *Principatus*'tan Geç İmparatorluk Dönemine kadar imparatorluk şehir ve halkların bileşimi olarak görülmüştür. Klasik ya da Roma şehir organizasyonundan ve *civitas*tan yoksun olanlar medeniyetsizdir, barbardır. Daha genel kullanımı yabancı bir toplumun genişlemesi karşısında duran yabancı güçtür. Yabancı toplumun bu unsurlara karşı genişlemesini başarıyla sürdürmesi, o unsurların "aşağı" olduğuna bir kanıttır. İdealleştirilen barbar imajı her yönüyle medeniyetin karşısındadır. İktidar tarımla uğraşırken, barbar göçebedir, evi yoktur. Bazıları zamanı Romalıların yaptığı gibi gündüzleri değil geceleri sayarak hesaplar (Tact. *Germ.* 11.2, 16.1, 26.2-3), bazıları da çiğ et yer vb. Burada kaynakların batıdaki isyancı "barbar" kavimler ile Isauria'lılara farklı bakış açılarını belirtmek gerekir: Örneğin Germania'lılar ne kadar vahşi ve medeniyetsiz olurlarsa olsunlar, aynı zamanda uygarlığın getirdiği yozlaşmanın dışındadırlar. Tacitus Germania'lılar arasında evliliğin kutsal olduğunu, çeyizi kocanın getirdiğini, aldatmanın yaşanmadığını söyler; paraya kıymet vermezler; özgürlükleri ve saflıkları yüceltilir. Diğer yandan Isauria'lılar için asla benzer tanımlar kullanılmamıştır; zaten elimizde *Germania* benzeri bir eser de yoktur. Her hâlükârda "barbarların" evleri, tarım arazileri, kendi yasaları olmasına rağmen, Romalıların kafasındaki medeniyet kavramına uzaktırlar ve dönüşümün gerçekleşmesi için istila, fetih gibi zorlayıcı bir etkene ihtiyaç duyulmaktadır. Isauria örneğinde Servilius Vatia'nın seferleri, Pompeius'un korsan operasyonu, 1. yüzyılın ilk yarısında Kennatai'a karşı yapılan operasyonlar böyle etkenlerdir. Ne var ki, Isauria'lıların "barbarlığı" iki taraftır. Sınırların dışındaki barbarlar kadar sınırların içindeki barbarlar olarak da varlıklarını sürdürmektedirler. Sınır barbar-uygar ayrımı için önemli bir ölçütken, Isauria'lılar gibi "içerideki barbarlar" ise farklı bir ölçüt gerekir; o da ileride değineceğimiz üzere etnik kimliktir. Daha sonra *Historia Augusta* Isauria'lılara bir *limes* de vererek Isauria'lıları barbara dönüştürme sürecini tamamlamıştır.

yanı sıra, yukarıda adı geçenlerin Yunanca ya da Latinceye vakıf olmamalarının getirdiği bir zorluktan bahsedilebilir. Isauria'lıların konuştuğu dilin Yunancaya hiç benzemediği ya da çok zor anlaşıldığını kaynaklar belirtir. Peki, Sertorius'la görüşebilecek ve Pompeius'la anlaşmaya varabilecek kadar organize olabilmiş korsanlar neden konuşmamaktadır ya da Aristonikos? Her ikisi de Roma'nın egemenliğine sembollerle meydan okumuştur. Biri yelkenleri yaldızlı, eflatun tenteli gemiler inşa etmiş, diğeri adına sikke bastırmıştır. Devlet ideolojisini benimsemiş yazarların böyle büyük bir suç işlemiş isyancılara karşı mesafeli yaklaşımları mümkündür. Tacitus isyan liderlerini konuşturmuştur, çünkü zaten monarşiden memnun değildi. Diğer taraftan Caesar'ın Gallia'lı isyancı kavim şeflerine "söz hakkı" tanıma sebebi, belki de eserinin Gallia seferine karşı çıkanları ikna etmek amacı taşıması ve bu yüzden böyle retorik örneklerine ihtiyaç duymasıdır. İsyanların sebeplerinden ziyade süreç ile ilgili bilgilerimiz daha fazladır. Ammianus Marcellinus'un Isauria'lıların saldırılarını ayrıntılı şekilde aktarabilmesi muhtemelen istihbarat raporlarına ulaşabilmesiyle mümkün olmuştur.

Yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz temel noktaların ardından başlıca kaynaklarımızı kısaca gözden geçirebiliriz. Antik yazarların ardından yazıtlar ve diğer kaynaklara değinilmiştir. Aşağıda adı geçen yazarlar doğum yıllarına göre sıralanmıştır:

Ünlü hatip **M. Tullius Cicero** (MÖ 106-43)'nun Kilikia'da *proconsul* sıfatıyla yaptığı valilik nispeten kısa sürmüş olmakla birlikte (MÖ 51-50), tıpkı Genç Plinius gibi mektupları ve söylevleri sayesinde önemli bir kaynaktır. Plutarkhos, Cicero'nun Kilikia'lılar ile uzlaştığını ve çok mütevazı bir hayat sürdürdüğünü anlatır (Plut. *Cic.* 36): Hiçbir hediyeyi, hatta krallardan gelenleri bile kabul etmemiş, kapısına nöbetçi dikmemiştir; suçluların aşağılayıcı muameleler görmesini engellemiş, eyaletin maliyesini de düzeltmiştir. Üstelik Amanos Dağları'na yerleşmiş soyguncuları etkisiz hâle getirdiğini biliyoruz. (Plut. *Cic.* 37; *Cic. Fam.* 2. 10.3). Eserleri Kilikia ve Anadolu hakkında ilginç ve değerli bilgiler içerir: Valilerin usulsüzlükleri ve baskılarından bunalan şehirler, Cicero gibi alçakgönüllü ve dürüst birisini karşılarında görünce şaşırılmışlar ve merakla kaldığı yerin etrafında toplanmışlardı. Gaius Verres ve P. Cornelius Dolabella'nın yaptığı yolsuzluklar birçok mektubunda ve söylevinde yer bulmuştur. Ayrıca Anadolu'daki vergi

tahsildarlarının faaliyetleri, vasal krallıklar ve Anadolu'daki Roma bürokrasinin işleyişi için de önemli bir kaynaktır.

Strabon (MÖ 63/64-MS 24) *Geographika*'da sadece Anadolu'nun coğrafyasını yazmakla kalmaz, aynı zamanda siyasi olaylara ve isyanlara da değinir. Özellikle Aristonikos'un peşine takılan köleleri "Güneş Ülkesi vatandaşları" (*Heliopolitai*) olarak adlandırdığını söylemesi, hararetli tartışmalara neden olmuştur. Aşağıda göreceğimiz üzere bu ifadeden yola çıkan tarihçiler isyana çeşitli sosyolojik açıklamalar getirmiştir. Bunun dışında Mithradates'in faaliyetleri hakkında önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda Kilikia Korsanları'na da yer ayırmıştır. Anadolu'nun yerel tarihi için önde gelen yazardan biridir.

Principatus'un ilk dönemi için en güvenilir tarihçi olan **Cornelius Tacitus** (yakl. 56-120) *Annales* ve *Historiae*'da naklettiği olayları doğrulatmaya büyük özen göstermiş ve resmî arşivler (*acta senatus*) başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanmıştır. Yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı, 1. yüzyılda Anadolu'da isyanlar ve huzursuzluklar için önemlidir. Ayrıca resmî arşivlere ulaşabilmesi sayesinde, yolsuzlukla suçlanan Anadolu eyaletleri valilerine ve bunların davalarına dair bilgiler elde edebilmekteyiz.

Plutarkhos (yakl. 50-120) *Bioi Paralleloi*'da, Gracchus'lar, Sulla, Pompeius, Caesar, Marcus Antonius'un biyografileri dâhilinde bu kişilerin Anadolu'daki faaliyetleri (Mithradates Savaşları, iç savaşlar, Kilikia Korsanları vb.) ve şehirlerle ilişkilerine yer verilmiştir.

Dio Khrysostomos hatip ve filozof olmasına rağmen, çalışmamız için iki açıdan değerlidir. Öncelikle Anadolu'da verdiği söylevlerde şehirlerin yaşadığı sorunlara sıkça değinmiştir. Şehir meclislerine alınmadıkları için şikâyetle bulunanlar, birbirlerine üstünlük sağlamak için çekişen şehirler vb. Ayrıca doğduğu şehir Prusa'da gıda sıkıntısı yüzünden ayaklanan kalabalığın hedefi olmuştur. İkinci olarak filozof kimliğiyle, entelektüel muhalefet ve İkinci Sofistik çerçevesinde incelenebilir.

Bithynia-Pontus Eyaleti'nin eski valileri Iulius Bassus (102-103'te) ve Varenus Rufus'a (106-107'de) karşı açılan davalarda savunmalarını üstlenen **Gaius Plinius Caecilius Secundus** (yakl. 61-112), böylece eyaleti tanıma fırsatı bulmuştu. Arka arkaya göreve gelen iki vali hakkında da suçlamalar getirilmesi (önceki üç vali de aynı şekilde itham edilmişti) eyaletin hem idarî hem de malî yönetiminde ciddi sorunlar olduğunu göstermekteydi. Plinius'un görevi, yerleşimleri gezerek gözlemlerini rapor etmek ve sorunları yerinde hâletmekti. 10 kitap hâlinde elimize ulaşan mektupları, imparatorluğun 1. yüzyıldaki idarî ve sosyoekonomik durumu hakkındaki en iyi kaynaklardan biridir. Plinius şehirleri gezdikçe raporlar tutmuştur. Mektuplar Bithynia'daki sorunlar hakkında değerli bilgiler sunar: Örneğin yukarıda isimleri geçen eski Bithynia-Pontus valilerinin duruşmalarına katılan Plinius, duruşma sürecinden ve yolsuzluklardan bahsetmiştir. Böylece eyaletlerin şikâyetlerini nasıl ilettikleri ve Roma'da bunları nasıl savunduklarına dair bir fikrimiz olmaktadır. Şehirlerin ekonomik durumlarına da mektuplarda sıkça değinilir. Plinius'un görevlerinden biri eyaletteki harcamaları kontrol etmek ve bunların doğru yerlere gittiğinden emin olmaktı. Böylece gönderilen yüklü miktardaki hediyelerden, yarım kalmış projelerden ve diğer yolsuzluklardan, bazı şehirlerin bölgelerindeki yoğun askerî faaliyetler yüzünden çektiği sıkıntılardan haberimiz olmaktadır. Bu tip şikâyetler daha sonra 3. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaygınlaşacaktır. Mektuplardan Hristiyanların sonraki yüzyıllara kıyasla daha makul bir şekilde sorgulandıklarını öğreniyoruz. Plinius'un eyalet çapında bir kıyım girişmek yerine tapınakları onarıp dinî hayatı canlandırarak önlemler alması dikkat çekicidir. Traianus'un huzursuzluk çıkaracakları gerekçesiyle bir itfaiye birliği kurulmasına karşı çıkması, meslek birliklerinin tehdit olarak algılandığını gösteren bir ayrıntıdır. Sonuç olarak Plinius, bir Anadolu eyaletinin yaşadığı sıkıntıları gözler önüne seren elimizdeki en iyi kaynaklardan biri, belki de en iyisidir.

Gaius Suetonius Tranquillus (yakl. 69-140) aslen bir biyografi yazarı olmasına ve çoğunlukla imparatorların özel hayatlarına ağırlık vermesine rağmen bazı ilginç ayrıntılardan bahseder. *De vita Caesarum* bu niteliğinden ötürü daha ziyade imparatorların eyaletleri ilgilendiren yasaları ve kararları (örneğin Domitianus'un tahıl sıkıntısı önlemek için getirdiği yasaklar ya da imparator heykellerine karşı yapılan hakaretlere dair kararlar), valiler ve halkla olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Böylece imparatorların çeşitli sorunlar karşısındaki tutumlarını anlamak mümkün olmaktadır. Eserde geçen birkaç olay ise ayrıntıdan yoksundur.

Mesela Claudius'un Lykia'yı eyalet hâline getirmesine sebep olarak gösterilen faaliyetleri açıklamaz.

Mithradates Savaşları hakkında en önemli kaynağımız olan **Appianos** (yakl. 95-165), *Romaika*'da Roma'nın kuruluşundan Traianus'a kadar olan zaman dilimini tek esere sığdırmak amacıyla kısaltmalara gitmiş fakat bunda her zaman başarılı olamamıştır. Yine de hem eserinde çok çeşitli kaynaklar kullandığından hem de Geç Cumhuriyet Dönemi için kesintisiz bir anlatım sunduğundan değerlidir. Mithradates Savaşları'nı konu alan 12. kitap iyi korunmuştur ve aynı zamanda iç savaşları kapsayan diğer kitaplarla birlikte Roma'nın Anadolu'daki genişleme sürecini anlamak için önemlidir. Özellikle savaşların askerî yönüne eğilmiştir. Mithradates Savaşları'nın yanı sıra, iç savaşlar sırasında tarafların Anadolu'daki faaliyetlerini ve şehirlerin tepkilerini de aktarmıştır.

Lucius Annaeus Florus (fl. 2. yüzyılın ikinci yarısı)'un kaleme aldığı *Epitome bellorum omnium annorum DCC* savaşlara ağırlık veren genel bir özetdir. Augustus'un dünyaya barış getirdiğini düşünerek ondan önceki savaşları başlıklar halinde kısaca ele almıştır. Bazı el yazmalarında Livius'un özeti olarak geçse de ondan ayrıldığı yerler vardır. Sallutius, Caesar, Seneca gibi kaynaklardan yararlanmıştır. Yazar büyük ölçüde tarafsızdır, ancak verdiği bilgiler ve kronolojide sorunlar vardır. Yine de savaş ve isyanların toplu bir özeti olarak önemlidir.

Nikaia'nın ileri gelen bir ailesine mensup **Cassius Dio** (yakl. 164-229'dan sonra)'nun eseri Roma'nın kuruluşundan 229'a kadar olan dönemi kapsar, fakat ne yazık ki kısmen korunabilmiştir. Çalışma dikkatsiz ve yanlışlarla dolu olmasına rağmen, özellikle Dio'nun yaşadığı dönem için önemli bir kaynaktır. Kendi karşılaştırmaları ve fikirlerini de çoğunlukla serbestçe eserine yerleştirmiştir. Tacitus'un sahte Nero vakalarına kendisi de özetle değinmiştir. Buna ilaveten, Anadolu'daki benzer bir karakterde başka bir olaydan, 130'larda ortaya çıkmış bir sahte Büyük İskender'den bahseder. Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki taht mücadelesini ayrıntılarıyla aktaran Dio, Anadolu şehirlerinin duruma nasıl tepki verdiklerini anlamamızı sağlar. Bunların dışında birkaç isyan hareketine değinmiştir: Mithradates Savaşları,

Quintus Labienus'un iç savaşlar sırasında Anadolu'da çıkardığı isyan, Lykia'luların Claudius döneminde yarattığı sorun gibi..

Herodianus (yakl. 170-240), Marcus Aurelius'tan III. Gordianus'a kadarki dönemi anlatmıştır. *Historiae de imperio post Marcum* dönemin diğer yapıtları gibi retoriğe ağırlık veren, ahlaki yanı ağır basan ve çoğunlukla güvenilir bir eserdir. Yine de Niger-Severus mücadelesinin Anadolu'daki yansımaları ve yaşanan diğer sorunlar için Dio ile birlikte önemli kaynaklardan biridir. Ayrıca Herodianus Anadolu kökenli olması ve nispeten düşük bir memuriyette bulunması sebebiyle alt sınıfların imparatorluğa bakış açısını aktarması açısından değerlidir.

Roma İmparatorluğu'nun son büyük Latince tarih yazarı **Ammianus Marcellinus** (yakl. 330-395)'un kaleme aldığı *Res Gestae* olarak bilinen eserinden sadece 353-378 arası kapsayan bölümler kalmasına rağmen, Geç İmparatorluk Dönemi için paha biçilmez bir kaynaktır. Subay olarak önce II. Constantius'un saltanatında Kuzey İtalya, Gallia ve Germania'da bulunmuş, ardından Iulianus ile birlikte felakete sonuçlanacak Pers seferine katılmıştır. Keskin gözlem gücü ve güvenilirliği yanında, asker oluşu, birçok olaya tanıklık etmesi ve Anadolu'ya aşinalığı nedeniyle değerlidir. Özellikle 14. kitap Isauria'luların faaliyetleri hakkında geniş bilgiler verdiği için önem arz etmektedir. Buna rağmen olayların nedenleri hakkında nerdeyse hiç bilgi vermemektedir. Ona göre Isauria'ların sorun çıkarması o kadar doğal bir şeydi ki, bunun için illâ bir sebep olması gerekmiyordu. Aslen Antiokheia'lı olması nedeniyle doğunun bu büyük şehrinde yaşanan sıkıntılardan da bahsetmiştir.

Suetonius'un tarzında yazılmış **Historia Augusta** (4. yüzyılın son on yılı), 117-284 (244-260 arası kayıptır) arasındaki imparatorların ve tahtı gasp edenlerin biyografilerini içermektedir. Yanıltıcı ve güvenilir bilgilerin çokluğu, özellikle Caracalla'dan sonraki biyografilere ve birçoğunun uydurma olduğu anlaşılan "tiranların" hayatlarına temkinli yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte biyografiler önemli bilgiler de barındırır: Giderek artan ekonomik sıkıntılar, disiplinsiz askerlerin Anadolu şehirlerindeki kanunsuz davranışları, Anadolu ve

imparatorluk genelinde artan haydutluk faaliyetleri, imparatorların isyanları önlemedeki yetersizlikleri vb. Eser birçok yerde retoriğe ve absürde kaçmasına rağmen, genel olarak bakıldığında sıkıntılı bir dönemin panoramasını vermesi bakımından yararlıdır.

Son pagan tarihçilerden **Zosimos** (fl. 490-510) *Historia Nova*'da imparatorluğun nasıl çöktüğünü ele almıştır ve 395-410 yılları için başlıca kaynağımızdır. 407 yılı olaylarından itibaren ilgisi doğudan batıya yönelmiştir. Amacı doğrultusunda birçok olayı aktarır: Iulianus öldükten sonra Prokopios'un Anadolu'daki isyan girişimi, askerlerin Anadolu'da yarattığı sıkıntılar, Isauria'luların saldırıları, Anadolu'ya yerleştirilen Gotların çıkardığı sorunlar vb.

Iustinianus'un saltanatında yazan **Prokopios** (yakl. 500-565?) söz konusu dönem için güvenilir bir kaynaktır ve *de Bellis* ile *Historia Arcana* çalışmamız açısından önemli bir olayı ayrıntılarıyla aktarır: 532 Nika Ayaklanması. Çok kanlı bir şekilde bastırılan ayaklanmanın arkasında Maviler ve Yeşiller adı verilen taraftar gruplarının olduğunu belirten tarihçi, bunların aşırılıkları için imparatoru suçlar. Prokopios Iustinianus'a karşı önyargılı olmakla birlikte, Maviler ve Yeşillerin anlatıldığı bölümlerde imparatorlar ile halk arasında değişen ilişkileri ve yeni güç dengelerinin nasıl geliştiğini izlemek mümkündür.

Codex Theodosianus (438) ve **Codex Iustinianus** (529, 534) gibi derlemelerdeki ekonomik, adli, siyasi ve askerî içerikli kararname ve kanunlar, günümüz yasaları gibi genel geçer ya da evrensel nitelikte olmayıp durumlara göre çıkarıldığından, önemli sosyolojik kaynaklardır; birçok kanun ilgili olaylar belirtilerek açıklanmıştır. Birliğinden ayrılıp şehirlerde huzursuzluk çıkaran askerler, vergi ödemeyen ya da *leitourgialardan* kaçan vatandaşlar, valilerin yaptığı yolsuzluklar, sapkın mezhepler, haydutluk, meslek birlikleri ile ilgili düzenlemeler, yerel asayiş kuvvetleri gibi konularda birçok karar içermektedirler. Böylece imparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren bu alanlarda yaşanan gelişmeleri izlemek mümkün olmaktadır.

Yukarıda sayılan belli başlı kaynakların dışında, Hristiyan yazarların kaleme aldığı eserler vardır. Bunlar çoğunlukla kilise tarihi tarzında yazılmıştır ve imparatorlar ile paganların

Hristiyanlara yaptığı zulümleri konu edinir. Dikkatli değerlendirmek şartıyla, Anadolu'da iki taraf arasındaki sürtüşmeler bu eserlerden okunabilir. Hristiyanların kendi aralarındaki mezhep ayrılıklarının nasıl şiddete dönüştüğüne ve birçok Anadolu şehrinde bu yüzden çıkan kargaşalara yer verilmiştir. Bazıları Geç İmparatorluk Döneminin genel tarihi için de önemlidir. Bazen abartıya kaçmakla birlikte, şehirlerdeki sorunları ve isyanları bize aktarırlar. En az kilise tarihleri kadar, belki de onlardan daha önemli bir başka kaynak ise piskoposların ve kilise babalarının mektuplarıdır. Bunlar özellikle sıradan insanların veya alt sınıfların içinde bulunduğu şartlar hakkında zengin ve canlı bilgiler sunar. Kilise'nin fakirlere ve muhtaçlara hayırseverlik gösterme konusundaki tavrı, bu mektuplarda söz konusu gruplardan sıkça bahsedilmesine vasıta olmuştur. Bunlardan başlıcaları **Eusebios** (yakl. 260-340; *Historia Ecclesiastica, Chronicon*); **Sozomenos** (yakl. 400-450; *Historia Ecclesiastica*); **Kaisareia'lı Basileos** (yakl. 330-379; *Epistulae*)'tur.

Yazıtlar bazen kaynakların ikinci plana ittiği ya da hiç söz etmediği birçok değerli bilgiyi bize ulaştırırlar. Ama yazıtların da kendilerine özgü yetersizlikleri vardır. Yazıyı taşa geçirmek maharet isteyen bir uğraştır ve maliyet nedeniyle hiçbir zaman imparatorluğun her bölgesinde aynı yoğunlukta görülmez. Bu yüzden daha ziyade şehirselleşmiş bir olgudur. Kırsal kesimde yaşayanlar için yazıtlar çoğunlukla lüks kalmaktadır ve sadece anılarını yaşatmaya istekli olan askerler iyi ücret aldıkları için kalıcı anıtlar bırakmayı tercih etmişlerdir. Bununla beraber bazı önemli yazıtlar sayesinde isyanlar ve huzursuzlukları doğuran şartları daha iyi anlamak mümkündür. Mesela Aristonikos isyanı sırasında şehirlerin faaliyetleri ve tepkilerine dair yazılı kaynaklarda bulunmayan bazı bilgiler yazıtlardan elde edilebilmektedir. Aynısı Mithradates Savaşları için de geçerlidir. Isauria ve çevre bölgelerdeki haydutluk ve isyanlar yazıtların sayesinde daha iyi anlaşılabilir. 1. yüzyılın ilk yarısında ve daha sonra 3.-4. yüzyıllarda bu bölgelere yapılan seferler daha iyi detaylandırılabilir. Servilius Vatia'nın burada *evocatio*ya başvurduğunu sadece yazıtlardan biliyoruz. Bunun yanında, bölgedeki askerî hareketlilik ve birliklerin konumu yine yazıtların sundukları bilgiler arasındadır. Yerel asayiş kuvvetlerinde *eirenarkhes*, *paraphylakes* vb. rütbelere görev almış kişilere ait yazıtlar bize yerel ölçekte alınan önlemleri göstermektedirler. Yazıtlar bir yandan belli bölgelerdeki haydutluk ve isyan faaliyetlerine gönderme yaparken, bir yandan da bize buralarda Romalılaştırmanın derecesi hakkında bir fikir vermektedir.

Papirüs gibi organik malzemeler ancak sıra dışı iklim koşullarında korunabilmiştir ve ne yazık ki Anadolu bu koşulların dışında kalmaktadır. Bununla beraber Mısır ve Kudüs'ten ele geçen papirüsler bize Anadolu ile karşılaştırılabilecek bilgiler sunmaktadır. Bunlar halkın düşüncelerini ve günlük idari mekanizmaların işleyişini daha iyi anlamamızı sağlayan yerel karakterde belgelerdir. Mısır ve Kudüs'ten gelen çok sayıda papirüs köy ve kasaba hayatı hakkında birçok detay sunmaktadır, ancak Mısır örneğinde bunlar genellikle Nil'in suladığı tarım alanlarının kıyısındaki marjinal bölgelerde bulunduğu ve bölgenin kendine özgü idari yapısı göz önüne alındığında, bütün eyaletler için genellemeler yapılması her zaman mümkün olmamaktadır (Goodman 2003⁶: 7). Bir mahkeme ya da elçi heyetindekilerin diyalogları tarzında yazılmış olan *Acta Alexandrinorum*, İskenderiyelilerin Roma karşıtı düşüncelerini yansıtır. İmparatorluğun ilk iki yüzyılı içinde sadece Augustus, Domitianus, Nerva, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius saldırılardan muaf tutulmuştur. Aynı şekilde Bar Kokhba isyanı ile ilgili bazı ilginç ayrıntıları yine papirüsler sayesinde öğrenmek mümkündür.

Bütün bunların içinde **arkeoloji** bize en az yarar sağlayacak bilim dalymış gibi görünse de, bazı noktalardaki katkısı önemlidir. Geçmiş kültürlerin maddi kalıntılarını ilişkide buldukları daha geniş (genellikle bölgesel) sosyal ve doğal ortamlar bağlamında inceleyen çevresel arkeoloji birkaç bölgede ilginç bilgiler sağlamıştır: Roma ile çalkantılı bir geçmişi olan Akhaia'daki araştırmalar bölgenin şehirleşme, ekonomik verimlilik, arazi kullanımı, demografi vb. gibi unsurlarına odaklanmıştır. Bunlar bize ne gösterir? Roma'nın bu isyankâr bölgeyi nasıl idare ettiği, neleri değiştirdiği, ne gibi önlemler aldığı anlaşılabilir. Aynı şekilde Akhai'luların Roma yönetimine karşı tutumları da belli bir dereceye kadar maddi kültüre yansır: imparatorluktan izolasyon, ekonomik ağ ile entegrasyonun yavaşlığı, vb. Dağlık Kilikia'da Kilikia Korsanları ile ilgili benzer araştırmalar ilginç bulgular vermiştir: Dağ yerleşimlerinin kıyıyla ilişkisi, etnik yapı, arazi kullanımı, ormancılık, coğrafi avantajlar vb. Böylece korsanlar ve onlarla ilişkili dağ yerleşimlerinin araştırmaya yansıyan sosyokültürel, etnik, ekonomik özellikleri, Roma'ya olan bağlarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

2. Modern Çalışmalar

İmparatorlukta ki isyanları ve huzursuzlukları konu edinmiş modern kaynakların sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte Anadolu bizim çalışmamızda ele alındığı gibi topluca ve uzun bir zaman dilimi içinde incelenmemiştir. Aristonikos, Mithradates, Kilikia Korsanları ve Isauria'lı haydutlar doğal olarak üzerine en çok yazılan konulardır. Anadolu'daki vergi tahsildarlarının (*publicani*) faaliyetleri de çok sayıda eserde incelenmiştir. Belli başlı konular dışındaki isyan ve huzursuzluklar münferit makalelerde ele alınmış, ancak bir bütünün parçası olarak geniş bir perspektifin içine oturtulmamışlardır. Bunun yanı sıra Anadolu'da Roma hâkimiyetinin Magie'den sonra yeniden yazılmasına ihtiyaç vardır.

İsyan, Tepki ve Huzursuzluk. Genel Eserler. Anadolu ile ilgili hemen her çalışmada olduğu gibi başlıca kaynaklardan biri Magie 1950'dir. Yeni bulgular ve yaklaşımlar ışığında bazı açılardan güncelliğini yitirmekteyse de bir başvuru kitabı olarak değerini korumaktadır. Bunlara eskiçağ tarihi alanında ilk kez sosyoekonomik tarihi öne çıkaran Rostovtzeff 1941 ve Rostovtzeff 1957²'yi eklemeliyiz. Bu özellikleriyle Rostovtzeff konumuz açısından değerli bir kaynaktır, ancak tarihçinin görüşlerinde Rus kökenli oluşunun ve dönemin siyasi gelişmelerinin rolü bulunduğunu unutmamak gerekir. Sherwin-White 1984 de bunlara eklenebilir. En az yukarıdakiler kadar çok başvurulan bir başka eser Mitchell 1993a ve 1993b'dir. Kitap özellikle Geç İmparatorluk Döneminde Anadolu'nun sosyoekonomik durumu ve Hristiyanlığın yayılışı ile buna bağlı sıkıntılar konusunda başlıca eserlerden biridir. Ne yazık ki Anadolu'nun Roma Dönemi'ndeki ekonomik durumunu ele alan eserler fazla değildir. Broughton 1975 Roma Dönemi'nde Anadolu ekonomisini ve dolayısıyla sorunları incelemektedir. Saydıklarımıza elbette *CAH* serisindeki makaleleri de eklemek gerekir. Gregory 1997 Anadolu'da Hellenistik ve Roma dönemlerinde köy ve kırsal yaşamı ele almıştır. Bu açıdan isyan ve huzursuzluklardan en çok etkilenen, aynı zamanda bunlarda önemli rol oynayan bir kesimin sosyoekonomik durumu hakkında derli toplu bir incelemeye sahibiz.

Deininger 1971 *sibyll* kehanetleri başta olmak üzere Roma'ya karşı manevi direnişin nasıl geliştiği üzerinde durmakta, ilgili kehanetler hakkında geniş yorumlar barındırmaktadır. Forte 1972 Yunan anakarasına ağırlık vermekle birlikte, genel olarak Yunanların Romalıları nasıl gördüğü ile ilgilidir. MacMullen 1992² Roma'nın kurduğu düzene karşı gelenlere ve "aykırılara" daha yakından bakan ilk çalışma sayılabilir. Shaw 2007² kaynaklarda yer edinememiş, toplumun dışında kalan sosyal gruplara değinir. Şehirlerde çıkan kargaşalar için Kohns 1961, Africa 1971, Erdkamp 2002, Kelly 2007'e bakılabilir. Garnsey 1988 sadece gıda sıkıntısı yüzünden çıkan olaylara eğilir. Nippel 1988 Cumhuriyet Döneminde Roma'daki kargaşaları ve asayiş kuvvetlerini konu edinmiştir. Grünwald 1999 hırsızlar, tahtı gasp edenler ve isyancılar gibi "sistem dışı" kişileri ve olayları, bunlara kaynaklar tarafından takılan "haydut" sıfatı çerçevesinde sistematik olarak incelemektedir. Bununla ilgili birçok görüşü eleştirmekle birlikte, genelde Hobsbawm'ın sınıflandırmalarına bağlı kalmıştır. Pekary 1987 *Principatus*'taki huzursuzluk ve isyanların kronolojik listesinin içeren kısa fakat yararlı bir makaledir. Momigliano 1986 Roma'ya karşı din eksenli direnişin üzerinde durmuştur. Haydutlukla ilgili olarak, antik dünyanın dağa bakış açısını ve onunla ilişkilerini ele alan *Geographica Historica* 8'deki makaleler önemlidir.

Aristonikos. Aristonikos'un direnişi üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü, onun yanındaki kölelere verdiği *Heliopolitai* adı üzerinde durur. Bunun yanı sıra Roma'ya ilhakından önce Pergamon halkının Roma ve Pergamon ile ilişkilerine, yaşam koşullarına da eğilmekteydiler. *Heliopolitai* ifadesi bazı yazarlar tarafından bir sosyal devrimin ve Aristonikos'un reformcu kişiliğinin işareti olarak görülürken, diğerleri bunun sadece motivasyonu sağlayacak bir ütopyadan ileri gitmediğini söylemektedirler. Konuyla ilgili son yayınlardan biri olan Daubner 2002 olayları derli toplu bir şekilde aktarmasının yanında "Güneş Ülkesi'ne" zorlama da olsa öncekilerden farklı bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Daubner dışında Jonkers 1964, Dumont 1966, Africa 1961 ve Vavrinek 1973 yine Güneş Ülkesi'ne ve kölelere odaklanan makaleler ile tartışmaya katılmışlardır. Vogt 1957 ve 1972'de Güneş Ülkesi'nin kölelerle ilişkisine eğilir. Ayrıca Magie 1950 ve Rostovtzeff 1957² gibi genel eserlerde konuya değinilmiştir. Bugün için ağırlıkta olan görüş, Aristonikos'un gerçek bir sosyal devrimin peşinde olmadığı ve bunun sadece bir slogandan öteye gitmediği şeklindedir.

VI. Mithradates. Roma'nın karşılaştığı en büyük düşmanlardan biri olan Mithradates hakkında birçok eser vardır. Bunların arasında eskiliğine rağmen hâlen en kapsamlı çalışma özelliğini koruyan Reinach 1895 öne çıkmaktadır. McGing 1986 kralın dış siyasetine odaklanmıştır, ama aynı zamanda Anadolu şehirlerinin krala verdiği desteğin altında yatan sebeplerden ve kralın yaptığı propagandadan da bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Pastor 1996 son dönemdeki önemli Mithradates monografilerinden biridir. En kapsamlı ve yeni çalışmalardan biri Arslan 2007'dir. Ayrıntılı olmasına rağmen, aşırı romantik üslupla ele alınmış, anti-empyralist yanı ağır basan bir metindir. Bu saydıklarımızı dışında Strobel 1996 , Saprykin 1990, 1998, Badian 1976b ve Glew 1981 savaşın çeşitli yönlerini incelemiştir.

Entelektüel Muhalefet ve Seçkinlerin Tepkisi. Bu konuyla ilgili özellikle Anadolu'yu ele alan bir eser yoktur, ancak Senato muhalefeti, İkinci Sofistik ve Dio Khrysostomos ile ilgili çalışmalardan bir fikir edinilebilir: Bowersock 1969 ve 1972, Breebart 1975, Wistrand 1979, Raaflaub 1984, Timpe 1986, Raaflaub - Samons II 1990 genel çalışmalar olarak önemlidir. Bunların yanı sıra Madsen'in özellikle Bityhnia ve Dio Khrysostomos üzerine yaptığı çalışmalar vardır (Madsen 2002, 2005, 2007). Aytaçlar 2006 kuru bir yazıt katalogu olmaktan öteye gitmemekle birlikte kısa bir girişe sahiptir.

Sahte Liderler ve Taht Mücadeleleri. Sahte Nero vakaları ve buna bağlı olarak Nero'nun doğu eyaletlerindeki imajı ile ilgili önemli birkaç makale vardır: Charlesworth 1950, Gallivan 1973, Tuplin 1989. Hepsi de sahte Nero'ların Anadolu'da ortaya çıkışını imparatorun doğu eyaletlerindeki farklı imajına bağlamaktadır. Sahte Drusus olayı Tuplin 1987 ve Sordi 1991 tarafından ele alınmıştır. Taht mücadeleleri hakkında özellikle Alman tarihçilerin dikkate değer çalışmaları bulunmaktadır. Rubin 1980, Hartmann 1982, Szidat 1989, Flaig 1997 ve Zimmermann 1997 taht mücadeleleri sırasında halkın tutumu, yapılan propagandalar ve devamlılığın nasıl sağlandığına dair tespitlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Tarn 1932 ve Alföldy 1989 propagandaların niteliği hakkında önemli makalelerdir.

Valiler ve Komutanlar. Valiler ve komutanların Anadolu'daki faaliyetleri ve yarattıkları sıkıntılar özellikle Geç Cumhuriyet Dönemi ile ilgili eserlerde görülmektedir: Sanford 1959, Badian 1967, 1976a, Ehrhardt 2002. Ayrıca Magie 1950, Rostovzeff 1957², Sherwin-White 1984 ve *CAH* gibi genel çalışmalara başvurulabilir. Bu eserlerde Roma emperyalizmi ve sömürüsünün Geç Cumhuriyet Döneminde yoğunlaşmasından dolayı, örnekleri söz konusu zaman dilimi ile sınırlama eğilimi sezilmektedir. Bunun yanı sıra Brunt 1961 İmparatorluk Döneminde eyalet sakinleri tarafından suçlanan valilere ve mahkemelerin işleyişine eğilmektedir. Valilerden kaynaklanan sorunları ve bununla ilgili bürokratik sürecin işleyişini anlamak açısından önemli bir makaledir. Sloopjes 2006 halk ve valiler arasındaki ilişkileri Ge. İmparatorluk Dönemi için incelemiştir.

Ordu, Meslek Birlikleri, Maviler ve Yeşiller. MacMullen 1963 Geç İmparatorluk Döneminde ordunun bozulması ve askerlerin sivil hayata dâhil olmaları sonucunda meydana gelen sorunları incelemektedir. Bu bağlamda Hauken 1998 3. yüzyılda yaşanan sıkıntıları Anadolu'dan gelen şikâyet mektuplarının ışığında ele almaktadır. Mitchell 1976a ise Pisidia'dan bir kararname doğrultusunda Erken İmparatorluk için bir fikir vermektedir. Arnaoutoglou 2002 Anadolu'daki meslek birlikleri ve bunların yasal durumlarını incelemiştir, ancak *Principatus* sonrasına değinmemiştir. Maviler ve Yeşiller hakkında Cameron 1976 temel kaynaktır ve bugün için savları genel kabul görmüştür. Gregory 1977, Liebeschuetz 1978, Roueché 1984 gibileri Cameron'un görüşlerine çeşitli açılardan karşı çıkmışlardır.

Ekonomik Sorunlar, Vergiler, Gıda Sıkıntısı. Magie 1950, Broughton 1975, Badian 1976a ve *CAH*'ın ilgili bölümleri ekonomik sorunları ayrıntılarıyla incelemektedir. Vergiler konusunda ayrıca Hopkins 1980 ve MacMullen 1987'den yararlanılabilir. Anadolu'da gıda sıkıntısına dair bir çalışma yoktur, ama münferit olaylar incelenmiştir. Garnsey 1988 antik çağ için başlıca kaynaktır. 70'lerin sonlarına doğru Anadolu'da yaşandığı anlaşılan kıtlık ile ilgili olarak Wiemer 1997'den yararlanılabilir. Erdkamp 2002 gıda sıkıntılarının şehirlerde neden olduğu kargaşaları Anadolu'dan da örnekler vererek ele almıştır.

Din Kaynaklı Sorunlar. Konu hakkında zengin bir literatür bulunmaktadır. Anadolu'daki Yahudiler için en önemli çalışma olan Trebilco 1991, aynı zamanda şehirler ve Yahudiler arasındaki sıkıntılara da yer vermiştir. Barclay 1996 Yahudileri Akdeniz coğrafyası içinde ele alırken Anadolu Yahudilerine de değinmektedir. Rothberg 2000 de Trebilco gibi Anadolu'daki Yahudileri ele almış, fakat ondan farklı olarak arkeolojik verilere de yer vermiştir. Hristiyanlar için birçok çalışma mevcuttur. Mitchell 1993b Anadolu'daki Hristiyanlar için temel kaynaklardan biridir. Hahn 2004 Constantinus'tan II. Theodosius'a kadar olan zaman diliminde, özellikle doğu şehirlerinde görülen din kaynaklı şiddet olaylarını mercek altına almıştır. Gaddis 2005 Hristiyanlıkta şiddet konusunu incelemiş ve bunun kökenlerini, nasıl ortaya çıktığını ve sonuçlarını örnekleriyle ele almıştır. Anadolu'da imparator kültü için Price 2004 başlıca kaynaktır, ancak kültün neden bazı bölgelerde daha geç kabul edildiği üzerinde fazla durmamıştır. Talloen 2007 bu soruya Pisidia için cevap aramıştır.

Korsanlar ve Haydutlar. Kilikia Korsanları ve Isauria'daki haydutluk faaliyetleri üzerine hatırı sayılır miktarda çalışma vardır. Ormerod 1924 korsanlığı detaylı biçimde incelemekte, fakat analiz açısından yetersiz kalmaktadır. De Souza 1999 Ormerod'dan sonra konuyu etraflıca ele alan ilk kitaptır. Rauh *et al.* 2000 Kilikia Korsanları'nın bölgedeki muhtemel arkeolojik kalıntılara eğilmektedir. Rauh 2003 ise Kilikia Korsanları'na sosyoekonomik açıdan yaklaşmakta ve korsanlığı "ezilenlerin tepkisi" şeklinde değerlendirmektedir. Maroti 1970, Gabbert 1986, Braund 1993 korsanlığın çeşitli yönlerini incelemektedirler. Bu arada korsanların Mithras kültü ile olan ilişkisi ve bunun Roma karşıtı faaliyetlerdeki rolü için Turcan 1975 ve kültün Kilikia'dan İtalya'ya nasıl geldiği konusunda Rubino 2006 önemlidir. Isauria için Brooks 1893, Hellenkemper 1986, Burgess 1992, Shaw 1994, Hopwood 1983, 1986, 1989, 1994, 1998a, Lenski 1999a, 1999b, 1999c, Elton 2000 başlıca kaynaklardır. Sonunda konu hakkında bir kitap da yayınlanmıştır: Feld 2005 Tunç Çağı'ndan itibaren bölge halkının direnişçi karakterini ve haydutluk faaliyetlerini ele almakta ve 6. yüzyıla kadar gelmektedir. Detaylı ve kaynaklara hâkim bir çalışma olmakla birlikte, temel savları Shaw, Hopwood ve özellikle Lenski'nin görüşlerinden farklı değildir. Bütün bunlarda bölgedeki haydutluk faaliyetlerinde Isauria'lıların yaşam biçiminin rolü olduğu vurgulanmakta ve sorunların genellikle dışarıdan müdahaleler sonucunda yaşandığı ileri sürülmektedir. Ancak etnik kimliğin olaylardaki rolü yeteri kadar incelenmemiştir.

Köle Ayaklanmaları. Anadolu'da kaynaklara geçmiş büyük köle ayaklanmalarına rastlanmamaktadır. Aristonikos ve kölelerin ilişkisine dair kaynaklara yukarıda değinmiştik, ancak kölelik kurumunu ve köle isyanlarını daha genel çerçevede inceleyen eserler isyanların daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bradley 1999⁴ köleliği özellikle Roma şehri çerçevesinde inceler. Fairey 2006 kölelik ve antik ütopyaların arasındaki bağı mercek altına almıştır. Grenouilleau 2008 antik ve modern köle isyanlarını, bunların kölelik kurumuna olan etkilerini ele almıştır.

Anadolu'da Tepkinin Farklı Yüzleri. Anadolu'da isyanlar ve huzursuzluklar genel bir çerçeve dâhilinde şimdiye kadar işlenmediği gibi, Roma karşıtlığının farklı biçimleri üzerine de çalışma fazla değildir. Alcock 1993 ve 1997 izolasyonu Akhaia çerçevesinde incelemiştir. Anadolu için benzer çalışma olmamakla birlikte Alcock hem arkeolojik hem de tarihî kaynakları kullanması açısından yol göstericidir ve Anadolu'yla karşılaştırma yapabilmemizi sağlar. Bildiğimiz kadarıyla firar ve terk üzerine de Ste. Croix 1981'deki bir bölüm dışında detaylı bir çalışma yapılmamıştır, ama Anadolu'da bazı örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Blanton 2000'de ele alınan Batı Dağlık Kilikia yüzey araştırmaları sonuçları, bölgedeki korsanlık ve haydutluk faaliyetlerini arkeolojik açıdan değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Newby 2003 ve Hales 2003 sanatta direnişten ziyade, Roma karşısında "kimlik arayışı" ya da "kimliğin yeniden vurgulanmasını" öne çıkarmaktadırlar.

Önlemler: Uygulama ve Engeller. Bu başlık altında yararlandığımız kaynaklar çok çeşitlidir ve eyalet idaresi, ideolojik propaganda, askerî-ekonomik önlemler gibi birçok konuyu kapsadıklarından, sadece belli başlı eserlere yer verilecektir. Bowersock 1986 Roma'nın eyalet idaresinde sadakati sağlamak için kullandığı yöntemleri incelemektedir. İmparatorluk propagandası ve eyaletlerin Roma'ya gösterdiği sadakatin niteliğini inceleyen Ando 2000, kapsamlı ve güçlü argümanlar öne süren bir eserdir. Bununla birlikte Ando madalyonun diğer tarafını, yani Roma'nın sadakati sağlamak için kullandığı olumsuz yöntemleri geri plana atmıştır. Arnold 1974² eyalet idaresi hakkında anlaşılabilir bir giriş sunmaktadır. Millar 1967 ve 1992² Roma imparatorunu her yönüyle ele alırken aynı zamanda eyalet idaresindeki yerine de değinmektedir. Eyalet meclislerinin ve birliklerinin sorun çözmedeki rolü için Larsen 1934 ve

1968, Liebeschuetz 2003'e başvurulabilir. Dmitriev 2005a Roma'nın Asia Eyaleti ve Anadolu'da 1. yüzyılda yaptığı düzenlemelere yer vermektedir. Deininger 1965 ve Dmitriev 2005b ise sırasıyla Roma dönemlerinde eyalet idaresi ve yerel idareyi ele almaktadır. Bu çerçevede Işık *et al.* 1999, Jones 2001, Thornton 2001, Kolb 2002, Şahin – Adak 2004 ve 2007 Roma'nın yerel idarelere müdahalesini Lykia Birliği ile Patara Anıtı çerçevesinde ele almaktadır. Ordunun isyanlar ve huzursuzlukların önlenmesindeki rolü bazı önemli çalışmalara konu olmuştur. Bunlar arasında Luttwak 1976 Roma'nın belli bir askerî strateji izlediğini öne sürmüş ve görüşleri uzun süre etkili olmuştur. Yazar ordunun iç güvenlik ile ilgili rolü üzerinde özellikle durmamakla birlikte, uygulamaların isyanları da göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir. Luttwak'ın şematize ve antik kaynakları göz ardı eden savlarına cevap Isaac 1990'dan gelmiştir. Isaac uzun soluklu bir stratejinin varlığını reddetmektedir ve Luttwak'ın aksine özellikle Kudüs ile çevresinde ordunun iç güvenlikte üstlendiği role vurgu yapmaktadır. Her iki yazar da Anadolu'ya özel yer ayırmamasına rağmen, genel bir karşılaştırma için önemlidir. Luttwak ve Isaac'ın eleştirisi için Wheeler 1993'e bakılabilir. Mattern 1999 da, Roma'nın stratejik düşünüşten yoksun olduğunu, Luttwak ve Isaac'ın dışında farklı örnekler ile savunmaktadır. Lejyon barındırmayan Anadolu eyaletlerinin bir dökümünü ve buralardaki askerî düzenlemeleri Sherk 1955 incelemektedir. Anadolu'da yerel asayiş güçleri için Dmitriev 2005b ve Öztürk 2006 öne çıkmaktadır.

Anadolu Dışındaki Eyaletlerde İsyân ve Tepkiler. Batı eyaletlerindeki isyanlar için Dyson 1971 ve 1975 başlıca kaynaklardır. Yazarın temel argümanı buradaki kavimlerin Roma'nın getirmek istediği geniş çaplı ve köklü değişikliklere tepki verdiğiidir. Kudüs ve Arabia'daki olaylar için Isaac 1998a ve 1998b'ye bakılabilir. Whitby 1998 Mısır'daki Boukoloji isyanı hakkında genel bir giriş sağlar.

Modern Kavramlar ve Anadolu'da İsyânlar, Huzursuzluklar. İlgili ana başlıkta ele aldığımız emperyalizm, Romalılaştırma, sınıf çatışmaları gibi konularda çok geniş bir literatür vardır. Smethurst 1953 emperyalizmi Cicero'un kişiliği çerçevesinde değerlendirmektedir. Brunt 1965 İngiliz ve Roma emperyalizmini karşılaştırmıştır. Badian 1967 Geç Cumhuriyet'teki emperyalist anlayışın üzerinde durmuştur. Barrett 1997 Roma emperyalizmi ile ilgili görüşleri

karşılaştırmaktadır. Miles 1990 emperyalizm ile ilgili modern görüşlerin Roma için uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Whittaker 1997 Roma emperyalizminin imparatorlukta ki kültürlere olan etkisini inceler. Bütün bunlarda genel eğilim günümüz emperyalist anlayışının Roma'ya birebir uygulanamayacağı yönündedir. Yine de birçok çalışma İngiliz ve Roma emperyalizmini karşılaştırmaktadır. Romalılaştırma konusu İngiltere'deki Roma varlığına odaklanmış Haverfield 1915³, Collingwood 1949², Millett 1990 gibi çalışmalar ile literature girdiğinden bu eğilim normal karşılanabilir. Anadolu'da Roma emperyalizmi ile ilgili çalışmalar genellikle Geç Cumhuriyet'te yaşanan olaylar (vergiler, Mithradates, iç savaşlar) ile sınırlanmıştır. Anadolu'da Romalılaştırma sürecine eğilenler genellikle Kilikia, Lykia gibi bölgelere odaklanmıştır: Patterson 1991, Mitchell 2000, Elton 2002, Pleket 2003. Kilikia'da Romalılaştırma üzerine son çalışmalardan bir olan Pilhofer 2006 zayıf bir çalışmadır. Alcock 1997 Akhaia'yı Roma emperyalizmi bağlamında incelemiştir ve bazı açılardan Anadolu ile karşılaştırmalara imkân tanımaktadır. Kültür çatışmaları için Whittaker 1997, Mitchell 2000, Demandt 2002'ye bakılabilir. Sınıf çatışmaları için akla hemen de Ste. Croix 1981 ve Alfödy 1986 gelmektedir. Bir Marksist olarak de Ste. Croix sınıf çatışmalarını toplumların üretim biçimlerine dayandırmış ve bu yüzden çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Harris 1998 sınıfsal ayrımın Roma İmparatorluğu'nda geçerliliği üzerinde durur. Jonkers 1964 Aristonikos ve Mithradates'i sınıf çatışması bağlamında inceler. Walbank 1972 ve Miles 1990 milliyetçi akımların ve isyanların neden Roma İmparatorluğu'nda yeşermediği sorusuna cevap aramıştır.

B. ROMA DÖNEMİ KAYNAKLARINDA İSYAN VE HUZORSUZLUK KAVRAMLARI: ANADOLU'DAN ÖRNEKLER

Sözlük anlamıyla isyan, “var olan otoriteye açıkça karşı çıkan ve genellikle şiddet yoluyla onu devirmeye çalışan kişilerin eylemi”dir. İsyân umumî olduğu kadar kişisel yöne de sahiptir: “Kendi değer yargılarına aykırı düşen, köklü inançlarına aykırı gelen şeye kızmak, karşı gelmek”tir aynı zamanda... Tabii bazen, kişisel sebepler aslında bütün bir toplumun da sorunu olabilir ya da tam tersi. Ama burada asıl önemli nokta, bir otoritenin varlığı ve o otoritenin

kurduğu, kurmaya çalıştığı düzenin geleneksel veya genel geçer değerlerin karşısında olması ya da genel geçer değerlerin karşısında savunulan radikal düşüncelerin varlığıdır.

İsyanın da çeşitleri vardır. Sadece İngilizcede bunun için birkaç karşılık sayabiliriz: *revolt*, 1) “bir devletin otoritesini ortadan kaldırmaya yönelik girişim, 2) “bir şeyi kabul etmekten kaçınmak, reddetmek”tir; *rebellion*, 1) “devlete karşı yapılan açık, silahlı ve organize direniş”, 2) “otorite ya da yerleşmiş geleneğe meydan okuma, karşı koyma”dır; *riot*, 1) “bir grup tarafından yaratılan şiddetli ve çalkantılı hareket”, 2) “üç ya da daha fazla kişinin bir amaç için bir araya gelerek yarattıkları, kamu huzurunun bozmaya yönelik girişim”dir; *uprising/insurrection*, 1) “Hükümete ya da onun politikalarına karşı, bazen kısıtlı halk desteği alan başkaldırı”, 2) “bir grubun iktidarı diğerinde ele geçirmeye çalıştığı, otoriteye karşı organize hareket”tir. Bu kelimeleri birbirinden ayıran küçük ya da büyük farklar vardır. Bazıları büyük halk hareketlerini tanımlamak için kullanırken, bazı girişimlerin isyan sayılması için üç veya daha fazla kişinin bir amaç için toplanması yeterlidir. Bir sözcük isyanı huzuru bozmaya yönelik hareket olarak gösterir; bir başkası ise hükümet politikalarına karşı yürütülen siyasi içerikli direnişi niteler. Ne yazık ki Türkçe, İngilizce ve aşağıda göreceğimiz üzere Latince olduğu kadar zengin bir kelime dağarcığına sahip değildir. Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre isyan 1) “herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme , baş kaldırma, ayaklanma; 2) Bir düzene veya emire boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme”dir. Sözlük “isyan” kelimesinin eş anlamlıları olarak “baş kaldırma” ve “ayaklanma”yı vermiştir.

Diğer taraftan *Oxford Latin Dictionary*'de “isyan” için duruma göre birkaç farklı kelime karşımıza çıkar ve bazıları içinde hem isyan hem de huzursuzluk anlamlarını barındırmaktadır: *rebellare* 1) “bir fatihe karşı baş kaldırma, isyan etmek, ayaklanmak, 2) direniş göstermek, bir rahatsızlık karşısında isyan etmek”tir; *seditionis* 1) “karşıt grupların çekişmesi ya da bir grubun yerleşik otoriteye karşı gelmesi”, 2) “silahlı kuvvetler içinde baş gösteren isyan”, “topluluk içinde ortaya çıkan iç çekişme”, 3) “kargaşa, uyuşmazlık, fikir ayrılığı, ihtilaf”tır; *movere* 1) karışıklık, düzensizlik, toplumsal kargaşa ve huzursuzluk; *bellum movere* 1) “çatışma çıkarmak, mücadele yaratmak”; *arma movere*, 1) “ihtilaf, ayaklanmaya kışkırtmak, çatışma çıkarmak”tır.

Rebellare kelimesi, daha çok silahlı bir kuvvetin bir bölgeyi işgaline karşı başlatılan bir ayaklanmayı tanımlar. Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerinde meydana gelmiş isyanlar; örneğin Caesar'ın Gallia'daki kabilelere karşı yaptığı savaşlar² ya da Icenî kraliçesi Boudicca'nın faaliyetleri³, bu tanıma uymaktadır. Öte yandan *seditionis*, daha ziyade siyasi ve askerî huzursuzlukları bünyesinde barındıran bir sözcük gibi görünmektedir. Augustus'un ölümünün duyulmasının ardından Pannonia'daki ordunun ücretler ve diğer bazı isteklerle ayaklanması⁴ ya da Otho'nun Galba'ya karşı planladığı komplo dâhilinde ordunun isyan etmesi⁵ gibi askerî isyanlar bu sözcük ile açıklanır. Aynı zamanda, M. Aelius Lepidus'un Sulla'nın ölümünden sonra çıkardığı huzursuzluk gibi⁶ siyasi yönü ağır basan olaylar yine bu kelimenin kapsamı dâhilindedir.

Arma movere, Tacitus tarafından, Otho'nun 17. *cohorsu* Ostia'dan Roma'ya silahlı olarak gönderme emri vermesi sonucunda çıkan karışıklık için kullanmıştır⁷. Aynı Tacitus, L. Arruntius

² Caes. B. Gall. 4.30: “Bunları keşfeden Britannia şefleri, atlılar, atlar ve tahıl beklediklerini ve kamptaki az sayıda askeri görünce bir toplantı yaptılar; en iyi planın savaşı tekrar başlatmak olduğuna ve askerleri tahıldan ve erzaktan keserek çarpışmaları kışa kadar uzatmaya karar verdiler” (“... optimum factu esse duxerunt **rebellione** facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant”).

³ Tac. Ann. 14.31: “...ve küçük düşen Icenî daha kötüsünün başlarına geleceğinden, eyalet hâline getirileceklerinden korkuyorlardı. Böylece isyan ettiler” (“... praecipui quique Icenorum, quasi cunctam regionem muneri accepissent, avitis bonis exuuntur, et propinqui regis inter mancipia habebantur. qua contumelia et metu graviorum, quando in formam provinciae cesserant, rapiunt arma, commotis ad **rebellionem**”).

⁴ Tac. Ann. 1.16: “Roma'da olaylar böyleyken, Pannonia'daki orduda isyan çıktı. İmparatorların değişmesi ve iç savaşların sayesinde cezasız kalacaklarını düşünerek ganimet amacı dışında isyan için bir sebep yoktu” (“Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas legiones **seditione** incessit, nullis novis causis nisi quod mutatus princeps licentiam turbarum et ex civili bello spem praemiorum ostendebat”).

⁵ Tac. Hist. 1.26: “Germania ordusunun sadakatini kaybetmeye başlaması yüzünden zaten moralsiz olan lejyonlar arasında söylentiler yayıldı. Fesat kişiler isyan için hazır ve iyiler bile suça iştirak etmeye hazırlanıyorlardı” (“Infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas iam mentis, postquam vulgatum erat labare Germanici exercitus fidem. Adeoque parata apud malos **seditione**, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut postero iduum die redeuntem a cena Othonem rapturi fuerint, ni incerta noctis et tota urbe sparsa militum castra nec facilem inter temulentos consensum timuissent...”).

⁶ Suet. Iul. 4: “Halk arasındaki çalkantı yatıştıktan sonra, zafer alayı ile onurlandırılmış eski konsül Cornelius Dolabella'ya karşı rüşvet suçlaması getirdi” (“ceterum composita **seditione** ciuili Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem repetundarum postulavit...”).

⁷ Tact. Hist. 1.80: “... zaman şüphe uyandırmış, amaç da yanlış anlaşılıyordu ve barış daveti ve sessizlik kargaşaya neden oldu” (“...tempus in suspicionem, causa in crimen, adfectatio quietis in tumultum evaluit, et visa inter temulentos **arma** cupidinem sui **movere**...”).

Camillus Scribonianus'un 46'da Dalmatia'da Claudius'a karşı başlattığı ayaklanmayı da bu kelime ile karşılamaktadır⁸, fakat ayaklanmanın sebebini ve ayrıntılarını vermemiştir.

İsyanla yakından ilgili başka bir kelime, "ihtilal"dir. İhtilal "bir devletin siyasi, sosyal ve iktisadî yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanılarak yapılan geniş halk hareketi"dir. İhtilal isyanla benzer bir hareket olmakla birlikte çapı daha büyüktür; devleti kurumlarıyla birlikte köklü bir değişimden geçirme amacı güder.

"İhtilal" için kullanılan kelimelerden biri *res novare*dir. Siyasi anlamda süregelen devlet düzenini değiştirme, bir hükümeti devirme, yani tam anlamıyla devrim yapmaktır. Kelime Tacitus tarafından Batavi lideri Civilis'in ayaklanmaya karar vermesiyle ilgili olarak kullanılır:

"böylece Civilis isyan etmeye karar verdi... Devrimci girişimini şöyle kurdu... Bu durum öfke yarattı ve isyan liderleri yurttaşlarını hizmete girmemeleri konusunda ikna ettiler" ("Igitur Civilis desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, **novare res hoc modo coepit... hinc invidia, et compositae **seditionis** auctores perpulere ut dilectum abnuerent**").

(Tact. Hist. 4.14)

Burada hem *res novare* hem de *seditionis* filleri birlikte kullanılmıştır. Civilis'inki bir isyan mı yoksa bir ihtilal miydi? Tacitus, isyanın sebepleri arasında askere alınan genç Batavi'nin tacize maruz kalması, *praefectus* ve *centuriolarum* yağmaları, çevredeki Roma garnizonlarının başboş davranışlarını gösterir. Civilis düzenli bir ordu kurmayı başarmıştı ve Gallia ile Germania için yaptığı planlar yolunda gitse, dünyanın en güçlü ve zengin bölgelerinden birinin kralı olmayı umuyordu. Buradaki durum, yukarıda *rebellare* için verdiğimiz örneklerden

⁸ Tact. Ann. 12.52: "Scribonianus'un babası Lucius Arruntius Camillus'un Dalmatia'da isyana kalkmasından imparator bu muhalif aileye karşı merhametini göstermek amacıyla bahsetti ("pater Scriboniani Camillus **arma per Dalmatiam moverat**; idque ad clementiam trahebat Caesar, quod stirpem hostilem iterum conservaret...").

farklıdır. Gallia kabilelerinin Caesar'ın karşısındaki direnişleri –Vercingetorix'i saymazsak- organize değildi. Civilis ise büyük çaplı ve planlanmış bir isyanın başındaydı. İsyana “ihtilal” sıfatının yakıştırılmasına sebep, Roma idaresi altında bulunan bir bölgede Civilis'in yeni bir siyasi yapı kurmak istemesi olmalıdır.

Annales'te ise Tacitus farklı bir olay için yine aynı kelimeyi kullanır. Gaius Silius yedi yıl boyunca Germania'da başarılı bir ordunun kumandanı olarak görev yapmış ve bir zafer alayına hak kazanmıştı. Tarihçiye göre Silius, ordusunun sadakatiyle gereğinden fazla övünmekte, hatta Tiberius'un tahtta kalmasını ordusuna borçlu olduğunu ileri sürecek kadar ileri gitmekteydi:

“Birçokları (Silius'un) diğer birlikler isyanın pençesine düşerken kendi askerlerinin sarsılmaz derecede sadık olduğu ve lejyonlarının devrime kalkışsa Tiberius'un tahtında kalamayacağı şeklindeki küstahlığından ve aşırı böbürlenmelerinden dolayı rahatsızdı”(*“Credebant plerique auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice iactantis suum militem in obsequio duravisse cum alii ad **seditiones** prolaberentur; neque mansurum Tiberio imperium si iis quoque legionibus cupido **novandi** fuisset.”*)

(Tact. Ann. 4.18)

Burada *seditare* ve *novare* birlikte kullanılmıştır. Diğer ordulardaki isyanlar *seditio* olarak tanımlanırken, bunlar Silius'un ordusundaki muhtemel isyan girişiminde Tacitus *novareyi* tercih edilmiştir. *Seditio* yukarıda belirttiğimiz üzere özellikle ordu içindeki isyanı tarif eder. *Novarenin* kullanılışıyla, Silius'un böyle bir isyanın olması halinde Tiberius'un tahtını terk etmek zorunda kalacağı iması arasında bir ilişki vardır. Çünkü Tiberius'un tahttan inmesi, bir ihtilalin gerçekleştiği anlamına gelecekti.

Latince kaynaklarımız Anadolu'daki isyanlar konusunda yukarıdaki çeşitliliği göstermemektedir. Livius Aristonikos'un Asia'yı “ele geçirdiğini” belirtmekle yetinir; herhangi bir isyandan bahsetmez (Liv. 59: *“Aristonicus, Eumenis regis filius, Asiam **occupavit**, cum testamento Attali regis legata populo R. libera esse deberet”*). Velleius Paterculus aynı ifadeyi

kullanmaktadır; bir isyan yerine bölgenin işgali söz konusudur (Vell. Pat. 2.1.1: “... *Aristonicus qui mortuo rege Attalo, a quo Asia populo Romano hereditate relicta erat... mentitus regiae stirpis originem armis eam occupaverat*”). Florus sadece Aristonikos’un bazı şehirleri kazandığını belirtir (Flor. 3.20.4). Geç bir kaynak olmasına rağmen Eutropius isyandan bahsetmemekte, Aristonikos’un Asia’da “savaş çıkardığını” söylemektedir (Eutrop. 4.20: “*Motum interim in Asia bellum est ab Aristonico, Eumenis filio, qui ex concubina susceptus fuerat*”).

Mithradates için de kaynaklar benzer ifadeler kullanmaktadır. Velleius Paternulus kralın Asia’yı işgal ettiğini yazar (Vell. Pat. 2.18.1: “...*occupata Asia necastique in ea omnibus civibus Romanis*”). Eutropius Mithradates için isyan kelimesini kullanmaz; bu bir savaştır (Eutrop. 6.8: “...*duo tantum gravia bella in imperio Romano erant, Mithradaticum et Macedonicum*”). Aslında Aristonikos’un Roma’ya karşı yürüttüğü mücadelenin Mithradates’inkinden farkı yoktur. Her ne kadar modern literatüre hareket bir “isyan” olarak geçmişse de, Roma’nın bölgeyi resmen hâkimiyeti altına almadığı, daha doğrusu eyalet hâline getirmediği için Aristonikos’un tutumu bir “direniş” olarak algılanmalıdır.

Diğer taraftan, Isauria’lıların faaliyetleri genelde haydutluk olarak nitelenmektedir. Ancak Ammianus Marcellinus doğu eyaletlerinden bahsettiği bir pasajda, Isauria’nın tehlikeli bir isyankâr olduğunu söyler (Amm. Marc. 14.8.2: “*Isauria enim antehac nimium potens, olim subversa ut rebellatrix interneciva, aegre vestigia claritudinis pristinae monstrat admodum pauca*”). *Historia Augusta* Isauria’lılar için aynı ifadeyi kullanmaktadır. Ancak bu sefer, onların lideri olarak gösterdiği Trebellianus’a tiran sıfatını yakıştırır (SHA Tyr. Trig. 26.1-2: “*Pudet iam persequi quanti sub Gallieno fuerint tyranni viti pestis illius, si quidem erat in eo ea luxuria ut rebelles plurimos mereretur et ea crudelitas timeretur*”). Pasajın sonunda ise Isauria’da tekrar bir isyan çıkmaması için bölgedeki toprakların Claudius Gothicus tarafından en iyi arkadaşına verildiğinden bahseder (SHA Claud. 24.7: “... *daturus uni ex amicissimis omnem Isaurorum possessionem, ne quid ex ea postea rebellionis oreretur*”). 36 ve 52’deki olaylarda (Tact. Ann. 6.41, 12.55). Kennatai’nın faaliyetleri doğrudan isyan olarak nitelendirilmemiştir. İlkinde Tacitus direnişi dağlara çekilmekle ifade eder; ikincisinde ise isyan değil saldırı söz konusudur, ama

burada da yine dağlar rol oynar. Ovadaki şehirlere akın etmeden önce ilk yaptıkları şey “dağda bir alanı tahkim etmek” olmuştur. Dolayısıyla burada “dağlara çıkmak”, haydutlukta olduğu gibi isyanın simgesidir.

Tiberius’un saltanatında Anadolu şehirlerindeki kutsal alanlarına sığınarak dokunulmazlıklarından yararlanan kaçaklar, köleler, hırsız ve katillerin çıkardığı sorunlar için Tacitus *seditionis* kelimesini uygun görmüştür, zira bunlar şehirlerin iç işleri ile ilgilidir:

*“crebrescebat enim Graecas per urbes licentia atque impunitas asyla statuendi; complebantur templa pessimis servitorum; eodem subsidio obaerati adversum creditores suspectique capitalium criminum receptabantur, nec ullum satis validum imperium erat coercendis **seditionibus** populi flagitia hominum ut caerimonias deum protegentis.”*

(Tact. Ann. 60)

Suetonius Claudius’un iç çekişmeler yüzünden Lykia’lıların özgürlüklerini elinden aldığını aktarırken (Suet. Claud. 25.3: *Luciis ob exitiabiles inter se **discordias** libertatem ademit, Rhodiis ob paenitentiam veterum delictorum reddidit*) kullandığı *discordia* kelimesi “ihtilaf, fikir ayrılığı” anlamına gelmektedir. Yukarıda, Asia Eyaleti şehirlerinin kutsal alanları ile ilgili sorunlarda Tacitus’un tercih ettiği *seditio* ile kıyasla *discordia* içinde şiddet barındırmayan anlaşmazlığı ifade etmektedir. Suetonius’un bu kelimeyi kullanmasına rağmen, Claudius Lykia’lılara böyle bir ceza uygun gördüğüne göre, olaylar ciddi boyutlara ulaşmış olmalıdır.

Traianus ise Plinius’un Nikomedia’da bir itfaiyeciler birliği kurma isteğine karşı çıkarken, gerekçe olarak böyle birliklerin siyasi kargaşaya sebep olacağını söylemiştir:

*“Tibi quidem secundum exempla complurium in mentem venit posse collegium fabrorum apud Nicomedenses constitui. Sed meminerimus provinciam istam et praecipue eas civitates eius modi **factionibus** esse vexatas.”*

(Plin. Ep. 10.34)

Burada kullanılan *factionis* itfaiyeciler birliği için uygundur, zira “siyasi parti, klik, bir partiye/gruba aidiyet” gibi anlamlara sahiptir, ama bunların hepsi olumsuzluk içerir.

Anadolu’daki isyan ve huzursuzluklara değinen Roma Dönemine ait bazı Yunanca kaynaklardan örnekler vermek yerinde olacaktır. Latince kaynaklar ile karşılaştırıldığında, bunların çoğunda Liddell ve Scott’a göre “isyan, fitne, kargaşa, ihtilaf” anlamına gelen *στάσις* teriminin tercih edildiği fark edilmektedir⁹.

Herodianus Septimius Severus’un Pescennius Niger’e karşı zafer kazandığını duyan şehirlerde çıkan ihtilaflar için bu kelimeyi tercih etmiştir:

“ὡς δὲ διέδραμεν ἡ φήμη τῆς Σεβήρου νίκης, εὐθύς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις **στάσις** καὶ διάφορος γνώμη ἐνέπεσε ταῖς πόλεσιν...”

(Hdn. 3.2.7.1)

Tyana’lı Apollonios Kilikia’ya geldiğinde halkın ucuz gösteriler yüzünden kargaşa içine düştüğünü ve hiziplere bölündüğünü görür:

‘*Κιλικία, καὶ βαδίζων δι’ οὕτω τρυφώντων ἐθνῶν οὐδαμοῦ ἐφθέγγετο, οὐδ’ ὑπήχθη γρύξαι. ὁπότε μὴν **στασιαζούση** πόλει ἐντύχοι, πολλαὶ δὲ **ἔστασίαζον** ὑπὲρ θεαμάτων οὐ σπουδαίων, παρελθὼν ἄν καὶ δείξας*

⁹ Kelime aslında her türlü rekabet için kullanılmıştır ve oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Liddell-Scott’un verdiği olumsuz karşılığa rağmen, Finley’e göre *stasis* bir yasa ya da sistemde yapılan her türlü değişikliği kapsamaktadır. Bu da belli bir gruba verilmiş ayrıcalıkların ve hakların kaybı demek olduğundan *stasis* hizip ve huzursuzlukla bir tutulmuştur. Finley’e göre böyle bakıldığında, antik çağdaki her türlü siyasi faaliyet *stasis* ile tanımlanmıştır (Finley 2006: 105-106). Dolayısıyla aşağıda verilecek örneklerin bazılarında (mesela Patara Anıtı’nda bahsedilen olaylar) doğrudan şiddet ve kargaşa ile ilişkilendirilmesi tartışmaya açıktır.

*ἑαυτὸν καὶ τι καὶ μελλούσης ἐπιπλήξεως τῇ χειρὶ καὶ τῷ προσώπῳ
ἐνδειξάμενος ἐξήρητ' ἄν ἅτα ξία πάσα καὶ ὡσπερ ἐν μυστηρίοις
ἑσιώπων. καὶ τὸ μὲν τοὺς ὀρχηστῶν τε καὶ ἵππων ἔνεκα **στασιάζειν**...*

(Philostr. VA 1.15.3-10)

Kaynaklara göre 30.000 kişinin ölümüyle sonuçlanan Nika Ayaklanması Kilikia'daki yaşanan kargaşalardan çok daha büyük bir olay olmasına rağmen, Prokopios aynı kelimeyi tercih etmiştir:

*Ἐν τῷ χρόνῳ τῷ αὐτῷ ἐφειστήκει ἐν Βυζαντίῳ, τῶν
στασιωτῶν τινὰς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγε. ζυμφορήσαντες δὲ καὶ
σπεισάμενοι πρὸς ἀλλήλους ἑκάτεροι τοὺς τε ἀγομένους ἀρπάζουσι
καὶ ἐς τὸ δεσμοτήριον αὐτίκα ἐσβάντες ἀφιᾶσιν ἅπαντας ὅσοι
στάσεως ἢ ἑτέρου τοῦ ἀλόγους ἀτοπήματος ἐδέδεντοῖ*

(Procop. 1.24.7.1 vdd.)

Patara Antı yazıtında Lykia'lılar Claudius'a kendilerini kanusuzluktan ve karışıklıktan kurtardıkları için teşekkür ederken yine **στάσις** tercih edilmiştir (Şahin – Adak 2007: 35). Öte yandan başka bir olay, örneğin Dio Khrystostomos'un bahsettiği türden bir gıda sıkıntısı yüzünden çıkan kargaşa için qo/rubotoi, yani "karışıklık çıkarma" fiilini kullanılır:

*Ἐν τῷ χρόνῳ τῷ αὐτῷ ἐφειστήκει ἐν Βυζαντίῳ, τῶν
στασιωτῶν τινὰς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγε. ζυμφορήσαντες δὲ καὶ
σπεισάμενοι πρὸς ἀλλήλους ἑκάτεροι τοὺς τε ἀγομένους ἀρπάζουσι
καὶ ἐς τὸ δεσμοτήριον αὐτίκα ἐσβάντες ἀφιᾶσιν ἅπαντας ὅσοι
στάσεως ἢ ἑτέρου τοῦ ἀλόγους ἀτοπήματος ἐδέδεντοῖ*

(Dio Chrys. 46.10.1)

Ammianus'un isyancı sıfatını yakıştırdığı Isauria'lılar ise Cassius Dio tarafından haydut olarak nitelendirilmiştir:

“*Ἰσαυροὶ τε γὰρ ἐκ ληστείας ἀρξάμενοι καὶ ἐς πολέμου δει νότητα
προήχθησαν, μέχρις οὗ κατεδαμάσθησαν...*”

(Cass. Dio 55.28.3.2-3)

Kullanılan terimlerdeki çeşitliliğin sebeplerinden biri, tarih yazımının ve geleneğinin iktidarın elinde olmasıdır. İktidar ya da yazarlar bu avantajlardan dolayı anlatımı kendi istedikleri gibi şekillendirebilmektedir. Bu yüzden sadece kelimelere bakarak olayların ciddiyetini tam anlamıyla kavramak zorlaşmaktadır. Bir başka muhtemel neden, Roma İmparatorluğu ile Klasik Dönem Yunan *polis*inin farklı siyasi yapılara sahip olmasıdır. İmparatorluk doğası itibarıyla bir Yunan *polis*ine göre çok daha karmaşık bir siyasi organizasyondur ve kelimelerde görülen çeşitlenme buna bağlı olabilir.

II. CUMHURİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI

A. MÖ 133 ÖNCESİ ROMA-ANADOLU İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Roma ve Anadolu arasındaki sıkıntılar Asia Eyaleti'nin kurulmasından önce başlamıştır. Romalıların Anadolu ile ilişkileri iyi bilinen ünlü bir olayla, yani MÖ 205'te Pessinus'taki Magna Mater'in Roma'ya getirilmesi¹⁰ ile başlar (Liv. 29.10-11; Burton 1996). Livius'a göre o zamana dek Roma'nın Anadolu'daki halklardan hiçbirleriyle müttefiklik antlaşması yoktu. Bunun için Makedonia kralı Philippos'a karşı I. Makedonia Savaşı'nda Roma'ya yardım eden Pergamon kralı Attalos'un aracılığını istemişlerdir. Attalos da Pergamon'a gelen iki Roma elçisini Pessinus'a götürmüş ve halkın "Tanrıların Anası" adını verdiği kutsal taşı onlara teslim etmiştir. Cicero'nun anlattıklarından, Pessinus ile Roma arasındaki ilişkinin tanrıçanın başkente götürülmesinden sonra da devam ettiğini öğreniyoruz. İronik olan ise Cicero'nun zamanında Romalıların kendilerine zafer kazandıracaklarına inandığı tanrıçanın Pessinus'taki tapınağının yağmalanması, rahiplere kötü davranması, kutsal alan ve çevresinin de P. Clodius Pulcher tarafından satılmasıydı (Cic. *Har. Resp.* 27). Bu hareketin aynı zamanda Roma'nın I. Makedonia Savaşı'ndaki başarısızlığı yüzünden doğudaki itibarını geri kazanmaya yönelik olduğu ileri sürülmüştür (Burton 1996: 59).

II. Makedonia Savaşı, birincisi ile karşılaştırıldığında Yunan dünyasında çok daha geniş kapsamlı bir etki yaratmıştır. Savaş bu sefer Yunan anakarasındaki ve Ege'deki birçok şehri de içine alıyordu, ama savaşın asıl önemi Roma'nın Yunanların "kurtarıcılığına" soyunması ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamasından ileri gelmektedir. Philippos Aitolia'lıların kışkırtmasıyla yeniden harekete geçmişti. Bundan rahatsız olan Pergamon (ve

¹⁰ Bundan önce, I. Makedonia Savaşı sırasında Pergamon kralı Attalos Roma'nın yanında V. Philippos'a karşı savaşmıştı (MÖ 208). I. Makedonia Savaşı'nda Romalıların yanında yer alan Aitolia'lılar, MÖ 211'de iki taraf arasında yapılan antlaşmaya göre kendi müttefiklerini de savaşa çağırabilecekti, Daha önce Aitolia'lılar ve Attalos arasında muhtemelen V. Philippos'a karşı bir müttefiklik antlaşması olduğu için (MÖ 211) kral da bu listenin içindeydi (Liv. 26.24). Kralın savaştaki yararlılıklarından dolayı kendisine Aigina verilmiş (MÖ 201) ve Phoinika Antlaşması'nda Roma'nın dostları arasında sayılmıştır.

Rhodos) Roma'dan yardım istedi. Sonunda Thessalia'daki Kynoskephalai'da Philippos, Roma ordusu karşısındaki ilk –ama son değil- yenilgisini aldı (MÖ 197). Roma Senatosu Philippos'u Makedonia sınırları içinde tutan bir anlaşmayı kabul etmeye zorladı. Buna göre Philippos, Yunanistan'da ve Küçük Asia'da garnizon yerleştirdiği şehirlerden çekilecek, donanmasına el koyulacaktı (Polyb. 18.44-5, 47). Anlaşmanın şartları, ileride Anadolu'nun Roma ile yaşayacağı çoğu zaman iniş çıkışlı ve nahoş ilişkinin de habercisiydi (Polyb. 45.44). Asia ve Yunanistan'daki bütün Yunanlar kendi yasalarını uygulamakta özgür olacak, kral Euromos, Bargylia, Iasos, Abydos, Thasos, Myrina ve Perinthos'tan garnizonlarını çekecek ve vatandaşlarını serbest bırakacaktı. T. Quinctius Flaminius, Senato'nun kararları doğrultusunda Kios şehrinin özgürlüğü için Bithynia kralı Prusias'la görüşecekti. Isthmia Bildirisi olarak bilinen bu şartlara Anadolu'daki şehirler olumlu yaklaşmış ve MÖ 195'te Smyrna'lılar, "Roma daha gücünün zirvesinde değilken ve Asia'dan hâlâ güçlü krallar varken" tanrıça Roma'ya bir tapınak adamıştı (Tact. Ann. 4.56). Aynı tarihlerde, Ephesos'u ele geçiren (MÖ 196) III. Antiokhos şimdi bütün Anadolu şehirlerinin bağımsızlığını tehdit ediyordu. MÖ 193'te Teos'lular Roma Senatosuna başvurarak bağımsızlıklarını ve dokunulmazlıklarını garanti altına aldılar (SIG 3.601). MÖ 200'den 195'e kadar geçen beş yıl içinde Yunanlar Romalıları yabancı fâtiler gibi görmekten vazgeçip onlara koruyucu ve iyiliksever bir güç olarak saygı göstermeye başlamışlardır (Forte 1972: 25). Bu arada Anadolu kıyılarındaki eski Seleukos topraklarını yeniden ele geçirmeye çalışan III. Antiokhos'un faaliyetleri Anadolu şehirlerini Roma'dan yardım istemeye zorladı. MÖ 196-195'te Antiokhos'a karşı bağımsızlıklarını korumak isteyen Lampsakos, Lucius Flaminius'a bir heyet gönderdi ve "Romalıların akrabaları olduğunu" belirterek yardım talep etti (Shipley 2001²: 376). Romalıların Latmos Herakleia'sına şehrin bağımsızlığını güvence altına alınması için yolladıkları askerlerden bahseden mektup (SIG 3.618) bazı şehirlerin Romalıları karşı beslediği umudu göstermesi açısından önemlidir (Shipley 2001²: 377). Antiokhos MÖ 191'de Thermopylai'da yenilgiye uğradı. Herakleia Roma'yı bir kurtarıcı gibi görürken, bazı Romalıların Anadolu hakkında daha farklı düşünceleri vardı. Livius'a göre (Liv. 36.17) Romalı komutan M. Acilius Glabrio savaştan önce askerlerine yaptığı konuşmada Makedonia'lıları, Syria'lıları ve Asia'lı Yunanları "insanların en değersizleri, köle olmak için doğmuş halklar" olarak tanımlamıştı¹¹. Askerlerine sadece Yunanistan'ın bağımsızlığı

¹¹ Aslında bu dönemde genel olarak Yunanların özgürlükleri konusunda belli bir özen sezilmektedir. MÖ 188'deki Apameia Antlaşması'ndan sonra Anadolu şehirleri özgürlüklerini korumuşlardı. Cicero Senato'nun "kralların,

için değil, aynı zamanda Ephesos'tan gelecek mallar, Asia, Syria ile doğunun bütün krallıklarını Roma fetihlerine ve yağmaya açmak için savaşacaklarını söylemişti. Acilius'un kariyeri de söyledikleriyle uyumluydu. Roma'ya döndükten sonra cömertliği ile *ensor* adaylığını garantilemiş, ancak Cato ve beraberindekiler tarafından savaş ganimetini zimmetine geçirmekle itham edilince, adaylıktan çekilmişti (Liv. 37.58). İki yıl sonra, Anadolu şehirleri kendilerini Galatlardan kurtardığı için konsül Manlius Vulso'ya altından taşlar hediye etti (Polyb. 21.40; Liv. 38.37). Vulso MÖ 187'de Roma'ya döndüğünde askerî başarılarından ziyade, elde ettiği ganimetlerin askerlerinde yarattığı rehavet yüzünden konuşulmuş ve eleştirilmişti. Asia'da C. Scipio Asiagenes'in yerine gelen MÖ 189 yılı konsülü Vulso, geçtiği yerlerden olabildiğince çok para toplayabilmek için ordusunu Ephesos'tan Ankyra'ya dolambaçlı yollardan götürmüştü; Galat seferi olmadan Antiokhos'a karşı yapılan savaşın bir anlam ifade etmeyeceğini savundu, ama asıl neden açıkça ganimet elde etmek ve ün kazanmaktı¹². Aldığı altın taşlar ve verdiği pahalı hediyeler dilden dile dolaşmaya başlamıştı bile. Livius'a göre Manlius Vulso'nun adamları şehre bronz koltuklar, kıymetli dokumalar ve dansçı kızlar getirmişti; Roma'yı yabancı ülkelerin lüksüyle tanıştıran Vulso olmuştu (Liv. 39.6). Bütün itirazlara rağmen yaptığı zafer alayı da ona istediği ünü sağlamıştı üstelik. İlginçtir ki, Anadolu şehirleri de Vulso'nun yaptıklarından memnundu ve Polybios'a bakılırsa Antiokhos'un yenilmesinden ziyade kanunsuz şiddetin ortadan kalkmasına sevinmişlerdi (Forte 1972: 40). MÖ 189'da Kıbrıs'ta tanrıça Roma kütünün kurulması da yine Vulso'nun seferiyle ilgiliydi (Liv. 38.14; Forte 1972: 40).

Bunlar Roma'da eleştirilmesine rağmen, bir yandan Asia ününe ün katıyor, öte yandan komutan ve valilerin iştahını kabartıyordu. Aradan neredeyse 100 yıl geçmesine rağmen, Cicero'ya göre (Cic. *Mur.* 11) Asia hâlâ gösteriş yüzünden “zan altındaydı”. Bu yüzden, bir bürokratin Asia'yı hiç görmemiş olması övgüye değer bir şeydi, ancak daha da önemli olan

halkların ve kavimlerin sığınacağı bir liman” olduğunu söylüyordu (Cic. *Off.* 2.8). Quinctus Flamininus ve Aemilius Paullus Yunanların saygısını kazanmış Hellen dostu kişiliklerdi. Fakat Romalıların Yunanlara bakış açısı söz konusu tarihlerde iki taraflıydı ve İmparatorluk Döneminde de bu ikilem devam etmiştir (Haarhoff 1948; Sherwin-White 1967).

¹² Grainger'a göre Vulso'nun seferi aslında, Seleukos'un Magnesia Savaşı'ndan sonra tekrar harekete geçmesini önlemeye ve aynı zamanda kralın Anadolu'daki konumunu zayıflatmaya yönelikti. Grainger Vulso'nun sefer sırasında asıl ganimeti elde edebileceği büyük şehirlere uğramadığını, aksine küçük yerleşmeler boyunca ilerlediğini belirtmekte, bu yüzden gerçek amacının yağma olmadığını ileri sürmektedir. Her hâlükârda Vulso'nun sahip olduğu ganimetin miktarı diğer konsüllerle karşılaştırıldığında sönük kalmaktadır (Grainger 1995).

orada bulunmasına rağmen mütevazı bir yaşam sürmesiydi¹³. Cicero Asia'nın refah içinde olmasını sanki bir "suçmuş" gibi göstermekte ve eyaletin cazibesine rağmen dürüst bir yaşam sürenleri övmektedir. Söylediklerinden Asia'daki yolsuzlukları yüzünden suçlananların aslında birer kurban olduğu izlenimini bile çıkarmak mümkündür. Romalı devlet adamlarını "yoldan çıkarmasına" rağmen Asia elde tutulmalıydı. Cicero aynı pasajda Büyük İskender'in ağzından, Doğu'nun Roma topraklarına katılmasının kaçınılmaz olduğunu ima etmiştir:

"İskender bir korsana hangi hakla denizleri istila ettiğini sorunca, korsan 'sana dünyayı fethetme izni veren hakla' cevabını vermişti. Korsan aslında bir filozof gibi konuşmuştu, çünkü dünyevi akıl ve sağduyu bizi güç, servet ve toprak edinmeye sevk eder. Yoksa imparatorluğunu bütün Asia'ya yayan İskender başkalarının mülklerini ele geçirmeden nasıl böyle evrensel bir hâkimiyete sahip olur, nasıl böyle sınırsızca hükmeder ve bu kadar çok zevki tadardı?"

(Cic. Rep. 3.29)

¹³ Cicero'nun anlattıkları, savunmasını üstlendiği L. Licinius Murena ile ilgilidir. Murena MÖ 62'de konsül seçilmiş ve Sulpicius Rufus tarafından *ambitus*, yani hediye ve vaat yoluyla seçimlerde üstünlük sağlamak suçuyla itham edilmişti. Cato onu belki de haklı olarak rüşvet almakla suçlamasına rağmen, Cicero'nun sayesinde aklanmıştır (OCD, *Lucius Licinius Murena*).

Bu arada, Asia'da Romalıların yaptığı yağmanın pahalıya patlayacağını söyleyen kehanetler¹⁴ ortalıkta dolaşmaya başladı. Tralleis'li Phlegon tarafından Rhodos'lu Antisthenes'e atfedilen bir hikâyeye göre (Gauger 1980), Antiokhos'un ordusundan Bouplagos adlı bir subayın cesedi Thermopylai'da¹⁵ yattığı yerden kalkarak Romalıları ölüleri soymaktan vazgeçmeleri, yoksa Zeus'un gelerek egemenliklerine son vereceği ve Asia'dan alınan ganimetleri yerlerine geri götüreceği konusunda uyarmıştır. Korkuya kapılan Romalılar Delphoi'a başvurmuşlar, Apollon da benzer bir uyarıda bulunmuştur. Bunun üzerine askerler seferi yarıda keserek Hellen'lerin Naupaktos'taki kutsal alanına sunu yapmışlardır. Buna bağlanan yine Yunan kaynaklı başka hikâyede ise Poplios adlı bir Romalı komutanın¹⁶ Bouplagos'un gömülmesinden sonra çıldırdığı ve zengin Asia fethedildiği zaman Athena'nın Romalıları yok etmek için Asia'lı bir orduyu üzerlerine göndereceklerini söylediği anlatılır. Olaylar bununla bitmemiştir: Poplios daha sonra kızıl bir kurt tarafından yenileceğini söylemiş ve söyledikleri gerçekleştikten sonra vücudunda geriye kalan tek uzuv olan başı konuşmaya devam ederek Roma'nın zenginliği ile

¹⁴ Bu çalışmanın çeşitli yerlerinde kehanetlerin, özellikle de *sibyll* kehanetlerinin isyanlarda ve diğer bazı olaylarda oynadığı rolden bahsedilecektir. İster Paganizm ister Yahudilik isterse Hristiyanlık olsun, hepsinde kehanetlerin Roma karşıtı propagandada önemli rol oynadığı görülmektedir. İlgili bölümlerde görüleceği üzere, Yahudi ve Hristiyan *sibyll*leri ile Roma karşıtı kehanetler devam etmiştir (Fuchs 1964²: 31-39, 59-92). Pagan *sibyll* kehanetlerini barındıran merkezler arasında Erythrai, Phrygia ve Hellespontos'un geçmesi, Anadolu'daki direniş ve isyanlarda bunların rolünü kaçınılmaz olarak ön plana çıkarmaktadır. Kehanetlerin dönemin dinî inanışlarını şekillendirmedeki öneminden dolayı, İskenderiyeli Yahudiler MÖ 2. yüzyılda bu kehanetlere benzer şekilde düzenledikleri ve *sibyll*lere atfettikleri dizeler kaleme almışlardır. Bu geleneği Yahudilerden alan Hristiyanlar hem onların yazdıklarına eklemeler yapmışlar hem de kendileri yeni kehanetler yaratmışlardır. Bu dizeler Athenagoras, Theophilos, Lactantius ve Augustinus gibi Hristiyan yazarlar tarafından sıkça zikredilmiştir. Nero'nun ima edildiği dördüncü bölüm en eski kehanetleri barındırır ve tamamen Yahudi kaynaklı olduğu kabul edilmektedir. Yine imparatorun adı geçen beşinci kitabın ise Hristiyan bir Yahudi tarafından hazırlandığı sanılmaktadır. Hristiyanlığın yayılması ile birlikte, taht mücadeleleri sırasında rakiplerin Hristiyan inancı ve kehanetlerinde sıkça zikredilen "doğudan gelerek Roma'yı yok eden kral", "altın çağ" ya da "bin yıllık huzur" gibi beklentileri Anadolu sakinlerinin desteğini kazanmak için kullanmışlardır. Roma hâkimiyetinin gelecekte er ya da geç yok olacağına dair inanış sadece Roma karşıtları değil, Romalıların kendileri tarafından da dile getirilmiştir. Bunlar özellikle iç savaşların yoğun olarak yaşandığı Cumhuriyet'in son yüzyılı içinde belirgin bir hâl almıştır. Gerek Catilina komplosu gerekse Caesar'ın öldürülmesi, Sallustius ve Horatius gibi yazarlarda Roma'nın sonunun geleceği ile ilgili kehanet ve beklentileri ortaya çıkarmıştır (Cic. *Cat.* 3.9, 19; Fuchs 1964: 8 vdd.).

¹⁵ Sanford ve Forte bunların Roma-Seleukos mücadelesi sırasında ortaya çıktığını ileri sürmekle birlikte (Sanford 1950: 30; Forte 1972: 41), Gauger kehanetlerin birkaç devreden geçtiğini söylemektedir: Bouplagos hikâyesi MÖ 191/190'da Aitolia'da ortaya çıkmış ve son şeklini MÖ 88'de, Mithradates'in döneminde almıştır. Gauger, Phlegon'un bahsettiği Antisthenes'in Rhodos'lu Antisthenes olmadığını, bu kişinin Mithradates'in çevresindeki filozoflardan Peripatosçu Antisthenes ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Gauger 1980: 243, 260-261).

¹⁶ Anlatımda adı geçen Poplios (Publius) aslında P. Cornelius Scipio Africanus'tur. Africanus Asia'daki işleri kardeşi Scipio Asiagenes aracılığıyla yürütüyordu. Ancak Anadolu şehirleri ünlü Africanus'u tanıdıklarından, burada ima edilen general odur. Muhtemelen Thermopylai'da savaşan general M. Acilius Glabrio da halk tarafından tanınıyordu (Sanford 1950: 31).

kölelerinin Asia'ya geri döneceğine dair kehanetlerde bulunmuştur. Dehşete düşen askerler orada Apollon Lykiaos'a bir sunak yaparak eve dönmüşlerdir (FGrH 257 F36 III).

MÖ 188'de Apameia'da yapılan antlaşma Anadolu'nun artık Roma'nın arka bahçesi olduğunun kanıtıydı. Buna göre:

“Daha önce Antiokhos'a vergi ödeyen, fakat şimdi Roma'ya sadık kalan bağımsız şehirler vergiden muaftutulacaktır. Attalos'a vergi verenler ise aynı miktarı Eumenes'e ödemekle yükümlüdür. Roma ile olan müttefikliğini bozarak savaşta Antiokhos'un yanında yer alanlar, kralın onlardan talep ettiği vergiyi Eumenes'e ödeyecektir.”

(Polyb. 21.46)

Antlaşma Seleukos'lardan Anadolu'daki bütün topraklarını alıyor ve Antiokhos'u Torosların batısına çekiyordu. Fakat Anadolu'nun kuzeyi Pergamon'a verildi ve Rhodos Roma'dan Anadolu'daki Yunanların özgür bırakılmasını talep etmesine rağmen geri kalanı da ona bırakıldı (Polyb. 21.43; 21.22). Bu antlaşmayla birlikte, Roma Attalos hanedanını Anadolu'daki asıl güç olarak sahneye çıkarıyordu. Savaştan önce bağımsız olan şehirler bağımsızlıklarını koruyordu. Karia ve Lykia ise Rhodos'a verilmişti (Liv. 37.56, 38.39). Bu bölgelerin sakinleri Romalıların özgürlük vaatlerini unuttuklarını düşünmüş olmalıydılar (Forte 1972: 41). Antiokhos tarafında savaşmış olan Lykia'luların Rhodos'a karşı silahlı direnişleri birkaç yıl sürdü (Polyb. 22. 5).

Antiokhos'a karşı yürütülen savaş sırasında, Philippos Roma'nın müttefiki olarak savaşmıştı. Buna karşılık toprak başışı beklentisi içindeydi, ama savaşın sonundan Philippos'un MÖ 179'daki ölümüne kadar Roma ile Makedonia arasındaki ilişkiler giderek bozuldu; kral, toprak için yaptığı girişimlerden hep eli boş dönmüştü. Ardılı Perseus (MÖ 176-168) daha baştan Roma'nın nefretini kazandı. M.Ö 172'de Pergamon kralı II. Eumenes, Perseus'u Roma'ya ihbar etti. Suçlama, Perseus'un kendisine karşı suikast hazırlığı içinde olduğuydu (Liv. 42.15-17) ve kral sonunda Roma'nın düşmanı ilan edildi. MÖ 168'de, Aemilius Paulus'un komutasındaki

Roma ordusu Perseus'u Pydna'da bozguna uğrattı. Ardından Makedonia dört federal cumhuriyete bölündü.

Pydna Savaşı'nda Pergamon doğal olarak Perseus'a karşı Roma'nın yanında yer aldı, fakat Makedonia'nın kesin yenilgisi Roma'nın Pergamon'a olan ihtiyacını da ortadan kaldırıyor. Roma Senatosu Eumenes'in yerine kardeşi Attalos'u desteklemeye başladı, hatta yaklaşık 20 yıl önce Vulso tarafından yenilgiye uğratılan Galatları isyana teşvik ettiler, ardından böyle bir hakları olmadığı halde bağımsızlıklarını verdiler (Polyb. 29.22, 30. 1-3, 30.28). Bundan sonra Roma ile Pergamon arasındaki ilişkiler asla eski düzeyine ulaşamamıştır. Eumenes'in ardından tahta çıkan II. Attalos zamanında (MÖ 159/8-139/8) iki tarafın ilişkilerinde gözle görülür bir düzelme olmadı. III. Attalos (MÖ 139/8-133) ise hiç beklenmedik bir hareketle ölümünden sonra krallığı Romalılara bıraktı ve bilindiği MÖ 129'da Pergamon toprakları Asia eyaletine katıldı. Pydna Savaşı ile aynı yıl Mısır'ı işgal etmiş olan IV. Antiokhos'a ultimatö verildi. Her ne kadar Seleukos'lar Torosların ardına çekilmişse de, doğuda hâlen önemli kaynakları ellerinde bulunduruyorlardı. IV. Antiokhos tahta oturan son başarılı kral oldu; onun ölümünden sonra başa geçen kralların döneminde Seleukos'lar sürekli gerilediler. MÖ 63'te Pompeius'un hanedana son noktayı koymasına kadar krallık varlığını sürdürebilmiştir.

Magna Mater'in Roma'ya götürüldüğü tarih, Roma'nın zaferiyle sona eren II. Kartaca Savaşları'nın sonlarına denk gelmişti. Roma'nın bu savaştaki başarısı, Akdeniz'deki hâkimiyetinin temellerini oluşturmuştur. Bu sırada İtalya dışında sadece Sicilya, Sardunya ve İspanya eyalet statüsündeydi. Roma'nın daha sonra Kynoskephalai, Magnesia ve Pydna'da kazandığı zaferler yeni eyaletlerin kurulmasıyla sonuçlanmamıştır. Buna karşılık batıda savaşlar hiç durmamış, sınırlar sürekli genişletilmiştir. Bu arada Roma askerî gücü kendini diğer başka yerlerin yanı sıra Anadolu'da MÖ 190-188 arasında kısa süreliğine göstermiştir. Burada Makedonia Savaşları'nın, Roma-Seleukos mücadelesinin ve Pergamon tarihinin üzerinden geçmeyi gerekli görmüyoruz¹⁷. Anadolu'nun Roma hâkimiyeti altına giriş süreci içinde

¹⁷ Konu hakkında bkz. Shipley 2001: 108-153, 271-326, 268-400; Kosmetatou 2005: 159-175; Austin 2005: 121-134; Scholten 2005: 134-159; Errington 2006⁷: 81-107, 244-290; Derow 2006⁷: 290-319, 2005: 51-71; Habicht 2006⁷: 324-388; Kosmetatou 2005: 159-175; Austin 2005: 121-134; Scholten 2005: 134-159.

Romalılar iki önemli direniş ile karşılaşmışlardır: Aristonikos ve Mithradates. Bunların ardından, imparatorluğun çöküşüne kadar Anadolu'da aynı çapta isyana bir daha rastlanmaz.

A. ARISTONIKOS'UN DİRENİŞİ

Roma'ya karşı Anadolu'daki ilk ciddi direniş, III. Attalos'un krallığını Roma'ya bırakmasının ardından Aristonikos tarafından başlatılmıştır. Aristonikos üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunların bir kısmında isyanın belli bir felsefeye sahip ihtilal niteliğinde sosyal bir hareket olduğu fikri savunulmaktadır. Bu genel kanının oluşmasında Aristonikos'un kölelere ve toplumun alt sınıflarına özgürlük vaat etmesi, daha da önemlisi "Güneş Şehri" adında bir ütopya devleti kuracağı iddiasıdır. Bu konuya aşağıda değineceğiz. Ancak daha önce, isyanın evvelinde, özellikle Pergamon Krallığı'nın son dönemlerinde Roma ile olan ilişkilere bakmakta fayda vardır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Aristonikos'un ortaya çıkmasından önce Anadolu şehirlerinde Roma'ya karşı zaten olumsuz bir tavır vardı. III. Makedonia Savaşı sırasında Eumenes'in Perseus ile tarafsız kalması olasılığını görüştüğü hakkında dedikodular yayılmaya başladı. Romalılar Eumenes'in bu hareketini asla bağışlamadılar. MÖ 167'de Eumenes durumu düzeltmek amacıyla Roma gitti, fakat görüşme talebi reddedildi. MÖ 164'te Senato'nun Pergamon'un düşmanlarının şikâyetlerini¹⁸ dinlemesi işlerin kötüye gittiğini gösteriyordu. Yine de şehirler Roma'nın imalarına kulak asmayarak Eumenes'in yanında yer almışlardı. Bunun başlıca nedeni ise Roma'nın Galatları desteklemesi ve bağımsızlıkları korumaları için güvence vermesiydi (Polyb. 31.6). Şehirler Galatlardan korunabilmek için Eumenes'e güvenmeleri gerektiğine karar vermişlerdi. Eumenes'in MÖ 166'da Galatları Phrygia'da mağlup etmesi bu güvenin boşa olmadığını göstermiştir. Eumenes ve ardından gelen II. Attalos'un aksine, III. Attalos bazı antik kaynaklar tarafından hastalık derecesinde şüpheli ve akrabalarını öldürten acımasız bir katil olarak tanıtılırken, diğerlerinde davranışlarının sebebi olarak yakınlıklarının

¹⁸ Polybios Eumenes'e karşı birçok elçinin Roma'ya geldiğini, bunlardan Rhodos, Akhaia ve Bithynia'dan gelenlere konuşma izni verildiğini aktarmaktadır. Bithynia elçileri Eumenes'in kendilerine ait toprakları işgal ettiğini ve Galatia'dan çekilmediğini öne sürmüşlerdi. Konuşma fırsatı bulan bazı Anadolu şehirleri ise Eumenes'in Antiokhos ile yakın ilişkisini öne sürerek suçlamalarda bulunmuştur. Fakat bu iddiayı araştırmak için Asia'ya giden Tiberius Gracchus önderliğindeki Roma heyetinin iki kral arasındaki ilişki hakkında hiçbir kanıt bulamadığı anlaşılmaktadır (Polyb. 31.6).

planladığı suikast gösterilmektedir. Ancak bütün yazarlar kralın eşini ve çocuklarını öldürttüğü konusunda hem fikirdir.

Roma ile Eumenes arasında tatsızlık bulunmasına karşın, III. Attalos'un ölümüne kadar iki taraf arasında çok ciddi bir sorun çıkmamıştır. Eumenes Roma ile arasını düzeltmesine, bölgede bağımsızlığını ve Akdeniz'de ticari üstünlüğünü korumayı başarmasına rağmen (Kosmetatou 2005: 164), Senato ile eşitlik üzerine kurulu ilişkileri eskisi gibi olmayacaktı. Kralın son on yılında kendi siyasetini uygulayamadığı ve Roma'nın keyfine göre pozisyonunu koruyabildiği ileri sürülmüştür (Gruen 1984: 573-575). Yine de kendi inisiyatifiyle savaşılmış, antlaşmalar yapabilmektedir. II. Attalos'un Prusias ile mücadelesine Roma karışmamış, üstelik MÖ 148'de Andriskos adlı birinin Yunanistan'da çıkardığı isyanın bastırılması için filosunu, MÖ 146'da Korinthos kuşatmasına da askerlerini göndermiştir. III. Attalos kötü şöhretine rağmen Roma ile yakın ilişkiler içindeydi ve hükümdarlığı sırasında içeride herhangi bir sorun yaşadığına dair elimizde kanıt yoktur (Kosmetatou 2005: 168). Bu bilgilerin ışığında, Roma ile durumun kötüye gittiği zamanlarda bile Pergamon krallarının kendi topraklarında siyasi ve ekonomik anlamda özgür davrandığını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle Roma'nın doğrudan veya dolaylı yoldan şehirlerin işine karışmadığını ya da Pergamon krallarından böyle isteklerde bulunmadığını öne sürmek mümkündür. Bunda hiç kuşkusuz Attalos'ların yarattığı imajın da etkisi olmuştur. Bütün antik kaynakların üzerinde durduğu nokta, Attalos sülalesinin her zaman birbirine kenetlenmiş olmaları, aile içinde kavgaların yaşanmaması ve aile bireylerinin tahttaki akrabalarını içtenlikle destekledikleridir; tahta yeni çıkan her kral öncelinin siyasetini takip ederek istikrara katkıda bulunmuştur (Polyb. 23.11; Kosmetatou 2005: 168). Öte yandan, Kosmetatou'nun da belirttiği gibi (Kosmetatou 2005: 172), Pergamon topraklarında yaşayan Yunanların, Attalos'ların Roma ile birlikte komşu Yunanlara karşı oluşturdukları ortaklığa nasıl tepki verdiklerini bilmemiz gerekmektedir. MÖ 3. yüzyılın sonlarında I. Attalos Seleukos'lar ve Makedonia'ya karşı kendi konumunu güçlendirmek için Yunan şehir ve birlikleri ile Roma'dan yardım istemiştir. Daha önce Makedonia ile tatsız tecrübeler yaşayan Yunan şehirleri Makedonia'nın Seleukos'lar ile yaklaşmasından dolayı tedirgin olacaklardı. Pergamon kralları da bu korkuya oynayarak yerlerini sağlamlaştırmışlardır (Kosmetatou 2005: 172).

Yunan şehirleri Pergamon'a destek vermekle birlikte Makedonia ve Seleukos'ların çöküşü onların yararına olmadı. Üstelik bazı Yunan şehirlerinin "akraba" ilan ettiği Romalıların kökeni hakkında tartışmalar başladı. Romalıların müttefiki olarak Pergamon'un ana hedefi, Seleukos'ların ve Makedonia'nın aleyhine genişlemeyi sürdürmektir; bunun için de Roma'nın yardımına ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Pergamon kralları Romalıları barbar olarak görenleri haksız çıkararak onların Yunan kökenlerini, en azından Yunanistan tarihi ile ilişkilerini vurgulamak için propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Attalos'ların Romalılarla akraba oldukları, bu sebeple aralarındaki işbirliğinin doğal ve haklı sebeple dayandığı vurgulanmıştır. Pergamon'un siyasetine paralel olarak Romalı seçkinlerin Yunan kültürüne duydukları ilgi ve hayranlığı kullanan Attalos'lar böylece konumlarını sağlama almışlardır (Kosmetatou 2005: 172). Lykophon'a atfedilen (Çelgin 2000: 161) *Aleksandra* adlı eser bu siyaseti yansıttığı için bahsetmeye değer (Kosmetatou 2005: 172 vdd.): Uzun monolog şekline sokulmuş bir şiir olan *Aleksandra*'da şair, garip bir şekilde eserin başlığıyla adlandırdığı Kassandra'nın kehanetlerini nakletmektedir. Özellikle bir pasajda "eşsiz güreşçi" olarak adlandırılan ve MÖ 197'deki Kynoshephalai Savaşı'nın galibi T. Quinctius Flaminius'u anımsatan bir karakter ile Herakles'in oğlu aracılığıyla Büyük İskender'in soyundan gelen ve Troia ile olan bağlarıyla övünen birisinin yaptığı ittifaktan söz edilmektedir. Bilindiği gibi Pergamon Telephos dolayısıyla Troia efsanesinin bir parçasıydı ve kahraman aynı zamanda Herakles'in oğluydu. Üstelik Halikarnassos'lu Dionysios'a göre, İtalya'da koloni kuranlar arasında yer alan Arkadia'lılar (Dion. Hal. Ant. Rom. 1.17-31) Troia'lıların olduğu kadar Telephos oğulları (*Telephidai*)'nın da atalarıydı.

Roma ile yakın ilişkileri dolayısıyla bölgede siyasi olarak üstün konumda bulunan Pergamon krallarının ve aristokratların ekonomik anlamda halk ile aralarında ciddi uçurum bulunduğu öne sürülmüştür (Rostovtzeff 1941: 804). Sadece başkentten kendisinden bile bir fikir edinmek mümkündür. Elbette para, krallık kaynaklarının yoğun olarak işletilmesinden geliyordu. Ayrıca Miletos ve Ephesos gibi büyük limanların varlığı krallığın ticari gelirlerine önemli katkı sağlamaktaydı. Bütün bu zenginliklerden yararlananlar kral, ailesi ve yakınları yanında, saray mensupları ve şehir aristokrasisi olmalıydı. Bunların ve büyük arazi sahiplerinin toprakları kiracı çiftçiler ve köleler tarafından işletilmekteydi. Artan refah seviyesi ile birlikte bu kesimin ve krallığa bağımlı yarı bağımsız kavimlerin üst sınıfla olan anlaşmazlıklarının arttığı

düşünülmektedir (Rostovtzeff 1941: 807). Pergamon krallarının tahıl yardımı veya öğretmenlerin ücretlerini üstlenme gibi faaliyetleri ise çoğunlukla şehirlerde Attalos nüfuzunu arttırmaya yönelik girişimlerdi (Kosmetatou 2005: 169). Krallar vergi tahsilatında acımasız ve keyfi davranmamışlardır. Hellespontos'taki şehirlerin ve üç yıl boyunca vergiden muaf olmasına izin vermişlerdir. Aynı şekilde, çeşitli durumlarda başka şehirlerin ve kutsal alanların vergilerinde indirim yapılmış ya da ertelemeye gidilmiştir (Hansen 1971²: 206-207). Görülen o ki, vergiler yüklü olmakla birlikte, en azından şehirlerin bunları karşılayacak güçleri vardı. Bizi ilgilendiren kırsal kesim ile ilgili bilgilerimiz ise kısıtlı olduğundan (Rostovtzeff 1941: 806; Hansen 1971²: 204) sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır. Rostovtzeff'in, alt sınıflar ya da baskı görenler ile Roma veya Pergamon aristokratları arasında bir çatışma bulunduğu savı, uzun süre konuyla ilgili çalışmaların ve dolayısıyla çıkış noktası olmuştur. Aristonikos'un direnişi hakkında en geniş bilgiyi Strabon vermektedir:

“Smyrna ’dan sonra Leukia denilen küçük bir kente gelinir. Attalos Philometor ’un ölümünün ardından, kral ailesinde olduğu için saygı duyulan ve krallığı ele geçirmeyi tasavvur eden Aristonikos burada ayaklanmıştı. Kyme ’lilerin toprakları civarındaki bir deniz savaşında Ephesos ’lular tarafından yenilir yenilmez hemen Smyrna ’dan sürgün edildi. Fakat o içerlere doğru gitti ve kısa zamanda çaresiz, desteksiz kalmış olan halktan çok sayıda insan ve hatta bağımsızlık vaadiyle ’heliopolitai ’ adını verdiği köleleri dahi topladı. Önce beklenmedik bir anda Thyateira ’ya saldırdı, sonra Apollonis ’i ele geçirdi ve sonra da kuvvetlerini diğer kalelere karşı yöneltti, fakat uzun zaman bu başarısını sürdüremedi. Kentler hemen kendisine karşı Bithynia kralı Nikomedes ’in ve Kappadokia krallarının yardımıyla çok sayıda birlik gönderdiler. Sonra Romalı beş elçi, bundan sonra konsül Publius Crassus yönetiminde bir ordu ve sonunda da Aristonikos ’un canlı olarak ele geçirip Roma ’ya göndererek ve savaşı sona erdiren Perperna geldi. Aristonikos hapiste yaşamına son verdi... Sonra on naiple Manlius Aquilius geldi. Eyaleti hâlen devam etmekte olan yönetim şekliyle düzenledi.”¹⁹

(Strab. 14.1.38)

¹⁹ Eutropius ’un versiyonunda Romalılara Nikomedes dışında yardım edenler Pontos kralı Mithradates, Kappadokia kralı Ariarathes ve Paphlagonia ’lı Pylamenes ’tir. Crassus savaşta öldürülmüş ve kesik başı Aristonikos ’a gönderilmişti. Olay duyulunca Anadolu ’ya gönderilen Perperna, Aristonikos ’u kaçtığı Stratonikeia ’da kısırmış ve kıtlıktan da yararlanarak ele geçirmiştir (Eutrop. 4.20).

III. Attalos Pergamon topraklarını Roma'ya bırakmayı verilebilecek en mantıklı karar olarak görmüştü muhtemelen. Ölümünden sonra çıkabilecek karışıklıkları bu şekilde önlemeyi düşünüyordu²⁰. Böylece halkın geleceği de güvence altına alınmış oluyordu. Ancak MÖ 133'te vasiyeti açıklandıktan sonra, Pergamon'dan elde edilecek gelirleri İtalya'da planladığı sosyal reform için kullanmak isteyen Gracchus kardeşler ile Senato arasında tartışmalara Anadolu da dâhil olmuştu. Tiberius Gracchus'un bu sırada öldürülmesi ile Senato dış işlerinde yine hâkim konuma gelmişti. Senato bir yandan iç sorunlarla uğraşırken bir yandan da aynı tarihlerde Pergamon'da patlak veren Aristonikos isyanı ile baş etmek zorunda kaldı. MÖ 133 yılının bitiminden önce Roma III. Attalos'un vasiyetini onaylamış ve Scipio Nasica'nın önderliğindeki beş senatörden oluşan komisyonu, yeni toprakların Roma'ya katılması ile gerekli yasal ve idari düzenlemelerin yapılması için Anadolu'ya göndermişti. Fakat bu sırada İspanya'daki sorunlar, Sicilya'daki köle ayaklanmaları²¹, ardından Gracchus'un ölümünden sonraki karmaşa nedeniyle komisyon ancak MÖ 132'de Pergamon'a vardı ve vardığında da krallığı iç savaşa teslim olmuş hâlde buldu. MÖ 133-129 arasında süren savaş belki de II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu olan ve sikkelerinde²² III. Eumenes adını kullanan Aristonikos tarafından başlatılmış²³. Aristonikos

²⁰ Hiçbir kaynak Attalos'un neden böyle bir karar aldığını açıklamamaktadır. Magie'ye göre, Attalos Roma'nın doğudaki önlenemez yükselişini görmüş ve sadece doğrudan Roma kontrolünün Anadolu'yu yerel kralları rekabetinden ve ölümünden sonra meydana gelebilecek huzursuzluklardan koruyacağını düşünmüştür (Magie 1950: 32). Ancak daha önce, MÖ 155'te Ptolemaios'un ve MÖ 74'te IV. Nikomedes'in benzer vasiyetlerine bakılırsa Attalos'un aslında Anadolu'nun genelinden ziyade siyasi rakiplerinin tasarılarına ve tebaasının hoşnutsuzluklarına karşı krallığını ve kendisini koruma içgüdüsüyle hareket etmiş olabilir (Sherwin-White 1977: 66-67; Braund 1984: 132).

²¹ Bazı tarihçiler Sicilyalı Diodoros'un Sicilya'daki olaylarla ilgili bir pasajına gönderme yaparak, daha Aristonikos ortaya çıkmadan önce köle ayaklanmalarının varlığından bahsetmektedirler (Vavrinek 1975: 123). Söz konusu pasajda tarihçi, Sicilya'da yakl. MÖ 135'te meydana gelen "Köle Savaşları"nın uzun uzadıya anlatır (Diod. Sic. 34/35.2.1-48). Bu arada da benzer olayların, Aristonikos'un ortaya çıkışından sonra Anadolu'da görüldüğünü söylemekte, kölelerin kötü muamele yüzünden isyana katıldıklarını belirtmektedir (Diod. Sic. 34/35.2.26). Bir başka yerde ise, zalimliği yüzünden sadece tebaasının değil, komşularının da III. Attalos'tan nefret ettiğini ve umutla isyan çıkmasını beklediklerini yazar (Diod. Sic.34/35.3.1). Kim bu algılamaya karşı çıkmakta ve Diodoros'un sadece bilinçsizce bir genelleme yaptığını ileri sürmektedir (Kim 1988: 160).

²² MÖ 190'ların sonlarında itibaren arasında Attalos sülalesi tarafından basılan bu sikkeler adını üzerlerindeki *cista mystica* betiminden almaktadır. Aristonikos'un bastırıldığı *kistophoroi* üzerindeki lejantlardan, kendisini "kral Eumenes" olarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Elimizde Aristonikos'un iki, üç ve dördüncü hükümdarlık yıllarına ait sikkeler bulunmaktadır (Robinson 1954). Ancak ilk hükümdarlık yılına ait sikkelerin varlığı tartışma konusu olmuştur Üzerinde BA /SU /AR lejanti taşıyan iki sıra dışı örneğin bu döneme ait olduğu düşünülmektedir (Adams 1980).

topladığı orduyla birlikte önce İzmir Körfezi'nin kuzey girişini tutan Leukai'ı ele geçirdi. Buradaki Pergamon savaş filosunu kendisine bağladıktan sonra Phokaia'dan da gemi desteği gören Aristonikos, ardından kendisine direnen Kolophon ve Samos'u işgal etti. Karia kıyılarına kadar deniz harekâtı gerçekleştirerek Myndos'u aldı. Ancak Phokaia dışındaki büyük şehirlerin desteğini elde edemeyince, köleler ve yoksullardan oluşan ordusuyla Stratonikeia, Apollonis ve Thyateira'yı ele geçirdi; Phokaia ve Leukai ise Aristonikos'a sadık kaldı. Bölgede Roma birlikleri bulunmadığından²⁴ yapılabilecek tek şey, Aristonikos'a karşı şehirlerin ve müttefik yerel krallıkların yardımını almaktır. Ancak bunlar yeterli olmayınca, Roma MÖ 131'in başında P. Licinius Crassus'u Anadolu'ya gönderdi. Krallıklara ilaveten Byzantion, Kyzikos, Halikarnassos, Mylasa gibi şehirler Crassus'a destek verdi. Ancak onun faaliyetleri nihai başarıyı getirmedi. Hâlen Aristonikos'un elinde bulunan Leukai'a saldırırken öldürüldü. Ardından Ephesos bir filo hazırlayarak Kyme açıklarında Aristonikos'la karşılaştı ve savaştan galip çıkmayı başardı. Bu yenilgiden sonra Aristonikos Orta Mysia'nın dağlık kesimine çekilerek, kendisini köleler ve alt sınıfların lideri olarak lanse etmeye başladı. Böylece tahtın varisi iddiası başka bir yöne kaymış oluyordu. Bu arada MÖ 130 konsülü Marcus Perperna orduyla birlikte içerilere ilerleyerek Aristonikos'a ciddi kayıplar verdi. Aristonikos Stratonikeia'ya çekilmek zorunda kaldı ve sonunda yakalanarak öldürüldü. Bu arada ölen Perperna'nın yerine bölgeye gelen MÖ 129 yılı konsülü Manius Aquilius, Mysia ile Phrygia arasında kalan Abbatitis bölgesinde hâlen direniş gösteren isyancılarla ilgilenmiştir.

²³ Potter isyanın başladığı yer olarak, Sestos ve Kyzikos'taki yazıtlar (*IGR* 4.134.9-11; *OGIS* 339.16-23) ışığında Thrakia'yı önermektedir (Potter 1988). Bir kaynağın Aristonikos'un ordusunda çok sayıda Thrakia'nın bulunduğunu aktarması (Val. Max. 3.2.12) bu görüşü destekler niteliktedir. Iustinus da Aristonikos'un Pergamon'a dışardan geldiğini ima eder (*Just. Epit.* 36.4). Aristonikos'a ait sikkelerin isyanın ancak ikinci yılında ortaya çıkması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Makedonia'da isyan çıkaran Andriskos da aynı şekilde Thrakia'dan adam toplamıştır (Flor. 1.30). Makedonia'nın Roma eyaleti hâline getirilmesinden sonra, Thrakia'lının sürekli Roma'yla sürtüşükleri ve valilerin düzenli olarak bölgeye sefer yapmak zorunda kaldıkları bilinmektedir.

²⁴ İsyân öncesinde bölgede askerî birliklerinin yokluğuna ilaveten, isyanın bastırılmasından sonra yapılan düzenlemeler de Roma'nın bölgeye stratejik açıdan ilgisi olmadığını göstermektedir. V. Mithradates Euergetes'e Aristonikos'a karşı savaştığı için Phrygia verilmiştir. Aynı şekilde Lykaonia Kappadokia kralı V. Ariarathes'in oğullarına bırakılmıştır. Galatia da kurulan yeni eyaletin sınırları içinde değildir (Sherwin-White 1977: 68; Dmitriev 2005: 74-75). Dolayısıyla en azından MÖ 123'te eyaletten vergi tahsili konusuna kadar Roma'nın açgözlü bir tavır içinde olduğunu söylemek zordur. Stratejik olarak Asia Eyaleti sonraki 30 yıl boyunca kendi hâline bırakılmıştır denilebilir. MÖ 102'ye kadar Asia Eyaleti valilerinin bilinen hiçbir askerî işlevi olmamıştır ve ellerinin altında lejyon birlikleri bulunduğu şüphelidir. MÖ 129-87 arasında Asia'ya hiçbir konsül ordusu gönderilmemiştir. Mithradates Savaşları patlak verdiğinde, eyalet *praetor*ları eyaletten topladıkları orduları kullanmak zorunda kalmışlardı (Sherwin-White 1977: 69). Anadolu yaklaşık 40 yıl boyunca nispeten tehlikeye açık olmasına rağmen, Aristonikos'tan sonra Mithradates'e kadar ciddi bir isyanın yaşanmaması ilgi çekicidir. Görüldüğü kadarıyla Romalılar bölgenin güvenliği konusunda büyük ölçüde vasaal krallıkların ve şehirlerin sadakatine riayet etmişlerdir.

Aristonikos isyanı birçok çalışmaya konu olmuştur ve bu çalışmaları temelde iki gruba ayırmak mümkün görünmektedir: İsyanı Roma'nın genişlemesine karşı bir "burjuva hareketi" ya da "Anadolu'nun başkaldırısı" olarak nitelendirenler ve bunu "Güneş Ülkesi" ütopyası çerçevesinde mevcut toplumsal yapıyı değiştirmeye yönelik ideolojik ve da sosyolojik bir olay olarak algılayanlar (Kim 1988: 159 vdd). Olayın kuşkusuz bizim için en ilginç yanı ve aynı zamanda üzerine sayısız makale yazılmasının sebebi, Aristonikos'un "Heliopolis" yani "Güneş Ülkesi" adıyla bir şehir kurma vaadi; belki de bununla ilişkili olarak Cumae'lı filozof Blossius'un desteğini almasıdır. Öncelikle Blossius'un kariyerinden bahsetmekte fayda vardır: Plutarkhos onun Mitylene'li hatip Diophanes ile birlikte Tiberius Gracchus'un reform planlarına katkıda bulunduğunu söylemektedir. Filozof Roma'da Tarsos'lu Antipater ile arkadaş olmuş, hatta Antipater bazı yazılarını ona ithaf etmiştir (Plut. *Ti. Gracch.* 8). Plutarkhos (Plut. *Ti. Gracch.* 17), Cicero (Cic. *Amic.* 37) ve Valerius Maximus (Val. Max. 4.7.1) onu reformlardan sorumlu kişi olarak göstermekte, hatta kötü niyetini ima etmektedirler. Blossius'un geldiği ailenin siyasette aktif olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 216'da Hannibal ile anlaşmaya varılması gerektiğini savunmuşlar, MÖ 170'te ise Roma'yı yakmaya teşebbüs eden Campania'lıların yanında yer almışlardır. Filozofun babasının da Roma'ya karşı faaliyetlerde bulunduğu düşünülmektedir (Dudley 1941: 95). Dudley'e göre Blossius'un Gracchus'un reformlarında oynadığı rol, onun bir Stoacı filozof olmasından değil, Campania'nın önde gelen bağımsızlık yanlısı demokratik partisi ile geleneksel bağlarından ileri gelmektedir (Dudley 1941: 96). Tiberius Gracchus'un öldürülmesinden sonra onun diğer yandaşları gibi mahkemeye çıkarılan Blossius, nasıl olduğu bilinmemekle birlikte aklanmış ve ardından Asia'ya, Aristonikos'un yanına gitmiştir (Plut. *Ti. Gracch.* 20). Filozof, Aristonikos'un kurmayı vaat ettiği "Güneş Ülkesi"ne fikir babalığı yaptığına dair savlar dolayısıyla önemlidir. Ama ne yazık ki, Blossius'un Anadolu'daki faaliyetleri konusunda bilgimiz nerdeyse hiç yoktur.

Çoğu tarihçi "Güneş Şehri"ni, genellikle Stoa ve Kinizm etkisiyle tasarlanmış "felsefi" temellere oturan bir yerleşim gibi görme, "ütopya" olarak nitelendirme eğilimindedirler. Bazıları basit idari kurallara ve doğanın temel yasalarına göre barış ve mutluluk içinde yaşayan bir halk tasvirinin –Blossius'un bu projedeki muhtemel parmağına rağmen- Stoa ve Kinizm felsefesiyle bir ilgisinin bulunmadığı da savunulmuştur. Buna aşağıda değinilecektir. İsyanın felsefi yanı belirsizliğini koruduğu gibi, niteliği de tartışma konusu olmuş, kölelerin ve alt sınıfların rolü öne

çıkarılmıştır. Son iki Pergamon kralının çok sayıda köle satın alması ve kölelere dayalı iş gücünün doğudaki diğer Hellenistik krallıklara göre Pergamon'da daha büyük paya sahip olması dolayısıyla bir köle isyanının çıkması Vavrinek tarafından normal karşılanmaktadır. Pergamon krallarının Yunan şehirleri lehine yaptıkları ekonomik düzenlemelerin, onları Anadolu'nun yerli halkının gözünde yabancılaştırdığını da eklemektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere kralların Roma'ya bağlılıklarının giderek artması halkın milliyetçi duygularını körtüklemiş olabilir (Vavrinek 1973: 204). Buna karşılık, Attalos'un vasiyetinde Yunan şehirlerine özgürlük vermesi, muhtemelen bu şehirlerin Roma'yı karşılarına alacak bir harekettten kaçınmalarına yol açmıştır. Ancak Aristonikos'a destek veren kesimlerin sorunları farklıydı. Vavrinek'e göre, kölelerin dışında özgür fakat sosyal ve ekonomik açıdan dışlanmışlar (*aporoï*); şehirlerin kırsalında, zenginlerin çiftliklerinde veya krala ait köylerde yaşayan yerel nüfus (*laoi*) isyana destek vermiş olmalıdırlar. Bunlara ilaveten Phokaia ve Leukai gibi küçük şehirler ile Mysia ve Karia kırsalındaki Abbaitis ve Abrettene kavimlerinin katkılarından söz edilebilir (Vavrinek 1975: 123; Kim 1988: 162). Heliopolis bütün bunların neresinde durmaktadır? Aristonikos'un ayaklandıktan kısa süre sonra "*çok sayıda çaresiz, desteksiz kalmış olan halktan çok sayıda insan ve hatta bağımsızlık vaadiyle 'heliopolitai' adını verdiği tutsakları dahi*" etrafında toplamıştır (Strab. 14.1.38). *Heliopolitai* ifadesi ve filozof Blossius'un işe karışması, diğer köle ayaklanmalarının aksine burada bir ideolojinin söz konusu olduğunu akla getirmektedir. Ancak Güneş Ülkesi'nin Blossius'un sahip olduğu Stoacı fikirleri içermediği belirtilmiş (Rostovtzeff 1941: 808) veya aslında ideolojik bir tasarı olmadığı, Suriye kökenli Baal ya da Hadad'ın tapım gördüğü Heliopolis (diğer adıyla Baalbek)'ten gelen bir geleneği yansıttığı ileri sürülmüş, Anadolu'nun Seleukos'lara ait kısmında rağbet gördüğü anlaşılan bu kültürün, Anadolu'da köklü bir geçmişe sahip adaletin sağlayıcısı Güneş Tanrısı (Kim 1988: 163) ile de birleşerek Aristonikos'a ilham verdiği iddia edilmiştir (Dudley 1941: 98-99; Rostovtzeff 1941; Vogt 1957: 35 vd.). İsyanın ideolojik yanını vurgulayanlar ise Aristonikos'a ilham verenin Iambulos'un Heliopolis isimli ütopyası olduğunu düşünmektedirler. Heliopolis sadece isyana taraftar toplamak için yaratılmış içi boş bir vaatten ibaret bile olsa, Vavrinek'in vurguladığı gibi sonuçta toplumdaki belli sıkıntıların varlığı doğrultusunda şekillenmiştir (Vavrinek 1973: 211).

Bu bağlamda Iambulos ve Güneş Ülkesi'ne daha yakından bakmamız gerekir: Yazarın MÖ 3. yüzyıl içinde yaşadığı düşünülmektedir. Hellenistik Dönem, Büyük İskender'in seferleri

sayesinde bu tip fantastik yolculuklara dair eserlerin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir²⁵. Iambulos'un hayali bir yolculuğu anlattığı eseri kaybolmuştur, ama özeti Sicilyalı Diodoros tarafından verilmektedir (Diod. Sic. 2.55-60). MÖ 165-50 arasında bir tarihte yazıldığı düşünülen eserde, Olaylar şöyle gelişir: Tüccar babasının ölümünden sonra ticarete atılan Iambulos, Somali kıyılarına yaptığı bir yolculuk sırasında korsanlar tarafından kaçırlır ve Ethiopia sahillerine getirilir. Burada toprağın arındırılmasıyla ilgili bir ayine katılmaya zorlanır. Ayin dâhilinde bir tekneye bindirilir ve üzerinde erdemli bir halkın yaşadığı bir adayı buluncaya dek güneye ilerlemesi söylenir. Eğer adaya varırsa Ethiopia 600 yıl barış ve refah içinde yaşayacak, kendisi de ömür boyu mutluluğu tadacaktır. Iambulos'un vardığı yer, aslında boyutları birbirine eşit yedi yuvarlak adacıktan oluşmaktadır. Normal insanlara fizikleri ve yaşamları açısından benzemeyen ada halkının en ilginç özelliği, onlara farklı konuşma üslupları ve hayvan seslerini taklit etmelerini sağlayan çifte dilleridir. Halk akrabalık derecelerine göre kabilelere ve sınıflara bölünmüştür; her bir kabile ve sınıfın nüfusu 400'ü geçmez. Yaşadıkları çayrlardan her türlü yiyeceği elde etmektedirler. Özürlü ya da başka zayıf yanları olanlar öldürülür. Herkes kanunla belirlenmiş belli zaman dilimi içinde yaşar ve bu sürenin sonunda intihar eder. Hiçbir zaman evlenmezler, fakat kadınlarla rastgele ilişki kurarlar ve çocuklara eşit davranırlar. Bakıcılar çocukları değiştirerek, anneleriyle çocukları arasında bir bağ kurulmasını engellerler. Böylece ihtirastan yoksun bir şekilde, isyandan, kargaşadan uzakta huzur ve dostluk içinde büyürler. Her sınıfta en yaşlı üye kral olarak diğerlerini idare eder ve onlar da tam bir sadakat gösterir. En yaşlı kişi 150 yıl yaşadıktan sonra intihar edince, yerine ikinci en yaşlı geçer. Güneş Adası sakinleri gökyüzüne ibadet ederler, çünkü o altındaki bütün canlılarla iletişim kurar. Ayrıca güneşi ve bütün semavi yaratıları kutsal sayarlar.

²⁵ Bu eserlerin en ünlüsü, Iambulos'a da ilham kaynağı olduğu düşünülen Messene'li Euhemeros'un "Kutsal Yazılar" (*Hiera Anagraphē*) adlı çalışmasıdır. Muhtemelen Kassandros (MÖ 311-298)'un hizmetinde çalışmış Euhemeros, eserinde Hint Okyanusu'ndaki bir adalar topluluğundan bahseder. Platon ve Aristoteles'ten en önemli farklı bir anlamda ilk ütopyayı yaratmış olmasıdır, zira iki filozofun aksine doğayı da idealize etmiştir. Eserindeki toplum rahip ve memurlar, çiftçiler ve askerler ile çobanlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır, ancak ekonomik ya da sosyal ayrıcalıkları bulunmamaktadır; vatandaşlar ile vatandaş olmayanlar arasında da bir ayrım yoktur. Güneş burada da önemli rol oynamaktadır. Adillerle adaletten yoksun olanların üzerinde bir parlayan güneş, aynı zamanda adadaki kutsal kaynağa da adını vermektedir. Özel mülkiyet yasaklanmıştır; gerekli her şey devlet hazinesinden karşılanır. Adalar genel olarak monarşi ile yönetilmekle birlikte vatandaşlar kendi kanunlarını kendileri yapar (Ferguson 1975: 102-108) Euhemeros'un ütopyası kendisinden önceki değişik kaynaklardan alıntılar ve esinlenmeler içerdiğinden (Winiarczyk 2000), eser farklı yorumlara açıktır.

Iambulos'un eserinde ana fikir, insanoğlunun mükemmelliğe doğanın en ilkel ve basit ortamında ulaşacağıdır. Bu fikir aynı zamanda, doğanın en "ham" hâliyle, insan toplumu için en ideal ortam olduğunu savunan Stoacı görüş ile uyum içindedir. Yedi ada Güneş, Ay ve o zaman için bilinen beş gezgeni temsil etmektedir. Güneş adalet ve doğruluk sembolü olarak Eski Ahit'te, Babil edebiyatında ve Orpheus *hymnos*larında karşımıza çıkmaktadır (Winston 1976: 120). Bu adanın yerlileri de "güneş insanları" olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden von Pöhlmann Güneş Adaları'nın komünizmi yansıttığı öne sürmüştü²⁶, ama inandırıcı bulunmamıştır (Jonkers 1964). Tarn'ın Stoa felsefesine göre Pergamon toplumunda sınıf kavramı bulunmayan *homonoia* yaratma projesi de (Tarn 1932: 140, dñn. 5) reddedilmiştir (Bömer 1961: 404). Dumont Güneş Ülkesi'nin sadece halkı yönlendirmek için bir araç olduğunu, Aristonikos'un böyle bir şehri topluma tehlike arz eden köleleri bir yerde toplayarak izole etmek için kurmak isteyebileceğini öne sürmüştür (Dumont 1966: 195, dñn. 133). Vogt Aristonikos'un savaştan galip çıkması hâlinde Kassandros'un kardeşi Aleksarkhos'un kurmayı planladığı Uranopolis'e²⁷ benzer bir Heliopolis yaratacağını düşünmüş ve vatandaşlık haklarının en üst düzeyde herkese bahsedileceğini ileri sürmüştür (Vogt 1957: 36)

Öte yandan Winston, Güneş Adası'nı sosyal ve siyasi modelleri değiştirmeyi düşünmeyen, bunun yerine doğanın yapısını inandırıcı olmayan şekilde bir çeşit revizyondan geçirmeyi amaçlayan (garip hayvanlar, çift dilli insanlar, daire biçimli adalar vb.) bir ütopyaya benzetmekte, buna en yakın örnek olarak da bir Ortaçağ ütopyası olan Cockayne (ya da

²⁶ Pöhlmann 1912: 310 vdd. Pöhlmann Marksist dünya düzenin temsilcisi olarak gördüğü Iambulos'un ütopyasını, bireyin özgürleşmesi, özel ve kamusal ekonomik faaliyetlerin uyumu, bütün vatandaşların şehir yönetimine katılması gibi olguların yeni monarşilerin altında kaybolmaya başladığı Hellenistik Dönem'in bir ürünü olarak görmektedir. Vatandaşın artık yaşadığı şehrin yönetiminde söz sahibi olamaması onu devletten daha da koparmıştı. Ayrıca, gelişen iş bölümü ve profesyonelleşme ile birlikte çeşitli iş kolları ortaya çıkmış ve vatandaş ile vatandaş olmayan dışında birçok farklı ayrımlar kendini göstermiştir. Ayrıca idari merkezleşme ve endüstrileşme doğaya olan özlemin artmasına sebep olmuş, hem bu hem de değişen koşullar dönemin edebiyatına ve sanatına yansımıştır.

²⁷ Hakkındaki en detaylı bilgiyi Athenaios'tan (Ath. *Deipn.* 3.98D) edindiğimiz Uranopolis'in, Athos'u Yunanistan anakarasına bağlayan kıstak üzerinde kurulması tasarlanmıştır. Şehir hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, elimizdeki *Uranidai* (Cennetin/Göklerin Çocukları) ifadesinin yer aldığı çeşitli sikkeler vardır. Bunlarda en belirgin figür, doğuyla ilişkisi bilinen Aphrodite Urania'dır. Tanrıça Euhemeros ve Iambulos'un ütopyalarında görülen göksel unsurların bir yansımasıdır. Sikkelerde tanrıça oturur şekilde bir elinde küre diğerinde asa tutmaktadır. Arka yüzde güneş, ay ve beş yıldız betimi vardır. (Ferguson 1975:100-109).

Cockaigne) ülkesini²⁸ göstermektedir (Winston 1976): Cockayne ülkesini konu alan yazarlar doğayı kendi istedikleri biçimde şekillendirirler. Cockayne ütopyası insanın gizli arzularının somut sembolüken, bildiğimiz anlamda ütopyalar (Atlantis ya da Thomas More'un ütopyası) felsefi argümanlar üzerine temellendirilmiştir²⁹. Cockayne ütopyasının temel özelliği yeni bir “sosyal düzen” yerine yeni bir “doğal düzen” peşinde olmasıdır, ama bu yeni doğal düzen yine de özünde yeni bir sosyal düzeni gerektirmektedir. Güneş Adası'ndaki gibi burada da yeni bir cennete, dünyaya ve insan türüne ihtiyaç olduğu vurgulanır. Iambulos'un ülkesinde mükemmel bir iklim vardır; yılan eti ve deniz suyu bile lezzetlidir; Güneş Adası halkı güçlü ve uzun boyludur, hastalanmazlar vb.; adalar daire biçimindedir. Kısacası mükemmel bir adada yaşayan mükemmel insanlar söz konusudur. Ancak Winston'un da belirttiği gibi, ütopya kuran filozofların öyle ya da böyle gerçek hayatla ilgili bir bağlantıları vardır ve sorunu daha ziyade kendi ütopyalarına özgü sosyal ve siyasi mekanizmalar üretmek için çözmeyi denerler. Iambulos ise daha basit bir çözüm getirerek doğayı ve insan doğasını değiştirmiş böylece bazı sorunları daha etkili ve kolay şekilde çözmüştür. Güneş Adası ilkel değildir, sadece hayat çok kolaydır. Görünenin aksine ortaklaşacılık (kolektivizm) ya da komünizm yoktur, zira bunu düzenleyen merkezi bir yönetim bulunmadığı gibi, eşitlikçi gerektirecek bir düzenden söz edilemez; her şeyden bolca bulunmaktadır ve herkese açıktır (Winston 1976). Ne yazık ki Diodoros Iambulos'un özetini verirken eserin fantastik yanlarını vurgulamış, halkın siyasi ve sosyal özelliklerine çok az değinmiştir. Bu yüzden eserin değerini ve Aristonikos ya da onun taraftarları için önemini kavramak zorlaşmaktadır.

Bütün bunlar Aristonikos'un peşinden gidenler için ne anlam ifade ediyordu? Rostovtzeff'e bakılırsa, böyle bir “sosyal devrim” için ortam hazırды. Pergamon Krallığı'nda şehirli kesimin oldukça rahat ve refah içinde bir yaşam sürdüğünü hatırlatan Rostovtzeff, alt

²⁸ Ortaçağ kökenli bir bolluk ülkesi olan Cockayne'de, Ortaçağ köylüsünün hayatındaki zorlukların hiçbiri yoktur. Toplumun bütün kuralları ters yüz edilmiştir: Keşişler manstır rahiplerini döver, rahibeler rahiplerle birlikte olur, yiyecek boldur; gökten peynir yağar. Sanata birçok kez konu olan Cockayne ile ilgili en önemli yazılı kaynak, 13. yüzyıla ait *Land of Cockayne* adlı Ortaçağ İngilizcesiyle yazılmış bir şiirdir (<http://www.thegoldendream.com/landofcokayne.htm>).

²⁹ Örneğin Platon'un *Devlet*'inde tasarladığı şehir Iambulos'ununki aksine, doğaüstü öğeler içermez. Ancak filozof şehrin kıyıda belli bir mesafe içinde olmasını, bir bakışta tamamının görülebilecek şekilde kurulmasını önermektedir. Ne *Devlet*'teki ideal şehirde ne de Atlantis'te doğaüstü yaratıklara ya da olaylara yer verilmemiştir (Ferguson 1975: 104).

sınıfların zor koşullar içinde çalıştığını belirtmektedir. Kralın ve zenginlerin arazileri çoğunlukla kiracı çiftçiler ve köleler tarafından işletilmekteydi. Kırsal kesimdeki köleler yanında şehirdekiler de hatırı sayılır bir kalabalık oluşturuyordu (Vavrinek 1975: 122). Tarihçi Anadolu'daki yarı bağımsız kavimlerin de Pegamon yönetiminden rahatsız olduğunu, zira krallığın verimli topraklarından yararlanamadıklarını, üstelik vergi ödemek zorunda kaldıklarını vurgulamaktadır (Rostovtzeff 1941: 806). Yoksul ve zengin arasındaki uçurumun giderek açıldığını belirten Rostovtzeff, isyan için gerekli şartların hazır olduğunu düşünmektedir³⁰. Onun için isyan, milliyetçi ya da dini bir tepkiden ziyade³¹ halkın mevcut sosyoekonomik durum karşısındaki hoşnutsuzluğunun yarattığı bir patlamaydı (Rostovtzeff 1941: 807). Vogt'a göre ise Güneş Ülkesi bu insanlar için ise eşitlik ile bireysel hakları temsil ediyordu³² ve Aristonikos'un elinde bunu gerçekleştirecek güç vardı (Vogt 1957: 36, 41).

Güneş Ülkesi'nin bir başka önemli unsuru tanrı Helios ile olan ilişkisidir. Rostovtzeff ve Vogt Heliopolis'in kökeninin doğunun güneş kültlerinde aranması gerektiğini savunmuşlardır (Vogt 1957. 36 vdd.; Rostovtzeff 1941: 808). Bömer ise bütün köle ayaklanmalarında liderin "kutsal bir karizmaya" sahip olduğunu söylemektedir. Kendisini tanrıların seçtiği biri gibi göstermekte³³, takipçilerini de bir reformun değil kendi kişisel misyonunun tanıkları olarak algılamaktadır. Buna göre Aristonikos'un kendisini Helios olarak lanse etmesi gerekiyordu

³⁰ Amyzon'dan bir yazıtta efendisine karşı gelen ve evi yakan bir kölenin çarmıha gerildiğinden bahsedilmektedir (Vavrinek 1975: 122-123). Yazıt Diodoros'un aynı tarihlerde çeşitli yerlerde patlak veren köle isyanlarıyla ilişkilendirilmekle birlikte, Vavrinek'in de belirttiği üzere bu münferit bir olaydır ve Anadolu'daki genel ortamın bir göstergesi olarak alınması mümkün değildir.

³¹ Ancak Rostovtzeff bir sonraki sayfada, Aristonikos'un propagandasını felsefi değil dinî temele dayandırdığını söyleyerek bir anlamda kendisiyle çelişmektedir.

³² Daha sonraki bir çalışmada Vogt, Aristonikos'un köleleri ve diğerlerini sadece amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanmış olabileceğini belirtmektedir (Vogt 1972:33).

³³ İsyân liderlerinin bu özelliği sadece antik çağa özgü değildir. Örneğin Celali İsyânları'nın liderlerinden Karayazıcı halkın gözünde etkileyici ve karizmatik biriydi. Üstelik bir keresinde adamlarına "Allah'ın kendisine ululuk vaat ettiğini" söylemiştir (Griswold 2002²: 20, 30). Anadolu'da benzer inanışlar 1900'lerin başında bile görülüyordu. Halkın Çakırcalı Mehmet Efe'ye nasıl bağlandığından bahseden 1911 yılına ait bir gazete, "...Çakırcalı'nın menkıbeleri cin hikâyeleri gibi bütün köylü ve cahil ahali üzerinde garip bir korku yaratmıştır" demektedir. Mehmet Efe'yi takip görevlendirilen Ali Paşa ise, köylülerin onu "Allah" gibi bildiklerini söylüyordu (Yetkin 2003³: 152, 163). Diğer ülkelerde de benzer örnekler yaygındır: Güney İtalyalı haydutlar papa ve kral tarafından okunmuş muskalar taşıyorlar ve Meryem Ana'nın koruması altında olduklarını söylüyorlardı. Güney ve Güneydoğu Asya gibi haydutluğun kurumsallaşmış olduğu bölgelerde ise büyü gelişmiş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten adaletin kendisi "ilahi" bir anlam taşıdığından, dinî vurgular yerini bulmaktadır (Hobsbawm 1997: 58 vdd.).

(Bömer 1961: 410 vdd.). Dolayısıyla isyanın odak noktası Iambulos ya da Stoa felsefesi değil, liderin karizmatik kişiliğiydi (Bömer 1961: 415).

Helios kölelerin azat edilmesi sırasında üzerine yemin edilen bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemini edenler köle olmamakla birlikte (Bömer 1961: 403, dpn. 1), Vavrinek'in de ifade ettiği gibi (Vavrinek 1975: 127, dpn. 45) köleler ile Helios'un ilişkilendirilmiş olması, iki taraf arasında belli bir bağın varlığına işaret etmektedir. Genel anlamda ise güneş antik felsefenin ve ütopyalarının³⁴ önemli sembollerinden biriydi. Tanrı olarak Helios kutsal yeminlerin şahidi, her şeyi gören ve duyan bir varlıktır; sebzeleri, meyveleri, içecekleri veren odur. Tanrının bazı sıfatları, Güneş Ülkesi'ne uygun bir nitelik taşımaktadır³⁵. Örneğin Troizen'de tanrı, Troizen'lilerin Perslerin esaretinden kurtulmaları onuruna Eleutherios sıfatıyla “özgürlük tanrısı” olarak tapım görmüştür (Paus. 2.31.5). Tanrının isyandaki rolü hakkında, bazı ipuçlarına sahibiz. Perperna'nın ölümünden sonra isyanı sona erdirmek üzere bölgeye gönderilen Manius Aquillius'un mensup olduğu *gens Aquillia*'nın bastırıldığı sikkelerden yakl. MÖ 110 tarihli birisinin ön yüzünde başında ışında tacı bulunan tanrı Sol ve bir *biga* içinde Luna figürü vardır. Bu sikkenin aslında Manius Aquillius'un MÖ 129'daki başarısını onurlandığı kabul edilmektedir ve benzerleri daha sonra da basılmıştır (Gray 1973: 965). Bu betimler için çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Wissowa doğudaki zaferlerin bir sembolü olarak sikkelerde Sol figürünün kullanıldığını savunmaktadır. Cavedoni de Wissowa'nınkine yakın bir açıklama getirerek, Güneş ve Ay kültürünün doğuda yaygın olduğu ve figürlerin Aquillius'un yaptığı savaşlardaki en başarılı anı (*aristeia*), bu durumda Asia'daki savaşın sonlandırılmasını yansıttığı

³⁴ Güneş bu özelliğini antk çağ sonrasında da korumuştur. Tomasso Campanella tarafından 1602'de yazılmış *Güneş Ülkesi* adlı ünlü ütopyanın aslında Iambulos ile çok fazla benzerliği bulunmamakla birlikte, her ikisinin de Güneş'i bir sembol olarak kullanması önemlidir. Bunun dışında eşitlikçi, adil, paylaşımcı, sosyal sınıfların belirgin olmadığı bir toplum temelde ortak bir payda meydana getirmektedir. Campanella eserinde büyük ölçüde Platon'un ideal şehirden etkilenmiştir. Eserde bir kaptanın yolculukları sırasında Taprobane (Sri Lanka)'de gördüğü bir şehirden bahseder. Şehir Iambulos'un Güneş Adası'nı andırarak şekilde yedi yuvarlak bölgeye ayrılmıştır ve dört yönetici tarafından idare edilir. Ortak yaşam söz konusudur ve kadınlar da en az erkekler kadar üretimde ve yönetimde söz sahibidir. Aslen teokratik bir rejim tarafından yönetilmesine rağmen, katılımcı bir sistemin ve adil yargılamanın varlığından bahsedilebilir.

³⁵ Bu arada Bömer Helios gibi adaletin *daimonası* olan Dikaiosyne'ye Güneş Ülkesi ile ilişkili olarak hiçbir kaynaktan değinilmediğini vurgulamaktadır. Tanrıca Mylasa ve Herakleia gibi Anadolu şehirlerinde görülmektedir. Ancak Diakiosyne'nin ne Anadolu'daki aristokratların ne de eğitimsiz kölelerin bağlanabileceği “renkli” bir tanrısal figür olmadığını söyleyen Bömer, aynı zamanda antik çağda “sosyal reform” olarak değerlendirilebilecek hareketlerin doğrudan tanrılardan değil, fakat liderlerden geldiğine dikkat çeker (Bömer 1961: 405 vdd.)

ileri sürmüştür. (Gray 1973: 966-967). Sikkelerdeki Sol, Güneş Ülkesi muhtemel bir bağlantıyı akla getirmektedir.. Aristonikos'un III. Eumenes adıyla bastırıldığı sikkelerin üzerinde Helios önemli bir yer tutmaktadır³⁶. Gray Aquillius'un Mysia'daki Abbaitis'lilere karşı yürüttüğü seferde *evocatio*³⁷ başvurduğunu düşünmekte, Sol'un *gens Aquillia* sikkeleri üzerindeki varlığını bu törenin bir yansıması olarak görmektedir (Gray 1973: 68). Bu çerçevede Güneş Ülkesi'nin somut tanrısal bir dayanağı olmaktadır.

Direnış hakkında şu ana kadarki en kapsamlı çalışmayı veren Daubner ise Güneş Ülkesi konseptini yukarıda adı geçen tarihçilerden farklı bir yere oturtmaktadır. Iambulos'un Yunanca ve entelektüel bir eser kaleme aldığını belirten Daubner, Aristonikos'a destek veren grupların homojen olmadığını, dolayısıyla bunların Güneş Ülkesi ütopyasına aynı tepkileri veremeyeceğini savunmakta; Diodoros'un bize aktardığı kadarıyla ütopyanın böyle bir ilgiyi uyandırabilecek sosyal ve siyasi alt yapısı bulunmadığını söylemektedir. Destekçiler ütopya ya da kölelerin özgürlüğü gibi amaçlarla değil, en fazla adil bir ülke isteğıyle motive olmuşlardır (Daubner 2002: 175, 177). Anadolu'da da "adil/adaletli" gibi sıfatlarla anılan Helios, Aristonikos'un faaliyet alanı içinde Ephesos ve Smyrna kentlerinde tapım görmüştür (Daubner 2002: 176). Bununla birlikte Daubner Güneş kültü ve *Heliopolitai*'ı Anadolu ya da Suriye'den ziyade batıyla ilişkilendirmektedir: Aristonikos'un üs olarak kullandığı Thyateira'da Tyrimnos adlı bir güneş tanrısının kültü bulunduğunu hatırlatan Daubner, bu kültün Makedonia'dan gelmiş olabileceğini öne sürmektedir. Söylencelere göre üçüncü Makedonia kralının adı Tyrimnos'tur ve Odysseus'un yolculuğı sırasında Epeiros'ta tanıştığı Tyrimnos'un tanrının adı ile olan dilsel bağı önemlidir. Bundan yola çıkan tarihçi, Makedonia'luların Tyrimnos'u bir kült figür olarak gittikleri yerlere götürdüklerini söyler. Şehrin Anadolu'daki en eski Makedonia askerî kolonisi

³⁶ Benzer şekilde, Aristonikos'tan kısa süre önce sıfat son Baktria kralı Heliokles'in sikkelerinde adına uygun şekilde ve Güneş Tanrısı'na gönderme yaparak "adil" (*dikaios*) sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır (Vogt 1972: 44). Ptolemaios'lar sülalesinden çeşitli kralların sikkeler üzerindeki betimlerinde, ışın tacı taktıkları görülmektedir. V. ve VIII. Ptolemaios'un gümüş tetradrahmilerinde krallar bu şekilde tasvir edilmiştir (Kyrieleis 1975: lev. 40.5, 52.1). Yerel nüfusun Yunanlara iyi gözle bakmadığı krallıkta, Ptolemaios'un bu şekilde tasviri anlamlıdır.

³⁷ *Evocatio* savaş sırasında bir Romalı generalin, yerel tanrıların düşman üzerindeki korumasını kaldırabilmek için, onlara Roma'da yeni bir kült ve ev sunmasıdır. İlk kez MÖ 396'da Veii için uygulanan bu *evocationun* ne kadar sürdürüldüğü tartışma konusu olmuştur. Ancak Isauria Vetus'ta bulunmuş bir yazıttan (Sherk 1984: 83) MÖ 75'te P. Servilius Vatia'nın operasyonları sırasında geleneğin hâlen devam ettiği anlaşılmıştır. Fakat bunda tanrıya Roma'da değil, söz konusu bölgede yeni bir ev, yani tapınak sunulmuştur. Maroti ise yazıtta geçen *votum solvit* ve *fuit* ifadesinin bir adağa işaret ettiğini belirterek *evocationun* uygulanmadığını ileri sürmektedir (Maroti 1989: 313).

olması nedeniyle (Strab. 13.4.4; Ramsay 1904: http://philologos.org/_eb-ltsc/chap23.htm) *Heliopolitai* sıfatının aslında bölgedeki askerlerle ilgili olduğunu düşünmektedir (Daubner 2002: 178-180). Daubner ayrıca Thyateira adının etimolojisini de bu çerçevede değerlendirilebileceğini iddia etmekte, şehrin adını Lydia dilinde şehir (-*tiera/-tyra*) ve Luvi güneş tanrısı Tivat ile ilişkilendirerek Thyateira'nın bir "güneş şehri" olarak değerlendirilebileceğini ön sürmektedir. Şehrin özellikle Apollon ve Helios'u onurlandırmasını (Ramsay 1904: http://philologos.org/_eb-ltsc/chap23.htm) bu bağlamda açıklar (Daubner 2002: 181). Bununla beraber, Strabon'un ilgili pasajı bu sıfatın sadece kölelere verildiği konusunda açıktır (Strab. 14.1.38): "*Aristonikos çaresiz ve desteksiz kalmış halktan çok sayıda insan ve hatta bağımsızlık vaadiyle heliopolitai adını verdiği köleleri dahi topladı*" ("*...εις δὲ τὴν μεσόγαιαν ἀνιῶν ἱθροισε διὰ ταχέων πλῆθος ἀπόρων τε ἀνθρώπων καὶ δούλων ἐπ' ἐλευθερίᾳ κατακεκλημένων, οὐς Ἡλιοπολίτας ἐκάλεσε*"). Görüldüğü gibi yazar Aristonikos'un *heliopolitai* adını verdiği köleleri kendisine katılan diğer insanlardan ayırmakta ve bu sıfatını sadece onlara ait olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde belirtmektedir.

Şehirler için ise Güneş Ülkesi'nin bir anlam taşımadığı anlaşılmaktadır. Hemen hepsi Aristonikos'a karşı bir tavır takınmıştır. Livius, Attalos'un vasiyeti üzerine Roma'ya kalan ve özgür bırakılması tasarlanan Asia'nın Aristonikos tarafından ele geçirildiğini belirtir (Liv. 59). Sadece Livius'ta geçen bu ifade şehirlerin, vasiyetin öngördüğü üzere mi yoksa Roma'nın kendisinin aldığı karar doğrultusunda mı özgür bırakılacağı belirsizdir. Metropolis'ten bir yazıtta, Romalıların ilan ettikleri gibi "daha önce Attalos'a tabi olanlara özgürlük verileceği" belirtilmektedir. Belki de Roma MÖ 196'da V. Philippos'un yenilmesinden sonra olduğu gibi sadece Yunan şehirlerinin vatandaşlarına özgürlük tanımıştır (Jones 2004: 476). Metropolis yazıtı, Aristonikos'un Roma Senatosu tarafından şehirlere verilen özgürlüğü aldığını, aynı zamanda Thyateira'da, Roma dostu şehirler ve kralların Aristonikos'a karşı topladıkları orduya Romalıların komuta ettiğini de ima etmektedir. Buna ilaveten direnişin aslında Pergamon Krallığı'nın merkezinde değil de Thrakia'da başladığına dair kanıtlar, Aristonikos'un krallık sınırları içindeki Attalos sülalesi soylularından destek alamadığını göstermektedir (Jones 2004: 481). Metropolis yazıtı savaşın gidişatında Pergamon şehirlerinin genel olarak Aristonikos'a karşı bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır (Jones 2004: 483 vdd.). Nitekim mücadele süreci içinde belli bir şehir-kırsal sürtüşmesinin yaşandığı sonucuna varılmıştır (Broughton 1975:

505). Direnişin yayıldığı coğrafyaya bakılınca, geniş bir alanı etkisi altına aldığı görülebilmektedir. Savaşın ilk evresinde Aristonikos Phokaia, Leukai, Samos, Kolophon ve Myndos'u ele geçirmiştir. Denizdeki yenilgisinden sonra bile, Pergamon'da sorun çıkaracak, Thyateira ve Apollonis'i alacak, Smyrna'ya saldırarak ve Karia'da kargaşaya sebep olacak kadar güçlü olduğu anlaşılmaktadır (Broughton 1975: 505-506). Aristonikos yakalanmasına rağmen, Mysia Abbaitis'teki tahkimli köylere sefer yapılması gerekmiştir. Pergamon'dan bir yazıt durumun vahametini destekler niteliktedir:

“Kral Attalos Philometor Euergetes ölümünde yurdumuzu ve şehrin arazisini özgür bıraktığı için ve vasiyetin Romalılara tarafından onaylanması gerektiğinden; ayrıca kamu güvenliği açısından alt sınıfların vatandaşlığa katılmaları kendi çıkarları için iyi olacağı dolayısıyla, vatandaşlık hakkının aşağıdaki sınıflara verilmesi uygun görülmüştür: Yerleşmiş yabancılara, şehir ve arazisindeki askerlere, aynı şekilde Makedonia 'lılara ve Mysia 'lılara, kale ve eski şehir içindeki kolonicilere, Masdyeni 'ye, ayrıca garnizon askerlerine ve şehirde ya da şehir arazisinde yaşayan azatlılara, karıları ve çocuklarına... Azatlıların ve saray kölelerinin kız ya da erkek çocukları, yerleşik yabancı sınıfa geçirilecektir. Philadelphos ve Philometor'un zamanında satın alınmış olanlar buna dâhil değildir. Hem erkek hem kadın birçok yerleşik yabancı kralın ölümünden sonra şehri terk ettiğinden veya şu an terk etmekte olduğundan, oy hakkından mahrum bırakılacak ve malları şehrin malı sayılacaktır”.

(IGR 4.289)

Buna ilaveten, şehrin aşağı agorasında bulunan bir yazıtta yer alan MÖ 133 yılı vatandaş listelerinde, kişilere ait kölelere serbest bırakıldıktan sonra azatlı değil, doğrudan yerleşik yabancı statüsü verildiği anlaşılmaktadır (Hansen 1971²:152). Yazıtın şehirde Aristonikos'un yanında yer alanlara veya direnişe meyilli olanlara karşı alınan bir önlem niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır (Hansen 1971²:152-153; Hopp 1977: 134) . Şehirler muhtemelen geleceği belirsiz ve muğlak bir “Güneş Ülkesi”nin var olamayacağını biliyorlardı. Bu bağlamda Winston'un Güneş Ülkesi ile benzerlik kurduğu Cockayne ütopyasının bir “çiftçi ütopyası” olması anlam taşımaktadır.

Yukarıda saydığımız kaynaklar ve görüşler neticesinde, direnişin niteliği hakkında çok çeşitli savlar ortaya atılmıştır: Yaklaşık yüz elli yıl önce, Bücher Aristonikos isyanını MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük köle savaşlarının arasında koymuştur (Vavrinek 1975: 109). Cardinali, direnişin Attalos'un ölümünden önce başlamış olduğunu ve Aristonikos ancak daha sonra liderliği üstlendiğini ileri sürmüştür (Vavrinek 1975: 109). Diğer yandan Tarn, Aristonikos'un Iambulos'tan etkilenerek Stoa felsefesinin hedeflerinden biri olan *homonoia*yı getirmek istediğini düşünmüştür (Tarn 1932: 140, dñn. 5). Ancak Vavrinek'e bakılırsa, Aristonikos'un hedefi, bu ideali Stoa felsefesine uygun olarak tek bir sınıfın bütün üyelerine yaymak değil, kölelerin de dâhil olduğu farklı sınıflarca kabul edilmesini sağlamaktır (Vavrinek 1975: 109-110). Magie de Tarn gibi Heliopolis'i Stoacı ütopyaların bir yansıması olarak görmektedir (Magie 1950: 152). Ferguson Africa'nın fikirlerine katılmakta, bir edebî çalışmanın sosyal reform için program oluşturamayacağına, okuma-yazma bilmeyen veya cahil köylülerin gözünde bir anlam ifade etmeyeceğine hak vermesine rağmen, en azından esin kaynağı teşkil edebileceğini söylemektedir. Anadolu'da güneş tapımının köklü geçmişine ve antik çağda Heliopolis adında çeşitli şehirler bulunmasına karşın hiçbir isyan ile ilişkilendirilmemiştir (Ferguson 1975: 144). Sherwin-White Iambulos'un öyküsünde politik hiçbir imânın bulunmadığını, bunun ideolojik değil edebî bir metin olduğunu ileri sürmekte, fakat *heliopolitai* ifadesinin Yunan edebiyatında nadiren kullanıldığını dikkat çekerek, belli bir yansıması gerektiğini itiraf etmektedir (Sherwin-White 1984: 87-88). Rostovtzeff ise isyanın temelinde dinî ve milliyetçi unsurların rol oynamadığını, aslında Attalos sülalesinin politikaları sonucunda ortaya çıkan sosyoekonomik krizin toplumun zengin ve fakir kesimlerinde yarattığı sürtüşmenin yattığı kanısındadır. Vogt'a göre ise Aristonikos'u harekete geçiren asıl neden, Pergamon Krallığı'nın Roma'ya bırakılmasıdır (Vogt 1957: 15; Vogt 1972: 61-68). Romalıların krallığı yeniden düzenlemeleri kaçınılmazdı ve ordu da artık işe yaramayacağından yapılacak tek şey alt sınıfların ve kölelerin desteğini almaktı. Üstelik bu sınıfların II. Eumenes'in yetim oğlunu kendilerine yakın bulmaları da mümkündü (Vogt 1957: 15). Vogt isyanı diğer köle ayaklanmaları ile karşılaştırmış ve bunları belli bir tarihî ve sosyolojik çerçeveye oturtmaya çalışmıştır.

Sonraki çalışmalarda çok daha farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin Bömer'e göre, Aristonikos isyanının birden çok yüzü vardır: Aristonikos tahttaki hakkı, Romalılar ise Attalos'un vasiyetini yerine getirmek için savaşmaktadır. Aynı zamanda ezilenler kendilerini

ezenlere, kırsaldakiler şehirdekilere, ploletarya burjuvaziye karşı mücadele vermektedir (Bömer 1961: 397). Aristonikos ancak Kyme’de aldığı yenilgi sonrasında, zorunlu olarak kölelere dönmüştür; diğer bir deyişle gerçekten bir sosyal reformcu olduğundan değil, zorunluluktan böyle hareket etmiştir (Bömer 1961: 400-401). En önemli özelliği, Eunus gibi karizmatik bir lider olması ve bu özelliğiyle kölelerin kendisine inanmasını sağlamasıdır. Africa’ya göre ise (Africa 1961) Aristonikos’u Roma’ya karşı milliyetçilik bayrağını açmış bir liderdir; yerel halkın desteğini arkasına alarak hareket eden Aristonikos, bu açıdan Makedonia kralı Perseus’un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos (ya da sahte Philippos)’tan farklı değildir³⁸. Fakat tarihçi aynı zamanda, İtalya’da MÖ 91’deki köle ayaklanması ile benzerlikler görmekte, Aristonikos’un Sertorius’la ortak yönleri olduğunu düşünmektedir. Muhtemelen Aristonikos Pergamon’daki yoksul kesimin durumunu iyileştirmek istemiş, fakat mevcut monarşik yönetim çerçevesinde bunu gerçekleştirmede başarısız olmuştur. “Sınıf çatışması”na ilaveten, Pergamon “burjuvazisi” varlıklarına el koyulacağından endişe etmiştir. Zira Aristonikos onlara göre “sosyal demokrasi” değil, gelirlerin toplumda eşit dağılmasının peşindeydi.

Hem Bömer hem de Africa Aristonikos’un Kyme’deki mağlubiyetinin ardından kölelere yaklaştığını vurgulamakla birlikte, Dumont yukarıda verilen Pergamon kararnameyi (*OGIS* 338), Ephesos’tan Mithradates Savaşları ile ilgili MÖ 86’ya ait bir kararnameyle karşılaştırmış ve Aristonikos’un sadece şehir dışından değil, fakat aynı zamanda şehirden de destek gördüğü kanısına varmıştır. Yazıtta III. Attalos’un ölümünden sonra şehri terk edenlerin aslında mal sahibi olan varlıklı kesimden geldiklerini, dolayısıyla isyanın kölelerle ilgisi bulunmadığını eklemektedir. İki yazıt arasındaki benzerlik Dumont’u Aristonikos ile VI. Mithradates arasında karşılaştırma yapmaya itmiştir. Mithradates gibi Aristonikos’un da sosyal reformcu olamayacağı kanısına varan Dumont, isyanı kendilerine ait bir kral isteyenler ile Roma’nın getireceği istikrar sayesinde yakın çıkar ilişkileri kurabileceğini hesaplayan üst sınıfların arasındaki mücadele

³⁸ Makedonia kralı Perseus’un oğlu Philippos olduğunu öne sürerek ayaklanan Andriskos MÖ 148’de Romalılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür. Africa’nın karşılaştırmasına rağmen, kaynaklar (Polyb. 36.10; Diod. Sic. 31.40a; Liv. 48-50; Vell. Pat. 1.11; Flor. 2.14) Andriskos’un desteğini belli sınıflardan alıp almadığı konusunda açık değildir. Sicilyalı Diodoros takipçilerini οφλςν olarak tanımlar. Anlaşılan Philippos’a olan benzerliği ve sözde krali tavırları ile halktan taraftar toplamıştır. Bununla birlikte, Livius’un versiyonunda Aristonikos ile ortak bir özellik göze çarpmaktadır: Andriskos’un annesi bir hayat kadını, Aristonikos’unki bir lir sanatçısıdır ve alt sınıflara mensupturlar. Paternulus ve Florus Andriskos’un alt sınıftan geldiğini belirtmekte, sonucusu ayrıca bir azatlı mı yoksa köle mi olduğu konusunda tereddüt etmektedir.

şeklinde algılamaktadır (Dumont 1966). Thomes, Dumont'un tezini alarak daha farklı bir çerçeveye yerleştirmiştir (Vavrinek 1975: 112): İsyanın sebebi, Tiberius Gracchus'un Pergamon toprakları ile ilgili planının krallıkta duyulması ve Attalos'un vasiyetiyle konumları garanti altına alınmış aristokrasinin, Gracchus'un girişimleri sonucunda ayrıcalıklarını kaybedecekleri endişesidir. Ancak Roma Senatosu Attalos'un vasiyetini kabul ettikten sonra, üst sınıflar Aristonikos'u yalnız bırakmış, o da kölelerin ve çiftçilerin desteğini kazanmak zorunda kalmıştır. Vavrinek Aristonikos'un hem tahtta hak iddia eden birisi hem de bir köle ayaklanması lideri olabileceğini söylemekte, mevcut sosyoekonomik durumun buna izin verdiğini vurgulamaktadır. Aristonikos'un şüphesiz belli bir programı vardır, fakat ciddiyetinin eldeki kaynakların yetersizliğinden dolayı tespit edilememektedir (Vavrinek 1973, 1975). Öte yandan Hopp, eldeki kanıtların yetersizliği yüzünden Güneş Ülkesi hakkında bir yorum yapılamayacağını öne sürmekte, Aristonikos'un daha en başında tahtın yasal varisi iddiasıyla ortaya çıktığını ve sosyal reformcu kimliğini belirten hiçbir ifadenin kaynaklarda yer olmadığını vurgulamaktadır (Hopp 1977: 146-147). Aristonikos'un hedefine ulaşmak için aristokratların ve zengin kesimin desteğini alması gerekiyordu; köleleri öne çıkan bir söylem zararına olurdu (Hopp 1977: 136; Sherwin-White 1984: 87). Çatışma Attalos'un vasiyetinde vaat ettiği özgürlüğü isteyenler ile Roma'nın istikrarlı ve şüphesiz kendilerine çıkar sağlayacak yönetimini tercih edenler arasındaydı (Hopp 1977: 137). Yukarıda bahsi geçen kararnamenin sadece direnişin ciddiyetini onaylayan bir belge olduğunu ve devletin mevcut insan gücünü korumaya yönelik bir özellik taşıdığını belirten Kim, sadece belli nitelikteki kölelerin serbest bırakıldığını söylemekte, bunun mevcut kuvvetlerin düzenlenmesi amacını taşıdığını ileri sürmektedir. Kim'e göre Pergamon'luların kölelerin ayrılmasını önlemek istediği kabul edilecekse, kararnamede geçen köleler arasında neden son 26 yıl içinde satın alınan ya da el koyulan özel ve kamuya ait kölelerin bulunmadığı konusuna³⁹ açıklık getirilmelidir (Kim 1988: 160). Kim, aslında isyanın başında Aristonikos'un alt sınıfların değil, şehir aristokrasinin desteğini almak üzere hareket ettiğini, fakat bu amaçla istila etmeye kalktığı kıyı bölgelerinden çıkmak zorunda kaldığını (Strab. 14.1.38.) vurgulamaktadır. Aristonikos taht üzerindeki iddiasının öncelikle şehirlerdeki üst sınıflar tarafından onaylanması gerektiğini düşünmüş olmalıydı. Bazı kaynaklar Aristonikos'un güçlü bir destek sağladığını ima etmektedir (Flor. 2.20.4; App. *Mith.* 61-62).

³⁹ Hopp 1977: 134-135. Hopp aradaki farka rağmen, köle sayısındaki fazlalığa dikkat çekmektedir.

Görüldüğü gibi tartışmalar kesin bir sonuca varmış değildir. Ancak Vogt, Dumont, Hopp ve Kim gibi tarihçiler, filozof Blossius'un oynamış olabileceği muhtemel role gerekli önemi vermemiş gözükmektedirler. Aksine, ailesi geçmişte Roma ile karşı karşıya gelen bir kişinin, üstelik de bir filozofun Aristonikos'un saflarına katılması, kanımızca oldukça önemli bir ayrıntıdır.

Magie'ye göre Aristonikos isyanından sonra Roma'nın kurduğu düzen ile öncesi arasındaki en büyük fark, Anadolu'daki Yunanların artık kendi ırklarından ve topraklarından biri yerine, Roma'dan kendilerine her yıl maiyetiyle birlikte gönderilen valiler tarafından yönetilmesidir (Magie 1950: 159). Vali ve yardımcıları Yunanlar için bir muammaydı. Pergamon'un renkli ve gösterişli yönetimi karşısında, Roma'nınki oldukça monoton ve belki de baskıcı olmalıydı (Magie 1950: 160). Buna bir de Aristonikos'la yapılan savaşın sonuçları eklenmişti. Birçok şehir bu savaştan ekonomik zarar görmüştü. İsyanda Romalılarla birlikte savaşan şehirlerden savaşın masrafları için yüksek vergiler talep edilmiştir. Üstelik Attalos'un hazinesi Roma'ya nakledildiğinden, durumun düzeltilmesi için gerekli finansman şehirlerin kendi tasarruflarından karşılanmak zorundaydı. Yazıtlardan Pergamon'da yaşayan Romalıların varlığını öğreniyoruz. Bunlar şüphesiz yeni eyaletteki ekonomik imkânları değerlendirmek üzere burada bulunuyorlardı. MÖ 2. yüzyılın sonu-1. yüzyılın başında Romalıları sadece Pergamon'da değil, Ephesos, Priene, Tralleis, Kaunos gibi şehirlerde görmek mümkündü (Magie 1959: 162-163). Mithradates'in katlettiği Romalı sayısına bakılırsa, söz konusu dönemde eyalette ikamet eden İtalya kökenli kişilerin sayısı ciddi boyutlara ulaşmıştı. Ancak Romalılara sürtüşmeler, eyaletin kurulmasından altı yıl sonra, Gaius Gracchus'un Anadolu'daki vergi tahsilatı işini atlı sınıfına vermesi ile başlayacaktır. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak, Aristonikos ve Güneş Ülkesi bizim için büyük ölçüde gizemini korumaktadır. Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz bazı tarihçilerin aksine, *Heliopolitai* kelimesinin anlamı ve filozof Blossius'un Aristonikos'a katıldığı düşünülürse, bu kelime rastgele bir seçim olmamalıdır. Her ne kadar Aristonikos'un tasarladığı devlet düzeninin niteliği belirsizliğini korusa da, bunun tipik bir Hellenistik monarşiden farklı olacağını düşünmemiz için sebep yoktur. Bu yüzden, Güneş Ülkesi'nin sadece bir slogandan ibaret olup olmadığı ya da

Aristonikos'un adil ve eşitlik devlet ideali konusundaki içtenliğini yansıtmayı yansıtmadığı hakkında kesin bir şey söylemek zor görünmektedir. Fakat en azından, Aristonikos'un sağladığı desteğe bakılırsa, daha Roma'nın Anadolu'ya resmen ayak basmadan önce, ciddi bir kesimin zaten mevcut durumdan ve Roma'nın varlığından hoşnut olmadığı söylenebilir. *Heliopolitai* bu memnuniyetsizliğin bir yansımasıdır.

VI. MITHRADATES EUPATOR VE ANADOLU

VI. Mithradates Eupator, yaptıklarıyla antik çağda "Büyük" sıfatını elde etmiş birkaç figürden biridir ve kaynaklarda Parth krallarıyla birlikte son gerçek kral olarak anılmıştır. Strobel'e göre bu özellikleri, antik kaynakların ve onun etkisinde kalan modern tarihçilerin kralı Roma'nın en büyük düşmanı olarak görmesi yüzünden geri planda kalmaktadır (Strobel 1996: 56). Bu vurguya rağmen Mithradates, direnişi Pyrrhos ve Hannibal'e göre kısa sürmekle beraber, onlarla birlikte Roma'nın en büyük düşmanı sayılmış, öte yandan karakteriyle Romalıların saygısını kazanmıştır:

"Mithradates kimsenin sessizce geçiştiremeyeceği, ama endişe ile adını söyleyeceği biriydi. Her zaman savaşa istekliydi; sıra dışı bir cesarete sahipti; her zaman enerjik ve başarılıydı. Savaşta general beden gücünde bir askerdi ve Hannibal kadar nefret edilirdi."

(Vell. Pat. 2.18.1)

Appianos da kralın cesaretini, azmini, kudretini ve diplomasi yeteneğini över (App. *Mith.* 112, 119). Düşmanından böyle övgüler alan Mithradates'in o dönemde Romalılarından bıkmış Anadolu şehirlerinin gözündeki imajını tahmin etmek zor olmasa gerekir. Büyük Hellenistik krallar geleneğinin son temsilcisi olan Mithradates, aynı zamanda inanılması zor diplomatik faaliyetler yürütebilmiştir: Samnit'lerle ve Keltlerle anlaşmış, Sertorius ile görüşmüş, bu arada Akdeniz'i korsanlarla doldurmuştur. Öte yandan Anadolu'da durmaksızın askerî operasyonlar yapmış, aynı anda Kırım'daki topraklarını yönetebilmiştir. Kısacası Mithradates Roma'ya karşı

bir direnişte destek verilebilecek en mantıklı seçenektir. Bununla birlikte krala karşı savaşan Sulla, Lucullus ve Pompeius kendilerini bilinçli olarak “barbar fatih” göstermişlerdir. Modern tarihçiler de Mithradates’i kısmen antik kaynakların kısmen de Oryantalizmin etkisiyle değerlendirmişlerdir (Strobel 1996: 58 -61).

MÖ 120’de babası bir suikasta kurban gittikten dört yıl sonra kral olan Mithradates, muhtemelen Pers kralı Dareios ile yakın bağları olan güçlü bir Pers sülalesinin üyesiydi. MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru, sülale üyelerinden I. Mithradates Ktistes Paphlagonia’ya yerleşerek burada krallığın temellerini atmaya başladı. Sülale doğulu kökenlerini reddetmemekle birlikte, Yunan sikkeleri, âdetleri ve Seleukos’larla yapılan evlilik bağları neticesinde Yunan dünyasına dönük bir siyaset izlemiştir. Bu arada Anadolu siyasetinin bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüş ve V. Mithradates’e kadar Roma ile doğrudan çatışmaya girmekten, yayılmacı bir politika izlemekten kaçınmışlardır (Strobel 1996: 61-64; Arslan 2007: 49-88).

Mithradates’in ilk işi Roma’nın uzanamayacağı Kırım Khersonessos’unu İskit saldırılarından kurtarmak olmuş, daha sonra Bosporos Krallığı da dâhil olmak üzere bütün bölgeyi kontrolü altına almıştır (Strobel 1996: 66; Arslan 2007: 86-91). Daha önce Mithradates kız kardeşi Laodike’nin kocası, aynı zamanda Kappadokia kralı IV. Ariarathes’i öldürtmüştü ve yerine geçirdiği kralın oğlu aracılığıyla krallığı perde arkasından yönetmekteydi. Bu arada Romalıların kuzeyde bıraktığı boşluktan faydalanan Mithradates ve Bithynia kralı III. Nikomedes, Paphlagonia’yı aralarında bölüşmüşler, Romalıların bölgeden çekilmelerine dair taleplerini göz ardı etmişlerdir. Ancak iki kral arasındaki dostluk fazla sürmemiştir. MÖ103/102’de Nikomedes Kappadokia’yı işgal edip Laodike ile evlenmiştir. Mithradates ikisini de saf dışı bırakmış ve bir süre sonra kendi oğlunu Kappadokia tahtına geçirmiştir. Buraya kadar Roma krallıklar arasındaki anlaşmazlıklara karşı kayıtsız kalmıştır. Ancak Gaius Marius’un MÖ 99/98’teki Asia ziyareti, Roma’da bazı şeylerin değiştiğini gösteriyordu. Plutarkhos’un anlattıklarına bakılırsa (Plut. *Mar.* 31), Mithradates’in bir savaş çıkarması zaten bekleniyordu, ancak Marius bununla yetinmeyip, “yitirdiği saygınlığını geri kazanmak” ve “evini krallığın ganimetleriyle doldurmak” için kralı kızkırtmayı tercih etmişti: “*ya Roma’dan güçlü ol ya da*

onun isteklerine sessizce boyun eğ⁴⁰. Mithradates boyun eğmemeyi seçti... Kısa süre sonra Nikomedes Kappadokia tahtına yeni bir kral geçirdi ve onay için Roma'ya başvurdu. Roma MÖ 96'da Kappadokia ve Paphlagonia'yı "özgür" ilan etti. Ancak Mithradates damadı Armenia kralı Tigranes aracılığıyla Kappadokia'ya müdahale etmeyi sürdürdü. Roma'nın buna cevabı, L. Cornelius Sulla komutasındaki bir ordunun gözetiminde Kappadokia kralı Ariobarzanes'in tahta geçirilmesi oldu. Bu önemli bir gelişmeydi, zira Romalılar geçmişteki Aristonikos tecrübesi yüzünden savaşa hazırlıklıydılar, ama daha önce Anadolu krallıklarının aralarındaki anlaşmazlıkları silah yoluyla çözme yolunu seçmemişlerdi. Bu manzara Mithradates'in artık Roma'nın karşısına olduğunu gösteriyordu. Kral Roma'nın Müttefikler Savaşı ile meşgul olmasını fırsat bilerek Bithynia ve Kappadokia'yı ülkesine kattı. Roma'nın izlediği hatalı siyaset ve Gaius Marius ile Manius Aquillius gibilerinin sorumsuz davranışları Mithradates'i haksızlığa uğramış taraf konumuna sokmuştu. Mithradates başlangıçta Anadolu'yu kolayca işgal etti. Bazı şehirlerde direnişle karşılaşmasına rağmen bunları kolayca etkisiz hâle getirdi; sadece Patara'yı kuşattı, ama ele geçiremedi (App. *Mith.* 24-27). Magnesia, Ephesos ve Mitylene gibi şehirler ise kralı sevgi gösterileriyle karşıladılar. Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirdikten sonra Yunanistan'a girdi ve Atina'nın desteğini kazandı. Buraya kadar kralın elde ettiği başarılar büyük ölçüde iyi zamanlamadan kaynaklanmaktaydı, zira Roma İtalya'da müttefik şehirlerin çıkardığı savaşlarla, Afrika ve Keltlerle meşguldü⁴¹. Sonunda MÖ 87'de Sulla beş lejyonla Yunanistan'a ayak bastığında, krala olan destek kısa sürede kayboldu; MÖ 86'da yapılan Khaironeia Savaşı'nın ardından Mithradates Atina'ya çekildi, nihayetinde Anadolu'ya döndü. Burada Flavius Fimbria tarafından yenilgiye uğratıldı ve MÖ 85'te Sulla ile anlaşmaya vararak

⁴⁰ Buna yakın bir ifade *İskender Romansı*'nda geçmektedir. Büyük İskender Anadolu'ya geçmeden önce Romalılara yazdığı bir mektupta ya onu yenmelerini ya da kendilerinde daha güçlü olana boyun eğmelerini söylemişti. Benzer sözlerin kültüresüz biri olarak bilinen Marius'a atfedilmesi, Plutarkhos Marius yanlısı kaynakları kullandığını akla getirmektedir. Iustinus bu sözü Mithradates'e adapte etmiş ve "kendisini Roma'dan büyük görmeye başlayınca, onun emirlerine karşı geldi" şeklinde aktarmıştır (Just. *Epit.* 37.4.5). Bu, saltanatı boyunca kendisini çeşitli şekillerde Büyük İskender'le özdeşleştirmiş olan kralın propagandasında yeni bir sayfa olabilir (Pastor 1999).

⁴¹ Reinach 1895:86. MÖ 90'larda Romalıların askerî güçlerinde belli bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Hellenistik krallara karşı kazanılan zaferlerden sonra lejyonların saygınlıkları giderek azalmaya başlamıştır. İspanya, Gallia ve Makedonia kavimlerine karşı uzun süren savaşlarda Roma orduları ciddi bozgunlar yaşamış, hatta bazı lejyonlar yok edilmiştir. Anadolu'da Aristonikos'un direnişini bastırmak için üç konsül ardı ardına görev almış ve sorun 4 yılda çözülebilmştir. Numidia'da ise Iugurtha Romalılar yedi yıl boyunca uğraştırmıştı. İspanya Gallia, Kuzey İtalya ve Makedonia'daki tehditler yüzünden lejyonlar sürekli olarak buralarda konuşlanıyordu. Dolayısıyla Romalıların Anadolu'ya ayıracak yeterli kuvveti yoktu. Aynı şekilde, Roma donanması da kendi hâline bırakılmıştı. Roma gerektiğinde Yunan şehirlerinin donanmalarına baş vuruyordu. (Sherwin-White 1977: 73, dñn. 75a, 77). Romalıların Anadolu'daki politikası Mithradates'e Romalıların burada genişlemeyi planladıklarını düşündürmüş olmalıydı.

kendi krallığının sınırlarına çekildi. İtibarını büyük ölçüde kaybetmesine rağmen Mithradates Kappadokia'ya karışmayı sürdürdü. Sulla'nın *legatusu* L. Licinius Murena, kralın faaliyetlerine karşı Pontos topraklarına saldırılar düzenledi ve MÖ 83-81 arasında II. Mithradates Savaşı bu şekilde devam etti. Nihayet Mithradates Murena'ya karşı harekete geçmeye karar verdiğinde, Sulla Murena'yı geri çağırarak yeni bir savaşın patlak vermesini önledi. MÖ 74'te Bithynia kralı IV. Nikomedes ölünce krallığını Roma'ya bıraktı (Eutrop. 6.6.1). Mithradates'in nasıl bir bahane öne sürdüğü bilinmemekle birlikte⁴², MÖ 73'te yeni eyaleti işgal etmiştir. Plutarkhos'a göre Bithynia'lılar kralı memnuniyetle karşılamışlardır (Plut. *Luc.* 7). Roma bu sefer hazırlıktı ve iki *proconsulun* komuta ettiği Roma ordusu bölgeye girdi. L. Licinius Lucullus Bithynia, Pontos ve Armenia'da beş yıl boyunca Mithradates'in izini sürdü, ancak Senato'daki desteğini yitirince, Mithradates MÖ 68'de tekrar Pontos'a dönerek buradaki Roma kuvvetlerini krallığından çıkardı. Bu sadece geçici bir başarıydı. MÖ 66'da Pompeius hızla Mithradates'i geri püskürterek Bosporos Krallığı'na sığınmaya zorladı. Sonunda MÖ 63'te oğlu Pharnakes'in ihaneti sonrasında intihar ederek yaşamına son verdi. Mithradates Savaşları'ndan sonra Pompeius'un doğuda yaptığı düzenlemeler, Roma'nın Anadolu üzerindeki hâkimiyetini artık geri döndürülemez biçimde sağlamlaştırmıştı.

Aslına bakılırsa Mithradates'in krallığı MÖ 3. yüzyılın Hellenistik krallıklarıyla karşılaştırıldığında doğal kaynaklar ve insan gücü açısından ancak ortalamayı yakalamaktaydı. Mithradates'in bu kadar önemli bir figür hâline gelmesi, Sulla'nın MÖ 85'te Mithradates ile mücadeleyi yarıda keserek İtalya'ya dönmek zorunda kalması ve Dardanos Barışı'nın bir sonuca ulaşmaması yüzündendir. Bu durum Roma'nın imajını zedelemiş ve savaşın uzamasına neden olarak Mithradates'in etkinliğini arttırmıştır (Strobel 1996: 87). Asia Eyaleti'nin kuruluşundan itibaren, özellikle *publicaninin* empoze ettiği ağır vergi yükleri yüzünden, Anadolu şehirlerinde Romalıların nefretle karşılandığı bir gerçektir. Mithradates'in düşüncelerini, III. Mithradates Savaşı'ndan önce Parth kralı Arasakes'e güçlerini birleştirmelerini önerdiği mektubunda okumak mümkündür:

⁴² McGing 2005: 88. Glew'a göre ise sebep, Nikomedes'in Bithynia'yı ölümünden sonra Roma'ya bırakması ve Mithradates'in Roma'nın bulunu genişlemek için bahane olarak kullanacağı endişesiydi. Aslında iki tarafın birbirinden endişe etmesi ve şüphe duyması olayları tımandır (Glew 1981).

“...Aslında Romalıların bütün milletlere, halklara ve krallara savaş açmasının kökleşmiş tek bir sebebi vardır, hâkimiyet ve zenginlik için duydukları arzu... Bu yüzden Kartacalıların baskısı altında oldukları sürece dost gibi davrandıkları Makedonia kralı Philippos’a savaş açtılar; sonra Antiokhos yardımına geldiğinde onu amacından Asia’nın teslim olması ile sapturdular. Philippos’un gücünü kırınca, Antiokhos’tan Toroslara kadar olan topraklarını ve on bin talentini aldılar... Dostluğundan gururla bahsettikleri Eumenes’i barışın bedeli olarak Antiokhos’a verdiler sonra da zaten kendisine ait topraklara kral yaptılar. Onu hakaret ve sahtekârlıklarla kraldan zavallı bir köleye dönüştürdüler. Ardından sahte bir vasiyetname hazırlayarak, oğlu Aristonikos’u düşmanmış gibi zafer alayında sergilediler, çünkü babasının topraklarını geri almaya teşebbüs etmişti. Asia’nın hâkimiyetini ele geçirdiler ve sonunda Nikomedes’in ölümüyle bütün Bithynia’yı işgal ettiler. Benim durumumdan neden bahsedeyim? Dört bir yanımdaki krallıklar ve tetrarkhiler sayesinde imparatorluktan ayrılmama rağmen, zengin olduğum ve köleliği reddettiğim için Nikomedes aracılığıyla beni savaşıma kışkırttılar... Kısa zamanda öğrendim ki, Roma’daki iç çekişmelerden dolayı bana önerilen barış, sadece savaşı ertelemek içinmiş... Romalıların bu yöne dönmelerinin tek sebebinin okyanusun batıya ilerlemelerini engellemesi olduğunu bilmiyor musun? Ortaya çıktıklarından beri çaldıkları dışında kendilerine ait bir şeyleri yoktur; ne evleri, ne karları, ne toprakları ne de imparatorlukları. Bir zamanlar yurtsuz, ailesiz çapulcularken, ne beşeri ne de tanrısal kanunlar onların müttefiklerini ve dostlarını; onlara yakın veya uzak olanları; zayıf ya da güçlüleri yok etmekten ve onlara hizmet etmeyen her devleti düşman görmekten alıkoymamıştır.”

(Sall. Hist. 4.69.5 vdd.)

Mithradates bu mektupla Romalıların yaptığı anlaşmalar ne olursa olsun, Anadolu’nun aslında Roma’nın avucunda bulunduğunu ifade eder. Pergamon Krallığı’nın Roma’ya geçmesinden sonra baskı inkâr edilemez bir hâl almıştır (Raditsa 1969: 690). Ancak Romalılar zorla ve eyalet sakinlerinin isteği dışında Anadolu’da bulunmaktadır. I. Mithradates Savaşı’nın bitiminden sonra Sulla’nın Ephesos’taki konuşması aslında daha erken olmasına rağmen, sanki yukarıdaki mektuba cevap gibidir:

“Asia’ya ilk kez ordıyla, Antiokhos sizi soyarken geldik. Onu Asia’dan çıkardık, topraklarını Halys ve Torosların ötesi ile sınırladık. Oun yerine bize tabi olduktan sonra, sizin sahibiniz

olmadık ve sizi serbest bıraktık... Lykia'lılar Rhodos'lulardan şikâyet ettiğinde onları serbest bıraktık. Size davranışımız böyleydi. Öte yandan siz bize karşı Aristonikos'a dört yıl arka çıktınız; sonunda yakalanınca zorunluluk ve korkudan kendi işinize döndünüz. Buna rağmen, yirmi dört yıl boyunca büyük refah içinde yaşadınız. Lüks ve huzur yüzünden küstahlaşınca, biz İtalya ile meşgulken Mithradates ve diğerlerini çağırdınız. Daha da utanç verici olanı, onun kadın ve çocuklar dâhil İtalyanları öldürme emrini bir günde yerine getirdiniz. Tapınaklara sığınanları bile sağ bırakmadınız... Mithradates'in katliamlarından payınızı aldınız. Topraklarımızı dağıttı; alacaklarınızı erteledi; kölelerinizi serbest bıraktı; bazılarının başına tiranlar getirdi ve hem karada hem de denizde soygunlar yaptı. Böylece eski kurtarıcınız yerine kimi seçmiş olduğunuzu tecrübe ederek öğrendiniz.”

(App. Mith. 62)

Mithradates mektubunda Asia'nın işgal edildiğini söylerken anlatmak istediği, Roma'nın Asia Eyaleti ile ilişkisinin idealde Anadolu şehirlerinin Roma'nın liderliğini ve onunla müttefik olmayı kabul etmelerine dayanırken, bu durumun nihayetinde Asia'nın Roma'nın tebaasına dönüştüğüdür. Müttefiklik Yunanlar tarafından özgürlüklerinin kısıtlanması olarak algılanmadığı gibi (Raditsa 1969: 690), Cicero Asia ve Bithynia'daki toprakların fetih yoluyla alınmadığını, bu yüzden Roma halkının malı sayılmayacaklarını söylemiştir (Cic. leg. Agr. 2.15). Attalos'un vasiyeti krallıktaki şehirlere özgürlük tanıyordu ve bu özgürlük Roma tarafından güvence altına alınmıştı. I. Mithradates Savaşı'nın bitmesinden sonra bile Sulla yukarıda naklettiğimiz konuşmasında hâlen Roma'nın “kurtarıcılığından” bahsetmektedir. Ancak Raditsa'ya göre (Raditsa 1969: 694, dpn. 19) Mithradates'in 80.000 İtalyan kökenli kişiyi katlinden sonra, Yunanların müttefik olduğuna dair bakış açısı değişmiş ve Romalılar Anadolu'daki Yunanlara “başkaldıran tebaa” gözüyle bakmaya başlamıştır. Asia Eyaleti'nin *erası* da ancak bu katliamdan sonra MÖ 88-85'in ardından diğer şehirlerde kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle, Roma'nın tam hâkimiyeti kabul edilmiştir (Raditsa 1969: 692-693). Mithradates'in direnme sebebi, her ne kadar kendisini mektupta bağımsız bir güç olarak gösterme eğilimindeyse de, aslında Roma'ya bağımlılığından kurtulma isteğidir (Raditsa 1969: 693).

Kralın I. Mithradates Savaşı'ndan önce savaş hazırlıklarına başladığı aşikârdır. Bununla birlikte MÖ 89'a kadar Mithradates Romalılar ile açıkça karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır ve

ancak MÖ 88'de Roma'nın işgali ile birlikte harekete geçmiştir. Kral siyaset sahnesinde aktif ve güçlü bir kişi olmakla beraber öngörüsüz bir megaloman yakıştırmasını hak etmemektedir. MÖ 89'da hâlen Roma Senatosunun kararına saygı göstermeye hazırdı ve aynı yıl Bithynia'nın haksız saldırılarına cevap vermek zorunda kalmıştı (Strobel 1996: 83-84). Fakat öncelikle geçmiş antlaşma ve etnik bağlılıkları işaret ederek meşru yollarla topraklarını genişletmeyi amaçlamıştır (Reinach 1895: 84-85) Bu bağlamda Pers krallarına kadar giden soy ağacına dayanarak, şimdi Romalıları ve vasallarına ait gözüken toprakların aslında onlar gelmeden çok önce ataları tarafından yönetildiğine dönük propagandası da işe yaramıştır (Saprykin 1990). Karadeniz'deki müttefikleri ve egemen olduğu halklar dışında (McGing 1986: 43-66), Mithradates muhtemelen istediği sonucu alamamakla birlikte, Parth'lar ve Medlerin yardımını da talep etmişti (App. *Mith.* 15). Ayrıca Mısır ve Syria kralları ile de irtibata geçmiştir (App. *Mith.* 13). Bu arada yukarıda kısaca bahsedildiği gibi Bithynia, Kappadokia, Galatia ve Armenia ile başından beri ilgilenmekteydi (McGing 1986: 66-89). Gaius Marius MÖ 99/98'de Anadolu'ya ayak bastığı zaman, Senato'nun Mithradates'in savaş açmasını beklediği anlaşılmaktadır (Plut. *Mar.* 31). Diğer kaynaklarımız da Roma'nın bir savaş çıkacağı konusundaki endişelerini doğrulamaktadır (App. *Mith.* 10; Plut. *Sull.* 5.3). Dolayısıyla yoğun diplomatik ve askerî faaliyetlerden Mithradates'in amacı oldukça açıktı.

Bizi ilgilendiren asıl nokta, Mithradates'in yaptığı propaganda faaliyetleridir. Çarpıcı ve birçok farklı alanda yürütülen sistematik faaliyetlerin benzerine Anadolu'da bir daha rastlanmamaktadır. Kuşkusuz yoğun propaganda Anadolu şehirlerinin desteğini kazanmasında çok önemli rol oynamıştır. Mithradates öncelleri gibi krallığının Yunan dünyasının uygar bir parçası olduğunu Anadolu'ya (Arslan 2007: 114-126, 143-159) ve Yunanistan'a göstermek isterken⁴³, aynı zamanda Anadolu'nun yerel halklarına Perslere dayanan soyunu vurgulamayı bilmiştir (McGing 2005: 86). "Hellen dostu" sıfatı diğer Anadolu krallarının da kullandığı bir

⁴³ Kralın Atina'daki propagandası için bkz. Deininger 1971: 242-259. MÖ 115'te Delos'ta kral ve kardeşi adına bir heykel dikilmiş ve muhtemelen aynı tarihlerde yine iki kardeş adına Zeus Ourio'ya bir adakta bulunulmuştur. Ancak Mithradates'in Yunan dünyasında kazandığı saygınlığın en önemli kanıtı, Delos'ta MÖ 102/101'de kendisine adanan bir *heroondur*. Khios'ta ise yarışmalara katıldığına dair epigrafik kanıtlarımız vardır (McGing 1986: 88-92).

ifadeydi, ancak Mithradates'inkini farklı kılan, bunu "barbar" Romalılara karşı⁴⁴ bir sembol olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır (McGing 1986: 89). Kral Roma'ya karşı durabilmek için Yunanların gözündeki imajının önemli olduğu anlamıştı. Aldığı Hellen eğitimi ve bir Hellenistik kral gibi sarayında şairleri, filozofları, tarihçileri ağırlaması (Reinach 1895: 279-280; McGing 1986: 92-93) kralın prestijini arttırmıştır. Kuşkusuz Yunanlar Mithradates'i büyük Hellenistik kralların kişiliğinde, kendilerini Roma'dan kurtarmak için gelmiş bir lider olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla konu ayrıntılı olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Mithradates'in farklı kültlere karşı saygı gösterdiği ve bunları desteklediği bilinmektedir. Kralın katıldığı Zeus Stratios kült töreni bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır (App. *Mith.* 66, 70). Zeus Stratios'un Ahura Mazda'nın bir yansıması olduğunu düşünen Cumont törende komutanların yer almasına dikkat çekerek, tanrının Roma kamplarında tapınılan asker tanrıların (*dii militares*) önceli olarak açıklamaktadır. Zeus normalde askerlerin koruyucusu olmadığı için, ona göre Hellen kökenli değildi. Yunan dünyasında sadece Karia'lının taptığı Zeus Stratios bu açıdan bir "barbar" tanrısıydı. Ancak Diadokhoi döneminde orduların saygı gösterdiği bir tanrı hâline gelmiştir. Hem Hellen ve Pers hem de "barbar" karakteriyle, Anadolu'nun farklı kültürlerine hitap eden bir tanrıydı (Pastor 1996: 380-383)

Din ile ilgili bir başka propaganda unsuru kehanetlerdir. Thermopylai'dan beri Romalıların açgözlülüklerinin cezasını ödeyeceklerine ve doğudan gelecek bir kralın Roma'yı yok edeceğine dair kehanetler ortalıkta dolaşmaktaydı. Kral Romalıların Anadolu'da yaptıklarının hesabını vereceklerine dair *sibyll* kehanetlerini de kendi lehine kullanmayı bilmiştir (McGing 1986: 102-103). Buna ilaveten Mithradates kendisi ile ilişkilendirilen çeşitli doğüstü olaylardan faydalanmıştır. En bilinenlerinden biri Mithradates'in doğduğu gün gökyüzünde 70 gün boyunca asılı kalan kuyruklu yıldız ve küçükken yıldırım çarpmasına maruz kalmasıdır. I. Mithradates Savaşı'nın başına tarihlenen Apameia'daki bir depremden bahseden Damaskos'lu Nikolaos, depremin ardından yeni göllerin ve nehirlerin ortaya çıktığını, kaynakların kurduğunu, denizden

⁴⁴ Bu bakış açısı kralın I. Mithradates Savaşı'ndan önce yaptığı bir konuşmada açıktır (Just. *Epit.* 38.6): "...kendi anlattıklarına göre şehirlerinin kurucuları bir kurt tarafından emzirilmiş, bu yüzden bütün roma ırkı kurt huylarını taşıyor: kana ve zorbalığa susamış, servet açlığı çekiyorlar". Ancak Romalılar "barbar" terimini kullandıklarında bu Yunan-Roma dünyasının dışındaki milletleri kapsıyordu (Haarhoff 1948: 119 vdd.)

uzak yerlerde deniz hayvanlarının birden bire peydah olduğunu anlatır. Aynı şekilde bazı olaylar kralın ölümünün dünyanın sonunu getireceği şeklinde yorumlanmıştır. Bütün bunlar kralın kurtarıcı rolüne ve gelecek başarılarına işaret etmektedir⁴⁵.

Kralın sikkeler, madalyonlar ve heykellerdeki betimleri de bu iki yönlü propangadayı devam ettirmektedir. Bunlarda kral sadece fiziksel özellikleriyle lider niteliğini sergilemekle kalmaz, aynı zamanda siyasi programının ipuçlarını da görülür. Barıdaki sikkelerinde Yunan temaları baskınken, Amisos ve Sinope’de Mithradates Pers krallarının taktığı deri başlıkla ve Mithradates’in Pers eğitimi aldığını gösteren oklukla karşımıza çıkar (McGing 1986: 94-95). Pontos’ta bastırıldığı tetradrahmiler, drahmiler ve altın staterlerin ön yüzünde kralın *diademli* uzun saçlı portresi, arka yüzünde sarmaşıklarla çevrili bir ceylan ya da su içen Pegasos yer alır. Bunlara ilaveten kralın adı, ay ve yıldız da görülmektedir (Pastor 1996: 384). Pegasos bilindiği gibi Pers krallarının mitolojik atasıdır ve kralın Perslere uzanan köklerini hatırlatmaktadır. Pastor ceylanın Pergamon’un efsanevi kralı Telephos’u besleyen geyiği temsil edebileceğini düşünmektedir (Pastor 1996: 384-385). Aşağıda göreceğimiz gibi, kralın Pergamon’a yönelik propagandası heykellerde de izlenebilmektedir. Pastor geyiğin Anadolu’da sıkça karşımıza çıkan boğa gibi Anadolu Yunanlarını temsil eden sembol olduğuna dikkat çekmektedir. Pontos’ta popüler olan ay ve yıldız motifinin, aynı zamanda hanedanlığın koruyucusu Ma ya da muhtelemen Men kültüyle ilişkisi vardır (Pastor 1996: 385). Karadeniz’de Men kültürünü kullanarak rahip devletleri kendisine bağladığı bilinmektedir (Olshausen 1980). Sarmaşık ise Mithradates’in özdeşleştiği Dionysos’a atıfta bulunmaktadır (Pastor 1996: 385). Kralın ilk

⁴⁵ Saprykin 1998. Pompeius Trogus kralın doğumunda gökyüzünde bir kuyruklu yıldızın 70 gün boyunca gökyüzünün dördüncü parçasını (yani 45°lik parçası) güneşin doğumunda ve akşam olmak üzere 4 saat kapladığını, güneş ışığını bile engellediğini söyler (Just. *Epit.* 37.2.1-3). Buradaki alametler sırasıyla şu anlama geliyordu: 70 gün Mithradates’in yaşadığı yılları; gökyüzünün dördüncü parçası Mithradates’in hüküm sürdüğü dünyanın dördüncü kısmını; güneş Roma’yı; gün batımı ve doğumundaki 4 saat kralın Romalılarla savaşlarını temsil etmektedir (Saprykin 1998: 398-399). Küçükken kendisini yıldırım çarpmış ve bu olay Dionysos’un annesi Semele’yi tanrıya gebeyken çarpan yıldırım ile ilişkilendirmiştir (Plut. *Quaest. Conv.* 1.6.2). Olay aynı zamanda İskender’in annesi Olympias’ın rüyasında rahmine yıldırım düştüğünü görmesine (Plut. *Alex.* 2) bir göndermedir. Mithradates’in ölümüne yakın bir tarihte, kralın Pantakopaion’daki Demeter festivalinde bulunduğu sırada büyük bir deprem meydana gelmiş, şehirleri ve tarlaları yutmuştur (Oros. 6.5.1; Cass. Dio 37.11.4). Orosius depremin Demeter festivalinde meydana gelmesiyle, Mithradates’in ölümünden sonra dünyanın kaosa ve karanlığa sürükleneceğini ima eder gibi görünmektedir (Saprykin 1998: 397). Şehrin bulunduğu Kuzey Karadeniz kıyılarında Demeter başlıca tanrılardan biriydi; bilindiği gibi, kültü doğanın yeniden doğuşunu ve bereketi simgeliyordu. Aynı zamanda geçici bir karanlığın ardından yeniden doğumun mümkün olabileceğini de söylüyordu. Depremden kısa süre sonra kralın ölmesiyle iki olay birbirine bağlanmış ve dünyanın karanlığa gömüldüğü ima edilmiştir. Kralın doğumu ve ölümündeki olayların onu bir tanrısal kahraman gibi gösterdiği ve kral kültürünü sağlamlaştırdığı şüphesizdir.

yıllarında sikkeler üzerindeki tarih Bityhnia *erasına* göre düzenlenmişken, Küçük Asia'nın ele geçirilmesi ile birlikte tarihlere buna göre yeniden düzenlenmiştir. Kuşkusuz kral böylece Anadolu'da başlayan yeni çağın müjdesini vermekteydi. Kralın portresi ise, hemen fark edileceği üzere, İskender portrelerini model almıştır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde basılan sikkelerde yine Perseus, geyik, Artemis, Helios, Athena, Apollon, ayrıca Dionysos kültüyle ilgili unsurlar izlenmektedir (Pastor 1996: 388-389).

Sikkeler dışında elimizdeki tek betim, Louvre'da bulunan ünlü mermer portredir. Burada kral Herakles'in atribülerinden aslan postuyla gösterilmiştir. Bunun dışında, Herakles'i kucağında çocuk Telephos'la betimleyen grup önemlidir. Çocuğun Mithradates'in portre özelliklerini taşıdığı ileri süren Andreae'a göre, hem Pergamon'un mitolojik tarihi için önemli olan Herakles ve Telephos hem de grubun model aldığı Ploutos'u taşıyan Eirene grubu yukarıda sözü edilen sikke betimleriyle uyum içindedir⁴⁶. Bunların dışında bazı Perseus, Dionysos ve Helios heykellerinin aslında krala ait olduğu ileri sürülmüştür (Pastor 389-391). Herhalde aralarında en çarpıcı olanı, bugün Berlin Pergamon Müzesi'nde sergilenen Prometheus'u kurtaran Herakles grubudur. Prometheus efsanesi göz önüne alınırsa, kahramanın atribüleri içindeki kralın, özgürlüğü getirecek figür olarak vermek istediği mesaj çok açıktır.

Bir başka propaganda yöntemi, Hellenistik kralların da başvurduğu türden Roma karşıtı söylemlerdir. Bunlar yukarıda değindiğimiz türden mektuplar ve konuşmalarla kendini göstermektedir. Genel olarak Romalıların aç gözlülüğü, tanrılara saygısızlıkları, Hellenistik krallara olan nefretleri, Hellen değerlerine karşı umursamaz tavırları vb. konulara değinilmiştir. İlyria kralı Demetrios Makedonia kralı V. Philippos'a Romalıların yanlarında başka bir

⁴⁶ Andreae 1998. MÖ 55'te inşa edilmiş Pompeius tiyatrosunun bulunduğu yerde ortaya çıkarılan grupta sol eliyle çocuk Telephos'u tutan Herakles betimlenmiştir. Heykeltıraş Herakles'te Lysippos'un eserinden, grubun genel görünüşünde ise Kephisodotos'un Ploutos'u taşıyan Eirene heykelinden esinlenmiştir. Telephos'un bir yetişkini andıran yüz hatları ve saç biçimi Mithradates'in sikkeler üzerindeki portreleri ile aynı özellikleri taşımaktadır. Buna ilaveten Herakles'in başındaki *diadem* yine kralın sikkelerinde taktığı örneği andırmaktadır, yani her iki heykelde de Mithradates betimlerindeki bazı unsurları izlemek mümkündür. Telephos'un varlığı, Pergamon'lular için özel bir anlam ifade ediyor olmalıydı. Kralın hatlarını taşıyan şehrin mitolojik kurucusu Telephos'un, Kephisodotos'un Eirene'si gibi betimlenmiş babası Herakles'in kucağındaki pozunu, en azından Pergamon'lu bir izleyici için Mithradates'in Asia Eyaleti'ndeki iddiasını "görünür" kılıyordu. Telephos/Mithradates'in Kephisodotos'un grubunda bereketi simgeleyen Ploutos'un yerine kullanılması Mithradates'in getireceği refaha gönderme yapmaktadır.

imparatorluğa tahammül etmeyeceklerini söylemişti (Just. *Epit.* 29.2). Antiokhos “bütün krallıkları yok etmek için Asia’ya gelen” Romalıları durdurmak için Bithynia kralı Prusias’tan yardım istemişti (Liv. 37.25.4-5). Makedonia kralı Perseus ise özgür bir şehir ile bir kralın doğal olarak birbirine düşman olduğunu ve bu yüzden Roma’nın bütün krallıklara saldırdığını düşünüyordu (Liv. 44.24.1 vdd.). Anlaşılabileceği gibi bu tip propogandaya krallar ittifak arayışlarında başvuruyorlardı. Yukarıda aktardığımız Mithradates’in mektubu da aynı kategoriye girmektedir. Daha ziyade *publicani* ve sömürüden dolayı beli bükülen halka hitap ettiğini söyleyebileceğimiz diğer bir söylem Romalıların açgözlülüklerine vurgu yapmaktaydı. Bir *sibyll* kehaneti, Asia’nın Roma’ya verdiklerinin üç katını ondan alacağını ve İtalya’daki evlerde esir Asia’lıların yirmi katının Asia’da sefalet çekeceğini, alacaklarının on bin katını geri ödeyeceklerini bildirmişti (*Sib. Or.* 3.350-355; Fuchs 1964²: 35-36). Bu, Romalıların açgözlülüğüne değinen Mithradates’e uygun bir kehanetti. Mithradates’in Roma gönderdiği Pelopidas, I. Mithradates Savaşı’ndan önce Asia, Yunanistan, Afrika ve İtalya’nın Mithradates’e katılacağını, çünkü Roma’nın açgözlülüğüne dayanamadıklarını söylemişti (App. *Mith.* 16). MÖ 84’te Sulla’nın karşısında Romalı elçileri, memurları ve komutanları suçlamış Ariobarzanes’in Kappadokia tahtına çıkarılmasını, Phrygia’nın elinden alınmasını ve Nikomedes’in kendisine karşı davranışlarını Roma’nın para için yaptığını söylemiş, Romalıların tek bir suçları varsa onun da açgözlülükleri olduğunu eklemiştir (App. *Mith.* 56). Kralın Manius Aquillius’u boğazna erimiş altın dökerek öldürmesi Romalıların para hırsına verilmiş bir cevaptı (App. *Mith.* 21). Elbette 80.000 İtalyanın katli de Anadolu şehirlerinin *publicaniye* karşı olan nefretini kanıtlar nitelikteydi (App. *Mith.* 22-23). I. Mithradates Savaşı’ndan önce askerlerine yaptığı konuşmada söyledikleri (Just. *Ep.* 38.4-7), daha sonra Arsakes’e gönderdiği mektupla birlikte Mithradates’in bakış açısını özetlemektedir. Konuşma oldukça uzundur, fakat Mithradates’in özellikle belirttiği noktalardan biri, Romalıları yenmek için bir koalisyonun kurulması gerektiğidir. Mithradates ayrıca çok daha önceden beri Yunanların dile getirdiği Romalıların barbarlığına açık vurgusu⁴⁷, kendisinin ise baba tarafından Kyros ve Dareios, anne tarafından Büyük İskender ve Seleukos Nikator’un soyundan geldiğini belirtmesidir (Just. *Epit.* 38.6): “...kendi anlattıklarına göre

⁴⁷ Romalıların barbar olarak nitelendirilmesi daha MÖ 3. yüzyılın sonlarından itibaren görülen bir olgudur. Aitolia’lı Agelaos Kartaca ve Roma arasında bir fark görmemekte, ikisini de barbar uluslar olarak nitelendirmektedir. I. Makedonia Savaşı sırasında aynı görüş Akamania’lı Lykiskos ve Rhodos’lu Thrasykrates gibilerinin söylevlerinde görülmektedir (Deininger 1971: 21-34). Ancak Romalılar “barbar” terimini kullandıklarında bu Yunan-Roma dünyasının dışındaki milletleri kapsıyordu (Haarhoff 1948: 119 vdd.)

şehirlerinin kurucuları bir kurt tarafından emzirilmiş, bu yüzden bütün Roma ırkı kurt huylarını taşıyor: kana ve zorbalığa susamış, servet açlığı çekiyorlar”. M. Acilius Glabrio Asia’lıların doğuştan köle olduklarını söylemesine karşın (Liv. 36.17), Mithradates Romalıların barbarlığını ön plana çıkarmıştır.

I. Mithradates Savaşı’nda kral yaptığı propagandanın ve diplomasinin yararını görmüştür. Anadolu şehirlerinin büyük kısmı kralı coşkuyla karşılamıştır. Bu siyaseti savaş sırasında da sürdürmüştür. İlk adım olarak Bithynia’ya girdiğinde, düşmanlarını bağışlamış ve eşyalarıyla birlikte evlerine dönmelerine izin vermiştir. Düşmanlarına merhamet göstermesi, kralın ilk dönem zaferlerinde görülen tipik özelliktir (McGing 1986: 109). MÖ 89’da Manius Aquilius’u bozguna uğrattıktan sonra Anadolu’nun büyük bir kısmını fazla direnişle karşılaşmadan ele geçirmiştir. Phrygia’da Apameia krala katılmış, onu Tralleis izlemiş ve bu karardan dolayı ödüllendirilmiştir (Cic. *Flacc.* 59). Lykos nehri üzerindeki Laodikeia krala direnen ilk şehir olmuştur (App. *Mith.* 20; Strab. 12.8.16). Sonunda Laodikeia’lılar teslim olmuş ve bu sırada Mithradates’in ordusuna erzak yardımı yapan Aphrodisias da Mithradates’in tarafına geçmiştir. Phrygia, Mysia ve Asia’da kralın kendisi ilerlerken, komutanlarını Lykia, Pamphylia ve güneydeki diğer bölgelerin fethi için görevlendirmiştir (App. *Mith.*20). Ancak ordu en az başarıyı burada kaydetmiştir. Patara kuşatılmış, öte yandan Telmessos ve diğer şehirler Rhodos’a yardım etmişlerdir (App. *Mith.* 27). Karia’da ise Stratonikeia direnmiş, Kaunos, Knidos ve Kos Mithradates’e katılmıştır (App. *Mith.* 21). Diğer yerlerde ise büyük memnuniyetle karşılanmıştır; Kos, Magnesia, Ephesos ve Mitylene bunların arasındadır (App. *Mith.* 21). MÖ 88’e gelindiğinde Paphlagonia, Lykia ve Menderes Magnesia’sı dışında dışındaki bütün Anadolu Mithradates’in kontrolü altındaydı.

Bundan sonra, Mithradates’in Asia’daki bütün İtalyalıların öldürülmesini isteyen ünlü emri gelmiştir (App. *Mith.* 22-23). Mithradates Ephesos’tan bütün şehirlere verdiği talimatla, İtalyan ailelerin ve azatlıların öldürülmesini istemiştir. Emri yerine getirmeyenler ya da öldürülen İtalyanları gömenler cezalandırılacak, bunların yerini bildirenler ya da öldürenler ise ödüllendirilecekti. İtalyan efendilerine baş kaldıran ya da öldüren kölelere özgürlükleri bağlanacak, İtalyan alacaklılarını öldürenlerin borçları da yarı yarıya indirilecekti (App. *Mith.*

58, 62; Flor. 40.7-8). Emrin ardından Ephesos'lular Artemis Tapınağı'na sığınanları bile öldürmüşlerdi. Pergamon'lular Asklepios Tapınağı'na sığınanları oklarla katletmişler, Adramytteion'lular ise kaçanları denize kadar takip ederek çocuklarıyla birlikte boğmuşlardı. Kanai halkı ise meclis binasındaki Vesta heykeline sarılmış kalabalığı dışarı çıkararak, önce çocukları ailelerinin gözleri önünde öldürmüş sonra da bütün yetişkinleri kılıçtan geçirmişti. Tralleis'liler ise bu kanlı manzaradan kaçınmak için katliam işini kiraladıkları birine vermişlerdi. Katliamın sonunda, kaynakların verdiği bilgiye göre 80.000 ilâ 150.000 arasında İtalyan öldürülmüştür. İlginç olan nokta, bundan yaklaşık 40 yıl önce Aristonikos'a karşı Roma'ya tutmuş ve savaşmış Ephesos ve Pegamon gibi şehirlerin katliama katılmasıdır. Gerçi Appianos bazılarının Mithradates korkusundan dolayı bu işe giriştiklerini söylemekle birlikte, Asia'da Romalılara karşı genel bir nefret havasının hâkim olduğu kuşku götürmez. II. Mithradates Savaşı'nda Anadolu'daki durumun MÖ 89 öncesine göre daha elverişli olduğu söylenebilir. Sulla ilk savaştan sonra şehirlerden 20.000 talent tazminat ve beş yıllık vergiyi istediği gibi, askerlerine yatacak yer ile günlük harçlık verilmesini şart koşmuştu (Plut. *Sull.* 25). Şehirler para bulabilmek için borç almışlardı. Fakat tazminat iki kez ödenmesine rağmen, faizler o kadar yüksekti ki toplam borç MÖ 71'e gelindiğinde 120.000 talente çıkmıştı (Plut. *Luc.* 20). Aynı zamanda serbest bırakılan kölelerin efendilerine dönmelerine dair bir emir çıkarmıştı. Bu yüzden birçok şehirde isyan çıkmış, katliamlar olmuştu. Bu arada Mithradates'e katılan birçok başka şehir yerle bir edilmiş, halkı köle olarak satılmıştı (App. *Mith.* 61).

Mithradates cephesinde ise, bu dönemde İskender ve Hellen dostu imajı sikkelerde devam etmekteydi, fakat bu imaj Yunanların gözünde kralın Sertorius ile teması nedeniyle zedelenmiş olmalıydı, zira insanlığın ortak düşmanı diye lanse ettiği Romalılardan biriyle görüşüyordu (McGing 1986: 142). Bithynia şehirleri kapılarını krala açmasına rağmen, Anadolu şehirleri genelde direniş göstermişlerdir (McGing 1986: 146-148). Bazılarında özellikle filozofların başını çektiği sorunlar çıkmıştır (McGing 1986: 116-117). MÖ 86'da Sulla ile yaptığı Khaironeia Savaşı'ndan mağlup çıkan Mithradates'in nüfuzu azalmaya başlamıştır (Hind 2006⁷: 159 vdd.). Bunun sebeplerinden biri Tralleis, Kolophon ve Ephesos gibi yerlerde tiranların başa geçirilmesidir (App. *Mith.* 48; Strab. 14.1.42; Plut. *Luc.* 3.3). Mithradates azalan destek karşısında acımasız davranmayı tercih etmiştir. Önce, Pergamon'a rehin olarak gelen 60 Galat

soylusunu aileleriyle birlikte öldürmüş, ardından mülklerine el koymuştu⁴⁸. Sonra Khios'ta Sulla'ya sığınanların mülklerini ele geçirmiş ve 2000 talentlik bir ceza kesmişti⁴⁹. Olayı öğrenen Ephesos'lular, Mithradates'in Khios'taki generalini şehirlerine gelince öldürdüler. Böylece Anadolu genelinde krala karşı isyan bayrağı açılmış oluyordu. Ephesos'u Tralleis, Hypaipa, Mesopolis, Sardeis, Smyrna ve Kolophon izledi (App. *Mith.* 48). Mithradates isyanı önce silah zoruyla bastırmak istediye de sonra, savaşın başındaki "reformcu" tutumunu benimseyerek şehirlerdeki yabancılara vatandaşlık hakkı tanımış, köleleri özgür bırakmış ve borçları ertelemiştir. Appianos bu sayede söz konusu kesimlerin desteğini aldığını aktarmakla beraber, kralın yakın dostlarının planladığı bir komplo Smyrna ve Lesbos'ta, bir başkası da Pergamon'da ortaya çıkarılmıştır. Bunun sonucunda 1600 kişi öldürülmüştür. Ayrıca kral, kontrolünden çıkan bölgelerden taşınır ne varsa ele geçirmek için korsanlarla işbirliği yapmıştır (App. *Mith.* 63).

Dumont Aristonikos ile ilgili bir makalesinde (Dumont 1966), Pergamon'luların yayınladığı bir kararname ile (OGIS 338) Mithradates Savaşları sırasında Ephesos'luların çıkardığı bir başkasını⁵⁰ karşılaştırmış ve bunların birbirine çok benzediğinden yola çıkarak, Aristonikos ile Mithradates'in yürüttükleri savaşların aynı nitelikte olduğunu savunmuştur: Mithradates bir "sosyal reformcu" değildi ve bu yüzden Aristonikos da olamazdı. Jonkers de (Jonkers 1964) kralın reform peşinde koşmadığını, ama Anadolu'da zaten var olan toplumsal sıkıntıları kendi lehinde kullandığını belirtmiştir⁵¹. Diğer taraftan Sherwin-White kralın Yunan şehirlerinin borçlarını silinmesini, buralarda yaşayan yabancılara vatandaşlık hakkının

⁴⁸ Magie 1950: 223. Magie kralın belki de haklı olarak suikasttan şüphelendiğini belirtmektedir.

⁴⁹ App. *Mith.* 47, 55. Ardından Khios'lular Pontos'a sürülmüştür. Anlaşılan Mithradates Pers krallarının başvurduğu türden bir tehcire kalkışmıştır. Ancak bölgeye ulaştıklarında, Herakleia Pontika'lılar tarafından serbest bırakılmıştır (Hind 1994: 159). Bunlar ve Plutarkhos'un bir ifadesi (Plut. Luc. 3.3) dolayısıyla Pastor Mithradates'in *klerukhia* uygulamasını canlandırmak istemiş olabileceğini düşünmektedir (Pastor 1996: 412).

⁵⁰ *IEph* Ia.8. Mithradates'in Khaironeia Savaşı'nı kaybetmesinden sonraki bir tarihe ait olan yazıt, Ephesos'un Roma olan bağlılığını ve Mithradates'e karşı aldığı önlemleri aktarmaktadır; özet olarak şu şekildedir: "Mithradates Romalılar ile olan anlaşmayı bozmuş ve birlikleri kendine ait olmayan toprakları işgal etmiştir. Romalılara başından beri sadık olan halkımız, ortak çıkarları doğrultusunda Mithradates'e savaş ilan etmeye ve her vatandaştan bu savaşa katılmasına karar vermiştir. Bu yüzden, vatandaşlık listelerinden silinenlerin ya da tapınak ve kamuya borçlu olanların hakları geri verilecektir. Hakkında tapınak ya da kamu mülkü davası açılanların suçlamaları geri çekilecektir. Tapınak ya da kamu arazisindeki kiracıların yükümlülükleri önceki kontratlar gereği devam edecektir. Mülkleri ipotek altında olanların faizleri gelecek yıla ertelenmiştir..."

⁵¹ Arykanda'lılar iyi bir örnektir: Athenaios'un eserinden bir pasajı aldığı Agatharkhides, Arykanda'luların lüks ve rahat yaşamları yüzünden büyük borçlara girdiklerini ve bunlardan kurtulabilmek için Mithradates'in borçları affetmesini umduklarını söylemiştir (Ath. *Deipn.* 12.527f).

verilmesini ve kölelerin özgür bırakılmasını içeren bir “sosyal devrim programı”nı başlattığını söyler (Sherwin-White 1984: 242). Gaggero da Mithradates’in kendisini sosyal reformcu olarak gösterdiğini düşünmüştür (Gaggero 1977: 111 vdd.).

Durumu daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle Mithradates’e katılanların kim olduklarını anlamamız gerekmektedir. Krala verilen desteğin şehirlerin kendi seçimleri mi olduğunu yoksa Mithradates’in Anadolu’daki güçlü varlığından mı kaynaklandığını tespit etmek zordur. Kaynakların bu konudaki farklılıkları belki de savaş sonrasında şehirlerin Roma karşıtı tavrlarını gizleme isteği olabilir (Pastor 1996: 407). Eğer Appianos’un dediği gibi (App. *Mith.* 22) İtalyanların katliamı Mithradates korkusundan ziyade Roma’ya olan nefretle harekete geçmişse, kralın bu nefreti yönlendirmek için yukarıda belirtilen “reformları” yürürlüğe koyduğu söylenebilir. McGing Mithradates Savaşları sırasında Anadolu’daki toplumsal yapıyı incelemenin zor olduğunu, zira tarihçilerin “zengin-güçlü”, “üst sınıf-alt sınıf”, “oligarşi yanlıları-demokratlar” gibi çeşitli ayrımlar yaptığını belirtmektedir (McGing 1986: 113). Örneğin Magie Mithradates Savaşları sırasında Roma’yı tutanların “zengin ve sorumluluk sahibi” sınıflar olduğunu söyler; kralın yanında yer alan alanları da basitçe “başlarındaki değiştiği zaman bir şey kaybetmeyecek maceracılar” (“*adventurers who had nothing to lose by a change of the ruler*”) olarak tanımlar (Magie 1950: 215-216). Konunun başında Mithradates’i “zeki ve yetenekli, eşi az bulunan bir lider” olarak tanımlayan Magie, böylece kralın aslında “sadece maceracıları kendisine çekebilecek kadar yetenekli” olduğunu söyleyerek çelişkiye düşmektedir. Rostovtzeff ise “burjuva”nın Roma karşıtı tavır içine girmeyeceğini, asıl alt sınıfların hoşnut olmadığını ileri sürmüştür (Rostovtzeff 1941: 1056-1057). Bu kavram karmaşası ya da daha doğrusu farklı bakış açıları, yukarıda değindiğimiz üzere Aristonikos ile ilgili çalışmalarda da açıkça görülebilmektedir. Fakat bu iki olayda, Anadolu’da sınıflar arası

çatışmalardan ziyade⁵², yine McGing'in (McGing 1986: 115) ve Pastor'un (Pastor 1996: 408-409) ifade ettiği gibi farklı hedefleri olan grupların mücadelesinden bahsetmek çok daha doğru olacaktır⁵³. Zira savaşın ilk yıllarında Mithradates hem üst hem de alt sınıflardan büyük ölçüde destek almış görünmektedir.

Kralın sosyal reform peşinde olduğunu gösterecek kanıtlara sahip değiliz; aksine, Mithradates'in daha önce de denenmiş tedbirleri yürürlüğe koyduğu görülmektedir. "Sosyal reform" yorumuna yol açan faaliyetleri özetlemekte yarar vardır: Kral Bithynia'yı ele geçirdikten sonra borçları silmiş ve beş yıl vergi muafiyeti ilan etmiştir (Just. *Epit.* 38.3.9); İtalya kökenlilerin katliamını cesaretlendirmek için, köleler efendilerini öldürürlerse onlara özgürlük tanıyacağını ve mallarının kendilerine dağıtılacağını, arazilerin yeniden paylaşılacağını beyan etmiştir (App. *Mith.* 22); kralın generali Athenion Atinalılara barış ve uyum içinde yaşayacaklarını, borçların yarısının affedileceğini, demokratik kurumlarına yeniden kavuşacaklarını vaat etmiştir (Ath. *Deipn.* 5.212a); Anadolu'da kendisine karşı direniş başladığında Yunan şehirlerine özgürlük tanığını, borçlarını sildiğini ve köleleri serbest bıraktığını açıklamıştır (App. *Mith.* 62); şehirlerde oturan yabancılara vatandaşlık söz vermiştir (App. *Mith.* 48); III. Mithradates Savaşı sırasında Mithradates ile olan anlaşma dâhilinde

⁵² Jonkers 1964. Jonkers Roma'dan önce Hellenistik kralların bir şekilde kırsal kesim ile fakirleri sömürdüklerini ve temelde tarıma dayalı zenginliklerinin bu şekilde meydana geldiğini, ama yine de halkın özellikle Seleukos'lar döneminde belli bir yaşam standartını tutturduğunu söylemektedir. Bu yüzden Anadolu'da kayda değer bir isyanın çıkmamıştır. Ancak Jonkers'e göre Attalos'lar tıpkı Ptolemaios'lar gibi sömürgeci bir tutum sergilemiş ve Anadolu'dan son derece verimli bir şekilde yararlanmışlardır. Attalos'lardan sonra gelen Romalıların da tıpkı onlar gibi baskıcı bir tutum izleyecekleri endişesinin isyanda rol oynadığını düşünen Jonkers, burada Marksist anlamda bir sınıf çatışmasının izine rastlanmadığını öne sürer: Aristonikos Solon ya da Tiberius Gracchus'un özelliklerine sahip değildi; sadece tahtı ele geçirmeye çalışan biriydi. Aynı şekilde, Roma gibi yabancı bir gücün üzerlerinde Attalos'lardan daha büyük bir baskı uygulayacağından çekinen kesimler, ne devlet gelirlerinin eşit bölüştürülmesini ne de eşit haklar istiyorlardı. Sadece git gide kötüleşen durumlarının biraz olsun düzeltilmesini talep etmekteydiler. Mithradates köleleri özgür bırakmak ve vergi borçlarını affetmek gibi kararlar almasının yanında, Roma vatandaşı olmayanlardan vergi toplayabilmiştir. Kralın kişisel hırs ve ihtirasla hareket ettiğini öne süren Jonkers, kanımızca krala haksızlık etmektedir, ama Anadolu şehirlerinin krala katılmasının tek sebebinin Romalılara duyulan nefretten ileri geldiğine dair görüşünde elbette doğruluk payı vardır. Bunun altında sosyal bir neden yoktur. Her ne kadar *publican*ın sömürüleri önemli bir etkense de, Mithradates'e verilen destek vergi verilmesinden değil, vergilerin adaletsizce toplanmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu alanda yapılan düzenlemelerden sonra şikâyetler kesilmiştir. Marksist bir sınıf çatışması yerine, Anadolu'ya yabancı güçlerin gelişi ile kendini gösteren sömürgeci anlayış, yerel halkın tepkisini çekmiş olmalıdır.

⁵³ Örneğin Mithradates'in Athenion'u elçi olarak gönderdiği sırada Atina'da yaşananlar bir sınıf çatışması değildi (Badian 1976b; McGing 1986: 118 vdd.).

Sertorius tarafından Anadolu'ya gönderilen Marcus Marius burada şehirlere özgürlük ve vergi muafiyeti tanımıştır (Plut. *Sert.* 24.3).

Bütün bunların Mithradates'in faaliyetlerine sosyal reform tanımını yakıştırmak için yetersiz olduğunu itiraf etmek gerekir. Özgürlük ve borçları silme vaatlerinin yürürlüğe koyulup koyulmadığı, sonuçlarının ne olduğu hakkında tatmin edici bilgilere sahip değiliz. Borçların silinmesi makul bir karardı, zira Bithynia'nın kraliyet hazinesi, krallığın Bosporos'taki zengin kaynakları ve İtalyanların öldürülmesinden sonra ele geçirilen mülkler gerekli kaynağı sağlamıştır. Önemli olan bu kararların ne zaman hayata geçirildiğidir. Iustinus savaşın başlangıcını, Appianos ise MÖ 86'yı vermektedir. Buna göre ya şehirler özgürlüklerini kademeli olarak kazanmışlardır ya da vergiler basitçe Romalılar yerine Mithradates'e ödenmeye başlanmıştır. Kralın yabancılara vatandaşlık hakkı tanınması Pastor tarafından şehirlerde tabanını genişletmeye yönelik bir hareket olarak algılanmaktadır. Ephesos yazıtı muhtemelen bunu önlemek için vatandaşlık bağlarını pekiştirmek amacını taşımaktadır (Pastor 1996: 412-413). Reform iddialarının en önemli dayanaklarından biri olan kölelerin serbest bırakılması kararı da yine "devrimci" bir karakter taşımamaktadır. Mithradates'i böyle tanımlayabilmek için köleleri azat etmesini değil "kölelik kurumunu tamamen kaldırmasını" beklememiz gerekir. Ne var ki, böyle bir karar antik Yunan'ın toplum ve düşünce yapısına uymamaktadır. Nitekim kaynaklardan bilinen diğer uygulamalar da Mithradates'in hiçbiri reform anlamına gelmeyecek, ama "taktik" diyebileceğimiz bildik yöntemleri denediğini göstermektedir. Polyainos'un verdiği örneklerden kölelerin savaşta nasıl kullanıldığına dair aldığımız izlenim, Mithradates'in de benzer taktikler uygulamış olabileceğini akla getirmektedir⁵⁴. Aynı şekilde, Arkhelaos'un Sulla'ya karşı köleleri hücum taburu olarak kullandığı bilinmektedir (Frontin. *Str.* 2.3.17). Benzer bir uygulamaya III. Mithradates Savaşı'nda da başvurulmuştur (App. *Mith.* 88). Dolayısıyla içinde bulunduğu ve eğitimini aldığı kültür kralın bundan daha iyisini yapmasını ve gerçek bir "sosyal reformcu" olmasını engellemiştir. Mithradates Yunanistan dışında,

⁵⁴ Polyæn. 1.28.2: Kartacalılar tarafından yenilerek çekilen Selinos'lular arkadalarında ölümlerini bırakmışlardır. Theron kendisine ağaç kesebilen 300 köle verilirse onlarla birlikte geri gideceğini ve ölümleri gömerek onlara bir anıt dikeceğinin sözünü vermiştir. Fakat ayrılmasının ardından köleleri efendilerine karşı ayaklanmaya ikna ederek şehre geri dönmüş ve onların yardımıyla Selinos'a tiran olmuştur. Polyæn. 43.1: Syrakusai'da kölelerin ayaklanmasının ardından, Hermokrates kölelerin lideri Sosistratos'a bir elçi göndererek kölelere özgürlüklerinin bağışlanacağını, silah ve asker istikhakı verileceğini söylemiş, Sosistratos'un da komutan rütbesi alacağını bildirmiştir. Bu örnekler doğrultusunda, Mithradates'in köleleri ordusuna almak üzere başlanmış olması mümkündür.

Anadolu'daki kazanımlarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Mithradates'e verilen desteği Arslan'ın deyişiyle (Arslan 2007: 165) "tabandan gelen bir halk hareketi" olarak kabul etmek bile, bazı tarihçilerin "sosyal reform" olarak görmek istedikleri eylemler, temelde Roma karşıtı propagandanın bir uzantısıydı. Bunların hemen hepsi bir Hellenistik kraldan ya da taraftar kazanmayı isteyen bir liderden bekleyebileceğimiz türdedir; borçların affedilmesi ya da kölelerin serbest bırakılması bu tanımlamayı destekleyecek kadar belirleyici kriterler değildir. Sıra dışı ve çok yetenekli bir lider olan Mithradates'in aldığı kararlar, Roma'nın Anadolu'daki baskıcı ve açgözlü siyasetine karşı olduğu için bazı tarihçiler tarafından "reform" niteliğine sokulmaktadır. Yoksa modern anlamda bir reformun ipuçları görülmemektedir.

Son olarak, V. Philippos'un çarpıcı bir mektubu neden bir "reformun" başarısız olacağını anlamamız açısından kanımızca önem taşımaktadır: Kralın Larissa'lılara gönderdiği MÖ 214 tarihli bir mektupta (*IG* 9.2.517), Romalıların kölelerini azat ettikleri zaman "onlara siyasette bir yer verdiklerini ve kurumlarından faydalandırdıklarını, böylece vatandaş sayılarını arttırmakla kalmayıp birçok koloni kurduklarını" söylemişti. Bu, Romalıların entegrasyon konusundaki becerileri yanında, Anadolu'da -ya da Yunanistan genelinde- bir isyan liderinin benzer bir uygulamayı hayata geçirmekte ne kadar zorlanacağını da göstermektedir.

Pompeius'un Düzenlemeleri. Roma MÖ 1. yüzyılda Mithradates Savaşları'nın da dahil olduğu bir dizi büyük ve küçük çaplı savaş sonucunda Akdeniz'de genişleme sürecine girmiştir. Bununla birlikte Mithradates Savaşları'ndan önce Roma'nın sadece Adriyatik'in doğusunda Makedonia ile Yunanistan'ın bazı bölümlerini ve Batı Anadolu'yu doğrudan kontrol ettiğini unutmamak gerekir. Akdeniz ve Kuzey Avrupa'da mücadelelerin çoğu bölgede ekonomik ve sosyal hayata etki etmiştir (Millar 1984). Pompeius'un Mithradates Savaşları'nın ardından Anadolu'da yaptığı düzenlemeler de bu çerçevede değerlendirilebilir. Ne yazık ki Pompeius'un doğudaki faaliyetlerine kaynaklar çok fazla değinmemektedir ve bu yüzden elimizdeki bilgiler tatmin edici değildir⁵⁵. *Lex Gabinia* ve *lex Manilia* ile elde ettiği yetkiler

⁵⁵ Pontos dışındaki bölgelerdeki düzenlemeler hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Galatia ve Armenia Minor'un en azından bir kısmının yerel hanedanlara, yani bu durumda Deiotaros ile damadı Brogitaros'a verildiği anlaşılmaktadır (Adcock 1937).

sayesinde Pompeius sadece Kilikia Korsanları'nı ve Mithradates'i bertaraf etmekle kalmamış, aynı zamanda Anadolu'da çeşitli düzenlemeler yaparak, ileride çıkabilecek sorunları önlemeyi düşünmüştür. Bunlara bakarak Pompeius'un sınırların korunması ya da stratejik yerleşmelerin kontrolü ile ilgilenmediği anlaşılmaktadır (Sherwin-White 1984: 226). Bu bölgeler savaşta yararlılık gösteren vasal krallıklara bırakılmıştır. Dolayısıyla herhangi bir isyan girişimine ilk müdahale vasallardan gelecekti. Strabon Kilikia'nın Romalı valiler yerine vasal krallar tarafından yönetilmesinin daha iyi olacağını, zira valilerin adaleti sağlamak için her zaman görev yerlerinde bulunmadığını veya ellerinde yeterli askeri güç olmadığını söyler (Strab. 14.5.6). Pompeius'un Pontos'ta yaptığı düzenlemeler ise aydınlatıcıdır. Mithradates bölgeyi doğu geleneklerine uygun şekilde yönetmekteydi ve oldukça az sayıdaki Yunan şehri de kıyılarda yer alıyordu (Hind 2006⁷: 136). Mithradates tecrübesinden sonra burası tek bir kralın eline bırakılmazdı ve Pompeius'un çözümü Roma eyalet sisteminin temellerini oluşturmaktadır: Bölgeyi 11 şehir arasında paylaşmış ve Asia Eyaleti örneğinde olduğu gibi, bir *proconsul*un genel gözetiminde geleneksel Yunan *polis*leri oluşturulmuş⁵⁶ ya da mevcutları genişletilmiştir (Sherwin-White 2006⁷: 259). Ancak Pontos Asia Eyaleti'nden ya da buraya bağlanacak Bithynia'dan farklıydı. Bu ikisinde Hellenizm büyük ölçüde benimsenmişti ve çok sayıda Yunan şehri vardı. Pontos'ta kıyıda Herakleia'dan Sinope'ye kadar topu topu dört Yunan şehri bulunuyordu; içerde ise merkezlerde yaşayan Hellenleşmiş aileler... Yerli halk Hellenizm öncesi hayatına devam ediyordu. Pompeius içerdeki yedi yerleşimi otonom idari merkez hâline getirmiş ve her birine geniş topraklar ve buradaki nüfusun sorumluluğunu vermiştir. Böylece orta ve batı Pontos şehirlerin, çevre bölgeler yerel sülalelerin kontrolü altına girmiş oluyordu (Sherwin-White 1984: 229-230). Elbette temelde şehirler üzerinden işleyen eyalet sisteminin Hellenleşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirememiş Pontos gibi bölgelerde etkili olması zordur. Dolayısıyla Pompeius'un çoğu yerde monarşinin devamına izin vermekten başka çaresi yoktu. Buna rağmen, Anadolu geneline bakılırsa, Pontos ve benzeri coğrafyalarda isyanlar nadiren

⁵⁶ Strabon'un aktardıklarına göre, Pompeius tarafından içerde kurulan yedi şehrin (Pompeïopolis, Neapolis, Amaseia, Magnopolis, Zela, Diospolis, Megalopolis) şehir statüsünde olmadıkları anlaşılmaktadır. Yazar Neapolis ve başka bazı "köylerin" şehir olarak ilan edildiğini belirtmektedir ki, Fletcher'e göre bu durum Pompeius'un bölgede Hellenleştirme ya da şehirleşme gibi bir hedefinin bulunmadığına işaret etmektedir. Pompeius'un amacı burada doğal hâlinde gelişmiş yerleşimlerin sadece sınırlarını belirleyerek eyalete dahil etmek, kendilerini yönetebilecek bölgeler yaratmaktı (Fletcher 1939). Bu düzenleme muhtemelen Pompeius'un Pontos'ta ciddi bir sorun beklemediğini düşündürmektedir.

karşımıza çıkmıştır. Anadolu'nun güney kesimleri her zaman istisna olmuştur⁵⁷. Sonuç olarak Pompeius doğuyu *proconsulların* idare ettiği eyaletlerin, otonom şehirlerin ve feodal aristokrasiler ya da Hellenistik bürokrasi aracılığıyla varlığını sürdüren vasal krallıkların bir bileşimi olarak tasarlamıştı (Sherwin-White 1984: 231). Eski uygulamaları devam ettirmek suretiyle Yunan dünyasında istikrar ve sadakati sağlayabileceğinin farkında olan Augustus, Aktion Savaşı'ndan sonra Pompeius'un düzenlemelerindeki temel mantığı benimsemiştir. Pontos'ta Polemo, Galatia'da Amyntas gibi yerel hanedanları yönetici olarak belirlemiş, hatta bazı yerlerde sona erdirdiği hanedanları tekrar iş başına getirmiştir. Öte yandan Kilikia gibi sorunlu bir bölgede askerî öncelikleri dikkate almaksızın düzenlemeler yapmıştır (Sherwin-White 1984: 227). Augustus döneminde planlı bir organizasyon yerine, irticalen yapılan değişiklikler Roma'nın Anadolu politikasında ağır basmaktadır (Gruen 2006⁵: 151-154).

III. İMPARATORLUK DÖNEMİNDE ANADOLU'DA İSYANLAR, TEPKİLER ve HUZORSUZLUKLAR

⁵⁷ Bu durum Roma Dönemine özgü değildir. Seleukos'lar Döneminde Kilikia'nın yanında Antiokheia ve Syria'nın da dâhil olduğu bir düzineden fazla isyan bilinmektedir (Ehling 2002). Bu isyanları çağdaş Ptolemaios'lar Krallığı ya da Roma Dönemindeki başka örneklerle karşılaştırırsak, geniş kapsamlı ve etnik kökene dayalı olmadıkları görülür. Askerlerin çıkardığı isyanlar ya da gıda sıkıntısı yüzünden baş gösteren kargaşalar sadece birkaç tanedir. (Ehling 2002: 327). Antiokheia'da Roma Dönemi'nde sıkça görülen gıda sıkıntılarına Seleukos'lar hâkimiyetinde rastlanmaması ilginçtir. Seleukos'lar Dönemindeki isyanların nedenleri Ehling tarafından üç gruba ayrılmıştır (Ehling 2002: 329 vdd.): a) Ptolemaios'lar ile olan savaşlar ve daha sonra Roma'ya ödenmesi gereken vergilerden doğan mali yükler; b) Yüksek memurlar, komutanlar ve krallara karşı olumsuz tavırlar (örneğin Kilikia'lılar MÖ 246'da komutan Arıbazos'u öldürmüşlerdir). Bunlar Roma'da olduğu gibi yolsuzluklar, taraf değiştirmeler ya da kralların tutumları (I. ve II. Demetrios'un kral idealine uygun olmayan davranışları) yüzünden meydana gelmiştir; c) Her zaman Seleukos'lara alternatif olan Ptolemaios'lara yakın grupların eylemleri.

A. ENTELEKTÜEL MUHALEFET VE SEÇKİNLERİN TEPKİLERİ

Roma gibi temelde asker devleti olan ve monarşi ile yönetilen bir imparatorlukta entelektüellerin eleştiri özgürlüğünü ne dereceye kadar yaşadıkları cevaplanması kolay bir soru değildir. Burada kullanılan diğer birçok kavram gibi “eleştiri özgürlüğü” de modern demokratik toplumların unsurlarından biridir ve antik çağa doğrudan uygulanması mümkün olmamaktadır. Bunun gibi, Romalı –ya da Yunan- entelektüelin nasıl tanımlanacağı sorusu da karşımıza çıkar. Cicero, Terentius Varro ya da Yaşlı ve Genç Plinius’un entelektüel faaliyetleri siyasi kariyerlerinin altında devam etmiştir; hepsi vali, *praefectus*, konsül vb. memuriyetlerde bulunmuştur (Breebaart 1975: 56). *Homines litterati* denilen bu üst sınıftan kişiler entelektüel uğraşlarına ciddi zaman ayırmışlar, ama bunları her zaman Roma’nın toplumsal değerlerini gözetererek yapmışlardır. Konuşma ya da yazma özgürlüğünü yasaklayan kanunlar zaman zaman çıkarılmıştır⁵⁸ Pompeius’un dostu Mitylene’li Theophanes gibileri güçlü devlet adamlarının kanatları altında faaliyetlerini sürdürdüklerinden, bunların konuşma özgürlüklerinin belli ölçüde sınırlandırıldığını ya da olaylara taraflı baktıklarını söylemek yanlış olmaz.

Roma’ya karşı entelektüel muhalefetin en bilinen örneklerinden biri Karneades’tir. MÖ 156-155 yıllarında Roma’ya giden Atina heyetinin üyelerinden biri olan Kyrene’li Karneades (yakl. MÖ 214-129)’in Roma’da verdiği dersler gençler arasında heyecan yaratmış ve Censor Cato filozofun Romalı gençleri zehirlediğini iddia ederek Senato’dan heyeti bir an önce göndermesini istemişti (Plut. *Cat. Mai.* 22). Karneades iki gün boyunca “adalet” üzerine dersler vermişti. Derslerinde Roma’yı örnek göstererek, dış politikası kazandığı savaşlara dayalı bir

⁵⁸ Birçok tarihçi ve şairin eserlerinde doğrudan ya da dolaylı yoldan Cumhuriyet Dönemini övmüş, tiranlara karşı tavır almıştır. Doğal olarak elimizde bu tip eser fazla değildir. Ancak olanların da devlette radikal bir değişiklik öngörmediğini ve halkın sıkıntılarıyla ilgilenmediğini görmek mümkündür. Halkı isyana sürükleyecek ya da sorunlarına çözüm getirecek fikirler öne sürmeyen yazarlar, aynı aşağıda bahsi geçecek Thræsea Paetus gibi aslında bir köklü bir değişimin peşinde değildi. Bu kişilerin söylediklerine ve yaptıklarına bakıldığında, tepkilerin bireye, yani imparatorlara yönelik olduğu hemen fark edilir. İstedikleri yeni bir rejim değil, adil ve Senato’ya saygılı bir hükümdardır. Birçoğunun kitapları yakılmış, kendileri ya sürgüne gönderilmiş ya intihara zorlanmış ya da öldürülmüştür. Örneğin Tarsos’lu Hermogenes tarih kitabında Domitianus’a karşı imalarda bulunduğu için öldürülmüş, eserini çoğaltan kâtipler çarınla gerilmiştir (Suet. *Dom.* 10). Örnekleri çoğaltabiliriz (MacMullen 1992²: 34-40).

devlette adaletten söz edilemeyeceğini savunmuştu. Kamu yararı ve adalet arasındaki karşıtlığı anlatırken, savaş ilanları ve barış antlaşmalarını kullanarak adaletsiz işlerini yasal bir zemine oturtan Romalıları örnek vermişti. Ona göre eğer Romalılar gerçekten adil olmak ve aldıklarını geri vermek isterlerse atalarının kulübelere geri dönmeleri⁵⁹ ve sefalet içinde yaşamaları gerekecekti (Lactant. *Div. inst.* 56). Yunanların gözünde Romalıların üstünlüğü talihin her zaman yanlarında olmasından⁶⁰ kaynaklanıyordu (Fuchs 1964²:4).

Principatus'un gelişi ile bazı şeylerin değiştiği muhakkaktır. Başta Tacitus olmak üzere birçok kaynakta yakılan kitaplar, yasaklanan biyografiler vb. bulmak mümkündür: Brutus'un biyografisi, çeşitli filozofların kitapları vb. Baarbert'e göre, *Principatus*'taki en önemli değişiklik imparatorun hamiliği bütünüyle kendi üzerine alması, böylece farklı hamilerin etrafında yer alan entelektüellerin oluşturduğu özgürlük ve çeşitlilik ortamının kaybolmasıdır (Breebart 1975: 66). Böylece entelektüellerin siyasette oynadıkları rol ve farklı fikirlerin önü kesilmişti.

Anadolu kökenli ya da Anadolu'da yaşamış entelektüellerin durumu genel olarak Roma'dakilerden farklı olmamakla birlikte, "İkinci Sofistik" adı verilen akım bazı açılardan bir istisna oluşturmaktadır. Eyaletlerin geçmişlerine olan ilgileri ve bazı yazarların Roma hegemonyası ile kültürünü eleştiren bir tavır takınması, bilim adamları tarafından buna bağlanmaktadır. Kabaca 60-230 yılları arasına tarihlenen bu dönem, belagat sanatının Yunan dünyasında en önemli ve prestijli edebiyat dalı hâline gelmesi ile başlar. Terimi ilk kez kullanan Philostratos, Klasik Dönemdeki sofistler ile İkinci Sofistler arasında bir bağ kurmakta ve bize İkinci Sofistik'in ilk mensubu olarak Nero döneminde yaşamış Smyrna'lı Niketes'in adını

⁵⁹ Halikarnassos'lu Dionysios'a göre halkın ve entelektüellerin Romalıların kulübelere yaşayan barbarlar oldukları dair inancı, Yunanların erken Roma tarihine olan ilgisizliklerinden kaynaklanmaktaydı: "Bu zamana kadar hemen bütün Yunanlar Roma'nın erken tarihi konusunda bilgisizdi ve çoğu da şans eseri kulaklarına gelen çeşitli uydurma hikâyelerden Romalıların başıboş evsizler ve barbarlar olduğu gibi bir fikir edinmişti." (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.4.2, 3.10.4, 7.70.1). Tarihçiye bakılırsa Romalılar Kartaca ya da Makedonia'yı fethettikten sonra değil, Roma şehrini kurduktan sonra "insanca" ve "Yunanlar gibi" yaşamaya başlamışlardır (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.5.90). Roma'yı kuranların Yunan kolonileri olduğunu ispata çalışan Dionysios (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.60.3 vd., 7.70.1) böylece Yunanlar ve Romalıları uzlaştırmayı amaçlamıştır.

⁶⁰ Bu, Yunanların Roma karşıtı argümanlarında başı çeken görüşlerinden biridir. Polybios ve Halikarnassos'lu Dionysios'da benzer suçlamalara dair bazı imalar görülmektedir (Polyb. 1.63.9, 10.9.2, 18.28.5; Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.5.90, 2.17.3). Pompeius Trogus'a göre Makedonia'nın Roma karşıtı başarıları da Romalıların düşmanlarına göre daha talihli oluşundanır (Just. *Epit.* 30.4. 16).

vermektedir (Philostr. VS 19). Anlaşıldığına göre sofist terimi yazar tarafından sadece hatipler için kullanılan bir sıfattır. Yazar 40 sofistin yaşamını anlatmaktadır; bunlar arasında Pergamon, Smyrna ve Ephesos gibi Batı Anadolu şehirlerinden çıkmış olanlar da bulunur. Bunların büyük kısmı kendi şehirlerinde ya da eyaletlerinde nüfuzlu kişilerdi. Vespasianus, Nerva, Traianus, Hadrianus ve Antoninus Pius gibi imparatorlar tarafından desteklenen sofistler aynı zamanda eyaletlerindeki anlaşmazlıklarda aracı görevini de görüyorlardı. İkinci Sofistik'te yazan bazı yazarların, Roma'nın idari ve kültürel hâkimiyetine karşı tavır takındıklarını görmek mümkündür. Bunun ana nedeni olarak, bağımsızlığını kaybetmiş Yunanların geçmiş başarılarına sarılarak eski ihtişamlı günlerine dönme isteği ve Roma yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk gösterilmektedir (Aytaçlar 2006: 53 vdd.). Bazı entelektüellerin Anadolu kökenli ya da Anadolu eyaletlerinde görev yapmış olmaları, bize entelektüel düzeyde Roma'nın Anadolu'ya karşı tavrını ve eyaletlerin sorunları hakkında nelerin düşünüldüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Hakkında eserleri ve bazı kaynaklar sayesinde az çok fikir sahibi olduğumuz birçok entelektüelin Roma'yı açık şekilde eleştirmediği görülür. Çoğunun imparator, vali gibi kişilerle yakın ilişkisi ve devlete yakın sınıflardan gelmesinden ötürü eleştirel tavır takınmadığı görülür. En tipik örneklerden biri Mitylene'li Theophanes'tir. MÖ 67'deki doğu seferi sırasında Pompeius ile dostluk kuran (Gold 1985: 318) ve onun hamiliği altına giren Theophanes, Pompeius'un ölümüne kadar arkadaşlığını sürdürmüştür. Theophanes şüphesiz Pompeius'un Anadolu'daki Yunan şehirleriyle ilişkilerine katkıda bulunuyordu ve aynı zamanda bölgeyi tanıyordu. Bu hizmetlerinin karşılığında ve özellikle Pompeius için yazdığı bir kitap dolayısıyla (Cic. Arch. 24), onun tarafından Theophanes'e Roma vatandaşlığı verilmiş, ardından *praefectus fabrum* rütbesini almış, şehre MÖ 79'da kaybettiği özgürlüğünü geri vermiştir (Plut. Pomp. 42). Mitylene'den bir heykel kaidesinin üzerindeki metinde Theophanes "Gaius Pompeius Theophanes" olarak anılmaktadır (Gold 1985: 324).

Principatus yazarı Amaseia doğumlu Strabon'un aile geçmişinde VI. Mithradates ile ilişkisi olan fertlerin bulunmasına karşın (Richards 1941: 80), kralın ölümünden sonra, aile önce Lucullus sonra da Octavianus'un yanında yer almıştır (Sihler 1923: 136). Strabon'un daha sonra MÖ 29'da Roma'ya gittiği bilinmektedir. Burada bazı Yunan filozoflardan dersler almış, aynı

zamanda önemli devlet adamlarını tanımıştır (Richards 1941: 79-80). Anadolu'nun yerel tarihi açısından çok değerli bilgiler taşıyan eseri, bu geçmişe rağmen genelde Roma yanlısı bir tutum içindedir. Zaten eserinde coğrafyanın yöneticilerin ve komutanların faaliyetleri ile ilgili bir dal olduğunu söyleyerek ne beklememiz gerektiğini ima etmektedir (Strab. 1.1.16). Eser dikkatle incelendiğinde, Strabon'un Roma hâkimiyeti öncesinde şehirlerin yaşadığı sıkıntılara özellikle eğildiği görülür. Eserinde, Hellenistik krallar arasında sürekli el değiştiren, tiranlar tarafından yönetilmek zorunda kalan, birbirleri arasında sınırlar yüzünden anlaşmazlık yaşayan vb. sorunlarla boğuşan şehirlerden ibaret bir Anadolu manzarası ile karşılaşmaktadır (Millar 2006: 111). Bu iki örneğin karşısında hatiplerin görüşleri çok daha belirgindir.

Madsen konumuzla örtüşen makalesinde, bunlar arasında Bithynia-Pontus eyaletinden gelen yazarların Roma'ya karşı tavırlarını kısaca ele almıştır (Madsen 2007). Prusa'da doğan hatip Dio Khrystostomos Roma hâkimiyetinin Yunan şehirlerinin otoritesini ve bundan da öte Yunan kültürünü geri plana iteceğinden endişe ediyordu. Sürgüne gönderilmeden önce Vespasianus'un saltanatı sırasında Roma'da hatip olarak çalışmış ve siyasetin önde gelen simalarıyla bir arada bulunmuştu. Roma'daki ilk zamanlarında Vespasianus'un karşısında olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine imparatorun filozofların aleyhine almasına ve Stoa direnişinde başı çeken Musonius Rufus (Tact. *Hist.* 4.40) ile çatışmasına rağmen imparatoru desteklemiştir. 82'de Domitianus'a düzenlenen komploda parmağı olduğu gerekçesiyle sürgüne gönderilmiştir. Kendisi ise bunun imparatorun öfkesinden kaçmak için gönüllü bir inziva olduğu söylemiştir (Dio Chrys.*Or.* 13.1 vdd.). Eserlerinde Roma'ya karşı farklı tutumlar takındığını görebiliriz⁶¹. Dio hitap ettiği kitleye göre kendisini şekillendirmektedir. Hatibin Roma tarafından önce takdir sonra da sürgün edilmesi fikirlerinde değişimlere yol açmış olabilir (Swain 1996: 191). Swain Roma'ya karşı olumlu yaklaştığı görülen konuşmalarında bile, Roma'nın hâkimiyetine karşı mesafeli davrandığını belirtmektedir (Swain 1996: 191).

⁶¹ Görüşlerindeki farklar Synesius'un söylediklerine dayandırılmaktadır. Synesius Dio'nun kariyerine sofist olarak başladığını, ama sürgün sırasında değişerek bir filozof hâline geldiğini söyler (Syn. *Dio* 38a-b). Rhodos ve İskenderiye söylevlerinde Dio, ileride daha açık görülen "krala öğüt veren filozof" modelinin ilk örneklerini vermektedir. Aynı şekilde Roma yönetimi ile uyumlu ilişki kurma isteği de sezilmektedir. Sürgünden sonra ise Kinizm ön plana çıkmaktadır. Dio'nun bu dönemdeki tavrı isyankâr ve monarşi karşıtı olarak değerlendirilmiş, söylevlerinde *monarkhos* kelimesini artık kullanmadığına dikkat çekilmiştir. Ancak bu durumun genel bir itirazı mı yoksa Domitianus'a karşı bir tavrı mı yansıttığı belli değildir (Moles 1978: 93 vdd.).

Dio'nun şehirlerde verdiği söylevler ışığında, bir entelektüelin halkla nasıl iletişim kurduğunu, ne gibi argümanlar ileri sürdüğünü ve onların karşısında imparatorluğa karşı nasıl bir tavır takındığını anlamak mümkün olabilir. Apameia'daki söylevinde Dio Roma dostu bir tavır içindedir (Swain 1996: 207-208). Ancak Dio ne Roma yanlısı tavrın en belirgin olduğu Apameia söylevinde ne de diğerlerinde Roma'yı adaleti getirmesinin dışında herhangi bir katkısı dolayısıyla över. Swain'e göre Ilion'daki söylevi de Roma yanlısı sayılmaz (Swain 1996: 211).

İskenderiyelilere yaptığı konuşmasında (Dio Chrys. *Or.* 32) Roma hâkimiyetini kabul eder; bazen imparatora imparatorluğu nasıl yönetmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunur (Dio Chrys. *Or.* 1-4). Söylevlerinin bir kısmı ise doğduğu kent olan Prusa'nın iç işleriyle ilgilidir. Plutarkhos gibi o da Yunanların Roma'nın siyasi hâkimiyetini kabul edebileceklerini, ama Roma kültürünü benimsememeleri gerektiğini düşünmektedir (Madsen 2007: 67). Roma'daki yıllarında girdiği siyasi çevreler ve bulunduğu görevler, kuşkusuz Dio'nun İskenderiye söylevinde Roma yanlısı bir tutum sergilemesine yol açmıştır. İskenderiyelilere hitap ederken saygın bir hayat yaşamalarını ve imparatoru (Vespasianus veya Traianus) şehirlerine yaptıkları için onurlandırmalarını söyler. Fakat daha sonraki eserlerinden de anlaşılacağı gibi, savunduğu düzeni eleştiren bir tavır takındığı görülür. İmparator kültüne yönelttiği eleştirilerinde imparatorun hayattayken tanrı olarak tapım görmesini yanlış bulan Dio, “göklerin kralı” Zeus'un imparatoru (burada Traianus) “yeryüzünün kralı” ilan ettiğini söyler (*Or.* 1.42; 1.45). Dio'ya göre bir imparator sadece öldükten sonra tanrı konumuna erişebilir. Bu düşünceleri Domitianus'un saltanatı sırasında yaşadığı sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Kaynakların hakkında çoğunlukla olumsuz görüş bildirdiği Domitianus, kendisine hem efendi hem de tanrı olarak tapınılmasını istemişti (Dio Chrys. *Or.* 45.1).

Prusa'lı hemşehrilerine yaptığı konuşmalarda ise Dio'nun Roma ve Roma idaresine karşı giderek artan hoşnutsuzluğunu hissetmek mümkündür (Dio Chrys. *Or.* 38, 39). Bithynia'nın üç büyük şehri Prusa, Nikaia ve Nikomedia arasındaki rekabet (Bekker-Nielsen 2008: 14-16) söylevin konusudur. Ona göre, Nikaia ve Nikomedia'nın “eyaletin birinci şehri” olmak için rekabet etmesi anlamsız ve zararlıdır; bu, şehirler arasındaki uyumu yok etmekte ve Roma'ya

karşı olan birlikteliklerini zayıflatmaktadır. Böylece Romalı valiler anlaşmazlıklardan yararlanarak, rakip şehirlerden birinin desteğini arkasına alıp yaptığı yolsuzlukları örtebilecektir. Sürgünden dönüşünden kısa bir süre sonra yine Prusa'lılara hitaben yaptığı konuşmalarda Dio'nun daha ziyade şehrin iç işleriyle ilgili konulara odaklandığı görülmektedir. Şehir meclisi huzurunda verdiği bir söylevde Prusa'ya sadece mahkeme düzenleme ve meclis üye sayısının artırılması yanında bağımsızlık hakkının tanınması gerektiğini öne sürmektedir (Dio Chrys. Or. 44.11-12); böylece şehir valinin etkisinden kurtulabilecektir. Fakat başka bir söylevinden anlaşıldığı kadarıyla (Dio Chrys. Or. 45) Dio'nun başkanlığında Traianus'un huzuruna çıkan Prusa elçileri bağımsızlık dışında talep ettikleri diğer hakları kazanmıştır. Madsen, Dio'nun imparatorluğa karşı olan tavır değişikliğini Domitianus'un yaptıklarına değil, Traianus'tan Prusa için bağımsızlık hakkını alamamasına bağlamaktadır (Madsen 2007: 69).

Tarsos'ta yaptığı konuşmalar da en az Prusa'dakiler kadar bilgilendiricidir. Dio'nun ziyaretini gerçekleştirdiği dönemde (muhtemelen 100'den sonra) şehir sıkıntı içindeydi ve hatip de kargaşanın hüküm sürdüğünü belirtmektedir (Dio Chrys. Or. 33.30). Felsefe ayağa düşmüş, alt sınıflar öne çıkmış, iyi adamlar göz ardı edilmiştir. İnsanlar siyaseti kendi çıkarları için kullanmaktadır. Ayrıcalıklı ve zengin sınıflar yoksul kesimi hor görmekte, bu da toplumda memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Şehir meclisleri, mahkemeler vb. idari organlarda bir bütünlük yoktur. Dio'ya göre bunun sebebi, halk arasında vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar diye bir ayrımın bulunmasıdır:

“Örneğin, bu kurumların (Gençler ve Yaşlılar Meclisi) dışında kalan ve sayıları hiç de az olmayan bir grup var. Bazıları onları 'keten dokumacıları' olarak adlandırıyor. Bazen vatandaşlar onları Tarsos'taki karışıklık ve düzensizliğin sorumlusu diye gösteriyorlar. Başka zamanlarda ise şehrin parçası olarak görüp zıt fikirler söylüyorlar. Eğer onları isyanlardan sorumlu tutuyorsanız, o zaman hepsini dışlayın ve meclislere almayın. Ama eğer bu şehirde doğdukları için vatandaş olarak görüyorsanız, aranıza alın... Hepsini vatandaş olarak kaydedin. Zira sadece 500 drahmi ile birisinin sizi sevmesini bekleyemezsiniz. Aynı zamanda da bir adamın yoksulluk ya da kayıt memurunun keyfi kararı yüzünden vatandaşlıktan çıkması olmaz.”

(Dio Chrys. *Or.* 33.22-23)

Görünüşe bakılırsa sorun vatandaşlık hakkına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Dio'nun doğunun kültüründe eleştirdiği şey, boşluktan ibaret oluşu ve amaçsızlığıdır. Bireylerin topluma, bir sınıfın başka bir sınıfa, Tarsos'un diğer şehirlere ve Tarsos'lu memurların imparatorluk idaresine olan tutumundaki sorun, ahlaki değerlerin zayıflığı ile ilgilidir; bu eksikliği giderecek yegâne araç olan felsefe ise değer görmemektedir (Callender 1904: 68). Dio'dan Tarsos'luların valilerini cezalandırmakla ünlü olduklarını öğreniyoruz. Hatip sonraki valilerin böylece işlerini daha iyi yapacaklarını belirtmekle birlikte, Tarsos'luların kötü bir üne sahip olacaklarını da hatırlatmaktadır (Dio. Chrys. *Or.* 43.9). Valilerin kötü yönettiği değil, kendilerinin itaati reddettikleri görünümü verecekleri konusunda Tarsos'luları uymaktadır. Yunan tarihinin en görkemli dönemlerine hayranlık duyan Dio'nun toplum hayatındaki yozlaşmadan yakınması beklenebilir. Tarsos söylevini bir anlamda başarısızlıkla sonuçlanan Roma seyahatinden sonra veren Dio, buradaki ilk konuşmasında doğrudan Roma'yı hedef alan bir tutum izlememiştir. Üstelik konuyla ilgili verdiği örnekleri genellikle Roma Döneminden değil, Klasik Yunan tarihinden seçmesi dikkat çekicidir.

Madsen Dio'nun eleştirdiği bir noktayı gözden kaçırmış görünmektedir: Roma'nın emperyalist tutumuna karşı takındığı tavır. Dacia'daki gezilerini anlatırken, “egemenlik ve güç” için savaşanlar ile “özgürlüğü ve yurdu” için savaşanları görmek istediğini yazar (Dio Chrys. *Or.* 12. 20). Tarafları açıkça belirtmemekle birlikte, bunların sırasıyla Romalılar ve Dacia'lılar olduğu açıktır. Söylevin genel içeriğine bakarak, Dio'nun şiddet yerine barıştan yana olduğu anlaşılmaktadır (Perry 2007: 478-479). Buna rağmen Dio Romalıların yönetme haklarına karşı değildir (Perry 2007: 481). Söylevlerinden Roma'nın monarşik yönetimini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Swain, Traianus'a hitaben kaleme aldığı söylevlerinde ve diğer bazılarında imparatoru ideal lider olarak görmediğini düşünmektedir. Roma'nın varlığı Dio'nun kozmolojik tasavvurunda kaçınılmaz olarak yer alırken, aynı zamanda şehir yozlaşan dünyanın bir ürünü olmaya devam etmektedir (Swain 1996: 200, 204). Romalıların imparatorları seçiş tarzları da filozofun eleştirilerine hedef olmuştur. Her zaman en zengini seçtiklerini, bunun dışındaki özellikleri umursamadıklarını yazar (Dio. Chrys. *Or.* 21.8).

Dio Odysesus'un bir konuşmasına yaptığı göndermeyle Roma'nın Yunanistan'da yaptığı sömürüye eleştiriler yönelir. İki ülke arasındaki ilişki köle ile sahibi arasındakinden farksızdır (Perry 2007: 483). İmparatorluğun lüks düşkünlüğünü çeşitli örneklerle gösteren Dio, ideal imparatorluk için Romalıların Stoa erdemlerini (cesaret, adalet ve ölçülülük) her şeyin üzerinde tutmalarını gerektiğini ifade eder. Erdemin yükselmesi ile orantılı olarak, eyaletlerin ürettiği malların tüketimi azalacaktır ve bu şekilde küçülen Roma Atinalılar için daha hafif bir yük hâline gelecektir (Dio Chrys. *Or.* 13. 34). Yunanistan'ın durumu ve eyaletlerdeki savaşların sorumlusu Roma'nın lüks düşkünlüğüdür. Romalılar şehirlerin kendileri için değerli gördüğü şeyleri elde etmek için savaşır. Dio Romalılara “önce kendilerinin, sonra da diğer insanların efendisi olmalarını” öğütlemiştir (Dio Chrys. *Or.* 13. 33).

Başka bir Bithynia'lı, Nikaia doğumlu Cassius Dio, önce Septimius Severus, sonra 229'da Severus Alexander öneminde iki kez konsül seçilmiş, Afrika, Dalmatia ve Pannonia valiliklerinde bulunmuştur. Dio'nun babası da konsüldü ve Lycia-Pamphylia, Cilicia ve Dalmatia valiliği yapmıştı. Hayatının büyük bölümünü Roma'da geçirmiş ve burada gösterdiği performansın ardından imparatorluğun önemli eyaletlerine vali olarak atanmıştır. Eserinde imparatorlara karşı genel bir eleştiri havası sezilir. Septimius Severus'u Byzantion'u yerle bir etmekle (Cass. Dio 74.4.4), Nisibis'i ele geçirme isteği yüzünden çıkan sorunlarla (75.3.2-3), Roma'yı zayıflatan Clodius Albinus ile mücadelesi (75.7-8) yüzünden suçlamaktadır. Ondan sonra gelen Caracalla, Macrinus ve Elagabalus hem kişilikleri hem de politikaları yüzünden sertçe eleştirilmiştir. Ancak ona göre en kötü imparator bile halkın yönetiminden iyidir; Yunanların, barbarların hatta Romalıların geçmişi bunu göstermektedir (Swain 1996: 402-403). Maecenas'ın Augustus'a yaptığı konuşma (Cass. Dio 52.14-40) Cassius Dio'nun görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir ve Dio'nun kendisini en azından politik anlamda Romalı gördüğünün kanıtıdır. Pasajdaki tek Roma karşıtı görüş imparator kültürüyle ilgilidir.

Mysia'daki Hadrianotherai'dan gelen Aelius Aristides'in Roma'ya karşı olumlu bir tavır sergilediğini söyleyebiliriz. Söylevleri Roma'yı takdir eden bir eyalet sakini olarak imparatorluğun elde ettiği başarıları sergiler. Aristides'e göre Roma bir dünya devletidir ve Yunan şehirlerinin başaramadığı bir işi başararak medenî bir dünya kurmuştur. Bu devlette bir efendi ve onun köleleri yoktur; bir lider ve onun yönettiği özgür insanlar bulunur. Yunanlar ve

barbarlar diye de bir ayırım yoktur; herkes devlet önünde eşittir. Yöneticilerin Romalı olmasına gerek yoktur; imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelebilirler. Roma'nın yarattığı bu dünyada barış hem imparatorluğun akılcıca idaresi hem de güçlü bir ordu ile korunmaktadır. Bu barış ortamı içinde şehirler rahat bir hayat yaşamaktadır. Aristides'in fikirleri Dio'nunkilerle ortak noktalar taşımaktadır. Eyalet sakinlerine Roma vatandaşlığı verilerek Roma toplumunun bir parçası yapılmalarını büyük bir övgüyle karşılayan Aristides, insanlık tarihinde böyle bir uygulamaya rastlanmadığını ekler (Aristid. *Or.* 26.59). İmparatorluk vatandaşlık hakkını dağıtarak Romalılığı sadece bir şehre aidiyet göstergesi olmaktan çıkarmış ve halkların paylaştığı bir milliyet duygusu hâline getirmiştir (Aristid. *Or.* 26.63). Ayrıca imparatorun eyaletleri gezmeden bilgi almasını ve yönetmesini sağlayan bürokrasiyi de takdir etmektedir (Aristid. *Or.* 26.33). Aristides belki de burada bahsedilenler arasında imparatorluk idaresine karşı en yakın duran entelektüeldir.

Antik çağın en büyük hekimlerinden Galenos 129'da Pergamon'da doğmuştur. Önceleri gladyatör hekimiyken, daha sonra Marcus Aurelius'un yanında saray hekimi konumuna yükselmiştir. 162'de geldiği Roma'da bir süre kaldıktan sonra ya rakiplerinin baskısından ya da o sırada başkenti kasıp kavuran salgın yüzünden 169'da Pergamon'a geri dönmüştür. Galenos günümüzde tıbbi eserleriyle bilinmesine rağmen, aslında hayattayken bir filozof olarak da büyük saygı görmüştür. Mesleğin yozlaştığını ve gerilediğini düşünen Galenos, hekimliği tehlikeye atan en önemli iki tavrın açgözlülük ve ciddiyetsizlik olduğunu ileri sürer (Eichholz 1951: 63-64). Ancak bunun suçlusu hekimler değil, "devletteki lüks ve iktidarı" sevenlerdir. İnsanlar "geometri ve aritmetiği sadece zenginliklerini gösteren evler inşa etmek, astronomiyi ise falcılık için kullanmaktadırlar". Galenos Roma'nın adını kullanmamakla birlikte, Roma toplumunu kastettiği anlaşılmaktadır (Eichholz 1951: 64). Hekim Roma İmparatorluğu'ndan bahserken "Romalılar ve onların yönettiği halklar" gibi ifadeler kullanmaktadır. Öte yandan "biz Asia'nın bu kısmında" ya da "Pergamon'da bizimle birlikte" şeklinde anlatımlara sıkça başvurması, memleketi Pergamon ya da Anadolu'yla olan duygusal bağına işaret etmektedir (Eichholz 1951: 65). Roma'da uzun süre kalmasına rağmen Roma'ya övgüde bulunmaması Swain tarafından dikkat çekici bulunmuştur. Bazen hoşnutsuzluğunu belli eden yorumları vardır. Antoninus'lar döneminde "Roma'nın hâkimiyeti altındaki birçok halkta sürekli görülen kıtlık tehlikesinden" bahseder. Şehirli kesim bütün tahılı kendileri tüketmekte, kırsaldakiler ise ot kaynatacak kadar

çaresiz kalmaktadır (Swain 1996: 367 vd.). Başka bir eserinde ise köylülerin kötü diyetinden, tahıl ve diğer gıdaların şehirler tarafından tüketilmesinden bahseder (Swain 1996: 368). Yapılan araştırmalar, yabancı şehirde çalışan her on hekime karşı kendi şehrinde görev yapan bir hekimin olduğunu ortaya koymuştur (Aytaçlar 2006: 61). Şehirlerde meslek birliği oluşturabilecek kadar nüfusa ve saygınlığa sahip olmalarına rağmen, mesleklerini şehirler arasında gezerek icra etmeleri ve ciddi bir eğitim almamaları, muhtemelen halk üzerinde etki kurmalarını engellemiştir.

Madsen'in cevabını aradığı sorulardan biri Bithynia-Pontus eyaletinde üst sınıfların imparatorluk hakkında olumsuz düşüncelerini nasıl yansıttığıdır⁶². Bütün bu yazarlarda bir “biz ve onlar”, yani “Yunanlar ve Romalılar” olgusunun bulunduğu fark edilmektedir. Bu elbette kaçınılmazdır ve bazen milliyetçiliğin su yüzüne çıktığı görülebilir. Günümüzde birçok bilim adamı entelektüellerin etnik kimlik ve milliyetçiliğin gelişmesinde oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. M. Hroch entelektüellerin bir kitlesel hareketi üç adımda başlatabileceklerini öngürmüştür: İlk aşama (A evresi) şairler, tarihçiler ve sanatçıların millî kültürün “keşfine” ve somutlaştırılmasına yönelik bilimsel araştırmalarıdır. İkinci aşamada (B evresi) vatanseverlik üzerinden yaptıkları duygusal sömürüler söz konusudur. Son evrede ise (C evresi), büyük çaplı ulusal bir ayaklanma vücut bulur; A. Smith'e göre ise entelektüeller fikirlerin yaratıcıları, üreticileri ve çözümleyicileridir (Kaufmann-Conversi 2007: 151). Etnik geçmişin “tarih yazıcıları” olarak, çağdaş bir toplumun geçmişteki “altın çağı” ile bağlarını kurar. Örneğin Dio Khrysostomos, Tarsos'ta “geçmişle olan bağları hatırlatma ve pekiştirme” görevini yerine getirir. İlk Tarsos söylevinin başında, şehrin kuruluş efsanelerinden bahsetmektedir. Adları geçen tanrı ve kahramanların Kilikia ile ilgisi vardır ve bölgedeki Yunan yerleşmecilerinin uzak geçmişini yansıtmaktadırlar (Dio Chrys. *Or.* 33.1-23). Rhodos'lulara yaptığı bir konuşmada ise, adadaki şehirleri gerçek bir Hellen yerleşmesi olarak gösterir ve Rhodos'un gerçek şanını limanlara, surlara vb. değil, “eski Hellen ruhunu hâlen korumalarına” borçlu olduklarını belirtir (Dio Chrys.

⁶² Başka bir çalışmasında (Madsen 2005) aynı yazar Bithynia-Pontus eyaletindeki yerel nüfusun Romalı kimliğini sorgulamakta ve üst sınıftan bir kısım bireyin –diğer eyaletlerde olduğu gibi- Romalı kimliklerini benimsediklerini söylemektedir. Bu elbette doğal bir gelişmedir, ancak Madsen'in de belirttiği gibi, seçkin nüfusun seçimleri, halkın hislerini her zaman yansıtmaz. Bithynia'nın Romalı valileri mahkemeye çıkarma konusundaki başarısına bakılırsa, yerel seçkinlerin aslında birbirlerine kenetlenmiş, kararlı bir grup oluşturdukları söylenebilir. Dio Khrysostomos da eyalette uyumun (*concordia*) önemli olduğunu söyler, çünkü böylece Roma'ya veya yozlaşmış valilere karşı sağlam durmak mümkündür (Dio Chrys. *Or.* 38.34).

Or. 32. 163). Öyle ki “bir barbar bile şehrinize gelse, burasının Syria ya da Kilikia’nın bir şehir olmadığını anlayacaktır” (Dio Chrys. Or. 31.16). Böylece, “eski Hellen ruhu”ndan bahsederek halkın geçmişle bağlarını hatırlatmış olur. Entelektüeller öncelikle ulusu tanımlar ve sınırlar. Ulus kavramını topluma aktarabilmek için sadece onların dilinde konuşmak yetmemekte, fakat aynı zamanda “onların mitolojik geçmişlerini yeniden açıklayabilmeli ve yaşatabilmelidirler” (Kaufmann-Conversi 2007: 152). Dio’nun Tarsos’taki ilk söylevinin başlarında yapmaya çalıştığı da budur. Hatip aynı zamanda çeşitli toplumsal erdemlere gönderme yaparak söylemini güçlendirmeye çalışmıştır. Mitolojik ve felsefi göndermelere rağmen, Dio’nun konuşmalarında gerçekçilik ağır basmaktadır. Sofist olması ve şehir meclislerine zarif bir Yunancayla hitap etmekten dolayı memnuniyet duymasının ötesinde, Bithynia şehirlerini hâlen Yunan mirasına sahip olduklarını düşünmektedir ki (Harris 1980: 893), bu da yukarıda entelektüellerin yöntemleri hakkında söylediklerimize uyan bir harekettir. Aynı hitap tarzını Tyana’lı Apollonios, Sardeis’lileri şehirdeki kargaşa ve anlaşmazlıklar hakkında azarlarken kullanmakta, konuşmasının girişinde Kroisos’un başına gelenleri hatırlatmaktadır (Philostr. Ep. 56).

Dio kendi zamanındaki filozofları dörde ayırarak her birinin farklı yollar izlediğini aktarır. Birinci gruptakiler herhangi bir şey öğretmez; ikinci grup gerçek öğretmenlerdir ve belli bir öğrenci topluluğuna ders verir; üçüncü grup şehirden şehre dolaşarak halka açık konuşmalar yapar. Son grup ise en ilginçidir:

“Sözde Kinik denilenlerden her yerde çok sayıda bulunur: sokaklarda, kutsal alan girişlerinin etrafında ve kavşaklarda... Bunlar köleleri, denizcileri ve onlar gibilerini bir araya toplarlar; birlikte şakalar, çeşitli dedikodular yaparlar ve kötü sözler sarf ederler. Bu yüzden bir yararları yoktur, ama büyük kötülükleri dokunur.”

(Dio Chrys. Or. 32. 10)

Dio’nun yakındığı türden “filozoflar” 1. ve 2. yüzyıllarda doğu şehirlerinin ayrılmaz parçasıydı. Verdikleri derslerin detayları hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, genellikle hayatın yerleşmiş geleneklerine karşı çıkan ve doğaya dönüşü savunan Kinizmin doktrinlerini

içerdikleri söylenebilir. Bu özellikleriyle ve etraflarına topladıkları kişilerle, şehirlerde potansiyel kışkırtıcılardı.

Yukarıda Stoacıların ve Kiniklerin Nero ve Flavius'lar dönemindeki iktidar karşıtı söylemlerine değinmiş ve aslında bunların gerçek bir rejim değişikliği istemediklerini ve imparatorun meziyetlerinde başka idari sorunlarla pek ilgilenmedikleri izlenimi verdiklerini söylemiştik. Dio'yu onlardan farklı kılan ise söylevlerinde şehirlerin sorunlarına eğilmesi ve önerilerde bulunmasıdır. Ama o da artık monarşiden geriye dönüş olmadığını bilmektedir. Modern görüş bir sistemin radikal bir değişim geçirmesi, yani diğer bir deyişle devrimin gerçekleşmesi için üç unsura ihtiyaç duyulduğunu ileri sürer (Topçuoğlu 2006: 182):

- 1) Mevcut sistemin teorik analizi
- 2) devrim için bir strateji
- 3) yeni kurulacak sistem için vizyon

Bunların hayata geçirilebilmesi için entelektüellere ihtiyaç vardır. Dio ve diğer filozoflar krallığın doğasını, tiranlığı, adaleti, ahlakı vb. olgu ve erdemleri tartışarak ilk şıkkın gereklerini bir anlamda yerine getirmişlerdir. Ancak geri kalan ikisi için belli teoriler geliştirdiklerini söylemek zordur. Dio'nun memleketi Prusa ve Tarsos'da verdiği söylevler isyanı teşvik eden nitelikler taşımaz, aksine şehirler arasındaki uyuma (*concordia*) vurgu yaparak öncelikle kendi aralarındaki husumetleri gidermeyi ve iç işlerini düzeltmeyi önerir⁶³.

Foucault filozofların “geleneksel entelektüeller” olduğunu ileri sürer: Bunlar kendilerini halkın dışında bir yere yerleştirerek, halkı dışarıdan eleştirir ve bu eleştirilerini genel geçer bir

⁶³ Swain Nikomedia ve Prusa'daki söylevlerde Dio'nun ciddi anlamda Roma idaresine karşı çıktığı görüşündedir. Uyum mesajının yanı sıra hatibin diğer isteği, şehirlerin kendi işlerine Romalıları olabildiğince az karıştırmalarıdır. Şehirlerin arasındaki sürtüşmeler bunu engellemektedir (Swain 1996: 240-241). Swain'in de belirttiği üzere Dio'nun fikirlerinin halk üzerindeki etkilerini anlayabilmemiz zordur. Bunların arasında Dio gibi Roma vatandaşı olanlar, ordu mensupları veya bürokratlar bulunabilir. Swain Dio'nun dinleyicilerinin, hatiple aynı fikirleri paylaşan insanlar olduğunu ileri sürmüştür.

teoriymiş gibi sunar. Foucault'ya göre tarih bize entelektüellerin öneri ve öngörülerinin insanların tecrübe ettiği gerçeklerle uyumlu ve tutarlı olmadığını göstermiştir. Bu yüzden entelektüeller lider olamaz (Topçuoğlu 2006: 183). Dio'nun ise zaten böyle bir niyeti yoktur, o "krallara öğüt veren filozof" rolünü seçmektedir; şehirlerde yaptığı konuşmalarda ise sağduyunun sesidir. Şehirlerin imparatorluk yönetimi altında tam bağımsızlığa asla kavuşamayacağını bildiğinden, idarî görevlerini yerine getirerek, iyi imparatorların onlara bahşedeceği ayrıcalıklardan yararlanmalarını tavsiye eder. Dio sadece bir hatip değildir. Çok fazla vurgulanmamasına rağmen aynı zamanda bir filozofur ve bu yüzden çoğu eğitim almamış halkın onun söylediği her şeyi anlayıp takdir etmesini beklemek iyimserlik olacaktır. Berry'nin de vurguladığı gibi (Berry 1983: 79), Dio'nun anlattığı birçok şey Roma'dan çok uzakta, eyalet sınırlarından dışarı belki de hiç çıkmamış, imparatorluğun dinamiğini kavramaktan uzak halkın gözünde fazla bir anlam taşımayacaktır. Dio'nun meselesini anlayabilecek kişiler doğal olarak memurlar, vali, şehir meclis üyeleri ya da askerler gibi devlet ile çalışan kesimler olacaktır.

Hem Genç Plinius (Plin. *Pan.*) hem de Dio'nun (*Or.* 1; 3.10) imparator için benzer görüşlerde olduğu fark edilmektedir. İmparator bir filozof-kral olmalı ve kendisini yasalardan üstün görmemelidir. İmparatorun yadsınamaz varlığına rağmen Dio, Hellen ruhunu imparatorluk mefhumu ile birleştirmiştir. Söylevlerinin hiç birinde Cumhuriyet'e sempati duyduğu görülmez. Dio da Thrasea Paetus ve Helvidius Priscus gibi *Principatus* yönetimini kabul etmekte, fakat Traianus'un monarşisini Kinizm ve Stoa felsefesi içinde ele alarak, imparatorun bu öğretilerin önerdiği modelde olması gerektiğini söylemektedir. Yani imparator gücünü kendisine verilmiş bir ayrıcalık olarak görmemeli, bunu görevinin bir parçası gibi kullanmalıdır; hayatını zevkle değil çalışmayla geçirmelidir; tebaasının babası ve velinimetidir; tebaası köle değil özgür insanlardır; etrafında devlet işlerinde ona yardım edecek özgür ve onurlu arkadaşları olmalıdır. Dio bu düşüncelerini muhtemelen Traianus'un isteğiyle doğu şehirlerdeki söylevlerinde dile getirmiştir (Rostovtzeff 1957²: 120).

Bütün bunların sonucunda az sayıdaki entelektüelin nasıl tek başına geniş bir kitlesel hareket başlatabileceği ya da daha doğrusu kolektif bir bilinç yaratabileceği sorusu karşımıza çıkar (Kaufmann-Conversi 2007: 158). Bunu gerçekleştirecek olan güç, sosyologların aydın

kesim (*intelligentsia*) şeklinde niteledikleri bir sosyal grubun varlığıdır. Bu grup sadece entelektüellerin gösterdiği hedeflere karşı bir eğilim ve istek duymakla kalmazlar, aynı zamanda entelektüellerin fikirlerini yayacak ve hayata geçirecek güce sahiptirler. Bu sınıfa sadece filozoflar, hatipler ya da tarihçiler girmez. Modern toplumda doktorlar, siyaset bilimciler, köşe yazarları vb. gruplar da bu sınıfa dâhildir. Fakat Anadolu’da ve imparatorluğun genelinde entelektüeller ile halk arasında duran bu “ara sınıfın” olmaması karşıt fikirlerin yayılmasına engeldir.

Eserleri günümüze gelebilmiş filozof ve entelektüellerin dışında, yazıtlar gibi farklı kaynaklardan varlıklarını bildiğimiz kişiler de vardır. Örneğin 2. yüzyıl Ankyra’ında bazı filozofların ve bir dilbilimcinin varlığına işaret eden yazıtlar bilinmektedir (Mitchell 1993b: 84, dpn. 275). Çeşitli kaynaklardan şehrin önemli bir kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Orta Anadolu’nun başka kısımlarında da entelektüel uğraşlar edinmiş kişilere rastlanmaktadır. Pisidia’nın doğusundaki küçük Amblada şehri ve Galatia’nın doğusundaki Tavion’da filozoflara rastlanmakta, bir Phrygia şehri olan Tiberiopolis’ten bir hukuk öğrencisinin Smyrna’ya eğitim için geldiği görülmektedir. İlk bakışta entelektüel faaliyetlerin sınırlı olduğunu bekleyebileceğimiz Kappadokia’da bile şaşkıncı sayıda entelektüelle karşılaşılabilir (Mitchell 1993b: 86). 350 gibi geç bir tarihte Kappadokia’lıların, Galatia’lıların ve Pontos’luların entelektüel yeteneklerini öven, bunların batı ve doğudaki saraylarda diğer halklardan çok daha fazla görüldüğünü aktaran bir kaynağımız vardır (*Exp. Tot. Mundi* 44). Entelektüellerin Anadolu’daki bu geniş dağılımına rağmen, dikkat çekici bir direnişin olmaması ilginçtir. Iulianus entelektüellerin değerini anlamış görünmektedir. Paganizmi yeniden canlandırma çabaları dâhilinde Hristiyan öğretmenleri ve hatipleri saf dışı bırakma kararı (Amm. Marc. 25.4.19) bunun bir göstergesidir, çünkü imparator Hristiyanlığın gücünü kamu hizmetlerinden ziyade sözlü ve yazılı ifadedeki yetkinliğinden aldığı farkına varmıştı.

Eyaletlerde benzer sınıfların varlığı, Roma karşıt fikirlerin yayılmasına ve benimsenmesine yardımcı olabilir. Ancak aralarında en etkili olmasını bekleyeceğimiz zengin aristokratların yerel yönetimlerde Roma ile işbirliği içinde bulunduğunu göz önüne alırsak, bunların imparatorluk aleyhindeki faaliyetleri yaymak kadar önlenmesinde de rol oynamaları

mümkündür. Ne var ki, Dio Khryostomos'un, Aelius Aristides'in, Lukianos'un söylevleri ve eserleri, Anadolu'daki nüfusun durumu olduğu gibi kabul etmeye ve bağımsızlık hayallerini bırakarak, Roma ile işbirliği içinde yaşamaya başladıklarını göstermektedir. Genel olarak, sofist, hatip ve filozofların sosyal konumlarına bir göz atıldığında, bunların köklü, soylu ve zengin ailelerden geldikleri fark edilir. Onurlandırma yazıtları, söz konusu kişilerin filozof, hatip vb. özelliklerinden önce, şehirleri yararına yaptırmış oldukları binalara ve üstlendikleri resmi görevlere vurgu yapmaktadır (Bowersock 1969). Bazı durumlarda senatörler çıkarmış ailelerden geldikleri belirtilmekte ve bu ailelerden bir kısmının sonradan verilmiş payeler ile sınıf atladıkları gözlemlenmektedir (Aytaçlar 2006: 11). Bunlara ilaveten, entelektüeller şehir yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yapmışlardır. Mesela imparator kültürünün *Asia koinonu* baş rahipliği, bunlara ait tapınakların kurulmasından sorumlu memur, *proconsul*, *procurator* vb. gibi mevkilere gelmişlerdir. Philostratos ve Eunapios'a şöyle bir göz atmak yeterlidir. Dolayısıyla, Anadolu'daki entelektüellerin hemen hepsinin imparatorluk ile yakın ilişkileri mevcuttu. İmparatorların sofistlere belli bir sempatiyle baktıkları ve onlarla özel olarak ilgilendikleri açıktır (Bowersock 1969: 46). İktidar ile entelektüel sınıfın önde gelenleri bu kadar yakın ilişkiler içinde olunca, karşıt ideolojilerin en azından fikrî bağlamda yeşermesi ya hiç gerçekleşmiyordu ya da sadece tavsîye veya yerel düzeyde eleştirilerle sınırlı kalıyordu.

Bu kişiler aynı zamanda şehrin ileri gelenleri olarak anlaşmazlıklarda ve çeşitli sorunlarda arabuluculuk görevi de üstlenmişlerdir. Örneğin Domitianus'un eyaletlerde bağıcılığı yasaklamasının ardından, Klazomenai'lı sofist Skopelianos'un *Asia koinonunun* yüksek rahibi olarak (Bowersock 1969: 44) başkanlık ettiği bir heyet imparatoru ikna etmeyi başarmıştı (Philostr. *VS* 520). 3. yüzyılda filozofun imparator huzurunda verdiği söylev hâlâ belleklerdeydi (Bowersock 1969: 44). Sofist Polemo, Smyrna'da "deniz kıyısında yaşayanlar ile dağda yaşayanlar arasındaki anlaşmazlığı" ortadan kaldıracak bir yönetimin oluşmasına katkıda bulunmuştur⁶⁴. Bu ilginç bilgi bizi doğrudan Isauria ve Kilikia'ya götürmektedir. Aşağıda bahsedeceğimiz üzere, Hopwood ya da Shaw gibi tarihçiler isyanları dağlılar-ovalılar ya da yerleşikler-göçebeler arasındaki mücadelelerin sonucu olarak görmektedirler. Bu açıdan

⁶⁴ Philostr. *VS*. 1. 25. 531. Polemon'un babası hatip Zenon, MÖ 41'de II. Triumviratus'a karşı Parth'lardan destek almaya giden, fakat onlarla birlikte Roma'ya karşı hareket etmeye başlayan Labienus'a direnme çağrısı yapmıştı Zenon gibi bir hatip olan Hybreas da Labienus'a karşı mücadele vermiştir (Strab. 14.2.24).

Polemon'un Smyrna'da yaptıkları bizim için önem kazanmaktadır. Bölgede Polemon gibi arabulucu entelektüellerin varlığı, iki taraf arasında tıpkı Smyrna örneğindeki bir uzlaşmaya yol açabilirdi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla böyle bir arabuluculuk hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Isauria'lı isyancıların kendileriyle aynı soydan gelen Germanikopolis'liler tarafından Roma ile anlaşmaya ikna edilmeleri ilgili hikâyede (Amm. Marc. 27.9.6), bu işi üstlenen şehrin önde gelenleri arasında Polemon gibilerinin olması muhtemeldir. Diğer taraftan, Polemon'un gösterişli bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır Philostratos, aynı pasajda filozofun şaşalı geziler yaptığını, maiyetinin kervanlarla peşinde geldiğini söylemektedir. Polemon'un yaptığı hayır işlerinin listesi uzatılabilir ve kendisi tek değildir (Aytaçlar 2006: 11-23).

Görüldüğü üzere hemen hepsi yerel seçkin sınıfa mensup Anadolu entelektüellerin büyük bir kısmı sisteme entegre olmuş, genellikle devlet ya da devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Entelektüellerin aslında yerel aristokrasinin görüşlerini yansıttığına dair genel bir kanı vardır. Bu görüşler Roma idaresine karşı genellikle olumsuz bir tavır takındığından, Anadolu aristokrasisinin entelektüel düzeyde imparatorluğa direndiği düşüncesi hâkim olmuştur. Swain Roma dostu söylemlerin çoğunlukla kamusal alanlardan (yazıtlar, imparatorluk yapıları, yazılı eserler vb) geldiğine dikkat çekerek, bunların yabancı bir gücün altında yaşayan insanların gerçek düşüncelerini yansıtamayacağını öne sürmektedir (Swain 1996: 412). Yunanların kültürel-siyasi kimliğinin her zaman Roma İmparatorluğu dâhilindeki siyasi kimliklerinden daha önemli olduğunu savunmaktadır. Ancak kendisinin ifade ettiği (Swain 1996: 418) ve bizim de yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, entelektüellerin görüşleri itibarıyla halkın genelinden kopukturlar. Fikirleri asla isyana teşvik edecek kadar güçlü ve ideolojik olmamıştır.

Bu başlık altında aslında Roma kaynaklı olan bir başka muhalefet türüne daha değinmemiz gerekmektedir. "Senato muhalefeti" ve "Stoa Direnişi" olarak adlandırılan ve bazen birbiriyile örtüşen bu iki direniş şekli doğrudan Anadolu ile ilgili değildir, ancak bazı önemli noktaları belirtmekte fayda görüyoruz. 1. yüzyılda Iulius-Claudius ve Flavius'lar hanedanlarının yönetimlerinde yoğunlaşan bu hareketlere katılanların itirazları çeşitlidir (Raaflaub 1986: 23): imparatorun konumu, sistemin daha iyi işler hâle getirilmesi, Senato'nun daha özgür davranabilmesi, iktidar paylaşımı, bazı Cumhuriyet ilkelerinin geri getirilmesi ya da

Principatus'un yerine yeniden cumhuriyetin kurulması ya da kişiliği ve icraatları beğenilmeyen imparatorlar... Muhalefet sözlü ve yazılı olarak yapılmakta, ancak destekçiler imparatoru devirmeyi amaçlayan komplolara da katılabilmektedir. Bu kişiler ve faaliyetleri için kullanılan terimler farklılıklar gösterir (Raaflaub 1986: 2 vdd.): *Opponere* kelimesi bir görüş karşı çıkan kişi veya düşünceyi tanımlar ve siyasi muhalefet anlamı taşımaz. Romalılar *resistere*, *repugnare*, *adversari*, *desciscere* gibi kelimeleri de kullanmışlardır. Muhalefet edenler ise *adversarius*, *inimicus*, *hostis*, *proditor*, *obrectator*, *factio adversa*, *partis adversae* gibi sıfatlar ile adlandırılmıştır.

Genel olarak bakıldığında Romalı aristokratların Iulius-Claudius'lar döneminde edebî⁶⁵, Flavius'lar döneminde ise aşağıda göreceğimiz gibi felsefi alanda muhalefetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Bunun sebebi belki de öncekilerin soy olarak Cumhuriyet Dönemine uzanmaları ve bundan dolayı güçlü bir Senato isteğini açıkça dile getirebilmelidir. Öte yandan diğerleri yeni aristokrasinin mensupları olarak bu kadar geriye giden geleneklerden yoksundu (MacMullen 1992²: 46). Augustus tek adam olarak başa geçtiğinde, etrafta Roma'nın Cumhuriyet olduğu zamanları görmüş kimse kalmamıştı. En yaşlıların hatırladığı ise bitmek bilmeyen iç savaşlardı (Tact. Ann. 1.3). Stoa felsefesi kişinin siyasi amaç gütmeksizin hissettiğini söylemesini savunmaktaydı. Ancak ilke olarak monarşiye karşı değildi; yöneticinin adil, ılımlı, basiretli, zor kullanarak değil örnek olarak ve ikna yoluyla yöneten biri olması yeterliydi. Filozofların muhalefeti kısmen Domitianus'un yaptığı soruşturmalar, kısmen de hitap ettikleri kitlenin artık *Principatus*'a sadık kişilerden meydana gelmesi yüzünden 96'dan sonra kaybolmuştur (MacMullen 1992²: 67). MacMullen'ın bu gözlemine ek olarak, Kinizm ve Stoa felsefesinin aslında zaten bir rejim değişikliğinden ziyade tiran olmayan bir iyi bir imparatorun, bir filozof-kralın peşinde olduğunu hatırlamak gerekir. Filozofların idari sorunlara karşı ne derece hassas oldukları şüphe götürür. Bunun örneğini yukarıda Dio Khrysostomos'u incelerken görmüştük.

⁶⁵ Augustus'un saltanatı sırasında da şairler ve tarihçiler arasında *Principatus*'a karşı çıkanlar olmuştur, ancak bunlar eleştirilerinde ılımlı davranmışlardır. T. Ampius Balbus, Asinius Pollio ve Titus Labienus gibilerinin yapıtları ise günümüze gelmemiştir. Augustus kendisini eleştiren eserleri nerdeyse hiç sansür etmemiştir. Ancak Tiberius'tan itibaren sansürün arttığı görülmektedir. Senatoda Augustus'a gösterilen direniş senatörlerin imparator tarafından "ayıklanması", Augustus ve arkadaşlarının elinde bulundurduğu olağanüstü yetkiler ile senatörlerin sosyal ve ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkileyen kararlar karşısında ortaya çıkmıştır. Senatörler, *princeps* kendi ayrıcalıklarına ve sosyoekonomik çıkarlarına ters kararlar verdiğinde birlikte hareket etmişlerdir (Raaflaub - Samons II 1990: 433-446). Bunlarda felsefenin rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Monarşiye geçişi en çok hissedenlerin senatörler olduğu için Senato muhalefetine bu değişimin ilk dönemlerinde ortaya çıkması şaşırıcı değildir. *Principatus*'ta *libertas* sürekli yapılan vurgu bunun bir göstergesidir. Caesar'ı öldürdükten sonra Brutus ve Cassius'un sikkelerinde, cinayetin “özgürlük uğruna” işlendiği vurgulanmıştır. 41'de Caligula'ya yapılan suikast sonrasında, başkentteki askerlere hareket geçmeleri için verilen şifre *libertas* olmuştur. Nero'nun en iyi bilinen kurbanları olan Thrasea Paetus ile Seneca son nefeslerini verirken Iuppiter Liberator'u teleffüz etmişlerdir. Nero ve Domitianus'un ölümünden sonra *libertas* bir slogan hâline gelmiştir. Ne var ki, özgürlük kavramı Roma'nın tarihi boyunca farklı anlamlar taşımıştır (Vogel-Wiedemann 1979: 95). Augustus döneminde yazan Livius özgürlüğün var olduğunu ve başkalarının isteklerine bağımlı bulunmadığını söylerken (Liv. 35.32.11), Genç Plinius Traianus için kaleme aldığı methiyesinde “özgürlüğü bize sen verdin ve özgür olacağız; düşüncelerimizi açıkça söylemeyi sen tavsiye ettin ve biz de düşüncelerimizi halka açacağız” diyebilmiştir (Plin. *Pan.* 66.4). Aslında Paetus'tan önce de Cumhuriyet'e dönüş ve eski özgürlüklerin geri getirilmesine dair girişimlerde bulunulmuştur. Augustus'un ölümünün yaklaştığı 14'te özgürlükten bahsedenler olmuş, fakat iç savaş korkusuyla harekete geçmekten kaçınılmıştı (Tact. *Ann.* 1.4). Cumhuriyet'in geri getirilmesi için en ciddi girişim 41'de Caligula'nın ölümünden sonra yapılmıştır. Fakat o zaman bile senatörler fikir birliğine varamamışlardı ve bir kısmı yeni bir imparator peşindeydi. Ne senatörler ne de konsüller orduyu kontrol edebilecek güçte değildi ve bu yüzden bir kurum olarak *Principatus* gerekliydi. Claudius'un tahta geçmesiyle, Cumhuriyet taraftarlığının pratikte bir işe yaramadığı da kanıtlanmış oluyordu. 42'de Dalmatia valisi F. Camillus Scribonianus Cumhuriyet'i tekrar kurma vaadiyle ortaya çıkmışsa da asıl amacı sadece Claudius'un yerine tahta geçmekti (Cass. Dio 60.15.3; Suet. *Claud.* 13). Nero'nun saltanatı sırasında ise sadece bir kişi, konsül Iulius Vestinus cumhuriyeti geri getirmeye teşebbüsle suçlanmıştı (Tact. *Ann.* 15.52). Sonuçta ne Thrasea Paetus ne de diğerleri bir cumhuriyet-monarşi sürtüşmesinin taraflarıydılar; Vogel-Wiedemann'ın da belirttiği gibi sorun etikti: *Principatus*'a değil ama bireysel olarak imparatorların uygunsuz ve Roma geleneklerine aykırı hareketlerine karşıydılar (Vogel-Wiedemann 1979: 98). Vogel-Wiedemann'a göre bu kişileri suçlayanların asıl endişesi felsefe değil, felsefeyi kullanarak devlete karşı gelinmesidir (Vogel-Wiedemann 1979: 100). Sonuçta Senato sadece kendisine saygı gösterilmesini ve imparatorun devlet işlerinde onunla ortak

hareket etmesini talep ediyordu ki, bu da imparatorun tahta çıkarken vaat ettiği bir şeydi. Vogel-Wiedemann imparator ile Senato arasındaki sürtüşmeyi iki ana nedene bağlamaktadır (Vogel-Wiedemann 1979: 103): *Principatus*'a karşı gösterilen direniş başlarda zaman zaman Cumhuriyet'in tekrar kurulmasını amaçlamıştır, ama Domitianus'un ölümünün ardından senatörlerin tek isteği, imparator kendileri tarafından seçilmese bile an azından aralarından çıkmasıydı. İkinci olarak imparatorlar imparatorluğun genelindeki işlerle uğraşırken, oligarşi ile yönetilen tipik bir şehir devletinde olduğu gibi Senato sadece ayrıcalıklarının devamı vb. taleplerle kendini sınırlamış ve imparatorluğun asıl sorunlarıyla uğraşmada isteksiz davranmışlardır.

Muhalefetin özellikle Iulius-Claudius'lar ve Flavius'lar saltanatında belirgin bir hâl aldığı, kaynakların verdiği rakamlarla da desteklenmektedir, ancak muhaliflerin kimlikleri karanlıkta kaldığı gibi, siyasi davalarda karşıt görüşleri seslendirenlerin ne derece tarafsız davrandıkları anlaşılamamaktadır (Raaflaub 1986: 19): Claudius'un öldürttüğü 35 senatör ve 300 atlı sınıfı mensubunun (Suet. *Claud.* 29.2) ya da 42'de Cumhuriyet'i geri getirmek isteyen Dalmatia valisi Camillus Scribonianus'u Claudius'a karşı destekleyen senatör ve atlı sınıfından kişilerin (Cass. Dio 60.15.2-3) kim oldukları belli değildir. Muhaliflerin çok farklı ortamlardan geldikleri görülmektedir: senatörler, atlı sınıfı mensupları, azatlılar, memurlar, askerler, senatör eşleri vb. Bunlara Nero ve ardından Flavius'lar döneminde öne çıkan "Stoa Direnişi"ne katılanları da ekleyebiliriz. Katılımcıların bu kadar çeşitli ve kalabalık olduğu direnişlerde Anadolu eyaletlerinden gelen senatör, memur, azatlı vb.nin rol almış olması pekâlâ mümkündür. Azatlılar ve atlı sınıfı mensupları büyük ölçüde imparatorun desteğine ihtiyaç duyduklarından ve onun yakın çevresini oluşturduklarından dolayı böyle hareketlere katılma ihtimallerinin düşük olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca imparator karşıtı hareketlerin başını daha ziyade eski aristokrasiye mensup senatörlerin çektiği akılda tutulmalıdır. Sonuncusuyla ilgili olarak

düşmanlığın bazı durumlarda Thræsea Paetus ve Helvidius Priscus'ta olduğu gibi⁶⁶ bir aile geleneği şeklinde devam ettiği görölmektedir. Kaynaklarda bu ikilinin halktan geniş bir destek gördüğüne ya da halkı düşünerek hareket ettiğine dair bir ipucu yoktur. Thræsea ve diğerlerinin asi tutumlarına hatta Stoa felsefesine olan bağlılıklarına rağmen, birer senatör olduklarını aklımızdan çıkmamız gerekir. Hiçbiri devlet yapısında radikal bir değişiklik önermiyordu; demokrasiden yana olmadıklarını da rahatlıkla söyleyebiliriz; eyalet sakinlerinin durumu da onları ilgilendirmiyordu. Bu kişiler *novus homo* sınıfına dâhil kişilerdi ve hepsi de büyük servetlere sahipti. MacMullen'a göre asıl istedikleri sadece konuşma özgürlüğüydü (MacMullen 1992²: 32). Bu da Senato'nun daha fazla güç ve saygınlık elde etmesiyle bir anlam kazanabilirdi. Özgürlükten kasıt, aristokratların Senato ve memuriyetler aracılığıyla denetleme olmaksızın hareket edebilmesi değil, onun yerine monarşi tarafından garanti altına alınmış fikirlerini serbestçe söyleyebilmeleri idi.

Tacitus'un Thræsea'nın bir Kinik bir filozof ile tartıştığını aktarması (Tact. *Ann.* 16.34) bilinçli bir tercih mi bilemiyoruz, ama ilginç olduğu kesindir. Kinizm diğer başka kurumlarla

⁶⁶ Thræsea, fırsat buldukça imparatorun uygulamalarını eleştirmekten çekinmemiştir (Tact. *Ann.* 16. 18). Kendisini suçlayan Cossutianus Capito her eyalette ve her lejyonda, Thræsea'nın neye karşı çıktığını öğrenmek için her yerde Senato kararlarının merakla beklendiğini, eğer onun prensipleri daha iyiyse onların uygulanabileceğini, aksi takdirde Thræsea'nın yandaşlarından ayrılması gerektiğini söylemiştir (Tact. *Ann.* 16. 22). Capito bu kişileri "okuldan" saymaktaydı. Bunlar imparatorluk rejimini kaldırmak için özgürlüğü yüceltiyor, ama bir kez imparatorluğu yok ettikten sonra bu sefer özgürlüğü hedef alıyorlardı. Thræsea'nın damadı Stoacı filozof Helvidius Priscus, kayınpederi gibi "Stoa Direnişisi'nin üyelerinden biriydi. Cumhuriyet değerlerine bağlı olan Priscus gençliğinde felsefeyle yakında ilgilenmiş, görüşlerini paylaştığı kayınpederinin mahkûmiyetinin ardından, o da Nero tarafından Stoacılarla karşı başlatılan tasfiye hareketi sırasında sürgüne gönderilmişti. Galba'nın döneminde geri dönmüş, ancak Vespasianus ile arkadaşlığı, Priscus'un Flavius'ların idaresine karşı artan şiddetli eleştirileri yüzünden bozulmuştur. Tacitus'a bakılırsa, *Principatus* idaresi, bunu bir idarî sistem olarak kabul etmiş Priscus'un Stoa ideallerine ters düşmüyordu (Tact. *Hist.* 4.5). Bununla birlikte Vespasianus'u eleştirmekten kaçınmamıştı. Priscus'un eleştirilerine karşılık Vespasianus "Ya oğullarım benim ardıllarım olur ya da hiç kimse" diyerek tartışmaya son noktayı koymuş (Cass. Dio 65.12) ve Priscus'a karşı nefret beslemeye başlamıştı, çünkü "...ayak takımının isteklerine göre hareket eden kavgacı biriydi ve sanki felsefenin amacı iktidardakilere hakaret etmekmiş gibi, kalabalıkları karıştırıp düzene karşı geliyor, isyana teşvik ediyordu... Kayınpederi Thræsea, Nero'nun döneminde yaşamasına ve ondan memnun olmamasına rağmen hakarettten kaçınmış, sadece imparatorun yaptıklarına ortak olmamayı yeğlemiştir. Öte yandan Helvidius Vespasianus'a karşı kin besliyordu ve onu ne özel hayatında ne de toplum önünde rahat bırakmıyordu..." (Dio. Cass. 65.13 vd). Kinik filozof Demetrios da "felsefenin halk arasında öğretilme avantajından yararlanarak bu zaman için uygun olmayan savlar ortaya atıyordu ve dinleyicilerini böylece etkiliyordu. Bu yüzden Vespasianus böyle insanları şehirden uzaklaştırdı" (Cass. Dio 65.13). Vespasianus'un çevresinden olan filozof Mucianus ise Stoacıların aleyhine konuşarak kendisini korumayı bilmiş ve sonunda imparator onun dışında diğer filozofları sürgüne göndermiştir. İmparatorluğun önde gelen iki düşünce okulu Kinizm ve Stoacılığın ortak sorunu (daha sonra Dio Khryostomos da üzerinde durmuştur) kral ile tiran arasındaki bağlantıydı. İkisi arasındaki başlıca farklardan biri, kralın gücünü tanrıdan almasıydı; tanrı kral olmaya en uygun kişiyi kendisi seçiyordu ve dolayısıyla kalıtsal değildi. O yüzden Vespasianus'un oğullarının tahta varis yapma isteği her iki düşünce okulunun da öğretilmesine tersti. Diğer bir deyişle sorun Cumhuriyet'e dönmekle değil, kralın niteliği ile ilgiliydi.

birlikte her türlü monarşiyi reddediyordu. Kinizm hakkında bildiklerimiz tutarlı yazınsal kaynaklardan ziyade, bu felsefe okuluna bağlı olanların davranış ve sözlerine dayanmaktadır. Kinizm hiçbir zaman kurallı bir felsefe okulu olmamıştır; “doğaya göre yaşa” ilkesinin üzerine kurulmuş, ahlakî bir birey olarak insanın kesin sorumluluğu ve iradenin mutlak üstünlüğü prensiplerini vurgulayan bir yaşam biçimi şeklinde varlığını sürdürmüştür. Görünüşte hem Kinizm hem de Stoa felsefesi⁶⁷, imparatorluk fikrine karşı çıkıyor gibi görünmektedir. Diogenes’in dünyadaki en güzel şeyin “konuşma özgürlüğü” olduğunu söylemesi (Diog. Laert. 6. 69, 72), temelde Senato’nun işlevini giderek yitirdiği, tek kişinin hâkimiyetine ve gerektiğinde baskısına dayalı bir rejimin özelliklerine pek uygun düşmüyordu. Kinizmden türeyen Stoa felsefesi temelde tek kişinin hâkimiyetine karşı değildi; önemli olan o kişinin mevkiyi dolduracak kadar erdemli olup olmadığıydı. Stoacı görüşe göre, insanoğlu açgözlülük nedir bilmediği, ve bütün erdemlere sahip olduğu bir “Altın Çağ” yaşamıştı ve o zamandan beri insanlık ahlaki yozlaşma içindeydi. Bu yüzden Stoacılar eski günlerle kendi zamanlarını karşılaştırmış ve *Principatus* karşıtı olarak tanınmışlardır (Wistrand 1979: 97). İmparator bu kayıp altın çağı tekrar başlatacak kişi olarak tanrıların armağanıydı. Fakat bu amaca ulaşabilmesi için çeşitli erdemleri olması gerekiyordu ve Thrasea Nero’da gerekli erdemlerin bulunmadığını düşünüyordu. Eğer devlette işler düzeltilmeyecek kadar kötüyse, işte o zaman devlet görevlerinden çekilmek gerekiyordu (Wistrand 1979: 98).

Siyaset sahnesine yeni çıkmış Anadolu kökenli senatörlerin bu hareketlere katılmış olsalar bile baskın bir rol oynamalarını bekleyemeyiz. Kaldı ki, Anadolu’nun Geç Cumhuriyet Döneminde Romalıların iç çekişmeleri ve emperyalist faaliyetlerinden çektikleri, onların Cumhuriyet’e dönüş fikrine şüpheyle yaklaşmalarına sebep olurdu. Senato/Stoa direnişine destek

⁶⁷ Griffin Stoa felsefesinin önemini gerektiğinden fazla öne çıkarmamak gerektiğini söylemekte, diğer felsefe okullarının da etkili olduğunu vurgulamaktadır. Birçok Romalıya göre, ahlak felsefesi olarak Stoacılık, Roma’nın kendi geleneksel görüşlerinin ussallaştırılması ya da onların zayıf bir alternatifiydi. Griffin’e göre asıl sorgulanması gereken, Stoa felsefesinin Augustus’tan sonraki iki yüzyıl boyunca koruduğu üstünlüğü değil, Geç Cumhuriyet’te hüküm süren siyasi anarşiye karşı geleneksel değerlere dönüşün çare olarak görüldüğü bir ortamda, şartları kendi lehine çeviremeyişidir (Griffin 1997²: 7-8). Stoacı ahlak felsefesi Roma’nın üst sınıfları arasında popülerlik kazanmıştı. Romalılar Stoa felsefesini benimserken, tavsiyelerden ya da kendi ahlakî anlayışlarından çok, mağlubiyet ve despotizm karşısında, özgürlük timsali olarak görülen ve Stoacı bilgin niteliği taşımakla birlikte Caesar karşıtı olmayan (Wistrand 1979: 95) Cato gibi atalarının örneklerini izlemişlerdir. Buna rağmen Cato *Principatus* karşıtı bir figür olarak kabul edilmiştir. Lucianus, Roma “özgür olsaydı” onu tanrı yapacağını belirtmiştir (Luc. 9.601.vd.).

veren bazılarının kendilerine Brutus ve Cassius gibi zamanında Anadolu'ya sıkıntılar yaşatmış Cumhuriyet figürlerini model almaları da tereddüt doğurmuş olabilir. Bununla beraber Raaflaub, Senato/Stoa direnişi adı altında toplanan örneklerdeki çeşitlilik ve katılanların farklı geçmişleri göz önünde bulundurulduğunda prosopografi, köken, soy, hedef, organizasyon vb. unsurlar açısından detaylı şekilde incelenerek bir sonuca varılması gerektiğini vurgular. Böyle bir inceleme olayların varsa Anadolu ile bağlarını daha iyi kavramamızı sağlayacaktır.

Bu fikirlerden eyalet sakinlerinin ne kadar haberi vardı? Bunu elimizdeki verilerden anlamak kolay değildir. Cossutianus Capito Stoa Direnişi'nin başını çeken Thrasea'yı Senato önünde suçlarken, "her eyaletin ve ordunun resmî gazetede Thrasea'nın yine neyi yapmayı reddettiğini okuduğunu" söylemiştir (Tact. Ann. 16. 22). Ancak *Acta Diurna* olarak bilinen bu yayınlarda insanlar muhtemelen senatörün hangi kararlara karşı çıktığını okuyorlardı; bunun nedenleri ile ilgili bir haberin ya da "röportajın" resmî gazetede yer almadığından emin olabiliriz⁶⁸. Dolayısıyla halk Thrasea'nın yaptıklarını sadece kısmen biliyordu ve düşüncelerini tam anlamıyla kavramaktan muhtemelen uzaktılar. Öte yandan, Thrasea ve arkadaşlarının da bu düşünceleri halkla paylaşmak istediklerini söyleyemeyiz; yaptıkları aile ve arkadaş çevresiyle sınırlı bir muhalefetti⁶⁹. Matbaanın ya da dağıtıcı firmaların olmadığı, sansürün sıkı sıkıya uygulandığı bir çağda imparator karşıtı yayınların okunma şansının düşük olduğu açıktır. Genellikle mitolojiyi ve iç savaşlar dönemini çağdaş olayları anlatmak için alegori olarak kullanan yazarların imparatorluğun uzak köşelerindeki insanlar tarafından ne kadar anlaşıldığı da tartışma götürür.

Anadolu'nun entelektüelleri imparatorluk karşıtı söylemlerin neresinde duruyordu? Yukarıda verdiğimiz örneklerde "düşünce suçu" işleyen senatörler İtalya kökenlidir. Anadolu kökenlilerin bunlarda ne kadar aktif rol oynadıkları büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır. Birkaç

⁶⁸ *Acta Diurna*'nın yayım tarihi MÖ 56 öncesine kadar gitmektedir. Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren sadece resmî olayları ve törenleri değil, aynı zamanda görülen davaları, kamu önünde verilen söylevleri içermiştir. Benzer diğer bir yayım, *Acta Senatus* ise Senato tutanaklarını içeriyordu ve ilk kez MÖ 59'da yayımlanmıştı (Suet. *Iul.* 20). Bunlar senatörlere açıktı, ancak Augustus geniş çaplı yayını yasaklamıştır (Suet. *Aug.* 36).

⁶⁹ Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Eprius Marcellus Thrasea'nın ortaya çıkarak istediği reformları anlatmasını istemiş, bunların belki de ebedî sessizliğinden daha kalıcı olacağını eklemiştir (Tact. Ann. 16.28). Senatoda bile konuşmayan birisinin, taleplerini halkla paylaşmasını belki de beklememeliyiz.

noktanın altını zaten çizmiştik: Anadolu entelektüeller rejimi ideolojik açıdan eleştirmemişler, Tharsea gibi daha ziyade imparatorun niteliği hakkında konuşmuşlardı. İmparatorun nasıl adil olacağı, tiranlıktan nasıl sakınacağı vb. gibi konularla meşgullerdi. Kısacası rejimi değil, rejim içindeki kişileri ele almışlardı. Vespasianus'un oğullarının ardılı olarak tahta geçeceğini ilan etmesine karşı filozofların tepkisi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim tartışmalar sadece Augustus örneğinden sapan, Senatoyu küçük gören "sorunlu" imparatorlar dönemine denk gelir: bu açıdan Nero, Vespasianus, Commodus vb. Senato/Stoa direnişi ile Anadolu hatip ve filozofların eleştirileri arasında bazı ortak noktalar vardır. Yani adaletli, tebaasının isteklerini yerine getiren, eğitilmiş bir imparator her iki tarafın da isteğidir. Senato/Stoa direnişinin Anadolu'daki entelektüel muhalefetten farkı çoğu zaman işin içine çıkarların ve siyasi hesapların girmesi, yasama ile yönetme gibi konularda somut önerilerin bulunmamasıdır. Sonuncusu Anadolu kökenli hatiplerin de pek fazla değinmediği konulardır. Ancak Dio Khrysostomos gibileri şehirlerdeki bazı sorunlara bizzat şahit olduklarından, bunlar hakkındaki fikirlerini açıklayabilmişlerdir. Dio böyle sorunların aslında durumdan yararlanmak isteyen Romalı valilere yaradığından bahseder. Şehirlerin idari mekanizmalarını düzeltmeleri konusunda ısrarcı davranmıştır. Ne Tharsea Paetus ile Dio Khrysostomos rejimi sorgulamayı düşünmemişlerdir. Bildiğimiz kadarıyla hiçbir Anadolu hatip Cumhuriyet'e geri dönmeyi istememiştir. Öte yandan yukarıda belirttiğimiz üzere senatörler arasında bunları isteyenler olmuştu. Ancak bu isteğin temelinde Senato'nun yeniden itibarını kazanmasına ve düşünce özgürlüğüne kavuşmaya yönelik olduğu söylenebilir. Aslında Anadolu şehirlerinin böyle bir arzu duymamalarına şaşmamak gerekir. Cumhuriyet'in son yüzyılı onlar için kanlı ve sıkıntı bir dönem olmuştu ve monarşi özlenen huzuru getirmişti.

B. İKTİDAR MÜCADELELERİ VE YÖNETİCİ SINIFLAR

1. Sahte Liderler ve Taht Kavgaları

Bu başlık altında inceleyeceğimiz olaylar Anadolu halklarının neden yasal imparatorlara sırtlarını çevirip sahte liderlere ya da iktidarın “haydut” suçlamalarına karşı tahtı gasp edenlere destek verdiklerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu olayların hemen hepsinde propagandaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir ve bu propaganda yöntemleri Anadolu’da bazı beklentilere cevap olarak öne çıktığından, insanları neyin harekete geçirdiğini kavrayabilmek mümkündür. Çoğunda özellikle *sibyll* kehanetlerinin yönlendirdiği yeni bin yıl inancı, altın çağ beklentisi, doğudan gelerek Roma’yı yok edecek kral vb. gibi inanışlar öne çıkmaktadır. Nitekim, aşağıda göreceğimiz üzere, Marcus Antonius ve Kleopatra’nın doğuda kullandığı bu unsurlar, yüzyıllar sonra Pescennius Niger tarafından Anadolu’da yürütülen Septimius Severus karşıtı propagandada kendine yer bulmuştur. Aynı inanışlar Anadolu’da sahte Nero’ların peşinden gidenleri de cezbetmiştir. İnsanlar bu kişilere büyük ölçüde sosyoekonomik sıkıntılar yüzünden destek vermişlerdir. Fakat propagandalar çoğunlukla somut vaatlerden ziyade din ve metafizik temellidir. Aslına bakılırsa köklü bir din ve astroloji geçmişine sahip Anadolu’da bu tip propagandalar iyi bir seçimdir.

68-69 yıllarını kapsayan Dört İmparator Yılı, Augustus’un kurduğu düzenin ne kadar kırılgan olabileceğini göstermişti. Nero’nun ölümünden sonra bir yıl boyunca kanlı savaşlar ve karmaşaya tanıklık eden imparatorluk ciddi bir kriz yaşamıştı. Nihayetinde Vespasianus imparatorluğun tek hâkimi olarak 69 Aralığında tahta oturmuştur. Roma İmparatorluğu tehlikeyi atlattığı, fakat anlaşılın eyaletlerde Nero’nun hâlâ hayatta olduğuna inananlar ya da olmasından

korkanlar vardı ve bazıları da bundan yararlanmayı düşünmüştü. Bu kişilerden ilki Pontos'ta ortaya çıkmıştır. Tacitus'un aktardığına göre⁷⁰ 69'da,

“Akhaia ve Asia Nero'nun hâlâ hayatta olduğuna dair asılsız bir haber yüzünden dehşete düşmüştü. İmparatorun öldüğü hakkında çeşitli söylentiler vardı ve birçok kişi de onun yaşadığına inanıyor veya inanyormuş gibi gözüküyordu... Şimdiki olayda kendisini Nero yerine koyan kişi Pontos'tan bir köle ya da bazı kaynaklara göre yetenekli bir lir sanatçısı ve şarkıcı olan İtalyalı bir azatlıydı⁷¹. Yaptıkları ve Nero'ya olan fiziksel benzerliği aldanmayı kolaylaştırıyordu. Yanına çektiği asker kaçakları ve büyük vaatlerle kandırdığı yoksul başıboş insanlar ile birlikte denize açıldı. Kötü hava onu Kythnos adasına sürdü. Burada doğudan dönen askerleri kendisine katılması için ikna etti ve teklifini reddedenlerin cezalandırılmasını emretti. Üstelik tüccarları soydu ve kuvvetli köleleri silahlandırdı. Bu arada yanında Syria lejyonlarından imparatorluk muhafızlarına müttefiklik nişanı olarak gönderilen bir çift tokalaşan gümüş el taşıyan Sisenna adlı bir centurio ile tanıştı. Sahte Nero onu ayartmaya çalıştı, fakat öldürülmekten korkan Sisenna kaçtı ve söylenti böylece hızla yayılmaya başladı. Değişim isteyen ve şimdiki durumdan hoşlanmayan birçok kişi onun yanında yer almaya başladı... Ancak bir tesadüf olayların gidişatını değiştirdi. Galba Galatia ve Pamphylia valiliğini Calpurnius Asprena'ya bırakmıştı. Misenum'dan iki filo bu maceracıyı yakalamak için onun emrine verildi. Kythnos'a⁷² vardıklarında isyancılar Nero adına onları karşılamakta gecikmediler. Sahte Nero üzgün bir hava içinde 'eski askerlerinin sadakatlerini' istedi ve kendisini Syria ya da Mısır'da yerleştirmelerini rica etti. Filo kaptanları ya duydukları sempatiden ya da kanmış görünmek amacıyla adamlarıyla konuşmaları gerektiğini söylediler. Ancak Asprenas'a durumu rapor ettiler ve onun emirlerine uyararak sahte Nero'yu öldürdüler. Gözleri, saçları ve vahşi görünümüyle Nero'ya o kadar benziyordu ki, bedeninin Roma'ya götürülmesine karar verildi.”

⁷⁰ Morgan (Morgan 1993), *Historiae*'ın ikinci kitabında sahte Nero'dan başka, Mariccus adlı bir isyan lideri (2.61) ve Scribonia Camerinus olduğunu iddia eden bir kaçak kölenin bulunduğunu ve bu üçünün birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Tacitus'un olayları benzer şekilde kurguladığını ve tarihçinin bu kişilerin Latin kökenli olmamalarına vurgu yaparak, soyun Romalıların desteğini sağlamak için önemine değinmektedir.

⁷¹ Grünewald'a göre ilk sahte Nero'nun kendisini imparator gibi göstermedeki yeteneğine bakılırsa, bu kişinin saray adabını bilen, saraya yakın ve ölen efendisinin intikamını almak isteyen bir saray kölesi olması mümkündür. (Grünewald 1999: 219).

⁷² Dio'yu özetleyen Zonaras Kilikia'daki Kydnos nehri olduğunu belirtse de bu bir yazım hatası olmalıdır (Tuplin 1989: 264, dpn. 1).

(Tact. Hist. 2.8-9)

Roma bir Nero'dan kurtulmuştu, ama ikincisi on yıl sonra boy gösterdi:

“Titus’un imparatorluğu sırasında Terentius Maximus adında bir Asia’lı sahte Nero olarak ortaya çıktı. Ona hem görünüş ve hem de ses (çünkü Maximus da lir çalarak şarkı söylüyordu) açısından benziyordu. Kendisine Asia’da taraftar buldu ve Fırat’a doğru yola çıktığında daha fazla insanı yanına çekti. Sonunda Parth kralı Artabanos’un yanına sığındı. O da Titus’a olan öfkesinden dolayı Nero sandığı Maximus’u kabul etti ve tekrar tahta oturtmak için hazırlıklar yapmaya başladı.”

(Dio. Cass. 66.19)

Sahte Nero “vakaları”nda azalma olmadı: Parth kralı Vologaeses Roma İmparatorluğu ile dostluk antlaşmasını yenilemek için başkente elçiler gönderdiğinde, Nero’nun hatırasına gereken saygının gösterilmesini istemiş ve kendisi gençken Nero olduğunu iddia eden birisini Parthlardan büyük destek gördüğünü söylemişti (Suet. Ner. 57). 88’de ya da 89’un ilk yarısında “arz-ı endam eden” bu üçüncü Nero’dan⁷³ şarlatan olarak bahseden Tacitus, onun yüzünden Parthlarla savaşın eşğine gelindiğini⁷⁴ yazmaktadır (Tact. Hist. 1.2).

Sahte Nero vakaları bizim açımızdan birkaç önemli noktayı barındırmaktadır. Birincisi hepsi Anadolu’da meydana gelmiştir⁷⁵. İkinci olarak, her üçü de ciddi tehlike yaratmış olaylardır: İlkinde olaylar imparatorun iki filo yollamasını gerektirecek kadar büyümüşü, diğer ikisinde

⁷³ Üçüncü Nero’nun varlığı tartışma konusu olmuştur. Scullard (Scullard, 2004⁵: 321) sadece iki sahte Nero’dan bahsetmektedir. Fakat Gallivan’ın öne sürdüğü kanıt aksini ispatlamaktadır (Gallivan 1973).

⁷⁴ Vespasianus tarafından başlatılan ve Domitianus döneminde devam eden yol inşaatları ve 84-86 arasında Bakü yakınında dikilmiş bir yazıt, Romalıların doğudaki varlığını ve Kafkaslardaki faaliyetlerini belgelemektedir. Bunlar Parth’larda hoşnutsuzluk yaratmış olabilir (Tuplin 1989. 381 vd.)

⁷⁵ Sahte Nero vakaları imparator hayattayken de görülmekteydi. Tacitus Nero’nun Roma’da köle gibi giyinerek arkadaşlarıyla birlikte hanları, genelevleri gezdiğini, yoldan geçenlere saldırdığını ve hırsızlık yaptığını aktarır. İmparatorun bu merakı başkentte duyulduktan sonra, sokaklara çıkan birçok sahte Nero, onun adının verdiği dokunulmazlığı kullanarak topladığı çetelerle birlikte insanlara saldırmaya ve yağma yapmaya başlamıştı (Tact. Ann. 13.24).

Roma'nın ezeli düşmanı Parthlar da işe karışmıştı. Üçüncüsü, Tacitus'un eserinin başında yazdığı dönemde cereyan olayları ve isyanları sıralarken zikredilecek kadar önemliydi (*Tact. Hist.* 1.2). Nero'nun yaşadığına dair söylentilerin yayılmasının en önemli sebebi, imparatoru ölüm anına ve sonrasında ait bazı ayrıntılardır (Tuplin 1989: 388 vdd.): Ölüm biçiminin garipliği dışında, ölümüne sadece dört kişinin tanıklık etmiş olması ve Galba'nın olayın doğruluğu hakkında kişisel araştırma yaptırması ve cesedin halka gösterilmesinin gecikmesi gibi...

Asıl sorulması gereken soru, sahte Nero'ların nasıl olup da aynı bölgede –hem de üç kez ve on yıllık aralarla⁷⁶- bu kadar taraftar toplayabildiği ve kötü şöhretli bir imparatorun Anadolu'da neden bu kadar rağbet gördüğüdür. Talbert aslında Nero'dan şikâyet edenlerin sınırlı olduğunu, ne ordunun ne komutanların ne de eyaletlerin Nero'nun devrilmesi için ortak bir çaba ya da düşünceyi paylaştıklarını ifade etmektedir. 68'de ayaklanan Vindex bile gerçekte Roma'ya sadık kalmış, sadece imparatoru değiştirmekte istemiştir; lejyon komutanlarından çok azı Vindex'i desteklemiş, aksine işini zorlaştırmışlardır (Talbert 1977: 69-70). Aynı şekilde askerlerin de Nero'yu tahttan indirmek gibi bir niyetlerinin olmamıştır. Galba, Clodius Macer ve T. Iulius Alexander'in askerleri tarafından isyana teşvik edildiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır (Talbert 1977: 71-77). Eyaletlere gelince, Vindex ve Galba'yı destekleyen Gallia ve Hispania'nın bu dönemde baskı altında kalmış olması mümkündür, ama genelde diğer eyaletlerde Nero'ya karşı ciddi bir memnuniyetsizlik havasının bulunmadığı açıktır (Talbert 1977: 77-78).

Tacitus bize ilk vakada sahte Nero'nun peşine takılanların fakir ve başıboş insanlar olduğunu söylemektedir. Bu kişilerin gözünde Nero'nun imajı antik yazarların ve başkent sakinlerininkinden daha farklı olmalıydı. Muhtemelen Nero'nun aşırılıklarından pek haberdar değillerdi. Diğer bir deyişle ortalama bir eyalet sakininin kendisinden oldukça uzak olan Nero'nun yaptıklarından etkilenmesi zordu. Bunun nedeni, Nero'nun sorumlusu olduğu söylenen

⁷⁶ Sahte Nero'ların ortaya çıkışı ile farklı tarihler ortaya atılmıştır (Tuplin 1989), ancak bunlar arasındaki farklar küçüktür ve konumuzla doğrudan ilgili değildir.

birçok olayın Roma ve saray çevresiyle sınırlı kalmasıdır⁷⁷. Üstelik imparatorun eyaletlerin yararına bazı kararlar aldığı görüyoruz⁷⁸. Levick sahte Nero'ların Anadolu'daki popülaritelerini imparatorun öncellerinden farklı tutumuna bağlamaktadır (Levick 1967: 166): Nero'nun devlete karşı olan tutumu yenilikçiydi ve bu Parth'lar kadar imparatorluğun doğulu ve Yunan nüfusunu da etkilemişti. İmparatorluk genelinde Nero'nun idealizmi alt sınıfların emellerini körtüklemiş olabilir. Bu "idealizm" in alt sınıflar gerçekten bir şey ifade edip etmediği tartışma götürür, ancak Charlesworth'un ifade ettiği üzere (Charlesworth 1950: 72 vdd.), imparatorun Hellen dostu tavırları, genelde Anadolu Yunanlarının Nero'ya yakınlık hissetmelerini bekleyebiliriz. İmparator Yunanlara olan hayranlığını açıkça dile getirmekten kaçınmaması, Yunan ulusal oyunlarına katılmak istemesi ve Yunanistan'ın "bağımsızlığını" ilan etmesi, Yunanların onu farklı bir gözle görmesini sağlamış olabilir.

Sahte Nero vakalarının mistik ve dinî bir yönü de vardı. Astrologlar Nero'nun terk edileceği, bir kısmı da Doğu'nun hükümdarı olarak geri döneceği kehanetinde bulunmuş, hatta bazıları Kudüs Krallığı'nı kuracağını söylemişti (Suet. *Ner.* 40). Bu kehanetler 63'te Armenia kralı I. Tiridates Nero'dan krallık tacını almak için Roma'ya geldiğinde daha da anlam kazanmıştı. Tören günü Tiridates Nero'nun huzurunda diz çökmüş ve ona hitaben yaptığı konuşmada imparatora "Güneş" olarak taptığını söylemiş⁷⁹ ve beraberinde getirdiği *maguslar* ile tanıştırmıştı (Plin. *NH.* 30.6). Hatta Artaksata'yı tekrar inşa ederek adını Neronia olarak değiştirmişti. Parth elçilerinin Nero'nun anısına saygı gösterilmesi ile ilgili istekleri ve Parthların

⁷⁷ İmparatorun bazı uygulamalarının doğu eyaletlerinde sıkıntı yarattığı söylenebilir. Nero Roma'daki büyük yangından sonraki inşaat faaliyetleri –elbette *Domus Aurea* da dâhil- ve Ostia'yı Avernus Gölü'ne bağlayacak kanal çalışmaları gibi büyük projelere gereken paraları İtalya ve eyaletlerden topladığı ekstra vergilerle elde etmişti (Scullard 2004⁵: 310). Başkenti süslemek için imparatorluğun çeşitli yerlerinden tapınaklardan zorla getirdiği altın ve gümüş heykelleri eritmesi bilinen bir hikâyedir (Suet. *Ner.* 32; 4 Tact. *Ann.* 16.74). Pontos'a gelirse, Nero'nun o zaman kadar bağımsız olarak varlığını sürdüren Pontos Krallığı'nı 64'te eyalet hâline getirdiğini biliyoruz (Suet. *Ner.* 18). Ancak genel olarak bakıldığında eyaletlerde hayatın normal düzeyde devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Eyalet bürokratlarının gladyatör oyunları düzenlemesi, halka mali yük getireceği ve valilerin yandaş toplamasına yaradığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Eyaletlerden gelen vergi tahsildarları ile ilgili şikâyetler üzerine Nero dolaylı vergileri kaldırmayı düşünmüş, ancak danışmanları bun karşı çıkmıştır. Yine de vergi tahsildarlarının aşırılıklarının önlenmesine karar verilmiştir (Tact. *Ann.* 13.3, 50).

⁷⁹ Persler güneşe Mithras olarak tapınıyorlardı (Strab. 15.3.13).

‘Nero sevgisi’nin nedeni buydu. Bu tip inanışlar isyanlarda yakın zamana kadar önemini korumuştur⁸⁰.

Yahudiler ve Hristiyanlar arasında Nero’nun dönüşü Parth’larınkinden daha farklı algılanmıştır (Sanford 1937; Tuplin 1989: 396 vdd.). İmparatorun Roma yangınına Hristiyanların üzerine atarak zulmetmesi, Hristiyanların her zaman ortak hatırasındaydı. Daha 80’ler ve 90’larda Nero’nun Deccal (Sahte Mesih) olarak ortaya çıkacağına dair söylentiler vardı ve İncil’de adı geçen (NT Rev. 13, 17) canavarın aslında Nero olduğuna inananlar bulunuyordu (MacMullen 1992²: 145). Hristiyan *sibyll* kehanetlerinin dördüncü kitabında (199. dize) kaçak kral ve anne katili olarak geçen Nero’nun Parth topraklarına varacağı, topladığı orduyla Syria’dan harekete geçeceği bildirilmektedir. 180’lere tarihlenen (MacMullen 1992²: 146) beşinci kitapta ise (189.-215. dizeler) Nero Zeus’a denk fakat anne katili ve herkesin nefret ettiği bir “şarkıcı” olarak tanımlanır; sürgündeki kral olarak Asia’nın dünya hâkimiyetini ilan edeceği söylenmektedir. Pontos’luların bu kehanetlerden haberdar olup olmadıklarını ve haberleri varsa ne kadar etkilendiklerini ancak tahmin edebiliriz. Dahası Roma’yı Nero’nun yaktığı söylentileri, Roma egemenliğine dünyayı saran bir yangının son vereceğine dair Hristiyan *sibyll* kehanetlerini, doğuya özgü ölümden sonraki hayat (eskatalogya) inanışını ve Stoa felsefesindeki benzer görüşleri köklemiştir (Sanford 1937: 83-84). Bu arada Büyük İskender ve onun dünyaya döneceğine dair inançlar da Nero ile ilişkilendirilmiş olabilir (Sanford 1937: 86-89).

Hobsbawm Nero’nun dönüşüyle ilişkilendirilen “bin yıllık huzur” (*saeculum*) beklentilerini ve coşkusunun halk üzerindeki etkilerini haydutluk çerçevesinde şöyle ifade eder:

“Haydutluk ve ona eşlik eden bin yıllık huzur coşkusu hareket doruğuna ulaştığı zaman, ayaklanmayı bir devlet kurma veya toplumun yapısını değiştirme hareketine dönüştürebilecek güçlerin ortaya çıkması mümkündür... Temel toplumsal yapıyı etkilemeyen rejim değişikliklerine alışık olan geleneksel toplumlarda soylular, hatta resmî görevliler

⁸⁰ Bunlar özellikle Hristiyanlıkla ilgili olmayabilir. Örneğin Endonezya’da Mehdi ya da bin yıllık refah umuduyla insanlar haydutların peşine takılmıştır. Beklenen Mesih’in karizmatik bir “adil kral” olduğu inancı hâkimdir (Hobsbawm 1997: 125)

tehditkar bir değişimin işaretlerinin farkına varabilir ve yıpranan otoritelerin yerine yenilerinin getirilmesiyle sonuçlanacak bir sadakat yenileme süreci için uygun zaman kollamaya başlarlar. Tanrı katında güçlü olan yeni bir hanedan başa geçer ve barışçıl insanlar eski yaşantılarına geri döner... Daha ender olarak Mesih özelliğinde bir lider, geçici bir Yeni Kudüs (kutsal toprak) kurmak üzere ortaya çıkabilir.”

(Hobsbawm 1997: 126)

Iulius-Claudius’lar hanedanının son üyesinin ölmesiyle birlikte çıkan iç savaş ve yeni bir sülalenin iş başına gelmesi, Hobsbawm’ın bahsettiği türden bir rejim değişikliğine yakın sonuçlar doğurmuştur. İmparatorluğu kuran sülalenin sona ermesi bu tip kehanetler için ortam hazırlamıştır. Sonuç olarak Nero ile ilgili bu inanışlar doğu paganizmi, Yahudi, Hristiyanlık gibi doğu kaynaklarından doğmuştu ve Anadolu’nun bunlara hiç yabancı olmadığı göz önüne alınırsa, sahte Nero’lara duyulan ilgi anlaşılabilir.

Flavius’lar dönemindeki diğer iki vaka içinde, Titus’un saltanatı sırasında meydana gelen ikincisi hakkında bildiklerimiz sonuncusundan biraz daha fazladır. Terentius Maximus adlı bu kişinin yine çevresine topladığı kişilerle huzursuzluk yarattığı anlaşılıyor. Ancak bu sefer bu insanların nitelikleri hakkında bilgi edinemiyoruz. Her iki olayın ortak yanı durumdan Parth’ların yararlanmak istemesidir. Tacitus’un ilk olayda Nero’nun hayatta olmasından korkanlar arasında sadece Akhaia ve Asia’dan söz etmesi, özellikle daha doğudaki eyaletlerde aynı endişelerin pek yaşanmadığını – ya da umursanmadığını- akla getirmektedir. Bununla ilgili ilginç bir ipucu Dio Khrysostomos’ta Domitianus’tan bahsederken geçmektedir:

“...öteki halklar söz konusu olduğunda, şimdi herkesin onun hayatta olmasını istediğini görünce, Nero’nun imparator olarak kalmasını engelleyecek hiçbir sakınca yoktu. Üstelik birçok insan onun hâlâ yaşadığına adamakıllı inanıyor.”

(Dio. Chrys. Or. 21.10)

Dio'nun sahte Nero vakalarını ima ettiği ve diyalogu da Domitianus zamanında yazdığı şüphesizdir. O tarihte Nero'nun ölümünün üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmişti. Her ne kadar Dio burada Domitianus'a olan kişisel nefretini yansıtsa da, Anadolu'da Nero sonrası dönemden hoşnut olmayanların bulunduğunu göstermektedir.

Durumu daha iyi kavrayabilmek için Nero'nun ölümünden sonra, sahte Nero'ların görüldüğü Dört İmparator Yılı'nda ile Flavius'lar döneminde Anadolu'nun ne durumda olduğuna bakmalı ve gelenin gideni aratıp aratmadığını görmeliyiz. 68-69 yılındaki olaylar çoğunlukla İtalya ve Avrupa'da cereyan etmiştir. Tacitus Nero'nun ölümünden sonra doğuda durumun sakin olduğunu söylemektedir⁸¹. Galba, Otho ve Vitellius'un operasyonları Germania, İspanya, İtalya ve Balkanlar üzerinde yoğunlaşmıştı. Doğu lejyonlarının, dolayısıyla doğu eyaletlerinin kontrolü Vespasianus'un elindeydi. Tacitus Otho'nun tahttayken şehirlerin ve eyaletlerin bağlılığını kazanabilmek amacıyla içinde Kappadokia'nın da bulunduğu bazı eyaletlere yeni haklar tanıdığını söyler (Tact. *Hist.* 1.78). Tarihinin "pratik olmaktan ziyade göstermelik" diye nitelediği bu yeni hakların ne olduğunu ve Pontos'un bu eyaletler arasında bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Galba ve Vitellius'un faaliyetleri hakkında ise hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu normaldir, zira her üçü de çok kısa süre kadar tahtta kalabilmiştir. Vespasianus ise konumu ve lejyonların desteği itibarıyla doğal olarak Anadolu'da daha avantajlı durumdaydı. Akhaia ve Asia dâhil bütün kıyı eyaletleri ile Pontos ve Armenia dâhil bütün Roma toprakları⁸² Vespasianus'u imparator olarak tanımıştı (Tact. *Hist.* 2.81); zaten başka seçenekleri de yoktu. Savaş hazırlıkları asker ve para demektir. Bazı zengin şehirlere silah imalatı için görev verildi. Antiokheia'da altın ve gümüş sikkeler basıldı (Tact. *Hist.* 2.82). Elbette bu, şehirler için külfet ve harcama demektir. Öte yandan Vespasianus tarafından komutan olarak görevlendirilen Syria valisi C. Licinius Mucianus, arkasındaki bir lejyon diğer garnizonlardan toplanmış 13.000 askerle Balkanlara geçmeyi planlıyordu:

⁸¹ Tact. *Hist.* 1.10. Suetonius Galba'nın öldürüldüğü ve Vespasianus'un tahta çıktığı tarihlerde, Titus'un Kudüs'ü ele geçirdiğini ve askerleri tarafından imparator olarak selamlandığını belirtir. Askerlerin coşkulu desteği kısa sürede Titus'un babasına isyan ederek doğuda bir krallık kuracağı söylentilerini çıkarmıştır (Suet. *Tit.* 5.2-3). Ancak anlaşılan bu söylentiler Anadolu'yu etkilememiştir (Dräger 1993: 66).

⁸² Buna Galatia ve Kappadokia da dâhildi. Galatia'nın zaten yardımcı kuvvetlerden oluşan bir garnizonu vardı ve Kappadokia 70'te bir lejyon birliğine sahip oldu.

“Böylece doğu eyaletleri gemilerin, orduların ve teçhizatların hazırlanması ile meşguldüler. Ancak en can sıkıcı olanı vergi talebiydi. Mucianus’a göre para iç savaşın ana damarıydı ve vergi tahsilatında gözü adalet ya da gerçekte değil, insanların cebini ne kadar derin olduğundaydı. Her yerden kendisini suçlayanlar çıktı ve zengin sınıflar merhametsizce soyuldu. Bu ağır ve katlanılmaz yükler askerî zorunluluk bahanesiyle savunulabilirdi, ancak barış sağlandıktan sonra bile durum aynı şekilde devam etti. Vespasianus saltanatının ilk zamanlarında böyle haksız taleplere pek rağbet etmemişti, ancak ne zamanki refah ve kötü danışmanları onu baştan çıkardı, bu siyaseti öğrendi ve kullandı.”

(Tact. Hist. 2.84)

Her zaman olduğu gibi iç savaşın faturası şehirlere çıkıyordu. Bu karışıklıktan yararlanıp kendisine çıkar sağlamaya çalışanlar da oluyordu ve ne ilginçtir ki bunlardan biri yine Pontos’tandı. İmparatorluğa dâhil edilmiş Pontos krallığının eski donanma komutanı olan Aniketos adlı biri silahlandığı kabilelerle bölgeyi yağmalamaya girişmiş ve Vespasianus’un gönderdiği birliklerin müdahalesi sonucunda bastırılabilmişti (Tact. Hist. 3.47-48). Vespasianus’un saltanatında Senato’ya girmeye hak kazananlara dair bilgiler bize sahte Nero’ların peşine takılanların ve bunun yerine Vespasianus ile oğullarına yakın duranların kimler olduklarını daha iyi anlamamızı sağlayabilir: Doğudan gelen dokuz yeni senatörden yedisi Anadolu eyaletlerindedir ve bu, muhtemelen Dört İmparator Yılı’nda Anadolu’nun Vespasianus’a verdiği desteğin sonucudur (Levick 2007²: 610). Dolayısıyla alt ve üst sınıfların beklentilerindeki farklılık isyanlara ve bunların algılanışına da yansımaktadır.

Titus’un sadece iki yıl süren imparatorluğu (79-81) bizi politikaları hakkında detaylı bir değerlendirmeden alıkoymaktadır. Ancak kaynaklar tarafından oldukça övülen Titus, bunu bayındırlık faaliyetlerine, özellikle de İtalya ve eyaletlerdeki yol ağının geliştirilmesine borçludur. 81-96 yıllarında tahtta kalan kardeşi Domitianus her ne kadar antik kaynaklarca karalanmaya çalışılmışsa da, örneğin görevini suiistimal eden valilerin cezalandırılmasında etkili önemler aldığı (Suet. Dom. 8), fakat diğer taraftan inşaatlara ve gösterilere harcadığı paraları finanse etmek için eyaletlere ağır vergiler koyduğunu (Suet. Dom. 12) biliyoruz. Her iki vakanın da Nero’nun Pontos’u eyalet hâline getirmesiyle ilgili olması mümkün görünmektedir. İmparator

bundan dört yıl sonra ölmüştü ve arkasından patlak veren iç savaş Anadolu’da belli bir huzursuzluk yaratmış olabilir. İmparatorlukta işlerin normale dönmesinden sonra bile Vespasianus ve Domitianus’un bazı politikaları sonucunda sorunların devam ettiğini düşünebiliriz. Kısacası, bir anlamda sorunlar Nero’nun bölgeyi eyalet yapmasından sonra başlamış ve halk bir Roma eyaleti olmanın can sıkıcı taraflarını da fark etmişti.

Sahte Nero vakalarını andıran başka bir olay yine Tacitus tarafından aktarılmıştır. Olay ilk Nero vakasından yaklaşık 38 yıl önce meydana gelmiştir ve tarihçinin olayları anlatırken kullandığı üslup Nero’dakine çok yakındır. Söz konusu tarihte,

“Asia ve Akhaia Germanicus’un oğlu Drusus’un önce Kyklad’larda sonra Yunanistan’da görüldüğüne dair yaygın fakat kısa süren bir söylenti ile telaşa kapıldı. Aslında Drusus ile aynı yaşıyordu ve imparatorun bazı azatlıları tarafından tanınmıştı. Onlar da Drusus’un maiyetine katıldılar. Drusus adı, olaylardan bihaber olanları kendine çekti; Yunanlar yeni ve olağanüstü şeylere karşı çok heveslidir. Kendilerinin uydurup inandıkları öyküye göre Drusus esaretten kaçmıştı ve Syria ile Mısır’ı ele geçirmek üzere babasının ordularının başına geçecekti. Bu arada gençleri kendine tarafına çekmiş ve halkta ilgi uyandırmış, onların gelecekle ilgili aptalca umutlarından zevk alıyordu. Poppaeus Sabinus olayı duydu... Roma kolonisi olan Nikopolis’e vardı; burada adamı araştırdı ve sorguladı. Adam Marcus Silanus’un oğlu olduğunu söyledi ve taraftarlarını dağıttıktan sonra İtalya’ya gitmek için bir gemiye bindi. Sabinus olay hakkındaki raporunu Tiberius’a gönderdi.”

(Tact. Ann. 5.10)

Olayı çok daha özet hâlinde veren Cassius Dio (Dio. Cass. 58.25.1) iki noktada Tacitus’tan ayrılmaktadır: Öncelikle olayın sonunda sahte Drusus ortadan kaybolmamış, aksine yakalanarak Tiberius’a gönderilmiştir. İkinci olarak Tacitus olayı 31’e, Dio 34’e tarihlemektedir (Tuplin 1987: 782-785). Tacitus’un ilk sahte Nero ile ilgili anlatımı ve buradakiler yüzeysel olarak birbirine benzemektedir: Her ikisinde de paniğe kapılan Akhaia ve Asia olmuştur; başka bölgelerden söz edilmemektedir. Drusus ve Nero Mısır ve Syria’ya ulaşmak istemişlerdir, çünkü muhtemelen Syria lejyonlarından destek almayı umuyorlardı (Grünwald 1999: 207, 220 vd.).

Sahte Drusus olayında adı geçen “gençler” (*iuventis*) ile neyin kastedildiği açık değildir. Arada çeşitli farklar da bulunmaktadır. Akhaia ve Asia Nero’nun yaşadığına dair asılsız haberler duymuşlardı, fakat Drusus gerçekte görülmişti. Tacitus Nero vakasında isyan temasını vurgularken, Drusus’a olan merakı Yunanların önemsiz şeylere olan ilgisine bağlamaktadır. Tuplin olayın aslında Tiberius’a karşı bir saray entrikası olduğunu düşünmektedir (Tuplin 1987). Ayrıca Tacitus ve Dio’nun Asia ve Ionia ifadelerini yanlış kullandıklarını, bununla Ionia Denizi’nin kastedildiğini ileri sürmektedir (Tuplin 1987: 782). Kendisinin de belirttiği gibi, sahte Drusus doğuya gideceği yönünde haberler olmasına karşın, Sabinus ile tam tersi yönde, Nikopolis’te buluşması ve daha sonra İtalya’ya gitmesi, başka kanıtlarla birlikte ele alındığında, olayın saray kaynaklı bir düzmece olduğu ihtimali kuvvetlenmektedir⁸³. Tuplin’in şüphelerine rağmen, Asia’nın hem burada hem de sahte Nero olayında geçmesi kanımızca tesadüf değildir. Tarihçi komplocular için Drusus’un *herhangi bir yerde* ortaya çıkmasının önemli ve yeterli olduğunu belirtmektedir. Fakat belki de Asia özel olarak seçilmiştir. Daha sonraki üç Nero vakası da göz önüne alındığında, Anadolu’da buna benzer “gösterilere” belli bir eğilim olduğu ve komplocuların bunu hesaba kattığını düşünebiliriz.

Yaklaşık 130 sene sonra, Nero vakaları ile karşılaştırıldığında daha az tehlikeli- bir sahtekârlık ile karşılaşırız. Olay hakkındaki tek kaynağımız Cassius Dio’nun anlattıklarına bakarsak bu daha ziyade “ruhani” karakter taşımaktadır: 221’de Kendisini Büyük İskender – Dio’ya göre bir ruh- olarak tanıtan biri,

“orada burada kendisini gösterdikten sonra Istros’tan yola çıkarak yanında thrysoslar taşıyan ve geyik postu giymiş dört yüz kadar erkek refakatçiyle birlikte Moesia ve Thrakia’dan geçti... O sırada Thrakia’da bulunan herkes bu kafilenin

⁸³ Ayrıca bkz. Sordi 1991. Sordi kaynaklardaki farklılıktan Dio’yu özetleyerek çeviren Ksiliphinos’un sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Dio’ya göre Tiberius, Seianus gücünün zirvesinde olduğu sırada Caligula’nın ardılı olacağına dair işaretler vermiştir (Cass. Dio 58.8.1). Fakat daha sonra, Seianus’un şehri işgal edeceği korkusuna kapılan Tiberius başına bir şey gelmesi hâlinde Drusus’un imparator ilan edilmesini Senato ve halk önünde istemiştir (Cass. Dio 58.13.1). Sordi olayın Germanicus’un karısı ve Drusus’un annesi, aynı zamanda Tiberius’a karşı olan Agrippina’nın bir planı olduğunu düşünmektedir. Sahte Drusus’un Seianus’un öldüğü 31 yılında ortaya çıkması, Agrippina’nın bu tarihi özel olarak seçtiğini akla getirmektedir. Batıda Drusus’un halkın lideri olarak göstermeye çalışan Agrippina, doğuda muhtemelen azatlıları ile yaydığı sahte Drusus söylentiler ile aynı zamanda Syria lejyonlarının sadakatini kazanmaya çabalamıştır.

kaldığı yerlerin ve bütün ihtiyaçlarının devlete tarafından karşılandığını itiraf etti. Ne askerler ne procuratorlar ne de eyalet valileri 'ruha' sözle veya fiilen bir tepkide bulunmaya cesaret etti. Ama o ağırbaşlı bir törenle gün ışığında yoluna devam etti ve Byzantion'a ulaştı. Buradan bir gemiyle Kalkhedon'a geldi ve gece bazı ayinler yapıp ahşap bir atı toprağa gömdükten sonra ortadan kayboldu."

(Dio. Cass. 80.18)

Kısa bir süre önce Elagabalus kuzeni Bassianus'u evlat edinmiş ve ardılı olarak ilan etmişti. Bassianus'un adını Alexander olarak değiştiren imparator, bunu tanrı Elagabalus'un kendisinden istediğini söylemişti. Dio'ya göre bunun sebebi tanrı değil, birisinin imparatora bir İskender'in Emesa'dan gelerek kendisinin yerine geçeceğini söylemesi ve ayrıca Thrakia ve Moesia'daki olaylardı (Cass. Dio 80. 17-18). Nero vakalarıyla karşılaştırıldığında bu olay nispeten zararsız görünmekle birlikte, hiçbir askerî ve sivil otoritenin duruma müdahale etmemesi yüzünden ciddi sorunların çıkması işten bile değildi.

Bu tip sahtekârların uğradığı akıbet sadece kendileri ve onun takipçileri ile sınırlıyken, iç savaşlar ve taht kavgaları sırasında kaybeden tarafı destekleme şanssızlığına düşmüş şehirlerin tüm vatandaşları "gafletlerinin" cezasını ödüyordu. 69 yılı olaylarını ve Antoninus'ların son dönemlerindeki bazı girişimleri saymazsak, 3. yüzyıl krizine kadar taht mücadeleleri seyrek. Bu tarihle birlikte farklı bölgelerde artış göstermeye başlamışlardır; imparatorun ölümünden ya da tahttan inşinden sonra gasp normal tahta geçiş yöntemi hâline gelmiştir. Bunlar arasında imparatorla birlikte seferde bulunanların şansı, uzak eyaletlerde isyan eden taht adaylarına göre çok daha fazla olmuştur. Baş döndürücü hızla değişen imparatorlara rağmen, kısa süreli ve başarısız girişimlerinden dolayı "haydut" olarak tanımlananlar bile önceki sülaleler ile yapay da olsa bağ kurmaya çalışmış, böylece devamlılığa vurgu yapmışlardır. Bunların Roma'yı yıkmak ya da imparatorluktan kopmak gibi bir niyetlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Carausius, Odeanathus, Vaballathus ya da Postumus gibileri işgal ettikleri topraklar üzerinde hüküm sürmeyi yeğlemişlerdir ve çoğu bir dış tehdit karşısında Roma'dan yardım gelmediği zaman halk tarafından imparator ilan edilmişlerdir (Southern 2001: 251). *Historia Augusta*'nın "gaspçı"

olarak nitelendirdiği Isauria'lı Trebellianus'un durumu, ilgi bölümde ayrıntılı olarak değinileceği gibi diğerlerine benzemektedir.

Bütün bunlarda, özellikle de kriz ve sonrasında, ordu her zaman başarı için başlıca araç olarak görülmüştür (Hartmann 1982: 131-140). 3. yüzyıl krizi öncesinde bu kişiler ellerinde askerî yetkiler bulunduran üst sınıflardan çıkmışlardır. Alt ve orta sınıflardan gelenlerin çeşitli girişimleri olmasına rağmen, bunlar gerekli desteği sağlayamamışlardır (Szidat 1989: 238). 3. yüzyıl süresince senatörlerin aldıkları askerî görevlerin giderek azalması ile birlikte, bu dönemde tahta ortak çıkanların Senato'dan destek görmesine ya da sadece Senato'dan gelmelerine gerek kalmamıştı (Szidat 1989: 239). Ayrıca Tetrarkhi'nin kurulması ve ordunun etnik kimliğinin çeşitlenmesi ile beraber tahta çıkış koşulları büyük ölçüde değişmiştir (Flaig 1997). Ancak işin ilginç yanı, olayların yaşanan sıkıntılarla doğrudan ilgisinin bulunmamasıdır (Szidat 1989: 236). Yani taht üzerinde hak iddia eden hiç kimse, dönemin sosyal ya da ekonomik sorunlarını doğrudan gerekçe göstererek hareket etmemiştir. Bununla beraber tarih başarılı darbelerin alt sınıflardan destek alanlar olduğunu göstermektedir (Zimmermann 1997: 171). Fakat en azından Anadolu'da –genel olarak da doğuda- tahtı ele geçirmek isteyenler somut vaatler yerine, daha kısa sürede zahmetsizce kendilerine destek sağlayabilecek “altın çağ” propagandasını tercih etmişlerdir.

Kleopatra'nın saltanatın son yıllarına ait bir dizi *sibyll* kehanetinde kraliçenin Roma'dan Asia'nın intikamını alacağına dair bazı ifadeler yer almaktadır (*Sib. Or.* 3.350 vdd.). Özetlemek gerekirse, “Roma'nın Asia'ya karşı yaptığı bütün yanlışlar misliyle ödetilecektir. Roma'nın altın bakiresi, aşkılarıyla yaptığı evliliklerden sarhoş olmuş bir köle kadın gibi uygunsuz evliliğin acısını çekecektir. Çünkü bir kadın onun perçemlerini kesecektir. Adaleti yerine getirecek ve onu göklerden yere indirecektir. Fakat sonra yerden tekrar göklere kaldıracak, Asia barışa kavuşacak ve Europa da onun kutluluğunu paylaşacaktır. Sevgi ve adaletin hüküm sürdüğü altın bir çağ gelecek ve bu çağın temeli de *homonoia* olacaktır”. Roma'nın perçemlerini kesen kadın, kehanetin tarihine bakılırsa Kleopatra olmalıdır (Tarn 1932: 137). Onun Roma'ya karşı zaferi altın çağı getirecektir. Altın çağ bir çağın kapanışı ve yenisinin açılışını ima etmektedir.

Kehanetteki diğerk ilginç ifade *homonoia*dır⁸⁴. Kelime anlamıyla “aklın birlikteliğı” olarak çevirebileceğimiz *homonoia* ya *polis* içindeki uyum ve birliğı ya da barbarlara karşı Hellen birliğini ifade etmektedir. Büyük İskender’den itibaren *homonoianın* inşası Hellenistik kralların görevlerinden biri olarak görülmüştür. Terimin krallarla olan yakın ilişkisi, kehanet bağlamında gerçek bir kraliçenin, yani Kleopatra’nın kastedildiğini düşündürmektedir (Tarn 1932. 138). Diğerk ifadeler de yine kraliçeye işaret eder: “Kadın köleninki gibi uygunsuz evlilik”, kehaneti kaleme alan kişinin, Romalıların Antonius ile Kleopatra’nın evliliğı sonrasında kraliçeyi Antonius’un metresi olarak adlandırmalarına cevabıdır. Roma’nın “sarhoşluğuna” yapılan gönderme, aynı şekilde Kleopatra’nın çok içtiğine dair iddiaları (Plut. *Ant.* 29) alaya almaktadır. Roma’nın perçemlerini kesmesi ise, kraliçenin Kıbrıs, Dağlık Kilikia ve Kyrenaika’yı kendisine bağlamasıyla ilgili olabilir (Tarn 1932: 138).

Yukarıdaki kehanet Kleopatra’nın egemenliğı ile birlikte mevcut düzenin sona ereceğini ima ederken, bir başka kehanette (*Sib. Or.* 3.46-54) dünyanın sonu yangınla gelmekte ve ardından yeni bir çağın başlangıcı müjdelenmektedir. Bir üçlü yönetimin (*triumviratus*) varlığından ve Roma’nın Mısır’ı işgal etmekte tereddüt edeceğinden bahsedilmektedir. Dünya göklerden inen bir ateş çağlayanı ile yok olacak ve ardından sonsuza dek “kutsal bir kralın” idaresinde kalacaktır. Bu kehanetle ilgili bir başkasında (*Sib. Or.* 3. 75-92), dünyanın bir kadının eline geçeceği ve bir dulun onu yöneteceği söylenmektedir. Bu dulun Kleopatra olduğu Yahudi kaynaklarından bilinmektedir (Tarn 1932: 142). Bu kehanetler ışığında MÖ 3 civarında doğuda Kleopatra’nın Roma’yı fethedeceğı ve zaferinin dünyada bir dönemi kapatıp yenisini açacağına dair beklentilerin bulunduğunu göstermektedir.

Çiftin çocukları Aleksandros Helios da propagandanın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen fark edilebileceğı gibi, çocuğun ismi başlı başına bir mesaj içermektedir: Büyük İskender’in yanı sıra adaletin ve yeni çağın simgesi Güneş... Helios’un Mısır’dan ziyade Yunan kaynaklı olduğunu öne süren Tarn (Tarn 1932: 144-147), yukarıda belirtildiğı üzere

⁸⁴ Tarn burada *homonoia*yı İskender’in Makedonia’lılar ile Perslerin birlikteliğini arzulaması ile başlayan, Iambulos’un Güneş Ülkesi ile devam eden ve nihayetinde Aristonikos’un hayata geçirmeye çalıştığı “soylu bir kavram” olarak düşünmektedir (Tarn 1932: 140-141).

Aleksandros ismiyle insanların kardeşliğini vurgulayan Büyük İskender'e gönderme yapıldığını, Helios'un da Iambulos'un ütopyasına, yani altın çağa işaret ettiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Anadolu halkları için –veya genel olarak doğuda- bu isim, İskender'in hayalini kurduğu, adalet ve barış getiren altın çağı ifade etmekteydi (Tarn 1932: 148). Marcus Antonius'un düşünceleri ve mesajları ise bastırıldığı sikkelerde kendisini göstermektedir. Philippi Savaşı'ndan sonra Antonius kendi portresi ve Güneş'in ışın taçlı başını taşıyan sikkeler bastırmıştı. Bununla Antonius, Caligula gibi kendisini Güneş ile özdeşleştirmekten ziyade, onunla birlikte gelecek altın çağı vurgulamak istemiş olmalıdır (Tarn 1932: 149). Octavianus ve Antonius'un Brundisium'da anlaşmaya varmalarının ardından ikisinin portrelerini taşıyan sikkelerde Antonius ilginç betimler tercih etmiştir. Bir *globus* üzerinde karşılıklı duran bereket boynuzları doğuya yabancı olmamakla birlikte Roma'da ilk kez kendisi tarafından kullanılmıştır. Ardından MÖ 39'da Octavia ile birlikte Atina'ya gittiğinde, üzerinde *cista mystica* bulunan *kistophorlar* basmaya başlamıştır. Bunlar sıradan tipler olmayıp, üzerinde Antonius'un defne taçlı başı ve Octavia büstü ya da ikisiyle birlikte *cista* üzerinde Dionysos betimi bulunmaktadır. Bu sırada kendisini Dionysos olarak ilan ettiği bilinmektedir⁸⁵. Tarn'a göre Vergilius'un kaleme aldığı dördüncü *eclogada*, altın çağı getireceğinden söz edilen çocuk, aslında Antonius ile Octavia'nın doğacak bebeklerini ima etmekle birlikte, Octavia'nın bir kız çocuğu dünyaya getirmesi ve Antonius'un MÖ 37'nin sonlarında Roma'da ile bağlarını koparması sonucunda Antonius tarafından Kleopatra'dan olan oğlunun propagandası doğrultusunda kullanılmıştır (Tarn 1932: 151-158). Bu bağlamda Aleksandros Helios'un kız kardeşi Kleopatra Selene'nin ismi de önem arz etmektedir.

⁸⁵ Plut. Ant. 24: “Antonius Ephesos'a vardığında Bacchanales gibi sıraya girmiş kadınlar ile satyr ve Pan'lara benzemiş erkekler ve çocuklar Antonius'un yoluna dizildiler. Şehir sarmaşıklar, thrysoslar, lir ve flütler ile dolmuştu; insanlar onu neşe veren ve hayırsever Dionysos olarak selamlıyorlardı. Kuşkusuz bazıları için Antonius gerçekten öyleydi, fakat çoğu için o et yiyen ve vahşi Dionysos'tu, çünkü soylulardan alıp dalkavuklara ve boş gezenlere veriyordu”. (ayrıca bkz. Plut. Ant. 60). Farklı kültürlerde Dionysos ve aynı işlevi üstlenmiş başka tanrıların nitelikleri arasında kanun koyucu olmaları bulunur. Aynı zamanda bunlar yeniden doğuşun tanrılarıdır. Ayrıca Dionysos hem Romalılar hem de Yunanlar arasında “kurtarıcı” sıfatını almıştır (Taylor-Perry 2003: 5-6). Dionysos büyük İskender'den itibaren birçok hükümdarın ve Romalı komutanın kendisini özdeşleştirdiği bir tanrıydı (Tondriau 1977: 453-466). İskender'den Pompeius'a kadar birçok önmeli figürün tanrıya olan ilgisi muhtemelen halkın da Dionysos'a duyduğu yakınlıkla ilgilidir. Böylece daha geniş kitlelere ulaşma imkânı doğmuştur. Çeşitli kaynaklar tanrının sevmediği şeyler arasında açgözlülük, hırs, kibir, tiranlık, baskı, gösteriş gibi özellikleri saymaktadır (Taylor-Perry 2003: 18). Dolayısıyla Dionysos, Roma karşıtı hislerin tercümanı olarak çok uygun özellikler taşıyan bir tanrıydı. Dionysos'u ismiyle birlikte kullanan Mithradates için (App. *Mith.* 10; Arslan 2007: 145, dpn. 635) benzer tespitler yapılabilir. Asıl ilginç olan Plutarkhos'un Dionysos'un “et yiyici” ve vahşi (ὤμηστος καὶ ἀγριώνας) özelliğini Antonius'a yakıştırmasıdır. Çiğ et yemenin “bozulmamış” doğanın medeniyet üzerinde gücünü temsil ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Yunan-Roma vatandaşlarının çiğ et tüketmesi, devlet tarafından düzenlenen kurban ve tapım kurallarını reddetme anlamı taşımaktaydı (Taylor-Perry 2003: 15). Bu anlamıyla sıfat Roma karşıtlığına uygun düşmekle birlikte, Plutarkhos Antonius'un acımasızlığına gönderme yapmaktadır.

Güneş ve Ay'm birlikteliği çocukların *kosmokrator* olacaklarına işaret edebilir (Tarn 1932: 158-159).

Bu çerçevede ele alacağımız ikinci örnek olan Septimius Severus-Pescennius Niger mücadelesinin “altın çağ” ile ilgili unsurlarına geçmeden önce, diğer bazı noktalara değinmekte fayda vardır. Kuşkusuz taht mücadelelerinde en talihsiz şehirlerden biri Septimius Severus'un gazabına uğrayan Byzantion'dur. Septimius Severus Commodus'un çalkantılı saltanatından sonra imparatorluğa düzen getirmeyi başarmıştır. Commodus'un öldürülmesinin ardından 192'de imparator olan Pertinax ertesini yıl bir suikasta kurban gidince imparatorluk iç savaşa sürüklendi. Syria valisi Pescennius Niger Pertinax'ın ölümünden sonra askerleri tarafından imparator ilan edilmişti ve doğu eyaletleri kısa sürede onun kontrolü altına girdi. Niger karargâhını Byzantion'a taşıyarak, batıda Septimius Severus ile çarpışmak için hazırlıklara başladı. Ne var ki, Avrupa'da daha fazla ilerlemeyi başaramayan Niger 194'te Nikaia'da yapılan savaşta yenildi ve kaçtı. Aynı yıl Issos'ta Severus ile ikinci kez karşılaştı, fakat tekrar başarısızlığa uğradı ve öldürüldü. Severus tarafından Byzantion'a gönderilen Niger'in başı, Byzantion'luları bekleyen felaketin habercisiydi (Cass. Dio 75.8; SHA *Pesc. Nig.* 6). Byzantion bir kuşatmaya uzun süre dayanmasını sağlayacak çok güçlü surlara, birçok kuşatma makinesine, tabii ki elverişli bir konuma ve kaynaklara sahipti (Dio. Cass. 75.12-13). İki yıl boyunca (193-195) kuşatma altında kalan şehir sonunda teslim oldu, fakat direnişini pahalıya ödedi. Bütün askerler ve memurlar öldürüldü. Severus şehri bağımsızlık hakkından yoksun bıraktı ve vatandaşlarının mallarına el koydu. Şehri ve *territoriumunu* Perinthos'lulara verdi; Bununla da kalmayarak surları yerle bir etti⁸⁶. Durum o kadar içler acısıydı ki Byzantion'u ziyaret eden Cassius Dio'nun sözleriyle “surlar sanki Romalılar değil de yabancı bir düşman tarafından yıkılmış izlenimi veriyordu”

⁸⁶ Yanlış tarafı tutmanın cezasının sadece Byzantion ödemedi. Niger'in ölümünden sonra Severus Byzantion'a yapacaklarını önce Antiokheia üzerinde uygulamış ve şehir Laodikeia'lılara vermişti (Herod. 3.6.8). Byzantion'un başına gelenler Severus'lar döneminde isyancı şehirlere verilen tipik cezalar içindedir. Severus'lar bu gibi durumlarda meslek birliklerini, hamamları, tiyatroları kapamak; sürgün, şehirlerin haklarından mahrum edilmesi, statülerinin düşürülmesi; şehirlerin tamamen ya da kısmen yıkılması; gerektiğinde eyaletlerin bölünmesi gibi çarelere başvurmuşlardır (Thompson 1990: 209 vdd.). Fakat bu Severus'lara özgür bir uygulama değildir. Septimius Severus'tan önce Marcus Aurelius da Antiokheia'ya benzer bir ceza vermiştir. Şehir 175'te Marcus Aurelius'a karşı ayaklanan Avidius Cassius'un tarafını tutmuştur. İmparator şehri ziyaret etmeyi reddetmiş, bazı haklarını elinden almış ve Antiokheia'lıları isyancılar olarak adlandırmıştır. Commodus 181'de kaybedilen hakları geri vermiştir. Aurelius Severus gibi bir şehri şehir yapan unsurlarını, yani oyunların düzenlenmesini, meclislerin toplanmasını yasaklamıştır (SHA *Marc.* 25.9; *Avid. Cass.* 9.1).

(Cass. Dio 75.14). Byzantion'luların bu kadar ciddi bir direnişi göze almaları Severus'un kendilerine yapacaklarını olabildiğince geciktirip bir şans yaratmak mıydı? Yoksa Pescennius Niger'e yeni imparatora kafa tutacak derecede bağlılar mıydı? Niger şehrin karargâhı olmasına karar vermişti ve bu yüzden bölgede ciddi bir askerî gücün konuşlanmış olduğu muhakkaktır. *Historia Augusta*'ya bakılırsa Niger'in Severus karşısındaki tek şanssızlığı, şansı olmamasıydı; bunu bir kenara bırakırsak mükemmel bir asker, gerçek bir komutan, ciddi bir vali ve seçkin bir konsüldü (SHA *Pesc. Nig.* 6). İdarede sürekli yaşanan değişimlerin eyaletlerde sıkıntı yarattığını görerek Marcus Aurelius ve Commodus'a mektup yazmış ve iki önerinde bulunmuştu (SHA *Pesc. Nig.* 7): İlk olarak, *legatus* ya da *proconsul*, hiçbir eyalet valisinin beş yıldan önce görevinden ayrılmamalıydı, aksi takdirde yönetmeyi tam anlamıyla başaramadan yetkilerini bırakmak zorunda kalıyorlardı; ikinci olarak askerlerin bulunduğu görevler dışında daha önceden tecrübesi bulunmayan hiç kimse imparatorluk bürokrasisinde görev almamalıydı. Burada amaç, bir eyalette vali yardımcısı⁸⁷ olarak görev yapmış kişilerin daha sonra vali olarak aynı eyalete atanmaları, böylece istikrarın sağlanmasıydı. Bunlara ilaveten Niger vali yardımcılarının doğdukları eyaletlerde görev yapmamalarını ve valilerin Roma'da yaşayan kimselerden seçilmesini önermişti. Elbette *Historia Augusta*'nın aktardıklarına şüpheyle yaklaşmamız gerekir. Cassius Dio'ya göre Niger'in ne iyi ne de kötü hiçbir özelliği yoktu (Dio. Cass. 75.6). Herodianus onu yetenekli ve mütevazî biri olarak tanıtmakta, çeşitli başarılarından dolayı üne kavuştuğunu söylemektedir. Bu özellikleriyle Roma'da da destek bulmuştu (Hdn. 2. 7). Niger Syria'da imparator ilan edildikten sonra Asia'nın her köşesinden heyetler onu "resmî imparatormuş gibi" selamladılar. Fakat batıya müdahale etmekte yavaş davranınca, Severus avantajlı konuma geldi. Byzantion'un Niger'i tercih etmesi belki de daha iyi bir seçenek olmamasındandı: Severus'a göre onu düzenlediği eğlenceler yüzünden körü körüne destekleyen "Antiokheia'lılar dışındaki eyaletler tahta layık bir aday bulamamışlardı ve idareyi cesurca üstlenecek, somut idarî önlemler alacak biri ortaya çıkmadığı için görünüşte bu adamı destekliyordular" (Hdn. 2.10). Severus, Illyria ordularının arkasında olduğunu öğrendiklerine fikirlerini değiştirecekleri iddiasındaydı. Byzantion'un bir tercih hakkı yoktu ve en yakındaki güç kimse ona boyun eğmek zorundaydı. Niger'in Byzantion'u kontrol altına almak istemesindeki temel neden Severus'un Anadolu'ya geçmesini önlemektir. Şehrin zenginliği ve iş gücü de

⁸⁷ *Assessores* yada *consilarii* olarak adlandırılan bu kişiler, valinin her türlü adli konuda yardımcısıydı ve mahkemelerde valilerin yanında hazır bulunuyorlar, öneriler sunuyorlardı. Görevleri için bkz. *CJ* 1.22.

savaşta ona büyük katkı sağlayacaktı (Hdn. 3.1.1). Ancak Niger'in Batı Anadolu'daki hazırlıkları yapması için görevlendirdiği Asia valisi Aemilianus Severus tarafından bozguna uğratılınca, rüzgâr tersine döndü. Herodianus bundan sonra Anadolu'da olanlara ilginç bir yorum getirir:

“Severus'un zaferi duyulunca eyaletlerdeki bütün şehirlerde ihtilaflar baş gösterdi. Sebep Severus ve Niger'e duyulan sempati ya da iyi niyet değil, fakat kıskançlık, imrenme ve meydanlardaki vatandaşlara yapılan saygısızlığa duyulan öfkeydi. Bu, Yunanların eskiden gelen bir zayıflığıdır: Birbirlerine karşı sürekli hizipleşmek ve kendilerinden üstün gördüklerini alaşağı etmek... Ezeli sorunları ve iç hesaplaşmaları onları önce Makedonia'lular ve daha sonra da Romalılar için kolay lokma yapmıştır. Savaşın hemen ardından Kyzikos ve Nikomedia'lular Severus'u desteklediklerini belli ettiler; ona elçiler göndererek ordusunu karşıladılar ve bütün ihtiyaçlarının giderileceğine dair söz verdiler. Öte yandan Nikaia'lular Nikomedia'lılardan nefret ettikleri için Niger'i tuttular... Bundan sonra iki tarafın askerleri sanki iki ayrı karargâhtan gelir gibi şehirlerden çıkararak çatışmaya girdiler...”

(Hdn. 3.2.7)

Rubin'in çalışmasından (Rubin 1980) şehirlerin sadece büyük bir orduya sahip olmakla kazanılmadığı, aslında ciddi ve bilinçli bir propagandanın yürütüldüğü anlaşılmaktadır⁸⁸. Burada Rubin'in ilginç bir şekilde üzerinde durmadığı ama Alföldy'nin ele aldığı ve yukarıda Antonius ile Kleopatra'nın kullandığına benzer bir propagandadan bahsetmek yeterli olacaktır: *Historia Augusta* Niger'in evinde Teb'den gelmiş bir heykelin bulunduğunu yazar. Bu heykelin kaidesindeki dörtlüğün ikinci satırında, heykeli Niger'e hediye eden Teb'lilerin “altın çağı” beklediklerinden bahsedilmektedir (SHA *Pesc. Nig.* 12.4-8). Bu ifade *Historia Augusta*'nın bir uydurması olmayıp başka kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle desteklenmektedir. “Altın Çağı”

⁸⁸ Bunların eyalet sakinleri üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı belirsizdir. Ne yazık ki Rubin sadece Niger yanlısı Herodianus ile Severus'a yakın Dio Cassius arasında bir karşılaştırma yaparak, kaynak çalışmasına ağırlık vermiştir. Dio ve Herodianus şüphesiz üst sınıfların algılamalarına göre düzenlenmişti. Severus'un otobiyografisi Latin, Cassius Dio ve Herodianus'un eserleri Yunan kesimlerin kazanılmasında rol oynamış olabilir. İç savaşın başında Severus'un en uygun imparator adayı olarak görülmediği düşünülürse, edebî propagandayı iyi kullandığı söylenebilir (Rubin 198-199).

geri getirme vaadi Niger'e özgü bir slogan değildir. *Historia Augusta* çeşitli imparatorların benzer iddialarda bulunduğunu aktarmaktadır (SHA *Comm.* 14.3, *Heliogab.* 35.4, *Prob.* 23.2). Niger'in propagandası özellikle sikkelerde izlenmektedir (Res. 2). TENSES FELICITA, FELICITAS TEMPORUM, SAECULI FELICITAS, HILARITAS AUG., ROMA AETERNA, AETERNITAS AUG. gibi ifadeler, bereket boynuzları, buğday başağı, meyveler, yedi yıldız ve yarım ay betimlerine eşlik etmektedir (Alföldy 1989: 130). Bütün bunlar Marcus Aurelius, Commodus, Severus ve Clodius Albinus'un sikkelerinde de görülmesine rağmen, Niger sadece refah içinde bir saltanatın değil, yeni bir çağın müjdesini vermektedir. Bu propagandanın özellikle doğuda taraftar bulduğu diğer kaynaklar sayesinde anlaşılabilir. Niger'in gümüş *denarius*larının ön yüzünde, başında çelenk olan Niger'e IMP. CAES. C. PESCEN. NIGER IUST. OBV. lejandı eşlik etmektedir. Arka yüzde ise IUSTI. AUG. lejandı, sırt sırta vermiş iki yengeç arasında bir kalkan ve kalkanın üzerinde içinde yedi yıldız olan bir *globus* betimi vardır. Alföldy bu öğelerin sadece imparatorluğun ebediliğini vurgulamadığını, aynı zamanda bu ebediliğin imparatorluğun altın çağının başlangıcına işaret ettiğini söylemektedir (Alföldy 1989: 131). Yengeç ekliptik (güneşin gök kürede hareket ettiği yol) üzerinde en kısa günün yaşandığı burçtur. Burada eski dönemin kapandığı (kısa günler) ve Roma'nın ebediliğini garantileyecek yeni bir başlangıcın yaşanacağı (günlerin uzaması) ima edilmektedir. Bunlar köklü bir astrolojik geleneğe sahip imparatorluğun doğu kesiminde anlaşılabilir ifade ve alegorilerdir (Alföldy 1989: 132).

Severus-Niger mücadelesi iç savaşlar ve taht mücadeleleri sırasında imparator adaylarının şehirlere karşı nasıl bir siyaset izlediğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Severus'un karşısında duran şehirler doğrudan rejime yönelik faaliyetlerde bulunmamışlar, bağımsızlık talep etmemişlerdir. Bunlar kurumlara değil, imparatora karşı yapılmış eylemlerdir (Thompson 1990: 137).

“Altın Çağ”ın geleceği beklentisinin kaynaklarda sıkça tekrarlandığına bakılırsa, 2. yüzyılın sonlarında toplumun imparatorlukta işlerin kötüye gittiğinin bilincinde olduğu

söylenbilir⁸⁹. Commodus'un ve ardından Pertinax'ın kısa süre içinde öldürülmesi eyalet sakinlerinin umutsuzluğunu arttırmış olmalıdır. Batı Anadolu'da düşük dereceli bir memur olarak görev yapmış Herodianus'un bu özellikleri dolayısıyla doğu eyaletlerinin beklentilerini ve tepkilerini daha yakından görüp aktardığını ileri süren Alföldy, tarihinin aristokrat sınıftan senatör Cassius Dio'nun Severus yanlısı tutumuna nazaran daha farklı bir bakış açısı sunduğunu söylemektedir. Örneğin Herodianus Niger'in ihmalkârlığı ve karasızlığı dışında bir imparatora yakışan bütün özelliklerini taşıdığını (Hdn. 3.4.7), konsüllüğünde ve doğuda vali olduğu dönemde halk arasında çok sevilen, saygı duyulan biri olduğunu vurgulamaktadır (Hdn. 2.7.4, 2.8.4). Bu tip sloganlar ve ifadelerin paganlar yanında Hristiyanlar için de belli bir anlam taşıdığı dikkat çekmektedir. Niger'in kendisini imparator ilan etmesinden yaklaşık 10 yıl sonra imparatorluğun doğusunda dünyanın sonuna ve mutlu yeni binyılın geleceğine dair beklentilerin su yüzüne çıktığı fark edilmektedir. 3. yüzyıla geçişin yaşandığı dönemde batının önemli Hristiyan yazarlarında eskatalogya (hayatın sonu ile ilgili konular) yer bulmazken, doğuda 193'ten sonra dalga hâlinde yayılma göstermiştir (Alföldy 1989: 135): Tertullianus Severus'un birinci ya da ikinci Parth seferi sırasında, Kudüs'te gökte olağanüstü bir olay meydana geldiğini ve bunun yeni binyılın işareti olduğunu söyler (Tert. Adv. Marc. 3.24.3). Hippolytos da Syria ve Pontos'ta İsa'nın geri geleceğine dair kehanetlerin peşinde ortalığa dökülen ya da dağlarda gezen insanlardan bahseder. (Hipp. In. Dan. 4.1). Doğudaki Hristiyanların dünyanın sonu ve yeni binyıl

⁸⁹ Çağdaş kaynakların imparatorluğun içinde bulunduğu durumun farkında oldukları açıktır (Alföldy 1974). Aslında Latin yazarlarının yaşadıkları çağları hakkındaki kötümser düşünceleri Cumhuriyet'ten beri bilinen bir olgudur. Geç İmparatorluk kaynakları fikir birliği içindedir: Eutropius daha Gallienus zamanında (253-268) imparatorluğun nerdeyse yıkılmak üzere olduğu yorumunu yapabilmıştır (Eutrop. 9.9.1). *Historia Augusta* aynı dönem ve Aurelianus'un saltanatı için (270-275) benzer şeyler söylemektedir (SHA Tyr. Trig. 5.7, Aurel. 21.1). Zosimos'a göre tam bir karmaşa söz konusudur (Zos. 1.27.1). Krizle çağdaş kaynaklara gelirse: Commodus'un ölümünden sonra aristokrasi imparatorluğun eski hâline döndürülmesi gerektiğine inanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Pescennius Niger, Septimius Severus, Clodius Albinus doğuda ıslahat programlarının propagandasını yapmışlardır. Bu öncellerin de başvurduğu bir araç olmakla birlikte, Antoninus'lar sonrası imparatorlarından bazıları imparatorluğun yapısal değişim geçirdiğinin farkındaydı (Alföldy 1974: 92). Marcus Aurelius'un ölümünden Severus Alexander'in saltanatına kadar geçen süre, Cassius Dio tarafından demir ve pas çağı olarak adlandırılmıştır (Cass. Dio 71.36.4). Bu olumsuz görüşler sadece Dio gibi üst sınıf mensuplarına özgü değildi. *sibyll* kehanetleri de Commodus'un saltanatı ve özellikle 193'teki iç savaşlarla başlayan kanlı ve felaket dolu bir dönemi haber etmektedir (*Sib. Or.* 12.204 vdd.). 2. yüzyılda Montanistler dışında terk edilmiş olan Hristiyan eskatalogyasının Commodus'un ölümünün ardından patlama göstermesi dikkat çekicidir (Alföldy 1974: 93). Phrygia'daki bir köyün sakinlerinin Philippus Arabs'a yaptıkları bir şikâyetinde, imparatorun önceki zamanların zorluk ve tedirginliklerle dolu olduğunu belirtmektedirler (Hauken 1998: 149). Alt sınıfların görüşlerini yansıttığı için önemli bir kaynak olan Herodianus'ta Commodus ile birlikte imparatorluğun "değişim geçirdiği" ifade edilir (Hdn. 2.10.3). Kaynaklarda sözü edilen temel değişimler bazı başlıklar altında toplanabilir (Alföldy 1974: 98-103): monarşiye geçiş, istikrarsızlık, ordunun artan gücü, eyaletlerin sadece askerî değil, aynı zamanda siyasi alanda üstünlüğü, sosyal değişim, ekonomik sorunlar, nüfusun azalması ve işgücü eksikliği, dinî ve ahlaki kriz, barbar istilaları.

ile ilgili beklentilerinin artmasına Niger'in yeni çağı müjdeleyen siyasi propagandası etki etmiş olabilir. Örneğin *sibyll* kehanetlerinin dördüncü kitabında Marcus Aurelius'un saltanatına tarihlenen Roma'nın sonuna dair kehanet, anlaşılan o dönemdeki savaşlar ve salgınların etkisiyle söylenmiştir ve dizede geçen Yunanca *Rhome* kelimesinin sayı değeri olan 948, Varro'nun verdiği kuruluş tarihine göre yapılacak hesaplamada bu sonun 195'te geleceğini göstermektedir (Alföldy 1989: 136). Dolayısıyla 193'teki iç savaş bu ve benzeri kehanetlerin gerçekleşeceği inancını pekiştirmiş olabilir. Niger'in doğudaki popülaritesine ve Herodianus'un yazdıklarına bakılırsa, yaptığı propaganda bir dereceye kadar doğuda ve Anadolu'da başarıya ulaşmıştır.

Sikkelerin yanı sıra mektuplar ile de propaganda yapılmıştır. Caracalla'nın 217'deki ölümünden sonra çıkan iç savaş, bir bakıma Severus-Niger mücadelesinin benzeridir ve Anadolu şehirleri yine tercih yapmak zorunda kalmıştır. Caracalla'yı öldüren Macrinus'un önündeki engel Elagabalus'tu. Iulia Maesa'nın genç oğlu Elagabalus'u tahta geçirme çabaları ikisini karşı karşıya getirmişti. Olayları aktaran Cassius Dio bazı ilginç ayrıntılara değinir: Örneğin iki taraf da Anadolu eyaletlerine ve doğu ordularına mektuplar ve elçiler göndererek destek istemiştir (Cass. Dio 79.34). Macrinus'un Elagabalus aleyhine yaptığı propaganda sonucunda Senato Elagabalus'u düşman ilan etmiş, ona katılanlara Macrinus'un yaptığı gibi af teklifinde bulunmuştur (Cass. Dio 79.38). Bu arada Elagabalus'la karşılaşmaktan kaçınmış ve Kalkhedon'da para toplamaya çalışırken yakalanmıştır (Cass. Dio 79.39). Bu tip yazışmalar ve benzeri ikna yöntemleri, yerel nüfusun desteğini almak için gerekliydi. Her ne kadar kaynaklar imparatorların emrindeki lejyonlarla birlikte imparatorluk topraklarında istedikleri yere gayet hızlı ve sorunsuzca gidebildikleri gibi bir izlenim yaratsa da işin iç yüzü farklıdır. Severus-Niger ya da Macrinus-Elagabalus arasında taht mücadelelerinin yaşandığı çalkantılı dönemlerde, çarpışmalar bölgelere ciddi ekonomik yükler getirmekteydi. Diğer taraftan yerel direnişle karşılaşılan yerlerde imparatorun ve maiyetinin ya da orduların ilerlemesi zorlaşmaktaydı. Avidius Cassius'un ki gibi doğuda planlanan bir isyan şüphesiz ciddi mali kaynak yerel destek gerektirecekti. Askerlere verilmek üzere para toplanması gerekiyordu. Bu standart bir uygulamaydı; onların imparatoru terk etmesinin bedeliydi (MacMullen 1990: 200). Önüne gelen şehri yağmalamak ve malları gasp etmek halkın hoşnutsuzluğunu arttıracaktı şüphesiz. 69 yılında

kuzey Gallia'da Vitellius'a verilen türden bir halk desteği değerliydi⁹⁰ Böyle durumlarda Macrinus'un yaptığı türden yazışma ve bilgilendirmeler propaganda açısından önem taşıyordu. Pescennius Niger tahta aday olduğunu açıklamadan önce, komutanları ile toplanarak kararını "askerlerin ve doğudaki halkların öğrenmesi için paylaşmayı" uygun görmüştü (Hdn. 2.7.7). Benzer yöntemler taht mücadeleleri sırasında başka imparatorlar tarafından da kullanılmıştır (Ando 2000: 190-199). Mesela hem Afrika'da 238'de imparator ilan edilen Gordianus hem de Maximinus Thrax'a karşı onu destekleyen Senato, mektuplar ve elçi diplomasisiyle kendilerine taraftar toplamaya çalışmışlardı. Gordianus, Roma'da senatörlerin de dâhil olduğu önemli kişiler dışında Roma halkına açık bir mektup kaleme alarak durumu açıklamış ve Maximinus'a karşı suçlamalarda bulunmuştur (Hdn. 7.6.3). Bu arada Senato da boş durmamıştır:

"...eyaletleri Maximinus'a karşı ayaklandırmak için elinden geleni yapmıştı. Senatörlerden ve seçkin atlı sınıfı mensuplarından meydana gelen elçi heyetleri, Senato ile Roma halkının isteklerini bildiren mektupları valilere vermek üzere harekete geçtiler. Bu mektuplarda valilerden vatana ve Senato'ya yardım etmeleri, atalarının zamanından beri kendilerine dost ve tabi olan eyaletlerin, başlangıçtan itibaren iktidarın halkın elinde bulunduğu Roma'ya sadık kalmaları istenmekteydi. Valilerin çoğu elçileri memnuniyetle karşıladılar ve Maximinus'a duyulan genel nefret yüzünden eyaletleri isyana kışkırtmakta zorluk çekmediler. Ama birkaçı da gelen elçileri yakalatıp korumalar eşliğinde Maximinus'a gönderdi."

(Hdn. 7.7.5-6)

Maximinus ve oğlunu devlet düşmanı ilan eden bir başka mektup *Historia Augusta* tarafından aktarılmaktadır. Tarihî gerçekliği olmamakla birlikte, en azından bu gibi durumlarda makul süreci göstermesi açısından değerlidir:

⁹⁰ Tact. Hist. 1.57: "Ertesi gün Colonia Claudia Ara Agrippinensium, Treviri ve Ligones Vitellius'u imparator olarak selamladı... Şehrin sakinleri de en az ordu kadar heyecanlıydı. Asker, atlar, teçhizat, para yardımı ile birli kte fiziksel, maddi ve manevi destek verdiler. Bu fedakârlık ruhu sadece zafer kazandıkları zaman cömert paylar alacak şehirlerin ileri gelenleri ve askeri kamplarla sınırlı değildi. Birliklerdeki sıradan askerler bile biriktirdiklerini, kılıç kayışlarını, madalyalarını, gümüş tören takımlarını diğerlerinin cesaretlendirmesi ve kendi açgözlülükleri ile başışladılar."

“Gordianus’lar tarafından vahşi canavarın elinden kurtarılan Senato ve Roma halkından proconsullara, valilere, legatuslara, komutanlara, tribunuslara, memurlara, devletlere, belediyelere, şehirlere, köylere, tahkimli yerleşimlere... Tanrıların yardımıyla adaletli bir insan ve seçkin bir senatör olan proconsul Gordianus’u imparator seçtik... Şimdi birleşmenin zamanı; böylece devlet güvenliğe kavuşur, kötülükler savuşturulur ve canavar ve arkadaşları her neredeseler yakalanır.”

(SHA Max. 15.6 vdd.)

Burada dikkat çekici olan, Senato’nun *prokonsullardan* köylere kadar imparatorlukta hemen her mevkiye ve yerleşime hitap etmesidir. Bu durum imparatoru tahttan indirmek üzere başlatılan bir isyanın ne kadar geniş bir tabana yayılmasını gerektiğini ve tahta ortak çıkmanın hiç de kolay olmadığını göstermektedir.

Iulianus’un ölümünden sonra Prokopios’un tahta geçmek amacıyla başlattığı isyandan da burada bahsetmemiz gerekir, zira 4. yüzyıl tahta ortak çıkanların bollaştığı bir dönem olmakla birlikte bu örnek tekildir. Tahtta hak iddia edenler, genellikle askerlerin her zaman hazırda beklediği imparatorluğun batıdaki ücra kısımlarında karşımıza çıkarken, Prokopios seyyar birliklerden yoksun ve yasal imparatorların nadiren uzaklaştığı Anadolu’da isyan çıkarmıştır (Lenski 2002: 82). Olay özellikle Ammianus Marcellinus (Amm. Marc. 26.6-9) ve Zosimos (Zos. 4.4) tarafından ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Ammianus’a göre aslen Kilikia’lı olan Prokopios Iulianus ile akrabaydı. İmparatorun doğu seferi sırasında komutan olarak görev yapan Prokopios, onun ölümünden sonra tahta çıkan Iovianus’a Iulianus’un kendisine bıraktığı söylenen imparatorluk kaftanını vererek Kappadokia’daki Kaisareia’ya çekilmişti. İmparatorun ölümünün ardından Prokopios, Kalkhedon’a gelmiş ve Zosimos’a göre yeni imparatorlar Valentinianus ile Valens onu tahta ortak çıkacağından korkarak tutuklatmışlar, fakat Prokopios kaçmış, daha sonra Constantinopolis’e gelmiştir. Valens Antiokheia’ya gitmek üzere şehirden ayrılınca 365/366’da Prokopios isyan hazırlıklarına girişmiştir. Ammianus’a göre Prokopios’un korku içinde yaşamaktansa harekete geçmeyi tercih etmiştir. Halkın arasında dolaşan Prokopios, insanların Valens’ten memnun olmadığını ve özellikle imparatorun kayınpederi lejyon komutanı Petronius’un yaptığı zulüm yüzünden çileden çıktıklarını görmüştü. İki lejyonu kendisine

bağlayarak şehre giren Prokopios, Thrakia'yı ele geçirmiş, Valens'in Kalkhedon, Nikaia ve Kyzikos⁹¹ üzerindeki kuşatmasını kaldırmış, Bithynia'yı işgal etmiştir. Aynı zamanda Phrygia ve Lykia'da da taraftar kazanmıştır. Ancak Phrygia'daki Nakolia'da yapılan savaşta Valens'e yenildikten sonra yakalanıp öldürülmüştür.

Petronius'un faaliyetlerine eğilmekte bilhassa fayda vardır, zira Ammianus'un anlattıkları halkın neden Prokopios'a katıldığına dair ipuçları vermektedir. Prokopios'a ilgi gösterilmesinin nedeni Ammianus'a göre halkın Petronius'tan nefret etmesiydi:

“(Petronius) hiçbir ayırım yapmaksızın herkesi soymuş, hem suçluları hem de masumları tutuklayıp yüksek miktarda tazminat koparmış, hatta imparator Aurelianus'un zamanına kadar giden borçların peşine düşmüştü; fakirlerin ve zenginlerin evlerini kapatmış, eyalet sakinleri ve askerler de benzer baskılara maruz kalmıştı... Şiddet kullanarak zenginleşmiş, uzun zamandır söz edilmeyen borçları bütün sınıfların karşısına çıkarmıştı.”

(Amm. Marc. 26.6.7, 17)

Prokopios doğudaki eyaletleri kendisine bağlamanın kolay olacağını düşünmüştü, çünkü acımasız bir yönetim altındaydılar (Amm. Marc. 26.8.14). Prokopios'un ölümünden sonra ise, onun akrabası olan ve Nikaia'daki garnizona komuta eden Marcellus, bir süre daha direnişe devam etmiştir. Ancak Ammianus'a bakılırsa az sayıdaki takipçisi, “sonu belli bir *Principatus*'un gölgesini kovalayan, değersiz ve umutsuz oldukları için suça itilmiş” kişidir (Amm. Marc. 26.10.3). Ancak Petronius'un halkı zengin-fakir ayırmaksızın soyması ve cezalandırmasına bakılırsa (Amm. Marc. 26.6.7-10, 17), Marcellus'un arkasından gidenlerin Prokopios'u destekleyenlerden farklı olması gerekmez. Halkın Prokopios'u tercih etmesinin temelinde mali sıkıntıların artması yatmaktadır. Ammianus ayrıca en azından şehir sakinlerinin

⁹¹ Burada Isauria'lılar yeniden karşımıza çıkar. Kyzikos'u savunan Aliso adlı *tribunus* daha sonra Isauria'lı haydutlar tarafından, muhtemelen bir çarpışma sırasında öldürülmüştür (Amm. Marc. 26. 8.10).

Valens'in yönetiminden hoşnut olmadıklarını bildirmektedir. Benzer şikâyetler daha önce Philippus Arabs'ın saltanatı altında da Anadolu ve doğu eyaletlerinde yaşanmıştır⁹².

Bunun dışında Prokopios'un Anadolu halklarını kazanmak için başka yollar denediği anlaşılmaktadır: Prokopios'un en büyük destekçisi olan Anadolu'da yazıtlar Iulianus'u "philosophiasına saygı duyulan imparator" olarak onurlandırmaktadır. Iulianus'un ölümünden sonra onu bu şekilde selamlayan şehirler, muhtemelen Valens ve yakın çevresindekileri kaba ve cahil bir millet olarak bilinen Illyria'dan geldikleri için küçük görüyorlardı (Lenski 2002: 93). Prokopios'un bunu lehine kullandığı anlaşılmaktadır. Ammianus Marcellinus Prokopios'un Kilikia'da seçkin bir aileden geldiğini ve iyi bir eğitim aldığını söyler (Amm. Marc. 26.6.1). Valens sadece Latince bilmesine ve Yunancayı bölük pörçük konuşmasına rağmen (Lenski 2002: 94), Prokopios doğduğu yer itibarıyla doğal olarak Yunancaya, ayrıca Latinceye hâkimdi (Amm. Marc 26.7.15). Eğitim konusunda Valens'e karşı üstün olduğunu bilen Prokopios bunu sikkelerinde belli etmiştir. Bunlarda Iulianus'un anısını yaşatmak, aynı zamanda da eğitimini vurgulamak amacıyla uzun sakallı portresi yer alır (Lenski 2002: 96). Nitekim Themistios Prokopios'un ölümünden sonra, Valens'in "silahlar arasında yetiştiğini", diğerinin (burada Iulianus kastedilmekle birlikte, kuzeni Prokopios'a gönderme yaptığı anlaşılmaktadır; Lenski 2002: 96) ise "sakal bırakarak" en bilge hükümdar olduğunu ima etmesine rağmen felsefeyi savunmadığını belirtir (Themist. Or. 7.99c-d). Dolayısıyla insanların aldığı eğitim ve bu eğitimin temeli olan Yunan dili ve kültürünü ön planda tutan Anadolu şehirlerinde Prokopios'un Valens'e nazaran daha fazla destek görmesi beklenebilir. Hem kökenleri hem de aldıkları eğitim

⁹² 248'de meydana gelmiş olay hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Başlıca kaynağımız Zosimos'a göre (Zos. 1.20.2-21) Philippus Arabs kardeşi Iulius Priscus'u Syria ordularının komutanlığına getirmiştir. Bu arada doğuda Priscus'un kötü yönetimi ve koyduğu ağır vergiler yüzünden sıkıntı içindeki halk sonunda eyaletler Iotapianus adlı birini imparator ilan etmiştir. Yazıtlardan ve bir papirüsten anlaşıldığına göre Priscus Mezopotamya valisi ve bir *corrector*du. Bu sıfatıyla doğu eyaletleri valilerinin üzerinde bulunuyordu ve pratikte vakil imparator olarak görev yapmaktaydı (Potter 2004: 239). Bu konumu Priscus'a suiistimallerde bulunması için fırsat yaratmış olabilir. Iotapianus'un kökeni belli değildir, ancak Körner isminin Kommagene kraliyet ailesinden kraliçeler I. ve II. Iotape ile benzerliğinden yola çıkarak, Kommagene kralları soyundan gelmiş olabileceğini düşünmektedir. Diğer kaynağımız Polemius Silvius'a göre isyan askerî karakterde değildir; Kommagene'liler ve Syria'luların öncülüğünde başlamıştır (Körner 2009). Potter Philippus'un saltanatı sırasında çıkan bazı isyanların Roma'nın 1000. kuruluş yıldönümü kutlamaları ile ilgili olabileceğini düşünmektedir. Yeni binyıl inancı ve bu rakamın çevresinde gelişen radikal bir değişim beklentileri İskenderiye ortaya çıkan bir peygamberin yarattığı kargaşa ile ilişkili görünmektedir (Potter 2004: 240). Iotapianus örneğinde böyle bir ima yoktur, ancak hem bu hem de Prokopios olayı Anadolu'da doğrudan vergilerden dolayı halkın yeni bir imparator seçme giriş açısından ilginç örneklerdir.

dolayısıyla ne Valens ne de kardeşi Valentinianus Anadolu halklarının gözünde imparatorluğun sorumluluğunu alabilecek ideal imparatorlar değildi (Lenski 2002: 97).

Verdiğimiz örnekler, taht mücadelelerinde propagandanın ne kadar büyük rol oynadığını göstermektedir. Taht mücadelelerinde olabildiğince hızlı hareket etmek ve doğru mesajları vermek önem taşımaktadır. Kitle iletişim araçlarının bulunmadığı bir çağda mektuplar, sikkeler, heykeller vb. yollarla yürütüle propaganda faaliyetlerinin, yukarıda da vurguladığımız üzere somut sosyoekonomik vaatlerden yoksun olduğu görülmektedir. Kullanılan ifade ve sembollerin toplumun hangi kesimlerine hitap ettiği konusuna gelince, bunların niteliklerine bakarak daha ziyade alt sınıfların hedef alındığını söylemek mümkündür. Gerek yeni çağ inancı gibi metafizik mesajlar ve bunların halkın dolaşımındaki sikkeler üzerinde görülmesi, muhtemelen mali yüklerinin azaltılmasını bekleyen üst sınıfların ilgisini çekmemiştir.

2. Valiler

Kaynaklara bakıldığında, valilerin yolsuzlukları ve işledikleri diğer idari suçların Anadolu şehirlerinin şikâyetleri arasında başı çektiği fark edilir. Gıda sıkıntısı yüzünden meydana gelen bazı şiddet olaylarını bir kenara bırakırsak, şehirler veya eyaletler valilerle olan sorunlarını bürokratik yollardan, imparatora ya da mahkemelere başvurarak halletmişlerdir. Bu sürecin ayrıntıları başka bir bölümde ele alınmıştır. Burada valilerin ne gibi sıkıntılardan sorumlu olduklarına değinilecektir. Şikâyetlerin büyük bölümü valilerin yolsuzluklarıyla ilgilidir. Tacitus'un resmî arşivlere ulaşabilmesi, bize birçok olayı aktarmasını sağlamıştır. Bazen bu duruşmaların amacından sapıp, senatörler arasındaki kişisel düşmanlıklara alet olduğu görülür. Ne yazık ki, çoğu davada şikâyetlerin niteliği ve ayrıntılarına hiç değinilmemiştir; Tacitus çoğu kez sadece iddiayı dillendirir; işin iç yüzünü nadiren ayrıntılarıyla anlatır.

Cicero çok daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır ve görevi dolayısıyla bunların büyük kısmı Asia ve Cilicia valileri ile ilgilidir. Cumhuriyet ve *Principatus*'ta görev yaptığı bilinen 55 Cilicia

valisinden sadece üçünün yolsuzluk suçuyla mahkemeye çıkarıldığı bilinmektedir (Ertekin 2008: 368). Bunlardan biri, MÖ 53-51 yılları arasında valilik yapmış A. Claudius Pulcher'dir. Döndükten sonra P. Cornelius Dolabella tarafından görevi kötüye kullandığı iddiasıyla *maiestas* suçunda dava açılmıştır. Pulcher'in Kilikia'daki faaliyetleri hakkında bidiklerimiz bütünüyle Cicero'nun mektuplarına dayanmakla birlikte, ikisinin arasındaki husumeti (Magie 1950: 1248, dpn. 34) akılda tutmak gerekir. Cicero'nun mektuplarına bakılırsa Pulcher hakkındaki en büyük şikâyet vergilerle ilgilidir. Valilerin yeni vergi koyma ve mevcut vergileri arttırma gibi yetkileri olmamasına rağmen (Ertekin 2008: 371), Pulcher *venditio tributorum* (bir çeşit tüketim vergisi) adı altında bir vergi getirmiştir (Cic. *Att.* 5.15.2, 6.2.5; *Fam.* 3.8.5) Buna ilaveten şehirlerden aşırı talepleri, eyaletin kendisini onurlandırması için baskı uygulamak gibi suçlarla itham edilmiştir (Ertekin 2008: 372-373). Valiye eyaletler tarafından yöneltilen suçlamalar karşısında, vali de Roma'ya lehine tanıklık yapacak elçiler gönderilebiliyordu. Cicero'ya bakılırsa Appius böyle bir girişimde bulunmuş (Cic. *Att.* 5.16.2; *Fam.* 3.8.3-5), hatta bunun masraflarını da yeni bir vergi koyarak eyalet sakinlerinden çıkarmıştır (Lintott 1993: 78). Bunların dışında ayrıca Kıbrıs'ta haraç ve tefecilerle işbirliği gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir (Ertekin 2008: 373).

Kilikia'nın yolsuzluklara adı karışmış diğer iki valisi Iuvenalis'in bir yergisine konu olmuştur:

*“uzun zamandır hasretini çektiğin eyaletin seni
Bir vali olarak bağırına bastığında, öfkeni frenle, bir sınır koy,
Gem vur açgözlülüğüne, merhamet et vergi yoksulu halkına
Sağlam kemiklerinin iliklerine kadar emilip kurduğunu görüyorsun onların;
Özen göster yasaların gerektirdiğine, curianın buyruklarını dikkate al,
Dikkat göster kaç onur unvanının iyi yöneticileri beklediğini,
Senato tarafından suçlu bulunup
Haktanır bir şimşekle Capito'nun ve Numitor'un, şu Cilicia'lı korsanların*

Nasıl mahkûm edildiğine, Ama neye yaradı bu mahkûmiyet?”

(Juv. 8.85-93)

Cossutianus Capito 57'de Kilikia'lılar tarafından suçlanmış (Tact. Ann. 13.33) ve rakibi Thrasea Paetus tarafından itham edilerek *repetundae* yasası uyarınca cezalandırılmıştır. Ancak suçlamaların niteliği bilinmemektedir. Diğer taraftan pasajdaki Numitor'un kimliği ve ne gibi yolsuzluklara karıştığı gibi bilgilerden yoksunuz, ama 76/77-77/78 arasında imparator *legatusu* olarak Kilikia'da bulunmuş L. Octavius Memor olduğu tahmin edilmektedir (Ertekin 2008: 376). Fakat suçlamaların ne olduğu belli değildir.

P. Cornelius Dolabella ve Gaius Verres verilebilecek en uç örneklerden ikisidir. Dolabella MÖ 44 yılı için Caesar tarafından yerine geçmesi için seçilmişti. Caesar'ın ölümünden sonra Senato Dolabella'yı Syria valiliği için görevlendirdi. Emrinde bir lejyonla ayrılan Dolabella, anlaşılan yol üzerine biraz para toplamının iyi olacağını düşünmüştü. Bu arada Asia Eyaleti valisi Gaius Trebonius belki de Dolabella'nın niyetini anladığından, onun Pergamon ya da Smyrna'ya girmesini yasakladı. Ancak Dolabella Smyrna'yı beklenmedik şekilde ele geçirerek Trebonius'u öldürmüş, bütün vergi gelirlerine el koymuş, Anadolu şehirlerine ait mülkleri satmıştır. Bu arada bir lejyon daha asker toplayıp kendisi de *imperator* unvanını almıştı. Daha sonra Lykia'da gemi sahiplerinden, askerlerini Syria'ya nakletmek için zorla 100'den fazla ticaret gemisi aldı. Cicero Dolabella'nın emrindeki 60 ton kapasiteli gemilerden oluşan ve Lykia'dan İtalya'ya hareket etmek için hazır bekleyen, içi gasp edilmiş mallarla dolu bir filonun varlığından söz etmektedir (Cic. Fam. 12.15.1 vdd.). Tarsos'a varan Dolabella burada olumlu karşılanmış hatta kendisine asker bile verilmiştir⁹³.

⁹³ Tarsos bunun bedelini pahalya ödemiştir. Şehir Gaius Cassius ve Dolabella'yı destekleyenler arasında bölünmüştü. Ancak Cassius Dolabella'yı bozguna uğrattınca, şehri 1500 talent ödemeye mahkûm etmiş, şehir halkı tapınaklardaki kutsal eşyalara kadar ne varsa parayı bulabilmek için satmıştı. Toplananlar yeterli gelmeyince, özgür insanlar çoluk çocuk demeden köle olarak satılmış, sonunda Cassius şehrin düştüğü içler acısı hâli görünce onları affetmeye karar vermişti (App. B. Civ. 4.64).

Cicero Verres'in karıştığı yasa dışı faaliyetleri *in Verrem*'de detaylıca anlatmış⁹⁴ ve diğer yerler dışında Anadolu'da yaptığı yağmayı gözler önüne sermiştir. Gaius Verres, MÖ 80'de Dolabella'nın yanında Asia'ya *quaestor* olmuştur. Cicero'nun anlattıklarına bakılırsa (Cic. *Verr.* 2.1.49 vdd.) Verres Anadolu'ya varır varmaz Erythrai ve Halikarnassos'ta heykellere el koymuş, Samos'taki Hera Tapınağı'nın soymuştur. Ardından Aspendos'ta "tek bir heykel bırakmamıştır". Perge'de Artemis Kutsal Alanı'ndaki kült heykelinin altınlarına el koymuş ve gasp ettiği bütün sanat eserlerini evinde sergilemiştir⁹⁵. Lampsakos'ta Verres şehrin önde gelen kişilerinden Philodamos'un kızına göz dikmiş ve akşam yemeği sırasında kızın kendisine getirilmesi için talimat vermişti. Yemekte çıkan olayları haber alan Lampsakos'lular toplanarak kargaşa çıkarmış, evi içinde Verres ile birlikte yakmaya kalkmışlardı. Miletos'ta ise halktan kendisini Myndos'a kadar götürecek bir gemi talep etmiş bu arada devlet adına aldığı söyleyerek yün stoklarını gemiye yükletmiş, ardından gemiyi satmıştı⁹⁶. *Quaestor* olarak Anadolu'da bulunduğu sırada Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Phrygia'da önce tahıl talebinde bulunmuş, fakat ardından ne tahılı ne de diğer malları kabul ederek isteğini nakde çevirmişti. Verres'in bu kadar serbest hareket etmesinde, altında çalıştığı Dolabella'nın sorumsuz davranışları da rol oynamıştır.

22'de Asia Eyaleti tarafından mahkemeye verilen eski vali Iunius Silanus'un suçu rüşvet ve şiddet kullanmaktı (Tact. *Ann.* 3.66 vdd). 57-58'de üç farklı eyaletin valisi nedeni belirsiz suçlamalara maruz kalmıştır: Asia, Lykia ve Kilikia'ların davaları sonuca ulaşmış, valiler cezalandırılmıştır (Tact. *Ann.* 13.33). Bithynia-Pontus valilere karşı açılan davalar konusunda adını en sık duyduğumuz Anadolu eyaletidir. 49'da Cadius Rufus Bithynia'lılar tarafından rüşvet almakla suçlanmıştır (Tact. *Ann.* 12.22). Claudius döneminde Iunius Cilo büyük paralar aldığı iddiasıyla Bithynia'lılar tarafından mahkemeye çıkartılmıştır (Cass. Dio 61.33.6). 58'de Publius

⁹⁴ MÖ 70 yazında, geçen üç yılın Sicilya valisi olan Verres, Sicilya halkı adına Cicero tarafından mahkemede eyaletten yüklüce miktarda para çaldığı için suçlanmıştır. Hayatı hakkında fazla şey bilinmeyen Verres'in babası bir senatördü. Önceleri Gaius Marius'un yanında yer almıştır. Sulla Beneventum'da kendisine arazi vermiştir. MÖ 74'te rüşvetle Roma'da şehir *praefectus* olmuştur. Daha sonra Sicilya valiliğine atanmış ve yolsuzluklarıyla adayı talan etmiştir. Mahkemeden sonra Massilia'ya sürgüne giden Verres, MÖ 43'te Marcus Antonius'un emriyle öldürülmüştür.

⁹⁵ Buna karşılık Publius Servilius'un Isauria seferinde ele geçirdiği ganimetler ve sanat eserlerinin tek tek listelenerek, ayrıntılarıyla tanımlaması ve kayıtların devlet arşivinde saklanmasını Cicero örnek davranış olarak göstermektedir (Cic. *Verr.* 2.1.57).

⁹⁶ Cicero'nun anlattığına göre gemi İspanya'nın doğu sahilindeki Dianium ile Sinope arasında Roma'nın düşmanlarına mesajlar taşıyordu. Bu düşmanlar Sertorius ve VI. Mithradates'ti (Cic. *Verr.* 2.1.87)

Suillius Rufus'a yöneltilen –fakat Tacitus'a göre düzmece olan- suçlama Asia valiliği sırasında halkı soymak ve eyalet hazinesinden zimmetine para geçirmektir (Tact. Ann 13.43). Yine Tacitus, Asia valisi Barea Soranus'un "eyaleti dalaverelerle isyana teşvik ettiği" gerekçesiyle mahkemeye çıkarılmasını Nero'nun bir komplosu olarak değerlendirmektedir (Tact. Ann. 16.23). İmparatorun saltanatı sırasında Bithynia'lılar valileri Tarquinius Priscus'u rüşvetle suçlamışlardır. Tacitus'un söylediğine göre bu senatörlerin hoşuna gitmişti, çünkü Priscus da daha önce kendi *proconsulu* Statius'u itham etmişti (Tact Ann. 14.46). Görüldüğü gibi kişisel husumetler yargılama sürecini etkileyebiliyordu. 109-110'da Bithynia'lılar yine sahneye çıkmıştır. Bu sefer itham edilen vali, Genç Plinius'un savunduğu Iulius Bassus'tur. Dava süreci Plinius tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır (Plin. Ep. 4.9). Suçlama alışlageldiği üzere rüşvettir. Davacılar Bassus'un rüşvet aldığı ileri sürmüş, fakat Bassus da bunların aslında hediye olduğunu iddia etmiştir. Sonunda Bassus'un beraatine karar verilmiştir, ancak yine Plinius'tan valinin verdiği bütün kararların iptal edildiği ve Senato'nun iki yıl içinde başvurulması hâlinde Bassus'un cezalandırdığı kişilere yeniden yargılama hakkı verdiğini öğreniyoruz (Plin. Ep. 10.56). Ancak Plinius'un bir valiyi Bithynia'lılara karşı tek savunuşu bu olmamıştır. Plinius bir başka mektubunda hayretle ("Yine Bithynia'lılar!") eyalet sakinlerinin bu sefer Varenus Rufus'a karşı bir suçlamayla karşısına çıktığını yazar ki (Plin. Ep. 5.20), bu kişi daha önce Bassus vakasında onlar için avukatlık yapmıştır. Ne var ki, dava sürecini uzun uzadıya anlatan Plinius valinin neyle suçlandığına değinmemiştir. Farklı türde bir suçlamadan Cassius Dio bahseder. Septimius Severus'un saltanatı sırasında açılan davada Asia valisi Apronianus rüşvetten farklı iki iddianın hedefi olmuştur (Cass. Dio 77.8): Söylenenlere göre bakıcısı Apronianus'un imparatora olacağına dair bir rüya görmüş ve bu amaçla büyüye baş vurmuştur. Diğer suçlama ise valilik makamında bulunmadığına ilişkindir.

Her şeye rağmen, yetkinin yetenekli ve enerjik valilerin elinde toplanmasının önüne tamamen geçilmesi imkânsızdı. Ancak örneğin, Mısır gibi stratejik öneme sahip bir eyalette senatörlerin faaliyetleri yasaklanmıştı ya da Parthia'ya yapılacak seferlerde ordunun başına geçen kişiler imparatorun güvendiği yakın akrabalarından ya da arkadaşlarından seçilmekteydi. En büyük tehlike, bir valinin doğduğu eyalete atanması ve burada güç kazanmasıydı. 175'te, kendisine önce Syria daha sonra da Mısır valiliği verilen Avidius Cassius Marcus Aurelius'a başkaldırmış ve Mısır ile birlikte diğer doğu eyaletlerini elinde tutmuştu. İsyanın

bastırılmasından sonra, valilerin doğdukları eyalette görev yapmaları yasaklanmıştır⁹⁷. 24'teki bir davada, Tiberius'un sadece şahsi kölelerini ve varlıklarını satmakla görevlendirdiği Asia *procuratoru* Lucilius Capito, valinin yetkisini üzerine alarak asker toplamaya girişmekle suçlanmış, dava sonunda cezalandırılmıştır (Tact. Ann. 4.15). Valilerin elinde askerî yetkiler bulunması doğal olarak tehlikeli sonuçlar doğrabiliyordu. Böyle bir olay 52'de Kappadokia'da meydana gelmiştir: O yıl Armenia ile Iberia'lılar arasında patlak veren savaş, Roma ve Parth'ların arasını bozmuştu. Iberia kralı Phrasmenes, oğlu Radamistus'u tahttan uzak tutmak için onu, kardeşi Mithradates'in yönettiği Armenia'yı ele geçirmek için kışkırttı. (Tact. Ann. 12.49). Kappadokia valisi Iulius Paelignus, imparator Claudius ile çok yakındı. Topladığı yardımcı kuvvetlerle birlikte Armenia'yı geri almak için harekete geçti. Ama eyalet sakinlerine verdiği zarar, düşmana verdiği kadar çok daha fazlaydı. Askerleri de terk edince, yerel halkın saldırılarına karşı savunmasız kalan Paelignus, çareyi kendisine pahalı hediyeler sunan Radamistus'un yanına kaçmakta buldu ve bununla da kalmayarak Radamistus'u taç giyme töreni yapmaya ikna etti. Törende Paelignus Radamistus'un sağ kolu olarak yanında yer almıştı. Elbette bu Roma için küçük düşürücü bir durumdu. Olay duyulunca, "bütün Romalıların Paelignus'a benzemediğini göstermek" amacıyla bir ordu toplandı. Helvidius Priscus komutasındaki ordu Torosları aştı; Priscus'un amacı aslında krizi savaş yerine diplomasi ile çözmekti, ama Parth'larla bir savaş çıkması ihtimaline karşı Syria'ya geri çağrıldı. Bu sırada, Armenia'yı işgal için bir fırsat çıktığını gören Parth kralı I. Vologaeses sınırı geçti ve Armenia'yı işgal etti, fakat iklimin çetin kış şartları yüzünden gecikmesi onu bölgeyi terk etmeye zorladı. Radamistus ise Armenia'lıların kendisine isyan etmesi yüzünden ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Tacitus Paelignus'un Radamistus ile olan ilişkisinin geçmişi hakkında bir şey söylememektedir. Ama prenten hediyeler aldığına bakılırsa ikisinin yakın oldukları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Armenia'ya yaptığı seferin nedenleri de belirsizdir. Muhtemelen bu sadece ganimet veya ün için yapılmış bir hareketti. Romalı bir valinin bir Armenia prensinin sağ kolu olması, kabul edilemez bir olaydı ve Priscus'un müdahale için gönderilmesi de bu utanç verici davranışın Romalıları düşmanlarının gözünde küçük düşürmesini engellemek içindi.

⁹⁷ CJ 1.41'de hiç kimsenin imparatorun özel izni olmadan doğduğu eyalete vali olamayacağı bildirilmektedir.

Sonuç olarak, İmparatorluk Dönemindeki yolsuzluk iddialarına rağmen, Verres ya da Dolabella gibi “kötü şöhretler” çıkmamıştır. Bunda birkaç etken rol oynamış görünmektedir: Valiler üzerindeki kontrol mekanizması daha sağlıklı bir şekilde işletilebilmiştir. Hem nispeten daha iyi işleyen mahkeme süreci hem de imparatorun bazı durumlarda bizzat olaylara müdahale edebilmesi etkili olmuştur. Dolabella ya da Verres gibileri iç savaşların yarattığı karmaşa içinde ellerindeki geniş yetkilerle (mesela *imperium* yetkisi artık imparatordaydı) istedikleri gibi hareket edebilmişlerdi. Ayrıca elleri altındaki askerî kuvvetlerin sınırlı oluşu, şehirler üzerindeki hâkimiyetlerini kısıtlamıştır.

3. Komutanlar

Anadolu'nun büyüklüğü ve nüfusu göz önüne alındığında valilerin elindeki kuvvetler çok cılız kalıyordu. Bilindiği gibi lejyonların büyük kısmı sınır eyaletlerinde konuşlanmıştı ve hepsi *legatus Augusti pro praetore* olarak bilinen bir *legatus* aracılığıyla imparator tarafından kumanda edilmekteydi. Asia Eyaleti ise tarihçilerin “Senato eyaletleri” olarak adlandırdığı ve Senato'nun kendi içinden kura ile seçtiği senatörler tarafından yönetilen eyaletlerden biriydi. Bu eyaletlerde fazla asker barındırılmamasının sebebi açıktır: Öncelikle valinin gerektiğinden fazla güçlenmesini önlemek ve -valilerin bir yıl için atandığı göz önüne alınırsa- sürekli komuta değişikliğinden sakınmak. Buna karşılık, komutanlar görevleri gereği emirleri altında ciddi kuvvetler bulundurduğundan yarattıkları sorunlar da ciddi oluyordu. Birçoğu emri altındaki lejyonlara dayanarak istediği gibi davranma hakkını kendinde bulmuştur. Komutanların giderek artan aşırılıklarının arkasında, Roma'nın imparatorluk yolundaki hızlı ilerleyişi olduğu bilinen bir gerçektir. MÖ 2. yüzyılın başlarında, Roma'nın yönetiminde söz sahibi olanlar, dikkatlerini sadece Yunan dünyası ile aralarındaki siyasi sorunlara değil, aynı zamanda burada gördükleri lüks yaşama, mevcut maddi kaynaklara ve köklü kültüre de çevirmişlerdi. Bu durum Roma aristokrasisi arasındaki prestij mücadeleleri ile körüklenmiştir. Sonuçta, doğudaki kaynakların ele geçirilmesi ve kullanımına yönelik çabalar, aristokrasinin giderek yozlaşmasına sebep olmuştur. Polybios Roma'nın adını vermeden durumu özetler:

“Bir devlet büyük tehlikelerle dolu bir dönemi atlatıp, tartışmasız bir hâkimiyet kurduğunda, aynı zamanda büyük bir refaha kavuşur; insanların hayatı gösterişli hâle gelir ve memuriyetlere ya da diğer ihtirash amaçlara ulaşmak için şiddetli bir istek gösterirler.”

(Polyb. 6.57)

Diğer bir deyişle Akdeniz'deki Roma hegemonyası Roma aristokrasisinde bir rekabet ortamı yaratmıştır. MÖ 227'de *praetor*ların sayısı ikiden dörde ve MÖ 197'de İspanya'daki eyaletlerin idaresi için altıya çıkarılmıştır. Bunun sonucunda, her yıl altı *praetor* konsüllük için rekabete girişmiştir. Scipio Africanus ve T. Quinctius Flaminius gibi hırslı komutanların hedefi olan konsüllük, bu kişilerin görkemli kariyerleri yüzünden daha da arzulanan bir mevki hâline gelmiştir. Roma'nın hâkimiyetini sağlamlaştırabilmesi için, her zaman söylediğimiz gibi öncelikle önde gelen yerel ailelerle ilişki kurması gerekiyordu. Roma toplumun temel taşlarından biri olan hamilik ilişkileri eyalet idaresinde de komutanlar –ve diğer yüksek memurlar– tarafından kullanılmıştır. Bu gücü elde etmek için memuriyet basamaklarının kanuna uygun işletilmediği görülmektedir. MÖ 198'de Flaminius *praetor* ya da *aedilis* olmadan konsüllüğe aday olmuştur (Liv. 32.7.8). Bilindiği gibi, MÖ 180'de yapılan düzenlemelerle *cursus honorum* meydana getirilerek konsül olabilmek için memuriyetlerde sırayla belli bir zaman geçirilmesi şartı koyulmuş, MÖ 151'de de Marcus Claudius konsüllüğün art arda iki kez yapılmasını yasaklayan bir kanun geçirmiştir. Ancak bu yasalara rağmen, eyaletler sayesinde elde edilebilecek kişisel servetin önüne geçilememiştir.

MÖ 200'den sonra zafer alaylarında görülen artışın da yukarıdaki sebeplerle doğrudan ilişkisi vardır ve bunların hemen hepsi sadece *praetor*lar tarafından yapılmıştır. Özellikle İspanya'da görülen bu durum, yeni fethedilmiş toprakların kontrol altına alınmasından kaynaklanmaktaydı, fakat tehlikenin farkına varılınca MÖ 170'lerin ortalarında zafer alayı düzenleme yetkisi konsüllerle sınırlandırılmıştır. 2. yüzyıl boyunca çıkartılan *lex Oppia*, *lex Calpurnia*, *leges Aelia et Fufia* gibi yasalar, idari ve askerî görevleri amaçlayan hırslı aristokratları dizginlemeyi ve giderek güçlenen Cumhuriyet'in yeni koşullara ayak uydurmasını hedefliyordu. Yavaş yavaş tırmanan gerilim Tiberus Gracchus'un *tribunusluğu* ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.

Özellikle Geç Cumhuriyet'te komutanların istismarlarının arttığı görülmektedir. Bunun asıl sebebi Senato tarafından konsüllere belli olaylara müdahale etmeleri için verilen özel ve sınırsız yetkililerdir⁹⁸ (*imperium maius* ve *infinium*). Söz konusu dönemde deniz aşırı özelliği olan bu yetkiler çok geniş bir alanı kapsamakta ve uzun bir süre için verilmekteydiler. Üstelik eyaletlerin normal idari prosedürleri dışında ve onlardan bağımsız bir yapıya sahiplerdi. Yetkideki en büyük kısıtlama, kullanılacağı alanın (*provincia*) belirli bir sınırı olmasıydı. En erken yetkiler MÖ 74'te Marcus Antonius (hatip) ve MÖ 67'de Pompeius'a korsan tehlikesi için verilenlerdir. Her ikisine de “denizden 50 deniz mili mesafedeki alanlarda valilerinkine eşit” yetkilerle donatılmışlardır (Vell. Pat. 2.31.2). Ancak bu yetkiler kaçınılmaz olarak valiler ve komutanlar arasında çekişmelere neden olmuştur. Örneğin Pompeius Girit valisi Caecilius Metellus ile korsanlara yapılan muamele hakkında anlaşmazlığa düşmüştür, fakat Pompeius'un MÖ 66'da Mithradates için yetkilendirilmesine bakılırsa, ciddi sorunlar yaşanmadığı anlaşılmaktadır. MÖ 57'de ise Roma'nın tahıl stokunun kontrolü beş yıl için kendisine verilmiştir, ancak bu sefer aldığı yetki tahıl sağlayan eyaletlerin valilerine kıyasla çok daha geniştir (Crawford 1992²: 204). Komutanlık ve *imperium infinium* gibi yetkiler MÖ 1. yüzyılda yükselmenin ve servet edinmenin kısa yolu oldu.

Özel yetkilerle donatılan konsüllerin eyaletlere verdiği büyük sıkıntılar iki sebebe bağlanabilir: Bunlardan biri mali yükümlülükler, diğeri de kişisel ihtiraslar nedeniyle Anadolu'nun savaş alanı hâline getirilmesidir. Aslında iki olgu birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Sadece Quintus Labienus ve Sextus Pompeius gibi vakalar daha ziyade Roma'ya isyan niteliğine bürünmüş ve servet ikinci planda kalmıştır. Açgözlülük için Mithradates Savaşları iyi bir örnektir. MÖ 99/98'de Anadolu'ya geçen Gaius Marius'un ziyaretinin sebebi tamamen kişiseldi:

“Metellius'un sürgünden geri dönmesine izin veren kararname yayınlanınca, Marius buna hem sözle hem de hareketleriyle karşı çıktı. Metellius'un dönmesi fikrine katlanamadığı için, görünüşte Tanrıların Anası'na adakta bulunmak için Kappadokia ve Galatia'ya doğru yelken açtı. Ancak asıl amacı farklıydı: Barışa ve kamu hayatına herhangi bir eğilim

⁹⁸ MÖ 80'den 48'e kadar olan verilen *imperium* yetkileri için bkz. Boak 1918. Bunlar daha sonra Augustus'un kabul ettiği yetkilerin temelini oluşturmuştur.

göstermediği için ve nüfuzu ile saygınlığını giderek yitirdiğini düşünerek yeni maceralar aramaya başladı. Eğer Asia krallarını kıskırtırsa ve Roma'ya karşı savaşa girişmesi beklenen Mithradates'i harekete geçmeye zorlarsa, ona karşı toplanacak orduya komuta etmesi için kendisi seçilecekti ve böylece şehri zafer alaylarıyla, evini de Pontos'un zenginlikleri ile dolduracaktı. Bu amaçla, Mithradates ona saygıda kusur etmemesine rağmen, Marius krala 'ya Romalılardan güçlü ol ya da onların isteklerine sessizce boyun eğ' demişti. Bu konuşma, daha önce sıkça Romalıların konuşmalarına şahit olan kralı şaşırtdı, çünkü ilk kez bu kadar cesurunu duyuyordu.”

(Plut. Mar. 31)

Appianos'un anlattıklarına bakılırsa (App. *Mith.* 11 vdd.), Bithynia kralı IV. Nikomedes'i tahtından indiren ve Kappadokia'yı işgal eden Mithradates ile ilgilenmek üzere Senato, Manius Aquillius'un aynı adlı oğlu ile arkadaşlarını MÖ 89'da Anadolu'ya göndermiştir. Aquillius Kappadokia ve Bithynia krallarını tekrar tahta geçirmeyi başarmıştı ve Mithradates de sessizce geri çekilmek zorunda kaldı. Nikomedes kendisini tekrar tahtına kavuşturacak komutanlara büyük meblağlar vaat etmişti, ama kralın hemen ödeme yapacak kaynakları olmadığından ve Mithradates'e güvenemediklerinden dolayı, Aquillius ve arkadaşları parayı bir an önce alabilmek amacıyla Nikomedes'e Pontos'u işgal etmesi için şantaj yapmışlardı. Mithradates şikâyet için Senato'nun huzuruna çıktığında, Romalılar onun Nikomedes tarafından zarar görmesine müsaade etmeyeceklerini, fakat Nikomedes'e karşı bir saldırının da onaylanmayacağını belirtmişlerdi. Mithradates savaş için bir neden bulmuştu: Romalılar bütün dünyayı kendi açgözlülüklerine esir edeceklerdi (Sall. *Hist.* 4.69.5, 22). Mithradates Savaşları, tek bir kişinin başlattığı büyük bir savaş olarak bir ilki temsil ediyordu. Savaşın nedeni Aquillius'un kasıtlı provokasyonu değil yanlış hesaplarıydı. Önemli olan nokta, Marius ya da Aquillius gibilerinin açgözlülüğü yüzünden Roma'ya her zaman sadık kalmış bir kralın gözden çıkarılmasıdır. Appianos'un Senatoda Mithradates'in Roma'yla savaşacağı beklentisinin bulunduğunu aktarması, Marius ve Aquillius'un istediklerini yapmalarına ortam sağlamıştı.

Ordunun beslenmesi, lojistik, erzak, tazminat, ceza gibi nedenlerle Anadolu şehirlerinden yüklü miktarlarda para toplanmıştır. Bu arada yeni vergiler de koyulmuştur ve böylece vergi

tahsildarları ile komutanların yolları kesişmiştir. Akla ilk gelen örneklerden biri kuşkusuz Sulla'dır. I. Mithradates Savaşı sırasında, MÖ 87'de Atina'dan gelen yardım çağrısına uyarak beş lejyonluk bir kuvvetle Yunanistan'a ayak basan Sulla, iki yıl içinde Mithradates'i anlaşmaya razı etmeyi başarmıştı. Fakat bu antlaşma askerlerin hoşuna gitmemiştir, çünkü

“en büyük düşmanları olan ve bir günde 150.000 Romalıyı öldüren bir kralın, bütün varlığı ve dört yıl boyunca Asia'dan topladığı ganimetler ile vergileri yanında götürmesini utanç verici buluyorlardı”

(Plut. Sull. 24)

Aslında askerlerin düşündüğü elbette ellerine geçecek ganimetlerdi. Sulla kendisini savundu, ama çok geçmeden Anadolu'da yeni bir kaynak yarattı:

“Tazminat olarak belirlediği 20.000 talenti şehirlerden istedi. Bu arada kendi topraklarında kalan askerlerin vahşi tavırları ve zorbalıkları varlıklı aileleri perişan etmişti. Her ev sahibinin misafirine günde dört tetradrahmi vermesi ve misafirleri ile arkadaşlarına akşam yemeği hazırlamasını bildiren emirler yayınlanıyordu. Subaylar günde 50 drahmi ve birini evde diğerini dışarıda giymek üzere bir çift kıyafet alacaktı.”

(Plut. Sull. 25)

Sulla'nın Senato'dan çekinmeden ve ciddi bir direnişle karşılaşmadan yaptıkları daha sonra Pompeius'a örnek olmuştur. MÖ 83'ten 70'teki konsüllüğüne kadar *imperium* yetkisini kesintisiz olarak elinde bulunduran Pompeius, batıdaki faaliyetleri sırasında birçok dost –aslında *clientela*- edinmiş ve inanılmaz bir servete sahip olmuştu. Konsül olduktan sonra ise MÖ 67'deki fırsatı kaçırmamış ve doğuya gönderilmiştir. Burada Senato'ya danışmaksızın düzenlemeler yapıp yeni vasal krallıklar kurmuş ve büyük bir servet elde etmiştir. Rakamları belirtmekte fayda vardır: Anadolu seferinden sonra, zaten savaş ganimetleri almış olan askerlerine 16.000 talent daha dağıtmıştır. Bu dağıtıma göre Pompeius emrinde sekiz lejyonun olduğu hesaplanmıştır (Badian 1968: 72-73). Bu kadar cömert bir komutanın emrindeki askerlerle Roma'dan uzakta istediğini

yapması mümkündü kuşkusuz. Ancak dahası vardır: MÖ 50'lerden önce Pompeius Roma'nın en zengin simalarından biriydi. Ganimetlerden edindiği servetin bir kısmını başkentte konumunu sağlamlaştırmak için kullanmıştı (Crawford 1992²: 172). Kilika'da Cicero'nun görevlerinden biri Pompeius'un Kappadokia kralı III. Ariobarzanes'e verdiği borcun düzenli ödenmesini sağlamaktı (Cic. Att. 6.1.2). Pompeius'un kralla doğrudan bir ilişkisi yoktu, sadece krallığın büyükbabası I. Ariobarzanes'ten babası II. Ariobarzanes'e geçmesine şahitlik etmiş ve onay vermişti. Çok dolaylı bir "bağış" olmakla birlikte, anlaşılan kral başka borçların bedelini ağır ödüyordu. Ayda 33 talent vermesine rağmen, bu miktar faizi bile karşılamamaktaydı ve yapılan bir hesaba göre toplam borç 3300 talenti buluyordu (Badian 1968:74). Bu kadar büyük bir paranın geri dönmeme tehlikesi vardı ve Cicero'ya bakılırsa Pompeius parayla pek ilgilenmiyordu; borcu siyasi destekle ödemek mümkündü. Krallıkların yanında bir de şehirler vardı. Cicero Bithynia valisine yazarak, Pompeius'un mali vekili Cluvius'a Mylasa, Herakleia, Alabanda, Bargylia ve Kaunos'tan borçların tahsili için yardım etmesini istemiştir (Cic. Fam. 13.56).

Pompeius krallara borç verecek kadar zengindi, ama dönemin en zengin adamı Crassus'tu. MÖ 55'te doğu seferine çıkmadan önce mülklerinin onda birini Hercules'e adanmış, her bir vatandaşa üç ay yetecek kadar para bağışlamış ve buna rağmen elinde 7000 talent kalmıştı. Para birkaç lejyonu beslemeye yeterdi ve bu da Crassus'un ağzından acı bir gerçeği gözler önüne seriyordu: *"bir lejyonu besleyecek kadar parası olmayan hiç kimse gerçekten zengin değildir"* (Plut. Cr. 2; Cic. Off. 1.25; Plin. NH 33.134). Crassus doğu seferinden döndüğünde ise elinde 16.000 talent vardı (Badian 1968: 73).

İç savaşlar madalyonun diğer yüzüdür. Bu kargaşa ortamı içinde, Anadolu'da her kim bulunmuşsa, şehirlerin kaynaklarını öyle veya böyle kendi amaçları için kullanmıştır. Pompeius'un Caesar'la karşı karşıya gelmesinden bir yıl önce, MÖ 49'da,

"tüm eyalet genelinden (Asia Eyaleti) istediği paraları zorla toplanmıştı. Bununla beraber onun para hirsını tatmin etmek için değişik türde yeni vergiler çıkartılmıştı. Her köle ve çocuğa kişi başına vergi konmuştu. Sütunlar, kapılar, tahıl, askerler, denizciler, silahlar,

savaş makineleri ve yük arabaları... Hepsi vergiye konu olmuşlardı. Öyle ki, bir şeyin isme sahip olması, onun üzerinden para toplamak için yeterli oluyordu. Bu vergileri toplamak için sadece şehirlerde değil, neredeyse her köyde ve kalede memurlar görevlendirilmişti. Bunlar arasında en sert ve acımasızca davrananlar en değerli adam ve en iyi vatandaş olarak saygı görüyorlardı. Eyalet lictorların ve memurların saldırısına uğramıştı. Her yer müfettiş ve vergi tahsildarları ile dolmuştu. Resmî görevlerinin yanında, evlerinde ve ülkelerinden çok uzakta oldukları için ihtiyaç duyduklarını söyleyip bu şekilde suçlarına kılıf uydurmaya çalışarak kendileri için de zorla para toplamaya çalışıyorlardı. Bunlara her savaş zamanı olduğu gibi çok yüksek faiz oranları da eklenmişti. Tüm para toplanmış olduğu için hangi şartlarda olursa olsun bir günlük erteleme bile sağarlarsa bunun bağış olarak kabul ediyorlardı. Bu yüzden iki yıl içinde eyaletin tüm borçları ikiye katlanmıştı. Ama buna rağmen vergilerin sadece Roma vatandaşlarından değil, her kurumda ve ülkeden zorla toplanmasına devam ediliyordu. Bunların Senato kararıyla alınan borçlar olduğunu söylüyorlardı. Gelecek yılın vergileri tahsildarlarının ilk atanmalarında önceden borç olarak isteniyordu.”

(Caes. B. Civ. 3.32)

Pompeius'un kayınpederi ve onunla birlikte MÖ 52 yılı konsülü olan M. Pius Scipio da damadından geri kalmamış ve kendisini *imperator* ilan ederek şehirlerden, krallardan büyük paralar almış, vergi tahsildarlarından gelecek yılın vergilerini bile istemişti. Ancak askerleri bir konsüle (yani Caesar'a) karşı savaşmaya itiraz edince, onları kışı geçirmek üzere Pergamon'a götürmüş ve civardaki şehirleri yağmalamalarına izin vererek ikna etmeye çalışmıştı (Caes. B. Civ. 3.31). Pompeius ve kayınpederinin savaş için gerekli parayı nasıl acımasızca topladığını anlatan Caesar'ın yaptıkları aslında onlardan hiç de aşağı kalmamıştır. Gallia'dan elde ettiği ganimet bir yana⁹⁹, iç savaş sırasındaki nakit para ihtiyacı yüzünden Caesar da Pompeius'un yöntemlerini uygulamıştır. Daha önce Pompeius'un tarafını tutan vasal krallıklar Caesar'a ciddi paralar ödemiş (Cass. Dio 41.63, 42.6.3), Deiotaros mülklerini açık arttırmaya çıkarmıştır (Cic. *Deiot.* 14). Zela'da ise,

⁹⁹ Gallia'daki uzun görev süresi boyunca elde ettiği ve milyonlarca *sestertius*a varan ganimeti Roma'da kendisine yandaş toplamakta kullanmıştı. Gallia'dan dönüşünde yaptığı zafer alayında 65.000 talentlik ganimet sergilemişti (Badian 1967: 79).

“geçtiği yollar üzerinde her türlü bahaneyle herkesten para topladı. İlk önce, başta Pompeius’a söz verilmiş paraları aldı ve yaptıklarını haklı çıkaracak sebepler öne sürerek başka kaynaklara yöneldi”

(Cass. Dio 42.49)

Pompeius’un dostluğunu kazanmış Tralleis’li Pythodoros Caesar’a 2000 talent ödemek zorunda kaldı (Strab. 14.1.42). Ancak Caesar’ın katilleri M. Iunius Brutus ve Gaius Cassius daha acımasız davranmışlardır. Asia Eyaleti’nden 10 yıllık verginin iki yıl içinde ödenmesini istemişlerdir (App. B. Civ. 4.74; Cass. Dio 42.32.4). Bithynia, Pontos, Kilikia ve vasal krallıklar da muhtemelen aynı taleplerle karşı karşıya kalmışlardır. Appianos Cassius’un Dolabella’yı tutan Tarsos’tan 1500 talent aldığını, bütün şahsi servetlerin, kutsal emanetlerin, kamu mallarının gasp edildiğini, hatta insanların köle olarak satılmalarının istendiğini bildirmektedir (App. B. Civ. 4.64). Ksanthos nerdeyse tamamen tahrip edilmiş, Patara elindeki altın ve gümüşleri vererek kurtulabilmiştir. Myra ve diğerleri 150 talent ödemişlerdir (Plut. Brut. 30-32; Cass. Dio 47.34; App. B. Civ. 4.80-82). İkilinin taleplerini reddedenlerin Lykia şehirleri olması şaşırtıcı değildir. Brutus bölgeye girdiğinde kendisini karşılayan Lykia Federasyonu’nun ordusunu yenmiş, bazı şehirleri ele geçirmiştir. Ancak Ksanthos’ta ciddi direnişle karşılaşmış ve büyük kayıplar vererek şehri zaptetmiştir. Bundan sonra Patara ve Myra gibi şehirler de teslim olmak zorunda kalmıştır. Brutus ölüm tehdidi ile şehirlerdeki bütün altın ve gümüşü toplatmıştır. Kıyı şehirleri Brutus’un filosuna gemi vermeye mecbur edilmiştir. İç Savaş boyunca Cassius ve Brutus’un topladığı paraların 25.000 talent civarında (150 milyon *denarius*) olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁰.

Yukarıdakilerin dışında, Anadolu’da farklı sebeplerle çıkarılanlar da vardır. Caesar’ın ölümünden sonra katillerinin yanında yer alan Quintus Labienus, Cassius tarafından MÖ 43/42’de II. Triumviratus’a karşı yardım istemek amacıyla Parth’lara gönderilmiştir. Ancak Philippi Savaşı’nın ardından Parthia’da tek başına kalan Labienus, Parth’ların tarafına geçmiş ve

¹⁰⁰ (Magie 1950: 422-423; Broughton 1975: 584). Asia’dan toplanan paralarla ilgili detaylı bilgiler içeren ve Plutarkhos’un çeşitli alıntılar yaptığı Brutus’un mektuplarının kendisi tarafından yazılıp yazılmadığı konusu tartışılmaktadır, ancak başkası derlemişse bile, bu kişinin Brutus’un faaliyetlerini iyi bilen biri olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre miktarlar şöyledir: Pergamon 200 talent ödemiştir; Kyzikos’lular Bithynia’dan gelen silahların himayesini üstlenmiştir; Bithynia’lılar denizciler, kürekçiler ve 30 günlük erzak dâhil olmak üzere 50 ticaret ve 200 savaş gemisi; Lykia’lılardan kuşatma makineleri; Kaunos; Smyrna; Myra, Miletos’tan çeşitli istekler...

MÖ 41/40'ta Parth kralının oğluyla birlikte Anadolu'ya girmiştir. Syria'dan sağladığı askerlerle birlikte Marcus Antonius'un valisi L. Decidius Saxa'yı Kilikia'da öldürmüş ve onun ordusunu da yanına çekerek bütün Anadolu'yu fethetmek için harekete geçmiştir. Birkaç şehir dışında nerdeyse bütün Anadolu'yu ele geçirmesine rağmen, başarısı uzun ömürlü olmamış, MÖ 39'da P. Ventidius tarafından yenilerek öldürülmüştür. Anadolu'daki faaliyetleri sırasında Labienus Kappadokia, Kommagene ve Toros halklarından destek görmüştür. Laodikeia kendisini savunmuş, fakat Mylasa ve Alabanda direnişlerinin karşılığını tapınak hazinelerinin yağmalanmasıyla ödemiştir (Cass. Dio 48.26; Strab. 14.2.4). Mylasa'dan bir yazıt vatandaşların esir alındığını, tapınakların yıkıldığını, arazilerin talan edildiğini ve çiftliklerin yakıldığını bildirmektedir (SIG 3.768). Mysia'da ise, Abrettene'nin rahip-kralı Kleon tarafından durdurulmuşlardır (Strab. 12.8.9). Miletos'ta direnişe katkıda bulunanlar için kahraman kültü yaratıldığı düşünülmektedir¹⁰¹. Aynı şekilde, Mylasa'da Hybreas adlı bir kişiye külle ilgili payeler verilmiştir. Onun liderliğinde Labienus'a karşı ayaklanan Mylasa'lılar, kentteki garnizonu bir ziyafet sırasında basmış ve hepsini kılıçtan geçirmiştir. Labienus buna cevap olarak kenti yakıp yıktıysa da, Hybreas çoktan kaçmıştı. Daha sonra şehrine geri dönerek tekrar ayağa kalkmasına yardım etmiştir (Strab. 14.2.24).

Sextus Pompeius bazı yönleriyle Labienus'u hatırlatır (Cass. Dio 49.17 vdd. Vell. Pat. 2.79.5). “(Sextus Pompeius) *Antonius ölürse onun yerine geçebileceğini ya da yetkilerini paylaşabileceğini düşünmüştü. Aklında kısa süre önce Asia'yı istila eden Labienus vardı*” diyen Appianos (App. B. Civ 5.133), iki Cumhuriyetçiyi ortak bir paydada buluşturmaktadır. Pompeius Magnus'un en genç oğlu Sextus Pompeius, Caesar ve onun ardılları olarak kabul ettiklerine karşı mücadelesini sürdürmekteydi. Gerçekte yaptığı, filosuyla İtalya kıyılarını yağmalamaktan ibaretti. Octavianus'a yenilen Sextus, MÖ 36'da birkaç gemi ile birlikte Anadolu'ya kaçtı. Mitylene babasının anısına onu kabul etti. Marcus Antonius'un felakete sonuçlanan Parth seferini öğrendikten sonra tekrar etkili olabileceğini düşünen Sextus, topladığı orduyla içerilere doğu ilerlemeye başladı ve Lampsakos'u ele geçirdi. Lampsakos'lulara ganimet vaat ederek kendi tarafına çekmeyi, böylece ordusunu üç lejyona çıkarmayı başardı. Kyzikos'a yaptığı saldırı

¹⁰¹ Miletos'tan ele geçen bir yazıttan C. Iulius Epikrates adlı birisine kahraman kültü ile ilişkili olabilecek bir yapının adandığı bilinmektedir. Yapının, olaylar sırasında *stephanephoros* olan Epikrates'in şehrin Labienus'a karşı direnişinde oynadığı rolden dolayı ithaf edildiği sanılmaktadır (Strubbe 2004: 325).

başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine savaşı Bithynia'ya taşıyan Sextus, Nikaia'ya girdi ve yağmaya girişti; şehirden açılmış gemiler bile yağmadan kurtulamadı. Sonunda Marcus Antonius'un gönderdiği orduya yenilerek öldürüldü.

Sextus Pompeius ve Quintus Labienus'un belli ölçüde başarı kazanması, Anadolu'da savunma tedbirlerinin yeterli ölçüde alınmamış olmasına bağlanabilir. Bununla birlikte her ikisi de Anadolu şehirleri ve halklarından ciddi bir destek görmüşlerdir. Dio'ya göre Labienus Kilikia'ya girdiğinde, bölgedeki halkların çoğu direnmeden onun tarafına geçmiştir (Dio. Cass. 48.26.3). Strabon ise Hybreas'ın Labienus'a direnirken diğerlerinin ona boyun eğdiğini belirtir (Strab. 14.2.24). Aphrodisias'tan bir yazıt, şehirdeki özgür vatandaşların Labienus'a verdiği desteği ortaya koymaktadır (Curran 2007: 49). Caesar'ın ölümünü takip eden dönemde, önce Brutus ve Cassius, ardından da Marcus Antonius şehirlerden sürekli para, gemi vb. taleplerde bulunmuşlardı. Bu yüzden Anadolu'nun büyük kesiminde Roma'ya karşı hoşnutsuzluk baş göstermişti. Labienus Parth'lara "sürekli gördükleri kötü muameleden dolayı Roma'dan soğuyan" doğu eyaletlerini Romalılardan koparmaktan bahsetmiştir (Cass. Dio 48.24.8). Pakoros'un Syria eyaletindeki popülaritesini ılımlı ve adil yönetimine borçlu olduğunu eklemiştir (Cass. Dio 49.20.4). Bu durumda, Labienus'un aldığı *Parthicus* unvanı Anadolu'daki şehirler, özellikle de doğudakiler için belli bir anlam ifade etmekteydi. Antik yazarlar arasında bu unvan çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Cassius Dio Labienus'un kendisini *imperator* ve *Parthicus* olarak adlandırdığını; ikincisinin Romalıların düşmanı Parth'lardan aldığı bir unvan olduğunu, sanki kendi yurttaşlarına değil de Parth'lara karşı sefere çıktığı ironisini vurgular (Cass. Dio 48.26.5). Plutarkhos ise *Parthicus*'un aynı zamanda *imperator* niteliği taşıdığını ve bunun da Labienus'u Parth generali yaptığını ima eder (Plut. Ant. 28). Strabon'da Labienus *Parthikos autokrator* şeklinde tanımlanmaktadır (Strab. 14.2.24). Curran'a her iki ünvanın Anadolu halkları için önem taşıdığını öne sürmektedir. Ona göre, Anadolu şehirleri Labienus'u Parth dostu bir Romalı lider ve yeni bir geleceğin temsilcisi olarak görmüşlerdir, ancak bu durum sadece Labienus başarılı olduğu sürece bir anlam ifade edecekti (Curran 2007: 50-51). Antik kaynakların hakkındaki olumsuz yorumları tarihçileri de etkilemiş, bir kısmı Labienus'un Parth yanlısı bir maceracı ve fırsatçı olarak nitelendirirken, diğerleri Labienus'un Roma'ya bu kadar çabuk ihanet edemeyeceğini düşünerek, onu Philippi Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Cumhuriyet ideallerini yaşatmaya çalışan bir Cumhuriyetçi olarak görmüştür (Curran 2007: 34-35).

Labienus'un Anadolu'da bastırıldığı sikkeler¹⁰² bize şehirlerle olan ilişkileri ve yürüttüğü propaganda hakkında ilginç bilgiler sağlamaktadır (Res. 1). Bunların arka yüzünde Parth'ların kullandığı küçük başlı, kalın ve güçlü boyunlu, kısa bacaklı uzun kuyruklu hafif süvari atlarının bir betimi vardır. Atın başlığı ve eyeri bulunur. Eyere sadak ve yay kılıfı asılmıştır. Metzler sikkeler üzerindeki betimlerin Anadolu şehirlerine yönelik bir mesaj olduğunu düşünmektedir. Sikkelerdeki *Parthicus* unvanı, düzenin tekrar geri getirileceğine işaret eden bir ifadedir (Metzler 1978: 622). Metzler at figürünün daha derin anlamlar içerdiğini öne sürmektedir. Binmeye hazır bir şekilde betimlenmiş olan at, Metzler'e göre sanki görünmez sahibini bekler gibidir. Bu tip at figürleri İran, Suriye ve Kilikia'da dinî anlamlar taşımaktaydı. Palmyra ve Dura Europos'tan deve süren tanrı betimleri ışığında, bazı Arap tanrılarının "görünmezlik" özelliği ile ilişkili olabilir. Ayrıca Berlin'den bir silindir mühür ve Avesta'dan bazı ifadeler "görünmez tanrı"nın varlığına gönderme yapmaktadır (Metzler 1978: 624). Tacitus'un aktardığı bir pasaj bu açıdan ilginçtir (Tact. Ann. 12.13): Sunbulah Dağı'ndaki Herakles tapınağının rahipleri, tanrının rüyalarında kendilerine verdiği bir talimat doğrultusunda, av için sadaklarında oklar dolu atlar hazırlarlar ve ormana salarlar. Atlar gece sadakları boş olarak döner. Ardından rahiplere rüyada görünen tanrı ormanda takip ettiği yolu ve avladığı hayvanları gösterir. Hem İran'dan örnekler (Metzler 1978: 625) hem de Tacitus'un aktardıkları, halkın sikkelerdeki binicisiz atın Parth'lardan gelecek yardımı ima ettiğini düşünmüş olabileceğini göstermektedir (Metzler 1978: 626). Bu dönemde Suriye ve Filistin'deki Parth yanlısı tavrın Anadolu'da seçkin sınıf olmasa da halk tarafından paylaşılması mümkündür. Örneğin Tiberius'un saltanatı sırasında Kommagene kralı III. Antiokhos ölünce, krallıktan aristokratların ve halkın meydana getirdiği iki ayrı heyet Roma'ya gitmiş ve ilki eyalet statüsü isterken, diğer eskiden olduğu gibi kralların yönetimi altında yaşamayı talep etmiştir (Joseph. AJ. 18.53). Dolayısıyla Anadolu halklarına ciddi sıkıntılar çektiren Geç Cumhuriyet Dönemi'nde iç savaşlar dönemi bir yana, *Principatus*'un ilk zamanlarında bile hâlen doğrudan imparatorluk yönetimini istemeyenler mevcuttu. Labienus'un propagandası halka ve onun altında savaşan Romalı askerler için bir anlam ifade etmiş olmalıydı. Aksi takdirde *Parthicus* ünvanı ve askerlerine dağıtmak üzere bastırıldığı sikkelerin üzerindeki at hoş karşılanacak şeyler değildi. Muhtemelen bunlar Labienus'un bir Parth generali olduğu değil,

¹⁰² Bu sikkeler muhtemelen MÖ 40'larda Labienus tarafından askerlerine ödeme yapmak üzere gümüş ve altın olarak basılmıştır. Ön yüzlerinde Labienus'un portre özellikleri taşıyan başı ve Q LABIENUS PARTHICUS IMP lejandı yer alır. Muhtemelen Kilikia'da Apameia ve Laodikeia gibi şehirlerde darp edilmiştir.

Parth'lardan yardım aldığı şeklinde algılanmıştır (Metzler 1978: 629). At Anadolu halklarına, Romalı askerlere olduğundan daha fazlasını ifade ediyordu. Anadolu'da Kilikia ve daha birçok bölgede atlı tanrılar yaygındır (Delemen 1999). Dolayısıyla Labienus sikkelerindeki tanrının kimliği için birçok öneri getirilebilir. Metzler ise burada özellikle Mithras'ın kastedildiği görüşündedir (Metzler 1978: 633 vdd.), zira hem Anadolu'daki halklara hem de Romalı askerlere hitap edebilecek, onların anlayacağı mesajlar verebilecek tek tanrıdır. Aynı zamanda Mesih özellikleriyle kötülüğün üstesinden geleceğine inanılan Mithras, *kosmokrator* ve kurtarıcı sıfatlarının yanı sıra askerler arasındaki popülerliği sayesinde hem Anadolu halklarına hem de Labienus'un askerlerine yakın bir tanrıydı.

Anadolu Brutus ve Cassius ile Labienus'u atlatamadan bu sefer Marcus Antonius'un talepleriyle karşılaştı¹⁰³. Savaşın ardından doğu eyaletlerinin yönetimini ele alan Antonius, Ephesos'ta Triumviratus'un askerlere söz verdiği ücretlerin ödenmesi gerektiğini söyleyerek, 170.000 kişilik ordusuna dağıtmak üzere Asia Eyaleti'nin on yıllık vergilerini bir kerede istedi (App. B. Civ. 5.5). Daha sonra şehirden doğuya doğru hareket etti ve yol üzerinde para taleplerini sürdürdü (App. B. Civ. 5.7; Cass. Dio 47.31). MÖ 31'deki Aktion Savaşı'ndan sonra Octavianus'un Antonius tarafını tutan şehirleri cezalandırdığına dair kanıt bulunmamaktadır (Magie 1950: 441). Octavianus'un Roma dünyasının tek hâkimi olmasıyla birlikte Anadolu Cumhuriyet'in son yüzyılı boyunca süren iç savaşlardan, dolayısıyla komutanların yarattığı sıkıntılardan büyük ölçüde kendisini kurtarmıştır.

İşin ilginç yanı, bütün bunlara rağmen komutanların şehirler tarafından onurlandırılması, hatta bazen adlarına kültler kurulmasıdır. Pompeius'a doğuda zaten göz alıcı onurlar bahşedilmişti. MÖ 80'lerden önce hayattaki Romalı memurlar adına yeni kurdukları şehirler ya da eyaletler tarafından kült bahşedilebiliyordu. Claudius Marcellus, Quinctius Flaminius, Mucius Scaevola vb. bu ayrıcalığı yaşamışlardı. Ancak MÖ 80'den sonra bu gelenek artık rutin bir hâle gelmiştir. Pompeius'a karşı gösterilen "onur hovardalığının" temelinde, böyle ayrıcalıklı

¹⁰³ Antonius bazı zamanlar aşırıya kaçmışsa da, Anadolu'da genellikle akıllı ve öngörülü bir siyaset izlemiştir. Öncelikle Brutus ve Cassius'a direnen şehirleri ödüllendirmiş, Lykia'lılar vergiden muaf tutularak, Ksanthos'u tekrar inşa etme müsaadesini almışlardır. Tarsos özgür bir şehir olmuş, vergiden muaf tutulmuştur. Ephesos Artemis'ine dokunulmazlık hakkı vermiştir (App. B. Civ. 5.7).

bir onurun sıradanlaştırılması yatıyordu. Anadolu da bu furyaya katılmıştı doğal olarak: Philadelphia Pompeius'u *imperator* olarak kutsarken, Mytilene aylardan birine Pompeius adını verecek kadar ileri gitmiş ve Pompeius'u kara ve denizde "dünyanın" düşmanlarını yenen bir kurtarıcı olarak onurlandırmıştır. Pompeiopolis'te bütün Asia'nın kurtarıcısı, kara ve denizin muhafızı olarak anılıyordu¹⁰⁴ (Crawford 1992²: 176-177). Buna ilaveten Gaius Marius, Pompeius ve Sulla gibi önde gelen askerî liderlerin soylarını koruyucu bir tanrı ile ilişkilendirdiklerini hatırlamak gerekir. Marius Kybele'ye sunuda bulunmak üzere Anadolu'ya gelmişti (Plut. *Mar.* 31). Sulla Venus ile özel bir bağı olduğunu ileri sürüyordu (Plut. *Sull.* 34.2). Pompeius ve daha sonra Caesar da tanrıçayla benzer bir ilişki inşa etmiştir. Hatta P. Servilius Vatia, ölümünden çok sonra bile Ephesos'ta tanrıça Roma ile birlikte tapınım görmüştü (*IEph* 702, 3066). Geç Cumhuriyet'te, Cicero ve Varro gibi birçok düşünür, ölümlülerin tanrısallıklarını destekler nitelikte fikirler beyan etmişlerdir¹⁰⁵. Dolayısıyla, zaten doğuda uzun bir geçmişi olan bu gelenek Geç Cumhuriyet'te kendine yer edinmiştir. Aynı zamanda "tanrısâl" kökler siyaset arenasında önemli bir rol oynamaktaydı. Halkın bahşettiği tanrısâl ünvanlar, muzaffer generallerin ya da popüler halk liderlerinin iktidar taleplerini haklı çıkarmakta kullandığı göstergelerden biriydi (Crawford 1992²: 178). Pompeius Mithradates'in peşinden gittiği Kuzey Karadeniz'den dönüşünde Amisos'a uğramış ve Lucullus'u düşman hâlâ hayattayken kararnameler çıkartmak; onurlar, hediyeler dağıtmakla suçlamasına rağmen, kendisi farklı bir şey yapmamıştı. Zira Mithradates hâlâ yaşıyordu ve Bosporos'un hâkimiydi, ama Pompeius şehirlere ve eyaletlere hediyeler vermekten, buralarda yeni düzenlemeler yapmaktan çekinmemişti. Bu sırada yanına gelen yerel yöneticilerin karşısında, Parth kralından gelen bir mektuba, olağan "Krallar Kralı" hitabıyla cevap vermeyi reddetmesi memnuniyetle karşılanmıştı (Plut. *Pomp.* 38). Plutarkhos'a göre Pompeius bundan sonra Syria'yı fethederek, Arabistan üzerinden Kızıldeniz'e ulaşmanın hayalini kuruyordu. Kendisine Afrika'daki başarılarından sonra verilen "Magnus" unvanı ve gittiği yerlerde gösterilen saygı yüzünden Pompeius'un Büyük İskender'e benzeme isteği duyması normaldi. Mithradates'in ölümünden dönüş

¹⁰⁴ Roma'da durum bundan farklı değildi. Marius ve Sulla sikkeler üzerinde *triumphator* olarak gösterilmişti ve Sulla başkentte atlı bir heykelini diktirmişti. MÖ 49'dan itibaren İç Savaş'ın önde gelen liderleri sikkeler üzerinde çeşitli sıfatlarla anılır olmuştu (Crawford 1992²: 177)

¹⁰⁵ Varro ölümlülerin tanrısâl soylara sahip olabileceklerini reddetmiş, ancak cesur insanların yanlış olsa bile tanrı soyundan geldiklerini inanmalarında sakınca bulunmadığını, böylece inançları sayesinde zor görevlerin altında daha kolay kalkabileceklerini öne sürmüştü (August. *De Civ. D.* 3.4). Cicero tanrıların bazı bireyleri sevdiklerini ve bu önemli liderlerin tanrıların yardımı olmaksızın bu kadar başarı kazanamayacaklarını savunur (Cic. *Nat. D.* 2.66).

hazırlıklarına başlayan Pompeius “öncekinden çok daha büyük bir ihtişam ve debdebe ile” yolculuğuna devam etmişti. Mitylene’de konaklamış ve buraya “özgürlüğünü” geri vermişti. Şehirde Pompeius’un başarıların anlatan şairlerin katıldığı bir yarışma yapıldı. Hatta arkadaşı Theophanes onun için inşa edeceği tiyatronun planlarını gösterdi (Plut. *Pomp.* 42). Bundan sonra Atina’da şehrin yeniden inşası için 50 talent bağışladı. “*İtalya’ya dünyadaki en göz kamaştırıcı itibar ile dönmeyi umuyordu*”. İtibar tanrısallık kadar önemli bir göstergeydi. Daha sonra Caesar ile Pompeius arasındaki husumetin sebeplerinden biri olarak, Pompeius’un itibarda ve siyasi mevkide (*dignitas*) herkesin eşit derecede muamele görmemesine inancı gösterilecekti (Caes. *B. Civ.* 1.4).

Ancak sadece tanrısallıkla savaşlar kazanılmıyordu. Ordu için sağlam malî kaynaklara ihtiyaç vardı. Crassus, Sulla, Pompeius ve Caesar kendi askerleri için ciddi paralar harcamanın yanında, siyasi arenada dağıtmaları gereken rüşvetler ve bazı şehirlere destekleri için vermeleri gereken hediyeler vardı. Bu dönemde bir lejyonun ücretini kendi cebinden karşılayacak kadar parası olmayanlar zengin bile sayılmıyordu (Crawford 1992²: 179). MÖ 2. yüzyılda yıllık 108 *denarius* alan bir lejyon askeri ile komutanın arasındaki fark çok büyüktü ve bu yüzden kaçınılmaz olarak elde edilen ganimetlerin paylaşımı önem kazanıyordu.

Servet elde etmenin en kısa yollarından biri de Anadolu’daki zengin kutsal alanlar ve tapınakların yağmalanmasıydı kuşkusuz. Anadolu’da Roma egemenliği sağlandıktan sonra, kutsal alanlar Romalı generaller ve askerlerin “inanç yoksunu” açgözlü hareketlerine maruz kalmışlardır. Özellikle Aristonikos isyanı ve Mithradates Savaşları’nda bu tapınak ve kutsal alanların sorunları atmıştır. Elbette, Roma’yı destekleyen şehirlerin tapınakları dokunulmazlıklarını sürdürmüşlerdir, ancak Aristonikos ve Mithradates’in yanında yer alan şehirlerin tapınak ve kutsal alanları komutanlar ile *publicaninin* insafına bırakılmıştır. Durum iç savaşlar sırasında değişmemiştir. Sulla’nın bu dönemde Yunanistan’daki kutsal alanların varlıklarına el koyduğu bilinmektedir¹⁰⁶ (Plut. *Sull* 12.3-5). Doğal olarak iç savaşlarla dolu MÖ 1. yüzyılda Anadolu’daki tapınak ve kutsal alanların yaşadığı sıkıntılar daha önceki dönemlere

¹⁰⁶ Pausanias’a göre Sulla, Caligula ve Nero’nun ölümlerinin sebebi, Yunan tapınaklarında çaldıkları tanrı heykelleri yüzünden tanrıların gazabına uğramalarıydı (Paus. 9.7.5, 9.27.3; 9.33.6).

göre artış göstermiştir. MÖ 90 civarında Priene'den bir elçi heyeti Senato önünde Athena Polias Tapınağı'na ait gelirlerin savunmak zorunda kalmıştır (Sherwin-Whiter 1984: 237). İlion ise MÖ 89 yılı *censuru* Lucius Caesar'ı Athena'ya ait varlıkları iade ettiği ve vergilerden muaf tuttuğu için onurlandırmıştır (Dignas 2002: 117). Dikkati çeken nokta, komutanlar ve vergi tahsildarlarının kanun dışı faaliyetleri karşısında Senato genellikle kutsal alanların haklarını koruma eğilimi göstermesidir. Öte yandan komutanların bazı durumlarda yargıç gibi davranarak din konusunda ilginç kararlar alabilmiştir. Örneğin Sulla, Oropos'taki Amphiaraios Kutsal Alanı'na dokunulmazlık ve vergiden muafiyet haklarının tanımış, ancak birkaç sene sonra *publicani* buradan vergi almaya kalkışınca, Amphiaraios'un bir tanrı olmadığını söyleyerek onlara izin vermiştir (Dignas 2002: 119). Buna rağmen Caesar gibi iç savaşların önde gelen liderleri genellikle bu konuda cömert davranmışlardır. Yazıtlardan birçok şehre dokunulmazlık hakkı tanıdığı bilinmektedir. Augustus *Res Gestae*'de Asia Eyaleti halklarına tapınaklarındaki adakları iade ettiğinden bahsetmekte, bu tapınakların düşman tarafından yağmalandığını ve ganimetlerin Marcus Antonius'un kişisel servetine katıldığını belirtmektedir (RG 24.1). Ancak Pausanias'a bakılırsa, Augustus bu konuda aslında öncellerinden çok da farklı bir tavır takınmamıştı. Örneğin Arkadia'daki Tegea'da bulunan Athena Alaia'nın kutsal eşyalarına, şehir Antonius'un tarafını tuttuğu için el koymuştu (Paus. 8.46.1-5). Tabii bu, Nero'nun sadece Delphoi'dan götürdüğü 500 bronz heykelle karşılaştırıldığında oldukça mütevazı kalıyordu (Paus. 5.25.9, 5.26.3, 9.27.3, 10.7.1, 10.19.2).

C. VASAL KRALLIKLAR, KURUMLAR VE SOSYAL ÖRGÜTLER

1. Vasal Krallıklar ve Yerel Sülaleler

Vasal krallıkların çıkardığı ya da sınırlarının içinde meydana gelen sorunların eyaletlerdekiyle aynı çerçevede değerlendirilmesi bu krallıkların farklı konumları nedeniyle tartışmaya açıktır. Millar'ın da ifade ettiği gibi (Millar 2004: 229-230), vasal krallık sisteminde oldukça büyük bir nüfus (beki de toplam nüfusun %10'u) iki farklı otoriteye bağlıdır: kral ve imparator. Bu yüzden isyanların ve huzursuzlukların ne derece Roma'nın iç sorunu ya da Roma

karşıtı olduğu üzerine düşünmek gerekir. Aşağıda görüleceği gibi krallıklar farklı yönetim şekillerine, geleneklerine vb. sahip olmasına rağmen, gerektiğinde Roma toprakları dâhilinde sayılmış ve buna göre muamele görmüşlerdir. Tezde izlenen yöntemin aksine, vasal krallıkların özel konumları nedeniyle bu bölümde hem bunların sorunları önlemedeki rolü hem de sebep oldukları sıkıntılar bir arada ele alınacaktır.

Vasal krallar Roma'nın himayesi altında bulunmakla birlikte, aradaki bağ daha çok dostluk çerçevesi içindeydi. Romalılar da bu devletleri Senato'nun resmî onayı ile “*rex sociusque et amicus*”, yani “kral ve müttefik ve dost” olarak tanımlıyorlardı (Braund 1984: 24). Suetonius, Augustus'un vasal krallıklara “imparatorluğun üyeleri ve bir parçası” gibi davrandığını yazar (Suet. *Aug.* 48). MÖ 3. yüzyıldan itibaren Roma, İtalya ve ötesindeki genişleme sürecini sağlamlaştırmak için benzer ilişkiler içine girmişti. Syrakusai kralı II. Hieron genellikle ilk vasal kral olarak adlandırılır (yakl. MÖ 263). Yüzyıllar boyunca birçok vasal krallık, yerel huzursuzlukları önlemek amacıyla imparatorluk eyaleti hâline getirilmiştir. Vasal krallıklar genellikle imparatorluğun sınırlarında veya Roma'nın doğrudan yönetmesinin zor ve masraflı olacağı yerlerde bulunuyorlardı. İmparatorluğun yürüttüğü siyaset dâhilinde valilerin gereğinden fazla yerel destek sağlamasının önüne geçilmekte, böylece Roma tahtına potansiyel bir rakip çıkması engellenmekteydi. Vasal krallar da şehirler gibi Roma ile olan ilişkilerini başkentteki nüfuzlu kişiler ve ailelerle olan bağların sayesinde yürütmektedirler. *Principatus*'ta bu ilişkiler devam etmekle birlikte, imparator ve ailesi hami olarak öne çıkmıştır. Augustus vasal kralları imparatorluğun bir parçası hâline getirmeye çalışmıştır. Böylece birçok kral Roma vatandaşı olmaya ve 100'den itibaren Senato'ya girmeye başlamışlardır. Kralların birçoğu oldukça zengindi ve sosyal anlamda imparatorla aynı düzeydeydiler. Dolayısıyla, bazen Senato'nun atadığı valilerin önüne geçtikleri oluyordu.

Özellikle sınır boylarında vasal krallıklar insan gücü ve yerel bilgi kaynakları olarak önemli bir işleve sahipti. Roma vasal krallıklardan kendi isteklerine uygun hareket etmesini beklemekle birlikte, vergiden muaf tutuluyorlardı. Krallıklar kendi topraklarında düzeni sağlamak ve sınırları korumakla yükümlüydü. Ancak bunun yanı sıra, önemli bir sosyal görevleri vardı: Halkı Roma'nın varlığına alıştırmak ve “Romalılaştırmaya” katkıda bulunmak. Vasal

krallar da Roma'dan kendi mevkilerini garanti almasını bekliyordu. Yakınlarındaki Roma lejyonları, vasal kralları iç ve dış düşmanlarından korumak için yardım etmeye hazır. Ancak krallıkların çoğunlukla Roma tarzında yetiştirdikleri askerleri ve ordularında görev yapan Romalı subayları vardı. Roma'nın araya girmesi gerektiğinde amacı kendi çıkarlarını korumak ve kralı kontrol altında tutmak oluyordu.

Augustus vasal kralları dost olarak görmesinin yanı sıra, vâlihtlar arasında toy ve eğitim alması gerekenlerin yanına olgunlaşana kadar hamiler veriyor, birçok kralın oğlunun Roma'da eğitim almalarını da sağlamıştır (Braund 1984: 9-17). Augustus'un yaptıkları imparator ve krallar arasında öncelikle bir sosyal bağ kurulmasını sağlıyordu. 40'ta Claudius'un ve Senato'nun huzuruna çıkan Parth elçileri, I. Vorones'in oğlu Meherdates'i II. Gotarzes'in yerine geçirmek istediklerini beyan ettiler. Parth elçilerinin Senatoda yaptıkları konuşma vasal kralların Roma'ya bakışlarını bir anlamda özetlemektedir:

“Sizin ve bizim aramızda resmî olarak inşa edilmiş bir dostluk var. Müttefikiniz olan bizler, güç konusunda sizinle rekabet edebiliriz, ama itibarda ikinci sıradayız. Şimdi yardımınıza ihtiyacımız var. Parth krallarının oğullarını size rehin vermelerinin sebebi de bu... Böylece eğer ülkemizdeki yöneticiler bozulursa, imparator ve Senato'ya başvurup, sizin değerlerinizle yetişmiş bir krala sahip olabiliriz.”

(Tact. Ann.12.10)

Claudius buna karşılık Meherdates'e “kölelerin kralı değil, özgür insanların rehberi” olmasını öğütlemiş, elçilere Roma'nın “evladının” şimdiye kadar örnek davranış sergilediğini söylemiş, ama öte yandan da krallara tahammül edilmesi gerektiğini, zira kralların sürekli değişmesinin istenmeyen bir şey olduğunu ve Roma'nın diğer ülkelerin barış içinde olmasını arzu ettiğini belirtmişti.

Iulius-Claudius ve Flavius'lar zamanında vasal krallıklar kademeli olarak imparatorluk topraklarına dâhil edilmeye başlanmıştır. 70'ler Kilikia ile Anadolu'nun diğer bölgeleri ve

nihayetinde, 106'da Nabataea Krallığı eyalet hâline getirilmiştir. Bu değişikliğin nedeni çok açık değildir, ancak bazı örneklerde doğrudan yönetilen eyaletlerin yerel krallara devredildiği bilinmektedir. Örneğin, MÖ 6-MS 6 arasında Herod'un oğlu I. Arkhelaos tarafından yönetilen Kudüs, 41'e kadar bir *procurator*un idaresine verilmiş, bu tarihten 44'e kadar da Herodes'in torunu I. Agrippa'ya devredilmiştir. Caligula imparator olmadan önce sarayda kendisine eşlik eden doğulu prenslere Kommagene, Pontos ve Armenia'dan geniş topraklar vermişti. Yönetimdeki bu tip değişikliklerin söz konusu bölgelerde Roma'nın gücünü azalttığına dair bir ipucu yoktur (Goodman 2003⁶: 112).

Yukarıda da değinildiği gibi, vasal krallıkların dış veya iç tehlikelere karşı kullanabilecekleri kendi orduları bulunmaktaydı. Böylece bazı durumlarda Roma lejyonlarının müdahalesine gerek kalmadan durumu kontrol altına alabiliyorlardı. Sınır boyunca dizilen vasal krallıkların dış ve iç tehditleri emen bir kuşak oluşturduğu, böylece asıl kuvvetin –yani Roma ordusunun- sınır boyunca yayılarak savunmayı zayıflatmasını önledikleri ve askerî gücün ekonomik kullanılmasını sağladığı ileri sürülmüştür (Luttwak 1976: 26 vd.). Roma ordusunun hareket hızı göz önüne alınırsa, sorunlu bölgeye varması oldukça uzun zaman alacaktır. Dolayısıyla, vasal krallıklar ilk saldırıları karşılayarak Roma lejyonlarının işlerini hafifletmede oldukça yardımcıydılar. Luttwak, buna bir de Roma'nın prestijini korumasını eklemektedir. Vasal krallıkların imparatorluk toprakları içinde sayılmaması sebebiyle, onların yaşadığı başarısızlıkların imparatorluğun eyaletlerdeki nüfuzuna ve başkentteki iç politika dengelerine zarar vermediği görüşündedir. Augustus zamanında hiçbir Roma lejyonunun Zeugma'dan Karadeniz'e kadar uzanan Anadolu sınırını korumak için bölgeye düzenli olarak gönderilmediğine dikkat çekmektedir (Luttwak 1976: 26). 14'te Tiberus tahta çıktığı zaman Pontos, Kappadokia ve Kommagene krallıkları bütün bölgeyi kendi orduları ile savunmaktaydı. Yazar, Augustus yaptığı bu düzenlemenin sınır boyunda derinlemesine bir “savunma kuşağı” yaratıp, Roma ordusunun işini kolaylaştırarak kayıpları azaltmak amacı taşıdığını vurgulamaktadır. Vespasianus'un 72'de krallıkları imparatorluk topraklarına katmasıyla burada sürekli bir garnizonun bulunması gereği ortaya çıkmış, bölgeye Kappadokia'da konuşlanmak üzere iki lejyon gönderilmiştir. Bu değişiklik sonucunda, Roma'ya doğrudan zarar gelmesini engelleyen “görünmez sınır” ortadan kalkmış, bölgede kontrol ve güvenliği sağlamak için yeni

yol ve altyapı çalışmalarına girişilmişti. Kommagene hakkında Strabon'un söyledikleri, vasal krallıkların konumunu açıklar niteliktedir:

“Bu karada dağların yüksek oluşu ve üzerlerinde geniş yaylalara ve meralara sahip olan kabilelerin oturduğundan, gemi yapımında kullanılan kerestenin varlığından ve aynı zamanda limanların, kalelerin ve gizli yerlerin bulunuşundandır. Romalılar burada adaleti uygulamak için her zaman yerinde bulunmayan ve beraberinde silahlı kuvvetleri götüren Romalı valiler yerine, bölgenin krallar tarafından yönetilmesinin daha iyi olacağını düşündüler.”

(Strab. 14.5.6)

Kommagene Krallığı Vespasianus'la başlayan yeni askerî politikanın merkezinde yer aldığından, bizim için bir örnek oluşturabilir. Kommagene ve kralı IV. Antiokhos Roma'nın her zaman sadık bir müttefiki olmasına rağmen, 72'de Roma tarafından işgal edilmiş ve bu küçük krallığa iki lejyon ve birçok yardımcı birlikte oluşan bir ordu konuşlandırılmış, daha sonra Syria Eyaleti'ne katılmıştır. MÖ 1. yüzyıldan beri Roma Fırat'ı Parth İmparatorluğu ile arasındaki sınır olarak kabul etmiştir (Plut. *Sull.* 5; App. *Mith.* 10, 57; Liv. *per.* 70, Cass. Dio 36.45.3; Strab. 6.4.2; Tact. *Ann.* 2.58, 6.37; Tact. *Hist.* 5.9.; Suet. *Cal.* 14). Ancak Strabon'un yukarıdaki pasajı bizi yanıltmamalıdır. Eserinin başka yerlerinde söyledikleri, Luttwak'ın savını desteklemez:

“Fırat ve ötesindeki topraklar Parth İmparatorluğu ile olan sınırı meydana getirir, Fakat nehrin öteki yanı Romalılar tarafından yönetilir.”

(Strab. 16.1.28)

“Phasis ve Fırat'ın bu tarafındaki bütün yerler (yani Anadolu) Romalılara tabidir ve buradaki yöneticiler onlar tarafından atanır.”

(Strab. 6.4.2)

Dolayısıyla kralların yönetimde olması, Roma'nın bu bölgelerin sorumluluğunu üstlenmediği ya da buradaki sıkıntılara sırt çevireceği anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde,

MÖ 51’de Kommagene kralı I. Antiokhos, o sırada Kilikia valisi olan Cicero’yu uyararak, Parth’ların Fırat’ı geçtiklerini bildirmesi (Cic. *Fam.* 15.1.2), Romalıların Fırat’ı sınır olarak kabul ettiğinin ve vasal krallıkları da kendi toprakları içinde saydığının göstergesidir (Speidel 2005: 89). 17’de III. Antiokhos’un ölümünden sonra krallık Roma eyaleti hâline getirilmiş (Strab. 16.2.3; Tact. *Ann.* 2.56), fakat 38’de Caligula Kommagene’yi kraliyet ailesine geri vermiş, ama daha sonra fikrini değiştirmiştir (Cass. Dio 59.8.2; Suet. *Cal.* 16; Cass. Dio 60.8.1) Caligula ölünce, Claudius IV. Antiokhos’u tekrar tahtına geçirmiş, hatta Kilikia’nın bir kısmını da kendisine vermiştir (Cass. Dio 60.8.1.).

Romalıların gözündeki vasal kralların ülkelerini kendi iradeleri ile özgürce yönetme hakkı yoktu, onların iktidarları *donum populi Romani*, yani Roma’nın verdiği bir “armağandı” (Tact. *Ann.* 4.5; Tact. *Agr.* 14.2). Dolayısıyla ne Kommagene ne de diğer vasal krallıklar imparatorluğun sınırları içinde bağımsız yönetilen devletler olarak görülmemiş, aksine bu kralların Roma için tahtta kalmışlar, yönetimleri de bir çeşit Roma hâkimiyeti şeklinde algılanmıştır. Kommagene’liler Roma’nın kendilerine biçtiği vasal krallık rolünü ne derece kabul etmişlerdi? Speidel’e göre, birçoğu aslında Roma’nın doğrudan yönetimini desteklememektedir. Bunun için sunduğu kanıtlardan biri, Kommagene’de yaşayan Mara Bar Serapion adlı birinin, muhtemelen krallığın Roma’nın doğrudan yönetimine geçtiği 18’den sonra oğluna yazmış olduğu tartışmalı¹⁰⁷ bir mektuptur. Mektupta anlatılanlara göre Bar Serapion ve bazı arkadaşları Samosata’dan ayrılmaya zorlanmış ve mallarına el konulmuştur. Seleukia’dan (hangisi olduğu belli değildir) yazan Bar Serapion, Romalıların adil davranmasını ümit etmektedir. Bununla birlikte Roma’nın ciddi bir zararının dokunmadığını ve kendisi ile arkadaşlarının Roma’nın sadık tebaası olmayı istediklerini belirtir (Speidel 2005: 95). III. Antiokhos’un ölümünden sonra Kommagene’liler Tiberius’a elçiler göndererek imparatora yeni bir kral seçmesini ya da krallıklarını imparatorluğa katmaları seçeneklerini sunmuşlardır (Tact. *Ann.* 2.42). Bunun anlamı Kommagene’lilerin kendilerini Roma İmparatorluğu’nun tebaası olarak gördükleri ve imparatorun kaderleri üzerindeki rolünün farkında olduklarıdır.

¹⁰⁷ Mektubun aslında bir Yunan belagat denemesi olduğu savunulmuştur (Chin 2006).

Vasal krallıklardaki isyanlar ve sıkıntılara Roma'nın bakışı bir örnekte belirgindir: 51'de Armenia ve Iberia arasında çıkan savaş, Roma ve Parth'ları yeniden karşı karşıya getirmiştir. Parth kralı I. Vologeses'in iki kardeşinden Mithradates Armenia'yı Pharasmanes ise Iberia'yı yönetmekteydi. Oğlu Radamistus'un hırsından ve halk arasındaki popülaritesinden çekinen Pharasmanes, onu Armenia tahtı için kışkırttı. Phrasmanes'in Mithradates'i öldürdüğünü haber alan Syria valisi U. Durmius Quadratus, meclisini topladı. Tacitus meclislikilerden birkaçının "ulusal onur" için endişelendiğini aktarır. Diğer üyeler ise oylarını sağduyudan yana kullanmışlardır:

"Onlara göre, yabancıların işlediği suçlar hoşgörüyle karşılanmalıydı ve aradaki ihtilaflar kışkırtılmıydı. İmparatorlar sıklıkla Armenia'ya gösterişli hediyeler vererek sözde cömertlik gösteriyorlardı. Ama aslında amaçları yerel halkın düzenini bozmaktı. Radamistus'un yaptıklarının görmezden gelinmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Roma için, Radamistus'un haksız yere toprak edinmesi, bunu şan ve şerefle yapmasından daha iyiydi. Ancak suça göz yummuş görünmemek için, Pharasmanes'e Armenia'yı boşaltması ve oğlunu geri çağırması için istekte bulundular."

(Tact. Ann. 12.48)

Pasajdan anlaşılacağı gibi Romalıların bu tip sorunların ulusal onur dikkate alınarak halledilmesi gerektiğini savunması, vasal krallıkların en azından siyasi bağlamda eyaletlerden bir farkı olmadığı göstermektedir.

Benzer bir durum, 52'de ayaklanan Kennatai kavmi yaşadıkları dağlardan inip şehirlere ve sahil kesimlerine saldırdığında yaşanmıştır. İlk önce Syria'dan bir atlı birliği gelmiş, fakat başarısız olmuştu. Sorun Kommagene kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in müdahalesi sonucunda diplomasi ile çözülmüştür (Tact. Ann. 12.55). Bu olayda Roma'nın işe karışması kaçınılmazdı, zira isyancılar çiftçilere, şehirlilere, tüccarlar ve gemi sahiplerine saldırmaktaydılar; hatta bölgenin önemli şehirlerinden Anemorion'u kuşatacak kadar ileri gitmişlerdi. Pasajdan kıyı kesimlerini kontrol ettiği anlaşılan Antiokhos'un önlem alması şaşırıcı olmamakla birlikte, bunu kendi inisiyatifyle mi yoksa Roma'nın isteği doğrultusunda mı yapmıştır, belli değildir. Öte

yandan, aynı Antiokhos'un 54-58'deki Parth seferinde ve 69-70'deki Yahudi ayaklanmasında Roma'ya destek vermesi, kralın sadık bir müttefik olmasının yanı sıra bu tip olaylarda belli bir birikiminin olduğunu düşündürmektedir. Bunlar göz önüne alındığında, Roma'nın bu olayda da yardım istemiş olması mümkündür.

Luttwak'ın kitabındaki temel eksikliklerden biri olan antik kaynakların yetersiz kullanımı burada da göze çarpmaktadır. Her ne kadar Romalılar vasal kralları müttefik ve dost olarak adlandırmışlarsa da, siyasi anlamda bunların Roma'ya bağımlı oldukları ve tahta geçecek kişilerin Roma'dan onay aldığı düşünülürse, bunun tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı görülür. Romalıların algılamaları Luttwak'ın düşündüğü kadar kesin değildir. En tipik örneklerinden biri, Sertorius'un MÖ 76'da Mithradates ile olan anlaşma çabalarıdır. Senato bu anlaşmayı vatan hainliği olarak görmekle birlikte, belki de Tsirkin'in belirttiği gibi Sertorius taraftarları Pontos Krallığı'nı Cumhuriyet'in toprakları içinde sayıyorlardı. Bu açıdan onların ve Mithradates'in yürüttüğü mücadele aslında Sulla karşıtı bir iç savaştı. O yüzden Sertorius yandaşları Sertorius'un öldüğünü öğrendikten sonra Lucullus ile gizli görüşmelere başlamış ve Mithradates'i terk etmişlerdir. Çünkü kralın yanında yer almak artık kendi ülkelerine karşı savaşmak anlamına geliyordu (Tsirkin 1999: 385). Ayrıca Luttwak'ın öne sürdüğü gibi vasal krallıkların tampon devletlerden başka bir şey olmadığı doğru bir tespit değildir. Krallıklar sadece Romalıları ve yabancı toplumları birbirinden ayırmazlar, aynı zamanda onları birleştirirler (Braund 1984: 95). Bu özellikleriyle vasal krallıkların sorun çıkarabilecek bir potansiyele sahip oldukları söylenebilir: Cicero Kilikia'da yazdığı bir mektubunda doğu sınırlarındaki vasal krallarla ilgili olarak, bunların Roma dostu iken Parthia'ya açıkça düşmanlık göstermediklerini söyler (Cic. *Fam.* 15.4.4). Armenia hakkında benzer bir yorum yapan Tacitus, Armenia'luların Romalılar ile Parth'ları kabul etmek arasında ikiye bölündüklerini, sonunda seçimlerini Parth'lardan yana yaptıklarını belirtir, çünkü “...coğrafi konumları ve yaşam tarzları onları Parth'lara yakınlaştırıyordu, üstelik Parth'larla evlenmişlerdi” (Tact. *Ann.* 13.34, 14.26). Krallıkların konumları bazen halkın Roma yerine kendilerine kültürel ve etnik açıdan daha yakın hissettikleri düşmanları/komşuları tercih etmelerine sebep olabilmekteydi. Bu durum aynı zamanda, kralların Roma'ya karşı düşmanlarla birlikte komplo kurduğu suçlamalarını beraberinde getiriyordu. Fırat sınırında böyle bir dizi olay bilinmektedir (Braund 1984: 97). Coğrafi ve kültürel bağların yanı sıra krallıkların kaynakları isyan etmelerini kolaylaştıracak

unsurlardır. Birçoğunun asker, erzak ve para yönünden avantajlı olduğu bilinmektedir. Örneğin Tiberius, Kappadokia imparatorluğa dâhil edildikten sonra, kral Arkhelaos'un varlıklarıyla Roma'daki vergi yükünü hafifletebilmiştir (Tact. Ann. 2.42).

Vasal krallıkların imparatorluğa dâhil edilmesinden sonra bile, bağımsızlığın hâlâ korunduğu “eski güzel günleri” hatırlayanlar da vardı. Pontos kralı II. Polemo (38-63)'nun azatlısı ve kraliyet donanmasının eski komutanı olan Aniketos¹⁰⁸ 69'da “*daha önce geniş bir nüfuzlu biri olarak, krallığın bir Roma eyalet hâline getirilmesini kabul edememişti*” (Tact. Hist. 3.47). Böylece, “Vitellius'un adına” Pontos sınırlarındaki kavimleri silah altına alarak yağmaya girişti. Hatırı sayılır bir güçle Trapezos'a geldi ve eskiden krallığa bağlı olan fakat daha sonra Roma vatandaşlığı ile Roma sancakları ve askerî teçhizat verilerek imparatorluğa bağlanan bir taburu yok etti. Bu sırada Mucianus'un Karadeniz'deki en iyi gemileri ve mürettebaatı Byzantion'a götürmesi yüzünden başıboş kalan bir korsan filosu da olaylara karıştı. Vespasianus durumdan haberdar olunca, Viridius Germinus komutasında bir birliği müdahale için görevlendirdi. İsyanlılar yağma ile meşgulken Geminus bir baskınla onları gemilerine dönmeye zorladı. Bunu üzerine Sedochezi kralına sığınan Aniketos rüşvet ve hediyelerle kralın müttefiki oldu. Ne var ki Geminus'un ortaya çıkmasıyla kral savaşı göze alamayarak Aniketos'u teslim etti ve böylece isyan bastırılmış oldu (Tact. Hist. 3.48).

Vasal krallık statüsünde olmayıp Anadolu'da bazı sıkıntılara yol açan yerel sülalelerden de kısaca bahsetmek gerekir. Bunlardan bazıları –örneğin Zeniketes- korsanlık da yapmıştır ve ilgili bölümde bu yönleriyle tekrar ele alınacaktır, ama genelde “haydutlukla” suçlanmışlardır. Servilius Vatia'nın Kilikia seferine çıkacağı tarihlerde, yerel bir sülalenin başında bulunan Zeniketes, Olympos'ta üslenerek emir altındaki korsan gemileriyle birlikte Mithradates'in Anadolu'da yarattığı siyasi boşluktan yararlanarak korsanlık yapmaya başlamıştır (Strab. 14.5.7).

¹⁰⁸ Woods, olayı aktaran tek kaynak olan Tacitus'un Aniketos'un kimliğini karıştırdığını öne sürmüştür (Woods 2006). Nero eski hocası olan Aniketos adlı bir azatlıyı Misenum filusunun komutanı yapmıştı (Tact. Ann. 14.3). Woods'a göre 59'da filo komutanlığı yapmış Aniketos ile II. Polemon'un azatlısı olan Aniketos aynı kişidir. Tacitus, imparatorun eski karısı Octavia'ya karşı yalancı şahitlik yapmasını istediği ve daha sonra sürgünde ölen başka bir Aniketos'tan daha söz eder. Bu ikisi dışında üçüncü bir isyancı Aniketos olmadığını belirten Woods, filo komutanı Aniketos'un 68 sonu-69 başında ortaya çıkan sahte Nero'yu keşfettiğini ve onu kullanarak kendisine sağlam bir konum elde etmek istediğini düşünmektedir.

Aynı tarihlerde, yine Mithradates Savaşları'nın yarattığı ortamda Lysias adlı bir başka sülale lideri öne çıkmıştır. Hakkındaki tek kaynak olan Athenaios'a bakılırsa (Ath. *Deipn.* 1. 54 vdd.) Epikürcü bir filozof olan ve Tarsos'ta büyük saygı gören Lysias, Herakles rahipliğine seçilmiş, fakat siyasi mevkiyi reddeden Epikürcüğün aksine, zamanı geldiğinde görevini bırakmamış, askerî kıyafetinin üzerine eflatun bir tunik, Lakonia tipi ayakkabılar ve altından bir *diadem* giyerek halkın karşısına tiran olarak çıkmıştır. Ardından zenginlerin mallarını fakirlere bölüştürmüş ve itiraz edenleri öldürtmüştür. Bu hikâyenin ne kadarının doğru olduğu tartışılabilir, ancak Grünewald'a göre Romalılar gibi Lysias da bölgede bazı sosyal düzenlemeler yapılması gerektiğini düşünmüş ve yerel bir seçkin olarak zenginlerin mallarına el koymak suretiyle bir girişimde bulunmuştur. Athenaios bu girişimi zenginden alıp fakire veren bir haydut öyküsüne dönüştürmüş olabilir (Grünewald 1999: 112-113).

Pompeius'un Kilikia'ya yerleştirdiği korsanlardan biri olan Tarkondimotos Amanoslarda yaşayan bir sülalenin başıydı. Ancak Roma'ya olan sadakati ile Cicero'nun övgüsünü kazanmıştır (Cic. *Fam.* 15.1.2). Önce Caesar'a karşı Pharsalos'ta Pompeius'u, ardından Caesar'ın katillerini ve sonra da Marcus Antonius'u desteklemesine rağmen elimizde haydut suçlamasına maruz kaldığını gösteren bir kanıt yoktur. Gerçekte, Caesar ya da Octavianus'un Tarkondimotos'u suçlamak için yeterli sebepleri vardı.

Cicero'nun valiliği sırasında Güney Lykaonia'daki Derbe ve Laranda'yı yöneten Antipatros Strabon tarafından haydut olarak nitelendirilmesine rağmen (Strab. 12.1.4), bu suçlamann neye dayandığı belli değildir. Diğer taraftan Cicero Antipater'in kendisine misafirperver ve dostane davrandığını söylemektedir (Cic. *Fam.* 13.73.2).

Strabon'dan öğrendiğimize göre (Strab. 12.8.8-9) Mysia-Bityhnia sınırındaki Olympos Dağları'nda mesken tutmuş haydut şefi Kleon, MÖ 41'deki Parth salsırsı sırasında Roma'ya sadık kalmıştır. Kalydion adlı bir kalede üslenen Kleon, Marcus Antonius hesabına Quintus Labienus'a giden askerî yardımları ve parayı kesmiş, fakat daha sonra Octavianus'un tarafına geçmiştir. Anlaşılan hizmetlerinin karşılığında Zeus Abrettene ve Pontos Komana'sı rahipliğini

elde etmiştir. Strabon Kleon'un haydut karakterini açıklayan ilk işin, şehirdeki kutsal alana saygısızlıkta bulunması, domuz eti yenmesinin, hatta domuzların şehirde yasaklanmış olmasına rağmen bu âdetleri çiğnemesidir. Bu hikâye Romalıların "haydut" kelimesini ne kadar farklı faaliyetler için kullandıklarına iyi bir örnektir. Grünewald'ın da işaret ettiği üzere, yerel liderlerin haydut olup olmaması kendilerine ait birlikleriyle kişisel savaflara girip girmemelerine bağlıdır. Bazılarının aynı zamanda Roma dostu olarak geçmesi, iç savaflarda hangi tarafı tuttuklarıyla ilgili görünmektedir (Grünewald 1999: 114). Bununla birlikte söz konusu kişilerin iç savafların getirdiği kaos ortamında öne çıktıklarını belirtmek gerekir. Bu arada aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz Isauria'lı haydutlar Lydios ve Palfureius'un faaliyetlerine bakıldığında (Grünewald 1999: 124-128) bunların da yerel liderler olma ihtimalleri bulunmaktadır. İktidar boşluğunu iyi değerlendiren "haydutlar" için Toroslar ve Güney Anadolu'nun elverişli bir coğrafya sunduğunu unutulmamalıdır.

2. Ordu

Askerî seferler ve orduların yarattığı zararlar antik dönemde Akdeniz'in her yerinde görülen bir olgudur. Ancak bunlardan kimin daha çok zarar gördüğü farklı bir konudur. Muhtemelen köy yerleşmeleri ve buralarda yaşayan nüfus daha fazla etkilenmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, köylerin doğaları gereği surlardan ya da belirli savunma sistemlerinde yoksun oluşlarıdır. Erken Hellenistik Dönemden itibaren şehirler savunma duvarları inşa etmişlerdir, ancak *khoralar* her zaman savunmasızdır ve bu durum elbette sadece Roma Dönemine özgü değildir. II. Mithradates Savaşı sırasında kralın komutanı Gordios Roma kontrolündeki köylere saldırıp köy sakinlerini, hayvanları vb. gasp etmiştir (App. *Mith.* 65). Kardialı Eumenes ise savaşta ölen askerlerini yakmak için odunu köylerin kapılarını sökerek sağlamıştır (Plut. *Eum.* 9.2.)

Roma ordusunun Anadolu'da yarattığı sıkıntıları kabaca iki gruba ayırmak mümkündür: Lejyonların iâşe ve ibatesi ile ilgili sorunlar ve askerlerin disiplinsiz davranışları. Anadolu içinde ya da dışında her türlü askerî operasyonun Anadolu şehirlerine getirdiği bir külfet oluyordu.

Seferler sırasında asker temini, mali ve lojistik destek şehirlerden talep edilmekteydi. Bunlar doğal olarak şehirlerin zenginleri veya şehir meclisi tarafından karşılanıyordu¹⁰⁹. Özellikle iç savaşlar sırasında devletin taleplerinde artış oluyordu. Şehirler ve vasal krallıklar Roma birliklerine asker sağlamakla yükümlüydüler. Bunun dışında gerektiğinde gemi yardımı da yapıyorlardı. I. Mithradates Savaşı'nda Lucullus¹¹⁰ daha sonra MÖ 84'te Murena korsanlarla mücadele için Anadolu şehirlerinden gemi talebinde bulunmuştu. Caesar-Pompeius ve Octavianus-Antoniüs mücadeleleri sırasında Anadolu şehirleri her iki taraf için de çok sayıda gemi tedarik etmişlerdir (Broughton 1975: 572). Asker ve gemi yanında şehirler özellikle tahıl talebini karşılamak zorundaydı. Yukarıda vurguladığımız üzere, Anadolu gibi gıda sıkıntısının zaman zaman yaşandığı bir yerde, bu tip isteklerin karşılanması zorlaşıyordu. Bununla birlikte, devletin ödemelerini pazar fiyatlarının üzerinde yaptığı anlaşılmaktadır (Broughton 1975: 573). Servilius Vatia'nın şehirlerden aldığı tahıl miktarı "söz edilemeyecek kadar çoktu" (Cic. *Ver.* 2.3.211). Brutus'a MÖ 44'te verilen görev Asia Eyaleti'nden Roma'ya gönderilecek tahılın gözetimiydi¹¹¹. Savaş zamanı dışında vali ve personeli için gerekli tahılın da karşılanması gerekiyordu. Bütün eyaletler için geçerli olan bu uygulama, Anadolu'da biraz farklı işliyordu: Diğer eyaletlerde tahılın fiyatı aynıyken, Anadolu'daki mevcut stokların değişkenliği yüzünden fiyatlarda da farklılık vardı (Cic. *Ver.* 2.3.192). Şehirlerin başını ağrıtan diğer bir konu da askerlere verilen konaklama hizmetleriydi. Bu, baştan beri şehirler için bir zorunluluktan ve her zaman olduğu gibi istismara açıktı. Sulla'nın Mithradates Savaşları sırasındaki talepleri (Plut. *Sull.* 25) ceza amaçlı olmakla birlikte, savaş zamanlarında şehirler orduların konaklama masraflarının altından kalkmakta zorlanmaktaydılar. MÖ 66 kışını Anadolu geçiren Pompeius ve ordusu, Kilikia şehirlerini iflasın eşiğine getirmişti (Cic. *Leg. Man.* 36). Pompeius aynı acımasızlığı kayınpederiyle birlikte iç savaş sırasında da göstermiştir.

¹⁰⁹ Anadolu'nun başka şehirlerinde hareket hâlindeki orduların ihtiyaçlarını gideren zenginlerden bahsedilmektedir. 114/115 ardından 124'te Ankyra'dan geçen ordu zengin bir vatandaş tarafından ağırlandırılmıştır. 311'de Stratonikeia'da da benzer bir durum görülmektedir. Prusias, Side gibi yerlerde özellikle 230'lar ve 240'larda ordunun iâşe ve ibatesini üstlenen kişiler bilinmektedir (MacMullen 1990: 200, dpn. 11).

¹¹⁰ Senato Lucullus'a filo oluşturması için 3000 talent önerdiyse de, Lucullus müttefiklerin gemilerini kullanacağını söyleyerek kabul etmemiştir (Plut. *Luc.* 13).

¹¹¹ Cic. *Att.* 15.9.1. Marcus Antonius'un verdiği bu görev aslında siyasi bir karardı ve aslında Brutus'u İtalya'dan uzaklaştırmak amacını taşıyordu.

Özellikle Geç İmparatorluk Dönemine ait çeşitli şikâyet mektupları, bize halkın yaşadığı sorunlar hakkında bir fikir vermektedir. Bunlar büyük oranda şehirlerin yakınında konuşlanmış birliklerin gıda ve erzak ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili zorunluluklardan çıkmaktadır. Birliklerin kamp yaptıkları yerlerin, tahıl ve diğer ihtiyaçları karşılayabilecek kapasitede olması gerekiyordu. Valerianus subayı Ballista'ya emir vererek süvarilerini yemlerin bulunduğu bölgede tutmasını ve tahılı da tahılın bulunduğu yerlerden almasını, “tahıl yetişmeyen yerlerdeki eyalet sakinlerinin ve arazi sahiplerinden bir talepte bulunulmamasını” istemişti (SHA *Tyr. Trig.* 18.6). Şikâyet mektupları çoğunlukla birliklerinden kaçmış ya da sorumluluk alanlarını terk etmiş başboş askerlerin yarattığı sıkıntılara gönderme yapar. Bunların özellikle 3. yüzyılda sıklığı görülür. Aurelianus “uydurma” bir mektubunda askerlerin işledikleri suçları şöyle sıralar:

“...eğer hayatta kalmak istiyorsan, askerlerin uyguladığı şiddeti yok et. Ne tavuk ne de koyun çalmalarına izin ver; üzüm kaçırmalarını, ekinleri bozmalarını önle; zeytinyağı, tuz ve ahşap götürmelerini yasakla. Herkese yeterli tahıl dağıt. Eyalet vatandaşlarının gözyaşlarıyla değil, düşmandan alınan ganimetlerle yaşamalarını sağla.”

(SHA. *Aurel.* 7.5)

Mektubun gerçekliği tartışmalı olsa bile Aurelianus'un tavsiyeleri 3. yüzyıl için normal karşılanacak türdendi. Hatta *annona militaris* dışında askerler kendileri için özel vergiler toplamaya başlamışlardır. Galatia'da kış barakaları için, Khersonessos'ta da hayat kadınları üzerinden¹¹² vergi almışlardır (MacMullen 1963: 85). Levazım subaylarının gelişigüzel istekleri daha çok sorun yaratmış gibi görünmektedir. Belli bir neden olmaksızın buğday, arpa, bira, şarap, et, zeytinyağı, deri, zırh vb. malzemenin talep edildiği Mısır papirüslerinden

¹¹² Khersonessos'ta fahişelikten alınan vergi *vexillatio Chersonesitana*'nın ihtiyaçları için toplanmıyordu ve *annona militaris*'in bir parçası değildi. Aslında vergi İmparatorluk hazinesine gidiyordu ve birlikler vergilerin toplanmasına göz kulak olmaktaydı. Khersonessos'taki sorun şehir *territoriumunun* bir kısmının birlik komutanının idaresinde olmasıydı. Askerler ve vatandaşlar arasındaki sorun vergi gelirin nasıl dağıldığı değil, fahişeliğin yasal olduğu ve verginin toplanacağı bölgenin belirlenmesi ile ilgiliydi. Khersonessos'lular dolaylı vergilendirmeden muaf tılar ve Antoninus Pius'un verdiği ayrıcalıklar şehir birliğinin kontrolünden korumaktaydı (Makarov 2003).

öğrenilmektedir (MacMullen 1963: 86). Ancak bunlar sadece o döneme özgü olaylar değildir¹¹³. Burdur'da bulunmuş Tiberius dönemine ait bir yazıtta Sagalassos *territoriumundan* geçen ordu, vali vb. imparatorluk personelinin yolculuklarıyla ilgili şehrin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden bahseder. Kararlar sistemin kötüye kullanılmasından ileri gelen aksaklıklar yüzünden alınmıştır ve bu tip kararnamelerin çoğunda olduğu gibi önlemler ancak şikâyetlerden sonra yürürlüğe sokulmuştur. Yazıtta göre Sagalassos'lular yolculuk hâlindeki *procuratorlar*, senatörler, atlı sınıfı mensupları ve seferdeki askerler için belli sayıda yük arabası ve katır sağlayacaktır. Buna ilaveten söz konusu kişilere erzak ve kalacak yer temin edilecektir. Kararname bu hizmetler için çeşitli ücretler belirlemiş ve belirtilenlerin dışındakilere hizmet verilmesini yasaklamıştır (Mitchell 1976a: 107-109). Anlaşılan kararnamenin yayınlanma sebebi, şehrin hizmetleri için para ödenmemesi ve belki de zorbalık yapılmasıdır. Bunların kim olduğu belirtilmemekle birlikte, yazıtın üslubundan siviller kadar devlet görevlileri ve askerlerin şikâyetlerin odağında olduğu anlaşılmaktadır (Mitchell 1976a: 115). Yazıtta ayrıca Sagalassos'un hangi yollardan sorumlu olduğu da belirtilmiştir. Bunlar lejyonların kullanmayacağı, nispeten önemsiz yollardır, fakat şüphesiz trafik sadece ana yollardan akıyordu. Mitchell'in de belirttiği üzere, askerler için erzak sağlamak ve belki daha da önemlisi Toroslardaki haydutlarla mücadele etmek için bu yolların kullanılması mümkündür (Mitchell 1976a: 121). Aşağıda verdiğimiz 3. yüzyıl yazıtlarından birinde köylülerin ana yollar üzerinde olmadıkları hâlde askerlerin köylere gelip sorun çıkarmalarını anlayamamaları, böylece bir anlam ifade edebilir.

Genç Plinius Traianus'a yazdığı mektupta (Plin. *Ep.* 77), Iuliopolis'in bir sınır yerleşmesi olmasından ötürü yaşadığı trafiğin, yükümlülüklerini Byzantion'unkiler kadar ağırlaştırdığını ve bundan dolayı çıkan olayları bastırmakta sorun yaşadığını bildirmekte, Byzantion gibi Iuliopolis'e de destek amaçlı bir birlik verilmesini istemektedir. İmparator ise cevabında (Plin.

¹¹³ 69'daki iç savaş sırasında Vitellius'un komutanlarından Valens Ren sınırından İtalya'ya doğru yola çıkmıştı. Yol üzerinde hiçbir neden olmaksızın üstelik de dost olan Treveri kavminden 4000 kişiyi Divodorum'da öldürmüşlerdi. Ardından askerler bu sefer Aedui'yi yok etmek için bir bahane aramışlar, fakat halkın sorun çıkarmadan para ve yemek temin etmesi üzerine onlara dokunmamışlardı. Valens yolu üzerindeki birçok halktan aldığı hediyeler sayesinde zengin biri olup çıkmıştı. Öte yandan Vitellius'un diğer komutanı Caecina'nın emrindeki askerler, Helvetii'nin yakınlardaki sınır karakoluna ödedikleri parayı çalınca isyan çıkmıştı. (Tact. *Hist.* 1.63-66). Hadrianus dönemine ait bir papirüste Mısır *praefectusu*, kırsaldaki askerlerin herhangi bir izin almadan tekne, hayvan ve insanları zorla gasp ettiklerini, bunu yaparken bazen komutanlarının iznini aldıklarını söylemektedir (de Blois 2002: 204).

Ep. 78) Byzantion'un özel durumundan dolayı bu kararı verdiğini söylemektedir. Eğer askerlerin işledikleri suçlar ağırsa, üstlerine durumun bildirmesini salık vermektedir.

3. yüzyıldan bir dizi yazıt, halkın yaşadığı sıkıntıları¹¹⁴ açıkça göstermektedir. Lydia'daki Tabala imparator Pertinax'a 193'de bir şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetin niteliği imparatorun Tabala'ya yazdığı cevaptan anlaşılmaktadır:

“Sevkiyat hâlindeki askerlerin bile ana yoldan ayrılıp sadece erzak almak için şehrinize geldiğinizi söylediğiniz için, eyaletin valisi bu konuda bilgilendirilecektir ve askerlerin size karşı işledikleri suçların gereğini yapacaktır. Eğer Aizanoi'a gönderilenler dışındaki herhangi bir askerın şehrinize ceplerini doldurmak için geldiğini ispat ederseniz, o asker cezalandırılacaktır... Çünkü askerlerin ana yolları terk etmeleri yasaklanmıştır.”¹¹⁵

(SEG 43.323.870; Hauken 1998: 203-212)

Caracalla dönemine ait bir başka yazıtta Karia'daki Euhippe şehri *proconsul* Cn. Gabinius Barbarus Pompeianus aracılığıyla “ana yollardan ayrılarak şehirlerinde ortaya çıkan” askerler ve subaylar hakkında yapılanlar için imparatora teşekkür etmektedir (Hauken 1998: 215-216). Yine aynı döneme ait daha ayrıntılı bir yazıt Phrygia'da imparatorluk arazilerinin bulunduğu Takina adlı bir kasabada bulunmuştur (SEG 37.374-377.1186; Hauken 1998: 217-244). Birçok yerde kırık olmasına rağmen içeriği anlaşılabilir. Takina'lının başvurusu üzerine bir kararname yayınlayan imparator, askerlerin kasaba sakinlerini taciz etmemeleri ve tarlalara zarar vermemeleri için bir kararname yayınlamıştır. Ayrıca, izinsiz almadan ve ücret ödmeden

¹¹⁴ Anadolu'da arazileri olan senatörler ise kendilerini korumanın yolunu bulmuştur. Senato 204'te bir kararname geçirerek, senatörleri askerleri evlerinde ağırlayıp ihtiyaçlarını karşılamaktan muaf tutmuştur. Bu kararın kopyaları senatörler tarafından ayrıcalıklarını açıklamak ve mallarını yağmadan korumak için geldikleri yerlere dikilmiştir. Yazıtların özellikle Anadolu'da yoğunlaşmaktadır. Paros, Lydia, Phrygia, Ephesos ve Aleksandria Troas, Pisidia Antiokheia'sı ve belki Ankyra'da örneklerine rastlanmıştır. Yazıtlar senatörlerin beklenmedik şekilde uzak yerlerden geldiğini göstermesi dışında, askerlerin daha önce hiç uğramadıkları yerlerde ortaya çıktıklarına da işaret etmektedir (Mitchell 1993a: 230).

¹¹⁵ Metnin sonunda imparator verdiği cevabın şehirde halka açık bir yerde sergilenebileceğini bildirmektedir. Yazıtın şehrin bulunduğu Burgaz Tepe'nin doğu yamacında ele geçtiği göz önüne alınırsa, Tabala'ya giden yol üzerinde askerleri şehre girmekten alıkoymak için buraya dikildiği düşünülebilir (Hauken 1998: 207).

arabalarına ve öküzlerine el koyulanların zararları karşılanacaktır. Uşak'ta Güllüköy civarında bulunan ve 2. ya da 3. yüzyıla tarihlenen başka bir yazıt adı belirsiz bir köyün sakinleri tarafından bilinmeyen bir imparatora ya da valiye yapılan bir şikâyeti içermektedir (*SEG* 19.218; Hauken 1998: 251-258). Oldukça kırık olan yazıttan, köylülerin köyelerine gelen yabancılardan dolayı zor duruma düştüklerini ve vergilerini ödeyebilmek için bu kişilerden kurtulmayı istedikleri anlaşılmaktadır. Philadelphia'daki memurların ve *eirenarkhos*ların gerekli önlemleri almasını rica etmektedirler.

Philadelphia (Alaşehir) ve Blaundos (Sülünlü) arasındaki Ağa Bey Köyü'nde bulunan bir 3. yüzyılın ilk yarısına ait bir yazıt (MacMullen 1963: 87; Hauken 1998: 35-58) çiftçiler (*coloni*) tarafından imparatora bir imparatorluk arazisi hakkındaki başvuruyu içermektedir¹¹⁶. Anlaşıldığına göre tahıl toplamakla görevli askerler (*frumentarii*) ve sivil polisler/casuslar (*colletiones*) birkaç kez araziye girerek çiftçileri rahatsız etmiş, hatta tartaklamıştır. Bunun nedeni olarak da zorunlu kamu hizmetleri ve memurlukları ile ilgili sorumluluklarını göstermişlerdir. Son olayda dokuz çiftçi askerler tarafından tutuklanmış ve *procurator*lara sevk edilmiştir. Bunlardan biri 1000 drahmi karşılığında serbest kalmıştır. Bölgedeki imparatorluk arazilerini idare eden *procurator*lar ile vali düzeyindeki *procurator*lara yapılan başvurulardan bir şey elde edilememiştir. Bu koşullar altında çalışamayacaklarını ve vergileri ödeyemeyeceklerini bildiren çiftçiler, çiftçilerin daha iyi korunduğu özel çiftliklere gidebileceklerini belirtmektedirler. Sonuç olarak, imparatorun *proconsul* ve *procurator*lara emir vererek cezaları durdurması, ayrıca arazilere izinsiz girişleri önlemesi istenmektedir.

Türkiye-Bulgaristan sınırında bir köy olan Skaptopara'da bulunan ünlü bir yazıt, askerlerin köydeki hareketlerini III. Gordianus (238-244)'a şikâyet eden bir mektubu içermektedir. Thracia Eyaleti'nde bulunan köy, buradaki iki askerî kampın arasındaki bir termal kaynağın

¹¹⁶ Broughton'a göre, köylülerin yazıtta atalarının toprakları ve mezarların bahsetmesi, burada uzun süredir yaşadıkları anlamına gelmemektedir. Arazinin Pergamon Krallığı'ndan Roma'ya geçtikten sonra çeşitli zamanlarda el değiştirmiş olabileceğini öne süren Broughton, bunun sebebi olarak zorunlu kamu hizmetlerinin çiftçilere yüklediği ağır sorumlulukların Severus'tan önce de özel çiftliklere doğru bir kaymanın yaşanmasını göstermektedir (Broughton 1904: 236). Broughton ayrıca, imparatorluk arazilerinin imparatorlara kamulaştırma ve miras yoluyla dolaylı şekilde geldiğini belirtmekte, bu konuda imparatorların aktif bir siyaset izlediklerini örneklerle öne sürmektedir (Broughton 1904). Durum ne olursa olsun, çiftçilerin sorunu aynıdır.

yakınındadır. Geçmişte zorbalığa maruz kalmadıklarında Skaptopara’lılar vergilerini ödemişler ve diğer yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir, ancak

“bazı insanlar yoldan çıkararak zor kullanmaya başlayınca köy de geriledi. Köyümüzden üç kilometre uzakta ünlü bir pazar kurulur. Orada bulunanlar on beş gün boyunca kalmazlar ve köyümüze gelerek onlara kalacak yer vermemiz için bizi zorlarlar. Bunlara ilaveten başka yerlere gönderilmiş askerler yollarını değiştirerek aramıza katılır ve karşılığını ödemeksizin bizden yatacak yer ve erzak talep ederler. Köyümüzdeki termal kaynaklardan dolayı procuratorlar ve valiler buraya gelirler; onlara konukseverlik gösteririz... Valisine başvurduk ve rahatsız edilmeyeceğimizi söz aldık. Daha fazla dayanamayacağımızı, yoksa atalarımızın topraklarını terk etmek zorunda kalacağımızı ilettik... Arazi sahiplerinin sayısı birkaç taneye düştü... Bu yüzden imparatorumuzdan herkesin kendi yolunu takip etmesini sağlamasını ve diğer köylerden gelerek bizden yer ve yiyecek istemelerini engelleme rica ediyoruz. Eğer bu gerçekleşmezse evlerimiz terk edeceğiz. Merhamet gösterirseniz hem vergileri ödeyebilir hem de diğer yükümlülükleri yerine getirebiliriz.”

(SIG 3.2.888; Hauken 1998: 74-140)

Benzer bir şikâyet bir Phrygia köyü olan Aragua’daki imparatorluk arazilerini işleyen köylüler tarafından Philippus Arabs (244-249)’a iletilmiştir. Bu sefer askerlerin yanı sıra imparatora ait azatlıların da sorun çıkardığı görülmektedir:

“...Mantık dışı şekilde taciz ediliyor ve halkı koruması gerekenler tarafından zorbalığa maruz kalıyoruz. Kırsalda yaşamamız ve bir askerî kampın yakınında bulunmamıza rağmen, saltanatınıza uygun olmayan sıkıntılar yaşıyoruz. Appia’lıların topraklarından geçmelerine rağmen, yollarından sapan askerler, Appia’lıların önde gelenleri ve azatlılarınız gelerek bizi işimizden alıkoymuyor ve onlara ait olmayan şeylere el atıyorlar... Paralarımızı onlar için harcıyoruz; çiftlikler boş ve harap durumda. Kırsalın ortasında yaşamamıza ve yol kenarında olmamıza rağmen...”

(CIL 3.14191; Hauken 1998: 140-162)

Yazıtların büyük çoğunluğunda ortak nokta, birliklerinden ayrılarak civardaki köy ve kasabalarda huzursuzluk çıkaran askerlerdir. Aragua'lılar bu saldırıları anlamakta güçlük çekmektedir, çünkü köyleri birliklerin kullandığı ana güzergâhlarda olmamasına rağmen askerlerin tacizlerine maruz kalmaktadır. Bu durum sadece askerlerin açgözlü davranışlarıyla açıklanamaz. Yazıtlar aynı zamanda, lojistikte yaşanan sorunlar yüzünden, askerlerin ana yollar üzerinde konuşlanmalarına rağmen yeterli erzak alamadığını ima etmektedir; imparatorluğun ordunun erzak ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle geldiği anlaşılmaktadır. Yukarıda, 3. yüzyılda şehirlerin imparatorluktan gelen bitmek tükenmek bilmeyen talepler karşısında mali sıkıntılar yaşadıklarını belirtmiştik. Bu yükümlülüklerden biri de erzak ve tahıl sağlamaktı. Oksyrhynkhos'ta bulunan 3. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı papirüsler lejyonlara, sefer hâlindeki askerlere, denizcilere vb. dağıtılacak erzak (*annona*) hakkında şehir meclisinin aldığı kararları içermekte, hatta birinde, konuyla ilgili bir şikâyet yer almaktadır¹¹⁷. Daha önce sadece olağanüstü durumlarda talep edilen *annona*, papirüslerin de gösterdiği üzere bu dönemde olağan bir vergi hâline gelmiştir. Buna ilaveten Mısır'daki merkezlerin karşılaştığı başka bir sorun da oldukça masraflı bir iş olan tahıl nakliyatıydı. Taşımacılık antik çağda her zaman tehlikeli ve masraflı bir işti¹¹⁸. Dolayısıyla şehirler bir de bunun için uğraşmak zorunda kalıyorlardı. Anadolu şehirleri de benzer yükümlülüklerin altına girmiştir. Kappadokia'daki lejyonlar için Philadelphia'nın 238'de tahıl tedarik ettiği bilinmektedir (*BGU* 1564). Bir diğer dikkat çekici nokta, Skaptopara yazıtında ve aşağıda bahsettiğimiz imparatorluk casusları ve azatlıları tarafından rahatsız edilen köylülerin şikâyetini içeren yukarıdaki Mendekhora yazıtında, köylülerin durumun devam etmesi hâlinde “ata topraklarını terk edecekleri” uyarısında bulunmaları ve imparatorluk arazilerini terk edip özel çiftliklerde çalışabileceklerini

¹¹⁷ *POxy.* 1194, 1115, 1543, 1413, 1419. Bunlar Aurelianus, Probus, Diocletianus ve Maximinus dönemlerine aittir. 3. yüzyılın sonlarına ait söz konusu şikâyet özel bir mektupta bulunur. Mektubun sahibi, alıcıya erzak temini ile görevli vatandaşların listesini çıkarmak olan bir memurun onu listeye eklediğini söyler, mümkünse bundan kurtulmasını salık verir ve ellerinde ne sığır ne de domuz olduğunu belirtir (*POxy.* 1490).

¹¹⁸ Diocletianus'un fiyat karamamesine bakılırsa, 550 kg. tahıl yüklü bir arabanın yol açacağı maliyet artışı her 480 km.de fiyatın iki katına çıkarılmasını gerektirecektir. Bir gemi dolusu tahıl ise Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna gitmesi, karada 120 km. ilerlemekten daha ucuza mâl olacaktır (Finley 2006: 130). Dolayısıyla, eğer şehirlerin su yollarıyla bağlantısı yoksa tahıl nakliyatı zorlukla yapılabilmekteydi ve pahalıydı. Örneğin Genç Plinius karayolu taşımacılığının yüksek maliyetini indirebilmek için Sapanca Gölü'nü Karadeniz'e ve Marmara Denizi'ne bağlayan bir projeden söz etmekte ve bunun malları karayolundan daha ucuza taşımaya imkân vereceğini eklemektedir (Plin. *Ep.* 10.41).

belirtmeleridir¹¹⁹. “Ata topraklarını terk etmek” bir anlamda imparatorluğun denetiminden çıkmak ile aynı anlamdadır: Köylerini terk edenler yeni bir yere mi yerleşeceklerdir yoksa “kaçak” olarak yaşamlarına devam mı edeceklerdir? Terk etme imparatorluğun vergi sisteminden ve kontrol mekanizmalarından kopuş anlamı da taşımaktadır.

Büyük şehirlerde de durum pek farklı değildir. Gallienus döneminde (253-268) Byzantion gibi önemli bir şehir askerler tarafından yağmalanabilmiştir¹²⁰ (SHA *Gall.* 5.8). Tyana ise aynı kaderden Aurelianus’un askerlerine yaptığı konuşma ile kurtulabilmiştir (SHA *Aurel.* 24.3-25). İmparator bu şehirleri kurtarmak için savaştıklarını, eğer onları yağmalarlarsa kendilerine bir daha güvenmeyeceklerini söylemişti¹²¹. Rostovtzeff’in de belirttiği gibi (Rostovtzeff 1957²: 498), askerlerin imparatorluk şehirlerini kolayca talan edebilmesi dikkat çekicidir.

3. yüzyılda askerler ve emekli askerler Balkan yarımadası ve Syria’da köy hayatında giderek daha fazla rol oynamaya, devlet ile köylüler arasındaki aracı bir sınıf gibi davranmaya başlamışlardır (Rostovtzeff 1957²: 499). Afrika’da eski askerler bölgenin ekonomik hayatına entegre olmaktadır. Üstelik yukarıda belirttiğimiz gibi, 3. yüzyıldan itibaren köylülerin orduda giderek daha fazla yer bulduğunu düşünülürse, tarihçi askerler ile köyler arasında önemli bir bağın geliştiğini öne sürmektedir. Rostovtzeff’e göre köylü askerlerin şehirlere olan düşmanca tavırları, şehirlerin köylere uyguladığı ekonomik baskılara bir cevaptır. Askerlerin köylülere karşı besledikleri bu yakınlık, Libanios’un eserlerinde de kendini belli etmektedir. Hatip özgür çiftçilerin yaşadığı köylere askerlerin verdiği destekten, köylülerden vergi toplayamayan ve hem onlardan hem de askerlerden kötü muamele gören şehir aristokrasisinden bahseder (Lib. *Or.* 47).

¹¹⁹ “Terk etme” ifadesi Anadolu’ya özgü değildir. Romanya’daki Pyrgos kasabasının Antoninus Pius’a yazdığı bir şikâyet mektubunda, kasaba sakinleri sürekli gelip geçen askerî birlikler ve “misafirlerden” dolayı büyük yük altına girdiklerini bildirmekte ve bunun devam etmesi hâlinde başka yere gitmek zorunda kalacaklarını söylemektedirler (Stoian 1959: 375 vdd.).

¹²⁰ Olayların sebebi belli değildir, ancak imparator şehre girerek sorumlu askerleri öldürtmüştür (SHA *Gall.* 7.1)

¹²¹ Rostovtzeff bağımsız bir olaymış gibi göstermesine karşın (Rostovtzeff 1957²: 498), *Historia Augusta*’da Aurelianus’un 272’de Zenobia’ya karşı çıktığı sefer sırasında şehrin kapılarını kendisine kapadığını ve askerlerin ganimet elde etmek isteği ile hareket ettikleri aktarılmaktadır. Hatta ünlü filozof Tyana’lı Apollonios Aurelianus’a rüyasında görünerek vatandaşlara dokunmamasını istemiştir. Palmyra Krallığı o sırada Ankyra’ya kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla, Tyana’lıların aslında, Palmyra Krallığı’ndan yana bir tavır koyup, Roma’ya karşı gelmiş olmaları mümkündür. Yani askerlerin tavrı aslında Tyana’nın sergilediği isyankâr davranışla ilgili görünmektedir.

Bütün bunlar doğal olarak 2. yüzyılın sonunda Anadolu'nun tekrar savaş alanı hâline gelmesi ile yakından ilişkilidir. 193-194 arasında Pescennius Niger ile Septimius Severus Anadolu'da üç kez (Kyzikos, Nikia ve Issos) karşı karşıya gelmişlerdir. Bu tarihten sonra Anadolu ciddi askerî faaliyetlere, sürekli doğuya nakledilen birliklerin geçişine şahit olmuştur. Bithynia ve Kilikia bu dönem boyunca stratejik konumları nedeniyle anahtar rol üstlenmişlerdir. Bithynia'da özellikle Prusias ad Hypium'daki yazıtlardan şehrin 190'larda ve 230'larda orduya sürekli lojistik destek sağladığı anlaşılmaktadır. Kilikia'da epigrafik kanıtlar nispeten eksik olmakla birlikte, bölgenin başlıca şehirleri (Tarsos, Anazarbos, Mopsuestia ve Aigiai) buradan geçen askerlerin ihtiyaçlarını ve konaklamalarını sağlamak için sikke darbını arttırmışlardır. Buna rağmen Bithynia, Kilikia ve Orta Anadolu'da benzer şikâyetlere rastlanmamaktadır. Buralardan geçen yollar askerî güzergâh olarak belirlendiğinden, lojistik destek kanunî bir hakta ve şehirler buna göre hareket ediyorlardı (Mitchell 1993a: 232). Mitchell'e göre şikâyete konu olan askerlerin hepsi değilse de bir kısmı aslında vergi tahsildarları olmalıdır (Mitchell 1993a: 232-233). Severus'larla birlikte vergi tahsilat yönteminde değişiklikler meydana gelmiştir. Şehir memurları ile *publicaninin* rolleri giderek azalmıştır, çünkü bunlar toplayacakları verginin garantörleri durumundaydılar ve mali yükün ağırlaştığı bir dönemde tahsilata muhtemelen pek gönüllü değillerdi. Üstelik iç savaşlar bitmek tükenmek bilmeden devam ederken ve imparatorluğun kimin tarafından yönetildiği belli değilken, yerel aristokrasi aceleci davranarak ileride belki yenilecek bir rakip için tahsilat yapmak istememiştir. Böylece yerel işbirliğinin azalmasıyla birlikte, imparatorlar bu iş için kendi adamlarını görevlendirmekten başka çare bulamamışlardır. Bazı şikâyet mektuplarında geçen *frumentarii*, *colletiones* ve *stationarii* gibi mevkiler durumu açıklamaktadır. *Frumentarius* birlikler için tahıl temin eden görevlilerdi, dolayısıyla aynı vergi veren şehirlerden tahıl almakla yükümlüydü. *Colletiones* ise kelimenin kökü itibarıyla (*colletio*) *tributus* ya da nakti vergi topluyorlardı. Ana yollar üzerindeki karakollarda görev yapan *stationarii*, doğal olarak sınırlar haricindeki yerlerde görev yapan askerlere kıyasla daha yaygındılar ve vergi tahsili için doğal seçimler.

Rostovtzeff kitabının başka bölümlerinde olduğu gibi burada da bir alt-üst sınıf çekişmesini vurgulamaktadır. Fakat tek açıklamanın bu olmadığı kanısındayız. MacMullen'ın da belirttiği gibi, 3. yüzyıldan itibaren ordu tipik konaklama alışkanlıklarını bırakarak şehir hayatına daha çok yaklaşmaya başlamıştır. Hadrianus zamanına kadar askerlerin kışla içinde bahçe,

haricinde çiftlik sahibi olmalarına ve resmî evliliklere izin verilmiyordu. Aynı şekilde askerlik dışında farklı görevlerde bulunmaları ve ticaret yapmaları yasaktı. Eğer bir şehirde konaklamaları gerekirse, birlikler bir duvar ile sivil halktan ayrılmaktaydı (MacMullen 1963: 154). Septimius Severus ise hizmetteki askerlerin evlenebilmesine, ticaret ve tefecilik yapmasına izin vermişti. Aynı zamanda rütbelerin eskiye nazaran daha hızlı şekilde yükselmesine imkân tanımıştı. Nihayet kışalara koloni ayrıcalıkları tanınmaya başlanmış ve birlikler yavaş yavaş şehirlerin içine konuşlanmıştı. İngiltere'deki bazı şehirlerin kışla planlarını adapte ettiği izlenmektedir (MacMullen 1963: 163). Kısacası, birçok yönden zaten askerlik hayatı ile sivil hayat arasında çok ciddi farklar kalmamıştı. Üstelik askerlerin birçok yerde, özellikle de küçük şehirlerde çeşitli idari mevkilere geldiği¹²² bilinmektedir (MacMullen 1963: 99 vdd.). Dolayısıyla MacMullen'in ifadesiyle asker sivil, sivil de askere dönüşmeye başlamıştı¹²³. Romalı askerler görünenin aksine hiçbir zaman sürekli cephede olmamışlardır. *Augusta III*, *Gemina X* ya da *Aduitrix II* gibi lejyonlar yüzyıllar boyunca kışalarından kalmışlardır (Macmullen 1963: i). Bu yüzden askerler sıkça sivil halk ile ilişki içinde olmuş ve kendileri de az çok sivil yaşamaya başlamışlardır. Sivil hayatın askerî disiplini bozduğu bir gerçektir. Şehirlerin yakınlardaki birlikler için çeşitli kamu binaları inşa ettikleri bilinmektedir. Uzun süre bir yerde kalan birliklerdeki askerlerin ve subayların şehirlerde evleri bulunuyordu. Hatta bazılarının İtalya'dakilerinden bir farkı olmayan villaları bile vardı (MacMullen 1963: 77-78). Bunun en canlı örneği, Fırat üzerindeki Dura Europos'ta görülür. Şehir 160'lardan itibaren asker almaya başlamış ve Septimius Severus ile Caracalla döneminde sayıları artmıştır. Burada yapılan kazılar sonucunda asker barakalarının inşa edilmediği ve askerlerin müstakil evlerde oturduğu saptanmıştır. Subayların lüks villalarda yaşadığı gözlemlenmiştir. Hatta hayat kadınları ve diğer

¹²² Libanios 4. yüzyılın ikinci yarısında buna dair ilginç bir örnek vermektedir. Söylevlerinden birinde hatip, çiftçilerin hamilerinin komşuları, memurlar ya da vergi tahsildarları ile olan sorunlarını çözememesi hâlinde askerlerden yardım istediklerini söylemektedir (Lib. *Or.* 47.19, 22). Asker ya da sivil nüfuzlu kimselerden çiftçilerin çeşitli problemlerini halletmeleri bekleniyordu. Böylece büyük arazi sahiplerinin ve yerel idarenin otoritesi hiçe sayılmaktaydı (Gamsey & Woolf 1989: 163).

¹²³ MacMullen 1963: 152. Daha da önemlisi askerlerin büyük arazi sahiplerine, arazi sahiplerinin de askerlere dönüşmesidir. Üstteki dipnotta verdiğimiz Libanios'un şikâyetleri sonraki yüzyılda tam anlamıyla kendisini gösterecektir. Nitekim Tripolitana'da Emerye Kalesi gibi *pyrgos*ların benzeri olan yapılar ordu subaylarının özel mülkleri olarak karşımıza çıkar (Whittaker 1993: 284). Çifliklerin büyümesi ile birlikte, bu sefer arazi sahipleri meydana getirdikleri silahlı güçlerin başına geçmişlerdir (Whittaker 1993: 287). Örneğin Selge'de 399'da Gotların lideri Tribigildus'a karşı savaşanlar çevredeki haydutlarla çarpışarak uzmanlaşmış çiftçilerden meydana gelmekteydi (Zos. 5.15.5). İmparatorluk giderek tek başına hareket etmeye başlayan bu grupları engellemek için 4. yüzyılın ikinci yarısında sert kanunlar çıkarmıştır (*CTh.* 7.1.15,18), ama sorun 5. yüzyılda devam etmiştir (Whittaker 1993: 288).

eğlenceler için ayrılmış bir bina bile mevcuttur (MacMullen 1963: 80-84). Benzer bir organizasyonun Zeugma’da da uygulandığı anlaşılmaktadır. Burası 31’den 195’teki Septimius Severus’un ilk Parth seferine kadar sınır olan Fırat’ın üstündeydi. Yerleşim 2. ve 3. yüzyıllar arasında *legio IV Scythica*’nın kalıcı üssü olarak hizmet vermiştir. Burada da Dura Europos’taki gibi şehrin içinde subaylara ait olması muhtemel lüks evler bulunmuştur¹²⁴. Aslında kare şeklinde bir ordu karargâhında konuşlanmış bir lejyon barındıran Melitene Traianus’un kararıyla şehir statüsü kazanmış, ardından da halk ovaya yayılmış ve nüfus artmıştır (Procop. *Aed.* 3.4.15-20).

Diocletianus’un aldığı bir karar askerî ve sivil hayatın iç içe girmeye başladığında olanları açıkça gösterir: İmparator Antiokheia’da tahıl siloları yaptırmış, pazarda satılan tahıl ve diğer mallar için fiyatlar belirleyerek, satıcıların askerler tarafından sindirilmesini önlemişti. Anlaşılan askerler satın aldıkları mallara ya para ödemiyorlar¹²⁵ ya da değerlerinin altında fiyat biçiyorlardı (John Mal. 12.307). Bir yüzyıl sonra Antiokheia’da durum hâlâ değişmemişti. Bir asker bir satıcıyı hakaretleri ve yaptıklarıyla kıskırtmış, sonunda adam hapse atılmıştı (Lib. *Or.* 47.33). Libanios konuşmasının önceki bir yerinde Antiokheia’nın etrafındaki kasabalarda konuşlanmış birliklere bağlı askerlerin yağmalarından, ağaçları kesmelerinden, sığırları öldürüp ziyafet çekmelerinden ve kadınları kaçırmalarından yakınmaktadır. Mısır’dan bir şikâyet mektubu asker alımıyla görevlendirilen bir birliğin yaptığı yağmalardan ve hırsızlıklardan bahseder (*P. Abbin.* 18). Şikâyetler yine askerî mercilere yapıldığından, lehte kararların alınması her zaman mümkün olmuyordu (Elton 1997: 49). Kanunlar bu konuda çeşitli düzenlemeler getirmiştir, fakat *Codex Theodosianus*’ta vatandaşlardan zeytinyağı, yakacak odun vb. almayı yasaklayan kanunların 340, 393 ve 416’da tekrar edilmesi, süregelen suiistimalin kanıtıdır (Elton 1997: 49). Halktan yemek

¹²⁴ Doç Dr. Kutalmış Görkay ile kişisel görüşme (26 Nisan 2008). Özellikle Dionysos ile Poseidon evleri adı verilen yapıların subaylara ait olabileceği sanılmaktadır. Evler lüktür ve zengin duvar resimleriyle süslenmiştir (Barbet 2005).

¹²⁵ Theodosius’un İskit askerlerini orduya entegre etme çabasını anlatan Zosimos, yabancı askerlerden oluşan birlikleri aynı bölgede birlikte görevlendirmek yerine, bir kısmını Mısır’a ve Mısır’dakileri de Tuna’ya yollamıştır. İki birlik Lydia’daki Philadelphia’da karşılaştıklarında aralarında çatışma çıkmıştır. Bir “barbar” askeri pazardan aldığı malın parasını ödemeyip dükkân sahibini yaralayınca, Mısırlı askerler bunun “Roma kanunlarına göre yaşamak isteyen insanlara yakışmayan bir hareket olduğunu” söylemiş ve iki taraf arasında kanlı bir çarpışma yaşanmıştır (Zos. 4.30.4). O gün neler konuşulduğunu Zosimos’un bilmesi imkânsızdır, ancak mantıklı bir “barbarın” Roma kanunları altında hayatını sürdürmek isteyeceğini (çünkü Mısırlı askerler bunu yapabilmıştır) ve devletin bir temsilcisi olarak ordunun da sivil hayatın kurallarına uyması gerektiğini düşünmüştür (Ando 2000: 341).

istemek ve subaylar dışındaki askerlerin hamamlardan yararlanması yine kanunla yasaklanmıştı (CTh 7.8, 9, 11).

4. yüzyılda durumun düzelmediği, aksine kötüleştiği görülmektedir. Askerler başıboş şekilde yollarda dolaşarak huzuru kaçırmakta (Symm. Ep. 7.38), “kurtlara” dönüşmektedirler (John. Chr. Hom. Mat. 61.2-3). Bunlar için kanunlarda şiddetli kınamalar yer alır (CTh. 7.1.12, 16). Zosimos kendi zamanında şehirlerin boşalmasına böyle askerlerin sebep olduğunu söylemektedir (Zos. 2.38.4). 4. yüzyılın ikinci yarısında Iulianus orduyu ıslah etmeye kalktığına, askerler rehavet ve lüksün içindeydiler¹²⁶.

Geç İmparatorluk Döneminde ordunun yapısı ve lojistiğindeki değişimler, şehirlerin ordunun iâşe ve ibatesine dair yükümlülüklerinin artmasına ve askerlerin şehirlerle olan ilişkilerinde sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. *Principatus*'tan sadece birkaç sıkıntının kaynaklara yansması da bunu desteklemektedir. Ancak Anadolu'da bunların ciddi çatışma ya da kargaşaya dönüştüğüne dair kanıtlarımız yoktur. Halk genellikle şikâyet mektupları gibi bürokratik yollarla sorunları halletmeye çalışmıştır.

3. Meslek Birlikleri

Meslek birlikleri (*collegia*) ilk önce Roma'daki dört büyük rahip okulu (*pontifices, septemviri epulones, quindecimviri sacris faciundis, augures*) için kullanılmıştır. Bu dernekler tüccarlar kâtipler, ahşap ve metal işçileri gibi meslek grupları tarafından kurulmuş olsa bile dinî karakterlerini korumuşlardır. Birçoğu ekonomik amaçlardan ziyade, üyeler arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek veya sosyal hayatı geliştirmek amacı gütmekteydi. Yazıtlardan

¹²⁶ Amm. Marc. 22.4.6-8: “...Bu duruma bir de askerî disiplindeki ciddi sorunlar eklenmişti. Savaş naralarının yerine askerler kadınsı şarkılar söylüyorlardı. Savaşçıların yatakları taş değil, fakat tüyler ve kanepelerdi. Kadehleri kılıçlarından ağırdı, çünkü toprak kaplardan içmeye utanıyorlardı. Hatta mermerden evler yapmışlardı... O zamanlarda askerler kendi yurttaşlarına karşı küstah ve terbiyesiz, düşmanlarına karşı o da bir kadar korkak davranıyorlardı. Ticaret ve aylıklıkla zengin olduklarından, altın ve değerli taşları ayırmada uzman hâline gelmişlerdi.”

anlaşıldığı kadarıyla (*ILS* 6714-6, 7225-7), *collegianın* başında bazen senatör olabilen bir *patronus* bulunmaktaydı. Dernek başkanları *curator* ve *quinquennales* gibi şehir memuriyetlerine özgü sıfatlar taşımaktadır. Bunların altında *decuriones* ve sıradan üyeler (*plebs*) gelmektedir. Dernek gelirleri bazen *quaestorlar* tarafından yönetilmekteydi.

II. Kartaca Savaşından önce varlıkları şüpheli olmakla birlikte, Cumhuriyet'in son zamanlarına kadar meslek birliklerine çıkardıkları sorunlar yüzünden herhangi bir yasal kısıtlama getirilmemiştir. Cicero'nun zamanında birlikler çeşitli oylamalara ve siyasi faaliyetlere katılmaya başlamıştır; bunların büyük kısmı Caesar tarafından MÖ 64'te etkisizleştirilmiştir (Cic. *Pis.* 7). MÖ 58'de Publius Clodius dernekleri tekrar özgürlüklerine kavuşturmuşsa da MÖ 55'teki Catilina olayından sonra *lex Licinia sodalitates* yasasıyla siyasi dernekler kapatılmıştır (Cic. *Q. Fr.* 2. 3. 2, 4-5). Yaklaşık 10 yıl sonra Caesar köklü olanlar hariç bütün dernekleri yeniden yasaklamıştır (Suet. *Iul.* 42). Augustus şehrin çeşitli bölgelerinde imparator kültü ile ilgili yeni dernekler kurmuştur. Ayrıca 7'de *lex Iulia* ile bütün meslek birliklerinin imparator ya da Senato tarafından onaylanması zorunluluğunu getirmiş (*ILS* 7212), öte yandan eski ve kanunlarca tanınanlar dışındaki birlikleri kapatmıştır (Suet. *Aug.* 32). Ancak Lanuvium'dan 136'ya tarihlenen bir yazıtın da gösterdiği üzere, kültlerle ilgili birliklere, ayda sadece bir toplantı yapılması koşuluyla sınırlı olarak izin verilmişti (Arnaoutoglou 2002: 32). Augustus'un ardından Iulius-Claudius sülalesi imparatorlarının bazı kısıtlamalara gittiği anlaşılmaktadır (Arnaoutoglou 2002: 33-35).

Anadolu'da bulunan yazıtlar, Senato ve imparatorların çeşitli yasaklarına karşın birliklerin faaliyetlerine devam ettiğini ve yenilerinin kurulduğunu göstermektedir (Arnaoutoglou 2002). Arnaoutoglou Anadolu'daki yazıt bolluğundan yola çıkarak, milattan sonraki yaklaşık ilk iki yüzyıl içinde yasakların en azından Anadolu'yu kapsamadığını ileri sürer (Arnaoutoglou 2002: 29). Genç Plinius'un Nikomedia'da bir itfaiyeciler derneği kurma isteğine Traianus olumsuz cevap vermesine rağmen (Plin. *Ep.* 10. 33-34), yazıtlar Bithynia ve Pontus'ta derneklerin faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir (Arnaoutoglou 2002: 35 vd.). Plinius'un eyalet

gezilerinden birinde, Nikomedia'ya yangın çıkmış ve iki binayı yok etmişti¹²⁷. Vatandaşların yetersiz kaldığını ve şehirde gerekli yangın malzemelerinin bulunmadığı gören Plinius, imparatora yazarak 150 kişilik bir itfaiye ekibinin kurulmasını için izin istemiş, bunlara tanınan ayrıcalıkların suiistimal edilip edilmediğini bizzat kendisinin kontrol edeceğini, çünkü az sayıda olduklarını eklemiştir (*Ep.* 10.33). Ancak Traianus'un cevabı olumsuzdur:

“Nikomedia’da diğer yerlerdeki örneklere benzer bir ekip kurulabileceğini düşünmüş olabilirsin, ama unutmamalıyız ki eyaletindeki, özellikle de şehirlerdeki siyasi kargaşanın sorumlusu bunun gibi topluluklardır. Eğer insanlar bir amaç için toplanırlarsa –amaçları ve onlara verdiğimiz ad ne olursa olsun- kısa zamanda bir siyasi derneğe dönüşürler. Bu yüzden yangınları söndürecek malzemeyi el altında tutmak ve mal sahiplerini bu konuda eğiterek etraftakileri yardıma çağırmalarını istemek daha iyi bir fikir.”

(Plin. *Ep.* 10. 34)

Yazışmalardan iki sonuç çıkarıyoruz: Bithynia-Pontus eyaletinde daha önce yine derneklerin rol oynadığı bazı karışıklıklar meydana gelmiştir ve derneklere ileride sorun çıkmasına sebep olabilecek ayrıcalıklar tanınmaktadır. Başka bir mektupta ise imparatorun yukarıdakinden farklı bir karar verdiğine şahit oluyoruz. Plinius Amisos'un kendi yasalarıyla yönetilme talebini imparatora iletirken, mektubuna şehirde kurmayı düşündükleri dernekler hakkında Traianus'un iznini isteyen bir başvuru dilekçesini de eklemiştir (Plin. *Ep.* 10. 92). İmparator cevabında (Plin. *Ep.* 10. 92), eğer Amisos'luların resmî antlaşmalarla kendilerine bahşedilen kanunları böyle dernekler kurmaya izin veriyorsa ve isyana teşvik edici ya da yasa dışı toplantılar yapılmadığı, bunun yerine fakir halk gözetildiği sürece karışmaya gerek olmadığını yazmıştır. Mektubun sonunda diğer şehirler arasında neden Amisos'un bu ayrıcalığa sahip olduğu anlaşılır: *“Kendi yasalarımıza tabi bütün şehirlerde bu kurumlar yasaklanmalıdır.”* Mektupta Amisos'un statüsü *civitas foederata* olarak geçmektedir. *Foedus* Roma ve başka bir devlet arasında dostluk barış ve müttefikliği simgeleyen antlaşma için kullanılan bir terimdir. Bu anlamıyla ateşkesten veya mütarekeden (*indutiae*) farklıdır; taraflar eşit ya da dengesiz olabilir.

¹²⁷ Bunlardan biri Isis Tapınağı idi. Diğer ise yolun karşısında bulunan “Yaşlı Vatandaşlar Derneği”dir. Dolayısıyla yazıtların yanı sıra Plinius'tan da başka derneklerin varlığını öğreniyoruz.

Eşit antlaşmada iki taraf bir saldırı karşısında birbirlerine askerî destek vermekle yükümlüdür. Eşitsiz antlaşmada ise, karşı taraf Roma'nın üstünlüğünü kabul etmekte ve gerektiğinde Roma'ya asker yardımı yapmak zorundadır. Amisos'un bu terimle tanımlanması, diğer şehirlerin aksine onun yasama konularını sürekli valiye danışmaktan kurtarmaktaydı, ancak yine de faaliyetlerinde valinin desteğini almak için bu tip başvurular yapabiliyorlardı (Arnaoutoglu 2002: 39).

Bithynia'da sorunlar yaşandığı konusunda bir ipucumuz yoktur, ama başka örnekler fikir verebilir: Tertullianus ise derneklerin toplumda, şehir meclislerinde, oylamalarda vb.de yaratabileceği kargaşanın farkındaydı ve yasaklanmalarını anlayabiliyordu (Tert. *Apol.* 38). Iulianus Kyzikos'ta karışıklık çıkarmalarını önlemek için Hristiyan dokumacıları ve darphane işçilerini şehre girmesini yasaklamıştı¹²⁸ (Sozom. *Hist. Eccl* 5.15). Ephesos'lu kâtibin söylediği gibi mahkeme bir çözüm yoluydu ve dernekler Roma kanunları tarafından bir kurum olarak tanınmaktaydı; diğer bir deyişle günümüz kanunlarından bildiğimiz bir çeşit “dernekler kanununa” tabiydiler. Elbette bu oldukça ilkel bir düzenlemeydi: Kanuna göre dernekler ortak mülklere, ortak kasaya ve kanunî temsilciye sahip olmak zorundaydı. Bir derneği kanun önünde savunacak herhangi biri yoksa derneğin bütün mal varlığına el koyularak satılacaktı (*Dig.* 3. 4.1 vd). Dernekler bütün bu organlarıyla devlet tarafından resmî bir kurum olarak görülmesine rağmen, imparatorların gözünde aynı zamanda potansiyel bir tehlikeydiler. Benzer bakış açısı halk için de zaman zaman geçerlidir. Tarsos'lular şehirdeki keten dokumacılarını “yabancı” ve düzeni bozan “işe yaramaz ayak takımı” olarak nitelemekteydi (Dio Chrys. *Or.* 34. 21 vd.).

Plinius'un Bithynia-Pontus'ta görevli olduğu döneme ait Ephesos'tan bir yazıtta, fırıncıların çıkardığı sorunlardan bahsedilmektedir (*IEph* 215; Buckler 1923: 30-31). Fırıncıların suçunun ne olduğu belli değildir, fakat verilen karara bakılırsa kargaşaya neden olan toplantılar düzenlemek, kamu düzenine aykırı davranmak ve işi bırakarak¹²⁹ ekmek sıkıntısı yarattıkları

¹²⁸ MacMullen Kyzikos'taki olayı derneklerle bağdaştırırsa da (MacMullen 1992²: 177), yasak pagan Kyzikos vatandaşlarının imparatora başvurmasından sonra yürürlüğe sokulmuştu ve tamamen dinî nitelikliydi; derneklerin asıl faaliyetleri ile ilgisi yoktu.

¹²⁹ İş bırakma eylemleri özellikle 2.-5. yüzyıllar arasında büyük Anadolu şehirlerinde sık olmasa da görülmektedir. Bunların bazıları meslek birlikleri tarafından organize edilmiştir. Huzuru bozmadıkları sürece iş bırakanlara dokunulmadığı anlaşılmaktadır. Bazı durumlar doğrudan vali müdahalesini gerektirmiştir (Buckler 1923)

anlaşılmaktadır. Vali firmacıların liderlerini cezalandırmaktan kaçınmış, fakat toplanmalarını yasaklayarak olayın tekrarlanması hâlinde karışanların bacaklarına suçlu olduklarını gösteren bir damga vurulacağını belirtmiştir¹³⁰. Belki de şehirde kıtlık çıkacağından endişe duyulmuştu (Arnaoutoglu 2002: 42).

Bazı sorunların, birliklere tanınan çeşitli hakların kaybedilmesi endişesiyle yaşanmış olması muhtemeldir. Antoninus Pius'un konuyla bir kararnameyi bize aktaran *Digesta* oldukça aydınlatıcıdır. Kararname aslında daha önce Hadrianus'un yayınladığı ile ilişkilidir. Buğday ve zeytinyağı gibi şehir için hayati öneme sahip malları taşıyan gemi sahiplerinin kamu hizmetlerinden muaf tutulmasıyla ilgili yapılan düzenlemeler arasında, bir kişinin gemi sahipleri derneğine üye olup olmadığı sorgulanırken, bu kişinin kamu hizmetinden kaçmak için mi gemi sahibi rolüne soyunduğunun araştırılması istenmektedir (*Dig.* 50. 5. 3-9). Bu ayrıcalıkların nasıl elde edilebileceği yine *Digesta*'da belirtilmiştir (*Dig.* 50 .5. 12): Meslek sahipleri –kararname sadece zanaatkârları kastetmektedir- halkın yararına olan bir meslek için toplanıp bir birlik kurmalıdırlar. Diğer taraftan *Digesta*, Pertinax'ın bir karnamesine dayanarak birlik üyelerinin *decuriones* sıfatını taşıdıklarını söylemekte ve bu kişilerin kamu hizmetlerine katılmaları gerektiğini vurgulamaktadır (*Dig.* 50 5. 13). Şehir meclisi üyeliği, beraberinde şehir bütçesine yardımda bulunmak ya da vergilerin toplanmasını gözetmek gibi bazı yükümlülükler getiriyordu. Bunlar, ekonominin baş aşağı gittiği 3. yüzyıl için pek tercih edilmeyecek sorumluluklardı. Aslına bakılırsa, *Digesta*'da sahte meslek kartvizitiyle derneklere üye olup bazı kanunî yükümlülüklerden kaçmaya çalışanlara yönelik yaptırımlar, sorunların daha Antoninus'lar döneminde su yüzüne çıkmaya başladığına işaret etmektedir. Öte yandan varlıklı zanaatkârlar için meclis üyeliği aynı zamanda toplumda saygıdeğer bir mevki elde etmek için bir basamaktı. Ekonomik sorumlulukları bir kenara bırakırsak, sahip oldukları ayrıcalıklar sembolikti: tiyatrolarda ön sıralarda oturmak veya *honestiores* olarak duruşma sürecinde işkenceden muaf olmak gibi... Dolayısıyla şehir meclis üyeliği, bir anlamda Roma Senatosunda senatör olmaya benziyordu. Bu gibi avantajların birliklerin motivasyonunda rol oynamasını bekleyebiliriz. Yine de, çok çeşitli ulusların ve meslek gruplarının bulunduğu bir imparatorlukta bu tip

¹³⁰ Ancak örneğin 59'da Pompeii'de kargaşa sonucunda sorumlu meslek birliği dağıtılmış (*Tact. Ann.* 14.17), 215'da İskenderiye ise şehir için hayati öneme sahip üç birlik dışındakilerin faaliyetlerine son verilmiştir (Buckler 1923: 33, dpn. 1)

örgütlenmelerin dayanışmayı kuvvetlendirmek, bir çeşit sendika görevi görmek ya da alt sınıflara sığınabilecekleri bir ortam sağlamak gibi olumlu işlevleri vardı.

Digesta'da derneklerle ilgili daha geç tarihli kararname vardır. Ancak bunlar 1. ve 2. yüzyıllardakilerden farklı değildir. Septimius Severus'un bir kararname ile imparatorluk genelinde yeni dernekleri yasakladığı bilinmektedir (*Dig.* 47. 22. 1). Caracalla ve Geta ise bir kişinin aynı anda iki derneğe birden üye olmasına kısıtlama getirmiştir (*Dig.* 50. 22.1). Geç İmparatorluk Döneminde Roma temel ihtiyaçlarını mevcut dernekler aracılığıyla karşılama yoluna gittiğinden, bunlar giderek devlet kontrolüne girmişlerdir. MacMullen'a göre silah ustaları gibi meslek birlikleri manipülasyona en elverişli olanlardı, zira çok iyi örgütlenmişlerdi ve liderlerine sadıktılar; böylece onları harekete geçirmek kolay oluyordu (MacMullen 1992²: 178).

2. yüzyıldan sonraki olayların temelde daha öncekilerden farklı olmadığı görülebilmektedir. Ancak Hristiyan üyelerin çoğunlukta olduğu dernek ve meslek gruplarının karıştığı olaylar farklı bir kimliğe bürünmüş; birlikler Hristiyanlar arasındaki mezhep kavgalarına taraf olmaya başlamışlardır. II. Constantius döneminde (337-361) İskenderiye'de Ariusçulara karşı girişilen saldırılarda, aralarında "sığırtmaç ve çobanların" da bulunduğu öfkeli bir kalabalık, Ariusçu olmakla suçladıkları kişileri öldürmüş, bazılarını ayakları altında ezmiş ve kadınları saçlarından sürükleyerek hapse atmışlardı (Ath. *Hist Arian.* 10). 385'teki Ariusçuluk karşıtı ayaklanmalarda Mediolanum (Milano) başpiskoposu Ambrosius'un tarafını tuttukları için şehirdeki "bütün tüccarlar" cezalandırılmıştı (Ambr. *Ep.* 20. 6).

Anadolu'da da benzer olaylara rastlanmaktadır. Valens'in imparatorluğu sırasında (364-378), Kaisareia başpiskoposu Basileios bir imparatorluk muhafız komutanının saldırılarına maruz kalınca, şehirdeki silah ustaları ve keten dokumacıları Basileios'u korumak için ayaklanmışlardı (Gr. Naz. *Or.* 43.57). Bu olay hem Kilise ile devlet arasında meydana gelebilecek gerilimleri hem de cemaatin dinî liderlerine ne kadar bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Gregorios her iki meslek grubunun da kendilerine tanınan serbestlikten

dolayı öfkeli ve cesur olduğunu söylemektedir. Bu özgürlüğün sebebi, muhtemelen imparatorluk için üretim yapıyor olmalarıydı. Bu ayrıcalıklarından ötürü daha rahat davranabiliyorlardı. Silah tüccarlarının şehirlerdeki önemli meslek gruplarından biri olduğu başka olaylardan da anlaşılmaktadır. Gotlar Hadrianopolis şehrini yağma etmeye kalktıklarında, şehrin belediye başkanı silahlandığı insanlarla birlikte saldırıya geçmeye karar vermişti; bu kalabalığın arasında, şehirde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan silah ustaları da vardı (Amm. Marc. 31. 6). Daha önce, Ariusçuluğu tartışmak üzere toplanan 343'teki Serdica Konsili'nin ardından Hadrianopolis'te meydana gelen Ariusçuluk karşıtı olaylarda, silah ustaları da rol oynamış ve öldürülen on tanesinin mezarları ibret olsun diye şehrin girişine yapılmıştı (Ath. Hist. Arian. 18). Arnaoutoglou'nun makalesine aldığı Anadolu'daki 2. yüzyıl meslek birlikleri arasında, silah ustaları ya da orduya iş yapan diğer meslek birliklerinin bulunmaması, söz konusu dönemin 3.-4. yüzyıllardan farkını göstermesi açısından ilginç bir göstergedir. Arnaoutoglou çoğunlukla dinî birlikleri örnek göstermiş ve bunların yasaklara rağmen faaliyetlerine devam ettiğini belirtmiştir. Birliklerin büyük bir kısmı muhtemelen zararsızdı. Plinius'un Bithynia-Pontus Eyaleti'nde tapınakların boş kaldığından, halkın dine yeteri kadar ilgi göstermediğinden yakındığını düşünürsek, dinî birlikler en azından Bithynia-Pontus'ta Hıristiyanlarla mücadelede kullanılacak silahlardan biriydi. İmparatorların da böyle düşünerek dinî birliklere pek fazla karışmadıklarını düşünmek yanlış olmaz.

Anadolu'daki meslek birliklerinin 1. yüzyıldan beri çeşitli sorunlar çıkardığı anlaşılmaktadır. Traianus'un Bithynia'da bir itfaiye birliği kurulma teklifini reddetmesi, sürekli yaşanan sıkıcı tecrübelerin sonucu olmalıdır. Fakat Hıristiyanlığın resmiyete kavuşmasının ardından, bunlar mezhep çatışmalarının başlıca aktörlerinden biri olmuştur. Mezhepler etrafında meydana gelen gruplaşmalar, mesleki kaygıların önüne geçmiş gibi görünmektedir. Anadolu gibi çok çeşitli mezheplere ev sahipliği yapan bir yerde birliklerin daha aktif rol oynaması normaldir.

4. Maviler ve Yeşiller

Bu başlık altında inceleyeceğimiz olay, 532'de Constantinopolis'te patlak veren ünlü Nika Ayaklanması'dır. Ayaklanma sırasında şehir büyük zarar görmüş, on binlerce kişi öldürülmüş, hatta Iustinianus'u tahtında olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Nika Ayaklanması çapı ve nitelikleri bakımından Anadolu isyanları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte isyan münferit bir olay değildir. 5. yüzyılın ortalarından itibaren 150 yıl boyunca, doğunun büyük şehirlerinde Nika Ayaklanması'ndan sorumlu grupların çıkardığı olaylar eksik olmamıştır. Roma İmparatorluğu'nda bu dönem ile önceki yüzyıllar arasında ciddi bir kesinti söz konusudur. Nika Ayaklanması'ndaki gibi araba takımlarının taraftarlarınca çıkarılan kargaşalara dair kanıtlar hem fazla değildir hem de süreklilik göstermez. Bildiğimiz kadarıyla, Anadolu'da oyunlar yüzünden çıkan sorunlardan bahseden en erken kaynak Philostratos'tur¹³¹ ve o da kabaca 1. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Tyana'lı Apollonios ile ilgili bir anekdotu aktarmaktadır:

“ (Apollonios) sükûnetle geçen bu yıllar boyunca kısmen Pamphylia'da kısmen de Kilikia'da zamanını harcadı... Ne zaman kargaşa içindeki bir şehre gelse –ve çoğu da ucuz gösteriler yüzünden hiziplere bölünmüşlerdi- kendisini gösterir ve bütün kargaşaları son erdirirdi... Gösteriler ve atlar yüzünden tartışanları yatıştırmak o kadar zor değildir, çünkü böyle konular üzerine sorun çıkaranlar, gerçek bir insanla karşılaştıklarında kendilerine çeki düzen verirler. Ama kıtlık yüzünden sıkıntı çeken bir şehir bu kadar kolay yola getirilemez...”

(Philostr. VA 1.15)

Philostratos burada gösteriler yüzünden çıkan kargaşaları kıtlık tehlikesi yanında kolayca üstesinden gelinebilecek olaylar olarak göstermektedir. Roma ve Bizans imparatorluklarında, özellikle araba yarışlarında yarışmacıları destekleyen çeşitli gruplar bulunmaktaydı. Bunlar giydikleri kıyafetin renkleriyle kendilerini belli ediyorlardı. Maviler ve Yeşiller bu gruplar

¹³¹ Roueché Mavilerin ve Yeşiller gibi tezahürat yapan başka grupları göz önüne alarak daha erken bir tarih vermektedir. Ona göre Paulus'a karşı gelen Ephesos'lu gümüş ustaları çeşitli tezahüratlarla halkı galeyana getirmişlerdir (Roueché 1984: 181-182). Ancak elbette oyunlar söz konusu olduğunda Philostratos'un aktardığı en erken örnektir. Bununla birlikte Roueché'nin çalışmasından, tezahüratların günlük hayatın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

arasında en etkili olanlardı. Ancak Iustinianus zamanına gelindiğinde durumun tehlikeli bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Prokopios'un canlı anlatımını buraya tam metin olarak aktarmayı uygun görüyoruz:

“...Halk iki gruba ayrılmıştı. Iustinianus heyecanla desteklediği Mavilere kendini bağladı ve böylece karşılıklık yarattı. Bu davranışıyla Romalıları dizlerinin üzerine çökertti. Bununla birlikte, aşırı eylemciler dışında bütün Maviler Iustinianus'un önderliğine hazır değildiler. Ama aşırı eylemciler, işler bütünüyle kötüye gittiğinde en disiplinli insanlar olarak belirdiler, çünkü onlara işledikleri suçların çok ötesinde ruhsat verilmişti. Yeşiller de boş durmadı. Zaman zaman cezalarını çekseler bile suç işlemeyi sürdürdüler. Sonuçta, sürekli olarak suç işlemeye kışkırtıldılar. Çünkü insanlara insafsızca davranılırsa, onlarda doğal olarak umarsız yollara saparlar. Böylece Iustinianus olayları körükledikçe ve açıktan Mavileri destekledikçe, bütün imparatorluk deprem ya da afet olmuş gibi temelinden sarsıldı; her yerde kargaşa çıktı ve sonunda devletin yasaları alt üst oldu.

Partililer başlangıçta saçlarını öteki Romalılardan farklı biçimde kestirip yeni moda bir saç stili edindiler. Persler gibi bıyık ve sakallara dokunmadan, mümkün olduğu kadar uzattır. Saçları ise, önlerde şakaklara kadar kesip geri kalanları düzensiz biçimde Messagetai gibi boylu boynca uzattılar. Kimi zaman buna Hun modası da denildi. Giysilerine gelince, hepsi sık giyinip kuşanmayı, toplum içindeki özel durumlarına göre, elverdiğini çok üstünde çalımlı ve gösterişli kılıkları gerekli gördüler. Böyle süslenip püslenmek onların durumunda ancak başkalarının sırtından sağlanabilirdi. Giysilerinin kolları çok dardı, ama omuzlara doğru genişliyor ve bollaşıyordu. Tiyatroda yada hipodromda kendi tuttıkları kimseleri cesaretlendirmek için bağırıp kollarını salladıklarında giysilerinin omuz kısmı havada sallanıyor ve anlamayan kişilere vücutları sanki çok gürbüzmüş de bu çeşit elbiseyle örtmek zorunda kalmışlar izlenimini veriyordu. Başlıkları, giydikleri gömlekler ve çoğu kez ayakkabıları Hun modası olarak adlandırılıyordu.

Önceleri büyük çoğunluk kısa, iki yanı keskin kılıçlarını bellerine asıp pelerinlerinin altında saklar, geceleriye açıkta taşırlandı. Akşam olunca bir araya gelip topluca, meydana rastladıkları üst sınıftan kimseleri soyarlar, pelerinlerini, kuşaklarını, altın ziynet eşyalarını ve ne bulurlarsa alırlardı. Kimi 'ölü kişi masal okuyamaz' diye soyduklarını öldürmeyi de uygun bulurdu. Yapılan bu zorbalıklar, eylemci olmayan, ama başkaları kadar zarar gören Maviler arasında bile kızgınlık yarattı. Dolayısıyla, güzel giyinmenin ve değerli

eşyalar taşımanın yaşamlarına mal olacağı korkusu yüzünden pek çok kimse daha güneş batmadan koşup evlerine kapandı. Korkunç durum devam edip kenti yönetmekle görevli yetkililer olaylara aldırmayınca, serserilerin cüreti her geçen gün arttı.

Mavilerin işleri böyleydi. Onlara karşı olan topluluktan bir kesim, cezası kalan suç eylemlerine girişmek amacıyla Mavilere katıldı. Kentte yakalananlarsa ya ortadan kaldırıldılar ya da yetkililerce idam edildiler. Bir yığın genç bu partilere doluştu. Daha önce böyle bir şeye ilgi göstermemişlerdi, ama iktidar tutkusu ve sınırsız serbestlik onları bu örgüte çekti, çünkü o sırada insana aşağılık gelip de cezalandırıldığı görülen bir tek suç yoktu. Önce karşı gurubun üyelerini yok etmekle işe başladılar, sonra gerekçe göstermeden her önlerine geleni öldürdüler. Birtakım kimseler onları para yedirerek satın aldı ve kendi düşmanlarını gösterdi, partizanlar da kendilerine gösterilen hedefleri ortadan kaldırdılar ve kim olduklarını bilmedikleri hâlde öldürdükleri kişilere Yeşil yaftası vurdular. Artık bu işler karanlıkta ve gözden irak yerlerde değil, güpegündüz her yerde yapılıyor ve en önde gelen vatandaşlar da neler olup bittiğine tanıklık ediyorlardı... İşlenen cinayetler için soruşturma açıldığı yoktu... Yasal ve sözleşmeler kurulu düzenin güven verici temeline dayanacağı yerde, her şey büyüyen karışıklığa ve şiddete dayanıyordu... Yargıçların kararı korkunun yarattığı felci yansıtıyordu... Jüri gelince, onlar da oturdukları sırada anlaşmazlıkları çözümlenmek, yasaya ya da adalete uygun kararlar vermek yerine, tarafların partizanlarla dotça ya da düşmanca ilişkilerini dikkate alıyorlardı”.

(Procop. HA. 7.1-39)

İmparatorun 527'deki tahta çıkışından sonra şehirlere talimatlar göndererek kargaşa çıkaranların ve cinayet işleyenlerin cezalandırılacağını, halkın oyunları kurallara göre izlemesini istediğini bildirmiştir (*Chron. Pasch.* 617.1-6). Ancak bu önemlerin pek işe yaramadığı 532 ile 550'ler ve 560'larda Constantinopolis'te yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Hatta II. Iustinus'un saltanatında sorunlar devam etmiştir (Whitby 1998: 229-230). Prokopios Maviler ve Yeşillerin 32 yıl boyunca birbirleriyle çatıştıklarını söylemektedir (Procop. HA 18.33). Tarihçi Nika Ayaklanması'nın başlangıcından ise şöyle bahseder:

“... Bu sırada Byzantion halkı arasında bir isyan baş gösterdi ve umulanın aksine ciddi bir hâl alarak ve hem halka hem de Senato'ya büyük zararı dokundu. Her şehirde halk uzun

süredir Mavi ve Yeşil gruplar arasında bölünmüştü, fakat yakın zamanlarda bu isimler ve koltuklar uğruna para harcamaya ve bedenlerini acımasız işkencelere bıraktılar... ve sonunda kendilerini nasıl bir tehlikeye attıklarını bilmeksizin rakiplerine saldırdılar... Bunlar arasında hiçbir sebebi olmayan ve sonu gelmeyen bir düşmanlık yeşerdi, çünkü ne evlilik ne akrabalık ne de arkadaşlık bağlarına yer vardı... Vatanları tehlike altında olduğu hâlde umursamaz davrandılar... Hatta kadınlar bile bu uğursuz çekişmeye katıldılar...”

(Procop. Pers. 1.24)

Prokopios ve Nika Ayaklanması'nı aktaran diğer kaynaklara bakılırsa olaylar şöyle gelişmiştir (Bury 1923: 40 vdd., dpn. 95): Iustinianus amcasının saltanatı sırasında Mavilerin hamiliğini üstlenmiş ve siyasi destek amacıyla onlardan yararlanmıştı. Fakat tahta geçtikten sonra grupların yetkilerini kısıtlamaya teşebbüs etmiş ve şehirlerde kanunsuz faaliyetlerde bulunan grupların cezalandırılması emrini vermiştir. Constantinopolis'te bazı Maviler ve Yeşiller bu yüzden ölüm cezasına çarptırılır. Üç gün sonra başlayan araba yarışları esnasında her iki grup imparatora infazdan şans eseri kurtulan Mavi ve Yeşillerden birer kişinin affedilmesi için tezahüratta bulunurlar, ancak bu isteklerine cevap gelmez. Bunun üzerine tribünlerden Yeşiller ve Mavileri öven tezahüratlar duyulmaya başlanır; bunlar iki grubun birlikte hareket edeceği anlamına gelmektedir. Aynı günün akşamında taleplerinin hâlâ yerine getirilmediğini gören isyancılar yakalananları hapisten çıkarmışlardır. Bu sırada görevlileri öldürmüşler, Hagia Sophia kutsal alanı, Zeuksippos hamamları ile imparatorluk sarayının bir kısmını ve zenginlerin evlerini ateşe vermişlerdir. Ertesi gün imparator yarışların tekrar edilmesini ister, ancak Maviler ve Yeşiller yeniden ayaklanarak çeşitli binaları ateşe verirler (ilk ve ikinci seferde yanan binalar konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir). İmparator yanındakiler ile birlikte saraya sığınmıştır. Bundan sonra olaylar farklı bir istikamette cereyan eder. Maviler ve Yeşiller artık sadece arkadaşlarını serbest bırakılmasını değil, aynı zamanda şehri sömürdüğü söylenen imparator muhafızlarının komutanı Ioannes, *quaestor* Tribunianus ve arkadaşlarını yakalayan şehir *praefectus* Eudaimon'un görevlerine son verilmesini istemektedirler. Bunun üzerine imparator isyancıları sakinleştirebilmek için üçünü görevden alır. Fakat işler daha karmaşık bir hâl alır. İsyanın beşinci gününde Iustinianus, yanında bulunan Anastastius'un kuzenleri Hypatios ve Pompeius'a saraydan ayrılımları emrini verir. Prokopios'a göre imparator ikisinin kendisine komplo düzenlediğinden şüphelenmiş ya da tahttan indirileceğini düşünerek olası imparator

adaylarını uzaklaştırmak istemiştir. Ardından, imparator isyancıların karşısına çıkar ve genel af ilan ettiğini, şikâyetleri dinleyeceğini ilan eder. Fakat bu sırada halk Hypatios ve Pompeius'un saraydan ayrıldığını öğrenince galeyana gelmiş ve Hypatios'u imparator ilan etmiştir. Nihayet Belisarius'un girişimleriyle isyan kanlı bir çatışma sonucunda bastırılmış ve Hypatios ile Pompeius öldürülmüştür. Onlarla birlikte hareket eden senatörler cezalandırılmış ve mallarına el koyulmuştur. Iustinianus'un saltanatının son yirmi yılında benzer olaylar çıkmasına rağmen¹³², Nika Ayaklanması'ndaki gibi rakip gruplar birlikte hareket etmemiş, dolayısıyla bunları bastırmak nispeten kolay olmuştur (Bury 1923: 48).

Bu önemli ayaklanma doğal olarak çok çeşitli yorumlara yol açmıştır. Bury'e göre, Iustinianus'un Senato ve saray konseyinden bağımsız olarak davranmak istemesi, her iki kurumun da olaylardan cesaret alarak harekete geçmelerine yol açmıştır (Bury 1923: 42). Hypatios'a destek verenler arasında senatörler ile diğer yüksek memurların olduğu göz önüne alınırsa, sarayda ve Senatoda Iustinianus'un tahttan indirilmesini isteyen kişilerin bulunduğu şüphesizdir. Öte yandan isyan aynı zamanda imparatora Senato'daki muhalifleri bertaraf etme fırsatı vermiştir.

Konu hakkındaki en ayrıntılı çalışmanın sahibi Cameron'un temel savı, bu ayaklanmanın 440-610 arasında doğuda görülen huzursuzluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ve aslında Geç Antik Çağdaki diğer spor müsabakaları ve gösteri oyunları kaynaklı olaylardan farklı olmadığıdır. Cameron eserinde birkaç savın geçersizliğini kanıtlamış görünmektedir: 1) Bizans *demeleri* ile Attika *demeleri* farklıdır ve kelime ya da genel olarak halkı ya da hiizipleri ifade etmektedir; Maviler ve Yeşiller arasındaki husumetin *demeler* arasındaki sorunlarla ilgisi

¹³² Ioannes Malalas'tan 547, 548 ve 551'de bazı olayların çıktığı bilinmektedir. Yine aynı kaynağa göre, 556'da Constantinopolis'te üç ay süren bir kıtlık dolayısıyla yapılan gösterilerin neticesinde Mavilerin liderleri yakalanarak cezalandırılmıştır. 559'da Maviler ve Yeşiller arasında iki gün süren çatışmalar meydana gelmiştir (John. Mal. 18. 483, 484, 488, 490, 492). Theophanes 562 ve 563'te iki olaydan bahseder (Theoph. A.M. 6055). Prokopios'ta birçok olaya karıştıkları görülür: Iustinianus ve Theodora'nın Maviler ve Yeşilleri kışkırtması (Procop. HA 10.15 vdd.); Theodora'ya hakaret eden bir Yeşil, (Procop. HA 16.18 vdd.); Kilikia valisi Malthanes'in vergilerin askerler tarafından toplanmasına dair kararına Tarsos'taki Mavilerin itirazı ve pazar yerinde valiye giyabında hakaretler yağdırması, bunu duyan valinin askerleriyle birlikte doğruca Tarsos'a yürümesi ve iki taraf arasında gece büyük bir çatışma yaşanması (Procop. HA 29.28 vdd.)...

yoktur¹³³; 2) Sosyal sınıflar ile Maviler ve Yeşiller arasında bir ilişki bulunmamaktadır¹³⁴; 3) Taraftar gruplarının yerel asayiş kuvveti gibi bir işlevleri yoktur¹³⁵; 4) Grupların dinî bağları yoktu; yani iddia edildiği gibi Maviler Kilise'yi Yeşiller de Monofizitleri temsil etmemektedir¹³⁶. Söz konusu dönemde öne çıkmalarının sebebi, resmî törenlerde daha fazla rol oynamaya başlamaları ve farklı gösteri alanlarına (tiyatro, pantomim vb.) ait grupların birleşmeleri ile ilgilidir (Cameron 1976: 193-230). Cameron'un savına göre, bu gruplar günümüzün "Çarşı" ya

¹³³ Cameron 1976: 25vdd.: *Demeler* Attika dışında İskenderiye gibi bazı şehirlerde bulunmasına rağmen, hiçbirinde Constantinopolis'tekine benzer sıkıntılar çıkarmamışlardır. Şehir Roma gibi *regiones*le bölünmüştür ve *demenin* Latince karşılığı da sadece *populi* olup, herhangi bir idari birime karşılık gelmemektedir. Aynı zamanda bunların imparatorluğun baskısına karşı geldikleri tezi geçersizdir, çünkü her iki gurubun faaliyetleri sadece imparatora ve saraya değil, çok farklı hedeflere yönelmiştir. Üstelik Maviler ve Yeşillere karşılık geldiği iddia edilen *demoi* kelimesi olayla çağdaş kaynaklarda her zaman "halk" anlamında kullanılmıştır (Cameron 1976: 28-39). Bazı Yunanca kaynaklarda Maviler ve Yeşiller gerçekten "halk" olarak nitelendirilmesine rağmen, Latince'deki karşılığı *populusun* bu kullanımı aslında *Principatus*'a kadar gitmektedir. Cameron Latince kelimenin aynı zamanda meslek birlikleri mensuplarını tanımladığını, dolayısıyla Maviler ve Yeşiller'in durumunda "grup üyesi" anlamına geldiğini belirtmektedir (Cameron 1976: 42).

¹³⁴ Cameron Maviler ve Yeşillerin taraftarı olmayıp, gerçekten bu gruplara, daha doğrusu demeklere mensup olan asıl üyelerin sayısının çok nüfusa göre az olduğunu, bu yüzden etkisiz kalacaklarını söyler (Cameron 1976: 74-80). Ayrıca, Maviler ve Yeşillerin şehirlerdeki meslek birlikleri ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Çağdaş kaynaklar birlikler ile taraftar gruplarını her zaman ayırmaktadırlar (Cameron 1976: 80-84). Ne Maviler ne de Yeşillerin sosyal sınıfları kesin çizgilerle ayırlanamamaktadır ve Mavilerin üst, Yeşillerin alt sınıfları temsil ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Buna bağlı olarak Mavilerin şehir merkezinde Yeşillerin ise banliyölerde yaşadığına dair görüşün savunulamayacağını ifade eden Cameron, kaynakların bu konuda tartışılmaz kanıtlar sunmadığını belirtmektedir (Cameron 1976: 86-95).

¹³⁵ Cameron 1976: 105-126 Temelde Manojlovic'in görüşlerine karşı çıkan Cameron, Maviler ve Yeşillerin sayısının bu görevi yerine getiremeyecek kadar az olduğuna, daha da önemlisi kaynaklarda Maviler ve Yeşillerin herhangi bir askerî görev ifa ettiklerine dair ifade görülmediğine dikkat çekmektedir. Özellikle 7. yüzyılın başlarında Maviler ve Yeşillerin şehirleri korumaları amacıyla göreve çağrılmışlarsa da, bunun sebebi "milis" eğitimi almaları ile ilgili değildir, vatandaş olarak bu görevleri yerine getirmişlerdir.

¹³⁶ Mavi ve Yeşillerin büyük kısmında parmağı olmamakla birlikte bu dönemde sokak çatışmalarına dönen dinî sürtüşmeler yaşanmıştır. Kilise ile Monofizitler, yani Kalkhedon Konsili'ndeki (451) kararların destekçileri ile karşısındaki olanlar arasındaki anlaşmazlıklar bunların en büyüğüdür. Rekabet kiliselere atanacak piskoposların hangi doktrinden geldikleri ile ilgiliydi. Dini doktrine dayalı şiddet sıradan kargaşalardan farklı bir karaktere sahipti. Tarafların belli amaçları ve düşmanları vardı; bu yüzden dünyevi ya da günlük sorunlarla doğrudan ilişkileri yoktu. Bununla birlikte Kalkhedon taraftarları ya da karşıtlarının Maviler veya Yeşiller yanlarına çekmeleri ve kullanmaları şaşılacak bir şey değildir. Örneğin 525'te, Syria'daki Apameia'da Maviler halkı bir Monofizit manastırına saldırımları için kışkırtmıştır. Doğu Suriye ve Mezopotamya'da sayıları çok olmasına rağmen, Constantinopolis'te ise Monofizitler azınlıkta idi (Liebeschuetz 2003: 258-259, 265). İmparatorların dinî tercihleri ve tuttıkları takımlar arasındaki ilişkiye dikkat çekilmesine rağmen, II. Theodosius ile Herakleios arasındaki 15 imparatorun Mavileri destekleyen üçür (Marcianus, Iustinianus ve Phokas) Kalkhedon Konsili kararlarını benimsemiştir, ama Yeşilleri tutan dört imparatorun Monofizit oldukları kesin değildir. Örneğin Iustinianus'un eşi Theodora bir Monofizit olmasına rağmen ateşli bir Maviler taraftarıydı. Phokas ise saltanatının ikinci yarısında Maviler tarafından desteklenmesine rağmen, onu imparator ilan edenler Yeşillerdir. Yeşiller Monofizitliği başkente hâkim kılmaya çalışan Anastasius'un yanında yer almasına karşın, imparatorun kendisi Yeşiller taraftarı değildi. Iustinianus'un Mavileri kendi inancına sahip çıktıkları için tuttuğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Dönemin Hıristiyan yazarları, kilise tarihleri, aziz biyografileri Maviler ve Yeşilleri herhangi bir mezhep ile ilişkilendirmemişler, çatışmalardan sorumlu tutmamışlardır (Cameron 1976: 126-153).

da “Ultraaslanlar” gibi taraftar gruplarına benzemektedir ve Nika Ayaklanması çapındaki olaylar münferit örneklerdir.

Cameron’un bu görüşü akademik çevrelerde genel kabul görmüştür. Ancak yine de fanatizm açıklamasının yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Zira eğer olaylar basitçe spor odaklıysa devletin bunu kolayca kontrol altına alabilmesi beklenir. Diğer taraftan taraftar grupları Nika Ayaklanması’ndaki gibi amaçlarını aşan olaylarda baş aktör olabiliyorlarsa, fanatizm savı bütün örneklerle uygulanamaz (Whitby 1998: 231). Roma’daki oyunlarla Constantinopolis’tekiler arasında devamlılık olmakla beraber, Cameron’a göre oyunların yeniden düzenlenmesi taraftar gruplarına daha geniş bir hareket alanı sağlamış olabilir (Cameron 1976: 309). Öte yandan Liebeschuetz imparatorluğun geçirdiği idari değişimin muhtemel etkisini vurgulamaktadır (Liebeschuetz 1978, 2003: 256). I. Theodosius’un ölümünden sonra imparatorlar orduya komuta etmeyi bırakmış, dolayısıyla başkenti nadiren terk etmişlerdir. Aspar’ın tahta çıkardığı imparatorların ardından ordunun bu konudaki inisiyatifi Senato ile başkent sakinlerine geçmiştir. Taç giyme töreninin Hebdomon yerine Constantinopolis hipodromuna taşınması, yeni düzenin habercisidir. Bu durum, taraftar gruplarının daha etkin rol oynamalarını sağlamıştır. Constantinopolis’teki uygulamaların hemen hemen aynı zamanda eyaletlerde ortaya çıkmasının sebebi Liebeschuetz’e göre, taraftar gruplarının şehirlerdeki faaliyetleri ile imparatora sadakati güçlendirmeleriydi. Yani bir anlamda imparator kültürüne alternatif teşkil ediyorlardı. Tarihçinin dikkat çektiği başka bir husus, yerel yönetimlerdeki değişim ile ilgilidir. 5. yüzyılda yerel meclislerin üyesi aileler şehirlerin yönetiminde söz sahibiyken, 6. yüzyılda ruhban sınıfının seçtiği yerel başrahipler ve toprak sahipleri öne çıkmıştır. Bunların imparatora önerdiği kişiler vali olmaya başlamış, böylece tek tek şehirler yerine şimdi eyaletler en önemli idari (ve siyasi) birimler hâline gelmiş ve buna bağlı olarak Yeşiller ile Mavilerin dâhil olduğu siyasi çatışmalar bölge ya da eyalet çapında büyük olaylara yol açmıştır (Liebeschuetz 2007⁴: 224-229). Maviler ve Yeşillerin sloganları belirleyerek ve kullanması onların önemini arttırmıştır. Böylece bir yandan taraftar grupları gibi hareket ederken diğer yandan resmî törenlerde ve diğer ortamlarda halkın şikâyetlerini dile getirdiklerinden,

siyasi bir kimlik de kazanmışlardır¹³⁷. Dolayısıyla bunlar çeşitli çevreler, özellikle de imparatorlar tarafından kullanılmışlardır. Kargaşaların gıda sıkıntısından savaşımlara kadar çeşitli bahaneler yüzünden çıkabilmesi, şehirlerdeki sessiz çoğunluğun kendilerini bu gruplarla özdeşleştirdiğini göstermektedir. Başkentteki olaylar doğal olarak farklı nitelikler kazanabilmektedir. *Principatus*'un formaliteleri hariç Cumhuriyet'e ait her şeyin bir kenara kaldırılmasıyla birlikte, alınan kararlara eskiden olduğu gibi etki edemeyen kalabalıklar, şiddeti bir yol olarak görmüşlerdir (Africa 1971: 4). Liebeschuetz olayları yönetici sınıflara dayalı sistemin çökmesine bağlarken, Whitby'ye göre tarihçi buna gereğinden fazla önem vermektedir. 6. yüzyılda şehirleri yönetenler aslında bir önceki yüzyılın arazi sahibi üst sınıflarıydı. Şehir meclisleri fonksiyonlarını yitirmiş olmasına rağmen, olayların ilk kez patlak verdiği Antiocheia ve Constantinopolis'te meclislerin işlediği bilinmektedir. Whitby, şehir meclislerinin hâlen çalıştığı 4. yüzyılda imparatorların tezahüratlara gösterdiği ilginin, *curiales* aracılığıyla yansıtılan üst sınıfın görüşlerine alternatif geliştirmeye yönelik olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca kargaşanın sırf Mavi ve Yeşillerin taraftarları ile sınırlı kalmayacağını, olaylarla ilgisi olmayanların da kargaşaya dâhil olarak en azından yağma fırsatını kaçırmayacaklarını düşünmektedir (Whitby 1998: 233).

Roueché'nin getirdiği açıklama da Liebeschuetz'inki gibi idari değişimleri öne çıkarmaktadır: Erken İmparatorluk kurumlarının kaybolmasıyla birlikte, gösteriler ya da törenler için toplanan kalabalığın rolü değişmiştir. 5. yüzyıldan itibaren tezahüratlar hem dinî hem de din dışı tezahüratların sayısında artış olduğu antik ve epigrafik kaynaklardan anlaşılmaktadır. Tezahüratların saraydan ve imparatorlardan destek gördüğü bilinmektedir. Böylece gruplar politize olmaya başlamıştır. Roueché bu grupların faaliyetlerini, tezahüratlar ya da sloganlarla

¹³⁷ Örneğin Thessalonika'daki olaylar fanatizm gibi görülse de temelinde siyasi nedenler vardır. Arabacıların birinin Buthericus adlı bir önemli komutana cinsel ilişki teklif ettiği iddiasıyla hapse atılması üzerine, hipodromdaki yarışlar sırasında halk sürücününün serbest bırakılmasını istemiş, istekleri geri çevrilince Buthericus'u öldürmüşlerdir (Sozom. *Hist. Ecll.* 7.25). Olayın, Hadrianopolis Savaşı'ndaki zaferlerinden sonra bölgeyi sürekli taciz eden Gotlara karşı halkın duyduğu nefretle ilgisi olabilir. Kendisi Germen olan Buthericus muhtemelen Thessalonika'da hoş karşılanmamıştı (Gregory 1983: 146).

ilişkilendirmektedir¹³⁸ (Roueché 1984: 187). Nitekim Nika Ayaklanması adını, isyancıların ortaya attığı ve “zafer” anlamına gelen aynı adlı kelimedenden almıştır.

Mango'nun ayaklanmalar hakkındaki temel sorusu 5. yüzyıla kadar sesleri çıkmayan bu grupların neden birden önem kazandıkları ve Herakleios'un saltanatına kadar ön plandayken, bu tarihten sonra nasıl aniden kayboldukları hakkındadır. Cameron'a göre tiyatro ve hipodrom grupları aynı kaynaktan, yani saraydan finanse edildikleri için, Maviler ve Yeşiller tiyatrolara da yayılmışlar, buna karşılık daha ziyade tiyatrolarda görülen huzursuzluklar da hipodroma taşınmıştır. Bu arada Maviler ve Yeşiller tiyatro gruplarının yapılarını etkilemiştir. Ancak Mango bu birleşmenin nasıl olduğu konusunda Cameron'un açıklamalarına şüpheyle yaklaşmaktadır. Cameron 490'lardan itibaren pantomimciler vb. sanatçıların hipodrom grupları tarafından görevlendirildiğini söylemektedir (Cameron 1976: 221). Mango ise bu kişilerin pekâlâ hipodrom gösterilerinde şov yapan dansçılar, akrobatlar ya da vahşi hayvan terbiyecileri olabileceğini düşünmektedir. Cameron'un dikkat çektiği başka bir nokta hipodromu bulunmayan şehirlerde¹³⁹ Maviler ve Yeşillerin varlığıdır. Mango bu konunun belirsizliğini koruduğunu söylemekte ve Anadolu'daki tiyatro ve hipodromlardaki grafitilerin detaylı şekilde incelenmesi gerektiğini belirtmektedir (Mango 1978). Gregory de bu birleşmenin niteliğini ve neden kaynaklarda konuyla ilgili doğrudan bir bilgi olmadığını sorgulamaktadır (Gregory 1977).

¹³⁸ Bu tezahüratlar ve sloganları tanımlayan *acclamatio* kelimesi Ando'ya göre halk ile imparator arasındaki *consensusun* bir göstergesidir ve Doğu Yunan dünyasından bilinen bir olgudur. İmparatorlukta halk bu şekilde yeni imparatorun “karizmasını” ve “yasallığını” onaylamış oluyor, aynı zamanda *princeps*i tirandan ayırıyordu. MÖ 2 yüzyılın ortalarında Roma siyasi yaşamında *acclamatio* Geç İmparatorluk ve Geç Antik Çağda olduğu kadar yaygın değildi, çünkü halk destekledikleri liderin kendi sınıfındaki diğerlerinden ayıran “karizmayı” algılayabiliyorlardı. Bu durum Geç Cumhuriyet Döneminde bireylerin geleneksel aristokratik rekabet kurallarının dışına çıkmasıyla değişmiştir. Caesar ve sonraki imparatorlar tezahüratları kendi yasal konumlarını pekiştirmek ve onaylatmak için kullanmıştır (Ando 2000: 200). Tacitus halkın Otho için attığı sloganları her zamanki olumsuz tavrıyla haysiyetin yok olduğunun göstergesi olarak alırken (Tact. Hist. 1.90.3), Genç Plinius Traianus'a yapılan tezahüratların *acta diurnada* yayımlandığını söyler. (Plin. Pan. 75.1-3).

¹³⁹ Canetti'nin kitlenin arena içindeki davranışına dair söyledikleri, Mavi ve Yeşillerin yine arena gibi kapalı bir alan olan hipodromdaki taşkınlıklarının ve şiddet gösterilerinin psikolojisini anlamamıza yardım edebilir (Canetti 2006³: 29): “İzleyiciler şehre sınırlarını dönerler. Duvarlar ve sokaklardan oluşan şehir yapısının dışına çıkarılmışlardır ve arenada kaldıkları sürece şehirde olan hiçbir şeyi umursamazlar; bütün ilişkilerini, kurallarını ve alışkanlıklarını dışarıda bırakmışlardır. Belli bir süre için kalabalıklar hâlinde bir arada kalmaları hem güvenlidir hem de yaşayacakları heyecan onlara vaat edilmiştir. Ancak yalnızca belirli bir koşulda: Deşarjın meydana geleceği yer arenanın içi olmalıdır”. Hipodromun dış dünyadan (yani şehir) ile net olarak ayrılmasına ilaveten içerdeki kalabalığın aynı heyecanı paylaşması, ani ve şiddetli patlamaların yaşanmasına sebep olabilir. Canetti'nin vurguladığı üzere deşarjın mekân içinde yaşanması gerekmektedir, ancak Nika Ayaklanması'nda deşarj hipodrom dışında gerçekleşmiştir ve bunda krizin iyi yönetilememesinin payı vardır.

Son zamanlarda isyan üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalardan biri Greatrex'e aittir (Greatrex 1997). Ancak Greatrex isyanın sebeplerinden ziyade imparatorun olaylara nasıl tepki verdiği üzerinde durmuştur. Olayların büyümesini Iustinianus'un kararsız tutumuna bağlayan Greatrex, daha önce Caligula ve Diocletianus gibi imparatorların sertlikle huzursuzlukları önleyebildiğini savunmuştur¹⁴⁰. Bununla birlikte Greatrex, yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaklardan farklı olarak Hobsbawm'ın bazı tespitlerine yer vermektedir (Greatrex 1997: 61-62). Hobsbawm'ın endüstri öncesi toplumlarda çıkan isyanlar için yaptığı iki tespiti Greatrex'e göre Antik Çağ'daki kargaşalara ve bu arada Nika Ayaklanması'na uygulanabilir: 1) "ayak takımının" kargaşa çıkararak istediklerini elde edeceği ve otoritenin de buna boyun eğeceği beklentisi; 2) isyanın güçlü ve zenginleri hedef alması. Yabancılara yönelik şiddet şeklinde tanımlanan son tespit ise Roma İmparatorluğu genelinde istisnadır. İlk iki unsur Nika Ayaklanması'nda izlenebilmektedir. İsyancıların önce arkadaşlarının serbest bırakılmasına dair talepleri, anlaşılın konuyla ilgisi olmayan "sessiz çoğunluğun" Maviler ve Yeşillerin kendi şikâyetlerini de dile getirebileceğini düşünmesine neden olmuştur. Aynı şekilde zenginlere yönelik şiddet, sadece Nika Ayaklanması'nda değil diğer birçok isyan ve kargaşada görülen bir özelliktir. Ayrıca "şehirli ayak takımının" yöneticilere olan bağlılığından bahsetmek gerekmektedir. Yöneticilerin adil kişiler olduklarına ve bir adaletsizlik karşısında doğru şekilde davranacaklarına dair inançları sarsılınca, duydukları güvenin kaybolma tehlikesi vardır.

¹⁴⁰ Tiberius'un saltanatı sırasında, 15'te meydana gelen bir olayda alınan önlemleri biliyoruz (Tact. Ann 1.77): Sahne gösterilerinde çıkan kargaşa sonucunda sivillerin ve askerlerin yanı sıra bir komutan ile imparator muhafız alayından bir subay da hayatını yitirmişti. Bunun üzerine olaylar Senato gündemine taşınmış ve *praetor*ların dansçılara şiddet kullanmalarına izin verilmesi teklif edilmiştir. Ancak D. Haterius Agrippa tasarıyı veto etmiş ve Tiberius da buna karşı çıkmamıştır. Zira Augustus bu insanların dayak gibi cismani cezalardan muaf tutulmasını istemişti ve onun kararları Tiberius'a göre kutsaldı. Görüldüğü gibi bu tip gruplara tanınan ayrıcalıklar *Principatus*un ilk yıllarına kadar gitmektedir. Bununla beraber bazı önlemler alınmıştır: Dansçıların ücretleri kısıtlanmış, taraftarlarının faaliyetlerinin izlenmesine karar verilmiştir. Senatörlerin dansçıların evlerine girmesine, atlı sınıftan kişilerin dansçılara halk içinde refakat etmesine ve tiyatro dışındaki gösterilere yasak getirilmiştir. Ayrıca kanunsuz hareketlerde bulunan seyircilerin sürgüne yollanması için *praetor*lara yetki verilmiştir. Caligula ise gladyatör oyunlarında seyircilerin istekleri doğrultusunda hareket etmemeye başlamış, buna karşılık seyirciler de ona karşı tavrı takınmıştır (Cass. Dio 59.13.3-7): "Konuşmalar ve hareketler böyle bir durumda beklenebilecek türdendi; bir yanda kızgın bir imparator, diğer yanda saldırgan kalabalık... Ancak iki tarafarasındaki rekabet eşit şartlarda değildi, çünkü halk konuşmak ve duygularını jestlerle göstermekten başka bir şey yapamazken, Gaius rakiplerini oyunları seyrettikleri sırada sürükleyip götürüyor ve çoğunu da oyunların çıkışında yakalattırıyordu. Kızgınlığının asıl nedeni oyunlara yeteri kadar ilgi göstermemeleri ve onun tuttuğu oyuncuları alkışlamamaları, sevmediklerini de onurlandırmalarıydı. Üstelik kendisini "genç Augustus" olarak selamlamaları canını sıkıyordu, çünkü bu kadar genç yaşında imparator olduğu için kuldüklerini değil, bu yaşta böyle bir imparatorluğun başına geçtiği için alay ettiklerini düşünüyordu... Bu sırada, her zamanki öfkelerini gösterdiği bir zamanda, kızgın halk gösterileri seyretmeyi bırakıp muhbirlere karşı tavrı takındı ve yüksek sesle teslim olmalarını istedi. Gaius sinirlendi, hiç cevap vermedi ve Campania'ya çekildi". Caligula'nın sert ve umursamaz tavrı Diocletianus'ta da görülmektedir (CJ 9.47.12).

Iustinianus'un Maviler ve Yeşillerin taleplerini görmezlikten gelmesi, ayaktakımının gözünde adaletli yönetici kavramının etkisini yitirmesine yol açmış olabilir.

Her ne kadar Cameron bu sorunların Geç İmparatorluk Döneminde şiddetin yüzlerinden biri olduğunu ileri sürse de, konumuz açısında bakıldığında, olayların Anadolu tarihinde diğer isyanlara göre farklı bir yere koyulması gerektiği şüphesizdir. Aslında Nika Ayaklanması'nda yaşanan ilkler Roma İmparatorluğu'ndaki isyanların tarihi için de bazı yeni unsurlar içermektedir. Öncelikle aslında bir kargaşa olarak başlayan olay sonunda imparatoru doğrudan tehdit edecek kadar ciddileşmiştir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, doğrudan imparatoru hedef alan ilk ayaklanma özelliğini de barındırmaktadır¹⁴¹. Bundan neden buna benzer isyanların çıkmadığına da yukarıda değinmiştik. Sebeplerden biri, Roma İmparatorluğu'ndakinin aksine önemlerin yetersiz kalması ve belki de Iustinianus'un istikrarsız tutumudur. Liebeschuetz'in belirttiği gibi, şehirlerdeki yerel idare organlarının kaybolmaya yüz tutması Constantinopolis'te olmasa da diğer şehirlerde kalabalıkların tepkilerini oyunlarda ve gösterilerde dile getirmelerine sebep olmuştur. Buna imparator kültürünün önemini yitirmesini de ekleyebiliriz. Bunun neticesinde, halk imparator ile kendisini ilişkilendirebileceği araçlardan yoksun kalmıştır. Ayrıca imparatorların artık asker kökenli olmayışlarının etkisini de unutmamak gerekir. Zafer alaylarının ihtiyaç duyduğu askerî başarıların elde edilememesi, imparatorların desteklediği arabacıların hipodromda yarış kazanmasına bel bağlamaları sonucunu doğurmuştur (Greatrex 1997: 236). Bu yüzden hipodrom imparatorun kilise dışında en sık kendisini gösterdiği yer hâline gelmiştir. Dolayısıyla iki tarafın yaklaşması sonucunda, grupların çıkardığı sorunlar doğrudan imparatorları ya da imparatorların aldığı kararlar grupları etkilemiştir. Sorunların II. Theodosius'un saltanatında baş gösterdiği açıktır. 445'te Constantinopolis'teki ilk isyan, sadece Yeşillere yapılan tahıl yardımının ardından çıkmıştır. Bundan kısa süre önce imparator hipodromda Yeşilleri daha iyi bir yere yerleştirmişti. Yeni düzenlemenin bütün şehirlere uygulanması ile buradaki vatandaşlar imparatorun hangi grubu tuttuğunu anlamış oluyorlardı (Greatrex 1997: 237-238). Yeşiller imparatorun hamileri olduğunu biliyorlardı ve daha da önemlisi verdikleri destek karşısında imparatorun kendilerine bir bedel ödeyeceğinin

¹⁴¹ Cameron Iustinianus'u tahttan indirme teşebüsünün ayaklanmanın nedeni değil sonucu olduğunu düşünmektedir. İmparatorun nerdeyse bir hafta boyunca saraydan çıkmaması ve bu süre içinde herhangi bir önlem almaması, çevresindekileri endişelendirmiş ve Iustinianus yapmayacaksa olayları bir başkasının bastırması gerektiği düşünülmüştü (Cameron 1976: 280).

farkındaydılar (Greatrex 1997: 239). Dolayısıyla kargaşa ve isyanlarda imparatorların önemli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. II. Theodosius'un ardılı Marcianus (450-457) Yeşillerin kargaşa çıkardıkları için devlet memuriyetlerine gelmelerini yasaklamıştır (Liebeschuetz 2003: 254). 485'te, Zeno'ya karşı ayaklanan Leontios'un 489'te idam edilmesi, isyan liderinin üssü konumundaki Antiokheia'da Mavi ve Yeşillerin karıştığı olaylara sebebiyet vermiştir (Liebeschuetz 2003: 254). Doğrudan imparatora yönelik bu isyan, Maviler ve Yeşiller ile imparatorların arasındaki ilişkinin daha önce Roma İmparatorluğu'nun hiçbir döneminde olmadığı kadar girift ve tehlikeli hâle geldiğini göstergesidir. 491'de, Zeno'nun ölümünden sonra, yeni imparatorun seçilmesi sürecinden itibaren, taraftar gruplarının taç giyme törenlerinde aktif rol oynadıkları bilinmektedir (Greatrex 1997: 236; Liebeschuetz 2003: 254). Daha sonra 590'larda Nil deltasındaki Aykelah isyanı, ilginç şekilde Phokas'ın Maurikios tahttan indirmesinin öncesine denk gelmiştir ve Phokas Constantinopolis'te Yeşiller tarafından imparator olarak karşılanmıştır. Phokas'ı yenerek tahta geçen Herakleios ise, onun aksine Mavileri tutuyordu ve taraftar çatışmaları imparatorluk genelinde devam etti (Liebeschuetz 2003: 255).

Bütün bu olaylara sadece Mavilerin ve Yeşillerin dâhil olduğunu söylemek zordur. Yukarıda değinildiği üzere, bir şekilde yönetimden hoşlanmayan insanların da olaylara şüphesiz karışmıştır. İsyancıların önceden planlanmış siyasi bir amaçları olmamakla birlikte, yukarıda saydığımız türden iktidar boşlukları, iç savaşlar gibi siyasi gerilimin arttığı zamanlarda taraf hâline geldikleri söylenebilir. Türkiye 1. Ligi'nde çeşitli taraftar gruplarının terör eylemlerine veya siyasilere karşı tribünlerde takındıkları tavır ve attıkları sloganlar, bunların dışarıdan apolitik gibi görünmelerine rağmen ülkeyi ilgilendiren konularda etkin rol oynayabileceklerinin iyi bir kanıtıdır. Ancak 7. yüzyıldan itibaren Maviler ve Yeşiller sadece fanatik olmaktan çıkmış ve faaliyetleri de birbirlerine karşı slogan atıp şiddete başvurmayı aşmıştır. Nika Ayaklanması ilk önemli örnektir. Daha sonra 7. yüzyılın başında, Maurikios'un saltanatında İskenderiye'deki Aykelah ayaklanmasında, Phokas döneminde Syria ve Filistin'deki isyanlarda (602-610) ve Mısır'da Phokas'a karşı patlak veren isyanda (609-610) Maviler ve Yeşiller önemli roller oynamışlardır. Bunların hiçbirinde gruplar hipodromda ya da oyunlar esnasında harekete geçmemiştir (Liebeschuetz 2003: 269-276). Bu durum şaşırtıcı değildir, zira ordu, bürokrasi ve

Kilise'den sonra imparatorlukta en büyük sivil organizasyon Maviler ve Yeşillerdi. Dolayısıyla ister istemez siyasete bulaşıyorlardı.

Son olarak, Maviler ve Yeşillerin kullandığı türden slogan ve tezahüratların kargaşalarda üstlendikleri rollere rağmen, aksine aslında Roma tarafından ideolojik propaganda amaçlı kullanılmak istendiği görülmektedir. Fakat bu sloganları atanlara tanınan imtiyazlar ileride Doğu Roma imparatorlarının başına dert açmıştır. Constantinus davalarıyla ilgili olarak yayımladığı bir kararnamesinde, valilerin duruşmaları dinlerken *tribunus*larla birlikte “halkın içinde” bulunmalarını, özel ortamlarda davalara bakmamalarını istemiştir:

“En adil ve ihtiyatlı hâkimlerimizi halkın tezahüratlarla onurlandırmasına izin veriyoruz. Diğer taraftan zalim davrananlar şikâyetçi seslerle ile suçlanmalı; öyle ki bu kınamalar onları bitirsin. Çünkü biz tezahüratların kendiliğinden mi yükseldiğini yoksa müvekkiller tarafından önceden mi hazırlandığını dikkatle araştıracağız.”

(CTh 1.16.6)

Bu yasa ile tezahürat ve sloganlar imparatorluğun ideolojisini aktarabileceği temel araçlardan biri olmuştur. Çünkü buna göre imparatorun tebaasının refahına yönelik ilgisi, emri altındaki personel ile olan kişisel ilişkilerinden daha önemlidir. İmparatorluk bürokratları da –bu durumda yargıçlar- imparatorlukta en düşük sınıfa mensup vatandaş gibi imparatorun tebaasıdır; ne bir fazla ne bir eksik (Ando 2000: 203). Constantinus'tan sonraki imparatorlar bu anlayışı devam ettirmişler ve uygulama alanını genişletmişlerdir. Öteden beri var olan hipodrom grupları ile tiyatro gruplarının birleştirilerek imparatorluk törenlerinde kullanılması bu grupların karakterini değiştirmiştir (Cameron 1976: 309). Sonuç olarak, olarak imparatora ve saray çevrelerine yakınlaşan Maviler ve Yeşiller öncekinde çok daha aktif bir konuma gelmişlerdir.

D. EKONOMİK SORUNLAR

Çalışmamızda ele aldığımız olayların birçoğunda ekonomik sıkıntıların rol oynadığı fark edilecektir. Anadolu'da bunlar başlıca üç ana gruba ayrılabilir: vergiler, gıda sıkıntıları ve zorunlu hizmetler (*leitourgia*). Sonuncusunu da yine iki alt başlıkta inceleyebiliriz. Bunlardan birini, yani ordunun iâşe ve ibatesi ile ilgili olanları yukarıda ele almıştık. Diğerisi ise vergi toplama, gıda temini, bayındırlık gibi faaliyetleri kapsar. Bunun dışındakilere, mesela paranın değer kaybetmesi, enflasyon, işsizlik gibi sorunlara verilen tepkileri izlemek zordur, zira bu modern terimler antik kaynaklara yabancı ölçütlerdir. Bununla birlikte, enflasyonun toplumun genelinde ciddi gerilimler yaratacağı muhakkaktır. Psikolojik boyutu vardır: İnsanlar kendilerini değersiz hisseder, çünkü bireyin güvendiği ve özdeşleştiği birim değerini kaybetmektedir. Bu süreç normalde maddi çıkarları birbirinden uzak olan, dolayısıyla farklı toplum kesimlerine mensup insanları bir araya getirmektedir; günlük işçi kadar işverenler de darbe yemektedir. Canetti'nin deyişiyle enflasyon “*sokakta karşılaşsalar birbirlerine selam vermeyecek insanlar arasındaki görünür farkları siler ve onları aynı kitle içinde bir araya getirir*” (Canetti 2006³: 190). Bu birliktelik doğal olarak huzursuzlukların ve isyanların habercisidir.

Yukarıdakilere *census*ları da eklemek gerekir. Aslında *census* özellikle batı kavimlerinde isyan sebebi olmuştur. Anadolu'da ise tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda sadece Kennatai'nin ayaklanmasında doğrudan *census* sebep olarak gösterilmiştir (Tact. Ann. 6.41). *Census* mali yük getirmenin yanı sıra, yabancı bir gücün egemenliğini temsil eden uygulama olarak geleneksel toplum yapısına etki eden bir faktördü. Çünkü temelde bir nüfus sayımı olan *census* sadece vergi mükelleflerini değil, aynı zamanda askere alınacakları, kimin ne kadar arazi sahibi olduğunu ve oy kullanacakları da belirliyordu. Mesela Thrakia'lı kavimler *census* sonunda en iyi adamlarının Roma ordularına katılmak zorunda kaldığını, bunların diğer halklarla karışıp uzak ülkelere götürüldüklerini iddia etmişler, bu uygulamanın durdurulmasını ve vergi yüklerinin azaltılmasını istemişlerdir:

“Ama eğer fethedilmiş halklar gibi köle yapılacaklarsa, silahları, savaşçıları ve özgür kalmak ya da yaşamak için inançları olduğunu söylediler. Ailelerini ve karılarını yerleştirdikleri dağların tepelerindeki kalelerini işaret ederek çetin ve kanlı bir savaş çıkarmakla tehdit ettiler”

(Tact. Ann. 4.46 vdd.)

İktidarın varlığını en açık biçimde “kelle sayarak” belli eden *census*, bu yüzden geleneksel toplum yapılarını sürdürmek isteyen ve bağımsızlığına düşkün halklar için yabancı bir gücün egemenliğinin en açık simgesiydi. Üstelik Geç Cumhuriyet’ten itibaren *census*ların düzensiz şekilde yapılması da tepki çekmiş olabilir. Anadolu’da ise durum sadece birkaç kez çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Mithradates’e destek veren şehirlerin başlıca sebebi *publicaninin* acımasızlığıydı. Kennatai ve Mithradates örneğini bir kenara bırakırsak doğrudan vergi ya da *censusu* bahane eden isyanlara rastlanmamaktadır. Birçok şehir imparatora başvurarak vergi indirimi ya da muafiyeti istemiş ve bunu çoğunlukla elde etmiştir. Bazı köylüler ise ordu ve valilerin bitmek bilmeyen isteklerinden kaçmak ve vergilerden kurtulabilmek için kırsala çekilmeyi ve izole yaşamı seçmişlerdir. Aynı şey *leitourgiaların* altında ezilen yerel seçkin aileler için de geçerlidir. Onlar da kırsaldaki çiftlik evlerine çekilerek artan baskılardan biraz olsun kurtulmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla isyan çıkarmak yerine alternatif çözüm üretkenler çoğunlukta. Bu durum 3. yüzyıl krizi ile birlikte büyük artış göstermiştir.

Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, Anadolu’daki ekonomik sıkıntılara en çarpıcı örnek Geç Cumhuriyet Döneminin vergi uygulamalarıdır. *Publicani* üzerine kurulu sistem imparatorluk hazinesi için çok daha elverişliydi. Bu uygulamayla vergiler cari gelir üzerinden alınmaktaydı. Buna bağlı olarak gelir ekonomik koşullara ve iklime göre değişmekteydi. *Publicaninin* vergileri toplamak için kısıtlı zamanı olduğundan, işlerini sorunsuz görebilecekleri yerleri tercih ediyorlardı. Toprak üzerinden alınan verginin hesaplanarak nakde çevrilmesi zor olduğu için, vergilendirmenin temeli mecburen gelir üzerindendi. *Publicani* sözleşmeleri bölgelerin tahminî potansiyeli dikkate alınarak yaptığından, bu miktarın üzerine çıkan vergi gelirleri *publicaninin* kasasını dolduruyordu. Doğal olarak sistem istismara açıktı ve denetim mekanizmaları çalışmadığı için şehirlerin şikâyetleri bitmiyordu. Nihayet Roma bu sıkıntılara

son vermek istediğinde doğrudan vergilendirme yolunu seçmiştir. *Principatus*'un vergi sistemi öncekine göre gelişmeye açık değildi. Refah ve nüfusa dayalı doğrudan vergilendirme sisteminin getirdiği geliri düzene sokmuş, ama diğer taraftan geliştirilmesinin önünü tıkamıştır. Çünkü ihale sisteminde vergilendirilecek kalemlerdeki artış yüksek vergi anlamına geliyordu; oysa Augustus'un getirdiği düzenlemede mükellefler sabit vergi ödemekle yükümlüydüler (Bartlett 1994). Dolayısıyla gelirdeki herhangi bir artış mükelleflere kalıyor ve Roma ile paylaşılmıyordu. Bu yüzden *Principatus* döneminde Anadolu şehirlerinin vergiler yüzünden ayaklanması için ortada bir neden yoktu. Kısacası, istikrarlı bir para birimi, makul vergiler, düşük faizler ve bütün Akdeniz'i kapsayan bir ticaret ağı, ekonominin canlanmasını sağlamıştır. Öte yandan, bu olumlu gelişmelere paralel ama daha yavaş ilerleyen olumsuzluklar devam etmiştir. Örneğin fetihlerin hız kesmesi (Claudius'un Britannia'yı fethi ile Traianus'un Mezopotamya ve Dacia seferleri arasında ciddi bir toprak kazanımı olmamıştır) ganimetler ve yeni eyaletlerden gelebilecek kazanımları engellemiştir.

Erken İmparatorluk Döneminde ekonomik hayatın Geç Cumhuriyet Dönemindekinden çok farklı olmadığı görülür. Geç Cumhuriyet Döneminde Anadolu şehirleri mali işlerini Roma'nın ciddi bir müdahalesi olmaksızın sürdürmüşler, borçlanma ve vergi toplama gibi faaliyetleri kendi yerel kurumları aracılığıyla düzenlemişlerdir. Mali sorunların bir kısmının aslında yöneticilerin ve memurların yolsuzluklarından dolayı su yüzüne çıktığı, Cicero'nun Kilikia valiliği sırasındaki gözlemlerinden anlaşılmaktadır. Çalışmamızın çeşitli yerlerinde de bahsettiğimiz üzere, valilerin ve diğer memurların yolsuzluklarıyla ilgili mahkemeler ve şikâyetler, ekonomik sıkıntıların kısmen yasa dışı bireysel girişimlerden kaynakladığını göstermektedir. Askerlerle de benzer sorunlar yaşanmıştır. Yukarıdaki Skaptopara örneğinde köylüler askerlerin disiplinsiz hareketleri ve yüzünden topraklarını terk ederek "kaçak" durumuna düşmekten, buradakiler ise özel çiftliklerin himayesine girmekten söz ederek, bir anlamda yetkilileri "tehdit" etmektedir. Bu "tehditlerin" ne kadar ciddi olduğu konusunda fikir yürütmek zordur, ancak yine de benzer durumlarda bazı köylülerin geçinmek için haydutluk gibi faaliyetleri tercih ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Iulius-Claudius'ların liberal denebilecek siyasetine rağmen, daha Caligula zamanında gelirlerin azlığından yakınılmaktaydı (Phil. Spec. 3.159) ve Nero'nun saltanatında bu yüzden paranın değeri düşürülmüştü. Bu dönemde Anadolu'daki ekonomik durum hakkında en belirgin eleştiri, Trimalchio'nun misafirlerinden biri olan Asia göçmeni Ganymedes tarafından yapılır:

“...Hiç kimse fiyatların nasıl eş yaktığına bakmıyor. Bugün bir lokma ekmek bulamadım. Bir yıldır kıtlık var. Fırıncılarla ‘Koru beni koruyayım seni’ diye işbirliği yapan tahıl pazarındaki görevlilerin tanrı cezasını versin. Bunun için zavallı halkın canı çıkıyor, çünkü şu üst sınıf insanların ağızları sanki hep bayrammış gibi hiç boş durmuyor...”

(Petron. Sat. 44)

Ganymedes'in eleştirileri aslında, başka eyaletlerde de karşılaşılabileceğimiz sıradan sorunlardan dem vurmaktadır; pasajın geri kalanında da ciddi şikâyetlerde bulunmaz. *Satyricon*'un yazılış amacı ve genel yapısına bakarak, Ganymedes'in söylediklerinin abartılı olduğu düşünülebilir, ama Petronius'un zamanında Bithynia-Pontus valiliği yaptığı hatırlanırsa (Tact. Ann. 16.17) biraz gerçek payı aranmalıdır.

Antoninus'ların saltanatı tarihçiler tarafından Gibbon'dan beri imparatorlukta huzur ve refahın dorukta olduğu dönem olarak kabul edilir. Ancak ekonomideki tehlike sinyalleri Marcus Aurelius'un egemenliği sırasında kendini göstermiştir. Bunlar şimdi tarihçilerin araştırmalarıyla anlaşılabilir: zengin ile fakir kesim arasındaki uçurum, yeni pazarların olmaması, fetih ganimetlerindeki düşüş, sikke değerlerinin azaltılması, yükselen vergiler vb. Aurelius'un çağdaşı Romalılar bunları analiz edebilecek kavramlardan yoksun olduğundan, değişimler zamanında pek de fark edilmemiştir. Elbette bunların hiçbiri imparatorun suçu değildi. İmparatorluğun ilk iki yüzyılı içinde ekonominin genelinde durağanlık işaretlerine rastlanmaktadır (Hammond 1946; Rostovtzeff 1957²: 353-392): Büyük yerel çiftliklerin üretimlerini yine yerel ölçekte tüketimi; sayıları artarak imparatora geçen geniş arazilere ait gelirlerin Roma ve saray çevresinde harcanması; savaşlar yüzünden artan mali yük; endüstrilerin merkezleşmekten çıkıp kendine yeter yerel ekonomiler yaratmaya başlaması; lejyonlara ödenen maaşlardaki artış; imparatorluğu

bilinçli ya da bilinçsiz şekilde ekonomiyi devletleştirmesi.. Bütün bunlar halk üzerinde yavaş yavaş etkisini göstermiştir. Nitekim ilk iki yüzyıl içinde yukarıda saydığımız nedenlerin hiçbiri Anadolu'da doğrudan bir isyana sebep olmamıştır. Çoğu eyalet sakini için genel huzur ve refah ortamı yeterince tatmin ediciydi.

Bürokrasi ve ordunun artan masraflarını karşılamak için Nero ve sonraki imparatorlar vergileri arttırmak yerine paranın değerini düşürmeyi tercih etmişlerdir, ama bu uzun vadede işe yaramayınca, bu sefer vergiler de ağırlaşmıştır. 3. yüzyıla gelindiğinde sistem artık kendini taşıyamaz hâle gelmişti ve Roma artık kimden ne bulduysa alma yoluna gitmiştir. Sonuçta, yukarıda gördüğümüz gibi vergiler, ordu iâşesi, *leitourgia* ve benzeri yükümlülüklerin getirdiği baskılardan doğan şikâyetlere yazıtlarda ve yazılı kaynaklarda sık sık rastlanmaya başlanmıştır. Özellikle *leitourgia* uygulamaları 3. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki üst sınıfların en büyük şikâyetlerinden biri olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, 3. yüzyıl krizinin aslında imparatorluk genelinde ve Anadolu'da çöküşü mü yoksa değişimi mi temsil ettiği konusunda tartışmalar yapılmaktadır. Bu dönemde doğu eyaletlerinin gelişmeye devam ettiği fark edilmektedir. 3. yüzyıl ve sonrasında imparatorluğun siyasi olarak parçalı bir görünüm arz etmesi, bazı açılardan eyaletlerin ekonomisine olumlu etkiler yapmıştır. Roma dışında çeşitli imparatorluk başkentlerinin ortaya çıkması ekonominin canlanmasına katkı sağlamıştır. Anadolu'da Nikomedia ve Antiokheia gibi "başkentler" ve saraylar batı ile sınır bölgeleri arasında ticaretin artmasına üretimin gelişmesine katkı sağlamıştır (Corbier 2007²: 436). 3. yüzyıl krizinin bir başka özelliği sadece imparatorluk merkezinin ihtiyaçlarını gözetten bir ekonomiden, farklı düzeylerde işleyen (piyasalar, hediyeler, yeniden dağıtım mekanizmaları, karşılıklı ticaret ayrıcalıkları vb.) ekonomiye geçişi sağlamıştır (Corbier 2007²: 437). Doğudaki askerî hareketliliğin de Anadolu'nun ekonomisine belli bir itici güç sağladığı söylenebilir. Bazı şikâyet ve sıkıntılara rağmen Anadolu'da kötüleşen ekonomi yüzünden büyük çaplı sorunlara ve ciddi bir isyana rastlanmamasını bu şekilde açıklamak mümkündür.

Ekonominin feodal bir hâl alması ve iş bölümünün bütünüyle çökmesine halkın tepkisi kırsala kaçmak ya da zenginleri meydana getirdiği bazıları nerdeyse kasaba büyüklüğünde kapalı ekonomi temelli feodal çiftlik komplekslerine sığınmak olmuştur. Diocletianus'un reformları

bazı açılardan başarı kazanmış, fakat gerçekte sadece çöküşü geciktirebilmiştir. İmparator enflasyonu önlemek için imparatorluğun her yerinde fiyatları sabitlemişti. Diocletianus enflasyona düşen para değeri değil, spekülasyon ve istifçiliğin yol açtığına inanıyordu (Bartlett 1994). İmparatorlardan önce var olan bu yanlış inanış ondan sonra da devam edecekti. Diğer önlemleri daha başarılı olmuştur: vergiler nakit değil, mal ve hizmet olarak alınmaya başlanmıştır. Ayrıca bir askerin gereksinimleri (silah, kıyafet, erzak vb.), mükelleflerin ödeyebilecekleri miktarlar ve sahip oldukları mallar detaylıca kayda geçirilerek nispeten sağlıklı bir bütçe oluşturulabilmiş ve halk da ne kadar vergi ödeyeceğini bilebilmiştir. Sistemin sürekliliğini sağlamak için insanlar topraklarına bağlanmış ve oğullardan babalarının işlerine devam etmesi istenmiştir. Ayrıca işçiler ve zanaatkarlar devlete bağlı loncalar hâlinde düzenlenmiştir. Diocletianus'un reformları imparatorluğun çöküşüne kadar devam ettirilmiş, fakat durum daha iyiye gitmemiştir.

Bütün bunlara rağmen, son 20 yılda yapılan araştırmalar neticesinde Geç Antik Çağ dünyasının bir gerileme ve çöküş dönemi yaşamadığı, aksine özellikle arkeolojik verilerin ışığında birçok bölgede refahın devam ettiği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. *Codex*lerde köylüleri ve meclis üyelerini yerlerinde tutmaya yönelik kısıtlayıcı yasaların bulunması baskıcı ve otoriter bir rejimin iş başında olduğu ve imparatorluğun kendi ağırlığı altında ezildiği yönünde yorumlara neden olmuşsa da, sorun yasalar değil, bunları uygulamaya koymada yaşanan sorunlardır. Ayrıca *Principatus*'ta çiftçinin durumunun Geç Antik Çağdan çok da farklı olmadığı görülmektedir (Cameron 2001: 82).

Görüldüğü gibi daha Iulius-Claudius'lardan itibaren tehlike sinyalleri yavaş yavaş kendini göstermiştir. Yine de, sıkıntılar büyük çaplı isyanlara yol açmamıştır. Buna birkaç açıklama getirebiliriz: Her ne kadar ekonomi kötüye de gitse, Anadolu kendine yeter üretim yapabilecek kapasitedeydi, dolayısıyla öyle ya da böyle krizleri atlattığı başarılabildi. Ayrıca kırsaldaki büyük çiftlikler ekonomik baskılardan kaçmak için bir sığınak olmuştur. Bu arada Kilise'nin fakirleri ve muhtaçları koruma-kollama faaliyetlerinin belli bir rahatlama sağladığını unutmamak gerekir. Öte yandan 3. yüzyıldan itibaren doğu sınırında yaşanan hareketlilik ve teyakkuz hâli

bölgedeki asker sayısını artırmıştır ve böylece herhangi bir isyanın ciddi bir tehdide dönüşmesinin önüne geçilmiş, üstelik ekonomik hareketliliği arttırmıştır.

1. Gıda Sıkıntısı

Dio Khrysostomos'un söylevlerinden biri (Dio Chrys. *Or.* 46), hatibin Prusa'da başından geçen ilginç bir olayı aktarır: Tarih Dio'nun sürgüne yollanmasından kısa süre öncesidir. Şehirde tahıl fiyatlarının artması yüzünden bir kargaşa çıkmıştır. Bu durumdan rahatsız olan vatandaşlar Dio ve adı belirtilmeyen bir komşusunun evine saldırırlar. Anlaşılan halkın bir bölümü tahıl fiyatlarındaki oynamaların onlar tarafından yaratıldığından şüphelenmiş ya da sadece bilinçsizce zenginlerin evlerine saldırarak öfkelerini çıkarmayı amaçlamıştır. Dio'nun evinin yakınındaki dar bir sokakta kalabalık birden paniğe kapılmış ve geri çekilmiştir. Ertesi sabah yerel yönetim sorunu tartışmak üzere meclisi toplantıya çağırmıştır. Toplantıda Dio söz isteyerek, kalabalığın yaptığı hareketi kınamıştır. Ancak toplantıda aykırı sesler çıkar. Konuşmasından anlaşıldığına göre, Dio tahılı babadan kalma çiftliğinde saklayarak fiyatların artmasına sebep olmakla suçlanmaktadır. Ancak bu oldukça kısa söylevde, ne meclisin kararı ne de alınan önlemler hakkında bir bilgi vardır.

Tahıl tedariki imparatorluğun her döneminde önemli bir sorun olmuştur. Şehirlerin en karmaşık işlerinden biri, gıda stoğunu yeterli düzeyde tutmaktır. Roma'da bu, imparatorun sorumluluğunda olmasına rağmen, sonu ölümlere varabilen olaylar başkentte eksik olmamıştır (Kohns 1961: 110-211; Garnsey 1988: 167-244). Hepsinde bazı ortak noktalar saptamak mümkündür: Kargaşa çok kolay bir şekilde patlak verebilmekte ve yayılabilmektedir. Öfkeli kalabalığın ilk hedefi, yiyecekleri stokladıklarına inandıkları zenginler ve duruma müdahale etmeyen devlet memurlarıdır (valiler, *praefectus*lar, pazar yeri sorumluları vb.). Bu kişilerin kalabalıklara karşı kullanabileceği silahlı güçlere sahip olmamaları ve kolaylıkla halkın eline düşmeleri ilginçtir. Öyle ki, Roma *praefectus*u Tertullus kendisini kurtarmak için çocuğunu rehin olarak bırakmıştır (Gregory 1983: 140).

Diğer şehirlerde ise gıda temini şehir meclisleri ve memurların düşünmesi gereken bir sorundu; devletin pazarları kontrol etmek gibi bir endişesi yoktu. Şehirlerin çoğu tahıl üretimi için yeterli araziye sahip değildi ve mahsul kalitesi Mısır gibi bir yerde bile değişiklik gösterebiliyordu. Dolayısıyla tahıl pazarının ve nakliyatının sürekli denetlenmesi gerekiyordu. En büyük tahıl üreticisi olan Mısır ise sadece Roma'nın ihtiyacını karşılamaktaydı. İmparatorun iktidarı elinde tutması tahılın varlığına sıkı sıkıya bağlı olduğu için Mısır doğrudan imparatorun idaresi altındaydı; tahıl nakliyatını üstlenmek isteyenler ise devletten özel izin almak zorundaydı. İmparatorluğun diğer eyaletlerinde üretilen tahılın hemen hepsi de aynı şekilde başkente gidiyordu ve nadiren açık pazarlara çıkıyordu (Rostovtzeff 1957²: 145). Birçok şehrin deniz ve nehir yollarından uzak oluşu, taşımacılığı zorlaştırmakta ve pahalılaştırmaktaydı. Üstelik yolların bakımı ve onarımı genellikle şehirlerin ilgilenmesi gereken bir işti. Hâl böyle olunca, küçük yerleşmelerin büyük ölçekli tahıl nakliyatı yapması zorlaşmaktaydı. Dolayısıyla şehirlerin zaman zaman kıtlık ya da yüksek tahıl fiyatları yüzünden sorun yaşaması ve bu yüzden bazı ayaklanmaların çıkması normaldi. Garnsey tepkilerin üç grupta toplanabileceğini belirtmektedir (Garnsey 1988: 29): 1) satışa sunulan tahılın azlığından çıkan pazar yeri isyanları; 2) tahılın üretim veya dağıtım noktalarından naklinde yaşanan sorunlar yüzünden çıkan kırsal ayaklanmalar; 3) tahılın adil bir fiyatla satılması isteği ile alt sınıfların çıkardığı kargaşa. Bunlar arasında sadece birincisi antik çağda açık şekilde görülebilmektedir. Klasik Dönem Atina'sında kıtlık ile ilgili kriz çıkmamıştır, çünkü tepkilerin yasal yollarla mecliste dile getirilmesi için yollar vardı, fakat Roma İmparatorluğu gibi monarşilerde imparator festivallerde, gladyatör oyunlarında vb. yerlerde tepkilerle karşılaşabiliyordu (Garnsey 1988: 30). Şehirlerde ise aşağıda görüleceği gibi yasal yolların pek kullanılmadığı, aniden patlak veren kargaşaların meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Şehirlerde tahıl işiyle “tahıl tedarikçisi” denilen memurlar ilgileniyordu. *Agoranomoï* denilen pazar yeri memurlarının sorumlulukları da en az tedarikçiler kadar zordu; ekmeğin ve diğer gıda maddelerinin makul fiyatlarda satılmasını sağlamak görevlerinden biriydi. Tahıl tedarikçilerinin doğu eyaletlerinde batdakilerden daha fazla görülmesinin sebebi, Anadolu'nun belli bir kısmında ve doğunun diğer bölgelerinde hububat üretiminin nüfusa göre düşük oluşu ve ürün çeşitlerinin fazlalığıdır (Rostovtzeff 1957²: 147). Nitekim Geç Cumhuriyet'ten itibaren kaynaklar Anadolu'da tahıl sıkıntısından bahsederler: Cicero'nun zamanında Kyme'de

Athenagoras adlı biri şehrin kıtlık çektiği bir zamanda tahıl ihraç ettiği için şehir meclisi tarafından suçlu bulunmuştu (Cic. *Flac.* 17). Kilikia'da ise hasadın verimsiz geçmesi yüzünden, Cicero Asia'da çıktığı yolculukta hem Yunanları hem de Romalıları ellerindeki fazla tahılı vermek için ikna etmişti (Cic. *Att.* 5.21.8). Cicero'ya göre bu çok iyi fırsattı, çünkü zor kullanmadan, kanuni işlem yapmadan ve sert sözler söylemeden ihtiyacı olanı almıştı. Görüldüğü gibi bu gibi durumlarda valinin şehir şehir dolaşması ve insanları ikna etmesi gerekiyordu. Anadolu bu tip sıkıntıları sık sık yaşayan bir yer olmasına rağmen, bunun için bir önlem alınmadığı ve o anda eldekilerle yetinildiği anlaşılmaktadır. Fakat bazı şehirler tahıl tedariki konusunda çok daha şanslı olabilmektedir. Örneğin Ephesos'un normal ya da olağanüstü zamanlarda Mısır'dan tahıl ithal ettiğine¹⁴² işaret eden bir yazıt mevcuttur (Pleket 2003: 92). Ephesos önemli bir liman olarak bu şansa sahipti¹⁴³. Pleket bunu *pax Romana*'nın Akdeniz'de yarattığı güven ortamına bağlamakla birlikte, şüphesiz Anadolu'nun Roma için en önemli şehirlerden biri olan Ephesos'ta kıtlık yüzünden isyan çıkması imparatorluğun işine gelmezdi. Yoksa orta ölçekli ya da küçük şehirlerin kaderi daha ziyade zengin vatandaşlara ve valinin becerisine bağlıydı.

Dio'nun karıştığı olayı bir yana bırakırsak, Erken İmparatorluk Döneminde gıda sıkıntısının zaman zaman yaşandığı görülür. Kıtlık yüzünden çıkan sorunlar ya da kargaşaların bir kısmı idari yetersizliklerden olduğu kadar iklimden kaynaklanır. Oinoanda'da C. Licinius Marcus Fronto adlı bir kişi vatandaşlara kendi cebinden ödeyerek tahıl dağıtmıştır (*IGR* 3.493). Strabon'un Kyzikos'taki tahıl ambarlarına özellikle değinmesi boşuna değildir (Strab. 12.8.11). Domitianus'un 92'de İtalya'da mısır ekimini arttırmak için bir karar çıkardığı, hem İtalya'da

¹⁴² Ephesos gibi Mısır'dan tahıl ithal etme hakkını kazanmış başka bir şehir Tralleis'tir. Hadrianus'un ziyareti sırasında, bir memur Mısır'dan 60.000 *modius* tahıl getirme hakkını imparatorundan almıştı. Ancak taleplerin hemen hepsi aslında Mısır *praefectusuna* gönderilmekteydi. Anlaşılan *praefectus* tahılı istedikleri satma yetkisine sahipti (Gamsey 1988: 256).

¹⁴³ 4. yüzyılın ikinci yarısında Kappadokia Kaisareia'sında baş gösteren yiyecek sıkıntısı karşısında Nazianzos'lu Gregorios şu yorumu yapmıştı (Gr. Naz. *Or.* 34-35): “(Şehirde) *insanoğlunun en büyük derdi olan bir yiyecek sıkıntısı vardı... Kıyadaki şehirler yokluğunu çektikleri şeyleri deniz yoluyla getirerek, böyle sıkıntılara kolayca göğüs gerebilirler. Fakat denizden uzakta yaşayan bizler ne arttırdıklarımızdan bir fayda elde ediyoruz, ne de yokluğunu hissettiğimiz şeyleri üretebiliyoruz, çünkü ne elimizdekini satacak ne de ihtiyacımız olanı alacak imkânımız var*”. Gregorios burada iç kısımlardaki ulaşım zorluğundan ve kara nakliyatının pahalılığından bahsetmektedir. Gregorios kara taşımacılığının acil durumlarda hiç yapılmadığını ima etmekle birlikte, bu doğru değildir, fakat nakliyat masrafların yüksek olduğu bir gerçektir (Gamsey 1988: 23).

hem de eyaletlerde bağıcılığı yasakladığı bilinmektedir (Suet. *Dom.* 7). Bu karar Asia Eyaleti'nde hoşnutsuzluk yaratmış ve bir heyet gönderilerek, eyaletin muafiyetini talep edilmişti (Philostr. VA 6.42). Bunda başarılı olmuşlardır¹⁴⁴, ancak Dio'dan öğrendiğimiz kargaşa, durumun Asia'da da kritik olduğunu göstermektedir. Olayın Dio'nun 82'deki sürgününden önce, muhtemelen Vespasianus'un son yıllarına tarihlenmesi (Harris 1980: 882), Domitianus'un kararı ile ilişkilendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Elimizde Anadolu'daki tahıl sorununa dair iki tamamlayıcı kanıt daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Asia valisi L. Antistius Rusticus'un yayınladığı kararnameyi içeren Pisidia Antiokheia'sından bir yazıttır (Wiemer 1997: 200): Sert bir kışın ardından mahsul azalınca, vatandaşlar valiye başvurmuşlar, vali de herkesin elindeki tahıl miktarını, ayrıca içinde buldukları yıl ve gelecek yılki ihtiyaçlarını açıklamalarını istemiştir. Alınan karar göre fazla tahıl en yüksek fiyata (1 *denarius*a 1 *medimnos* buğday, yani normalin iki katı fiyata) vali tarafından halka dağıtılmak üzere alınacaktır. Kararname 92/93'e yerleştirilmektedir (Wiemer 1997: 202 vd.; Harris 1980: 883). Bu da Domitianus'un kararına yakın bir tarihtir. Anlaşılan münferit bir sıkıntıdan ziyade, Anadolu'nun geniş kısımlarını etkileyen bir sorun söz konusudur¹⁴⁵ (Kokkinia 2006: 356). Wiemer'e göre kararname, hasadın kötü olduğunun anlaşıldığı Haziran'da yayınlamıştır (Wiemer 1997: 203). Eğer öyleyse, kararname uzun süreden beri devam eden bir krize cevaben kaleme alınmış olmalıdır. Rusticus vatandaşların stoklarındaki tahılları pazara sürerek fiyatları normale döndürmeyi denemiştir¹⁴⁶. Böyle bir durumda stok yapan tüccar ve zenginlerin ciddi kârlar elde edeceği şüphesizdir. Öte yandan sınırlı depolama imkânlarına sahip sıradan çiftçiler tahılı iki yıldan daha uzun süre tutamıyorlardı (Kokkinia 2006: 357). Aynı durum Prusa ya da Pisidia Antiokheia'sında yaşanmış ve köylüler ya da çiftçiler ellerindeki sınırlı miktarda buğdayı pazara sürmekte gönülsüz davranmış olabilirler. Erythrai'dan bir onurlandırma yazıtında, Polykritos adlı birisinin kıtlık zamanında stoklarını satmak istemeyen çiftçilere, tahıl temini ile sorumlu memurlara borç vereceğini ve bu paranın da tahıl karşılığında onlara ödeneceğini söylediği anlatılmaktadır (Kokkinia 2006: 357). Bu gibi durumlarda, çiftçilerin stoklarını başka yerlerde daha iyi fiyata

¹⁴⁴ Suetonius'a bakılırsa Domitianus aldığı kararda zaten ısrarcı olmamıştır. Dolayısıyla, Asia Eyaleti'nin belki de bunun için çok çaba sarf etmesi gerekmemiştir (Suet. *Dom.* 7).

¹⁴⁵ Yazıtta tahıl ithal etme girişiminden hiç bahsedilmediği için, bu seçeneğin daha önce denendiği, fakat sonuç alınmadığı izlenimi edinilebilir.

¹⁴⁶ MÖ 67'de Roma'ya giden tahılı engelleyen Kilikia Korsanları şehirde tahıl fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Pompeius korsan sorununu hallettikten sonra Roma'ya döndüğünde, pazarları dolu bulmuştu (Cic. *Leg. Man.* 44; Plut. *Pomp.* 26.2, 27.2; Appian. *Mith.* 14.93.6)

satma umuduyla piyasaya sürmedikleri ve küçük çaplı spekülasyonlara giriştikleri düşünülebilir (Kokkinia 2006: 358). Bazen çiftçilerin, ellerindeki tahıl Romalılar tarafından *dardanarii* olarak adlandırılan (*Dig.* 48.19.37) tüccarlara ya da yeterli parası ve depolama yapıları bulunan profesyonel spekülâtorlere sattığı görülmektedir. Haksız kazancı önlemek ve piyasayı rahatlatmakla yükümlü *agoranomoi*, *sitophylakes*, *sitones* gibi memurların birkaç zengin aileden çıktığı düşünülürse, tahıl üretimi ve satışından kâr edenlerin başında bunların geldiği söylenebilir. Kıbyra'dan bir yazıtta Claudius döneminde böyle bir olayın meydana geldiği anlaşılmaktadır¹⁴⁷. Dio Khrysostomos bu tip spekülasyonlardan dolayı zengin olmadığını kanıtlamak için mal varlığını ne şekilde elde ettiğini açıklama gereği duymuştur, ancak herkesin Dio gibi samimi olmasını bekleyemeyiz. Prusa'da sorunu çözmek için şehir meclisi toplanmıştır, ancak Pisidia Antiokheia'sında durumun valinin müdahalesini gerektirecek kadar ciddi boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır.

Yaşanan sıkıntıyı gösteren öteki kanıt, On İki Havari'nden biri olan Yuhanna'nın İncil'deki esinlenmelerinden birdir. Burada Mahşerin Dört Atlısı'ndan biri "açlık" şeklinde, siyah bir atın üzerinde terazi tutan sürücü olarak kişileştirilmiştir ve "*bir ölçek buğday bir dinara ve üç ölçek arpa bir dinara, ama zeytinyağı ve şaraba zarar verme*" demektedir (NT Rev. 6.1-8.1). İncil'in söz konusu bölümü Domitianus'un son yıllarına tarihlenmektedir ve bahsettiğimiz ifadenin o sıralarda Antiokheia'da baş gösteren kıtlıkla bir bağlantısı olabilir (Wiemer 1997: 210; Harris 1980: 883). Wiemer Ankyra'nın söz konusu dönemde bastığı sikkelerde görülen üç buğday başağı betiminin de Domitianus zamanındaki genel bir kıtlığa işaret ettiğini düşünmektedir (Wiemer 1997: 211).

Yine aynı döneme denk gelen başka bir olay Philostratos tarafından aktarılmaktadır (Philostr. VA 1.15): MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında Tyana'lı Apollonios Aspendos'a vardığında, pazarda sadece baklagillerin satıldığını ve insanların ne bulurlarsa onu yediklerini görmüştü. Zira

¹⁴⁷ Metinde onurlandırılan Philagros, Roma'ya dört elçi heyeti göndermiş ve Tiberius Nikephoros adlı bir memuru görevden uzaklaştırdığı gibi, yerel tahıl pazarından bazı reformlar yapmıştır. Kokkinia'ya göre, bir imparatorluk memuru olduğu anlaşılan Nikephoros, tahıl piyasasında spekülasyon yaparak 3000 *denarius* (muhtemelen her yıl) elde etmiştir. Philagros ise bu ortamda tahıl sıkıntısı çeken halka, meclisin belirlediği şekilde para yardımı yapmıştır (Kokkinia 2006: 359 vd.).

zenginler kendilerine ait bütün tahıl ihraç etmek için stoklamışlardı. Bunun üzerine büyük ve öfkeli bir kalabalık valinin evine gelerek, kendisini diri diri yakmaya teşebbüs etmişti. Duruma müdahale eden Apollonios, valinin konuşmasını sağlamış, vali de kalabalık arasından iki kişiyi göstererek tahılları onların sakladığını söylemiştir¹⁴⁸. Bu olay Dio'nunkine oldukça benzemesinin yanında, valinin yetersizliğini ve pek de iyi korunmadığını göstermektedir¹⁴⁹.

Bu ayaklanmaların hiçbirinde tahıl tüccarları, yerel tüccarlar, fırıncılar gibi tahıl işiyle ilgili meslek grupları rol oynamamıştır. Taraflar her zaman şehir sakinleri ile zenginler ve memurlar olmuştur. Erdkamp'a göre zenginlerin bu konuda ahlaklı davranmaları gerektiğine dair halkta genel bir kanı bulunmaktadır (Erdkamp 2002: 106-107). İmparatorların müdahale ettiği durumlarda da yaptıkları ilk iş zenginlerden stoklarını halka açmalarını istemek olmuştur. Öte yandan, örneğin Gallus'un Antiokheia'daki gıda sıkıntısını halletmede isteksiz davranması¹⁵⁰, aynı zamanda imparatorun halkın gözündeki imajına ve imparatorluk ideolojisine ters

¹⁴⁸ Bazen kıtlıktan sorumlu tutulanlar ilginç şekilde filozoflar olmuştur. Philostratos anlattığına göre Atina'nın ekmek satıcılarına ait kısmında çıkan kargaşada kızgın kalabalık gıda tedarikinde sorumlu *strategos*u olan P. Hordeonius Lollianus'u linç etmeye kalkmışlardır (Philostr. VS 23).

¹⁴⁹ Şehirlerde çıkan kargaşalarda kalabalığın beklentisi ve devletin genellikle uyguladığı yöntem, yetkili bir memurun (bazen imparatorun) karşısına çıkması ya da karamname gibi kanuni yöntemlere başvurmasıydı. Antik kaynakların genel beklentisi kargaşalarda askerlerin işe karışmamasıydı. Şehirlerdeki kargaşaların önlenmesi, korsanlık ve haydutluğun yok edilmesi gibi imparatorluk ideolojisinin ve imparatorun imajının bir parçasıydı. Bu konu ve genel olarak şehirdeki kargaşaların kontrolü için bkz. Kelly 2007.

¹⁵⁰ 354'te Gallus Antiokheia'dayken, tahıl sıkıntısının baş göstermesi üzerine fiyatların indirilmesine karar vermiş, fakat şehir meclisi buna karşı çıkmıştır. Sebep, meclis üyelerinin aynı zamanda tahıl stokları bulunan arazi sahipleri olmasıydı. Gallus'un gerekli önlemleri almakta isteksiz davrandığını gören halk isyan çıkarmış önde gelen vatandaşların evlerini yakmış, valiyi de öldürmüşlerdi. Genelde olduğu üzere burada da tipik bir zengin düşmanlığı söz konusudur. Çığırından çıkan halk, doğrudan zenginleri hedef almış ve belki de olayla ilgisi olmayanlara da zarar vermeye kalkmıştır (Amm. Marc. 14.7). Yaklaşık 10 yıl sonra Iulianus şehri ziyaret ettiğinde halk hâlâ zenginlerden yakınıyordu. Bunun üzerine imparator zenginlerden pazara tahıl sürmelerini istemiş, fakat sonuç alamayınca civar bölgelerden getirmişti. Tahıl sorunu çözülmüş, fakat bu sefer de şarap ve zeytinyağı sıkıntısı baş göstermişti. İmparator sonunda zenginleri suçlamış sakladıkları malları el altından yüksek fiyata sattıklarını söylemişti (Julian. *Mis.* 368 vdd.). Her iki olayda da imparatorların yetersiz kaldıklarında suçu başkalarının üzerine atmaları dikkat çekicidir. Gallus'un "vali istemese sıkıntı olmaz" sözü üzerine harekete geçen halk valiyi öldürmüş, Iulianus da sonunda sorunların zenginler yüzünden çıktığını ileri sürmüştür. Iulianus'un ardılı Valens'in saltanatı sırasında, 370'te başta Phrygia olmak üzere Orta Anadolu ve doğuyu kasıp kavuran kuraklığı önlemek amacıyla, imparator Antiokheia'ya tahıl girişini sağlayan Asi Nehri'nin *praefectus praetorio* emrine verilmiş deniz erleri tarafından temizlenmesini istemiştir (CTh 13.5.14).

düşmekteydi¹⁵¹. Antoninus Pius'un Roma'da tahıl sıkıntısı yüzünden taşlanması (Aur. Vict. *Caesar*. 15.9), kıtlık korkusunun halk üzerindeki etkisini ve valiler gibi imparatorların da böyle durumlarda savunmasız kalabileceklerini gösteren ilginç bir örnektir.

4. yüzyıldaki kıtlık vakaları en azından Anadolu'ya komşu bölgelerde sorunun iyice derinleştiğinin bir göstergesidir. Yüzyılın ikinci yarısında Antiokheia'da on yıl arayla yaşanan iki kıtlıkta, imparatorlar o sırada şehirde bulunmalarına rağmen sorunu halletmekte yetersiz kalmışlardır. Daha sonra, 384'te yine aynı sorun kendini gösterdiğinde, Libanios şehiri dilencilerin doldurduğunu, bazıların tarlalarını bıraktığını ve kış olduğu için yiyecek ot bile bulamayanların şehirden ayrıldığını söylemektedir. Syria valisi devlet stoklarından yardım yapmış, ancak *comes Orientis* Libanios'un yardım çağrısını reddetmiştir. (Lib. *Or.* 27.6, 14). 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Edessa'da yaşanan kıtlık sırasında Syria'lı Ephraim, zenginlerden yardım talep etmiş ve toplanan paralarla ekmek alınmış ve revaklara yataklar serilerek açlıktan kırılanlar tedavi edilmiştir (Sozom. *Hist. eccl.* 3.16; Pall. *Hist. Laus.* 40). 6. yüzyılın başında yine Edessa'da kıtlık tehlikesi baş göstermiştir. Osrhoene valisi büyük arazi sahiplerinden tehditle tahıl almış, bu arada vekili Eusebios da devlet silolarından bulabildiği tahılı şehre getirmişti. Ancak şehirde kıtlık yüzünden kırsaldan gelmiş o kadar çok insan vardı ki, fırıncıların sayısı ekmek yapmak için yetersiz kalıyordu. Şehirde sebze ve meyve de kalmamıştı. İnsanlar kiliselerdeki kutsal ekmekleri tüketmeye başlamışlardı. Şehre gelenler kaldırımlarda yatıyor, ota besleniyorlardı (Jos. Styl. 39-45). Görüldüğü gibi Dio Khrysostomos'un yaşadıkları ya da Tyana'lı Apollonios'un Aspendos'ta şahit oldukları ile karşılaştırıldığında, 4. yüzyıl ve sonrasında Anadolu'nun komşu eyaletlerinde görülen vakalar çok daha ciddidir. İlginç olan ise, kırsalda tahıl sıkıntısı çekilmesine rağmen şehirlerde ya valinin elinde ya da zenginlerde tahılın bulunmasıdır. Hasat kötü geçtiğinde çiftçiler vergileri ödemek için ellerindeki stokları satıyor ve geriye aileyi besleyecek hiçbir şey kalmıyordu. Böyle olunca kırsaldaki nüfus şehirlere akın

¹⁵¹ Augustus konsüllükten ayrıldıktan sonra, MÖ 23'te Roma gıda sıkıntısı baş göstermiş ve halk Augustus'un "diktatörlüğe" getirilmesini isteyerek ayaklanmıştı (Cass. Dio 54.1.1). Augustus istekleri reddetmekle birlikte sorunu çözmüştür. Ammianus Marcellinus Antiokheia'daki olay hakkında, gıda sıkıntısını gidirmenin imparatorun görevi olduğunu açıkça belirtmiş ve güçlerini yerel sorunları halletmek veya komşu eyaletlerden tahıl getirtmek için kullanabilen imparatorların aksine Gallus'un buna tenezzül etmediği söylemiştir (Amm. Marc. 14.7.5). Böylece MÖ 23 olaylarında bir örneği görülen, halkın imparatorun himayesi altında varlığını sürdürdüğüne dayanan ideoloji, Gallus'un durumunda geçerliliğini yitirmekte ve imparatorun halkın gözündeki "karizması" yara almaktadır (Ando 2000:386). İlk olayda halkın gıda sıkıntısını Augustus'un o yılın konsülü olarak seçilmemesine bağlaması, imparatorun "tanrısal" kimliğinin nasıl algılandığına da ipucu sağlamaktadır.

ediyordu. Bütün bunlara rağmen kırsal kesimin ciddi bir tepki göstermediği ve pasif kaldığı söylenebilir¹⁵². Yapılabilecek iki şey vardı: Büyük arazi sahiplerinin altında çiftçi olarak çalışmak ya da güçlü bir hami veya subayın korumasını satın almak.

Bütün bunlar valilerin ve diğer Romalı bürokratların yerel gıda krizleri ile baş etmede yetersiz kaldığını göstermektedir. İmparatorluğun bu konuda belli bir planı olmadığı anlaşılmaktadır¹⁵³. Fakat bütün suç sadece Roma bürokrasisinde değildir. Zenginlerin şehirlerdeki hayır faaliyetleri tahıl temini ve desteğini de kapsamına rağmen, bundan yararlananların belli biri kesim olduğu, gerçekten ihtiyaç içinde bulunanların genelde göz ardı edildiği görülmektedir. Anadolu'da yoksullara tahıl yardımına dair kanıtlar Lykia dışında azdır (Garnsey 1988: 262 vdd.). Asıl sorun kıtlığın kendisinden ziyade, kriz yönetimindeki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan, idari yetersizliklerden ayrı olarak, bu dönemde Anadolu'daki iklim değişiklikleri kargaşalara nasıl etki edebileceği konusuna eğilmemiz gerekmektedir. Bildiğimiz kadarıyla Anadolu'da Roma Dönemi boyunca görülen gıda sıkıntılarından kaynaklanan kargaşalar ile iklim değişikliklerini birlikte ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Ama Akdeniz'de iklimin oynadığı rolü de unutmamak gerekir. Akdeniz'de hasat hiçbir yerde olmadığı kadar dengesiz unsurların insafına kalmıştır:

“Eğer hasattan önce güney rüzgârı eserse, buğday tam anlamıyla olgunlaşmadan önce kurumakta veya zaten olgunlaşmışsa taneleri dökülmektedir... Eğer su baskınları kışın alçak

¹⁵² Anadolu'da bu dönemde ciddi bir kıtlığın yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Afrika, Gallia ve İspanya'da çiftçilerin açık şekilde tepki verdikleri görülmektedir (Jones 1973²: 811-812).

¹⁵³ Bu konuda, Augustus'un Roma'daki 6-7 yılı krizi için aldığı kararların benzerlerine imparatorluk tarihinde bir daha rastlanmaz: Şehre dışarıdan gelen gladyatörleri, satılmamış köleleri ve doktorlar ile öğretmenler haricindeki yabancıları uzaklaştırmış; resmî heyetlerin ve Senato üyelerinin hemen Roma'dan ayrılmasına izin vermiş; mahkemelere ara vermiş; tecrübeli senatörleri tahıl ve ekmek tedarikinin idaresi ile görevlendirmiş; yine senatörler gözetiminde tahıl karneye bağlanmış; pahalı kutlamalar ertelenmiş ve yoksullarla yapılan tahıl yardımı iki katına çıkarılmıştır (Garnsey 1988: 229). Bu önlemlerin hemen hemen aynısı 16. yüzyılda Venedik'te ve Marsilya'da uygulanmıştır (Braudel 1993: 400). Uzun vadeli önlemler konusunda yine Augustus öncü olmuştur: Başta Mısır olmak üzere verimli topraklar imparatorluğa dâhil edilmiş; tahıl temini için özel bir memuriyetin meydana getirilmesine ön ayak olmuş; limanları genişletmiş ve dağıtımın sağlıklı yürümesini sağlamıştır (Garnsey 1988: 231 vdd.).

toprakları istila ederse tohumlar tehlikededir. Eğer ilkbaharda gökyüzü çok erken açılırsa olgunlaşması epey ilerlemiş olan üzüm bazen donmaktadır. Hasattan son ana kadar emin olmak mümkün değildir”.

(Braudel 1993: 294)

Başta dendrokronoloji olmak üzere diğer araştırmalar Roma Döneminde Anadolu’da ciddi bir iklim değişimine dair kanıtların yetersiz olduğunu göstermektedir (Kuniholm 1990: 649). Öte yandan Kuniholm’un Osmanlı İmparatorluğu’nda iklim değişikliklerinin kısmen isyanlarla ilişkilendirilebileceği en az bir örnek sunmaktadır. Celali İsyancıların Anadolu’yu kasıp kavurduğu döneme (1591-1611) denk gelen ağaç halkaları (1560-1620) dikkat çekici iklim değişikliklerinin habercisidir. Bunların isyanlara doğrudan etkisi olmamıştır, ancak Osmanlı kaynaklarında geçen gıda sıkıntısı ya da kıtlıkla ilgili anlatımların, ağaç halkalarındaki değişimler ile çakışması dikkat çekicidir (Kuniholm 1990: 651-652; Griswold 2002²: 195-196). Ancak yukarıda bahsettiğimiz olaylar Celali İsyancıları gibi uzun döneme yayılmadığı için, ağaç halkalarından tatmin edici sonuçlar çıkarmak zor olabilir. Bu gibi durumlarda antik kaynakların verdikleri bilgilerle yetinmemiz gerekmektedir. Örneğin 370’te, merkezi Phrygia olan ve bütün Orta Anadolu’yu etkileyen kıtlığın¹⁵⁴ kuraklık yüzünden çıktığı kaynaklarda açıkça belirtilir. Kaisareia’lı Basileos kıtlık öncesini “*kış kar, bahar yağmur getirmedi ve yaz hasadı için tahıl bırakmadılar*” şeklinde ifade etmektedir (Bas. Hom.7.2, PG 35.933). Nazianzos’lu Gregorios da bu tarihteki bir kuraklıktan bahseder (Greg. Naz. Or. 16.10). Elimizde tatmin edici arkeolojik kanıt bulunmamasıyla birlikte, birkaç mevsim süren kısa süreli iklim değişikliklerinin, zaten gıda temini konusunda büyük ölçüde imparator ve valilerin kriz yönetme yeteneklerine bağımlı şehirlerde sıkıntı yarattığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁴ Kıtlık tehdidi altındaki eyalet sakinleri Constantinopolis’e akın ederek burada stoklanan tahıldan yararlanmak istemişlerdi (Jer. Chron. s.a. 370; Soc. 4.16.7-17.1). Bu durum Valens’in neden birdenbire doğu sınırından geri döndüğünü açıklayabilir (Lenski 2002: 388).

2. Vergiler

Ağır vergiler diğer birçok eyalette olduğu gibi Anadolu'da da isyanların ve huzursuzlukların başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Ancak Anadolu'yu diğerlerinden farklı kılan, *publicaninin* kurduğu sömürü düzeninin kaynaklarda detaylı biçimde yer almasından ileri gelmektedir. III. Attalos'un vasiyetinde Pergamon Krallığı'nı Romalılara bırakması, Anadolu'nun ekonomik yapısında çeşitli değişimlere yol açmıştır, ancak aynı zamanda, Anadolu'nun ileride karşılaşılabileceği sorunların ve Mithradates Savaşları'nın sorumlularından biridir. Tiberius Gracchus cepheden dönen çiftçilere toprak dağıtılması işini sağlıklı yürütebilmek için Senato'dan bağımsız bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon, çiftçiler cepheleyen zengin toprak sahipleri tarafından gasp edilen arazilerin geri alınabilmesi için belli bir bütçeye ihtiyaç duymaktaydı, fakat devlet bütçesini elinde bulunduran Senato kendi üyelerine zararı dokunan bu uygulamaya mali destek vermiyordu. İşte bu sırada, III. Attalos'un vasiyetinde Pergamon Krallığı'nı Romalılara bıraktığı haberi başkente ulaştı. Gracchus bundan yararlanarak, krallık arazisinin yerleşimciler için kullanılmasını talep etti. Onun bu hareketi, mali işleri ve dış siyaseti belirleyen Senato'ya her iki alanda da meydan okuma olarak algılandı. Attalos'un vasiyeti, krallık topraklarını Roma halkının malı yapıyordu. Öte yandan şehirler bağımsız bırakılmış ve vergiden muaf tutulmuştu, ama arazilerin gelir kaynağı olarak değerlendirilmesinin yolu açıktı (Lintott 2006⁷: 34). Senato'nun vasiyeti onaylamasından önce Pergamon tarafından çıkarılmış bir kararname, vatandaşlık haklarının askerlere, halka ve yabancılara dağıtılmasını öngörmektedir. Bunun amacı, vasiyete karşı olası itirazların önüne geçmektir. (Lintott 2006⁷: 34). Her hâlükârda Gracchus'un İtalya'da reform adına yapmak istedikleri, Anadolu halkını vurmuştur. Asia Eyaleti'nin kurulmasıyla birlikte, Anadolu şehirlerinin vergi tahsildarlarıyla giderek artan sorunları, onların VI. Mithradates'e destek vermelerinde büyük pay sahibidir. Devlete ait toprakların yeniden dağıtımını ve sınırlandırılmasını içeren *lex Sempronia agraria*'yı¹⁵⁵

¹⁵⁵ Yasal kontratı olmaksızın kamu arazilerini işgal edenlerin toprakları 500 *iugeria* (310 dönüm) ve her çocuk için fazladan 250 *iugeria* ile kısıtlanıyordu. Geriye kalanlar bir komisyon tarafından satılması yasak olan parsellere ayrılarak yoksullara dağıtılacaktı. Dolayısıyla bir toprak sahibi eskiden kamu arazisi olan yerde en azından bir villa sahibi olabiliyordu. Toprakların eski ve yeni sahiplerinin yasal durumu, İtalya'daki müttefiklerin pay almayacakları ve yeni parsellerin büyüklüğü gibi konular kısmen karanlıkta kalmakla birlikte, bu kişilerin topraklarını vasiyetle bırakabildikleri ve yeni sahiplerin haklarını da kanun tarafından tanındığı anlaşılmaktadır (Lintott 2006⁷: 63)

yürürlüğe sokma girişimi Gaius'un ağabeyi Tiberius Gracchus'un hayatına mâl olmuştu¹⁵⁶. Tiberius yasayı hayata geçirmek için Asia Eyaleti'nden gelecek gelirleri İtalya'ya dönen çiftçilerin yararına kullanmayı düşündü. Fakat planı Senatoda Metellus Macedonicus ve Qunitus Pompeius tarafından eleştirildi. Hatta Pompeius Gracchus'u ziyaret eden Pergamon elçisinin ona erguvan elbise ve diadem vererek Pergamon'un yeni kralı imasında bulunduğunu iddia etti. Böylece Gracchus daha baştan tiran ve yozlaşmış biri olarak gösterilmeye başlanmıştır (Lintott 2006⁷: 68). Ancak Tiberius Gracchus MÖ 132'deki *tribunus* seçimlerinde öldürülünce, işleri yarım kaldı. Buna rağmen arazi dağıtımı için kurulan komisyonun çalışmaları devam etti. Bu karar sadece halkın tepkisini yumuşatmak için alınmamıştır; daha ziyade *lex Sempronia agraria*'nın aslında Senato'nun çoğunluğu tarafından prensipte kabul gördüğüne işaret etmektedir (Lintott 2006⁷: 73). Bu arada Scipio Aemilianus Senatoda yaptığı konuşmada Gracchus'un Asia Eyaleti'nden gelen gelirleri bloke ederek yasayı işler hâle getirme planını ifşa etti. Tiberius'un eyaletteki mali sömürüsünün "Asia'nın lüksünü" Roma'ya getireceğini savunuyordu¹⁵⁷.

Asia Eyaleti'nin gelirleri hakkındaki sorun devam etmekteydi. Roma Pergamon sakinlerinin kullandıkları arazilerden kira almaktaydı ve bunların bir kısmı orada bulunan Roma vatandaşları tarafından ödenmekteydi. Bununla birlikte şehirlerin daha önce Attalos'a ödediği vergiler lağvedilmişti. MÖ 131'de Aristonikos'un direnişini sona erdirmek amacıyla P. Licinius Crassus Mucianus'un görevlendirilmesinin ardında, Roma'nın Asia'dan alacağını umduğu vergi gelirleri rol oynamış olabilir. Aynı tarihlerde satir yazarı Lucilius bir *publicanus* olarak Asia üzerinden kazanılabilecek servetin büyüklüğünden bahsetmekteydi (Lucil. 651-652). Manius Aquillius'un Aristonikos'un müttefiklerine kaşı yürüttüğü savaşın ardından yaptığı düzenlemeleri onaylayan *lex Auferia*'ya karşı MÖ 124'te Gaius Gracchus'un Senato'da yaptığı konuşma, Romalıların Asia'dan beklentilerini açıkça ortaya koymaktadır:

¹⁵⁶ Gracchus'un öldürülmesinden sonra, MÖ 132 yılı konsülleri onunla birlikte hareket edenleri araştırmaya koyuldu. Bunlardan biri olan Stoacı filozof Cumaeli Gaius Blossius kaçarak Aristonikos'a katılmıştır (Plut. *Ti. Gracch.* 20). Aristonikos'un sosyal reform peşinde olduğuna kanıt olarak gösterilen "Güneş Ülkesi" fikrinin ardında olduğu düşünülmüştür.

¹⁵⁷ Ama işin ilginç yanı kendisi III. Attalos ile yakındı ve MÖ 133'te Numantia'da ondan askerî malzeme ve hediyeler almıştı (Cic. *Deiot.* 20).

“Size hitap eden herkes sizden bir şeyler koparmak peşinde. Kendi iyiliğiniz ve iyi yönetilmeniz için size vergilerinizi arttırmanızı tavsiye eden ben, buraya sizden para almak için gelmedim... Burada size bu yasayı kabul etmeniz için gelenler sizden saygı değil Nikomedes’ten para istiyorlar; iyi niyetlerinizi isteyenler Mithradates’in kendilerine vereceği ödülleri ve malları düşünüyorlar.”

(Gell. NA 11.10)

Gaius’un asıl amacı, Aquilius’un Phrygia’nın bir kısmını V. Mithradates’e vermesi yüzünden hazinenin ve Romalıların zarara uğradığını anlatmaktı. Bu gelirler İtalya’da alt sınıfların durumunu düzeltmek için harcanmalıydı.

Abisinin reformlarını sürdürmek isteyen Gaius’un ciddi siyasi desteğe ihtiyacı vardı. Bu amaçla atlı sınıfının desteğini kazanmayı planlamış ya da bunlara daha geniş siyasi yetkiler vermenin Senato’ya karşı denge kuracağını düşünmüştü (Scullard 2004⁵: 33). Bu amaçla hazırladığı kanun tasarısıyla dolaysız vergilerin toplanması için yeni bir düzenleme getirdi. Vergiler vergi tahsildarlarının oluşturduğu şirketler (*societas publicanorum*) tarafından Roma’da *ensorların* yapacağı ihalenin ardından toplanacaktı. Cumhuriyet Döneminde devlet hizmetlerinin açık arttırmayla ihaleye çıkarılması normal bir uygulamaydı. Kamu hizmetlerinin yetersizliği ve ilkel bütçeleme yöntemleri yüzünden *tributum* dışındaki vergilerin toplanması işi en çok fiyat veren teklif sahibine bırakılmaktaydı. Bu kişi yaptığı masrafı çıkarmak amacıyla devletin belirlediği vergi oranı üzerinden kâr sağlamaktaydı. Aynı şekilde bayındırlık işleri, mal tedariki ve diğer hizmetler için de açık arttırmalar düzenlenmekteydi. Hizmet sözleşmelerinin sahipleri, Kartaca Savaşları süresince ve MÖ 2. yüzyılda doğudaki mücadeleler sırasında Roma ordularına lojistik destek sağlamışlar, Roma yollarının inşasında önemli rol oynamışlardı. Roma topraklarının genişlemesiyle birlikte, bu kişilerin faaliyet alanları da artmış, madenlerin işletme haklarını da elde etmişlerdir. Bu arada, yeni fetihler vergi toplamayı oldukça kârlı bir iş kolu hâline getirmiştir. Liman ve gümrüklerin teker teker Roma kontrolüne geçmesi ile yeni toprakların *ager publicus* olarak değerlendirilmesi vergi gelirlerini büyük ölçüde arttırmıştır.

Kısacası, şirketlerin temsilcileri Romalı memurların yerine vergileri tahsil edecekti. Şirketlerin çekirdeğini bir yüklenici ve ortakları oluşturuyordu. Senatörlerin bu işi yapması yasak olmasına rağmen, kefil ve hissedarlar arasında senatörler bulunabiliyordu. Bu kurumların sıra dışı bir özelliği de, Roma yasalarının günümüz örnekleri gibi tüzel kişilik olarak kabul ettiği yegâne şirketler olmalarıdır (Lintott 2006⁷: 79). Sonuçta atlı sınıfı çok önemli iki yetkiyi eline geçirdi: Asia Eyaleti'nden alınacak ilk vergilerin tahsilatı ve Roma mahkemelerinde jüri üyelikleri. Başarılı bir yüklenici devlete götürü ücret ödeyecekti. Daha sonra bunu ve kârını topladığı vergilerden çıkaracaktı. Fakat sadece zengin atlı sınıfı mensupları sözleşmeyi kabul edecek kadar sermayeye sahipti. Sözleşme, Roma'nın önceki uygulamalarıyla benzer şekilde profesyonel bir memur sınıfı yaratmaktan kaçınarak devletin yapması gereken işleri üçüncü şahıslara devretmekteydi (Scullard 2004⁵: 14). Gracchus'un verdiği yetkiler eyalet sakinlerini açgözlü valilerden koruyordu, fakat öte yandan atlı sınıfa servetten daha fazlasını sunmaktaydı: Sözleşme sahipleri gasp suçlamalarından muaftı. Valiler vergi toplayıcılarını uydurma iddialarla mahkemeye (*quaestio de rependutis*) çıkarabiliyordu, ancak Gaius'un yasasına göre mahkeme jürisi sadece atlı sınıftan üyelere oluşacaktı. Ancak Gracchus'un atlı sınıfı ile ilgili düzenlemeleri (*lex Acilia repetundarum*) sadece vergi toplama ve adli ayrıcalıklar ile sınırlı kalmamış eyaletlere yönelik başka etkileri de olmuştur. Gaius başlangıçta Senato'ya atlı sınıftan 300 kişiyi sokmayı gündeme getirmiş, ama kabul ettirememişti. Fakat daha sonra senatörlerin mahkemelerdeki çoğunluğuna son vermiş, atlı sınıfını ön plana çıkarmıştır. Böylece atlı sınıfı Senato'dan çıkan eyalet valileri üzerinde etkili olabilecekti. Gaius Gracchus'un yasa tasarısı sadece Romalı zenginlerin kazanç kapısı olmakla kalmayıp, aynı zamanda bu şirketlerin ciddi siyasi baskı grupları hâline gelmelerine yol açtı.

Şirketler özel kanunlara tabiydiler ve bazı ayrıcalıkları vardı. Bunlar *socii* denilen ve sermayeyi koyan ortaklardan meydana gelmekte, bir ya da iki *magistratus* tarafından yönetilmekteydi. Eyalet büroları ise atlı sınıftan olabilen eski memurların sorumluluğundaydı ve köleler ile azatlıların da dâhil olduğu yüzlerce personel barındırabiliyordu. Vergi şirketleri giderek büyümüş ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Özellikle Pompeius'un kendi düzenlediği eyaletlerde de uygulamasının ardından, vergiler getiride devletin kamu harcamalarını (*ultra tributo*) geçmiştir. En zengin *publicanus*lar Romalıların dışarıda yasa dışı elde ettikleri para ya da mülklerin tazmini için kurulmuş mahkemelere (*repetundae*) hâkim olmuşlar, kovuşturma

memurluklarında (*quaestiones*) ve atlı sınıfında kendilerine yer edinmişlerdir. Bunun sonucunda, Roma'daki en güçlü baskı grubu hâline gelmişler ve eyaletlerin mali işlerinde söz sahibi olmuşlardır. Bu ayrıcalıkların birçok yolsuzluk ve suiistimale yol açması kaçınılmazdı ve *publicani* hakkında “*buldukları yerde müttefikler için ne yasalar ne de özgürlük vardı*” yorumunu yaparken Livius (Liv. 45.18) durumun Cumhuriyet Döneminde ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını özetlemiş oluyordu. Şikâyetlerin sürekli artmasının ardında, çoğunlukla *proconsulların* eyaletlerin çıkarlarını korumak yerine *publicani* ile işbirliği yapmayı daha kârlı görmeleri yatıyordu. Geç Cumhuriyet Döneminde, vergi şirketlerindeki kayıt dışı iştirak payları, ortak olmaları yasaklanmış olmasına rağmen Caesar ve Crassus gibi senatörlerin elindeydi ve bunlar şirketlerin yönetiminde de söz sahibiydiler. Sorunun büyüklüğünü göstermesi açısından genellikle P. Rutilius Rufus örnek verilir. Aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz üzere, Asia Eyaleti'nde *legatus* olarak görev yapan Rufus burada *publicaninin* eyalet sakinleri üzerindeki baskılarını azaltma yönünde kararlar almış, fakat atlı sınıftan oluşan bir mahkeme tarafından MÖ 92'de yolsuzlukla suçlanmıştır.

Kısaca karakterlerine değindiğimiz vergi tahsildarları ve şirketleri, muhtemelen Pergamon toprakları Roma'ya kaldıktan sonra yapılan ilk *censusun* ardından (MÖ131/130) vergileri toplamaya başlamışlardır. Ancak, Senato tarafından bütün vergilerin tahsilatının onaylanması MÖ 124'ü bulmuştur. O zamana kadar sadece küçük ölçekli vergileri toplayan¹⁵⁸ *publicani*, yukarıda değindiğimiz üzere Gaius Gracchus'un MÖ 123'teki düzenlemelerinden sonra Asia Eyaleti'nin tarımsal üretimi üzerinden alınan vergilerin toplanmasını da üstlenmiştir. Elde edilen verginin miktarı beklenmedik olmuştur. Cicero'nun zamanında, Pompeius'un Anadolu seferinden önce eyaletten düzenli olarak gelen vergi 50 milyon *sestertiustu*. Bundan 60 yıl önce, eyalet sayısının yarı yarıya olduğu ve *portorianın* gelişmediği düşünülürse, çok daha ciddi meblağların devlet kasasına girdiği anlaşılır (Badian 1976a: 63). İş hacmi bu kadar büyük olunca ciddi bir organizasyona gerek duyulması kaçınılmazdı. Kaynaklardan çeşitli vergi şirketlerinin,

¹⁵⁸ Elimizdeki bir yazıtta yer alan Senato kararı Pergamon'daki arazi anlaşmazlıklarına atıfta bulunmakta ve muhtemelen *publicaninin* de dâhil olduğu bir toprak davasından bahsetmektedir (Ehrhardt 2002: 138). Yazıtta adı geçen Manlius Aquillius'un aynı adlı MÖ 129 ya da MÖ 101 yılı konsülü olma ihtimali bulunduğundan, Gaius Gracchus'tan önce Pergamon topraklarında vergi toplanıp toplanmadığı açık değildir. Ancak genel uygulamaya bakıldığında, Romalılar MÖ 129'dan itibaren en azından limanlara giren ve çıkan mallardan vergi (*portoria*) almıştır. Buna ilaveten Aristonikos'u destekleyen şehirlere tazminatı zorunlu kıldığını ve kamu arazilerinden kira alındığını biliyoruz (Lintott 2006⁷: 35).

mukavele ve yan mukaveleleri hazırlayan memurların (*manceps/mancipes*), hissedarların, müdürlerin, müdür yardımcılarının varlıklarını öğrenmekteyiz. Hatta kendilerine ait bir posta sistemi bile kurmuşlardı (Broughton 1975: 538-539). Vergilerin aynı alınması, *publicaniyi* aynı zamanda malların sevkiyatı ve satılması gibi işlere sokmuş, buna ilaveten banker olarak da hizmete vermeye başlamışlardır. Bir süre sonra iş adamlığı (*negatiatores*) vergi tahsildarlığı ile aynı anlama gelmeye başlamıştı.

Asıl sorun verginin nasıl toplanacağı değil nasıl harcanacağıydı. Bilindiği gibi Gaius'un amacı gelirleri reform için kullanmaktı, fakat Senato üyeleri güvenilmez olduklarını kanıtlamışlardı. Asia Eyaleti'ni düzenleyen Manius Aquilius ve başkaları hakkında yolsuzluk suçlamaları vardı. Gracchus yeni eyaletin valiler ve senatörlerin hedefi olacağını farkındaydı ve bunu engellemek için vergi tahsilatını *publicaniye* devretti. Aslında onlar da belki en az Senato kadar güvenilmezdi, fakat Gracchus Senato'nun *publicaniyi* denetleyeceğini umuyordu. Ne var ki, Gracchus'un iyi niyetli düşünceleri gerçekleşmeyecekti. MÖ 2. yüzyılın son on yıllarında Senato sahip olduğu gücün altında ezilmeye ve kontrolü kaybetmeye başlamıştır. Gaius'un denetimi teslim etmeyi düşündüğü Senato, ağabeyi Tiberius Gracchus'un ölümüne neden olan Senatoydu. Amaç, bu yetkiyle atlı sınıfının nüfuzunu arttırmak ve böylece Senato'ya karşı bir denge merkezi yaratmaktı. Eğer vergi tahsil sözleşmelerini yürütmenin bir parçası olarak Senato denetleyecekse, o zaman atlı sınıfı senatörlerin bir araya gelip çıkar grupları oluşturmalarının ya da yolsuzluk yapmalarının önüne geçmek zorundaydı. Gaius yukarıda bahsedildiği üzere eyaletlerde yapılan yolsuzluklar için kurulan mahkemelerden senatörleri tasfiye ederek, üyelerin atlı sınıftan seçilmesine olanak sağlamıştır. Bütün bunlar temelde Roma'nın iç işlerini ilgilendiren düzenlemelerdi, Asia Eyaleti sadece buna ortam sağlamıştı.

Doğal olarak, çok geçmeden şikâyetler ve sorunlar baş göstermiştir. Ancak kaynaklardaki ilk şikâyet eyaletlerden değil, bir vasal krallıktan gelmiştir. MÖ 104'te Germania'lılara karşı yapılan savaş için kendisinden asker talep edilince, Bithynia kralı III. Nikomedes yeterli kuvvetinin bulunmadığını, halkının çoğunun *publicani* tarafından köle olarak satıldığını söylemiştir (Diod. Sic. 36.3). Aldığı cevap karşısında şaşırın Senato, müttefiklerinin (yani vasal krallıkların) vatandaşlarının bir Roma eyaletinde satılamayacağına dair karar çıkarmıştı. Şikâyet

publicaninin eyaletler dışında iş yaptıklarına işaret etmektedir. Muhtemelen Nikomedes tahsildarlardan borç almış ve karşılık olarak da tebaasını göstermişti (Badian 1976a: 88).

Aslında Nikomedes'in şikâyetiyle hemen hemen aynı zamana rastlayan ve bir kısmı daha sonraya ait olan bir dizi yazıtta ve bazı antik kaynaklarda (Ehrhardt 2002) sorunların su yüzüne çıktığı görülebilmektedir: Bunlardan biri, değindiğimiz üzere Pergamon'da *publicaninin* de taraf olduğu bir arazi sorunu ile ilgilidir (*ISmyrna* 2.1). Anlaşıldığı kadarıyla, şehre ait belli bir arazinin *publicani* tarafından vergilendirilmesi Pergamon'luların itirazının nedenidir. Pergamon'luların Roma'ya bir heyet gönderdikleri ve Senato'nun Pergamon lehine karar verdiği anlaşılmaktadır. Smyrna'dan çağdaş bir yazıt da yine Elaia ile *publicani* arasında benzer bir sınır sorunu yaşandığını göstermektedir (Ehrhardt 2002: 138-139). MÖ 100'e ait olduğu düşünülen bir Senato kararını Strabon aktarmaktadır (Strab. 14.1.26). Kaistros Irmağı'nın kaynağı civarındaki iki göl anlaşılan balıkçılar için önemli bir gelir kaynağıydı. Kutsal olmalarına rağmen Hellenistik krallar tarafından el koyulan gelirler daha sonra Romalılar tarafından yeniden eski sahiplerine verilmiştir. Fakat *publicani* gelirlere el koymaya kalkınca, hakların savunulması için Roma'ya bir heyet yollanmıştır. Yine MÖ 100 civarına tarihlenen Priene'den bir yazıt (*IPriene* 111) Krates adlı bir kişiyi *publicaninin* şehiri vergilendirme taleplerine karşı koyduğu için onurlandırmaktadır. Krates aynı zamanda Athena Polias kutsal alanın ait tuzları da kurtarmıştır. Başarısına rağmen *publicani* valiye başvurarak anlaşmazlığın Senato tarafından çözülmesini istemiş, bunun üzerine Krates tekrar Ephesos'ta valinin huzuruna çıkmıştır. Ancak valinin Priene'lilerin lehinde karar alıp almadığı belli değildir (Ehrhardt 2002: 141). Iliion'dan MÖ 100 civarına ait bir yazıtta onurlandırılan *ensor* L. Iulius Caesar'ın Athena Ilias'a ait kutsal alanı şehre geri verdiği ve vergi yükünden kurtardığı bildirilmektedir. Anlaşılan *publicani* ve şehir arasındaki sorun Senato'ya taşınmış ve burada olayla Caesar ilgilenmiştir. MÖ 70'lere ait bir yazıt buradakilerden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Asia Birliği Senato'ya ve Roma'nın önde gelen politikacılarına bir heyet göndererek "şehirlerin ve halkın" Asia Eyaleti'ndeki *publicaniler* ile ilgili şikâyetlerini bildirmişlerdir. Dikkati çeken nokta heyetin sadece özgür şehirleri değil, Asia Eyaleti içindeki bütün herkesi temsil etmesidir. Önde gelen politikacılarla, muhtemelen şehirlerin hamileri olan senatörler kastedilmektedir (Ehrhardt 2002: 143). Sonuçta heyetin görevini başarıyla tamamladığı anlaşılmaktadır. Herakleia'da ise sorun diplomasiyle değil, kılıçla çözülmüştür. Photios'un Herakleia'lı Memnon'dan aktardığına göre (*FGrH* 434 F 27.5-6),

MÖ 73 civarında Mithradates'e ait bir filo Herakleia açıklarında görününce, şehir filoya gemi vermek zorunda kalmıştır. Romalılar bundan hoşlanmamış ve vergiden muaf olan Herakleia'nın bölgedeki diğer şehirler gibi vergilendirilmesine karar vermişti. Bunun üzerine şehre gelen tahsildarlar şehrin yasalarını hiçe saymışlar ve onların isteklerini ağır bulan vatandaşlar, durumu Senato'ya bildirmek istemişlerdir. Ancak aralarından birinin önerisiyle tahsildarları öldürmüşlerdir¹⁵⁹. Mitylene'den şehir meclisinin kararını içeren MÖ 55 tarihli bir yazıt (*IG XII suppl. 11*), konsül Pompeius'un şehri vergiden muaf tuttuğundan bahsetmektedir. Olay tam olarak anlaşılmasa da yine şehir ile *publicani* arasında bir anlaşmazlık söz konusudur. Muhtemelen Mitylene'liler konuyu Senato'ya taşımışlar ve muafiyet hakkını elde etmişlerdir. Şehrin başarısında Pompeius'un Mitylene'li Theophanes ile yakın arkadaşlığı rol oynamış olabilir (Ehrhardt 2002: 146). Sardeis'ten MÖ 44'e ait bir sınır yazıtı yine kutsal alanlarla ilgili vergi muafiyetini dile getirmektedir (*SEG 39.1290*). Caesar'ın bir mektubunu içeren metin, bir sınır taşı üzerinde bulunduğundan dolayı Artemis Tapınağı'na ait arazilerin vergi muafiyeti ile ilgili olmalıdır (Ehrhardt 2002: 147). MÖ 40/39'da Miletos'lular tarafından C. Iulius Epikrates için dikilen bir yazıt (*SEG 44.938*), söz konusu kişinin şehrin Didymeia bayramı ve adalar için istenen vergilerden muaf tutulmasını sağladığı belirtilmektedir. *Publicani* Miletos açıklarındaki üç ada (Lepisia, Leris ve Patmos) ile şehrin yaptığı ticaret dolayısıyla gümrük vergisi almak istemiş, fakat Miletos'lular bunun kendi *territoriumları* içindeki bir faaliyet olduğunu söyleyerek uygulamaya karşı çıkmışlardır Andros'ta bulunmuş MÖ 129-40 arasına koyulan bir yazıt (*IG 12 suppl. 261*), C. Vareius adlı bir *publicanusun* adadan vergi toplama talebi ile ilgilidir. Bu amaçla bir *census* isteği metinde yer almaktadır. Ancak Andros'lular şikâyetleri sonucunda vergiden muaf tutulmuşlardır. Ehrhardt'ın gözlemlediği üzere, *publicani* vergi muafiyetine sahip şehirlerin bu konularını dikkate almayarak sürekli tahsilat talepleriyle gelmiştir. Bazı durumlarda *publicaninin* aslında geçmişte kalmış ve belki de unutulmuş olan bu muafiyetleri, baskılardan bunalan şehirlerin Senato'ya götürmesini ve Senato'nun aleyhte karar vermesini umduğu düşünülebilir. Ancak bunlar bazı münferit olaylar için geçerli olmalıdır. Aslında sorun bu muafiyetlerin Roma tarafından belli bir düzenleme yapılmaksızın verilmiş olması ve

¹⁵⁹ Memnon'un olayları aktarırken doğduğu şehrin lehinde gerçekleri çarpıtmıştır. Aslında şehir M.Ö. 73'te Bithynia Krallığı'ndan Roma'ya geçmiş ve vergi tahsildarları bundan sonra şehre gitmişlerdir. Tahsildarların katli bu sırada olmuş ve şehir Mithradates'in tarafına geçmiştir. Sonunda Aelius Cotta tarafından MÖ 70'te yerle bir edilmiştir (Ehrhardt 2002: 145)

publicaninin bu boşluklardan yararlanmaya çalışmalarından ileri gelmektedir (Ehrhardt 2002: 149-153).

Artan Mithradates tehdidi ve eyaletten gelen şikâyetler yüzünden MÖ 95 yılı konsülü Q. Mucius Scaevola Pontifex ve *legatusu* Rutilius Rufus Asia Eyaleti'ne gönderilmişlerdir. Sicilyalı Diodoros o dönemde Anadolu'daki sıkıntıları şöyle aktarmaktadır:

“Roma’da mahkemelerden sorumlu olanlarla işbirliği içinde bulunan veri tahsildarları Asia Eyaleti’ni suça boğmuşlardı. Quintus Scaevola onların yaptıkları düzetti. Kendilerine karşı suç işlenenler için dürüst mahkemeler kurdu ve publicaniyi mahkûm ederek, yaptıkları için tazminat ödemeye zorladı... Tahsildarları davacılara teslim etti ve kısa süre önce açgözlülükle suç işlerlerken, şimdi hiç ummadıkları şekilde kurbanlarının suçlamalarıyla karşı karşıya kaldılar.”

(Diod. Sic.37.5)

Scaevola eyalet sakinlerine sadece kendi yasalarını ve mahkemelerini kullanabilme hakkını tanımamış, aynı zamanda tutumluluğu ve *publicani* üzerindeki sıkı kontrolü ile onların güvenini kazanmıştı. Hatta Diodoros’a göre (Diod. Sic. 28.5) “Roma İmparatorluğu’na karşı kökleşmiş nefretlerini söndürmüştü.” Scaevola dokuz ay için eyaletten ayrıldığında valilik makamını Rufus’a devretti. Stoa okulunun sıkı bir takipçisi, aynı zamanda iyi bir yargıç ve hatip olan Rufus da Scaevola gibi elinden geldiğince *publicaninin* verdiği zararları karşılamaya çalışmıştı:

“Çok namuslu bir adam olan Rutilius, Mucius’un legatusu olarak Asia’yı vergi tahsildarlarının adaletsizliğinden korurken, mahkemelerin kontrolünü elinde bulunduran atlı sınıfının nefretini kazandı ve zimmetine para geçirmek suçundan hüküm giydi, ardından sürgüne yollandı.”

(Liv. 70)

Scaevola ve ailesinin ünü ona erişilmesini zorlaştırıyordu, fakat Rufus iyi bir hedefti ve MÖ 92’de Roma’ya döner dönmez lehinde birçok kanıt olmasına rağmen atlı sınıfında oluşan mahkeme tarafından *repetundae* ile suçlandı ve mahkûm edildi. Ödemesi gereken tazminat mülklerinin satışından elde edilen paranın iki misliydi. Neyse ki, Scaevola ve Asia’daki diğer dostlarının yardımıyla tazminatı karşılayabildi, daha sonra Anadolu’ya çekilerek önce Mytilene sonra da Smyrna’da hayatına devam etti. Modern kaynaklar bu davanın atlı sınıftan yargıçların taraflı davranışlarını ve *publicaninin* gücünü gösterdiğini iddia etme eğilimindedirler (Badian 1976a: 90-91). Ancak Lintott’a göre (Lintott 2006⁷: 81-82) Rufus Gaius Gracchus’un çıkardığı yasanın kapsamında eyaletlerden rüşvet aldığı iddiasıyla suçlanmıştır ve masum olduğuna dair bir kanıt yoktur. Mahkemede suçlamalar müttefikler tarafından yapılmıştır. Her halükarda, savaş tehlikesi bulunmayan bir eyalete daha önce bir konsül gönderilmemişti ve bu da durumun aciliyetini göstermektedir. Hem Scaevola hem de Rutilius’un kanunları iyi bilen yargıçlar ve dürüst insanlar olmaları eyaletin şansydı; fakat bu durum aynı zamanda atlı sınıfı ile Senato arasındaki ciddi çatışmanın bir göstergesiydi (Kallet-Marx 1990) ve Cicero başta olmak üzere birçok Romalının gözünde dava, devletin karşı karşıya bulunduğu tehlikenin ciddiyetini gösteren sembolik bir anlam taşımaktaydı. Rufus’un mahkemesinin öncesinde ve sonrasında, yani MÖ 90’larda Roma’nın iç siyasetinde zaten önemli dalgalanmalar meydana gelmekteydi (Gruen 1966). Bu karmaşık ortamda Anadolu, kişisel çıkarların ve çatışmaların ortasında kalmıştır. Aslında Rufus’un davası, Anadolu’daki sıkıntılardan ziyade, Roma’daki siyasetin bir yansımasıdır.

Mithradates’in çoğu İtalya’dan gelen Romalıların oluşturduğu 80.000 kişiyi katletmesi, çok ciddi bir ekonomik faaliyetin sürdüğünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Romalıların Anadolu’daki vergi tahsilat sözleşmeleri ve diğer yatırımları o kadar büyüktü ki, MÖ 88’deki facia Roma’da birçok servetin yok olmasına, ödemelerin gecikmesine ve ekonomik itibarın zayıflamasına yol açmıştı (Broughton 1975: 536). Ancak Mithradates Savaşları’ndan sonra *publicani* için yeni sahalarda açılmış oluyordu. *Publicani* bir süre sonra tekrar Anadolu’ya dönmüştür. Nitekim Lucullus, MÖ 74’te Mithradates için Anadolu’ya ayak bastığında, Bithynia’da halkı “*harpyialar* gibi sömüren” *publicani* ile uğraşmak zorunda kalmıştı (Plut. *Luc.* 7).

Sulla MÖ 70'lerin başında daha önce Gracchus'un refah seviyesine göre seçtiği atlı sınıfını tekrardan eskisi gibi *equus publicus* şartına göre almaya başlamış ve bazı ayrıcalıklardan yoksun bırakarak bir nesil önceki dengenin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Fakat genel olarak *publicaninin* durumunda bir gerileme yaşanmamıştır (Badian 1976a: 95). Sulla'nın düzenlemeleri¹⁶⁰ uzunca bir süre etkisini sürdürmüştür, ancak aynı dönemde Cicero'nun Verres karşıtı söylevlerinde görüldüğü gibi tahsildarlara ve şirketlerine verilen yetkilerde bir azalma olmamıştır. Pompeius'un doğuyu tekrar düzenlemesinden sonra *publicaninin* imkânları da doğal olarak artmıştı ve bu, onlara Gracchus'un reformlarından sonra sunulan en büyük fırsattı (Badian 1976a: 99). Bu düzenlemelerin *publicani* için en avantajlı tarafı, yeni toprakların ve büyüyen eyaletlerin vereceği vergilerde atış olmasıydı. Örneğin Kilikia'nın toprakları iki misli büyümüştür. Bunun sonucunda, Cicero valilerin yolsuzluklarına sık sık değinir hâle gelmiştir. Pompeius'un düzenlemeleriyle cazip bir "iş sahası" hâline gelen başka bir eyalet de Bithynia'ydı. Pinnius adlı bir Nikaia'ya 8 milyon *sestertius* borç vermişti (Cic. *Fam.* 13.61,63). Roma aristokrasinin de bölgede iş yaptığı bilinmektedir; üstelik anlaşıldığı kadarıyla, burada çeşitli vergi şirketlerinin iştirakiyle oluşan büyük bir şirket faaliyet göstermekteydi (Magie 1950: 401).

Pompeius vergi tahsildarlarının kişilerle ya da arazileri işleyenlerle doğrudan ilişkiye girmesini yasaklamıştır. Bundan sonra *publicani* faaliyetlerini valilerin gözetimi altında, farklı topluluklar için tespit edilmiş belirli miktarlar üzerinden yürüteceklerdi. Her topluluk da üzerinde anlaşmaya varılan miktarın toplanmasından sorumlu olacaktı (Cic. *Att.* 5.13.1; Broughton 1975: 537). Cicero'dan önceki valiler bu aşamada yerel aristokrasi ile anlaşıp, gelire ortak olmanın yolunu bulmuşlardır. Bu süreç içinde *publicani* ile senatörler kaçınılmaz olarak yakınlaşmıştı ve MÖ 70'teki Verres davasındaki gibi, senatörlerin vergi şirketlerine dolaylı ya da dolaysız yoldan ortaklıkları söz konusuydu. Ayrıca aynı dava, valinin geniş yetkileri sayesinde, yerel olarak açık

¹⁶⁰ Sulla Mithradates'le MÖ 84'te yaptığı barış antlaşmasının ardından, kendisine gerekli olan parayı bulmak için Asia Eyaleti'nin beş yıllık vergisini talep etmiştir. Plutarkhos miktarın 20.000 talent olduğunu söylemektedir. Sulla bu paranın toplanması için *publicaniyi* kullanmamış, onun yerine şehirlerin vergileri kendi başlarına tedarik etmelerini istemiştir. Mithradates'in Anadolu'daki Romalıları katlinden sonra, *publicani* bir süre geri dönmemiştir. Üstelik Sulla'ya para gönderecek kaynakların bir kısmı ve o kaynakları yöneten kişiler Sulla'nın düşmanlarıydı. MÖ 84'te aldığı karar zorunluluktan alınmıştı. Şehirler Sulla'nın isteklerini karşılayabilmek için bu sefer kendileri *publicaniye* başvurmak zorunda kalmıştır. Bunlar muhtemelen Yunandı, zira katliamdan dolayı Anadolu'da *publicani* ya kalmamıştı ya da kaçmıştı (Brunt 1956).

arttırmaya çıkarılan tahsilatlara müdahale ederek sağlam servet elde edilebileceğinin de göstergesiydi. Cicero'dan önceki Kilikia valisi A. Claudius Pulcher, toplanan vergilerden eyaletteki üst sınıfların nemalanmasına izin vermişti ve sonuçta, Cicero Kilikia'ya vardığında, insanların yıllık vergilerini ödeyemeyecek durumda olduklarını, mallarını sattıklarını; kısacası hayattan bıktıklarını görmüştü (Cic. Att. 5.16.2). Ortada toplanacak para yoktu ve bazıları beş yıldır (Appius ve ondan önce Lentulus Spinther'in valiliklerinde) ana para bir yana faizi bile ödeyememişti. Cicero biraz araştırma yapınca eyaletteki memurların muhtemelen valilerle işbirliği yaparak toplanan vergilerden pay aldıklarını anlamıştı (Cic. Att. 6.2.5). Eyalet sakinlerine kendi valiliği sırasında onlara masraf çıkarmayacağına dair güvence vermiş¹⁶¹ ve sadece yasal %12 faizi kabul edeceğini ilan etmişti (Cic. Att. 6.1.16). Görüldüğü üzere, başka birçok durumda olduğu gibi, burada da işlerin yolunda gitmesi valinin inisiyatifindeydi. Cicero'nun kararları *publicaninin* hoşuna gitmeyecek cinsten olmasına rağmen, Rufus'un akıbetine uğramamıştır. Bu kadar düzenli, büyük ve yüksek kazanç sağlayan, üstelik yönetici sınıfla yakın ilişkiler kuran bir organizasyonun sorumlusu olduğu yolsuzluklarla mücadele etmek zor ve Rufus vakasında olduğu gibi tehlikeli bir işti. Cicero'nun Quintus'a yazdığı bir mektup durumu özetlemektedir:

“Bütün görev aşkına ve sorumluluğuna rağmen publicaninin yarattığı ciddi bir engel var. Eğer onlara karşı gelirsek kendimizden ve halktan yabancılaşıyoruz. Ama her şeyi onlara bırakırsak, çıkarlarını ve güvenliklerini korumakla yükümlü olduklarımızın mahvolmalarına razı geleceğiz.”

(Cic. Q. Fr. 1.1.32)

¹⁶¹ Cicero'nun anlattığına göre, Kilikia'ya vardktan sonra halk ne kendisine ne de personeline herhangi bir ödeme yapmayacaklarını ve kendisinin sadece bir çatı ve yataktan başka bir şey istemediğini öğrendiklerine rahatlamışlardı; hatta bu durum onlara o kadar sıra dışı gelmişti ki, yeni valiyi görmek için sıraya girmişlerdi. (Cic. Att. 5.16.2).

Bu yüzden valilerin ilişkilerinde politik davranmaları gerekmektedir¹⁶². Muhtemelen *publicani* halk bu kadar dardayken şimdi alabilecekleri parayı yarı bulamayacaklarını ve valilerin kendileri yerine Appius'un yaptığı gibi yerel aristokrasi ile daha kârlı bir işbirliğine gidebileceklerini tahmin etmişlerdi; üstelik Cicero onlara hak ettikleri şekilde davranıyordu (Badian 1976a: 115). Badian'ın sonucu saptaması doğrudur ve kanımızca Cicero'nun kardeşi Quintus'a verdiği tavsiyeler¹⁶³ ile desteklenmektedir:

“...(Asia Eyaleti'ndeki Yunanlar) vergi tahsildarlarını hor göremezler, çünkü onların yardımı olmadan Sulla'nın koyduğu vergiyi ödeyemezlerdi. Fakat Yunan tahsildarlar vergi tahsilinde bizim tahsildarlarımızdan daha saygılı değildir, çünkü Sulla tarafından Rhodos'lulara verilen Canui kavmi ve adalar, yakın zamanda Senato'ya başvurup vergilerini Rhodos'lulara vermektense bize ödemeyi tercih ettiklerini söylediler. Bu yüzden ne vergiye tabi olanlar *publicanus* adını duyunca isyan etmeliler, ne kendileri vergilerini toplayamazken onları hor görmeliler, ne de onlar yerine tahsilat işini yapmak için teklif götürmeleri reddetmeliler. Asia'ya şunu aksettirmelisin: Eğer bizim devletimizin yönetimi altında olmasalardı, kendilerine dokunmayacak bir savaş ya da iç karışıklık olmayacaktı ve bu devlet vergiler olmadan barışı ve huzuru sağlayamaz; belli mallardan alınan vergiler karşılığında bu barış ve huzuru elde ettikleri için memnun olmalılar... Eğer vergi tahsildarlarının varlığı ve adıyla uzlaşırlarsa, gerisi senin yeteneğin ve basiretinle onlara daha iyi görünecektir. Tahsildarlar ile olan anlaşmalarında censorların ileri sürdüğü koşullara gerektiği gibi uymayabilirler... Ayrıca tahsildarların yüksek konumları ve onlara karşı görevlerini –*imperium* yetkini, otoriteni ve saygınlığını- kullanarak Yunanlar ile uzlaştırabilirsin. İyi hizmet ettiğin ve her şeyini borçlu olduğun onlar, tahsildarlar ile bizim aramızdaki bağın sürdürülmesine bunun için katlanmalılar.”

(Cic. *Q. Fr.* 1.1.11-12)

¹⁶² Cicero bu konuda gayet politik davranabilmiştir. Kendisine *praefectus* mevki verilmesini isteyen birini, iş adamlarından gelen böyle istekleri her zaman geri çevirdiğini söyleyerek reddeden Cicero (Cic. *Att.* 5.21.10), öte yandan Kappadokia'ya senatörlerin alacaklarını tahsil etmek üzere gelen başkasına askerî rütbe vermekten çekinmemiş, kendisini Kappadokia'nın Roma toprağı olmadığını söyleyerek haklı çıkarmıştır (Cic. *Att.* 6.1.4, 2.7, 3.5).

¹⁶³ Mektubun yazıldığı tarihte Quintus'un zaten iki yıllık vali olduğu öne sürülerek gerçekliğinden şüphe edilmekte ve metnin bir belagat alıştırması olduğu öne sürülmektedir (Magie 1950: 1244, dpn. 13)

Ancak iç savaşlar sırasında vergi şirketleri büyük zarar etmiş ve eyaletlerden topladıkları vergilere muhalif komutanlar tarafından el koyulmuş ve bir daha eski güç ve servetlerine kavuşamamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak vergi tahsilinde daha acımasız davranmaya başlamışlardır.

Bu sıkıntılara zaman zaman savaşlar sırasında alınan ağır vergiler de ekleniyordu. Marcus Antonius'un Asia'da bulunduğu sırada şehirlerden üst üste vergi toplamaya kalkışması (Plut. *Ant.* 24) ya da Dolabella'nın Asia eyaletini yağmalaması (App. *B. Civ.* 4. 60) gibi olayların yarattığı hoşnutsuzluk *Principatus* dönemiyle büyük ölçüde hafifleyecekti. Anadolu'dan gelen şikâyetlere kulak veren Caesar sonunda MÖ 48/47'de tarım ürünleri üzerinden alınan vergiyi yürürlükten kaldırmış (Cass. Dio 48.6.3; Merola 2001) ve böylece vergi yükü 1/3 oranında hafiflemiştir¹⁶⁴ (Plut. *Caes.* 48; App. *B. Civ.* 5.4). Bu düzenleme şüphesiz Caesar'ın propagandasının bir parçası olmalıydı¹⁶⁵. Caesar kendi mali ve idari personelini kurmuş, bu gelenek İmparatorluk Döneminde devam etmiştir. Fakat Marcus Antonius Caesar'ın katilleri ile karşılaşmak üzere Anadolu şehirlerinden para istemeye geldiğinde, Ephesos'un desteğini almak için Caesar'ın bu düzenlemesini övmüştü:

“...Attalos'tan daha iyi olduğumuzu size kanıtladık, çünkü ona ödediğiniz vergilerden sizi kurtardık ve yeni vergiler zorunlu oluncaya kadar bu sürdü. Yeni vergileri sabit bir değer üzerinde toplamadık, fakat yıllık üretiminizden belli bir oranda vergi aldık, mevsimlik değişimlere göre meydana gelen farklılıklara biz de ortak olduk. Fakat vergi tahsildarları size karşı yanlış davranıp, gerektiğinden fazlasını almaya kalkınca, Caesar size tahsildara ödediğinizin üçte birini geri verdi...”

(App. *B. Civ.* 5.4)

¹⁶⁴ Elde edilen kazançlar hakkında kesin bir şey söyleyemsek de Caesar'ın düzenlemelerinin ardından 4 ila 5 milyon *sestertius*luk bir gelirden söz edilebilir (Broughton 1975: 542).

¹⁶⁵ Marcus Antonius'un Caesar'ın cenazesinde yaptığı konuşmada propaganda amaçlı kullanıldığı kesindir. Caesar kaldırdığı verginin yerine değişken öşür vergisi için sabit bir *tributum* getirmişti. Gerçekte yaptığı, şişirilmiş toplamın 1/3'ünü almamak ve böylece hazinenin bir kaybı olmuyordu (Badian 1976a: 157, dpn. 163).

Ne var ki, tahsilat sözleşmelerinin Roma'da beş yıllık bir dönem için yapıldığı, bu yüzden yıllık hasılatı kimsenin bilemeyeceği gerçeği, Antonius tarafından es geçilmişti. Zira geçmiş yılların ortalamalarına göre gelecekteki beş yılın hesabı yapılırken, kötü geçebilecek yılların hiç sözü edilmiyordu. Üstelik Antonius'un konuşması, sistemin en zararlı yanına hiç değinmiyordu. Çiftçi, tahıl ya da nakit olarak verdiği vergiyi ödeyemezse, ödenmemiş borçların hepsine faiz yükü biniyordu. Bunu halletmenin yolu da bazıları aynı zamanda vergi tahsildarı da olan Romalı bankerlerden borç almaktan geçmekteydi (Magie 1950: 165-166). Elbette Antonius'u bu gerçekleri söylemediği için suçlayamayız, zira içinde bulunduğu durumda politik davranması gerekiyordu. Caesar daha önemli bir adım atarak tahsilat sistemini değiştirmiş ve yeni düzenlemeyle vergilerin şehirler tarafından toplanmasını ve eyaletin *quaestoruna* ödenmesini sağlamıştır. Bu sadece dolaysız vergileri etkiliyordu; gümrük vergisi gibi dolaylı vergiler eskisi gibi yine vergi şirketleri tarafından toplanacaktı (Magie 1950: 407). Üstelik vergiler artık tahmin değil, sabit değerler üzerinden alınacaktı. Augustus Caesar'ın düzenlemelerini devam ettirmekle kalmayıp, vergi yükünün daha eşit dağılması için imparatorluk kaynaklarını yaptırdığı *censuslar* sayesinde belirlemiş, böylece gelir kaynakları –özellikle *censusların* daha rahat yapılabildiği büyük merkezlerden- güvenilir biçimde tespit edilebilmiştir. *Censuslar* vergilerin daha sağlıklı toplanmasını sağlamış ve böylece Anadolu'da ekonomik canlanmanın yolunu açmıştır. Vespasianus'un saltanatı sırasında bazı vergilerin *publicaniden* alınarak devlet memurlarına verildiği bilinmektedir (Magie 1950: 567). Böylece *publicaninin* vergi tahsilatındaki üstünlüğü yok olmaya başlamıştır¹⁶⁶.

Yukarıdaki düzenlemelerin sonucunda, İmparatorluk Döneminde vergi tahsilinde sorun yaşanmadığı söylenemez. İmparatorluğun temel ve daimi ihtiyaçları için sabit bir vergi belirlemek mümkün olmamıştır. Hızlı değişimlerin yaşandığı Augustus döneminde, vergileri sabit tutulamamış ve MÖ 20'de imparator iki doğu eyaletine fazladan vergi yükü getirmiştir (Cass. Dio 54.7.5). Doğal olarak ordunun büyüklüğü ve yapılan savaşa göre vergilerde ayarlamalar yapılmıştır. Asıl tezat, imparatorların vergileri bir şekilde toplama zorunluluğuna rağmen aynı zamanda popülerlik uğruna sürekli vergi indirimleri ve muafiyetleri bahşetmeleridir

¹⁶⁶ *Publicaninin* varlığını 3. yüzyılda da sürdürmüş ve bazı vergileri toplamaya devam etmiştir. Ancak Geç Cumhuriyet Dönemi'ndeki gibi büyük şirketler kaybolmuştur. İmparatorluk Döneminde *publicaninin* durumu için bkz. Brunt 1990a.

(MacMullen 1987: 737). Şehirlerden gelen elçiler veya yerel zenginlerin yaptığı bağışlar sayesinde vergi yükünün hafifletilmesi zaman zaman mümkün oluyordu. *Principatus* boyunca Anadolu'da vergiler yüzünden çıkan isyanlara pek rastlanmamaktadır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde ise çeşitli örnekler bulmak mümkündür: Syria ve Kudüs (Tact. Ann. 2.42); Dalmatia (Cass. Dio 55.29.1); Germania'lılar (Cass. Dio 56.18.3); Mısır (Strab. 17.1.53); Gallia (Tact. Ann. 3.40); Germania'da Frisii (Tact. Ann. 4.72); Caractacus (Tact. Ann. 12.24); Boudicca (Cass. Dio 62.3.2); Galgacus (Tact. Agr. 31.1); Numidia (Cass. Dio 67.4.6)... Genel kanının aksine *Principatus*'un ilk yıllarından itibaren vergi yüzünden çıkan isyan sayısı aslında sanıldığından fazladır. Geç İmparatorluk Döneminde giderlerin artmasıyla birlikte *Principatus*'a göre vergilerin daha ağırlaştığı çoğunlukla kabul edilmesine rağmen, bunun sebebi sadece Diocletianus'un düzenlemelerinden sonraki zaman dilimine ait kanıtların çoğalması olabilir (Brunt 1981: 170). *Principatus*'ta Anadolu'da açıkça vergiden kaynaklanan sıkıntılara dair iki örnek vardır: 32'de Toroslardaki Kennatai *consensus* yüzünden ayaklanmış (Tact. Ann. 6.41). Byzantion ve Kalkhedon 1. yüzyılın ikinci yarısında vergilerin ağırlığından şikâyet etmişler ve kendilerine 5 yıllık muafiyet tanınmıştır (Tact. Ann. 12.63). Yalnız, ilk olayda isyanın hangi gerekçeye dayandırıldığı açık değildir. Vergi boyun eğmenin sembolü olduğu için mi, yoksa gerçekten ağır geldiğinden mi ya da sadece tahsilatta adil davranılmadığı veya zor kullanıldığından dolayı mı sorun çıktığı anlaşılamamaktadır. İmparatorlar vergilerin ağırlığı konusunda eyaletlerden gelen şikâyetler sayesinde bilgi edinmesine rağmen, beslenmesi gereken bir milyonluk başkent ve büyük bir ordunun varlığı yapabileceklerini sınırlıyordu. Mısır'da ve Messene'de bulunan kayıtlardan, daha Claudius'un saltanatı sırasında vergilerini geciktiren veya ödemeyenlerin sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir (MacMullen 1987: 740). Traianus tahta çıktığında bazı vergilerde indirim gitmiştir (Bennett 1997: 129), fakat bunu Dacia seferinde elde ettiği yüklü ganimete borçludur. Traianus sayesinde Hadrianus geçmiş yıllardan birikmiş 900 milyon *sestertius*luk borçları silebilmiştir (SHA *Hadr.* 7.6). Antoninus Pius ve Marcus Aurelius bunu tekrar etmiştir. Sonuncusu geçmiş 45 yıla ait borçları affetmiştir (Cass. Dio 72.32.2; SHA *Marc.* 23.3). Pertinax'ın nehir geçişlerinden, şehir limanlarından ve kara taşımacılığında alınan vergileri kaldırmasından sonra (Hdn. 2.4.7), Caracalla'ya kadar vergi affi olmamıştır. Antoninus'ların affettiği vergi miktarları ve kapsadığı zaman dilimi göz önüne alınırsa, imparatorluğun altın çağında sıkıntıların artarak devam ettiği açıktır. Diocletianus'un getirdiği düzenlemelerden vergi tahsilatına önem verdiği anlaşılmaktadır, ancak imparator

hakkındaki kaynakların tutarsızlığı yüzünden vergilerde acımasız mı yoksa merhametli mi davrandığı pek belli değildir (MacMullen 1987: 742). Dördüncü yüzyılda İtalya'nın da diğer eyaletler gibi vergi vermeye başlaması durumu kendiliğinden açıklamaktadır. Constantinus'un kaynaklardaki imajı da pek farklı değildir (MacMullen 1987: 746). İmparator saltanatının başında batı eyaletlerinde yaptığı incelemeler sonucunda, asıl sorunun arazi satın alanların önceki sahiplerin vergi borçlarını üzerine almamalarından kaynaklandığını belirtmektedir (*CTh* 11.3.1). Ayrıca zenginlerin vergilerden kaçarken, alt sınıfların bütün yükü sırtladığını söylemiş (*CTh* 11.6.3), aynı suçlamayı Kalkhedon'un şikâyeti üzerine 10 yıl sonra (323) yinelemiştir (*CTh* 13.10.1). Buna rağmen vergi gelirlerindeki beklentiler ile toplanan miktar arasındaki büyük sapmalar devam etmiştir ve Constantinus sürekli olarak bu konuyu gündeme getirmek zorunda kalmıştır (MacMullen 1987: 747). Bu arada şehirler vergi yüklerinin hafifletilmesi için elçi göndermeye devam etmiştir. Symmakhos Toroslarda demir cevheri üzerinden alınan verginin hafifletilmesi için 372'de iki kez imparatora başvurmuş (*Symm. Ep.* 83, 110), Theodoretos 430 ve 440'larda çeşitli mevkilere mektuplar göndererek zor durumdakiler için yardım talep etmiştir 34 (*Thdt. Ep.* 33, 34, 42). 4. yüzyılda piskoposların ve diğer kilise görevlilerinin bu konuda öne çıktıkları fark edilmektedir. Caesar olarak Iulianus vergileri düşük tutmaya çalışmış ve tahta çıktıktan sonra birçok vergiyi kaldırmıştır (*CTh* 10.3.1, 11.28.1; *Amm. Marc.* 25.4.15; *Julian. Ep.* 73.428D). Bu arada, 4. yüzyılın ikinci yarısında bürokratların imparatorun emirlerini dinlemeyip, kendi yetki alanları içinde vergileri istedikleri gibi düzenlemeleri ya da kendilerine göre vergi politikaları uygulamaları dikkat çekmektedir (MacMullen 1987: 750). Örneğin imparatorluk muhafız alayı komutanı Tatianus Antiokheia'da hamamların ısıtılması için bir vergi ile bronz ile ödenen başkasını yürürlüğe koymuştur (*CTh* 12.1.131, 11.1.23). İyi örnekler de vardır: Asia *vicariusu* Musonius, 367-368'de kıyı bölgesine gelerek birkaç gün içinde gemileri eyaletten topladığı vergilerle doldurmuş, halk için vergiler ödemek çok kolaylaşmıştır (*FHG* 4.45, *Eunapius*). Fakat Musonius gibileri istisnayı. Vergi toplamının usulü bir kaynakta gayet canlı bir şekilde anlatılmıştır:

“Bir vergi denetçisi yanında asılsız suçlamalar yönetleyen vekillerle birlikte korkmuş bir eyalete geldiğinde tamamen kibir içindedir. Valilik personelinin yardımını talep eder ve etrafındakilerin sayısı artar. Böylece hırsın istediklerini dehşet yerine getirir. Kendisini tanıtmak için denetçi birçok vergi ile ilgili korkutucu kararlar okur. Anlaşılması imkânsız

detaylı hesaplamalar yapar, çünkü ne kadar az anlaşılırsa hileden habersiz insanlar üzerinde o kadar etkili olur. Yılları ve nesilleri tüketen uzun vergi listeleri çıkarılır... Memurlar saldırıya geçer, askerler acımasızca harekete geçmek için bastırır”.

(NV 1.3.2 a. 450)

III. Valentinianus'un yaklaşık 450'de yürürlüğe soktuğu yeni yasanın girişinde yer alan yukarıdaki sertlik dolu ifadeler, yaklaşık dört yüzyıl önce Philon'un aktardıklarında da bulunabilir:

“Bazı borçlular parasızlık yüzünden kaçtıklarında, bölgemize atanan vergi tahsildarı onların eşlerini, çocuklarını, ailelerini ve diğer akrabalarını zorla alıkoydu ve kaçakların nerde olduklarını öğrenmek ya da borçlarını tahsil edebilmek için onları dövdü ve tahkir etti... Askı ve kırbaçla bedenlerini parçalayana kadar durmadı ve hayatlarını duyulmamış acılarla sona erdirdi... Hiçbir akraba kalmayınca öfkesi komşulara, zaman zaman da köylere ve kasabalara yöneldi. Buralarda yaşayanlar evlerini çabucak terk ettiler.”

(Phil. Spec. leg. 3.159 vdd.)

35-210 arasında Mısır, Yunanistan ve İtalya'daki ödenmemiş borçların oranı Geç İmparatorluk'taki kadar büyüktür (MacMullen 1987: 753). Vergi tahsilatında yaşanan acımasızlık ve ödenmeyen borçlar, vergi yükünün ağırlığını gösteren yegâne kanıtlardır. Gayri safi millî hasıla ve vergilerin kesin miktarları bilinmemekle birlikte, imparatorluğun talep ettiği miktarların karşılanabildiği anlaşılmaktadır. Üstelik Iulianus, Musonius ve diğerleri vergi yükünü hafifletmeye devam etmiş, bireylerin, şehirlerin ya da eyaletlerin borçları yine de silinebilmiş veya azaltılabilmıştır. Yöneticilerin artan şikâyetleri göz önünde bulundurdukları anlaşılmaktadır. Ancak sorun mali olmaktan ziyade idaridir. 3. yüzyılın sonundan itibaren ve özellikle Diocletianus ile birlikte memur sayısı artınca, bu durum tahsilatlar sırasında yapılan acımasızlıklara ve yasadışı gasplara yansımıştır (MacMullen 1987: 754). Sürekli değişen kanunlar, iptal edilen kararlar, gasplar, aflar ve muafiyetler yüzünden karmaşıklaşan mali sistem imparatorluğun etkili bir şekilde vergi toplamasını zorlaştırmış, buna bir de memurların ahlakî zaafı eklenmiştir.

E. DİN KAYNAKLI SORUNLAR

Roma İmparatorluğu'nda dinler arası çatışmalar ya da iktidara karşı din odaklı isyanlar en azından pagan dinlerinde fazla görülmez. Bunun sebebi, Roma'nın diğer dinlere karşı gösterdiği hoşgörü veya kayıtsızlıktır; bazen bunlar Roma dinine entegre edilmiştir. Buna ilaveten, Roma'nın gelişiyse geleneksel *polis* ve ona özgü kurumların yok olmadığını ya da içinin boşaltılmadığını öne süren Harland'a göre, *polis*in iç işlerinde kimliğini korumaya devam etmesi, dinler arası çatışmaların önünü büyük ölçüde kesmiştir (Harland 2006). Dolayısıyla imparatorluk içindeki herkes dinini istediği biçimde yaşayabilmiştir. Bunla birlikte elimizdeki kanıtların, imparatorluğun Yahudiler ve Hristiyanlara karşı olan tutumunu çok daha açık şekilde yansıttığını itiraf etmek gerekir. Kelt, Mısır ya da Afrika dinlerine karşı Romalıların verdiği tepkileri ya da tersini ölçmek daha zordur. Ayrıca unutulmamalıdır ki, bugünkü laik devletlerin aksine, Roma'da din ve devlet işleri birbirinin içine geçmiş iki alandı.

Hem paganizm hem Yahudilik hem de Hristiyanlıkta görülen en tipik tepkilerden biri, Roma'nın yaptığı zulümlerden dolayı kendisinden hesap sorulacağı ve çöküşünün fethettiği halklardan geleceğine dair kehanetlerdir (Fuchs 1964²: 28 vdd.; Deininger 1971). Bu kehanetler özellikle Roma'nın doğudaki hızlı genişlemesi ile birlikte ortaya çıkmıştır ve Romalıların açgözlüklerinin, hırslarının ve acımasızlıklarının diğer halklar üzerindeki etkilerini göstermektedir. Özellikle MÖ 70-20 arasında cumhuriyetin her köşesinde kıyamet gününün yakın olduğunu söyleyen kehanetler ortaya çıkmıştır. Etrüsk kâhinleri Catilina yandaşlarının harekete geçmesini sağlamış (Cic. *Cat.* 3.9.19; Sall. *Cat.* 47.2), Horatius ise Romulus'un kemiklerinin Forum'da paramparça edildiğini görmüştür (Hor. *Epod.* 16) Bunlara şaşmamak gerekir, zira Romalıların işgal ettiği Gallia, Mısır, Kudüs, Anadolu gibi yerlerde peygamberler, eski dinler ve gelenekler hüküm sürmekteydi ve böyle tepkilerin er geç ortaya çıkması kaçınılmazdı (Momigliano 1986: 109). Phlegon'un aktardığı Roma karşıtı kehanetlere değinen Sanford'a göre, propaganda amaçlı bu hikâyeler, ancak Roma öncesinde de Hellenistik krallıkların idaresinden memnun olmayan alt sınıfları etkileyebilirdi. Vergi yükü ve ordunun iâsesi gibi sorumlulukları üstlenmek zorunda kalan üst sınıfların böyle demagojilere önem vermeyeceğini öne sürmüştür (Sanford 1950: 30). Hem Phlegon'da hem de *sibyll* kehanetlerinde

ortak olan nokta, doğudan gelerek Roma'yı yıkacak kral figürüdür. Roma imparatorları en azından Diocletianus'a kadar doğu monarşilerini ima edecek tavırlardan kaçınmaya çalışırken (belki de Doğu'dan korkarken; Charlesworth 1926), Anadolu'da bu tip kehanetlerin belli kesimleri harekete geçirmesi sürpriz değildir, zira bütün Hellenistik krallıklar bir şekilde burada kendilerini göstermişler ve Mithradates gibi Roma'ya ciddi şekilde sorun çıkararak Pers kökenli bir kral buradan çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Romalıların da kabul ettiği gibi, Akdeniz dünyasında kendilerinin dışında devlet organizasyonuna sahip tek imparatorluk Parth'lar kalmıştı. Dolayısıyla Anadolu halklarının Roma'ya alternatif olarak Parth'ları görmesi ve doğudan gelen kral imajını buna bağlı olarak değerlendirmesi mümkündür. En az onun kadar destek bulan bir başka olgu ise “mutlu binyıl” inancıdır. Yeni bir “altın çağın” ya da “insanoğluna huzur ve refah getirecek yeni binyılın” geleceği müjdesi sadece Hristiyanlara değil, yukarıda değinildiği üzere, Kleopatra ile Marcus Antonius ve Pescennius Niger'in propagandasında aynı zamanda paganlara da hitap etmiştir. Her iki inanç da Anadolu halklarının isyancılara katılmasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca *sibyll* kâhinlerinden birisinin İonia şehri Erythrai'dan çıktığını unutmamak gerekir (Strab. 14.1.24). MÖ 83'te *sibyll* kitapları Marius yandaşları ile Sulla arasındaki çatışmalar sırasında Capitolium'da çıkan yangın yüzünden yok olmuş ve kehanetler Erythrai'nda içinde bulunduğu çeşitli şehirlerden tekrar toplanmıştı (Tact. Ann. 4.12).

Paganizme gelince, MÖ 186'da Senato'nun Bacchanalia şenliklerini “devletin varlığına tehdit oluşturduğu” gerekçesiyle yasaklaması (Liv. 39.11-20) en bilinen olaylardan biridir. Ancak bu olayda sorun kültürün kendisi değildi. Romalılar Bu Yunan kökenli kültürün atalarının gelenekleriyle ilgili çelişen aşırılıkların kılıfı olarak kullanıldığına inanmışlardı; Dionysos kültürüne bir yasaklama getirilmemişti. Senato'nun karşı çıktığı hâliyle Bacchanalia'nın arz ettiği tehlike, gayriresmî ve yetkisiz bir dine dönmesi ve Roma da dâhil İtalya'nın genelindeki mevcut dinî düzen içinde dallanıp budaklanmasıydı (Dumont 1987: 173-197). Ayrıca alt sınıflara özgü olduğu düşünülen Bacchanalia şenliklerinin Romalı aristokratlar ve yönetici sınıf arasında taraftar bulması muhtemelen rahatsızlık yaratmıştır. İtalya genelinde bir dinî organizasyonun düzenli toplantılar yaparak gençlerin ahlakını bozması ve kült adına yapılan diğer bazı faaliyetler (sokaklarda bağrıışmalar, borazan ve davul sesleri vb.) Senato tarafından *coniuratio* (isyana amacıyla yemin altında oluşturulan ittifak) olarak nitelendirilmiştir (Walsh 1996: 200).

Tiberius 19'da Isis tapımını yasaklamıştı (Demandt 2002: 71), ama Otho döneminde kült halka açık şekilde varlığını sürdürmekteydi (Suet. *Otho* 12.1). Romalılar ahlaki nedenlerle Kartacalılar ve Keltlerin insan kurbanlarına da yasaklama getirmiştir. Hakkında fazla bilgimiz olmamasına rağmen, Druidizm Roma'nın yasakladığı dinler arasındadır. Caesar Druidler konusunda sessiz kalmaktadır. Fakat daha sonra Augustus Roma vatandaşlarının Druid ayinlerine katılmasını yasaklamış (Suet. *Claud.* 25.4), Tiberius aynı şekilde bir yasak getirmiş (Plin. *HN* 30.13) ve Claudius Druid ayinlerini yasa dışı ilan etmiştir. Kaynaklarda imparatorluğun insan kurbanına şiddetle karşı çıktığı da sezilmektedir. Tiberius (Strab. 4.4.5) ve Claudius (Pompon. 3.18) bu geleneği ortadan kaldırmada başarılı olmuşlardır. Bununla birlikte Druidlerin imparatorluğun düşmanları olup olmadığı tartışmalıdır. Britannia'nın işgali sırasında Mona kuşatmasında, Druid rahipleri duaları ve görünüşleri ile Roma askerlerini korkutmuş, fakat sonunda hem rahipler öldürülmüş hem de sunakları tahrip edilmiştir (Tact. *Ann.* 14.30). 69'da ise Mariccus adlı biri kendisini Gallia'nın savunucusu ve tanrı olarak ilan edip, topladığı 8000 adamla Roma'ya karşı gelmiştir (Tact. *Hist.* 2.61). Ancak burada Druid rahiplerinden söz edilmemektedir. 69'da Capitolium'da çıkan yangın sonrasında Druid rahipleri yangının tanrısal bir işaret olduğunu ve Alp halklarının kuracağı imparatorluğa işaret ettiğini söylemişlerdi. Aynı tarihe ait bir şiirde Veleda adlı bir kadın kâhinin er yada geç Romalıların esiri olacağı ifade edilmektedir (Stat. *Silv.* 1.4.90). Kartaca'nın tahribinden önce, şehrin tanrıçası Tanit'in kültü Romalılar tarafında evocatio ile Roma'ya taşınmış ve burada Dea Caelestis adını almıştır (Macrob. *Sat.* 3.9.7), ancak Pertinax Afrika *proconsul*luğu zamanında tanrıçanın tapınağında görevli kâhinlerin önyak olduğu isyanları bastırmak zorunda kalmıştı (SHA *Pert.* 4).

Dinî hoşgörüsüzlük tek tanrılı dinlerin ortaya çıkması ile belirginleşmiştir. Başlangıçta Romalılar Yahudilerle bir anlaşmaya varmışlardı. Caesar ve sonra da Augustus Yahudilere, ilgili bölümde de göreceğimiz üzere çeşitli ayrıcalıklar tanımıştı. Fakat daha sonra Yahudilerin izole yaşamları ve Romalıların Yahudi inancını hiçe sayan bazı uygulamaları yüzünden (Demandt 2002: 72) sorunlar büyümüştür. Yahudilerin bu tutumlarından rahatsız olan Anadolu şehirlerinin şikâyetlerinden ileride bahsedilecektir. Ancak Anadolu'da iş hiçbir zaman Kudüs'teki gibi isyanlara varmamıştır. *Acta Alexandrinorum*'daki bazı bölümler Hadrianus ve Commodus gibi imparatorları Yahudi düşmanlığıyla suçlamaktadır (Momigliano 1986. 114). Çoğu zaman imparatorluk Yahudilerin dinlerine göre yaşama haklarını tanımış ve müdahale etmemiştir.

Yahudilere karşı baskı Nero'dan Hadrianus'a kadar olan dönem içindeki isyanlar sırasında gerçekten artmıştır. Buna rağmen hakkında en geniş bilgiye sahip olduğumuz 66-70 arasındaki Yahudi isyanlarının ne derece din kaynaklı olduğunu tespit etmek zordur. Tacitus Yahudilerin Romalı valilerin yasa dışı faaliyetleri yüzünden ayaklandığını söylemekte, ama aynı zamanda bir kehanetin isyandaki rolünü de vurgulamaktadır (Tact. *Hist.* 5.10, 13). Iosephos'un eserinde de din bir sebep olarak açıkça belirtilmemektedir. Iosephos sadece kendi fikirlerini kaleme almış ve Yahudilik ile Roma İmparatorluğu arasında temelde bir uyumsuzluk olmadığını göstermeye çalışmıştır (Momigliano 1986: 116). Ancak en azından bir yerde aradaki farkı kabul etmektedir: Celileli Ioudas ve taraftarlarının Tanrı'dan başka hiç kimsenin kendi liderleri olamayacağını söyleyerek isyan ettiklerini aktarır (Joseph. *BJ* 2.8.1; Momigliano 1986: 117). Traianus ve Hadrianus'un saltanatı sırasındaki ayaklanmaların dinî yönü hakkında daha az şey bilinmektedir. Bar Kokhba'nın mektuplarında isyancıların dinî ritüelleri ile ilgili bilgiler bulunmasına rağmen, motivasyonları belirsizdir. Ancak Roma ve Kudüs'ün düşman kardeşler olduğuna dair inanç bu dönemde gelişmiştir (Momigliano 1986: 117-118).

Genç Plinius'un mektuplarına bakacak olursak Hristiyanlığın kanun dışı görülmeyle birlikte, doğrudan devletin bekaasını hedef alan bir tehdit olarak algılanmadığı fark edilir. Traianus ve ve diğer Antoninus sülalesi imparatorlarının Hristiyanlara sonraki imparatorlara nazaran daha ılımlı davrandıkları söylenebilir. En azından soruşturmaların gizli yürütülmesi ve başkalarına Hristiyan olduklarına dair iftira atanların cezalandırılması gibi istekleri olmuştur. Öte yandan, bir tanrı suretine sahip olmadıkları için Hristiyanlar gizli bir topluluğun üyesi gibi görülmekteydi (Orig. *C. Cels.* 8.17; Arn. *Adv. Nat.* 6.1). Dinî festivallerden ve Roma ordusunda hizmet etmekten kaçınmaları şüpheleri arttırmıştır. Septimius Severus'un kovuşturmaları ve 3. yüzyılın başındaki Montanizm kehanetleri, Hristiyanların Roma İmparatorluğu'nun sona ereceğine dair inançlarını arttırmıştı. Diğer taraftan *Principatus*'un ilk zamanlarında imparatorluk otoritesi ile belli bir uyumun yakalandığı da göze çarpmaktadır. Paulus İsa'nın Roma idaresini kabul ettiğini söylemekte ve *pax Romana*'nın Hristiyanlığın yayılmasındaki rolü vurgulanmaktadır. Romalılar Kudüs'teki Yahudi tapınağını tahrip ederek sadece Yahudileri inançsızlıkları yüzünden cezalandırmakla kalmamış, aynı zamanda Kilise'nin Yahudi tapınağının ardılı olduğunu doğrulamışlardır (Momigliano 1986: 122). Aslına bakılırsa hem Plinius'un mektuplarından hem de Romalı valilerin tutumlarından Hristiyanları hangi nedenlerle

cezalandırdıklarına dair tam bir fikirleri olmadığı anlaşılmaktadır. Başvurdukları kanunların hangi yönleriyle Hristiyanları suçlu gördüğü konusunda çok da emin değillerdir (Momigliano 1986: 123). Romalıların başlıca amacı kamu düzeninin korunması, ordunun sadakati ve imparatora saygıydı ve sıradan Hristiyanlar olmasa da birçok Hristiyan yazar bunlara karşı bir tutum içindeydi.

Anadolu'da İmparator kültüne karşı doğrudan bir saldırı bildiğimiz kadarıyla olmamıştır, ancak ihmalkârlığın cezalandırıldığını biliyoruz (Tact. *Ann.* 4.36; Suet. *Tib.*37). Anadolu genelinde imparator ve/veya tanrıça Roma kültürünün çok erken bir tarihte ortaya çıktığı ve hızla yayıldığı görülmektedir. Bu ikisine ek olarak Senato kültürünün varlığı da bilinmektedir ve özellikle Anadolu'da kendisine yer edinmiştir (Erskine 1997). Zaten Hellenistik krallara benzer bir şekilde saygı gösteren Anadolu halkı için imparatorun bir nevi tanrısal varlık olarak algılanması sorun teşkil etmemiş (Price 1984), aynı şekilde tanrıça Roma ya da Senato kültürünün kurulmasında sorun yaşanmamış, üstelik siyasi bir karar olarak diplomatik alanda Roma-Anadolu ilişkilerine katkıda bulunmuştur. Öte yandan Pisidia gibi bazı bölgelerde imparator kültürünün ancak 2. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşması sorun teşkil etmektedir (Talloen 2007: 237). Bu durumun bölgede külte karşı bir direnişe mi işaret ettiği yoksa sadece sürecin yavaş işlemeyle mi ilgili olduğu tartışılabilir. Doğal olarak bir imparator kültürünün kurulması tapınak inşası, heykeller, rahipler vb. için para harcanması anlamına geliyordu. Bazı yerlerde imparator kültürünün şehrin mevcut koruyucu tanrılarıyla bir tutularak aynı tapınakta ve aynı rahipler tarafından sürdürüldüğü bilinmektedir. Her hâlükârda kültün yayılmasına öncülük eden elitlerdir¹⁶⁷; kültün kurulmasıyla çoğu kez doğrudan ilişkisi bulunmayan halkın, imparator kültüne karşı daha mesafeli yaklaşması beklenebilirse de, yukarıda belirttiğimiz gibi doğrudan kültü hedef alan bir saldırı olmamıştır.

Sahte peygamberlere kamu düzenini bozmak dışında doğrudan devlete karşı bir faaliyetlerinin bulunmadığı görülmektedir. Aksine, ilgili bölümde değineceğimiz üzere,

¹⁶⁷ Örneğin Apollonia'da önde gelen bir aileden iki kardeşten Demetrios iki kez Augustus'un huzuruna çıkmış, Apollonios ise 18/19'da doğuda bulunan Germanicus ile görüşmüştür. Bunun ardından 19'da şehirde imparator kültüne air bir kutsal alan kurulmuş ve bilindiği gibi *Res Gestae*'nin bir kopyası buraya yerleştirilmiştir (Talloen 2007: 236)

Abonuteikhos'lu Aleksandros Romalı valilerin desteğini almış hatta birinin kızıyla evlenmiştir. Bu tip sahte peygamber –ya da bir dereceye kadar sahte imparator, sahte İskender vb.- vakalarında yerel otoritenin genellikle olaylara seyirci kaldığı ve pek müdahale etmediği dikkati çekmektedir. Muhtemelen peygamberlere ve müritlerine kamu düzeni ile vatandaşların güvenliğine tehdit oluşturmadıkları sürece dokunulmamıştır. Aleksandros örneğinde olduğu gibi, bazen valilerin veya bürokratların batıl inançları bu kişilerin serbestçe hareket etmesini sağlamıştır.

1. Yahudilik

Çalışmamızda yer verdiğimiz isyanlar ya da çatışmalar genellikle iki uygarlığın/kültürün ilişkileriyle sınırlanmaktadır. Fakat iş Yahudilere gelince *“her uygarlık taraftır ve her seferinde ezici bir üstünlüğe sahiptir. Bu uygarlıklar güçtür, çokluktur, Yahudiler ise hem her zaman küçük hasımlardır”* (Braudel 1994: 176) ve Roma’da bu güçlü uygarlıklardan biri olarak Yahudilerle sürtüşmekten kaçamamıştır.

Antik çağda Yahudiler çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Kırsaldan ziyade şehirlerde yaşamaktaydılar ve hem Roma İmparatorluğu hem de buldukları toplum içinde her zaman azınlık durumundaydılar. 1950’lere kadar Yahudilerin dinlerini imparatorluğun her tarafından aynı şekilde yaşadıklarına dair genel bir kanı oluşmuştu. Ancak bu tarihten sonra yeni araştırmalar ve görüşlerin doğrultusunda Yahudilerin aslında heterojen bir topluluk olduğu anlaşılmıştır (Rothberg 2000: 11). Anadolu’da uzun bir geçmişi olmasına rağmen, Anadolu Yahudilerinin kendilerine ait bir yazılı geleneği bulunmadığı gibi, diğer kaynaklardan sosyoekonomik durumlarını ve düşüncelerine dair öğrendiklerimiz kısıtlıdır. Üstelik bu konudaki başlıca kaynağımız sayılabilecek Iosephos’un eserinde çeşitli tutarsızlıklar göze çarpmaktadır (Barclay 1996: 260-263). Yahudilerin Anadolu’daki varlığı ilk kez Tevrat’ta geçer (OT Ob. 20). Sardeis’te buldukları anlaşılabilir söz konusu Yahudi topluluğu, MÖ 587’den sonra Kudüs’ten sürgün edilmiş ve Babil’den geçerek Anadolu’ya varmıştır (Rothberg 2000: 17). Birkaç yüzyıl boyunca kaynaklarda kendilerine rastlanmayan Yahudilerin Anadolu’daki varlıklarına dair en

sağlam kanıt MÖ 3. yüzyılın başına aittir. Iosephos'un bahsettiği ve III. Antiokhos tarafından Lydia valisi Zeuksis'e yazılmış yakl. MÖ 205 tarihli bir mektupta, kral 2000 Yahudi'yi aileleriyle birlikte Mezopotamya ve Babylonia'dan Anadolu'ya göndereceği bildirmektedir. Kralın Yahudileri gönderme sebebi ilginçtir:

“Lydia ve Phrygia’da isyan çıktığını öğrendim ve iki bin Yahudi aileyi Mezopotamya ve Babylonia’dan Lydia ile Phrygia’daki kalelere ve önemli yerlere göndermeye karar verdim. Zira Tanrı’ya olan inançlarından dolayı onların çıkarlarımızı koruyacaklarına ve istenenleri yerine getireceklerine inanıyorum. Onlara evlerini yapacak yerler ve bağıcılıkla uğraşacakları araziler ver; on yıl boyunca ürettiklerinden alınacak vergiden muaf tut ve tahıllarını kendileri için yetiştirmelerine izin ver...”

(Joseph. AJ 12.148-153)

Kralın kararı Lydia ve Phrygia'lılara bir ceza olmakla birlikte, Yahudilerin barışçı ve uyumlu bir halk şeklinde değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bu tarihten sonra Yahudiler Anadolu'ya yayılmışlar ve Philon'a bakılırsa Yahudilerin en yoğun yerleştikleri yerlerden biri burası olmuştur (Phil. Flacc. 9.46). MÖ 2. yüzyılın sonuna ait Pergamon'dan bir kararname, söz konusu tarihte Anadolu Yahudilerinin nüfuzunu göstermesi açısından önemlidir. I. Hyrkanos ile Roma arasında ittifak arayan Kudüs elçileri, eyaletteki Yahudilerin desteğini talep etmişlerdir (Joseph. AJ 14.247-255). Iosephos Mithradates Savaşları sırasında kralın Kos'ta Asia Eyaleti Yahudilerine ait 800 talente el koyduğunu anlatmaktadır (Joseph. AJ 14.110-113). Bu yüklü miktar Yahudilerin Anadolu'daki refah seviyesini göstermektedir. MÖ 45-44'e gelindiğinde, Iosephos'a göre Yahudiler Pergamon, Ephesos, Myndos, Halikarnassos, Knidos, Phaselis, Side, Sardeis, Tralleis ve Laodikeia'da yaşıyorlardı (Joseph. AJ 14.224-228,235,241-242,247-254,256).

MÖ 49'da, vali Lucius Antonius'un Yahudilerin kendi meselelerini görüşebilmeleri için toplanma hakkını tanıdığını yine Iosephos aktarmaktadır (Joseph. AJ 14.235). Bu kararname Roma'nın Anadolu'daki Yahudilere karşı bir tavır takınmadığını, aksine başından beri hoşgörülü davrandığını, hatta Kudüs için kendi aralarında vergi toplamalarına karışmadığını

göstermektedir. Aynı zamanda Yahudilerin topluma entegre olduklarına ve Roma otoriteleriyle düzeyli bir ilişki kurduklarına işaret eder. Iosephos Sardeis'te Yahudilerin bir ibadet yeri bulunduğunu ve Kudüs'e vergi gönderdikleri belirtmekte, ayrıca MÖ 31-27 arasında Asia *proconsulu* olan Norbanus Flaccus'a Augustus'un gönderdiği bir kararnameden bahsetmektedir. Buna göre Augustus Yahudilerin Kudüs'e gönderilmek üzere para toplamalarına izin vermekte ve kendilerine müdahale edilmeyeceğini belirtmektedir (Joseph. *AJ.* 16.171). MÖ 45'te Lucius Lentulus Roma vatandaşı olan Ephesos'lu Yahudilerin dinî inançlarını serbestçe yaşayabileceklerini bildirmiştir. (Joseph. *AJ.* 14.240). Iosephos'un aktardıklarından, Anadolu Yahudilerinin Roma vatandaşlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Trebilco 1991: 172). Bununla birlikte elimizde Roma vatandaşı Yahudilere ait belge azdır. Tarsos'lu Paulus'un, Akmonia'dan T. Flavius Alexander ve Smyrna'dan şehirdeki Yahudi topluluğunun katibi Aikios Aollios Iostos adlı birinin Roma vatandaşı olduğunu biliyoruz (Trebilco 1991: 173). Ancak Sardeis *propraetoru* Lucius Antonius'un bir mektubunu aktaran Iosephos, Sardeis'te bir *politeuma* kurduklarından, yani kendi yasama ve dinî faaliyetlerini yürütecek yarı bağımsız bir yabancılar topluluğunun varlığından bahsetmektedir (Joseph. *AJ.* 14.235). Bu, yukarıda bahsedilen vatandaşlık kararına zıt gibi görünse de bütün Yahudilerin Roma vatandaşlığını almak istediklerini düşünmemize gerek yoktur.

Yine de, isyan veya kargaşa boyutuna varmamakla birlikte bazı huzursuzlukların çıktığı görülmektedir. Örneğin MÖ 62'de Asia Eyaleti valisi L. Valerius Flaccus Phrygia ve Mysia'daki Yahudilerin Kudüs Tapınağı'na gönderecekleri yaklaşık 10 kilo altına el koymuştur.¹⁶⁸ MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına ait bir dizi kararname bu açıdan ilginçtir. MÖ 46'da *proconsul* Publius Servilius Miletos'lulardan Yahudilerin Şabat'ı kutlamalarına, kutsal törenlerini yapmalarına ve geleneklerine göre yaşamalarına izin vermelerini istemiştir (Joseph. *AJ.* 14.244-246). Yine aynı

¹⁶⁸ Cic. *Flacc.* 28.67-69. MÖ 59'da Cicero Flaccus'un aleyhine açılan yolsuzluk davasında onu savunurken bahsetmektedir. Marshall bu davada Flaccus'un suçsuz olabileceğini iddia etmektedir (Marshall 1975). Flaccus eyaletin altın ihraç etmesini yasaklayan bir kararname çıkarmış ve buna dayanarak Apameia, Laodikeia, Adramytteion ve Pergamon'da Yahudilerin topladığı altınlara el koymuştur. Fakat bunları kendisine ayırmamış ve altınları şehirlerin pazar yerinde sayarak *aerariuma* koymuştur. Davanın olaydan ancak üç yıl sonra açılması, arkasında siyasi nedenler olabileceğini akla getirmektedir. Flaccus'un hareketi o zamana kadar Roma ile iyi geçinmiş olan Anadolu Yahudileri tarafından dinlerine müdahale gibi algılanmıştır. Flaccus'tan önce hiçbir Romalı böyle bir harekete ne Anadolu'da ne de Kudüs'te kalkışmamıştı (Marshall 1975: 144). Kararnamenin Sertorius, Mithradates ve korsanlarla ile yapılan savaşlar dolayısıyla yaşanan sikke sıkıntısı veya bu sırada Kudüs'te yaşanan problemlerle ilgisi olabilir.

dönemde Parion halkına Yahudileri kendi geleneklerine göre yaşamalarına ve para toplamalarına izin vermeleri söylenmiştir (Joseph. *AJ* 14.213-216). Caesar'ın ölümünden sonra Dolabella özellikle Ephesos'lulardan Yahudilerin gelenekleri doğrultusunda yaşamalarına, kurban törenlerini ifa etmelerine karşı çıkmamalarını istemiş, ayrıca Yahudiler askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır (Joseph. *AJ* 14.223-227). Yüzyılın sonuna doğru Ephesos (Joseph. *AJ* 16.167), Sardeis ve Ephesos (Joseph. *AJ* 16.171; Philo. *Leg.* 311-313) ve yeniden Ephesos'un (Joseph. *AJ* 16.172-173) Yahudilerin topladıkları paraları korumaları ve Kudüs'e yollamalarına izin vermelerini talep eden kararname çıkarılmıştır. Şehirlerin Yahudilere karşı olumsuz tavrı, Anadolu'nun o sıradaki durumu ile yakından ilgilidir. İç savaşlar yüzünden mali sıkıntı çeken şehirler, muhtemelen Yahudilerin topladıkları paraları yaşadıkları yerler için harcamak yerine Kudüs'e göndermelerine pek sıcak bakmıyorlardı (Barclay 1996: 268). Nitekim Damaskos'lu Nikolaos MÖ 14'te Ionia'da Agrippa'ya söyledikleri bunu doğrulamaktadır (Joseph. *AJ.* 16.31-57). Ionia şehirleri Agrippa'ya başvurarak Yahudilerin Ionia tanrılarına ibadet etmeleri için zorlanmalarını istemişlerdir. Agrippa ise Yahudilerin kendi inançlarını yaşatma haklarının olduğunu ve kötü muameleye izin verilmeyeceğini söyleyerek onların yanında yer almıştır (Joseph. *AJ* 16.58-60). Nikolaos Yahudilerin Kudüs için topladıkları paranın ellerinden alındığını, askerî harcamalar ve kamu giderleri için kullanıldığını ya da vergi adı altında toplandığını söylemekte ve Yahudilerin sahip olduğu servetin kimseyi kıskandırmaması gerektiğini belirtmektedir. Kısaca, Yahudiler Kudüs için bu kadar para harcarken kendi şehirlerini göz ardı ediyorlardı. Buna ilaveten Yahudilerin çeşitli haklarının korunmasına yönelik kararname çıkarılmıştır. MÖ 49'da Sardeis'te Yahudilerin dernek kurmaları ve iç işlerini düzenlemeleri için toplanabilecekleri bir yerin tahsisi ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır (Joseph. *AJ* 14.235). Sonunda şehir Yahudilere toplanmaları için bir bina inşa etmelerine, pazarlarda inançlarına uygun yiyeceklerin satılmasına ve belli günlerde toplanmalarına izin vermiştir. Parion'da Yahudilerin toplanma hakları Caesar tarafından Roma'da Yahudi *collegialarına* izin vermesi doğrultusunda kabul edilmiştir (Joseph. *AJ* 14.216). Sonunda Augustus yayınladığı kararnameyle Anadolu'da Yahudilerin toplanma hakkını tescil etmiş (Philo. *Leg.* 311-312), paraları ve kitaplarının kutsal olduğunu, bunların çalınmasının kutsal şeylere saygısızlık şeklinde nitelendirileceğini belirtmiştir (Joseph. *AJ* 162-165). Bu kararname şehirlerin Yahudilerin ayrıcalıklarından rahatsız olduklarını göstermektedir. Yahudilerin kutsal günlerdeki dini yükümlülükleri başka bir sorundu. Anadolu Yahudileri Şabat yüzünden iç savaşlar sırasında ordu

hizmetinden muaf tutulmanın çarelerini aramışlar ve Romalılar yukarıda belirttiğimiz gibi bu ayrıcalığı tanımıştır. Fakat günlük hayatta da dinî günler Yahudilerin şehirdeki çeşitli faaliyetlere katılmalarını engelliyordu. Bu yüzden Miletos'lulara, Yahudilerin Şabat'ta dinî yükümlülüklerini yerine getirmelerine izin verildiği tekrar hatırlatılmıştır (Joseph. *AJ* 14.244-246). Laodikeia'nın izin vermesi için baskı yapılmış ve Tralleis direnmiştir (Joseph. *AJ* 14.241-243). Ephesos'ta Yahudiler Şabat için para cezası kesilmesini şikâyet etmek üzere valiye başvurmuşlardır (Joseph. *AJ* 14.262). Öte yandan Halikarnassos Yahudilerin Şabat'ın gereklerini yerine getirmelerine engel olanlara para cezası kesmiştir (Joseph. *AJ* 14.256-258). Damaskos'lu Nikolaos yukarıda değindiğimiz konuşmasında Yahudilerin kutsal günlerinde mahkemelerde bulunmaya ya da başka şeyler yapmaya zorlandıklarını belirtmektedir. Barclay bu dönemde Yunanların olumsuz tavrını, Yahudilerin şehirlerin önemli ve etkili bir parçası hâline gelmelerine bağlamaktadır. Artık marjinal bir grup olmadıkları için tutumları şehir sakinlerinin gözüne batıyordu ve şehir hayatının gerektirdiği bazı sorumlulukları yerine getirmemeleri ya da ilgisiz davranmaları, aynı zamanda yüksek bir kültüre sahip Yunanların onurunu zedelemesi mümkündür (Barclay 1996: 273- 274). İç savaşların eksik olmadığı, *publicaninin* baskısını arttırdığı ve borçların arttığı bir sırada, Yahudilerin şehirlere beklenen ölçüde destek çıkmamaları da başka bir sıkıntıydı¹⁶⁹.

Josephos'un verdiği örnekler 1. yüzyıla birlikte kesilir. *Pax Romana* ile gelen refah ve huzurun buna katkısı şüphesizdir, fakat sorunların bir anda sona erdiğini düşünmek yanlış olacaktır. Buna rağmen eldeki kaynakların yetersizliği yüzünden, sağlıklı bir sonuca ulaşmak zordur. Öte yandan eldekilere baktığımızda, Yahudilerin Anadolu şehirlerine entegre olduğunu ve en azından Kudüs'tekine benzer sorunların yaşanmadığını söylemek mümkündür¹⁷⁰. Yahudi Tapınağı'nın yıkılmasıyla sonuçlanan 66-70 ve Bar Kokhba'nın başlattığı 132-125 isyanlarının

¹⁶⁹ Anadolu'daki eyalet sakinlerinin Yahudilere karşı tutumu ile çok daha sonra 16. yüzyılda takınılan tavır arasındaki fark dikkat çekicidir: 1556 tarihinde Venedik Senatosu Yahudilerin kentin bütün topraklarına yayıldığını ve istedikleri yere gidebildiklerinden yakınmaktaydı. Yahudilerin şehir dışındaki mahallelerde oturmaları ve şehir içinde han işletmemeleri istenmiştir (Braudel 1994: 180). Öte yandan Anadolu şehirleri Yahudilerin şehir hayatının gereklerini yerine getirmelerini, yani topluma entegrasyonlarını talep etmişlerdir.

¹⁷⁰ Bunun tek istisnası Antiokheia gibi görünmektedir. Vatandaşlar I. Yahudi Savaşı'nın yarattığı olumsuz Yahudi imajını şehirdeki Yahudilerin aleyhine kullanmışlardır. Titus'un Kaisareia'da olduğu sırada şehirde Yahudilerin yangın çıkaracağı söylentisi yayılmış ve bir süre sonra pazar yerinde kazayla çıkan yangın yüzünden Yahudiler suçlanmıştır. Fakat yapılan soruşturmada olayda Yahudilerin parmağı olmadığı anlaşılmıştır. Daha sonra 70'te Kudüs'ten Roma'ya dönen Titus Antiokheia'da durduğunda, vatandaşlar Yahudilerin şehirlerinden çıkarılmasını istemişler, fakat istekleri reddedilince bu sefer üzerinde Yahudilerin ayrıcalıklarının yazılı olduğu pirinç levhanın kaldırılmasını talep etmişlerdir. Ancak bu da Titus tarafından geri çevrilmiştir (Joseph. *BJ* 7.3.2-4, 7.5. 1-2).

Anadolu Yahudilerinden destek görmediği bilinmektedir¹⁷¹. Muhtemelen Anadolu Yahudileri kendilerini Roma tehdit altında görmemiş ve buldukları rahat ortamı tehlikeye atmak istememişlerdir. İsyanla katılmakla kazanacakları az, kaybedecekleri çok şey vardı. İsyanların bastırılmasından sonra Romalıların imparatorluk genelinde Yahudilerin ayrıcalıklı konumlarını desteklemiş olması, Kudüs dışındaki Yahudi topluluklarının olaylara pek karışmadığının göstergesidir (Trebilco 1991: 32). Hadrianus'un sünneti yasaklaması imparatorlukta diğer Yahudiler gibi şüphesiz Anadolu Yahudilerini de etkilemiş olsa da, ardılı Antoninus Pius yasağı kaldırmıştır. Sadece Yahudilerin başkalarını kendi dinlerine geçirmek için faaliyetlerde bulunmalarına getirilen yasak hep yürürlükte olmuştur.

Kudüs'teki sorunların aksine, Anadolu'da durumun sakin olduğu görülmektedir. Birinci isyandan kısa süre sonra eski bir kadın *magistratus* olan Iulia Severa 70-90 arasında Akmonia'ya bir sinagog için yardımda bulunmuştur (Rothberg 2000: 156-157). İkinci isyan zamanında, Hadrianus'un döneminde ise, Smyrna'daki Yahudilerin şehrin "iyi sakinleri" olarak bir anıtın dikilmesi için 10.000 drahmi bağışladıkları bilinmektedir (Rothberg 2000: 153). 3. yüzyılda bile Anadolu'daki Yahudilerin imparatorlukla bir sorun yaşamadığı görülmektedir. 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başında sinagog sayısında artış gözlemlenmektedir (Rothberg 2000: 166). Hatta ilk kez olarak şehirlerdeki zorunlu kamu hizmetlerini üstlenenler arasına Yahudiler de alınmıştır¹⁷². 4. yüzyılda *Codex Theodosianus* Yahudilere verilen ayrıcalıkların hâlâ devam ettiğini göstermektedir (*CTh.* 16.8.2, 16.8.4, 15.8.3). 423'te II. Theodosius sinagog inşasını ve onarımını yasaklamasına rağmen (*CTh.* 16.8.25, 27), en azından Sardeis'te söz konusu dönemde inşaat faaliyetleri sürmüştür (Rothberg 2000: 168). Başka bir kısıtlama Hristiyanlarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların Yahudi cemaatinin yaşlıları tarafından değil, normal yargıçlar

¹⁷¹ Marshall Flaccus'un MÖ 62'de Yahudi altınlarına Asia Yahudilerinin Kudüs'teki isyancılara yardım etme ihtimalini engellemek için el koymuş olabileceğini ileri sürmüştür (Marshall 1975: 147, 149). Söz konusu tarihten önceki birkaç yıl içinde diaspora Yahudilerinin Kudüs'e altın göndermeleri yasaklanmıştı. MÖ 67'de bölgede Hyrkanos ile Aristoulos arasında iç savaş başlamıştı. Daha sonra MÖ 65-64'te Aretas Kudüs'ü kuşatmış, ardından M. Aemilius Scaurus burada bazı operasyonlar yapmıştır. MÖ 63'te ise Pompeius tapınağı kuşatmıştı. Kuzeyde ise Syria Tigranes'in tahttan indirilmesinden beri kargaşa içindeydi ve kıyı boyunca haydut çeteleri ve korsanlar serbest kalmıştı. Romalıların daha yeni ele geçtikleri bir bölgeye Yahudilerin dikkat çekici şekilde yüksek bir meblağ yollamaları, onların Kudüs'te bir ayaklanmaya para yardımı yapabilecekleri şüphesini doğurmuş olabilir.

¹⁷² Trebilco 1991: 174. Septimius Severus ve Caracalla'nın 198-211 arasındaki bu kararı, daha ziyade 3. yüzyılda artan mali yükü ilgilidir.

tarafından karara bağlamasına dair karardır (CJ 1.9.7). Kısa bir süre önce ise Yahudilerin devlette görev almalarına yasak getirilmişti (CTh 16.8.16).

Anadolu Yahudilerinin Roma'nın gelmesinden çok önce klasik şehir yaşamına büyük ölçüde uyum sağlamaları ve Roma geldikten sonra yaşamlarının çok fazla etkilenmemesi, sayılarının az oluşu ve Kudüs'ten uzaklıkları sebebiyle siyasi ve dinî görüşlerindeki farklılık gibi etkenler Yahudilerin Roma ile olan ilişkilerinde rol oynamıştır. Yahudilerin kendi kaynaklarında ise Anadolu'daki Yahudilerden nerdeyse hiç bahsedilmemektedir. Yahudiler yukarıda belirttiğimiz gibi Anadolu'ya erken bir tarihte gelmiştir ve Roma Dönemine gelindiğinde iki topluluk arasında bir mesafe olması kaçınılmazdır. Kudüs'teki Yahudilerin sürekli Romalılara sorun çıkarmasına rağmen Anadolu'dakilerin herhangi bir isyana kalkışmamaları birkaç nedene bağlanabilir: İki taraf uzun süre birbirlerinden ayrı kaldığı için Anadolu Yahudilerinin Kudüs'tekilerle aynı idealleri paylaşmamaları ya da onları anlayamamaları doğal karşılanmalıdır. Bir başka neden, Anadolu'da Yahudilerin tehdit oluşturamayacak kadar az olmaları ve stratejik yerlerde bulunmamaları, dolayısıyla imparatorluğun güvenliğini tehdit etmemeleridir (Rothberg 2000: 107). Sardeis'teki sinagogdan bir buluntu durumu özetlemeye yetebilir. Kudüs dışındaki en büyük sinagog olma özelliği taşıyan bu yapının ana mekânındaki mermer masanın ayağı üzerinde bir kartal motifi bulunur (Rothberg 2000: 68). Kartalın pençelerinde ise şimşek demeti tutmaktadır. Bu çok tipik betim bilindiği gibi Roma İmparatorluğu'nun simgelerinden biridir. Elbette Roma Kudüs'ten önce Anadolu ile ilişki içindeydi. Yunan kültürü içinde yaşamlarını sürdüren Yahudiler (Trebilco 1991: 167-190) böylece Roma'yı ve onunla ilişkilerini farklı gözlerle görmüş olmalıdırlar. Başka bir fark da Anadolu'daki sinagogların başında Kudüs'teki gibi eğitilmiş hahamların olmayışı (Rothberg 2000: 107), onların yerine topluluk içinde dini en iyi bilenlerin bulunmasıdır. Bu kişilerin Romalılara yaklaşımının Kudüs'tekilerden farklı olmasını bekleyebiliriz. Dolayısıyla Roma ve Anadolu Yahudilerinin birbirlerini anladıklarını ve egemenlik haklarına saygı gösterdiklerini söylemek yanlış olmaz. Roma'nın gözünde Yahudiler bir *ethnos* oldukları için, çeşitli ayrıcalıklardan faydalanabiliyorlardı (Rothberg 2000: 150).

2. Hristiyanlık

Hristiyanlık bünyesinde Roma İmparatorluğu'nun bazı temel öğelerine ve kurumlarına karşı bir başkaldırıyı da barındırıyordu. Bu açıdan bakıldığında Roma için Hristiyanlık bir anlamda tedavi edilmesi gereken bir hastalık ya da bastırılması gereken bir isyandı. Sorunun kaynağında Hristiyanların devlet tanrılarını ve imparator kültürünü reddetmeleri yatıyordu. Onlar gibi tek tanrıya inanan Yahudiler Romalıların gözünde ulusal bir dine ve tanrıya sahipti; bu yüzden yasal olarak ibadet etme hakları bulunuyordu ve Kudüs yıkıldıktan sonra bile bu algılama değişmemişti. Hristiyanlık farklıydı, zira sadece belli bir ulusa özgü değildi. İmparatorluğun doğusundakileri de batısındakileri de kendine çekiyordu. Yahudilik gibi belli bir coğrafya ile sınırlı olmadığı gibi, erken dönemlerinden itibaren örgütlü bir yapısı vardı.

Antik Hristiyan kaynakları imparatorların uyguladığı baskılar, işkenceler ve ölümler hakkında bol malzeme içerir. Nero'nun 64'teki Roma yangınına Hristiyanların üzerine atmasıyla başlayan baskılar 313'teki Milano Fermanı'na kadar sürmüştür. Romalıların Hristiyanlığı Yahudilikten farklı bir din olduğunu ne zaman ayırt etmeye başladıkları kesin değildir, ancak Hristiyanlarla ilgili kararların 1. yüzyılın bitiminden önce alınmaya başladığı anlaşılmaktadır. Eusebios, Tertullianus'un Hristiyanlığın Augustus zamanında ortaya çıktığını, Tiberius zamanında öğretilmeye ve halka duyurulmaya başladığını ve Nero tarafından Hristiyanların acımasızca cezalandırıldığını söylediğini yazar (Euseb. *Hist. eccl.* 2. 25); Caligula ve Claudius'a dair bir atf yoktur (Tert. *Ad. Nat.* 1.7). Domitianus kuzeni konsül Flavius Clemens'i Yahudi geleneklerini uyguladığı için ateizm suçlamasıyla mahkemeye çıkarmış ve öldürtmüştü (Cass. Dio 67.14; Suet. *Dom.* 15), aynı zamanda Nero'dan sonra Hristiyanlara karşı ikinci kez zulüm yapan imparator olmuştur (Euseb. *Hist. eccl.* 3. 17). Ancak açıkça Hristiyanları hedef alan ilk kararname Traianus zamanına (98-117) aittir. Bithynia-Pontus eyaletine imparatorun *legatusu* olarak giden Genç Plinius, buradaki Hristiyanlara nasıl davranılması gerektiğini imparatora sormuştu. Traianus gönderdiği cevapta memurların Hristiyanları tespit etmek için kovuşturma yapmamalarını, fakat bir kişi Hristiyan olduğunu açıkladığında cezalandırılması talimatını vermiştir (Plin. *Ep.* 10.96-97). Kimden geldiği belirsiz ihbarlar değerlendirilmeyecek, pişman olanlar ve tanrılara kurban sunanlar affedilecekti. Böylece Hristiyanlar bir anlamda kanun dışı

olarak tanımlanıyordu. Traianus'un sözlerinden Hristiyanların doğrudan devlete karşı bir suç işlemiş gibi algılanmadıkları anlaşılmaktadır. Traianus'un talimatları ondan sonraki imparatorlar için model teşkil etmiştir. Septimius Severus (193-211) bir adım daha ileri giderek Hristiyan olmayı yasaklamıştır (SHA. *Sev.* 17.8). Caracalla'nın zamanında (211-217) baskılar nispeten azalmış, Decius (250-253)'a kadar Hristiyanlar sakin bir dönem geçirmişlerdir. Decius 249'da bir kararname yayımlayarak imparatorluktaki bütün Hristiyanların haftanın belli bir gününde tanrılara kurban sunmalarını zorunlu kılmıştır (Rives 1999). İmparatorun aldığı diğer kararlar Traianus'unakilere zıt bir karakterdeydi: Hristiyanları teker teker bulmakla görevli memurlar, dininden dönmek istemeyenleri cezalandıracaktı. 18 ay boyunca devam eden baskıların yaralarını sarmaya çalışan Kilise, 257'de Valerianus'un yayınladığı kararname ile yeni bir engele takıldı. Kararname ruhban sınıfını yasaklamaktaydı. Valerianus'un 260'ta Persler tarafından yakalanmasından sonra, Gallienus (260-268) kararnameyi yürürlükten kaldırmıştır (Euseb. *Hist. eccl.* 7. 10, 13). Ardından 2. yüzyıldaki şartlar yeniden geri gelmiş görünmektedir. Fakat 303'te Diocletianus Hristiyan meclislerini yasaklamış, kiliselerin ve Hristiyanlıkla ilgili kitapların yok edilmesini emretmiştir. Ardından yayınlanan üç kararnamede Hristiyanlara ölüm cezası, dininden dönenlere özgürlük ve tanrılara kurban sunma zorunluluğu vb. yasaklar getirilmiştir (Euseb. *Hist. eccl.* 8. 2). Diocletianus'un kilise üzerindeki son etkili kararnameler olmuştur. Iulianus'un kısa saltanatını bir yana bırakırsak, Constantinus ile birlikte baskı dönemi son bulmuştur.

Anadolu'daki Hristiyanlarına durumuna dair erken bilgileri İncil ve Genç Plinius'tan öğreniriz. Aziz Paulus'un şehri ziyaretinde, Artemis heykelleri yapan gümüşçü Demetrios ve meslektaşları şehirde kargaşaya neden olmuşlardı (NT *Acts* 19.23-41). Olaya müdahale eden bir kâtip, sorunların mahkeme yoluyla çözülmesi gerektiğini söylemişti. Paulus'a göre insan eliyle sureti yapılan bir varlık tanrı olamazdı. Demetrios'un tepkisi, imparatorluğun genelinde Hristiyanlara düzenlenen halk hareketlerinden (Matsumoto 1988) biriydi. *Havarilerin İşleri*'nde birçok örneği görülen bu olaylar, Hristiyanlığın pagan tanrılarına olan tavırları ya da Demetrios gibi ekonomik ve sosyal endişeleri yüzünden meydana geliyordu. Tacitus da halkı Hristiyanlara karşı kışkırtacak laflar etmiştir. Hristiyanları bağınazlıkla suçlayan tarihçi, insalardan nefret ettiklerini ve Roma'daki büyük yangın konusunda masum olsalar bile cezalandırılmalarının doğal karşılanması gerektiğini yazmıştı (Tact. *Ann.* 15.44).

Plinius Traianus'a 110 civarında yazdığı bir mektupta, Bithynia-Pontus Eyaleti'ndeki Hristiyanlar hakkında nasıl bir yol izleyeceğini imparatora sorar (Plin. Ep. 10. 96). Daha önce Hristiyanlarla ilgili bir soruşturmaya katılmadığını söyleyen Plinius, onlara ne çeşit cezalar uygulandığı konusunda bilgisi olmadığını ekler. Traianus'a kendi uyguladığı yöntemi anlatmış ve imparator da bunu onaylamıştır: Hristiyan olduğu kanıtlanmadığı sürece kimse suçlanmayacaktır. Ancak Hristiyan olduğunu reddeden kimse eğer Roma tanrılara dua ederek bunu kanıtlarsa serbest bırakılacaktır. Traianus ayrıca gizli el ilanlarıyla yapılan Hristiyanlık suçlamalarına itibar edilmemesini de ister (Plin. Ep. 10. 97). Bu alışkanlık ileriki yüzyıllarda da devam etmiştir. Piskopos Meliton'un söylediklerini aktaran Eusebios, Hristiyanların Asia'da sürekli takip edildiğini, muhbirlerin yeni kararnamelerin getirdiği avantajlardan da yararlanarak Hristiyanları açık şekilde taciz ettiklerini yazmaktadır (Euseb.4.26.5).

Plinius'un karşısına getirilen Hristiyanlar arasında Roma vatandaşlarının da bulunması ilginç bir ayrıntıdır. Bunlar Plinius tarafından yargılanmak üzere Roma'ya gönderilmiştir. Hristiyan olduğunu reddedenler bunu ispat etmek için sadece Roma tanrılarına dua etmekle kalmayıp, imparatorun heykeline şarap ve tütüyle sunu yapmaları gerekiyordu. Hristiyanlar pagan tanrılarının yanında imparator kültürünü de kabul ettiklerini göstermek zorundaydı. Bu sembolik kuruma karşı çıkmak, doğal olarak devletin varlığına karşı çıkmaktan farksızdı. Daha önce Hristiyanken bundan vazgeçtiklerini iddia eden bazıları, tek yaptıklarının haftanın belli günlerinde toplanıp, İsa'ya "bir tanrı gibi" ilahiler söyleyip, hırsızlık, soygun ve zina yapmayacaklarına dair yemin etmekten, sonra da aralarında dağıttıkları yemekleri yemekten ibaret olduğunu, fakat Traianus'un her türlü siyasi derneği (*collegia*) yasaklayan kararnamesinden sonra (Plin. Ep. 10.34) toplantıları bıraktıklarını söylemişlerdi. Ancak soruşturmalar ilerledikçe Plinius şu gerçeğin farkına varmıştı (Plin. Ep. 10. 96): "...her yaştan ve sınıftan, hem erkekler hem de kadınlar mahkemeye getiriliyor. Bu sefil kült sadece kasabalara değil, fakat aynı zamanda köylere ve kırsal bölgelere de yayılmış."

Buna rağmen gördüğü kadarıyla Hristiyanlık "aşırı uçlarda gezen yozlaşmış kültten" fazlası değildi. Plinius eyaletteki bir gerçeği de bizimle paylaşmaktadır:

“Sorunun kontrol altında tutulabileceğini ve iyi sonuçlandırılabilirliğini düşünüyorum, çünkü hiç şüphe yok ki insanlar uzun zamandır boş duran tapınakları doldurmaya başladılar; uzun zamandır yapılmayan kutsal törenler yeniden başladı; bir süredir nadiren bulunan kurbanlık etler her yerde satılmaya başlandı. Buna bakarak insanlara tövbe etmeleri için şans verilirse birçoğunu geri kazanmanın mümkün olacağını söylenebilir.”

(Plin. Ep. 10. 96)

Eyalet sakinlerinin tanrılara karşı olan ilgisizliği anlaşılan uzun zamandır sürüyordu ve bunda Hristiyanlığın bölgede hızla yayılmasının da etkisi olabilir. Plinius biraz da naifçe her şeyi yoluna girmeye başladığını düşünmüştür, ancak gerçekte dinî faaliyetlerin artmasına hiç kuşkusuz soruşturmaların yarattığı endişe havası yol açmıştı ve herhalde kimliğini gizlemek isteyen Hristiyanlar gönülsüzce de olsa Roma tanrılarına bağlı olduklarını göstermek istemişlerdi.

Plinius’un Traianus’a Hristiyanlara nasıl bir adli sürecin uygulanacağına dair sorusu, o zamana kadar Hristiyanlara karşı yapılan baskıların aslında yasal bir temele dayandırılmadığını göstermektedir. Yani imparatorluğun gözünde Hristiyanlığın suç olmadığı, daha önce onlara karşı cezai yaptırımların uygulanmadığından anlaşılmaktadır. Hristiyanlar söz konusu olunca valiler genellikle önlem almak zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluk 1. yüzyılda Yahudiler, 2. yüzyılda ise paganların bastırmasıyla doğmuştur (Goodman 2003⁶: 328). Hatta bazen, Smyrna piskoposu Polykarpos’un öldürülmesinde olduğu gibi, her iki grup birlikte hareket etmiştir. Plinius’un mektubundan yaklaşık 45 yıl sonra şehit olan Polykarpos’un yaşadıkları, durumun nasıl değiştiğini göstermesi açısından ilginçtir. Plinius Hristiyan olmakla suçlananları muhtemelen mütevazı bir şekilde sorgulayıp cezalandırırken, Polykarpos’un ölümü amfitiyatroda yapılan bir gösteriye dönmüştü. Başpiskopos yakalandıktan sonra bir eşek sırtında şehre getirilmiş ve *stadionda* izleyicilerin önüne çıkarılmıştı. Vali kendisini vahşi hayvanlara atacağı ve diri diri yakacağı tehdidinde bulunarak, Hristiyanlıktan tövbe etmesini istemişti. Polykarpos bunu reddedince valinin ulaşı herkesin önünde yüksek sesle üç kez Polykarpos’un Hristiyan olduğunu itiraf ettiğini bildirmişti. Bu arada izleyiciler arasındaki Yahudiler öfke içinde Polykarpos’u *“Hristiyanların babası, tanrılarımızı yıkan, herkese kurban sunmamayı ve*

tanrulara tapmamayı söyleyen” diye bağırarak suçluyorlardı (*Mart. Pol.* 8-12). Aslen Smyrna Kilisesi’nden Phrygia’daki Philomelion Kilisesi’ne yazılan bir mektup olan kaynağımıza göre, Polykarpos şehirdeki on ikinci şehitti (*Mart. Pol.* 19). Görüldüğü gibi, Hristiyanların cezalandırılması izleyicileri olan bir şovdu artık. Ancak bu tip gösterilerin imparatorların emirleriyle mi yapıldığı yoksa valilerin inisiyatifinde mi düzenlendiğini kesin olarak söylemek zordur, ancak 3. yüzyılda İskenderiye’de yaşanan benzer olayların gösterdiği üzere (Oost 1961: 5-6), valiler bu konuda genelde istedikleri gibi davranabilmektedirler. Philippus Arabs’ın döneminde İskenderiye *praefectusu* olan (249) Aurelius Appius Sabinus, şehirdeki Hristiyan karşıtı olaylara ve şiddete göz yumarak, imparatorun otoritesini, kanunları ve genel uygulamaları hiçe saymıştır. Polykarpos Antoninus Pius’un imparatorluğu sırasında ölmüştü. *Historia Augusta* Pius’un Hristiyanlara olan tavrıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur; Dio Cassius’un ilgili bölümleri kayıptır, ancak Eusebios imparatorun Asia Eyaleti’ne yazdığı bir mektubu eserine almıştır. Eusebios’un anlattığına göre Pius Asia’daki Hristiyanların eyalet sakinlerinin baskılarından dolayı sorun yaşadığını duyunca, eyalet meclisine aşağıya bazı önemli kısımlarını aldığımız bir mektup göndermişti:

“...Biliyorum ki tanrıların dikkatinden suç işleyenler de kaçmaz. Zira onlar kendilerine sizin kadar ibadet etmeyenleri cezalandırır... Fakat siz suçluları tanrıtanımazlıkla suçlarken aynı zamanda savundukları fikirleri de onaylamış oluyorsunuz. Onlar için suçlandıklarında sizin emirlerine boyun eğmektense tanrıları için ölmek daha büyük bir zaferdir... Onlar tanrılarından daha emindir, fakat sizler uzun süredir tanrılara ve onların tanrısına karşı gözle görülür bir kayıtsızlık içindesiniz. Hristiyanların tanrısına ibadet edenlere baskı yapmak ve cezalandırmakla ilgilenmiyorsunuz. Bu insanlar hakkında birçok vali tanrısız babamıza (Hadrianus) yazmıştır ve o da cevaben, devleti etkileyecek hareketlere kalkışmadıkları sürece bu insanlara karışılmamasını istemiştir... Bu kişiler hakkında bana da birçok rapor gelmektedir, fakat hepsine babamın cevabını verdim.”

(Euseb. *Hist. eccl.* 4. 13)

Görünen o ki, Pius Hristiyanlar karşı daha ılımlı bir tavır izlenmesinde yanaydı. Polykarpos’un durumu ise, Asia’da imparatorun isteklerine pek uyulmadığını gösteriyor. Eusebios bizim için Pius’un sözünü ettiği Hadrianus’un mektubunu da kaydetmiştir. Mektup

124/125'te Asia valisi olan Minucius Fundanus'a, ondan önceki vali Serennius Gracianus'un bir sorusuna cevaben yazılmıştır. İmparator eyalet sakinlerinin Hristiyanları suçlamalarını ve mahkemeye çıkarmalarını normal karşılamakta, ama Roma kanunlarına karşı geldikleri ispatlandığında cezalandırılmaları gerektiğini eklemektedir. Ayrıca asılsız ihbarlarda ihbarı yapanların mahkemeye çıkarılmasını istemektedir (Euseb. *Hist. eccl.* 4. 9). Hadrianus verdiği talimatların aslında Traianus'un Plinius'a yazdığı mektuptakilerden pek farkı olmadığı görülmektedir; her ikisinde de valilerin cezalandırmayı nasıl yapacaklarına dair bir emir yoktur. Polykarpos'un şehirde insanlara tanrıları reddetmelerini ve onlara adakta bulunmalarını söylediği aktarılmaktadır. Pagan tanrıların mantıksız bulan Yahudilerin aksine, Hristiyanlar göre onlar zalimdi. Fakat daha da kötüsü, Hristiyanların tek tanrıya inanmaları, yani "tanrıtanımaz" olmalarına ilaveten, insanları din değiştirmek için ısrarla ikna etmeye çalışmalarıydı (Goodman 2003⁶: 326). Traianus'un Genç Plinius'a yazdığı mektuptan bahsederken (Euseb. *Hist. eccl.* 3.33), imparatorun talimatlarına rağmen Hristiyanlara sudan sebeplerle zarar vermeye çalışanların hâlâ bulunduğunu, bunların bazen halk bazen de yöneticiler olduğunu söylemektedir. Diğer bir deyişle, Asia valisinin gösterisi muhtemelen eyalet sakinlerini memnun etmek için yapılmıştı ve belki de imparatorun bundan haberi olmamıştı ya da öğrendiğinde artık çok geçti. Öte yandan, bazı ileri gelen din adamlarının Roma'ya getirilerek gözdağı vermek için aslanlara atılmasına yine Domitianus'tan sonraki bu göreceli hoşgörü ortamında rastlıyoruz. Polykarpos'un çağdaşı Antiokheia başpiskoposu Ignatius, bu amaçla başkente götürülürken Anadolu'dan geçmişti. "Askerlerin sıkı gözetiminde Asia'dan geçerken çeşitli şehirlerdeki mahallelerde durdu ve vaazlar verdi. Onları çoğalan sapkınlıklara karşı uyardı." (Euseb. *Hist. eccl.* 3 .36). Buna ilaveten yolda Ephesos, Magnesia ve Tralleis kiliselerine de mektup yazmıştı. Bu olaylardan yaklaşık 30 yıl sonra eserini kaleme alan Dio Cassius, Maecenas'ın ağzından Augustus'a öğütler verirken, muhtemelen aklında kendi zamanındaki sorunlar vardı:

"...Dinimizi tuhaf ayinlerle bozmaya çalışanlara düşman olmalı ve onları cezalandırmalısın. Bunun sadece tanrıların uğruna yapmamalısın, çünkü böyle insanlar eskilerinin yerine yeni tanrılar getirerek ve başkalarına yeni adetler benimseterek komplolar ve hizipler yaratırlar... Büyücüler bazen gerçeği söyler, fakat çoğunlukla sahtekârlık peşindedir ve isyana teşvik ederler."

(Cass. Dio 52. 36)

Dio'nun yaşadığı dönemde (yakl. 163-235) Antoninus'ların barış ve refah devri yerini çoktan huzursuz ve güvensiz bir ortama bırakmıştı: Anadolu'da Montanus adlı bir sahte peygamber ortalıkta dolaşıyor, Hristiyan *sibyllerinde* Nero'nun geri dönerek krallığını ilan edeceği söyleniyordu.

Eusebios'u okumaya devam edelim (Euseb. *Hist. eccl.* 8. 11): Diocletianus'un saltanatına (284-305) gelindiğinde işler iyice çığırından çıkmış gibi görünmektedir. Phrygia'da sadece Hristiyanların oturduğu küçük bir kasaba (Eusebios adını vermemektedir) kadınlar ve çocuklar dâhil, oturanlarla birlikte ateşe verilmişti. Bunun asıl nedeni *procurator*, vali ve bütün memurların Hristiyanlığa geçmiş olmasıydı. Yine Phrygia'da Adauctus adlı Romalı bir memur Hristiyan olduğu için ölümle cezalandırılmıştır. Üstelik Adauctus soylu bir İtalyan aileden geliyordu; Eusebios'un deyiimiyle imparatorların altında her türlü onuru elde etmişti ve anlaşılan eyaletin mali işlerini de üstlenmişti. Bu iki olay bize Anadolu'da Hristiyanlığın bürokrasiye iyiden iyiye nüfuz ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Kendisi bir Hristiyan düşmanı olan Maximinus, 312'de Batı Anadolu'ya yaptığı gezinin amacı buradaki pagan merkezlerini varlığı ile cesaretlendirmekti. Doğudaki şehirler Hristiyanlara olan düşmanlıklarını göstermek için teşvik edilmekteydiler. Bunun için de muhtemelen daha önce Diocletianus'un yürürlüğe soktuğu baş vergisinde muafiyet vaat etmişti. Arykanda ve Kolbasa gibi küçük şehirler Maximinus'un çağrısına olumlu cevap vermiş imparatorun konu hakkındaki kararı taş'a geçirilmiştir (Mitchell 1993: 64). Buna ilaveten Hristiyanlara karşı oldukları bilinen valiler Galatia, Pisidia ve Lykia'da göreve getirilmişlerdir. Ancak bütün bu baskıların Anadolu Hristiyanlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını söylemek zordur. Bu dönemde Theodotos veya Lukianos gibi çeşitli önde gelen kilise babaları şehit olmasına rağmen, Hristiyan nüfusunun geneli için fikir yürütülememektedir. Birçoğu özellikle kırsal kesime yönelmiş, köyler baskılardan kaçanlar için sığınacak yerler olmuşlardır. Örneğin Gregorios ve cemaati 250'de ve Kaisareia'lı Basileios'un ailesi Pontos'un dağlık kesimine, muhtemelen buradaki çiftliklerine çekilmişlerdir (Mitchell 1993: 65).

Iulianus dönemi (360-363), Constantinus'tan sonra Hristiyanları yine o eski baskı günlerine döndürmüştür. İmparatorun kısa süren saltanatı sırasında Anadolu birkaç şehit vermiştir (Sozom. *Hist. eccl.* 5. 11): Phrygia'lı Makedonios, Theodolos ve Tatianus, Misos'ta vali tarafından yeniden açılan bir tapınağına girerek heykelleri tahrip etmişlerdi. Ankyra'da ise Busiris adlı tanınmış bir Hristiyan vali tarafından paganlarla alay ettiği gerekçesiyle hapse atılmış, neyse ki Iulianus'un ölümünden sonra serbest kalmıştı. Kappadokia'daki Kaisareia'dan Eupsykhios adlı soylu biri, şehirdeki Tykhe Tapınağı'nı tahrip ettiği için hayatına son verilmişti. Ankyra Kilisesi başrahibi Basileios yoldan geçtiği sırada tanrılara kurban sunan paganları görmüş ve hiçbir Hristiyanın böyle aldanmalara kapılmaması için dua etmişti. Hemen oracıkta yakalanan Basileios valinin huzuruna çıkarılmış ve sonunda işkenceyle öldürülmüştü. Kyzikos'lular Iulianus'a bir heyet göndererek şehirdeki pagan tapınaklarını restore edilmesini istemişlerdi (Sozom. *Hist. eccl.* 5. 15). Bu istekten hoşnut kalan imparator, Kyzikos başrahibi Eleusios'u, tapınakları tahrip ettiği, kutsal alanlara küfrettiği, dullara ev sağladığı, rahibelere binalar yaptırdığı ve paganlara ata geleneklerini terk etmeleri telkininde bulunduğu için kovmuştur. Iulianus ayrıca Eleusios'un yanındaki bazı yabancı Hristiyanların şehre girmelerini yasaklamıştı. Bunlar da şehirdekiler gibi Hristiyan olmakla birlikte, devlete ordu için yün kıyafet üretiyorlardı ve bir kısmı darphane işçisiydi. Üstelik önceki imparatorlardan buraya yerleşme izni almışlardı. Sozomenos'a göre Iulianus'un şehre giriş yasağı koymasının sebebi bu kişilerin şehirdekilerle birleşip karışıklık çıkarmalarını engellemekti:

“Iulianus paganizmin her şekilde yükselmesini istiyordu, ama yine de kurban sunmayı reddedenlere karşı güç kullanmanın ihtiyatsızlık olduğunu düşünmekteydi. Üstelik her şehirde o kadar çok Hristiyan vardı ki, imparatorların onları sayması bile imkânsızdı. Iulianus onların ibadet için toplanmasını bile yasaklamadı, çünkü irade söz konusu olduğunda zorlamalar bir işe yaramayacaktı. Ruhban sınıfını ve kilise baş rahiplerini kovdu, düşüncesine göre kiliseyi bir arada tutacak ve ibadetleri öğretecek kimse olmayınca Hristiyanlığın kendisi unutulacaktı. Bu önemleri almasının nedeni, ruhban sınıfının halk arasında isyan çıkarıyor olmasıydı.”

(Sozom. *Hist. eccl.* 5. 15)

Sozomenos ayrıca, paganizmi eski günlerine geri döndürmek isteyen imparatorun bu amaçla Galatia'nın pagan başrahibi Arsacius'a yazdığı söylediği mektubu da bize aktarır. İmparator paganizmi canlandırmak için Galatia'daki bütün pagan rahiplerin hoşgörülü olmasını, şiddeti desteklememesini istemekte, eyalete fakirlere dağıtılmak üzere buğday ve şarap göndereceğini belirtmektedir (Sozom. *Hist. eccl.* 5. 16).

Iulianus yoksul kesimi kazanarak Hristiyanlığın etkisini azaltabileceğini düşünmüştü. Ancak genel kanının aksine Hristiyanlık sadece fakirlerin ya da haksızlığa uğrayanların dini değildi. Hristiyanlığın özellikle yün işçileri, ayakkabıcılar, silah ustaları vb. meslek grupları içinde ciddi bir yer edindiği doğru olmakla birlikte, "alt sınıflara özgü bir hareket" şeklinde bir değerlendirme yapmak yanlıştır, zira son çalışmalar Roma toplumunun üst sınıflarında da Hristiyanlığın ciddi destek gördüğünü ortaya çıkarmıştır (Harland 2002). Genç Plinius'un Bithynia-Pontus valiliği sırasında "her yaştan ve sınıftan hem erkek hem de kadının" Hristiyanlığı seçtiğine dair gözlemi (Plin. *Ep.* 10.96.4, 8-9) yeni dinin homojen yapısına işaret etmektedir. Plinius'u ve bazı kaynakları bir kenara bırakırsak, 3. yüzyıla kadar Hristiyan toplumunun yapısı ile ilgili kanıtlarımız sınırlıdır. Söz konusu tarihten itibaren özellikle Anadolu'dan kanıtlarımız artmaktadır. Yazıtlardan Hristiyanların yaşadıkları şehrin vatandaşı olmakla övündüklerini, bazılarının şehir meclislerinde görev yaptıklarını öğreniyoruz. Genç Plinius'un Hristiyanların fazlalığından yakındığı Bithynia'dan 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl ortasına ait biraz yazıtta, Marcus Demetrianos adlı bir Hristiyanın *arkhonluk*, memurluk, yarışma düzenleyicisi gibi görevler aldığı belirtilmektedir (Harland 2002: 395). Benzer yazıtlara Sebaste ve Klaudiopolis'te de rastlanmıştır. Hristiyanların erken tarihlerden itibaren sarayda çeşitli görevler aldıkları da bilinmektedir (Harland 2002: 397 vdd.) 2. yüzyılın sonlarında Kappadokia valisi olan L. Claudius Hieronymianus ile Syria valisinin eşlerinin Hristiyanlığı kabul ettikleri bildirilmektedir (Tert. *Ad Scap.* 3.4). Hristiyan senatörler ve atlı sınıfı mensupları ise ancak Constantinus ile birlikte anılmaya başlanmışlardır. Fakat İncil'de ve Hristiyan yazarların eserlerinde, Hristiyanların önemli mevkilerde bulunmalarını ve toplumun sosyal yaşantısına entegre olmalarını öğütleyen pasajlar yer almaktadır (Harland 2002: 405 dnp. 19). Önemli idari ve sosyal mevkilerde bulunan Hristiyanların Roma'yı karşılığın almayı almaya gönüllü olmayacakları açıktır. Bunun sonucunda, kaynaklara baktığımızda, Hristiyanların önyak olduğu ayaklanmaların genellikle alt sınıflar ve meslek grupları tarafından başlatıldığına şahit oluruz.

Her şeye rağmen Kilise Roma İmparatorluğu'nda nerdeyse hiç görülmeyen bir şeyi başarmış, önemli siyasi ve dinî konulardan geniş ve açık katılımı sağlayabilmiştir; bazı durumlarda imparatorluk kurumlarına alternatif bir karar mercii olabilmıştır (Mitchell 1993: 78). Bu başarımın gerek dinî gerekse siyasi isyanları önlemede önemli bir rol oynayabileceğini söylemeye gerek yoktur. Üstelik, aşağıda değinileceği üzere, Isauria örneğinde olduğu gibi, her ne kadar bölge bazı sorunlar arz etse de, sonuçta Kilise burada köy ölçeğinde bir yapılanmaya gitmeyi hedeflemiştir. Isauria'lıların daha sonra bir imparator sülalesi çıkarmasında ordu kadar bu entegrasyonun da rolü olabilir. Buna ilaveten Kilise'nin devlet ile halk arasında güçlü bir aracı kurum hâline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Basileios'un mektuplarından birçok kişinin kendisine zorunlu kamu hizmetlerinden muaf tutulma, vergilerde kolaylık vb. isteklerle başvurduğu görülmektedir (Bas. *Ep.* 110, 280-281, 308, 84, 86-87, 301, 303, 88, 309, 142, 83). Bu mektuplar bizim için özellikle iki açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle vergi tahsili devletin en çok müdahale ettiği ve baskı yarattığı olarak görülmektedir. İkincisi Basileios gibi önde gelen din adamlarının vergi mükellefleri ve halk adına konuşan sözcüler olarak, devletle onlar arasında bir sözcü ya da temsilci görevini yerine getirmeleridir. Böylece din adamları toplumun sadece dinî değil, dünyevi liderleri olmaya başlamışlardır.

Hristiyanların kendi aralarında yaşadıkları sorunlara da burada yer vermeyi uygun gördük. Bu sorunlardan kastımız, Kilise'nin sapkın olarak ilan ettiği mezheplerin Kilise'yle ve kendi aralarında yaşadıkları sürtüşmelerdir. Anadolu'da bunlar oldukça fazladır ve bir kısmı Anadolu topraklarında doğmuştur. Anadolu'da mezheplerle Kilise arasındaki anlaşmazlıklar çoğunlukla teolojik düzeyde sürmesine rağmen, aşağıda göreceğimiz gibi tartışmalar zaman zaman silahlı çatışmaya ve vahşet gösterilerine kadar varmıştır.

Erken dönemlerden itibaren Hristiyanlar arasında çeşitli görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Kilise "sapkın" olarak nitelendirdiği mezheplerle çeşitli sorunlar yaşamıştır. Çoğunlukla bu gruplar Kilise'den dışlanmış ve bir kısmı kendiliğinden kaybolmuştur. Fakat önemli bir bölümü varlığını sürdürmüş veya bölünerek küçük mezhepler şeklinde yaşamaya devam etmiştir. Constantinus Kilise'nin dışında kendilerine Hristiyan diyenlerin kurduğu ve Kilise tarafından kınanan grupların varlığından rahatsızdı ve bunların bazılarını Kilise ile uzlaştırmıştır. Bunu

başaramadığı zamanlarda ise sapkın mezheplerin kiliselerini kapatma ve toplantılarını yasaklama yolunu seçmiştir. Bundan sonra imparatorluk ısrarla olmasa da zaman zaman mezheplere karşı önlemler almıştır. Genel olarak bakıldığında imparatorluğun batısında sapkın mezheplerin çok daha az sorun yarattığı görülmektedir (Jones 1973²: 951). Burada yaşayanların doğudaki Hristiyanlar gibi felsefi konularla pek ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Doğuda mezheplerin sayıları fazla olmakla birlikte, çoğunluğu küçük gruplardır. Mezheplerin Kilise'den farklı olduğu noktalar çok çeşitliydi. Ariuşçular gibileri sadece teolojik yönden Kilise'den ayrılıyorlardı. Örneğin “On dörtler” (Lat. *quartodecima*'dan) adı verilen mezhep sadece Paskalya'ya Yahudilerin Fısıh bayramı ile aynı günde kutlamalarıyla farklıydılar. Novatiusçular Decius'un kovuşturmaları sırasında pagan tanrılarına adakta bulunmak zorunda kalanların Hristiyan olmalarına karşı çıkıyorlardı. Diğer taraftan, nerdeyse Hristiyanlıktan ayrı bir din olarak kabul edilebilecek Manişeyistler, imparatorluk ve Kilise tarafından Hristiyan olarak görülmesine rağmen düalist bir dünya görüşünü benimsemişlerdi. Anadolu'da kendi mezhebini kuran Markion ise Yahudi ve *Hristiyan* tanrısını birbirinden ayırıyor ve Yahudi tanrısını şeytan olarak nitelendiriyordu. Gangra Konsili (325-381 arası) tarafından dışlanan Eustathios ise kadınların kocalarını ve çocuklarını bırakmalarını, erkek kıyafetleri giymelerini ve kölelerin efendilerini terk etmelerini istiyordu. Tartışmalar yukarıda belirttiğimiz gibi çoğunlukla fikir bazında kalmış olmakla birlikte, bazen mezhepler arası çatışmalar, pagan imparatorların Hristiyanlara karşı giriştikleri baskı politikasına eş değer bir hâle gelmiştir. Örneğin Ariuşçuluğun hâkim olduğu yerlerde Ortodoks papazlar ve aileler sürgüne gönderilmiş, hatta doğada ölüme terk edilmişlerdir (Basil. *Ep.* 242). Doğal olarak halk dinî lider olarak görülen papazların yolundan gitmiştir. Pontos *vicariusu* Demosthenes'e yazdığı bir mektupta, Basileios mezhep çatışmalarında birçok insanın zarar göreceğini söyleyerek, aradaki dinî anlaşmazlıkların bazen silahlı çatışmaya dönüşebileceğini ima etmektedir (Basil. *Ep.* 225).

Anadolu yukarıda saydığımız mezheplere ve daha fazlasına ev sahipliği yapmıştır. Kilise'nin aksine Roma'nın uzun süre böyle bir ayırım yapmadığı anlaşılmaktadır. İmparatorların yazışmalarında Hristiyanlar aynı adla geçer; belli bir mezhebe gönderme yapılmamaktadır (Millar 1992²: 551 vd.). Ancak Constantinus'tan itibaren Hristiyan imparatorların sapkın

mezheplerin yasaklanması için kanunlar çıkardığı bilinmektedir¹⁷³. Ancak, Hippolytos'un aktardığı bir anekdot belki de imparatorluğun bakış açısını yansıtmaktadır: Hippolytos'un duyduğuna göre, Pontos'ta bir rahibin İsa'nın bir yıl içinde geri geleceğine dair sanrılar görmesinin ardından inançlı kimseler işlerini bırakmış ve mallarını satarak kayıp koyunlar gibi etrafta gezinmeye başlamışlardı (Hippol. *In. Dan.* 4.18 vd.). İsa'yı görece kadar yaşayıp yaşamadıklarını bilmiyoruz, ancak aynı pasajda Syria'da benzer bir olaydan daha bahseden Hippolytos, bir rahibin önderliğinde aileleriyle birlikte İsa ile buluşmaya giden bir grubun valinin askerleri tarafından haydut yerine koyularak nerdeyse tamamen katledildiğini aktarır.

Anadolu'daki mezheplerin en gizemli ve ilginçlerinden biri, kuşkusuz ciddi bir inanan kitlesine sahip Montanizmdir. Montanizmin argümanları daha ziyade teolojik olduğundan ayrıntılarına inmeye gerek görmemekle birlikte, otoriteye karşı olan tutumları bizim için incelemeye değerdir. Phrygia'da yaklaşık 172'de¹⁷⁴ doğan Montanizm adını kurucusu Montanus'tan alır. Kybele rahibi olan Montanus¹⁷⁵ (Jer. *Ep.* 41.4) Mysia'da, Phrygia sınırına yakın Ardabou adlı bir köyde doğmuştu (Euseb. *Hist. eccl.* 5.16). Mezhep 4. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş ve takipçileri Kataphrygia'lılar olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda Montanus'un Kybele rahibi olduğu yönündeki iddialar ve mezhebin bazı uygulamaları (Goree 1980: 120 vd., 159 vd.), Montanizm'in Kybele kültüründen etkilendiğini düşündürmüştür.

¹⁷³ Sozomenos Constantinus'un Katolik Kilisesi'nin dışındaki herhangi bir kilisenin onun yerine koyulmasını ve bütün sapkın mezhepleri yasaklayan bir yasa çıkardığını ve daha sonraki Hristiyan imparatorların da yasayı uyguladıklarını söyler. Yasaya göre söz konusu mezheplerin kiliseleri yıkılacaktı. Ayrıca bu mezheplere mensup olanların evlerde toplanmaları yasaklanmış, tek toplantı yeri olarak kiliseler gösterilmiştir (Sozom. *Hist. eccl.* 2.32). *Codex Theodosianus* isim belirtmemekle birlikte, sapkın mezheplerin Katolik inancına bağlı insanların yararlandıkları ayrıcalıkları kullanmalarını yasaklar ve bunların mensuplarına çeşitli cezalar verileceğini bildirir (*CTh* 16.5.1); kişilerin halk arasında dinî konuları tartışması ve öğüt vermesi yasaktır (16.4.2); Katolik Kilisesi dışındaki kiliseler ve toplantı yerlerine "kilise" sıfatı ve yetkisi verilmeyecektir; Baba Oğul ve Kutsal Ruh'un birlikteliğini reddedenler, bunları ayrı varlıklar olarak kabul edenler (yani Montanistler gibi) "sapkınlıkla" suçlanacaktır (*CTh* 16.1.3); bütün sapkın mezhepler yasaklanmıştır; bunları savunanlar, fikirlerini halkla paylaşamaz.

¹⁷⁴ Epiphanius (Epiph. *Pan.* 48.1)'un verdiği tarih ile Eusebios'unki (Euseb. *Hist. eccl.* 5.16) uyuşmamakla birlikte, Marcus Aurelius'un 12. hükümdarlık yılını zikreden Eusebios daha güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Powell: 1975: 34).

¹⁷⁵ Eusebios Hieronimos Montanus'un Kybele rahibi olduğunu açıkça söylememekte, sadece "hadım" sıfatını kullanmaktadır. İskenderiyeli Didymos ise Montanus'un bir "tanrının" rahibi olduğunu belirtmektedir (Goree 1980: 91).

Kendisini peygamber olarak tanıtan Montanus'un ünü kısa zamanda yayılmıştır. Onun gibi kehanet yetenekleri bulunan Maximilla ve Prisca (ya da Prisca) adından iki kadın da katıldı (Euseb. *Hist. eccl.* 5.14). Bunlar Pepouza ismindeki bir köyün Yeni Kudüs olacağı kehanetinde bulundular ve burayı mezheplerinin merkezi yaptılar (Euseb. *Hist eccl.* 5.18). Hem Montanus hem de Prisca ve Maximilla Kilise tarafından yalancı peygamberler olarak ilan edilmiş ve kehanetleri geçersiz sayılmıştır (Farnell 2003). Montanus'un ölümünden sonra Prisca, ardından da Maximilla 179'a kadar peygamber olarak mezhebin başında bulunmuştur

Bu gizemli mezhep ölümden sonraki hayata odaklanmıştır ve şehitliğin şerefine özellikle vurgu yapılmaktadır. Dinî saflığa ancak çok sıkı oruçlarla ve pişmanlıkla, özgürlüğe ise günlük hayatın yüklerinden kurtularak ulaşılabilir. Montanizm'in doğuşu kurucusunun vafiz törenine kadar gitmektedir. Söylediğine göre bu esnada Kutsal Ruh içine dolmuştur. Baba Oğul'a "el verdiği" gibi Oğul da Kutsal Ruh'a el vermiştir ve Montanus'a göre İsa'nın vaat ettiği Ruhülkudüs yerine getirilmiştir. Buna bağlı olarak İsa'nın ikinci kez dirilişi ve dünya üzerinde bin yıl sürecek hükümdarlığını ilan edişine dair beklentilerin dile getirildiği görülmektedir. Prisca ve Maximilla Ruhülkudüs'ün kendilerine geldiğini iddia ediyorlardı (Hippol. *Haer.* 8.12). Doğal olarak bütün bunlar Montanizm'in kilise tarafından "sapkın mezhep" olarak nitelendirilmesine yetmişti. Whale Montanizmin sağlam temellere oturmadığını söylemekle birlikte (Whale 1934), Hippolytos Phrygia'lının Montanistlere ait birçok kitabın etkisinde kalarak, neyin doğru olduğunu soruşturmadan peşlerinden gittiklerini söylemektedir. Phrygia'lılar kanunlar ve İncil'den öğrediklerinde daha fazlasını Prisca ve Maximilla'dan öğrendiklerini ileri sürüyorlardı. Hippolytos'a göre, Montanizm Kilise gibi Tanrı'nın evrenin babası ve her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ediyorlardı, fakat oruç ve şölenlere yeni adetler getiriyorlardı. Aynı zamanda Novatianusçu olan Montanistler (Hippol. *Haer.* 8.12) gibi Baba'nın aslında Oğul olduğunu iddia ediyorlardı.

Montanizm hakkındaki en geniş ve birinci elden bilgileri hayatının bir döneminde kendisini bu mezhebe adayan Hristiyan filozof Tertullianus'a¹⁷⁶ borçluyuz. 197 civarında yazdığı eserlerinde (*Ad martyres*, *Ad nationes*, *Apologeticus*) paganların dinsizlik, büyü ve isyan suçlamalarına karşı Hristiyanlığı savunmuştur. Bunlar özellikle Roma geleneklerine ve kanunlarına eleştiriler içerir. Yazarın Phrygia kökenli bir mezhebin mensubu olarak, devletin kuralları ve geleneklerini algılayış tarzı ve bunlara karşı gösterdiği direnç, konumuzla yakından ilgilidir. *De corona militis*'te Tertullianus Hristiyan bir askerin inancı gereği sergilediği tavrı savunur. Söz konusu asker imparatorun ganimet dağıtma töreni sırasında diğerleri gibi defne yapraklı taç giymeyi Hristiyanlığa aykırı bularak reddetmiş ve bunun üzerine tutuklanmıştır. Bazıları bunun sadece bir "kıyafet sorunu" olduğunu ve askerin ölmek için "fazla acelecî" davrandığını söyleyerek eleştiride bulunmuştur. Tertullianus eleştiriler karşısında, Montanizm öğretisini kastederek, eleştiren kişilerin şehitliği öven "Yeni Kehanet"ten (yani Montanus'unkinden) haberdar olmadığını söyler (Tert. *Cor.* 1.1-4). Taç Romalı askerlere ait bir aksesuardır ve "dünyevi" bir uygulamadır; Tanrı halk şenliklerinde takılmasına veya lüks göstergesi olmasına izin vermemiştir (Tert. *Cor.* 9.3). Tertullianus daha da ileri giderek, ilk önce savaşın Hristiyanlar için uygun olup olmadığını tartışmak gerektiğini öne sürer. Tanrı "kılıçla yaşayan kılıçla ölür" dediğine göre, savaşmak doğru mudur? Bir Hristiyan kendisine gündüz zulüm yapanları gece korumalı mıdır? Tertullianus'un sunduğu seçeneklerden birisi, Hristiyanlığı kabul eden bir askerin orduyu terk etmesidir. Tacin kendisini de sorgulayan yazar, bunun aslında Apollon, Aphrodite ve Athena gibi pagan tanrılarında görülen bir aksesuar olduğunu söyler. İmparatorların, memurların, valilerin taktığı taçların statü göstergesi olduğunu ve hiçbir anlam ifade etmediğini ekler. *De idololatria* bazı açılardan *de corona militis*'e benzer. Bu eserde Tertullianus hangi davranış ve hareketlerin putperestliğe girdiğini tartışır. Örneğin imparator adına yapılan şenlikler, zafer alayları ve buna benzer faaliyetlere Hristiyanların katılmamasını önerir (Tert. *Idol.* 15). Tanrı suretleri ve benzer işlerle uğraşan heykeltıraş, ressam vb. zanaatkarların bunları bırakması gerekmektedir (Tert. *Idol.* 6, 8). Tertullianus'un yazılarında sert bir üslup kullandığı dikkat çeker. Bazı imparatorluk simgelerine –mesela erguvan rengi kaftanlar ve kıyafetler ya da taç- putperestlik işaretleri olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Bu

¹⁷⁶ Tertullianus'un savunduğu görüşlerin mezhebin ilk evresine ait olduğu, bu dönemde Montanizmin Kataphrygia'luların mezhebi olarak bilindiğini savunan Powell'e göre, mezhebin ilk ve geç dönemleri arasında önemli farklar bulunmaktadır (Powell 1975).

itirazların temelde dinî nitelikli olduğunu, doğrudan monarşi rejimine yönelmediğini söyleyebiliriz

Tertullianus pasif direniş yanlısı gibi görünmektedir: Hristiyanların pagana ayinlerine katılmamasını, askerlikten ayrılmalarını, Hristiyan zanaatkârların putperest eserler yapmaktan kaçınmasını vb. önerir. Montanizm müritlerini Roma'ya ya da diğer Hristiyanlara şiddet uygulamaya teşvik etmemektedir; savundukları görüşler Hristiyan doktrini ile ilgilidir (Goree 1980: 109 vdd.). Bunun tek istisnası, belki de Maximilla'nın savaş ve anarşinin hüküm süreceğine dair kehanetleridir (Euseb. *Hist. Eccl.* 5.16.18). Kilise bu kehanetlerin Roma'nın dikkatini çekeceğinden ve Hristiyanlara karşı daha sert davranacağından endişe etmesi mümkündür (Goree 1980: 101). Endişelerinde haklı olabilirdi, zira Montanizm Anadolu'da geniş bir kitleyi kendisine çekmeyi başarmıştır. Kuzey Phrygia'daki Tembris Vadisi'nde Montanistlere ait 249-279 arasında tarihlenen çok sayıda önemli mezar yazıtı bulunmuştur¹⁷⁷. Tertullianus'un yazılarından da anlaşılacağı gibi Montanizm Hristiyanlık ve dünyevî kurumlar -ki bu durumda imparatorluk kurumları- arasında kesin bir ayrım yapan kesimlerde ilgiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla, böyle bir doktrine sahip bir mezhebin kırsal alanlarda kabul görmesi doğaldır. Phrygia'nın Montanizm'in doğduğu yer olması tesadüf değildir. Kırsal kesimin inançlarında tutucu davrandıkları gerçeğini göz önüne alırsak, Montanistlerin imparatorluk ile olan ilişkilerinde en azından dünya görüşü bağlamında büyük farklılıklar olmasını bekleyebiliriz. Bu sebepten dolayı Montanizm imparatorluğun şehirler ile kurduğu işbirliğine dayalı yönetim modelini tehdit eden bir oluşumdu¹⁷⁸. Sozomenos Constantinus faaliyetlerini ve toplanmalarını yasakladığı, kiliselerinin yıkılmasını emrettiği mezhepler arasında "Phrygia'lılarınki" olarak adlandırdığı Montanizmi de saymaktadır (Sozom. *Hist. Eccl.* 2.32) Ancak yazdıklarına bakılırsa,

¹⁷⁷ Calder 1930'da, bölgede Montanistlere ait çeşitli yazıtlar bulmuştur. (Calder 1931) Calder yazıtlar ışığında Pepouza'yı Bekilli'ye yerleştirmişti. Bölgede bulunmuş 280-301 arasına tarihlenen yazıtların %80'i Hristiyanlara aittir (Mitchell 1993: 59).

¹⁷⁸ Bu arada, Marcus Aurelius'un saltanatında Hristiyanların artık toplum içinde ayırt edilebilir bir topluluk olmasına rağmen, Roma'nın bu mezhebe kayıtsız kaldığına dikkat çeken Hirschmann, Montanistlerin imparatorluktan herhangi bir müdahale ile karşılaşmamalarını bir dini meslek birliği gibi örgütlenmelerine ve kendilerini Roma'ya karşı bu şekilde lanse etmelerine bağlamaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere mezhep için para toplayan, hediyeler kabul eden, Montanus'un öğretilerini yaydıkları için maaş bağlanan kişilerin varlığı ile kaynaklarda "mali işler sorunlusu" ve "gelir müfettişi" gibi görevlilerden söz edilmesi, mezhebin bir *collegium* gibi yapılandığını düşündürmektedir. Hatta Eusebios faizle borç verildiğini bile söylemektedir. Kısacası Montanistler Roma'nın dinî birliklere tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanarak Hristiyan inançlarına bir anlamda kılıf hazırlamışlardır (Hirschmann 2006).

Constantinus zamanında Montanistlerin sayısı oldukça azalmıştı. *Codex Theodosianus*'un 383'e ait bir karnamesinde bazı sapkın mezheplerin ismini zikretmesine rağmen (*CTh* 16.5.11) bunların arasında ne Montanizm ne de Phrygia'lılar geçmemektedir. Fakat 407'ya tarihlenen bir diğerinde (*CTh* 16.5.40.1-6), Montanizm müritlerinin mallarına el konulacağı, mirastan yoksun bırakılacağı, ticari faaliyetleri resmen tanınmayacağını ve vasiyetlerinin geçerli sayılmayacağı belirtilmektedir. Ayrıca şehirlerden sürülmeleri, toplanmalarına izin verilmemesi ve buna göz yuman arazi sahiplerinin cezalandırılması, Montanizmle ilgili yazılı eserlerin yakılması istenmekte, kamu görevlerine kabul edilmeyecekleri bildirilmektedir (16.5.34, 42). Ruban sınıfı kurmaları yasaklanmış, kilise binalarının Katolik Kilisesi'ne geçmesine karar verilmiştir (16.5.57). Nihayet Iustinianus döneminde (yakl. 565), Ephesos'lu Ioannes yanına aldığı kuvvetlerle Pepouza'ya gelmiş, kiliseyi içindekilerle birlikte (Montanus ile kâhinlerin kemikleri ve kitaplar) ateşe vermiştir (Procop. *HA* 11.23).

Montanizm doğuşu ile Phrygia'nın Kybele gibi çok eski kültlere ev sahipliği yapmış olması arasında bağ kurulmakla birlikte (Schepelern 1929), sosyolojik ve ekonomik sebepleri göz ardı etmemek gerekir. Köy topluluklarının tipik yerleşim biçimi olduğu bir bölgenin tutucu olması gayet normal sayılabilir. Bu yüzden 2. ve 3. yüzyıllarda Yahudiliğin ve Hristiyanlığın bölgede kendine sağlam bir yer edinmesine şaşırılmamalıdır. Montanizm'in burada tutunması yine aynı sebeplerden ötürü olmuştur. Aslında imparatorlukta diğer eyaletler gibi (mesela Asia) doğrudan bir temas içinde bulunmayan kırsal kesimde köklü bir dinî geçmiş, sanat ve dilin bileşimi, Hristiyanlığa ters gelen bazı uygulamaların doğmasına yol açmış olabilir (MacMullen 1992²: 208). MacMullen Montanizm'in ortaya çıkışında Hellen ve Roma kültürüne ya da Kilise'ye karşı düşmanlığın veya milliyetçiliğin rol oynamadığını düşünmektedir. Tek sebep, mezhebin yayıldığı alanın izole bir konuma sahip olmasıdır. İzolasyon Montanizm'in burada kendisini engelleyen ciddi bir güç olmaksızın kolayca yayılmasına imkân tanımıştır. Nitekim Calder bölgede yaptığı araştırmalar sonucunda, Montanistlere ait yazıtların Phrygia'nın kuzeyinde yoğunlaştığını saptamış ve mezhebin kırsal alanda daha yaygın olduğunu ileri sürmüştür (Calder 1923: 64-65). Tertullianus Montanizmin etrafına birçok sihirbaz, şarlatan, astrolog ve filozof topladığını söylemekle birlikte, takipçilerin çoğu muhtemelen kırsal kesimdeki halktı. Bu insanların fakir olması bir avantajdı: Apollonios adlı Hristiyan bir yazarın sözlerini aktaran Eusebios, Montanus'un emrindeki para tahsildarları aracılığıyla insanlardan

bağış adı altında hediyeler topladığını ve bu kişilerin aynı zamanda kendi öğretisini destekleyenlere, yani kırsal kesimdeki halka maaş bağladığını yazar (*Hist. eccl.* 5. 18). Nitekim, Aleksandros adında, kendini şehit olarak tanıtan biri, Ephesos *proconsulu* tarafından hırsızlık suçuyla mahkemeye çıkarılmıştır (Euseb. *Hist. eccl.* 5. 18). Montanizm imparatorluğun refah ve barış yıllarının yavaş yavaş kaybolmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkmıştı. Bu tip hareketlerin kriz dönemlerine rastlaması tesadüf değildir. Doğal olarak insanlar kendilerini sorunlardan kurtarmayı vaat eden kişilerin ve inançların etrafında toplanmayı seçmişlerdir. Bu hareketlerin baskıyı üzerlerinde en çok hisseden kırsal kesimlerde görülmesi normaldir.

Pontos Markion adlı bir rahibin kurduğu bir mezhebe de ev sahipliği yapmıştır. Sinope’de başrahip olarak görev yapan Markion (yakl. 110-160), öğretisi yüzünden Katolik kilisesinin ilk “kâfirlerinden” biri ilan edilmişti. Ona göre, Yeni Ahit’in Eski Ahit’teki dogmalardan ve inançlardan temizlenerek saflaştırılması gerekiyordu. Bunun için Eski Ahit’in Tanrı yerine madde dünyasını yaratan başka bir yaratıcı tarafından gönderildiğini ileri sürdü. Bu “yaratıcı” (*demiurgos*) gerçek tanrının altında bulunan ve yeryüzünü yaratan, ancak özünde “şeytanın” kaynağı olan bir tanrıydı. İsa’nın bedenine giren ise Markion’un “İyi Tanrı” olarak nitelendirdiği gerçek tanrı, yani Hristiyan tanrısıydı. Sonunda Kilise tarafından afroz edilen ve Anadolu’ya geri dönen Markion, burada kendi kilise örgütünü kurdu. Markion’un doktrininden ziyade, Tertullianus’un mezhebin neden Karadeniz’de doğduğuna dair getirdiği yorum ilginçtir:

“(Karadeniz) bizim daha uygar sularımızdan barbar karakteri yüzünden ayrılır. Burada en vahşi milletler oturur, buna oturmak denilebilirse eğer; hayatları araba üzerinde geçer. Belli bir meskenleri yoktur; hayatlarında bir uygarlık izine rastlanmaz. Arzularını sınır koymadan yaşarlar ve bunları yaparken de çoğunlukla çıplaktırlar... Ana babalarının cansız bedenlerini koyunları ile birlikte parçalayıp şölenlerde yerler... İkliminde de aynı şiddet görülür. Ancak Pontos’ta hiçbir şey Markion’un orada doğmuş olması gerçeğinden daha insanlık dışı ve üzüntü verici değildir... Ey Karadeniz! Hristiyanlardan ziyade filozoflara yarayan bir canavar yarattın. Zira Diogenes gündüz elinde fenerle adam bulmak için ortalıkta dolaşırdı, Markion ise inanç ışığını söndürdü ve bulduğu Tanrı’yı da kaybetti.”

(Tert. *Marc.* 1.1.2)

Tertullianus şüphesiz Pontos halkları hakkında abartılı cümleler kurmuştur, ancak pasajın genelinden çıkaracağımız bir sonuç yine de vardır. Bölge konum itibarıyla Anadolu'nun nispeten daha gelişmiş ve uygar merkezlerine uzak kalmaktadır ve Markion'un burada bir kilise örgütünü kurabilmesi ve ciddi bir kitlenin başrahibi olması, bölge halkının izole konumuna, dolayısıyla bu konulardaki cehaletlerine verilebilir. Diğer taraftan, Epiphanius Markion'un düalizm (ikilik) fikrini, evrende karşıt olguların (sıcak-soğuk, yaş-kuru) varlığını benimseyen Empedokles'in öğretisi ile ilişkilendirdiğinden (Hipp. *Haer.* 7.17-18), bazı paganların da Markion'un söylediklerinden etkilenip ona katılmalarını bekleyebiliriz. Markionizmde Yahudiliğin aşağılanması hatta reddedilmesine varan iddiaların yer alması, bizi aynı zamanda bölgede Yahudi düşmanlığının varlığını sorgulamaya itmektedir.

Montanizm ve Markionizme göre daha geniş bir coğrafya da karşılaştığımız Müstenkifler (ya da Çekimseler; *egkratetai*), mezhepten ziyade bir tarikat veya özellikle Gnostiklere ve bazı diğer mezheplere özgü belli ilkeleri benimseyen bir eğilimdir. Böyle adlandırılmalarının nedeni, şarap, hayvanlardan elde edilen gıdalar ve evlilikten kaçınmalarıdır. Belli hayvanlardan uzak durma Hristiyanlıktan önce Pythagorasçılık ve Essenilerde görülür. Daha önce İncil'de (NT 1 *Ti* 4.1-5) evlenmekten ve Müstenkifler bir Hristiyan tarikatı olarak ilk kez onları Saturninus ve Markion ile ilişkilendiren Irenaeus'ta karşımıza çıkar (Ir. *Adv. Haer.* 1.28). Theodosius 382'deki kararnameyi, aslında Manişeyist olan bütün Müstenkiflerin ölüm cezasına çarptırılmasını emretmiştir. Sozomenos Iulianus döneminde (360-363) Ankyra'da Busiris adlı bir Müstenkifin vali tarafından yakalandığını ve paganlarla alay ettiği için onu cezalandırdığını aktarır. Kendisine yapılan işkencelere rağmen boyun eğmemiş ve Theodosius'un saltanatı (379-395) sırasında tövbe ederek Katolik Kilisesi'ne katılmıştır (*Hist. eccl.* 5.11).

Panarion'da geçen Anadolu kökenli diğer "sapkın" mezheplere de burada kısaca değinmeyi uygun görüyoruz:

Theodosiuscuların kurucusu, anlaşılacağı gibi Byzantion'lu bir deri satıcısı olan Theodotus tarafından kurulmuştur. Tertullianus'ta "Kralcılar" olarak geçen bu grup, bütün

Hristiyanların Tanrı'nın birliğini (*monarkhia*) temel doktrin olarak kabul etmesini savunur ve dolayısıyla Teslis'i reddederler. İnkâr ettiği İsa'nın aslında Tanrı değil sadece bir insan olduğunu öne sürmüştü; bu yüzden de afroz edilmişti (Euseb. *Hist. eccl.* 5.28). Onun takipçilerinden olan adaşı banker Theodotos, kendisini afroz eden papa Victorius ölünce günah çıkartan Natalius adlı bir papazı 150 *denarius* maaşla sahte papa ilan etti (Euseb. *Hist. eccl.* 5.28). Ciddi bir kitleye sahip olmayan mezhep, 3. yüzyılın ortalarında gücünü yitirmiş ve kaybolmuştur.

Smyrna'lı Noetos'un kurduğu mezhep kendi adıyla anılır ve 230 civarında Asia Kilisesi papazı olarak görev yapmıştır (Hippol. *Noet.* 1). Ona göre, İsa Baba, üstelik kendisi de Musa'ydı. Bu iddiaları yüzünden Kilise'den atılan Noetus, Roma'ya yerleşmiş ve geniş bir kitleyi kendisine çekmiştir. Fikirleri çağdaşı olan Hippolytos'un onun fikirlerini çürütmek için yazdığı eserden bilinmektedir.

Marcelluşular, adlarını Ankyra piskoposu Marcellus (?-yakl. 374)'tan almaktadır. Marcellus Ariuşuluğa şiddetli biçimde karşı çıkmış ve mücadele için onun tam karşıtı olan Sabellianizmi savunmuştur. Bu yüzden birkaç kez kınanmış ve görevinden alınmıştır. Yaşamının son yıllarında Ankyra'ya geri dönmüştür. Marcellus Teslis'in geçici bir takdir-i ilahi olduğunu ileri sürmekte ve Tanrı'nın aslında tek bir varlık olduğunu iddia etmekteydi. Evrenin yaratılışı esnasında *logos* Baba'dan çıkarak yeryüzünde Tanrı'nın işlerinin temsilcisi olmuş ve İsa'da vücut bulmuştur; bu yüzden İsa Tanrı'nın suretidir. Kutsal Ruh ise Baba ve İsa arasında gidip gelmektedir. Evrenin sonu geldiğinde İsa Baba'ya dönecek ve yeniden tek varlık olacaklardır. Marcellus 336'da Constantinopolis'te yapılan konsilde görevinden azledilmiştir. Ancak 343'teki Serdica Konsili kitabının incelemiş ve sapkınlık içermediğini ilan etmiştir. Görevine iade edilmesine rağmen Ankyra'lılar kendisine direnmiştir. 359'da Birinci Constantinopolis Konsili Marcelluşuları kınamış fakat Marcellus'u muaf tutmuştur.

Aeriosçuluğun kurucusu Pontos'lu Aerios, Sebaste piskoposu (355) tarafından şehrin hastanesine papaz olarak atanmıştır. İki arasında çıkan anlaşmazlığın ardından, Aerios yeni bir doktrin geliştirmeye başlamış ve papaz ya da rahipleri sıradan insanlardan ayıran hiçbir dinî

özellik olmadığını, Paskalya Yortusu'nun Yahudi hurafesinden çıktığını ve ölümler için dua etmenin bir yarar sağlamayacağını savunmuştur. Bir süre Sebaste'de birçok taraftar toplamış ancak doktrinlerini yayamadığı için giderek yozlaşmıştır.

Ariusçuluğun uç tarikatlarından biri olan Eunomosizm'in kurucusu Kilikia'lı Aetios'tur. 350-381 arasında doğudaki kiliselerde etkin olan mezhep, 5. yüzyılın ortalarından sonra kaybolmuştur. Bilindiği gibi Arius'un öğretileri 325'teki İznik Konsili tarafından sapkınlık olarak ilan edildikten sonra, daha cüretkâr biçimde ifade eden, imparatorluk otoritesine karşı daha sert ve diplomatik olmaktan uzak yeni bir Ariusçuluk okulu doğmuştur. 350'de diyakoz olarak Antiokheia'da görevlendirilen Aetios'a göre, Oğul'un özü ve her şeyi Baba'dan farklıdır. Yani Kilise'nin "birlik" olgusuna karşı "aykırılık" savunuyorlardı. Ancak radikal düşünceleri yüzünden Ankyra'daki "Yarı-Ariusçular" tarafından lanetlendiler ve liderleri de kısa süreliğine Pepouza'ya sürgüne gönderildi. Iulianus dönmesine izin verdi (361-363). Aetios 370'de öldü. Bu sırada onun takipçilerinden olan Eunomios Kyzikos Ortodoks piskoposluğunun başına geldi. Ancak görevinden alınarak sürgüne yollandı. Bundan sonra kendi tarikatını kuran Eunomios'un öğretisi 362'de Antiokheia'da yapılan kilise meclisinde açıkça tartışıldı. 370 Eunomios'un ölümüyle kendi adıyla anılan tarikatı da gerileme dönemine girdi.

Özellikle Kappadokia, Bithynia ve Pontos'ta tarafta bulan Hypsistosçular olarak bilinen mezhep temelde tektanrıci olup, "en yüksek" tanrıyı kabul etmekteydiler. Yaklaşık 200-400 arasında gelişen Hypsistosçuluk ilk kez babası bu mezhebe bağlı olan Nazianzos'lu Gregorios (*Orat.* 18.59) ve Nyssa'lı Gregorios (*Gr. Nys. Eunom.* 2)'ta geçer (yakl. 374). Hypsistos, belki de Yahudi, Hristiyan ve pagan inançlarının bir sentezini yansıtmaktadır. Hypsistosçular pagan geleneklerine ve tanrı tasavvurlarına karşıydılar. Diğer taraftan tek bir Yaratıcı'nın varlığını kabul etmekle birlikte, Hristiyanların aksine "Baba" sıfatını reddediyorlardı.

Yukarıda sayılan mezheplere katılanlar ve mezheplerin sosyal yapıları hakkında bildiklerimiz oldukça kısıtlıdır. Elimizdeki kaynaklar genellikle bunları onaylamayanlar tarafından yazılmıştır. Prokopios Iustinianus'un Montanistlere karşı giriştiği seferden

bahsederken bunların çiftçi olduklarını belirtmektedir. Montanistler kaçmaktansa kendilerini kutsal alanlarına kapatıp ateşe vermişlerdir (Procop. *HA* 11.21). Ephesos Konsili kararları içinde, Lydia'daki Philadelphia'dan "On dörtler" ve Novatiosçuların bulunduğu bir grubun mezheplerinden ayrıldığına dair belge yer alır. 24 kişinin içinde sadece dördü köylüdür; diğerleri şehirdendir ve yarısı okuma-yazma bilmemektedir. Bununla birlikte aralarında avukat ve şehir meclisi üyesi vardır (Jones 1973²: 955). Sokrates'e göre mezhebin katı kurallarını kabul etmelerinin sebebi, yaşadıkları tutucu hayattır; ne tiyatrolara ne de at yarışlarına gitmekte veya tiksindirici cinsel arzulara kapılmaktadırlar (Soc. *Hist. eccl.* 4.28). Bu kişilerin manipüle edilmesi her zaman daha kolay oluyordu kuşkusuz.

Görüldüğü gibi, birkaçı hariç bu mezhepler imparatorluktan ziyade Kilise ile anlaşmazlık yaşamıştır. Daha doğrusu sapkın mezhepler hakkında yazan kaynaklarımız¹⁷⁹ bize madalyonun bu tarafını yansıtmaktadır. Buraya kadar yazılanlara bakarak, Kilise ve sapkın mezhepler arasındaki anlaşmazlıkların daha ziyade din felsefesi çerçevesinde tartışıldığı düşünülebilir, ancak durum görüldüğü gibi değildir. 4. yüzyılda piskoposlar mezhepler arası çatışmalarda sıklıkla Senato'ya aldırma yapıp memurları, askerleri, gardiyanları, işkencecileri yanlarına alıyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren piskoposların Senato'yu tamamen bir kenara bırakarak keşişleri, alt düzey ruhbanları, mezar kazıcılarını, hastane görevlilerini, dilencileri ve yerel kilisenin hamiliğindeki diğer grupları kullandıkları görülmektedir. Bunlar tiran olarak adlandırılmış ve böylece iktidarı zorla ele geçiren zorba imparatorlara benzetilmişlerdir (Giddes 2005: 219)

Constantinus ve oğullarının saltanatında görülen dinî çatışmaların büyük bir bölümü piskoposluk seçimleri ve mezhepler ile ilgilidir (Hahn 2004: 276). Ariusçular ve Gnostikler gibi büyük sapkın mezheplerin mensupları, Kilise'nin giderek güç kazandığı Hristiyan imparatorlar döneminde iktidar avantajlarını da kullanarak çatışmalara yol açmışlardır ve birçoğunda

¹⁷⁹ Antik kaynakların dışında, Anadolu'daki mezheplerin yazıtlardaki varlığı şaşırtıcı derecede azdır. Calder'in 1923'teki incelemesinde özellikle Novatianus mezhebine daha sık rastlanmaktadır ve çoğu da Phrygia'dan gelmektedir. Calder birçok mezhebin ortaya çıktığı Anadolu'da yazıtların sessiz kalmasını, erken dönemde Hristiyanların mensup oldukları kiliselerin mezarlıklarına gömülmeleri ile açıklamıştır. Dolayısıyla mensup olduğu mezhep kilisesinin mezarlığında yatmak yeterli bir göstergedydi (Calder 1923).

piskoposların önemli bir rol oynadığı fark edilir. Piskoposlar ve diğer din görevlileri bölgelerinde ve şehirlerde sosyal açıdan anahtar rol üstlenen, bir anlamda şehir meclislerinin yerine sorunları çözen anahtar figürler hâline gelmiştir. Hristiyan inancı çerçevesinde piskoposların cemaatlerinin “çobanı” olması, bu kişilerin dullar, öksüz ve yetimler, özürülüler, yoksullar vb. gruplar gelen kayıtsız şartsız destekle olayları kolayca yönlendirilebilmelerini sağlamıştır. Bazılarının manevi dini lider konuma yükselmesi de önemli bir etkidir. Ioannes Khrysostomos’un, Paulinus’un ya da Melitius’un taraftarları, piskoposların adıyla anılan “mezheplere” bölünerek çatışmaya devam etmişlerdir. Bunların hiçbiri Hristiyanlığa farklı yorum getirmiyor, sadece lidere gönül verenlerden dolayı varlıklarını sürdürüyorlardı (Hahn 2004: 284). Bu arada Hristiyanların çatışmalardaki üstünlüğü kısmen pagan direnişin dağınık ve zayıf direnişin kaynaklandığını da belirtmek gerekir (Hahn 2004: 278-279).

391’de İskenderiye piskoposu Theophilos, imparatorun izniyle Dionysos Tapınağı’nın kutsallığını bozmuş ve kiliseye çevirmiş, üstelik kült nesnelere halkın önünde tahrip etmiştir. Öfkeye kapılan paganlar Hristiyanlara saldırmışlardır. Serapis Tapınağı’nı kale hâline getirerek yakaladıkları Hristiyanları işkenceyle öldürmüşlerdir. Vali ise ancak olaylar doruğa çıktıktan sonra müdahale etmiş ve sadece imparatora rapor yazmakla yetinmiştir (Sozom. *Hist. Eccl.* 7.15). Şehir başka benzer şiddet olaylarına da sahne olmuştur (Gregory 1983: 147-150). Anadolu’da çıkan olaylar İskenderiye’de yaşananlardan aşağı kalmamaktadır. 342-346 ve 351-360 arasında Constantinopolis başpiskoposu olan Makedonios, Novatianosçuların kilisesini şehrin uzak kasabalarında birine taşıtmıştı. Paphlagonia’daki Mantineion şehrinde Novatianusçuların Kilise taraftarlarınca şehirden sürülemeyecek kadar çok olduğunu görünce, II. Constantius’un izniyle bölgeye asker göndermiş, fakat Ariusçu Paphlagonia’lılar ellerine geçirdikleri el baltaları, oraklar vb. ile karşı koyunca iki taraf da büyük kayıplar vermişti (Soc. *Hist. eccl.* 2. 38). Bithynia’da rahipler cemaatlerini Ophis mezhebi taraftarlarına saldırmak için yönlendirmişlerdir (*Praedest.* 1.17) Hristiyan ya da farklı mezheplere bağlı kişilerin oluşturduğu meslek birliklerinin arasındaki çatışmalardan yukarıda bahsetmiştik. Öte yandan, bazıları mezhep kavgaları yüzünden müritleri ile birlikte inzivaya çekilmeyi yeğlemiştir. Örneğin Sebaste piskoposluğu için Eustathios ile rekabet eden Aerius, piskoposluğun mal varlığını nasıl kullanması gerektiği konusunda Eustathios ile anlaşmazlığa düşmüştü. Kilisenin servetini bütünüyle fakirlere harcamasını savunan Aerius, çevredeki şehirlerden topladığı kadın ve erkeklerle birlikte Pontos’un

doğusundaki dağlara ve ormanlık alanlara çekilmişti (Epiph. *Pan.* 75.1-3). Glycerius adlı bir başkası, bir grup bakire genç kız ile birlikte dağlara çekilmiş ve daha sonra dönerek bir festivali yarıda kesmişlerdir (Basil. *Ep.* 169-171). Constantinopolis piskoposu Flavianus ile İskenderiye piskoposu Dioskoros arasında çıkan çatışma iyi bir örnektir (Gregory 1983: 152-153): Flavianus 448'de Constantinopolis'te yerel bir konsil toplayarak manastır lideri Eutykhes'in öğretisini kınamıştı. Eutykhes'i destekleyen Dioskoros, bir kısmı imparator tarafından emrine verilmiş askerler, Mısırlı rahipler ve manastır hastanesindeki görevlilerden meydana gelen bir "orduyla" Ephesos'ta ortaya çıkmış ve şehrin piskoposu Stephenos'un desteğini zorla almışlardı. Sonunda Constantinopolis konsilinde kaçınılmaz olarak kargaşa çıkmış ve Flavianus ölmüştür. Çok daha ilginç bir başka olay yine Constantinopolis'te 512'de vuku bulmuştur. İmparator Anastasius "Kutsal Tanrım, Güçlü olan, ölümsüz olan. Bize merhamet göster" olarak bilinen duaya "bizim için kendini feda eden" ifadesini eklemeyi önermiş, böylece İsa'nın Tanrı'nın uğruna çektiği acıların vurgulanmasını amaçlamıştı. Ancak bu ifade çoğu Kalkhedon Konsili'nin kararlarını kabul eden Constantinopolis'liler tarafından reddedilmiş ve sonuçta çıkan kargaşada şehrin bazı kısımları ateşe verilmiş, Syria'lı rahiplerden birisinin kafası kesilerek direğe geçilmişti (Evagr. *Hist. Eccl.* 3.44). Sonunda Anastasius hipodromda halkın karşısına çıkarak bir konuşma yapmış ve geri adım atmak zorunda kalmıştı. Hepsini burada nakletmeye gerek yoktur, ancak İskenderiye'deki ve Anadolu'daki çeşitli örnekler, şehirlerdeki piskoposların ne kadar etkili kişiler olduklarını, hatta bazen devlet otoritelerinin bile üstüne çıkabildiklerini göstermektedir.

Şiddet sadece piskoposlar ve cemaatleri ile sınırlı kalmamıştır. Her şeyden elini eteğini çekmiş, şehirden şehre gezerek gezici işçi gibi çalışan keşişlerin çıkardıkları kargaşa ve şiddet olayları bazen haydutlukla bir tutulmuştur (Giddes 2005: 208-250) ve sonunda devletin çeşitli

önlemler alması gerekmiştir¹⁸⁰. Doğal olarak Anadolu'da da bu tip olaylar kendini göstermiştir. Ioannes Khrysostomos 404'te Constantinopolis'ten sürgün edildiği sırada halk keşişlere karşı büyük bir katliama girişmiştir:

“Şehir kargaşa içindeyken, Hristiyan kilisesi keşiş denenler tarafından ele geçirildi. Bu adamlar kanuni evliliği reddederler ve şehirler ile köylerdeki bekar erkeklerin gittiği kalabalık kulüplere katılırlar; savaş ya da devletin başka işler için yararsızdırlar. Üstelik o zamandan bu zamana, fakirlere dağıtacağız diye arazilerin büyük bölümünü almışlar ve herkesi dilenci konumuna düşürmüşlerdir. Bu adamlar kiliseleri ele geçirdiler ve insanların günlük ibadetlerini yapmalarını engellediler. Bu durum halkı ve keşişlerin küstahlıkları yüzünden burunlarını sürtmesini isteyen askerlerin öfkeleniyordu. İşaret verilince ortaya çıkarak bütün keşişleri öldürdüler; kiliseleri cesetle doldurdular. Kaçanların peşinde düşüldü ve koyu kıyafet giyen herkesin canına kıyıldı.”

(Zos 5.23)

Keşişlere karşı nefret besleyenlerin kimlikleri ve bağları belli değildir. Khrysostomos'un sürgün için yola çıkmasından kısa süre sonra, piskoposun lehine yapılan tezahüratlardan dolayı endişelenen imparatoriçe Eudoksia, Khrysostomos'un geri getirilmesi için emir vermiştir. Keşişler piskoposun döneceğini öğrenince, Hagia Sophia'yı işgal etmişler ve ibadetleri engellemişlerdir. Bu sırada Khrysostomos'un taraftarları işe karışmış ve imparatoriçenin askerleriyle birlikte keşişleri kılıçtan geçirmişlerdir (Gaddis 2005: 223-224). Bu, Khrysostomos'un keşişlerle ilgili Anadolu'daki tek tecrübesi değildir. Sürgün için Kappadokia Kaisareia'sına geldiğinde,

¹⁸⁰ Keşişlerin aşırı sofü, kapalı yaşamlarını ve manastır hayatını düzenlemeye yönelik ilk adımlar Valens'in saltanatında, 470'de atılmıştır. İmparator manastırlarda inzivaya çekilmiş görüntüsü altında şehir hizmetlerinden kaçan “ayaklık düşkünü sofuların” bulunmasını emretmiştir. Yine Valens, 375'te keşişlerin yakalanarak orduya alınmasını istemiştir. I. Theodosius çevresi keşişlere ve manastır hayatına daha ılımlı yaklaşmışlardır. Keşişlerin şehir hayatına entegre olmalarını istemek yerine, münzevi yaşam için cesaretlendirilmişlerdir. Bunun sebebi, muhtemelen bazı başıboş keşişlerin izole yaşamlarını terk ederek şehirlerde devlet işlerine karışmalarını engellemektir. Keşişleri şehir hayatından uzaklaştırma çabaları işe yaramayınca, 398'de yayınlanan bir karamameyle, hukuki işlere karışan keşişlerin aşırılıklarından piskoposların sorumlu tutulacağı ilan edilmiş, fakat aynı zamanda, gerekli görüldüğü takdirde keşişler arasında rahipliğe atamalar yapılabileceği bildirilmiştir. Bütün bu önlemler hem imparatorluğun hem de Kilise'nin keşişlerin yerleşmiş düzene karşı oluşturdukları tehdit yüzünden alınmıştır (Gaddis 2005: 231 vdd.)

“Birdenbire bir keşiş gürhuyla karşı karşıya geldim. Bizim bulunduğumuz eve geldiler ve bizi şiddet kullanmakla tehdit ettiler. Ne Isauria’lıların korkusu ne sürekli beni rahatsız eden hastalığım ne de herhangi bir şey onların daha mantıklı olmasını sağladı. Sıkıştırmaya devam ettiler ve öyle bir öfkeyle hareket ediyorlardı ki, askerleri bile korkuttular. Onları saldırmakla tehdit ediyorlar ve ne kadar çok askeri dövdüklerini övünerek söylüyorlardı. Bunları duyan askerler, ‘Isauria’lıların eline düşsek bile bizi bu vahşi hayvanlardan koru’ diyerek benim yanına sığındılar.”

(John Chr. *Ep. Olymp.* 14.3)

Vali müdahale etmekte yetersiz kalmış ve nihayetinde olayların yerel piskopos Phraretrios tarafından çıkarıldığı anlaşılmıştır. Khrysostomos’un bunları anlatırken sürekli Isauria’lılara gönderme yapması, keşişlerin ne kadar vahşi olduklarını vurgulamak amacını taşımaktadır.

Uzun baskı yılları boyunca Hristiyanlar çok sayıda şehit vermiştir¹⁸¹. Yunanca *martustan* gelen şehit kelimesi aslında bir konu hakkında kişisel gözlemlere dayalı bilgisi olan kişiler için kullanılmaktadır. Bu bağlamda İncil İsa’nın yaşamına ve öğrettiklerine şahit olan Havariler ve diğerleri kelimenin kapsamına girmektedir. Bu kişilerin şahitliği onları aynı zamanda şehitlik mertebesine de yükseltmektedir. Onlar şahit olduklarını reddetmeleri için zulüm görmüştür. İsa’yı görmemiş, fakat onun öğretisine ve kilisesine bağlı olanlar da aynı sıfatla adlandırılmıştır. Ölüm cezasına çarptırılmamalarına rağmen, maruz kaldıkları zulüm ve hapis cezaları ile ölüme hazır olduklarını gösterenler şehit olarak anılmamakta, onun yerine “ıkrar edenler” sıfatı kullanılmaktadır. Kilise sırf şehit olmak için ölüme gidilmesini onaylamıyordu. Fakat Tertullianus Asia valisi Arrius Antoninus’un yaptığı zulüm karşısında Hristiyanların kendi istekleriyle ölmelerini onaylamaktadır (Tert. *Ad Scap.* 5). Smyrna’da yaşayan Quintus adlı bir Phrygia’lı çevresindekileri Hristiyan olduklarını açıklamak konusunda ikna etmiş, fakat bu aşırı hevesli hareketinden dolayı ölümünde hemen önce Hristiyanlıktan çıkarılmıştı (*Mart. Pol* 4). 306’da İspanya’da yapılan Elvira Konsili’nde Hristiyanların heykelleri tahrip etmesi yasaklanmış

¹⁸¹ Sapkın mezhep mensupları Hristiyanlık uğruna ölseler bile genellikle şehit olarak kabul edilmemişlerdir (Cyp. *Unit.* 1.14; August. *Ep.* 173; Euseb. *Hist. eccl.* 5.21).

ve böyle bir hareket yüzünden ölüm cezasına çarptırılanların şehit olarak tanınmayacakları karara bağlanmıştır. Ancak örneğin, Galerius'un Hristiyanların yakalanmasını emreden kararını yırtan Nikomedia'lı bir Hristiyan'ın öldürülmesinden sonra şehit olması (Euseb. *Hist. eccl.* 8. 5), Lactantius tarafından pek eleştirilmemiştir (*de mort. Pers.* 13).

Dinî rollerinin yanı sıra, şehitler Roma'nın devlet idaresi hakkında önemli bilgiler sağlarlar: Adalet mekanizmasını kurbanın bakış açısından inceleyebilmek gibi nadir bir fırsat sunarlar (Potter 1993: 53). Şehitler üzerine bilgi veren kaynaklara bakıldığında, şehitliğin imparatorluğun gözünde toplum huzurunu tehdit eden bir "gösteri" olduğu anlaşılmaktadır. İronik olarak, aynı zamanda devletin yararınadır; yani Hristiyanların arenada ya da tiyatrodaki gösteriye dönüşen ölümlerinin herkesçe seyredilmesi ve alkışlanması Hristiyanlığa karşı toplumsal dayanışmayı açığa çıkarmaktadır. Hristiyanlık müritlerine cinsel hayatı reddetme ve oruç yoluyla inançlarını gösterme şansını sunuyordu. Bunun en aşırı şekli şehit olmaktı. Ancak Hristiyanların sayısı arttıkça ve Kilise kurumsallaştıkça, şehitlik bir sorun hâlini almıştır, çünkü inananların eninde sonunda kaderinin şehitlik olacağı kanısı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu yüzden Kilise bir ayırım yapmak zorunda kalmıştır: İsteyerek kendisini yetkililerin ellerine teslim eden "gönüllü şehitler ve devletin pasif kurbanları olan "gerçek şehitler" (Potter 1003: 55)... "Gönüllü şehitler" yeni bir vali atıldığı zaman huzuruna çıkarak tutuklanmalarını talep ediyor ya da kasıtlı olarak pagan tanrıların heykellerine saldırıyorlardı. Örneğin Bithynia'dan adı bilinmeyen bir Hristiyan, Diocletianus'un Hristiyan yakalanması, kiliselerinin ve kitaplarının yakılması ile ilgili kararnamesini herkesin önünde yırtmış, muhtemelen Galerius'un "barbar" kökenlerini ima ederek, kararnamenin Gotlar ve Sarmatların zaferi olduğunu öne sürmüş ve sonunda yakılarak öldürülmüştür (Lactant. *De mort. Pers.* 13). Kappadokia'lı piskopos Athenasios'un takipçisi, imparatorlara hakaretler içeren *libellus*ları dağıttıkları için yakalandıklarında, birkaç tapınağı yaktıklarıyla övünmüşlerdir (Gaddis 2005: 162). Bunlar, 4. yüzyılda Hristiyanların şehit mertebesine ulaşmalarını sağlayacak türden davranışlardı.

Bir süre sonra şehitlik şehit olanlar için şan elde etmenin yolu olmuştur. Ancak, örneğin Kartaca'da vali ölüm cezasına çarptırılan Hristiyanların tiyatro gibi mekânlarda infaz edilmesinden kaçınmıştır (Potter 1993: 59-61). Halka açık mahkemeler, otoriteye karşı gelmek ve onu yargılamak için şehitlere bulunmaz fırsatlar sunuyordu. Birçok kaynakta şehitlerin kendilerini cezalandıran Romalı vali ya da memurlara karşı ahlak dersi verdiği ve onları “yargıladığı” görülmektedir. Örneğin Pionios Smyrna agorasındaki mahkemesi sırasında kendisinin Sokrates, Aristides ve Anaksarkhos gibi felsefe, adalet ve cesaret sergilediğini ileri sürmüştür (*Act. Pion.*17.2-3). Mahkeme bazen iktidar gösterisine dönüşmüştür: Eğer Romalı memur bir Hristiyana dinini inkâr ettirebiliyorsa kazanmış, yoksa kaybetmiş sayılıyordu. Doğal olarak valiler bundan kaçınıyordu, çünkü halk Hristiyanların direnişinden etkilenebilirdi. Arenada işkenceler imparatorluğun otoritesini pekiştirmek için bir araç olmuştur. Öte yandan bireylerin arenada aşağılanması ve işkence görmesi yerel yönetimlerin işini zorlaştırıyordu, zira tutuklananlar arasında kendi sınıflarından Hristiyanlar da bulunabilmekteydi (Potter 1993:69). Pionios'un mahkemesinde yerel memurlar, onlarla aynı sınıftan birinin Smyrna vatandaşlarının önünde işkence görmesini istememişler ve kargaşa çıkabileceğinden endişe ederek tiyatrodaki konuşmasını engellenmişti (*Act. Pion.* 7.1).

Anadolu'da dinî yönü olan çatışma ve huzursuzlukların, imparatorluğun pagan dinlerine veya kültlerine karşı aldığı tutumla doğrudan ilgisi olmadığı görülmektedir. Din bunlarda bir araç olarak kullanılmıştır. Hristiyanlar için durum daha farklıdır, ama Anadolu'daki Hristiyan direnişinin imparatorluğun diğer bölgelerine göre belirgin farklar taşıdığını söyleyemeyiz. Anadolu ve diğer imparatorluk eyaletlerindeki ortak noktalardan biri, yukarıda görüldüğü gibi piskoposların cemaatleri üzerindeki büyük etkisi sayesinde kalabalıkları kolayca harekete geçirebilmeleri ve bazı olaylarda imparatorların ya da valilerin izniyle paganlara, bazen de başka Hristiyan mezheplerine saldırabilmeleridir. En önemli fark belki de, Anadolu'da ortaya çıkan mezheplerin sayıca fazla oluşudur, fakat bunların çoğu sınırlı bir mürit kitlesine sahip, bir kısmı marjinal ya da Kilise'den bazı ufak tefek teolojik ilkelere ayrılan mezheplerdir. Mısır'daki Donatistler veya özellikle batı eyaletlerindeki Ariuşular gibi Kilise tarihinde çok etkin rol oynamamışlardır. Nihayetinde hepsinin Roma İmparatorluğu'na karşı az çok benzer tepkiler verdiği söylenebilir. Constantinus'a kadar imparatorların bu mezhepleri ne kadar birbirinden

ayırt ettiği ise tartışılabilir, ama sonuçta kovuşturmalarda mezheplere göre bir ayırım yapılmıyordu.

Sonuç olarak, Kilise ve mezhepler ya da mezheplerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar konsiller ya da yazı aracılığıyla belli bir düzeyde tutulabilmiştir, ancak her dinin şiddet dolu bir geçmişi olmuştur ve Hristiyanlıkta da durum farklı değildir. Ne var ki, mezheplerin imparatorluk otoritesine karşı –eğer varsa- aldığı tavırdan pek söz edilmemektedir. Sonuçta Kilise ve bütün sapkın mezheplerin gözünde pagan Roma aynı imajı çizmiştir. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar paganları olduğu kadar Hristiyanları da etkilemiştir. Yukarıda gördüğümüz gibi zorunlu kamu hizmeti ve vergilerden şikâyet edenler sadece paganlar değildi ve Roma imparatorlarının Hristiyanlığı kabul etmesi, imparatorluğun birden düze çıkacağı anlamına da gelmiyordu. Diğer taraftan, Constantinus'tan önceki imparatorların gözünde bu mezhepler muhtemelen fazla bir anlam ifade etmiyordu; sonuçta hepsi de Hristiyanlığın içindeydi. Ancak Constantinus ile birlikte imparatorların Kilise'nin başı olarak konsillere katılması ve dinî konularda hüküm vermeye başlaması ile birlikte, bu durum değişmiştir.

3. Paganizm

Yahudilerin ve Hristiyanların Roma İmparatorluğu ile olan fırtınalı geçmişi paganların çıkardığı sorunları gölgede bırakır gibi görünür. İmparatorluk toprakları içinde yerli yabancı birçok kült mevcuttu ve bunların irili ufaklı birçok sorun çıkarması kaçınılmazdı. Etrafına binlerce çapulcuyla toplayıp kendisini sahte peygamber ilan edenleri, imparatorun tahtından indirileceğini önceden haber verenleri, kutsal alanların dokunulmazlığından yararlanıp buraları saklanmak için kullanan hırsızlar ve katilleri ya da kâhinler ve sihirbazların yarattıkları tehditleri kaynaklardan okumak mümkündür. İşin ilginç yanı, bunlardan bazıları komutanlar, valiler hatta imparatorlar tarafından saygı görmüş, üstelik bazen yardımlarına bile başvurulmuştur.

Anadolu'da da böyle kişiler zaman zaman ortaya çıkıyordu. Bunlardan en ünlüsü, herhalde Tyana'lı Apollonios'tur. Hayatı bir sis perdesinin arkasına gizlenmiş, gerçekliği bile sorgulanan bu bilge kişiyi, aslında pekâlâ filozof olarak değerlendirip entelektüel direniş başlığı altında Dio Khrysostomos ve diğerleri ile birlikte değerlendirebilirdik. Ancak Apollonios'un biyografisini yazmış olan Philostratos'un ve başka bazı kaynakların aktardığı bilgilerden bu kişinin antik çağda aynı zamanda bir büyücü ve peygamber olarak görüldüğüne, hatta kendisine "paganların İsa'sı" şeklinde yakıştırmalar yapıldığına bakarak, ona burada yer vermeyi uygun gördük. Bununla birlikte, Apollonios'un birçok yönden dönemin diğer filozofları ile aynı fikirleri paylaştığını görmek mümkündür. Apollonios'a atfedilen mektuplarda, şehirlerdeki söylevlerinde ve imparatorlarla olan sözde konuşmalarında onun entelektüel yönü fark edilmektedir. Aynı Apollonios Nero'nun öleceğini, Domitianus'un tahttan indirileceğini ve Ephesos'un bir deprem geçireceğini "önceden görmüştür"; Akhilleus'un ruhuyla konuşmuş, Roma'da ölü bir kızı diriltmiştir; öldükten sonra Aurelianus'a "görünmüş" ve imparatorun Tyana'ya merhamet etmesini istemiştir. Dolayısıyla çeşitli açılardan Apollonios Dio Khrysostomos gibilerinden bu metafizik özellikleriyle ayrılmaktadır ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi onu bu bölümde değerlendirmemizin sebebi, kendisine Antik Çağ'da uygun görülen yakıştırmalardır. Elbette aşağıda vereceğimiz sahte peygamber Abonuteiokhos'lu Aleksandros'un aksine, belli felsefi fikirlere ve hedeflere sahip bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Yani kendisi Dio ile Aleksandros arasında bir yerde durmaktadır.

Apollonios hakkında elimizdeki tek eksiksiz eserin sahibi Philostratos'a bakılırsa, milattan sonraki ilk birkaç yıl içinde Kappadokia'daki Tyana'da doğmuş olan Apollonios, anlaşılan Nerva dönemine kadar uzun bir hayat sürmüştür. Dünyevi zevklerden elini eteğini çekmiş hâlde bir hayat süren bilge, öğretmenlik yapmış ve mistik güçler kazanmış; Hindistan'a kadar gittiği bir yolculuğa çıkmıştır. Apollonios'un Roma ile başı ilk kez Domitianus zamanında derde girmiştir. Philostratos'un aktardığına göre (Philostr. VA 7.9-10) Smyrna'da kader ve talih üzerine bir konuşma yaparken, dinleyicilerin dikkatini yakındaki bir Domitianus heykeline çekerek kader ve talihi daha ne kadar aldatabileceğini sormuş ve kendisinden sonra gelecek imparatoru öldürse bile tekrar dirileceğini söylemiştir. Bu konuşmalar Domitianus'un kulağına gidince, Apollonios'u huzuruna çağırtmıştır. Bir süre sonra yakalanan Apollonios, giyim tarzı, "insanların kendisine ibadet edilmesi", daha önce Ephesos'ta kıtlık olacağı hakkındaki kehaneti (Philostr.

VA 4.4) ve imparatorluk sülalesinin zararına dokunacak bazı öngörülerin tanrılar tarafından kendisine iletildiği gibi suçlardan dolayı itham edildiğini öğrenir. Bir diğer suçlama da gizlice Nerva ile buluştuğu (Philostr. VA 7.11) ve gelecekteki imparatorun başına neler geleceğini öğrenmek için bir delikanlıyı öldürüp iç organlarına bakarak kehanette bulunduğu hakkındadır. İmparatorun karşısında suçlamaları cevaplayan Apollonios kendini temize çıkarmayı başarmıştır (Philostr. VA 8.5). Philostratos bundan sonra Apollonios'un imparatorun huzurunda okumak için kaleme aldığı savunmasını bize aktarmıştır (Philostr. VA. 8.7) Burada büyücü ve tanrı olduğunu, Nerva ile birlikte komplo planladığını ve Smyrna'da Domitianus'un öleceğine dair kehanetini yalanlamıştır.

Philostratos'un gözüyle Apollonios Yunanların barbarlara olan üstünlüğünü savunan bir kişidir. Aynı zamanda Yunanları atalarının tersine yozlaşmış olarak görmektedir. İonia'lıları Roma adları almakla (Philostr VA 4.5), Ephesos'luları da lüks düşkünün olmakla (Philostr. VA 4.2) suçlamaktadır. Ancak Yunanlara karşı suçlamaları çok da güçlü değildir. Roma aleyhtarı düşünceleri ise zaman zaman su yüzüne çıkar. Yunanların Latin isimleri kullanmasına karşı çıkması dışında, Apollonios'un Roma karşıtı olduğunu söylemek zordur. Verdiği söylevlere bakılırsa daha ziyade Dio Khrysostomos gibi şehirlerin sorunlarını, kendi içlerinde ve aralarındaki anlaşmazlıklara bağlamaktadır (Philostr. VA 4.8, 5.26). Ayrıca Vespasianus'a doğudaki eyaletler için seçtiği valilerin Yunanca bilmesine dikkat etmesini, böylece vali ve halkın daha kolay anlaşabileceğini söylemiştir (Philostr. VA 5.36). Kendisine atfedilen mektupların birkaç tanesinde doğrudan denebilecek suçlamalar yer alır. Sözde Romalı *quaestor*lara yazdığı bir mektupta, eğer idare etmekten anlıyorlarsa neden şehirlerin onların yönetimi altında cefa çektiklerini sormakta, yoksa önce bunu öğrenip ondan sonra yönetmeyi denemelerini istemektedir (Philostr. *Ep. Ap.* 30). Roma'ya karşı dolaylı suçlamalar 29.-34. mektuplar arasında izlenebilmektedir. Bütün bunlar 2. yüzyılın ortalarında yaşamış filozoflar için tipik tepkilerdir (Bowie 1978: 1683). Diğer taraftan, Apollonios sadece Philostratos'un eserinde bir sofist olarak görülmekte, diğer kaynaklarda bu özelliğinde bahsedilmemektedir. Philostratos'un bilgenin bu yönünü diğer sofistleri model alarak yarattığı düşünülmektedir (Dzielska 1986: 54). Kardeşi Hestiaios'a yazdığı mektupta Tyana'luların onu doğduğu şehre ilgi göstermemekle suçladığını belirtmektedir. Bu suçlamalara cevaben Apollonios, dünyanın onun vatani ve insanların da kardeşi olduğunu söylemiştir. Bu görüş 1. ve 2. yüzyılların Stoa ve Kinik

felsefesinde rastlanan fikirlerin yansımasıdır (Dzielska 1986: 61). 5. yüzyılda Themistius, Platon, Musonius Rufus ve Apollonios'un tiranlığa karşı çıkmalarıyla ünlendiklerini belirtmektedir (Themist. *Or.* 6.72d). Ancak Apollonios tıpkı Dio ve Arsitides gibi "krala öğüt veren bilge kişiler" kategorisindedir; Roma'nın yönetme konusunda yetersiz olduğunu söylememekte, sorunun imparatorların tiran gibi davranmalarından kaynaklandığını düşünmektedirler (Bowie 1978: 1682).

Özellikle Anadolu'da Antiokheia, Tyana, Ephesos, Aigeiai ve Antiokheia'da faaliyet gösterdiği anlaşılan Apollonios, buralarda daha ziyade insanüstü vasıflarıyla öne çıkmıştır. Philostratos'un anlatımından bu şehirlerde büyüçülük, tılsım yapıcılığı, peygamber gibi sıfatlarla saygı gören Apollonios, halkı söylevlerinden çok bu özellikleriyle etkilemiş gibi görünmektedir. Yoksa ne çağdaşı birçok sofist gibi, bir heyetin başında imparatora giderek, vatandaşı oldu şehrin sorunlarına çare aramış ne de kendi şehir Tyana'ya yapılar adamıştır.

Bir başka ünlü figür, Samosata'lı Lukianos'un hakkında yazdığı *Abonuteikhos'lu Aleksandros'un Hayatı* başlıklı eserinden tanıdığımız sahte peygamber Aleksandros'tur. Kendisiyle tanışan Lukianos'un yazdıklarından başka elimizde bulunan sikkeler ve yazıtlardan¹⁸² Aleksandros'un etkili bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki heykeller¹⁸³ ve sikke tasvirlerine (Robert 1981: 514) bakılırsa, kendisini Glykon'un peygamberi olarak ilan eden Aleksandros etrafında gelişen kült hızla yayılmış, hatta Marcus Aurelius tarafından da kabul görerek şehre bazı ayrıcalıklar tanınmıştı. Üstelik Lukianos, Moesia (yakl. 150) ve daha sonra Asia valisi (yakl. 170) olan M. Sedatius Rutilianus gibi bürokratların danışmak için Aleksandros'u ziyaret ettiklerini eklemektedir (Lucian *Alex.* 30, 48, 57). 105 civarında doğan Aleksandros 150-170 arasında peygamber olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Lukianos'un eseri

¹⁸² Bithynia'daki Claudiopolis'te Aleksandros'a adanmış bir sunak bulunmuştur (Ameling 1985). Benzer adakların varlığı antik kaynaklardan ve epigrafik buluntulardan bilinmektedir. Parion'da kurulmuş bir kültü vardır; hatta Illyria'da kendisine yapılmış bir adağa ait yazıt ele geçmiştir. Glykon ise Nikomedia ile Abonuteikhos sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır ve darphane kapanıncaya kadar aynı tipte sikke basılmaya devam etmiştir (Nock 1928: 160). Atina'dan Tomis'e kadar çeşitli şehirlerde Glykon tasvirlerine rastlanmaktadır (Robert 1981).

¹⁸³ Grimm 1989. Elinde yumurta tutan Asklepios heykellerinin, tanrının Abonuteikhos'taki tapınağında bulunan kült heykeli olduğunu düşünmektedir.

tarafsız olmaktan uzaktır ve Aleksandros'a gözle görülür bir nefretle yaklaşmaktadır¹⁸⁴. Karadeniz'de küçük bir kasabada doğan Aleksandros, genç yaşta Tyana'lı Apollonius'un hemşerisi ve takipçisi bir doktorla, daha sonra gezgin bir şarkıcı ile birlikte çalışmıştır (Lucian. *Alex.* 6). Yolculukları sırasında Makedonia'ya gelen Aleksandros, evlerde koruyucu olduğuna inanılan yılanları beslendiğini görür ve aklına bir fikir gelir. Kalkhedon'daki Apollon Tapınağı'na giderek, kutsal alana üzerlerinde Asklepios'un babası Apollon ile birlikte Pontos'a geleceğini ve Abonuteikhos'a yerleşecekleri kehaneti bulunan bronz tabletleri gizlice gömerler. Lukianos'un aktardığına göre bu tabletlerin keşfine dair haberler hızla yayılır. Abonuteikhos'lular kehanetlerin üzerine tapınak inşasına girişmişken, Aleksandros cafcıflı kıyafetiyle şehre gelir; elinde aynı soydan olduğunu iddia ettiği Makedonia kralı Perseus'un kılıcını tutmaktadır. Ardından inşa hâlindeki tapınağın temeline gizlice yılan yumurtası koyar. Ertesi gün onu bulmuş gibi yapar. Birkaç için gün evine çekilir. Tekrar ortaya çıktığında halk Aleksandros'un aldatmacası sayesinde yılanın büyüdüğünü ve başını bir insan başına dönüştüğünü hayretle görür (Lucian. *Alex.* 13). Bu müthiş olay kısa zamanda bütün Anadolu'da duyulur ve birçok eyaletten insanlar Abonuteikhos'a akın eder. Böylece Aleksandros'un şöhrete giden yolu da açılmış oluyordu. Her kehanet için 1 drahmi ve 2 obol tutarında bir tarife koymuştur (Lucian. *Alex.* 23). Kehanet merkezi tem teşekküllü bir organizasyon hâline gelmişti: İmparatorluğun her yerine kâhinler gönderiyor, şehirleri salgın hastalık, deprem ve yangınlara karşı kendisinin korumasına girmeye teşvik ediyordu (Lucian. *Alex.* 36). Bununla da kalmayıp Roma'ya gönderdiği adamlarına hakkındaki düşünceleri rapor etme görevini vermişti. Kendisine okuması için kafiyeli dizeler yazan şairleri, mali işlerle ilgilenen muhasebecileri vardı. Bu arada kendi kasabasında Eleusis'tekine benzer dinî festival düzenledi (Lucian. *Alex.* 38). Buraya kadar Aleksandros'un yaptıkları aslında bugün bile televizyonda izlediklerimizden farklı değildir; sahte peygamberler ve tarikatlar her yerde rastladığımız olağan haberlerdir. Aleksandros'un farklı kılan ise sadece eyalet sakinlerinin değil, Romalı komutan ve valilerin bile kendisine başvurmalarıdır. Bunların arasında ilk ziyaretçi M. Sedatius Severianus Iulius Acer Nepos Rufinus Tiberius Rutilianus Censor olmuştur. Uzun isminden önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılan

¹⁸⁴ Bu tepkinin nedeni olarak Lukianos'un fikirlerini savunduğu Epikuros gösterilmektedir. Aleksandros ise Epikuros'u acımasızca eleştirmekteydi. Bunun dışında Aleksandros'un kendini Hristiyan azizlerine özgü bazı özelliklerle lanse ettiği anlaşılmaktadır (Nock 1928).

dindar Rutilianus, önce Moesia (yakl. 150) daha sonra Asia (170) valisi olarak görev yapmıştı¹⁸⁵. Aleksandros'un onun hakkında bildirdiği kehanetlerin doğru olduğuna o kadar inanmıştı ki, kızını onunla evlendirmekte sakınca görmedi (Lucian. *Alex.* 30-34). Rutilianus sayesinde saray çevresine de ulaşan Aleksandros, Marcus Aurelius'un Germania seferi sırasında bir kehanette bulunarak¹⁸⁶ zafer için Tuna'ya iki aslan ile birlikte, parfümler ve zengin sunuların bırakılmasını salık verdi (Lucian. *Alex.* 48). Başka bir kehanetinde ise ordunun Armenia'ya girmemesini istemişti¹⁸⁷. Lukianos Aleksandros'un foyasını ortaya çıkarmak için harekete geçtiğinde ise Rutilianus'un araya girmesiyle Bithynia-Pontus valisi L. Lollianus Avitius tarafından engellenmişti (Lucian. *Alex.* 57). Hatta Rutilianus Aleksandros öldükten sonra onun yerine kimin geçeceğini de tartışmıştı (Lucian. *Alex.* 60).

Aleksandros örneği tek değildir; birçok imparatorun ya da valinin astrologlara, büyücülere ya da kâhinlere karşı bir zaafi olduğu düşünülürse, Aleksandros'un neden imparator tarafından ciddiye alındığı anlaşılabilir¹⁸⁸. Tyana'lı Apollonios gibi hahamlar da Vespasianus'un imparator olacağı kehanetinde bulunmuşlar, benzer bir işaret Mısır'da kendini göstermiştir (Anderson 1993: 152-153). Bu gibi kâhinlerin, astrologların vb. ortaya çıkışı ve imparatorlardan ilgi görmeleri o sıradaki siyasi ortamla ilgilidir. Yetenekli ve zeki biri, çalkantılı bir dönemde imparatorun lehine bir kehanet ortaya atmış ve bu kehaneti doğru çıkmışsa, bu kişi düşmanların

¹⁸⁵ Tibur'da bulunan yazıta göre Rutilianus 146'da konsül olmuştu. Ayrıca Roma'da *augurluk*, Tibur'da Mars rahipliği ve aynı yerde Hercules Tapınağı'nın sorumlusu görevlerini üstlenmişti (MacMullen 1992²: 117).

¹⁸⁶ Romalılar yenilince, Aleksandros kehanette zaferin kimin olacağına dair bir işaret bulunmadığını söyleyerek kendisini savunmuştur. İmparatorun bu tip kehanetleri dikkate alması ilginçtir. Daha sonra Marcus Aurelius Quadi ve Marcomanni'ya karşı 174'te tekrar sefere çıktığında, barbarlar tarafından etrafı çevrilen bir Roma birliği, imparatorun maiyetinde bulunan bir Mısırlı büyücü sayesinde kurtulmuştur. Büyücü bazı tanrıları dualarla çağırması ve gökgürültüsü ile yağmurla barbarları korkutmayı başarmıştı (Cass. Dio 72.8).

¹⁸⁷ Bu sırada Parth'lar Armenia'nın iç işlerine karışmaktaydı. Kappadokia valisi Severianus 166'da küçük bir kuvvetle Armenia'ya girmiş, fakat 161'de Elegeia'da yenilgiye uğramıştı (Cass. Dio 71.2).

¹⁸⁸ Burada hemen astrolojiye merakı bilinen Tiberius akla gelmektedir. Yakınında tuttuğu astrolog Thrasyllus Roma vatandaşlığını elde ettikten sonra Kommagene kralı Antiokhos'un kızıyla evlenmişti. Hatta oğlu Genç Agrippina, Nero ve Vespasianus'a aynı hizmeti vermişti (Tact. *Ann.* 6.21; Suet. *Tib.* 14; Cass. Dio 55.11).

eline geçmemesi için imparatorun maiyetine alınmıştır (Anderson 1993: 155). Doğal olarak kehanetler aynı zamanda bir propaganda aracı olarak önemli bir silahtı¹⁸⁹.

Daha sık rastlanan başka bir sorun, kutsal alanlara verilen dokunulmazlıklarla ilgilidir. Bu dokunulmazlıklar çeşitli kesimler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Örneğin Romalı *quaestor* M. Aurelius Scaurus'un kölesi kaçarak Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na sığınmıştı. Scaurus tapınağın kutsallığını hiçe sayarak kölesini almak istediğinde, bir Ephesos vatandaşı tanrıçanın kendisine yakaranları koruması altına aldığını söyleyerek onu engellemişti. Scaurus Ephesos'lunun kendisine karşı güç kullandığını öne sürerek yargılanmak üzere Roma'ya götürülmesini sağlamıştır (Cic. *Verr.* 1.85). Mithradates'in emrettiği katliam sırasında kendilerini kurtarmak isteyenler ya da efendilerin zulmünden kaçan köleler için kutsal alanlar belli bir koruma sağlıyorduydu da, Tiberius'un saltanatında iş çıkırından çıkmıştı. Tacitus 22'de yaşananları ayrıntılarıyla aktarmaktadır:

“Tiberius Senato'ya eyaletlerden gelen şikâyetleri dinlemek için izin vererek, eski gücünden kalanı sergilemesine imkân tanımıştı. Yunan şehirlerinde suçlular kutsal alanlara bolca verilmiş ayrıcalıklar sayesinde cezalardan kaçıyorlardı. Kaçak köleler tapınakları doldurmuştu. Himaye hakkı alacaklılarından kaçan borçlulara, hatta cinayet suçuyla arananlara rastgele veriliyordu. Dinî gelenekleri koruyan bu şehirler aslında suçu korumuş oluyorlardı ve müdahaleler isyana davetiye çıkarıyordu. Bu yüzden şehirlerin imtiyaz gerekçeleri ve temsilcilerinin Roma'daki soruşturmaya gönderilmesi istendi. Ardından bazı şehirler asılsız iddialarından vazgeçti. Fakat birçoğu ısrar etti ve ayrıcalıkların atalarından, antlaşmalardan ve Roma'dan önce hüküm sürmüş kralların kararnamelerinden ileri geldiğini ileri sürdüler... Önce Ephesos'lular ulaştı. Apollo ve Artemis'in inanılanın aksine Delos'ta değil, Ephesos'ta doğduklarını iddia ettiler... Dediklerine göre kutsal koru tanrılar tarafından kutsanmıştı ve Apollon'un kendisi Kyklops'u öldürdükten sonra Zeus'un gazabından korunmak için buraya sığınmıştı. Ardından Magnesia heyeti geldi. Onlar

¹⁸⁹ Septimius Severus'un Didius Iulianus ve Pescennius Niger'le mücadelesinde kehanetler propaganda amacı olarak önemli bir yer tutmuştur. Dio'nun aktardığına göre henüz sadece bir vatandaşken Apameia'daki Zeus Belos kehanet ocağını ziyaret eden Severus, burada bir gün imparator olacağını öğrenmiştir (Cass. Dio 79.8.5-6). Astroloji de Severus için önemli bir propaganda aracı olmuştu. Şüphesiz bu durum kâhinlere ve büyücülere elverişli bir ortam sağlamıştır (Rubin 1980:27-40).

iddialarını Lucius Cornelius Scipio Asiaticus ve Sulla'nın tebliğlerine dayandırdılar. III. Antiokhos ve VI. Mithradates'e karşı kazanılan zaferlerden sonra Magnesia'luların sadakatlerinden dolayı ödüllendirerek Artemis Leukophryene Tapınağı'na sığınma hakkı vermişlerdi. Daha sonra Aphrodisias Aphrodite kültü nedeniyle Iulius Caesar'ın yayınladığı bir kararnameyi gösterdiler... Stratonikeia da Zeus ve Artemis tapınakları için Parth istilasına karşı Roma'ya bağlılıklarından dolayı Augustus'un emirlerini kanıt olarak gösterdi. Hierokaisareia'nın hikâyesi daha eskiydi: Pers Artemis'i I. Kyros tarafından şehirlere adanmıştı. Marcus Perperna ve Publius Servilius Vatia Isauricus'un sadece tapınağın değil, aynı zamanda çevresindeki 3,5 kilometrelik alanda kutsallıklarının tanıdığını söylediler... Diğer şehirlerin elçileri de dinlendi.”

(Tact. Ann. 3.59 vdd.)

Tacitus'un aktardığına göre o kadar çok kanıt gösteriliyor ve şehirler arasında o kadar çok tartışma çıkıyordu ki, soruşturma yorucu bir hâl almaya başlamıştı. Sonunda Senato iddialardaki hataları araştırmak ve rapor vermek üzere konsülleri görevlendirmeye karar verdi. Gelen raporlar Tacitus'un bahsettiği şehirlerin iddialarını doğrulamış, diğerlerinin asılsız olduğuna hükmetmiştir. Bunun üzerine tapınaklara asılmak üzere bronz levhalara yazılan kararnamelerde, sığınma hakkına kısıtlama getirilmiş ve dinin şehirler arası rekabet için bir kılıf olarak kullanılmasına izin verilmemesi istenmiştir. Ancak anlaşılan Ephesos'ta sorun devam etmiştir, zira Tyana'lı Apollonios Ephesos'lulara yazdığı bir mektupta Artemis Tapınağı'na giren çıkmanın belli olmadığından yakınmakta, tapınağın hırsızların ini olduğunu söylemektedir (Philostr. *Ep.* 45). Dokunulmazlık daha önce Hellenistik kralların da şehirlere bağışladığı bir haktı ve Sulla, Caesar ve Antonius bu geleneği devam ettirmişlerdi. Bu hakların bir dış güç tarafından tanınması kutsal alanları ve şehirleri şiddet olaylarına karşı koruyordu. Ancak Roma'nın Akdeniz'deki tartışılmaz üstünlüğü ve iç savaşlar döneminin geride kalmasıyla birlikte, tehditler de büyük ölçüde ortadan kalkmıştı; siyasi rakiplerden koruma beklemek gerekmiyordu. Dolayısıyla dokunulmazlık artık farklı amaçlar hizmet eder hâle gelmişti. Yine Tyana'lı Apollonios'un mektuplarında, Demeter kültünün Sardeis'te neden olduğu kargaşadan bahsedilir. Apollonios Sardeis'lilerin tanrıçanın kültü ile bağlantısı olan ailelerin arasındaki anlaşmazlıklardan dem vurmakta ve kendilerine muhtemelen kült bağlamında verdikleri tuhaf adlarla (Koddaroi ve Ksurisitauroi) alay etmektedir (Philostr. *Ep.* 28-41, 56, 75-76).

Kültlerden farklı şekillerde yararlanmanın yolları da vardı. İmparatorlar veya komutanlar eyaletlerin desteğini almak ve direnişi önlemek için kültleri kullanabiliyordu. Caesar'ın Pharsalos'taki zaferinden önce Pergamon'daki Dionysos tapınağından gelen zil sesleri duyulmuş ve Tralleis'teki Nike tapınağında, Caesar'a adanmış bir heykeli örten çatının üzerinde palmye yaprakları bitmişti (Caes. *B. Civ.* 3.86). Pergamon'daki olay muhtemelen Caesar'ın Asia Eyaleti'ndeki en büyük destekçisi ve Dionysos rahibi olarak tapınağın *adytonuna* girme yetkisi bulunan Mithradates tarafından düzenlenmişti (Bowersock 1986: 294). Böylece mucizeler sayesinde Pergamon ve Tralleis'in Caesar'a sadakatleri güvence altına alınmış oluyordu. Stratonokeia'ya bağlı Panamara'dan bir yazıt, sekiz yıl kadar sonra Quintus Labienus Parth'larla birleşip Anadolu'yu işgal ettiği sırada, bölgeyi istila eden birliklerin, Zeus'un kendisini ışık ve alevlerle göstermesi sonucunda paniğe kapılarak kaçtığını aktarmaktadır (*IStrat* 10). Tralleis ve Stratonikeia'daki mucizelerin yine Caesar yanlısı bir aile tarafından hazırlandığı düşünülmektedir (Bowersock 1986: 296). Daha sonraki imparatorlar ve komutanlar Anadolu'daki çeşitli kutsal alanlardan benzer destekler almışlardır. Örneğin Germanicus, Tiberius'un kendisini gönderdiği doğu seferinin akıbeti konusunu Klaros Apollon Tapınağı'na danışmış ve ölümünün yakın olduğu kehanetini almıştı (*Tact. Ann.* 2.43, 54). Bunun, o sırada Syria valiliğinde bulunan ve Germanicus'un doğudaki faaliyetlerine itiraz eden Cn. Calpurnius Piso'nun, Tiberius'un Germanicus'tan kurtulma planları doğrultusunda kurduğu bir düzmece olması mümkündür (Bowersock 1986: 304). Traianus 80'lerin başında, muhtemelen babası Asia Eyaleti *proconsuluyken* adı belirsiz bir kehanet ocağına başvurarak geleceği hakkında sorular sormuş ve imparator olacağı cevabını almıştır (Dio Chrys. *Or.* 45.4). Bu gibi kehanetlerin halka vermek istediği mesaj, imparatorluk hâkimiyetinin daimi oluşuydu. Böylece belirsizliklerin ve bunların sonucunda çıkabilecek muhtemel huzursuzlukların engellenmesi amaçlanıyordu.

4. İmparator Kültü

Anadolu'da imparator kültü köklü bir geçmişe sahiptir ve detaylıca incelenmiştir (Price 2004). İmparator kültürünün öncelleri diyebileceğimiz ilk örnekler MÖ 195'e kadar uzanmaktadır, ama Roma'dan önce Hellenistik kral kültleri bu yolu zaten hazırlamışlardı. Yahudilik,

Hristiyanlık veya paganizmle karşılaştırıldığında, Anadolu'da imparator kültüne karşı tepki nerdeyse yok gibidir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla tek istisna Kyzikos'tur, fakat burada da aslında bir "reddetme" söz konusu değildir. 20'de Kyzikos'lular Augustus kültünü "ihmal ettikleri" ve Roma vatandaşlarına karşı kötü davrandıkları için, kendilerine Mithradates Savaşları sırasında gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle verilen özgürlükler Tiberius tarafından geri alınmıştır (Tact. Ann. 4.36; Suet. Tib.37). Fakat Kyzikos'luların nasıl bir ihmalle suçlandıkları belli değildir¹⁹⁰.

Anadolu'da imparator kültü oldukça hızlı yayılmasına rağmen, bazı bölgelerde görülen yavaşlığın bir tepkiyi yansıtmayı yansıtmadığı sorulabilir. Örneğin Pisidia'da Apollonia ve Kormasa dışında, bölgedeki diğer imparator kültleri ancak 2. yüzyılın ilk yarısında kendini göstermiştir (Talloen 2007: 233-234). Diğer taraftan Roma kolonilerinin sayesinde İtalya'ya özgü kültlerin daha önceden Pisidia'ya girdiği bilinmektedir. Koloniler ve *via Sebaste*'nin inşası Augustus'un bölgeyi kontrol altına almak için uyguladığı iki projeydi. Kuşkusuz bu koloniler, Augustus'un kurucuları olması sebebiyle muhtemelen imparator kültüne sahiptiler. Kolonileri dışarıda bırakırsak, Apollonia ve Kormasa'daki imparator kültlerinin varlığı, *via Sebaste* üzerinde yer alan bu şehirlerdeki Roma nüfusu ile açıklanabilir (Talloen 2007: 235). Fakat Pisidia'nın diğer kısımlarında imparator kültü oldukça yavaş bir şekilde yayılmıştır. Talloen kültün bölgedeki yavaş yayılımını kabul etmekle birlikte, bunu direniş olarak kabul etmenin abartıya kaçacağını düşünmektedir. Bölgede kültün yaygınlaşmasına önyak olanlar seçkinlerdir, ama kendisi de sıradan bir Pisidia'lının imparator kültü hakkında ne düşündüğünü bilmediğimizi itiraf etmektedir; kült, bölgenin hiçbir yerinde terrakotta figürinleri ya da adak levhaları gibi buluntularda tespit edilmemiştir (Talloen 2007: 240). Güneydeki diğer bölgelerde, mesela Lykia ve Dağlık Kilikia'da imparator kültü, bunların eyalet hâline getirilmesinden önce görülmemektedir. Price'a göre kültün vadiler üzerinden uzak noktalara yayılması nedeniyle bir gecikme yaşanabilmektedir, ancak bir kez kült geldikten sonra buralardaki gelişimi diğer bölgelerindekinden farksızdır (Price 2004: 149). Yine Price, Anadolu genelindeki dağılımın örgütlenmiş toplulukların sayısı ve boyutları ile ilgili olabileceğini ileri sürmektedir. Köy tipi

¹⁹⁰ Price'a göre Kyzikos'lular Augustus Tapınağı'nın tamamlayamadıkları için cezalandırılmışlardır (Price 2004: 153)

yerleşmelerin yoğun olduğu bölgeler ile şehirlerin daha yaygın görüldüğü yerler arasında farklılıklar görülebilmektedir. Köylerin imparatorluk kültürüne olan tutumu bağlı oldukları şehirler ile ilişkilerine ya da mali imkânlarına göre değişebilmektedir (Price 2004: 151-158).

Sıradan bir eyalet sakininin imparator kültürü hakkında ne düşündükleri konusunda ancak varsayımlar öne sürülebilir, zira kültürün kurulma kararı, rahiplikler, tapınak inşası ve benzeri faaliyetler seçkinlerin inisiyatifinde bulunuyordu. Genel kanı bütün şehir vatandaşlarının kültürel katıldığı, fakat kültür farklı şekillerde algılandığıdır (Price 2004: 199). Bu konu hakkında yazmış seçkin kesimden gelen kaynaklarımız da çoğunlukla kültürün bir sadakat göstergesi olduğunu belirten yazarlardır. Dio Khrysostomos ve Aelius Aristides gibi Anadolu kökenliler kültürün varlığına karşı çıkmamışlardır (Bowersock 1972: 191-201). Buna karşılık Bithynia'lı Dio Cassius'un Maecenas'ın ağzından Augustus'a yaptığı konuşma, aslında hayali olmakla birlikte, Dio'nun zamanında (3. yüzyılın başı) kültürün nasıl algılandığına dair fikir yürütmemizi sağlamaktadır:

“Kendin söz konusu olduğunda hem Senato hem de diğerleri tarafından sana verilmek istenen ayrıcalıkları reddet. Senin başkalarına verdiğin onurlar, onları şana kavuştururken, sana verilenler zaten sahip olduklarından daha büyük olamaz... O yüzden daha fazla ihtişam istiyorsan, bunu yaptığın iyi işlerle elde etmelisin. Hiçbir zaman altın ya da gümüş suretlerinin yapılmasına izin vermemelisin, çünkü bunlar sadece pahalı değil aynı zamanda tahrip edilebilir şeylerdir ve geçicidirler. Fakat yaptığın iyiliklerle insanların kalbinde hiç kaybolmayacak bir suret bırakabilirsin. Adına tapınak yapılmasına izin verme, çünkü bunlara harcanan büyük paralar sadece savurganlıktır... Tapınaklar kimsenin şanını yüceltmez. Çünkü insanları tanrısal yapan erdemlerdir. Eğer dürüst biriysen ve onurlu bir yöneticiysen, bütün yeryüzü senin kutsal toprağın, şehirler tapınakların, insanlar heykellerin olacaktır, zira onların düşüncelerinde sonsuza kadar yüceltileceksin... Eğer gerçekten ölümsüz olmak istiyorsan dediklerimi yap.”

(Cass. Dio 52.35-36)

Maecenas'ın konuşması temelde 2. yüzyıldaki herhangi bir entelektüelin düşüncelerinden farklı değildir. Gerçek tanrısallık ve ölümsüzlük erdemde yatmaktadır; Dio Khrystosomos'un Traianus'a verdiği tavsiyeler de bundan farklı değildir. Fakat Dio, imparator tapınaklarına ve heykellerine karşı çıkarak çağdaşlarından ileri gitmiştir. Bowersock'a göre tarihçinin bu farklı tutumu, Commodus ve Elagabalus gibi imparatorların kültü aşırılıklarına kılıf olarak kullanmalarından dolayıdır. İkisinin skandal boyutlarına varan davranışları, toplumda tepkiye neden olmuştu ve Domitianus'un yaptıkları yanlarında önemsiz kalıyordu (Bowersock 1972: 205).

İmparatorluk kültürüne an açık şekilde karşı çıkanlar şüphesiz Hristiyanlar olmuştur. Tertullianus 2. yüzyılın sonlarında bu konuda yazmışsa da (Tert. *Idol.* 16, *de Spect.* 13), Anadolu'da Decius'tan önce Hristiyanlara karşı imparator kültürüyle ilgili suçlama tektir¹⁹¹ ve bu da Smyrna'da yukarıda bahsettiğimiz Polykarpos'a yöneltilmiştir. *Eirenarkhos* ve Polykarpos'un babası, Polykarpos'a imparatora "tanrı Caesar" diye hitap edip kurban sunmasının ne gibi bir zararı olduğunu sormuşlardır (*Mart. Pol.* 8.2). Decius, Valerianus ve Tetrarkhi döneminde imparatorların rolü artmıştır, ancak imparator kültürünün suçlamaların başını çektiği konusunda kesin konuşmak zordur. Örneğin Pionios'a önce hangi tanrılara taptığını sorulmuş, Pionios "sadece Hristiyan tanrısına" cevabını verince en azından imparatora adakta bulunması¹⁹² istenmiştir (*Act. Pion.* 8). Fakat Pionios hiçbir insana sunuda bulunmayacağını söyleyerek teklifi reddetmiştir. Millar burada imparator kültürünün pagan tanrılardan sonra geldiğine dikkati çekmektedir (Millar 1972: 150). Ancak daha sonra Pionios'la birlikte suçlanarlardan biri dönerek Nemesis ve imparatorun *geniusuna* adakta bulunmuş, Hristiyan olmadığına dair yemin etmiştir (*Act. Pion* 18). Lycia-Pamphyhia Eyaleti Maximinus'un 312'deki Hristiyan kovuşturmasında ondan, Constantinus ve Licinius'tan imparator kültürünün de şüphesiz içinde bulunduğu geleneksel kültleri desteklemesini istemiştir. Ancak Hristiyanların paganlar için asıl

¹⁹¹ Bunun bir istisnası, 4. yüzyıla ya da daha geç bir döneme ait bir kaynakta aziz Phokas ile 2. yüzyıl başlarında Pontus valisi olduğunu öğrendiğimiz Africanus'un arasında geçtiği ileri sürülen konuşmadır. Pasajda Phokas'ın Traianus'un tanrı olduğunu reddettiği söylenmektedir. Phokas suçlamalar karşısında bir insanın tanrı olabileceğini reddetmekte ve Traianus'un neden bir imparator olmakla yetinmediğini sormaktadır (Price 2004: 216).

¹⁹² Eusebios ise 260 başlarında Anadolu dışından bir olay aktarır: Filistin'deki Kaisareia'da bulunan Marinus adlı bir asker imparatorlara adakta bulunmayı reddettiği için ölüm cezasına çarptırılmıştır (Euseb. *Hist. Ecll.* 7.15).

tehlikesi geleneksel kültlere karşı takındıkları tavidir; imparator kültü ise ikinci planda kalıyordu. Hristiyanlar 4. yüzyılın başlarında imparatorların desteğini resmen kazandıktan sonra imparator kültürüne karşı daha saldırgan bir tavır sergilemişlerdir.

Millar eldeki az sayıda kanıtı bakarak, Romalıların Hristiyanların pagan kültlerine karşı olan tutumlarından daha fazla endişe duyduklarını düşünmektedir (Millar 1972: 151). Kültle ilgili suçlamalar daha ziyade eyalet valilerinin yönettiği soruşturmalarda kendini göstermektedir. Elimizdeki epigrafik ve yazılı kaynaklara bakarak, imparator kültürünün Hristiyanlara karşı yapılan suçlamalarda küçük bir rol oynadığını söylemek mümkün görünmektedir. İmparatorların en büyük endişesi eski tanrıların reddedilmesi olmuştur. İmparator kültürünün uzun geçmişi, onu diğer kültürle kaynaştırdığı ve dinî hayatın bir parçası hâline getirdiğinden, Hristiyanların kovuşturmalarında özellikle ön planda olmamıştır (Millar 1972: 164).

Yine imparatorun kutsallığı ile ilgili olarak, burada başka bir konuya da kısaca değinmeyi uygun görüyoruz: imparator tasvirlerine karşı olan tepki ve tutumlar. İmparator tasvirlerinin kutsal olarak kabul edilişi Iulius-Claudius'lar sülalesi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde imparator portrelerinin saygınlığına yapılan saldırılar *maiestas* yasası çerçevesinde cezalandırılıyordu. Suetonius'a bakılırsa bunun sorumlusu Tiberius'tur (Suet. *Tib* 58): Bir Augustus heykelinin başını bir başkasıyla değiştirmek üzere kaldıran birisi cezalandırılmıştır. Suetonius bundan sonra benzer cezaların giderek yaygınlaştığını belirtir: Augustus heykelinin yakınında soyunmak, üzerinde sureti bulunan sikke ve yüzüklerle geneleve gitmek yasaklanmıştır¹⁹³. Hatta daha önce Augustus'un onurlandırıldığı günde, kendi şehrinde onurlandırılan bir kişi ölüme mahkûm edilmiştir. Yine Tiberius döneminde Bityhnia valisi M. Granus Marcellus heykelini imparatorlarınkinden daha yükseğe yerleştirmekle ve bir Augustus heykelinin başını Tiberius'unkiyle değiştirmekle, Lucius Ennius ise imparatorun gümüş

¹⁹³ Domitianus heykeli yanında bu suçu işleyen bir kadın ve Caracalla'nın saltanatı sırasında imparatorun tasvirini taşıyan bir sikkeyle geneleve giren atlı sınıfından biri ölüm cezasına çarptırılmıştır (Cass. Dio 67.12.2, 78.16.2). Başka bir kaynak Caracalla'nın heykelleri yanında işeyenleri de cezalandırdığını bildirir (SHA *M. Ant.* 5.7).

heykelini eritip¹⁹⁴ tabak yapmakla suçlanmıştır (Tact. Ann. 1.74, 3.70). Bütün bunlar Kyzikos'lulara yapılan ihmal suçlaması ile yaklaşık aynı tarihlere denk gelmektedir. Anadolu'da benzer olaylar kaynaklara nerdeyse hiç yansımamıştır. 2. yüzyılın sonlarına doğru Azize Thekla Pisidia Antiokheia'sına vardığında, şehirdeki imparatorluk kültü rahiplerinden birinin tacizlerine maruz kalmış ve sonunda rahibin üzerinde imparator sureti bulunan tacını yere fırlatmıştır. Bunun sonucunda üzerinde rahibin giydiği tacı fırlattığını ve tanrılara küfrettiği yazılı bir levha boynuna asılarak vahşi hayvanlara atılmıştır (Act. Paul Thec. 2.26).

387'de Antiokheia'da, vergi indirimi isteyen halk Theodosius ve ailesinin resimlerini yok etmişler, heykellerini sokaklarda sürüklemişlerdir (Lib. Or. 22.7). Cassius Dio'ya göre Valerianus Paetus adlı biri, sevgilerine kendisini betimleyen altın kaplı kabartmalarını hediye olarak vermiş ve bunlar Valerianus'un kendi yurdu Galatia'dan Kappadokia'ya geçerek isyan başlatacağına delil olarak alınmıştır (Cass. Dio 79.4.7). İmparator heykellerini tahribindeki imalar açıktır. Canetti'ye göre temsili suretlerin yok edilmesi, artık reddedilen bir hiyerarşinin yok edilmesidir. Bu, genel kabul görmüş, herkesçe görülebilen ve her yerde geçerli mesafelerin ihlalidir. Heykellerin sağlamlığı kalıcılıklarının ifadesidir. İmparator heykellerinin tahribi neticesinde toplumda –Canetti'nin deyimiyile- “deşarj” gerçekleşmiş olmaktadır (Canetti 2006³: 20).

¹⁹⁴ *Digesta*'da imparatorun kutsanmış heykellerinin eritilmesi ve benzeri faaliyetlerin cezalandırılacağı bildirilmektedir (CJ 48.4.6). Kanun daha erken tarihli (muhtemelen Antoninus'lar-Severus'lar dönemi) olmakla birlikte, buradaki “kutsanmış” ifadesinin çok sonra metne yerleştirildiği düşünülmektedir (Ando 2000: 236). Ancak “reddedilmiş” bir imparatorun heykellerini eritenlerin Senato tarafından affedilmesi mümkündür (CJ 48.4.4.1).

F. KORSANLAR VE HAYDUTLAR

Ulpianus'un Roma İmparatorluğu'nun düşmanları hakkındaki basit ayrımı, bu bölümün neden korsanlar ve haydutları birlikte ele aldığını özetler:

“Düşmanlar, Romalıların açıkça savaş ilan ettiği ya da onlara açıkça savaş ilan edenlerdir; geri kalanı haydut veya korsan olarak adlandırılır”

(Dig. 49.15.24)

Ulpianus haydutluk ve korsanlığı bir tutmaktadır ve başka kaynaklarda da benzer bakış açısı söz konusudur. Aradaki tek fark, birisinin karada diğerinin denizde faaliyet göstermesidir. Diğer taraftan her ikisi de nihayetinde iktidara tehdit oluştururlar. Parth'lar gibi sadece Roma'nın değil, aksine bütün insanlığın düşmandırlar (Cic. *Off.* 3.107; Plin. *HN* 2.117). Buna rağmen, düşmandan sayılmazlar, çünkü ne savaşanlar uygardır ne de savaşma şekilleri... Yine de, imparatorların propagandalarında önemli bir yer tutarlar. Augustus denizlere huzur getirdiğini ve korsanlardan temizlediğini söyleyerek övünür (*Mon. Anc.* 25.1), ama aslında savaştığı kişi Sextus Pompeius'tur. Augustus'un kendisi gibi antik kaynaklar da haydutların ve korsanların olmadığı bir dünyayı imparatorların en büyük başarılarından biri sayarlar. Aslında Arkaik Çağdan Augustus'a kadar imparator ve kralların hükümdarlığı ile “uygarlığın koruyucusu” sıfatı her zaman haydutluğun, özellikle de korsanlığın ortadan kaldırılmasına bağlı olmuştur (Braund 1993: 199 vdd.), yani bu iddianın ideolojik bir yönü vardır.

Korsanlık. Korsanlık, daha doğrusu, çalışmamızın kapsamında özellikle Kilikia korsanlığı, aşağıda değineceğimiz üzere aynı haydutluk gibi birden fazla yüzü olan bir faaliyettir ve Braudel'in tespitinin ne kadar doğru olduğunu gösterir:

“Korsanlık tek bir sahile, tek bir gruba, tek bir sorumluya, tek bir suçluya ait değildir. Bir salgındır. Bütün sefiller, güçlüler, zenginler ve fakirler, kentler, soylular ve devletler denizin tümüne yayılan bir ağın halkaları arasında yer almaktadırlar...”

(Braudel 1994: 252)

Buna bağlı olarak Garlan korsanlığı dört gruba ayırmıştır (Garlan 1978: 2): 1) yerel, bireysel ve düzensiz; 2) ticari kazanç amacıyla organize edilen; 3) devlet eliyle oluşturulmuş; 4) baskı ve işgale karşı ortaya çıkan sosyal içerikli. Aşağıda görüleceği gibi, antik çağda bu dört kategoriye sokulabilecek örnekler bulunabilmektedir. Kilikia Korsanları ise, bunlardan birkaçının bir araya gelmesiyle şekillenmiş gibi görünmektedir.

Antik Çağ'da korsan için birkaç kelime bulunur: ληιστής, πειρατής ve daha nadir kullanılan καταποντιστής. Bu terimler çağdaş değildir. İlki en eskisidir; ikincisi MÖ 3.-4. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve sonucusu sadece hatipler tarafından MÖ 5.-3. yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Latince'de ise Yunancadan alınmış *pirata* kelimesi görülür. Ancak Romalılar sıklıkla korsanlardan “insanlığın düşmanı” ya da “kanun düşmanı” (*hostes gentium* veya *iusti hostes*) olarak bahseder (Ormerod 1924: 59-60; Gabrielsen 2005²: 390). Denizdeki haydutlar ile karadaki arasındaki tek fark, birincisinin çok geniş alanlarda seri hareket edebilmesi, buna bağlı olarak yakalanma riskinin azlığı ve hem karada hem de denizde yaşayabilme avantajıdır (Gabrielsen 2005²: 391).

Korsanların rejimle olan ilişkisini tespit etmek için öncelikle korsan dediğimiz insanların kimler olduğunu ve yaşam şartlarını bilmemiz gerekmektedir. Böylece korsanlığın sosyolojik, ekonomik ve siyasi boyutunu anlayabilir ve Anadolu'da nasıl bir şekil aldığı görebiliriz. Konuyla ilgili eski tarihli çalışmalarda korsanlık “kişisel ve tahripkâr” olarak nitelendirilirken, daha yeni tarihli çalışmalarda “sosyal ve siyasi” baskılara dair yorumlar ağırlık kazanmaktadır. Bazı tarihçiler korsanları “zalim” diye adlandırmakta, bazıları da başkalarına sağlanan imkânlardan yoksun “sınıflar” veya şartlar yüzünden yağmaya başlamış “siyasi baskı altındaki” insanlar olarak görmektedir (Gabrielsen 2005²: 399). Gabrielsen'e göre bu iki uç görüş arasında

sağlıklı bir karar verebilmek için öncelikle korsan kelimesinin antik çağda nasıl kullanıldığına bakmak gerekmektedir. Cicero için Marcus Antonius sadece bir haydutken (Cic. *Fam.* 10.5), önce Antonius'un sonra da Octavianus'un müttefiki Mysia'lı Kleon Strabon tarafından (Strab. 12.8.9) korsan şefi olarak nitelendirilmiştir. İç Savaş sırasında Caesar da rakipleri tarafından korsan olarak adlandırılmıştı (Caes. *B. Civ.* 3.110). Ancak bunlar daha çok siyasi iftira niteliğindeki yakıştırmalardı. Başka örnekler bakıldığında korsanlık tanımında bir muğlaklık göze çarpmaktadır (Gabrielsen 2005²: 400): Mesela Peloponnesos'u tapınak hırsızları, haydutlar ve katiller ile doldurduğu söylenen Sparta kralı Nabis aynı zamanda Giritlilerle birlikte korsanlık faaliyetlerine girişmişti (Polyb. 13.6-8; Liv. 34.28). MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında kara ve denizde operasyonlar yapan Aitolia'lı komutanlar Dorimakhos ve Skopas, Polybios'a göre doymak bilmeyen ganimet düşkünü kişilerdi (Polyb. 4.3.5). Rhodos ve müttefiklerinin Girit şehirleriyle karşı karşıya geldiği I. Girit Savaşı'nın nedeni adalıkların korsanlık yapmalarıydı (Diod. Sic. 27.3). Korsanlarla işbirliği kadar onlara karşı savaşmak da kârlı ve prestijli bir uğraştı. Şehirleri korsanlardan kurtaranlardan onların güvenliğini de sağlaması bekleniyordu. Gabrielsen'in deyişiyle bu "deniz polisi" geleneği efsanevi kral Minos'tan itibaren Korinthos, Atina; Büyük İskender'den sonra Antiochos, Demetrios ve Ptolemaios'lara biçilmiş bir sıfattı (Gabrielsen 2005²: 395). MÖ 240 civarında Bithynia kralı Ziaelas Kos halkına korsanlar için güvence vermişti (SIG 3.456; RC 25). Bosporos kralı Eumelos ise Karadeniz'de gemilere saldıran korsan kavimlere savaş açarak denizi korsanlardan temizlemişti (Diod. 20.25). MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren Rhodos'a geçen bu "görevi", MÖ 102'de Romalılar üstlenmiştir.

Korsanlık aynı zamanda büyük devletlerin ve liderlerin çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir araç olabilmekteydi. Örneğin Strabon Ptolemaios'ları korsanları Seleukos'lara karşı kullanmakla suçlamakta ve Romalıların Kilikia Korsanları'na sırf ekonomik çıkarları yüzünden dokunmadıklarını ima etmektedir: Doğudan gelen esirler Delos'taki köle pazarları aracılığıyla Roma'ya ulaşıyor ve İtalya'da büyüyen tarımın yarattığı ihtiyacı gideriyordu (Strab. 14.5.2). Büyük Hellenistik devletler dışındaki küçük krallıklar da korsanlığı ekonomik sebeplerle desteklemişlerdir. Karadeniz'den Akdeniz'e gelen kaliteli köleler (Polyb. 4.38.4), Strabon'un anlattıkları ile birlikte ele alındığında anlam kazanmaktadır (Gabrielsen 2005²: 396). Strabon'a göre Karadeniz'de faaliyet gösteren korsan halklara bazen Bosporos Krallığı limanlar, pazarlar ve ganimetlerini atmak için imkânlar sağlıyordu (Strab. 11.2.12). Rhodos'un Girit şehri

Hieraptyna ile yaptığı anlaşmaya göre, şehir Rhodos'un korsanlara karşı açtığı savaşlarda yardım gönderecek ve bu savaşlardan toplanacak ganimetten en büyük payı Rhodos alacaktı (*SIG*³ 581). Ele geçirilen ganimetler ve esirler herhangi bir uluslar arası anlaşma ya da geleneğe tabi değildi; var olan tek yasa korsanlar, onlara ait esirler ve mallar üzerindeki bütün hakları yakalayana veriyordu (Gabrielsen 2005²: 398). Kısacası kendilerine denizlerin koruyucusu denilen devletler gerçekten korsanlığın yok edilmesiyle pek de ilgilenmiyorlardı. Dolayısıyla Hellenistik Dönem'den adlarını bildiğimiz korsanların çoğu, farklı sosyal konumlara kayabilmiştir¹⁹⁵.

Bu ilgisizlik ve çıkara dayalı ilişkiler, korsanlığa karşı korunmanın parayla alınabilen bir hizmet hâline gelmesiyle daha da derinleşmiştir. MÖ 4. yüzyılda Atinalı amiraller tüccarlara ve şehirlere ücret karşılığı koruma satıyordu. Bu uygulama Hellenistik Dönemde Rhodos tarafından devam ettirilmiştir. MÖ 298'de Delos Tyrrhenos korsanlarından korunmak için Rhodos'a 5000 drahmi ödemişti (*IG* 11.2.148.73; Gabrielsen 397). M.Ö 220'de Byzantion'un Karadeniz'e giriş vergisi koyması, tüccarların Rhodos'a şikâyetinde bulunmasına yol açmıştı, çünkü Rhodos'luları denizlerdeki koruyucusu olarak görüyorlardı (Polyb. 4.47). Ancak Rhodos gibi güçlerin başarısız olduğu zamanlarda korsanların kendileri haraç alıyordu. MÖ 3. yüzyılın başlarında Histria'lılar Thrakia'lı Zoltes ve korsanlarına şehirlerine saldırmamaları için önce 5 talent, sonra 5000 drahmi ödemişlerdir (*SEG* 24.1095). Hellenistik Dönemin sonuna doğru Lipari adaları korsanlara dokunulmazlık için her yıl belli bir cüret ödemek zorundaydı (Cic. *Verr.* 3.85). Böylece saldırı korkusundan beslenen bir ekonomi ortaya çıkmıştır.

Roma da korsanlığa yabancı değildi. Daha Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren şehir korsan saldırılarına maruz kalmış, bazen de kendisi korsanlık ve yağma seferlerine girişmiştir

¹⁹⁵ Erken Hellenistik Dönem'den bilinen birkaçı korsandan ziyade siyasi ve askerî girişimciler olarak nitelenebilir. Büyük İskender'in ölümünden iki nesil sonraki karmaşık ortamda geleneksel Yunan ve Makedonia aile ve sosyal bağlarının siyasi ve askerî arenadaki etkisini yitirmesiyle birlikte, sözünü ettiğimiz korsanlar gibi ayırt edici bir sosyal konuma ya da geçmişe sahip olmayan kimseler yetenekleri sayesinde bir yerlere gelebiliyorlardı. Örneğin Demetrios Polierketes'in emrindeki Ephesos'tan bir grup korsanın (Diod. Sic. 19.73.6) konumu şehirdeki garnizonda görev yapan paralı askerlerden farklı değildi. Demetrios'un Rhodos kuşatmasında görev yapan korsanlar kaynaklar tarafından "müttefikler" olarak tanımlanmıştır (Diod. Sic. 20.97.5). Thibron korsanların dikey sosyal hareketliliğine iyi bir örnektir. Harpalos'un yanında paralı asker olarak bulunan Thibron, daha sonra Kyrene kralı olabilmıştır (Diod. Sic. 18.21.1-7). MÖ 277'de Antiogonos Gonatas'ın emrindeyken Kassandreia kuşatmasındaki faaliyetlerine bakılırsa (Poly. *Strat.* 4.6.18) korsan şefi Ameinias'ın kralın güvendiği adamlarından biri olduğu anlaşılmaktadır (Gabbert 1986).

(Schulz 2000: 426-428). Latium ve Campania'daki genişleme sürecinde Romalıların korsanlardan yardım aldıkları bilinmektedir (Schulz 2000: 429 vdd.). Bu dönem boyunca Kartaca ve Campania korsanları ile olan işbirliği sayesinde Roma, karadaki hedeflerine odaklanabilmiştir. I. Kartaca Savaşı'nda bir filo kurmak zorunda kalan Roma bundan sonra deniz ticaretinin önemini kavramış ve korsan yataklarına saldırmaya başlamıştır (Schulz 2000: 432). Bununla birlikte örneğin Scipio Africanus Hannibal'e karşı yardım eden Campania'lı korsan şefini evine kabul edebilmiştir (Val. Max. 2.10.2-5). Roma Hellenistik dünya ile ilişkiye girdiğinde buradaki krallıklar zaten bir süredir paralı asker ve korsanlardan büyük ölçüde yararlanmaktaydılar. Roma da yeri geldiğinde doğudaki savaşlarında korsanları kullanmıştır. Roma'nın Hellenistik krallıkları etkisiz hâle getirerek Doğu Akdeniz'de yarattığı yeni güç dengesi korsanların faaliyetlerinde değişikliğe yol açmıştır (Schulz 2000: 433): Roma'dan önce korsanlar farklı güç odaklarıyla işbirliği yapabiliyor ve çeşitli cephelerde savaşabiliyorlardı. Dolayısıyla korsanların ortak harekette bulunması da zorlaşmaktaydı. Roma Akdeniz'e hâkim olunca korsanların hareket serbestliği sona ermişti. Kilikia Korsanları da aşağıda göreceğimiz üzere, Roma'nın yanlış politikalarını iyi değerlendirerek kendilerine yeni faaliyet alanları yaratmışlardır.

Akdeniz Kilikia Korsanları için benzersiz bir faaliyet alanıdır. Birçok bölgenin coğrafi özelliği, iletişimin ve ticaretin deniz yoluyla yapılmasını zorunlu hâle getirmektedir. Kıyılar konaklamaya uygundur. Engebeli araziler, iç bölgelere uzanan yolların azlığı ve buna bağlı olarak akarsuların iletişim ve ticaretteki önemi, tarımsal arazilerin kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı nüfus daha ziyade kıyılarda yoğunlaşmıştır. Bu yüzden yerleşimler denizden saldırılara açıktırlar. Korsanlar için bu kıyılar saklanmaya çok elverişlidir (Sempler 1916; Ormerod 1924: 13-26, 190-199). Ovalık Kilikia'nın alüvyonlu toprakları tarımı çok verimli kılarken, antik kaynaklara göre Dağlık Kilikia nerdeyse yaşanmaz bir yerdir; antik çağda bölgenin en büyük zenginliğini sedir ormanları oluşturmaktaydı. Torosların çıplak yamaçları denize dik inmektedir; sadece Kalykadnos nehir iç kısımlara geçişi sağlar, ancak buradaki limanlar büyük ticaret gemilerinin demirleyemeyeceği kadar küçüktür. Başlıca ticaret yolları kıyıyı takip ederek Ovalık Kilikia'ya ulaşır. Korsanların faaliyetleri ise Dağlık Kilikia'nın Korakesion (Alanya; Res. 3)'dan Anemorion (Anamur)'a kadar olan kısımda yoğunlaşmıştır. Bölge ayrıca gemi inşası için gerekli

ormanlık alanlara sahipti ve başlıca deniz güzergâhlarının uzağındaki küçük limanlar saklanmayı kolaylaştırıyordu; savunması kolay burunlar savaş gemilerine karşı durmayı mümkün kılıyordu.

Kilikia Korsanları ile olan sorunun kökenleri Hellenistik Döneme kadar inmektedir. Korsan filoları sıklıkla Hellenistik krallıkların donanmalarında görev yapıyordu. Kaynaklar deniz savaşlarında başarılı taktikleriyle yararlılık gösteren korsan şeflerinden söz etmektedir¹⁹⁶. Bunlar ganimetten pay almalarının yanı sıra aynı zamanda savaşta alınan esirleri köle olarak satabiliyordu¹⁹⁷. Dolayısıyla “denizlerin koruyucusu” olarak görülenler ile korsanlar her zaman birbirlerinin karşısında değildi; iki taraf sıklıkla işbirliği yapılabiliyordu (Gabrielsen 2005²: 396).

Appianos, Dio ve Plutarkhos’un anlatımlarında, korsanların ortaya çıkışı bölgedeki siyasi manevraların neticesi olarak gösterilmektedir. Seleukos kralı IV. Antiokhos’un saltanatı sırasında bölge MÖ 2. yüzyılın başından itibaren nispeten bağımsız hareket etmeye başlamıştı (Jones 1998: 201). Kralın ölümünden sonra çıkan karışıklıktan yararlanan Pontos kralı Mithradates, önceden Seleukos kontrolündeki toprakları ele geçirmeye başladı. Korsanları ortaya çıkışı da bu sırada olmuştur. Bundan sorumlu tutulan kişi Seleukos’lar ordusunda subay olan Diodotos Tryphon’dur. Tryphon MÖ 2. yüzyılın ortalarında Korakesion’da üs olarak kullandığı kalesinde Seleukos’lara karşı biri başarılı iki isyan girişiminde bulunmuştu:

“Veraset yoluyla Syria ve Kilikia’da egemen olan kralların iktidarsızlığından yararlanıp Kilikia’lı korsanları örgütleyen Tryphon’dur. Onun ayaklandırıcı atılımları nedeniyle diğerleri de benzer girişimleri aynı zamanda yaptılar ve böylece kardeşler arasındaki kavga ülkeyi saldırganların merhametine bıraktı.”

(Strab. 14.5.2)

¹⁹⁶ Antigonos Gonatas tarafından tutulan Phokaia’lı Ameinias; II. Demetrios ve Antigonos Doston’un yanında savaşan Illyria’lı Agron ve Pharos’lu Demetrios; V. Philippos’a hizmet eden Pharos’lu Skerdilaidas ve Aitolia’lı Dikaiarkhos gibi... Rhodos kuşatması sırasında Demetrios Polioketes’e yardım eden Timokles’in gemileri, donanmadaki en iyi korsan gemileriydi (Diod. 20.97). Diodoros’a göre kuşatmaya katılan korsanlar savaş ve yağmanın olduğu yerlere hücum eden vurgunculardı (Diod. 20.110). Bunlara ilaven “tüccarlar ve tefecilere” ait 1000 kadar gemi de korsanlarla aynı şekilde çalışıyordu (Diod. 20.82, 84.5, 97 5).

¹⁹⁷ Demetrios’un Rhodos’lularla yaptığı anlaşmaya göre, özgürlükleri için belirlenen fidyeyi ödeyemeyenler köle olarak satılacaktı. Şüphesiz bu köle ticaretini yürütecekler korsanlardı (Diod. 20.84).

Rhodos donanmasının MÖ 2. yüzyılın ortalarında etkisini yitirmesi ile korsanlar daha rahat hareket etme fırsatını da bulmuşlardır (Jones 1998: 2002). İlk başlarda korsanlara göz yumulmuştur, çünkü özellikle köle ticareti ve çalıntı mallar sayesinde ekonomiye ciddi bir katkı sağlamaktaydılar. Üstelik korsan saldırıları çoğunlukla Anadolu'da birçok şehrin toprak talepleri yüzünden düşman olduğu Seleukos'lara yöneltilmişti (Rauh 1999: 170). Bu dönemde savunmasız küçük kıyı şehirlerinin surlarla çevrildiği ve bazılarını da kıyıları terk ederek iç kısımlara çekildikleri görülmektedir¹⁹⁸.

Anlaşılan, Tryphon'un MÖ 138'de ölmesinden sonra, emrindeki filolar bağımsız korsan grupları olarak Syria ve Kilikia'ya saldırmaya devam etmişlerdir. MÖ 1. yüzyılın başlarına gelindiğinde, korsanlar artık organize olmuş ve bütün Akdeniz'i hatta Roma'yı tehdit edecek kadar güçlenmişlerdi. Durumu siyasi baskı ve şiddetle çözmek için ancak MÖ 102'de girişimlerde bulundu. Marcus Antonius (hatip)'un komutasında bir güç Kilikia'ya gönderildi. Antik kaynaklar sefer hakkında çok az bilgi vermektedir, ancak Delphoi'dan MÖ 100 civarına ait *lex de piratis persequendis* olarak bilinen kararnamede, Roma'nın müttefiki halkların ve kralların topraklarını korsanlara açmamaları, böylece Romalıların doğuda ticaret faaliyetlerini rahatça yürütebilmelerinin sağlanması talep edilmektedir. Atina'daki Aemilius Paullus Anıtı'nın kaidesinde bu yasa ile ilgili olduğu anlaşılan metinde Lykia, Pamphylia ve Lykaonia'nın adı geçmektedir ki¹⁹⁹, bu bölgelerin de korsanlıkla ilgili bir nedenden dolayı metine eklendikleri şüphesizdir (Jones 1926). Her ne kadar Antonius için bir zafer alayı düzenlenmişse de, bölgede korsanlığın ne dereceye kadar önlendiği belli değildir²⁰⁰. Seferin en önemli sonucu Kilikia

¹⁹⁸ Aperlai bunlardan sadece bir tanesidir. Muhtemelen Büyük İskender'in MÖ 323'teki ölümünden sonra kurulan şehrin kıyı kısmında herhangi bir savunma önlemi alınmadığı gibi, bu kısımda hiçbir önemli yapı bulunmamaktadır. Şehir küçük olmakla birlikte, antik çağın önemli ticaret mallarından biri sayılan mor kumaş boyasını ciddi miktarlarda ürettiyordu (Hohlfelder-Vann 2000: 131-132). Şehrin zenginliği günümüze kalan kalıntılardan da anlaşılmaktadır. Herhangi bir şehrin önemli liman yapılarından yoksun oluşu, refah düzeyini ölçmek için bir kriter olarak alınmamalıdır. (Hohlfelder-Vann 2000: 133). Dolayısıyla, Dağlık Kilikia gibi bir yerde bile zengin şehirlerin varlığı söz konusuydu ve bunlar da korsanlar için en az ticaret gemileri kadar değerli hedefler olmalıydı.

¹⁹⁹ Aynı tarihe ait Knidos'tan bir yazıt, hemen hemen aynı içeriğe sahiptir ve Roma'nın bu sıradaki Iugurtha, Cimbri ve Teutones sorunlarını halletikten sonra, tekrar eyaletlerin sorunlarına, dolayısıyla korsanlığa eğildiğini göstermektedir (Hassal-Crawford-Reynolds 1974)

²⁰⁰ *Lex de piratis* korunması gereken geniş bir alan yaratmakla birlikte, bunu için gerekli siyasi ve askerî güç tek bir elde toplanamamıştır. Karamamenin arkasındaki isim olan Marius, Marcus Antonius'un arkadaşıydı ve Caecilius Metellus'un altında *tribunus*ken MÖ 123-121'de Balear Adaları'na yapılan korsan seferinde görev aldığından soruna aşinaydı. Ancak Marius'un batıda elde ettiği başarıları doğuda da tekrarlaması ve bunun arkasından batıda

sularında kalıcı bir askerî üs kurulmuştur (Ormerod 1924: 209). Romalıların geç kalan müdahalesi Strabon'a göre anlaşılabilir, çünkü

Romalılar Tauros'un dış kısmındaki halklarla henüz o kadar ilgilenmiyorlardı. Fakat sonra kabileleri ve kentleri denetlemesi için Scipio Aemilianus'u ve daha başka kimseleri gönderdiler ve onlar yukarıda sözü edilen korsanlığın yönetim yetersizliğinin yüzünden olduğuna karar verdiler. Kendileri Seleukos Nikator'dan itibaren tahta veraseten geçişi onayladıklarından, yöneticileri bu haktan yoksun bırakmaya utandılar. Bu durum önce Euphrates'in öte yanındaki bölgeye sahip olan Parth'ları, sonra da Armenia'lıları ülkenin efendisi yaptı. Armenia'lılar ülkeyi Tauros dışına, hatta Phoinikia'ya kadar ele geçirmekle kalmadılar, aynı zamanda gidebildikleri kadar uzağa gittiler... fakat gene de denizi Kilikia'lılara teslim ettiler. Sonra bunlar kuvvetlenince, Romalılar onları kendi gelişmelerine bir zarar gelmeden bir orduyla savaşarak yok etmek zorunda kaldılar. Şimdi olaylara daha yakından, çok ivedilikle kendilerini verdiklerinden beri, Romalıları ihmalcilikle suçlamak doğru değildir. Çünkü eskiden Romalılar, yakınlardaki daha acil sorunlarla uğraşmaktan uzaktakilere bakmaya vakit bulamıyorlardı²⁰¹."

(Strab. 14.5.2)

MÖ 102 seferinden sonra kurulan kalıcı komutanlık ve Delos köle pazarının kaybı, korsanları yeni arayışlara yöneltmiş ve bu arayışların sonucunda VI. Mithradates ile işbirliğine gidilmiştir²⁰². Kral Roma'ya karşı MÖ 88-69 arasında yürüttüğü savaşlarda korsanları müttefik

yaptığı gibi *clientela* yaratarak prestij kazanması *optimates*in istemediği bir sonuçtu. Aristokrat sınıfın çıkar çatışmaları karamamenin etkisini azaltmıştı (Schulz 2000: 435).

²⁰¹ Garlan'a göre, Romalıların uzun süren umursamazlıklarından birden vazgeçmeleri bu sıralarda Sulla'nın Cimbrî ile Teutones'e karşı kazandığı zaferler sonucunda İtalya'ya ciddi bir köle akışı olması ve Romalıların artık doğudan gelecek kölelere olan ihtiyacı büyük ölçüde azalması ile alakalıdır. Dolayısıyla artık Kilikia Korsanları ile ilgilenebilirlerdi (Garlan 1978: 7).

²⁰² Bu durum aslen korsan olan Oruç Reis ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi denizcilerin 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerine benzemektedir. Barbaros Hayrettin o sırada İspanya kralı ve Kutsal Roma imparatoru V. Charles'ın boyunduruğu altında olan Cezayir'i ele geçirmiş ve Yavuz Sultan Selim'i tanıyarak, burasının Beylerbeyi olmuştur. Cezayir sultanlığının başına geçen kardeşler düşmanları İspanyollardan korunmak için Kilikia Korsanları'nın yaptığına benzer şekilde, İspanya'nın rakibi Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmişlerdir. Kilikia Korsanları'nın Mithradates'e katılmasından bir süre sonra Delos'u yağmalayan ve bağımsız olduğu söylenen korsan Menophanes'in aslında Mithradates'in donanmasında görev yapması mümkündür (Ormerod 1924: 211). Osmanlı'nın kontrolündeki korsanlar da benzer faaliyetlere girişmişlerdir.

olarak kullanmıştır. Böylece kral Doğu Akdeniz’i kontrol etmek için elinin altında organize bir kuvvet bulundurmuş oluyordu. Olaylar kimsenin öngörmediği boyutlara ulaşmıştı:

“Mithradates Romalılara karşı ilk kez savaş açtığında ve Asia Eyaleti’ni zaptettiğinde, eyaleti elinde uzun süre tutmamaya karar verdi ve ülkeyi her türlü yolla yağmaladı ve korsanları denize saldı. Başlangıçta küçük gemilerle etrafta geziniyor ve halkı hırsızları andırır hâllerleriyle endişelendiriyorlardı. Savaş uzadıkça sayıları arttı ve daha büyük gemiler kullanmaya başladılar. Büyük kazançlar sağlamaya başlayınca, Mithradates yenildikten sonra bile geri çekilmediler. Hem geçim kaynaklarını hem de ülkelerini savaş yüzünden kaybederek yoksulluğa mahkûm oldukları için ekmeklerini kara yerine denizden çıkarmaya karar verdiler... Ordu generalleri gibi davranan korsan şeflerinin önderliğinde denize açılarak suru olmayan şehirlere saldırdılar; ötekilerin surlarını yıktılar ya da kuşatmayla ele geçirdiler. Zengin vatandaşları kaçıırarak fidye istediler. Kendilerine verilen haydut sıfatını küçümsüyorlar, yağmaladıklarını savaş ganimeti olarak görüyorlardı. Sürekli ahşap, pirinç ve demir araç gereç yapan ustaları vardı. Kazançlarından duydukları memnuniyet ve hayat tarzlarını değiştirmemekteki kararlılıkları sonucunda kendilerine kral, tiran veya general denmesini istediler ve eğer tek bir yerde bir araya gelirlerse yenilmez olacaklarını düşündüler. Gemiler inşa ettiler, silahların her türlüünü yaptılar. Merkezleri Kilikia’daki Kragos’tu. Her yerde kaleleri, kuleleri, adaları ve sığınakları vardı... Bu kötülük belki Kragos’lulardan çıkmıştı, ama Syria’lı, Kıbrıslı, Pamphylia’lı, Pontos’lu ve diğer doğu ülkelerinden birçok kişi bunlara katılmıştı. Mithradates Savaşları’ndan dolayı acı çekmektense yasadışı işler yapmayı tercih ettiler ve bu yüzden kara yerine denizi seçtiler... Böylece kısa sürede sayıları on binlere ulaştı. Şimdi sadece doğu denizlerine değil, Herakles Sütunları’na kadar bütün Akdeniz’e hükmediyorlardı... İtalya kıyılarına, Brundisium ve Etruria’ya saldırmaktaydılar. Bazı Romalı praetorları deniz savaşlarında yendiler... Hiçbir denizde güvenle yelken açılmıyordu ve kara da ticaret için elverişsizdi.”

(App. Mith. 97)

Belki de Romalılar için en utanç verici olanı, devlet adamlarının Roma’nın yanı başında korsanların eline düşmesiydi. Bir *prateorun* gözleri önünde, Caieta limanı gemilerle dolu olduğu hâlde korsanlar tarafından yağmalanmış, Misenum’da, daha önce şehre karşı korsanları savunmuş bir komutanın çocukları esir alınmış, Ostia’da bir konsülün komutasındaki bir filo yok

edilmişti (Cic. *Man.* 33). Dahası, iki *praetor* hizmetçileri ve yanlarındaki *lictorlar* ile birlikte kaçırılmış, hatta korsanlar daha önce (MÖ 102) kendilerine karşı *praetor* mevkisi ile gönderilen Marcus Antonius'un kızını alıkoymuşlardı (Plut. *Pomp.* 24).

Romalılar Mithradates'in Anadolu'daki faaliyetlerini duyar duymaz, Senato krala savaş açtı (I. Mithradates Savaşı). 87'de doğuya gönderilen Sulla, Yunanistan'da memnuniyetle kabul edilen Mithradates ile karşılaştı. Sulla savaşı Anadolu'ya taşınmayı başarmış ve sonunda kral barışa razı olmuştur. Ormerod Mithradates ile korsanların I. Mithradates Savaşları sırasında temasa geçtiklerini düşünmüştür (Ormerod 1924: 210). Appianos da kralın I. Mithradates Savaşı öncesi korsanları yağma için kıyı şehirlerine gönderdiğini söylemektedir (App. *Mith.* 63) Ancak Pastor'un da belirttiği gibi, Mithradates savaştan önce zaten güçlü bir donanma kurmuştu ve böyle bir hareket arkasına almaya çalıştığı şehirlere zarar vereceği için mantıksız olacaktı; Mithradates'in bir korsan tarafından kurtarıldığı III. Mithradates Savaşı kral ve korsanlar arasındaki ilişkinin başladığı dönemdir (Pastor 1996: 426). Korsanlar ile Mithradates arasında ortak çıkarlardan öte bazı bağlar da bulunmaktadır. Korsanlığa başlayanların bir kısmı, tıpkı Mithradates'i destekleyenler gibi Roma'ya nefret besliyorlardı (Plut. *Pomp.* 24.6). Mithras kültü de ortak bir payda teşkil etmiş olabilir. Her ne kadar kültürün Pontos'taki ağırlığı açıklığa kavuşmamışsa da (Pastor 1996: 428), Mithradates'in soyu dolayısıyla en azından belli bir dereceye kadar ideolojik birliktelikten söz edilebilir.

Appianos savaş sırasında korsanların rolü hakkında bazı bilgiler vermektedir. MÖ 87'de Delos, Rhodos ve Lykia'ya saldıran Mithradates'in ordusunda (App. *Mith.* 26-27) korsanlar da bulunuyordu. Bu hizmetlerine karşılık kraldan ücret ve lojistik destek alıyorlardı (Rauh 1997a: 265). Bu dönemde korsanlar Pamphylia Körfezi'nin tamamını kontrol altında tutuyorlardı ve bazı korsan liderleri Dağlık Kilikia sahillerinde kendilerine ait bağımsız bölgeler elde edecek kadar güçlenmişlerdi. Strabon Pamphyhia ve Dağlık Kilikia sakinlerinin kendilerinin korsanlık yaptığını ya da şehirlerini ganimet satışı için korsanlara verdiklerini söyler. Side tersanelerini korsanlara açmıştı ve köle satışı yapılan yerlerden biriydi (Strab. 14.3.2).

Strabon Lykia'da Toroslar'ın yamaçlarındaki Olympos'ta Zeniketes adlı bir korsanın kalesi bulunduğunu söylemekte ve bu kişinin Korykos, Phaselis ve Pamphylia'da birçok şehri kendisine bağladığını anlatmaktadır (Strab. 14.5.7). Akınlardan etkilenen sadece güney kıyıları değildi; MÖ 85'te Abydos'a doğru yola çıkan Licinius Lucullus, şehre varmadan önce birkaç korsan saldırısından kaçmak zorundan kalmıştı (App. *Mith.* 56). MÖ 84'te, Asia Eyaleti'nde Iasos, Klazomenai, Knidos²⁰³, Kolophon, Samos ve Samothrake de saldırılardan nasibini almıştır (Cic. *Man* 33). Appianos'a göre bunlar "haydut gruplarından ziyade düzenli filolara" benziyorlardı ve sadece gemilerle sınırlı kalmayıp limanlara, kalelere ve şehirlere de saldırıyorlardı. Hatta o sırada Sulla Samothrake'de olmasına rağmen, şehrin tapınağından 1000 *talent* değerinde süslemeleri çaldıkları bile söyleniyordu (App. *Mith.* 63). Yağmalanan tek tapınak bu değildi. Klaros, Didyma, Hermione'deki Toprak Ana Tapınağı, Taenarum ve Kalauria'daki Poseidon tapınakları, Epidauros'taki Asklepios Tapınağı, Samos, Argos ve Lakonia'daki Hera tapınakları da saldırılara maruz kalmıştı (Plut. *Pomp.* 24) Bu arada L. Licinius Murena'nın korsanlara karşı bir sefer yaptığı görülmektedir, ancak Moagetes'in krallığının bir bölümü Lykia'lılara verilmesine ve geri kalanının Roma topraklarına katılmasına rağmen, Murena Mithradates'e karşı varlık göstermediği için MÖ 81'de geri çağrılınca, sefer yarım kalmıştır²⁰⁴ (App. *Mith.* 93).

Bu sırada Sulla Roma'da kendisine karşı komplo hazırlayan siyasi rakipleriyle yüzleşmek üzere Roma dönmüştü (Plut. *Sull.* 7). Onun ardından *proconsul* olarak Kilikia'ya gönderilen P. Servilius Vatia MÖ 77-76'da bölgede mücadele vermiştir. Vatia Kilikia'yı düzene sokmakla kalmamış, Lykia'da Phaselis, Olympos ve Korykos gibi şehirleri de ele geçirmiş (Eutrop. 6.3), bu arada Isauria'lılar ile de ilgilenmişti. Kaynaklar Vatia'nın faaliyetleri hakkında dağınık bilgiler vermektedir. Aslında Vatia'nın yaptıkları genel olarak daha sonra Pompeius'un seferinin

²⁰³ Julius Caesar'ı MÖ 74'te Rhodos dönüşünde esir alanlar korsanlar Karia'lydı. Caesar kendi çabalarıyla korsanları yakalamış, Asia valisi Marcus Iuncus olayla ilgilenmemişti. Daha sonra korsanları kendi çabalarıyla yakalayıp valiye cezalandırılmaları için götürdüğünde, Bithynia kralı IV. Nikomedes'in topraklarını Roma'ya bırakması üzerine, vasiyeti gerçekleştirmek için Iuncus'un yola çıktığını öğrenmişti (Suet. *Iul.* 4; Plut. *Caes.* 1.4; Vell. Pat. 2.41.3). Bu olay hem valilerin korsanlık karşısındaki ilgisiz tavırlarını hem de onların açgözlülüklerini göstermektedir. Günther olayın gerçekliğini kabul etmekle birlikte Caesar'ın yolculuğunun hedefi, Marcus Iuncus ile ilgili bilgiler, tarihleme vb. unsurlara şüpheyle yaklaşmaktadır (Günther 1999).

²⁰⁴ Murena'dan görevi devralan Nero'nun korsanlara karşı faaliyetleri hakkında nerdeyse hiçbir şey bilinmemektedir (Ormerod 1924: 214).

gölgesinde kalmıştır. Bunların bizde bıraktığı izlenim ise Vatia'nın çok başarılı bir sefer yürütmesine rağmen, Romalıların denizlerde sürekli bir güvenlik ortamı oluşturamadıkları için, korsanların yurtlarından başka yerlerde, özellikle Girit'te kendilerine yer bulmalarıdır. Vatia'nın sefere çıktığı sırada korsanlar Dağlık Kilikia'nın bütün sahil kesimini, içerde Torosların her iki tarafını ve Pamphylia'nın bir kısmını ellerinde bulunduyorlardı. Side köle pazarı olarak Delos'tan sonra ikinciydi ve Vatia aynı zamanda Attaleia'yı da etkisiz hâle getirme gereği duymuştu. Pamphylia Körfezi'nin batısında ise Zenketes adlı bir korsan Olympos, Korykos ve Phaselis'in kontrolünü elinde bulunduruyordu (Ormerod 1922: 36). Antik kaynaklar Vatia'nın bütün Kilikia'yı ele geçirdiğini belirtirken, sadece birisinde bölgenin haraca bağlandığından bahsedilmektedir (Amm. Marc. 14.8.4). Seferin sonucunda Phaselis, Olympos, Korykos gibi Lykia kentleri zaptedilmiş²⁰⁵, Pamphylia'da Attaleia ele geçirilmiş (Eutrop. 6.3; Cic. *leg. Agr.* 1.5) ve bunlarla bağlantılı olarak Isauria'da Orondeis kavminin toprakları Roma'ya katılmıştır (Cic. *leg. agr.* 2.50).

Vatia'nın başarıları karşısında korsanlar, Roma'nın dikkatini Dağlık Kilikia'dan çevirmek için batıda girişimlerde bulunmaya başlamışlardır (Rauh 1997: 267). Bu amaç doğrultusunda korsanlar umulmadık biriyle, bir Roma valisi ile birlikte hareket etmişlerdi. Söz konusu kişi, Hispania valisi Quintus Sertorius'tur²⁰⁶. Sertorius (yakl. MÖ 126-73), MÖ 83/82'de Hispania valiliğine atanmış, fakat MÖ 81'de rakibi Sulla'nın gönderdiği lejyonların baskısıyla yarımadadan kaçarak ve Mauretania'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Plutarkhos Sertorius'un tekrar Hispania'ya dönebilmek için bir grup Kilikia korsanı ile anlaşarak onların desteğiyle Pityussa (Ibiza) adasına saldırdığını ve Sulla'nın buradaki kuvvetlerine üstünlük sağladığını anlatır (Plut. *Sert.* 7). Fakat takviye kuvvetlerin bölgeye varmasının ardından Sertorius tekrar İspanya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Madeira ya da Balear adalarından gelen denizcilerle karşılaşan Sertorius, bunlardan adalardaki sakin hayatı dinlemiş ve siyasetten uzaklaşarak buraya yerleşmek istemiştir. Ancak Kilikia Korsanları'nın

²⁰⁵ Lykia şehirleriyle ilgili bilgilerin bütün yazarlarda ortak ve seferle ilgili bilgilerimiz arasında en eksiksiz şekilde verilen bölüm oluşu dikkat çekicidir (Ormerod 1922: 40); Cic. *leg. Agr.* 2.50, *Verr.* 2.1.21; Strab 14.5.7; Flor. 3.6; Eutrop. 6.3. Anlaşılan seferin en önemli bölümü burası olmuştur.

²⁰⁶ Sertorius'un siyasi hedefleri ve faaliyetleri için bkz. König 2000.

“barış ve huzur içinde yaşamak gibi bir niyetleri yoktu; tek ilgilendikleri ganimetler ve paraydı. Sertorius’un amacını öğrenir öğrenmez, Maurusia tahtına Iphita’nın oğlu Ascalis’i geçirmek üzere Afrika’ya yelken açtılar... Sertorius Ascalis karşıtlarını desteklemeye karar verdi.”

(Plut. Sert. 9)

Bu olay sadece Kilikia Korsanları’nın faaliyet alanını göstermekle kalmaz, aynı zamanda devletlerin iç işlerine karışabilecek kadar etkili ve organize olduklarına da işaret eder²⁰⁷. Aslında Romalı bir valinin korsanlardan yardım istemesi bile tek başına yeterli bir örnektir. Bu arada eğer Sertorius ile Mithridates arasında MÖ 75’te yapıldığı bildirilen görüşmeler (App. *Mith.* 68; Plut. *Sert.* 23 vdd.) bir sonuca ulaşmış olsaydı, şüphesiz korsanlara çok ciddi bir güç hâline geleceklerdi, ancak Sertorius’un İspanya’da ölmesi, Roma’nın başına büyük dert açabilecek bir ittifakı önlemiştir. Antlaşmaya göre Mithradates Anadolu’nun nedeysel tamamını elinde tutacaktı. Her iki tarafa da hizmet veren korsanlar da doğal olarak büyük imtiyazlar kazanacaklardı.

Roma’nın Sertorius ile uğraştığı sırada, Mithradates bundan yararlanarak yeni bir savaşın hazırlıklarını yapıyordu ve kralın da söylediği gibi, doğudaki olaylara kayıtsız kalmaları ve burada müttefikten yoksun olmaları yüzünden Romalılar korsanlığın yayılmasından birinci derece sorumluydu (App. *Mith.* 70). III. Mithradates Savaşı’nda Roma lejyonlarının başına getirilen Licinius Lucullus, Roma’da kendisine duyulan güvenin azalmasının ardından komutanlığı bırakmak zorunda kalmıştı, zira bu arada İtalya’da Romalılar “karada iç savaş, denizde korsanların sebep olduğu açlık tehlikesiyle” karşı karşıyaydı (App. *Mith.* 91). Lucullus Mithradates’in Anadolu kıyılarında hâkimiyet sağlamasını engellemiş, dolayısıyla korsanların faaliyetlerini de sınırlayarak Pompeius için yol açmıştır (Ormerod 1924: 220-221).

Lucullus’un yerine gelen kişi, korsan belasına son noktayı koyacak olan Pompeius Magnus’tu. Anlaşılacağı gibi, Servilius Vatia’ya kadar korsanlara karşı ciddi bir önlem alınmış değildi. Pompeius’un müdahalesinin ardından, Roma İmparatorluğu’nun sonuna dek denizlerde

²⁰⁷ Bu arada Kilikia Korsanları’nın MÖ 70’te Spartacus ve 2000 adamını Sicilya’ya götürmek için anlaşmıştı (Plut. *Crass.* 10) unutmamak gerekir. Anlaşılacak korsanlar İtalya kara sularında serbestçe dolaşabilecek kadar kendilerine güveniyorlardı.

Kilikia Korsanları ile kıyaslanabilecek bir tehdit ortaya çıkmamıştır. Pompeius Senato tarafından geniş yetkilerle donatılmıştı. *Tribunus* Aulus Gabinius tarafından MÖ 67'de geçirilen üç yıl süreli yasa (*lex Gabinia*), Pompeius'a Akdeniz'in 75 km. içindeki eyaletlerde *proconsul* yetkisiyle donatıyor, aynı zamanda emrine 270 savaş gemisi, 120.000 asker ve 5000 atlı veriyordu (App. *Mith.* 94; Cass. Dio 36.37; Plut. *Pomp* 25). Senato da devlet ve şehirlere yazdığı mektuplarla Pompeius'a asker, para ve gemi yardımında bulunulması istendi. Appianos'a göre daha önce hiçbir Romalıya böyle geniş yetkiler ve kaynaklar teslim edilmemişti. Akdeniz'i 13 bölgeye ayırarak, yanında bulunan 25 senatör arasında paylaştırdı²⁰⁸. Bölgelerin her birinde belli sayıda gemi bulunmaktaydı (Plut. *Pomp.* 26) Bu kadar geniş alanda yapılan görev dağılımı korsanların ne kadar büyük bir tehlike yarattığının açık göstergesidir²⁰⁹. Senato bu önlemleri eyalet sakinleri ve şehirlerin güvenliği sağlamaktan ziyade, Roma'nın tehdit altında kalması yüzünden almıştır. Zaten Appianos'un yukarıda aktardığımız pasajlarında korsanların İtalya kıyılarına kadar uzandıklarını, önemli kişilerin yakınlarını esir aldıklarını ve yarımada giden tahıl kestiklerini hatırlarsak, Roma'nın artık bir adım atmasının kaçınılmaz olduğu görülür. Özellikle sonuncusu, tahılın nerdeyse tamamını Mısır ve Afrika'dan getiren Roma için en ciddi sorun olmalıydı. Nitekim Cicero, Pompeius'un ilk iş olarak Sicilya, Afrika ve Sardunya'daki üç büyük tahıl ambarını büyük bir filo ve orduyla (Cic. *Leg. Man.* 35) kontrol altına almak olduğunu söylemektedir. Plutarkhos Pompeius'un izlediği stratejiyi şöyle özetlemektedir:

“Pompeius Akdeniz ve çevresini on üç bölgeye ayırdı ve her birinin başına, emrinde sabit sayıda gemi bulunan komutanlar yerleştirdi. Elindeki kuvvetleri Akdeniz'e dağıtarak Pompeius korsan filolarını kuşatmayı başardı ve limana getirdi. Kaçabilenler Kilikia'daki üslerine sürüldüler. Pompeius altmış gemiyle onlara karşı yelken açmadan önce Tiren Denizi'ni, Libya Denizi'ni, ayrıca Sardunya, Korsika ve Sicilya civarındaki denizleri temizledi”.

²⁰⁸ Tiberius Nero ve Manlius Torquatus İspanya ve Cebelitarık Boğazı; Marcus Pomponius Gallia ve Liguria; Lentulus Marcellinus ve Publius Atilius Afrika, Sardunya, Korsika ve çevre adalar; Lucius Gellius ve Gnaeus Lentulus İtalya kıyıları; Plotius Varus ve Terentius Varro Sicilya ve Akarnania'ya kadar Adriyatik; Lucius Sisenna Peloponnesos, Attika, Euboiya, Thessalia, Makedonia ve Boiotia; Lucius Lollius Yunan adaları, bütün Ege denizi ve Hellespontos; Publius Piso Bithynia, Thrakia, Propontis ve Karadeniz; Metellus Nepos Lykia, Pamphylia, Kıbrıs ve Fenike (App. *Mith.* 95).

²⁰⁹ Korsanların yarattığı asıl sorun, bir sonraki saldırılarının nerde ve ne zaman olacağını bilememektir. 1700'lerin başlarında İngiliz donanması Roma gibi çareyi savaş gemilerinin sayısını arttırmak ve kaptanlara korsanları yakalamak için birinci öncelik vermekte bulmuştur (Cordingly 2002: 248)

(Plut. Pomp. 26)

Bütün bunlar sadece kırık gün içinde yapılmıştı. Korsanların büyük bir bölümü ise,

“ailelerini, mallarını ve savaşamayacak durumdakileri Torosların civarındaki kalelere ve tahkimli yerlere yerleştirdiler. Kendileri de gemilerini hazırlayarak Korakesion'un ucunda Pompeius'u beklediler. Yapılan savaşta korsanlar yenildiler ve teslim oldular. Ellerindeki ulaşılması neredeyse imkânsız tahkimatlı şehirleri ve adaları geri verdiler. Böylece savaş bitmişti. Üç aydan kısa süre içinde denizler korsanlardan tamamen temizlendi. Pompeius'un ele geçirdiği gemilerden doksanında tunçtan mahmuzlar vardı. Ayrıca yirmi binden fazla esir bulunuyordu.”

(Plut. Pomp. 28)

Pompeius bundan sonra bu korsanları öldürmek yerine, onları iç kısımlara yerleştirerek şehirlerde yaşamaya ve toprağı sürmeye alıştırmayı düşünmüştür. Bazıları Kilikia'nın küçük ve tenha şehirlerine gönderilmiş ve kendilerine bir miktar toprak verilmiştir. Büyük bir bölümü ise yeniden kurulmakta olan Soli'ye ve Akhaia'da Dyme'ye yerleştirilmiştir.

Appianos ve Plutarkhos'un anlattıklarına bakılırsa iki taraf arasındaki mücadele savaştan ziyade, korsanların teslim olmasıyla sonuçlanmıştır. Kragos gibi önemli korsan sığınakları (Res. 4) hiç savaşmadan alınmış, tek savaş ise Korakesion yakınlarında meydana gelmiştir. Pompeius'un yaptığı en dikkat çekici iş, korsanlarla anlaşma yolunu seçmiş olması ve bunları yerleşik düzene geçirmesidir. Bu Romalılar için sıra dışı bir uygulamaydı. Ancak Plutarkhos'a bakılırsa, Pompeius bunu yaparken korsanlığa yoksulluk nedeniyle, başka seçeneği olmadığı için başlayanları ayrıca değerlendirmiştir. Bize aktarılanlardan, Pompeius'un korsanlarla önce konuşmayı seçtiği sonucunu çıkarmak mümkündür²¹⁰. Bu belki de daha önceki komutanların hiç denemediği bir seçenektir. Aslında, Pompeius'un korsanlar arasında böyle bir ayırma gitmesi, iki

²¹⁰ Ama mesela Caecilius Metellus, Kilikia'dan sonraki ikinci en büyük korsan yatağı olan Girit'te, korsanların hepsini kılıçtan geçirmişti ve hayatta olanlar Pompeius'tan yardım istemişlerdi (Plut. Pomp. 29).

taraf arasında karşılıklı konuşmaların yapıldığını ya da belki de durumun yerinde incelendiğini düşündürmektedir. Plutarkhos'un anlattıklarına rağmen Pompeius'un korsanları rehabilite etme amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Korsanların gönderildiği yerlerin coğrafi konumları, askerî ve stratejik önceliklere işaret etmektedir. Dyme, Tarentum ve Kilikia şehirleri ticaret yolları üzerinde bulunuyordu ve bazıları önemli limanlardı. Bunlara bakarak Pompeius'un doğuda gerektiğinde Roma'da hâkimiyet kurmak için kullanabileceği bir güce sahip olmak amacıyla vasal yönetimler kurduğu söylenebilir. Önceleri bir korsan olan Kilikia'lı Tarkondimotos'un Pompeius'un yakın müttefiki olacak kadar yükselmesi, Pompeius'un korsanları barışçıl çiftçilere dönüştürme planı ile uyuşmamaktadır²¹¹.

Korsanlığın Akdeniz'de özellikle köle ticaretinde yarattığı ekonomik hareketlilik antik kaynaklar tarafından açıkça dile getirilmiştir. Antik çağda hemen her limanda bir köle pazarı vardı. Bunlardan bazıları, özellikle Side, Phaselis, İskenderiye, Rhodos ve Delos'takilerin ticaret hacmi diğerlerini gölgede bırakıyordu. Delos'un MÖ 3. yüzyılın sonlarında köle ticaretindeki yerini ve 2. yüzyılın başlarında korsan üssü olarak konumunu bazı yazıtlardan bilinmektedir (SEG 3.666; SIG 3. 582). Strabon işin ekonomik yanını bütün çıplaklığıyla ortaya koyar:

“En çok çıkar sağlayan esir ticareti onlara hepsinden çok çekici geliyordu. Yaptıkları kötü işler arasında buna bağlanışları sadece kolay esir elde ettikleri için değildi, aynı zamanda

²¹¹ Schulz 2000: 438. De Souza Pompeius'un onlara korsanlardan ziyade siyasi rakip gibi yaklaştığını ileri sürmektedir (de Souza 1999: 176). Arslan'a göre Pompeius bu kişilere insanca muamele etmiş ve bu yüzden korsanlar yerleşmeye razı olmuşlardı (Arslan 2003: 112, dpn. 161). Ancak Arslan'ın açıklaması fazlasıyla basittir. Kanımızca daha önce hiçbir Romalı komutan böyle bir yöntem kullanmamışken Pompeius'un ilk kez böyle bir yola başvurmasında farklı bir neden aranmalıdır. Caesar'la karşı karşıya gelen Pompeius, MÖ 48-47'de doğu eyaletleri ve vasal krallıklardan 36.000 asker ve 300 gemi toplamıştı. Yardımların bir kısmının eski korsanların yerleştirildiği şehirlerden gelmiş olması akla yakındır. Bu durumda de Souza'nın “siyasi rakip” yorumu bir anlam ifade edecektir. Pompeius korsanları kendisine gerektiğinde siyasi ya da askerî destek sağlamaları karşılığında bağışlamış olabilir. Benzer sözleri kuşkusuz doğuda kurduğu vasal krallıklardan da almıştı. Yine aynı yerde Arslan, korsanların o zamana kadar ele geçirdikleri ganimetler sayesinde zaten zengin olduklarını ve bundan sonraki yaşamlarını rahat ve huzurlu bir şekilde geçirmek istedikleri için Pompeius'un teklifini kabul ettiklerini ileri sürer. Ne var ki, hiçbir Romalı komutanın, özellikle de Geç Cumhuriyet Döneminde seferden eli boş döndüğü görülmemiştir. Pompeius'un böyle bir şeye izin vereceğini düşünmek iyimserlik olur. MÖ 50'lerden önce Roma'daki en varlıklı kişilerden biri olan Pompeius'un servetinin bir kısmını korsanlardan aldığı ganimetten elde ettiği şüphesizdir. Nitekim Rauh da Pompeius'un bu kişileri gerektiğinde Caesar'a, oğlu Sextus Pompeius'un da *triumvir*lere karşı kullanabildiğini belirtir (Rauh 2003: 200).

mal bakımından zengin ve geniş olan pazar yerinin çok uzak olmayışındandı; yani aynı günde, on bin esiri hem alabilen hem de sevk edebilen Delos'u kastediyorum. 'Tüccar oraya git, gemini boşalt. Her şey satılır' atasözü buradan kaynaklanmıştır. Bunun nedeni, Romalıların Kartaca'nın ve Korinthos'un yakılıp yıkılmasından sonra zenginleşerek çok sayıda tutsak kullanmasıdır. Sadece ganimet aramak için değil, fakat aynı zamanda esir ticareti yapmak için de bu alanda kolay kazanç gören korsanlar sayı bakımında artış gösterdiler. Syria'luların düşmanı oldukları için hem Kıbrıs hem Mısır kralları onlarla bu konuda yardım etmediler. Rhodos'lular da Syria'lularla dost olmadıklarından onlara yardımcı olmadılar, aynı zamanda korsanlar tutsak satıcısı olduklarını iddia ederek kontrolsüzce bu kötü işlerini sürdürdüler."

(Strab. 14.5.2)

Pydna Savaşı'ndan sonra, MÖ 166'da Delos'u serbest liman ilan edilince, önceki köle pazarlarını geçecek bir pazarın da yolu açılmış oluyordu (Maroti 1970: 26). Bundan sonra hızla gelişen ve birçok farklı malın satıldığı büyük bir ticaret merkezi hâline gelen ada korsanları cezbetmişti. Yakın zamanda Kartaca'yı yıkmış, Yunanistan ve Makedonia'yı ele geçirmiş olan Roma'da İtalyalı ve Sicilyalı büyük arazi sahipleri artan köle ihtiyaçlarını Delos'tan sorunsuzca sağlayabiliyorlardı. Köle pazarının önemli müşterilerinden biri de Laurion gümüş madenlerini işletmek için büyük miktarda işgücüne ihtiyaç duyan Atina'ydı (Maroti 1970: 27). Roma kendisine ucuz köle sağlayan bu pazarı ve ona köle sağlayan korsanlara uzun süre dokunmamıştır. Korsanlar Roma'nın doğudaki iktidarını zayıflatmasına ve sonunda Sertorius ile Mithradates gibi düşmanlarıyla işbirliğine gitmesine rağmen, köle sahibi yönetici sınıflar ucuz iş gücü sağlamak için bunları uzun süre görmezden gelmişlerdir. Ancak doğudan gelen köleler, özellikle de Syria'lular ve Kilikia'lular Sicilya'daki iki büyük köle ayaklanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu köle ayaklanmalarını Laurion ve Delos'takiler izlemiştir. Marcus Antonius'un MÖ 101-100'deki korsan seferinin gerçek nedeni kaynaklarda açıkça belirtilmemekle beraber, Maroti'ye göre *lex de piratis persequendis*'teki ifadeler, Romalıların korsanlara karşı düzenlediği seferin aslında bölgedeki İtalyan işadamlarının rahatça hareket edebilmelerine yöneliktir (Maroti 1970: 34). Bunun yanında Sicilya'da ve diğer yerlerdeki köle ayaklanmalarının yaşattığı tecrübe yüzünden Romalılar korsanlığa bir son vermek istemiş olmalıdırlar (Maroti 1970: 36).

Dolayısıyla korsanlar aynı zamanda bir tüccar olarak Roma ve diğer şehirlere ticari ilişkiler de yürütmekteydiler. Strabon ve (ayrıca Cass. Dio 38.21) bunu açıkça belirtmektedir. Kıyı şehirleri ve zengin toprak sahipleri, korsanlara sağladıkları pazar karşılığında dokunulmazlık elde edebiliyorlardı (Rauh *et al.* 2000: 156). Örneğin Delos böyle bir anlaşma sayesinde Strabon'un sözünü ettiği 10.000 kölelik inanılmaz bir kapasiteye ulaşabilmişti. Rauh Delos'ta korsanların ve Romalı tüccarların şarap ticareti ve köleliğin bir arada yürüttüklerini düşünmektedir (Rauh 1999: 170). Korsanların özellikle Syria'dan ele geçirdikleri köleleri, İtalya'dan gelen şaraplarla değiş tokuş ettiği ileri sürülmüştür (Tchernia 1986: 68-74). Fakat bölgede İtalyan *amphora*larının sayıca azlığı bu savı desteklememektedir (Rauh *et al.* 2000: 156 vdd.). Strabon'un deyimiyle bir günde 10.000 kölenin alınıp satılabildiği kârlı bir ticaret söz konusuysa, bu muazzam kapasiteye karşılık gelecek buluntu grubunun bölgede belgelenmesi gerekmektedir.

Sosyoekonomik açıdan bakıldığında, antik kaynaklar iki farklı görüşü yansıtmaktadır. Bunlar modern çalışmalara da etki etmiştir. Kilikia Korsanları hakkında yukarıda bahsettiğimiz iki farklı görüşü yansıtması açısından önemlidir. Strabon korsanların Hellenistik devletler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanıldığını belirtmekte ve bunların tek amacının köle ticareti olduğunu eklemektedir. Diğer taraftan Appianos ve Plutarkhos korsanların motivasyonunu –en azından belki de Pompeius'un yerleşik hayata geçirdiklerini- daha farklı bir nedene –Mithradates Savaşları- dayandırmaktadır ki, bu da onları modern görüşe göre “kurban” yapmaktadır. Hatta Kilikia Korsanları'nın aslında korsan olmadıkları bile öne sürülmüştür (Avidov 1997). Bu ikilemi yaratan ise yine Gabrielsen'e göre (Gabrielsen 2005²: 400) korsanların devletler ya da liderler tarafından yürütülen ve mevcut siyasi hegemonyaya güçlü şekilde meydan okuyan hedefler peşinde koşmalarıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de sıra dışı (çapulculuk gibi) taktiklere başvururlar. Savaş için gereken para bildik malî yöntemlerle elde edilemediğinde çapulculuğa başvurulabilir”. Diğer bir deyişle korsanlık siyasi manevralar ve savaş için kaynak yaratmanın bir yoludur. Bu tanıma uyan birkaç örnek vardır: Girit'e giden bir Atina heyeti, Girit şehirlerinin limanlarına gelen gemilere ve kendi vatandaşlarına verdiği “zorla el koyma hakkından” Atina'nın muaf tutulması, yani Atina gemilerine ve topraklarına saldırılmaması için başvuruda bulunmuştur (*SIG* 3.535; Gabrielsen 2005²: 401). Benzer bir uygulama Aitolia'lılarda da görülmektedir. MÖ 198/197'de uygulamaya karşı genel bir şikâyet

gelmiş, fakat Aitolia'lılar bunun imkânsız olduğunu söyleyerek reddetmişlerdir (Gabrielsen 2005²: 401). Bu örneklere bakarak, resmî “zorla alıkoyma” kararları üç grupta toplanabilmektedir (Gabrielsen 2005²: 401): 1) Giritlilerin ve Aitolia'lılarınki gibi belli bir olay ya da hedef gözetmeksizin verilenler; 2) savaş hâlindeki devletler tarafından düşmanlarına karşı belli çatışmalar için ilan edilenler (Polyb. 4.36.6) Herhangi bir zamanda topluluklar ya da bireyler tarafından suç işledikleri düşünülen diğer topluluklar ve bireylere karşılık vermek amacıyla ilan edilen misilleme kararları (Polyb. 4.53.2). Doğal olarak her üç faaliyeti birbirinden ayırmak çok zordur ve bunları icra edenlerin yaptıklarını yasal ya da haklı bir zemine oturtmaları da kolaydır. Appianos'un ve Plutarkhos'un söylediklerine baktığımızda, en azından Roma-Mithradates mücadelesi sırasında bir kısım halkın savaşın muhtemel sıkıntularından sakınmak için korsanlığa başladığı gibi “sosyal içerikli” bir yorum ihtimalini gündeme gelmektedir. Plutarkhos “yoksulluk” nedeniyle korsanlık yapanların varlığını ima etmekle birlikte antik kaynaklara göz atıldığında, nispeten küçük bir bölge olmasına karşın Kilikia'nın aslında önemli doğal kaynaklar barındırdığı fark edilmektedir, ancak bu malları dünya pazarlarına çıkararak ve asıl kârı elde edenler kıyı şehirleri olmalıdır; kırsalda yaşayanların bölgedeki ticari hareketlilikten gerekli payı alamadıklarını düşünebiliriz²¹². Korsanlık yapanlar arasında bu kesimin yer alması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak korsanlık sadece yoksulların ya da çapulcuların tercih ettiği bir yol değildi. “Zengin ve iyi ailelerden gelen, üstelik kendilerini zeki sayan birçok kişi korsan filolarına katılmaya başlamış, korsanlığı saygınlık kazanabilecekleri ve hırslarını tatmin edebilecekleri bir iş olarak görüyorlardı” (Plut. Pomp. 24). Hem yoksulların hem de zenginlerin korsanlığı seçmesine, Roma'nın Asia Eyaleti'ni kurmasının ardından, Anadolu'daki *publicaninin* ağır vergileri ve sömürüleri neden olmuştu. Roma'nın düşüncesiz siyaseti, kıyı şehirlerini ve bu şehirlerdeki zenginler ile aristokratların Romalılara vermek zorunda kaldıkları paraları bir ölçüde geri alabilmek için korsanlık yapmaya itmiştir. Birçok kıyı şehirlerinde pazarların ve limanların korsanlara açık olması bu şekilde açıklanabilir (Schulz 2000: 433).

²¹² Kilikia ormanlarından sağlanan kerestenin antik çağdaki ünü iyi bilinmektedir. Bunun dışında bölge safran, şarap, fosil bitümü, biley taşı, parfüm, *cilicium* adı verilen bir çeşit giysi, Ankara keçisi vb. mallara sahipti (Özbayoğlu 2003). Vandalların 440'ta Afrika'yı ele geçirmesinin ardından Kilikia'nın ticaret hacminde ciddi bir artış görülmektedir (Elton 2003). Ekonomideki bu canlanmanın isyanları engelleyebileceği düşünülmelidir. Nitekim bu dönemde Kilikia sorunsuz görünmektedir. Ancak Isauria'da isyanlar devam etmiştir. Kilikia'nın avantajı denize kıyısı bulunması ve kıyı şehirlerinin ekonomik canlanmaya ön ayak olmasıdır. Bu sayede bölgenin yaşama şartları nispeten iyileştiği düşünülebilir. Isauria'nın bu gibi gelişmelerden aldığı payın çok az olduğu şüphesizdir. Nitekim Hopwood Kilikia kıyıları ve Dağlık Kilikia/Isauria arasındaki ilişkinin ekonomik temelli olduğuna işaret etmektedir (Hopwood 1991).

Roma'nın eyaletleri yerel üst sınıfların aracılığıyla yönetme politikasının imparatorlukta bütün halklarda aynı etkiyi yaratmayacağını aşikârdır. Farklı sosyal yapılara sahip toplumlarda bu yaklaşım tepkiler doğurabilmektedir. Korsanlığı bu genel çerçevede incelemek de mümkündür. Sosyal sınıfların ve hiyerarşinin belirgin olduğu toplumlarda işe yarayabilecek bu yöntem, kaynaklardan aralarında sıkı bir bağ olduğu anlaşılan ve eşitlikçi bir yapıya sahip korsan toplumunda etkisiz kalabilir. Pompeius'un düzenlemeleri bir anlamda buna hizmet etmek için yapılmıştır. Amaç korsanların yerleşik düzene geçirilerek, imparatorluğun sosyal ağına entegre etmektir. Bu belgede, yüz küsur yıl önce IV. Antiokhos Epiphanes daha kapsamlı bir projeyi hayata geçirmiştir. MÖ 175'te tahta çıkan Antiokhos'un devraldığı krallık, Apameia Barışı'nın ardından ciddi mali sıkıntılar içindeydi. Kralın durumu düzeltmek için uyguladığı politikalarından biri krallıktaki çeşitli etnik grupları ortak bir Hellen bilinci yaratmaktır. Kralın başlıca hedeflerinden biri de, Yunan toplumunun ve siyasi hayatının köşe taşlarından *polis*ler ve kutsal alanlar olmuştur. Yeni koloniler kurarak ya da eski şehirleri yeniden adlandırarak bir şehirleşme planını hayata geçirmeye çalışırken, diğer taraftan yerel tanrıların Yunan tanrıları ile özdeşleştirilmesine, Yunan *pantheonu* tarafından özümsemesine ağırlık vermiş ya da Yunan tanrılarını doğrudan yerel halklara tanıştırmıştır (Tempesta 2005: 59). Bu süreci Kilikia'da izlemek mümkündür. Yerel isimle anılan şehirlerin adları değiştirilmiş, yeni şehirler kurulmuş, bunlardan bazılarında sikke basma yetkisi verilmiştir. Bir kısım şehrin kutsal alanları Seleukos'ların baş tanrıları Zeus ve Apollon ile özdeşleştirilmiştir (Tempesta 2005: 69). Bunlara ilâveten, yazıtlar bölgede IV. Antiokhos zamanında ulaşılan Hellenleşmenin derecesini göstermektedir. Zephyrion ve Seleukia'dan gelen yazıtlar, bazı Kilikia'lıları Seleukos sarayında önemli mevkilere geldiklerine işaret etmektedir (Tempesta 2005: 72). Ancak anlaşılan MÖ 175-165 arası yürütülen siyaset, amacının tersi bir sonuç doğurmuştur. Şehirler kendi "kimliklerinin" farkına varmışlar ve otonomilerinden dolayı gurur duymaya başlamışlardır. Antiokhos'un ölümünden sonra Kilikia şehirlerinin yeni adları terk ederek geleneksel isimlerini yeniden kullanmaya başladıkları görülür. Sikkelerdeki Seleukos tipleri yerini yerel tiplere bırakır. Seleukos Krallığı'ndaki iç savaşların neticesinde birçok şehir bağımsızlığını ilan ederek *asylia* ve *autonomia* gibi ayrıcalıklara sahip olmuşlardır (Tempesta 2005: 74). Pompeius Senato'nun kendisine verdiği yetkilerle Antiokhos'unkine benzer düzenlemeler yapabiliirdi. Nitekim Pompeius doğuda Anadolu'nun siyasi haritasını yeniden çizmiş ve çeşitli vasal krallıklar (Galatia, Kappadokia, Kommagene) kumuştur. Doğu Kilikia da bunlardan biriydi ve başında

Tarkondimotos bulunmaktaydı. Pompeius Parth tehlikesine karşı aldığı bu önlemi Anadolu'nun doğusunda yeni şehirler kurarak pekiştirmiş ve bunların bir kısmına özgürlük tanımıştır (Scullard 2004⁵: 104).

Korsanlığın mevcut karmaşık siyasi düzen içinde, kendine yeter bir düzen kurmaya yönelik bir faaliyet şeklinde algılanması da mümkündür. Böyle bir amaç için müşterek hareket zorunludur. Bölgede Roma öncesine dayanan korsanlık faaliyetlerinin uzun süre varlık göstermesi, muhtemelen Doğu Akdeniz'de korsanlığın artık kurumlaşmış bir yapıya sahip olmasına fırsat vermiştir. Bu uzun sürecin doğal sonucu, Kilikia Korsanları'nın bir dereceye kadar kurumsallaşmasıdır. Antik kaynakların verdikleri bilgiler bunu doğrulamaktadır:

“...eskiden çapulculuk belli yerlerde ve küçük grupların sadece yazın yaptıkları bir faaliyetti, ama bu sefer birçok yerde aynı anda yapıyordu ve birçok şehir tahrip edildi...Karada iş tutan haydutlar, şehirler tarafından daha kolay fark edildiğinden ve suçlular zorlanmadan yakalanabiliyordu. Ancak denizdekiler büyük sayılara ulaşmıştı. Romalılar bir süre düşmanlarıyla uğraştıklarından, korsanlar birçok yere yelken açtılar ve çetelerine kendileri gibilerini eklediler. Öyle ki, bazıları sanki müttefiklermiş gibi davranıp diğerlerine yardım ediyorlardı... Savaşlar bittikten sonra korsanlığı bırakmak yerine, tek başlarına Romalılara ve müttefiklerine zarar vermeyi sürdürdüler. Artık küçük kuvvetlerle değil, büyük filolarla dolaşıyorlardı ve generalleri vardı, böylece büyük saygınlık kazandılar. Öncelikle denizdekileri soyuyorlardı; kışın bile güvenlik yoktu... Bundan sonra limanları hedef aldılar... Yenilseler bile bir süre sonra geri dönüyorlar, sadece çiftlikleri ve tarlaları değil, aynı zamanda şehirleri tahrip ediyorlardı.”

(Cass Dio 36.20)

Korsanlar Sertorius olayında deniz aşırı devletlerin iç işlerine karışabilmişlerdir. Pompeius'un seferi sırasında bunların sahip olduğu birçok kaleden ve tahkimli şehirden söz edilir; üstelik korsanların hemen hepsi aile sahibidir. Ele geçirilen şehirlerin yönetimi ile ilgili faaliyetler ve kararlar, korsanları kaçınılmaz olarak belli konularda organize davranmaya itmiş olmalıdır. Dio da, korsanların birbirlerine akrabalarmış gibi yakın davrandıklarını, aralarında

para ve her türlü yardımın yapıldığını söylemekte, birinin düşman bellediğini diğer hepsinin de düşman olarak kabul ettiğini eklemektedir (Cass. Dio 36.22). Zaten eğer Plutarkhos'un esir alınanlar için verdiği 20.000 rakamının yarısı bile doğru olsa, Kilikia Korsanları'nın aslında korsanlıktan başka bir fenomene dönüştüğü rahatlıkla anlaşılabilir. Bu sayı içinde şüphesiz sadece aktif olarak korsanlık yapanlar değil, aynı zamanda onlara yataklık edenler, ailelerini ve diğer personeli vb. içermektedir. Bu kadar geniş bir nüfusu beslemek ve idare etmek ancak devlete benzer bir sosyal yapının altından kalkabileceği bir iştir. Böyle bir organizasyonun arkeolojiye yansımaları beklenebilir. Örneğin, Geç Hellenistik/Geç Cumhuriyet Dönemine ait batıkların fazlalığı, denizlerdeki korsanlık faaliyetlerinin artmasına bağlanmıştır. Diğer bir deyişle, Roma İmparatorluk Dönemine ait batıkların sayısındaki düşüklük, bu dönemde korsanlığın azalmasıyla ilgilidir. Ancak Rauh antik çağın bütün dönemlerinde deniz savaşlarının sürekliliğine dikkat çekerek, buna rağmen sadece söz konusu zaman diliminde değil, diğer dönemlerde de batık sayısının düşük düzeyde seyrettiğini belirtmektedir. Birçok batığın seyir açısından tehlikeli bölgelerde bulunduğunu hatırlatan Rauh, buluntu durumunun daha ziyade denizcilikle ilgili (hava şartları, kayalıklar, navigasyon vb.) olduğunu düşünmektedir (Rauh 2003: 108). 1996 yılından beri Dağlık Kilikia'da korsanlık faaliyetlerine dair arkeolojik kanıtları arayan Dağlık Kilikia Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi (RCASP), bazı verilere ulaşmıştır (Rauh 2003: 169 vdd.):

Olympos'ta Khimaira'nın bulunduğu yerde bir Hellenistik Dönem kalesi (Göktaş Kalesi) ile Mithras kültüne ait olduğu anlaşılan bir sunak bulunmuştur. Antik kaynaklar Pamphylia Körfezi'nin doğusundaki korsan sığınaklarından ve Korkesion (Alanya)'nın korsan üssü olduğundan bahseder. Diodotos Tryphon MÖ 193'te, daha sonra korsanlığa başlayacak filosunu burada oluşturmuş ve Pompeius korsanların direnişini burada kırmıştır. Burası muhtemelen korsanların halat, kereste, silah yelken bezi yanı sıra işgücünü barındırdıkları yerlerin başında gelmekteydi (App. *Mith.* 92, 96). Alanya Kalesi'nin Selçuk Dönemi 'ne ait kısımlarının altındaki Hellenistik Döneme ait sur kalıntıları, şehrin korsanların aktif olduğu sıradaki güçlü tahkimatını belgelemektedir. Diğer bir önemli korsan üssü olan Kragos, Appianos'a göre iki sitadelden (Kragos ve anti-Kragos) oluşmaktaydı (App. *Mith.* 96). Yukarı sitadelde hamam, *palaestra*, sütunlu cadde, bazilika ve mezar kalıntıları görülebilmektedir. Aşağı sitadel ise iki kovuğu gizleyen kayalık bir sırt ile çevrelenmiştir. Sadece antik kaynaklar göz önünde bulundurulursa

Pamphylia Körfezi kıyıların tahkimli kaleler ve korsan sığınaklarına sahip olduğu hemen fark edilmektedir. Korakesion, Kragos, Phaselis, Korykos, Olympos, Kilikia Aphordisias'ı (Res. 5) gibi korsan merkezleri bölgedeki diğer şehirler için ciddi tehdit oluşturacak özelliklere sahiptir. Maddi kültür açısından asıl önemli sonuç, korsanlık faaliyetlerinin artması ile birlikte arkeolojik verilerde bir değişimin gözlenip gözlenmeyeceği olacaktır. Bunun için de söz konu dönem ve öncesinin, doğal kaynakların kullanımı, maddi kültürdeki farklılaşmalar, şehirleşme vb açılardan karşılaştırılması gerekmektedir. Söz konusu dönemde Dağlık Kilikia Hamaksia, Korakesion, Laertes, Syedra, Selinos, Naphelion Lamos ve Kharadros gibi bir düzine nispeten küçük yerleşmeye sahiptir. Bunların çoğu Ptolemaios ve Seleukos birliklerinin konuşlandığı tahkimli istasyonlardır (Rauh 2003: 179). Yüzey araştırmaları Iotape, Selinus ve Naphelion gibi kıyı şehirlerinde Roma öncesi kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Daha içeride, Hasdere Vadisi'nde Lamos, Asar Tepe, Tomak Asarı ve Govan Asarı gibi 600 m.nin üzerindeki yerleşmelerde yine Roma öncesi mimariye rastlanmıştır. Arkeolojik bulgular kıydan uzak bölgelerde, muhtemelen orman ürünlerinden geçimini sağlayan toplulukların varlığına işaret etmektedir. Kıyı boyunca izlenen Hellenistik Dönem tepe yerleşmeleri ve içerilerdeki benzer örnekler Plutarkhos'un korsanların eşleri, çocukları ve sakat kalmış savaşılarını gizlediklerini söylediği kale ve sitadelleri (Plut. *Pomp.* 28.1) akla getirmektedir (Rauh 2003: 179). Ne var ki, Rauh'un da itiraf ettiği üzere, doğrudan korsanlarla ilişkilendirilebilecek kalıntılara henüz rastlamamıştır; bölgedeki çoğu Hellenistik kalıntı korsanlardan öncesine aittir. Üstelik korsanlarla yapılan ticareti gösterebilecek ve Delos'ta bol miktarda ortaya çıkan Cumhuriyet Dönemi *amphoraları* korsanların ana yurdunda nerdeyse hiç görülmemektedir (Rauh 2003: 179-181). Aynı şekilde ekolojik araştırmalar Roma öncesi ve sonrası arasında doğal kaynak kullanımının dramatik bir değişim yaşanmadığını, antik çağ boyunca belli düzeyde seyrettiğini ortaya koymuştur (Rauh 2003: 182). Rauh korsanların birçok sorun çıkarmasına rağmen, Akdeniz'deki güçlere karşı çok ciddi bir askerî tehdit oluşturmadıklarına dikkat çekmektedir. Roma'nın burnunun dibine kadar gelmelerine rağmen, ne Roma ne de Rhodos donanmalarının karşısına çıkmışlardır; bunun yerine vur-kaç tipi gizli operasyonları tercih etmişlerdir. Appianos korsanların kaleleri, tepeleri, ıssız yerleri ve sığınakları seçtiklerini, ama buluşmaları için engebeli, limanlardan yoksun ve dağların zirvelerinde yükselen Kilikia kıyılarını tercih ettiklerini aktarır. Korsanlar dağ ve denizde dağınık hâlde yayılmışlardır; belli bir yerde durmazlar ve kendilerinin diyebilecekleri bir ülkeleri yoktur (App. *Mith.* 92-93). Dolayısıyla böyle bir yaşam ve savaş tarzını benimsemiş bir topluluğun

arkeolojik verilerini ve bölgede neden oldukları değişimleri tespit etmek zorlaşmaktadır (Rauh *et al.* 2000: 176). Sonuç olarak özelliklere korsanlara atfedilebilecek kalıntılar ve korsanlığın yerleşim dokusu ile doğal kaynakların tüketimine muhtemel etkileri şimdilik büyük oranda karanlıkta kalmaktadır²¹³. Ancak aşağıda değinileceği üzere, eldeki veriler en azından korsanların kendilerine özgü bir sosyal yapıyı sürdürdüklerine işaret etmektedir.

Cevabını bulmamız gereken temel soru, korsanları isyancı olarak kabul edip edemeyeceğimizdir; yani Kilikia Korsanları'nın faaliyetleri Roma'nın getirmeye çalıştığı düzene bir tepki midir, yoksa sadece denizlerdeki güvensizlik ortamından yararlanan sıradan korsanlardan farkları yok mudur? Bu soruyu sormamızın nedeni, Kilikia Korsanları'nın Romalılarla temasa geçtiğinden beri farklı şekillerde muamele görmüş olmalarıdır: İlk önce dış siyaset, sonra ekonomi ve nihayetinde iç işleri sorunu hâline gelmişlerdir (Schulz 2000: 435). Kaynaklar –asılsız da olsa- en azından Isauria'lı bir haydut liderinin sikke bastırıldığı bildirilmektedir, ama Appianos Strabon ya da Plutarkhos korsanların bağımsızlık istediklerine ya da belli bir sosyolojik nedene göre hareket ettiklerine dair belli belirsiz bilgiler aktarır. Plutarkhos'a göre her şey bir yana Romalıları asıl kızdıran, korsanların altın yaldızlı yelkenler, eflatun gölgelikler ve gümüş kaplı küreklerle süslenmiş gemilerdir (Plut. *Pomp.* 24.3). Romalılar bunu bir küstahlık olarak nitelendirmişlerdi, çünkü filo Roma'nın imparatorluk sembollerini andıran donanımlara sahipti ve bunun da sikke basmaktan bir farkı yoktu. Üç ana kaynağımız dışında, sorumuza yanıt verebilecek, ama sadece başka yazarların alıntılarından tanıdığımız Poseidonios'un farklı bir bakış açısına sahip olduğu ileri sürülmüştür. Poseidonios sosyoekonomik ve dinsel unsurları dikkate alarak yazan bir tarihçi olarak bilinir (*OCD*, *Poseidonius*) ve Romalılara karşı ayaklanan halklara sempati ile yaklaştığı söylenmektedir. Turcan'a göre, Poseidonios'un düşünceleri en azından onu kaynak olarak kullanmış

²¹³ Rauh dışında bölgede kapsamlı bir yüzey araştırması yürütmüş Blanton da buluntuların yetersiz olduğunu belirtmektedir (Blanton 2000: 57-60): Rauh gevşek kontrol edilen Dağlık Kilikia gibi bölgelerin muhalif ve belli bir geçim kaynağı olmayan toplulukları kendine çekebileceğini, böyle yerlerde nüfusla birlikte ekonominin gelişeceğini söylemektedir. Ancak Blanton'un yüzey araştırması sonuçları Geç Hellenistik Dönem için ciddi bir nüfus artışına işaret etmemektedir. Bununla birlikte, eldeki keramik repertuarının korsanlığın etkili olduğu MÖ 139-67 arası için güvenilir bir kronoloji sunmamaktadır. Rauh'un korsan üssü olarak tanımladığı Kragos'ta Blanton'un topladığı Hellenistik keramik çok azdır. Dolayısıyla Tchernia'nın İtalya ve Gallia için öne sürdüğü şaraba karşılık köle ticaret savı burada geçerli değildir. Blanton ayrıca bölgedeki yazıtların daha ziyade haydutluk ile ilgili sorunlara işaret ettiğinden, kıyı şehirlerinin korsanlıktan ziyade haydutluktan dolayı ekonomik faaliyetlerinde sorun yaşadığını düşünmektedir.

Plutarkhos'un bir yerinde barizdir (Turcan 1975: 5): Pompeius korsanları ölüm cezasına çarptırmak yerine onları iskân etmiştir ve böylece,

“insanoğlunun ne yabaniliği ve kural dışılığının doğadan gelmediğini, ahlaksız alışkanlıkları yüzünden bu duruma düştüğünü, ama diğer taraftan yardım ve örneklerle, yer ve iş değişikliğiyle en vahşi hayvanlara bile ılımlı tavırlarla yabaniliklerini ve yola gelmez karakterlerini kaybedeceğini göstermiştir”

(Plut. Pomp. 24.3)

Yani insanların korsanlık yapması dış etkenler yüzündendir ve Roma'nın bunda suçu vardır. Poseidonios'a yakın olan Pompeius'un korsanları cezalandırmak yerine iskân etme kararına etki etmiş olması mümkündür. Aynı şekilde onunla dost olan başka bir filozofun, yani Mitylene'li Theophanes'in bir aracı olarak görev yapması ve Pompeius'un görüşlerini bir ölçüde etkilemesi beklenebilir (Schulz 2000: 437). Pompeius pekâlâ Poseidonios'un fikirlerini benimsemiş olabilir, ama yukarıda değindiğimiz üzere, bu durum Pompeius'un kendi çıkarlarını gözetmediği anlamına gelmez. Baştaki soruya geri dönersek: Bölgedeki güvenlik zaafı ve bunun sonucunda kölelik, yağma ve fidye gibi kâr getiren faaliyetlerin serbestçe yapılabilmesi korsanlığı cazip kılmıştır. Kaynakların da ima ettiği gibi, bölgedeki işsiz güçsüz guruhlar, kaçaklar, borç içindeki çiftçiler vb. gruplar da korsanlara katılmış olmalıdır. Korsanlık bu açıdan bakılırsa bir sebep değil sonuçtur.

Kilikia korsanlığının arkasında sosyoekonomik ve etnik nedenlerin olduğu son dönemde Rauh tarafından dile getirilmiştir. Tarihçiler Pamphylia Körfezi'nin doğudaki dağlık kıyılarında yaşayanların, kıyıda uzak yerleşmelerle sorun yaşadığını vurgulamışlardır. Kilikia halklarını ne Assur'lular ne Persler ne de Seleukos'lar kontrol altında tutabilmişlerdir. Yazıtlar ve diğer maddi kalıntılar bölgedeki halkların eski Luvi kültürü ve geleneklerine bağlı kaldıklarını göstermektedir. Antik kaynakların korsanları Kilikia'lı ve liderlerini de tiran olarak adlandırmalarına bakılırsa, korsanlar Torosların hinterlandından iş gücü sağlamış olmalıdırlar ya da dağ kavimlerinin şefleri bir şekilde korsan topluluklarına liderlik etmişlerdir (Rauh 2003: 177). Nitekim Appianos dağlarda yaşayan Kilikia'lıların Pompeius'a karşı korsanlara destek

verdiğini söylemektedir (App. *Mith.* 96, 117). Braudel'e göre Akdeniz korsanları ile dağ yerleşmelerinin çağlar boyu birlikteliği kaçınılmazdır:

“Denizcilik her zaman kıyı dağlarının yakınlarında örgütlendiyse, bu sadece ormanların yüzünden olmayıp, aynı zamanda bu dağların Akdeniz'in kuzey kıyılarında, yatıştırılması mümkün olmayan kuzey rüzgârına, şu Akdeniz gemiciliğinin büyük düşmanına karşı bir çok korunağıyla birlikte bir perde germesindedir. Diğer yandan bu dağlar, göçlerini doğal olarak denize yöneltmektedirler ve cazip su ovası, çoğunlukla kıyının bir noktasından ötekine en iyi yol, hatta yegâne yol olmaktadır. Böylece deniz hayatı ile dağ ekonomisi arasında bir ortaklık kurulmaktadır. Buraları birbirlerinin içine nüfuz etmekte, birbirlerini tamamlamaktadırlar... Fakat taban hücreleri olan deniz köyleri, yaşayan bir deniz bölgesi yaratmaya yeterli değildir. Oralara direk, bez, yelken, bunların levazımını, katran, halat ve ip, sermaye sağlayan büyük bir kentin ikame edilmez desteği gereklidir. Dükkânları, yük sağlayanları, sigortacıları ve kentsel ortamın sunduğu çoklu yardım biçimleriyle bir kent gereklidir.”

(Braudel 1993: 176, 178)

Rauh “yabancı düşmanı” olarak adlandırdığı hinterladın yerel halkı ile korsanlar arasındaki bağa ilaveten, Dağlık Kilikia'daki arkeolojik ve epigrafik bulgulardaki yerelliğin dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Dağlık Kilikia'nın batısı gibi “marjinal” bölgelerde imparatorluk genelindeki ekonomik üretim ağının yerel adaptasyonu söz konusudur. Epigrafik ve arkeolojik veriler Yunan-Roma mimarisinin ve Yunan kent yaşamına özgü bazı unsurların (*arkhonlar*, şehir meclisleri, kültler vb.) bölgede nispeten geç tarihte benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca Yunan-Roma kültürüne ait unsurların benimsenmesinde seçicilik yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Asar Tepe ve Gavur Asarı gibi bazı yerlerde Roma hamam komplekslerine rastlanırken, Klasik Akdeniz kültürünün tiyatro, bazilika, *stadion* gibi temel öğeleri görülmemektedir (Rauh 2003: 183). Diğer taraftan yazıtlar, halkın Luvi kökenli soy ağaçlarını korumaya özen gösterdiğine ve kadınların soy ağaçlarında en az erkekler kadar ön planda olduğuna işaret etmektedir (Rauh 2002: 184). Halkın atalarına verdiği önem *heroon* tarzı mezar anıtları ile de kendini göstermektedir. Bu yapıların şehir dokusu içinde yer alması Roma öncesi bir geleneğin devamıdır. Bütün bunlar yerel halkın hinterland kaynaklarını ve liman komplekslerini kontrolleri altında tuttuklarına işaret etmektedir (Rauh 2003: 185). Yazıtlarda

kölelere hiç değinilmediği ve genç nüfusun doğal kaynakları değerlendirmek üzere hinterlandda buldukları anlaşılmaktadır. Bunlar şarap, zeytinyağı, kereste ve dağ kavimlerinden ele geçirdikleri esirleri satıyorlardı. Bölge halkları bir yandan Roma'nın getirdiği vergilendirme, üretim ve ticaret modellerine adapte olmuş, diğer yandan da kendilerine özgü geleneksel modelleri sürdürmüşlerdir. Eğer korsanların elinde yerel aristokrasinin istediği lüks mallar mevcutsa, bu durumda aristokratlar genç nüfusun sağladığı kereste, gemi inşa desteği ve mürettebaat ile değiş tokuş yapmış olabilir. Yüzey araştırmalarında Dağlık Kilikia'nın dar batı kıyısında korsanlara ait kalıntılara rastlanmaması, Rauh'a göre bölgesel korsanlık geleneğinin olmadığı anlamına gelmez. Yerleşimlerin konumları da halkın yerel geleneklerine bağlılığını pekiştirecek ve entegrasyon sürecini yavaşlatacak niteliktedir (Rauh 2003: 186): Bazıları kıyıdaki sırtların tepelerindeki tahkimli yerleşmelerdir. Selinos gibileri ise dağlık burunların karaya doğru uzanan kısımlarında yer alırlar. Kragos ve Iotape'nin başını çektiği örnekler sarp kayalık ya da uçurumların arasında ve kıyı kovuklarında bulunmaktadır.

Yazıtlar, arkeolojik veriler ve yerleşim dokusu bölgedeki halkın tutucu bir yapıya sahip olduğunu ve Akdeniz dünyası ile entegrasyonun yerel aristokrasilerin kontrolü altında sınırlı şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Rauh etnik ve coğrafi etkenler dışında, sosyoekonomik koşulların oynadığı role dikkat çekmektedir (Rauh 2003: 187): Denizcilerin yaşam koşulları ve toplum içindeki yerlerini belirleme çabası, korsanlığa olan eğilimleriyle ilişkilidir. Şiddete ve isyana/korsanlığa yakın durmalarına rağmen, toplum içinde en fazla alt sınıflara veya “yer altına” mensup unsurlar olarak görülürler. Tüccarlar için iş gücü, teknik bilgi ve deneyim sunmalarına rağmen suiistimale maruz kalmışlar, ihmal edilmişler, hor görülmüşlerdir. Bununla beraber antik Akdeniz toplumlarının ekonomik hayatında önemli bir işleve sahiptirler. Rauh'a göre Akdeniz korsanlığı, kendisini mevcut hiyerarşiye baş kaldıran konuma yerleştirerek kendisini karada yaşayan toplumlardan farklı bir yere koyar. Bundan ötürü sıradan suçlulara göre daha ağır cezalara çarptırılırlar, çünkü korsanlar ticareti ve deniz aşırı gıda sevkiyatını engelleyerek şehirlerin varlığını tehdit etmektedirler. Bu yüzden Cicero'ya göre onlar sadece sıradan suçlular değil, bütün insanlığın en büyük düşmanlarıdır (Cic. *Verr.* 2.5.76). Appianos'un da belirttiği üzere korsanlığın yayılım alanları, denizcilik hakkında bilgi ve tecrübeleri, iletişim imkânları ve tek amaç etrafında birleşmeleri (App. *Mith.* 93) onları sıradan bir sorun olmaktan çıkarıp Rauh'un deyimiyle “deniz isyancıları” hâline getirmiştir. Rauh'a göre denizcilerin

çalışma koşulları ve daha iyi yaşam şartlarına kavuşma isteği Kilikia korsanlığının ortaya çıkmasının ana nedenidir. Korsanlara katılan denizcilerin sayısı arttıkça, Kilikia Korsanları sıra dışı bir sosyal sınıfa ve çoğunlukla içinden çıktıkları toplumun çeşitli kurallarına karşı koymaya dayalı bir yaşam tarzına dönüşmüştür. Yine Rauh'a göre nedenlerden biri toprağa bağlı aristokrasilere olan "intikam" isteğidir. Korsanlar toplumlarını geride bıraktıkları dünyaya meydan okuyacak şekilde düzenlemişlerdir. "*Yerleşik sosyal hiyerarşiler tarafından toplum dışı ve suçlu olarak görülmelerine karşın, onlar insanlara adil davranıldığı ve zenginler ile zulmedenlerden intikam alındığı bir düzene özlem duyan gelenekçi devrimcilerdir*" (Rauh 2003: 194). Korsanlar arasındaki adil ve eşitlikçi tavır ile farklı korsan toplulukları arasındaki aktif işbirliği, belli ahlak kurallarına ve sosyal bilince sahip, özgün bir toplumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kilikia Korsanları mevcut denizci toplumlarının acımasız gerçekleri yerine, kendilerini katı bir eşitlik ve kardeşliğe göre yönetmekteydiler. Eşitlikçi tutumları kısmen ticaret gemilerindeki hiyerarşinin katılığı ve suiistimallerden dolaydır. Tayın, ücretler ve disiplin çoğu kez adil olmaktan uzaktır. Diğer bir deyişle korsanların adil düzeni deniz yaşamının zorluklarından doğmuştur (Rauh 2003: 195). Böylece hem adil bir toplum yaratma istekleri hem kardeşlik bağları hem de yazılı kuralları²¹⁴ ile Akdeniz'in ana kültürlerinin karşıtı izole bir toplum yaratmaktadırlar. Augustinus da bunu vurgular:

"Soyguncu çeteleri küçük krallıklar değildir de nedir? Bunlar bir hükümdarın yetkileriyle yönetilirler ve bir birlik anlaşmasıyla sıkıca bağlanmışlardır; ganimet de önceden kabul edilmiş kanunlara göre paylaşılır."

(August. *De Civ. D.* 4.4)

Bu ve benzeri yöntemler Kilikia Korsanları'nın hayatta kalma stratejisini oluşturmuş ve toplumcu (kolektivist) bir ahlakın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rauh'a göre Kilikia korsanlığı

²¹⁴ Birçok korsan şefi denizlerde birlikte yol almış, korsanlık yapmıştır. Bu birliktelikler ve çeşitli noktalarda yapılan buluşmalar korsanlar arasında toplumsal bir düzen ve bir tür bilinç yaratmıştır. Korsan topluluklarındaki yönetim kurallarının, grup içi anlaşmalarının, geleneklerin benzer oluşu ya da siyah korsan bayrağının birbirlerinden kilometrelerce uzakta seyreden korsan gemileri tarafından hızla benimsenmesi bu şekilde açıklanabilir. Ünlü korsan Bartholomew Roberts (1682-1722)'in kendi adamları için oluşturduğu korsan yasasında herkesin önemli konularda eşit oy hakkına sahip olduğunu ve sakatlanan ya da yaralananlara diğerlerinin paylarından ödeme yapılacağını belirtmektedir (Cordingly 2004: 130, 143).

basit bir gasp faaliyetinden öte, binlerce silahlı denizcinin organize olup, anarşiye yönelmiş ama istekli “demokrasiler” yaratarak, daha sağlıklı yaşama şartlar ve eşitliğe dayalı bir sosyal sistem isteğiyle harekete geçen “sosyal reform” çabasıdır. Aynı zamanda, devlet organlarının mülk sahiplerini ve katı disiplini korumak için kullanılmasına karşı bir “siyasi eylemdir” (Rauh 2003: 196).

Korsanlar aynı zamanda terör yaratarak, deniz hayatını baskı altına alan sosyal düzeni kurban, kendilerini de adaletin uygulayıcıları konumuna yerleştirmektedirler. Caesar, Publius Clodius ve Marcus Antonius’un teyzesi gibi Romalı seçkinleri kaçırmakla kalmamış, Romalı tutsaklara merhametsizce davranmışlardır:

“Eğer bir esir bağırarak Romalı olduğunu ve ismini açıklarsa korsanlar dehşete düşmüş gibi davranıyorlar, dövünüp ayaklarına kapanarak affedilmeleri için yalvarıyorlardı. Esir onların yalvarır ve aciz hâllerini görünce doğruyu söylediklerine inanıyordu. Ardından korsanlar ona ileride kimliği konusunda sorun çıkmasın diye Roma çizmeleri ve toga giydireyorlardı. Bu şekilde bir süre onunla oynuyorlar ve yeteri kadar eğlendiklerinde, açık denizde suya bir merdiven indirerek gitmekte özgür olduğunu söylüyorlardı. Eğer direnirse güverteden suya atıyorlar ve boğulmasına sebep oluyorlardı.”

(Plut. Pomp. 24)

Bu şekilde korsanlar toplumun kurumlarını ve bu kurumları temsil eden bireyleri (Roma vatandaşları ya da komutanlar/bürokratlar vb.) alaya alıyorlar ve o toplumun bir mahsulü oldukları hâlde ona isyan ettikleri gerçeğinin kendilerinde yarattığı korkuyu azaltmaya çalışıyorlardı (Rauh 2003: 197). Uluslar arası hukuka aldırılmamak, onunla alay etmek korsanların özellikleri arasındadır ve korsan kentleri de “kıyıda dünyalar meydana getirmektedirler” (Braudel 1994: 256).

Üstelik korsanlar tuhaf ve renkli giysileri, yaldızlı yelkenleri, eflatun güverte tenteleri, gümüş kürekleri ile yerleşik toplum düzeninden kaçışlarını daha belirgin hâle getirmekte ve toprağa bağlı toplumların maddi kültürlerini alaya almaktadır. Korsan şeflerinin Agamemnon,

Seleukos, Herakles gibi isimler alarak kendilerini tiran, kral ya da amiral olarak lanse etmeleri (Cass. Dio 36.21.1; App. *Mith.* 92), onların geleneksel toplum düzeninin dışındaki konumlarını pekiştirmektedir. Romalıları rahatsız eden şey, korsanların sınırsız özgürlükleri ve aristokratik egemenlikten bağımsız yaşamlarıydı (Rauh 2003: 197). Üstelik korsanlar kültürel ve etnik sınırları aşan denizaşırı “kardeşlikler” kurarak ortak düşmana karşı psikolojik birliktelik meydana getirmişlerdir. Bu geniş konfederasyonun Roma normlarına aykırı yapısı, onları mücadele etmesi zor bir düşman hâline getirmesine rağmen, Braudel’in yukarıda alıntıladığımız gözlemleri doğrultusunda, bu karmaşık toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olan düzenli mal ve hizmet akışının bulunmaması büyük bir dezavantajdı. Örneğin Kragos gibi yerleşimler sürekli artan korsan nüfusunu besleyecek tarım alanlarına ve buna bağlı olarak artı ürünlere sahip değildir. Korsanlar bu desteği kendilerine verebilecek zengin ve verimli yerleşimleri yağmalayarak daha baştan kırılğan bir sosyoekonomik düzen yaratmışlardır (Rauh 2003: 198). Bütün bunlar Roma’da vardı ve uzun vadede durumun korsanların aleyhine dönmesi kaçınılmazdı.

Son olarak, Rauh’un korsanların kardeşlik bağlarına yaptığı vurguyla yakından ilgili olduğu için onların Mithras kültüne bağlılıklarını, Roma ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek gerektiğine inanıyoruz. Plutarkhos Mithras kültürünün Romalıların bildiği şekliyle ilk kez Kilikia Korsanları tarafından uygulandığını²¹⁵ ve bunların Olympos’ta “tuhaf” dinî törenler yaptığını yazar. (Plut. *Pomp.* 24.5). Kilikia Mithras kültürünün yeşermesi için elverişli bir

²¹⁵ Plutarkhos kültü Romalılara “öğretenlerin” (καταδειχθεῖσα) ve Mithras’ın İtalya’da yayılmasına katkıda bulunan etkenlerden en az birinin korsanlar olduğu konusunda açıktır. Yayılım birkaç yola gerçekleşmiş olabilir (Rubino 2006): Pompeius’un seferinden sonra bir kısım korsanın Ostia’ya gelmiş olması mümkündür. Claudius ile birlikte önem kazanmasına rağmen, Ostia aslında söz konusu dönemde askerî gemilerin demirlediği bir limandı ve Cicero korsanların buraya kadar gelebildiklerini söylemektedir (Cic. *Leg. Man.* 33). Pompeius’un sefer sonrası 700 kadar gemiyi (App. *Mith.* 116) muhtemelen buraya getirdiği anlaşılmaktadır. Kültür Pompeius’un Anadolu’da emrinde bulunan askerler aracılığıyla yayılması da ihtimal dâhilindedir. Pompeius Kilikia’yı operasyonlarının üssü olarak seçmiş ve Senato’nun emirlerini de burada beklemiştir. İtalya’ya dönüşünde, Brundisium’da dağıttığı birliklerdeki (Vell. Pat. 2.40) askerler Kilikia’da Mithras kültürünü benimseyip İtalya’ya tanıştırmış olabilirler. Pompeius’un korsanları yerleştiği şehirlerden biri olan Akhaia’daki Dyme, Aktion Savaşı’nda Romalıların ordularını konuşturduğu bir liman şehriydi (Strab. 8.7.5). Şehir doğu–batı ticaret yolunun üzerindeydi ve burada bir asker kolonisi bulunmaktaydı. Suetonius bir kısım korsanın Calabria’da iskân edildiğini belirtmektedir. Pompeius’un MÖ 62’de düzenlediği zafer alayında korsanların yer aldığı bilinmektedir. Bunların akıbetleri karanlıkta kalmakla birlikte, bazılarının Pompeius’un isteği doğrultusunda dostlarının yanında köle ya da azatlı olarak yaşamlarını sürdürdüklerini düşünebiliriz. MÖ 1.-MS 1. yüzyıllar arasında Mithras kültüne dair arkeolojik materyalin yokluğu, Rubino’ya göre korsanların ve İtalya’da s. kültü benimseyenlerin henüz sayıca az oluşundan kaynaklanmaktadır (Rubino 2006: 927).

konuma sahiptir. Bölge her zaman Mezopotamya etkilerine açık olmuştur ve Mithras törenlerine uygun mağaralardan Kilikia'da çok sayıda bulunur. Ancak bir gizem dini olan Mithras kültürü hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı ve yoruma açıktır. Kökünde bir Pers tanrısı olan Mithras, burada çoban ve ışık tanrısı olarak tapım görmekteydi. Adı “anlaşma”, “bağlılık sözü”, anlamlarında “aracılık eden” demektir. (Burkert 1999: 20). Tanrının ışık ile olan ilgisi Roma'da belirgindir. İmparatorlukta ışık tanrısı, boğa katili ve sürü hırsızı olarak anılmaktadır. Erkeklerin katılabildiği kült törenleri, “mağara” denilen küçük odalarda yapılıyordu. Mağara evrenin bir imgesidir ve tipik bir Mithraeum mikrokozmosu yansıtabilecek şekilde düzenlenmiştir. Kültü imparatorluğun hemen her yerinde rastlanır, ama özellikle başkent ile Ostia'da ve İngiltere'den Tuna'nın ağzına kadarki sınır boyunca görülür. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, müritlerinin çoğu askerler, azatlılar ve kölelerden oluşmaktadır. Kültün ne vaat ettiği ise tartışmalıdır. Genellikle bir tür ölümsüzlüğe, ölümden sonra hayata, hatta ölü kültüne dair bir din olduğu düşünülse de, gerçekte elimizde kesin yargılara varacak kadar kanıt bulunmamaktadır (Burkert 1999: 54-55). Mithras törenlerinin en fazla yirmi kişiyi alabilecek yerlerde, bir tür kardeşlik bağı içindeki erkekler tarafından yapılması, yukarıda sözünü ettiğimiz korsanların aralarındaki sıkı bağı hatırlatır ve bu Mithras kültürüne uygun bir yapıdır.

Turcan, kültün korsanların Roma'ya karşı tutumlarında rol oynadığını düşünmektedir. Mithras'ı benimsemelerine Mithradates'in onlarla yaptığı işbirliği yol açmış olabilir. Turcan'a göre korsanlar farklarını ve Yunan-Roma dünyası ile karşıtlıklarını ortaya koymak için milliyetçi direniş ruhuyla Plutarkhos'un bahsettiği alışılmadık kurban törenleri gibi ritüelleri benimsemişlerdir. Böylece Mithras gizemleri korsanlar arasındaki dayanışmayı şekillendirmiştir (Turcan 1975: 3). Roma dünyasında Mithras'ın öncelikle bir asker kültürü olarak varlığını sürdürmesi yine bununla ilgilidir. İnsanları bir arada tutmak ve topluca harekete geçirmek için dinsel unsurlara her zaman ihtiyaç olmuştur. Bu birlikteliği sağlamak için de çeşitli kehanetlerde bulunmakta ve “tanrı bizimle” gibisinden sloganlar atılmaktaydı. Turcan'a göre Roma'ya karşı silahlı direniş için insanların mistik ritüellerle bir araya getirildiği ve “Mithras'ın askerleri” sıfatıyla bir onlara anlamda cesaret aşılanıyordu. Bu tip mistik ritüeller, batıl inanç, mistik inanışlar ve sloganlar müritler arasında belli bir elektriklenme yaratmakta, aynı zamanda fiziksel güç ve cesaret sağlamaktaydı (Turcan 1975: 4).

Turcan Mithras'ın kültünün korsanlar üzerindeki etkisini vurgulamasına rağmen, bu etki psikolojik düzeyde kendisini göstermiş olmalıdır. Mithras kültü de dâhil olmak üzere antik çağın gizem dinleri, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinsel topluluklar oluŐturamamıŐ, yine onlar gibi Roma karşıtı bir siyasi örgütlenmeyi gerçekleŐtirmemiŐlerdir. Nitekim Philon Yahudilerin yaşam tarzını "siyasal etkinlik" (*politeia*) tanımı ile karŐılamaktadır. Aynı tanımı Hristiyanlar da kendileri için kullanmıştır (Philo. *Spec. Leg.* 1.319; Joseph. *AJ.* 4.45; Burkert 1999: 91). Yahudiler antik ağ toplumlarıyla tamamen bütünleŐmeyi reddetmiş ve Hristiyanlarla birlikte kendine yeter alternatif bir toplum ortaya çıkmıştır. Böylece çok tanrılı dinlerde görülmeyen düzeyde ekonomik işbirliği ve ailenin temel alındığı bir sistem meydana gelmiştir. Öte yandan gizem dinlerinde bireycilik ve dışa kapalılık söz konusudur. Mithras kültü sadece erkeklere açık bir dindir ve devleti tehdit eden bir yapısı yoktur. Kült  z nde Hristiyanlıktaki gibi imparatorluk karşıtlığı taşımaz, ama "ben-öteki" ayrımının yapılması için buna ihtiyaç yoktur.

Augustus'tan Commodus'a kadar geçen 200 yıllık dönem içerisinde bu kadar ciddi bir korsan sorununa rastlanmamıŐtır. Pompeius'un hızlı ve kesin başarılarından sonra korsanlık büyük ölçüde azalmıştır, ama kökü tamamen kurutulamamıŐtır. Pompeius'un isk nından sonra bile, korsanların önce Pompeius ile Caesar arasındaki mücadelede, ardından Pharsalos'ta aktif görev aldıkları anlaşılmaktadır (Schulz 2000: 439). Suriye kıyılarında da korsanların varlığını öğreniyoruz (Cass. Dio 39.59). Caesar Kilikia, Syria ve civar bölgelerde korsanların İskenderiye'deki Akhillas'ın ordusuna hizmet ettiklerini aktarmaktadır (Caes. *B. Civ.* 3.110). Ayrıca Mö 44'te toprakları ellerinden alındığı için denizlerde sorun çıkaran Dyme'lilerin (Cic. *Att.* 16.1) arasında aslında 20 yıl önce buraya Pompeius tarafından yerleştirilen Kilikia Korsanları'nın bulunması muhtemeldir (Ormerod 1924: 251). Augustus zamanında kalıcı donanmaların ve donanma üslerinin kurulmasıyla birlikte, Akdeniz havzası gerektiği gibi korunabilmiştir. 6'da Sardunya'da, 52'de Kennatai Şefi Troksoboris  nderliğinde Kilikia'da ve 70'lerin başındaki Yahudi ayaklanması sırasında korsanlık faaliyetlerinin y r t ld ği bilinmektedir. 2. yüzyılın sevilen edebî türü olan romanlarda,  rneğin Apuleius, Longus, Ephesos'lu Ksenophon ve Akhilleus Tatios'ta, korsanlıktan bahsedilir (Braund 1993: 207). Fakat sonuncu gruptakilerin, dönemin gerçeklerini ne derece yansıtıkları tartışma konusudur. Elbette

Akdeniz’de her gün rastlanabilecek türden korsanlık olayları cereyan etmiştir. İmparatorluğun Augustus’tan sonra güçlü bir donanmayı hâlen işler durumda tutmasını başka şekilde açıklamak zordur (Braund 1993: 206). İmparatorlar korsanlığı tamamen yok edememişlerse de kontrol altına aldıklarına şüphe yoktur.

Haydutluk. Bölümün başında da belirttiğimiz üzere Romalılar için haydutluğun karada yapılması dışında korsanlıktan pek farkı yoktur ve aynı onun gibi Akdeniz’in ve Akdeniz uygarlığının ayrılmaz bir parçası olarak varlığını uzun süre sürdürmüştür:

“Akdeniz’in hiçbir bölgesi bu beladan yakasını kurtaramamıştır... O, siyasal, toplumsal ve ekonomik bin bir suratıyla her yerdedir. İskenderiye, Şam, Halep kapılarında olduğu kadar, haydutlara karşı gözetleme kulelerinin dikildiği Napoli kırılarında, çeteleri açığa çıkarmak için malikânelerin yakıldığı Campania’da ve kolluk kuvvetleri çok güçlü olan Venedik’te de ortaya çıkmaktadırlar.”

(Braudel 1994: 110)

Haydutların “her yerde olması” Roma dönemi edebiyatında sık görülen bir olgudur. Velleius Paterculus gibi *Principatus*’u destekleyen yazarların imparatorluğun her köşesinin güvenli olduğuna dair retorik ifadelerine rağmen, yolcuların ya da kırsalda yaşayanların karşılaşılabileceği en büyük tehlike haydutluktu. (Grünwald 1999: 26-39).

Latrones köken itibarıyla sahtekârlık, özellikle de şiddet yoluyla genellikle grup hâlinde özel mülkleri gasp etmeye teşebbüs eden yada gasp eden kişileri tanımlamaktadır (Burian 1984:19). Bununla birlikte kelimenin kökeni farklı anlamlar barındırmaktadır. Latince *latro* Yunanca **latr* kökünden gelmektedir. Λατρεία ise “parayla hizmet” anlamına gelir. Λατρείω paralı asker olarak hizmet vermek, Λατρεύς da paralı asker demektir. Kelimenin daha sonra haydutları tanımlamak için kullanılmaya başlaması, Roma’nın I. Kartaca Savaşı’nda paralı askerlerle olan kötü tecrübelerine ve yabancı paralı askerlere güvensizliklerinden ileri

gelmektedir. Bundan sonra kelime “şiddete başvuran her türlü kanun dışı kişi” yi nitelendirmiştir (Grünwald 1999: 8).

Roma'nın Akdeniz dünyasında tek güç hâline gelmesiyle, haydutluğun niteliği de değişmiş, adam kaçıranlar, yağma yapanlar, tahta ortak çıkanlar, siyasal rakipler vb. haydut sayılmaya başlanmıştır²¹⁶. Bununla beraber *latrones* bir sınıf değil, bir *topostur* (Grünwald 1999: 103). En temel anlamıyla *latrocinari*, barbarların nasıl savaştığını tanımlar; geleneksel yöntemlere değil, vur-kaç taktiklerine başvururlar ki, bu da onların ıllıklığını ve düzen yoksunu olduklarını gösterir (Hooff 1988: 108). Roma'nın karşısında duran düşmanların haydutların yöntemiyle vahşice savaştıkları kaynaklarda sıkça vurgulanır (Liv. 21.35.2, 28.12.9, 29.6.2; Shaw 1984: 7-8). Bu anlamda Romalıların gerçek düşmanı (*hostes*), “medeni” şekilde savaşan Parth'lardır; diğer herkes *latronestir* (Hooff 1988: 108). Bu ayrım sadece hukuki açıdan bir anlam ifade etmektedir (Grünwald 1999: 102). Özellikle imparatorluğun sınıra yakın kesimlerinde yerel halkın yaşadığı ilkel hayatın haydutluktan ayırt edilmediği görülmektedir. Örneğin Syria çöllerinde yaşayanlar bu şekilde görüldüğü için, bölgede saklanan Hristiyanları cezalandırmak isteyen vali, onların haydut olduğu gerekçesini ileri sürmüştür (Hipp. *in Dan.* 4.18). Aynı şekilde, keşişler de haydut suçlamalarına maruz kalmışlardır (Gaddis 2005: 210-211) Ren ve Tuna'nın ötesindeki barbar kavimler de bu sınıftan nasibini sık sık alır (Paus. 10. 34. 2; Amm. Marc. 16. 10. 20; Hooff 1988: 109 vd.) Günümüzde bir devlet adamına “haydut” yakıştırmaları yapmak büyük bir kabalık olarak algılanmasına rağmen, Cicero siyasi rakiplerine sürekli böyle hitap etmekteydi (Habinek 1998: 69-87) ve çeşitli imparatorlara da benzer yakıştırmalar yapılmıştır (Hooff 1989:113). Devlete karşı açık tavır alanlar haydut olarak tanımlanabilmekteydi (Joseph. *BJ* 2.254, 275, 425). Örneğin Augustus Sextus Pompeius'un destekçilerini *praedones* (yağmacı, çapulcu) olarak adlandırır (*Mon. Anc.* 25.1). Valens'e karşı ayaklanan Prokopios ise çağdaş kaynaklar tarafından “gece hırsızı” ve “haydut güruhunun başındaki Spartacus” olarak tanımlanmıştır. Asker ihtiyacını karşılayamayan Prokopios,

²¹⁶ Grünwald *latronesi* dört tipe ayırmaktadır (Grünwald 1999: 223 vd.): 1) Belirli bir amaçları olmayan, yabancıların mallarını gasp eden isimsiz, gerçek haydutlar; 2) Genelde köle ayaklanmalarında görülen ve bazen siyasi amaçları olan gerilla liderinin emri altındaki isyancılar; 3) Siyasi rakipler; 4) Hobsbawm'ın aşağıda zikrettiğimiz intikamcı modeline uyanlar. Bunlar ya tek işi yağmalamak olan sıradan haydutlardır ya da daha yüksek hedefleri bulunan üst sınıf mensuplarıdır.

Anadolu'daki zengin aristokratlardan topladığı paraya güvenmek zorunda kaldığından, bu ifadeler için daha uygun bulunmuştu muhtemelen (Lenski 2002: 84).

Görüldüğü gibi haydutluk çeşitli sınıflara ve faaliyetlere yakıştırılabilmektedir. Kişilerin veya halkların haydut olarak tanımlanması, yaşadıkları dönemin şartlarına ve bu şartlar içinde onların konumlarına bağlıdır (Burian 1984: 19). Nitekim birçok kaynakta haydut nitelemesi Roma hâkimiyetine boyun eğmeyen bir düşman, daha doğrusu devlet düşmanına denk gelmektedir.

Haydutluğu önlemek valinin görevlerinden biridir ve kanunla sabittir:

“İyi ve ciddi bir valinin görevi yönettiği eyaletin huzurlu ve sakin kalmasını sağlamaktır. Eğer kötü adamları eyaletten defederse ve gayretli bir şekilde yakalamaya çalışırsa, bu zor bir görev değildir. Kutsal mülklerin kutsallığını bozan ve onları yağmalayanları, haydutları, insanları kaçıranları ve adi hırsızları yakalamalı, işledikleri suçlara göre ceza vermelidir. Ayrıca işbirliklerine karşı da güç kullanılmalıdır; bunlar olmadan haydutlar uzun süre saklanamazlar.”

(Dig. 1.18.13)

Bu, sadece kâğıt üzerinde kalan bir ilke olmaktan öte, valilerin asıl görevlerinden birini yansıtmaktadır. MÖ 60 civarında Asia Eyaleti valiliği yapan Quintus'a yazan kardeşi Cicero, onu Mysia'daki haydutları etkisiz hâle getirmesinden dolayı kutlamaktadır (Cic. *Q. Fr.* 1.1.25). Kardeşi gibi Cicero da MÖ 51-50'deki Kilikia valiliği sırasında haydutlar ile uğramıştır. Başarılı bir sefer yapmasına karşın (Cic. *Att.* 5.20), ayrılırken yazdığı bir mektuptan bölgede haydutluğun hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır (Cic. *Att.* 6.4.1).

Buna rağmen, haydutların hangi yasalara göre yargılanacağı konusunda belirsizliğin bulunduğu görülmektedir. Bu belirsizlik aynı zamanda, devletin haydut olarak tanımladığı kişilerin kimliklerini ve suçlarını doğru şekilde anlamamızı zorlaştırmaktadır. Sorunun temelinde medenî hukukla ceza hukuku arasında kesin bir ayrımın yapılmamış olması yatmaktadır (Shaw

1984: 21). Haydutluk gibi suçları işleyenler “kanun kaçağı” olarak adlandırılmaktadır, çünkü bunlar ceza hukukunun dışında, bireysel girişimlerin (yani davaların) ötesinde devlet eliyle, yani valiler ve ordu marifetiyle halledilmesi gereken bir konu hâline gelmişlerdir. Kişiler dava açmadığında, suçlamaların devlet tarafından yapılması gerekmektedir ki, bu durumda davahılar, diğer deyişle haydutlar, kamu düzenini yıkmaya yönelik suç işlemiş kişilere dönüşmektedir. Belli bir topluluğa karşı işlenmiş, fakat topluluk kanunlarının dışında kalan suçlar ve devletin kendisine işlenmiş büyük çaplı suçların tanımlanması gerekmektedir. İlk suçu işleyenler kanun kaçağı olarak değerlendirilirken, ikincisini işleyenlere devlet savaş ilân etmektedir (Shaw 1984: 21). Bu ayrım yukarıda Ulpianus’un sözleriyle kendini belli etmektedir. Yani haydutlar düşmanlarla vatandaşlar arasında bir yerde durmaktadır ve genelde “kanun kaçağı” muamelesi görmektedir. Shaw haydutluğun çeşitli sosyal sınıflarda kendini gösteren bir olgu olduğunu belirtmektedir (Shaw 1984: 29). Siyasi rakipler birbirlerine haydut suçlaması yapabilmektedir. Kaçak ya da emekli askerler, çiftçiler de haydutluğa meyledebilmektedir. Diğer taraftan haydutluk devlet yapısının dışında da varlık gösterebilmektedir. Isauria ve Kilikia örneğinde olduğu gibi, imparatorluğun askerî açıdan -bir dereceye kadar- kontrol altında tuttuğu, fakat kurumlarını tam anlamıyla yerleştiremediği bölgelerde haydutluk vakaları kronik bir hâle gelebilmektedir. Bu bölgelerdeki insanların yaşamları, aşağıda da değineceğimiz gibi çobanlık, konargöçerlik, hayvancılık gibi geçim kaynaklarına dayalıdır. Dolayısıyla sürekli hareket hâlinde bulunan toplulukların, yerleşik devlet düzeninden bir anlamda “kopuk” olmaları, otoritenin onlara bakış açısını etkilemektedir. Yine aşağıda değineceğimiz üzere, bu toplulukların kendilerine özgü gelenekleri ve inançlarının yansıttığı etnik kimliğin imparatorlukta yarattığı olumsuz bir izlenim de konusudur. Buna rağmen babası haydut şefi olan Philippus Arabs (Aur. Vict. *Caes.* 28.4) imparator olmuştur. Maximinus Thrax ise “gençliğinin başlarında etkileyici ve asil bir görünüşü olan bir çobandı. Daha sonra haydutlarla akınlara katıldı ve yerel halkı saldırılardan korudu. Ardından Roma ordusuna girdi...” (SHA *Max.* 2.1). Söz konusu kişi imparator bile olsa Roma haydutları belli kalıplar içinde değerlendirmeye devam etmiş, onları asimile etmek yerine, ayrı bir yere koymuştur (Shaw 1984: 36). *Historia Augusta*’nın aktardıkları aynı zamanda imparatorluğun ya da genelde herhangi bir devletin yaşayabileceği bir ikilemi sergilemektedir: Maximinus hayduttur ama aynı zamanda halkı korumaktadır. Dolayısıyla devletin ve halkın bakış açısından haydudun konumu farklı algılanabilmektedir. Büyük çaplı ya da uzun süreli haydutluk faaliyetleri söz konusu olduğunda, haydutların halk desteğinden veya

çeşitli güç odaklarının korumasından faydalanmaları gerektiği bilinen bir gerçektir. Eğer haydutlar halk desteği alıyorsa, bunların faaliyet alanları, coğrafyasını tanıdıkları ve insanlarını bildikleri bölgeden ibaret olacaktır. Birçok olayda devletin başarıya ulaşması, haydutların kendi coğrafyalarından zorla ya da kendi istekleri doğrultusunda ayrılmalarıyla mümkün olabilmektedir (Shaw 1984: 36). Shaw'un bu tespiti Kilikia Korsanları ve Isauria'lılar için de geçerlidir. Aşağıda göreceğimiz gibi, Isauria'lılar kendi bölgelerinden çıkıp başka bölgeler ve şehirlere –mesela Pamphylia, Seleukia, Side vb.- saldırmaya başladıkları zaman, buralarda Roma ordusu tarafından bozguna uğratılmışlardır. Haydutlukla ilgili Roma yasaları yukarıda bahsettiğimiz desteklerin en azından birinin bulunduğunu varsaymaktadır ve imparatorluk bunların üstesinden iki şekilde gelebileceğini bilmektedir: Haydutların arasındaki akrabalık bağlarını koparmak ve daha geniş bir kesime ulaşmalarını engellemek. Isauria ve Kilikia bu iki olgunun gözlemlendiği yerlerdir. Öncelikle coğrafyanın engebeli oluşu, dışa kapalı bir toplumun ortaya çıkışında önemli bir etkidir. Bu tip toplumlarda akrabalık ilişkileri daha belirgindir ve ileride bahsedeceğimiz üzere etnik kimliklerin öne çıkmasında etkilidir. Nitekim Isauria örneğinde, haydutluğun bölgenin dışında nadiren destek bulduğu söylenebilir. Roma haydutların diğer yerlere yayılmasını engelleyebilmiştir. Bunun nedenlerinden biri, kaynakların belirttiği üzere bölgenin doğal engeller ile imparatorluğun geri kalanından ayrılmasıdır. Yani içeri girmek gibi dışarı çıkmak da kolay değildir ve çıkıldığında da Roma'nın üstünlüğü kendini göstermektedir. Bu açıdan coğrafyanın hem avantajı hem de dezavantajı vardır. Bu açıdan, Kilikia Korsanları'nı Isauria'lılardan farkları, denizi kullanabilmeleridir. Böylece kendi bölgelerinin dışında destek bulabilmişlerdir.

Antik kaynaklar ve epigrafik kanıtlara göz atıldığında, haydutların çeşitli hedefleri olduğu görülür: köleler, azatlılar, memurlar, askerler ve bazen de aileler ya da tahıl ambarları, depolar, tapınaklar, mezarlar gibi yapılar... Haydutluğun isyan karakteri aldığını söyleyebilmek için gerekli kriterlerden en önemlisi, iktidar karşıtı bir nitelik taşıması ve belli bir hedefe sahip olmasıdır. Yoksa her gün rastlanabilecek türden basit haydutluk olayları bu tanımın dışında kalmaktadır. Shaw'a göre haydutların ortaya çıkışında devlet otoritesinin genişlemesi ya da küçülmesi önemli rol oynamaktadır. Roma İmparatorluğu "Roma toplumu" ve "Roma devleti" olarak ikiye ayrılabilir. Birincisi askerler, köylüler, memurlar, tüccarlar vb. birleştiren sosyal ilişkiler ağıdır. İkincisi ise, siyasi sistem, yani devletin kendisi ve onun iktidarını kurduğu

yerlerdir. Ancak bu iki alan hiçbir zaman birbiriyle kesişmemiş, diğer bir deyişle “Roma toplumu” “Roma devleti”nin kapladığı alanı tamamıyla doldurmamıştır. Dolayısıyla iki alan arasındaki boşluk veya kopukluk haydutların ortaya çıkması için elverişli bir ortam meydana getirmektedir (Shaw 1984: 42). Shaw, Bulla Felix (Cass. Dio 77.10 vdd.) ve benzeri haydut şeflerinin antik kaynaklardaki öykülerine bakarak, bunların özünde gerçekleri yansıtmakla birlikte, daha sonradan eklendiği aşıkâr ideolojik unsurlar içerdiğine dikkat çekmektedir²¹⁷. Öncelikle haydut –daha doğrusu haydutların şefi- imparatorun tam zıttı bir kişiliktir. Toplumda yasa dışı gücün odak noktasıdır ve bu yüzden, meşruluğu her zaman şüpheyle karşılanan bir imparatorun tahtı ele geçirdiği ya da tahttaki imparatorun meşruiyetini yitirmeye başladığı dönemlerde sıkça karşımıza çıkarlar. İmparatorun tiran değil de iyi bir yönetici olduğunu kanıtlamasının yollarından biri bu haydutlara karşı takındığı tavidir (Shaw 1984: 48). Isauria’lılar bu tanımın neresinde durmaktadır? Öncelikle, daha sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz bir noktadan kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Shaw’un imparatorun karşısına yerleştirdiği haydut şeflerinin benzerleri Anadolu’da yoktur. Elimizde bazı isimler vardır, ama hiçbiri Bulla Felix ya da diğerleri gibi “konuşmaz”; ne düşündüklerini, neye karşı çıktıklarını kendi ağızlarından öğrenemeyiz. Dolayısıyla Isauria örneğinde, imparatorun karşısında “ideolojik bir kişilik” yoktur. Onun yerine bir grup vardır ve bunların herhangi bir ideolojik yaklaşımı bulunmamaktadır.

Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren Roma’nın Anadolu’da haydutlarla uğraştığı görülür. Büyük çaplı haydutluk olayları genel olarak Anadolu’nun güney bölgelerini vurmuştur, diğer bölgelerde ise kaynaklarda geniş yer edinmiş haydutluk faaliyetleri nerdeyse yok denecek kadar azdır. Önemli istisnalardan biri, Hadrianus’un saltanatında Mysia ve Ida Dağı’nda faaliyet

²¹⁷ Grünwald Bulla Felix isminin uydurma olduğunu ve bir mesaj içerdiğini düşünmektedir. Epigrafik ve antik kaynaklarda benzer bir isme rastlanmamaktadır. “Bulla” imparatorların boyunlarına taktığı tılsım şeklinde kolyelere verilen isimdir. “Felix” de imparatorun unvanlarından biridir. Böylece Bulla Felix, ismiyle imparatorlukta hakkı olduğunu ima etmektedir. Tarihçi aynı zamanda yazarların Bulla’yı Sulla ile karıştırmış olabileceğini belirtmektedir. Severus’un Senatoda yaptığı konuşmada (Cass. Dio 75.8.1), Sulla ve diğer bazı liderlerin zayıflıklarından bahsetmiş ve Commodus’u övmüştü. Dolayısıyla Sulla ismi Severus karşıtı bir anlam kazanmıştı (Grünwald 1999: 158).

göstermiş Tillorobos adlı bir haydut lideridir²¹⁸ (Lucian. *Alex.* 2). Tillorobos'un faaliyetleri ve Marcus Aurelius'un döneminde Fronto'nun Asia valiliğine atanmasının ardından "haydut avcısı" arkadaşını yanına alması daha 2. yüzyılın ortalarında haydutluğun kendisin göstermeye başladığına işaret etmektedir. Yine aynı dönemlerde kaleme alınmış *Ephesiacorum*, *Metamorphoses*, *Phonikikia* gibi eserlerde haydutluk ve korsanlığın başrol oynadığı fark edilmektedir (Öztürk 2006: 72). Bu noktada Braudel'in bir tespitini zikretmek yerinde olacaktır (Braudel 1994: 111): "Bu öylesine bir savaştır ki, büyük tarih ona kulak asmamakta ve onu ikincil bir olaymış gibi denemeci ve romancılara bırakmaktadır."

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Anadolu'da en "istikrarlı" haydutluk bölgesi her zaman güney kesimler ve özellikle de Isauria olmuştur. Bunun başlıca sebeplerinden biri bölgenin coğrafi özelliklerdir (Syme 1991: 287-303). Romalılar Isauria'ya ilk kez MÖ 1. yüzyılda girmişlerdir. 1. yüzyılda yaptıkları düzenlemeler sonucunda Dağlık ve Ovalık Kilikia'yı tek bir eyalet hâline getirmişlerdir. Ovalık Kilikia olarak adlandırılan bu kesim Kydnos (Tarsos Çayı), Saros (Seyhan Nehri) ve Pyramos (Ceyhan Nehri)'un taşıdığı alüvyal topraklar ile beslenen bereketli bir ovadır. Buna karşın batıda 3000 m.ye kadar yükselen dağların yarattığı derin yarıklar, toprağı verimsizleştirmekte ve ulaşımı zorlaştırmaktadır. Coğrafi farklılıklar Ovalık ve Dağlık Kilikia'nın ayrı tarihî süreçler yaşamasında büyük rol oynamıştır. Sonunda Diocletianus eyaleti ikiye ayırmış, ovalık bölge Kilikia adını korurken, dağlık kesim Isauria olarak adlandırılmıştır. Batı uçta eyalet Kilikia'nın Pamphylia ile olan eski sınırını takip ederek Korakesion'un hemen doğusunda sahile iniyordu. Doğuda ise Kilikia'dan Lamos Nehri (Res. 6, 7) ile ayrılıyordu. Kuzeyde Lykaonia ile olan sınır Torosların ovaya doğru alçalmaya başladığı noktadaydı. Merkez bölgeye ulaşım Suğla Gölü civarında iki kol halinde devam ederek Seleukia (Silifke)'de Akdeniz'e dökülen bu nehir aracılığıyla yapılmaktaydı. Nehrin iki kolunu çevreleyen vadilerde, hinterlandın Dekapolis adı verilen en önemli şehirleri yer almaktaydı.

²¹⁸ Bölgedeki haydutluk faaliyetleri çok daha öncesine gitmekteydi. Cicero bir mektubunda Asia Eyaleti valisi olan kardeşi Quintus'un Mysia'da haydutluğu sona erdirdiğinden bahseder (Cic. *Q. fr.* 1.1.25). Mysia Olympos'unda halk, haydutlarla yapılan çatışmada ölen bir kişi için Tillorobos'la aynı zamana ait bir onurlandırma yazıtı dikmişlerdir (Öztürk 2006: 71, dpn. 159). Hadrianus'un bölgeye 123'te yaptığı gezide kurduğu üç şehir, Hadrianopolis, Hadrianoutherai, Hadrianoi, Hadrianai ne amaçla kurulduğu belli değildir. Magie Hellenleşme düzeyi az olan bu bölgede imparatorun "uygarlık en iyi şekilde şehirleşme ile sağlanır" düşüncesiyle hareket ettiğini söylemektedir (Magie 1950: 616-617). Bu tespit bölgedeki haydutluk için bir açıklama olabilirse de, Boatwright arkeolojik araştırmalarının yetersizliği dolayısıyla bir kanıya varmaktan kaçınmaktadır (Boatwright 2000: 186).

Birçok antik kaynakta “Isauria’lı” sıfatı kabaca Diocletianus’un kurduğu Isauria Eyaleti içinde ve civarında yaşayanlara verilmektedir. Fakat gerçekte çok daha sınırlı bir anlamı vardır. *Isauri* Trogitis Gölü (Suğla Gölü)’nün güneydoğusundaki dağlık kesimde, daha sonra Isaura Vetus adını alacak Isaura yerleşmesi etrafında yaşayanlara verilen isimdir. MÖ 1. yüzyılda Romalılar bölgede hâkimiyet kurduklarında, bu terim sadece söz konusu bölge sakinleri değil, diğer yabancı kavimler için de kullanılmıştı. Bunların içinde Isauri’nin kuzeybatısında Trogitis Gölü etrafındaki Homonadeis (Broughton 1933: 134 vdd.), Mut etrafında Torosların güneydoğu yamaçlarındaki Lalasses ve Lalasses’in kuzeydoğusunda yerleşmiş Kennataibulunmaktaydı. Kavim isimleri farklı da olsa, aynı dil ve kültürü paylaştıklarından dolayı Romalılar tarafından tek bir isimle anılmışlardır. Nitekim bölge sikkelerinde kendilerini Kennatai olarak tanımlamışlardır. Üstelik kullandıkları dil ile mimari ve sanatsal gelenekleri bölgenin MÖ 2. binyıldan Roma Dönemi’ne kadar kültürel devamlılığını bir şekilde koruduğunu göstermektedir (Lenski 1999: 416). Buna paralel olarak haydutluk ve bölge halklarının savaşçı kimliği de çağlar boyunca kendini göstermiştir²¹⁹.

Bölgedeki haydutluk faaliyetlerinin geçmişi Geç Cumhuriyet Dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemden itibaren MS 6. yüzyıla kadar çıkan olayları kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

Strabon Lykaonia’ya bağlı olan Eski ve Yeni Isauria (Isaura Palaia/Isauria Vetus ve Isaura Nea/Isauria Nova) adlı çok iyi tahkim edilmiş iki köyden bahseder; birçok köy bunlara tabidir ve yine Strabon’a göre iki köy de haydut yatağıdır (Strab. 12.6.2). MÖ 77-76’da *proconsul* olarak Kilikia Korsanları’nı ve haydutluğu sona erdirmek üzere harekete geçen P. Servilius Vatia’nın seferleri sırasında, Romalılar ilk kez Isauria’lılarla karşılaşmışlardır. Vatia uzun süren bir kuşatma sonucunda, Isaura Vetus’un yakınındaki Çarşamba Nehri’nin yatağını değiştirip şehri

²¹⁹ MÖ 322’de Philippos ve Perdikkas Pisidia’ya geldiklerinde Isauria’lıların şehirlerini ele geçirmeye karar vermişlerdir. Olayları anlatan Diodoros’a bakılırsa Isauria’lılar tahkimli şehirlerde yaşamaktadırlar ve zorlu savaşçılardır. Bir süre Makedonia ordusuna direnen Isauria’lılar sonunda teslim olmak yerine evlerini kendileriyle birlikte ateşe verirler. Perdikkas sonunda yerleşimleri ele geçirdiğinde, burada çok miktarda altın ve gümüş bulmuştur. Diodoros bunun doğal olduğu zira bölgenin uzun yıllardan beri refah içinde yaşadığını belirtmektedir (Diod. 18.22)

susuz bırakarak (Frontin. *Str.* 3.7.1) ele geçirmiş (Strab. 14.3.3; Oros. 5.23; Eutrop. 6.3) ve “Isauricus” unvanını kazanmıştır (Ramsay 1905: 163-164; Ormerod 1922: 45 vdd.). Muhtemelen dağlık kesimlerdeki bazı yerleşmeleri Roma topraklarına katmış olmakla beraber, bölgenin tamamında kalıcı bir hâkimiyet kurmak adına fazla bir şey yapmamıştır. MÖ 73’te Mithradates’in generali Eumakhos ve ardından Galat şefi Deiotaros da bölgede operasyonlara girişmiş, fakat doğrudan kontrolü düşünmemişlerdir (App. *Mith.* 12.75). Aynı şekilde Pompeius MÖ 67’te Kilikia Korsanları’na karşı sefere çıktığında bölgeye hiç dokunmamıştır (Ormerod 1924: 234-247). Ancak MÖ 64’te doğu eyaletlerini düzenlerken, burasını yeni kurulan Cilicia Eyaleti’ne bağlamıştır. Buna rağmen Romalılar Dağlık Kilikia’nın kıyı kesimini yönetmenin dışında fazla bir şey yapmamışlardır.

Cicero MÖ 51’de Derbe’den Isauria’ya doğru Moeragenes adlı bir şefe karşı sefere çıktığında, şefin öldüğünü öğrenmiş ve geri dönmüştür (Cic. *Fam.* 15.2.1). Cicero’nun aynı yıl yazdığı bir başka mektuptan, Cilicia valiliği sırasında Amanoslardaki “dağlılarla” mücadele ettiğini biliyoruz (Cic. *Fam.* 2.10.3). Cicero’nun bunları Roma’nın “ezeli” düşman olarak tanımlamasına bakarak, bu bölgedekilerin uzun süredir Roma’ya sorun çıkardığını söyleyebiliriz. Cicero emrindeki kuvvetlerle birçoğunu öldürmüş, geri kalanları da dağıtmıştır. Bunların öyle basit haydutlar olmadığını mektupta ele geçirildiği ve yakıldığı söylenen kalelerden anlayabiliyoruz. Cicero’nun seferden dönüşte *imperator* olarak zafer alayı düzenlemiştir. Bu, bize haydutların böyle bir alay düzenlenebilecek kadar ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşündürtse de, Cumhuriyet’in sonlarında önemsiz başarılar için bile zafer alayları düzenlediğini akıldan çıkarmamız gerekir²²⁰. Cicero bundan sonra Kilikia’da Pindenissos adlı şehri yirmi beş gün boyunca kuşatma altında tutmuştur. Ne yazık ki, mektupta sorunların neden çıktığına dair herhangi bir ipucu yoktur. Sadece bundan yaklaşık bir yıl önce yazdığı başka bir mektupta (Cic. *Att.* 6.4), Cicero eyaletteki ciddi soygun olaylarından söz etmektedir.

Strabon’un da belirttiği gibi (Strab. 14.5.6), Romalılar doğrudan yönetim kurmak yerine bölgeyi krallara emanet etmeyi uygun bulmuşlardır. Buna uygun olarak Marcus Antonius MÖ 39

²²⁰ Appianos’a göre kendi zamanında (App. *B. Civ.* 2.44) 10000 düşmanın öldürülmüş olması gerekmektedir. Valerius Maximus ise en az 5000 düşman askerinin öldürülmesini şart koşar (Val. Max. 5.8.1).

civarında Dağlık Kilikia'nın kuzey ve güneyini önce Polemon sonra Kleopatra'ya vermiştir (App. B. Civ. 5.75; Strab. 14.5.3).

Aktion Savaşı'ndan sonra Augustus aynı siyaseti sürdürmüş ve bölgeyi Galatia kralı Amyntas'a bırakılmıştır. Amyntas Homonadeis'e karşı yürüttüğü savaşta güney üssü olarak kullanmak üzere Isaura Nova (Zengibar Kalesi; Res. 11)'da bir kale inşa etmiştir (Strab. 12.6.3-5). Onun MÖ 25'teki ölümünün ardından Isauria önce Kappadokia kralı I. Arkhelaos'a, ardından oğluna ve nihayetinde Kommagene kralı IV. Antiokhos'a verilmiştir (Strab. 12.1.4; 14.5.6). Ne var ki, vasal krallar da soruna kalıcı bir çözüm getirememişler ve yaklaşık yirmi yıl sonra, 4'te, Cilikia valisi P. Sulpicius Quirinus eyalet sınırında da Homonadaeis'in kalelerini ele geçirdiği için Augustus zafer alayı düzenlemesine izin vermiştir (Tact. Ann 3.29). Fakat 6'ya gelindiğinde Isauria'lının faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Sorun I. Arkhelaos'un boyunu aşınca Romalılar M. Plautus Silvanus'un emri altındaki en az iki lejyonla müdahale gereğini duymuşlardır (Cass. Dio 55.28). Bu sefer 36'da Kennatai kavmi II. Arkhelaos'un yaptığı *census* ve vergiler yüzünden Toroslara çekilmiş ve coğrafyanın avantajlarını kullanarak Arkhelaos'un kuvvetlerine saldırmaya başlamıştır. Syria valisi Lucius Vitellius'un duruma müdahale etmesi için gönderdiği komutan Marcus Trebellus 4000 asker ve Syria'dan yardımcı birliklerle birlikte isyancıların tuttuğu Kadra ve Davata adlı iki tepeyi ele geçirmeyi başarmıştır (Tact. Ann. 6.41). 40'ta Lycia-Pamphylia valisi Quintus Veranius bir *castellum Tracheotarum*'u kuşatmak zorunda kalmıştır (Gordon 1952: 246 vdd.). 52'de Kennatai yine karşımıza çıkar. Görünüşe bakılırsa bu sefer daha büyük bir tehlike arz etmektedirler. Zira Tacitus bir şeflerinin bulunduğunu söylemekle kalmayıp adınında Troksoboris olduğunu belirtir. Üstelik faaliyet alanlarını da genişletmişler, dolayısıyla verdikleri zarar artmıştır. Tarihçi Kennatai'nin dağlardan inerek şehirlere ve sahile indiklerini, çiftçilere, şehirlilere, ayrıca sıklıkla tüccarlara ve gemi sahiplerine saldırdıklarını aktarmaktadır. Bununla da yetinmeyip Anemorion'u kuşatmış ve Syria'dan gelen Curtius Severus emirendeki bir atlı birliğini geri püskürtmüşlerdir. Sonunda Kommagene kralı IV. Antiokhos Epiphanes liderlerini öldürerek diğerlerini etkisiz hâle getirmiştir (Tact. Ann. 12.58). Genel olarak MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllar arasında Roma'nın bölgenin yönetimini vasal krallıklara bıraktığını ve haydutluğu bastırabilmek için onlarla ortak hareket ettiği görülür.

Anlaşılan bu birliktelik meyvelerini vermiştir, zira 51'den 3. yüzyıla kadar bir daha Isauria'lılarla mücadeleden söz edilmez. Üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren adlarını tekrar duymaya başlarız. İlk işaretler *Historia Augusta*'dan gelmektedir: Severus Alexander'in kazandığı zaferler arasında Isauria'nın sadece adı geçer. İmparator Isauria'nın da dâhil olduğu fethedilmiş toprakları sınır ordularının komutanlarına ve askerlerine dağıtmış ve oğulları da asker olarak hayatlarına devam ettiği sürece arazilerin kendilerinde kalacağını ilan etmiştir (SHA *Sev. Alex.* 58). Gallienus'un saltanatı sırasında Trebellianus Isauria'lılar tarafından kendilerine lider seçilmiştir. Isauria'nın iç kısımlarına çekilerek bir süre burada hüküm sürmüş ve ancak düz alanda yenilebilmiştir (SHA *Tyr. Trig.* 26). Aynı pasajda Claudius'un Isauria'lıları yurtlarından çıkartarak Kilikia'ya yerleştirmek istediği belirtilir²²¹. *Historia Augusta* Probus'un doğu seferi sırasında, 280'de, Isauria'da Palfuerius adında güçlü bir haydudu²²² öldürdüğünü ve bütün bölgeyi özgürlüğe kavuşturduğunu bildirmektedir. İmparator önlem olarak haydutlardan temizlediği yerlere emekli askerleri yerleştirmiş ve bunların çocuklarının 18 yaşını doldurduktan sonra askere alınmasına karar vermiştir (SHA *Prob.* 16.4-17.1). 5. yüzyıl imparatorları da aynı yonteme başvurmuşlardır (CJ 11.60.3). Zosimos Probus zamanında Isauria'daki başka bir olaydan bahseder (Zos. 1.33). Adamları ile birlikte Pamphylia ve Lykia şehirlerine saldıran Lydios adlı biri, Roma ordusunun müdahalesi karşısında Kremna'ya çekilmiş ve burada kuşatma altına alınmasının ardından²²³ bir ihanet sonucunda öldürülmüştür. Ana kaynaklarımız 3. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başı arasında başka büyük olaydan bahsetmemelerine rağmen, sorunların devam ettiğine dair ipuçları vardır. Diocletianus'un Isauria'yı Ovalık Kilikia'dan ayırarak yeni bir eyalet hâline getirmesi muhtemelen güvenlikle ilgilidir. Bölgede kalıcı birlikler konuşlandırılan ilk imparator da odur. Seleukia'ya yerleştirdiği *Isauria I-III* lejyonlarından ikisi, *Notitia Dignitatum*'un kaleme alındığı 395 civarında hâlen bölgede bulunuyordu²²⁴.

²²¹ 1912'de Aydın vilayetinde haydutluğa karşı alınması öngörülen önlemler arasında, dağdaki göçebe Türkmen nüfusunu iskân etmek de vardı. Bunlar çobanlık yapıyordu ve Osmanlı devleti 1949 adet çoban damını yıkmayı kararlaştırmıştı. Göçebelerin damlar yıkıldıktan sonra köylerde ikameti planlanmıştı (Yetkin 2003³: 178).

²²² Söz konusu kişinin yerel aristokrasiden biri ve Roma vatandaşı olduğu öne sürülmüştür. Rostovtzeff 3. yüzyılda hâlen varlığını sürdüren Palfurii Surae ailesinden Palfuerius Lydius olabileceğini söylemektedir (Rostovtzeff 1957²: 477, dpn. 23).

²²³ Bu kuşatmanın izleri Mitchell tarafından yüzey araştırmasında tespit edilmiştir (Mitchell 1995: 177-208). Lycia-Pamphylia valisi tarafından Probus'a ithaf edilen 278-279 tarihli bir şükran yazıtı da bulunmaktadır (Lenski 1999c: 421).

²²⁴ Ayrıca Pamphylia şehri Kolybrassos (Ayasofya)'tan bir yazıt *Legio I Pontica*'nın bölgede bir içtima ve eğitim alanı inşa ettiğini bildirmektedir (Lenski 1999c: 424).

Himerius'tan 343 civarında Skylakios'un Asia vicariusu iken Pisidia'yı haydutlardan kurtardığı için onurlandırıldığı anlaşılmaktadır (Himer Or. 25).

Ammianus Marcellinus ile birlikte 4. yüzyıl ortalarında Isauria'luların faaliyetleri hakkında bilgilerimiz önemli ölçüde artar. II. Constantius ve Gallus'un imparatorluğu sırasındaki olayları (353-354) aktaran Ammianus'a göre (Amm. Marc. 14.2 vdd.), o zamana kadar sorun çıkarmayan Isauria'lular, hapisteki arkadaşlarının İkonion amfityatrosunda vahşi hayvanlara atılmasını gerekçe göstererek²²⁵ ani saldırılara ve yağmalara başlar. Dağlardan deniz kıyısına inen Isauria'lular²²⁶, buradaki gemileri ele geçirmiş, değerli yüklere el koymuşlardır. Olaylardan haberdar olan gemiciler, Kıbrıs kıyılarını kullanmaya başlayınca, yağmalayacak gemi bulamayan Isauria'lular Lykaonia sınırına çekilmişler, burada yol keserek eyalet sakinleri ve yolcuları soymuşlardır. Çevrede konuşlanmış birlikler olaya müdahale etmesine karşın başarılı olamamıştır, çünkü "*Isauria'lular dağların yalçın yamaçlarında ve karmaşık geçitlerinde yetişmişlerdi, buralara sanki düz ovalarmış gibi hükmediyorlardı*" (Amm. Marc. 14.2.5). Ammianus'un da belirttiği üzere zorlu ve dağlı arazi yüzünden askerlerin iz sürmesi mümkün olmadığı gibi, yükseklerden kendilerine ok, taş vb. fırlatarak bir çeşit gerilla taktiği uygulayan haydutlara karşı savaş düzeni de alamıyorlardı. Fakat düzlük arazide kısırıldıklarında kolayca alt edilebiliyorlardı. Haydutlar unutulmuş patikaları izleyerek Pamphylia'daki Melas nehrine

²²⁵ Bu, haydutlara karşı uygulanan standart ceza olmakla birlikte, pasajdan Isauria'luların daha düşük bir ceza bekledikleri anlaşılmaktadır. Isauria'luların bölge güvenliğinin nasıl sağlanacağı konusundaki resmî uygulamalardan pek haberdar olmadıkları, olaya yerel bir yorum getirdikleri ve Isauria'lular ile Romalılar arasındaki görüşmelerin bu farklı algılamaların düzeltilmesine yönelik olduğu ileri sürülmektedir (Hopwood 1998: 184-185). Matthews Isauria'luların bu bahanesini pek inandırıcı bulmamaktadır, zira kanunlarda Isauria'lı haydutların Büyük Perhiz hatta Paskalya'da bile işkence görebileceği özellikle belirtilmiştir (CTh 9.35.7). Dolayısıyla yasalar bu konuda gayet açıktır. Fakat Matthews *praeter mortem* ifadesinin, eğer isyan liderleri bu cezalara tabi sınıflardan farklı bir konumdalarsa anlam kazanacağını söylemektedir (Matthews 1989: 363). Honey'ye göre (Honey 2006) söz konusu ifade aslında Isauria'luların etnik kökenlerine ve kültürlerine dair bir işarettir. Yazara göre doğu kültürüne bağlı Isauria'luların Roma ile ilişkisi doğu kültürlerinde görülen ve Hititlerden beri kendisini çeşitli sembollerle gösteren (el sıkışma, öpüşme, ortak yemek vb.) "törenselleştirilmiş dostluğun" bir yansımasıdır. Bu anlayış Romalıların ve Yunanların *philos/amicus* ilişkilerinden, aynı zamanda hamilik kurumundan farklıdır. Honey'e göre bölgedeki yerel hanedanlar ile Romalılar arasındaki "dostluk" (Tarkondimotos ve Olba'lı Polemon'un ile Marcus Antonius; Honey 2006: 52), törenselleştirilmiş ve karşılıklı sözlere dayalıdır. Bu yüzden İkonion'da uygulanan ceza Isauria'luların dostluk tanımına uymamaktadır. Honey'in görüşlerinin büyük ölçüde somut kanıtlardan yoksun olduğunu belirtmek gerekir. Elimizde sağlıklı bir karşılaştırma yapacak malzeme bulunmamaktadır. Bununla birlikte yazarmın ifade ettiği üzere (Honey 2006: 49, dpn. 13) Isauria'luların kendilerini farklı bir etnik grup olarak gördükleri açıktır.

²²⁶ İkonion'daki olaydan sonra Isauria'luların şehre değil de tam tersi yöne hareket etmeleri ilginçtir. Ammianus ileriki bölümlerde Afrikalı Austuriani kavminin isyanından bahsederken, sebep olarak liderleri Stachao'nun bazı kanunları çiğnemesini göstermektedir (Amm. Marc. 28.6.2). Ona göre gerçek sebep bu kavimlerin doğasında haydutluk ve isyanın bulunduğuudur (Matthews 1989: 367).

ulaşmışlardır. Ancak bu sırada Side'de konuşlanmış birliklerle karşılaşmışlar ve ciddi kayıplar vererek yakındaki Laranda şehrine doğru geri çekilmişlerdir. Buradan bazı zengin şehirlere saldırmaya kalkışmışlar, ama bunlar atlı birlikler tarafından korunduğu için başarılı olamamışlardır. Daha sonra eyaletin başkenti Seleukia'ya saldırmaya yeltenirler. Isauria'luların şehre doğru yürümeye başladıklarını haber alan birlikler, haydutlarla karşılaşmak üzere Kalykadnos nehrini geçince (Res. 10), Isauria'lular tahkimatlarının gerisine çekilmişlerdir. Fakat durum yeterli erzakları bulunmayan lejyonların aleyhine döner, çünkü haydutlar nehir üzerindeki tahıl teknelerini ele geçirmişler ve erzak depolamışlardır. Gallus olayları haber aldıktan sonra büyük bir kuvvetle hareket geçtiğini duyan haydutlar tekrar dağlara kaçarak izlerini kaybettirmişlerdir. Ammianus anlatımını bu noktada bitirir; ordunun Isauria'luların takip edip etmediği ya da başka önlemler alıp alınmadığı belli değildir.

Bu olaylardan altı yıl sonra, 359'da, Gallus'un saltanatı sırasında Isauria'lular suskunluklarını bozmuş ve geçen sefer ele geçiremedikleri Seleukia'yı tekrar kuşatmak üzere harekete geçmişlerdir. Ammianus Isauria'luların geçtikleri yerlerde haydutluk yapmaya devam ettiklerini söylemektedir. Durumu kontrol altına almak üzere Constantius'un bölgeye *comes* olarak gönderdiği Bassius Lauricius, anlatılanlara bakılırsa şiddet kullanmak yerine tehditle düzeni sağlamayı başarmış ve onun valiliği süresince bölgede ciddi bir sorun çıkmamıştır (Amm. Marc. 19.13). Germanikopolis (Ermenek) - Laranda (Karaman) yolu üzerinde, Kalykadnos'un kuzey kolunun geçiş noktasında bulunan bir yazıt, Lauricius'un uzun süreden beri haydutların elinde bulunan bir *castellum*u tekrar ele geçirdiğinden bahseder. Lauricius kaleye bir garnizon yerleştirmiş ve adını Antiokheia olarak değiştirmiştir. Çağdaş başka bir yazıtta ise Aurelius Iustus adlı birinin bir dağ yerleşmesi olan Irenopolis (İrnebol)'i surla çevirdiğinden bahseder (Lenski 1999c: 422).

368'de tekrar sahneye çıkan Isauria'lular, Valens'in Tuna'daki savaşlarla meşgul olmasından dolayı²²⁷, Kilikia ve Pamphylia'da müdahaleyle karşılaşmadan huzursuzluk

²²⁷ 360'lara son beş yılı içinde doğudaki askerî gücün zayıfladığını belirtmek gerekir. 365-366 sırasında ayaklanan Prokopios ve Perslerle yürütülen savaşlar yüzünden bölgedeki birliklerin sayısında azalma olmuştur. Legio I Isauria sagittaria'nın sahra ordusu hâline getirilmesi muhtemelen Prokopios isyanı yüzündendir. 368'deki isyanda muhtemelen bu birlik geri dönerek görev yapmıştır (Feld 2005: 147).

çıkarmaya başlarlar (Amm. Marc. 27.9.6). O sırada Asia Eyaleti'nin *vicariusu* Musonius, Sardeis'ten *diogmitae* adlı hafif piyadelerden oluşan bir kuvvetle harekete geçer. Aslında akıllıca bir karar olmasına rağmen, askerler dar ve dolambaçlı bir geçide girince, vali ve yanındakiler ölümden kurtulamamışlardır. Sonunda ordu devreye girmiş ve haydutları dağlara sürmüştür. Fakat burada karınlarını doyuracak kaynaklardan yoksun kalınca, Germanikopolis'teki "bağımsız" Isauria'luların tavsiyesini dinleyerek anlaşmaya razı olmuşlardır. Ellerindeki rehinelere bıraktıktan sonra uzun süre sessiz kalmışlardır. Bu olaydan sonra ilerde çıkabilecek sorunları önlemek isteyen Musonius, Kalykadnos deltası üzerindeki Korasion (Susanoğlu; Res. 13)'nda bir kale inşa etmiştir. Aynı dönemde Kilikia, Lykaonia, Pamphylia ve Pisidia'da haydutları temizledikleri için imparatorlara onurlandırma yazıtları dikilmiştir (Lenski 1999c: 423, dpn. 42).

375'te²²⁸ Isauria'lular yine harekete geçer:

"...bu sırada imparator Valens her yönden kuşatılmıştı... Bazılarının Pisidia'lular, bazılarının Solymi, başkalarının da Dağlı Kilikia'lular olarak adlandırdığı Isauria'lular Lykia ve Pamphylia şehirlerini yağmaladılar. Şehirleri ve surları ele geçiremediler, ama yolda ve arazide ne varsa götürdüler. O sırada hâlen Antiokheia'da bulunan imparator birlikler yolladı. Isauria'lular ganimetleriyle birlikte dağlardaki yarıklara kaçtılar. Askerler ya tembelliklerinden ya da şehirlerin zararlarını gidermek için peşlerinden gitmediler."

(Zos. 4.20.1-2)

Isauria'luların kimliği konusundaki belirsizlik burada açıktır; burada üç ayrı isimle anılmışlardır. Anlaşılan Isauria'lular bu sefer herhangi bir engelle karşılaşmaksızın²²⁹ Kaisareia ve Constantinopolis'e ulaşımı engelleyecek kadar kuzeye çıkmışlardır (Bas. *Ep.* 215).

²²⁸ Zosimos'un tarihleri karıştırdığı ve aslında Ammianus Marcellinus'un 368 yılı isyanını anlattığı ileri sürülmüşse de, Lenski burada başka bir isyanın söz konusu olduğunu göstermiştir (Lenski 1999b).

²²⁹ Bu pasajın ardından Hadrianopolis Savaşı'na geçen Zosimos isyan ile savaşta yaşana hezimet arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Valens savaşta kullanacağı birliklerin bir kısmını muhtemelen Isauria'lulara karşı göndermiş ve

Ammianus'tan sonraki kaynaklarımız daha az bilgi sunar, ama huzursuzlukların hâlen devam ettiği görülmektedir. Anemorion'dan bir yazıt, *comes Isauriae* olan Matronianus'un 382'de şehrin deniz surlarını inşa ettiğini ya da onardığını belirtir (Alföldi-Rosenbaum 1972; Jones 1972). Bu suru bölgedeki benzerlerinden ayıran özellik ise, bir seyyar birlik (*pseudocomitanensis*) olan *Legio I Armeniaca* tarafından inşa edilmiş olmasıdır. Bu birlikler imparator ya da komutanlarının maiyetinde hareket ettiğinden, buraya özel bir sorunla ilgilenmek üzere (belki de I. Theodosius zamanında Kilikia'ya saldıran Isauria'lı lider Balbinus'u yakalamak amacıyla) geldiklerini düşündürmektedir (Lenski 1999c: 424-425).

404-408 arasındaki olaylar hakkında daha güvenilir bilgilere sahibiz (Zos. 5.25.3): Çok sayıda Isauria'lının tekrar harekete geçtiğini haber alan Honorius, komutanı Arbazakios'u saldırılardan zarar gören Pamphylia'lıların yardımına gönderir. Arbazakios ordusuyla birlikte şehirleri Isauria'lılardan kurtarmayı başarmış, hepsini dağlara sürmüş ve çoğunu da öldürmüştür. Zosimos Isauria'lıların faaliyetlerinin kendi çevrelerindeki halklarla sınırlı kaldığını ve komşu milletlere karşı açık bir işgale henüz girişmediklerini söylemekle birlikte, başka bir kaynak çok daha farklı bir manzara sunmaktadır. Hieronymos'un bir mektubunda işin ciddi boyutlara ulaştığı görülür. O kadar ki, mektuptan anlaşıldığına göre isyancılar, Fenike ve Celile'yi işgal etmiş, Kudüs'un surları tehdide karşı güçlendirilmiştir (Jer. *Ep.* 114.1). Olayın büyüklüğüne karşın mektupta ayrıntıya girilmemiştir. Öte yandan Philostorgios'a bakılırsa sadece Kilikia'yı ve Persia'ya kadar Syria bölgesini istila etmekle kalmamışlar, Pamphylia ve Lykia'ya girmişlerdir. Kıbrıs'a saldırmışlar, Lykaonia'lılar ile Pisidia'lıları köle olarak satmışlar ve Kappadokia'lıları yerlerinden ederek Pontos'a kadar sürmüşlerdir (Philostor. *Hist Ecll.* 11.8). Sonunda *comes* Arzabakios'un komutasındaki birlikler sayesinde Isauria'lılar bastırılmış ve Diokaisareia'nın şehir kapısı onarılmıştır.

Isauria'lıların 5. yüzyıldaki faaliyetleri ile ilgili kaynaklar yeterli olmamakla birlikte, en azından 441'de Isauria'lıların yine Syria'ya saldırdıkları ve imparatorluğun müdahalesi

bu da savaşın gidişatını etkilemiş olabilir. 375-376 arasında Constantinopolis-Kaisareia yolunun yenilenmesi, bölgeden batı sınırına asker nakliyatı ile ilgili olmalıdır (Feld 2005: 147-152, 163).

sonucunda sorunun sona erdiği anlaşılmaktadır (Lenski 1999c: 425). Sonuçta olaylar hızından birşey kaybetmeksizin, hatta daha da büyüyerek 5. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Isauria’lıların ordudaki²³⁰ ve dolayısıyla siyasetteki ağırlıklarını giderek artmaya başlaması ile birlikte Isauria’lıların devletle olan ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Zeno’nun 474’te imparator olmasının ardından, Isauria’lılar bu sefer iktidar mücadelesi yüzünden sorun çıkarmışlardır. Geleceğin imparatoru Zeno, 469’da aslında kendisi gibi bir derebeyi olan Indakos Kottunes’e karşı birlikler göndermek zorunda kalmıştır. Nihayet 474’te tahta geçtiğinde, imparatorluk genelinde “barbar” olarak nitelendirilmesine rağmen, en büyük sorunu yine kendi hemşehrileriyle yaşamıştır. 479’da Korykos ve Elaiussa-Sebaste gibi Kilikia şehirlerine saldıran Isauria’lılarla uğraşmak zorunda kalmış, daha da kötüsü önce 475’te kayıbiraderi Basiliscus’un tahtı ele geçirmek üzere başlattığı isyanı, daha sonra yine kendisi gibi Isauria’lı olan komutan kardeşler Illos ve Trokundes’in taht üzerindeki planlarını engellemeye çalışmıştır (Lenski 1999c: 427-428). Zeno’nun 491’deki ölümüyle sorunlar bitmemiştir. İmparatorun kardeşi Longinus tahta geçmeyi beklerken, bir saray komplosu sonucunda imparator olan Anastasius, Longinus’u ve Constantinopolis’teki bütün Isauria’lıları İskenderiye’ye sürmüştür. Ancak Isauria’lı derebeylerinden oluşan bir ittifak tahtı ele geçirmek üzere harekete geçmiş ve Phrygia’daki Kotyaion’a kadar yol üzerindeki yağma yaparak ilerlemişlerdir. 492’de Anastasius tarafından mağlup edilmelerinin ardından, Toroslara çekilmiş ve Klaudiopolis gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Bölgede beş yıl süreyle tutunabilmişler ama sonunda artan baskılar ve erzak temininde yaşanan sorunlar nedeniyle ele geçirilebilmişlerdir. İsyen liderleri öldürülmüş, şehirleri yerle bir edilmiş ve Isauria’lılar büyük gruplar hâlinde Thrakia’ya gönderilmiştir. Böylece bölge yeniden sakin

²³⁰ Feld’e göre Isauria’lıların orduda yükselişleri, 2. yüzyıldan itibaren askere alınmaları ile başlayan sürecin sonucudur. Önce I. Theodosius döneminde 380’de *felices Theodosiani Isauri* adı altında, Gotlara uygulanan *foederati* esasına göre kurulan bir birliğin ardından, yine aynı tarihlerde saltanatında yardımcı birlik olarak meydana getirilen *numerus Isaurorum*’un varlığından haberdarız. Bundan elli yıl sonra yine Isauria’lılardan oluşan başka bir birlik karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kaynaklarda Isauria’lılar asayiş kuvveti, paralı asker olarak karşımıza çıkmaktadır. 535’te Belisarius’un komutası altında İtalya’ya çıkan orduda 3000 Isauria’lı askerin bulunduğu bilinmektedir. 575’te II. Iustinus’un Pers seferinde Isauria’lı yardımcı birlikler yer almıştır (Feld 2005: 208-211, 340-341).

günlerine geri dönmüştür²³¹. 5. yüzyıla gelindiğinde Isauria’lılar ancak beş yıl sonunda, o da büyük kaynaklar harcanarak üstesinden gelinebilen bir problem hâlini almıştır. Bu olaydan sonra büyük çaplı saldırılara rastlanmamaktadır. Iustinianus *novellae*’ndaki ifadeler ise (JN. 24-30) sadece Isauria değil diğer bölgeler için de geçerlidir ve her yerde rastlanabilecek türden haydutluk suçları ile ilgilidir. 5. yüzyıldaki iktidar mücadelelerini bir kenara bırakırsak, saldırıların altında yatan nedenler ve amaçlar kaynaklar tarafından genellikle göz ardı edilmiştir. Sadece Ammianus anlattığı ilk olayda Isauria’lıların arkadaşlarına yapılan vahşice muameleleri bahane ettiklerini söylese de, sonraki olayların belli bir sebebi yokmuş gibi görünmektedir.

Haydutların ne çeşit insanlardan ya da meslek gruplarından çıktığı hakkında sınırlı bilgiye sahibiz, ancak büyük kısmının alt sınıfa mensup, nispeten yoksul kişiler oldukları şüphesizdir. Örneğin *Metamorphoses*’te haydutlar tarafından esir alınmış, fakat bir süre sonra eski yoksul hayatı yerine haydut olmayı yeğlemiş bir kadından söz edilir (Apul. *Met.* 4.23). 3. yüzyılın başında İtalya’yı kasıp kavurmuş ünlü haydut Bulla Felix, bir *centurio*ya üstlerine iletmek üzere, “eğer haydut olmalarını istemiyorsanız, kölelerinizi doyurun” şeklinde bir mesaj vermişti. Felix’in adamlarının arasında, bir kısmı çok az maaş alan bir kısmı da hiçbir şey kazanmayan çok sayıda saray azatlısı vardı (Cass. Dio 77.10). Yakalandığında yargıçım “Neden haydut oldun?” sorusuna verdiği cevap durumu özetler: “Peki sen neden yargıçsın?” Felix en iyi bildiği şeyi yapmıştır. Yoksul insanlar için de durum Felix’inkinden farklı değildi. Yoksulların yanında, mahsul alamamış ya da borç yükü altındaki köylülerin, kiracı çiftçilerin, ordudan ayrılmış veya kaçak askerlerin (Cass. Dio 75.2.5-6; SHA *Comm.* 16.2; Hdn. 1.10), suçlular, hatta borçlulardan ve kölelikten kurtulmak isteyenlerin de haydutluğa döndükleri bilinmektedir. Iosephos’un kötü geçen bir yılın ardından “haydutluk hasadının” geleceğini söylemesi tesadüf değildir (Joseph. *AJ* 18.274). İnsanları haydutluğa yönelten sadece açlık değildir. İstikrarsız ekonomi, sosyal baskılar ve iç savaşlar ya da isyanlar gibi sebepler de vardır:

²³¹ Bundan sonra eskisi kadar şiddetli olmamakla birlikte bazı olaylar meydana gelmiştir. Illos’un üvey kardeşi Lingis (ya da Lilingis) 498-491 arasında sorun çıkarmıştır. Claudiopolis ise ancak 493’te ele geçirilebilmiştir. 518’de Anastasius’a Isauria’lıların da dahil olduğu haydut çetelerinin Larissa’yı yağmaladığına dair bir şikâyet gelmiştir. Iustinianus döneminde ise artık Isauria’lıların çıkardığı olaylar duyulmamaktadır (Feld 2005: 333-335). Kaynaklar Bizans imparatoru III. Leo (717-741)’nin Isauria’lı olduğunu iddia etse de bu doğru değildir, ama yazarların aktardıklarına bakılırsa Isauria’lılara duyulan nefretin hâlen devam ettiği anlaşılmaktadır (Feld 2005: 344-348).

“(Mithradates ve Kilikia Korsanları’ndan bahsederken) Aynı zamanda birkaç yerde savaşlar sürdürdüğünden ve birçok şehiryıkıldığından beri, bütün kaçaklar hüküm giymiş, kimse için hiçbir yerde korkudan uzak kalmak mümkün değilken, çok sayıda insan haydutluğa başladı.”

(Cass. Dio 36.20.6)

Haydut çetelerinin büyüklükleri hakkında nadiren bilgimiz olmaktadır. Iosephos, Ptolemais yakınlarında faaliyetlerini sürdüren bir çete liderinin 800 adamı olduğunu söylemektedir (Joseph. Vit. 104.11). Cassius Dio ise Bulla Felix’in emrinde 600 kişinin bulunduğunu belirtmektedir (Cass. Dio 76.10.1). Diğer taraftan, Isauria’lıların çok geniş faaliyet alanları ve şehirleri kuşatabildikleri düşünülürse, burada Hobsbawm’ın bahsettiğinden çok daha değişik ve geniş çaplı bir hareketten söz etmemiz gerekmektedir. Aşağıda değineceğimiz gibi, Lenski yakın çevreyle sınırlı sıradan haydutluk olayları ile isyana varan faaliyetler arasında bir ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Sıradan olaylarda Hobsbawm’ın verdiği sayılar²³² makuldür, ancak antik kaynaklar 3. yüzyıl ve sonrasındaki olaylarda bu rakamların çok üzerinde bir kuvvetin söz konusu olduğunda hemfikirdir²³³.

Haydutluk ve özel olarak Isauria’lılar hakkındaki çalışmaların hemen hepsinde, haydutluk hakkındaki en etkili çalışmaların başında gelen Erich Hobsbawm’ın *The Bandits* adlı kitabına atıfta bulunulduğundan, biz de konunun detaylarına inmeden önce söz konusu esere kısaca değinmeyi uygun buluyoruz. Hobsbawm kitabının ilk bölümünden de anlaşılacağı üzere “toplumsal haydutluk” denilen olguyu ele almıştır. Toplumsal haydut halk tarafından “adi suçlu” olarak görülmeyen kişilerdir. Bunlar köylüler tarafından adalet için dövüşen, bazen özgürlüğün lideri olarak görülen, her durumda saygı duyulan ve desteklenen halk kahramanlarıdır.

²³² Hobsbawm ortalama bir haydut grubunun 10 ilâ 20 adamdan meydana geldiğini ve bu sayısının farklı kıtalarda çağlar boyunca aynı kaldığını belirtmektedir. Kolombiya’da II. Dünya Savaşı’nın ardından, 2300 km² genişliğinde 166 yerleşim birimine sahip, 600-700 binlik nüfuslu bir alan içinde 400 ile 800 arasında haydutun düşmektedir (Hobsbawm 1997: 15).

²³³ Seleukia’da, tahminen 3000 civarı kuvveti bulunan Romalılar Isauria’lıların sayıları yüzünde karşılaşmaktan kaçınmıştı (Amm. Marc. 14.2.12). 492’deki olaylar için kaynaklar 100.000 ilâ 150.000 arası abartılı bir rakam telaffuz etmektedir. Isauria’lı derebeyi Illos’un emrinde 10.000 adam bulunmaktaydı (Lenski 1999c: 442, dpn. 153).

Toplumsal haydutluğu ilginç ve önemli kılan, sıradan köylü ve isyancı haydut arasındaki ilişkidir (Hobsbawm 1997: 11-12). Konuya Akdeniz dünyası içinde geniş yer ayıran Braudel'e göre, "haydutluk her şeyden önce siyasal düzenin ve hatta toplumda düzenin koruyucusu olan yerleşik devletlere karşı bir intikamdır" (Braudel 1994: 113). Eldeki kaynaklar Isauria'lılar için Hobsbawm ve Braudel'in toplumsal haydut tanımını desteklememektedir. Çoğu zaman isyanın nedenlerinden bahsetmezler ve bu yüzden sosyolojik yorum yapmak zorlaşır. Aynı şekilde Isauria'lıların Roma, şehirler ya da köylüler ile olan ilişkileri büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır. Hobsbawm ve Braudel'in kullandığı türden kaynakların birçoğu (haydutluk şiirleri, gazeteler, görgü tanıkları vb.) eksik olduğu gibi yerel tarihlere de sahip değiliz. Hopwood'un da ifade ettiği üzere, Isauria'lıların faaliyetleri hakkında en geniş bilgiyi veren Ammianus'un ifadelerinin hem Roma tarih yazıcılığındaki tipik "barbar" hem de modern terimle etnik kökenli kırsal ayaklanma tanımına uyması, bu iki farklı bakış açısından değerlendirme yapmayı âdeta zorunlu kılmaktadır (Hopwood 1999: 201). Yine de elimizdekileri Hobsbawm ve Braudel'in tespitleri ile karşılaştırma imkânı bulduğumuzda sonuçlar çoğunlukla aydınlatıcıdır.

Bugüne kadar Isauria'daki olayların niteliği üzerine çalışmış araştırmacıların görüşlerine aşağıda değinilecektir. Kaynakların olayların nedenlerinden ziyade aşamalarını aktarması yüzünden kesin konuşmak mümkün görünmemektedir. Savların farklılığı da kısmen bu yüzdendir. En azından yaşanan sıkıntılarda birden fazla etken rol oynadığı söylenebilir.

Hopwood Isauria'lıların yaşam tarzını, imparatorluğa entegrasyondaki başlıca engel olarak görmektedir. Tarihçiye göre Rostovtzeff'in iddia ettiği gibi (Rostovtzeff 1957: 740, dpn. 23) Isauria'lılar Romalılara karşı her zaman bağımsızlıklarını koruyabilmiş, Roma vatandaşı olmayan bir halk değildir (Hopwood 1986: 344). Bölgenin nispeten sakin olduğu 2. yüzyılda bile, Lukianos hırsızlığı Kilikia'lıların tipik özelliği olarak göstermektedir²³⁴. Öte yandan bölgenin -en azından bir kısmının- devlet mekanizmaları ile ilişki içinde olduğu bellidir. Buradan sıklıkla orduya asker alınmıştır ve Diocletianus'un reformlarından sonra üç lejyon yine bölgeden

²³⁴ Lucian. *Ic.* 16.771. Hemen hemen aynı dönemde aktif olan Hıristiyan yazar Tatianus'un yazdıkları belki de Isauria'lılar hakkındaki yegâne olumlu ifadelerdir. Tatianus Yunanların kültürlerini başka halklardan (metinde "barbarlar" şeklinde geçer) aldıklarına borçlu olduklarını belirtir. Bunların arasında "en kadim Isauria'lılardan öğrendikleri kuş uçuşlarını yorumlama" da vardır (Tat. *Ad Gr.* 1.1). Isauria'lıların buradaki varlığına gereğinden fazla önem atfetmemek gerekir, zira Feld'in de belirttiği gibi (Feld 2005: 201), burada bir hitabet aracı olarak kullanılmıştır.

çıkıştır (Hopwood 1986: 345). Isauria'nın sisteme dâhil olduğunun en büyük göstergesi, şüphesiz 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Isauria'luların ordudaki etkinliklerinin büyük ölçüde artması²³⁵ ve sonunda 5. yüzyılın sonunda tahta geçen Isauria'lı imparator Zeno'dur. İmparator olmasına karşın Zeno Constantinopolis'teki aristokrasi tarafından yine de hor görülmüştür²³⁶. Buna rağmen, bölgedeki şehirlerin²³⁷ imparatorluk genelindeki kültürel ve ekonomik hayatın içinde oldukları görülmektedir.

²³⁵ Lenski 1999c: 426-427. Burada Kilikia ile bir karşılaştırma yapabiliriz: *Principatus* dönemi boyunca Kilikia sadece dört senatör çıkarabilmiştir ve bunların hepsi de Ovalık Kilikia'dan gelmektedir. Sayıca, bir senatör çıkarabilmiş Aiolia'nın ardından Kappadokia ile birlikte en az senatör göndermiş bölgedir. Senatör olabilmek için belli bir refah düzeyine erişmiş olmak gerekmektedir ve Dağlık Kilikia gibi doğal kaynakları kısıtlı bir bölgede servet elde etmek güçtü. Söz konusu dört senatör de tahıl, keten üretimi, şarapçılık gibi işlerle uğraşmaktaydılar. Doğuda ise senatör olmayı sağlayacak büyük toprak sahibi aristokrasinin, arazi yapısı yüzünden gelişmediği öne sürülmekte, bölgenin genelinde Kilikia kökenli senatörlerin azlığı ise Romalılaştırma düzeyinin düşüklüğü ile açıklanmaktadır (Ertekin 2004: 173-176). Bununla birlikte, bölgenin Romalılaştırmasının ya da imparatorluk genelindeki sosyal ve ekonomik yapıya entegre olmasının tek ölçütü kanımızca Roma'ya gönderilen senatörlerin sayısı değildir. Birçok Kilikia'nın bölgeleri dışında, imparatorluğun dört bir köşesinde çeşitli işlerle uğraştıkları göze çarpmaktadır. Ancak Kilikia'lılar en çok asker olarak Roma'nın işine yaramış gibi görünmektedir. Epigrafik kanıtlar bölge sakinlerinin hem kara hem de deniz kuvvetlerinde yer aldığına işaret etmektedir (Russell 1991; Pilhofer 2006: 167, 248). Elbete buna bakarak tüm bölgenin Romalılaştığı söylenemez, ancak en azından Kilikia'luların, sorunsuz şekilde imparatorluğa entegre edilebildiği örneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu, özellikle askerlik alanında görülen bir olgudur. Diğer bir deyişle entegrasyonun sağlanması genellikle ordu yoluyla olmuştur. Bu bölümde görüleceği gibi Isauria'lılar için de durum farklı değildir. Braudel benzer bir örneği 16. yüzyıl Arnavutları için vermektedir (Braudel 1993: 62-63): “Kılıç, altın işleme ve şereflere hassas olan Arnavutlar, dağlarını özellikle asker olarak terk etmekteydiler... İngiltere ve Din Savaşları sırasında Fransa'ya peşlerinde karıları, çocukları ve papazlarıyla birlikte, maceracı askerler olarak gelmişlerdir. Daha sonra Osmanlı padişahının hizmetine hücum etmişlerdir.”

²³⁶ 5. yüzyılın sonunda önce komutan sonra da konsül olan Zeno, oğlu imparator II. Leo'nun ölümünden sonra tahta oturmuş ve 474-491 arasında hüküm sürmüştür. Bu sırada Constantinopolis'te iki siyasi grup vardı: Isauria'lılar ve Gotlar. Zenon Constantinopolis'e Rhodos'u yağmalayan Isauria'luları getirmeye kalkınca başkentte Yunanlar kargaşa çıkarmıştır. Leo'nun ölümünden sonra, devlet kademelerine Isauria'lılar yerleştirilmeye başlanmıştır. Ancak hem Yunanların hem de Romalıların Isauria'lılara karşı olan nefreti Zonaras ve Iesus Stylites'in (Jos. Styl. 12) eserlerinde görülebilmektedir (Brooks 1893). Diğer taraftan Zeno imparator olarak Isauria'luların kötü şöhretini haklı çıkaracak hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Aksine hemşehrisi Illos ve çevrelerindeki daha düşük rütbeli Isauria'lılar ile birlikte, birbirine bağlı iki aile olarak imparatorluğu yönetebilmişlerdir. Isauria grubunun aslında kendilerine yakıştırılan barbar sıfatından çok uzak bir görünüm sergiledikleri anlaşılmaktadır (Burgess 1992). *Suda*'da adı geçen ve günümüze sadece adları gelmiş olan Isauria tarihlerinin en azından bir kısmı –mesela Pampreprios'un- Zeno'nun isteği üzerine yazılmıştı ve Isauria'luların Yunan-Roma aristokrasisinde kabul görmelerini sağlamak amacıyla köken efsanesi üzerinden saygıdeğer bir tarih yaratma amacını gütmekteydi (Feld 2002: 263). Hatta Photios'un bir özetini verdiği Kandidos'un Isauria tarihinde, bölge halkının kökeni Tevrat'taki Esau kavmine kadar dayandırılmaktadır (Phot. *Bibl.* 79).

²³⁷ Yaşlı Plinius Isauria'dan bahsederken iç kısımda Isaura, Klibanos, Lalisıs ve kıyıya doğru Anemion adlı şehirlerden bahsetmektedir. Bunlardan ilk ikisi *oppidium*, yani kasaba olarak tanımlanmıştır. Isauria'ya komşu olarak gösterdiği Homonodeis'in yerleşmesi Homona da aynı şekilde *oppidium* olarak adlandırılmıştır. Plinius bölgede bunlara ilaveten 44 kale (*castella*) bulunduğunu ve bunların sarp kayalıkların ve vadilerin arasında gizlendiğini belirtmektedir (Plin. *HN* 5.23). Öte yandan Strabon burada Eski ve Yeni Isaurike olmak üzere iki köyden ve bunlara bağlı birçok başka köyden bahsetmektedir (Strab. 12.6.2).

Yine de Strabon Seleukia'nın Kilikia ve Pamphylia'nın geleneklerinden uzak bir şehir olduğunu söylemektedir. 51'deki ayaklanma sırasında, Kilikia'lı isyancıların Anemorion'un tüccar ve denizcilerine saldırmışlardır (Tact. Ann. 12.55). Dolayısıyla diğer örneklerin de işaret ettiği gibi, haydutluk bölgede kırsal bir karakter taşımaktadır. Bölgenin ana yerleşmesi Yeni Isauria (Isauria Nova/Zengibar Kalesi)'nin bulunduğu yüksek kesimleri rüzgâra açık ve soğuktur. Bölgedeki halkın kışın kıyıda yerleşmelerde yaşadıkları, yazın da yukarılara çıktığı anlaşılmaktadır; günümüzde bölgedeki yaylacılar da benzer bir yol izlemektedir. Göçebeler ve yaylacılar antik çağda genellikle medeniyetin dışında görülmüşler, çoğunlukla Roma'nın şehirlerin, kısacası uygarlığın başına bela topluluklar olarak suçlanmışlardır²³⁸. Strabo Istros civarındaki göçebelerden bahsederken, bunların insanlarla ilişkiye girmediklerini, bu yüzden bir yararlarının dokunmadığını ve sadece gözlenmelerinin yeterli olduğunu söyler (Strab. 6.4.2). Yazarın burada “yarardan” kastettiği elbette Roma'nın yararlarıdır. Dolayısıyla imparatorluğa katkı sağlayacak potansiyeli bulunmayanlar aynı zamanda fethedilecek kadar değerli değillerdir. Nitekim çalışmasının sonunda Strabon bir kez daha bunu vurgular: Romalılar dünyanın en iyi bölgelerini ellerinde tutmaktadır; bütün Libya'yı imparatorluğa katmamışlardır, çünkü bir kısmına ya hiç yerleşilmemiştir ya da sefil göçebe hayatını barındırmaktadır. Aynı şekilde çıplak ve verimsiz topraklarda yaşayıp haydutluk yapan Heinokhoi da Roma egemenliğinin dışında bırakılmıştır (Strab. 17.3.24).

²³⁸ Yaylacılıkta (transhüman) sürü sahipleri ve çobanlar aslında ovalarda otururlar. Dağ burada sadece yer değiştirmek için mekân sağlamaktadır. Bu alanlar ova köylülerinin malıdır ve genellikle dağlılara kiralanırlar. “Ters” yaylacılıkta ise çobanlar sürülerini dağdan aşağı indirmektedir ve örneğin Navarro-İspanya'da çobanların büyük bir “fetih ordusu” gibi ovaya inmeleri şehirler ile dağlılar arasında sürtüşmelere neden olmaktadır. 1499'da Yunan kıyılarındaki küçük bir yerleşim olan Koroni'deki padişahın topraklarında Arnavut ve Rumların ekim yapmalarını ve hayvan otlatmalarını engellemek istemiş, fakat şehir sakinleri “Eğer bizimkiler yazın sizin topraklara gidiyorlarsa, kışın da sizin sürüleriniz bizim topraklara giriyorlar” diyerek cevap vermişlerdi. Bununla birlikte iki taraf arasında bir “ortaklık” söz konusudur: “Bu insanlar şu ve ya bu kırsal gruba –veya kırsal olmayan gruba-dâhildirler; ya sadece çobandılar ya da molalardan birinde toprağı geçici olarak işlemekte, bazen de sonbaharda bitkilerin yetişmesini hızlandırmaktadır... Ya yukarıda ya aşağıda oturmaktadırlar; sabit konutları vardır ya da yoktur.” (Braudel 1993: 105). Göçebe hayvancılık ise her şeyi kendisiyle birlikte ve uzun mesafeler boyunca sürüklemektedir. Bunlar büyük boyutta olsalar bile, geniş alanlarda küçük gruplar hâlinde erimekteyler (Braudel 1993: 107). Braudel yaylacılığın belirli ölçüde kurumsallaştığını, ama aynı zamanda toplum dışı bir yönünün bulunduğunu söylemektedir. Fakat tarihinin belirttiği (Braudel 1993: 114) ve bu başlık altında da işleneceği üzere göçebelik karmaşık ilişkiler ve çelişkilerle dolu bir yaşam tarzı ve gelenektir. Bu yüzden Romalıların ister Afrika'da ister Anadolu'da olsun göçbelerle olan tecrübeleri farklı açılardan ele alınabilir. Anadolu'da göçebelik/yaylacılık için ayrıca bkz. Yakar 2007: 178 vdd, 189 vdd.

Isauria’lılar da Strabon’un bahsettiği türden konargöçer bir yaşam tarzını benimsemişlerdir ve Hopwood’a göre Roma ile olan sürtüşmelerin temelinde dağlarda yeşeren bu farklı yaşam tarzı yatmaktadır. Braudel dağın özgürlükle ilgisini şöyle ifade eder:

“...Dağ dağdır. Yani bir engeldir. Aynı zamanda bir sığınak, bir özgür insanlar ülkesidir. Çünkü uygarlığın (toplumsal ve siyasal düzen, parasal ekonomi) zorlamaları ve kendisine tabi kılmakla empoze ettiklerinin hiçbiri buralarda insanın üzerine çökmemektedir. Buralarda güçlü ve muktedir kökleri olan toprak soyluluğu yoktur... Dağlarda varlıklı, haset edilen kilise mensupları yoktur. Buralarda sıkışık kent ağı, yani yönetim veya kelimenin tam anlamıyla kentler yoktur; ekleyelim ki jandarma da yoktur. Sıkışık, boğucu olan toplumlar vergi toplayıcı kilisesiyle, böbürlenmiş soyluluğuyla ve etkin yargısıyla aşağıdakilerdir. Dağ özgürlüklerin, demokrasilerin, köylü ‘cumhuriyetlerinin’ sığınağıdır.”

(Braudel 1993: 52-53)

Dağ her zaman ve her kültürde ulaşılmaz, yerleşik kültür ve geleneklerin dışında, geçit vermez bir yer şekli, farklılığın/ötekinin bir sembolü olarak görülmüştür (Hebbeker 1996). Polybios için ülkeler ve halkları ayıran yer şekilleridir; savaşçıyı ve şehirliyi ayırır (Gschnitzer 1996). Bu “ötekilik” Isauria’lıların hiç bir saldırılarında esir almamaları ya da köleliği benimsememiş olmalarıyla kendini göstermektedir (Yanguas 1977: 358). Yani, toplumun yerleşik düzen ve geleneklerinden farklı bir sosyal yapıya sahiptirler. Ancak bu ayrımlar sadece Yunanlara ya da Romalılara özgü değildir; Sümerlerden itibaren tarih boyunca dağ ve dağlılar hakkındaki görüşler pek fazla değişmemiştir (Graßl 1996). Dolayısıyla köylü ayaklanmalarında köy halkının yerleşik düzenin dışında bir yerde bulunan dağlara çekilmesi normaldir; bu kaçışın, başkaldırının bir simgesidir. 36’da Kennatai *census* yüzünden ayaklandığı zaman, aynı şekilde dağlara çıkmışlardır ki, bu da bir nevi isyan anlamına gelmektedir. Bundan sonra ikinci ve üçüncü basamağa geçilir: tarlalara, yolculara, gemilere ve nihayetinde şehirlere saldırılmak. Isauria’lıların 354’teki ayaklanması ise *census* yüzünden değil arkadaşlarının geleneğe aykırı olarak vahşi hayvanlara atılmasından dolayı çıkmıştı.

Hobsbawm da konargöçer toplulukların özgürlüğe ve haydutluğa olan yatkınlığını açıkça belirtmektedir:

“Haydutluk özgürlük demektir, ama köylü toplumunda pek az kişi özgür olabilir... Köylüleri otoritenin ve şiddetin kurbanı yapan toprağa bağlı olarak yaşamalarıdır. Haydutluğun en önemli kaynağı, görece az emek isteyen veya fakir olduğu için çalışabilir nüfusun hepsini istihdam edemeyen kırsal çevre ya da kırsal ekonomilerdir... Hayvancılığa dayalı ekonomiler ve dağlık, kıraç bölgeler bu türden nüfus sağlar. Bir diğer kaynak, şu veya bu nedenden dolayı kır toplumuna entegre edilmemiş ve dolayısıyla marjinalleşmiş ve kanun dışılığına itilmiş insanlardır”

(Hobsbawm 1997: 25-29)

Bunlar arasında çobanlar önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim kaynaklar çeşitli isyanlarda ve haydutluk faaliyetlerinde çobanların varlığından bahseder: MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Roma'ya isyan eden Lusitania'lı Viriathus, Livius'a göre sırasıyla çoban, avcı, haydut ve sonunda düzenli bir orduya komutan olmuştur (Liv. 52. 15). MÖ 135'te Sicilya'da patlak veren büyük köle ayaklanmasının lideri Eunus'a katılan Kleon,

“Toroslar bölgesinde yaşayan bir Kilikia'lydı ve küçüklüğünden beri haydut hayatına alışmıştı. Sicilya'da at çobanı olarak çalışıyordu ve sürekli yolcuların yolunu keserek cinayetler işliyordu. Eunus'un başarısını ve yanındakilerin zaferlerini duyduktan sonra, isyana kalktı ve etrafındaki köleleri kandırarak Akragas ve civarındaki toprakları istila etti.”

(Diod. Sic. 34/35.2.43)

Historia Augusta Maximinus Thrax'ın bir çobanken daha sonra haydutlara katıldığını söyler (SHA Max. 2.1).

Hobsbawm'a göre olaylar ne kadar büyük olursa olsun,

“haydutluğun kendisi köylü toplumu için bir kurtuluş programı değil, belirli koşullarda toplumdan kaçışı sağlayan, bireysel bir kendini kurtarma biçimidir... Kendilerinden toplumsal ve politik örgütlenme planı veya dâhiyane görüşler beklenen bir ideolog ya da

peygamber değil, sadece eylemcidirler. Güçlü kişiliği ve askeri yeteneği olan kendinden emin ve inatçı insanların yapabileceği kadar liderlik yapabilirler”

(Hobsbawm 1997: 20)

Hopwood'a göre gerçek bir isyanın başlayabilmesi için köylülerin işin içine girmesi gerekir (Hopwood 1998: 180). Isauria'lının durumunda haydutluğa doğrudan katılan köylülerin olup olmadığı belli değildir, ancak haydutların var olması için gerekli yerel desteğin Isauria'lılara sağlandığı açıktır: Antoninus Pius Asia *proconsulluğu* sırasında haydutlara yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılacağını ilan etmiştir (*Dig.* 48.3.6.1).

Hopwood'un tanımı Isauria'lılar Hobsbawm'ın yukarıda değindiğimiz “toplumsal haydut” tanımına uymamaktadır. Tarihçi bunun yerine Hobsbawm'ın “intikamcı” modelini önerir:

“İntikamcı ‘acımasız’ olduğunu göstermelidir... Acımasızlık intikamdan ayrı düşünülemez ve intikam en saygın haydutlar için tamamen yasal bir harekettir. Yetkilerini baskı aracı olarak kullanan otoriteyi kurbanlarına uyguladığı zulüm için cezalandırmak imkânsızdır. Otorite, kurbanın kullanmadığı kabul edilmiş refah, güç ve sosyal üstünlük üzerine kurulmuş bir toplum çatısı üzerinden faaliyet göstermektedir.”

(Hobsbawm 1997: 63-85; Hopwood 1998: 181)

Diğer bir deyişle yine Hobsbawm'ın ifadesiyle,

“onlar eylemlerinin saçtığı korkuya ve dehşete rağmen değil, değişik yollardan bizzat bunlar sayesinde kahraman olurlar. Yanlısları düzelten birisinden ziyade, intikam alan, kuvvet kullanan kimselerdir; saygınlıkları adaletin temsilcisi olmalarından değil, yoksul ve zayıfında korkunç olabileceğini ispatlamalarından kaynaklanır”

(Hobsbawm 1997: 63)

Yine de haydutlar daha büyük bir harekete katıldıklarında, toplumu değiştirebilecek bir gücün parçası hâline gelebilirler. Bunun için köylülere özgü “dar kafalılığın” ötesine geçmeleri gerekmektedir (Hobsbawm 1997: 23). Bu da ancak geniş alanları kullanan yaylacılarla temas kurmaları ile mümkün olabilir.

Dağlık Kilikia’da sürekli görülen toplu hareketlerin ihtiyaç duyacağı katılım oranı, toprak sahiplerine ait çiftliklerdeki kırsal hamilik sistemini reddeden bireylerin çoğalmasıyla artmış olmalıdır (Hopwood 1998: 186). Haydutların çiftlik evlerinde barındırılmasını (*CTh* 9.29.1,2, 7.18.7, 10; *CJ* 9.39) ve çalınmış malların el değiştirmesini yasaklayan çeşitli kanunlar vardır (*CTh* 7.11; *Dig.* 47.14.3.3; *Dig.* 47.16; *CJ* 9.39). Bunlar kuşkusuz haydutlara yardım ve yataklığın önlenmesi için çıkarılmışlardır. Hopwood büyük çiftlik sahiplerinin bunların bir kısmını silahlandırarak arazilerini korumaları için görevlendirmiş olabileceklerini düşünmektedir. Böylece kendilerine çiftlik sahibi veya şehir meclisi üyelerince verilen işler sayesinde, yasal bir konum elde etmişlerdir (Hopwood 1998: 187). 5. yüzyıla ait bir kanunda, tarlalarda ve şehirlerde beslenen *bucellarii*, Isauria’lılar ve silahlı kölelerin özgürlüğüne son verilmesi amaçlanmıştır (*CJ* 9.12.10).

Roma İmparatorluğu yerel halklara kendilerini yönetmeleri için gerekli yetkileri verdiği için, üzerinde anlaşma sağlandığı ve imparatorluğun zararına olmadığı sürece pek önemsenmeyeceği düşünülebilir. Ancak 3. yüzyılın sonlarında, kısmen dış tehditler kısmen de imparatorların şimdi Tuna eyaletlerindeki taşra kesiminden gelmeleri dolayısıyla durum değişmeye başlamıştır. MÖ 365 civarında Valentinianus ve Valens’in köylüleri yerel çiftlik sahiplerinden korumak için yeniden canlandırdıkları *defensor civitatis* mevkii ile merkezî yönetimin gücü şehirlere taşınmış, böylece şehir meclisi üyelerinin yetkileri azalmıştır (Hopwood 1998: 191). Yönetim merkeze kaydıkça Isauria’da güç toprak sahibi şehir meclisi üyelerinden, çiftlik sahiplerine geçmiştir. 4. yüzyıldan itibaren bölgedeki çiftliklerin büyüdüğü ve zenginleştiği arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır (Hopwood: 1998: 194). Böylece haydutlar şehrin kendisi dışında bağlanabilecekleri çok sayıda ve geniş çiftliklerin avantajlarından yararlanarak yeni bir yaşam tarzına adapte olmaya başlamışlardır. Bölgede uzun süredir varlığı

bilinen kulelerin²³⁹ (Res. 12) aslında Kuzey Afrika ile Syria'da örnekleri görülen çiftliklerdekiyle ilişkilendirilebileceğini²⁴⁰ ileri süren Hopwood, birçok örneğin yanında bulunan ek bina kalıntılarının bu görüşü desteklediğini düşünmektedir (Hopwood 1986: 347). MÖ 1 yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar kaynaklarda sıkça karşımıza çıkan kulelerin genellikle stratejik önemleri vurgulanmaktadır (App. *Mith.* 97; Plin. *HN* 5.94; Amm. Marc. 19.3.2) Emerye Kalesi, Söler, Avusun, Uzunkale gibi yapı komplekslerinde bu tanıma uyan kulelere rastlamak mümkündür (Hopwood 1986: 348). Kagrai'nın güneybatısında yer alan Emerye Kalesi'nin girişinde bulunan yazıt yapıyı bir *pyrgos* olarak adlandırmaktadır. Terim Anadolu'da Pers, Hellenistik ve Roma dönemlerinde yerel yönetimlerin ellerinde bulundurduğu araziler için kullanılmaktaydı (Hopwood 1989: 181). Kare planlı kule bir kompleksin parçasıdır ve verimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Kuzeyinde antik arazi düzenlemelerine rastlamak mümkündür. Bu yapılar ekilebilir toprakların sınırlarında, tarımsal ve otlaklık arazilerin arasında yer almaktadır.

Bu manzara, yukarıda bahsettiğimiz ve 3. yüzyıldan itibaren artmaya başlayan büyük çiftliklerin varlığıyla anlam kazanmaktadır. Bunlar aynı zamanda, kırsalda sorun çıkarak haydutların tehdit ettiği, geçimini kırsaldan sağlayan meslek gruplarının –çobanlar gibi- sığınabileceği veya koruma talep edebileceği yerlerdir (Hopwood 1986: 348-349, 1989: 181 vdd.). Germanikopolis'lilerin haydutlarla devlet arasında arabuluculuk yapması, isyancılar

²³⁹ Dağlık Kilikia için bkz. Durugönül 1998. Durugönül bölgedeki kulelerin özellikle MÖ 188'de Apameia antlaşmasından sonra Seleukos'ların ellerinde kalan toprakları daha iyi korumak amacıyla yaptıklarını düşünmektedir. Çalışmasındaki en geç örnekleri, Kilikia'nın Vespasianus tarafından 74'te eyalet yapılmasına kadar geçen zaman içine tarihlemektedir. Gözetleme kulelerinin bazıları büyük saldırılara karşı koyacak güçte olmamakla birlikte, bunların etrafında işliklerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bir kısmının aynı zamanda yaşama mekânı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Durugönül'ün kuleleri gruplama yöntemi zorlama ve tartışmalıdır. Dağlık Kilikia'nın doğusunda iki tane örnek bulunmuştur. Seleukia-Olba arasında Keşlitürkmenli köyünde bulunan bir örnek (Res. 14), 30x40 m. boyutlarındadır dört tarafı duvarla çevrili ve duvar köşelerinde iki katlı kuleleri bulunan bir yapı grubudur. Erdemli'den Güzeluluk yönüne giden yolun yaklaşık 3 km. içinde yer alan diğeri ise Keşlitürkmenli çiftliği ile büyük benzerlik göstermektedir. Her ikisi de 1. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir (Aydınoglu 1999: 156-158). Benzer iki kuleli çiftlik de Pisidia-Kilikia sınırında keşfedilmiştir. Kelbessos'taki örnekte yakınlardaki bir mağaranın da kullanıldığı anlaşılmıştır. Her ikisinde bazı ortak özellikler göze çarpmaktadır: kayalık zemin üzerinde inşa edilmişlerdir; yollara ve ve tarlalara bakmaktadırlar; kalelerin giriş kapısında güçlü kilit mekanizmaları vardır; etraflarında işlikler bulunmaktadır; depolama kapasiteleri oldukça büyüktür. 3. yüzyıla tarihlenen bu çiftliklerin benzerleri Kilikia, Isauria ve diğer komşu bölgelerde görülmektedir. *Pax Romana* döneminde rastlanmayan bu yapıların özellikle söz konusu tarihte çoğalması tesadüf olmamalıdır (Çevik-Bulut 2007).

²⁴⁰ Tuna boylarında ve Kudüs'te rastlanan ve *burgus* adı verilen kuleler vahşi hayvanlar ve haydutlardan korunma sağlıyordu. Bunların aynı zamanda bir han oldukları kaynaklardan öğrenilmektedir (Isaac 1986: 390).

üzerinde nüfuzları bulunduğunu göstermektedir (Hopwood 1999: 205). Elbette, arabulucular sıradan kişiler değil, şehirdeki büyük arazi sahipleri ve şehir meclisi üyeleri olmalıdır. Şehir sakinlerinin dağdakilerle nasıl bu kadar yakın olabildikleri ve sözlerini nasıl dinletebildikleri açık değildir. Diğerlerinde olduğu gibi, Anadolu'daki Yunan şehirlerinde de yönetici sınıfın nüfuzu şehir surlarının ötesinde tanınıyordu. Bu sınıftan kimselerin şehir meclislerine girebilmesi için toprak sahibi zenginler olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla bu toprak sahiplerinin yanında çalışan çiftçiler ya da çobanlar yönetimde söz sahibi aileler ile bir şekilde ilişkiydiler. Yani arazi sahipleri ile haydutlar arasındaki ilişkinin temelinde, ilk grubun sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç yatmaktadır. Bu güç sayesinde arazi sahipleri, bir kısmı kendileri için çalışan daha alt sınıftakilerin lehinde hareket edebilmektedir (Hopwood 1986: 351, 1989: 183-184). Hobsbawm birbirine uzak malikânelerin haydutlarla diplomatik ilişkiler kurma konusunda tecrübeli olduğunu belirtmektedir. Sonuçta herkes sayıca kabarık ve iyi örgütlenmiş haydutlar –ki Isauria'lıların böyle olduğu bellidir- ile anlaşmaya varmak zorundadır. Hobsbawm'a göre ideal olan, yukarıda bahsettiğimiz üzere, bölgedeki Romalı büyük çiftlik sahiplerinin yaptığına benzer şekilde kaçakların resmi av korucusuna dönüşmesidir. Örneğin *“toprak beylerinin arazilerini ve çıkarlarını korumak üzere haydutluktan vazgeçen Kazaklara toprak beyleri ya da çar tarafından toprak verilmiş, ayrıcalıklar tanınmıştı.”* Bombay'da ise haydutlara köyleri korumaları karşılığında toprak ve yolculardan ayakbasta parası alınmasına izin verilmişti (Hobsbawm 1997: 109, 111). Yine Hobsbawm, yerel seçkinlerin ve toprak sahiplerinin haydutları arkalarına alarak bölgede nüfuzlarını arttıracaklarını söylemektedir. Üstelik *“bölge ne kadar geri kalmışsa, daha yüksek otoriteler ne kadar uzak, zayıf ya da ilgisizse, nüfuz sahibi kimsenin 'kendi halkını' harekete geçirme kapasitesi yerel politikada daha temel bir rol oynar”* (Hobsbawm 1997: 112). Yerel seçkinlerin prestijini arttıran ve gücünü pekiştiren haydutlar, aynı zamanda kendilerine destek bulmuş olur. Bu durum aynı zamanda haydut gruplarının farklı efendilerin etrafında toplanması sonucunu doğurmaktadır ve bu durum zengin toprak sahipleri arasındaki sürtüşmelerde haydutların karışması anlamına gelir (Hobsbawm 1997: 117). Isauria'daki olaylardan en az bir bölümünü bu tip yerel çekişmelerin tetikleyebileceğini akılda tutmalıyız. Germanikopolis'tekiler de haydutların bir kısmıyla muhtemelen benzer ilişkiler içindeydi ve isyanın bastırılmasında bu ilişkiler önemliydi.

Hopwood Isauria/Kilikia'daki sorunları “yerleşiklere karşı konar-göçerler” ifadesiyle tanımlarken Lenski bu ayrımı “ovalılar-dağlılar” –ya da Roueché'nin ifadesiyle “şehirliler ve kırsaldakiler” (Roueché 1998: 576)- eksenine oturtmaktadır²⁴¹. Fakat temelde ayrımlar arasında ciddi farklar yoktur. Kaynaklarda geçen söz ettiği olayların hepsinde, saldırıların Isauria Toroslar'ın güneyindeki kıyılarda ya da Lykaonia yaylası üzerindeki dağların kuzeyinde yer alan şehirlere yöneldiğini vurgulayan Lenski, aynı zamanda bölgenin hinterlandındaki yerleşmelerin de Hellen kültürünü özümlediklerini belirterek, buna rağmen iç kısımlardaki nüfusun en az kıyıdağlılar kadar dağlıların saldırılarından etkilendiğine dair kanıtların yetersiz olduğunu eklemektedir. İç yerleşmeler ile kıyı yerleşmeleri arasında görünürde ciddi bir fark olmamasına karşın²⁴², kaynaklarda kıyı ya da ovadakilerin iç kesimlerdekilere hor gözle baktıkları anlaşılmaktadır (Lenski 1999a: 418). Isauria'lı haydutlar Hopwood'un iddia ettiği gibi şehir ve kırsal, yerleşik ve göçebe ya da halk ve aristokrat gibi ayrımlarla tanımlanamayacağını, bunların yerine Toroslarda ve onun çevresinde yaşayanlar şeklinde bir karşıtlığın bulunduğunu söylemektedir²⁴³. Bu askerî ve siyasi ayrımın dışında Lenski dinî bir ayrımın olduğunu da iddia etmektedir. Kıyı ve ova yerleşmelerinde Hristiyanlığın yaygın olmasına rağmen dağda paganizmin Geç Antik Çağ'da bile varlığını sürdürdüğü görülmektedir (Lenski 1999a: 420). Lenski'ye göre bu “düşmanlığı” arkeolojide de izlemek mümkündür: Seleukia'nın dışındaki azize Thekla Kutsal Alanı duvarla çevrilmiştir ve Torosların çevresindeki birçok şehir dağlılarla mücadele üzere polis kuvvetleri kurmaya başlamıştır (Lenski 1999a: 421). Dolayısıyla Lenski'ye göre haydutlar ve vatandaşlar arasındaki ayrımın belli olduğu yer dağ ve ovanın

²⁴¹ Bu ayrımın kökenlerini MÖ 2. yüzyılın başlarında izlemek mümkündür. Apameia Antlaşması'nda sonra, Kilikia, söz konusu tarihten itibaren Seleukos Krallığı'nda önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Dağlık Kilikia kendisini Seleukos etkisinden kurtarmış, fakat Ovalık Kilikia komşusu Syria gibi krallığın egemenliği altına girmiştir. MÖ 3. yüzyılda Ptolemaios ve Seleukos'lara ait toprakların birbirinden ayrılması süreci böylece tamamlanmıştır. Barışı izleyen yıllarda Antiokhos orta ve doğu Ovalık Kilikia'ya ağırlık vermiş, batı Ovalık Kilikia ile Dağlık Kilikia'nın doğusundaki Zephyrion, Soloi ve Kalykadnos üzerindeki Seleukia'yı göz ardı etmiştir (Tempesta 2005: 61). Bu ayrımın Roma Dönemi'ne gelindiğinde kemikleşmiş bir hâle geldiği düşünülebilir.

²⁴² İç ve kıyı bölgelerin arasında arkeolojik olarak belirgin farkların görüldüğü örnekler de vardır. Örneğin “*Lykia'nın tüm doğu kıyısı bölgenin geri kalanından ayrılmıştır; burada tipik Lykia mezarları ve yazıtları görülmez... Phaselis bir kenara bırakılırsa, Lykia ile Solyma dağlarındaki nüfusun etnik farklılıkları çok eski zamanlara gitmektedir*”; Ormerod 1922:41, dpn. 2).

²⁴³ Thekla'nın Hayatı ve Mucizeleri'nde bahsedilen (Thec. *Mir.* 34) Kennatai kavminden Bassiana adlı kadın soyluluğu ya da şehirli olması dolayısıyla değil, dağlı olması yüzünden farklı muameleye maruz kalmıştır. Hopwood Isauria'nın bölgenin coğrafyası tarafından korunduğuna dair *Historia Augusta*'da geçen ifadenin (SHA *Tyr. Trg.*26.6) bu ayrımı desteklediğini düşünmektedir. Ancak Isauria'lılara yapılan “düzlüğe inme” teklifi kanımca yorumca açıktır ve metinden dağların ovadakileri dağlılardan koruduğu anlamı çıkmamaktadır, Isauria'lılar dağlı ya da ovalı Roma İmparatorluğu'ndan korunmaktadırlar.

sınırdır. Ancak Lenski “düşman kardeşler” olarak gösterdiği bu iki taraf arasındaki husumetin nedeninden bahsetmemektedir. Örneğin Arrianos, Trapezos civarındaki Kolkhis’li dağ halkı Sauni’ye şöyle değinir:

“Bu zamana kadar savaşçı olarak kalmışlardır ve Trapezos halkı ile ölümcül bir husumet içindedirler. Kalelerde yaşarlar ve kralları yoktur. Romalılara bağlı olmalarına karşın, vergilerini zamanında ödemezler; hırsızlık ve talanla meşgul olurlar, ama şimdi düzenli ödeyecekler, yoksa onları yok etmemiz gerekecek.”

(Arr. *Perip. Eux.* 16.11)

Arrianos da dağlılarla kıydakiler arasında bir husumetin varlığını teyit etmekle birlikte, bunun sebebi belli değildir. En azından husumetin üzerinde fazla durmamaktadır. Onun için asıl sorun vergilerin ödenmesidir; çünkü vergi Roma’nın hâkimiyetini temsil eden bir olgudur ve bunun reddi Roma’nın tanınmaması anlamına gelir.

Sonuç olarak, olaylar ve sonuçlar ortada olmasına rağmen, dağlıların ve ovalıların birbirini neden düşman olarak gördükleri belli değildir. Şehirli-ovalı, kırsal-dağlı ya da yerleşik-göçebenin Hopwood ve Lenski’nin söylediği kadar kalın çizgilerle ayrılması gerekmez. Bazen haydutluk yapanların kışın evlerinde oturup yazın faaliyete geçtikleri bilinmektedir²⁴⁴. Örneğin bir Osmanlı resmî belgesinde 1576’da Canik Sancağı’nda Kavak ve Bafra’da böyle haydutların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kadı, bekçi ve benzeri kamu görevlilerin bunlara yardım ettiği, hatta bizzat haydutluk yaptıkları bilinmektedir (Erdoğan 2006). Böyle durumlarda vatandaş ve haydut ya da suçlu ve memur arasındaki fark bulanıklaşmaktadır.

²⁴⁴ Haydut yerleşimlerinin tespiti arkeolojik açıdan verimsiz olabilir. Anadolu’da Isauria’lılar gibi göçebe/yaylacı bir yaşam tarzını benimsemiş halkların evleri yada yerleşimler çoğu kez organik malzemeden yapılmıştır (Yakar 2007: 178 vdd.). Hititler ile dağlı Kaşkaların ilişkisinde olduğu gibi (Yakar 2007: 261), Roma birliklerinin Isauria’lılarla açık arazide karşılaşmalarını bunların düzlükte büyük yerleşimleri bulunmadığını akla getirmektedir. Üstelik yaylacı/göçebe yerleşimlerinin belli bir irtifalarda kurulması (Yakar 2007: 303), bunların tespitini zorlaştırabilir. Bunlar bulunsun bile zayıf arkeolojik kalıntılar yanıltıcı sonuçlar verebilir, ama yerleşmenin var olmadığı anlamına gelmez (Yakar 2007: 306).12

Tarihçiler bunu gözden kaçırmış gibi görünmektedirler. Dağların antik şehir kültürü ile asla uyuşmayan, her zaman çatışma içinde olan kültürleri/yaşam tarzlarını barındırdığına dair bir inanış sezilmektedir. Örneğin Meißner'e göre Yunanlar dağları bir yaşam yeri olarak kabul etmemekte, dağları şehir yaşamında uzak tutmaktadır. Dağlar ya aşılması gereken engellerdir; ya ölçülmeleri gerekir ya da dağların sağladığı ürünlerden -ya da iş gücünden- yararlanılabilir (Meißner 1996: 369). Ancak dağ nüfusu ile şehirler arasındaki ilişkiler dağların kendisi kadar izole ve uzakta değildir.

Akdeniz'deki dağlı toplumların/haydutların şehirlerle olan ilişkilerini anlayabilmemiz açısından Braudel'in tespitleri aydınlatıcıdır ve Akdeniz havzasında bazı şeylerin hiçbir zaman değişmediğini bize hatırlatır: Braudel'in sorduğu soru, iki farklı coğrafi ve sosyokültürel alanın ilişkilerini özetler niteliktedir:

“Dağlar Akdeniz'in fakir ilçeleri, onun proleter depoları mıdır? Dağ işte tam da şudur: başkalarının kullanımı için insan imalathanesi; dağın dağınık ve hovarda hayatı denizin bütün tarihini beslemektedir.”

(Braudel 1993: 43, 65)

Braudel Akdeniz'de birçok dağlık bölgenin zengin değilse bile an azından nispeten kalabalık nüfusa sahip olduğuna dikkati çeker, çünkü dağ askerlere ya da korsanlara karşı bir sığınaktır. 16. yüzyıl seyyahlarının dağların fakir ve boş alanlar olduğuna dair anlatıları gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz üzere, Isauria'lıların topladıkları güç azımsanacak boyutlarda değildir. Dağlar esas itibarıyla insan elinin değmediği, vahşi alanlar da değildir:

“dağ esas itibarıyla kendine yaslanarak yaşamak, elinden geldiğince her şeyi üretmek, toprak veya iklim uygun olmasa bile, üzüm, buğday ve zeytin yetiştirmek zorundadır...”

Kabaca dağ iskânının yoğunluğunu kaybetmesinden ve bundan da fazla olarak insani işgal unsurunun yetersizliğinin sonucunda yumuşamış ve eksik bir uygarlıktan söz edilebilir.”

Bu ayrım yine bizim, yani şehirleşmiş toplumların yarattığı bir olgudur:

“Dağ doğal olarak kentlerin ve alçak ülkelerin yarattığı bir şey olan uygarlıkların dışında kalan bir dünyadır. Onun tarihi uygarlığa sahip olamamaktan ötürü, aslında yavaşça geçen büyük uygarlaştırıcı akımların düzenli bir şekilde kıyısında kalmaktadır... Kuzey üzerinde uzaklara, enlemesine yayılma yeteneği olan uygarlıklar, diklemesine birkaç yüz metrelik bir engel karşısında güçsüz kalmaktadırlar.”

(Braudel 1993: 45-46)

Geçmişte Roma için de durum farklı olmamıştır. Örneğin Baetica’da imparatorluğun alçak kesimlerde ve nehir boylarında başarılı olduğu görülür. Roma kendi emniyeti için dağlık bölgelerde ya da dağlar ile düzlükleri ayıran yerlerde güvenlik noktaları (emekli asker kolonileri, kaleler vb.) kurmasaydı, belki de “uygarlığın temsilcisi” Roma ile dağlılar tanışamayacaklardı (Braudel 1993: 46-47). Dolayısıyla bu gibi örneklerde, Roma’nın dağlık bölgeler ya da burada yaşayan toplumlarla olan ilişkilerini çoğu kez Romalıların kendi algılamaları ve siyasetindeki değişimler belirlemiş gibi görünmektedir²⁴⁵.

Her ne kadar haydutlar özgür insanlar birliği de olsalar, Hobsbawm’a göre toplum dışında kalma seçenekleri yoktur; ihtiyaçları ve faaliyetleri onları çevrelerindeki toplumsal ve politik

²⁴⁵ Alplerdeki Roma varlığı bir fikir verebilir. Romalıların 1. yüzyıla kadar bölgeyle ilgili bir faaliyete girişmemiş olması birkaç nedene dayandırılmaktadır: Alplerin İtalya’nın koruyucu duvarı olduğuna dair yanlış inanç; yönetici aristokrat sınıfların buradaki ticarî çıkarların peşine düşmemeleri, Hannibal’in seferi dolayısıyla bölgenin yerleşime açılmasından çekinilmesi; Alplerin Geç Cumhuriyet Dönemindeki *provincia* kavramına aykırı olması; Romalıların Akdeniz’e özgü kırsal yaşam idealinin Alplerin vahşi ortamına uygun olmaması... *Principatus* ile birlikte Yukarı İtalya’da yerleşmenin başlaması ile kuzey sınır yarımadaının bir parçası olarak kabul edilmiş, sorun sadece geçitlerin korunmasına indirgenmiştir. İmparatorluk farklı sınıfların ekonomik çıkarları arasında dengeyi koruyabilecek duruma gelmiş, bu da bölgedeki canlılığı arttırmıştır. Augustus döneminde gelişen imparatorluk anlayışı, Alplerin İmparatorluk toprakları içinde görülmesine yardım etmiştir (Fellmeth 1996: 85-86).

sistemle ilişki kurmaya zorlar²⁴⁶. Yağmaladıklarını satmak ya da seferlerini finanse edebilmek için buna ihtiyaç duyarlar. Germanikopolis'lilerin Isauria'lılara söz geçirebilmelerinde, muhtemelen böyle ilişkilerin de rolü vardır. Öyle ya da böyle,

“bu sert hayat kadar, fakirlik, daha rahat bir hayat umudu, yüksek ücret oltası dağlıyı inmeye teşvik etmektedir... Dağın kaynakları çeşitli olsa bile her zaman kıttır. Kovan kalabalıklaşınca yetersiz hâle gelmektedir; barışçıl veya değil, bazı salkımları dışarı atmak gerekmektedir.”

(Braudel 1993: 57)

Bintliff bu ilişkileri iki grupta toplamıştır (Bintliff 1996: 131):

- 1) Dağ toplumları karadan ve denizden saldırılarla ovada giriştikleri istila faaliyetlerinin sonucunda elde ettikleri taşınabilir ganimet ve yiyecek maddeleri sayesinde kendi yerel ekonomilerini geliştirmektedirler.
- 2) Kiralık işçi, paralı asker, köle ticareti gibi faaliyetler aracılığıyla dağlardan ovalara doğru mevsimlik ya da geçici hareketler ile dağlardaki fazla nüfus dağılmakta ve ek gelir sağlanmaktadır; aynı zamanda sosyal etkileşim meydana gelir.

Bu ilişkiler temelde istikrarlı değildir ve “kapalı ekonomi” temelli uzun dönemlerin arasında, dağlı nüfusun bir süreliğine ovaya indiği kısa dönemlerden ibarettir. Yunanistan’ın bazı bölgeleri için yukarıdaki önermeler uygulanabilir: Örneğin Aitolia antik çağ boyunca sadece bir kez, Geç Hellenistik Dönemde “sürekli genişleyen organize kara ve deniz istilaları” ile paralı

²⁴⁶ Örneğin Pancho Villa çaldığı sürüleri satabilmek için en az bir çiftlikle ahbaplık kurmak zorunda kalmıştır. Tunuslu göçebeler çaldıkları sürüleri yerleşik araçlar (köy hacıları veya satıcılar) üzerinden bir “ödül” karşılığında, sanki onları “bulmuş” gibi davranarak yeniden sahibine teslim ederler. Hindistan’da ise haydutlar büyük seferler için bölgelerindeki tefecilerden ve tüccarlardan para toplayabilir ya da belli bir komisyon karşılığında girişimciler adına zengin kervanları soyabilirler. Ganimetleri elden çıkarmak için daha büyük bir ekonomik ve toplumsal ağlar ile ilişkiye girmeleri gerekmektedir (Braudel 1994: 99-121; Hobsbawm 1997: 103-104).

asker ihracı sayesinde ön plana çıkmıştır. Yunanistan'ın en dağlık ve en elverişsiz tarım bölgesi Epeiros, tarih sahnesinde Aitolia'dan daha fazla yer alır. Bölgenin kendisini gösterdiği her dönem, dışa dönük siyaset ve ekonomi güttüğü zamanlarla çakışmaktadır. Dağlık olmakla birlikte verimli ovalara sahip Girit'te ise nüfus büyümesi MÖ 6.-3. yüzyıllarda arkaik siyasi yapının köhneleşmesi sonucunda sekteye uğramıştır. Bu durum adanın tarımsal potansiyelini marjinal dağlık bölgelerinkine çevirmiştir. Ancak dışarıdan getirilen paralı askerlerin iç istikrarsızlığa yol açması ve ada nüfusunun da paralı askerlik ve "korsanlık" faaliyetlerine iştirak etmesi, sosyal hareketliliğe yol açarak Girit'in az gelişmişliğini kırmıştır (Bintliff 1996: 127-128). Anadolu'nun güneyindeki dağlık kesimlerin burada verilen örneklerle bazı ortak noktalara sahip olduğu gözden kaçmamaktadır. Örneğin Aitolia'da olduğu gibi Isauria ve Kilikia'da da organize korsanlık ve haydutluk görülmektedir. Bunları bir nevi "dışa dönük siyaset" olarak tanımlamak mümkündür. Böyle dağlık kesimler ancak yasa dışı faaliyetler ile kendilerini gösterebilmektedir. Anadolu dağ halklarının ova ya da kıyı yerleşmeleri ile olan –Bintliff'in tanımlama-mevsimlik/geçici ilişkileri yüzünden kapalı ekonominin varlığını sürdürmesi, dağ toplumlarının ova yerleşimleri ile sağlıklı bir ilişki kurmalarını zorlaştırmış ve haydutluğu/korsanlığı en elverişli seçenek olarak bırakmıştır. Bu faaliyetler aynı zamanda Girit'te olduğu gibi imparatorluk genelindeki üst düzey sosyoekonomik ilişki ağlarına kısmen de olsa bağlanma imkânı sunmaktadır. Nitekim Isauria'luların Roma ordularına asker sağlamaya başlaması (Isaac 2007⁶: 453) ve Doğu Roma imparatoru Zeno'nun Isauria'lı bir komutan oluşu, bölgenin imparatorluk genelindeki sosyoekonomik ağ ile olan ilişkilerinin temelinde askerî faaliyetlerin olduğuna işaret etmektedir²⁴⁷. Bölgeden yazıtlarda ordunun çeşitli kademelerinde görev yapmış kişilerin Roma vatandaşlığına sahip oldukları ve Latin isimleri taşıdıkları görülmektedir (Ramsay 1967: 199-228). Bu normal bir süreç gibi görülebilir, ancak Bintliff'in teorileri çerçevesinde, Isauria'da –ya da Dağlık Kilikia, Pisidia, Lykonía'da- Roma vatandaşlığına kabul edilmiş ya da Latin ismi almış kaç kişinin aynı zamanda orduya hizmet ettiğine dair bir istatistik durumu daha

²⁴⁷ Elton 6. yüzyılda Isauria'luların dört gruba ayrılabilceğini belirtmektedir: Askerler, haydutlar ve etkilerini arttıran Isauria'lı keşişler ile inşaat ustaları (Elton 2000: 298). Haydutluğu bir kenara bırakırsak, diğer üç meslek grubu çok geç, yani Isauria'luların artık ordu ve ardından sarayda etkin oldukları dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem içinde Isauria tarihi yazarların yanı sıra, 5. yüzyılın başında İskenderiye'de önemli bir öğretmen olan Leonas ve yüzyılın sonuna doğru Atina'daki Sofist okulunda bulunan Superianus vb. Isauria'lı entelektüeller bilinmektedir (Elton 2000: 296-297). Dolayısıyla Isauria'ların haydutluk dışında tanındıkları alanların artışı ile imparatorluk genelindeki nüfuzlarının güçlenmesi keskinleşmektedir.

iyi kavramamızı sağlayacaktır²⁴⁸. Dolayısıyla en azından dağ halkları açısından bakıldığında, bazen iki taraf arasında bir husumetin varlığından ziyade fırsatların değerlendirilmesinden bahsedilebilir.

Isauria ve Dağlık Kilikia gibi haydutluğun görüldüğü Pisidia'da²⁴⁹ durumun farklı olduğu ileri sürülmektedir. Mitchell, geleneksel “dağlılar-ovalılar” mücadelesinin Isauria ya da Kilikia için geçerli olabileceğini, ama Pisidia'ya uygulanamayacağını savunmaktadır (Mitchell: 1998: 158 vdd.). Bölge diğer ikisi gibi dağlıktır, fakat yerleşimler tipik Yunan şehirleri düzeyindedir. Strabon Ephesos'lu Artemidoros'un eserini temel alarak bölgede 12 belli başlı şehirden bahseder (Strab. 12.7.3) ve bunları Kilikia'lılar gibi tiranların yönetimi altında haydutluk yaparak hayatlarını sürdüren, adı sanı belirsiz küçük yerleşimlerden ayırır²⁵⁰. Bölgedeki arkeolojik yüzey araştırmaları, Pisidia'lıların Isauria'lılar ve Kilikia'lıların aksine iyi örgütlenmiş “demokratik” – tabii eğer yüzey araştırmalarıyla böyle bir kaniya varılabilirse!- şehirlerde yaşadıklarını göstermektedir. Mitchell buna bakarak bölgedeki isyanların farklı bir şekilde karşımıza çıkabileceğini düşünmektedir. Seçtiği örnek, yukarıda bahsettiğimiz Lydios adlı bir çete liderinin Kremna'ya sığınmasının ardından burada Roma ordusu tarafından kuşatılması ile ilgilidir. Mitchell'e göre burada bir dağlı-ovalı çatışması yerine, isyan sırasında Roma'nın yanında veya karşısında olma mücadelesi veren yerel güçlerin sürtüşmesi daha uygun düşmektedir²⁵¹. Bölgede bulunan bazı yazıtlar (Zimmermann 1996: 266-268; Mitchell 1998: 191 vdd.) yerel nüfusun

²⁴⁸ Bölgedeki Roma vatandaşlarının Flavius'lar döneminde birden artış göstermesi, Vespasianus'un yeni doğu politikası doğrultusunda Isauria'lıların ve komşu bölge sakinlerinin Roma'ya sadakatini sağlamaştırmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Isauria'da imparator kültü yüksek rahipliğinin kurulması da bu döneme tarihlenmektedir (Ramsay 1967: 202). Ramsay Claudius'un saltanatında bölgede Roma vatandaşlarına rastlanmadığını da belirtmektedir. Claudius'un Latince bilmeyen bir Lykia'lı elçiyi “Latince bilmeyen Roma vatandaşı olamaz” diye azarladığı (Cass. Dio 60.17.4) göz önüne alınırsa, bu çok da şaşırtıcı değildir. İmparatorun son zamanlarında, Aziz Paulus Lystra'ya geldiğinde (yakl. 53), şehirdekilerin yerel dilde konuştuğunu görmüştü (NT Acts 14.10).

²⁴⁹ Bölge Pers hâkimiyetinden itibaren Hellenistik Dönem boyunca, çeşitli devletlere ve hükümdarlara karşı direniş göstermiştir; bkz. Kosmetatou 1997.

²⁵⁰ Diğer taraftan Iustinianus valiler aracılığıyla bölgede yürüttüğü operasyonlarda Pisidia'lı haydutların “çok büyük ve kalabalık şehirlerde” yaşadıklarını ve vergiler yüzünden isyan ettiklerini söyler (Levick 1967: 176).

²⁵¹ Lenski bu yoruma karşı çıkmaktadır (Lenski 1999c: 466, dpn. 169): Bölgede Roma askerlerinin varlığına rağmen böyle bir direniş mümkün görünmemektedir, çünkü Zosimos Lydios'a destek verenler yerine Kremna'lıların mağdur olduklarını açıkça belirtmektedir. Ayrıca Lydios Pisidia'lı değil Isauria'lıdır. Kremna kadar batıda buluna şehirlerin Isauria'lılara katıldıklarına dair bir kanıt bulunmamakta, aksine bu olaylardan dolayı zarar gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Roma'nın 3. yüzyılda Pamphylia ve Pisidia'da askerî varlığı bölgenin refah seviyesini arttırmış ve bu da onları iyi bir hedef yapmıştır.

aldığı inisiyatifleri göstermektedir: Elmalı'nın güneybatısındaki Ovacık'ta bulunan uzun bir yazıt, Hermaios adlı bir yerli vatandaşın faaliyetleri ile ilgilidir. Metin Aurelius Urios adlı bir *dux*un Hermaios'a yazdığı mektupla başlar ve Hermaios'un mektubu alır almaz seçilmiş genç erkeklerden oluşan bir grubu Kremna'ya getirmesi gerektiğini bildirir. Yazıtın geri kalanında, muhtemelen Termessos şehir meclisinin aldığı karar doğrultusunda Hermaios'un "haydut avcısı" olarak onurlandırıldığı görülür. Bölge valisi Iulius Aquilinus'un Hermaios ve şehrin diğer ileri gelenlerine yazdığı mektupta şükranlarını bildirmektedir. Ovacık'tan başka bir yazıtta Hermaios'un oğlu M. Aurelius Kiliortes'in onuruna kaleme alınmış iki metin yer alır. Valerius Euthius adlı bir *praefectus* tarafından yazılmış bir tanesinde, Termessos civarında gezen (muhtemelen güneybatı ve kuzeyde, Zimmermann 1996: 269) haydutların başarıyla ortadan kaldırıldıklarından bahsedilmektedir. Diğeri ise Termessos halkı ve şehir meclisi tarafından yine Kiliortes'i onurlandıran bir yazıttır. Her ikisinde de Kiliortes belli bir köyün lideri olarak geçmektedir. Yazıtların tarihlerine bakılırsa, Hermaios ve Kiliortes'in faaliyetlerinin 282-283'te devam ettiğini anlaşılmaktadır. 278'de Kremna'nın düşmesinden sonra beş yıl süreyle haydutluk faaliyetleri Termessos civarında sürmüştür. Aurelius Ursio'nun Hermaios'tan asker istemesinden dolayı, ona görünüşte bir müttefik gibi davrandığını söylemek mümkündür. Trebenna ve Arykanda'da bulunmuş diğer yazıtlardan olayların sadece Termessos'la sınırlı kalmadığı ve geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır (Mitchell 1998: 164-165).

Sikkelere ve yazıtlara bakılırsa, I. Şapor'un 260'larda Kilikia'yı istilası sonucunda bölgedeki limanları tahribinin ardından, Pamphylia limanları 3. yüzyıldaki Pers ve Got seferlerinde hareket merkezleri olmuşlardı (Zimmermann 1996: 265). Seferlerin getirdiği hareketlilik ve birliklerin varlığı bölgeye refah ve güven ortamını getirmişti. Nitekim yazıtların bulunduğu Ovacık'ta asker barakalarına ve benzer askerî yapılara ait bazı kalıntılar bulunmaktadır. Bölgedeki araştırmalar, yüksek yaylalarda yaşayan nüfusun genelde daha güvenli bir ortam yaratmak amacıyla bir araya geldiğini kale benzeri yapıların etrafında toplandığını göstermektedir. Zimmermann bu durumun Probus'un bölgeye emekli askerleri yetiştirmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştü, hatta Hermaios ve oğlu Kiliortes'in böyle bir ailenin üyesi olabileceğini belirtmiştir (Zimmermann 1996: 275-276).

Mitchell Termessos'un Roma egemenliği altındaki diğer doğu Şehirlerine kıyasla yaşadığı görece bağımsızlığı vurgulamaktadır²⁵². Askeri bir operasyona kuvvet gőndermesi bunun bir kanıtı olarak sunulur. Söz konusu yazıtlardaki kişilerin yerel kökenli olmasına karşın Roma isimlerini taşıması, Roma ile siyasi işbirliğinin göstergesidir. Mitchell bu olayları imparatorluğa lojistik destek veren yerel gőclerle, bağımsızlık için savaşan gruplar arasındaki çekişmeye bağlamaktadır. Ancak ne çalışmasında yer verdiği yazıtlardan ne de Zosimos ve *Historia Augusta*'dan böyle bir izlenim edinmek mőmkündür. Kendisinin de belirttiği gibi, isyancılar basitçe haydut olarak adlandırılmıştır ve bunların kimlikleri, amaçları vb. açıklanmamıştır. Buna rağmen, Septimius Severus'un Parth seferleri ve Galerius'un 297'deki zaferleri arasında imparatorluğun doğu eyaletlerinin kaynaklarını bőyők ölçőde Sasanilere karşı kullandığını hatırlatarak, bazı yerel grupların imparatorluğun istediği desteği vermeyi reddedip başkaldırı yolunu seçtiğini ileri sőrmetedir (Mitchell 1998: 169-170).

Lenski'nin çalışması temelde Shaw'ın yőzyıllar boyunca Isauria hinterlandında²⁵³ çok az Şeyin değiştiği ve bölgenin her zaman gerilim kaynağı olduğu yönündeki savına karşı çıkmakta ve Isauria'luların aslında imparatorluğa entegre olmayı başardıklarını ve antik çağda olduğu gibi modern eserlerde de gőrőlen "Isauria=haydutluk" anlayışının tam olarak doğru yansıtmadığını vurgulamaktadır. Isauria'nın entegrasyon dőzeyini gösteren kanıtların başında yazıtlar, anıtlar, sikkeler gelmektedir ve buradan elde edilen bilgiler bölgenin hinterlandında Şehirleşmenin belli bir dőzeyde seyrettiğini göstermektedir. Romalılar bölgeye ilk girdiklerinde burada zaten Şehirler bulunmaktaydı (Strab. 12.6.2; Plin. *HN* 5.23). Lenski belli başlı kanıtlara yer vermiştir (Lenski 1999c: 432-434): Hinterlanddaki beş Şehirde (Amblada, Artanada, Astra, Koropissos, Isaura Nova, Philadelphia) Şehir meclisi bulunmaktaydı; dört yerleşim (Klaudiopolis, Koropissos, Germanikopolis, Irenopolis, Isaura Nova, Philadelphia) sikke basmıştı; yedi yerleşim (Amblada, Klaudiopolis, Koropissos, Dalisandos, Germanikopolis, Isaura Nova, Vasada) kendisini *polis* olarak nitelendirmişti. Anıtlar da yazıtların ve sikkelerin sunduğu manzarayı desteklemektedir.

²⁵² Muhtemelen Mithradates Savaşları sırasında Roma'nın yanında yer alan Termessos'un bağımsızlığını ilan eden MÖ 68'e ait bir karamamede, Şehrin ayrıcalıkları arasında kendi kurum, yasa ve geleneklerini koruyabileceği; valilerin kararlarından muaf olacağı; kendi mahkemelerini yönetebileceği; mali konularda kendi kararlarını verebileceği gibi hakların bir listesi yer almaktadır (Coleman-Norton *et al.* 1961: 74-76).

²⁵³ Lenski'nin hinterlanddan kastı Lykaonia dőzlőđünün gőneyindeki ve kıyıda 15 km. içerideki dağlık bölgedir (Lenseski 1999c: 431, dpn. 92).

Isaura Nova'daki mimari kalıntılar, herhangi bir Yunan şehirde bulunabilecek yapılara aittir²⁵⁴. İki büyük kamu yapısı, üç imparatorluk takı (Hadrianus, Marcus Aurelius ve Severus Alexander'e ait; Broughton 1975: 790) ve üç büyük kilise tespit edilmiştir. Klaudiopolis'te tiyatronun varlığı bilinmektedir ve 19. yüzyıl seyahatnamelerinde şehirde daha başka yapılardan söz edilmektedir. Yazıtlar Athena ve Zeus'a adanmış iki tapıktan ve bir Musaion'dan bahsetmektedir. Yerel seçkinlerin diğer Yunan şehirlerinde olduğu gibi kamu yararına yapılar inşa ettirdiği ve fakirleri doyurduğu; bazı Isauria'lıların yerel isimler yanında Latin isimlerini de kullandıklarını, Yunan tanrıları benimsedikleri ve tapınaklar yaptıkları yine yazıtlardan öğrenilmektedir. Ayrıca Lenski Roma'nın ve vasal krallıkların başından beri kurdukları koloni ve şehirlerle bölgenin entegrasyonuna katkıda bulduklarını ifade etmektedir (Lenski 1999c: 434-435): Diokaesaria Tiberius, Klaudiopolis de Claudius tarafından kurulmuştur. MÖ 30'da Kleopatra Domitiopolis'i, 1. yüzyılın ortalarında ise IV. Antiokhos İrenopolis, Germanikopolis ve Philadelphia'yı kurmuştur. İmparatorların entegrasyonun en önemli unsurlarından biri olan yollara da önem verdikleri anlaşılmaktadır (Lenski 1999c: 435-436): 72'de Vespasianus Dağlık Kilikia'yı vasal krallıkların elinden alıp, Cilicia Eyaleti ile birleştirmesinden yedi yıl sonra Kalykadnos üzerinde yaptırdığı köprü ile Seleukia'ya ulaşımı kolaylaştırmıştır ve dört yıl sonra Titus Lystra'nın güneyinden Isaura Vetus'a uzanan bir yol inşa etmiştir. 137'de Hadrianus Dağlık Kilikia'dan Pamphylia'ya ulaşan sahil yolunu tamamlamış ve eyaletin dağlık merkez kısmında Germanikopolis'ten Anemorion'a ulaşan kuzey-güney doğrultusunda bir yol inşa etmiştir. Bununla da kalmayarak Isaura Vetus ile Klaudiopolis arasında başka bir yol daha açmıştır. Severus'un Hadrianus'un yollarını kullanarak Niger'le karşılaşmak üzere bölgeden sorunsuzca geçtiği anlaşılmaktadır. İmparator aynı zamanda bölgede kendi adına oyunların düzenlenmesine önayak olmuştur (Feld 2005: 84). Antionius Pius 138-144 arasında Kilikia, Isauria ve Lykaonia'dan meydana gelen üç *eparkhia* meydana getirmiştir. Bunlar Romalıların bölgede etnik kimliğe bağlı bir organizasyona gittiğini göstermesi açısından önemlidir. *Eparkhiaların metropolisleri* valilik merkezi değildi, ama çevredeki topluluklar için hem adli merkez hem de kültür merkezi olarak işlev görmekteydiler. Bir başka dikkat çekici nokta, 144-

²⁵⁴ Stephen Mitchell'in imparatorluğun doğudaki inşaat faaliyetlerinin dökümünü çıkardığı ayrıntılı makalesinde ne Isauria'dan ne de Dağlık Kilikia'dan imparatorluk sponsorluğunda inşa edilmiş hiçbir yapı yoktur (Mitchell 1987). Buna karşılık, başta Augustus ve Hadrianus olmak üzere imparatorlar Anadolu'daki projelere inanılmaz paralar ve malzeme sağlamışlardır. Örneğin Aleksandria Troas'ın su kemerine kavuşabilmesi için Hadrianus'un ödediği miktar üç milyon drahmidir; Smyrna'ya çeşitli kamu yapılarının inşası için on milyon drahmi bağışlamıştır.

146 arasında A. Claudius Charax'ın "Kilikia, Lykaonia ve Isauria'nın valisi" olarak bölgede görev yapmış olmasıdır (Feld 2005: 83). 2. yüzyıldaki sakin ortamın, imparatorların bölgeye özgü kimi faaliyetleri ile yakından ilgisi olmalıdır.

Öte yandan Isauria'luların da asker ya da imparator kültü rahibi olarak Roma'ya hizmet ettikleri dağlık kesimden üç şehre (Gorgoremene, Vasada, Isaura Nova) ait yazıtlardan anlaşılmaktadır. 6. yüzyılda bölge tekrar huzura kavuştuktan sonra, Isauria'lı duvarcı ustalarının Haghia Sophia başta olmak üzere çeşitli inşaat projelerinde görev aldıkları bilinmektedir²⁵⁵. Ancak Isauria'lular özellikle askeri alanda kendilerini göstermişlerdir. Mezar yazıtları ve diplomalar, kıyı ve ovalık alanlar dışında dağlık kesimlerden gelenlerin de lejyon askeri, atlı hatta donanma eri olarak görev yaptıklarına işaret etmektedir (Laming-Pascher 1985; Lenski 1999c: 437-438).

Lenski'nin görüşleri doğrultusunda sikkelerin bölgede hem entegrasyona hem de imparatorluk propagandasına katkısı söz konusudur. Uzakta bulunan ya da fizikî engellerden dolayı ulaşılması zor bölgelerde, devletin otoritesini ve varlığını vergi, dolayısıyla para ile gösterdiği bilinen bir olgudur (Woolf 1990: 46). Aynı zamanda, Lenski'nin de değindiği gibi, sikkeler şehirlerin ya da bölgelerin imparatorluk dâhilindeki daha karmaşık ve büyük sosyoekonomik ağlara daha kolay adapte olabilmelerini sağlayan bir olgudur. Antigonos Monophthalmos Pisidia'da böyle bir projeyi hayata geçirmiştir²⁵⁶. Benzer bir katkı sağlayan imparator kültü ve bayındırlık faaliyetleri Lenski'nin aksine Pleket tarafından farklı

²⁵⁵ Feld 2005: 341-342. Anlaşılan dağ halkları duvarcı ustaları yetiştirmekte becerilidir. 1543'te binlerce dağlı Lombardia'lı Cenova'da Aquila şatosunu inşa etmek için gelmiş ve paralarını aldıktan sonra hemen geri dönmüşlerdir (Braudel 1993: 64). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, para kazanmak bu insanların bir yere, daha doğrusu sosyoekonomik ağımda önemli yere sahip şehirlere yerleşmesi için tek başına yeterli bir sebep değildir. Şehirler de bunların yerleşmesine pek olumlu bakmamıştır.

²⁵⁶ Roma Döneminde olduğu gibi Hellenistik Dönem'de de sorunlu bölgelerden biri olan Pisidia'yı kral, İskender'in para sistemine dahil etmeyi denemiştir. Sistem, İskender'in kullanmasından sonra uluslar arası bir standart hâline gelmiş Attika ağırlık biriminde gümüş tetradrahmiler üzerine kurulmuştu. Yine kral zamanında Pisidia şehri Termessos'ta ilk kez bir darphane kurulmuştur. Sabit bir değere sahip ortak bir para birimi, ticarete ve nüfus hareketlerine katkıda bulunmakta, aynı zamanda i ekonomik istikrarı sağlamaktaydı (Kosmetatou 1997: 16-17). Ancak Antigonos'un girişimleri tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır Aynı şekilde II. Eumenes'in reformundan sonra krallık genelinde basılmaya başlanan *kistophoroi* adlı sikkeler bölgede pek tercih edilmemiştir. Pergamon Krallığı'ndaki darphaneler Pergamon'a yakındı ve Pisidia ise krallığın kolayca ulaşabileceği bir yerde değildi (Kosmetatou 1997: 31).

yorumlanmaktadır. Dağlık Kilikia'nın Cilicia Eyaleti'ne bağlanması kısa süre sonra burada Flavius'lar hanedanı için kütler kurulmuştur (Elton 2002: 179). Doğrudan Roma idaresinin Kilikia üzerindeki diğer bir etkisi, Lenski'nin belirttiği gibi yol ağının iyileştirilmesi olmuştur (Elton 2002: 181). Elton bu ikisi dışında Dağlık Kilikia'da imparatorluk idaresinin getirdiği ciddi bir değişimin olmadığını söylemekte, kamu binalarının varlığına rağmen, bunların imparatorluğun sponsorluğunda gerçekleştirilmediğini belirtmektedir. Bunun sebebini de bölgede ordunun bulunmamasına bağlamakta, askerî gücün yokluğunda -lejyonların sürekli bulunduğu İngiltere ve Gallia'nın aksine- ekonomik gelişmenin sağlanamadığını vurgulamaktadır.

Pleket aynı zamanda imparatorluğun ilk iki yüzyılı içerisinde Anadolu'daki şehirleşmeye Roma'yla olan entegrasyonun yol açtığı düşüncesine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Buradaki en önemli sorun, daha öncesine, yani Hellenistik Dönemin sonlarına ait kanıtlarımızın sınırlı oluşudur. Pleket Roma'nın var olan şehirler arası ağa Roma'nın ciddi katkılar yapmadığını düşünmektedir (Pleket 2003: 92). Hobsbawm kabile veya kan bağına dayalı toplumların haydutluğa yabancı olmadığını belirtmektedir. Bu halklar haydutu toplumsal protesto ve isyan figürü olarak yaratan iç tabakalaşmadan yoksundur. Kendi sınıfsal ayrışma sistemlerini geliştirdikleri zaman veya sınıf çatışmasına dayanan daha büyük ekonomiler tarafından yutulduklarında, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar çok haydut üretirler Bu dönüşüm zenginlere, yabancı istilacı veya zalimlere ya da geleneksel ilişkileri yakın başka güçlere direniş biçiminde gerçekleşebilmektedir (Hobsbawm 1997: 13). Burada "istilacı gücün" Roma olduğunu söylememize gerek yoktur. Anlaşılan bölgede bu süreç 1. yüzyılın ortalarından itibaren son bulmuştur.

Lenski'nin üzerinde durduğu bir başka konu, haydutluk faaliyetlerinin ikiye ayrılması gerektiğidir. Küçük ölçekli haydutluk herhangi bir bölgede meydana gelebilecek, her zaman rastladığımız türden faaliyetlerdir. Yukarıda sözü edilen ve sonunda Pontos ve Filistin'e kadar yayılan faaliyetler ise Lenski'ye göre haydutluğun kapsamı dışında kalmakta ve isyan tanımına daha çok uymaktadır (Lenski 1999c: 440-446): 278'ten itibaren Isauria'lılar Lykia, Pamphylia, Pisidia, Lykaonia, Kilikia, Kappadokia, Pontos, Kıbrıs, Syria, hatta Pontos, Filistin gibi

bölgelerde etkili olabilmişlerdir ve Lenski'nin de iddia ettiği gibi bu kadar geniş alana yayılabilen, üstelik uzun süre etkinliğini devam ettiren bir hareketin sıradan haydutluktan öte bir anlamı olması gerekir. Shaw'ın küçük grupların işi olarak gördüğü bu saldırılar, Lenski'ye göre aslında organize edilmiştir: Örneğin 353-354'te Isauria'lılar en az 600 km²'lik bir alanı istila etmişlerdir. Saldırıların ardından sürekli olarak dağlık kesimin kalbine doğru çekildiklerini vurgulayan Lenski, isyancıların erzak sağlamada yaşadıkları güçlüklerle ve Romalıların bölgede yaklaşık 3000 askeri bulunmasına karşın isyancılarla karşılaşmaktan kaçınmalarına bakılırsa, ciddi bir sayıya ulaştıkları sonucuna varmaktadır. Aynı zamanda gerektiğinde yardımcı kuvvetler çağırabilecek kadar da organize olmuşlardır. Bu sayılar kuşkusuz Hobsbawm'ın öne sürdüğü sayılardan ve Bulla Felix'in emrindeki 600 kişilik kuvvetten (Cass. Dio 76.10.1) çok daha fazladır. Yazıtlar ve arkeolojik kanıtlar bu dönemde şehirlerin savunmaya verdiği önemi arttırdığına, sur ve kale inşasına ağırlık verdiklerine işaret etmektedir (Lenski 1999c: 443). Şehirlerin aldığı önlemlere paralel olarak imparatorluk isyanlara karşı artan sayıda kuvvet ve geniş yetkilerle donattığı komutanlar ile valileri devreye sokmuştur (Lenski 1999c: 444). Ayrıca *Historia Augusta*'nın 260'ta isyan lideri Trebellianus'un öldürülmesinin ardından burada "limes benzeri" bir sınırın meydana geldiğini söylemesi, yine Lenski'nin yukarıda bahsedilen kanıtlarıyla uyum içindedir. Kısacası Lenski'ye göre 258-260'tan itibaren, o zamana kadar pek sesi çıkmayan bölgede sıradan haydutluk şeklinde açıklanamayacak kadar geniş çaplı, ani, sert ve organize bir patlama söz konusudur.

Lenski diğer bilim adamlarından ayrılarak, bu olayların geleneksel bir "göçebe-yerleşik" çatışmasına bağlamayı reddetmekte, bunun yerine 3. yüzyıldaki ani ve geniş çaplı hareketlerin sebebini, dış kaynaklı siyasi bir nedene bağlamayı denemektedir (Lenski 1999c: 445-446). 1. yüzyılın ikinci yarısı ve 2. yüzyıl boyunca sorun çıkarmayan, imparatorluğa entegre olmuş bir halkın, Severus Alexander ve Probus'un bölgeye emekli askerleri yerleştirerek bölgenin güvenliğini ve sadakatini pekiştirme yönünde adım atmasına rağmen, neden Roma ile işbirliği içinde mevcut dış tehditlere karşı koymayıp, bir anda ona sırtını çevirerek isyan ettiği açıklamayı gerektirir. I. Sapor'un 260'taki seferi Isauria'ya kadar uzanmış, Dağlık ve Ovalık Kilikia şehirleri tahrip edilmiştir. İstilanın neden olduğu kaos ortamı ve imparatorların müdahalede

gecikmesi²⁵⁷, Isauria’lıların yurtlarını korumak için Trebellianus ve Lydios gibilerin önderliğinde harekete geçmelerine yol açmıştır²⁵⁸. Lenski örnek göstermemekle birlikte, kaynaklarda benzer olaylara rastlanmaktadır²⁵⁹: 260’ta Valerianus’un I. Sapor tarafından öldürülmesinin ardından, Perslerin baskısını yakından hisseden Anadolu’nun güneydoğusundaki şehirler, kendilerini güvence altına almak için yeni bir lidere ihtiyaç duyuyorlardı (Hartmann 1982: 160). Gallienus bu sırada Gallia’daki sorunlarla ilgilendiğinden, doğuya müdahale etmekten uzaktı; dolayısıyla doğu orduları Macrianus’u imparator ilan etmiştir (SHA. *Tyr. Trig.* 12-1-2) ve muhtemelen Anadolu şehirleri de bunu memnuniyetle karşılamışlardır. Nitekim bölgeden bazı yazıtlar, halkın yeni imparatorun ilanı vesilesiyle duyduğu şükranı ve beslenen umutları sergilemektedir. (Hartmann 1982: 160, dpn. 6). III. Gordianus’un da doğu sınırındaki şehirlerde popüler olduğu bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi, Perslere karşı 242’de düzenlediği başarılı sefer ve imparatorun *praefectus* Timesitheus’un sınır şehirlerindeki erzak stoklarını iyileştirmesidir (SHA *Gord.* 28. 1-2). Florianus 276’da kardeşi Tacitus’un ölümünden sonra tahtta hak iddia ettiğinde (*Historia Augusta*’ya göre Senato’nun onayı olmadan; SHA *Tact.* 14.1), Probus’a karşı Kilikia’dan İtalya’ya kadar doğunun desteğini almıştır. Bunun nedeni muhtemelen 275/276’da Kappadokia, Galatia, Pontos ve Kilikia’yı istila eden Heruli’ye karşı kardeşiyle birlikte girdiği savaşlarda başarı kazanmasıdır (Zos. 1.63.1). İmparatorların ilanında askerlerin oynadığı önemli

²⁵⁷ Isauria’lıların en aktif oldukları dönemin kaynakları Ammianus Marcellinus, Libanios ve imparator Iulianus’un kendisi, Romalıların bu süreç içinde “savunma” siyaseti izlediklerini, Perslerin ise saldırgan taraf olarak sadece Roma topraklarında ganimet aradıklarını, Roma’nın doğu topraklarını fethetmeyi amaçladıklarını belirtmektedirler (Seager 1997). Ammianus Roma’nın Persler karşısındaki savunmacı anlayışını, doğu eyaletlerinin Persler tarafından istila edilmesini engellemek için savunma sistemi kuran Diocletianus’a kadar götürmektedir (Amm. Marc.23.5.2). Iulianus ise Perslerle olan gerilimin suçu Constantinus’a atmıştır (Amm. Marc. 25.4.23).

²⁵⁸ Grünwald hem Palfureius hem de Lydios’un 3. yüzyıldaki kargaşa ortamında yararlanarak yükselmeye ve bölgesel hâkimiyet kurmaya çalışan yerel bir hanedan üyesi ya da lider olarak görmektedir. Bunların emrindeki güçler sıradan bir haydut çetesine göre sayıca fazla ve daha organize dir (Grünwald 1999: 124 vdd.).

²⁵⁹ *Principatus*’un getirdiği barış ortamında imparatorlar çok ciddi bir sorun olmadığı sürece sınırlara bizzat sefer düzenlemiyordu. Bu sınır valilerinin ve imparatorların görevlendirdiği komutanların işiydi. Ne var ki, Marcus Aurelius’un saltanatında ve sonrasında barbarların bütün sınırlarda sürekli sıkıntı yaratması, imparatorların savaş alanlarında aktif olmasını gerektirmiştir (Hartmann 1982: 159). Ancak her yere yetişmeleri elbette imkânsızdı ve Lenski’nin iddia ettiği üzere, dışarıdan bir istila ile karşı karşıya kalan Isauria’lılar, aralarında başarılı bir lideri öne çıkararak yurtlarını savunmak istemiş, hatta *Historia Augusta*’nın söylediği gibi imparator ilan etmiş olabilirler. Bu bağlamda tahta ortak çıkanların genellikle Isauria gibi sınır bölgelerine yakın ya da sınırlarda imparator ilan edildikleri dikkat çeker: Gallus doğudaki olaylara ilgisiz kalırken, Pannonia sınırındaki lejyonların komutanı Aemilianus, Kappadokia, Pessinus ve Ephesos’a kadar olan bölgeleri istila etmiş, Gotlara karşı etkileyici bir zafer kazanmış ve imparator ilan edilmiştir (Zos. 1.26-28). Iordanes’e göre Aemilianus Gotlarla savaşarak şan ve şöhret kazanabileceğini ummuştu (Jord. *Get.* 19.105). Ingenuus’un durumu, Lenski’nin savını anlamak açısından daha önemlidir Gallienus zamanını “içki ve fahişelerle harcarken” Pannonia’da Ingenuus, “Sarmat istilasını karşısında” Moesia ve Pannonia lejyonları tarafından imparator olarak selamlanmıştır (SHA *Tyr. Trig.* 9.1). Benzer birçok örnek bulunmaktadır (Hartmann 1982: 161-169).

rol, Hartmann'a göre askerlerin buldukları bölgede evlenmeleri ve toprak sahibi olmaları neticesinde buralarda kök salmalarındır (Hartmann 1982: 168). Dolayısıyla, Severus Alexander ve Probus'un bölgeye emekli askerleri yerleştirerek bölgenin güvenliğini ve sadakatini pekiştirme yönünde attıkları adımların, Anadolu'daki istila tehlikeleri karşısında aleyhlerine döndüğü söylenebilir. Buna bağlı olarak, Anadolu'nun iç eyaletlerinden gayrimeşru imparatorların çıkmaması, buralarda asker sayılarının düşüklüğü ile açıklanabilir. Bir başka sebep, kuzey ve batı Anadolu'da *polis*in hâlen bir devlet modeli olarak görülmesi, dolayısıyla şehirlerin kendilerini savunma güdülerini korumuş olmalarıdır (Hartmann 1982: 171-172).

Neticede Lenski, bölgedeki büyük çaplı olayların sorumlusu olarak göçebe kültür ve bu kültürün yerleşiklerle/ovalılarla sürtüşmelerinin gösterilmesine karşı çıkmaktadır (Lenski 1999c: 447-455): Tarihçiye göre Toroslarda “saf hayvan yetiştiriciliği” yoktur ve hayvancılıkla uğraşan göçebeler bir şekilde yerleşik düzenin parçası da olabilmektedirler. İkinci olarak göçebelik sürekli ve rastgele hareket etmeyi gerektirmez. Göçebeler tarih boyunca belli dönemlerde, belli yolları kullanarak yolculuk etmişlerdir ve kışın kaldıkları yerler, yazın çıktıkları yaylalar genelde değişmemektedir. Ayrıca göçebelerin kullandıkları alanların şehirleşmiş toplumlar tarafından kuşatıldığı, bunun sonucunda iki taraf arasındaki ilişkilerin arttığı bir ortamda, göçebeler arasında aristokratik yapılanmaların doğması mümkündür. Bunun sonucunda göçebeler arasından öne çıkan seçkinler, aynı zamanda, gücünü askerî üstünlük ve zenginlikten alan bir isyan lideri kimliği kazanarak her iki toplumdaki destek görebilirler. Sonuçta Lenski de Shaw ve diğerleri gibi göçebe yaşam tarzının bölgeye görece bir özerklik sağlayan sosyal yapılanmayı dikte ettirdiğini söylemekte, sadece bu sürecin sanıldığından daha karmaşık olduğunu belirtmektedir.

Yanguas bütün bu olayların bölgesel karakteri öne çıkan ayrılıkçı bir nitelik taşıdığı düşüncesindedir. Bunun “devrimci” bir hareket olarak tanımlamakta ve “sınıf çatışması” tanımını uygun görmektedir (Yanguas 1977: 371, 375 vdd.). Yazarın bu eğilimi eldeki kanıtların yetersizliği yüzünden bir temele oturmaktan uzaktır. Yerleşik toplumların sınıfsal örgütlenmesini **benimsememiş** bir halk olarak, Isauria'lılarda “sınıf çatışması” ifadesinin altı doldurulamamaktadır; bu, ancak yerleşik kültür çerçevesinde ele alınabilecek bir olgudur.

Haydutluğun “devrimci” karakteri ise bölümün başında değinildiği üzere, Hobsbawm’ın “toplumsal haydutluk” tanımı ile anlam kazanmaktadır ve örneğin Bulla Felix bu açıdan Isauria’lılardan çok daha “devrimci”dir.

Isauria’lılara hakkında şimdiye kadarki en geniş ve güncel çalışmayı yapmış olan Feld’in görüşleri genel hatlarıyla Lenski’nin savıyla uyumludur. Düzlık alanlarda ve kıyılarda Roma kontrolünün, dolayısıyla “uygar” bir hayatın devam ettiği, dağda ise kanunsuzluğun sürekli hüküm sürdüğü, Isauria’lıların sürekli isyan hâlinde olduğu şeklindeki genel eğilime karşı çıkan Feld, dağ ve şehir arasında kesin çizgiler çizilemeyeceğini savunmaktadır (Feld 2005: 102). Özellikle Iulius-Claudius’lar döneminde yeni şehirlerin kurulmasıyla Romalılaştırma süreci hız kazanmıştır: Germanikopolis, Klaudiopolis, Claudioderbe, Claudiconium, Claudiolaodicea, Claudioseleucia gibi... 52’deki olaylardan sonra yerel direniş sona erince, bölge koloniler ile korunmuş ve Via Sebaste’nin inşasıyla iletişim iyileştirilmiştir. Buna ilaveten Isauria’lılar Roma lejyonlarına alınmaya başlanmıştır: Trogitis gölünün batısındaki Balat’tan gelen Isauria’lılar ya da Homonadeis’e mensup kişiler *VI Ferrata* lejyonunda karşımıza çıkmaktadır (Feld 2005: 104). Romalılaştırmanın temel unsurlarından biri olan yollar, Isauria’da bölgenin MÖ 63’te Cilicia Eyaleti’ne bağlanmasından itibaren inşa edilmiştir. MÖ 6’da Augustus’un yaptırdığı via Sebaste ile Pamphylia, Pisidia ve Ikonion birbirine bağlanmıştır. Daha önce Servilius Vatia tarafından kullanılmış bir başkası, Aksu vadisini takip ederek Kremna ve Sagalassos’a varıyordu. Side’nin kuzeydoğusundan Melas Nehri boyunca devam eden ve Lykaonia’daki Ikonion’a varan bir yol daha bulunmaktaydı. Vespasianus Galatia-Cappadocia Eyaleti’nin yol sistemini yenilemiş, ardından Hadrianus bir kıyı yolu yaptırarak Anemorion’un iç kesimlerle birleştirmiştir. Yol Titiopolis, Eirenepolis, Germanikopolis (Res. 8)’ten geçiyor, Antiokheia ve Laranda’ya varıyordu. Başka bir yol ise Ikonion ve Laranda’yı kıyıda Seleukia’ya kavuşmaktaydı. Hem bunlar hem de çeşitli yazıtlardan bildiğimiz kolluk kuvvetleri, bölgede güvenliği ve Romalılaştırmanın devamlılığını sağlıyordu. (Feld 2005: 109-107). Feld de Lenski gibi iç kesimlerde ciddi şehirleşmenin yaşandığına dikkat çekmektedir. Birçok şehirde bir *polis*in tipik mimari unsurlarını görmek (tiyatro hariç) mümkündür. Bütün bunların neticesinde Isauria’lılar Romalıların gözünde en fazla “yabancı” olarak görülmüşlerdir. Tarihçiye göre kaynaklarda Isauria’lıların birden “barbarlaştığına” dair ifadeler, ancak öncesinde bölge halkının entegrasyon sürecinin başarılı olduğu kabul edilirse bir anlam kazanacaktır (Feld 2005: 109). Yukarıda

değindiğimiz görüşlere paralel olarak, Feld şehir-kırsal ya da ova-dağ gibi ayrımların isyanları açıklamak için kullanılmayacağını belirtmektedir. Şehir ve kırsal arasında kültürel/ekonomik uçurumun bulunduğu dair görüşlerin geçerli olmayacağını savunan Feld'e göre, kırsal kesimde görülen çiftlik evlerinin ve köylerin sayısına bakılırsa, sanıldığı kadar ciddi bir fark bulunmamaktadır. "İki ayrı dünya" yerine birbirini tamamlayan iki değişik kesimden söz etmek daha doğrudur (Feld 2005: 114). Tarihçi aynı zamanda Isauria'luların konargöçer/göçebe karakterinin ne kadar belirgin olduğunu da tartışmaktadır. Antik kaynaklarda Isauria'luların göçebe olduğuna dair herhangi bir ifadenin yer almadığını, aksine şehirde yaşayan, tarımla ve hayvancılıkla uğraşan insanlar şeklinde nitelendirildiğini vurgulayan Feld, Roma ile Isauria'luların arasındaki sorunların göçebelerin ya da çobanların yürütemeyeceği kadar organize olduklarını söylemektedir. Üstelik ağ nüfusunun bölge pazarları için üretici konumu ve buralarla artan ilişkileri Feld'e göre Romalılaştırmanın neticesidir. (Feld 2005: 117-118).

Bölge halkının geçmişini Tunç Çağından itibaren ele alan Feld, Isauria'luların bu dönemden beri etnik kimliklerini koruduklarını söylemekte, dinî ve dilbilimsel verilerle bunu desteklemektedir (Feld 2005: 37 vdd.). Feld de Lenski gibi Shaw'un tezine göndermelerde bulunarak, Isauria'luların hiçbir zaman gereğince kontrol edilemediği görüşüne karşı çıkmaktadır. Romalılara karşı yürüttükleri mücadeleleri isyan ya da başkaldırı olarak nitelemesi (Feld 2005: 81) tam anlamıyla doğruyu yansıtmamaktadır. Zira burada örnekleriyle görüldüğü üzere, 3. yüzyılın kaos ortamında genelde göçebeliği benimsemiş olduğuna inanılan bir toplumun faaliyetleri bu gibi tanımlamaları tam anlamıyla hak etmemektedir. Feld ayrıca birçok kanıtın ışığında 1. ve 2. yüzyıllarda bölgedeki refah seviyesinin yükseldiğini, dolayısıyla şehir ve kırsalın arasında birbirini tamamlayan bir ilişkinin geliştiğini iddia etmekte, yani farklı iki dünyanın çatışmasına dayalı gerilimin yok olduğunu söylemektedir. Ne var ki, sorunun bir boyutu da, bu refah ortamından ve Roma dünyasıyla olan ilişkilerin avantajlarından kırsal kesimin/göçebelerin ne derece yararlandığı ile ilgilidir. Bunun yanı sıra Feld üretici olarak çobanların şehir pazarlarına, şehirlilerin de tüketici olarak çobanlara ihtiyacını Romalılaştırmanın etkisi şeklinde açıklamaya çalışması (Feld 2005: 118) kanımızca tartışmaya açık bir görüştür. "Büyük isyanların" sebepleri, yazar tarafından Sapor'un, Gotların, Heruli'nin istilaları ile ekonomik krize bağlanmaktadır. Bu açıdan Feld Lenski ve diğerleri ile benzer görüşleri paylaşmaktadır. 4. ve 5. yüzyıllardaki sorunların Gainas gibi dış etkenlerin sonucunda ortaya

çıktığını yazan Feld, önceki yüzyıllardaki Romalılaştırma sürecini vurgulayarak bunlarda “kabile yapılanması”nın rol oynamadığını savunmaktadır. Fakat çağdaş kaynaklarda sürekli geçen “Isauria’lılar” ifadesi, etnik kimliğin söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Son olarak Feld, 3. yüzyıl krizi ile sekteye uğrayan ve Isauria’lı imparator Zeno’nun saltanatında bile sağlanamayan entegrasyonu Isauria sorununun başlıca nedeni olarak göstermektedir. Zira Isauria’lılar artık ortak bilince tıpkı Gotlar gibi “barbar” olarak yerleşmişlerdir (Feld 2005: 349 vdd.) Feld sıkıntılarının temelinde farklı etkenlerin bir arada rol oynadığını ifade etmektedir. Isauria’lıların aşağıda daha geniş olarak ele alacağımız etnik ve toplumsal yapısının en önemli değılse de bunlardan biri olduğunu belirtmektedir.

Antik çağda haydutluğun etnik kimlikten ziyade sosyal şartlarla ilgisi olduğunu vurgulayan Feld’e göre (Feld 2005: 186-188), yüzyıllarca süren Hellenleştirme ve Romalılaştırma sürecinin ardından, olayların etnik kimlik ve ilkel kabile yapılanmasından ileri geldiğı düşüncesi pek inandırıcı değildir. Buna karşın Feld, özellikle 5. yüzyılda Isauria’lıların bilinçli bir şekilde kimliklerine sahip çıktıklarını söylemektedir. Elbette bu, artık imparatorluk idaresinde söz sahibi olmalarıyla ilgili bir durumdur. Özellikle Yanguas tarafından dile getirilen Isauria’lıların bağımsızlık istediklerine dair görüşleri Feld inandırıcı bulmamaktadır. *Historia Augusta*’daki *limes* ifadesi bölgenin Roma kontrolünden tamamen çıktığı anlamına gelmediğı gibi, aksine, 5. yüzyılda Isauria’lılar yönetim kademelerine ve seçkin sınıfa entegre olmak için çaba sarfetmişlerdir. Marcone Isauria’yı örnek vererek haydutluğun yoğun olduğu bölgelerin geçilmez olduğunu söylemektedir (Marcone 2007⁶: 398). Bu bölgeler aynı zamanda etnik odaklı “kapalı” alanlar ya da “izolasyon/kaçış” bölgeleri oluşturabilirler. 3. yüzyıl krizi ile akabindeki idari ve askeri sorunlarda Isauria’lıların güçlü bir şekilde ortaya çıkması, bu bölgelerin söz konusu özelliklerini doğrular niteliktedir (Feld 2005: 189-190). Yine de, Feld’e göre Isauria’lı haydutlar kapalı ve birbirine bağılı bireylerden oluşan bir etnik grup değillerdir. Isauria şehirlerinin hiçbir isyana katılmamış olması da buna işaret etmektedir (Feld 2005: 191-192)

İsyanların ekonomik sebepleri karanlıkta kalan noktalardan biridir. Feld ekonomik sıkıntılarının dış etkenler tarafından yaratıldığını belirtmektedir (Feld 2005: 193-194). Nitekim Ammianus’un ve 19. yüzyıl seyyahlarının verdiği bilgiler, bölgenin aslında kendine yeter bir

ekonomisi olduğuna işaret etmektedir²⁶⁰. Matthews bölgedeki büyük şehirlerin refah düzeyi ve topraklarının verimliliği, buna kıyasla dağ yaşamının zorluklarının haydutluk için bir motivasyon sebebi olabileceğini belirtmektedir (Matthews 1989: 367). Aynı görüşü dile getiren Yanguas, bölgede kıtlığın sık görüldüğü ve besin arayışının Isauria haydutluğunun temel nedenlerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar kaynaklar saldırılarda Isauria'luların değerli veya kullanışlı kargoları gasp ettiklerini belirtse de (Amm. Marc. 14.2.2), tarihçiye göre bunların arasında besin maddeleri olmalıdır. (Yanguas 1977: 356). Ne var ki, örneğin topraklarının verimsizliği ve ikliminin değişkenliği yüzünden haydutluk yapmak zorunda kalan Tzani için bu gerekçe kaynaklarda açıkça belirtilmesine rağmen²⁶¹, Isauria'luların saldırılarının açlık yüzünden olduğuna dair ipucu bulunmamaktadır. 3. ve 4. yüzyıldaki savaş ve istilalar bölgenin ekonomisine darbe vurmuş olmalıdır. Hem Pers ve Got istilaları hem de Isauria'luların faaliyetleri ticaret yollarının zarar görmesine; limanların, ticaret merkezlerinin ve tarım alanlarının tahribine sebep olmuştur. 354 ve 368 olaylarında haydutların gıda sıkıntısı yaşamaları ve gemilere saldırıp erzaklara el koymaları bir kanıt olarak kabul edilebilirse de, temelde bunlar isyanların sebeplerinden ziyade sonuçları gibi görünmektedir. İmparatorluğun idari, askerî ve ekonomik tedbirler almakta geç ya da yetersiz kaldığı gerçektir. Feld'in de işaret ettiği üzere Roma ya olaylara geç müdahale etmiştir ya da ettiği zaman dozunu kaçırmış veya haksız uygulamalarda bulunmuştur. Örneğin Feld'e göre, Ammianus Marcellinus'un Ikonion'da

²⁶⁰ Akdeniz'de dağlar aslında sanıldığı gibi doğal kaynakların hiç bulunmadığı, fakir alanlar değildir. Alçak bayırların zeytin, portakal ve dutundan, gerçek ormanlar ve yüksek otlaklara varıncaya kadar çeşitli kaynaklar sunmak dağın avantajlarından biridir. Tarıma hayvancılığın kârı da eklenmektedir. Koyun, kuzu, keçi yetiştiriciliğine ilaveten sığırcılık da yapılabilmektedir. Bunun sonucu olarak, hayvan ürünleri önem kazanmaktadır. Ancak bütün bu avantajlar her bölgede birlikte bulunmamaktadır (Braudel 1993: 55-56). İmparatorluğun diğer bölgeleri ile aynı düzeyde olmasa da Isauria'nın belli bir potansiyeli olduğu görülmektedir. Ammianus bölgeyi bağları ve meyveler açısından zengin olarak tanımlamaktadır (Amm. Marc. 14.8.1). Klaudiopolis, Isauria Vetus ve Nova ile Germanikopolis ana nehir yatakları üzerinde kurulmuştur ve verimli, iyi sulanan iletişim yolları üzerinde yer alırlar. Bölgeyi 19. yüzyılda ziyaret eden seyyahlardan Davis, Ermenek (Germanikopolis)'in verimli toprağından, bağlarından ve bahçelerden bahsetmekte, su kaynaklarının zenginliğini vurgulamaktadır. Leake ise Mut (Klaudiopolis)'un kalabalık nüfusu besleyecek kadar verimli topraklara ve otlaklara sahip olduğunu belirtir. Benzer tasvirler diğer seyyahlarca da yapılmıştır (Matthews 1989: 357-358, 533 dpn. 97, 100).

²⁶¹ Procop. Aed. 3.6.: "Tzani eski zamanlardan beri liderleri olmaksızın yabani bir hayat süren özgür bir halktı... Toprağı sürmezler, fakat soygun ve talanla geçinirler, çünkü tarıma yetenekleri yoktur ve ülkeleri dağların bulunmadığı yerlerde en iyi ihtimalle engebelidir. Bu yüksek yaylalar ne dalgalı arazidir ne de ürün verecek toprağına sahiptir. Toprak serttir ve ürün yetiştirmek çok zordur. Sulama yapmak ya da mısır yetiştirmek imkânsızdır. Çayır bulunmaz ve aslında ağaçlarda meyve bile yetişmez çünkü mevsimler normal sıralarını izlemez... Ülke sonu gelmeyen bir kışın içindedir ve her şey karlar altındadır. Bu yüzden Tzani eski zamanlarda özgürce yaşıyorlardı". Prokopios'a bakılırsa Tzani'nin bu hayatı terki, Romahlara karşı aldıkları büyük bir yenilgi sonrası Hıristiyan olmaları ve böylece daha ılımlı bir hayat sürmeye başlamalarıyla olmuştur.

Isauria'luların haksız yere vahşi hayvanlara atıldığını söylemesi böyle bir harekettir (Feld 2005: 195).

Feld bütün haydutluk faaliyetleri için tek bir açıklama getirmek yerine, farklı dönemlerde farklı etkenlerin öne çıktığını düşünmektedir: Olaylar 1. yüzyılda fetih ve vergilendirme, 3. ve 4. yüzyıllarda Gotlar ve Perslerin istilaları ile imparatorluğun idarî zaafı, 5. yüzyılda ise etnik kimlik ve iktidar mücadeleleri neticesinde cereyan etmişti (Feld 2005: 197).

Şimdiye kadar saydığımız görüşleri özetlersek, Shaw haydutların durumunu “dağlı-ovalı” çatışması şeklinde alırken, Mitchell bu genellemenin en azından Pisidia'ya uygulanamayacağını, burada daha ziyade yerel güçlerin Roma'nın müttefiki olma konusunda sorun çıkardıklarını savunur. Hopwood ise Isauria ve Kilikia'daki isyan hareketlerinin imparatorlukta sosyal ve ekonomik değişimlerle paralel gittiğini söyleyerek, olayların aslında bunlara verilen tepkiler olduğunu düşünmektedir. Lenski 3. yüzyıldan itibaren görülen olayların sadece göçebeliliğin getirdiği bir sorun olmadığını ve bunların basit haydutluk faaliyetleri yerine isyan şeklinde değerlendirilmesini savunarak, siyasi nedenleri öne çıkarır. Söz konusu savafların hepsinde doğruluk payı bulunduğu kuşkusuzdur.

Özellikle Feld ve Lenski olayları farklı dönemlerde farklı etkenlerin oynadığı role bağlamakta ve hemen hepsinin hepsi de dış kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir. Isauria ve Kilikia'daki isyanlara genel olarak bakıldığında, bunların imparatorluğun değişimden geçtiği dönemlere denk düştüğü görülmektedir. 1. yüzyılın ilk yarısında *census* yüzünden çıkan Kennatai ayaklanması Kilikia'nın eyalet hâline getirilmesinin sonuçlarından biri olarak algılanabilir²⁶². İsyancı bir kavim olarak tanınan Homonadeis ancak Galatia kralı Amyntas'ın bölgeyi MÖ 25'te istila etmesinin ardından sorun çıkarmaya başlamıştır. Örneğin Isauria'luların

²⁶² Bu, Dyson'un batı eyaletlerinde isyanlar için öne sürdüğü sava, yani isyanların yeni fethedilmiş bölgelerdeki düzenlemelerin ardından, Romalıların idari konulardaki baskıların yüzünden çıktığı görüşüne uymaktadır (Dyson 1971, 1975). Romalıların da bir yük olarak gördüğü *census* bu baskıların başında gelmektedir. Claudius senatörleri Gallia'lı soyluların Senato'ya girmelerine ikna etmeye çalışırken, Gallia'luların ilk *census* sırasında ayaklanmadıklarını hatırlatmış ve o zaman bunun Gallia'lular için yeni ve aşılacak bir uygulama olduğunu eklemiştir. Gallia'luların bu takdire şayan tutumu Claudius tarafından Gallia'lı soyluların Senato'ya girmesi için bir sebep olarak gösterilmiştir.

3. yüzyıldaki faaliyetleri, Valerianus ve Gallienus'un Pers savaşlarından sonra meydana gelen sosyoekonomik sorunların bir yansımasıdır. Osmanlı'daki Celali isyanlarında da idari değişimler karşısında aynı bölgelerde halkın benzer tepkiler verdiği fark edilmektedir. Arazilerin ve vergilerin yeniden düzenlenmesi, halkın tepkisine neden olmuştur. Roma Dönemi'nde olduğu gibi Güney Anadolu (Tarsos, İçel ve Çukurova) Celali isyanlarının önemli merkezleri hâline gelmiştir²⁶³.

Çoğu tarihinin birleştiği nokta, bölgedeki haydutluk –ya da isyan- sorunun temelde yaşam tarzıyla az yada çok ilgili olduğudur. Feld buna şüpheyle yaklaşmasına rağmen, kapsamlı çalışmasında etnik kimlik konusuna nerdeyse hiç değinmemiştir. Burada etnik kimlik ve azınlık odaklı bakış açısıyla konuyu daha da açmayı deneyebiliriz. Elton Isauria'lı olmanın her ikisi de muğlak kriterler olan soy ve coğrafyaya bağlı bulunduğunu, bireylerin isteklerine göre şekillendirilebileceğini öne sürmektedir. Dışarıdan bakanlar Isauria'lılar hakkında belli genellemeler yapabilirler: Birçok Isauria'lı cesurdur, birçoğu iyi inşaat ustasıdır ve yine büyük bölümü haydutluklarıyla ünlüdür. Elton'a göre bu gibi tanımlar Isauria'lıların dışarıdan nasıl görüldüğünü belirtir, ama imparatorluk içinde Isauria'lı olmanın gerçekten ne anlama geldiğini açıklamaz. Isauria'lıların davranışları etnik bakış açısıyla açıklanamaz. Bunun yerine siyasi emeller, hak ve menfaatlerin reddi ya da beklenen karşılıkların alınmaması gibi etkenler rol oynamıştır; imparatorluğun askerî amaçları doğrultusunda Isauria'lılara verdiği önem dışında, Isauria'lı kimliği siyasi anlamda bilinçli şekilde kullanılmamıştır. Kısacası bu kimlik devletin yarattığı, doğuştan gelmeyen bir olgudur (Elton 2000: 301).

²⁶³ Gökbunar 2007: 9-10. 16.- 17. yüzyılların Celali isyanları tek bir nedene bağlı olmamakla birlikte, arazilerden kaynaklanan sorunlar önemli bir rol oynamıştır. 1509-1590 arasındaki isyan dalgasının sebepleri arasında tımar sahiplerinin tımarlarının ellerinden alınması ve ağır vergiler bulunmaktadır. 1509-1510'da patlak veren Şah Kulu Ayaklanması'nda Teke bölgesi halkının önemli rol oynadığı görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtikten sonra arazi tahririni yinelemek suretiyle hazine gelirlerini arttırmak istemesi halkın tepkisini çekmiştir. Bunun sebebi hem tımarlı sipahilerin hem de çiftçilerin arazi kayıtlarının yenilenmesinden dolayı zarar görecektik olmalarıydı. İl yazıcılarının sipahilerin beratlarında kayıtlı yerlerden ifrazlar (parseller) bularak hazineye geri alacakları tarlaların dönümlerini fazla göstererek çiftçilerin vergi yükünü ağırlaştıracakları söylentileri halkın hoşnutsuzluğunu arttırmış ve sonuçta bir isyana yol açmıştı (1525-1527). Görüldüğü üzere Celali isyanlarının bir kısmı Roma *census*larına benzer uygulamaların sonrasında ortaya çıkmıştır. Her ikisinde devletin empoze etmeye çalıştığı yeni arazi düzenlemelerinin yarattığı sıkıntıların payı vardır.

Elton görüşlerini 6. yüzyıl Isauria'lılarını temel alarak aktarmaktadır ve onların etnik kimlikleri imparatorluk için fazla bir anlam ifade etmemiş olabilir, zira tarihçinin de belirttiği gibi Isauria'lılar imparatorlukta ne haydutluk yapan ne de dağda yaşayan yegâne halktır. Roma İmparatorluk Döneminde, onun yüzyıllar öncesinde ve sonrasında Akdeniz'de Isauria'lılar gibi birçok halk yaşamıştır. İmparatorluk nezdinde etnik kimliğin bir anlamı olmayabilir, ama Isauria'lılar açısından Roma'ya karşı tutumlarını etkileyen bir faktör olarak ele alınabileceği kanısındayız. Yukarıda belirtildiği gibi, göçebelik/yaylacılık/dağ yaşamı Isauria'lıların faaliyetleri kadar imparatorluğun onlara bakış açısını da etkilemiştir. Roma'nın Isauria'lıları istediği gibi yaftalayabilmesinin sebebi, aslında tam da Elton'un önemsiz gördüğü etnik kimliğin bir sonucudur.

Bu yüzden Romalıların Isauria'lıların faaliyetleri için "haydutluk" sözcüğünü kullanması, imparatorluğu bağlayan bir durumdur. Örneğin, kaynakların haydut olarak nitelendirdiği Viriathus'un memleketi Lusitania'daki yağma seferleri yerel halk için kanun dışı olmaktan öte bir ritüel ve gelenektir:

"Iberia'lılar, özellikle de Lusitania'lılar arasında tuhaf bir gelenek vardır. Halkın genç erkekleri güçlerinin doruğundayken, aralarından en fakir fakat yapılı ve gözü pekleri, silah ve cesaretlerinden başka bir şey olmaksızın dağlara çıkarlar. Burada büyük çeteler kurup Iberia'ya inerler ve yağma yapıp ganimet elde ederler. Küçümseyici tavırlarıyla haydutluğa devam ederler, çünkü hafif silahları ve birlikte çevik hareketleri ile boyun eğdirilmesi en zor halktır. Dağları ve kayalık uçurumları evleri addederler ve büyük, ağır silahlı orduların geçmekte zorlandığı bu bölgelere kaçarlar."

(Diod. Sic. 33.1, 7, 19,21a)

O hâlde Lusitania'lılar için bu yağma seferlerinin bir nevi erkekliği ve cesareti gösterme ritüeli olduğu anlaşılmaktadır; bizim ya da Romalıların haydutluk olarak niteledikleri faaliyetler Lusitania'lılar için gelenektir.

Benzer bir durum Isauria'lılar için de geçerli olabilir ve etnisite teorileri bazı açılardan bize katkıda bulunabilir. Sosyologlar Hechter ve Okamoto etnik toplulukların üç şartı yerine getirdiklerine başarılı olduklarını söylemektedir (Hechter-Okamoto 2001: 191): 1) ayırt edilebilir sosyal kimlik; 2) birlikte hareket etme yetisi; 3) mevcut kurumlarca karşılan(a)mayan siyasi talepler. İkinci ve üçüncü maddelere dair kanıtları antik kaynaklarda tespit edebilmekteyiz. Birinci koşul yani etnik kimlik konusu diğerlerine nazaran karanlıkta kalmaktadır. Günümüzde etnik kimlik ile ilgili çalışmalarda görülen en önemli yeni yaklaşımlardan biri, etnik sınırların biyoloji ya da gelenekler tarafından belirlenmediğini, bunların yerine çevredeki değişimlere verilen tepkilerle şekillendiğini öne sürer. (Chai 2005: 1). Etnik kimlik teorileri iki ana gruba ayrılır: Primordiyal görüş etnik kimlikte duygusal bağların rolünü vurgular. Burada bireylerin ya da toplumların geçmişleri ve akrabalıkları önem taşır. Çevresel teori ise, etnik kimliği daha ziyade bir araç olarak görmekte ve menfaatlere dayalı rasyonel faaliyetlerin rolünü vurgulamaktadır.

Primordiyal teoriler içinde dinsel, dilsel ve bölgesel birlikteliğe sıkça değinilmektedir. Bu açıdan Isauria'lıların belli bir paylaşımları olduğu şüphesizdir. Toroslardaki halklar yaşam alanlarını bir çeşit büyük yılanla benzetiyorlardı. Bölge şehirlerine ait sikkelerde yılan sıkça karşılaşılan bir motiftir ve anlaşılın kökü Hititlere kadar giden bir inanışa göre, mitolojik bir yılanla bağlanmaktadır (Mitchell 1998: 155-156). Romalılar ise buna farklı bakıyorlardı: Ammianus Marcellinus Isauria'lıların saldırılarını anlatırken, haydutların deliklerinden dışarı süzülen yılanlar gibi hareket ettiğini bildirir. Isauria'lı Aziz Konon'un hayatının anlatan bir Geç Antik Çağ kaynağı, Konon'u tehdit eden haydutları dağ yarıklarından çıkan yılanlara benzetir. (Mitchell 1998: 156). Yılan bölgenin yerel efsanelerinde görülen bir motif olarak Isauria'lıların ortak geçmişlerine ya da kökenlerine²⁶⁴ işaret eden bir simgedir²⁶⁵. Ayrıca bölgedeki yazıtlar

²⁶⁴ Bu tip inanışlar Romalılar için dağdaki medeniyetten uzak yaşamın bir göstergesidir. Örneğin Tzani'nin ağaçları, kuşları ve çeşitli hayvanları tanrı belleyip onlara ibadet etmeleri dağda yaşamalarının doğal sonucudur (Procop. *Aed.* 3.6.2).

halkın büyük ölçüde Luvi dilinden gelme isimlere sahip olduğunu göstermektedir²⁶⁶. Benzer bir çıkarım, Mithras kültürünü benimsemiş Kilikia Korsanları için de yapılabilir. Sadece erkeklerle açık olan ve kardeşlik bağlarının vurgulandığı Mithras dini, çeşitli özellikleriyle korsanların etrafında toplandığı ortak değerlerden biri olmalıydı.

Çevresel teorilerin büyük bir kısmı, belirli etnik sınırlar içindeki ekonomik çıkarların ortak hareketleri etkilediğini, bunların yükselişini ve düşüşünü hazırladığını ileri sürmektedir (Chai 2005: 3). Burada temel düşünce, birlikte hareket eden grupların sınırlarının, ırk, dil, din ve coğrafyadan ziyade, gelir düzeyi, mesleki durum vb. özelliklere göre belirlendiğidir. Bu teorilerin başlıca kusuru, etnik kimliği ekonomik temelli grupların bir “ek özelliği” olarak yansıtmasıdır ve bazen bireylerin çıkarlarını yok sayarak etnik grubu için kendini neden feda ettiğini açıklamakta zorlanır.

Feld Geç Antik Çağdan önce hiç kimsenin birey olarak özellikle “Isauria’lı” şeklinde adlandırılmadığını söylemektedir. Aynı şekilde söz konusu dönemde “Isauria’lılar” diye bir halktan söz etmenin yanlış olacağını, zira bu ismin bölgedeki halkların biri ya da bir kısmı için kullanıldığı belirtir. Yaşlı Plinius Isauria’lılardan bahsederken onları *gens Isaurica* olarak adlandırır (Plin. *HN* 5.18.94; Syme 1986: 160). *Gens* kelimesi bilindiği gibi içinde “aile” kadar, “ırk” ve “klan” gibi anlamları da barındırmaktadır. Antik yazarların gözünde Isauria’lılar hemen her zaman farklı kavimleri içine alabilen belli bir toplumu ifade etmektedir. Kaynaklar her ne kadar Isauria’lı sıfatını Kilikia’lılar, Kennatai, Solymi, Homonadeis gibi farklı halklara yakıştırırsa

²⁶⁵ Bunu destekleyen başka kanıtlarımız da bulunmaktadır. Anadolu’nun güneybatısında özellikle Pisidia’da görülen atlı tanrı betimlerinin devamını sayıca az olsa da Isauria’da izlemek mümkündür. Bölgede betimlenen atlı tanrılar Hades ile ilişkilendirilmiştir (Prof. Dr. İnci Delemen ile kişisel görüşme) ve bu da yılan hikâyesi ile birleştirildiğinde bir anlam taşımaktadır. Genellikle 2 yy.a ve 3. yy.ın ortalarına tarihlendiklerinden ötürü, bölge sakinlerinin 4. yüzyılın ortalarından sonraki isyanlardan önce kendilerine özgü bir etnik kimlik yarattıkları anlaşılmaktadır. Benzer bir manzara Homonadeis kavmi için de geçerlidir. Sedasa (Ak Kilise)’da bulunan bir yazıttan, kavmin bir *ethnos* olarak *demos*lara bölündüğü anlaşılmaktadır. Bu ve başka bir yazıttan ise bölgede Homonadeis’e özgü bir Zeus ve Hermes kültürünün bulunduğunu görüyoruz (Calder 1910).

²⁶⁶ Luvi kökenli isimler özellikle dağlık kesimlerdeki 2. ve 3. yüzyıl yazıtlarında sıkça görülmektedir. Bunların çoğu Luvi tanrıları Tarhunt, Sunt ve Runt’tan türetilmiştir. Bazı tek heceli isimlerin hem erkekler hem de kadınlar için kullanılmış olması da yine Luvice ile ilgilidir. 6. yüzyılda bölgede hâlen farklı bir diyalektin konuşulduğu anlaşılmaktadır (Elton 2000: 294).

da (Feld 2005: 39 vdd.), Feld'in de belirttiği üzere, Isauria'lılar muhtemelen erken dönemlerden itibaren kendilerini ayrı bir halk olarak görmüşlerdir.

Hechter ve Okamoto'nun ayırt edilebilir sosyal kimlik tanımını bazı açılardan Isauria'lılara uygulamak mümkün olabilir. Roma hâkimiyetinin ilk iki yüzyılı içinde, bölgede siyasi bir kimlikten bahsetmenin zor olduğunu belirten Desideri'ye göre, Dio Khrystomos'un Tarsos söylevlerinde, bölge şehirleri arasındaki anlaşmazlıklara değinmesi, Kilikia'lıların bölgesel aidiyet duygularının gelişmediğini göstermektedir (Desideri 2003: 135). Etnik bilincin de oluşmadığını ileri süren Desideri, *Kilikies* ifadesinin bir *ethnos* olarak kullanılmasına rağmen, “yerel tarih” diye nitelendirilebilecek eserlerin yokluğunu bunun bir yansıması olarak kabul etmektedir. Ancak böyle bir eksiklik tek başına ciddi bir kriter olmaktan uzaktır. Burada vurgulandığı gibi dil ve din birliği gibi özellikler çok daha belirgin göstergelerdir ve bunun için yazılı geleneğe her zaman ihtiyaç yoktur. Nitekim Desideri, Kilikia'lıların kendi dillerini hâlâ koruduğunu belirtmektedir. “Isauria dili” diye bir dil yoktur, ama bölgede muhtemelen yerel Lykaonia ya da Kilikia dilleri konuşulmaktaydı (Feld 2005: 38). Bölgedeki yazıtlar Roma Dönemi aile isimlerinden bazılarının Luvi kökenli olduğunu göstermektedir. Yunanca şehirler ve kıyı kesimlerinde konuşulduğundan, içeride yerel dillerin nispeten yaygın olduğu söylenebilir. Nitekim Galenos'a göre “Yunanca Syria ve Kilikia'nın içlerinden gelen ve bugüne kadar hiçbir Yunan'ın duymadığı 'harika' kelimelerden korunmalıdır” (Swain 1996: 59). Bölgedeki dilin ya da Yunancanın farklılığına başka kaynaklarca da değinilmektedir: 4. yüzyıl sonu-5. yüzyılın başında Isauria'lıları Hristiyanlığa döndürmek için Aziz Konon onlara kendi dillerinde hitap etmiştir. 6. yüzyılda bir Isauria'lıyı iyileştiren Genç Symeon Stylites onunla “kendi dilinde konuşmuştur. Ioannes Khrystomos'un zamanında yeni Hristiyan olmuş Torosluların dillerinden bahsedilmektedir (Feld 2005: 42-43).

Dinsel birlik konusuna gelince: Bu noktada haydutluk ya da isyanların aynı zamanda Hristiyanlığa karşı bir tepkiyi yansıtip yansıtmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Hristiyan kaynakları daha Paulus'un zamanından itibaren bölgede Hristiyanlaştırmanın başladığını aktarır. Lykaonia'nın düzlük kesimleri ve Kilikia kıyılarında Hristiyanlığın 3. yüzyılda güçlü bir yer edindiği yazılı ve epigrafik kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fakat Isauria hinterlandında kiliseler

ve Hristiyan mezar anıtları ancak 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır (Lenski 1999a: 420, 1999b: 320 vdd.). Isauria’lıların pagan dinlerine olan eğilimleri anlaşılan asla yok olmamıştır: Kaisareia’lı Basileos, 375’te Lykaonia’daki saldırılar sırasında Isauria’lı barbarların esirlerini pagan tanrıları üzerine yemin etmeye ve suretlerine sundukları yemeği yemeye zorladığını anlatır (Bas. *Ep.* 217). Thekla’nın Mucizeleri de 5. yüzyılda Klaudiopolis’in kırsalında paganların yaşadığını ve bunların Hristiyan kutsal alanlarını yağmalamaya olan isteklerini aktarmaktadır. (Thec. *Mir.* 14,27,28,32). Yine aynı yüzyıl içerisinde, kaynaklarda Isauria Nova ve çevresinde paganizmin varlığını sürdürdüğünden bahsedilmektedir (Feld 2005: 44). Syria’daki Sis şehrini yağmalayan Isauria’lıların pagan oldukları ima edilmektedir (Feld 2005: 50-51). 5. yüzyılın ortasında bölgenin yerel liderlerinden Isauria’lı Flavius Zeno’nun ve yüzyılın sonunda Indakos Kottunes’in pagan olduğu bilinmektedir (Lenski 1999a: 420, 1999b: 323). Priscianus da 492’deki Isauria ayaklanmasında rol oynayan önderlerden bazılarının pagan olduğunu söylemektedir (Feld 2005: 51). Zeno’ya karşı ayaklanan Illos’a destek verenler arasında, Aphrodisias’tan pagan filozofların da yer aldığını görürüz. Bunlar muhtemelen Illos’un tahta geçmesi hâlinde paganizme hoşgörü sağlanacağını ummuşlardı²⁶⁷. Aphrodisias’lı filozoflar tanrılara hayvan kurban etmişler ve iç organlarına bakarak Illos’un galip gelip gelmeyeceğini öğrenmek istemişlerdir (Bury 1923: 399; Liebeschuetz 2003: 263-265).

Diğer taraftan Azize Thekla gibi önde gelen bir Hristiyan figürünün bölgedeki varlığı ve popülaritesi ise, belki de Kybele’ye yakınlığı ile ilişkilidir (Feld 2005: 44). Dinsel farklılığın Isauria ve Romalılar arasındaki çatışmanın altındaki sebeplerden biri olduğuna dair görüş Feld’e göre coğrafi ve sosyolojik olmak üzere iki ölçüt çerçevesinde incelenebilir. İlkinde bölgedeki pagan kültürünün dağlık kesimlerde varlığını uzun süre koruyabileceği savı ön plana çıkmaktadır. Indakos Kottunes Zeno’nun saltanatı sırasında kalesinin bulunduğu Papirion’a bir tapınak inşa ettirebilmiştir (Feld 2005: 47). Pagan Isauria’lıların Hristiyan yerleşmelerine karşı düşmanca

²⁶⁷ Illos’un ayaklanmasında paganizmin etkisi azdı, zira Doğu Roma’da batıda olduğu gibi destek verebilecek güçlü bir pagan senatör çevresi bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Anadolu’daki pagan filozoflar arasında Illos’un isyanı ile birlikte paganizmin yeniden canlandırılmasına dair umutlar yeşerdiği söylenebilir. Illos pagan olduğuna dair kesin bilgi bulunmamakla beraber, Pamprepios pagandı ve filozoflar en azından Illos’un paganlara karşı baskıcı bir tavır takınmayacağını düşünmüş olabilirler. Ancak Illos’un Pamprepios ile işbirliği paganizme olan sempatisinde kaynaklanmıyordu; amacı mevcut gerginliği kullanarak etki alanını genişletmek ve etrafına Pamprepios gibi klasik eğitimi almış kişileri toplayarak kendisini etrafındaki “barbarların” etkisinden ve baskılarından kurtarmaktı. Bu açıdan Illos gerekli desteği sağlamak için pragmatist davranmıştır (Feld 2002: 270 vdd.).

tavrılarının nedeni Feld'e göre dinî farklılıklar değil, kilise ve manastırların sahip olduğu varlıklardır (Feld 2005: 47). Yine de Isauria'nın önde gelen iki Hristiyan lideri Azize Thekla ve Aziz Konon ile ilgili kaynaklarda paganlar ve Hristiyanlar arasında bazı sorunlar yaşandığı, pagan Isauria'luların dinlerine hâlen bağlı oldukları izlenebilmektedir. Feld, paganizmin haydutluğu benimsemiş alt sınıflarda yaygın olduğunu öne süren görüşleri reddetmekte, kaynaklarda 5. yüzyılda bölgedeki üst sınıflardan bazıları saraya girebilmiş önemli kişilerin hâlen pagan olarak gösterildiğini vurgulamaktadır (Feld 2005: 51). Aslında paganların devlet memuriyetlerinden men edilmesi Iustinianus ile başladığından, Zeno'nun saltanatı sırasında bu konuda tolerans gösterdiği söylenebilir. Hristiyanlığın Anadolu'nun güneyindeki güçlü varlığına rağmen, paganizmin belirgin şekilde varlığını sürdürdüğu anlaşılmaktadır. Nitekim Akdeniz'in dağ hakları ister Hristiyanlar ister Müslümanlığı seçmiş olsunlar, onların büyük dinlerle ilişkileri her zaman kısa süreli ya da gevşek seyretmiştir (Braudel 1993: 47 vdd.). Feld'in ileri sürdüğu gibi pagan-Hristiyan çatışması sorunun asıl nedeni değildir, fakat etnik kimliğin oluşmasında rol oynayan bir unsur olarak kimlik bilincinin kazanılmasında katkısı vardır.

Nitekim, bölgenin dağlık coğrafyası haydutlar kadar buradaki kiliseler ve Hristiyan toplulukların yapısını da etkilemiştir. Kaisareia'lı Basileios'un mektuplarında bunu görmek mümkündür. Basileios Ikonion başpiskoposu Amphilokios'a yazdığı mektupta, Isauria'daki piskoposluğun idari yükünü bölge içinde daha küçük piskoposluklara dağıtmayı uygun görmektedir (Bas. Ep. 190). Bu piskoposlukların mektupta "küçük kasaba" ya da "köy" olarak (*mikropoliteai, mikrokomai*) olarak nitelendirilmesi, bölgede bir çeşit idari organizasyona gidildiğini göstermektedir. Bu düzenlemenin sadece dinî olmadığı, fakat idari ve ekonomik özellikler taşıdığı şüphesizdir. İmparatorluk gibi Kilise'nin de Pontos ve Isauria gibi yerlerde otorite kurması zor olmuştur²⁶⁸. Nitekim Pontos'ta ortaya çıkan sapkın mezheplerin sayısı,

²⁶⁸ Braudel Roma'dan sonra hiçbir şeyin değişmediğini belirtir (Braudel 1993: 47 vdd.): "*Caesar'ın Roma'sının yerine St. Pierre'in Roma'sı geçtikten sonra da sorun aynı kalmıştır. Kilise ancak eyleminin inatla devam ettiği yerlerde bu çobanları, bu bağımsız köylüleri evcilleştirebilmiş ve Hristiyanlaştırmıştır. Fakat bunu yapabilmek için inanılmaz zaman harcaması gerekmiştir. 16. yüzyılda bu ödev Katoliklik kadar aynı engel e çarpan İslamiyet için de tamamlanmış olmanın uzağındadır. Afrika Berberileri Hz. Muhammed'in dinine ya hiç kazanılmamış ya da çok azı İslamiyeti kabul etmiştir... 16. yüzyılda her yerde yüksek dünyalar denizin egemen dinleriyle kötü bağlantılar içindedirler, her yerde yaşamın uzaklığı ve gecikmişliği söz konusudur. Bunun bir kanıtı, koşullar izin verdiğinde yeni dinlerin bu kitlesel dünyalarda kolaylıkla fetih yapmaları, ama bu fetihlerin sürekli olmamasıdır. 15. yüzyıl Balkan dünyasında koskoca dağ bölgeleri, Arnavutluk, Hersek ve Saraybosna civarlarında İslamiyet'e geçmişlerdir. Bu durum dağ halklarının Hristiyan kiliselerine gevşek şekilde bağlanmış olduklarının kanıtıdır. Aynı olay 1647'de*

bölgede kontrol sağlamanın zor olduğunu göstermektedir. Böyle yerlerde köy toplulukları ya da kasabaların nispeten Kilise'den bağımsız hareket ettikleri gözlemlenmektedir (Mitchell 1993: 72). Basileios başka bir mektubunda Pontos'taki Annisa adlı bir köyden bir çiftçinin evine saldırarak zarar verdiğini, bunun üzerine Kappadokia valisine başvurduğunu anlatır. Basileios validen yerel memura (*pagarkhos*) yetki vererek adamı tutuklattırmasını istemiştir (Bas. *Ep.* 3). Bu da göstermektedir ki, vali de otoritenin sağlanması için yerel güçlerin işbirliğine ve yetkilerine ihtiyaç duymaktadır. O hâlde, imparatorluk kadar Kilise'nin de bölgede tam anlamıyla otorite kuramadığını söyleyebiliriz.

Son zamanlarda yukarıda değinilen iki görüşü (çevresel ve primordiyal) birleştiren ve “yapısalcı” olarak nitelendirilen yeni teoriler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, modern zamanlarda Kızılderili nüfusunun şehir merkezlerine kaymasının ardından, buralarda siyasi açıdan etkin olmayacak kadar küçük ve zayıf kaldıklarına işaret etmektedir (Chai 2005: 5). Isauria'lılar için bu hiçbir zaman geçerli olmamıştır. Dağları mesken edinmiş bir halk olarak, zaten böyle bir göç yaşamamışlardır. Kızılderililerin aksine Constantinopolis'te saray çevrelerine girebilmişlerdir. Yine de marjinal bir grup olarak algılanmışlardır. Ovalık alanlar ulaşım rahatlığı, ekonomik fırsatlar vb. nedenlerden dolayı şehirleşmeye uygun, dağ yerleşmelerine göre nispeten refaha kavuşmuş yerlerdir. Dağlı Isauria'lıların ovadaki Germanikopolis'te yaşayan Isauria'lıların tavsiyesini dinleyip anlaşmaya razı olması Kızılderililer örneği ile karşılaştırılabilir. Şehirleşmenin yaşandığı bölgelerde aynı Kızılderililerin uğradığı gibi er ya da geç ortaya çıkan bir asimilasyon söz konusudur. Etnik kimlik ikinci plana itilir; iktidar ile ortak bir dilin kullanılması, şehir sakinlerinin varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Dağlık kesimlerde ise kapalı ve tutucu bir toplum yapısının daha kolay varlığını sürdürmesinden dolayı, burada insanlar Roma'nın gelişiyi ortaya çıkan ani kültürel, idari ve ekonomik değişimleri hazmetmekte sorun yaşayabilirler. Basitçe, coğrafya zorludur ve böyle bir yerde şehirleşmenin, ulaşımın, kamu hizmetlerinin vb. yürütülmesi güçtür. Lenski'nin 1. yüzyılın ikinci yarısı ve 2. yüzyıl boyunca belli düzeyde bir Romalılaştırmanın yaşandığına dair görüşlerine yukarıda değinmiştik. Bu dönemlerde Isauria'lıların suskunlaşması dağ nüfusu ile ilişkilerin

Girit Savaşı sırasında tekrarlanacaktır. O sıralarda Türklerle kader birliği yapan önemli miktarda Girit dağlısı din değiştirecektir.”

“normalleşmesi” ve şehirlerin bu normalleşme neticesinde dağ nüfusunu “asimile etmesi” ile ilgili olmalıdır.

Kapitalizm ve modern devletin yükselişiyle birlikte, siyasi yapılanmalar birleştirici bir dil ve kültüre ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu bağlamda sosyal hareketlilik ve iletişim olanaklarının artması da milliyetçiliği teşvik etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki araştırmalar etnik temele dayalı faaliyetlerin ekonomik ve siyasi alanda fazla getiri sağlamadığını göstermektedir. Bünyesinde farklı milletleri barındıran Roma İmparatorluğu’nda da etnik kimliğe dayalı hareketlerin ya da isyanların böyle bir avantaj getirmediği görülebilir. Bunun başlıca sebeplerinden biri elbette güçlü bir ordunun varlığıdır, ancak belki daha önemlisi, Roma’nın sağladığı istikrar ve refahın, imparatorluğu ayakta tutan “şehirlerin” büyük çoğunluğu tarafından desteklenmesi sebebiyle Isauria ya da Kudüs’te çıkan isyanların sadece o bölgelerle sınırlı kalması ve bir anlamda marjinalleşmesidir. Bu marjinalleşme nasıl ortaya çıkar? Sosyolojinin ana prensiplerinden birisi, bireyin “birincil gruba”, yani sosyal bir topluluğa bağlanma isteğidir. Hemen hemen bütün toplumlarda bu “birincil grup” ailedir. Fakat aile bir etnik grup değildir; aile çevresi kan bağı sebebiyle sayılarla ifade edilebilecek bir “somut sınır” meydana getirirken, belli bir gruba atfedilen gerekli ve yeterli özelliklerle belirlenen sınırlar “soyut sınırlardır” (Chai 2005: 11). Bireyin etnik grup gibi “soyut sınırlara” sahip gruplara girmesi yaşadığı toplumun şartları ile yakından ilgilidir. Endüstri öncesi toplumlarda bu tip hareketler hiç olmayabilir ve etkileşim aile ya da köyle sınırlı kalabilir. Öte yandan şehirleşme, endüstrileşme, ticaret ya da siyasi entegrasyon süreci yaşayan toplumlarda bireyler yetişkinliğe eriştikten sonra, iş aramak için gittikleri merkezlerde büyük ölçekli etkileşimlere girebilmektedir. En üst düzeyde şehirleşmiş ve sağlam şekilde örgütlenmiş büyük ölçekli gruplara sahip toplumlarda ise, bireyler böyle etkileşimleri çok daha erken yaşlarda tecrübe ederler. Genel olarak etkileşimin büyük ölçekte yaşandığı ve işbirliğinin geniş bir alanda yürütüldüğü yerlerde, bireyin yüksek ücretli iş, iyi bir ev, sosyal mevki elde etmek amacıyla başkalarıyla bir araya gelmesi beklenebilir. Kilikia’lılar ya da Isauria’lılar için bu entegrasyon kısmen ordu, kısmen de Germanikopolis örneğindeki gibi şehirlerde yaşamayı seçenler sayesinde olmuştur. Yazıtlar bize Kilikia’lıların en çok ordu içinde aktif olduklarına işaret etmektedir. Hem deniz hem de kara kuvvetlerinde görev alan Kilikia’lıların oranı, bölgelerinin dışında meslek edinmiş Kilikia’lılarınkinden fazladır. Russell Kilikia kökenli askerlerin yurtları ile güçlü bağlarını sürdürdüklerini ve ordudan

ayrıldıktan sonra doğdukları şehirlere geri döndüklerini söylemektedir (Russell 1991: 288-289). Batı eyaletlerinden orduya alınan askerlerin ise emekli oldukları eyaletlerde yaşamayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum yukarıda açıklanan entegrasyon sürecine uygundur ve batı eyaletleri gibi sosyal etkileşimin daha yoğun yaşandığı yerlerde doğaldır. Kilikia’lı askerlerin farklı tercihi, emekli askerliğin kendi toplumlarında bir sosyal prestij sağlayacağı düşüncesine bağlanmaktadır (Russell 1991: 289). Bu sav ise yine yukarıda belirttiğimiz “birinci grupla” girilen sosyal etkileşim ile sınırlı kalması düşüncesine uygundur. Her ne kadar Kilikia’lı askerleri imparatorluğun çeşitli yerlerini görme fırsatı elde etseler de yaşamak istedikleri yer yine kendi yurtları olmaktadır. Mevki kendi yurtlarında daha büyük bir anlam ifade eder ki, bu da entegrasyonun batı eyaletleri kadar üst düzeyde yaşanmadığının bir göstergesidir.

Isauria’lı göçebelerin çevrelerindeki şehirleşmiş merkezlerle olan ilişkilerinin düşük düzeyde ya da Hobsbawm ve Bintliff’in dediği gibi belli sınırlarda seyrettiği bellidir. Bu durumda Isauria’lıların “somut etnik sınırlar” içinde yaşadığı söylenebilir; diğer bir deyişle özellikle dağlık coğrafyanın bir anlamda dikte ettirdiği izole köy yaşantısının burada etnik kimliğin ifadesine etki ettiğini söyleyebiliriz. Antik kaynaklarda Isauria’nın yeri hakkında bir fikir birliğinin bulunmaması da (Hopwood 1994; Syme 1995b: 216 vdd.), Hopwood’un Isauria’lılara atfettiği yaylacı ya da konargöçer sıfatını destekler niteliktedir. Bölgeyi bir eyalet hâline getiren Diocletianus, Seleucia ad Calycadnum (Silifke)’u eyalet başkenti yapmıştır. Fakat 2. yüzyıl yazıtlarına bakıldığında, Cilikia Eyaleti valilerinin Kilikia ve Lykaonia yanında Isauria’nın da *proconsulları* olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. 2. ve 3. yüzyıllarda ise hem Tarsos hem de Anazarbos yine Kilikia, Lykaonia ve Isauria’nın *metropolisi* olduklarını ilan etmişlerdir (Hopwood 1994: 375). Tutarsızlığın temel sebebi, dağlık kesimlerin her zaman için yabancı ve farklı bir yer olarak algılanması ve bu yüzden söz konusu bölgelerde ciddi gözlemlerin yapılmamış olmasıdır. Buna ilaveten antik yazarların dağlık kesimleri genellikle haydut cenneti olarak algılamaları, Hopwood’a göre, böyle bölgelerdeki yaşam tarzını anlamada yetersiz kalmalarından ileri gelmektedir. (Hopwood 1994: 379). Daha önce bahsettiğimiz gibi Strabon bölgede Eski ve Yeni Isuria adlı iki önemli yerleşimden bahsetmekte ve bunları *kome* olarak adlandırmakta, diğer *komelerin* bu ikisine bağlı olduğunu söylemektedir. Bölgedeki araştırmalar burada çeşitli köy yerleşmelerinin varlığını saptamıştır. Tamaşalık’ta *odeon* ve Zeus Astrenos’a ait bir tapınağı bulunduğu bir yerleşme vardır. Yüksek kayalıklarda başka

yerleşimlere de (Dibektaş ve Tosuntaşı) rastlanmıştır (Hopwood 1994: 379-380). Isauria ve çevresinden başka yerel halkların varlığı bilinmektedir. Yukarıda adı geçen Kennatai dışında Lasseis gibi halklar bulunmaktaydı (Hopwood 1994: 380). Strabon'un söylediklerini doğrulayan yüzey araştırmaları, bölgede köy tipi yerleşmenin egemen olduğunu, klasik anlamda polislerin tercih edilmediğini göstermektedir. Bu, halkların büyük oranda konargöçer olduklarına ve bir kısmının da yıl boyunca Kalykadnos vadisinde tarımla uğraştığına işaret etmektedir. Roma'ya kadar burada şehir tanımına uyacak bir yerleşime rastlanmamaktadır. Roma'nın gelişinden sonra bir merkeze kavuşan Isauria'lılar böylece şehir hayatına dâhil olmaya başlamışlardır. Buradan bütün konargöçer halkların Roma'nın getirdiği düzeni benimsediği anlamını çıkaramayız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Roma'nın bölgede mutlak güç olarak ortaya çıkışı ani değişimleri beraberinde getirmiştir. Bazı konargöçerlerin bu yaşam tarzına uzak durduklarını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda yukarıda değindiğimiz "somut etnik sınırlar" kavramına uygun düşmektedir. Köy yaşamının imparatorluğun geç dönemlerine kadar devam etmesi konargöçer halkların etnik kimliklerini korumalarına yardım etmiş²⁶⁹, dolayısıyla belki de Roma ile olan çatışmalarında bu etnik kimlik belli bir rol oynamıştır. Şehir yaşantısında uzak kalan Isauria'lılar, bu yaşantının zorunlu kıldığı belli amaçlara yönelik (siyasi, ekonomik vb.) grupları oluşturamadıkları için, imparatorluğa tepkilerini silahlı direniş ile gösterme yolunu seçmiş olabilirler. Pompeius'un korsanları Soli ve Dyme gibi ova şehirlerine yerleştirmesi tam da bu etkiyi yaratmış ve silahlı mücadeleyi kesmiştir.

Çalışmamızın başında, etnik isyanların ortaya çıkışında rol oynayan faktörlerden biri olarak değindiğimiz hareketliliğin (*mobilisation*) burada eksik kaldığını görebiliriz. MAR veritabanının sunduğu bilgiler ışığında, etnik gruplar içindeki hareketliliğin ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. İletişim araçlarını (örneğin telefon) iyi kullanabilen grupların daha kararlı bir süreç içinde hareket ettiklerini ortaya koymuştur. Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin, çok kültürlü sınır bölgeleri yerine, daha ziyade iletişim ağlarının giderek genişlediği yerlerde ortaya

²⁶⁹ Afrika'daki yerleşim modelleri bizim açıklamamızı bir anlamda desteklemektedir. Burada dağlık alandaki yerleşmeler ile düzlüktekiler arasında belli farklar tespit etmek mümkündür. Dağ halkları birkaç aileden meydana gelen küçük düzensiz çiftlik evleri ya da küçük köylerde yaşamaktaydılar. Libya vadilerinde yapılan yüzey araştırmalarında MÖ 1. yüzyıldan 3-4. yüzyıla kadar tarihlenen tahkimli tepe yerleşimleri tespit edilmiştir ki, bunlar vadilerdeki tarım topluluklarından farklı bir karaktere sahiptir. Mattingly söz konusu tepe yerleşmelerinin "farklı bir dizi değer ve gerçeklikleri" temsil ettiğini düşünmektedir (Mattingly 1997: 131). Şüphesiz aileler akrabaydılar ve hem bu hem de "farklı değerler" tespiti yukarıda değindiğimiz primordiyal teoriye uygun düşmektedir.

çıkması bununla ilgilidir (Kaufmann-Conversi 2007: 19). Zeno imparator olduktan sonra Isauria'da baş gösteren olaylar yukarıda söylediklerimizi bir anlamda destekler niteliktedir. Isauria'lı bir komutanın tahta çıkabildiğini gören Isauria'lı kavim şefleri, kendilerinin de bu mevkiye uygun olduğunu düşünerek Zeno'nun karşısına dikilmiştir. Ancak bütün güçlerine rağmen, başarısız olmaları, Roueché'ye göre Isauria'luların Roma sınırları dışındaki –bu arada Anadolu'daki- güçlerle hısm ilişkileri bulunması ve sınırlara uzak kalmalarıdır (Roueché 2007⁴: 176). Örneğin önceleri Zeno'yu desteklemiş ve daha sonra ona karşı ayaklanmış Isauria'lı komutan Illos'un Persler ve Armenia'lular olan görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun sebebi kanımızca Isauria'luların yukarıdaki açıklamaya çalıştığımız etnik kimlikleri ve sosyal kapalılıkları ile ilgili olabilir.

Modern sosyolojinin etnik kimlik hakkındaki düşüncelerini, sosyal antropoloji çalışmalarıyla destekleyebiliriz. Bu açıdan Çingenerler üzerinde yapılan antropolojik araştırmaların Isauria'luları anlamak açısından aydınlatıcı olduğu kanaatindeyiz. Okely'den özetlediğimiz aşağıdaki pasajı, “Çingenerlerin” yerine “Isauria'luları” koyarak okumak kanımızca bir fikir verebilir (Okely 1979): Çingenerler etnik grup olarak izole bir toplum gibi algılanmamakta ve belli bir bölge ile ilişkilendirilememektedir. Çingenerler daha geniş bir toplum ve ekonominin içerisinde yaşamaktadırlar ve etnik sınırları bölgesel değil, kavramsaldir. Ailelerin göçebelik tarzları değişmiş olmasına rağmen (at yerine, karavanlar vb.) kendilerini göçebe olarak tanımlamaktadırlar. Bir yere yerleşmeye karar verdiklerinde ise toplumun diğer kesimleri tarafından fark edilmezler; fark edilmeleri “kendi isteklerine” bağlıdır. Yerleşik toplum Çingenerleri kontrol altında tutmaya, kendi kanunları ve koşulları çerçevesinde tanımlamaya çalışmıştır. Onları mekânsal olarak bir yere yerleştirme eğilimi vardır, ancak Çingenerler “mekân içinde hareket etmektedirler”. Buna bağlı olarak, yerleşik toplumun Çingenerler hakkındaki bilgisi, Çingenerlerin onlara “göstermeyi seçtikleri” ile sınırlıdır ki, böyle bir algılama çarpık bilgilenmeye sebebiyet verir. Çingenerler toplumun yargılarını ne kadar tatmin ederlerse, o derece özgürlük kazanmaktadırlar. Yerleşik toplumun değer yargılarına, başta “yerleşik olmaya” bağlı kalmadıkları için “vahşi, özgür ve büyüleyici” sıfatlarıyla değerlendirilirler. Bu yüzden Çingenerler "büyüleyici olmak zorundadır". Yerleşik toplum, kendisini göçebelere bir vatan bulmak zorunda hisseder. 16. Yüzyılda Mısır'dan göçtüklarine inanılan Çingenerlerin vatani, 18. yüzyılın sonunda Hindistan olarak kabul edilmiştir. Ancak Çingenerler kendilerini ne Mısırlı ne

de Hintli olarak tanımlamışlardır. Kendilerini yaptıkları işler, göçebelik ve soyları dışında doğal olarak inançları ile ayırmaktadırlar.

Son olarak, Anadolu genelinde bölgesel tarih çalışmalarının diğer imparatorluk eyaletlerini geriden takip ettiğini belirtmemiz gerekir. Bintliff'in modern sosyoekonomik modelleri temel alarak antik Yunanistan genelinde dağlık bölgelerin tarihi gelişimi hakkındaki genel değerlendirmesine (Bintliff 1996) benzer bir çalışma bildiğimiz kadarıyla henüz Anadolu için gerçekleştirilmemiştir. Yunanistan için varlığı sonuçlar ise bazı yönlerden Anadolu ile karşılaştırılabilecek niteliktedir: Yunanistan'ın tarihi boyunca farklı güçlerin egemenliği altına girmiş olması belli bölgelerde temel demografik ve ekonomik değişikliklere yol açmıştır. Bintliff elde ettiği sonuçları, Kapitalizm öncesi toplumlarda bölgesel ekonomilerin daha geniş sosyoekonomik ağlara entegre olmadığını ve kendi ivmelerini koruduğunu göstermektedir. Buna ilaveten merkez-çevre ilişkisinin etkilerinin, yani gelişmiş bölgeler ile doğal ya da yapay etmenler yüzünden yavaş gelişen bölgeler arasındaki etkileşimlerin de hesaba katılması gerekmektedir²⁷⁰. Bintliff'inkine benzer bir çalışma için geniş ve detaylı yüzey araştırmaları önem taşımaktadır. Bunlardan elde edilecek verilerin genel sosyoekonomik modellerle desteklenerek değerlendirilmesi imparatorluk ile Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasındaki sosyoekonomik bağların daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır. Böylece, özellikle dağlık ve izole bölgelerde meydana gelen isyanların arkasındaki sebepler daha iyi anlaşılabilir.

Ne yazık ki, elimizde Isauria'luların etnik kimliklerini daha iyi anlamamızı sağlayabilecek dil, kült, siyasi ve sosyal organizasyon ölçütlerinden yoksun olduğumuz için, kısıtlı sayıda edebî, arkeolojik ve epigrafik kanıtlarla yetinmek zorundayız. Saf bir Isauria halkından söz etmek zordur ve Isauria Eyaleti'nin kuruluşuyla muhtemelen Isauria halklarından olmayan topluluklar da bu eyaletin sınırları içine alınarak aynı sıfatla tanımlanmıştır (Feld 2005: 41). Elimizdeki sınırlı bilgilere rağmen, hem antik yazarlar hem de muhtemelen bölge halkları Isauria'lı

²⁷⁰ *Pax Romana* Yunanistan'daki bölgesel gelişime büyük katkı sağlayacak bir potansiyel sunmuştur. Ancak çok az bölge Roma öncesi nüfusuna ulaşabilmiştir. Birçoğu Erken Roma İmparatorluk Döneminde durgunluk ya da gerileme yaşamıştır. Klasik ve Hellenistik Dönem'de zirvede bulunan bölgeler, Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren gerilemeye başlamış ve bölgeye gelen İtalyanlar burada kendi izlerini bırakmıştır. Sosyal veya doğal nedenlerden dolayı yeteri kadar gelişemeyen sadece birkaç bölge Roma'nın sunduğu geniş pazarlara, kolonilere ve diğer fırsatlara açık durmuşlardır. İmparatorluğun farklı bölgeleri yeni şartlara farklı tepkiler vermiştir (Bintliff 1996: 118).

kimliğinin bilincindeydiler. Bu bilinç onları Roma'dan belli noktalarda uzaklaştırmakta, aynı şekilde Romalıların ya da “uygar dünyanın” onları yabancılaştırmasına yol açmaktadır.

Roma'nın yıkılmasından sonra Kilikia ve Isauria'daki sıkıntılar bitmemiştir. Aksine, bu toplumlara olan bakış açısının yüzyıllar geçmesine rağmen değişmediği görülür. Bu yüzden Osmanlı resmî ideolojisinin “Etraki-i idrak”, yani “zekâsı, anlayışı kıt Türkler” olarak gördüğü, Osmanlı tarihçisi Hoca Saadettin Efendi'nin eserinde “her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvanlara” benzettiği göçebe Tekeli Türkmenlerinin, 1511 yılında ayaklanmaları bize şaşırtıcı gelmemelidir. Ayaklanmanın sebebi, II. Bayazıt tarafından çeşitli yetkilerle donatılan vezirlerin rüşvet alması, halkın malına el uzatmaları ve onları tımarsız bırakmalarıdır. İktidarın bakış açısı gibi Tekeli Türkmenlerinin taktikleri de yüzyıllar boyu değişmemiştir. İsyancılar tıpkı Isauria'lılar gibi bölgenin önemli üretim merkezlerine saldırmışlar, mağaralarda saklanmışlardır²⁷¹. Günümüzde bile Dağlık Kilikia'yı oluşturan alanlar içinde yaşayan göçebe Yörükler bazı açılardan Roma Dönemi ile karşılaştırılabilecek özelliklerini korumuşlardır²⁷².

Roma'dan beri göçebelere karşı uygulanan siyaset değişmemiştir, ama diğer yandan göçbeler de bildikleri hayatı yaşamaktan vazgeçmemişlerdir. Roma'nın Dağlık Kilikia ve

²⁷¹ Ercenk 2004. 16. yüzyılda Osmanlılar Yörükleri hizaya getirmekten, hatta toprak vererek yerleştirmekten ve direnmekte ısrar edenleri madenlere göndermekten vazgeçmemiştir. Türklerin Anadolu'da yayılmasından önce sorun çıkarmadıkları görülen Türkmenler, 16. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı valilerinin ilgilendiği konulardan biri olmaya başlamışlardır. Osman İmparatorluğu'nun amacı vergi ve asker toplamaktır. Fakat Türkmen buna o kadar çok direnmişlerdir ki sonunda İran'a sürülmek zorunda kalmışlardır (Braudel 1993: 117).

²⁷² 14 yıldan beri Silifke-Değirmendere Orman İşletmesi Şefi olarak görev yapan Ali İhsan Bakırtaş'ın bizimle paylaştığı gözlemleri burada aktarmamız gerektiğine inanıyoruz (kişisel görüşme, 12.07.2009): Devletin yasal açıdan en zorlandığı alan Yörüklerin “sözlü hukuka” riayet etmeleri ve bu yüzden yasal sorunların ortaya çıkmasıdır. Yörük gruplarının kendi aralarındaki ve köylerle olan sınırları bu sözlü hukuk ile belirlendiğinden, devletin bu alanlardaki ortak kullanım alanlarını ve meraları sınırlandırma çabaları boşa çıkmıştır. Bu durum 353-354'te İkonion'da yaşananları daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Haydutlukla suçlanan arkadaşlarının şehir amfityatrosunda vahşi hayvanlara atılması karşısında Isauria'lıların cezanın adil olmadığına dair itirazları, daha önce belirttiğimiz üzere, Matthews'e göre Isauria'lıların Roma'nın uygulamalarından ve yasalarından pek haberdar olmadıklarını göstermektedir (Matthews 1989: 363). Yörüklerle ilgili diğer önemli özellik, günümüzde bile sulu tarıma geçmeyi reddetmeleridir. Devletin bu yöndeki girişimleri başarısız kalmıştır. Yörükler aynı zamanda dışarıya çok az göç vermektedir. Bu durum neden Antik Çağda haydutluğun Isauria ve Dağlık Kilikia gibi bölgelerle sınırlı kaldığını açıklayabilir. Öte yandan Yörük gruplarının aralarındaki birlikteliğin zayıf olması ve aşiretçiliğin bulunmaması gibi özellikleri karşısında Dağlık Kilikia ve Isauria'lıların birlikte daha kolay hareket edebildikleri görülmektedir. Bir başka dikkat çekici nokta, Türk makamlarının Yörükler hakkında bugüne kadar sosyoekonomik veri toplamamış olmasıdır. Göçenlerin sayısı, kaç kişinin ekonomisinin göçebelige bağlı olduğu, ne kadar davar beslendiği, yıllık gelirleri gibi bilgiler ya eksiktir ya da hiç toplanmamıştır. Türkiye bu kadar beklemişken, Roma bölgenin eyalet hâline getirilmesinden beş yıl sonra *census* uygulamıştır ve yukarıda bahsedildiği gibi direnişle karşılaşmıştır.

Isauria'daki dağ toplumlarına karşı olan tavrı iki uç arasında gidip gelmiştir: ya bölgeye emekli asker kolonileri kurmayı ya da silahlı çatışmayı seçmişlerdir. II. Philippos'un göçebelere²⁷³ ya da Pompeius'un korsanlara uyguladığı türden bilinçli bir iskân politikası izlemedikleri söylenebilir. Sonuçta Braudel'in dediği gibi (Braudel 1993: 117) “*işe hep yeniden başlamak gerekmiştir*”.

G. KÖLE AYAKLANMALARI

MÖ 3. yüzyıldan önce Roma toplumunda kölelik sınırlı bir yere sahipti. Kartaca Savaşları ve diğer deniz aşırı seferler sonucunda yüksek sayıda savaş tutsağının ülkeye gelmesiyle kölelik Romalıların hayatında daha büyük bir yer kaplamaya başlamıştır. Köleler iki farklı şekilde değerlendirilmekteydi: Barbar ülkelerden gelenler efendileri tarafından tarlalarında çalıştırılmak için kullanılırken, belli bir kültüre sahip Yunan köleler evlerde tutulmakta, sekreter, öğretmen ya da doktor olarak çalışmaktaydılar. Bu ikinci grup efendilerinin evlerinde nispeten daha iyi şartlarda yaşıyor ve özgürlüklerini satın alabilmek için gerekli parayı (*peculium*) biriktirme imkânına sahip olabiliyordu. Hatta bazıları azat olduktan sonra efendilerinin onlara kurduğu küçük işlerle hayatlarını sürdürebiliyordu. Madencilik ya da çiftçilik gibi ağır işlere koşulan diğerleri çok zor şartlarda yaşıyor ve kötü muameleye maruz kalıyorlardı. Kölelikle ilgili

²⁷³ Philippos'un krallığındaki göçebelere ve çobanları iskân etmek için ciddi girişimlerde bulunduğu, hatta bunu sert bir biçimde yaptığı anlaşılmaktadır (Zahrnt 1996). Trogus'u özetleyen Iustinus'tan ayrıntıları öğreniyoruz (Just. *Epit.* 8.5-6): “*Krallığına döndüğünde, çobanlar sürülerini kışın yazın bazen otlaklara sürdüklerinden, insanları o ya da bu şehre, ıssız gördüğü veya kalabalık olmasını istediği o yada bu şehre yerleştirdi... Bazılarını sınırlara, düşmanlarının karşısına yerleştirdi, diğerlerini daha da uçlara. Savaşta esir aldıklarını da nüfusunu arttırması için belirli şehirlere gönderdi*”. Trogus bu süreçte kralın acımasız davranışlarına ve halkın çaresizliğine vurgu yaparken, Arrianos'ta İskender'in askerlerine yaptığı konuşma babasının siyasetini özetler (Arr. *Anab.* 7.9.2-5): “*...Babam sizleri yersiz yurtsuz ve zavallı bir hâlde buldu. Post giyerdiniz; birçoğunuz dağlarda birkaç koyun güder ve bunlar yüzünde çaresizce Illyria'lılar ve komşu Thrakia'lılarla savaşırdınız. Babam size postlar yerine asker mantoları giydirdi, sizi dağlardan ovalara indirdi ve komşu barbarlarla savaşılabilecek ve mutluluğu çiftçilikte değil kişisel cesaretle görececek duruma getirdi. Sizi şehirlere oturttu, size güzel yasalar verdi, idare verdi*”. Ordu entegrasyonda yine önemli bir rol oynamıştır ve Makedonia'nın tarihine bakılınca Philippos'un başarı kazandığı söylenebilir.

bilgilerimiz köle sahiplerinin tutum ve düşüncelerini yansıtan kaynaklara dayandığından, Yunan-Roma dünyasında köleliğin ve dolayısıyla isyanların doğasını anlamak çok zordur²⁷⁴.

Grenouilleau köle ayaklanmalarının üç elverişli koşula bağlı olarak geliştiğini belirtmektedir (Grenouilleau: 251 vdd.): Birincisi kölelik kurumunun bir topluma veya bölgeye ya da köleliğin hızlı bir şekilde yayılmasıdır. Aristonikos, Sicilya ve Spartacus isyanlarının Roma'nın Akdeniz dünyasındaki hızlı genişleme süreci - buna bağlı olarak köle ticaretindeki artışın etkisiyle- ortaya çıkması tesadüf değildir. İkincisi devletlerin gerileme ve çöküşüyle birlikte kölelik kurumunun da zayıflamasıdır. Sonuncusu ise devlet içinde büyük karışıklık ve dalgalanmaların yaşandığı zamanlardır. Genişleme ile iç savaşların at başı gittiği Geç Cumhuriyet Dönemi yine iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Olumsuz yaşam şartları Roma İmparatorluğu boyunca devam etmesine rağmen, Spartacus'tan sonra köle ayaklanmasına rastlanmayışı dikkat çekicidir. Anadolu'da ise Roma hâkimiyeti boyunca bir köle ayaklanması yaşanmamıştır. Aristonikos isyanı esasında köle isyanı değildir; kölelerin de katıldığı bir harekettir. Bu açıdan Eunos ya da Spatacus'un isyanlarında ayrılmaktadır. Vogt'a göre, ilkinde isyancıların bir tiyatrodaki toplanarak, sanki bir Yunan polisinin meclisi gibi hareket etmeleri, ardından Eunos'un Antiokhos adını alması ve takipçilerine "Syria'lılar" adını vermesi, kölelerin belli bir siyasi bilince sahip olduklarını göstermektedir. Bununla da kalmayarak isyancılar sikke basmışlardır (Vogt 1972: 29-30). Vogt Eunos'un Seleukos'ları batıda yaşatmak amacıyla olduğunu söyler. Öte yandan Aristonikos isyanı bir köle ayaklanması olarak başlamadığı gibi, elimizde Heliopolis'ten başka amaçlanan sosyal düzenle ilgili çok fazla bilgimiz yoktur. MÖ 73'teki Spartacus isyanından sonra imparatorluk genelinde nerdeyse hiç köle direnişi görülmez. Aslına bakılırsa 19. yüzyıla kadar

²⁷⁴ Kölelerin faaliyetleri nerdeyse istisnasız şekilde haydutlukla bir tutulmuştur Grünwald köle isyanlarının başlıca altı nedenden dolayı haydutluk olarak nitelendirildiğini tespit etmiştir (Grünwald 1999: 83): 1) Şiddet içermeleri; 2) Hukuki açıdan Sulla'nın asayişle ilgili olarak çıkardığı *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* yasasına karşı işlenen suç olarak; 3) Zaten haydutlarla bir tutulan çobanların hareket serbestlikleri, güçlü fizikleri ve silahlı olmaları dolayısıyla köle ayaklanmalarına karşımaları yüzünden; 4) Katılımın artmasıyla yağmaya girişen köleleri nitelendirilmede; 5) Roma'nın uluslararası kanunlarla tanıdığı Parth'lar gibi düşmanları ile yapılan savaşlar dışındakileri haydutluk olarak tanımlamaları; 6) Silahlarının yetersizliği ve askerî eğitimden yoksun olmaları sebebiyle gerilla savaşıma yönelmiş köleler için.

Spartacus isyanının boyutlarında başka bir köle isyanı çıkmamıştır (Bradley 1999⁴: 110). Bunun çeşitli nedenleri vardır: Öncelikle köleler özgür değildir ve yaşam tarzları ile cezalandırılma korkusu bir isyan organize edilmesini büyük ölçüde engellemektedir. Ayrıca köle nüfusu çok çeşitli milletlerden meydana gelmekteydi ve bunların belli ilkeler doğrultusunda anlaşılabilir organize olmaları zordu. Bunun yerine köleler daha farklı, devrim niteliği taşımayan ve genellikle bireyler ya da küçük gruplarla sınırlı eylemlere başvurmuşlardır (“pasif direniş”; Grenouilleau 2008: 246): yalan söyleme, çalma, hasta numarası yapma, işi yavaşlatma gibi.. Bu tip eylemler kölelerin gözünde bir çeşit isyandı (Bradley 1999⁴: 111). Nitekim Bradley’in verdiği İmparatorluk Dönemi örnekleri bireysel olayları içermektedir (Bradley 1999⁴: 111-137). Kölelik düzenini doğrudan hedef alan ayaklanmalar (“aktif direniş”; Grenouilleau 2008: 246) ise hiç görülmez

Büyük köle isyanları daha ziyade Geç Cumhuriyet Dönem’inin öne çıkmıştır ve Anadolu da özellikle bu isyanlar çerçevesinde konumuz dâhilindedir. MÖ 135-132 ve 104-100 arasında Sicilya’da patlak veren köle ayaklanmalarında iki Kilikia’lının öne çıkması çok ilginç bir ayrıntıdır. Bunlardan “at çobanı” olan ve yolcuların yolunu keserek cinayet işleyen Kleon (Diod. Sic. 34/35.2.17, 43) önce tek başına hareket etmiş, daha sonra yanındaki 5000 adamıyla ilk isyanın lideri Eunus’a katılmıştır. Ondan yaklaşık 30 yıl sonra bu sefer Athenion adlı başka bir Kilikia’lıyla karşılaşırız (Diod. Sic. 36.5.1-4, 8.1-5, 10.1-3). Segesta’da bir çiftliğin kahyahğını yapan Athenion, astroloji yeteneği sayesinde etrafına birkaç gün içinde 1000 köle toplamıştı. Eflatun bir kaftan ve elinde gümüş asa ile “kral” ilan edilmesinin ardından (Flor. 3.19.10), Diodoros’a göre diğer isyan liderlerinin aksine, en iyi adamlarını asker olarak yanına almış, diğerleri ise askerlerine yatacak yer ve yiyecek temin etmeleri için görevlendirmişti. Üstelik Athenion tanrıların kendisine Sicilya’nın kralı olacağını önceden haber verdiğini iddia etmiş, sonunda yanına çekmeyi başardığı 10.000 kişiyle Lilybaeum’u kuşatmıştı. Bundan sonra, o sırada Roma’ya karşı ciddi bir köle isyanına liderlik eden Salvius (kendisine daha sonra Tryphon adını vermiştir)’un emrine girmeyi ve generali olarak görev yapmayı kabul etmiştir. Tryphon’un ölümünden sonra isyancıların başına geçen Athenion MÖ 102’de öldürülmüştür. Sicilya’daki bu iki büyük köle ayaklanmasında, Kilikia’lı kölelerin oynadığı önemli roller dikkat çekicidir. En az

bunun kadar önemli bir başka nokta her ikisinin de “çoban” oluşudur²⁷⁵. Hobsbawm’ın çobanların haydutlukdaki yerleri hakkındaki görüşleri göz önüne alınırsa bu durum şaşırtıcı değildir.

Aristonikos direnişinin kölelerle olan ilişkisine yukarıda etraflıca değinmiştik. Sicilyalı Diodoros’un isyanı Sicilya’daki köle ayaklanmalarıyla ilişkilendirmesi (Diod. Sic. 34/35.2.26) ve Strabon Aristonikos’un *Heliopolitai* adını verdiği köleleri kendi tarafına çektiğini belirtmesi (Strab. 14.1.38) isyanın temelde kölelere dayalı bir hareket olduğu yorumunu yapmamıza imkân verse de, ilgili bölümde bunun olayın sadece bir yüzünü yansıttığını belirtmiştik. Bununla beraber, Strabon’un yazdıklarında ince bir ayrım göze çarpmaktadır. Yazar Aristonikos’un iç kısımlardaki çaresiz ve desteksiz kalmış halkı yanına aldığını söyler. Köleler ise bu ifadeden hemen sonra gelir ve *heliopolitai* sıfatı sadece onları tanımlamaktadır. Aristonikos direnişi aynı zamanda Spartacus’un ayaklanması ile benzerlik göstermektedir; ikisi de sadece köleleri değil aynı zamanda baskı altındaki kırsal nüfusu da peşinden sürüklemiştir. Sicilya, Aristonikos ve Spartacus ayaklanmalarının Roma’nın ve kırsal nüfusun sıkıntılı zamanlarına denk gelmesi, bunların geniş bir kesim tarafından destek görmesine sebep olmuştur. Sicilya’daki köle ayaklanmalarının Aristonikos ile karşılaştırılabilecek bir başka ilginç yanı da, liderlerinin Hellenistik monarşileri hatırlatan bazı kararlarıdır. Eunos Antiokhos adını almış, *diadem*, krali bir kaftan, hizmetkârlar, lüks bir yaşam tarzı ve “Syria’lılar” adını verdiği taraftarları ile kurduğu düzene bir Hellenistik krallık görüntüsü kazandırmıştır. Salvius da yine bir Seleukos krali adı olan Tryphon’un kullanmış ve takipçilerini bir Hellenistik kral gibi yönetmiştir. İsyancıların Hellenistik monarşilerle açık bağları, doğal olarak Geç Cumhuriyet Döneminde Roma’daki çok sayıda doğulu kölenin varlığından dolayıdır. Bu yüzden kölelerin gözünde Hellenistik monarşilerin Roma’ya alternatif olması anlaşılabilir. Aynı şekilde Aristonikos’un bir Hellenistik krallığın varisi olarak ortaya çıkarak köleleri yanına çekebilmesi önemlidir. Köleler ile Hellenistik monarşilerin yakın ilişkisi, muhtemelen Roma’nın karşısında durabilecek tek siyasi yapının krallıklar olabileceği gerçeği ile alakalıdır. Yoksa kölelerin bu krallıklarda çok daha iyi koşullarda yaşadıklarını söylemek zordur.

²⁷⁵ Athenion’un çoban olduğunu Diodoros değil Florus söylemektedir (Flor. 2.7.9).

Aristonikos'un köleler ile ilişkisine değinen tarihçilerin gözden kaçırmış olabileceği başka bir husus, Anadolu'da Hellenistik Dönemde köle nüfusu ve dağılımıdır. Geç 4. yüzyılda yapılan savaşlarda, Hellenistik kralların kırsal kesimi bütünüyle köleleştirdiklerine veya büyük çiftlik sahiplerinin kırsal kesime çok sayıda köle yerleştirdiklerine dair kanıt bulunmamaktadır. Buna gerek görülmemiştir, çünkü nüfusun köy bazında dağılım gösterdiği Anadolu'da işgücü bulmak zor değildi; yerleşmeler tümüyle arazi sahiplerinin eline geçiyordu (Gregory 1997: 101). Anlaşılan, Hellenistik Dönemde, büyük şehirlerde kırsalda olduğunda daha fazla köle bulunmaktadır (Gregory 1997: 102). Bununla birlikte kırsal büyük köle gruplarına nadiren rastlanırken, şehirler hatta köylerde köle nüfusu geniş bir dağılım göstermektedir. O hâlde Aristonikos'un yanına toplayabildiği kölelerin büyük çoğunluğu muhtemelen şehirlerden gelen kölelerdi veya aslında kırsaldaki kiralık ya da küçük çiftçilerdi. Bu durum kölelerin isyandaki rolünü değiştirmemekle birlikte, belki de Güneş Ülkesi'nin kölelerden daha geniş bir kitleye (ancak muhtemelen Feld'in iddia ettiği gibi Makedonia'lı askerlere değil) hitap ettiğini gösterebilir.

Köle isyanlarındaki ortak siyasi imaların yanı sıra, dinin rolünü de vurgulamak gerekir. Yukarıda Aristonikos'un direnişi çerçevesinde Helios'un köleler üzerinde yaratabileceği etkiden zaten bahsetmiştik. Burada diğer kültürlerin rollerine kısaca değinmek gerekir. Biraz önmce adını zikrettiğimiz Eunos, Diodoros'un anlattığına göre, Enna'lı Antigenes'e ait Syria'lı bir köleydi. Sözde mucizeler²⁷⁶ ve geleceği görme yetisiyle öne çıkarak köleleri etrafında toplamış, Syria'lı tanrıçanın (Dea Syria/Atargatis) ona kral olacağı müjdesini verdiğini iddia ederek ayaklanmıştı (Diod. Sic. 34/35.2.7). Hem burada hem de Aristonikos isyanında doğu tanrılarının oynadığı rol kanımızca dikkat çekicidir. Her ne kadar Eunos'un kökeni dolayısıyla Atargatis ile ilişkili olması doğalsa da, tanrıçanın herkesi kapsayan koruyucu ve bereket getiren özelliği köleler için bir anlam ifade etmiş olmalıdır. Lukianos tanrıça hakkında kaleme aldığı *dea Syria* adlı eserinde, tanrıça ile köleler arasında bir ilişkiye değinmemektedir. Ancak Delos'tan bir yazıtta, Theogenes adlı bir köle sahibesinin elinden aldığı para yüzünden Hadad ve Atargatis'e yakarmakta, sahibenin cezalandırılmasını istemektedir. (Vogt 1957: 32). Delos'un köle pazarı olarak büyük

²⁷⁶ Florus'a göre Eunos'un gösterdiği mucizeler tamamen düzmedir: "(Tanrısal vahiy ile hareket ettiğini göstermek için) ağzına içi sülfür ve kor olan bir fındık kabuğu yerleştirdi. Hafifçe nefes alıp verdiğinde, konuşurken ağzından alev çıkıyor gibi görünüyordu" (Flor. 2.7.4).

ün kazandığı göz önüne alınırsa metin bizim için önem arz etmektedir. Ayrıca dea Syria ve onunla ilişkilendirilen Atargatis'in Anadolu'da Kybele gibi tanrıçalarla özdeşleştirildiği bilinmektedir (Hörig 1979: 237 vdd.) Her iki isyanda da Syria'nın belirgin rolüne rağmen, önemi Syria'lı kölelerin isyancılar arasında çoğunluğundan ileri gelmemektedir. Eunos'un taraftarlarını "Syria'lılar", Aristonikos'un da "Güneş Ülkesi insanları" olarak adlandırması, Dumont'a göre coğrafi bir değer taşımamakta, mistik bir anlam ifade etmektedir (Dumont 1987: 218); diğer bir deyişle ütopyaya yakın bir algılama söz konusudur²⁷⁷.

Iambulos'un Güneş Adaları'nda kölelerin bulunmaması, vaat ettiği eşitlik ve adalet doğal olarak bu ütopyayı köleler için cazip kılacaktır²⁷⁸. Helios ya da Ataragatis gibi tanrıların köleler arasında popüler oluşu, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinde yaşamış kölelerin Hristiyanlığa olan sıkı bağlılıkları ile karşılaştırılabilir. Fairey'in de belirttiği gibi, köleler için huzur ve güven yasalarda değil tanrıların kutsal alanlarındadır (Fairey 2006: 237). Bu yüzden kölelerin sahip olduğu farklı inanışları tek bir potada eritmek, onları bütün yapabilecek önemli bir adımdır. Bölümün başında değindiğimiz gibi baskı altında yaşayan, farklı ülkelerden gelmiş ve dünya görüşleri birbirinde ayrı insanları bir ideoloji etrafında toplamak zordur. Nitekim antik kaynaklarda birçok köle isyanı ya ihanet ya da kölelerin yağma istekleri yüzünden

²⁷⁷ Diğer taraftan Green'e göre, Eunos'un takipçilerine Syria'lılar ismini vermesi, bir Seleukos'lar kralının adını alması, yardımcılarının da yine Seleukos yöneticilerinin adını taşıması ve Seleukos kralları gibi bir muhafız alayına sahip oluşu, Eunos'un batıda bir Seleukos krallığı kurma amacına işaret etmektedir (Green 1961: 20).

²⁷⁸ Bu arada Iambulos'un ütopyasında kölelerin bulunmayışının gerçekten köle yanlısı bir tutumdan mı yoksa Güneş Adaları'nın sosyal yapısı itibarıyla zaten değersiz üyelerini elediğinden mi ileri geldiği Fairey tarafından sorgulanmıştır (Fairey 2006: 208 vdd.). Diodoros pasajının bir bölümünde Güneş Adaları sakinlerinin yeni doğmuş bebeklerin topluma uyum sağlayıp sağlamayacağını öğrenmek için başvurdukları fantastik bir yöntemden bahseder (Diod. Sic. 2.58.5): Bebekler kabilelerin yetiştirdiği devasa kuşlara bindirilir. Havada kalmaya dayananlar bakılmasına, dayanamayanların zayıf ruhlu oldukları için terk edilmesine karar verilir. Güç ve cesaretin sınıdığı bu testin yanı sıra hikâyeyi anlatan kişinin, sonunda Güneş Adaları'nda yaşamayı hak edecek gerekli kültürel ve doğal özellikleri geliştiremediği gerekçesiyle ayrılması, ütopyanın herkese açık olmayan yapısına işaret etmektedir. Fairey'e göre Güneş Adaları vatandaşlarının büyü, dine ve teknolojiye dayalı mutlu hayatları ahlaklarına ve sosyal yapılarına bağlıdır. Dolayısıyla büyü, teknoloji ve felsefi anlayışları köleliğin daha baştan elenmesine yol açmaktadır. "Doğuştan köle özelliklerine" sahip olanları, bebeklere yaptıkları testle toplum dışında bırakan vatandaşlar, böylece ülkelerinde "gerçek" kölelerin var olma ihtimallerini de kendiliğinden ortadan kaldırmaktadırlar. Özünde "kölelik karşıtı" bir duruşu olmayan Iambulos'un ütopyası, Fairey'e göre söz konusu özellikleri yüzünden gerçek hayattaki kölelik kurumuna tavır koymamaktadır. Kanımızca Fairey'in burada gözden kaçırdığı nokta, kendisinin yaptığı bu ayrıntılı gözlemlerin Aristonikos'un peşine takılan köleler tarafından da aynı derinlikte tartışılmasının pek mümkün olmamasıdır. Elbette Fairey burada tek başına değildir, diğer birçok araştırmacı da yukarıda değindiğimiz üzere ütopyanın ayrıntılı sosyal ve felsefi çözümlerine girişmişlerdir. Ancak bunu yaparken biraz önce bahsettiğimiz basit gerçeği gözden kaçırmaktadırlar. Kölelerin aldıkları eğitim ve sosyal çevreleri yüzünden ütopyanın taşıdığı derin anlamı kavrayamamaları mümkündür. Onlar için böyle bir ülkede kölelerin bulunmayışı yeterli bir ölçüttür.

başarısızlığa uğramıştır. Ancak bu durum Spartacus ya da Aristonikos –ki kendisi de alt sınıftan gelmektedir- gibi belli ideallere sahip olduğu düşünülen kişilerin ortaya çıkmasını engellememiştir. Yine kaynaklarda kölelerin dikkat çekici şekilde organize olabildiklerine dair anlatımlar göz önüne alınırsa, belli bir ideolojiye göre hareket etmeleri çok da şaşırtıcı gelmemektedir. Bradley kölelerin sınıf bilinci olmadığını ve isyanların toplumu radikal değişikliğe zorlayacak belli bir ideolojik program dahilinde yürütülmediğini ileri sürmektedir (Bradley 1999⁴: 130). Sicilya ve Spartacus isyanları küçük çaplı, kişisel çıkarlara dayalı olarak başlamış, daha sonra karizmatik liderlerin planlı hareketleri sonucunda gelişmişlerdir. Birleştirici bir felsefe olmadığından bir kez büyüdükten sonra kontrol edilmeleri zorlaşmıştır. Grenouilleau’u sadece Roma İmparatorluğunda (ya da Cumhuriyet’te) değil Ortaçağ ve sonrasında büyük köle ayaklanmalarının azlığı, kölelik sisteminin doğasında sınıf bilincinin gelişmesine izin verecek herhangi bir unsurun bulunmamasından ileri gelmektedir. Grenouilleau’a göre bir başka etken de köleliği savunan bir ideolojinin varlığıdır. Bu görüş Bradley’nin savunduğu köle isyanlarının ideolojik yönden zayıflığını tamamlamaktadır (Grenouilleau 2008: 250). İsyanların ideolojik temeli zayıf olsa bile bu durum, ortak dinsel motifler çerçevesinde davranılmadığını göstermez. Aristonikos’un Güneş Ülkesi hayal bile olsa, Güneş kültürünün köleler için anlamı vardır. Fairey’nin de vurguladığı üzere, liderlerin çıkarlıkları ya da ideolojik temelden yoksun olmaları onları takip eden kölelerin de tek başlarına hareket ettikleri anlamına gelmemektedir (Fairey 2006: 258). Yine Fairey’e göre, yeni fethedilmiş halklar Roma iktidarına alıştıkça, Roma yönetiminin gelenekleri, sembolleri, siyasi ve askerî yöntemleri isyancı kölelerin oluşturduğu organizasyonlara ağırlığını koyacaktır. Böylece Aristonikos ya da kölelere özgürlüklerini bağışlayan Mithradates’in Hellenistik kral modeli önemini kaybedecektir (Fairey 2006: 260).

Bir başka ilginç nokta, köle ayaklanmalarının sadece köleleri değil aynı zamanda yoksulları da kendine çekmesidir. Yoksullar yasal olarak kölelerden üstün olmalarına rağmen, Aristonikos, ilk sahte Nero vakası ya da Sicilya isyanları ve Spartacus gibi örneklerde nerdeyse istinasız şekilde köleler ile birlikte görülürler. Bu durum iki sınıfın yasal farklılıklarını bir yana bırakıp ortak sıkıntılar etrafında bir araya geldiklerini düşündürmektedir. MÖ 4. yüzyıl komedyalarında köleler ve özgür vatandaşların ortak sıkıntılarının özellikle yoksulluk olduğu izlenmektedir. Aynı durum Plautus’un eserlerinde de fark edilir (Fairey 2006: 247, dpn. 241). Bu

arada artık özgür olan azatlıların da bu yoksul kesime dahil olmaları ve geçmişleri dolayısıyla ayaklanmalara destek vermeleri mümkündür.

Yukarıdaki örneklerin dışında, liderlerinin köle ya da azatlı olduğu, ama farklı bir kimlikte karşımıza çıkan olaylar da vardır. Bunlarda, bir köle veya azatlı, tanınmış bir kişinin yerine geçmekte ya da onun soyundan geldiğini iddia etmektedir. Grunewald'ın tespiti ettiği -aralarında sahte Nero ve Aniketos'un bulunduğu- on üç vakadan dokuzunda köleler ve azatlılar başrolü oynamıştır²⁷⁹. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bunlardan bir kısmı siyasi güç elde etmek bir kısmı ise kişisel intikam için sahne çıkmıştır. Bunların varlığı muhtemelen efendiler, özellikle de siyasi kimliği olanlar ve kölesi arasındaki ilişki ile ilgilidir. Böyle önemli kişilere ait kölelerin kaderleri efendilerinkine bağlı olduğundan, Grunewald'a göre sahiplerinin intikamını almak üzere harekte geçmişlerdir (Grunewald 1999: 228).

Anadolu'da ve Roma İmparatorluğu'nun genelinde köle isyanlarının siyasi emelleri ve özellikle ütopyalar ile olan bağlantıları hakkında belki de hiçbir zaman tatmin edici bir sonuca varılamayacaktır. Kaynakların yetersizliğinin yanı sıra elbette kölelik kurumunun doğası ve bu kurumu barındıran devletlerin baskın ideolojisi önemli etkenlerdir.

H. ANADOLU'DA TEPKİNİN FARKLI YÜZLERİ

İktidarın planlı olarak uyguladığı politikalar ya da ekoloji ve sosyal yapının kaçınılmaz etkileşimden kaynaklanan çeşitli şartlar yerel halkın farklı şekillerde tepki vermesine yol açacaktır (Bartel 1980: 17). Bartel'in bu tespiti, Foucault'nun iktidarın her yerde olduğuna ve kendisini değişik kanallar yoluyla gösterdiğine dair gözlemiyle örtüşmektedir. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere, bu durum verilen tepkilerin çeşitlenmesine yol açacaktır. Bu

²⁷⁹ Aniketos ve ilk sahte Nero dışındakiler: MÖ 102'de Tiberus Gracchus'un oğlu olduğunu öne sürerek ortaya çıkan Equitius; MÖ 45'te Marius'un torunu olduğunu iddia eden Amatius; Augustus'un ölümünden sonra efendisi Agrippa Postumus'u sürgünden kurtarıp Ren lejyonlarının başına geçirmek isteyen, fakat o ölünce kimliğine bürünen Clemens; Herodes'in 4'te ölümünden sonra oğlu Aleksandros'un kimliğine bürünen Sidon'daki bir Romalı azatlının Yahudi kölesi Simon, 40'da öldürülen Mauretania kralı Ptolemaios'un yerine geçen azatlısı Aedemon; Nero tarafından siyasi nedenlerle sürgüne gönderilen senatör Scribonianus Camerinus olarak kendini tanıtan Geta (Grunewald 1999: 196-228)

bölümde doğrudan isyan ya da kargaşa olarak nitelendirilemeyecek, ama direniş kategorisine sokulabilecek bazı başlıkları ele almayı uygun gördük. Bunların bir kısmı yazılı kaynaklarda bir kısmı da arkeolojik verilerde kendini göstermektedir. Goodman isyanları -ya da kendi deyimiyle itaatsizliği- üç ana gruba ayırmıştır: İzolasyon, şiddet içermeyen sembolik ya da gerçek tepkiler ve toplu başkaldırı (Goodman 2003⁶: 159-164). Son iki grup çalışmamızda ele alınmıştır. Tarihçi ilk kategori için Dağlık Kilikia örneğini vermekte ve burada ne savunmaya degecek bir şeyin ne de şehir merkezlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Yetersiz tarımsal üretim yüzünden vergi gelirleri azdır ve zorlu coğrafya bölgenin kontrolünü zayıflatmaktadır. Böyle durumlarda yerli halkın Roma hâkimiyetini kavrayışı ve imparatorluğa olan ilgisi kısıtlıdır (Goodman 2003⁶: 161). Goodman yerli halkların Roma'ya karşı tutumlarını izlemenin böyle durumlarda zor olacağını belirtmektedir. Fakat ilgili bölümde değindiğimiz üzere Kilikia ve Isauria'da şartlar farklıdır. Burada izolasyon için ayrı bir başlık açmayı uygun görülmemiştir, zira çalışmamız içinde bunun örnekleri özellikle söz konusu iki bölge için etraflıca tartışılmıştır. Aşağıda göreceğimiz gibi arkeoloji bu gibi durumlarda önemli bir yol gösterici olabilir. Ayrıca bu bölüme Goodman'ın kategorilerine “sanatta direniş” ile “fırar ve terk” adı altında iki grup daha eklemeyi uygun buluyoruz.

1. Arkeolojik Veriler

Arkeologların maddi kültüre yansması muhtemel tepkileri tarihsel gelişim ve uzam içine oturtması gerekir. Bunun için incelenecek bölgenin Romalılaştırma ya da işgal öncesi ve sonrası maddi kalıntıları etnoarkeoloji, yerleşim arkeolojisi, *çevresel arkeoloji* gibi yöntemlerle değerlendirilmelidir. Fakat arkeolojik verilerin çok iyi okunması çok büyük önem taşımaktadır, çünkü 1) özellikle kırsal kesimdeki buluntular nüfusun duygu ve düşüncelerini ya da ekonomik kaygılarını her zaman yansıtmayabilir. Direniş ya da emperyalizm/Romalılaştırma olarak algılanan veriler aslında sadece yaşam biçiminin devamına işaret ediyor olabilir; 2) yüzey araştırmaları ya da kazıların sonuçları kronolojik ve coğrafi olarak izole bir değerlendirmeye tabi tutulmuşsa tarihî açıdan kullanışsız hâle gelebilirler. Örneğin Kilikia'dakine benzer bir nüfus azalması, aynı dönemde İtalya yarımadasında da görülürse bundan nasıl bir sonuç çıkarılabilir? Sorular bölgelere ve çıkan sonuçlara göre çoğaltılabilir, ama sonuçta önemli olan, tarihî

gerçekler ile maddi buluntular arasında imparatorluk genelini göz ardı etmeden mantıklı bir ilişki kurabilmektir.

Bu değerlendirilmelerin sonucunda akkültürasyonun derecesine ve sorunlu bölgelerde antik kaynakların söyledikleri dışında bazı verilere ulaşılabilir. Akkültürasyonun ya da otonom halkların sürekli kültürel ilişki sonucunda meydana gelen istikrarlı toplumsal değişimlerin dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Etnografik çalışmalar tek başına kültürel temasın ciddi değişimler yaratmaya yeterli olmadığını göstermiştir. Maddi ve düşünce bazında, ayrıca bireye ya da topluma göre değişimin ölçüsü büyük farklılıklar göstermektedir. Arkeologlar akkültürasyondan bahsettiklerinde, bu, topluluk içinde bir kesimin yeni normlar yaratması ve var olan gelenekleri değiştirmesi anlamına gelir. Bunlar kıyafet, ev mimarisi, yemek gelenekleri, dil ve din alanında arkeolojik olarak tespit edilebilmektedir (Bartel 1980: 18). Ancak Bartel'in de ifade ettiği gibi, arkeologlar akkültürasyon sonucunda ortaya çıkan çoğulculuğu ve ona karşı gelişen tepkiler için belli bir strateji izlememektedir; birçoğu için akkültürasyon süreci Roma yaşam tarzına çabuk ve tam uyum sağlama anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda Lenski ve Feld'in 1. ve 2. yüzyıllarda Isauria'luların Romalılaştırma sürecinden başarıyla geçtiklerine dair savları –ki arkeolojik ve epigrafik verilerden de yararlanırlar- ancak bir dereceye kadar geçerlidir. Akkültürasyon varsa bunun derecesini doğru saptamak önem taşımaktadır. Genellikle süreç yerel seçkinlerden başlayarak zaman içinde aşağılara yayılır (Bartel 1980: 18). O hâlde, Dağlık Kilikia ve Isauria'daki **epigrafik ve arkeolojik kanıtların toplumun hangi kesiminde akkültürasyon/entegrasyona işaret ettiği** doğru tespit edilmelidir. Bunların dışında kalan toplumsal kesimlerde/coğrafyalarda direniş ve tepki daha belirgin izlenecektir. Elbette her isyanın veya tepkinin arkeolojide karşılığının olması beklenemez. Köle isyanları ya da taht mücadeleleri gibi olaylarda maddi ipuçları bulmak neredeyse imkânsızdır. Ayrıca bazı durumlarda işgalci/emperyalist gücün egemen olduğu toplumun geleneklerini adapte ederek varlığını sürdürebileceğini unutmamak gerekir (Bartel 1980: 19).

Akhia, Kuzey Afrika ve Dağlık Kilikia'dan vereceğimiz örneklerin yukarıda söylediklerimiz çerçevesinde yol gösterici olduğuna inanıyoruz. Ne yazık ki, Dağlık Kilikia'nın sadece batısı için uygulanan yerleşim arkeolojisi henüz bütün Kilikia'yı kapsayacak şekilde

genişletilmediği gibi, farklı disiplinleri bir araya getiren bir çalışma ne bu bölge ne de başka bölgeler için gerektiği şekilde yapılmıştır. Yine de Batı Dağlık Kilikia araştırması bazı yönlerden önemlidir.

Alcock'un İmparatorluk Döneminde Yunanistan geneli ve Akhaia için yaptığı tespitlere bakılırsa (Alcock 1993, 1997), imparatorluğun merkezine yakın, “uygar” bir eyalet olmasına rağmen Akhaia’da işler farklı yürümüştür. Söz konusu zaman diliminde Akhaia şehirleşme, ekonomik verimlilik, demografik hareketlilik gibi temel kriterler göz önüne alındığında, imparatorluğun ilk yüzyılı içerisindeki genel refahtan payını almadığı görülmektedir. Kırsal kesimdeki nüfus gerilediği gibi, şehirlerin sayısında da azalma olmuştur. Bir bölgenin eyalet hâline getirilmesi ve geliştirilmesi imparatorluk ve yerel halk arasındaki çok çeşitli, bazen karmaşık ilişkiler ve faaliyetlerin bir sonucudur. Yunanistan’da bu gelişmenin alt düzeyde yaşanmasını sebebi tarımsal yetersizliğine bağlanmıştır. Ancak bu görüş artık terk edilmeye başlanmıştır. Mesela, Roma İmparatorluğu Kuzey Afrika’nın kıyıda kalmış ve daha elverişsiz bölgelerini geliştirmek için çaba harcamıştır. Üstelik Yunanistan’da Roma öncesi arazi kullanımı ve yerleşim şekilleri, Erken İmparatorluk Döneminden farklı bir yol izlemiştir. Alcock Roma’nın girişimleri ve beklentilerinin önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. İmparatorluk Akhaia’ya çok az müdahale etmiştir. Özellikle eyaletin batı kısımlarında yerleşimlerin düzenlenmesi konusunda bazı adımlar atılmıştır. Korinthos yeniden inşa edilmiş, Patras ve Nikopolis çevredeki nüfusun buralara getirilmesiyle kurulmuştur. Roma otoritesinin sağlamlaştırılmasının ardından, burası bir anlamda kendi hâline bırakılmıştır.

Akdeniz dünyası ve imparatorluk genelindeki durumunun Akhaia’nın eyalet olarak verimliliğini etkilediği düşünülmektedir. Burası çok zengin olmayan, önemli bir konuma bulunmayan ve baskı görmeyen bir eyalet olarak, imparatorluğun sadakat ve makul vergi geliri dışında pek bir şey beklemediği, o yüzden de çok şey talep etmediği bir coğrafyadır. Alcock’un üzerinde durduğu nokta, Yunan –ya da Akhaia’lı olmanın eyaletin imparatorlukla olan ilişkilerini ne derece etkilediği ve bununla bağlantılı olarak neden yerel yönetimdeki aristokratların “fırsatları değerlendirmedir”. Buna iki açıklama getirilebilir: Yerel bazda geleneklerin, ortak tarihin ve *polis* kavramına olan bağlılığın devam ettiği, şehirlerin

komşularıyla sınırlarını hâlen özenle koruduğu bir coğrafya söz konusudur. Buna bağlı ikinci unsur ise yerel aristokratların halkı geleneksel yerleşim modellerinin dışında çıkarmakta isteksiz davranmasıdır. Geç Klasik/Erken Hellenistik dönemde şehirlerin yanında köy yerleşmeleri de yoğunlaşmışken, Erken İmparatorluk Döneminde kırsal kesimin terk edildiği görülmektedir. Ekonomik verimliliği düşüren bu süreç karşısında büyük arazi sahipleri ve aristokratların gerekli adımları atmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, Alcock'un deyişiyle "arkaizm"ler ya da geleneklerin devam etmesi direniş olarak algılanabilir mi? Alcock'a göre bu Romalıların değil Yunanların kendileri ile ilgili bir sorundur ve tam anlamıyla Roma'ya karşı bir direniş olarak algılanamaz. Aristokratların eyaleti geliştirmek için Romalılardan yardım istemesi demek, aynı zamanda Akhaia'nın yardıma muhtaç, eski görkemli günlerinden uzak bir konumda bulunduğunu gösterecektir ki, bu da bölgenin gerileme içinde olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Yunanlara geçmişleri dolayısıyla saygı gösteren ve bu nedenle onları barbarlardan ayrı bir yere koyan Romalılarla ilişkilerin farklı bir düzeyde yeniden tanımlanması demektir. Diğer bir deyişle Akhaia'nın Akhaia olarak kalmasının nedeni coğrafi konumu ya da ekonomik yetersizliği değil, Yunanların geçmişi ile güçlü bağlarıdır. Alcock'un görüşleri tarihî ve kronolojik çerçeveden bağımsız ve sosyolojik analiz açısından zayıftır; yukarıda saydığımız tuzaklara düşmeye meyillidir, ama yine de bazı ilginç çıkarımlar mevcuttur.

Kuzey Afrika'da Roma hâkimiyetinin etkisi maddi kültür kalıntılarında izlenebilmektedir ve elde edilen bulgular Tacfarinas isyanını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Roma vatandaşlarının ve emekli askerlerin bölgeye yerleştirilmesinin ardından, yerel halklar ve geleneklerle hiçbir bağı bulunmayan bu topluluklar, kamulaştırılan arazilerin sahipleri olmuşlardır. Yeni yerleşmeciler ile birlikte arazi kullanımı ve sınırlarının düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Topraklar dağıtım, vergilendirme ve devretme işlemleri için ölçülmüştür. Yüzeysel araştırmaları, bölgedeki tepe yamaçlarında köylere ait hâlihazırda sürülmüş hafif topraklarda bu ölçme işleminin daha yoğun olduğunu göstermiştir. Buna karşılık taşkın ovalarının balçıklı topraklarında ölçümlerin daha düzensiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanlarda kavimlerin elinde bulundurduğu otlakların yerini dağınık çiftlikler almıştır (Fenress 2006: 23). Yüzeysel araştırmaları Kartaca, Tripolitana yerleşimleri ve bazı başka şehirlerin kırsalında Kartaca hâkimiyeti sırasında hiçbir dağınık yerleşimin bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. 1. yüzyılda kurulan yerleşmeler azdır ve bunlar da köy tarzında çekirdek yerleşmelerdir. Sonraki yüzyılda ise süratli bir gelişim gözlenmektedir.

Ölçüm yapılan arazilerde villalar ve küçük çiftlikler kurulmuştur. Bunların sahibi Romalılar ve yerel seçkinler hem *pax Romana*'nın yarattığı ortam hem de vergilendirmenin getirdiği üretim çeşitliliği sayesinde Akdeniz ticaretine entegre olmuşlardır. Kırsalda ise ortak mülkler zamanla yerini özel mülkiyete bırakmıştır. Buradalardaki köylerin yönetim birimi hâline geç gelmeleri, değişimin göstergesidir (Fentress 2006: 25). Bu arada yerel krallıkların imparatorluk arazilerine dönüşmesi sonucunda bunları işleyen çiftçilerin belli ürünleri (zeytin ya da üzüm) yetiştirmesi talep edilmiştir. Yüzey araştırmaları kavimler arasında bağların zayıfladığını, müstakil çiftliklerin hem Kartaca Döneminde yerleşme alanlarında hem de çöl sınırındaki alanlarda kurulduğuna işaret etmektedir (Fentress 2006: 27). Vergilendirme ve yeni pazar ekonomisi geleneksel yerel ekonomilerin kaybolmasına sebep olmuştur. Yoğun tarımın artmasıyla birlikte, özellikle vadi tabanlarındaki ortak kullanım alanları yol olmaya başlamıştır (Fentress 2006: 29). Bütün bunların 17-24 arasında süren Tacfarinas isyanının altında yatana sebepler olması mantıklıdır. İsyancıların toprak talebinde bulunmaları (*sedes/concessio agrorum*; Tact. Ann. 3.73) yeni arazi düzenlemelerinin yarattığı sıkıntıdan kaynaklanmış olabilir. Augustus zamanında komutan Cossius'un uzaklara yolculuk yapan Musolani ve Gaetuli kavimlerinin yaşadıkları yerleri sınırlandırması ve Roma sınırlarında uzak durmalarını söylemesi (Oros. 6.21.18) isyanın habercisidir.

Akhaia ve Afrika'da çevresel arkeoloji sayesinde Roma hâkimiyetinin bölgeye nasıl etki ettiğine dair ipuçları elde edilebilmektedir. Her ne kadar Alcock değişimleri doğrudan Roma karşıtlığı ile ilişkilendirmese de, bir reaksiyonun varlığı açıktır. Anadolu'da Alcock'un yürüttüğü düzeyde eyalet merkezli bir çalışma henüz yapılmamış olması büyük bir eksikliktir. Blanton'ın Dağlık Kilikia'nın batısı için yaptığı yerleşim dokusunu anlamaya yönelik çalışmaları bize bazı fikirler vermektedir. Blanton'un yürüttüğü türden araştırmalar ve yöntemlerin bütün Kilikia ve Isauria'ya uygulanması, bu bölgelerdeki sıkıntıları daha iyi anlamayı ve farklı yorumlar getirebilmeyi mümkün kılacaktır. Hellenistik Döneme kadar hiçbir devlet bölgeyi tam anlamıyla kontrolü altına almamıştır. Söz konusu dönemden itibaren Kilikia ormanlarının kullanılmasıyla birlikte, devletlerin sürekli kontrol etmek isteyeceği bir potansiyel ortaya çıkmıştır (Blanton 2000: 57). Batı Dağlık Kilikia'nın kıyı ve hinterland yerleşimlerine dair yüzey araştırmalarından elde edilen veriler bizim için önemlidir (Blanton 2000: 61 vdd.): Doğu Akdeniz'in diğer bölgeleri gibi burada da kırsal alan İtalya kırsalına göre daha fazla şehirleşmiştir. Buna bağlı

olarak imparatorluğun doğu yarısı için tipik olan şehir merkezi ve köy ağırlıklı bir yerleşim modeli söz konusudur. Ancak bölge Blanton'a göre bir açıdan, tarımsal üretimin azlığına karşılık yüksek nüfusun varlığından dolayı tekildir. Batı Dağlık Kilikia'da yüzey araştırması yapılan bölgenin tarımsal yetersizliği sadece yüksek nüfus değil, aynı zamanda halkın merkezleri ve **savunulabilir fakat tarım imkânı kısıtlı marjinal yerleri** seçmelerinden kaynaklanmaktadır. Tespit edilen kırsal yerleşimlerin büyük kısmında Blanton'ın **savunma amaçlı olduğunu düşündüğü teraslar** ve diğer başka özellikler bulunmaktadır. Bölgedeki şehirlerin hepsinde (Iotape, Selinus, Nephelion ve Kragos) kesin tarihlenemeyen savunma duvarları vardır. Blanton'a göre bütün bu özellikler **bölgedeki istikrarsız ortama işaret etmektedir ki, Yunan öncesi yerleşimlerin sayıca azlığı da böyle açıklanabilir. Şartlar Roma Döneminde de sürmüş ve bölgenin potansiyel tarım faaliyetlerini etkilemiştir.** Roma Döneminde Dağlık Kilikia'daki kıyı şehirleri kırsal kesimin ekonomisini geliştirmiş olmakla birlikte, bu kırsal ekonomi talebi karşılayacak kapasitede değildi. Nüfusun gerektiği şekilde çekirdekleşmesini engelleyen ve savunması kolay ama tarımsal açıdan fakir yerlere yerleşmelerine yol açan istikrarsızlık, kırsal nüfusun artmasını ve tarımsal yoğunlaşmayı kısıtlamıştır. Burada özetlemeye çalıştığımız Batı Dağlık Kilikia yüzey araştırması sonuçları kaynaklardan bildiklerimizi tamamlayıcı niteliktedir. İlgili bölümde Feld'in istila ve savaş gibi dış kaynaklı sorunlar yüzünden Isauria kırsalının ekonomik sıkıntılar yaşamış olması gerektiğine dair düşüncesi, Blanton'un yüksek nüfus ve yetersiz tarımsal kaynaklar ile ilgili gözlemleriyle birleştirildiğinde bir anlam ifade etmektedir.

Burada verilen üç örnek de doğru metotlar kullanıldığı zaman arkeolojinin isyanları anlamada ne kadar yardımcı olabildiğinin açık göstergesidir. Anadolu'da eyalet bazında yapılacak böyle araştırmaların önemli bir açığı kapatacağı şüphesizdir.

2. Firar ve Terk

Firar ve terk, tam anlamıyla isyan ya da direniş anlamına gelmemekle birlikte, nihayetinde iktidara karşı bir tepkinin sonucunda karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ordunun iâşe ve ibatesinin

getirdiği mali yükler ve komutanların keyfi davranışları yüzünden, bazı yerleşimlerde 3. yüzyıldan itibaren halkın imparatorlara “ata topraklarını terk etmekten” bahsettiklerini görmüştük. 3. yüzyıldan nüfusta azalmanın ve tarım üretiminde düşüşün yaşanıp yaşanmadığı, bunların krizde gerçekten rol oynayıp oynamadıkları tartışmaya açılmıştır. Her iki alan için elde yeterli veri bulunmamakla beraber, savaşların, isyanların ve ekonomik gerilemenin bazı bölgelerde firar ve terklerle yol açtığı kaynaklardan bilinmektedir, ancak bu hareketlerin çapı açık değildir. Geç İmparatorluk Döneminde, önce Pertinax çiftçilerin boş arazilere yerleşmeleri için vergi muafiyeti getirmiş, Aurelianus şehir meclislerinden arazilerin biriken vergilerini ödeyebilecek çiftçiler bulmalarını istemiştir. Bunlarda “terk edilmiş arazi” ifadesiyle ne kastedildiği çok açık olmamakla beraber, hiç işlenmemiş izole alanlar ve kullanılmaz hâldeki çiftliklerin ima edildiği düşünülmektedir (Southern 2001: 263-264). Ayrıca antik kaynaklardaki çok sayıda barbar kavmin imparatorluk topraklarına yerleştirildiklerine dair bilgiler²⁸⁰, toprakların pek boş kalmadığını düşündürmektedir. Arkeolojik açıdan bakıldığında ise Anadolu’da bu konuya odaklanmış çalışmaların kısıtlı oluşuna karşın, Gallia’daki araştırmalar bazı ipuçları vermektedir (Southern 2001: 264).

Bildiğimiz kadarıyla, de Ste. Croix’nın eserindeki ek dışında (de Ste. Croix 1981: 476-488) konu hakkında tamin edici bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. Asker ya da sivil firarilere dair kanıtlar daha 2. yüzyılın başından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Dacia’lıların lideri Decebalus, aldığı yenilgiden sonra firarileri Romalılara teslim etmeyi de içeren bir anlaşma yapmış ve gelecekte Roma İmparatorluğu’ndan ne firari ne de asker kabul edeceğine dair söz vermiştir (Cass. Dio 68.9.5-6). Bazen bu firarilerin sayısı ciddi rakamlara ulaşabilmektedir. Cassius Dio’dan öğrendiğimize göre 170 civarında Quadi Romalılara önce 13.000 firari ve esiri

²⁸⁰ İmparatorluğun çeşitli bölgelerine ve bu arada Anadolu’ya yerleştirilen barbarların zaman zaman sorun çıkardığı bilinmektedir. Bunlar konumuzun dışında kalmakla birlikte, imparatorluk sınırları içinde ve Anadolu’da meydana geldikleri için kısaca değinmekte fayda vardır. Batı eyaletlerine MÖ 38’den itibaren barbarların yerleştirildiği görülürken (Strab. 4.3.4), Anadolu’da bu uygulama ancak 3. yüzyılın başında izlenebilmektedir (Hdn. 6.4.6). 386’da Ostrogotların Tuna’yı geçme teşebbüsünün ardından, Theodosius Ostrogotlar ve Greuthungi’yi Phrygia’ya yerleştirmiştir. 399’da Ostrogotlar Tribigildus önderliğinde Arcadius’a karşı ayaklanmışlardır. Zosimos Tribigildus’un neden ayaklandığı konusunda detaya girmemekte, sadece Anadolu’da emri altında bulunan barbarları denetlemek üzere Constantinopolis’ten ayrıldığını bildirmektedir. Hemen ardından da Anadolu’da terör estirmeye başlamıştır. Yazar Tribigildus’a yardım edenler arasında kölelerin ve çiftçilerin bulunduğunu söylemektedir (Zos. 5.15.8). II. Theodosius zamanında, 409’da esir alınan Sciri’nin “bir arada tutulursa isyan çıkaracağından korkan” valiler bir kısmını köle olarak satmış bir kısmını da çeşitli eyaletlere yerleştirilmiştir. Sozomenos bazılarını Bithynia’da, Olympos Dağı yakınlarında çiftçilik yaparken görmüştür (Sozom. *Hist. eccl.* 9.5).

teslim edeceğini, geri kalanını da daha sonra vereceğini taahhüt etmiştir (Cass. Dio 71. 11). Beş yıl sonra Iazyges elindeki 100.000 esiri serbest bırakmıştır (Cass. Dio 71.16.2). Commodus'un 180'de tahta çıkmasından hemen sonra, Alani 15.000 kadar rehineyi Romalılara teslim etmiştir (Cass. Dio 72.3.2). Sayıların bu kadar yüksek olması, rehine olarak adlandırılanlardan büyük kısmının kendi rızalarıyla imparatorluğu terk ettiğini kabul edersek açıklanabilir. *Historia Augusta* tarafından "firariler savaşı" (*bellum desertorum*) olarak adlandırılan isyan hareketine (SHA. *Comm.* 16, *Pesc. Nig.* 3; Hdn. 1.10) katılanların arasında askerlerin yanı sıra halktan çok sayıda kişinin bulunduğu düşünülmektedir (de Ste. Croix 1981: 476; Grünwald 1999: 180). Roma 408-409'da Alaricus tarafından kuşatıldığında, 40.000 kadar köle Gotların saflarına kaçmıştır (Zos. 5.42.3). 366'da çıkarılan bir kararname, firar olaylarının devlet için ciddi bir sorun hâline geldiğini göstermektedir. Buna göre, barbarlar tarafından kaçırıldığını öne süren, ama "kendi isteğiyle" gittiği tespit edilenler hakkında soruşturma açılacaktır (*CTh.* 5.7.1).

Anadolu için bu kadar ciddi nüfus hareketlerine dair kanıtlarımız nadirdir. Bazen kaynaklarda barbarlara kaçmayan, fakat onlara yardım edenlere de rastlanmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Neokaisareia'lı Gregorios (Gregorios Thaumaturgos)'un 255 civarında yazdığı mektuplarda (Gr. *Thaum. Ep.* 7, 8), cemaatini Gotların vatandaşları öldürmelerine yardım ettikleri ve yağmaya en elverişli evleri onlara gösterdikleri için azarlamaktadır. 323'te Constantinus bir kanun çıkararak barbarların yağmalarına yardım eden veya ganimetlerden pay alanların diri diri yakılmasını emretmiştir (*CTh.* 7.1.1). Ancak sorunun devam ettiği anlaşılmaktadır: 376/377'de, Valens o sırada Hadrianopolis'teki ordu kışlalarını korumakla görevli Gotların Hellespontos'u geçmeleri emretmiş ve şehirdekiler onları göndermek için şiddete başvurmuşlardır. Bunun üzerine Gotlar ayaklanmış ve Thrakia kırsalında yağmaya girişmişlerdir. Yağma sırasında Gotlara teslim olanlar ya da yakalananlar, yiyecek ve erzakla dolu zengin villalarının yerlerini, "ağır vergilerden bunalmış" bazı altın madencileri ise vatandaşlara ait gizli yiyecek stoklarını ve ambarlarını barbarlara göstermişlerdir. Bazılarının Gotlara istihbarat sağladıkları görülmektedir (Amm. Marc. 31.6.5-7, 7.7). Yaklaşık iki yıl sonra, Constantinopolis'i kuşattıkları zaman, firarilerin Perinthos ve çevre şehirler hakkında verdikleri istihbarat o kadar ayrıntılıydı ki, şehirler bir yana, Gotlar evlerin içini bilecek kadar bilgiye sahip olmuşlardı (Amm. Marc. 31.16.1). 397'de yine bir kararnameyle "barbarlar" ile işbirliği yapanların ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir (*CTh.* 9.14.3). Fakat 399'da, Anadolu'yu

talan eden Ostrogotların lideri Tribigildus Pisidia’da iken, Selge’den bir kişi topladığı köleler ve köylüleri zorlu dağ yollarına gözcü olarak yerleştirmiş ve barbarların güvenli bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır (Zos. 5.13.3-4). Paphlagonia’lı hatip Themistios 368’de Valens’e verdiği söylevde, “üç nesilden beri memuriyetlerde bulunan asiller yüzünden halkın artık barbarların yolunu gözlediğini” söylemiştir (Themist. Or. 8.115c). Hatip bunun öncesinde vergi yükünden bahsetmekte ve Valens’in 364’te tahta çıkışından önceki 40 yıl içinde vergilerin iki kat arttığını ifade etmektedir. Orosius Germania’lıların 5. yüzyılın başında Gallia ve İspanya’yı istilasına değinirken, bazı Romalıların vergilere katlanmaktansa, yoksulluk içinde ama en azından özgürce barbarların arasında yaşamayı tercih ettiklerini söylemektedir (Oros. 7.41.7). Salvianus da fakirlerin ve zenginlerin Roma’nın zulmünden kaçarak barbarlara sığındığını söylemektedir (Salv. De Praes. Jud. 5.5). Barbarlara karşı sivil direnişin hemen hemen hiç yaşanmadığına dikkat çekilmiştir (de Ste. Croix 1981: 486). Toplumun fakir kesimi genellikle barbarlara fazla karşı koymazken, üst sınıflar barbarlarla ile işbirliğine girmekten kaçınmışlardır. Bu olayların ortak özelliği, firar edenlerin ekonomik sıkıntılar yüzünden bu yolu seçmiş olmalarıdır. Anadolu özellikle batı eyaletleri ile karşılaştırıldığında barbar akınlarna daha az maruz kaldığı için kanıtlar sınırlıdır.

3. Sanatta Direniş

Sanatçıların özünde muhalif kişiler olduğu değerlendirmesi boşuna değildir. Günümüzde sanatçılar siyasi olayların içinde, kimi zaman iktidara karşı tavır koymakta, kimi zaman da liderliği üstlenebilmektedir. Fakat Roma İmparatorluğu’nda ne bir Picasso ne de bir *Guernica* olmuştur. Bununla birlikte, antik çağda da sanat, bugün olduğu gibi estetikten öte bir anlam taşımakta, kimlik, iktidar vb. unsurlar sanat yoluyla ifade edilmekteydi. Johns Kelt sanatını bu açıdan değerlendirdiği makalesinde, yerel ya da eyalet sanatının ne bütünüyle tepkisel ne de emperyalist/taklitçi özellikler içerdiğini söylemekte, iki taraf arasında bir “anlaşma”, “uzlaşma”dan bahsetmektedir (Johns 2003). Johns bir sanat eserinin ortaya çıkışında altı unsurun rol oynadığını belirtir: 1) sanatçının kendi amacı ya da kişisel düşünceleri ki, bu, işverenin isteklerine göre değişebilir; 2) sanatçının teknik becerisi; 3) eldeki hammaddenin özellikleri ve

amaç için uygunluğu; 4) eserin yapılış zamanı; 5) yapım yeri; 6) eserin işlevi (Johns 2003: 15). Bu maddelerin ışığında, herhangi bir yerel eserdeki özgün öğeler bilinçli bir direniş olarak görülebilir mi, yoksa sadece yerel kimliğin dolaysız şekilde ifadesinden, geleneklerin devamından başka bir şey değil midir?

Newby makalesinde incelediği (Newby 2003) iki Anadolu şehrindeki (Hierapolis ve Nysa) eserlerin konularında, 2. ve 3. yüzyıllarda belirgin bir “geçmişe dönüş” yaşandığını, Hellen kimliğinin ön plana çıktığını belirtmekte, bunu doğal olarak İkinci Sofistik’e bağlamaktadır. Hierapolis Tiyatrosu’ndaki kabartmalarda Dionysos, Artemis ve Apollon ile ilgili efsaneler; ayrıca Ephesos Artemis’i ile ilgili bir kült töreni betimlenmiştir. Fakat bu kabartmaların arasında Septimius Severus’un Zeus gibi tahtında otururken ve yanında imparatorluk ailesinin üyeleriyle birlikte gösteren bir betim vardır; üstelik tiyatro Apollon ile beraber onlara adanmıştır. Newby arkaizmin isyan ile ilişkilendirilebileceğini söylemektedir (Newby 2003. 199). Fakat hem arkaizmin hem de imparatorluk ailesinin bir arada bulunmasını ne derece tepki olarak görebiliriz? İkinci Sofistik’in “şanlı geçmişe dönüş” ve “Hellen kimliğini öne çıkarma” gibi hedefleri olmasına karşın, sanattaki mesajlar –en azından Hierapolis örneğinde- daha yumuşaktır. İmparatorluğun otoritesi kabul edilmiştir, ama aynı zamanda geçmişle olan bağlar unutulmamıştır. Webster batı eyaletlerinde yerel tanrı tasvirlerinin Yunan-Roma sanat geleneğindeki doğallık ve gerçekçilikten pek bir şey almadığı görüşünün her zaman doğru olmadığını, Roma öncesi yerel sanatsal geleneklerin, doğal antropomorfik figürlerin tasvirini sınırladığını öne sürmektedir (Webster 2003: 37). Hierapolis kabartmaları elbette bu şekilde açıklanamaz. Orada ve benzerlerinde Webster’in bahsettiği türden örneklerle rastlamak nerdeyse imkânsızdır, zira Roma İmparatorluğu’ndaki heykeltraşi geleneği Yunanistan ve Anadolu’ya çok şey borçludur. O hâlde, Anadolu şehirlerinde görülen heykeltraşi örneklerinde İngiltere’deki gibi daha keskin farklar göremeyiz ve sanatta “direniş” kriterimiz farklı olmalıdır. Hierapolis’te teknik beceri ya da tasvirler değil, içerik ve konu önemlidir: Roma tiyatrosunda Roma imparatoru ve ailesi bir yerel mitolojik/dinî kontekstin içinde yer almaktadır. Yerel aristokrasi ve imparatorluk sembollerinin/ideolojisinin hâkim olduğu şehir dokusunda, sanatsal tepkiyi izlemek zordur. Aphrodisias’taki Sebasteion tam anlamıyla böyle bir örnektir (Smith 1987) ve aynı zamanda Yunanların imparatora ve imparatorluğa bakış açısını da yansıtır. Burada da Hierapolis kabartmalarında olduğu gibi, hatta onlardan daha etkileyici ve yoğun biçimde, imparatorluk

propagandası görülür. Şehirdeki Aphrodite kültürünün ve Iulius-Claudius'larm kökenleriyle ilişkisi sebebiyle, şehir çeşitli ayrıcalıklar kazanmıştır. Portikodaki panellerden bazıları oldukça ilginçtir: Bir kısmı imparatorluk sınırları içindeki halkların personifikasyonlarını içerir. Panellerden bir tanesi Claudius ve Britannia'yı betimlemektedir. Claudius ayaklarının dibine uzanmış Britannia'nın saçını kavramıştır. Claudius'un Britannia'daki faaliyetleri hakkında ortalama bir Aphrodisias vatandaşının ne kadar bilgisi olduğu tartışılabilir. Bir başkasında ise Nero ve Armenia tasvir edilmiştir. Bu iki panel sadece imparatorların başarılarını göstermekle kalmaz, aynı zamanda ülke personifikasyonları sayesinde imparatorluğun büyüklüğü ve gücü hakkında izleyenlere bir fikir verir. Burada bir direnişten elbette söz edemeyiz, ancak bu tip eserlerde görülen ikonografi, en azından yerel aristokrasinin imparatorlukla olan bağlarını göstermesi açısından önemlidir ve aristokrasinin neden isyanlarda rol oynamadığının kanıtıdır. Sıradan Aphrodisias'lı belki Britannia'nın nerde olduğunu bile bilmiyordu, ama Armenia'nın tipik ikonografisini tanımakta güçlük çekmeyeceği kesindir. Dolayısıyla yapı, imparatorluğu bütün haşmetiyle sadece dostlara değil düşmanlara da sergilemekteydi. Güney kabartmalarıyla imparatorluğun düşmanlarına “şiddet kullanarak” boyun eğdirdiği mesajı verilirken; diğer taraftan kuzey panelleri içinde tek başına ayakta betimlenmiş ülke personifikasyonları imparatorluğun birleştirici-bütünleştirici gücünü ima etmektedir. Augustus'un her iki yanında deniz ve kara personifikasyonları ile olan tasviri ise imparatorun kara ve denizde bütün *oikoumeneye* hükmettiğinin bir göstergesidir (Carey 2006: 68). Bu açıdan Ephesos'taki Parth anıtının işlevi de farklı değildir (Landskron 2006).

Yukarıdaki üç eser halka açık bir alanda sergilenmek üzere dikilmiştir ve büyük ölçüde aristokrasinin imparatorluğa olan bakışını sergilemektedir. Bunun ötesine geçilebilir mi? Diğer bir deyişle, yerel sanatlarda ve maddi kültürde, sıradan bir eyalet sakininin Roma karşıtı tutumu izlenebilir mi? Bildiğimiz kadarıyla, Anadolu eyaletleri için böyle bir çalışma yapılmamıştır, ancak Antiokheia evlerindeki mozaiklerin ikonografileri ve planlarında buna yakın bir durumun söz konusu olduğu ileri sürülmüştür: Mimari ve süsleme açısından Antiokheia evlerinin bir bütünü yansıtmaları amaçlanmıştır. Bazı özellikleriyle evler Pompeii'de görülen tipik Roma evlerini andırırlar. Avlunun düzenlenişinde Antiokheia ve Pompeii'de görülen farkların nedeni öncelikle estetik ve algılamaya yöneliktir (Hales 2003: 173-179). Mozaik ikonografisinde farklar daha belirgindir. Antiokheia evlerinde Dionysos sahnelerinin hemen hepsi *triclinium*larda

görülürken, Pompeii’de tanrı *triclinium*lar dışından her yerde bulunmaktadır. Buna etnik bir açıklama getirilmiştir: Yunanların aksine İtalyan olan Pompeii’lilerin *symposion* gelenekleri yoktur (Hales 2003: 179-180). Hales’e göre daha farklı anlamlar da yüklemek mümkündür: Dionysos Büyük İskender’in kendisini özdeşleştirdiği bir tanrıdır ve daha sonra Hellenistik krallıklarda da popüleritesini devam ettirmiştir. O hâlde Antiokheia’lılar için tanrı fanteziden öte bir anlam taşıyordu; belki de Yunan geçmişlerini, Seleukos’ların görkemli günlerini anımsatan bir alegoriydi. Menandros Evi’nde Apollon’un peşinde olduğu Daphne’nin değişimi, şehrin yakınındaki Daphne’de meydana gelmiştir; Atrium Evi’ndeki Paris’in Seçimi Libanios’a göre Antiokheia’da olmuştur (Lib. *Or.* 11.241). Hales bu konuların seçimini Antiokheia’lıların yerel kimliklerini sürdürme ve Seleukos’larla olan bağlarını vurgulama isteği olarak algılamaktadır (Hales 2003: 180). Ona göre Kilikia Evi’ndeki ikonografi bu çabayı yerel coğrafya bağlamında sergilemektedir: Evdeki ana panelde Kilikia Tykhe’si betimlenmiştir. Panelin dört köşesinde bölgedeki ırmak tanrılarının resmi vardır (Tigris, Pyramos, Euphrates, Kydnos). Akarsuların sınırladığı alan eskiden Seleukos’ların hâkimiyetinde bulunan alanlardı. Menandros ve Portikolar evlerinde ırmak tanrıları farklı bir kontekste kullanılmışlardır. İlkinde ırmak tanrısı Ladon ile Psalis adlı bir *nymphe* birlikte görülür. Ladon hem Arkadia’daki hem de Daphne yakınındaki bir ırmağın adıdır. Psalis ise bu nehrin *nymphasıdır*. Ladon’un buradaki varlığı yerel bir ilgiden kaynaklanmaktadır, çünkü bazı kaynaklara göre Ladon *nympha* Daphne’nin babasıdır (Paus. 10.7.4). Portikolar Evi’nde ırmak tanrıları ve *nymphalar*, Pyramos ile Thisbe ve Alpheios ile Arethusa bir aradadır. Ovidius Pyramos ile Thisbe’nin aşkları uğruna öldüklerini, Arethusa’nın ise Alpheios’tan kaçarken bir ırmağa dönüştüğünü yazar (Ov. *Met.* 4.55 vdd.). Pyramos ve Thisbe efsanesinde Pyramos Ceyhan nehri ile ilişkilendirilerek burada yerel bir kontekst içine yerleştirilmiştir. Böylece Antiokheia Yunan anakarasının mitolojik geçmişine, kültürüne ve coğrafyasına bağlanmış olmaktadır (Hales 2003: 182). Bu betimlerin hiçbiri aleni şekilde “Roma karşıtı” değildir. Sonuçta Ovidius ya da Pausanias’tan bilinen ve Romalıların da aşına olduğu öykülerdir. Antiokheia’daki 5. yüzyıla ait Yakto kompleksinde bulunan mozaik Hales’e göre yine benzer bir anlayışadır; sadece mitolojik değil günlük hayata dair bir betimdir. Ortada kısımda bir av sahnesi bulunur; av sahnesini çevreleyen kenar bordürlerinde şehir ve taşra hayatından görüntüler yer alır. Antiokheia’lılar günlük işleriyle ilgilenmektedir: Oyun masalarının etrafında toplanmışlardır, katırlarla bir yere gitmektedirler vs. Hales frizde betimlenen mimari öğelerin ve yapıların çok az Roma karakteri taşıdığını vurgulamaktadır; tasvir

edilen yerleşim dokusu yerel özellikler barındırır ve Roma varlığını gösterebilecek yapıların sergilenmesiyle ilgilenilmediğini açıkça ifade eder (*“the apparent lack of interest in the visibility of Romanness in the immediate environs of the one of the most important cities of the Roman Eastern Empire is marked”*; Hales 2003: 187). Hales’in Antiokheia örneğini şöyle açıklar:

“Romalılar ile Yunanlar aralarındaki farkları ortaya koymak için bir istek duyuyorlar ve kendilerini ayrı kimliklerle tanımlıyorlardı. Eğer Antiokheia Roma’dan farkını vurgulamak isterse, kendisini imparatorluk merkezinin dışında/uzığında göstererek yapabiliirdi. Aynı şekilde, Roma kendisini dünyanın merkezi olarak görmek istiyorsa, Antiokheia’nın içine bulunduğu “merkezin uzağı” konseptine bağlı kalarak, Yunan-Romalı ayrımının devamlılığını sağlaması gerekiyordu... Antiokheia’lılar hem yerel düzeyde hem de imparatorluk genelinde rekabet edebilecekleri bir kimlik yaratmak için çabalarken, Yunan, Roma ve yerel etkileşimler birbirleriyle sürekli müzakere hâlinde olmuştur”

(Hales 2003: 182, 188)

Hales ikonografinin ne açık şekilde Roma’ya karşı tepkiyi gösterdiğini ne de tam anlamıyla Roma değerlerini kapsadığını belirtmekte, bunun yerine merkez ile dış bölge arasında sürekli bir fikir alışverişinin ve çeşitliliğin gözlemlendiğini söylemektedir. (Hales 2003: 190). Dolayısıyla, Antiokheia’nın özel mekânlarda sergilenen “Yunanlığı” Roma karşıtı bir tavır olmak zorunda değildir, ancak Hales’e bakılırsa, örneğin şehirdeki Theodosius heykellerinin

tahribi ile bir ilişki kurulmak istense²⁸¹, kolayca bir direniş sembolü olarak algılanabilir (Hales 2003: 189).

Kanımızca Hales, ikonografik değerlendirmede zorlama yorumlar getirmiştir. Hales'in yukarıda yazdıklarına bakılırsa, Antiokheia'lıların evlerini süslemek için seçtikleri ikonografi tamamen bir kimlik arayışıdır; kendilerini buna zorunlu hissetmektedirler, çünkü hem imparatorluğun dışındadırlar, hem de doğunun en önemli şehri olarak içindedirler de. Sanki Antiokheia'lı aristokratlar ile Roma arasında görünmez ya da söze dökülmemiş bir gerilim vardır; Hales tam da bunu ifade eder (Hales 2003: 191): *“The mosaics of Antioch reflect this constant tension between similarity and difference and demonstrate how one city could play off these tensions to their own advantage in order to create a particular local identity”*. Antiokheia'lıların ve Romalıların Hales'in öne sürdüğü merkez-merkezin dışı “ikilemini” ne derece hissettikleri kuşku götürür. Burada Hales'in yorumları, kanıtların gösterdiğinin çok ötesine geçmektedir. Oysa, ikonografiyi yerel beğeni olarak değerlendirmek pekâlâ mümkündür; bu konulara bakarak aristokratlarda “planlı bir kimlik arayışı” olduğunu ileri süremeyiz. Burada en fazla şehrinin seven insanların bunu gösterme isteğinden bahsedilebilir²⁸².

Sıradan halkın tepkilerini sanatta ölçmek zordur. Yukarıda verilen örnekler, ancak belli bir refah düzeyine ulaşmış kişilerin yaptırabileceği türden eserlerdir ve bu kişiler aynı zamanda belli

²⁸¹ Hales'in incelediği mozaiklerin –Yakto hariç- 387'de vergiler yüzünden çıkan ve imparatorun heykellerini tahribiyle doruk noktasına ulaşan isyanın öncesine ait olduğu anlaşılmaktadır; Yakto kompleksindeki av mozayığı ise 5. yüzyıla aittir. Şehrin geçmişten gelen kötü şöhreti göz önüne alınırsa, Hales'in söylediği gibi mozaiklerin aristokratlar arasında belli bir tavrı temsil ettiği kanısına varılabilir. Libanios 387 isyanını doğrudan kendisi gibi üst sınıflara bağlamaktan kaçınacağı şüphesizdir. Hales'in verdiği örneği bir yana bırakırsak, şehirdeki çeşitli isyan ve kargaşalarda üst sınıfların belirgin şekilde öne çıktığını söyleyemeyiz. Ayrıca nesiller boyunca, ev sahiplerinin mozaiklerde verilen “mesajları” hep aynı şekilde algılayacaklarını da bekleyemeyiz. Hales'in özellikle 387 olayına gönderme yapması, kanımızca *sadece* bu olayda üst sınıfların isyanda rol oynadığına dair açık kanıtımız olmasındandır. Diğer taraftan, önceki olaylarda, *Historia Augusta* Marcus Aurelius ve Septimius'un ayrım yapmaksızın şehirdeki herkesi cezalandırdığı izlenimini vermektedir (SHA *Marc.* 24.8 vdd., *Sev.* 8.4). Marcus Aurelius Theodosius'un yaptığı gibi şehrin toplantı yerlerini kapatmıştır. Bu yüzden üst sınıfların Roma'ya karşı geçmişten beri mesafeli durması beklenebilir. Anak yine de betimlerin gerçekten bu mesafeyi gösteren bir kriter olarak algılanması tartışmalıdır.

²⁸² Libanios'un dâhil olduğu zengin sınıf işlerini şehirde görmekle birlikte, hayatlarını genellikle çiftliklerinde geçirmekteydi. Birçoğunun şehrin gözde banliyösü Daphne'de evi vardı ve doğal olarak toprakları ile uğraşıyorlardı (Liebeschuetz 1972: 41-51). Dolayısıyla Yakto kompleksindeki sahneleri doğaya veya kırsal hayata olan bir yakınlıkla ilişkilendirmek mümkündür.

bir tarih ve mitoloji bilgisine sahiptirler. Delemen'in üzerinde çalıştığı atlı Anadolu tanrıları (Delemen 1999) bu açıdan bir örnek oluşturabilir. Farklı isimlerle karşımıza çıkan bu tanrılar, işleniş ve ikonografi açısından yerel karakterler göstermekte ve kırsal kesimde yoğunlaşmaktadır. Lykia'dan bilinen on iki tanrı kabartmalarını da buraya alabiliriz. Bunların *agoraya* dikilmek üzere hazırlanmış olanları da vardır (Freyer-Schauenburg 1994: 77). Bazı kabartmalarda hepsi silahlı ve kalkanlı şekilde gösterilmiştir (Freyer-Schauenburg 1994: lev. 2, 5, 8,18). Hem atlı tanrıların hem de on iki tanrının özellikle Anadolu'nun güney bölgelerinde görülmesi dikkat çekicidir. Delemen atlı tanrı/kahramanların savaşçı özelliklerinin fazla vurgulanmadığını söylemek birlikte, en azından mızrak, kılıç bazen miğfer betimlenmiştir; atın kendisi de savaşçı imajına katkı yapmaktadır. Her iki grupta belli bir savaşçı/askerî karakterin bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Şehirler ya da kutsal alanların aksine bir kontektsten yoksun şekilde kırsal kesimde karşımıza çıktıkları için yorum getirmek çok zordur: Eserler Romalılaştırmaya karşı bir direniş mi yoksa Webster'in dediği gibi, birbiriyle kaynaşıp sonunda çok farklı bir hâle dönüşen yorumları mı temsil etmektedir? Herhangi bir şehirde, Romalıların düşmanları karşısında yenildiğini gösteren ya da ima eden bir tasvir bulunmadığı sürece, sanatta Roma karşıtlığı denen olgu üzerine yorum yapılması, hatta böyle bir terimin ortaya atılması anlamsızdır. Zira "kimlik arayışının" ya da "kimlik sergilemesinin" bir yansıması olarak görülmek istenen eserler bile sonuçta basitçe yerel beğeni ve geleneklerden başka bir şey ifade etmeyebilir. "Sanatta direniş" yapay bir yakıştırımadan fazlası değildir.

IV. ÖNLEMLER: UYGULAMALAR VE ENGELLER

Roma İmparatorluğu'nun isyanları, tepkileri ve huzursuzlukları bertaraf etmek için çeşitli yöntemler izlemiştir. Luttwak ya da Isaac gibi tarihçiler Roma'nın askerî alanda uzun vadeli stratejiye sahip olup olmadığı sorusunu antik kaynaklar, yazıtlar ve arkeolojiyi kullanarak cevaplayabilirler. Sonuçta bunun için çok fazla veri vardır: Kaynaklar savaş hazırlıklarını, savaşların nasıl yürütüldüklerini, lejyonların nerelerde konuşlandıklarını vb. söyleyebilir; yazıtlar lejyonların hareketlerini, askerlerin geldikleri yerleri ve rütbelerini belirtir; arkeoloji kaleleri, yolları, surları vb. açığa çıkarır. Böylece imparatorluğun dış tehditlere karşı ve savaşta ne gibi önlemler aldığını, nasıl taktikler uyguladığını öğrenmek mümkün olur. Ancak isyanlar için durum daha farklıdır: İşin askerî tarafı yine en somut verilere sahip olduğumuz alandır. Diğer taraftan, imparatorluğun doğrudan isyanlara ve isyancılara karşı genel bir “önlem paketi”, “sosyal projesi” ya da “rehabilitasyon uygulaması” yoktur. Birçok önlem ancak isyanlar çıktıktan sonra alınmıştır. Buna dayanarak Roma'nın “etkin olarak” değil “etkiye tepki vererek” eyaletleri yönettiğini iddia etmeyeceğiz, ama uygulamada genellikle bölgelerin sosyo-ekonomik, kültürel ve etnik özelliklerine fazla dikkat edilmediği bellidir. Strabon Romalıların eyaletlere getirdiği yeni idare düzenlemelerin farkındadır ve verdiği çeşitli örnekler her zaman başarılı olmasa da belli bir stratejinin imparatorluk genelinde uygulandığını düşündürmektedir (Mitchell 2000: 120-121). Anadolu'da bu tip olaylarla mücadelenin genelde valiler ve şehirlerin inisiyatifine bırakıldığını doğrudur, ancak aşağıda da değineceğimiz üzere, İmparatorluk Döneminde ciddi isyan girişimlerinin ve bunlara verilen desteğin sınırlı kalması, daha büyük çaplı bir siyasetin, yani imparatorluk genelindeki siyasetin eseridir.

İmparatorluğun işleyişini anlayabilmek için başkentin mutlak yasal gücünü ve karşı konulmaz ideolojik üstünlüğünü hesaba katmalıyız (Heather 2005: 108). Merkezin her şeyi kontrol etmesi imkânsız olduğundan, merkezin yetki verdiği her şey tartışılmaz bir yasal üstünlüğe sahipti. Bu sistemde, eyalet sakinleri ya da şehirler kendi amaçları için merkezin yetkilerine ihtiyaç duyuyordu. Yani devlet şehirlere ya da bireylere gitmiyor, onlar devlete geliyordu. İmparatorluk aynı zamanda eyalet sakinlerine Senato'da yer alma şansını da vermiştir. Yapılan bir araştırmaya göre 1. yüzyılın ilk yarısında kimliği belirlenebilen senatörlerin %17'si

Anadolu ve Yunanistan'dan gelmişken, bir yüzyıl sonra bu oran %58'e çıkmıştır (Hammond 1957). Bu dramatik artışın eyaletler açısından önemli avantajları olduğu şüphesizdir. Anadolu kökenli senatörlerin kendi eyaletlerinin ya da şehirlerini çıkarlarını gözeteceğini, Senatoda temsil edeceğini beklemek yanlış olmaz. Böylece sorunların daha etkili bir biçimde, bölgeyi yakından bilenler tarafından halledilmesi mümkündür.

İmparatorluğun eyaletlerle olan ilişkisi şüphesiz sorunların niteliğini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Her biri eyaletin fiziki özellikleri, konumu ve imparatorluğun onlardan beklentileri aynı zamanda kaderlerini belirlemektedir. Buna göre, eyaletler üç faaliyet alanına ayrılabilir (Hopkins 1980: 101): 1) İtalya ve Roma'yı içine alan ayrıcalıklı bölge; 2) nispeten iyi vergi getirisine sahip eyaletler; 3) İlgi ve destek isteyen sınır eyaletlerinden oluşan dış alan. Benzer bir ayırım, eyaletlerin imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamada oynadıkları rollere göre de yapılmıştır: Roma'ya tahıl tedarik edenler; ordunun lojistiğini üstlenenler; askerler ve subaylar için para sağlayanlar. Bu durumda, Anadolu eyaletleri ikinci ve üçüncü grupta yer almaktadır. Her iki gruplama da farklı özellikteki eyaletlerin imparatorlukla olan ilişkilerini vurgulamaktadır. Bu farklılık verilen tepkilerin çeşitliliğini de beraberinde getirmektedir. Artı ürün sağlayan bölgelerde, üretimin yoğunlaşması Roma'nın kontrolü ele almasıyla başlamış görünmektedir. Baetica ve Tripolitana'da böyle bir durum söz konusudur. Her iki bölge Erken İmparatorluk Döneminde önemli zeytinyağı üreticileridir. Libya'da bunun sonucunda yarı-göçebe hayat tarzı yerini yerleşik düzene ve tarımsal faaliyetlerde ciddi artışa bırakmıştır. Diğer bir deyişle Roma'nın buralardan beklentileri hayat ve üretim tarzını değiştirmiştir. Dağlık Kilikia, Pisidia ve Isauria'nın imparatorluk ya da Anadolu genelinde üretime yaptıkları katkının düşük düzeyde seyretmesi, ayrıca imparatorluğun bu bölgelerden beklentilerinin örneğin Asia ya da Bithynia-Pontus eyaletleriyle karşılaştırıldığında büyük olmaması, Libya'da görülen türden bir değişime yol açmamıştır ki, buralarda haydutluğun ve isyanların kronik bir hâl almasında rol oynamıştır. Kuzeydeki sınır eyaletlerinde, buralarda konuşlanmış birliklere lojistik destek sağlama gerekliliği yeni üretim merkezleri yaratmış ve ekonomiyi canlandırmıştır (Alcock 1993: 222). Görüldüğü gibi, yerel sosyal ve ekonomik koşulların imparatorluğun talepleri doğrultusunda şekillendiği farklı bölgeler mevcuttur. Elbette bu değişimlerin her yerde olumlu karşılanmasını bekleyemeyiz. Ancak iki taraf arasındaki etkileşimin hemen her yerde doğurduğu sonuç –az ya da çok- tarımsal üretimdeki artıştır.

Akhaia örneğine yeniden dönmekte fayda vardır. Eyaletin imparatorluk sınırlarından uzak, güvenli konumu, kapladığı alanın küçüklüğü ve sınırlı tarımsal potansiyeli göz önüne alındığında, diğer önemli eyaletlerle yarışamayacağı açıktır. *Principatus* döneminde Akhaia'nın yetersizliği imparatorluk için sorun yaratmamış, Roma başka eyaletlerde olduğu gibi burada sistematik ve güçlü bir müdahaleye Geç İmparatorluk Dönemine kadar gerek duymamıştır (Alcock 1993: 223). Akhaia'dan farklı bir konumda olan Anadolu'da ise imparatorluk otoritesini ve ilgisini sürekli göstermiştir. Devlet ile halk arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde yukarıdaki ayrımın önemli bir rolü vardır.

Diğer önemli etken, eyalet idaresinin nitelikleridir. Bu idarî yapı avantajlar kadar dezavantajları da bünyesinde barındırmaktaydı. Günümüz devletleriyle karşılaştırıldığında, imparatorluk başkentinin sorumlulukları oldukça azdı ve sağlık hizmetleri ya da sosyal güvenlik bütçesi gibi geniş çaplı sosyal projeleri yoktu (Heather 2005: 107). Eyaletlerin Roma için vergi ve asker toplama dışında çok da fazla bir anlam ifade etmediği görüşü, Goodman'ın kelimeleriyle özetlenebilir (Goodman 2003⁶: 100): “*İmparatorların devletin etkili çalışması için beklentisi basitti. Ordu harcamalarını karşılayacak ve imparatorluk yaşam tarzının devamını sağlayacak yeterli para akışı sağlandığı sürece, diğer şeyler fazla önem taşııyordu.*” Asıl ve en zor iş, yani vergi mükelleflerinin belirlenmesi ve vergilerin tahsili yerel düzeyde yapılmaktaydı. Başkente para akışında sorun olmadığı sürece de şehirlerin özerkliklerini korumalarına izin veriliyordu. Goodman'ın bu tanım, kanımızca imparatorları dar görüşlü ve devlet adamlığı vasıflarından uzak göstermesi bir yana, aynı zamanda eyalet yönetimini oldukça basit bir işmiş gibi yansıtmaktadır. Goodman'ın söylediklerinden ne imparatorun ne de valilerin sorumluluklarının az olduğuna dair bir kanıya varmak yanlıştır. Bu kanı, bir ölçüde eldeki kanıtların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Eyalet idaresi ile ilgili “yönetmelikler” veya kitapların varlığına rağmen, ilki hakkında genellikle dolaylı bilgimiz vardır; ikinci grup ise

sadece bazı fragmanlardan ve isimlerden bilinmektedir²⁸³. Bu arada ahşap Vindolanda tabletlerinin açıkça gösterdiği üzere, imparatorluk bürokrasisi ciddi bir arşive ve farklı malzemeler üzerine kayıt etme geleneğine sahiptir. Bu yüzden eyalet idaresi sanıldığı kadar kolay bir görev olmamalıdır. Personel yetersizliği eyalet idaresini zorlaştıran bir başka faktördür. Milattan sonraki ilk iki yüzyılda Roma herhangi bir yıl içinde 55 milyonluk tebaasını yönetmek üzere üst sınıflardan 160 memur atamıştır (Ando 2006: 179). Bu rakamlar, eyalet büyüklükleri ve nüfusları ile karşılaştırıldığında ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Sayısal dezavantaj isyan ve kargaşaları önleme konusunda önemli bir sorun olmakla birlikte, bazı idari kararlar sıkıntılarının çözümüne yöneliktir. Bunlar arasında en temel olanı, mali yetkilerin diğer adli ve idari sorumluluklardan ayrılmasıdır. Cumhuriyet'te bir yandan *quaestorların praetor* ve konsüllerin altında görev yapması diğer yandan vergi şirketlerinin siyasi nüfuzları, suistimali kolaylaştırıyordu. Bu elverişsiz koşullar yukarıda değindiğimiz üzere Erken İmparatorluk Döneminde iyileştirilmiştir. Yine çalışmamızın çeşitli yerlerinde değindiğimiz gibi Roma'nın şehirleri ve eyaletleri yerel aristokrasiler ve sülaleler aracılığıyla yönetme politikası, bazı sorunların merkezin müdahalesi olmadan halledilmesine olanak sağlamıştır. Ancak şehirlerin kendilerini yönetmesini beklemek, aynı zamanda haydutlarla mücadele gibi bazı önemli meselelerin ikinci plana itildiği intibasını uyandırmaktadır.

Bilindiği gibi, İmparatorluk Dönemi ile birlikte eyaletler imparator ve Senato eyaletleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu sistem oldukça esnek (Bowman 2006⁵: 346): Bazı eyaletlerin birlikte bir grup olarak yönetilmesi, eyaletin bir *proconsuldan legatus Augustiye* ya da atlı sınıftan bir valiye devri, Senato ve imparator eyaletlerinin tek bir valiye bağlanması veya bir eyaletin atlı sınıfına mensup validen alınıp *legatuslara* verilmesi sıkça rastlanan kararlardır. İdari düzenlemeler eyaletlerde tek biçimlilikten uzakken, askerî organizasyon genel hatları ile izlenebilmektedir. Yine de, daha az “uygar” yerlerde ve uzun süredir eyalet statüsüne sahip

²⁸³ Valilerin görevlerine başlamadan önce, prensipleri ve düzenlemeleri içeren karamamelere sahip oldukları bilinmektedir (Plin. *Ep.* 10.96; *Dig.* 1.16.4.4-5). Cicero'nun MÖ 51-50 yılı Kilikia valiliğine ait olanı iyi bir örnektir, ama sadece mektuplarındaki bazı referanslardan bilinmektedir. 2. yüzyılda yargıç Gaius “Eyalet Karamamesi” üzerine 32 kitaplık bir yorum yazmıştır. Ulpianus *Proconsulun Görevleri Üzerine* başlıklı bir kitap kaleme almıştır. Çalışmamızın bazı yerlerinde geçen Mısır papirüsleri eyalet idaresi hakkında çok önemli kaynaklardır. Her ne kadar papirüslerin tekil buluntular olduğu ve genellemeye imkân vermeyeceği savunulmuşsa da, bu görüş yeni buluntularla değişmektedir. Sorun Mısır'daki belgelerin imparatorluk kökenli olması, buna karşılık Anadolu'dakilerin dâhil olduğu diğer eyaletlerde bireylerin sadece imparatorluk idaresi ile ilişkiye girdikleri alanlarla ilgili yazıtları dikmeleridir (Ando 2006: 178-179).

bölgelerde bile askerî kontrol tam olmaktan uzaktır (Bowman 2006⁵: 349). Her hâlükârda, idari ve askerî düzenlemelerin şehirlerde ve şehirler arasında eskiden beri var olan mevcut kurumları geçersiz saymadığını aklıda tutmak gerekir. Nitekim köy ve kasaba düzeyindeki yerleşmelerin özerkliklerini koruduğunu, iç işlerinde büyük ölçüde serbest hareket edebildikleri anlaşılmaktadır. Şehirlerde ise üst sınıfın mensubu olduğu şehir ve eyalet meclisleri aracılığıyla oligarşik bir yönetim söz konusuydu. Burada ele alınan örneklerden fark edilebileceği gibi, merkez yönetimin müdahalesine, en çok ayrıcalıklara getirilen kısıtlamalarda ve toplumlar arası anlaşmazlıklarda ihtiyaç duyuluyordu. Sonuçta eyalet idaresi, Goodman'ın söylediklerinin aksine, imparator, Senato, vali, onun personeli, eyalet halkları ve bireyler gibi unsurlar arasında var olan karmaşık ilişkilerin neticesinde şekillenmektedir.

A. İLETİŞİM OLANAKLARI

Roma'nın en görkemli zamanında bir Roma vatandaşı, Hadrianus Suru'ndan yola çıkıp Fırat sınırına gitmeye karar verse 4000 kilometrelik bir yolu göze almak zorundaydı²⁸⁴. Telefon ve elektriğin olmadığı bir zamanda, bu kadar geniş bir coğrafyada merkezî otoritenin olaylara hemen müdahale etmesinin zorluğu ortadadır. İletişimin ne kadar yavaş olduğunu kavrayamazsak, imparatorluk idaresinde, strateji kurmakta ve askerî operasyonları yönetmekte karşılaşılan kısıtlamaları anlamamız zorlaşır. Augustus iletişimi kolaylaştırmak amacıyla posta istasyonları kurmuştur. Bunlar belli aralıklarla askerî yollar üzerinde inşa edilmişti (Suet. *Aug.* 49). Rutin bir görevde yaklaşık 92 km yol kateden kuryeler, acil durumlarda daha hızlı hareket edebiliyorlardı (Ramsay 1925; Wells 1992²: 139). Yol ne kadar uzun ve tehlikeliyse haberleşmede sorun çıkma olasılığı da o kadar yüksekti. Büyük uzaklıklar ve teknolojik yetersizliklerin diğer bir olumsuz etkisi, imparatorun veya merkezî yönetimin istihbarat almada yaşadığı zorluklardır. İmparatorluğun her köşesinden gelen şikâyetler ve sorunlara dair raporların ciddi bir bürokratik yük getireceği açıktır. İmparatorluğun arşiv sisteminin hantallığı ve ilkel haberleşme sistemi bir araya gelince, herhangi bir sıkıntı karşısında acil önlem almakta geç

²⁸⁴ Heather'in Theophanes adlı Mısırlı bir bürokratin Geç İmparatorluk Döneminde yaptığı yolculuk hakkındaki öyküsü bize biraz olsun fikir verebilir (Heather 2005: 104-106).

kalmacağı aşikârdır. Bunun sonucu olarak, imparatorluk eyaletlerin günlük işlerini takip etmesi imkânsızlaşmaktadır. Roma ile Antiokheia arası 4800 km.den fazladır ve olay ne kadar ciddi olursa olsun Syria valisinin göndereceği bir mesaj iki aydan önce imparatora ulaşamayacaktır²⁸⁵. Parth'ların sınırı geçmesi ya da şehirde isyan çıkması hâlinde, vali elindekilerle yetinmek zorundaydı. Üstelik imparatorun sefere çıktığı zamanlarda haberleşme çok daha ciddi bir sorun olacaktır. Bir mesajın ulaşması bu kadar zaman alıyorsa, bir ordu için çok daha uzun bir süre söz konusudur. Ren boylarından doğu sınırına lejyon sevk etmek, en hızlı yürüme ile 5-6 ay alacaktır. Haberleşme deniz yoluyla daha da kısaltılabilir. Yaşlı Plinius'un verdiği rakamlara bakılırsa Ostia'dan Afrika'ya iki günde, İspanya'ya dört günde gidilebilmekteydi (Plin. *NH* 19.3-4). Ancak deniz yolculukları belirsizlik yüzünden tehlikeliydi. Caligula'nın Publius Petronius'a gönderdiği tehdit dolu mesaj üç ay boyunca denizde dolaşmış ve ancak imparatorun ölümünden sonra yerine ulaşmıştı (Joseph. *AJ* 18.305). Valinin merkezle günü gününe iletişimi imkânsız olduğu için, birçok konuda doğrudan emir almadan karar vermesi gerekmektedir. Dolayısıyla eyaletin nasıl bir valiye sahip olduğu önem taşımaktaydı. Sıkıntılı zamanlarda valinin kişiliği, eğitimi ve eyalet sakinlerine bakışı gibi özellikler önem kazanmaktadır.

Eyaletlerdeki olaylardan haber alınması ve bunlara göre önlemlerin hayata geçirilmesi için bilgi akışının rolü ortadadır. Bunla beraber, Roma İmparatorluğu'nda yaşanan krizlere bakıldığında, bilginin doğruluğundan daha önemli olan, bilginin önce kimin eline geçeceğidir (Sotinel 2009: 127). İletişimin ve istihbaratın oynadığı rol, Iulianus'un ölümünden sonra gelişen olaylarda izlenebilmektedir (Amm. Marc. 15.8-10; Zos. 3.33.1, 3.35.1-2). Iulianus'un ardından yeni seçilen imparator Iovianus Ur'dayken, *tribunus* Memoridus ve *notarius* Prokopios'u Illyria ve Gallia'ya gidip Iulianus'un öldüğünü ve kendisinin *augustus* ilân edildiğini bildirmekle görevlendirmişti. Bir başka görevleri de, yeni imparatora karşı direnişleri kırmak, ortamı güvenli hâle sokmaktı. Bu amaç için hız büyük önem taşıyordu. Iovianus'un elçileri gece-gündüz ilerleyerek resmî evrakları ve imparatorun mesajlarını eyalet valilerine ve komutanlarına ulaştırmak zorundaydılar (Amm. Marc. 25.8.12). Ammianus kuryelerin işlerini dört ay gibi makul bir süre içinde bitirdiklerini (bu durumda günde 65 km yol alarak) söylemesine rağmen,

²⁸⁵ Örneğin Cicero Toroslarda arkadaşı Caelius'a MÖ 50 Haziranında yazdığı mektupta, valilik görevinde bulunduğu Kilikia'nın uzak oluşu ve kırsaldaki haydutlar yüzünden dış dünya ile ilgili haberleri geç aldığından yakınmaktadır (Cic. *Fam.* 2.9.1)

söylentiler onlardan önce eyaletlere ve diğer halklara yayılmıştı. İmparatorun *tribunusları* Durocortorum'a yeni imparatorla ilgili haberleri bildirmeye ve ordunun komutasını almaya gittiğinde, Iulianus'un aslında ölmediği, Iovianus'un değersiz bir isyancı olduğuna dair söylentilerin kol gezdiğini duymuşlardı (Amm. Marc. 25.10.6-7). Sonunda ikisi de öldürülmüştür. Doğuda *cursus publicus* temelde giderlerin azaltılması amacıyla Leo ve Iustinianus döneminde çeşitli değişimler geçirmiştir. Prokopios Iustinianus'un yaptığı reformları eleştirmiştir:

“Önceki Roma imparatorları meydana gelen her şeyin –düşmanın saldırıları, iç çekişmelerde şehirlerin başına gelenler, önceden görülemeyen felaketler, memurların faaliyetleri- kendilerine hızla ve gecikmeden bildirilmesi ve yıllık vergileri toplayanların zamanında ve riske girmeden başkente ulaşması için her yere yayılmış hızlı bir posta servisi kurmuşlardı. Bir günde alınan mesafe içinde genelde beşten az olmayan istasyonlar kurdular... Böylece bir günde on günlük yol alınıyordu. Fakat Iustinianus Kalkhedon'dan Daciviza'ya kadarki istasyonları kaldırdı... İkinci olarak, Persia'ya giderken bütün sistemi olduğu gibi bıraktı, ama Mısır'a kadar geri kalan yerlerde bir günde alınan mesafe için tek bir istasyona izin verdi, atların yerine katırların kullanılmasını istedi. O yüzden, her bölgede meydana gelen olaylar zorlukla rapor ediliyor ve haberler hareket geçmeyi engelleyecek kadar geç geliyordu.”

(Procop. HA 30.1-11)

Doğal olarak, bütün çabalara rağmen Roma İmparatorluğu bilgi akışını tamamen kontrol edememiştir. Her siyasi kriz ya da eyaletlerdeki sıkıntılar iletişim sorunlarını beraberinde getirmiştir. Eunapius güvenilir bilgi alamamaktan yakınmaktadır:

“Hadım Eutropius'un zamanında batıdaki olayların doğru bir dökümünü bir tarih eserinde kullanmanın imkânı yoktu. Deniz yolculuğunun uzunluğu raporları geciktirdiğinden, değerlerini kaybediyorlardı... Subayların ya da askerlerin siyasi olaylar hakkında bilgileri varsa, bunları istedikleri gibi birbirine bağlıyor, arkadaşlık veya düşmanlık yüzünden ya da birilerine yaranmak amacıyla çarpıtıyorlardı. Bunlardan farklı hikâyeler anlatan üçünü-dördünü bir araya getirince büyük bir tartışma çıkar: 'Bunun nereden öğrendin?', Stilicho

seni nerde gördü? '... Bu yüzden düğümü çözmek ciddi bir iş hâline gelir. Tüccarlardan bir şey öğrenmek imkânsızdır, çünkü ya birçok yalan ya da işlerine gelecek şeyleri söylerler."

(FHG 4.66, Eunap.)

Eunapius'un yazdıkları imparatorluğun ikiye bölünmesinden dolayı çıkan zorluklar kadar resmî ve gayiresmî bilginin arasındaki farklara da dikkat çekmektedir (Sotinel 2009: 136). Uzaklıklar ve yavaşlık büyük bir sorun olmakla birlikte, imparatorluk özel kurye servisini (*cursus publicus* ve *cursus volox*) özenle kontrolü altında tutmuştur (Sotinel 2009: 129).

B. İDEOLOJİK PROPAGANDA

Louis Althusser'e göre, mevcut sosyal yapının korunması için ideoloji en temel öğelerden biridir ve "bireylerin gerçek yaşamdaki durumlarına olan farazi ilişkisini temsil etmektedir". Bu farazi ilişki, yani ideoloji, iktidarın yarattığı bir olgudur ve yine filozofa göre gerçek bir dünya bizim –ya da bu durumda imparatorluk halkları- için yoktur, zira kendimiz ve diğerleri hakkındaki düşüncelerimiz, edindiğimiz tecrübeler ideolojinin ürünlerdir. Başka bir deyişle, sosyal mevki, sınıf gibi bireyleri niteleyen unsurlar iktidarın ideolojisine göre şekillenir. İktidar karşısındakine hitap ettiğinde, o kişi veya toplum iktidarın egemenlik alanında olmasa bile ister istemez artık ideolojinin ve o ideolojiye ait kuralların bir parçası olmuştur (Hitchcock 2008: 46-47). Bu yüzden Roma tarih geleneğinin "barbar" ya da "isyancı" olarak tanımladığı, "hitap ettiği" kişiler veya halklar kendi tarih geleneklerine sahip değillerse, onlar artık iktidar ideolojisinin bir parçası olurlar ve bundan kaçışları yoktur. Böylece ideolojiyi kullanan iktidar kendisine bir tebaa yaratır, ama bu "yaratma" süreci tebaanın haberi olmadan yapılabilir; tıpkı imparatorluğun aşağıda göreceğimiz gibi Isauria'lıları kendi amacına göre şekillendirmesi gibi...

İmparatorluktaki bazı isyanların Roma'nın yerleştirmeye çalıştığı ideolojiye karşı tepkilerden doğduğu bu çalışma dâhilinde, gerek doğu gerekse batı eyaletlerinden verdiğimiz örnekler sayesinde rahatlıkla söylenebilir, ama genele bakıldığında ideolojik içerikli tepkilerin

azlığı dikkat çekicidir. Bu yüzden, Ando'nun deyimiyle, “*Roma'nın askerî gücü eyaletlerdeki isyanların azlığını ve zayıflığını açıklayabilir, ama Romalılaştırmayı Roma'nın siyasi ve hukuki düşünce sisteminin benimsenmesi olarak alırsak, askerî üstünlük eyaletlerin bu bağlamdaki adaptasyonu için bir sebep değildir*” (Ando 2000: xi). Roma birliklerinin sayıca az olduğu ya da hiç olmadığı bölgelerde Romalılaştırmının ileri düzeyde seyretmesi Ando'yu haklı çıkaran göstergelerden biridir. Buna bağlı olarak, Romalılaştırmaya zemin hazırlayan istikrarın nasıl sağlandığı ve eyaletlerin Roma'nın dünya görüşünü nasıl 500 yıl boyunca devam ettirdiği önemli sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette, bunların isyanlar ile yadsınamaz bir bağlantısı vardır. Zira sağlam bir ideolojik yapı, eyaletlerin Roma'yı mutlak yasal ve siyasi güç olarak tanınmasına ve iktidar ile eyaletlerin ortak bir amacı benimsemesine yardımcı olur ki, bu da isyanların başarı ya da başarısızlığını (Roma örneğinde genellikle başarısızlık) anlamada önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, imparatorluğun ideolojisini eyaletlere hangi yollarla benimsettiği ve eyaletlerin sadakatının nasıl sağlandığı konuları çalışmamızla yakından ilgilidir.

Bu bölümde sık sık adı geçecek olan Ando'nun *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* başlıklı çalışmasının temel savı, 1. ve 2. yüzyıllarda eyaletlerin imparatorluk ideolojisini içselleştirdikleri, Roma'nın da eyaletlerin yönetime katılabileceği alanlar (ordu, Senato, imparator kültü vb.) yarattığıdır. Eyaletler bu alanlar içinde imparatorlukla nasıl iletişim kurabileceklerini öğrenmişler ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Gelecekteki krizler, bu dönemde atılmış adımlar sayesinde aşılabılmıştır. Bunu başarmak için Roma bir dizi sosyoekonomik, bürokratik ve dinî yola başvurmuştur. Burada konumuz için önemli bazılarına değineceğiz. Roma'nın Akdeniz dünyasının hızlı bir şekilde ele geçirmesi, birçok Akdeniz halkı tarafından “tanrıların kendilerini terk edip Romalılarla işbirliği yaptığı” şeklinde yorumlanmıştır. Romalı valiler ve bürokratlar eyaletlerde yozlaşmış kişiler olarak görülmesine rağmen, MÖ 1. yüzyıldaki iç savaşlar Romalıların dünya hâkimiyeti için birbirleriyle mücadelesi olarak algılanmıştır. Roma düştüğünde, ister Yunan, ister Mısırlı isterse Gallia'lı birçok yazar imparatorluğun yıkılışına ağıt yakabilmiştir (Ando 2000: xii, 2). Bunlar Romalıların ideolojik anlamda başarılarını gösteren birçok örnekten sadece ikisidir. Kısa süre içinde Roma hâkimiyeti kaçınılmaz ve doğal bir gerçek olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Roma'nın kendi ideolojisini benimsetmesi kitle iletişim olanaklarından gereğince yararlanmasına bağlıdır. Bunun için Roma ortak bir tarih bilinci ve siyasi bir hedef yaratmaya çalışmıştır. İmparator ise bu ideolojinin merkezinde yer alır. Halkın imparatorluğun istikrarını korumasına dair temennileri, yönetici sülalenin devamlılığı ile bir tutulmuştur (Ando 2000: 24). Ando'ya göre, eyaletler açısından bakıldığında, halkın imparatoru karizmatik bir lider olarak görmesi önemlidir. Bu durumda, eyaletler için imparatorluğun değil, imparatorların meşruluğu önem kazanmaktadır. Bir Romalının *Principatus* yönetimini kabul edebilmesi için, bu kararın toplumun oybirliği ile alınmış olması önemlidir, çünkü liderin karizması kendisine duyulan inanca bağlıdır. İmparator oybirliği (*consensus*) ile elde ettiği tahta çıkma başarısı dolayısıyla, benzersiz bir erdeme sahip olmaktadır. Fakat tam da bu yüzden rakiplerini tahta ortak çıkmakla suçlayamaz, zira böylece kendi iktidarını tartışmaya açmış olur. (Ando 2000: 30). İşte bu yüzden rakiplerini sürekli "haydut ve halk düşmanı" olmakla, "toplumsal huzuru kaçırmakla" itham eder. Severus-Niger mücadelesi iyi bir örnektir. *Historia Augusta* Niger'i tiran olarak tanımlar ve iç savaş sırasında Severus tarafından "halk düşmanı" ilan edildiğini aktarır (SHA *Pesc. Nig.* 1.1, 5.6). Prokopios ise Valens'in "hırsız" olduğunu söylemiştir (Amm. Marc. 26.6.6). İmparatorun karizmasının önemli bir kısmı da geçmişle olan bağların kurulması ve sağlamlaştırılmasına dayanmaktadır. Birçok imparator geçmiş sülalelerle- aslında Augustus ile- bağlantı kurmaya çalışmıştır. Çünkü onunla ilişkilendirilmek sadece imparatorun meşruiyeti açısından önemli değildir. Aynı zamanda eyalet sakinleri yüzeysel de olsa bu bağ sayesinde imparatorluğun otoritesinin mutlakiyetini algılamış oluyorlardı. Eyaletler Augustus'un ölümünden sonra sülalenin devamlılığı sağlayacağını biliyorlardı (Ando 2000: 33). Bu bağlamda sikkeler²⁸⁶, imparator portreleri, imparator kültü vb. unsurlar, devletin bekaası için imparatorun merkezi konumunu ve önemini vurgulamaktadır. Bütün bunlar kaçınılmaz olarak günlük hayata da yansımaktadır ve eyalet sakinlerinin sürekli şekilde bu sembollere "maruz kalması", Roma'ya alternatif yönetim biçimlerinin ve geleneklerinin ortak hatıradan giderek silinmesine sebep olmuştur (Ando 2000: 42). Aristonikos ve Mithradates isyanlarının Roma'nın Anadolu'ya "görünür" şekilde el koyduğu dönemlere rastlaması önemlidir. Birincisinde bu siyasi (Attalos'un

²⁸⁶ İmparatorların halkın değişik kesimleri arasında dolaşan farklı sikkeler üzerinde verdiği mesajlar için bkz Hekster 2003. Özellikle aristokratların ve üst sınıflarda dolaşan değerli metalden sikkelerdeki mesajlar ile çoğunlukla halkın kullandığı bronz sikkelerdekiler arasında ideolojik farklar olduğu açıktır. Taht mücadeleleri sırasında rakiplerin sikkeler yoluyla halkı ilettikleri mesajlar için bkz. Ando 2000: 215-228. İspanya'daki Fenike şehirlerinin sikkelerinde Roma işgali ile birlikte görülen değişim iyi bir örnektir (Trillmich 2003).

vasiyeti), ikincisinde ise ekonomik (*publicaninin* faaliyetleri) alanda hissedilmiştir. O sırada Hellenistik krallıklar öyle ya da böyle varlıklarını sürdürmekteydiler. Aristonikos ve Mithradates yukarıda değindiğimiz çeşitli uygulamaları ile Anadolu halklarına Roma'ya karşı bir alternatif sunuyorlardı. 1. ve 2. yüzyıllarda atılan sağlam temeller, bütün bu isyanları geçmişin parçası hâline getirmiştir. Bu ikisinden sonra Anadolu'da belli bir ideolojik amaç güden isyanın çıkmaması, Roma'nın ideolojik üstünlüğünü göstermektedir.

Bu üstünlüğün kurulmasında Yunanların birlikte hareket etmeyi becerememelerinin etkisi de vardır. Dahası antik yazarlar – üstelik bir kısmı Yunan kökenlidir- bunu destekler nitelikteki yorumları, imparatorluk ideolojisini eyalet sakinlerinin gözünde pekiştirmiştir. Polybios Romalılardaki meziyetlerin “reklamını” sıkça yapar (Polyb. 1.2011, 37.7, 3.75.8, 6.52.6) Öte yandan, daha Augustus zamanında, Halikarnassos'lu Dionysios güçlülerin zayıfları yönetmesinin doğanın kanunu gereği olduğunu söylemiştir (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.5.2). “Doğanın kanunu” ifadesi, okuyuculara Roma hâkimiyetinin kaçınılmaz bir gerçek olduğunu göstermekte, böylece Roma'ya karşı gelirse bile doğanın Roma'nın kaybetmesine izin vermeyeceği ima edilmektedir. Appianos Yunanların Philippos zamanından itibaren utanç verici şekilde davrandıklarını söyler (App. *pr.* 8). Severus-Niger mücadelesinden bahseden Herodianus Yunan şehirlerinin hâlâ birbirleriyle çekiştiklerini ve bunun eski bir alışkanlık olduğunu belirtir (Hdn. 3.2.7). Dio Khryostomos'un söylevleri (Dio Chrys. *Or.* 38-41), Cassius Dio'nun tavsiyeleri (Cass. Dio 52.37.9) ve Vespasianus'un “Yunanların nasıl özgür olunacağını unuttuklarına” dair şikâyetleri (Paus. 7.17.4) ve bazı Yunan yazarların bütün bunların tanrıların takdiri olduğuna dair sözleri (Fuchs 1964²: 27-28)... Strabon ise bunu daha zarif bir şekilde ortaya koyar. Sinope'nin tarihinden bahsederken, nerdeyse sadece şehrin Roma öncesi yaşadığı karmaşa ve isyanlara yer vermiştir:

“...uzun süre bağımsız kaldığı hâlde bağımsızlığını koruyamadı ve kuşatılarak zaptedildi. İlk önce Pharnakes, ondan sonra Eupator'a kadar onun selefleri ve en son olarak da Eupator'u yenen Romalılar tarafından ele geçirildi... Burası tahkim edilmiş bir kent olduğu halde iki kere zaptedilmiştir. Birincisinde Pharnakes birdenbire hiç beklenmedik bir zamanda kente saldırmış, ikincisinde ise dışarıdan

Luicullus ve içerden tiranın garnizon komutanı olan Bakkhides daima ihanetten kuşkulandığı için ierdekilere sürekli saldırılarda bulunarak ve cinayetler işleyerek halkın onurlu bir şekilde savunma yapmasını ya da saldırganlarla uzlaşmasını engelledi. Kentte ayrıca bir de Autolykos'un kehanet merkezi vardı... Sonradan bu yerin doğal üstünlüklerini ve oturanların zaafa düştüklerini gören Miletos'lular, burayı kendilerine mâl ettiler ve koloniciler yolladılar. Fakat burada şimdi Romalıların da bir kolonisi vardır. Kentin ve toprakların bir kısmı bunlara aittir."

(Strab. 12.3.11)

Görüldüğü gibi Strabon'un aktardığı şekliyle şehrin geçmişı Romalılardan önce bir kargaşa ve sıkıntılarla doludur. Bu şekilde Strabon'un eseri, Roma hâkimiyetinden önce ne kadar çok şehrin dış ve iç etkenler yüzünden acı çektiğini gösteren bir katalog hâlini almaktadır (Millar 2006: 111). Bütün bunlar imparatorluk ideolojisini desteklemenin yanında, eyalet sakinlerinin üzerinde aynı zamanda psikolojik etki de yaratmaktaydı.

İmparatorluk ideolojisinin araçlarından biri hiç kuşkusuz Roma vatandaşlığı ve buna bağlı olarak aristokrasiye verilen ayrıcalıklardır. Roma, vatandaşlığı eyalet sakinlerinin işbirliğini sağlamak için çeşitli şekillerde kullanmıştır. Roma emperyalizminin ana fikri, imparatorluğun tebaası onu kucakladığı sürece güçlü kalacağı idi (Ando 2000: 58). Roma'nın eyalet sakinlerine köle gibi davranmaktan kaçındığına, bunun yerine onları müttefikler olarak adlandırmayı tercih ettiğine ve yönetim mekanizmalarında yer verdiğine dair çeşitli ifadeler kaynaklardan bilinmektedir. Örneğin Livius imparatorluktaiki şehirlerde "soyluların" Roma ile müttefik olmayı istediklerini ve onu kucakladıklarını, ama "kalabalığın" ve durumdan hoşnut olmayanların devrim istediğini söyler (Liv. 34.35-37). Tarihinin bu ifadesi, imparatorluk ile eyaletlerin uyumu denince akla sadece Roma'nın yerel aristokrasi ile olan işbirliğinin geldiğini göstermektedir. Livius tarafından "niteliksiz çoğunluk" muamelesi gören toplumun diğer sınıfları, isyana meyilli gösterilmiştir. Aristonikos ve Mithradates dışında, üst sınıfın Anadolu'daki isyanlara destek vermemesi, entegrasyonun başarısını gösterse de, bu durum bir yandan alt sınıfların imparatorluğa –daha doğrusu imparatorluk bürokrasisine - karşı tepkilerinin aristokrasiye yönelmesine sebep olmaktadır. O hâlde, gıda sıkıntısının baş gösterdiği durumlarda

halkın zenginlerin evlerine saldırması bizim için sürpriz sayılmamalıdır. Roma'nın bu ideolojik tercihi Cassius Dio'da Maecenas'ın ağzından daha açık şekilde yinelenmektedir:

“Senato'dan ayrılanların yerine sadece İtalya'dan değil müttefikler ve bize bağlı halklardan da en seçkin, en iyi ve en zenginleri getir, çünkü bunları yardımcılarının olarak görebilirsin ve eyaletlerin ileri gelenlerini koruma altına alabilirsin. Böylece bu milletlerin tanınmış liderleri olmayınca isyan başlatamazlar ve onlarla imparatorluğunu paylaştığın için ileri gelenleri sana saygı duyarlar.”

(Cass. Dio 52.19.2-3)

Bir önceki cümlede Maecenas, iyi adamların sırf paraları yetmediği için kamu görevlerinden mahrum kalmaması için imparatorun bunlara para yardımında bulunmasını tavsiye etmektedir. İlk bakışta bu öneri, idari mevkilerin daha geniş bir kitlenin erişimine açtığı olumlu algılanabilir, ama aslında imparatorluğun kendine bağlı bir zengin sınıfı yaratma isteğinin bir göstergesidir.

Dio'yu okumaya devam edebiliriz. Bir sonraki pasajda Maecenas çeşitli mevkilere seçilme şartlarından bahsederken, atamaların imparator tarafından yapılmasını ve aksi takdirde halkın ve senatörlerin seçimlerde kendi çıkarlarına uygun hareket edeceklerini belirtir. Daha da önemlisi, bu mevkiler onların prestijlerini koruyacak, ama geleneksel yetkilerini azaltarak isyanların önüne geçecektir. Askerî rütbelere de isyanı teşvik eder düşüncesiyle kısıtlanmalıdır (Cass. Dio 52.20.3-5).

Cicero ise daha yumuşak ve idealist bir bakış açısını benimser. Eyalet sakinleri iki vatana (*patriae*) sahiptir: doğdukları ve vatandaşlıkla bağli oldukları. Ancak bunlardan öne çıkan, *res publica*'nın herkes için tanımladığı “ortak vatandaşlık” kavramıdır. *Res publica* için ölümlü, vatandaşların varlıkları ona adanmalı, eldeki her şey onun “sunağına” bırakılmalıdır (Cic. *Leg.* 2.5).

Yerel idareler düzeyinde sadakati pekiştirecek çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin Romalıların doğu eyaletlerini yeniden yapılandırma sürecinde, şehir birliklerini feshettiği ya da yapılarını değiştirdiği bilinen bir gerçektir ve Roma açısından bazı haklı sebepleri barındırmaktadır. Mesela Akhaia Birliği MÖ 2. yüzyılın ortalarında Roma karşıtı faaliyetlerin odağı hâline gelmişti. Fakat Roma aslında çok küçük bir bürokrasi ile çok geniş toprakları yönettiği için federasyonlar yönetimi kolaylaştıran unsurlardı. Şehirlerin “küçük, büyük, en büyük” şeklinde sınıflandırılması da aynı amaca hizmet etmektedir. Küçük olanlar en yakındaki *civitas*a bağlıyordu. Hem bu uygulama, hem de federasyonlar sadakati ve milliyetçi duyguları tek tek şehirlerden alıp daha geniş bir topluluğa -yani *koinon*lara ve federasyonlara-yönlendiriyordu (Ando 2000: 61). Federasyonlarda sözü geçenler ise Roma’yla bağları olan aristokrat ailelerdi ve böylece merkezî otorite ile uyumlu bir işbirliği sağlanıyordu. Antoninus’lar dönemine gelindiğinde, şehirlerin aralarındaki rekabet düşmanlıktan çıkıp, hangisinin eyaletin en önemli ve Roma’ya en sadık şehri olduğuna odaklanmıştı. Örneğin Ephesos kendisini Asia’nın ilk ve en büyük *metropolis*i, Augustus Tapınağı’nın koruyucusu, Augustus’un dostu olarak nitelendirmiştir. Aphrodisias’tan T. Claudius Diogenes’in onurlandıran bir yazıt, onun şehre yaptığı katkılardan bahsetmeden önce, söz konusu kişinin imparator kültü rahibi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu şekilde, Roma insanların gözünde şehirlerin merkezî konumlarını geri plana iterek, imparatorluğun kalbi olarak kendisini bu yerde konuşlandırmıştır (Ando 2000: 63).

Her ne kadar eyalet şehirleri valiler ve diğer bürokratların kötü yönetiminden her daim şikâyet etseler de, bürokrasinin kendisi ideolojik propaganda aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparatorluğun her türlü idari kararın eyalet sakinleri tarafından bilinmesi için büyük çaba sarf ettiği yazıtlardaki ifadelerden anlaşılmaktadır (Ando 2000: 73-131). İmparatorluk arşivlerine giren her türlü kararname, mektup vb. belgelerin bir kopyası ilgili şehir ve yerel kurumlara gönderilmiş, bunların halka açık yerlerde teşhir edilmesi talep edilmiştir. Öte yandan şehirlerin her türlü resmî belgeye ulaşabilme, kopya çıkarabilme, gerçekliğini onaylayabilme gibi hakları da bulunmaktaydı. İmparatorluğun bürokrasinin işleyişi için harcadığı muazzam kaynaklar, eyalet sakinlerinin imparatorlar ve imparatorluk ile ilişkilerini belli bir yasal zemin üzerine yerleştiriyor ve *consensus* bürokratik düzeyde de devam etmiş oluyordu. Aphrodisias’taki ünlü “Arşiv Duvarı” bunun en açık örneklerinden biridir. Bütün bu bürokratik düzen eyalet sakinlerinin kendilerini imparatorluğun bir parçası olarak görmelerini sağlamış ve oyunu Roma’nın

kurallarına göre oynadıklarında avantajlı ve her şeyin kayıt altına alındığı bir devlette kendilerini güvende hissetmelerini sağlamıştır.

Bir diğer ideolojik propaganda alanı, imparatorluğun hâkimiyet kurduğu coğrafyanın tanımında kendisini göstermektedir. İmparatorların ya da yazarların imparatorluk coğrafyasını nasıl tanımladıkları, konumuz çerçevesinde Isauria'nın *Historia Augusta* tarafından “*limes benzeri*” bir sınır ile korunduğuna dair ifadesi ile birlikte ele alınacaktır. Öncelikle imparatorluk topraklarının onu çevreleyen coğrafya ile olan ilişkisine nasıl bakıldığını anlamamız gerekir: Augustus *Res Gestae*'in hemen başında bütün dünyayı (*orbis terrarum*) Roma halkının emri altına soktuğunu söyler, ancak ölüm döşeğinde imparatorluğun sınırlarının daha fazla genişletilmemesini istemiştir (Cass. Dio 56.33.5). Anadolu'daki şehirler ise Augustus'u ülkenin ve “bütün insan ırkının” babası olarak onurlandırmışlardır (Ando 2000: 320, dpn. 190). Bu “evrensellik” ve “dünya imparatorluğu” imalarına karşın, bürokratik ve idari alanda Roma sınırlarını belirlemeye önem vermiştir. Aradaki çelişki aslında Romalıların gözünde açıklanabilir bir olguydu: İmparatorluk sınırlarının ötesindeki topraklar zaten fethetmeye degecek yerler değildi (Strab. 6.4.2). Augustus dönemi propagandası imparatorluğun siyasi birlik olarak görülmesini sağlamıştır. Yani bir Romalı için bütün dünyayı yönetmek ile imparatorluğun sınırları dışında başka ülkelerin bulunduğunu kabul etmek arasında bir çelişki yoktu, çünkü bunlar Roma toprakları içinde olmasa bile ondan emir alıyorlar ya da onun üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Bu dönemde *imperium Romanum* ile *orbis Romanum*'un birbirini tamamlayan ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlki Roma'nın siyasi egemenlik sahasını tanımlamakta (Lintott 1981), ikincisi ise bu sahayı dünya coğrafyasına yerleştirmektedir (Ando 2000: 327). 1. yüzyılın ortalarından itibaren kaynaklar “Roma dünyası” yerine “bizim dünyamız” terimini tercih etmeye başlamışlardır. Tiberius'un ardılları Hadrianus'a kadar genişleme siyasetini sürdürmüşlerdir. Hadrianus'un Traianus tarafından fethedilen Mezopotamya'dan geri çekilmesi ile birlikte imparatorluk sınırları ilk kez “kurumsal olarak” tanınmış oluyordu. Böylece Hadrianus, antik kaynaklarda belirgin olarak görülen fethedilmiş ve hâlen fethedilmemiş halklara ayrılmış “emperyalist” dünya imgesini terk etmiştir (Ando 2000: 330). Bunun yerine, Roma'nın sunduğu avantajları takdir eden herkesin artık imparatorluk sınırları içinde yaşadığını ilan ederek Yunan entelektüellerinin düşüncelerini onaylamış oluyordu. *Historia Augusta* imparatorun doğal engellerin bulunmadığı yerlerde barbarları yapay sınırlarla imparatorluktan ayırdığını söyler

(SHA *Hadr.* 12.6). Traianus'un saltanatını görmüş olan Appianos'a göre imparatorluk zaten doğal sınırlarına ulaşmıştır:

“...Zaten dünyanın deniz ve karadaki en iyi kısımlarını alan imparatorlar, imparatorluğu fakir ve yararsız barbar halklarını fethederek değil, onlara nasihatler vererek korumayı istemişlerdir. Bunlardan bazılarını Roma'da gördüm. Kendilerini tebaa olarak sunmak istediklerinde, imparator onları reddetti, çünkü kendisine hiç bir yararları yoktu. Diğer halklara gelince, imparatorlar onlara sadece krallar tayin ettiler, zira imparatorluk için onlardan isteyebilecekleri hiçbir şey yoktu. Bu vasal krallıklardan bazıları için çok para harcadılar ve kendilerine masraf çıkarmalarına rağmen, onları serbest bırakmaya utanıyorlardı. İmparatorlar aynı zamanda imparatorluğu büyük ordularla çevirdiler; denizi ve karadaki bütün toprakları sanki küçük bir arazi parçasıymış gibi korumaya aldılar.”

(App. *pr.* 24-28)

1. yüzyıla gelindiğinde, “bütün dünyanın efendisi” (*dominus totius orbis* ya da *dominus orbis terrarum*) ifadesi, imparatorların olağan sıfatlarından biri olmuştur; bağımsız ülkelerin kralları karşısında bile bu sıfatın kullanılmasında sakınca görülmemiştir (Amm. Marc. 29.5.46, 29.6.2).

Bu noktada, Isauria'ya dönerek *Historia Augusta*'daki Isauria'lı haydut lideri Trebellianus ile ilgili pasajı aktarmamız gerekir:

“Trebellianus'tan sonra Isauria'lılar barbar olarak adlandırılmışlardır; çünkü aslında onların bölgeleri Romalılara ait toprakların ortasında olmasına rağmen, bir sınır tahkimatına benzer yeni bir savunma sistemi ile gözaltına alınmıştır, çünkü insanlar tarafından değil bölgenin doğası ile müdafaa edilir.”

(SHA *Tyr. Trig.* 26)

Pasaja imparatorluk coğrafyasının retoriği açısından bakarsak ilginç bir durum söz konusudur: Öncelikle imparatorluk topraklarının orta yerinde, aslında Roma hâkimiyetinde olması gereken bir yer, antik kaynakların propagandasına ters düşecek şekilde kontrol dışındadır²⁸⁷. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Ando'nun deyiimiyle “imparatorluğun nimetlerini takdir eden bütün halklar imparatorluk sınırları içindeyken”, Isauria'luların bu durumun tam tersini gösterecek şekilde ortaya çıkmaları –her ne kadar Antoninus'lar döneminde Isauria sorunundan bahsedilmese de– bir çelişki olarak görülebilir. Üstelik olaylar, imparator için “bütün dünyanın efendisi” sıfatının kullanılmaya başlandığı bir dönemde patlak vermiştir. Bu çelişki kanımızca *Historia Augusta*'nın kullandığı “*limes* benzeri” teriminde kendini göstermektedir. İmparatorluk içinde olmasına rağmen, İmparatorluk sınırları dışındaki barbarlar gibi hareket eden Isauria'luların rahatsız edici varlığı böylece kabul edilebilir hâle getirilmiştir. Aynı pasajdaki başka bir ifade daha bu bakış açısını pekiştirecek şekilde kullanılmıştır: *Historia Augusta*'nın yazarı Isauria'luların Trebellianus'tan sonra barbar olarak nitelendirdiklerini söyler ve bunun sebebi olarak da söz konusu “sözde *limes*” gösterir (SHA Tyr. Trig. 26.6-7). Fakat Isauria'lular çok daha önceden beri Romalılar tarafından “barbar” olarak görülmesine rağmen, neden *Historia Augusta* özellikle Trebellianus'tan sonrası için bu sıfatı kullanmaktadır? *Historia Augusta*'nın iddiasına göre, Trebellianus isyanı başlattıktan sonra kendisini imparator ilan etmiş, Isauria'da bir saray yaptırmış ve kendi adına sikke bastırmıştır (SHA Tyr. Trig. 26.2). *Historia Augusta* güvenilir bir kaynak olsa da, burada aslen pasajın retoriği bizim için önemlidir. Yazar Trebellianus'u tahta ortak çıkmak isteyen bir isyancı, Isauria'luları barbar ve yaşadıkları yeri *limes* ile sınırlandırılmış bir bölge olarak niteleyerek onları imparatorluk coğrafyasına yabancılaştırmakta (yani sınırlarının dışındaki barbarlarla bir tutmakta) ve imparatorluğun ortasındaki bu sorunu mazur göstermektedir. 3. yüzyılın sonlarından itibaren kaybedilen toprakların imparatorluk tarafından yeniden “yabancı ülkeler” (*barbaricum*) olarak adlandırılması da aynı düşüncenin ürünüdür. Feld'e göre Gotların imparatorluk sınırlarında kolayca ileri-geri hareket edebilmeleri, “içerdeki” barbarlar ile “dışarıdakiler” arasındaki sınırı

²⁸⁷ “Dağı yok etmeye ya da dağın çehresini değiştirmeye” yönelik girişimler genellikle hükümdarların elinde olan bir şeydir (Sonnabend 1996: 158 vdd.). Dağların içinde olduğu projelerin onların –bazen doğa ile oynadıkları için *hubrise* yol açan- kudretini yansıtan etkili bir propaganda aracı olduğunu söylemekte fayda vardır (Sonnabend 1996): Claudius'un tamamlayamadığı Fucinus Gölü'nün drenajı için dağlarda giriştiği hafriyat işi Plinius'u oldukça etkilemiştir (Plin. NH 36.24). Suetonius Caligula'nın bayındırlık işlerini sayarken, Alpelerin sırtlarına kurduğu şehri en önemli projesi olarak gösterir (Suet. Cal. 21). Dolayısıyla Isauria dağlarının kontrol edilememesi, imparatorun karizması açısından da sorun teşkil etmektedir.

bulanıklaştırmıştır (Feld 2005: 203-204). Böylece Isauria'lılar yukarıda söylediklerimize uygun şekilde, imparatorluğun sunduklarını takdir eden vatandaşlar değil, barbarlar olarak aktarılmıştır; Isauria'lılar artık *orbis Romanum*'un dışındadırlar.

C. EĞİTİM, İDARİ GÖREVLER VE YETKİLER

1. Devlet Adamının Eğitimi

Çalışmamızda verdiğimiz örnekler incelendiğinde, birçok olayın önlenmesinde ya da bastırılmasında vali, komutan ya da yerel kolluk kuvvetlerinin liderleri gibi kişilerin ön saflarda yer aldığı görülecektir. Bunun çeşitli nedenleri vardır: İsyanların bastırılması için genel bir stratejinin olmaması, teknolojik yetersizlikler, idarî sorunlar vb. Böyle durumlarda olaylara müdahale edenlerin, diğer bir deyişle askerî ve siyasi yetkililerin kişisel özellikleri, aldıkları eğitim, imparatorluğa ya da imparatorluk içinde yaşayan halklara bakışları önem kazanmaktadır. Bunlarda da özellikle devlet adamlarını ya da komutanların aldığı eğitimin payı büyüktür.

Yönetici sınıfından bir Romalının eğitiminde felsefe başı çekmektedir. Cumhuriyet Döneminde, Akademia ve Peripatetik okulların daha çok hitabet sanatı eğitiminde bir araç olarak görülmesi, felsefenin asıl işlevinin geri planda kalmasına sebep olmuştur. Felsefe, Cicero'dan önce ve İmparatorluk Döneminde, hitabet egzersizlerinde kullanılan soyut sorunları üretmede işe yarıyordu: Dünya tanrısal adaletle mi yönetilir? Akıllı bir kişi siyasete girmeli midir? Bir kral ile bir tiran arasındaki fark nedir? Ne var ki, bu ciddi sorular sadece hitabet sanatı çerçevesinde tartışılan, amaca yönelik başlıklardı. Görüldüğü gibi, bazıları "iyi bir yönetici olma" kavramı ile doğrudan ilgilidir. Cicero, Seneca ve daha sonra Marcus Aurelius gibileri, iyi devlet adamlığının felsefi yönü ile oldukça ilgilenmişlerdir.

Bu noktada, özellikle Roma siyaset hayatında önemli bir yer tutan Stoa felsefesi için ayrı bir parantez açmamız gerekmektedir. Stoacılığın konumuz açısından en önemli savı, “geleneksel ırk, toplumsal konum ve cinsiyet sınırlarının aşılması gerekliliği” ve bunun yerine “ortak bir insanlık kavramının” geliştirilmesidir. Roma İmparatorluğu gibi çok farklı halkları; dolayısıyla yaşam biçimlerini, gelenekleri, dinleri vb. bir araya getiren bir devlette, aşağılanan, haksızlığa uğrayan ya da iyi yönetilmediğini düşünen bireyler ve iyi bir devlet adamı olmak isteyen Romalılar için Stoacılık ortak bir ahlak sistemini ortaya koymak amacındaydı. Teoride bütün bunlar, Stoa felsefesinin barış içinde ve iyi yönetilen bir toplum için ideal düşünce sistemi olduğunu bize düşündürür. Konumuz açısından Stoacılığın bizi ilgilendiren yanı, savunduğu ahlak felsefesidir. Ahlak felsefesi Romalılar için felsefenin diğer alanlardan daha büyük önem taşımaktaydı. Stoacılığın kurucusu Zenon, insanın toplum hâlinde yaşama gereksinimini doğal karşılamış ve tek evrensel yasa olan “doğa yasasını” benimsemiş “erdemli” bireylerin bir araya geleceklerini savunmuştur. Öte yandan, kendine yeten erdemli insanların topluma ve “devletlere” ihtiyacı yoktur, çünkü doğa herkese aynı “yasaları” ve “hakları” vermiştir. Dolayısıyla, Stoacı birey bir dünya vatandaşıdır. Bunla birlikte, Zenon bir engel bulunmadıkça erdem sahibi insanların devlete yararlı olmasını öğütler. “İnsanların kardeşliği” ve “yasalar önünde eşitlik” ilkeleri her zaman Stoa felsefesinin bir ideali olarak kalmıştır. Romalıların Stoa felsefesinden büyük ölçüde etkilenmelerinin nedeni, Stoa öğretisinin eski Romalı kahramanların yaşama biçimlerine, disiplinlerine ve ahlakına en yakın okul olmasıydı. Roma döneminde, Eski Stoacılığı yeniden canlandırmaya yönelik başlatılan girişim “Yeni Stoacılık” olarak adlandırılmaktadır ve bu akımın en önemli temsilcileri de Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius olmuştur. Bunlara, Stoacı olmadığını belirtmekle birlikte, Stoa öğretilerinden etkilenmiş Cicero’yu da ekleyebiliriz.

Romalıların devlet işlerinde felsefenin katkısını önemsedikleri bilinen bir gerçektir. Kaynaklarda Atticus, Cato ya da Flavius Archippus’un ahlakî prensipleri ile yönetim anlayışları arasındaki tutarlılıktan bahsedilmesi, en azından böyle bir idealin öngörüldüğüne işaret etmektedir (Griffin 1997²: 19). Diğer taraftan, felsefenin bazı konulardaki bakış açısına karşı bir şüphe ve korku kendisini belirgin biçimde göstermektedir. MÖ 161’de filozofların Roma’dan sınır dışı edilmesinin sebebini Seneca, “gençleri yozlaştırmalarına” bağlamıştır (Sen. *Helv.* 10. 8). Bu tutum, Tacitus’ta daha açık bir şekilde izlenir:

“... (Iulius Graecinus’un) *annesi emsalsiz derecede iffetli bir kadın olan Iulia Procilla idi... Annesi akıllılık edip felsefeye karşı duyduğu yakıcı, kavurucu ihtirasa gem vurmasaymış, o ilk gençlik çağlarında felsefe pınarından bir Romalı senatöre yakışmayacak kadar fazla içecekmiş*”.

(Tact. Agr. 44)

Bu soğuk tavır, felsefenin bir erkeğin devlete olan görevlerini çeşitli şekillerde engellediği inancına dayanmaktadır. Griffin bunları üç grup altında toplamıştır (Griffin 1997²: 20):

1) Felsefe kişiyi toplum hayatından uzaklaştırabilir. Aslında Stoacılık, siyasete girecek bireylerin yurttaşlarına olan görevlerini yerine getirmesini destekliyordu, fakat aynı zamanda, gerekli olduğunda çekimser kalmayı ya da emekliliği yerinde buluyordu. Stoa felsefesine bağlı birçok kişi bu ilkeyi bir fırsat görüp, yükümlülüklerinden kaçabiliyordu. Ama örneğin Stoacı filozof Helvidius Priscus²⁸⁸, diğerleri gibi felsefeyi bahane ederek devlet işlerinden çekilmemiş, kamu hayatının sorumlulukların üstlenmişti (Tact. Hist. 4. 5).

2) Felsefe, kamu hayatının gerçeklerine uymayan veya uygulanamayan doktrinler öğretiyordu. Bu konudaki en önemli kaynak Cicero’nun *Pro Murena*’sıdır. Eserde Cato, Stoa felsefenin katı kuralların kamu hayatına uyarlama çabasını alaya alır (Cic. Mur. 29). Seneca da Stoa felsefesinin bu yanını vurgulamıştır (Sen. Clem. 2. 5. 2): “*Biliyorum ki, cahiller Stoa okulunun çok katı olduğunu ve dolayısıyla imparator ya da krallara iyi öğütler veremeyeceğini düşünüyorlar.*”

²⁸⁸ Galba’nın imparatorluğu sırasında sürgünden dönen Priscus, kayınpederi Thrasea’yı mahkûm eden Epirus Marcellus’u suçlamak üzere Roma’ya gelmişti. Vespasianus’u imparator olarak tanıyan Senato toplantısı sırasında, yeni imparatoru karşılayacak heyette kimlerin olacağına dair yapılacak seçim yüzünden ikisi arasında tartışma çıkmıştır (Tact. Hist. 7-8). Priscus bununla da kalmamış, Vespasianus ve oğullarını eleştirmekten kaçınmamıştır (Cass. Dio 65.12 vd.).

3) Felsefe insanı iktidara karşı çıkmaya yöneltir ve yönetimi yıkmaya teşvik edebilir. Aslına bakılırsa, felsefenin siyasi muhalefetin sorumlusu olduğu düşüncesi Roma'da sadece Nero ve Flavius'lar sülalesi dönemi için geçerlidir. Seneca, “*Kendilerini felsefeye adanmış sadık kişilerin memurlara, krallara veya diğer yöneticilere karşı inatçı ve isyankâr olduklarına inanmak yanlıştır*” diyerek buna karşı çıkabilmiştir (Sen. *Ep.* 73). Romalıların filozoflar hakkındaki bu olumsuz görüşleri, siyasetlerine de yansımış, Caesar ve Augustus'tan Domitianus'a kadar doktor ve öğretmenlere tanınan ayrıcalıklar hiçbiri filozoflara verilmemiştir (Griffin 1997²: 21-22; Suet. *Iul.* 42; *Aug.* 42, 59; Cass. Dio 53. 30).

Romalıların felsefenin devlet adamlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğuna dair inancı, Cicero ve Marcus Aurelius'ta görülmez. Buna rağmen, örneğin Cicero aşağıda da değineceğimiz gibi, Romalıların devlet yönetiminde kazandıkları tecrübelerin ve devlet geleneğinin çok daha değerli olduğunu belirtmekten geri kalmaz. Önemli olan, felsefe ve pratik arasında bir dengeyi yakalayabilmektir. Cicero, *De Natura Deorum*'da kamu ve özel hayatında mantığın ve teorinin öğrettiği ahlakî kurallarla yaşadığını yazmıştır (Cic. *Nat. D.* 1. 7). Bu satırlardan beş yıl önce, Kilikia'daki valiliği sırasında Cato'ya yazdığı mektupta, ikisinin, bazıları tarafından serbest gezenlerin ve tembellerin işi gibi görülen felsefeyi *foruma*, siyaset hayatına ve savaş alanına taşıdıklarını söyler (Cic. *Fam.* 15. 4. 16). Aynı şekilde Varro da, felsefeyle hem bir yaşam tarzı hem de aklın dinlencesi olarak uğraştığını belirtir (Cic. *Acad.* 7.25). *De Re Publica*'da Cicero, Scipio'yu Platon'un siyasi teorilerine saygı duyan birisi olarak gösterir ve ona, kitapların serbest öğrenim görmüş bir Romalıyı tecrübe ve devlet geleneklerinden daha iyi yönetemeyeceğini söyler (Cic. *Rep.* 1. 36). Rüşvet suçlamalarından dolayı sürgüne gönderilen Sardunya valisi Titus Albucius'un, bunu önlemek için takipçisi olduğu Epikuros öğretilerine uyararak kamu hayatından çekilmesi gerektiğini düşünmüştür. (Cic. *Nat. D.* 1.33.93) Yine de çoğu Romalı için felsefe sadece önemsiz hukuk detayları için işe yarayabilirdi. Cicero Romalıların askerî, siyasi ve ahlakî uygulamalarının Yunan teorilerinden daha üstün olduğunu göstermek amacındaydı (Cic. *Rep.* 2. 1. 2). Bu bağlamda Cicero çalışmalarının daha ziyade pratiğe yönelik olduğunu söyler:

“Eski Stoacılar da devleti büyük bir irfanla tartışmalarına rağmen, bu tartışmalar tamamen teoriktir; benimki gibi devletlerin ve vatandaşların yararlanacağı bilgiler içermez. Platon'un

liderliğini yaptığı diğer okul (Akademia ve Peripatetikler) bugün elimizdeki başlıkların çoğunu sağlamıştır.”

(Cic. Leg. 3. 6. 14)

“Devlet adamına öğütler” gibi düşünebileceğimiz *De Officiis* daha somut bazı öneriler içerir. Kamu görevleri Cicero’ya göre eğitim görmüş erkeklerin mutlaka yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdi (Cic. Off. 1. 21. 71). Cicero filozofların bu iş için daha uygun olduğunu savunur. “Onların hayatları servet peşinde geçmez; istekleri azdır ve bir sorun karşısında düşüşleri felakete yol açmaz” (Cic. Off. 1. 21. 73). Açgözlülük devlet adamını bekleyen tehlikelerden biridir. Bu görüşler elbette, Yunan felsefesinde ideal yönetici olarak görülen ve imparator Marcus Aurelius’un da örnek alacağı “filozof-kral” figürünün yansımalarıdır. Cicero’ya göre iyi bir devlet, yöneten ile yönetilen arasındaki karşılıklı güvene dayanmalıdır. Hükümdar tek bir partinin değil siyasetin refahını gözetmelidir (Cic. Off. 1. 85). Hiçbir devlet mükemmel adaleti bulmadan ismini hak etmez (Cic. Rep. 2.70). Devlet adamının amacı insan ırkının refahını sağlamak, insan hayatını güvenli hâle getirmektir (Cic. Rep. 1.3). Devletin parası “*surlar, rıhtımlar, limanlar, su kemerleri ve halkın yararına olacak diğer yapılar için harcanmalıdır.*” Ayrıca, devletin, vatandaşların mülkiyet haklarına dikkat etmesi gerektiğini vurgulamakta, yöneticilerin de bu hakkın korunmasına özen göstermesini tavsiye etmektedir (Cic. Off. 2. 21. 73). Cicero mülklerin vergilendirilmesine karşı çıkmakta, bunun ancak son çare olarak düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Bunu yaparken de, “insanların durumu anlaması için çaba gösterilmesini” önerir (Cic. Off. 2. 21. 75). Borçlanmanın kamu güvenliğini tehlikeye atacak kadar büyük boyutlarla ulaşmaması için önlem alınması gerektiğini belirtir (Cic. Off. 2. 24. 84). Mahkemelerde eşitlik, Cicero’nun üzerinde durduğu başka bir konudur. Kanun herkesin mülkünü korumalıdır ve “fakir sınıfların kanun önünde ezilmesine izin verilmemelidir.” (Cic. Off. 2. 24. 85).

Marcus Aurelius’u okuduğumuzda, imparatorun erdemli biri gibi yaşamak nasıl davranmalı sorusuna sürekli yanıt aradığını görürüz. Bu arayışı Stoa felsefesinin penceresinden bakarak yapmaktadır. Ne var ki, eserinde dış dünya ile ilişkileri hakkında çok az bilgi vardır. Olanlar da, birinci kitapta öğreniminde ve karakterinin gelişmesinde katkısı bulunan kişilerin bir

listesinden ibarettir. Bunun dışında öğrendiklerimiz imparatorun iç dünyasına yöneliktir. Ama en azından, Marcus Aurelius'un iyi ve erdemli bir imparator, kısacası bir filozof-kral olmak için sürekli kendini ve yaptıklarını sorguladığını söylemek mümkündür. Saltanatta kaldığı dönemin Roma İmparatorluğu'nun zirvesi olarak değerlendirilmesi tesadüf değildir.

Stoa felsefesinin getirdiği bir yenilik olan “ideal kozmopolis” kavramı, Roma İmparatorluğu'nun varlığıyla ete kemiğe bürünmüştür. Böyle evrensel bir devletin evrensel bir yasası vardır ve teoride yurttaşları da bu yasadan yararlanacaktır. Jones'a göre bu ideal, Roma hukukçularına farklı yerel yasalara tabi çeşitli halkları ve kurumları evrensel bir imparatorluk yasası altına birleştirmek için bir çıkış noktası sağlamıştır (Jones 2006: 488). Aşağıda da göreceğimiz üzere, kanunlar eyalet sakinlerini valilerin, bürokratların ve askerlerin suiistimallerinden koruma konusunda genellikle tatmin edicidir. Ancak uygulamada adalet her zaman sağlanamıyordu. Üstelik 1. yüzyılda yaşayan Romalı aristokratlar ve yönetici sınıf Stoa felsefesinin ortaya attığı gibi bütün halkları kardeş olarak görmekten çok uzaktılar.

Felsefe eğitiminin hedefi ahlaklı ve adil bir yönetici yetiştirmektir. Pratikte bu ilkelerin ne derece uygulandığı, Stoa ya da başka bir felsefe okulunun Roma bürokratların idari kararlarına ne kadar yansıdığı çoğu kez belirsizdir. İşin teorik ve felsefi yanını bir kenara bırakırsak, Romalılar isyanlarla baş edebilmek için belli bir eğitime ya da en azından plana sahipler miydi; diğer bir deyişle iş uygulamaya geldiğinde ne gibi yollar izliyorlardı? Valiler ve komutanların seçiminde göz önünde bulundurulmuş kriterleri saptamak zordur. *Propraetor* ve *proconsul legatus*larının çok uzun süre sonra senatör oldukları göz önüne alınırsa, imparatorun seçenekleri sınırlı olmalıdır (Mattern 1995: 17). 1. yüzyılda yazan Onasandros, bir komutanda bulunması gereken meziyetleri sıralarken (Onas. 1-2) zeki, kendine hâkim, dengeli, tutumlu, ne çok genç ne de çok yaşlı olması gerektiğini söyler. İleriki bölümlerde taktik hakkında tavsiyelerde bulunmakla birlikte, ilk bölümde saydığı yeteneklerin içine stratejik düşünme, askerî eğitim vb. unsurları katmaz. Genç Plinius Pannonia valisine atlı sınıftan bir arkadaşına askerî mevki ayarlamasını rica ederken, onun ilk önce soyunu, kendisi ile olan dostluğunu, belagat yeteneğini ve edebi yanını vurgulamıştır (Plin. *Ep.* 2.13). Bir başka mektubunda ise adayın soyluluğundan, zenginliğinden ve iyi bir avukat oluşundan bahseder (Plin. *Ep.* 7.22). Valilerin yönettikleri

halkların tarihi ve gelenekleri hakkında kendi çabalarıyla bir şeyler öğrendikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Syria valisi Petronius, “...Yahudi felsefesi ve diniyle ilgiliydi. Asia ve Syria’daki her şehre yayılmış çok sayıda Yahudi’nin bulunduğu yerlerde valilik yaptığından beri, öğrenme tutkusu sayesinde daha fazlasını da biliyordu” (Phil. Leg. 245). Dolayısıyla kendilerinden istenilen görevleri yapabilecek kapasitede olmalarının yeterli görüldüğü, tam anlamıyla profesyonel olmasa da “gayretli” sıfatını yakıştırabileceğimiz bir vali modelinden söz edebiliriz.

Luttwak’ın şematize görüşlerini yumuşatarak kabul eden Wheeler, Romalıların savunmada belli bir strateji güttüğünü ve bu stratejileri oluşturacak personele sahip olduğunu belirtmiştir (Wheeler 1993: 230 vdd.). Ancak isyanlar farklı bir alandır ve ne Luttwak ne Isaac ne de Wheeler haydutluk ya da isyan durumlarında belli bir plan dâhilinde hareket edilip edilmediği konusuna açıklık getirir. Lejyonların bulunmadığı Anadolu eyaletlerinde isyancılar ve haydutlarla baş etmek öncelikle valinin ve şehirlerin görevidir. Ordu Isauria’dakiler gibi büyük çaplı olaylara müdahale etmiştir. Öte yandan Cicero Kilikia valiliği sırasında Amanos’lardaki haydutlarla kendisi ilgilenmiştir. Şehirlerde çeşitli nedenlerle çıkan kargaşalarda ise valilerin kalabalığa karşı belirli önlemler aldığına dair ipucu yoktur; hatta yukarıda gıda sıkıntısından kaynaklanan olaylarda gördüğümüz gibi çoğu zaman kalabalıkların insafına kalmışlardır²⁸⁹.

Diocletianus’a kadar valiler askerî alanda da söz sahibiydiler. İmparatorun yaptığı reformlar sonucunda her eyalete askerî kuvvetlerden sorumlu bir *dux* atanmıştır. Nitekim Isauria ve diğer bölgelerdeki haydutlarla artık *dux*ların uğraştığı hem antik kaynaklardan hem de yazıtlardan anlaşılmaktadır. Tetrarkhi öncesi için söyleyebileceğimiz kısıtlıdır. Genç Plinius’un mektuplarında herhangi bir isyana dair ipucu olmadığından, bu gibi durumlarda Plinius’un ne gibi önlemler alabileceğini bilemiyoruz. Ancak Nikomedia’da bir itfaiye birliği kurma isteğine olumsuz cevap veren Traianus, eyaletteki sorunlardan bir kısmının bu birlikler

²⁸⁹ Birçok durumda katılımcıların sayısı belli değildir. Ancak Maviler ve Yeşillerin karıştığı olaylarda, örneğin 532 Nika Ayaklanması’nda 30.000 (Procop. *Pers.* 1.24.56). kişinin öldürüldüğüne dair bilgiler verilmektedir (Roma’da çıkan kargaşa ve isyanların genel bir değerlendirmesi için bkz. Africa 1971). Başkentteki olaylar doğal olarak farklı nitelikler kazanabilmektedir. *Principatus*un formaliteleri hariç Cumhuriyet’e ait her şeyi bir kenara kaldırmasıyla birlikte, alınan kararlara eskiden olduğu gibi etki edemeyen kalabalıklar, şiddetli bir yol olarak görmüşlerdir (Africa 1971: 4).

yüzünden çıktığını Plinius'a hatırlatır (Plin. Ep. 33-34). Plinius'un imparatora birliğe gerçekten itfaiyeci olanların alınacağını ve bunların kontrol edilebilecek sayıda tutulacağını (150 kadar) söylemesi valilerin –en azından Plinius'un- meslek birliklerinin yaratacağı tehlikeleri bildiklerini düşündürmektedir.

Tacitus'un kaleme aldığı Agricola biyografisi bize daha iyi fikir verir: Britannia valiliği yapan Agricola, görevde kaldığı süre içinde sürekli isyancı kavimlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Tacitus'un eserinden, kayınpederinin oldukça aktif hatta saldırgan bir askerî siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Ancak danışmanları ona “sadece şüpheli bölgeleri gözetlemesinin yeterli olacağını” söylemişti (Tact. Agr. 18). Bu ifadeden valilerin tek başlarına hareket etmedikleri çıkarılabilir. Aynı zamanda Agricola,

“özel teşvik ve yardımlarla yerlilere tapınaklar, pazar yerleri, evler yaptırdı... sonra yerel şeflerin oğulların dersler verirdi... Briton'lar yavaş yavaş kötü alışkanlıklarımızın cazibesine kapılıyorlardı. Revaklar, hamamlar, süslü ziyafet salonlarına alıştılar...”

(Tact. Agr. 21)

Bu tip faaliyetlerin valilerin kullandığı başlıca yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 9'daki Teutoburger faciası arifesinde Germania valisi Quintilius Varus'un görevlerinden biri, tıpkı Agricola'nın yaptığı gibi Germen kabilelerine Roma hayatını benimsetmek ve bunu hızlı şekilde halletmeye kalkışması hayatına mâl olmuştu (Cass. Dio 56.19). Bu iki örnekten hareketle, valilerin gerekli olduğunda isyancı kavimleri kontrol almak amacıyla “sosyal projeleri” hayata geçirdiklerini söyleyebiliriz. Anadolu'da şehir kültürünün ve kurumsallaşmanın uzun bir geçmişe sahip oluşu ile şehirleşme oranının yüksekliği, valiler için işleri daha kolaylaştırmıştır.

Anadolu'da benzer örnekler bulmak istersek, akla ilk gelenlerden biri Pompeius'un düzenlemeleri olacaktır. Pompeius Kilikia Korsanları ile anlaşarak onları iskân etmiştir. Ayrıca Mithradates Savaşları sonrasında doğuda yaptığı düzenlemeler daha büyük ölçekli olmakla

birlikte sonuçta iç güvenliği sağlamaya yönelik bir girişimdir. Şu hâlde valilerin ya da komutanların başlıca iki yetkiyi kullanmayı öğrendikleri görülür: Askerî seferler ile iskân siyaseti. Her ikisi de büyük valilerin kişisel becerilerine dayanan uygulamalardır. Örneğin “hiç bir komutanın uygun mevkiler seçmede Agricola kadar becerikli olmaması” ve “yaptırdığı kalelerin asla düşman eline geçmemesi” (Tact. Agr. 1-3), her valinin isyanlarla baş edebilecek düzeyde olmadığını bize hatırlatmaktadır.

1. İmparator

Principatus Dönemi, imparatorluğun halkın güvenlik, ekonomik ve toplumsal istikrarını sağladığı içindir ki nüfusun büyük bölümü tarafından onaylanmıştır. Bu durum aynı zamanda imparatorların konumlarını sağlamlaştırmak için de fırsat sağlamıştır. Caligula, Nero ve Elagabalus gibi imparatorların aşırılıklarından rejimin değil de, imparatorların birey olarak sorumlu tutulması, imparatorluk mevkiinin içselleştirildiğinin göstergesidir. Bir rejim olarak imparatorluğa ya da imparatorun varlığına yönelik isyanların nadiren görülmesini bu çerçevede değerlendirebiliriz. Kriz dönemlerinde bile algılama değişmemiştir. Aslında tahta geçiş için belli kurallar olmamasına rağmen, çeşitli siyasi gruplar imparator mevkiini yıkmak yerine tam da bu sebepten ötürü kendi adaylarını tahta geçirmeye çalışmışlardır (Hartmann 1982: 128). İmparatorun ideolojik konumu yanında fiziksel varlığı da isyanların doğasını etkileyen unsurlardan biridir. Bazı durumlarda, isyanların ya da tahtta hak iddia edenlerin ortaya çıkışında imparatorların olayların yaşandığı bölgelere olan uzaklığı rol oynamaktadır (Hartmann 1982: 140 vdd.). *Principatus*'ta imparatorun en büyük gücü, *auctoritas*, yani kanun koyma ve yasama yetkisine sahip olmasıdır. Yasalar ve kararlar ya imparatorun bizzat kendisi tarafından yapılmakta ya da onun onayından geçmektedir. Yani imparatorun “fiziki varlığı” siyaset yapma süreci ile doğrudan ilgilidir (Hartmann 1982: 142). Tiberus inzivaya çekildiği zaman Senato'da işler yığılmış, şehir memurları ve vali atamaları aksamıştır (Suet. Tib. 41). Vespasianus imparator olduktan sonra Senato onun doğudan dönmesini beklemişti, çünkü imparator olmadan önemli kararlar alınmadığı gibi, kanun ve düzenin işleyişi tehlikeye giriyordu (Tact. Hist. 4.9.2, 4.11.1). Fiziksel varlık halkın imparatorla olan ilişkilerinde de önemli rol oynamaktaydı.

Augustus oyunlarda ve yarışmalarda hazır bulunmaya özen göstermekte, böylece halka yakın ve “demokratik” bir portre çizmekteydi (Tact. Ann. 1.54.2). Tiberius Roma’da çıkan bir yangına Livia’nın “Augustus’un zamanındaki gibi” bizzat müdahale etmesine kızdığına bakılırsa (Suet. Tib. 50.3), imparator sülalesinin halk arasına “karışması” olağanüstü bir şey değildi. Tiberius’un aksine Nero, doğuya yapacağı geziyi iptal etmesine gerekçe olarak halkın esenliğini göstermiş ve Romalıların kendisini başkentte görmek istediklerini belirtmiştir (Tact. Ann. 15.36.3). Nero’nun ölümünden sonra, Senato Galba’ya insanların kendisini görmek istediğini ve bu yüzden halkın huzuruna çıkmasını tavsiye etmişlerdir (Plut. Galb.. 11.1). Örnekler çoğaltılabilir (Hartmann 1982: 144). İmparatorun fiziksel varlığı, imparatorluğun esenliğini ve sürekliliğini halka gösteren bir olgudur. Hatta bazı imparatorlar sadece “görünerek” isyanları bastırabileceklerini bile düşünmüşlerdir: Augustus’un ölümünden sonra isyana hazırlanan askerler, çok sevdikleri Caligula’yı aralarında gördüklerinde bundan vazgeçmişlerdir (Suet. Cal. 9). Nero, Vindex ayaklanmasını Gallia ordularına kendisini göstererek önleyebileceğini umuyordu (Suet. Ner. 43.2) ve Galba’nın yakınındakiler ona imparatorluk muhafız alayının sadakatini sadece kamplarında görünerek sağlayabileceğini söylemişlerdi (Suet. Galb. 19.1). Septimius Severus’un Clodius Albinus’a karşı zaferi, Cassius Dio’ya göre askerlerin karşısına birden çıkmasıyla mümkün olmuştu (Cass. Dio 75.6.7). Macrinus, Iulia Maesa ve Iulia Soaemia’nın genç Elagabalus’u yanlarına alarak savaş alanında boy göstermeleri neticesinde yenilebilmiştir (Cass. Dio 78.38.4).

İmparatorların fiziksel varlığının halk için önemine kaşın, çok az imparator eyaletleri gezerek halkın sorunlarını dinlemiştir²⁹⁰. Bununla birlikte işin ilginç ve bugün bize garip gelen yanı, imparatorların halkın kolayca ulaşabileceği bir konumda olmalarıdır (Millar 1967: 9) Augustus MÖ 13’ten önce çıktığı gezide, Gallia’lılar şikâyetlerini iletme fırsatı bulmuşlardı. Augustus’un *proconsul* olarak Gallia’ya atadığı Caesar’ın azatlısı Licinius, “barbarlara özgü

²⁹⁰ Aslında bu durumun şehirlerin lehine olduğunu söylemek bile mümkündür. Zira imparatorların çıktığı geziler şehirlere ekonomik açıdan büyük yükler getiriyordu. Tiberius’un her sene yapacağını duyurduğu ama bir türlü gerçekleşmeyen gezileri için çevre şehirlerden erzak toplanıyordu (Suet. Tib. 38). Caracalla’nın gezileri Cassius Dio’nun eleştirilerine hedef olmuştur: 214/215 kışında imparatorla birlikte Nikomedia’da bulunan tarihçi, nereye giderse gitsin onun için her türlü evin inşa edildiğini, amfityatrolar ve yarış parkurlarının yapıldığını söylemektedir (Cass. Dio 72.9.5-7). Bir imparatorun ziyaretinin yaratabileceği etki Philon’dan öğrenilebilir: Caligula’nın Anadolu ve Syria kıyılarında konaklayarak Mısır’a yapacağı ziyaret hayvanlar için yem, imparatorun maiyetindeki memurlar, askerler –atlılar, yayalar, denizciler- ve saray köleleri, hizmetliler vb. için de çevre şehirlerden alınacak çok miktarda erzak gerektiriyordu (Phil. Leg. 33.252). Ayrıca bkz. Millar 1992²: 28-40.

açgözlülük ve Roma'nın ona verdiği mevkii kullanarak" yolsuzluk yapmıştı. Şikâyetler karşısında cezalandırılacağını düşünen Licinius, Augustus'a evindeki malları göstererek, bunları Gallia'luların bir isyan finanse etmelerini önlemek için sakladığını söylemiş ve imparatora vermişti. Dio'ya göre Augustus malları kabul etmiş ve Licinius da cezalandırılmaktan kurtulmuştu (Dio 54.21). Bilindiği gibi, Roma imparatorları arasında en fazla seyahat eden Hadrianus olmuştur. *Historia Augusta*'ya göre imparator 122-123'teki İspanya gezisi sırasında Terragona'da kışlamış ve burada halkın şikâyetlerini dinlemiştir (SHA *Hadr.* 7). 129'da başladığı doğu seyahatinde ise yolsuzluk yapmış *procurator* ve valileri cezalandırmıştı; öyle ki, sanki mağdurları şikâyet etmeleri için özellikle cesaretlendiriyor gibiydi (SHA *Hadr.* 12). Çağdaşı hatip Aristides imparatorun seyahate çıkmasına gerek olmadığını, Roma'da kalmasına rağmen, eyalet memurlarının imparatorun gözü üzerindeymiş gibi dikkatli olacaklarını söylemiştir (Aristid. *Or.* 26.32-33). Aristides'in eseri bir methiye olduğu için, sözlerinin tam anlamıyla gerçeği yansıttığını söyleyemeyiz.

Eyaletler şikâyetlerini duyurmaları için imparatorun ziyaretini beklemek zorunda değillerdi. Aslında imparator bunları çeşitli yollardan öğrenme imkânına sahipti. Eyaletlerde oturan birçok Romalı mektuplarında sorunlardan bahsetmekteydi²⁹¹ ve kuşkusuz eyalet bürokratları da başkenti ziyaretlerinde üst sınıftan tanıdıklarına, imparatora yakın kişilere sorunlardan söz ediyordu. Daha resmî olan yol, şikâyetlerin imparatorun huzurunda dile getirilmesiydi. Bu, imparatorların kâğıt üzerinde yapması gereken işlerden biri olmakla birlikte, her imparator bu kadar ilgili değildi. Ayrıca kişisel şikâyetler ve şehirlerin onayını almadan huzura çıkan heyetler resmî başvurular kadar etkili olamıyordu. Şikâyetlerin imparatora ulaşmasını engelleyen başka etkenler de vardı. İskenderiye'deki Yahudiler, yolsuzluk yapan valilerini o izin vermediği için şikâyet edememişlerdi (Phil. *Flacc* 97; Brunt 1961: 207). Hadrianus zamanında ise, bu sefer şehirdeki Yunanların şikâyet mektuplarına *praefectus* el koymuş, hatta şehirden deniz yoluyla ayrılmaları bile resmî izine bağlanmıştı (Brunt 1961: 208). Bu kadar sıkı bir denetim her eyaletin uyguladığı bir şey değildi. Valilerin şikâyetleri engellemek gibi bir yetkisi yoktu, ancak şehirlerin onların haberi olmaksızın harekete geçmeleri de zordu.

²⁹¹ Çeşitli kaynaklarda imparatorların gelen mektupları bizzat okudukları ve cevap yazdıkları ya da en azından dikte ettirdikleri bilinmektedir. İmparatorların bütün mektuplara tek tek cevap vermesini bekleyemeyiz, fakat kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kendi karamamalarını bizzat kaleme almaları normal uygulamaydı (Millar 1967).

Bununla birlikte, 4. yüzyılda bazen valilere eyaletlerden gelen şikâyetleri engelleme yetkisi verildiği bilinmektedir (Brunt 1961: 206, dpn. 50). Severus Alexander'in engellemeler karşısında bir kanun çıkarmak zorunda kalması, bu tip olayların sıkça yaşandığını göstermektedir. Böyle konularda oldukça titiz davranan imparator²⁹² Bithynia'lılara hitap ederek, *procurator* ve *legatus*ların mahkeme kararlarına yapılan itirazların engellenmelerini bizzat yasakladığını söylemektedir (*Dig.* 49.25). Bireysel başvurular ise nadiren sonuçlanıyordu. İstisnalardan biri, yılda 3000 *denariusu* zimmetine geçiren bir memuru sonunda mahkûm ettiren bir Kıbrıs vatandaşıdır.

Yine de imparatorların bütün adli işleri yerel aristokraziye bıraktığını söylemek yanlıştır. En azından teoride adil yargılama ve hak aramayı öne çıkarmışlardır: Marcus Aurelius Asia valiliği sırasında imparatorun kendisine verdiği bir kararnameyle, yerel asayiş kuvvetlerinin soruşturma esnasında stenograflar bulundurmasını ve şüpheliyi *magistratus*lara soruşturma tutanağının mühürlü bir kopyası ile birlikte teslim etmesini istemiştir. Soruşturmada ya da tutanaktaki usulsüzlüklerin de cezaya tabi olduğu hatırlatılmaktadır (*Cod Iust.* 48.3.6.1). İki yüz yıl sonra Constantinus mahkeme tutanaklarının altı ayda bir *praefectus*lara teslim edilmesini, böylece hâkimlerin de gerektiğinde yargılanabileceğini söylemiş, memurların suiistimali karşısında eyalet sakinlerinin üst makamlara başvurma hakkının bulunduğunu belirtmiştir (*CTh.* 1.16.3). Bithynia'lılar Severus Alexander'e kendisine başvurmalarını engelleyen valilerini şikâyet edince, imparatora başka yollarla da ulaşabileceğini söyleyen Alexander, neden böyle bir engellemenin yapıldığına anlam verememiştir. Memurların bu tip hareketlerinin yasak olduğunu belirtmiş ve tebaasının sadakati kadar özgürlüklerine de önem verdiğini bilmeleri gerektiğini eklemiştir (*CJ* 49.1.25).

Buna rağmen imparatorun huzuruna çıkabilen şehirlerin azımsanmayacak sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Attalieia'dan bir onurlandırma yazıtında, yazıt sahibi imparator ve valilerin

²⁹² Öğleden sonraları mektuplarını okumayı hiç ihmal etmeyen imparator (SHA *Sev. Alex.* .31), eyalete atanacak valileri de önceden halka duyurarak, haklarında suçlamalar varsa bunların açıklanmasını istemiştir (SHA *Sev. Alex.* 45).

önünde kendi şehri ve diğer birçokları adına konuştuğu, onların haklarını savunduğu için övülmektedir. Side'den bir başka yazıt, yerel bir memurun görev süresince şehrin, imparatora gelen davaların hepsinden zaferle çıktığından bahsetmektedir. Bu iki metinde kullanılan ifadeler, imparatorun tarafların sergilediği konuşma becerilerine bakarak karar verdiğini göstermektedir. İmparatorluğun genelinde başka yazıtlar ve kanıtlar da imparatorların karşısına gelen şikâyetlerin fazlalığına işaret etmektedir (Millar 1992²: 434-435). Şikâyetlerin büyük bölümü sınırlarla ilgilidir. Bunlar doğal olarak yerinde görülüp karar verilmesi gereken anlaşmazlıklardır. Nitekim bir yazıttam Thyateira ile Hierokaisareia arasındaki sınır sorunun Caracalla 215'te Anadolu'ya geldiği sırada imparatorun huzurunda çözüldüğü öğrenilmektedir (Millar 1992²: 435). Ne yazık ki, elimizde çoğu kez sadece sınır anlaşmazlıklarından çıkan sorunlarla ilgili kanıtlar bulunmaktadır. Ancak şüphesiz imparatorlar çeşitli davaları çözmek için en yetkili merciydi.

İmparator eyaletleri bizzat gezmesede, görevlendirdiği *procurator*lar aracılığıyla bir kontrol mekanizması kurmuştur. Buna iyi bir örnek Tacitus tarafından bize aktarılmıştır (Tact. Ann. 34-39): İceni kraliçesi Boudicca'ya karşı Britannia valisi Suetonius Paulinus'un yaptığı savaşta (60), vali kadınları kılıçtan geçirmiş, yük hayvanlarını paramparça etmişti. Nero'nun görevlendirdiği *procurator* Iulius Classicianus, Suetonius'un vahşi davranışlarını rapor etmiş ve daha ılımlı vali atanmadan savaşın bitmiş sayılamayacağını söylemişti. Denetim mekanizmasının işlediği anlaşılmaktadır. Ama Tacitus aynı zamanda, Classicianus'un Suetonius ile arasının iyi olmadığını da eklemekte ve Classicianus'un raporuyla ülke çıkarlarının tersine hareket ettiği yorumunu yapmaktadır. Buna rağmen, Classicianus'un raporu Britannia'da idarenin iyileştirilmesine yönelik bir girişim olduğundan olumlu algılanabilir. Aynı şekilde, Genç Plinius da Traianus'un görevlendirdiği bir *procuratoru* ve diğer memurları övdüğünü görüyoruz. Dio, Maecenas'ın ağzından imparatorlara her eyalette ajanlar bulundurmasını, ancak bunların her sözüne inanmamasını tavsiye etmektedir (Dio 52.37), zira tarihçinin de belirttiği gibi güvenilir kişiler de olsalar, aralarında kendi çıkarlarına göre hareket edenler olabilirdi.

*Procurator*ların imparatorun adayları arasından seçilmesi kuşkusuz eyaletlerin yararındaydı. *Proconsulluklar* için çekilen kuralara hile karışmaktaydı. Ancak imparator görevini kötü kullananların ya da yetersiz olanların yerine atamalar yapmakla yetkiliydi (Dio. 53.14).

Bazen yağmalayanlar ve ceplerini dolduranlar imparatorların kendisi de olabilmektedir. Nero bunların arasında belki de en ünlülerinden biriydi. Birçok tapınağın adaklarını ve tanrı heykellerini toplatarak eritmişti (Suet. *Ner.* 32). Suetonius'a göre Vespasianus'un eleştirilebilecek tek yanı aç gözlülüğüydü. Eyaletlere koyduğu ağır vergilerin yanı sıra, birçok memuriyeti para karşılığında satmıştı (Suet. *Vesp.* 16; Tact. *Hist.* 2.84). İmparatorlar dürüst olsa bile, atamalarında her zaman doğru kararlar verdiklerini söylemeyiz. Önemli mevkilerde bulunan kişiler buralara imparatorların tercihleriyle gelmişlerdi ve çoğunlukla bunda yetenekleri rol oynamamıştı (Brunt 1961: 210). Doğal olarak imparatorun desteklediği bürokratların suçlanması zordu. Örneğin Augustus'un kendilerine birçok kez komutanlık verdiği Marcus Lollius²⁹³ ve Quinctilius Varus, Velleius Paterculus'a göre açgözlü insanlardı. Tarihçinin parayı dürüst işlere tercih eden bir olarak tasvir ettiği Lollius (Vell. Pat. 2.97), Galatia'nın ilk *legatus*uydu. MÖ 1'de Iulius Caesar'ın yanında danışman olarak doğuya gitmişti. Ancak, Tiberius'a olan düşmanlığı yüzünden, belki de bir komplo sonucunda Parth kralından rüşvet aldığı iddiasıyla tutuklanarak 2'de öldürülmüştür (Vell. Pat. 2.107). Yaşlı Plinius, Lollius'un torunu Lollia Paulina'nın servetini dedesinin eyaletlerdeki yağmalarına ve doğudaki krallardan zorla aldığı hediyelere borçlu olduğunu belirtir (Plin. *HN* 9.58). Lollius'un konsüllüğe seçildiği yıl diğer adaylar arasında yaşananlar, imparatorun bu gibi durumlarda nasıl *ister istemez* öne çıktığını göstermesi açısından ilginçtir (Cass. Dio 54.6). Lollius'un konsüllüklerden birine seçildiği MÖ 21'de, Augustus için ayrılan diğer konsüllük, onun Roma'da olmaması sebebiyle boş kalmış ve koltuk için iki adayın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Adaylar ortalığı karıştırmış ve Augustus'un huzuruna çıktıklarında onun tarafından adaylıktan el çektilmişlerdi; sonunda Augustus görevi Agrippa'ya teslim etti. Senato karışıklığı önlemeyi beceremediğinden, çareyi Augustus'u Roma'ya geri çağırmakta bulmuştu. Senato'nun aciz kaldığı ve inisiyatifi kendi elleriyle tek bir adama bıraktığı bir ortamda, imparatorun vali ya da bürokrat seçimlerini sorgulamak gibi bir şans da olmuyordu.

Varus da kariyerini Augustus'a borçluymuştu. Paterculus'a göre o da Lollius gibi servet peşindeydi ve Syria'ya vali olarak atanmasının ardından “zengin eyalete fakir bir adam olarak gelmiş, ama zengin biri olarak ardında fakir bir eyalet bırakmıştı” (Vell. Pat. 2.107). Tiberus

²⁹³ Lollius vali olarak gittiği Gallia'da Germania'lılara yenilmişti (Suet. *Aug.* 23; Vell. Pat. 2.97).

tarafından göreve getirilen²⁹⁴ Cn. Calpurnius Piso ancak bundan sonra, Hispania valiliği sırasında yaptığı öne sürülen yolsuzluklardan yargılanması kabul edilmiştir. Tacitus'a göre bu suçlamalar anlamsız uydurma bir hikâyeden ibaretti (Tact. Ann. 3.13). İddialar Syria'yı da kapsıyordu. Dolayısıyla, Tacitus'a rağmen Piso'nun Hispania yaptıklarının uydurma olduğunu düşünmek zorunda değiliz. Tiberius'un eyalet idaresinde özel önem verdiği genellikle kabul edilmesine rağmen, yukarıdaki olayve başkaları, onun da eyaletlerin çıkarını göz ardı eden kişisel kararlar aldığını göstermektedir (Brunt 1961: 210). Örneğin imparatorun *legatusu* Aşağı Germania valisi Lucius Apronius, 29'da Frisii'nin ayaklanması üzerine bölgeye gitmiş, fakat bir dizi stratejik hata yüzünden savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Tact. Ann. 4.72-73). Buna rağmen aynı Apronius –ki Frisii ayaklanmasının patlak vermesine sebep olan olaylar karşısında geniş davranmıştı– altı yıl sonra hâlâ görevinin başındaydı (Brunt 1961: 210; Tact. Ann. 6.30). Ne var ki, eyaletlerin suçladıkları kişiler yukarıda saydıklarımız gibi imparatora olduklarında mahkemeye çıkarılmaları zorlaşıyordu. Genç Plinius, bazıları imparatora yakın arkadaşı olan kişilere dava açmak zorunda kaldığında, bunun kendi kariyerine zarar vereceğini düşünmüştü (Plin. Ep. 1.18).

Bürokratların uzun görev süreleri Tiberius'un dikkat çeken politikalarından biri olmakla birlikte, bu, valilerin eyaletlerini çok iyi yönettikleri anlamına gelmemektedir (Brunt 1961: 210). İmparatorun tahtta kaldığı zaman boyunca görevlerinde normalden uzun kalmış on bir vali bilinmektedir. Bunlardan Publius Petronius Asia'da beş yıl bulunmuştu ve daha sonra Syria'da bıraktığı olumlu izlenim, neden bu kadar uzun süre görevde kaldığını açıklayabilir. Ancak, uzun soluklu görevler üstlenen diğer bazıları hakkında çeşitli iddialar vardı. Yedi yıl Yukarı Germania valiliği yapan (14-21) Gaius Silius'un adı yolsuzluğa karışmıştı; sekiz yıl Moesia'da kalan Pomponius Labeo ise görevini kötüye kullanmakla suçlanmıştı; 16-31 arası Mısır valisi olan Gaius Galerius zamanında ise idari suçlar artmıştı (Brunt 1961: 211).

Bununla birlikte, Iosephos Agrippa'nın ağzından, tek bir valinin yaptığı yanlışlar yüzünden imparatoru suçlamanın yanlışlığından bahseder:

²⁹⁴ Suetonius Tiberius'un Piso ile yakın olduğunu, Germanicus'u kontrol etmek ve fazla güçlenmesini önlemek amacıyla taşıyan gizli bir görevle onun yanında doğuya gönderdiğini söyler (Suet. Tib. 42.1, 52.2)

“Kabul edelim ki, Roma'nın memurları katlanılmayacak kadar sert, fakat bütün Romalıların size böyle davrandığını söyleyemeyiz. Buna rağmen imparatora karşı savaşacaksınız. Bize zalim valiler bize onun emirleriyle gönderilmiyor ve batıdan doğudaki valilerini izlemeleri imkânsız. Tek bir kişinin birçoğuna savaş gitmesi ne kadar anlamsızsa, küçük bir neden yüzünden niye şikâyet ettiğimizi bilmeyen büyük bir güce karşı gelmek de o kadar anlamsızdır.”

(Joseph. BJ 2.352-353)

Agrippa valilerin kötü yönetimini imparatora yüklememektedir ve aslında böyle suçlamaların imparator eyaletlerinde Senato eyaletlerine nazaran daha az görüldüğü genellikle vurgulanmaktadır. Ancak Brunt'ın da belirttiği gibi, bu çıkarım kaynakların aktardıkları ile şekillenmiştir. Elimizde sadece belli dönemlere ait davalar bulunmaktadır ve kaynaklarımızın bize bildirdikleri de o yıl görülen bütün davaları kapsamayabilir. Örneğin Tacitus'un Senato kararlarında ilan edilen bütün davalara yer vermemiş olması mümkündür. Nero'dan itibaren atlı sınıfa mensup bürokratların davaları imparator tarafından görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁵ ve bunların büyük bölümünün kaynaklara yansımadığını farz edebiliriz (Brunt 1961: 211).

²⁹⁵ Augustus'un düzenlemelerinden sonra atlı sınıfının bürokrasideki ağırlığı artmaya başlamıştır. Nero'nun kararı bununla ilgili olabilir. Brunt bazı ilginç noktalara değinmektedir: Öncelikle atlı sınıfı sürekli olarak ya da belli zamanlarda içinde Anadolu eyaletlerinin de bulunduğu (Thrakia, Kappadokia) belli eyaletleri yönetmiştir. Bu tercihin nedeni çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bir görüşe göre, atlı sınıfı mensupları barbar ve direniş gösteren eyaletlerin valilikleri için tercih edilmiştir. Bu eyaletlerde en azından başlangıçta *koinon* ya da *concilium* gibi eyalet kurumlarının ve yerel idari organların oluşturulması Roma yasalarının uygulanması mümkün olmamıştır (Marquardt, *cit.* Brunt 1983: 58). Garnizonları olmadığı sürece atlı sınıfının böyle sorunlu ya da yeni ilhak edilmiş eyaletlere gönderildiği doğrudur. Ancak bunların tersine uygulamalar olduğu gibi, sorunlu bölgelerde neden atlı sınıfının tercih edilmesi gerektiğine mantıklı bir cevap vermek zordur. Zira senatörler aynı görevi lejyonlarıyla yerine getirebilmektedir (Brunt 1983: 59). Aynı şekilde, imparatorların senatörlere güvenmedikleri için belli mevkilere atlı sınıfı mensuplarını getirmeleri tezi de inandırıcı görünmemektedir (Brunt 1983: 63-66).

1. Valiler

Valiler ellerindeki *imperium* yetkisine dayanarak bazı önemli görevleri yerine getiriyordu ve bunların hepsi suiistimale açıktı: İmparatorun *legatusu* ya da Senato'nun temsilcisi olarak yerel yetkilileri ve *publicanusları* denetlemek; şehirlerin hesaplarının ve projelerin kontrolü; eyaletin en yüksek yargıcı sıfatıyla davalara bakmak; emri altındaki kuvvetlerle yerel sorunlara müdahale etmek vb. Anadolu ve genel olarak Akdeniz halklarının gözündeki Romalı valiler muhtemelen krallardan farklı değildi: Normalde bir, gerektiğinde iki yıl görevde kalan valiler askerlerine komuta ediyor, elçiler gönderip kabul ediyor, krallarla yüz yüze görüşüyor, bazen şehirleri yok ediyor ya da bağışlıyordu. Elbette bu yetkiler Senato'nun iznine tabiydi ya da onun tarafından sınırlandırılıyordu. Normalde kimin hangi eyalete atanacağı kura sonucunda belirlenmekteydi. Dolayısıyla kura, kişinin kazanacağı ün ve serveti belirliyordu. Üstelik ikisini de elde edebilmek için sadece bir ya da iki yıl vardı. Valilerin emrine verilecek güçlerin sayısı ve kullanacakları kaynaklar Senatoda yapılan kura ve tartışmalar sonucunda belirlenmekteydi. Coğrafi engeller ve uzaklık Roma ile eyaletler arasında anında iletişimi imkânsız kıldığından, valiler kararları çoğunlukla inisiyatiflerini kullanarak alabiliyorlardı. Öte yandan, bölgedeki halklar Senato'ya eyaletlerini terk eden valileri rapor edebiliyor ve Senato tarafından görevlendirilen *legatuslar* bu kişileri geri dönmeleri konusunda uyarabiliyordu (Liv. 43.1). Senato valilere şehirlerden asker alabilme yetkisi verdiği gibi, bir Senato kararı olmadığı sürece şehirlerin Romalı komutanlara asker yardımı yapmamalarını da isteyebiliyordu²⁹⁶. Üstelik Romalı valilerin ve komutanların diğer halklarla olan ilişkileri ve yaptıkları antlaşmalar Senato'nun onayına tabiydi. Karşı taraf yapılan antlaşmalardan ya da başka şeylerden memnun değilse, Senato'ya elçiler göndererek şikâyetlerini bildirebilmekteydi. Diğer bir deyişle, her ne kadar şehirler valilerle görüşmeler yapsa da, asıl yürütme organı Senato'ydu ve şehirler tek muhataplarının valiler olmadığını, onların ötesinde imparator ya da Senato ile diplomatik ilişkiler kurabileceklerini biliyorlardı. En azından söz konusu dönemde, Senato'nun eyaletlere konsül

²⁹⁶ MÖ 169'da Appius Cento Akhai'lılardan 5000 asker talep etmiş, ancak Senato kararı ile uyuşmadığı için istediğini alamamıştı (Polyb. 28.13). Aynı şekilde Senato Rhodos'lulara artık komutanların talepleri doğrultusunda değil, kendi kararları uyarınca asker göndereceklerini bildirmiş, bu haber Rhodos'ta memnuniyetle karşılanmıştı (Polyb. 28. 16).

atama, ordu toplama, elçi kabul etme ve zafer alayı hakkı verme gibi önemli yetkileri bulunduğu göz önüne alındığında, az çok bir hükümet gibi çalıştığını söyleyebiliriz (Millar 1984: 14).

Ne var ki, devletin bu iş için tahsis ettiği personel, görevin zorluğuyla kıyaslandığında oldukça sınırlıydı. Bu kısıtlı imkânlar yerel aristokrasi ile işbirliğini ister istemez kaçınılmak kılmaktaydı. Yerel aristokrasinin bulunmadığı yerlerde ise, Roma böyle bir sınıfın ortaya çıkışını devlet eliyle desteklemekteydi. Yerel güçler işbirliğini reddettiği zaman, valinin zora başvurmaktan başka seçeneği yoktu. Fakat genellikle, iki taraf arasındaki ilişki karşılıklı çıkarlara dayandığından, sürtüşmelerden kaçınma yoluna gidilmekteydi. Aristokrasi, vali ile olan işbirliğinin karşılığında yerel yönetimde, memur atamalarında, gıda yardımlarında, yerel kùltlerde, oyunlarda ve arazilerde kontrolü elinde bulunduruyordu. Doğaldır ki, bu çıkar alışverişi istismara açıktı ve böyle durumlar tepkiyi beraberinde getirebiliyordu. Dio Khrystosmos'un Prusa'da başına gelenler muhtemelen buydu. Yükselen tahıl fiyatlarından zenginleri sorumlu tutan ve yeterli tahıl desteği alamayan halk, sonunda isyan ederek Dio ve diğerlerinin evlerini basıp depolarına girmişti.

Sınır eyaletlerini bir kenara bırakırsak, normalde valinin altındaki personel küçüktü ve en büyük eyaletlerde bile 100'ü aşmıyordu²⁹⁷. Bütün grup genelde herhangi bir Romalı memurun İtalya dışında çıktığı zaman ona eşlik edenlerden farklı bir yapıda değildi. Kabaca, bir Romalı aristokratın *amicus*ları arasına katılmış belli sayıda devlet memurundan oluşan valinin maiyetine *cohors* adı verilmekteydi. Valinin dışında topluluktaki tek sürekli devlet memuru *quaestor*du. Vergi toplamının yanı sıra, valinin diğer önemli görevi, eyalet sınırları içinde adli sorunların halledilmesiydi ve bunun için de şehir şehir dolaşması da gerekebiliyordu. Personel ve zamanın kısıtlı oluşu yüzünden, valiler belli sayıda davaya bakabiliyordu. Eyalet idaresini yönetecek

²⁹⁷ *Questor* dışında valinin baş asistanları olarak görev yapan *legatus*lar; onların altında *tribunus*lar, süvari *praefectus*us, en az bir *praefectus fabrum* bulunuyordu ve bu mevkiler genellikle askerî geçmişi olmayan kişilere veriliyordu. Bunların dışında valiye sadece arkadaşlık eden bir grup (*comites*) olabilirdi, fakat bunların resmî görevleri yoktu; büyük kısmı işi öğrenmek için valilerin yanına verilen gençlerdi. Valinin kişisel personeli ise kâtipler, *lictor*lar, ulaklar, *haruspices* ve valinin kendi hanesinden seçerek danışman olarak görevlendirdiği bir azatlı (*accensus*), doktor, aşçı vb.den meydana geliyordu. İmparatorluk Döneminde çok fazla değişiklik olmamıştır; sadece askerler eyalet idaresinde görev almaya başlamıştır ve mali organizasyon gelişme göstermiştir (Lintott 1993: 50-52). Görüldüğü gibi, valinin maiyetindekiler çoğunlukla profesyonel olmayan ya da yarı profesyonel kişilerden oluşmaktaydı ve bir kriz anında yetersiz kalıyorlardı.

personelin sınırlı sayısı bir yana, valinin askerî alanda yapabilecekleri de çoğu kez kısıtlıdır. Valilerin kıtlık zamanlarındaki kargaşalarda ne kadar yetersiz kaldığı ve hayati tehlikelerle karşı karşıya kaldıklarını yukarıda belirtilmiştir. Bunlar valilerin eyaletlerinde tehlikelere ne kadar açık olduklarının bir göstergesidir. Örneğin Hispania Citerior valisi L. Calpurnius Piso “durum sakın olduğundan” korumasız şekilde yolculuk ederken bir çiftçi tarafından saldırıya uğramış ve öldürülmüştür (Tact. Ann. 4.45).

Vali dışında, imparatorun görevlendirdiği bir takım memurlardan meydana gelen bir bürokrasi mekanizması vardı. Bu kişilerin genel görevleri sivil (*procurator*) ve askerî (*praefectus*) olarak kabaca ikiye ayrılabilir. *Procurator*, bir kişi tarafından herhangi bir amaç için tutulmuş vekil anlamına gelirken, *praefectus* ise bir görev ya da bir grubun başında geçici olarak getirilmiş askerler için kullanılan bir sıfattı. Bu muğlak tanımlar, imparatorun bu kişileri kendi yönetimlerindeki eyaletlerde vergilerin toplanması, bazen vali olarak ataması veya imparatorun özel mülklerinden sağladığı gelirlerin takibi gibi işlerle görevlendirmesine imkân tanyordu. Bütün bu sistem, tek bir kişinin mevkisi itibarıyla bütün gücü kendi elinde toplamasını engellemek için tasarlanmıştı. Dolayısıyla, bir eyaletteki *procurator* valiye değil, doğrudan imparatora karşı sorumluydu ve raporunu da ona sunuyordu. Bu durumu, en azından imparator eyaletleri açısından bir avantaj sayabiliriz. Sorunlar bürokratik işlemlere ve gecikmelere takılmadan, doğrudan en yetkili kişi tarafından dinlenip, kısa zamanda ve etkin bir biçimde çözülebiliyordu. İsyân söz konusu olduğunda, bu mekanizmanın önemli bir görevi yerine getirme potansiyeli bulunduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, birinci elden yazılı kaynakların bol olduğu Mısır dışında, *procuratorun* Anadolu ya da başka yerlerde valilerinkinden farkı hangi görevleri yerine getirdiği açık değildir (Goodman 2003⁶: 109). Bununla birlikte sistem oldukça esnekti. Eyaletlerin idaresi imparatorun *legatus*larından (yani valilerden) *proconsullara* sorunsuzca geçebiliyor veya imparatorun elçileri (mesela Agrippa, Corbulo) bazı seferler süresince birden fazla eyaletin yönetimini üstlenebiliyordu.

Anadolu gibi siyaset hayatının ve kurumlarının köklü bir geçmişe sahip olduğu yerlerde, gerek birbirleriyle sürekli rekabet eden ve tartışan şehirlerin yarattığı gerilimler gerekse diğer huzursuzluklar karşısında valilerin yaklaşımı önemli rol oynamaktadır. Nitekim elimizdeki

kantlara bakarak valilerin kimi zaman ön planda olmayı kimi zaman da geride kalmayı tercih ettiklerini görüyoruz. Aynı zamanda imparator ve eyalet sakinleri arasında bir aracı görevini üstlenen valiler, kullandıkları dil ve üslupla iki taraf arasındaki iletişimi düzenlemekte, şikâyetlerin bildirilmesi ve bunların uygun şekilde halledilmesini sağlamaktaydılar. Kokkinia'nın Anadolu'dan verdiği birkaç örnek (Kokkinia 2004) bize valilerin farklı olaylar karşısındaki duruşlarını göstermektedir: Mesela Lycia-Pamphylia Eyaleti'nin ilk valisi olarak 43-48 arasında görev yapan Quintus Veranius, Lykia'luların Claudius'a kendilerini kanunsuzluktan ve çapulculuktan kurtardığı için teşekkür ettiği Patara Anıtı'nda sadece anıt dikenlerin aracısı olarak geçer (Jones 2001: 163). Burada vali, eyaleti anlaşmazlıklardan ve kanunsuzluktan kurtaran imparatoru yücelten Lykia'luların yanında yer almaktan öteye gitmemektedir (Kokkinia 2004: 49). Uzun görev süresine bakarak "iyi" bir vali olarak nitelendirebileceğimiz Veranius'un yazıtta sözü geçen, fakat ayrıntılarıyla aktarılmayan olaylarda rol oynadığı şüphesizdir.

Aizanoi'dan bir yazıtta Veranius'un aksine vali yaptıklarını açıkça anlatmaktadır (Kokkinia 2004: 49-53). Zeus Tapnağı'nın *pronaos*unda yer alan yazıt, kutsal alana ait arazilerle ilgili yazışmaları içerir. Yazıttan anlaşıldığına göre, yaklaşık 300 yıl önce tapınağa vergi gelirleri ile birlikte hibe edilen araziler yüzyıllar boyunca el değiştirdiğinden, orijinal parsellerin sınırları ihlal edilmiş ve arazi sahipleri vergi ödemeyi kesmiştir. Metin vali Avidius Quietus, *procurator* Herperos ve imparator Hadrianus arasındaki yazışmalarından ibarettir, ama imparator doğrudan konuyla ilgili bir mektup kaleme almamıştır. Valinin ağzından, imparatora bir mektup yazarak durumu anlattığını ve konuyla ilgilenmesini rica ettiğini anlıyoruz. Burada vali, imparatora yazdığı mektubu zikrederek kendisini imparatorun tek muhatabı olarak göstermekte ve konumunu vurgulamaktadır.

Rhodiapolis'te ele geçen bir yazıtta görüldüğü üzere (Kokkinia 2004: 53-55), bazen valinin itirazına rağmen, eyalet sakinlerinin istediklerini elde ettikleri görülür. Vali Cornelius Proculus, Lykia Birliği'nin bölge şehirlerine büyük bağışlarda bulunmuş Opramoas'a vermek istediği onurlara karşı çıkmış, ancak engelleyememiştir. Metin Romalı bir valinin "yenilgisini" kabul ettiğini açıkça belirtmesinden dolayı ilginç bir örnektir. Proculus'un onurlandırmalara neden

itiraz ettiği belli değildir. Kokkinia'ya göre vali onurlandırmanın verilip verilmemesi ile ilgili bir tartışmaya dâhil olmuş ve belki de yanlış tarafta yer almıştır.

Eyaletlerde valinin yapması gerekli işlerin bazıları kanunlar tarafından mecbur tutulmaktaydı, diğerleri ise valinin isteğine bağlıydı. Bu işlerin başında çoğunlukla surların tamiri, yolların iyileştirilmesi, yeni kamu yapılarını inşası gibi faaliyetler gelmektedir. *Codex Theodosianus* valilerin bu konuda yükümlülüklerini bildirmektedir²⁹⁸ ve bu işlerin hemen hepsi kanunlarla belirlenmiştir²⁹⁹. Bununla birlikte valinin yaptığı işleri yazıtlarla övmesi yasaktı, zira aslında imparatorun adına hareket etmekteydi, aksi takdirde hıyanet ile suçlanıyordu (*CTh* 15.1.31). Eyalet sakinleri bu tip kısıtlamalara tabi olmadığından, valilere paye verebiliyordu. Örneğin 3. yüzyılın başı-4. yüzyılın sonunda Lycia-Pamphylia valiliği yapan Areianus Alypius Side şehrini ve limanını onardığı için onurlandırılmıştır (Slootjes 2004: 66) Üstelik aşağıda göreceğimiz gibi, yolsuzluk suçlamaları karşısında bu tip onurlandırmalar mahkemede valinin lehine çalışan kantlardı. Yukarıda sayılanlar yanında kanunda belirtilmeyen, bireylere, topluluklara veya şehirlere yapılan iyilikler veya yardımlar vardı. Tamamen valilerin kendi inisiyatifinde olan bu yardımlardan biri, kişiye özel tanıtma ve tavsiye mektuplarıydı. Elbette valinin yardım almaksızın veya imparatora danışmadan tek başına çözebileceği sorunlar da bulunuyordu (Gr. Naz. *Ep.* 104, 124; Slootjes 2004: 69). Doğal olarak, valiler yaptıkları yardımlarda bir şehir diğerlerinden daha fazla gözetmemeleri, inşaat projelerinde ve diğer hizmetlerde adaletli davranmaları gerekiyordu. İmparatorlar sorunun farkındaydı ve 365'te

²⁹⁸ “Eğer valiler herhangi bir kamu binasının inşasını gerekli görürlerse, bu işleri hemen başlatmakta tereddüt etmemelidirler” (*CTh* 15.1.18).

²⁹⁹ Valiler atandıkları eyaletlerden gelmediği için bekleyen ya da acil bitirilmesi gereken projeleri bilmeleri imkânsızdı. Kutsal yapıları ve diğer binaları inceleyerek onarım gerekip gerekmediğine bakmaları, hâlihazırda projelerin kaynakların el verdiği ölçüde devam etmesini sağlamaları ve ihtiyaç olduğunda askerleri yardım için görevlendirmeleri gerekiyordu (*CTh* 1.16.7). Ancak muhtemelen, vali eyalete vardığında eyalet sakinleri ve şehir meclisleri isteklerini iletiyorlardı. Bazı kanun maddeleri valilerin tek başına yetkili olmadığını, eyaletteki önemli projeler için imparatorun izin alınması gerektiğini yazmaktadır (*CTh* 15.1.2). Valilerin ortalama görev süresi ortalama iki yıl olduğundan, bu kısa süre içinde bitiremedikleri projelerin kendilerinden sonra gelenler tarafından sonuçlandırılması gerekiyordu (*CTh* 9.17.2). Projelerin gerçekleştirilmesi için gereken para vergilerden, zengin vatandaşların bağışlarından ya da bunların yetersiz olduğu durumlarda devlet bütçesinden (*CTh* 15.1.2) sağlanabiliyordu. Bu bağışlar gerektiği zaman zorunlu hizmete çevrilmiştir. Zenginler bu yükten kurtulmak için valilerden muafiyet talep etmişlerdir. Bunu önlemek isteyen imparatorlar muafiyet alanların soruşturmadan geçirilmesini karara bağlamıştır (*CTh* 15.1.7).

çıkarılan bir kanun ile valilerin küçük yerleşmelerin inşaat malzemelerine el koyarak büyük şehirlerdeki binalarda kullanılmasını yasaklamıştır (CTh 15.1.14).

Şehirlerin validen beklentileri olduğu kadar valinin de hizmetleri karşılığında beklediği bazı jestler vardı. Öncelikle valinin yardımcıları yerini bulmuşsa, halkın kendisiyle işbirliği yapması daha kolay olacaktı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, valinin bölgenin yerel seçkinlerini kendi tarafında tutması, eyaletin idaresini kolaylaştıran bir faktördü. Vali görev süresinin dolmasından sonra da tebaasından yardım alabiliyordu. Eyalet sakinlerinin yeni bir göreve atanan eski valilerine tavsiye mektubu yazdıklarını biliyoruz. Armenia (361) ve Galatia (362-364) valiliği yapmış Maximus Mısır *praefectus* olduğunda, Libanios kendisi için övgü dolu bir mektup yazmış, Ankyra’da yaptırdığı çeşmeler ve kamu binaları yanında şehre getirdiği öğretmenler, düzenlediği belagat yarışmalarını övmüştü. (Lib. *Ep.* 48, 88, 94; *Or.* 28.5, 42.15-16; Sloopjes 2004: 72). Zimmete para geçirme, rüşvet vb. suçlamalarla karşı karşıya kalan bir vali, görev yaptığı eyaletten onurlandırma mektupları ya da lehte şahitlikler ile destek alabiliyordu. 63’te, Giritli bir zengin olan Claudius Timarkhos, “güçsüzlere baskı uygulamak” gibi tam anlaşılabilen bir sebeple çıktığı mahkemede, Girit’in hangi valiye şükran duyacağına ancak kendisinin karar vereceğini söyleyerek Senato’ya hakaret edebilmiştir (Tact. *Ann.* 15.20). Bu, yerel aristokrasinin bazı durumlarda valiyi yönlendirebilecek güce sahip olduğunu gösteren bir örnektir. Timarchus’un söyledikleri üzerine söz alan Thræsea Paetus, memurların başlangıçtaki iyi kariyerlerinin sonlara doğru yozlaştığını ve eyaletlerden teşekkür konuşmaları ile şükran mektupları arar olduklarını belirterek (Tact. *Ann.* 15.21), yerel aristokrasi ile valiler arasındaki çıkar ilişkisini ima etmektedir.

Valiler ve diğer memurların eyaletlerde yaptıkları yolsuzluklar, aldıkları rüşvetler ve sömürüler yeni bir şey değildi. Yukarıda değindiğimiz üzere, MÖ 191’de Thermopylai Savaşı’ndan önce Romalı komutan M. Acilius Glabrio’nun sadece Yunanistan’ın özgürlüğü için değil, aynı zamanda Asia’nın zenginliklerini Roma’nın fetihlerine açmak için savaştıklarını söylemiştir. (Liv. 36.17). Asia Eyaleti kurulduktan sonra, ordunun yaptığını bu sefer bürokratlar ve vergi toplayıcıları yerine getirmeye başladı. Glabrio için, Anadolu’daki Yunanlar doğuştan böyle davranılmayı hak ediyordu belki, ama kötü yönetimin eyaletlerin belini büktüğünü gören

ve yazarlar da vardı. Cicero bunlardan biriydi ve verilen cezalara rağmen yasa dışı uygulamaların sürdüğünü ifade ediyordu (Cic. *Off* 2.75). Tacitus Augustus'un kurduğu yeni rejimin eyaletlerde popüler olduğunu, buralarda daha önce Senato idaresinin birbiriyle itişip kakışan yüksek rütbelilerden ve kendilerini fahiş fiyatlara satan memurlardan ibaret görüldüğünü söylemektedir. Söylediğine göre, kanun bunlara karşı çare olmuyordu; aksine şiddet, adam kayırma ve bunlardan daha önemlisi rüşvet yüzünden yasalar tamamen iş göremez hâle gelmişti (Tact. *Ann.* 1.2). Brunt, antik kaynaklardaki bu ve buna benzer yorumların tarihçilerde *Principatus* döneminde eyaletlerin Geç Cumhuriyet Dönemine göre çok daha iyi yönetildiği, bürokrasinin iyileştirildiği gibi yanlış bir izlenim bıraktığını ifade etmektedir (Brunt 1961: 189). Aslında Geç Cumhuriyet tarihini okuyan herhangi birini böyle bir kaniya vardığı için suçlamamak gerekir. Gerçekten de, Geç Cumhuriyet Döneminde Pompeius, Sulla, Caesar, Brutus, Marcus Antonius gibilerinin Anadolu'dan talepleri bitmek bilmemiştir. Bu dönemde Anadolu'ya atanan valiler I. ya da II. Triumviratus'a bağlı kişilerdi; bir kısmı Pompeius'un, bir kısmı da Caesar'ın çıkarları doğrultusunda hareket ediyorlardı. P. Cornelius Lentulus Spinther MÖ 57'de Caesar'ın desteğiyle konsül ve ardından Cilicia valisi olarak seçilmişti. Onun ardından gelen A. Claudius Pulcher de I. Triumviratus'un desteğiyle MÖ 54'te konsül olmuştu; üstelik Pompeius'un büyük oğlunun kızlarından biriyle evliydi (Cic. *Fam.* 3.4.2). Onun valiliği sırasında Kilikia'nın durumu daha da kötüleşmiştir (Magie 1950: 387-390). Ardılı Cicero ise çalışmamızın çeşitli yerlerinde belirttiğimiz üzere bu valilerin çoğuna kıyasla eyaletlerde adil bir yönetim göstermiştir. Dikkat çekici özelliklerinden biri, şehirlerin gönderdiği heyetlerle sürekli ilişki içinde olmasıdır³⁰⁰. Fakat onun da bir mektubunda belirttiği gibi (bkz. s...), hem eyalet sakinlerini hem de Romalı bürokrat ve *publicaniyi* memnun etmeye çalışmak zordu. Yine de Cicero bunu büyük oranda başarmıştır. Eyalete geldiğinde, *publicani* ile şehirler arasındaki kontratların zaten yapılmış olduğunu gören Cicero, önceki yıllardan kalan borçların ödenmesiyle ilgili bir sorun olduğunu fark etmişti. Bunun üzerine, eğer borçlar belli bir tarihen önce ödenirse, %12'lik bir faizin geçerli olacağını, aksi takdirde kontrattaki oranın geçerliliğini koruyacağını bildirmiş, böylece borçların büyük kısmını toplamıştı (Cic. *Att.* 6.1.16; *Fam.* 2.13.4). Cicero'nun faaliyetleri Roma'daki bazı çevreler tarafından kaçınılmaz olarak tepkiyle karşılaşmıştır.

³⁰⁰ MÖ 51 Ağustos'unda bölgenin kuzeyindeki şehirlerin şikâyetlerini dinlemiş (Cic. *Att.* 5.16.2, *Fam.* 3.8.5), ertesi yılın Şubat'ında ise Laodikeia'da civardaki şehirlerden değil, aynı zamanda Pamphylia ve Isauria'dan gelen heyetlerle de ilgilenmiştir (Cic. *Att.* 5.21.7, 6.1.15, 2.4; Plut. *Cic.* 36).

Bunların bazılarında bahsetmekte yarar vardı, çünkü valilerden talep edilenleri göstermesi açısından önemli örneklerdir. Cicero Pompeius ve arkadaşı Aulus Torquatus'un Kilikia'daki yatırımlarını rahat kontrol edebilmelerini sağlamak amacıyla vekilleri için istedikleri *praefectus* mevkiini vermemişti. Torquatus gibi başka arkadaşlarından gelen talepleri geri çevirdiği görülür. Bunlardan biri olan M. Caelius Rufus, *aedilis* olarak düzenleyeceği gösteriler için bazı şehirlerden para talep etmiş, fakat Cicero tarafından kabul edilmemiştir (Cic. *Att.* 6.1.21). Hatta yine Caelius'un gösterileri dâhilinde bir av için gerekli panteri Cicero'dan istemiş, Cicero ise bunun saygınlığına yarar sağlamayacağını savunmuştu (Cic. *Att.* 6.1.21; *Fam.* 2.11.2, 8.2.2, 8.4.5, 8.6.5, 8.9.3; Plut. *Cic.* 36). Syria Eyaleti *quaestorunun* muhtemelen Cicero'nun askerî seferlerinden gelen ganimetten 100.000 drahmi tutarında borç isteğine karşılık, Cicero askerlerin paylarının *praefectuslar*, kendi payının ise *quaestor* tarafından belirlendiğini, bu yüzden borç verecek para olmadığını söylemişti (Cic. *Fam.* 11.17.4). Ancak en büyük baskı M. Iunius Brutus'tan gelmiştir. Brutus Kappadokia kralı Ariobarzanes'in kendisine olan borcunu tahsil etmesi istemişti³⁰¹. Cicero önce mektupla şansını denemiş, ardından Brutus'un iki vekilini krallığın sınırlarında konuşlanmış Roma birliklerinin başına geçirmişti. Sonunda 100 talent civarında bir para toplayabilmeyi başardı (Cic. *Fam.* 15.2.4, 15.4.6, 15.5.1; Cic. *Att.* 6.1.6).

Yukarıda saydığımız ve çalışmamızın çeşitli yerlerinde değinilen diğer suçlar Roma hukukuna göre başlıca üç grupta toplanabilir: Vatana ihanet (*crimen maiestatis*) genel olarak valinin yetkilerini aşması karşısında getirilen suçlamalardır: emrindeki askerleri başka bir eyalete sokması; yeni bir vali atanmasına rağmen eyalet terk etmemesi ve askerî yetkilerini bırakmaması; izinsiz asker toplama, ordu oluşturma, savaş ilan etmek; yeni vergiler koymak ve vergi oranlarını yükseltmek vb. Bu konuda ilk düzenleme MÖ 103'te çıkarılan *lex Apulia de maiestate*'nin kapsadığı suç, *maiestas* olarak kısaltılan *maiestas minuta populi Romani*, yani "Roma halkının küçük düşürülmesi"dir. Yasa asıl olarak, Romalı komutanların Cimbrî ve

³⁰¹ Senato Ariobarzanes tahta kalmasını istediği için (Plut. *Cic.* 36), krala fazla baskıyla karşılaşmamıştı. Brutus'a borcu olan Salamis'lilerden tahsilat için yine araya girmek zorunda kalan Cicero için durum Ariobarzanes'inkine göre daha sıkıntılıydı. Brutus gönderdiği vekile borcun ödenmesi için gerekeni yapacağını söylemiş, fakat vekilin *praefectus* olma isteğine karşı çıkmıştı. Ancak Cicero ve vekilin yaptığı hesaplamalarda büyük fark çıkınca, Cicero çıkardığı karanamenin buna izin vermediğini söylemiş, ancak vekil de kendisine Senato'nun yazılı onayını ve Brutus'un bir mektubunu gösterince Cicero'nun pek fazla seçeneği kalmamıştı. Salamis'liler borcu alacaklının istediği zaman kullanması için bir tapınağa yatırmayı ve ileriki faizlerden muaf tutulmayı teklif etseler de, Cicero bunu kabul etmemiş, şimdilik bir şey yapılmamasını uygun bulmuştu. Muhtemelen kendisinden sonraki valinin Brutus'un üvey kız kardeşi ile evli olduğundan haberi vardı (Magie 1950: 394-395)

Teutones kavimlerine karşı yürüttükleri savaşlarda gösterdikleri yetersizlik ve yolsuzluklar dolayısıyla yapılmıştır. Fakat içerdiği muğlak ifadeler yüzünden, yasa ihanet, isyan ya da kamu hizmetlerinde başarısızlık gibi çeşitli suçlara uygulanan hazır yasa hâline gelmiştir (Mousourakis 2007: 224, dpn. 82). Daha sonra Sulla'nın çıkardığı *lex Cornelia maiestatis*'e temel oluşturmuştur. Ceasar *lex Iulia maiestatis* ile sürgün cezasını getirmiştir (Cic. *Phil.* 21-3; Dig. 48.4). MÖ 81'de Sulla *lex Cornelia maiestatis* ile valilerin kendi eyaletlerindeki özellikle izinsiz savaş açma ve seyahat gibi faaliyetlerine düzenleme getirmiştir: Bir vali kendi eyaletinin sakinlerine borç para veremez (Cic. *Verr* 4.10), ancak valinin eyaletinde iş yapıp yapmayacağına ya da bir mirası kabul edip edemeyeceğine açıklık getirilmemiştir (Brunt 1961: 191). Valilerin anıt ve tapınak yaptırmak için para, yolculuklar sırasında atlar için saman talep edebilir, ancak mal veya para şeklinde hediye alınması yasak olduğundan bunlar izine tabidir (Cic. *Att.* 5.16; *Verr.* 4.9-11). Benzer yasaklar *lex Iulia*'da da görülür (Cic. *Q. Fr.* 1.1.9).

Rüşvet ve haraç suçları (*crimen repetundae*) valilerin mahkemelerde rüşvet alması, para karşılığında kişilere imtiyazlar tanınması, muafiyetler sağlaması, *publicani* ile işbirliğine giderek fazla vergi toplanmasına izin vermesi, Romalı tefecilerin eyaletlere yüksek faizle borç vermelerine göz yumması gibi faaliyetleri içermektedir. *Repetundae* “geri alınacak para” anlamına gelir ve bununla ilgili mahkeme olan *quaestio de repetundis*, İtalya dışındaki topraklardaki idarî mevkilerde bulunan Romalıların yasa dışı yollarla elde ettikleri para ve mallar için ödenecek tazminatlarla ilgilenir (Mousourakis 2007: 77 vdd.). Mahkemenin kalıcı hâle getirilmesinde önce, bu tip suçlamalar ya bir meclisin ya da önceleri yabacıların dâhil olduğu uluslar arası davaları gören *recuperatoresin*³⁰² hazır bulunduğu yarı-sivil bir heyetin önünde görülmekteydi. Mahkemenin yozlaştığını ve senatör sınıfindan gelen jüri üyelerinin kendi mevkidaşlarını suçlamakta gönülsüz davrandığını gören C. Sempronius Gracchus, bir yasa geçirerek (*lex Acilia repetundarum*) aristokrasinin mahkemelerdeki ağırlığını ve kanunsuzlukları azaltmayı düşündü (Mousourakis 2007: 79). Antik kaynaklarda Gaius, adli yetkileri senatörlerden alıp atlı sınıfına vermekle suçlanmıştır. Yasanın detayları bilinmemekle birlikte, Senato'ya 300 atlı sınıfı mensubunun alınması öngörülmekteydi. Yasa sadece senatör ya da

³⁰² Genellikle üç ya da beş kişiden oluşan bu jüri heyetleri, daha sonra vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde görev almışlardır. Davaların *recuperatores* tarafından görülmesindeki avantaj, çok hızlı karar vermeleri ve diğer adli işlerin yapılmadığı *dies fastide* bile çalışmalarıydı.

küçük memurların mahkemelere seçilmelerini düzenlemiyor, aynı zamanda müttefiklerin bireysel olarak ya da heyetler aracılığıyla Romalı eski memurları, senatörleri ve oğullarını gasp suçuyla mahkemeye vermelerine imkân sağlıyordu. Senato ya da memurlukla ilgisi olmayan 450 kişi içinden 50 tanesi yargıç olarak seçiliyordu. Adli kovuşturmalar hukuk usulü değil, *praetora* yapılacak ihbarlar yoluyla yürütülecekti. Daha önce mülkî olarak değerlendirilen davalar şimdi ağır ceza muamelesi görecekti. Cezalar, zararın iki katı tazminat olarak belirlenmiştir. Davalarını en ince detaylarıyla, açık bir şekilde yürüten sorumluluk sahibi davacılar, vatandaşlık ya da diğer ayrıcalıklarla *-provocatio*, askerlikten ve kamu hizmetlerinde muaf tutulma- ödüllendiriliyordu. Hemen fark edileceği gibi, yasanın devrim niteliğindeki yeniliği, atlı sınıfa verilen yetkiler değil, bürokratların ve senatörlerin Roma'nın müttefikleri ve tebaaları tarafından suçlanabilmesiydi. Böylece yolsuzluğa veya haksızlığa uğrayan eyaletlere silaha sarılmadan kanun yoluyla istediklerini alabilme yolu doğuyordu. Bu düzenlemeler devrim niteliğindedi, ancak Roma aristokrasisinin çıkarlarına tamamen ters düşüyordu. Gracchus'un yaptığı en ciddi reformlardan biri, hiç şüphesiz Roma vatandaşı olmayanların (*peregrines*) Romalı memurları suçlama hakkıydı. Bu hak Gracchus yasalarından sonra *lex Iulia repetundis* tarafından da tanınmıştır. Ancak *lex Cornelia maiestatis*'e göre, yabancılar suçlamaları kendi adlarına konuşan bir Roma vatandaşı aracılığıyla yapabiliyorlardı (Brunt 1961: 193). Gracchus'un verilen zararın tazmini için yaptığı düzenlemelerin de önemli bir yenilik olarak görebiliriz. Mahkûmun borçlarının toplamı davacılar arasında bölüştürülmektedir ve kişinin mal varlığı borçlarını ödemeye yetiyorsa, icranın yürütülmesini devlet üstlenir. Mahkûm bir kefil göstermek zorundadır; gösteremezse, Senato mallarını satarak davacıların zararlarını öder. Normalde mahkûmun vasileri cezayı ödemek zorunda olmamalarına rağmen, Gracchus kanunlarında, sanığın ölmesi veya vatandaşlıktan çıkarılması durumunda dava kapanmamakta, davacılar mahkûmun vasilerinden tazminat talep edebilmekteydi. Genç Plinius'un zamanında yasa hâlâ yürürlükteydi (Plin. *Ep.* 7.33). Gracchus yasasının çıkışından itibaren istatistiklere bakıldığında, *repetundae* davalarının yarısında davalının aleyhine kararlar alındığı görülmektedir (Lintott 2006⁷: 82). Eskiyle kıyaslandığında bu sonuç müttefiklerin ve eyaletlerin gözünde ilerleme sayılabilirse de, genel olarak bakıldığında büyük bir başarı değildi.

Bu yasaya bağlı olarak yapılan son düzenleme, Caesar'ın MÖ 59'da çıkardığı *lex Iulia de repetundis*'tir ve bazı değişikliklerle Iustinianus dönemine kadar varlığını korumuştur. Yasa

oldukça sert önlemler içermekteydi ve Cicero'ya göre mükemmeldi (Cic. Pis. 37). *Lex Cornelia maiestatis*'tekilere ek olarak, valinin şehirlerden *libertas* hakkını geri alması; Sulla'nın yasalarında belirtildiği gibi valinin eyaletini terk etmesi veya Senato onayı almaksızın savaş açması; kamu yararına olduğunu ispatlayamadığı sürece onay almadan vergi toplaması ve şahısların mallarına el koyması yasaktır. Vali *servi alieni* ve özgür kişilerin kaçırılmasından ve alıkoyulmasından dolayı suçlanabilir.

Valinin eyaletteki devlet gelirlerini ve mülklerini zimmetine geçirmesi *peculatus* suçu kapsamında değerlendirilmiştir. 59'da Caesar'ın çıkardığı *lex Iulia de Peculatus* Iustinianus dönemine kadar yürürlükte kalmıştır.

Sulla'nın 81'de çıkardığı *Lex Cornelia de Provinciis Ordinandis*, yine valilerin eğitimli ve devlete bağlı bürokratlar olarak yetişmelerini amaçlamaktadır. *Praetor*ların Roma dışındaki bir yıllık eyalet valiliği görevinden önce bir yıl hukuk alanında çalışmış olmalarını öngörmektedir. Bir konsül bir yıllık hukuk görevi boyunca Roma'da olmalıdır. Görevi süresince bir ordunun başında bulunamaz ya da bir eyaletin başına gelemez. Bir yılın sonunda, Senato kararıyla yine bir yıl sürecek eyalet valiliğine atanır. İkinci kez konsül olabilmesi için 10 yıl geçmesi gerekir. Bütün eyalet valileri, yetkilerini aştıklarında *maiestas* ile itham edilecektir (Cic. Pis. 50, *Fam.* 1.9,3.6; *Clu.* 97.99; *Q. Fr.* 3.2).

C. Servilius Glaucia suçlu bulunanlar için *infamia* denilen bir dizi yasal kısıtlama getirmiştir. Bunlardan en sık uygulananı, mahkûmun yasa önünde başka birisine vekil olması, onun işlerini yürütmesi ve şahitlik etmesinin yasaklanmasıdır. *Infamia* aslında sosyal bir nitelik taşımaktaydı ve saygınlığın (*fama*) ya da isim itibarının (*existimatio*) yitilmesi anlamına geliyordu, ancak Senato kararı, yasalar ya da belli durumlarda *praetor*ların karamameleri ile kanuni içeriğe kavuşuyordu. Bunların dışında ya Glaucia ya da Q. Servilius Caepio tarafından iki önemli değişiklik daha yapılmıştır: İlki, Roma vatandaşlarının tek bir sanığa karşı dava açmış bütün davacıların adına kovuşturmayı yürütebilmesi (*divinatio*); ikincisi de rüşvet ve alınan hediyelerin de suçlama kapsamına alınmasıdır. Sulla'nın reformlarından sonra, bazı davalarda

ölüm cezasının verildiği anlaşılmaktadır. Caesar'ın MÖ 59'da çıkardığı ve eyaletlerdeki memurların tutumlarını düzenleyen *lex Iulia de repetundis* Sulla'nın yasasına benzer bir yasadır. Kapsamlı ve dikkatle hazırlanmış bir metine sahip olan yasa, İmparatorluk Dönemi boyunca işlevini sürdürmüştür.

Cumhuriyet Dönemi yasaları çoğunlukla ölüm cezası içermemektedir; bunun yerine *infamia* uygulamasına ağırlık verilmiştir. Bunun dışında, mahkûmların sınır dışı edilmesi ya da sürgüne yollanması da mümkündür, fakat çoğu kez, mahkûmlar mallarını Roma dışına çıkarıyor ve gittikleri yerlerde eski saygınlıklarını koruyabiliyorlardı. Bütün bunlarla rağmen, kanunlar genelde kâğıt üzerinde kalıyor, davalılar kolayca beraat edebiliyordu. Üstelik yukarıda da belirttiğimiz gibi, senatörler kendi sınıflarından kişileri suçlamakta gönülsüz davranıyorlardı ki, bu da adaleti valilerin vicdanına bırakıyordu (Brunt 1961: 197).

Principatus döneminde yapılan yasaların birçoğu Gracchus'tan itibaren yürürlüğe girenlerin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte bazı önemli değişikliklere de gidilmiştir. Örneğin, yasalar Senato dışından memurları ve bu kişilere hizmet edenleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bunun sebebi, atlı sınıfının eyalet yönetiminde giderek daha fazla görevlendirilmesidir. Ancak yasalar eyaletlerde iş adamı ya da *publicani* olarak bulunan atlı sınıfı mensuplarını bağlamıyordu. Claudius ve Nero döneminde atlı sınıftan memurların *repetundae* suçlamalarına maruz kaldıkları bilinmektedir (Brunt 1961: 198). Traianus zamanında uygulanan yeniliklerden biri, suçlu bulunan valinin yardımcılarını hakkında dava açılabilmesiydi (Plin. *Ep.* 3.9.12-22; 4.29.8). Hatta eşi ve çocukları da aynı şekilde davaya dâhil olabiliyordu (Plin. *Ep.* 3.9.19-20; 29-34).

Bürokratlara verilen cezalar çoğunlukla ya tazminat ya da sürgün şeklinde olmuştur. *Infamia* hâlen yargının bir parçası olmakla birlikte, mahkûmlar, hatta suçu kesinlikle kanıtlanmış olanlar bile bir süre sonra tekrar senatörlük mevkiine iade edilebiliyordu. Örneğin Otho, Nero ve Claudius tarafından gasp suçlamasıyla sürgüne yollananları affetmişti (Tac. *Hist.* 1.77). Tacitus'a göre bu kişileri affetmek için kılıf arayan Senato, suçlarını "gasp"tan çıkarıp, kötüye

kullanıldığından dolayı nefretle karışlanan “vatana ihanet”e çevirmiş, böylece Nero’nun onları art niyetle cezalandırdığı izlenimini vermişti. Öte yandan Nero Otho’ya rüşvet verenleri affetmişti (Brunt 1961: 202).

Principatus’un önemli adli metinlerinden biri, kuşkusuz MÖ 4’te yayımlanan Kyrene Kararları’dır. Kyrene’de bulunmuş Yunanca yazıtın ilk dört maddesi MÖ 7-6’ya tarihlenmektedir ve şehrin kendisi ile ilgili kararları içerir. MÖ 4’e ait olan beşincisi ise bir Senato kararıdır ve eyalet valilerinin yargılanma süreci hakkında yeni maddeler içerir:

“...Senato aşağıdaki gibi karar almıştır: Atalarımız müttefiklerimizin davalarını görmeleri ve haksız yere el koyulmuş mallarını geri almaları için mahkemeler kurmuşlardı. Fakat bu kanunlar bazen külfetli ve zahmetli olduğundan ya da fakir veya hasta kişilerin tanık olarak çağrılmasında yaşanan zorluklar yüzünden, Senato’nun bu kararı kanunlaştıktan sonra, devlet veya şahıslar tarafından haksız yere alıkoyulan mallarını geri almak isteyen müttefiklerimize sağlanan haklara göre, suçlanan kişi sadece sonu ölüm cezası istenebilen suçlamalarla mahkemeye çıkarılmayacak, aynı zamanda davacılar Senato’yu toplama yetkisine sahip bir memurun önüne çıkacak ve davalarını anlatacaklardır. Memur bunları hemen Senato’nun karşısına getirecek ve davacıların adına Senato’da konuşmasını istedikleri avukatı görevlendirecektir. Eğer kanunen bu mecburi kamu görevinden muaf tutulmuşsa, avukatlar buna rağmen görev yapmaya zorlanamazlar. İleri sürülen suçlar bir jüri tarafından dinlenebilir; davalıyı Senato’ya çıkaracak olan memur aynı gün kura ile Roma’dan dört konsül, üç praetor, Senato’dan oy kullanma hakkında sahip iki kişi daha seçecektir... Bu şekilde belirlenen dokuz üye sadece sanığın işlemekle itham edildiği suçları inceleyecek ve otuz gün içinde karar verecektir. Kurayı çekimini yürüten memurun duruşmalara başkanlık edip etmemesi, onun yokluğunda ise bunu kıdemli bir konsülün yerine getirmesi, Senato’nun isteğine bağlıdır. Bu kişiye, davacının İtalya’da bulunan tanıklarını toplama görevi verilecektir. Tanıklar özel tazminat davalarında beş, resmi tazminat davalarında ise ondan fazla olmayacaktır. Senato, seçilen jüri üyelerinin, bağlayıcı karar ne olursa olsun fikirlerini serbestçe söyleyeceklerini taahhüt eder”

(Sherk 1984: 127-132)

Metinde de anlaşılacağı üzere, davanın kabulü için önce Senato'nun izninin alınması gerekmekte ve ancak bunun sonucunda davalar senatörlerden oluşan bir jürinin önüne gelmektedir. Uygulama davalının kanunî yükümlülüklerini azaltmakta, mahkûmiyet ve tazminat sürecine ağırlık vermektedir. *Infamia* cezası devam etmesine rağmen, imparatorun kararları dava sürecini etkilemeye devam etmiştir. Açıkça görüldüğü gibi, jürinin senatörlerden oluşması, bunların kendi sınıflarından sanıklar aleyhine karar vermelerini çoğu zaman engelliyordu ve imparatorun gözdesi olan kişilerin cezalandırılması da oldukça zordu. Daha sonra kanunun kapsamı atlı sınıfını ve yerel yöneticileri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Geç dönemde ise bu yetkiler imparator ya da imparatorluk muhafız alayı komutanına geçmiştir.

Digesta içinde, eyalet idaresi ve görevi kötüye kullanmayı kapsayan çeşitli maddeler yer almaktadır. Bunların bir kısmı *lex Iulia*'dan alınmıştır ve bizim için önemli bazı maddeleri şöyledir: Hiçbir memur para karşılığında bir yargı kararını veya kararnameyi değiştiremez ya da görevinin gerektirdiğinden azını veya fazlasını yapamaz (*Dig.* 48.11.3-4); para karşılığı yalancı şahitlik yapanlar aynı maddeye tabidir (*Dig.* 48.11.6); para karşılığı birini askere almak ya da ordudan atmak; Senatoda fikrini söylemek ya da susmak yasaktır. Memurlar her türlü yolsuzluktan sakınmalıdır; aldıkları hediyeler bir yıl içinde 100 *aureusu* geçemez (*Dig.* 48.11.6.2); hiç kimse para karşılığı hapse atılamaz, zincirlenemez, suçlanamaz. Mahkeme kararları para karşılığında değiştirilemez (*Dig.* 48.11.7); yapımına başlanmamış hiçbir kamu binası bitmiş gibi, bitmemiş bir kamu binası da tamir ediliyormuş gibi gösterilemez; hiçbir *proconsul* ya da *praetor*, yasayı çiğneyerek kendilerine verilen hediyeleri kabul etse bile, bunları uzun süre devam eden intifa suretiyle elde edilen hak gibi görüp elinde tutamaz (*Dig.* 48.11.8); hiçbir memur şehirler tarafından ithal edilen tahıla sabit fiyat uygulayamaz (*Dig.* 48.12.3.1); hiç kimse kutsal, dinî ya da kamu kaynaklarından izinsiz para kullanamaz. Hiç kimse devlete ait altın, gümüş ve bakırı başka metallerle karıştıramaz (*Dig.* 48.13.1); elinde belli bir amaç için kamuya ait para bulunduran kimse, bu parayı amacı dışında kullanamaz (*Dig.* 48.13.2).

Eyaletler yukarıdaki suçları işleyen bürokratları nasıl dava edebilirdi ve suçluları bekleyen cezalar neydi? Cumhuriyette, *repetundae* suçlamaları *quaestio publica* denilen bir soruşturma heyetinden geçmekteydi. Bu heyet içinde senatörler MÖ 70'e kadar azınlıktaydı. Ancak

Tiberius'tan itibaren, bildiğimiz bütün davalara Senato (ya da Senato'dan çıkarılacak bir komite) ve imparator bakmıştır (Brunt 1961: 199). Davacılar iddialarının haklılığını göstermek için resmî bir soruşturma istemek zorundaydı. Yasa bu hakkı davacılara vermesine rağmen (Plin. *Ep.* 6.5), soruşturma heyeti bunu reddetme yetkisine sahipti (Tact. *Ann.* 13.52) ya da isterse delillerin sunulmasından sonra verebiliyordu (Plin. *Ep.* 6.29). Yasa sanığın tanıkları soruşturmaya getirmesi için zorlamasına izin vermiyordu. Kyrene Kararnamesi'ndeki düzenlemelere rağmen, ciddi suçlamalar söz konusu olduğunda, soruşturma bir yıla kadar uzayabilmekteydi (Tact. *Ann.* 13.43). Elimizdeki en erken örnek Kyrene Kararnamesi'dir. Mahkeme senatörlerden oluşmaktaydı ve tazminatı belirlemekle yükümlüydü. Senato'ya verilen bu yükümlülük yeni bir düzenleme olmakla beraber, senatörlerin kendi sınıflarından kişileri soruşturacağı göz önüne alınırsa yanıltıcıydı. Üstelik kararnamede davalının işini zorlaştıracak başka bir madde daha bulunmaktadır: Buna göre, tanıkların Roma'ya ulaşım masraflarını kendi ceplerinden ödemeleri gerekiyordu. Uzak eyaletlerde oturan ya da fakir tanıkların masrafları çoğu kez davacı ya da eyaletin kendisi tarafından karşılanmak zorundaydı. Yasa, bireysel suçlamalarda beş, şehirlerin getirdiği suçlamalarda ise on tanığın bulunmasını şart koşmaktadır. Mahkeme toplandığı zaman bütün bu tanıkların İtalya'da olması gerekiyordu. Bunlar yargı sürecinin yavaşlamasına ve davanın güçlü bir şekilde savunulamamasına sebep olmaktadır. Kyrene Kararnamesi'ndeki maddelerin uzun süre yürürlükte kalmadığı anlaşılmaktadır. Yeni komisyon 15'te Bithynia valisi Granius Marcellus'un yargılanmasını üstlenmiştir (Tact. *Ann.* 1.74). Atlı sınıftan memurların da Tiberus ve Nero zamanında yolsuzluk ve kötü yönetim suçlamalarıyla Senato tarafından yargılandığı bilinmektedir. Ancak Claudius, Vespasianus ve bazen Nero, suçlamaları kendi huzurlarında dinlemişlerdir (Brunt 1961: 201). 60'tan sonra atlı sınıftan memurların Senato tarafından yargılandığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Muhtemelen bu suçlamalar imparatora tarafından karar bağlanmış, ama Senato kararı olarak yayınlanmamıştır (Brunt 1961: 201). Senato ve imparator *et mitigare leges et intendere* yetkisine sahip olduğu için, *lex Iulia*'ya aykırı olmasına mahkeme önüne gelen cezaları dilediği kadar bekletebiliyordu.

Kyrene Kararnamesi eyaletlere ölüm cezası isteme hakkı da tanımaktadır. Gerçekte ise hiçbir vali halkın baskısıyla böyle bir cezaya çarptırılmamıştır. Bunun yerine sürgün çok daha sık tercih edilen bir uygulamaydı. Yasal bir ceza olmakla birlikte, pek de ağır değildi. Mahkûm Roma ve İtalya'dan ya da doğduğu eyaletten sınır dışı edilebilirdi. Başka bir seçenek, mahkûm

önceden belirlenmiş bir yere, tercihen bir adaya göndermekti. Sadece bu son ceza aynı zamanda mallara el koyma ve vatandaşlık haklarından mahrum etmeyi de içermekteydi. Sınır dışı etme hayat boyu iken, sürgün geçici olabiliyordu (Brunt 1961: 202). 12'ye kadar olan kanıtlara bakılırsa, adalara sürülenlerin çoğunlukla lüks bir hayat sürdükleri anlaşılmaktadır; hatta gönderildikleri yerlerin dışında yaşayanlar bile vardı. Ancak bu tarihten sonra Augustus, sürgünleri onlara tahsis edilen yerlerde yaşamaya zorlamış, yanlarına yirmi köle ve azatlı ile 500.000 *sestertiustan* fazla para almalarını yasaklamıştır (Cass. Dio 57.22). Tiberius 23'te çıkardığı yasa ile birlikte, suçlu bürokratların vasiyet bırakma yetkileri de alınmıştır (Cass. Dio 56.27). Buna rağmen, Caligula mahkûmların lüks içinde yaşamasından hâlâ şikâyetçiydi (Phil. *Flacc.* 184).

Eyalet sakinleri suçların karşılığında ölüm cezası talep etmek yerine zararlarının tazmini isteyebiliyorlardı. *Lex Cornelia ve lex Iulia*'da verilen zararların ayrı ayrı tazminine imkân varken, Kyrene Kararnamesi'nde adi tazminat öngörülmekteydi. Ancak bu düzenleme senatörlerin yararına olmuştu. Traianus'un ölümüne kadar davacıların adi tazminattan daha fazlasını almadıkları görülmektedir (Brunt 1961: 204). Sürgüne yollanan mahkûmlar aynı zamanda tazminata da mahkûm ediliyordu. Çoğu davada tazminat kararı çıkmakla birlikte, davacıların her zaman istediklerini alamadıkları anlaşılmaktadır. Eski Asia valisi Iunius Silanus'un yolsuzluk davası sonucunda, annesinden kendisine kalan malların oğluna bırakılmasına karar verilmişti (Tact. *Ann.* 3.68). Claudius ise yolsuzluktan hüküm giymiş bir valinin sadece memuriyeti sırasında elde ettiği mallara el koymuştu (Cass. Dio 60.25). Aynı şekilde, Baetica valisi Caecilius Classicus eyaletten aldıklarını geri ödemesine karar veren mahkeme, ancak *proconsulluğu* öncesinde kızının sahip olduğu malları dışarıda tutmuştur (Plin. *Ep.* 3.9). Bu davaların hiçbirinde tazminatın tamamen ödenmesi için yeterli girişimlerde bulunup bulunulmadığı belli değildir. Genç Plinius'un zamanında zararın tazminini sağlamak için görevlendirilen konsüller tazminatın muhafazasından sorumluydular. Ancak konsüllerin her zaman gereken özeni göstermedikleri anlaşılmaktadır. Baetica valisi Baebius Massa'nın davasında, davalıların avukatı Herennius Senecio konsüllerden emaneten sakladıkları tazminatı davalılara ayrı ayrı ödememelerini istemişti. Aksi hâlde, davalı zamanı lehine kullanarak ellerindeki bir kayıma devredebildi (Brunt 1961: 205). Antoninus Pius'un buna imkân tanıyan bir kanun çıkardığı söylenmektedir. İmparator, "babalarının eyaletlerden aldıklarını geri

ödemeleri” koşuluyla, yolsuzluktan mahkûm edilmiş valilerin çocuklarına mirası paylaşma hakkı tanımıştır³⁰³ (SHA *Ant. Pius* 10). Dolayısıyla, eyalet sakinleri davayı kazansalar bile istedikleri tazminatı alamayabiliyorlardı. *Digesta*’da bulunan ve Septimius Severus’a atfedilen bir kanuna göre, davalıların mallarını devretmelerini ve kölelerini azat etmelerini yasaklayarak (*Dig.* 48.2.20) davacıların mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştır.

Kovuşturmanın başlaması için davalıların bir senatörü Senato önünde suçlaması gerekiyordu. Dio Khryostomos Tarsos’lulara eski valilerini sadece valilerden oluşan bir mahkeme önünde suçlayabileceklerini hatırlatmıştı. Bu valiler de, onların sadece Roma idaresine karşı çıkmış olmak için dava açtıklarını düşünmeye meyilli kişilerdi (Dio Chrys. *Or.* 34.9). Asıl sorun ise Senato’nun hakkında dava açılan kendi üyeleri lehine hareket etmesiydi. Sollers adlı bir *praetor* arazisinde pazar kurmak için izin istediğinde Vicetia sakinleri buna karşı çıkmış, fakat temsilcileri Senato’ya gelmemişti (Plin. *Ep.* 5.4). Temsilci daha sonra mazeretlerini sunmak için ortaya çıktığında, bazı arkadaşlarının ona bir senatörün isteklerine özellikle de Senato’nun huzurunda karşı gelmemesini tavsiye ettiklerini söylemişti (Plin. *Ep.* 5.13). Erken bir örnek Terentius Varro vakasıdır. Kilikia’daki kanunsuzlukları yüzünden MÖ 74’te mahkemeye çıkan Varro’nun savunmasını, kuzeni Q. Hortensius Hortalus üstlenmişti. Hortalus davanın sonucunu garantiye almak amacıyla mahkeme üyelerine bolca rüşvet dağıtmıştı. Bu gayet normaldi, ama üyelerin aldıkları rüşvetin hakkını verip vermediklerini öğrenmek için renkli oy pusulaları dağıtması skandala neden olmuştu (Cic. *Div. Caec.* 24; *Verr.* 17, 40; *Clu.* 130). MÖ 62’de Asia Eyaleti olan L. Valerius Flaccus bundan önce iyi bir kariyere sahipti (Magie 1950: 379) ve görevinin başına geldikten sonra, diğer öncelleri gibi mevkiini servet yapmak için kullanmaya karar verdi. Hiçbir ihtiyaç olmamasına rağmen bir savaş filosu hazırlamak bahanesiyle şehirlerden topladığı paraları kendi cebine atmıştı (Cic. *Flacc.* 27). Bunun dışına bizim bilmediğimiz nedenlerle Akmonia, Dorylaion ve Temnos’tan para toplamış, Tralleis’te ise yıllar önce kendi babası onuruna³⁰⁴ yapılması planlanan bir festival için biriktirilmiş paraya el

³⁰³ Bununla birlikte Brunt *Historia Augusta*’nın güvenilir bir kaynak olması sebebiyle Pius’un böyle bir yasa çıkardığına şüpheyle bakmaktadır (Brunt 1961: 205).

³⁰⁴ Cic. *Flacc.* 61. MÖ 86 yılı konsülü L. Flaccus Gaius Marius’un ölümünden sonra bu göreve atanmış ve doğuya gönderilmişti. MÖ 95-90 arasında Asia Eyaleti valiliği yaptığı anlaşılan Flaccus, Mithradates Savaşları sırasında Sulla’nın yerine komutan olarak atanmış, fakat Fimbria tarafından öldürülmüştür (Magie 1950: 379).

koymuştu. Tralleis'in vergilerini toplama hakkını elde etmek için 37,5 talent ödeyen Falcidius'tan onay için 50 talent almıştı (Cic. *Flacc.* 90). Eyaletteki Yahudilerin Kudüs'teki tapınağa gönderilmek üzere topladıkları 10 kilo altına da el koymuştu. MÖ 59'da eyaletten dönüşünde mahkemeye çıkan Flaccus'u suçlayan şehirler, Tralleis dışında nispeten küçük ve temsilcileri de önemli kişiler olmadığı için, Varro duruşmasındaki gibi ne rüşvete ne de renkli oy pusulalarına gerek kalmıştı muhtemelen. Elbette kendisini savunan kişi usta hatip Cicero'ydu³⁰⁵ ve karşısında da muhtemelen tecrübesiz bir avukat vardı.

Yolsuzlukla suçlanan bir senatör için itibarını yitirmek daha büyük bir kayıptı. Eski Afrika valisi Marius Priscus para karşılığı masum insanları cezaya çarptırmak gibi ağır bir iddia ile suçlanmasına rağmen, eyalet sakinlerini temsil eden Genç Plinius valinin aleyhine konuşmakta zorlanmıştı: Priscus'un avukatı Senatoda acıklı bir konuşma yaparak onun sadece aldığı parayı geri ödemesini sağlamış, eski valiyi saygınlığını yitirmesine sebep olacak asıl suçlamadan kurtarmıştı (Plin. *Ep.* 2.11). Baetica'lılar eski valileri Caecilius Classicus hakkındaki şikâyetlerini Senatoda dile getirmek için Genç Plinius'u temsilcileri seçmek istediler. Plinius'un teklifi kabul etme nedenlerinden biri, Classicus'un ölmüş olmasıydı. Böylece bu tip davalarda sıkça görülen bir senatörün düşüşü gibi rahatsız edici bir olaya şahit olunmayacaktı (Plin. *Ep.* 3.4). Senato küçük düşmüş ve itibarını yitirmiş bir senatöre karşı sempati duyabiliyordu. Bithynia valisi Iulius Bassus Genç Plinius'tan davasını üstlenmesini istediğinde, Plinius onun soylu ailesini ve Domitianus döneminde kendisine yapılmış haksızlıkları öne çıkaran bir savunma hazırlamıştı (Plin. *Ep.* 4.9).

Davalılar oluşturacakları bir heyet ya da Vicetia'lılar gibi bir temsilci aracılığıyla sorunlarını dile getirebilirdi. Temsilcinin hitabet sanatını iyi bilen birisi olması kuşkusuz tercih sebebiydi. Asia valisi C. Iulius Silanus'un davasında bulunan temsilciler, eyalet sakinleri tarafından en iyi konuşmacılar oldukları için seçilmişlerdi. Onlarla karşılaştırıldığında Silanus hem daha deneyimsizdi hem de ölüm korkusu gibi en iyi hatipleri bile zorda bırakacak bir duygu içindeydi (Tact. *Ann.* 3.67). Bithynia-Pontus valisi Bassus'un davasında eyaleti temsil eden

³⁰⁵ Flaccus'tan sonra eyalet valiliğine getirilen Cicero'nun kardeşi Quintus, Flaccus'un filo için istediği verginin bir kısmını bağışlayarak eyaletin desteğini kazanmıştı (Cic. *Flacc.* 33).

Theophanes, kovuşturmayı hızlandıran hitabet yeteneklerine güvenilerek seçilmişti (Plin. *Ep.* 4.9). Ancak Asia türü hitabet sanatı Romalılar tarafından beğenilmemiş ve cansız olarak nitelendirilmiştir (Brunt 1961: 217). Bassus ve onun gibi Bithynia valisi olan Varenus'un davalarında konuşan Fonteius Magnus adlı Bithynia'lı, Genç Plinius'a göre çok laf yapan ama az kanıt gösteren biriydi ve çoğu Yunan gibi konuşkanlığı dolu bir ifadeye tercih ediyor, nefes bile almadan uzun ve sıkıcı konuşmalar yapıyordu (Plin. *Ep.* 5.20). Üstelik, Yunan tebaanın bir Romalı ve aynı zamanda bir konsüle cevap vermesi yüzüzlüktü (Plin. *Ep.* 4.9).

Anadolu kadar gelişmiş olmayan yerlerde, davalılar deneyimli avukatların yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Avukatlar başvuruları kabul etmek zorundaydı. Bunların Senato tarafından atandıkları da görülmektedir: Tacitus ve Genç Plinius eski Afrika valisi Marius Priscus'un davasında, Genç Plinius Herennius Senecio ile birlikte Baetica valisi Baebius Massa'nın davasında görevlendirilmiştir (Plin. *Ep.* 2.11, 7.33). Bazı durumlarda da davalılar kendi adaylarını Senato'ya bildirebiliyordu; Baetica'lılar kendilerini valileri Caecilius Classicus'un davasında Genç Plinius'un temsil etmesi için bunu uygulamışlardır (Plin. *Ep.* 3.4). Temsilciler direktiflerini davalılardan almaktaydı. Görev zor ve sıkıcı olmasına rağmen, Plinius girdiği davaların getireceği şöhret ve itibarın da farkındaydı (Plin. *Ep.* 6.29). Buna karşın, vali hakkında suçlama getirmek hem heyetler hem de temsilciler için tehlikeli olabiliyordu. Bazı talihsiz kişilerden yukarıda bahsetmiştik: Eprius'u suçlayanlardan bir kısmı "masum bir adamı" dava ettikleri için sürgüne gönderilmişti; Baetica valisi Classicus'un karısıyla gizli anlaşma yaptığı öne sürülen Norbanus'u sürgüne gönderen asıl –ve alaksız- iddia, Domitianus'un huzunda bir konsülün cezalandırılmasına destek vermiş olmasıydı. Theophanes'in Bassus'un davasında fazla ileri gittiğini düşünen davalı avukatları, valinin suçunu onun da işlediğini ve yargılanması gerektiğini düşünüyorlardı. Heyetlere yardım eden senatörler bile risk alıyordu. Kilikia'lılar tarafından dava edilen Cossutianus Capito'yu suçlayanlara destek veren Thræsea, daha sonra Capito'nun saldırılarına maruz kalacak, Baebius Massa'nın davasında valiye karşı Genç Plinius'a verdiği destek Herennius Senecio'nun ölümüne yol açacaktı (Brunt 1961: 220).

Bazı durumlarda, yolsuzluğa ve kötü idareye davetiye çıkaranlar sürekli birbirleriyle çekişen şehirlerin kendisi olmaktadır. Nitekim Dio Khryostomos ve başka kaynaklara

bakıldığında, içteki rekabete dair çeşitli imalar fark edilir. Germanicus 18'de Anadolu'ya geçtiğinde yaptığı ilk işlerden biri, iç ihtilafları sona erdirmek ve yönetime çeki düzen vermek olmuştur (Tact. Ann. 2.54.1). Bunlar valilere istediklerini yapmak için fırsat veriyordu. *Principatus* ile gelen barış ve çeşitli kısıtlamalar, şehirlerin hangisinin imparatora tapınak adayacağı veya sınırlar gibi nispeten önemsiz konular üzerine tartışmalarından fazlasına imkân tanııyordu. Bir vali, rakip iki şehirden birinin tarafını tutarak yaptıklarını gizleyebilir, o şehrin kendisine düzdüğü övgüler ve verdiği destekle suçlamalardan kurtulabilirdi. Dio Khrysostomos Nikaia ile aralarında husumet olan Nikomedia'lılara, bu anlaşmazlığın valilere tiran gibi davranmaları için fırsat verdiğini, taraflardan birine ya da diğerine arka çıkıyor gibi görünerek aslında herkese zarara soktuklarını söylemişti (Dio. Chrys. Or. 38.33-7). Aynı şekilde, Prusa'lılara da sürekli çekişmelerin onları *proconsullar* karşısında zayıf düşüreceği uyarısında bulunmuş (Dio. Chrys. 48.7), Nikaia'lılara ise yöneticilerin barış içinde yaşayan şehirlere daha çok saygı göstereceğini hatırlatmıştı (Dio. Chrys. 39.4). Bithynia'lıların valileri Varenus'a karşı suçlamalarını geri çekmelerinin altında, belki de Prusa'daki huzursuzluğa müdahalesi ile burada ve diğer şehirlerdeki meclislerin yeniden toplanmasına ön ayak olması yatmaktadır (Brunt 1961: 214). Bu arada, valilerle işbirliği yaparak suça iştirak eden eyalet sakinlerini unutmamak gerekir. Dio Khrysostmos'un zorba bir vali ile (kim olduğu belli değildir) beraber hareket ettiği, Prusa vatandaşlarına işkence yapılmasına, onların sürgüne yollanmalarına ve çeşitli cezalara çarptırılmalarına sebep olduğu suçlamalarına maruz kalmıştı (Dio Chrys. Or. 43.2). Nero valilerin ve *procurator*ların kendi eyaletlerinde oyunlar düzenlemesini, eyaletlerde rüşveti teşvik edeceği ve valilerin yasa dışı işlerini gizleyeceği gerekçesiyle yasaklamıştır. Bu kararın alınmasına yol açan olaylar bilinmemekle birlikte, bürokratların böyle göz boyayan faaliyetlerle vatandaşların kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Bürokratların eyaletlerdeki güçlü kişilerle bağlantılarının bulunması onlar için genelde yeterli bir güvenceydi. Bu, karşılıklı çıkarlara dayalı bir ilişkiydi: Valiler kendilerine arka çıkacak nüfuzlu eyalet sakinleri sayesinde yasa dışı işlerini daha rahat yürütebiliyor, karşı taraf da yerel siyasette Roma'nın desteğini yanına alıyordu. Valilerin güçlü bir kişilerle olan yakın ilişkileri kuşkusuz yasa dışı faaliyetlerini yürütmede avantaj sağlıyordu. Giritli zengin Claudius Timarchus'un adadaki *proconsullerin koinonun* şükranları kazanması için kendisine bağlı

oldukları söylemesi (Tact. Ann. 15.20), Timarchus'la işbirliğine devam ettiği sürece valinin her istediğini yapabileceği anlamına gelmektedir (Brunt 1961: 215).

Valilerin görevleri başındayken şehirler tarafından onurlandırılması Cumhuriyet Döneminin ardından Augustus zamanında da devam etmiştir. Cassius Dio valilerin onurlandırmalardan cesaret alarak daha büyük suçlar işledikleri yorumunu yapmıştır (Cass. Dio 56.25). Yukarıda değindiğimiz Timarchus'un konuşmasının ardından Thræsea'nın söyledikleri Senatoda destek bulmuş ve daha sonra 63'te Nero *koinon*larda valiler için onur payelerinin oylanmasını yasaklamıştır (Tact. Ann. 15.22). Ancak şehirlerin verdikleri payelerin de yasaklandığına dair kanıt yoktur, fakat bu mantıklı bir karar olurdu (Brunt 1961: 216). Anlaşılan *concordia* değilse de şehirler onurlandırma uygulamasına devam etmiştir; bunun gösteren birçok kanıt mevcuttur. Genç Plinius, eğer eyaletler böyle şükran ifadelerinin bürokratların kariyerlerini iyi yönde etkileyeceğini düşünürlerse kovuşturmaya gerek kalmayacağını bile söylemiştir (Plin. Pan. 70). Onurlandırma kadar işe yarayan başka bir yöntem, mektuptu. Eğer eyalet valinin masum olduğuna inanıyorsa, yardım etmek isteyebilirdi. Libanios Thryphonianus adlı valiyi savunmak amacıyla yazdığı mektubunda, halk için enerjilerini ve servetlerini harcayan valilerin görev sürelerinin bitmesinin ardından suçlamalara maruz kaldıklarını, bunun için tazminat ödenmesi gerektiğini söylemektedir (Lib. Ep. 163). Eski Cappadocia valisi Helias'ın haksız yere görevden alınmasının (372) ardından eyalette duyulan rahatsızlığı dile getiren Basileios, doğunun *magister officiorum*u Sophronius'a yazdığı mektupta, valinin şehir ayağa kaldırabilecek tek kişi olduğunu, adil davrandığını ve daha da önemlisi "Hristiyanlığı eski onurlu günlerine" geri döndürdüğünü söylemekte, ondan valiyi imparatora tavsiye etmesini ve iftiralardan kurtarmasını istemektedir³⁰⁶.

³⁰⁶ Bas. Ep. 96; Slootjes 2004: 74. Elbette bu mektuplara bakarak bu valilerin gerçekten de masum olduklarını ya da iyi performans gösterdiklerini peşinen kabul etmemiz zordur. Zira eyaletteki çeşitli kesimlerin düşünceleri farklılık gösterebilir ya da valinin siyasi rakipleri onu siyasetten saf dışı etmek için haksız suçlamalarda bulunabilirler. Yukarıda bahsettiğimiz Galatia valisi Maximus Constantinopolis'te mahkemeye çıkmış, aklanmış ve MS 364'e kadar eyaletin valisi olarak kalmıştır. Onun gibi suçlanarak başkentteki mahkemede suçsuz bulunan başka örnekler de bilinmektedir.

Suçlamalar ne kadar ciddi olsa ve yasalar ne kadar eyaletlerin yanındaymış gibi görünse de, iş davayı sonuçlandırmaya gelince Senato hafif cezalar vererek hangi tarafta olduğunu belli etmekteydi. Lykia’lıların suçladığı Eprius Marcellus’un dalavereleri ve verdiği rüşvetler o kadar etkiliydi ki, sonunda cezalandırılanlar davalılar olmuştu (Tact. Ann. 13.33). Üstelik daha sonra üç yıl için (70-73) Asia Eyaleti’ne *proconsul* olarak atanmıştı. Baetica valisi Classicus’un yargılandığı davada, valinin karısının davalılardan biriyle gizli antlaşma yaptığına dair bir iddia ortaya atılmış, fakat bu kişi cezalandırılmasına rağmen kadının aklanmasını eyaletin avukatı Genç Plinius hayretle karşılamıştı (Plin. Ep. 3.9). İmparatorlar da adaletin yerine gelmesini engelleyebiliyordu. Vali, M. Iunus Silanus’u öldürmekle suçlanan ahlaksızlıklarıyla ünlü Celer’in davasını o ölünceye kadar geciktirmişti (Tact. Ann. 13.33). İki eski Afrika valisi de haklarındaki iddialara rağmen imparator tarafından temize çıkarılmıştır. Bunlardan biri birkaç kişiye karşı şiddet uyguladığı, diğer ise davalılara tanık bulmak için süre tanımadığı için suçlanıyordu (Tact. Ann. 13.52). Claudius kimin bağışlanıp kimin cezalandırılacağını azatlılarının isteklerine göre belirlediği için eleştirilirken (Suet. Claud. 28), Vespasianus’un suçlu olsun olmasın bütün sanıklara özgürlüklerini sattığı söylenmekteydi (Suet. Vesp. 16, Tit. 7). Bazı durumlarda imparatorun kişisel ve siyasi düşünceleri eyaletlerden gelen şikâyetlerinin önüne geçebiliyor ya da bunlarla hiçbir ilgisi olmuyordu. Asia valisi Iunius Silanus’u suçlayanlardan ikisi Seianus’un adamıydı (Brunt 1961: 219). Afrika valisi Statilius Taurus’un birkaç yolsuzluk olayı, ama daha da önemlisi büyü gibi uydurma bir suçlama ile yargılanmasının tek sebebi, Claudius’un karısı Agrippina’nın valinin bahçesine sahip olmak istemesiydi! (Tact. Ann. 12.59).

Eyalet idaresinin ve adalet mekanizmasının *Pricipatus*’ta Cumhuriyet Dönemine göre hissedilir derecede iyileştiğini söylemek verdiğimiz örneklerin ışığında yanlış olacaktır. Brunt’ın da vurguladığı gibi, antik kaynaklarda yer alan davaların çok azında mahkeme süreci ayrıntıları ile aktarılmıştır; bazıları sadece birkaç cümle ile geçştirilmiştir ve yazarların eyaletlerin durumu hakkında periyodik raporlara sahip olmadığı bellidir (Brunt: 1961. 221). Ayrıca, Senato kararlarında geçmeyen ya da imparatorun özel olarak dinlediği davaların kaynaklarımızın bilgisi dışında kaldığını düşünebiliriz. Şu da unutulmamalıdır ki, eyaletlerin lehine sonuçlanan davalar da aynı sebepler yüzünden tarih kitaplarında kendilerine yer bulamamış olabilir. Brunt’un nerdeyse hiç değinmediği başka bir kaynak da yazıtlardır. Davalar ve idarî kararlar hakkında şehirlere dikilen yazıtların antik kaynakları dengeleyeceğini umabiliriz.

Yukarıda değinilen hukuki süreçlerin ancak üst sınıfların inisiyatifiyle gerçekleşebileceği şüphesizdir. Davaların Senatoda görüşülebilmesi için maddi olanakların ve kişisel nüfuzun bir arada kullanılması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, şikâyetlerin alt sınıflardan çok seçkinlerin sorunlarını yansıttığını bekleyebiliriz. Halkın elindeki belki en etkili yöntem tezahüratlar ve sloganlardır. Constantinus dönemine ait bir kanun, hem olumlu hem de olumsuz tezhüratların imparatora bildirilmesi gerektiğini belirttiğine bakılırsa (*CTh* 1.16.6; *CJ* 1.40.3), bu tip sözlü eleştiri ve şikâyetlerin etkisini küçümsememek gerekir. Vali şehre girişinde ya da başka toplantılarda etrafını saran kalabalıkların isteklerini kabul etmek zorunda kalabiliyordu ve olumsuz bir tutum karşısında hayatı tehlikeye girebilirdi. Bazı durumlarda, örneğin Syria valisi Tisamenos'un tiyatroya girişinde çıt çıkmaması bir şeylerin ters gittiği anlamına gelebiliyordu (*Lib. Or.* 33.12). Örnekler çoğaltılabilir (Slootjes 2006: 158 vdd.). Slootjes'in de belirttiği gibi, bu yöntem seçkinler için kaba ve ilkel yöntemlerdi (Slootjes 2006: 160) ve Libanios'a göre bundan da kötüsü halkın tezhüratlarına aç olan valilerdi. Böyle valiler halktan gelecek olumlu tezahüratlar için her şeyi yapıyor ve görevlerini layıkıyla yapmanın getireceği şana sırt çeviriyorlardı (*Lib. Or.* 45.22)

Kuşkusuz eyalet idaresinin belli bir standardı tutturduğu zamanlar da olmuştur. Nero'nun dönemindeki bazı kötü örneklerden yola çıkarak genelleme yapmak sakıncalıdır (Brunt 1961:221). Tacitus Tiberius'un ilk yıllarından övgüyle bahsetmekte, yeni vergilerden kaçınarak eyaletlerin rahatlattığını, memurların açgözlü davranışlarını ve şiddete başvurmalarını engellediğini yazmaktadır (*Tact. Ann.* 4.6). Suetonius da Domitianus için benzer şeyler söylemekte, imparatorun rüşvet alan valileri cezalandırdığını eklemektedir (*Suet. Dom.* 8). Ama mesela, Gallia'lıların ve Frisii'nin başlattığı ayaklanmalar Tiberius'un çok uzun süre görevde tuttuğu memurların yasa dışı faaliyetleri yüzünden çıkmıştı (Brunt 1961: 221). Eyaletlerin valilere verdiği payeler ve düzdükleri methiyeler, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, sağlam kanıtlar olarak kabul edilemez. Brunt belli bir dönemde davaların çoğalması ya da şikâyetlerin azalmasının bir kıstas olarak alınamayacağını savunmakta, mesela Domitianus zamanından tek bir davanın bilinmesine dayanarak, imparator ve Senato'nun eyalet idaresine önem verdiğini söylemenin imkânsız olduğunu belirtmektedir (Brunt 1961: 221). Diğer bir deyişle, eldeki kanıtların dönemlere göre tutarsızlık sergilediğine dikkat çekmektedir: Belli dönemde davaların

sayısında görülen azlık, o dönemde görev yapan valilerin iyi yöneticiler olmasına³⁰⁷ ya da eyaletlerin davaların lehlerine sonuçlanacağını ummadıkları için suçlamada bulunmadıklarına işaret edebilir. Aynı şekilde, eğer davalarda artış görülmeğeyse, nedeni mahkemelerin sertliği ya da suçların görmezden gelinemeğecek kadar aşikâr olması ve göze batmasıdır.

İmparatorlar eyalet idaresinde belli bir standardı yakalamak ve sürdürmekte zorlanmıştı ya da bunu ciddi bir proje olarak değerlendirmemiştir. Bürokratlar arasında rüşvetin ve ahlaksızlığın sık görülmesi bu kişilerin yazıtlarda dürüstlüklerine ve mütevazılıklarına vurgu yapmalarından anlaşılmaktadır (Brunt 1961: 222). Bir kısım yönetici gerçekten iyi niyetle görevini yapmasına rağmen, yolsuzluk kanıksanmış bir şeydi. İdari kademeler bazen bizzat imparatorlar tarafından satışa çıkarılıyordu ve *procuratorluk* zengin olmanın en kısa yolu olarak görülmeğeydi (Tact. Ann. 16.17). İmparatorların azatlıları arasında nüfuzlu olanlar ciddi boyutlara ulaşan servetlerini kuşkusuz maaşlarına borçlu değildi (Brunt 1961: 222). Kısaca, Cumhuriyet Dönemindeki alışkanlıklar İmparatorluk Döneminde de devam etmiştir. Ancak yine de Brunt kadar karamsar olmaya gerek yoktur. Birçok davada –örneğin Mısır *praefectus* Cornelius Gallus- imparatorun valiler aleyhine ağır kararlar verdiği bilinmektedir. *Principatus*'ta kötü valiler kural olmaktan çıkmış, istisna hâline gelmiştir (Arnold 1974³: 134). Ne var ki, Diocletianus'la birlikte bürokrasinin hantallaşması ve merkezi yönetimin bürokratlar üzerindeki kontrolünün azalması, işlerin eyaletler için daha iyiye gitmesini engellemiştir. Diğer taraftan, eyalet sakinlerinin valilere karşı olan tutumlarında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu, en açık biçimde Libanios'ta görülmektedir. Hatip, mektuplarında valileri açıkça suçlamaktan kaçınmamakta, hatta imparatora yazarak şikayetlerini iletmektedir. Halka açık yaptığı konuşmalarda aynı tutumunu sürdürmektedir. Benzer tavırlar başka kaynaklarda da görülmektedir (Slootjes 2003). Bu yeni yaklaşım birkaç nedene dayandırılabilir: Diocletianus'un reformları sonucunda büyük eyaletleri küçük birimlere ayrılmış ve her eyalette bağımsız askerî mevkii (*dux*) yaratılmıştı. Bunun sebebi muhtemelen iktidarın varlığının imparatorluğun her köşesinde daha net biçimde hissedilmesini

³⁰⁷ Dio Khryostomos'un aktardıkları neden Domitianus'un saltanatından sadece tek bir dava bildiğimizi açıklamakta ve bir anlamda da Brunt'un fikrini desteklemektedir. Hatip imparatorun despotluğunu yumuşatmanın tecrübeli ve kendini kanıtlamış valiler olduğunu, onların sayesinde eyaletlerin üzerlerinde fazla baskı hissetmediğini yazmaktadır (Dio Chrys. 45.1).

sağlamaktır³⁰⁸: Diğer bir etken, yerel aristokrasinin valilere göre daha seçkin olması ve başkentle yakın ilişkilerinin bulunmasıdır.. Bu yüzden eleştiri ve memnuniyetsizlik daha açık şekilde ifade edilebiliyordu (Slootjes 2003: 324-325).

Yukarıda sözü edilen şikâyetlerle ilgili süreçler, görüldüğü gibi ancak yerel üst sınıfların inisiyatifi ve olanakları ile yürütülebilecek türdendir. Bunların dışında, halkın günlük şikâyetleri ve davaları için farklı bir mekanizma işlemekteydi. Roma eyalet sisteminin gelmesinden önce, Yunan şehirleri davalarını dışarıdan getirilen yabancı yargıçlara götürmekteydiler. Eyaletlerin kurulmasından sonra, özgür ilan edilen şehirlerde bile, bu yargıçlara ait onurlandırma yazıtları tamamen kesilmiştir (Sherwin-White 1984: 238). Bundan sonra yargıçları *proconsullar* atamaya başlamıştır. Gaius Verres ya da Valerius Flaccus gibi acımasız ve açgözlü konsüllerin özellikle varlıklı şehirlerdeki bazı davalara bizzat bakmaları, sorun çıkarmıştır (Cic. *Verr.*. 2.1.73; *Flacc.* 47.9, 76-83). Valiler adalet mekanizmasını eyalet başkentinde mahkeme kurup bütün davaları burada dinleyerek değil, aksine eyaleti gezip belli merkezlerdeki mahkemeler aracılığıyla işletiyorlardı. Anadolu'da bu düzen MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren bazı ufak tefek değişikliklerle 3. yüzyılın başına kadar sürmüştür. Miletos'tan bir yazıt, Geç Cumhuriyet Döneminde Asia Eyaleti'nde mahkeme merkezlerinin Ephesos, Tralleis, Alabanda, Mylasa, Smyrna, Pergamon, Sardeis ve Adramytteion olduğunu göstermektedir (Burton 1975: 93). Yaşlı Plinius'un verdiği bilgilerden (Plin. *Nat. Hist.* 5, 95, 105, 106, 109, 111, 120, 122, 126) bu merkezlerin zaman içinde değişebildiği anlaşılmaktadır. Diocletianus'tan önce mahkemeler belli zamanlarda kurulurken, imparatorun düzenlemeleri ile birlikte kalıcı mahkemelerin ortaya çıktığı görülmektedir (Burton 1975: 99). Mahkemelerin olduğu merkezlerin bu durumdan hoşnut oldukları kadar sıkıntı da çektikleri anlaşılmaktadır. Dio Khrystosomos Phrygia'daki Kelainai'da verdiği bir söylevde, insanların mahkeme merkezlerine gelerek ekonomiyi canlandırdıklarını söylemekte, ama öte yandan adalet aramak için sürekli oradan oraya sürüklenmeyi istemedikleri için mahkeme tarihlerinin arasının uzatılabileceğini ifade etmektedir (Dio Chrys. *Or.* 35.15). Bir başkasında ise Prusa'nın mahkeme merkezi olması sebebiyle buraya akın eden insanlardan Prusa'luların hoşlanmadığını belirtir (Dio Chrys. *Or.* 40.33). Bu şikâyetlerde gerçek payı

³⁰⁸ Cascio 2007²: 180. Düzenlemelerin valilerin gücünü azaltmaya yönelik olduğuna dair görüşlere rağmen Cascio, birlik barındırmayan eyaletlerin de parçalandığına ve bağlı buldukları eyaletlerin kuvvetlerinden sorumlu *dux*ların çoğu kez birden fazla eyaletin birliklerine komuta ettiklerine dikkat çekmektedir.

bulunmalıdır. Kaynaklarda Asia Eyaleti'nde 500 kadar şehrin varlığından bahsedildiğine göre (Joseph. *BJ* 2.366; Philostr. *VS* 548), bu merkezlere ciddi kalabalıklar geliyor olmalıydı.

Doğal olarak, eyalet sakinleri valinin kararlarında her zaman tatmin olmuyorlardı; ya kayıtsızlıklarından ve ihmallerinden ya da gereksiz ve zalimliklerinden şikâyet ediliyordu (Slootjes 2006: 68-72). Libanios'ta dikkat çekici örnekler vardır: İlkinde, 386'da, Syria valisi Tisamenos'u yasama görevlerini ihmal etmekle ve yetersizlikle suçlamaktadır. Bir başka söylevinde hatip Antiokheia'daki cezaevlerinin dolduğunu çünkü valilerin ölüme mahkûm edilenlerin cezasını infaz etmede gevşek davrandığından yakınır. (Lib. *Or.* 33.8-9, 45.20). Önemsiz davalara bakmakla yetinen, daha önemli olanlarla ilgilenmeyen bir valinin halkın öfkesini üzerine çektiğini söyler (Lib. *Or.* 45.18). Valilerin yasamadaki yetersizlikleri imparatorluğun da ilgilendiği bir sorundur ve böyle valilerin cezalandırılması istenmiştir (*CTh* 1.5.9). Ancak sorunların bir kısmı valilerden kaynaklanmamıştır. Geç İmparatorluk Döneminde valinin üzerinde başkaları da vardı ve bunların davalara etki etmeleri mümkündü. Valinin otoritesine zarar verenlerin arasında piskoposlar da vardı. Valilerin aksine piskoposların bölgelerindeki görevi uzun solukluydu ve bu durum onları toplumda etkili kişiler hâline getiriyordu. Bu yüzden vali bazı durumlarda piskoposun kararına başvurabilmekteydi, çünkü piskoposun kararı davalarda valilerinki gibi geçerliydi (Slootjes 2006: 73).

Uzak ya da izole bölgelerdeki halkın şikâyetlerini iletme zorluğu, valinin üzerine binen yük ve personel yetersizliği gibi zorluklara rağmen, sistemin iyi-kötü işlediğini ve imparatorluğun meşruiyetini sağlamaştırırken, aynı zamanda sorunlara yerinde müdahaleyi mümkün kıldığını söylemek gerekir.

2. Elçiler ve Şehir/Eyalet Meclisleri

Plinius Traianus'un her gün yapması gereken olağan görevlerini sayarken elçileri de unutmamıştır:

“Onun eyaletlerin, hatta tek tek şehirlerin isteklerini nasıl yerine getirdiğini görüyoruz. Onların dinlemekte veya cevap vermekte hiç geç kalmamıştır. Hızla huzuruna çıkarlar, yine hızla ayrılırlar ve nihayet imparatorun kapıları artık elçiler güruhu ile kuşatılmaktan kurtulur.”

(Plin. Pan 79. 6-7)

Elçilerin kabulü imparatorun rutin işlerinden biriydi ve Plinius'un söylediği gibi imparator sadece eyaletlerden değil, aynı zamanda şehirlerden de gelen elçilerin isteklerine bir şekilde cevap vermek zorundaydı. Elçiler imparatorluğun dört bir köşesinden başkente akın etmekle birlikte, elimizdeki kanıtların büyük kısmı doğu eyaletlerine aittir. Heyetlerdeki elçiler normalde şehir meclis üyelerinden seçilmekteydi. Bu görevi yerine getiren kişiler iki yıl boyunca diğer kamu yükümlülüklerden muaf tutuluyordu. Elbette bu ayrıcalığı elde etmek için olmadık girişimlerde bulunulmuştur. Diocletianus ve Maximianus, Mucianus adlı birini, ayrıcalıkların deniz aşırı yerlerden gelerek huzura çıkanlar için olduğunu, hemen civardaki şehirlerden gelerek imparatora sadakatini bildirenlerin bundan yararlanamayacağı konusunda uyarılmışlardır (CJ 2.53.1). Heyet masrafları genellikle şehirler tarafından ödenmekle birlikte, elçilerin kendi imkânlarını kullanması tercih edilmekteydi. Elçilik aynı zamanda şehirdeki saygın görevlerin başında geliyordu (Plut. Mor. 602C)

Elimizde çeşitli şehirlere ait uzun yazışmaların yer aldığı yazıtlar olmasına rağmen, Iosephos'un eserleri imparator ve tebaası arasındaki ilişkilerin hangi yollarla kurulduğunu göstermesi açısından sıra dışı kaynaklardır. Yahudilerin imparatora başvuruları Kudüs'ün eyalet olmasından on yıl önce başlamıştır. MÖ 4'te Herodes'in ölümünden sonra Yahudi cemaatinden elli kişilik bir grup Augustus'a başvurarak Herodes'in oğullarının hâkimiyetine son verilmesini,

bölgenin Syria Eyaleti ile birleştirilmesini istemişlerdir (Joseph. *BJ* 2.7.3). Iosephos'un belirtmediği, ama Tacitus'un kaydettiği başka bir başvuru 17'de olmuş, Syria ve Kudüs eyaletleri üzerlerinde vergi yükünün hafifletilmesi için Tiberius ya da Senato'nun huzuruna çıkmışlardır (Tact. *Ann.* 2.42). Pontius Pilatus'un Kudüs'teki saraya Tiberus'a adanmış altın kalkanlar asmaya karar verince, Yahudi cemaati Pilatus'tan imparatora heyet göndermek için izin istemiştir. Pilatus bunu reddedince de yine onun gözetiminde bir mektup yazmışlar ve Tiberius mektubu okuduktan sonra kalkanların kaldırılmasını emretmiştir (Philo *Leg.* 38.299-305). 41'de Claudius'tan Herodes'in krallığını alan I. Agrippa'nın 44'te ölümünden sonra doğrudan imparatorluk yönetimine giren bölgede, yeni *procurator* yüksek rahiplere ait kıyafetlerin kendisi tarafından muhafaza edilmesi kararını almasının ardından, bir heyet Claudius'un huzuruna çıkmıştır. İmparator da heyetin isteklerini o sırada Roma'da bulunan II. Agrippa'ya iletmiştir (Joseph. *AJ* 18.90 vdd.). Yaklaşık on yıl sonra bu sefer II. Agrippa ile Yahudiler arasında Süleyman Tapınağı'na tepeden bakan bir sarayın inşası yüzünden sorun çıkmış ve bir heyet Nero'ya durumu anlatmıştır (Joseph. *AJ* 20.189 vdd.). Örnekler çoğaltılabilir, ancak Kudüs'ün her zaman sorunlu bir bölge olmasından dolayı imparator ile Yahudi heyetleri arasındaki irtibatın, diğer eyaletlerdeki tipik uygulamaları yansıttığını söylemek yanıltıcı olur (Millar 1992²: 378 vdd.).

Söz konusu olaylardan heyetlerin imparatorun huzuruna ancak valinin izniyle çıkabildiği anlaşılmaktaysa da, bazı durumlarda valilerin bunu engellemeye çalıştığı, hatta heyetlerin valinin iznini bile almadan başkente gidebildikleri görülmektedir. Ayrıca, bütün bu diplomatik heyetler bölgedeki yerel krizlerin ardından başkente gitmiştir, yani heyetlerin olağanüstü durumlardaki işlevlerinde haberdarız (Millar 1992²: 379). Bir diğer dikkat çekici nokta, imparatorun bu olaylarda daha ziyade pasif bir konumda bulunmasıdır; kendisine gelen heyetlerin başvuruları dışında, inisiyatif kullanarak olaylara müdahale etmediği anlaşılmaktadır. Ancak imparatorun, yayınladığı kararnameler ve Plinius'un mektuplarından aşına olduğumuz gibi, valilere iletildiği emirler aracılığıyla eyalet ve şehir yönetimine dolaylı da olsa etkili biçimde karıştığını akıldan çıkarmamak gerekir.

Buna rağmen, Plinius'un da belirttiği gibi elçiler sarayın kapısından hiçbir zaman eksik değildi. Bu kalabalık imparatora zaman kaybettirdiği gibi, başkente heyetler göndermek için harcanan paralar yüzünden şehirlere de mali yük getiriyordu. Maecenas Augustus'a sonu gelmeyen heyet ziyaretlerinden kurtulması için bazı tavsiyelerde bulunur:

“Onların (şehirlerin) mahkeme kararı gerektiren durumlar haricinde sana heyet göndermelerine izin verme, fakat taleplerini valilerine iletmelerine ve onun uygun gördüklerinin sana gönderilmesine izin ver. Böylece amaçları uğruna uygunsuz yollara sapsazlar ve boş yere harcama yapmazlar.”

(Cass. Dio 52.30.9)

Ancak elimizde sürecin bu şekilde işlediğine dair kanıtlar çok azdır (Millar 1992²: 380). Şehirlere ait başvuruların vali veya diğer memurlar aracılığıyla imparatora iletiildiğini gösteren bazı örnekler vardır. Kudüs dışında, Mauretania Tingitana'da Sala adında küçük bir kasaba, bir *praefectus*un heykelini dikmek için böyle bir izin istemiştir. Ancak burada daha ziyade valiye yapılmış diplomatik bir iltifat söz konusudur (Millar 1992²: 381). Valinin elçileri engellediği durumlar da olmuştur. Plinius Byzantion'un harcamalarını incelediğinde, şehrin her sene imparatoru selamlamak için bir elçiyi 12.000 *sestertius* harcamayla Roma'ya, bir diğerini de 3000 *sestertius* masraf ederek Moesia Inferior valisine gönderdiğini fark eder. İmparator Plinius'un önerisiyle bu seyahatleri yasaklar (Plin. *Ep.* 10.43-44). Anlaşıldığı kadarıyla bu durum imparatorlukta genel bir kural hâline ancak Constantinus'un 317'deki kararıyla gelmiştir. İmparator eyalet sakinlerin tarafından çıkarılan kararnamelerin *comitatusa* gelmeden önce valilerce incelenmesi gerektiğini ilan etmiştir (*CTh* 1.16.2). 324'te ise Constantinus Afrika *proconsul*una yazarak, şehir meclislerinin özel ya da kamu işleri için *comitatusa* gitmeden önce valilerden izin almaları gerektiğini bildirmiştir (*CTh* 12.1.9). Fakat bu kararnamelerin öncesinde ve sonrasında durumun düzeldiğine dair bir gösterge bulunmamaktadır (Millar 1992²: 381). 1. yüzyılda imparatorluk geneli için çıkartılmış tek kararname Vespasianus dönemine aittir ve şehirlerin her defasında üçten fazla elçi göndermesini yasaklar (*Dig.* 50.7.5.6). Bundan sonraki elçi sayılarında azalma tespit edilebilmektedir (Millar 1992²: 382). Antoninus Pius'un da benzer bir kararname yayınladığı anlaşılmaktadır (Williams 1967). Ondan sonraki imparatorların bu

konudaki kararları hakkında bildiklerimiz sınırlı olmakla birlikte, Septimius Severus ve Caracalla için yeterli kanıt bulunur. Smyrna Severus'a kamu hizmetlerinden muaf tutulması için bir heyet göndermiştir (*Syll.* 3.876). Aizanoi'un aynı imparatora gönderdiği heyet ise önceki uygulamalarına ters düşmektedir. Tamamen resmî bir mesaj olmasına rağmen, Pius'un zamanındaki uygulamaların aksine bir heyet tarafından getirilmiştir. Üstelik yukarıda Vespasianus'un kararnamesinin aksine, heyet üç kişiden değil sekiz kişiden oluşmaktadır. Severus'un bu heyete karşı olumlu bir tavır takınması, imparatorluğun siyasi durumuyla açıklanmaktadır: Severus o sırada Clodius Albinus ile taht mücadelesi içindeydi ve bu tip sadakat gösterileri, Severus'un konumunu sağlamlaştırmaktaydı (Williams 1967: 481). 3. yüzyıla gelindiğinde, heyet sayısında ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu çok da şaşırtıcı değildir, zira imparatorluğun bu yüzyıldan içinden geçtiği kriz ortamından etkilenen şehirler çeşitli sorunlarını doğrudan imparatora iletmek istemişlerdir.

Şikâyet konularının belirlenerek elçilerin gönderilmesi ve daha başka bazı önemli faaliyetler –imparator kültürünün kurulması, sikke basımı vb.- eyalet birliklerinin (*concordia* veya *koinon*) ve şehir meclislerinin görevleri arasındaydı. Roma İmparatorluğu'ndaki eyalet meclislerinin önemli özelliklerinden biri, hem personel hem de kurumsal açıdan Roma eyalet idaresinden yarı-bağımsız sayılabilecek yapılanmalar olmasıdır. Meclislerin iç işlerinde büyük oranda özgür davranabildikleri görülmektedir. Bunlarda valinin araya girdiğine dair kanıtımız yoktur (Deininger 1965: 53). Hellenistik krallar şehirleri genellikle kendi hallerine bırakmıştır ve Akdeniz'de Roma hâkimiyetinin tamamen kurulduğu MÖ 146'dan sonra, Anadolu'da birliklerin ya da şehir meclislerinin, dolayısıyla varlıklı sınıfların karıştığı isyan hareketleri –Mithradates'i bir kenara bırakırsak- yoktur. Her ne kadar Romalılar meclislerin faaliyetlerine doğrudan karışmamışlarsa da, birliklerin kurulma aşamasındaki müdahalelerle bunların güçlerini sınırlamışlardır. *Principatus*'taki gerçek siyasi işlevlerinin niteliği hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır, ama bu kısıtlı bilginin büyük kısmı yine Anadolu'dan gelmektedir (de Ste. Croix 1981: 527). Büyük ölçüde Genç Plinius'un mektuplarından bilinen (Plin. *Ep.* 10.79, 112, 114, 115) ve meclisleri düzenleyen *lex Pompeia*, Pompeius tarafından MÖ 64-63'te geçirilmiştir. En önemli düzenlemelerden biri, memur ya da meclis üyesi olmak için 30 yaş sınırının getirilmesidir. Yukarıda Plinius'un bu mevkilere halktan kişiler yerine varlıklı sınıftan gelenleri tercih ettiğini belirtmiştik. Bunun sebebi doğal olarak yerel aristokratların Roma ile yakın ilişkileridir. Böylece

muhtemel bir direnişe önlem alınmış oluyordu. Ancak mektuptan başka sonuçlar da çıkarılmaktadır (de Ste. Croix 1981: 530): 1) meclis üyesi olmaya muktedir genç erkekler maliyetler yüzünden buna yanaşmamaktadır; 2) meclis üyeleri çıkartan ailelerin dışında kalanları, ama bunu gerçekleştirebilecek imkânlarla sahip kişiler bulunmakta, fakat aileler ayrıcalıkların genişletilmesine karşı çıkmaktadırlar. Plinius'un mektubu belki de dışarıda kalanların çıkaracağı sorunlar karşısında duyulan endişeyi yansıtmaktadır. Ailelerin üzerine binen mali yükün özellikle 4. ve 5. yüzyıllarda artması ile birlikte *curiales* arasında sıkıntılar baş göstermiştir. *Digesta*'da baskıyla memurluk yapan kişilerden bahsedilmektedir (*Dig.* 50.1.21). Bir başka maddede ise, memurluk yüzünden borca girenlerden bahsedilir (*Dig.* 50.5.6.1). Birçoğu da çareyi farklı kamu hizmet alanlarına kaymakta ya da Kilise'nin hizmetine girmekte bulmuştur.

Kuşkusuz bu birliklerin bizim açımızdan en önemli işlevlerinden biri, yukarıda da değindiğimiz üzere, özellikle eyalet valilerine açılan davalarda oynadıkları roldür. Ne yazık ki, bu konudaki bilgilerimizin büyük bölümü sadece antik kaynaklardan gelmektedir; yazıtlar oldukça sessizdir (Deininger 1965: 56). İlgili bölümde bu sürecin nasıl işlediğini anlatmıştık. Burada sadece şu noktanın altına çizilmesi gerektiğine inanıyoruz: Temelde eyalet idaresinde belli bir söz sahibi olan bu meclislerdeki temsilcilerin ve diğer memurların üst sınıflardan geldiğini unutmamak gerekir. Alt sınıfların yaşadığı sıkıntıların bu meclislere ne derece yansıdığı veya bu sıkıntıları iletecek bürokratik mekanizmaların işleyip işlemediği sorulabilir. Bunlardan sadece Lykia ve Galatia birliği belirgin etnik özellikler taşımaktadır (Mitchell 2000: 126). Diğerleri, özellikle Asia ve Bithynia Yunan kültürünü özümsemiş ve Yunanca konuşan aristokrat sınıfların yönetimindeydi. Dolayısıyla eyalet nüfusunun önemli bir bölümünün meydana getiren yerel halkın sıkıntılarının bu meclislere yansması ve yönetimdeki söz sahibi olmaları kısıtlanıyordu. Ayrıca Asia, Bithynia ve Lykia meclislerini bir kenara bırakırsak, mesela Pontos ve Galatia meclisleri hakkında çoğunlukla sikkeler ve yazıtlardan bildiklerimiz çoğunlukla oyunlar, imparator kültü vb. faaliyetlerden ibarettir (Deninger 2005: 64-69); bu kurumların yerel sorunlara nasıl yaklaştığı diğerlerine göre karanlıkta kalmaktadır. Bu arada Anadolu'nun önemli etnik grupları arasında bulunan Phrygia'lılar, Isauria'lılar ve Pisidia'lıların bir birliği olmaması dikkat çekicidir. Anlaşılan Romalılar kendi eyalet sistemleriyle uyuşmayan topluluklarda böyle birliklerin kurulmasını desteklememişlerdir (Mitchell 2000: 125).

Principatus'ta birlikler tarafından getirilen suçlamalara sıkça şahit olmuştuk. Tacitus Bithynia valisi Gaius Cadius Rufus hakkındaki suçlamalardan bahsederken, bunların "halkı tarafından getirildiğini" (*accusantibus Bithynis*) söylemektedir (Tact. Ann. 12.22). Bu kalıp diğer olaylar için de kullanılmaktadır ve suçlamaların muhtemelen birlikler tarafından yapıldığı anlamına gelmektedir (Brunt 1961: 212). *Concilium*ların halkı birlikte hareket etmeye teşvik ederek mahkeme karşısına daha güçlü bir şekilde çıkmalarını sağlıyordu. Suçlamalar hakkında alınacak kararlar için oy çoğunluğun olması yeterliydi. Davanın başarıyla sonuçlanabilmesi için heyet içinde ayrılık olmaması gerekiyordu. 106'da Bithynia *koinon*u Varenus'u dava etmenin yollarını aramış, ancak heyetin Roma'daki temsilcisinin ısrarlarına rağmen bir süre sonra bundan vazgeçmişti. Varenus da bu arada eyaletten lehine tanıklık yapacak kişiler bulmuştu (Plin. Ep. 5.20; 6.5, 29). Davanın sonucunu bilmiyoruz; Plinius anlaşmazlığın imparator götürüldüğünü söylemekte, diğer mektuplarında başka hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak görünüme bakılırsa, Varenus'un Bithynia'dan bulduğu tanıklar nüfuzlu kişilerdi ve *koinon* içinde bölünmeye neden olmuştu; üyeler de muhtemelen bunun davayı zayıflatacağını düşünüp suçlamaları geri çekmişlerdi (Brunt 1961: 213). Belki de Varenus'un yanında yer alan eyalet sakinleri heyette çekince yaratmış, eyaletten çıkan tanıkların Varenus'un savunmasını güçlendirirken, kendi davalarını zayıflatacağını düşünmüşlerdi (Brunt 1961: 213).

Geç İmparatorluk Döneminde birliklerin işlevleri sürmüştür. *Codex Theodosianus*'ta bunlarla ilgili çeşitli kararlar görülebilmektedir. Özellikle Constantinus'tan itibaren birliklere yapılan atıflar artmaktadır. Bütün eyaletlerin bir birliği olması gerektiğine dair kararname ilk kez Theodosius tarafından 392'de yayımlanmıştır (Larsen 1934: 211). Ayrıca birlik toplantıları için valiler ve *vicarius*lardan izin alma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Böylece Romalı bürokratların yaptığı yolsuzluklar veya diğer yasa dışı faaliyetlerin imparatora ulaşması nispeten kolaylaşmış oluyordu. Zaten düzenlemelerin geneline bakıldığında, bunların imparator ile eyaletler arasındaki bilgi alışverişini geliştirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Larsen 1934: 212). Öte yandan, Liebeschuetz bu uygulamaların şehirlerin işine yaramadığını düşünmektedir (Liebeschuetz 2003: 38 vdd.): Değişim daha çok eyalet merkezlerini etkilemiş, orta ölçekli ve nispeten küçük şehirlerde düzen işlememiştir. Eyalet meclisleri şehirlerden gelen bir ya da iki elçi yerine, artık eyaletteki seçkinlerinden oluşmaktaydı. Meclis eyalet başkentinde toplanıyor ve burada valinin direktifleri doğrultusunda meseleleri görüşüyorlardı. Ardından kararlar kısa notlar

hâlinde imparatora iletilyordu. Buna bağı olarak, yayınlanan kararnameler ve diğer dñzenlemeler eyalet meclisinde ilan ediliyor ve başkentte yayımlanıyordu. Eyalet şehirleri ile imparatorluk arasındaki kopukluk başka alanlara da yansımıştır. Elçiler aracılığıyla yapılan geleneksel diplomasi, methiyeler ve yazıtlı heykeller ortadan kaybolmuştur. 4. yñzyılın ilk birkaç onyılından sonra, sıradan şehirlerin imparatorlar adına heykel diktikleri gñrñlmez. Aynı şekilde, eyalet merkezlerinin dışındaki şehirlerde yerel meclisler yeni imparatorluk kararnamelerini yayınlama zahmetine bile girmemişlerdir. Gñrñldñęi gibi merkezî otorite ile şehirler arasındaki bağlar giderek kopmuştur. Yerel meclislerin etkisizleştiği bu dñnemde sıkıntılarn giderek arttığı ve isyanlar için elverişli ortamın oluştuğu sñylenabilir.

Birliklerin başını çektiği kargaşa ya da isyanlarn Anadolu'da rastlanmaz. Bunun bir istisnası, Patara Anıtı³⁰⁹ ve bazı antik kaynaklardaki ifadeler dolayısıyla, bu kategoride değerlendirebileceğimiz Lykia Birliği'dir. Olay tekil olduğu için buraya alınması uygun gñrñlmüřtñr. MÖ 4. yñzyılda Pers egemenliği altında bile kendi sñlaleleri tarafından yñnetilen Lykia'lılarn belki MÖ 200'den önce kurdukları Lykia Birliği 4. yñzyıla kadar varlığını korumuştur. MÖ 169'a kadar zgñr bir devletin bñtñn faaliyetlerini bu şekilde yñrñtmüřler, bu tarihten sonra Roma'ya bağlı kalarak, kısıtlı şekilde bağımsızlıklarını sñrdñrmüřlerdir. Öncelikle Patara Anıtı'nda anlatılan olaylara gñz atmakta fayda vardır: Metinde adı geçen vali Quintus Veranius'un babasından Tacitus bahsetmektedir. O da Kappadokia'da oğlununkine benzer bir gñrevde bulunmuşur (Tact. Ann. 2.56). Ne yazık ki, anıtın dikildiği 42 yılı Tacitus'ta kayıp olduğundan, yazıtta geçen sorunlarn ne olduğunu daha iyi anlama şansından yoksunuz. Yazıtın A Yñzñ'nde anıtın kime ve ne amaçla dikildiği belirtilmiştir; kısıltarak aktarıyoruz:

³⁰⁹ İşkan anıtın siyasi yñnñnñ kabul etmekle birlikte, ona gñre anıt temelde bir yol haritası veya kılavuzdur (İşkan 1999: 19-51; şahin-Adak 2004). Jones ise kılavuz işlevinin ikinci planda kaldığını, anıtın öncelikle Claudius'un bñlgedeki faaliyetlerini onurlandıran bir yapı olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır (Jones 2001: 168). Yol bilgilerinin dñzensiz şekilde işlenmiş olması, bunlarn pratikte kullanımı zorlaştırmaktadır. Kanımızca Patara Anıtı, Augustus'un La Turbie-Fransa'da, MÖ 25-9 arasında Alplerdeki başarılı seferlerin anısına diktirdiği zafer anıtına (Plin. HN. 3.24) benzer bir tarza sahiptir. Bu anıt ve *Res Gestae*, fetihleri bizatihi temsil etmek yerine, fetihlerin bir dñkñmñnñ veya imparatorluğun katalogunu sunar (Carey 2006: 51). Aynı şekilde, anıttaki şehirler ve mesafeler, Claudius'un Lykia'yı fethinin bir "envanteridir" ve imparatorluğun gñcñnñ yansıtır.

“Drusus Caesar Augustus Germanicus’un oğlu Tiberius Claudius’a... Lykia’lılar imparatorun tanrısal basireti sayesinde hizipten, kanunsuzluktan ve haydutluktan kurtulmuş, uyuma, dürüstlikle işleyen adalete, ata kanunlarına kavuşmuşlardır. İşler ileri gelenler arasından istidatsız çoğunluk tarafından atanan meclis üyelerine emanet edilecektir. Tiberus Claudius Caesar Augustus’un legatus propraetoru Quintus Veranius’un aracılığıyla bunu, kendilerine bahşedilenlere karşılık dikmişlerdir.”

(Jones 2001: 163)

Metinde belirtilen sorunların ne olduğu belli değildir. Bu tarihte Lykia’daki olaylar hakkındaki bilgilerimiz kaynakların birkaç cümlesi ile kısıtlıdır. Suetonius sadece imparatorun aralarındaki şiddetli anlaşmazlıklardan ötürü Lykia’lıların özgürlüklerini geri aldığını belirtir (Suet. *Claud.* 25.3). Cassius Dio biraz daha aydınlatıcıdır ve ilginç bazı bilgiler verir: 42 yılında, Lykia’lıların kargaşa içinde bulunduğu sırada, bazı Roma vatandaşlarını öldürdükleri haber üzerine Senato’da olayı ele almaya karar verir ve Claudius soruşturma için bir Lykia heyetini kabul eder. Senatoda soru sorduğu elçilerden birinin Roma vatandaşı olmasına rağmen dediklerini anlamadığı fark edince, “Romalıların dilini bilmeyen Romalı olamaz” diyerek bu kişinin Roma vatandaşlığını elinden alır (Cass. Dio 60.17.3-4).

Suetonius ve Dio’nun söyledikleri Veranius kızına ait mezar yazıtı ile desteklenmektedir. Yazıtta Lycia-Pamphylia Eyaleti’ndeki beş yıllık görev süresinin sonunda Veranius’un bölgeyi ya da bölge halkını Claudius’un egemenliğine soktuğundan bahsedilmektedir³¹⁰. Jones hem Suetonius hem de Cassius Dio’da, Patara Anıtı’nda bahsedilen “haydutluğun” geçmediğini vurgulamaktadır; aynı şekilde Veranius’un mezar yazıtındaki 6. satır, valinin haydutluğa son verdiği şeklinde tamamlanmaktadır (Jones 2001: 166). Korinthos yakınında bulunmuş bir başka yazıt yine söz konusu tarihteki huzursuzluklara işaret etmektedir. Lykia’lı bir kadın olan Iunia Theodora’ya verilen onurların sıralandığı metinde, Lykia Birliği’nin onurlandırma kararlarından biri, Theodora’nın Lykia halkı sürüldüğünde onlara kucak açmasına atıfta bulunmaktadır (Jones 2001: 166-167). Bu yazıtlarda geçen genel karışıklık ifadelerine ilaveten, bazı hukuki sorunların

³¹⁰ Yazıtta *-archaotae* olarak biten eksik kelimenin, Dağlık Kilikia halklarına verilen Trakheia’lılar olduğu öne sürülmüştür (Gordon 1952: 246 vdd.). Adak’a göre, bunlar Batı Toroslarda yaşayan Kibyralılar olmalıdır (Adak 2003:187-191).

yaşandığı anlaşılmaktadır. Veranius'un Myra'da bulunan bir karanamesine göre, vali resmî kayıtlarda yapılan tahrifata son vermiştir (Jones 2001: 167). Bu olay Patara Anıtı'ndaki "dürüstlükle işleyen adalet" ifadesini açıklayabilir.

Olayların Lykia Birliği ile ilişkisi ise, "ataların yasalarına dönüş" ve "salahiyetsiz çoğunluk tarafından atanan meclis üyeleri" ifadelerinden kaynaklanmaktadır. Yazıtta Lykia Konfederasyonu'nun Roma yönetimi altında ne gibi değişimler geçirdiğine dair ipucu elde edilememektedir. Pompeius'un Pontus-Bithynia Eyaleti için çıkardığı *lex Pompeia* gibi³¹¹, imparatorluğa yeni katılan Lykia için de benzer bir kanunun bulunması gerekmektedir (Jones 2001: 167). Jones Pergamon'dan bir yazıtın Lykia'daki düzenlemelere ışık tutabileceğini düşünmektedir. Söz konusu yazıtta halkın ileri gelenleri arasından temsilci olacaklar için oylama yapıldığı ve kazanan kişinin Roma yasalarına uygun olarak kurulan meclise girmeye hak kazandığı bildirilmektedir. Bu meclisin işlevi ve sonraki Asia Birliği ile ilişkisi belli olmamakla birlikte, Lykia'daki gibi, seçkinlerin arasından seçtiği temsilciler söz konusudur. Jones'a göre, Roma Asia Birliği'nde olduğu gibi burada da halkın temsilcilerini seçtiği bir mekanizma kurmuştur, fakat muhtemelen bu temsilciler çok kısıtlı bir listeden belki de valinin onayıyla atanabiliyorlardı (Jones 2001: 167-168). Şu hâlde, Lykia'daki sorunlar imparatorun bölgeyi eyalet hâline getirmesini gerektirecek kadar ciddi olmalıydı. Bununla beraber her ne kadar geçmişte Romalılarla sorunlar yaşamış da olsalar, Lykia'lının imparatorluğa karşı genelde olumlu tavrı takındıkları görülmektedir (Kolb 2002: 207-212): Lykia Birliği şehirlerinin MÖ 27'den itibaren üzerinde Augustus portresi bulunan sikkeler bastırılmış, tanrıça Roma ve imparator kültlerini kurmuştur.

Magie olayların Claudius'un bölgeyi eyalet yapması için sadece bir bahane olduğunu ve imparatorun şan uğruna yaptığı bir hareketten öteye gitmediğini belirtmektedir (Magie 1950:

³¹¹ Genç Plinius'tan öğrendiğimize göre bu kanunlar memurluklar ve şehir meclislerine giriş için yaş sınırını, senatörlerin görevden alınmasını ve vatandaşlığın verilmesi ile ilgili konuları içermektedir (Plin. *Ep.* 10.79, 80, 112, 114). Buna göre meydana getirilen sistemde, topluluklar bütün vatandaşların katılımıyla oluşuyordu ve vatandaş olmayanlar ya da eyaletteki başka toplulukların vatandaşlarını bünyelerine katabiliyorlardı. Yönetim halkoyuyla seçilmiş 30 yaşından büyük memurlardan ve daha önce memurluk yapanların görev yaptığı bir meclisten oluşmaktaydı. Sonuncusuna üyeler *censorlar* tarafından atanıyordu ve gerektiğinde yine *censorlar* tarafından görevden alınabilmekteydiler. *Lex Pompeia* ufak değişikliklerle 2. yüzyılda hâlâ yürürlükteydi (Magie 1950: 369).

529, 548). Roma bununla da kalmamış ve olasılıkla bir daha kargaşa çıkmasını önlemek için Lykia Birliği'nin işleyişinde bazı değişiklikler yapmıştır. Anıtta “ileri gelenlerin meclise seçilmesi”ne özellikle değinilmesi, sorunun bölgedeki aristokratlar ya da büyük arazi sahipleri ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Larsen'e göre sebep, alt sınıfların bu ailelere veya kişilere karşı ayaklanmaları ile ilgilidir. Tarihçi burada “sosyal devrim” ifadesini kullanmaktadır ki, hiçbir kaynaktan ve anıtın kendisinde bunu destekleyecek bilgi bulunmamaktadır. Larsen bölgedeki tiranların ve aristokratların geçmişte de sürtüşmeler yaşadığını hatırlatarak (Larsen 1968: 243 vdd.) savına kanıt göstermekle birlikte, sözünü ettiği anlaşmazlıklar sadece tiranlar veya aristokratlar arasında cereyan etmiştir; halkın olaylarda inisiyatif aldığına dair bir ipucu yoktur. Diğer taraftan, Lykia'dan bir dizi yazıt, 2. yüzyılda halkın (δημοται) meclis üyelerinden (Βουλευται) ayrı şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. Termessos'ta bu kişilere 10 *denarius* yardım yapılırken, diğerleri 2 *denarius* almaktadır (de Ste. Croix 1981: 531). Tarsos'luların şehirdeki kargaşaların nedeni olarak gördükleri keten işçilerini meclise alınmaması (Dio Chrys. *Or.* 33.22-23) bu açıdan önemlidir. Mecliste bulunmalarına izin verilmesine rağmen, konuşma ya da oy vermek hakları yoktu. Bütün bunlar, alt sınıfların meclise girmesinden duyulan rahatsızlığa işaret etmektedir. Böylece alt sınıfların yönetim mekanizmalarında temsil edilmeleri zorlaşmaktadır. Bowersock'un sorunun bölgedeki Romalıların yerel bir tanrıya ya da külte sözde veya gerçekte saygısızlık yapmalarından ötürü çıkmış olabileceğine dair varsayımı kanımızca inandırıcı olmaktan uzaktır³¹².

Şahin ve Adak sorunun üst sınıfın yüksek memuriyetleri paylaşımından kaynakladığını ileri sürerken (Şahin-Adak 2007: 55), Thornton Bowersock gibi Roma karşıtı bir yorum getirmektedir. Kargaşa ve düzenin yeniden kurulması ifadeleri, iki farklı rejimin, yani imparatorun yönetimi emanet ettiği aristokratlar ile “halkın” öngörüsüz, ehliyetsiz egemenliğini temsil etmektedir. Yazıt Claudius'un yönetimi halktan (*plethos*) alıp tekrar aristokratlara geri verdiğini ima etmektedir (Thornton 2001: 442). Burada kullanılan kelimeler ve metnin geneli, “halkın” ya da “kalabalıkların” (*polloi*, *plethos*, *multitudo*) demokratik kurumları yürütebilecek

³¹² Bowersock Tyana'lı Apollonios'un Sardeis'lilere yazdığı mektuplara dayanarak böyle bir sonuç çıkarsa da (Bowersock 1986: 315), aslında söz konusu mektuplarda şehirdeki sorunun ne kadar ciddi olduğu konusunda bir ifade bulunmadığı gibi, böyle bir bilgiyi vermelerini bekleyeceğimiz Suetonius ya da Cassius Dio sessiz kalmaktadır.

kapasitede olmadığına işaret etmektedir (Thornton 2001: 444). Nitekim Thornton'a göre Brutus'un MÖ 42'de Patara ile müttefik olma isteğine karşılık, özgürlüklerini verdiği köleler ve borçlarını sildiği fakir kesimin anlaşmaya karşı çıkmaları (Cass. Dio 47.34.4), şehirde toplumsal gerilimlerin yaşandığının göstergesidir. Vali Quintus Veranius'un da benzer düzenlemeler yapmak zorunda kalması sıkıntıların hâlen devam ettiğini düşündürmektedir (Thornton 2001: 446).

Suetonius ve Dio'nun aktardıklarından çıkarılabilecek sonuçlar oldukça sınırlıdır. Kolb Dio'nun Roma vatandaşlarının öldürülmesinden bahsederken Suetonius'un bu konuda sessiz kalmasına dikkati çekmektedir³¹³. Ona göre, yazarın suskunluğu ölen kişilerin gerçekte Roma vatandaşlığı kazanmış Lykia'lılar ve olaylara karışanların da hem Roma vatandaşlığından hem de kendi şehirlerinin vatandaşlığından çıkarılmış kişiler olmasıyla açıklanabilir. Suetonius için bunlar Roma vatandaşı değil, Lykia'lıdır (Kolb 2002: 213). Claudius'un Lykia'lılardan *libertası* geri almasının anlamı Lykia'lıların ya da Lykia Birliği'nin elinden özerk yönetim ve adli yetkilerinin elinden alındığıdır. Patara Anıtı'ndaki ifadelerin kaynaklarda geçen *libertas* ile ilgisi olmadığını düşünen Kolb, anıtta yazılanların bölgenin iç meseleleriyle ilgili olduğunu ileri sürmektedir (Kolb 2002: 219). Dönemin sikkelerinde Claudius portresi ile birlikte *libertas* lejandının bulunması, Suetonius ve Cassius Dio'nun söylediklerine ters düşmektedir. Sikkelerde Claudius ile birlikte görülen köle başlığı da (*pileus*) imparatorun Lykia'lıları keyfi idareden ve tiranlıktan kurtardığına işaret etmektedir (Kolb 2002: 219). Bu noktada Lykia Birliği'ne getirilen düzenlemelerin Lykia'lılar, en azında Lykia aristokrasisi tarafından olumlu karşılandığını söylemek mümkündür.

³¹³ İki kaynak arasındaki başka bir fark da, Dio'nun bölgenin Pamphylia Eyaleti'ne bağladığını söylemesi, buna karşılık Suetonius'un Lykia'lılardan sadece *libertasın* alındığını ve daha sonra Vespasianus'un Lykia'yı bir eyalet hâline getirdiğini (Suet. *Vesp.* 8.4) aktarmasıdır. Öte yandan Tacitus'un 57'de Lykia'lıların eski valileri Epirus Marcellus'a suçlamalarda buldukları ve 68/69'da Galba'nın Calpurnius Asprenas'ı Galatia ve Pamphylia'ya vali olarak atadığı bilgisi (Tact. *Ann.* 13.33, *Hist.* 2.9), Pamphylia'nın en azından o sırada bileşik bir eyalet içinde yer aldığını gösterir. Fakat Claudius döneminde yazmış olan Pompeius Mela'nın verdiği bilgiler, bölgenin Claudius'un ilk yıllarında eyalet hâline getirdiğini göstermektedir (Kolb 2002: 213). Kolb'a göre bunun sebebi, Lykia'nın Galba'nın kısa saltanatı sırasında özgürlüğüne kavuşması ve Vespasianus tarafından yeniden eyalet hâline getirilmesidir (Kolb 2002: 220-221).

Eyaletler ve şehirlerdeki sorunlar önce imparatora ya da Senato'ya iletilerek, muhtemel bir silahlı direnişten önce diplomatik yoldan çözümler aranmasının yolunu açılmaktadır. Ne var ki, eldeki kanıtlara bakıldığında, imparatorların heyetlere dair bazı kısıtlamalar getirmeleri, fakat sonra bu yasakları uygulamadaki başarısızlıkları ya da gevşeklikleri, eyalet idaresi açısından esasen yararlı bir kurumun işleyişini bir düzene oturtamadıklarının göstergesidir. Başkent ve eyaletler arasındaki iletişim eksikliğinin bir sonucu olarak, diplomatik yolları tıkanan kesimlerin sorunları silaha sarılarak çözmeleri beklenebilir.

D. ASKERÎ ÖNLEMLER

1. Ordu

Roma'yı gerçek bir orduya kavuşturan kişinin Augustus olduğu kabul edilir. Cumhuriyet ordusu, her yıl savaş mevsiminde toplanmakta ve sefer sonunda ise dağılmaktaydı. MÖ 90 gibi geç bir tarihte bile, Roma birçok durumda sadece altı lejyonu yeterli görmüştü. İleriki yıllarda sınırların giderek genişlemesi, lejyonların normalde bir yıl olan bekleme sürelerinin de artmasına sebep oldu. Caesar'ın MÖ 50'lerdeki Gallia seferinde bu süre sekiz yıla kadar çıkmıştır. Savaş ve çatışmaların her zaman görüldüğü sorunlu eyaletlerde, askerî gücün sürekli olarak hazır bulunması ihtiyacı doğmuştur. Buna rağmen, ordudaki görevi biten askerlerin çiftliklerine dönmesi, çiftlikleri olmayanlara da devletin toprak vermesi hâlen yürürlükte olan uygulamaydı. Dolayısıyla, MÖ 30 Octavianus'un Aktion'da Marcus Antonius'u mağlup etmesinin ardından, emrindeki 60 lejyonu dağıtması beklenirdi. Bunun yerine, Augustus lejyonlardan yarıdan fazlasını dağıttı, fakat geriye kalan 28 lejyon hâlen onun komutası altındaydı. Augustus'un saltanatının büyük kısmı boyunca lejyonların üçte ikisine ihtiyaç duyulmadı ve hiçbir zaman lejyonların yarısından fazlasına aynı anda gerek duyulmadı. Tam teçhizatlı 100.000 askere maaş bağlanarak savaşa hazır bekletildi. Bunlara ilâveten, atlılar ve hafif piyadelerden meydana gelen yaklaşık 150.000 kişilik yardımcı birlikler (*auxilia*) da ordunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Lejyonlar gibi bu birlikler de Augustus döneminde kalıcı hâle getirildiler. Böylece, Flavius'ların yaptığı değişiklikler öncesinde imparatorluk, 250.000 kişilik ücretli bir

orduya kavuşmuştur. İlk iki yüzyıl içinde asker sayısında küçük değişiklikler oldu. 9'da Varus'un kaybettiği üç lejyonun yeri doldurulmadı ve Augustus'un öldüğü sırada görevde bulunan 25 lejyon standart sayı olarak kaldı.

Caligula ya da Claudius bu sayıyı Britannia seferi arifesinde iki lejyon daha ekleyerek 27'ye çıkarmıştır. Bundan sonra lejyon sayılarında iniş çıkışlar yaşanmış, nihayet Traianus toplam lejyon sayısını 30'a yükletmiştir. Septimius Severus zamanında ise 33 lejyon görev yapmaktaydı. Dolayısıyla, 25-30 lejyon 150 yıl süresince imparatorluğun ihtiyaçlarına karşılamaya yetmiştir. Lejyonları çoğu uzun ömürlü olmuştur. Cassius Dio'nun zamanında, Augustus'un altında görev yapan lejyonlardan 19'u hâlâ işbaşındaydı (Cass. Dio 55.23) ve 16'sı, 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın başına ait *Notitia Dignitatum*'da yer almaktaydı.

Lejyonların 23 yılındaki konumlarını Tacitus'tan öğrenmek mümkündür (Tact. Ann. 4.5): Ren'de sekiz; Balkanlar ve Tuna'da altı, İspanya'da üç; Afrika ve Mısır'da iki ve Syria'da dört lejyon bulunuyordu. Tacitus ayrıca Mauretania, doğu sınırı ve Thrakia'daki vasal krallıklar; çeşitli eyaletlerdeki filolar ve sayıları lejyonlarıki kadar olan yardımcı atlılar ve alaylardan da bahsetmektedir. Yardımcı birliklerin hareket hâlinde olması ve sayılarının sürekli değişmesi yüzünden Tacitus bunların detaylı listesini verememiştir. 9'daki Varus felaketinden Flavius'lar dönemine kadar Ren en çok garnizon barındıran bölge olma özelliğini korumuştur. Sonraki 25 yıl içinde ağırlık geri dönüşü olmayacak biçimde Tuna boylarına kaymıştır. Bu aradaki önemli düzenlemeler İspanya'daki lejyonların üçten bire indirilmesi; Britannia'ya dört lejyon gönderilmesi ve 66'daki Yahudi ayaklanmasında sonra Kudüs'e geçici olarak yollanan dört lejyondur. Traianus'un Dacia'daki savaşları sonunda Ren lejyonlarının sayısı dörde düşerken, yeni Dacia eyaletinin de içinde bulunduğu Balkanlar ve Tuna bölgesinde 12-13'e çıkmıştır. Doğu sınırında, hepsi Syria'da bulunan lejyonların sayısı dörtten altıya yükseltilmiş ve Syria, Kudüs ve Kappadokia arasında paylaştırılmıştır. Bu dağılım 3. yüzyıl boyunca çok az değişikliğe uğramıştı. Bir kere savunma konumuna geçtikten sonra, Roma ordusunun manevra için çok az alanı kalmış oluyordu. Güneyde çöl ve doğuda (Armenia) dağlarla çevrili doğu sınırında, Kuzey Mezopotamya'dan Syria ve Anadolu'ya Fırat üzerinden gelen yolu korunması çok önemliydi.

Augustus bu görevi büyük ölçüde vasal krallıklara bırakmıştı. Ancak daha sonra bu yol imparatorların doğrudan denetimine girmiştir.

Roma ordusu geniş çaplı ikinci düzenlenmeyi Flavius'lar döneminde yaşamıştır. Flavius sülâlesi imparatorlarının sınır siyaseti, imparatorluğa daha fazla toprak katmama yönündeydi. Augustus imparatorluk sınırlarını kesin bir biçimde belirlememişti. Lejyonları gerektiğinde bir sahra ordusu gibi kullanmıştı. Görevleri dış tehditleri bertaraf etmek kadar iç tehditleri de önlemekte ve bu yüzden kampları kolayca taşınabilen cinstendi. Augustus sınır olarak genellikle nehirler gibi doğal engelleri tercih etmiştir. Bu tip coğrafi özelliklerden yoksun olan Syria gibi yerlerde sınırlar bir dereceye kadar belirsiz kalmıştı. Flavius sülâlesi imparatorlarının askerî alandaki amaçları açıkça belirlenmiş, kısa sınırlar yaratarak idareyi kolaylaştırmak ve daha da önemlisi, geniş bir görev sahası bulunan lejyonların hepsini kullanmak yerine, sınırlı sayıda kuvvetle sonuca gitmek; böylece lejyonların bütün sorumluluklarını bir yana bırakıp hepsini savaşa sokmaktan kaçınmaktı (Salmon 1995¹⁰:237).

Bunun için seçtikleri yöntem, askerî idareyi kuvvetlendirmek olmuştur. Ordudaki hiyerarşi ve atamaları bir sisteme bağlanmış, personel ve teçhizat ihtiyacını en aza indirmeye çalışmışlardır. Böylece, tam teçhizatlı lejyonlardan artık taştan inşa edilmiş kamplarda ikamet eden devalı garnizonlar meydana getirilmiştir. Augustus'tan sonraki imparatorların yol inşasına verdikleri önem ve Flavius'lar sülâlesinin yeni düzenlemeleri sayesinde, lejyonları ya da lejyonların bir kısmını gerekli yerlere göndermek mümkün olmuştur. Ordunun hareket kabiliyetinin artması ve daha küçük bölüklerin kullanılması, aynı zamanda isyanlara çabuk müdahale etmeyi sağlamış ve asker israfının önüne geçmiştir. Lejyonlar yerine, bunların içinden oluşturulan müfrezelerin (*vexillationes*) sıkça kullanılması Flavius'lar döneminin tipik uygulamalarından biridir.

Vespasianus kendini imparator ilan ettiği sırada doğu ordularının başında olduğundan, doğu sınırına özel bir önem vermiştir. Anadolu'nun doğal bir sınırdan yoksun olması yüzünden, Roma'nın politikası, Parth'lar ve kendisi arasında tampon bir bölge yaratmaktı. Bu bölge, sınır

boyunca dizilmiş vasal krallıklardan oluşuyordu ve bunlardan en önemlisi de Armenia idi. Ne var ki, zaman içinde bu krallıklar Roma topraklarına dâhil edilmiş ve imparatorluk Syria'daki orduların gücüne güvenmek zorunda kalmıştır. Vasal krallıkların ortadan kalmasıyla, Roma doğuda Suriye'den Karadeniz kıyılarına kadar uzanan yaklaşık 485 km'lik bir sınır boyunu savunmak zorunda kaldı. Aslında burada, Kommagene ve Küçük Armenia, aralarında da Kappadokia krallıkları bulunmasına rağmen, Anadolu'yu savunan asıl güç, Syria'da konuşlanmış ve pek de iyi şöhrete sahip olmayan dört lejyondur. Ani bir saldırı –69'da Armenia'yı istila eden Alani gibi- ya da isyan karşısında Syria lejyonlarının zamanında müdahale etmesi imkânsız olduğundan, Anadolu ciddi bir tehlike altındaydı. Vespasianus, Alani'yi baskı altında tutmak için Kafkasların hemen güneyindeki Iberia vasal krallığına Roma askerleri yerleştirdi ve 72'de Küçük Armenia ile Kappadokia Galatia valisinin yönetimi altında imparatorluğa dâhil edildi. Böylece Galatia lejyon barındıran büyük bir eyalet hâline gelmiş oluyordu. Bu sırada, Flavius'ların Anadolu'da inşa ettikleri askerî yolların kesişme noktası olarak seçtikleri Satala'ya bir lejyon kampı kuruldu. Yukarı Fırat ve Güney Armenia'ya geçişi sağlayan Kappadokia'daki Melitene'e de bu tarihlerde devamlı bir lejyon kampına sahip oldu. Kommagene Syria eyaletine bağlandı. Syria valisinin başlıca görevlerinden biri, Fırat üzerinden Syria'ya geçişi sağlayan Zeugma ve Samosata'nın güvenliğini sağlamak, ama daha da önemlisi bütün doğu sınırını korumaktı. Emrindeki lejyonlar dörtten üçe indirilmesine rağmen, Anadolu'nun kuzeyinde iki, Kudüs'te de bir yardımcı lejyona sahipti.

İmparatorluğa büyük zarar veren 3. yüzyıl krizi, birçok etmenin yanı sıra, ordunun da büyük payının olduğu bir durumdu. Ordu hem merkezî idarenin kontrolü altına alınarak artan dış tehditlere karşı koyabilecek bir güç hâline getirilmeli hem de gerektiği biçimde ikmal yapılmalıydı. Antik kaynaklar, orduda Augustus'tan sonra en büyük değişiklikleri Diocletianus'un yaptığı konusunda hem fikirdir. Ancak bu değişim daha Marcus Aurelius döneminde başlamış, Septimius Severus ve Caracalla'nın saltanatlarında da devam etmişti: Ücretler iki katına çıkarıldı ve askerlere verilen bağışlar da kurumsal hâle getirildi. 3. yüzyıl boyunca, orduya yeni tip birlikler eklendi. Bu dönemde asker sayısı 350.000 civarındaydı, ancak lejyonlar hâlen ordunun belkemiğini oluşturuyordu. Zosimos, Constantinus'un yeni bir sahra ordusu yaratmak için askerlerin çoğunu daha önce Diocletianus'un onları yerleştirdiği sınırlardan çekerek, savunmayı zayıflattığını iddia etmektedir (Zos. 2.34). Ona göre, askerler böylece

şehirlerdeki lüks hayatın cazibesine kapılmış ve güçten düşmüşlerdi. Ancak, sahra ordusu (*comitatus*) Diocletianus'un zamanında ve öncesinde zaten vardı; muhtemelen Constantinus sadece sayısını artırmıştı. Askerlerin şehirlerin yakınında konuşlandırılması ise, ordunun ikmali için gerekliydi. Bütün kaynaklar Diocletianus'un sınırları güçlendirdiği, kaleler kurduğu, batıda Britannia'da ve doğuda ise Kızıldeniz'den Dura Europos'a kadar uzanan yollar -*strata Diocletiana*- yaptırdığını aktarmaktadır. Ancak, bütün sınırların yakında yaşayan *limitanei*³¹⁴ tarafından korunduğu kuşkuludur. Roma'nın doğudaki sınır bölgelerine yaptığı yatırımlar Severus'lar döneminden itibaren giderek artmış ve Kuzey Mezopotamya'nın da imparatorluğa dâhil edilmesinin ardından iyice ağırlaşmıştı. Doğuda doğal bir sınır yoktu ve Diocletianus'un 4. yüzyıldaki düzenlemesinden sonra Roma kuvvetleri *strata Diocletiana* boyunca uzanan kalelerde konuşlandırılmıştı. Lejyonlar Anadolu'da Melitene, Satala ve Trapezos gibi büyük şehirlerde bulunuyordu. Bunlar Erken İmparatorluk Dönemine göre daha küçük kuvvetlerdi, ama aynı yüzyıl içinde, askerî inşaatlara ve iletişime ağırlık verildiği gözlenmektedir.

Aşağıda değineceğimiz üzere, Anadolu'daki eyaletlerde lejyon bulunmamaktadır ve genellikle isyanlara müdahale eden Roma kuvvetlerinin sayısını ya da birliklerin niteliklerini tespit etmek çoğu zaman mümkün değildir. Isauria'daki bazı olaylarda lejyonların görev aldığı ve bölgede yeni birliklerin konuşlandırıldığını yukarıda görmüştük. Son zamanlarda Roma ordusunun savunmadan ziyade bir işgal gücü olduğuna dair yapılan vurgular (Isaac 1999: 54-161), Tacitus'ta kendisini göstermektedir (Tact. Ann. 4.5). Tarihçinin yazdıklarından ordunun tek değilse de başlıca görevinin isyanları bastırmak olduğu anlamı çıkarılabilir. Çeşitli örnekler bunu destekler görünmektedir (Mattern 1999: 101 vdd.): Sınır eyaletleri olmamalarına rağmen Hispania'da bir, Dalmatia'da iki lejyon bulundurulmuştur. Küçük Mauretania Tingitana'da ise imparatorluk bölgedeki isyancı halkları kontrol edebilmek için 10.000 kişilik bir birliğe ihtiyaç duymuştur. Aynı amaçla Mısır'da iki lejyon vardı. Kudüs'e 10.000 kişilik bir garnizon gönderilmiş, Bar Kokhba isyanını bastırmak için dört lejyona ihtiyaç duyulmuştu ve muhtemelen

³¹⁴ *Limitanei* ile çiftçi milis kuvvetlerinin kastedildiği konusunda tartışmalar vardır. Isaac bunu reddetmekte, bunların *dux militis*in emri altındaki kuvvetler olduğunu ileri sürmektedir. Terim ancak hareketli sahra ordularının ortaya çıkmasının ardından, *limitanei*yi sınır ordularından ayırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bundan önce zaten ordunun hemen hepsi sınırlarda konuşlandığından yeni bir kelimeye ihtiyaç yoktu. Bunların kendi topraklarını işlediklerini belirten ilk kaynak 443'e aittir ve çiftçiliğin uzmanlıklarını etkilemediği anlaşılmaktadır (Isaac 1988: 139-147).

Hadrianus da sefer bizzat yönetmişti. 43'te Britannia'ya işgal için sefer çıkan ordu dört lejyondan oluşmaktaydı ve daha sonra ada, her zaman imparatorluğun mevcut gücüyle orantısız miktarda asker barındıracaktı. Boudicca ayaklanmasında Romalıların yaşadıkları zorluklara bakılırsa, ordunun 1/10'unu temsil eden 40.000 kişilik kuvvet bile nispeten yetersiz kalıyordu.

Bu düzenlemeler isyanlara müdahalede ne derece işe yarıyordu ve belli bir stratejinin parçası mıydı? Diğer bir deyişle imparatorluğun isyanları bastırmada uyguladığı önceden belirlenmiş planı var mıydı? Bu soruları sormamızın nedeni, 1976'daki yayımlanışından sonra Roma ordusu hakkındaki çalışmalar üzerinde uzun süre etkisini korumuş olan bir kitaptır. Luttwak'ın *The Grand Strategy of the Roman Empire* başlıklı bu çalışması, Roma İmparatorluğu'nun güttüğü askerî siyasetin başından beri bilinçli ve belli bir amaca hizmet eden bir "büyük strateji" olduğunu öne sürmektedir. İmparatorlar zamanla değişen ihtiyaçlar ve yeni tehditler doğrultusunda bu siyaseti bir plan dâhilinde yeniden şekillendirmişlerdi. Fethedilmemiş topraklara ve lejyonların yakınındaki sorunlu bölgelere giden ana yollar üzerindeki lejyonlar, çevrelerindeki sorunlara müdahale etmekten ziyade, hareketli bir vurucu güç olarak düzenlenmişlerdi. Çalışmasını Iulius-Claudius'lar, Flavius'lar-Severus'lar ve 3. yüzyıldaki yeni stratejiler olmak üzere üç ana döneme ayıran Luttwak'a göre, Iulius-Claudius'lar sülalesinin askerî güvenlik alanındaki en önemli özelliği, ordunun ekonomik kullanımındır (Luttwak 1976: 13 vdd.). Lejyonlar genellikle henüz fethedilmemiş topraklara ya da bazen sınırın gerisindeki sorunlu eyaletlere uzanan ana yolların üzerinde konuşlanmışlardır, fakat görevleri komşu bölgeleri korumak değil, seyyar kuvvet olarak hizmet vermektedir. Pratikte bir sahra ordusu gibi riskli bölgelere yerleştirilmekle birlikte, 6-43 arasında ciddi bir savaşa katılmamış olan lejyonların asıl amacı, daha ziyade savunma, yani önceden öngörülemeyen tehlikeleri bertaraf etmektir (Luttwak 1976: 18). Germania'luların, Dacia'luların vb. ara sıra yaptıkları sınır ihlalleri ve Armenia ile olan sorunlar bir yana bırakılırsa, asıl görevleri imparatorluk sınırları içindeki isyanları (6-9'daki Illyria, 14-24'teki Tacfarinas isyanları ya da 9'daki Varus felaketi gibi) bastırmaktı.

Luttwak, tam anlamıyla bir sınır güvenliğinden bahsedemeyeceğimizi ileri sürmektedir. 4000 millik sınır boyunca ihlalleri önleyecek bir organizasyon bulunmamaktadır; diğer bir

deyişle geleneksel *limes* yoktur. Sınır ihlalleri, yerel çatışmalar vb. durumlarda Roma dolaylı ve askerî olmayan çözümleri tercih etmiştir. Devamlı bir sınır savunmasını ayakta tutmak için gerekli yükten kurtulan imparatorluk, böylece “harcanabilir” kuvvetlerin hacmini büyütmiş olmaktadır ve imparatorların elinde saldırı amaçlı kullanılabilceği büyük bir potansiyel oluşur. Öte yandan Roma vasaal krallıklar aracılığıyla dış ve iç tehditleri en aza indirme yolunu seçmiştir (Luttwak 1976: 20-40). Domitianus’tan önce lejyonların birden fazla birliğı barındıran kamplarda konuşlandığı görülmektedir. Yardımcı kuvvetler de lejyonlarla birlikte olduğundan, kuvvetler imparatorluğun sınırlarına yakın bölgelerde bulunduğı, içerde ise çok az kuvvetin bırakıldığı görülmektedir. Doğuda vasaal krallıkların oturmuş bir düzene sahip olduklarını belirten Luttwak’a göre, buradaki toprakların güvenliğı büyük ölçüde onlara bırakılmış, ordu da böylece sınır boylarına yoğunlaşabilmiştir (Luttwak 1976: 47). Böylece Romalılar ordularını toplu hâlde tutmuşlardır. Syria’daki dört lejyonluk kuvvet küçük olmakla birlikte bölge için yeterliyken, vasaal krallıkların yokluğunda Anadolu ile ilgilenmek zorunda kalınsaydı, asayişini sağlamak büyük bir sorun olacaktı. İmparatorluğun içinde bulunduğı siyasi ortam göz önüne alındığında, Luttwak Roma’nın bu dönemde iki tür tehditle baş etmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir: “Bölgesel tehditler”, uzun bir zaman dilimine yayılmış ve yoğunlu açısından az çok belli bir düzeyde seyretmektedir; Germania’lıların yarattığı tehlike böyledir. “Seyrek tehditler” ise, isyanlar gibi önceden kestirilemeyen tehlikeleri içine almaktadır. Bu yüzden her lejyonu belli bir bölgedeki tek stratejik merkezden beslemek, ancak tehdit altındaki bölgelere destek amaçlı olursa tercih edilebilir ve Roma ordularının sorunlu yerlere yönlendirilmesi nadiren gerçekleşmektedir. Tehdit sürekli ve istikrarlı olduğ u zaman, yedek kuvvetlerin elverişliliğı değil, düzenli olarak yönlendirilebilmeleri önem kazanmaktadır; tehdit seyrek olduğ u ve öngörülemediğı zaman ise, zaten destek olay yerine zamanında yetişemeyecektir. Kuvvetleri sınırlarda tutmak daha yararlıdır, çünkü burada askerî ve diplomatik açıdan daha etkili olacaklardır (Luttwak 1976: 48). Luttwak’ın tanımını Kilikia ve Isauria’ya uygularsak, bunların “bölgesel tehditler” kategorisine girmesi gerekmektedir. Nitelik olarak isyana yakın durmakla beraber, sorunlar MÖ 1.-MS 5. yüzyıllar arasında süreklilik göstermektedir. Dolayısıyla burada herhangi bir “sürpriz” münferit isyan söz konusu değildir. Homonadeis’in ve daha sonra Isauria’lıların başlattığı isyanlarda ordu hiçbir zaman zamanında müdahale edememiş ve bu sırada birçok şehir, gemi vb. isyancılar tarafından yağmalanmıştır. Olayların çoğunda gerekli destek Syria lejyonlarından gelmiştir. Luttwak’a göre sistem risk barındırmaktadır. Luttwak’ın

deyimiyle, “*farklı sektörlerdeki kuvvetler başka bir sektördeki bir olaya müdahale için yönlendirildiğinde, isyanların kuvvetlerin azaldığı bölgelerde daha sık ortaya çıktığı görülmektedir*” (Luttwak 1976: 49). Nitekim Isauria’da isyanlar, bölgeyi kontrol eden Amyntas’ın ölümünden sonra yavaş yavaş kendisini göstermiştir.

Flavius’lar dönemindeki en önemli gelişmelerden ikisi, sınırların saptanması ve vasal krallıkların imparatorluk topraklarına katılması olmuştur. Burada Luttwak’ın sınır savunması konusundaki savlarından çalışmamızla ilgisi olmadığı için bahsetmeye gerek yoktur. Ancak Iulius-Claudius’lar döneminde doğu sınırlarının güvenliği vasal krallıklar, Armenia’nın yarattığı tampon bölge ve Syria’daki lejyonlar üzerine kuruluyken, Flavius’lar vasal krallık sistemini terk etmiş, bu karar doğal olarak Anadolu’nun doğusunda daimi lejyonların konuşlandırılmasını gerekli kılmıştır. XII *Fulminata* Kappadokia’dan Armenia’ya giden ana yol üzerindeki Melitene’ye; XVI *Flavia Firma* ise muhtemelen Fırat’a yakın Satala’ya yerleştirilmiştir. Vespasianus Galatia, Pontos, Kappadokia ve Küçük Armenia’yı birleştirerek çok geniş bir Galatia Eyaleti kurmuş, Dağlık ve Ovalık Kilikia’yı birleştirerek yeni Cilicia Eyaleti hâline getirmiştir. Doğal olarak yeni düzenlemeler lejyonların stratejik tertiplenmelerindeki yoğunluğu arttırmıştır. Iulius-Claudius’lar zamanında Syria’da bulunan dört lejyon Hadrianus zamanında sekize çıkmıştır. Bu durumun sonuçlarından biri, şehirlerin lejyonların ihtiyaçlarını karşılamaları için daha ağır yüklerin altına girmeleridir. Nitekim 3. yüzyılda bu durumun katlanılmaz bir hâl aldığını yukarıda belirtmiştik.

Luttwak’a göre Isauria ve Kilikia’daki isyanları bastırmada zaman zaman kullanılan Syria lejyonları, yerel nüfusun askere alınması, seyrek yapılan savaşlar, uzun süre sabit yerde konaklama gibi nedenler yüzünden zayıflamışlardır. Üstelik kırsaldaki kamplar yerine şehirdeki barakalarda kalmayı tercih etmeleri, askerlerin disiplinin ve fiziksel direncini etkilemiştir. Bir kez sınırlar kesin olarak çizildiğinde ve taarruza yönelik büyük ölçekli seferler kesildiğinde, yerel nüfusun askere alınması düstur hâline gelmiş, kamplar taştan inşa edilmeye başlanarak bir şehir havasına bürünmüşlerdir (Luttwak 1976: 119). Bu değişimlerin Isauria ve Kilikia’daki askeri operasyonların başarısına ne derece etki ettiğini söylemek oldukça güçtür. Ancak dağlık bölgelerde atlı birliklerin kullanılması belki de bir göstergedir. Syria gibi düzlük bir arazide atlı

birliklere normalden fazla iş düştüğü ve savaşlarda üstünlük sağladığı aşikârdır. Romalı komutanların Kilikia ve Isauria'da da bunların etkili olacağını düşünmeleri, muhtemelen bölge hakkında doğru istihbarat almadıklarına işaret etmektedir. Luttwak'ın teorisinden hareket edecek olursak, lejyonların hareketsiz kalması ve bir yerde sabit konuşlanması, birliklerin bu tip dağlık araziler hakkında tecrübelerinin yetersiz kalmasına neden olacaktır³¹⁵. Syria lejyonlarına bölgedeki yerel halktan alınan askerlerin, engebeli araziye alışık olmadıkları için zorluk çektikleri düşünülebilir³¹⁶. Kampların kırsalda kurulmasından giderek vazgeçilmesi de ordunun araziye olan aşinalığını etkilemektedir. 2. yüzyılın nispeten sakin ortamında lejyonların asıl işi, çoğunlukla düşük yoğunluklu tehditlere karşı sınırları korumak olmuştur. Bu da daha ziyade koruma, devriye ve eskort gibi görevler üstlenen hafif olduğu kadar hareketli kuvvetlere duyulan ihtiyacı arttırmıştır (Luttwak 1976: 121-122). 2. yüzyılda isyanlarda belli bir azalmanın görülmesinde, bu tercihin rol oynayıp oynamadığını bilmek ilginç olabilirdi.

Isauria ve Kilikia kökenli askerlerin ordudaki varlığından bahsetmiştik. Bunların yerel olaylarda kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek, eldeki bilgilere dayanarak zor görünmektedir. Bölgede genelde dışarıdan getirilen birliklerin kullanılması, belki de bunların yerel halklarla herhangi bir bağlarının bulunmayışıdır, çünkü Hobsbawm'a göre:

“Böylesi düzenlemeler (haydutların asayiş kuvveti olarak entegre edilmesi) resmiyet kazansın veya kazanmasın, eşkıyaların hüküm sürdüğü yerlerde yaşayanların başka şansı yoktur. İşlerini sessizce, yaygara koparmadan yürütmeye çalışan yerel yetkililer onlarla temas kuracaklar ve makul şartlarla anlaşacaklardır ya da yöreye kötü bir ün sağlayan ve acı veren bu yerel vakaları tehlikeye atıp daha yüksek mercilerin yöre halkına karşı düşmanca bir

³¹⁵ Isaac'a göre doğu eyaletlerinde lejyonların şehirlerde konuşlanmasının nedeni basittir: Burada genellikle şehirleşmiş kültürler bulunmaktadır. Bunların başlıca görevi Roma'nın otoritesini korumaktı ve bunu da gözdağı ve zorbalıkla yapıyorlardı; silahlı çatışmalar ise gerçekte nadiren çıkıyordu (Isaac 1986: 389). Isaac bu noktada Luttwak'tan ayrılmasına rağmen, sonuç olarak lejyonların savaş tecrübelerinin az olduğunu vurgulamaktadır ki, bu da Luttwak'ın söyledikleri ile birlikte bizi aynı sonuca götürmektedir.

³¹⁶ Syria'dan gelen askerlerin yetersizliği Domitius Corbulo'nun 58'deki Parth seferi sırasında kendini göstermiştir: “(Corbulo'nun) askerleri Syria'dan geliyordu. Yıllar süren barış yüzünden moralleri düşmüştü ve hizmete uygun değillerdi. Ordu aslında ne nöbet tutmuş ne de gözetleme yapmış eski askerlerden oluşuyordu ve bunlar siperler ve rampalara yeniymiş gibi bakıyorlardı. Ne miğferleri ne de göğüs zırhları vardı. Şehirlerde askerlik yapan gösterişli para babalarına benziyorlardı” (Tact. Ann. 13.35). Corbulo'nun bunların yerine Galatia ve Kappadokia'dan gelen askerleri alması dikkat çekicidir.

tutum takınmasına neden olacaklardır. Bu, haydutların zaptettiği bölgelerde haydutlara karşı yürütülen kampanyaların neden bölgeye dışarıdan getirilen özel birlikler tarafından yürütüldüğünü açıklar.”

(Hobsbawm 1997: 111)

Yani Roma'nın bölge dışında birlik kullanması doğaldır, ancak Syria birliklerinin tercih edilmesi pek de başarılı sonuçlar doğurmamış gibi gözükmektedir.

Diocletianus'un yeni organizasyonunu “derinlemesine savunma” olarak adlandıran Luttwak, sınırdaki askerlerin dıştan gelen saldırıları yavaşlatarak, daha içerdeki birinci sınıf birliklerin pozisyon almalarına imkân verdiklerini savunmuştur. Diğer bir deyişle, sınırdaki kuvvetler içeride, sahra ordusu tarafından desteklenmekteydi (Luttwak 1976: 127 vdd.). 3. yüzyıl krizi süresince doğuda ve batıda sürekli dış tehditlere maruz kalan imparatorluk, kuvvetlerini çoğunlukla sınır bölgelerinde konuşlandırmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden sınır eyaletleri dışında kalan eyaletlerin güvenlik sorunları ikinci plana itilmiştir. Isuaria ve Kilikia'da bu yüzyıl içerisinde isyanların hissedilir bir artış göstermesinde bunun payı olmalıdır. Diocletianus'un başlattığı, Constantinus'un son şeklini verdiği yeni düzenlemeyle, sahra ordularına ağırlık verilmiş ve bunlar daha küçük ve hareketli birliklere ayrılmıştır. Böylece, eyalet orduları, diğer bir deyişle belli eyaletleri korumak için düzenli olarak yönlendirilen ordular, önemini yitirmeye başlamıştır. 3. yüzyıldaki saldırılara kadar Roma ordusunun belkemiğini oluşturan lejyonlar, bu tarihten sonra eskisi gibi verim gösterememiştir. *Notitia Dignitatum*'a bakıldığında, *Principatus*'taki büyük ölçekli kuvvetlerin yerini çok daha küçüklerinin aldığı ve eski birlik tiplerinin nerdeyse kaybolduğu anlaşılmaktadır. Constantinus merkez orduları için gerekli askerleri sınır boylarındaki birliklerden sağlamıştır. Bu durumda doğuda Isauria ve Kilikia haydutlarına müdahale edebilecek en yakın birliklerin güçlerinde bir azalma olacağı kaçınılmazdır.

Luttwak eserinin çok büyük bir kısmını imparatorluk sınırları ve dış tehditlerin çevresinde inşa ettiği için, isyanlar üzerinde fazla durmamıştır. Dolayısıyla imparatorluğun içerideki

tehditlere ve isyanlara karşı dışarıdakilerden farklı önlemler alıp almadığı sorusuna Luttwak'ın çalışması üzerinden tatmin edici bir cevap vermek zordur. Sonuçta, kaynakların ve arkeolojinin bize sağladığı bilgiler ağırlıklı olarak Germania'lılar, Parthlar, Sasaniler, Tuna boyundaki halklar vb. sınır ötesi tehditlere yöneliktir. Dolayısıyla bölgesel sorunların Luttwak'ın ileri sürdüğü "büyük strateji" içindeki konumu tartışma konusudur. Luttwak dikkatini sınır boylarına ve dış düşmanlara vermiştir. Öte yandan, Mann, Graf, Whittaker ve Isaac gibi tarihçiler, bu stratejinin ne arkeolojik ne de yazılı kaynaklar tarafından desteklendiğini ileri sürmektedir³¹⁷. Özellikle Isaac, Luttwak'ın bahsettiği türden bilinçli bir stratejinin Romalılar tarafından uygulandığına şüpheyle bakmaktadır (Isaac 1990: 372-419). Ne düşman topraklarını işgali, ne eyalet kurma ne de sınır düzenlemelerinde böyle bir planın varlığı görülmektedir. Bu tartışmalar konumuzun dışında kaldığı için değinmeyeceğiz, ancak Isaac bir anlamda Luttwak'ın antitezi olarak tanımlayabileceğimiz *Limits of the Empire* adlı kitabında, Luttwak'ın aksine konumuzla ilgili bir bölüm ayırmıştır. Özellikle Syria, Arabia ve Kudüs gibi bölgeleri incelemesine rağmen, Anadolu ile karşılaştırmalar yapmak mümkün olabilir. Şurası bir gerçektir ki, antik kaynaklar özel bir neden olmadığı sürece ordunun barış zamanlarındaki faaliyetlerinden söz etmemektedir. 47'de Corbulo'nun Frisii'ye boyun eğdirdikten sonra, onlara bir Senato, memurlar, kanunlar empoze etmesi ve tekrar başkaldırmamaları için bir kalede garnizon bırakması (Tact. Ann. 11.19), ordunun işgal gücü olarak kullanımına dair münferit bir örnektir. Aynı şekilde Varus'un Germania'ya yaptığı sefer bölgedeki Roma egemenliğini sağlamlaştırmaya yöneliktir ve kaynaklarda yer etmesinin sebebi bu değil, sonrasında yaşanan felakettir. Fakat anlaşılan hem Varus vakasında, hem de İngiltere'de Boudicca ve Illyria isyanlarında Romalılar güçlü liderlere karşılaşacaklarını ummamışlardır (Isaac 1990: 57). Bu ve benzeri isyanların kaynaklarda kendilerine yer bulmalarının sebebi şüphesiz büyük çaplı ve kanlı olmalarıdır.

³¹⁷ Bu görüşlerin değerlendirilmesi ve Luttwak'ın fikirleri ile karşılaştırılması için bkz. Wheeler 1993. Doğal olarak Wheeler söz konusu tarihçilerin savları doğrultusunda sınırlar, ordu, dış düşmanlar ekseninde bir değerlendirme yapmıştır. Sınırların içinde meydana gelen olaylara nadiren değinmektedir. Isaac başta olmak üzere yukarıda adı geçen bilim adamları sadece yazılı kaynakları referans almakta, ancak bu kaynakların eksiklikleri ya da yazıldıkları dönemin şartlarını göz ardı etmektedirler. Dolayısıyla Wheeler'in dediği gibi, nasıl yazılı anayasası bulunmadığı için İngiltere'nin devlet idaresini bilmediği öne sürülemezse, kaynakların eksikliği yüzünden Roma İmparatorluğu'nun stratejiden haberdar olmadığını iddia edemeyiz. Wheeler Luttwak'ı bir dereceye kadar destekleyen kanıtlar öne sürmektedir.

Tarihçilerin bize aktarmadığı örneklerde de yeni fethedilen bölgelerin eyalet hâline getirilme ya da belli bir düzene sokma sürecinin çoğunlukla acımasız olacağı şüphesizdir. Bununla birlikte, sürecin ayrıntıları ve ordunun sorumlulukları pek belli değildir. Eyaletlerin düzenlenmesi sırasında ordunun üstlendiği işlerden biri, yerel halkın ve gerekli görüldüğünde haydutların askere alınmasıdır. Bu uygulama genelde bütün devletlerde görülür³¹⁸. Örneğin Fonteius Gallia’lıların sadık kalmalarını sağlamak için bunları askere almıştır (Cic. *Font.* 13). Tiberius’un saltanatına kadar kendi subaylarının emir altında Roma’ya hizmet eden ve sadece komşu bölgelere yapılan seferlerde görev alan Thrakia’lılar, 26’da Romalı komutanların hizmetinde imparatorluğun her yerinde hizmet etmek üzere düzenli olarak orduya alınmaları söz konusu olduğunda isyan çıkarmışlardır (Tact. *Ann.* 4.46). Aynı şekilde, Boudicca’nın İngiltere’de başlattığı isyanın sebepleri arasında, halkının *auxilia* olarak askere alınması bulunmaktaydı (Tact. *Agr.* 15.3). Doğuda, Kolkhis’teki Phasis nehri civarında yaşayan Tzani, kendi toprakları verimsiz olduğu için ovadaki yerleşimlere saldırmaya başlayınca, Romalılar önce onlara para yardımı yapmış, fakat bu da işe yaramayınca orduya almışlardır; hatta hepsi Hristiyanlığı kabul etmiştir (Procop. *Pers.* 1.15.25). Romalıların yeni fethedilmiş bölgelerde uyguladığı yöntem, isyan çıkarmaya yatkın toplulukları askere alarak onları pasifize etmektir (Isaac 1990: 59). Askerlik aynı zamanda barbar kavimlere Roma geleneklerini, yaşantısını, bürokrasisini vb. gösteren bir araçtı. Belki de daha önemlisi, dikey sosyal hareketliliğe imkân sağlayarak “barbar” kökenli kişilerin yükselmesini sağlıyordu. Bu konudaki en çarpıcı örnek şüphesiz Isauria’lılardır. Bölgeye ait yazıtlarda Isauria’lıların hatta bazen bütün aile mensuplarının alçakgönüllü sayılarla da olsa orduda lejyon askeri, süvari ya da donanma eri olarak görev yaptıklarını göstermektedir (Lenski 1999c: 437). Bu durum 2. yüzyıldaki barış ortamının sağlanmasına katkıda bulunmuş olmalıdır. 5. yüzyıla gelindiğinde ise, Isauria’lıların ordunun önemli unsurlarından biri olduğu fark edilmektedir. Isauria birlikleri tıpkı Gotlar gibi kendi komutanlarının altında çarpışmışlardır. Birçok Isauria’lı komutan ise yüksek rütbe sahibi olmuştur. Örneğin Flavius Zeno, II. Theodosius’un emrinde *magister utriusque militiae per orientem* olarak hizmet etmiş ve 447’de Constantinopolis’i Attila’ya karşı savunarak ün kazanmıştır. Ertesi yıl konsül, 451’de ise *patricius* olmuştur. Nihayet başka bir Zeno *comes*

³¹⁸ Celali İsyancıları’na sona erdirmenin yollarını arayan Osmanlı İmparatorluğu’nun başvurduğu yollardan biri, isyan liderlerini ve isyana katılanları askere almaktır (Griswold 2002²: 34-35). Egeli ünlü haydut Çakırcalı Mehmet Efe affedilmesi karşılığında, gerektiği zaman dağdaki haydutların yakalanmasını sağlayacaktı (Yetkin 2003³: 97-98).

domesticorum olarak başladığı kariyerinde konsüllüğe yükselmiş ve sonunda imparator olmuştur. Ancak Isauria’lıların kendi içlerinden çıkan liderlerin altında hizmet görmeleri aslında ciddi bir sorundur. Bu kişiler Roma’ya meşruten bağlıydılar ve sıkça devlete karşı gelebiliyorlardı. Dolayısıyla 5. yüzyılda askere alma siyaseti bir sosyal proje olarak sıkıntılara yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Celali İsyanları’nın sebepleri arasında ordunun bu işlevini yitirmesinin payı bulunduğu ileri sürülmüştür³¹⁹.

Bu yöntemin gerektiği gibi işlemediği yerlerde başka önlemler almak gerekiyordu. 4. yüzyılın ikinci yarısında Isauria valisinin özel yetkileri ve güçlü bir garnizonu bulunmaktaydı (*Not. Dig.* 29.6; Isaac 1990: 75, dpn. 96). Ammianus’a göre valinin emrindeki garnizonlar komşu şehir ve kasabalarda konuşlanmıştı (Amm. Marc. 14.2.5). Eserinin başka bölümlerinde ise kendi zamanında bile Isauria’nın dört bir yandan askerlerle muhafaza edildiğini aktarmaktadır (Amm. Marc. 14.2.13). 382’ye ait bir kanunda, bölgede bir *duxun* bulunduğu anlaşılmaktadır (*CJ* 9.27.1). Ne yazık ki, Isaac sadece doğu eyaletleri ile ilgilenmektedir, fakat burada da ordunun iç güvenliği nasıl sağladığına dair verdiği bilgiler kısıtlıdır.

Anadolu eyaletlerinin barındırdığı askerî güçlere bakarak, iç güvenliklerinin nasıl sağlandığı konusunda bir fikir edinmek mümkündür. Zaman zaman haydutluk olaylarına maruz kalan komşu Lykia ve Pamphylia bölgeleri birlikte 314/315’e kadar Lycia et Pamphylia Eyaleti olarak varlığını sürdürebilmiştir. Bu dönem boyunca eyalet Tacitus’un deyimiyile *inermes provinciae* (*Tact. Hist.* 1.11.16, 2.81, 3.5), yani “savunulmayan” ya da “savunmasız” ifadesiyle nitelendirilmiştir. Bu, eyalette hiç asker olmadığı anlamına gelmemekte, sadece lejyon bulunmadığına işaret etmektedir. Antik kaynaklar ve yazıtlardan, söz konusu eyaletlerde sürekli

³¹⁹ Osmanlı ordusunda 15. yüzyılın sonlarına kadar gerektiğinde eli silah tutan herkes orduya alınabiliyor ve bu kişiler başarı gösterdikleri takdirde dirlik sahibi olarak sınıf atlayabiliyordu. Bu şekilde farklı sınıflardan gelenler en azından tımarlı sipahi olabiliyorlardı. Dikey sosyal hareketliliğe açık bir başka alan ulemadır. Kadılar gibi bürokratik personel yetiştirilen medreseler orta ve alt sınıflara açık kurumlardı. Burada az çok başarı yakalayanlar kendilerine bir mevki elde edip vergi muafiyeti kazanabiliyorlardı. Ancak ordunun kurumsallaşması neticesinde bu alanda sınıf atlama imkânı kaybolmuş ve geriye sadece eğitim kurumları kalmıştır. Böylece 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde medreselerde yığılmanın arttığı görülmektedir. Diğer bir yol ise ticarete atılmaktı, fakat aynı Geç İmparatorluk Döneminde olduğu gibi oğullarında baba mesleğini sürdürmesi yönündeki kısıtlayıcı kararlar bunu engellemiştir (Koç 2005). Bu sebeple çıkan isyanların önemli bir kısmının Anadolu’nun güneyinde görülmesi dikkat çekicidir (Akdağ 1949).

kışlaya sahip yardımcı birliklerin konuşlandığı anlaşılmaktadır. Genellikle savunmasız eyaletlerde 500 kişilik tek bir yardımcı birlik bulunur, ama Pontus-Bithynia gibi büyük eyaletlerde bu sayı ikiye çıkabilmektedir (Plin. *Ep.* 10.21). Böyle garnizonlar için *cohortes equitatae* denilen ve hem yaya hem de atlı askerlerden meydana gelen birlikler tercih edilmiştir. Atlılar özellikle kırsalda devriye ve eskort görevleri için uygundur (Bennett 2007: 135). Eyalette dört ya da beş birliğin bulunduğu anlaşılmaktadır³²⁰. Buradaki yardımcı birliklerin (*auxilia*) bir nevi kolluk kuvveti olarak kullanıldığını düşünen Bennett'e (Bennett 2007: 145) katılıyoruz. Çalışmamızın çeşitli yerlerinde belirttiğimiz gibi, her iki bölgede de haydutluk kronik sorun olarak imparatorluk boyunca kendini göstermiştir. Kuzey Lykia'dan bir mezar yazıtında (*IGR* 3.394) *centuriodan* daha düşük rütbelilere verilen gayriresmî *principalis* sıfatını taşıyan bir askerin adı geçmektedir. Bu rütbe, ana birliğinden ayrı küçük bir müfrezenin lideri olarak görevlendirilen askerlere verilmektedir. Hem bu rütbe hem de yazıtın uzak bir yerde bulunması, bölgede küçük bir birliğin haydutlara karşı burada konuşlandığını akla getirmektedir (Bennett 2007: 146).

Tacitus'un yukarıdaki ifadesine uyan diğer Anadolu eyaletlerine de Sherk'un incelemesi (Sherk 1955) doğrultusunda göz atmakta fayda vardır: Genç Plinius'un eyaleti Pontus-Bithynia'yı Augustus Senato'ya bırakmıştır ve ardılları onu izlemiştir. Ancak 110'da Traianus eyaleti durumunu iyileştirmek için idareyi üzerine almıştır. Iosephos Nero döneminde eyalette hiç Roma askeri bulunmadığını söylemektedir (Joseph. *BJ* 2.368), fakat Plinius'tan 110-111'de en az iki yardımcı birliğin aktif görevde olduğu anlaşılmaktadır (Plin. *Ep.* 21, 106). Iosephos'un bilgilerini kabul edersek, buraya yeni birliklerin Flavius'lar döneminde getirilmiş olması mümkündür. Yazıtlardan bu birliğin *cohors IV equestris* adını taşıdığı dışında bir bilgi elde edilememektedir (Sherk 1955: 403). Plinius'un bir mektubundan, buradaki kolluk kuvvetinin başındaki Gabius Bassus'un *praefectus orae Ponticae* olarak adlandırıldığı öğrenilmektedir ve kıyı güvenliği ile sorumludur. Kendisi elindeki askerlerin (on *beneficarii*, iki atlı, bir *centurio*) güvenlik için yetersiz olduğunu bildirmektedir (Plin. *Ep.* 21). Buradan Bassus'un emri altında görevi yerine getirecek Romalı askerlerin bulunmadığı çıkarılabilir. Prusa'nın güneyinde,

³²⁰ Cohors I Hispanorum equitata, Cohors I civium Romanorum, Cohors III raetorum equitata, Cohors I Musulamiourum equitata, Cohors I Flavia Numidarum equitata (Bennett 2007: 136-143)

Olympos Dağı civarında polis kuvvetlerinin başındaki bir subayın haydutlar tarafından öldürüldüğü bilinmektedir (Sherk 1955: 404). Özel görevleri nedeniyle lejyonlarından ayrılmış bir istihbarat subayı (*frumentarius*) ve iki *centurionun* varlığından da haberdarız (*IGR* 3.80, 3.1390, 3.1426). Bölge batıda doğuya giden birliklerin geçiş noktasında olduğu için eyalette nispeten güvenli bir ortama sahipti.

Iosephos Nero'nun son zamanlarında, Asia Eyaleti'ndeki 500 şehrin garnizonu olmayan bir vali tarafından yönetildiğini yazmaktadır (Joseph. *BJ* 2.366). Fakat Vespasianus'un saltanatının başlarında, Ephesos'tan bir mezar yazıtının gösterdiği üzere (Sherk 1955: 405), bir yardımcı kuvvet bulunuyordu. Mezarın sahibi olan subay M. Aemilius Pius, iki *cohorsun* komutanıydı. Eumeneia'dan başka bir yazıtı bakılırsa, Aşağı Moesia'dan 134/135'te gelen *cohors I Claudia Sugamborum veterana equitata* burada yirmi yıl kalmıştır (Sherk 1955: 406). Yardımcı birliklerin dışında Asia Eyaleti'nde Amorion'daki *XII Fulminata* ve Flaviopolis'teki *I Italica* lejyonundan birer *vexillationun*³²¹ konuşlandığı görülmektedir (*CIL* 3.353; *IGR* 4.1695). Ephesos ve Aphrodisias'ta ise istihbarat subaylarının varlığı bilinmektedir (*CIL* 3.433; *ILS* 9474). Yerel polis kuvvetlerinin yanında, ordunun polis kuvvetleri olan *stationarii* Ephesos ve Apollonis'te bulunmaktadır (*CIL* 3.7136; *IGR* 4.1185). Asia'nın önemi göz önüne alınırsa burada yerel kuvvetlerin fazlalığına şaşırılmamak gerekir. Eyalet Bithynia-Pontus gibi ordunun güzergâhı üzerindedir³²² ve aynı zamanda doğu ordular için bir iâşe deposu vazifesi görmektedir (Sherk 1955: 407).

Galatia Eyaleti tarihi boyunca bazen senatör bazen imparator eyaleti olarak hayatına devam etmiştir. Vespasianus'a kadar Fırat'ta sınır güvenliği vasal krallıklar ve Syria lejyonları

³²¹ *Vexillatio* geçici özel görev kuvveti olarak lejyonlardan çıkarılan müfrezelerdir. Belli görevler için oluşturan bu *vexillationes*, sınırlardaki ani krizlerde, iç olaylarda, kargaşalarda vb. başvurulan bir nevi acil durum kuvvetleriydi. Ordunun çok büyük bir bölümü sınır boylarında konuşlandığından ve bu kadar büyük kuvvetleri hareket ettirmek imkânsız olduğundan, çeşitli lejyonlardan alınarak meydana getirilen bu müfrezeler kullanılmaktaydı. Genelde 1000 yaya ve/veya 500 atlıdan oluşuyorlardı.

³²² 3. yüzyılda Philippus Arabs'a buradaki şehirlerden yapılan şikâyetlerde bölgedeki askerlerin verdiği rahatsızlıktan söz edilmesi, askerî trafiğin yoğunluğunu göstermektedir (*CIL* 3.14191; Hauken 1998: 140-162).

üzerinden sağlandığı için³²³, Galatia hiçbir zaman daimi bir lejyona ev sahipliği yapmamıştır. Ancak, MÖ 25-MS 6 arasında bir, belki de iki lejyonun burada konuşlandığı sanılmaktadır ve böylece Syria ile Mısır'dan sonra doğuda askerî açıdan en önemli eyalet konumuna gelmiştir (Mitchell 1976b). Vespasianus lejyonları Kappadokia'da konuşlandırılmıştır. Son Galatia kralı Amyntas Homonadeis kavmi ile savaşırken ölmüştü ve arkasında Roma tarzında yetiştirilmiş yerel bir ordu bırakmıştır. Bu ordu *legio XXII Deiotariana*'nın çekirdeğini oluşturmuştur, fakat Homonadeis'in hâlen tehlike arz ettiği düşünülürse bir kısmının Galatia'da yardımcı birlik olarak bırakılması mümkündür (Sherk 1955: 407). Amyntas'ın vasiyeti üzerine Galatia Krallığı Roma İmparatorluğu'na kaldıktan sonra, Augustus burada bazı askerî düzenlemeler yapmıştır. Amyntas uzun süre Isauria ve Pisidia'daki kavimler ile savaşmış, ancak kesin bir sonuç alamamıştı. Krallık Roma İmparatorluğu'na geçtikten sonra, Augustus döneminde bölgede en az üç olayda lejyonların varlığı bilinmektedir: MÖ 13'te L. Calpurnius Piso vali olarak bulunduğu Galatia/Pamphylia'dan Makedonia'ya giderken yanında bir lejyon bulunmaktaydı. MÖ 4/3'te Homonadeis kavmi ile yapılan savaşta lejyonlar kullanılmıştır (Tact. *Ann* 3.48; Syme 1995c: 257-269). Son olarak 6'da M. Plautius Silvanus, ertesi yıl Illyria'ya gönderilecek olan lejyonlarla Isauria'daki bir ayaklanmayı bastırmıştır (Cass. Dio 55.28; Vell. Pat. 2.113). MÖ 25-MS 6 arasındaki bu dönemde bölgede devamlı bir lejyonun bulundurduğu anlaşılmaktadır (Mitchell 1976b). Buna ilaveten, elimizdeki epigrafik ve yazılı (Tact. *Ann*. 15.6) belgeler, 1. yüzyıl boyunca bölgede yardımcı birliğin varlığını kanıtlamaktadır. Tiberius'un saltanatı sırasında Pisidia Antioheia'sında en az bir yardımcı birliğin mevcut olduğu bilinmektedir (Sherk 1955: 407). Ankyra'da 1. yüzyıl boyunca *cohors I Augusti Cyrenaica equitata* isminde bir yardımcı birlik yer alıyordu (SEG 6.32). Eyalette başka birliklerin olduğuna işaret eden yazıtlar vardır, fakat Nero zamanında Armenia savaşı yüzünden ordu Fırat sınırına odaklandığı ve Vespasianus Kappadokia'yı Anadolu'nun başlıca askerî üssü hâline getirdiği için Galatia'daki kuvvetler küçülmüş olabilir (Sherk 1955: 409).

³²³ 7'de Plautus Silvanus ve Aulus Caecina'nın Pannonia yolunda Volcae bataklığında yaptıkları savaşta, doğudan getirdikleri beş lejyonla savaşmışlardır. Kullandıkları birlikler arasında bir önceki yıl Kilikia'da Kennatai'a karşı savaşmış olanların bulunması muhtemeldir. Söz konusu askerlerin ait olduğu lejyonlar Kilikia'ya da başka yerden getirilmişlerdi (Mitchell 1976: 300)

Kappadokia Vespasianus'un düzenlemelerinden sonra Anadolu'daki en önemli askerî eyalet olmasına rağmen, burada Claudius'a kadar herhangi bir düzenli ordu konuşlanmamıştır. Kappadokia *procuratoru* Iulius Paeglinus Armenia seferi sırasında Kappadokia'dan toplayabildiği birlik sadece *auxilia provincialium* olmuştur (Tact. Ann. 12.49). Bu yüzden söz konusu birliğin eyalet kolluk kuvvetleri olduğu düşünülmüştür (Sherk 1955: 411).

Kilikia Augustus'tan Vespasianus'a kadar ayrı bir eyalet olmadığından, bu zaman dilimi içinde bir Roma birliğinden yoksundur. Syria valisi Marcus Trebellus 36'daki Kennatai ayaklanmasını bastırmak için harekete geçtiğinde yanında 400 asker getirmiştir. Dolayısıyla Dağlık Kilikia o sırada Syria koruması altındaydı (Sherk 1955: 412). 52'de yine Kennatai'nin ayaklanmasını bastırmak için Syria birlikleri kullanılmıştır. Sürekli sorun çıkan bir bölge için düzenlemeye gidilmemiş olması ilginçtir. Vespasianus'un organizasyonundan sonra bile yardımcı birliklerin varlığına dair kanıt yoktur, fakat Syedra'da bir *eirenarkhosun* (IGR 3.830) ve Artanada'da bir *stationariusun* varlığı (IGR 3.812) bilinmektedir.

Yukarıdaki kanıtlara bakarak Vespasianus'a kadar Anadolu'da daimi lejyonların bulunmadığı sonucunu çıkarabiliriz, ama lejyonlardan çıkarılan müfrezeler şüphesiz görev yapmışlardır. Bunlar arasında en fazla *auxilia* görülmektedir. Galatia en güçlü birliğe sahipken, Kilikia'da hiçbir birlik konuşlanmamıştır. *Auxiliadan* sonraki en büyük birlikler Romalı subayların emrinde oldukları anlaşılan yerel kolluk kuvvetleridir. Bunlar çoğunlukla haydutluk ve diğer suçlarda devreye girmektedir. Aristides'in akatardıkları bu açıdan tamamlayıcıdır:

“Böylece şehirler garnizonlardan kurtulabilir. Sadece atlılar ve yayalardan oluşan müfrezeler yetecektir. Hatta kışlaları bulunmaksızın, şehir sınırları içindeki kırsal kesime yayılabilirler. Bundan ötürü birçok millet koruyucularının belli bir zamanda nerede olduklarını bilmeyecektir. Ancak bir şehir büyüdüğünden dolayı, düzeni kendi imkânlarıyla sağlayamayacak durumdaysa, onun yanında duracak ve onu koruyacak insanları çok görme.”

(Aristid. Or. 26.67)

Ne var ki, Anadolu'nun iç kısımlarında belirli bölgelerde lejyonların bulunmaması, Güney Anadolu gibi isyanların sıkça görüldüğü bir coğrafyada ordu desteğinden yoksun asayiş kuvvetlerinin başarısızlığına yol açıyordu. Isauria'luların sorun çıkardığı 4. yüzyıl boyunca Roma lejyonlarının hem batıda hem de doğuda sürekli teyakkuz hâlinde olması, etkili mücadelenin yapılamamasının başlıca nedenlerindedir. Aynı şekilde, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Celali İsyanları'na gerekli müdahaleleri gerçekleştirememesi yine Roma gibi iki uzak cephede mücadele vermesi yüzündendir³²⁴.

Roma ordusunun isyancılar karşısında uyguladığı taktikler konusunda, yine Isauria ve Kilikia'daki operasyonları temel almamız gerekir. Ammianus Marcellinus Isauria'lı isyancıların engebeli araziye nasıl avantaja çevirdiklerini ve Roma birliklerine karşı gerilla taktikleri kullandığını yazar (Amm. Marc. 14.2 vdd.). Bu tip mücadeleye pek hazırlıklı olmadıkları anlaşılan Romalılar ciddi kayıplar vermişlerdir. Bazı bölgelerde ordu yolları takviye ve lojistik için büyük yarar sağlamakla birlikte, zorlu coğrafyalarda düzenli orduyu taşıyabilecek yolların inşası oldukça güçtür.

İsyancı dağ halkları ile başa çıkabilmenin ilk şartlarından biri araziye iyi tanımak, avantaj ve dezavantajlarını tespit etmektir³²⁵. Günümüze eksiksiz gelebilmiş tek askerî el kitabının yazarı olan Vegetius'a göre, iyi bir komutan kesin detaylara sahip haritalar hazırlamalı ve bunlarda

³²⁴ Söz konusu dönemin Osmanlı kaynakları, sancaklardaki düzenin "kırsal boş kaldığı için" bozulmaya başladığını belirtir. Boş kalmaktan kasıt, bu bölgelerde birliklerin bulunmayışıydı. 16. yüzyılın sonlarında ordu bir yandan Avusturya bir yandan da İran sınırında çarpıştığı için Anadolu'dan uzun süre ayrı kalıyorlardı (Cook 1972: 44).

³²⁵ 404'te Isauria'lular Pamphylia'da yeniden kendilerini hatırlatınca, Honorius Isauria kökenli olduğu anlaşılan Arbazakios adlı bir komutanı Isauria'ya göndermiştir. Woods Arbazakios'un sırf bu nedenle özel olarak seçildiği fikrine karşı çıkmakla birlikte (Woods 1998: 114 vdd.), elde ettiği başarının bölgeyi iyi tanınmasından ileri geldiği şüphesizdir. Üstelik Woods Arbazakios'un bölgeye sefer yapmaya değil, fakat bölgeyi kurtarmaya gittiğini söylemekte, bunun da basitçe Isauria'luların Pamphylia'ya girmesinin önlemekle yapılabileceğini belirtmektedir. Woods Arbazakios'un faaliyetlerini abartmama eğilimindedir, ama aynı zamanda kökeni itibarıyla sosyal açıdan iletişim yoluyla başarı kazanabileceğini gözden kaçırmaktadır. Örneğin Iustinianus'un saltanatı sırasında bir dağ kavmi olan Tzani'yi yenen komutan Tzittas, bir Isauria'lıydı (Procop. *Aed.* 3.6.6). Prokopios aynı pasajın devamında Isauria'da doğmuş Longinus adlı bir Romalı komutan yine Tzani ülkesine yapılan bir seferi yönettiğini belirtmektedir (Procop. *Aed.* 3.6.23). Isauria'lı komutanın Tzani ülkesindeki dağ kavimlerine karşı girilen seferlerde öne çıkmaları bir tesadüf olmamalıdır. Bu komutanlar kendi yurtlarındaki şartları bildiklerinden, Tzani ülkesinde başarılı olabilmişlerdir.

sadece iki nokta arasındaki uzaklıklar değil, aynı zamanda dağların, geçitlerin, akarsuların vb. bulunmalıdır. Haritalar çeşitli şekiller ve resimlerle desteklenmeli; bununla yetinmeyerek ve yetenekli ve bölgeyi iyi tanıyan rehberler bulundurulmalıdır (*Mil.* 3.5 vdd.). Özellikle engebeli bir arazide Vegetius'un önerilerinin büyük yarar sağlayacağı şüphesizdir. İmparatorlukta bizim bildiğimiz anlamda haritacılık (kartografi) uzmanlığı bulunmamaktaydı. Onun yerine bilinen yolların uzunluklarını, şehirleri vb. gösteren basit çizimler ve listeler vardı. Ordunun elinde ise normal haritalara göre daha fazla coğrafi bilgi içeren nispeten gelişmiş haritalar vardı³²⁶. Ordunun Isauria'lıların takibindeki başarısızlığına bakılırsa bu alanda yetersizlik göze çarpmaktadır. Harita eksikliği haydutluk ile uğraşan Osmanlı paşalarının da yakındığı bir konu olmuştur³²⁷.

Bu tip haritaların muhtemel bir yansıması Patara Yol Anıtı'dır. 46'da Claudius'un saltanatı sırasından dikildiği anlaşılan yazıt, bilindiği gibi Lykia'daki yolların bir dökümünü çıkarmakta ve çeşitli merkezler arasındaki uzaklıkları vermektedir. Anıtın kendisi kadar dikiliş nedeni de ilginç ve önemlidir. A yüzündeki metinde göre Romalıların Lykia'lıları "isyandan, haksızlığın hâkimiyetinden ve eski haydutluk düzeninden kurtardığı" belirtilmektedir (Işık et al. 1999: 21), ancak hangi olaylardan bahsedildiği konusunda herhangi bir bilgi yoktur; belki de daha önceki olaylara atf yapılmaktadır (Cass. Dio 60.17.3; Suet. *Claud.* 25.9). Anıtın yorumlanmasındaki zorluklardan biri, verilen uzaklıkların belli bir merkezden başlamaması ve karışık bir sıra izlemesidir. Muhtemelen buradaki bilgiler Roma ordusunun bölgedeki operasyonları sırasında çeşitli birliklerin derledikleri bilgilerden oluşan kroki ya da haritaların bir bileşimidir. Kanımızca Vegetius'un anlattığı tipte haritalardan alınan uzaklıklar vb. anıta işlenmiştir ve anıttaki bilgilerin karışıklığı, bunların bir düzenleme yapılmaksızın oldukları gibi taşta geçirilmelerinden kaynaklanmıştır. Anıtta geçen güzergâhların ordu tarafından gerçekten kat edilip edilmediğini söylemek zordur. Aslında, bu bilgilere bakarak çıkan isyanların yazıttaki coğrafya

³²⁶ Romalıların coğrafi bilgileri, haritacılığı ve istihbarat toplama yöntemleri ile ilgili bkz. Mattern 1995: 22-79. Mattern Romalıların ölçekli ve ayrıntılı haritalardan yoksun olduklarını ve *itinerarium*lardan yararlandıklarını belirtmekte, bundan yola çıkarak Roma'nın uzun değil kısa vadeli planlara önem verdiğini öne sürmektedir.

³²⁷ Çakırcalı Mehmet Efe'yi yakalamakla görevlendirilen Ali Paşa 1911'de verdiği bir röportajda, Aydın vilayetinin Belçika'dan daha büyük bir araziye kaplamasına rağmen, o zamana kadar bölgenin topografyası, coğrafi durumunu gösterir bir harita yapılmamış olmasından yakınuyordu (Yetkin 2003³: 152).

ilişkilendirebilme imkânı araştırmaya değer bir konudur. Vegetius'un ayrıca birliklerin dağlık arazide nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bazı tavsiyeleri de vardır:

“Komutan ordunun hareketinden önce, tecrübeli ve donanımlı askerlerden oluşan grupları dört bir yöne yollayarak olası pusuları engellemelidir. Bundan sonra önce atlılar, ardından piyadeler ve son olarak yük arabaları ilerlemelidir... Birlikler ve askerler arasında her zaman belli bir mesafe korunmalı, askerlerin hep aynı hızda ilerlemeleri sağlanarak, düşmanın araya sızmasını kolaylaştıracak kopmaların yaşanması engellenmelidir. Dağlık bir arazide saldırıya maruz kalındığında, en yüksek noktalarda konuşlanılmalıdır... Kolay ilerlenebilen iyi durumdaki yolları seçmek yerine, dar ama güvenli yollar açılmalıdır. Düşmanın âdetleri, alışkanlıkları, saldırı zamanları iyi bilinmeli ve buna göre önlem alınmalıdır. Mevsime ve gece-gündüz şartlarına uygun şekilde ilerlenmeli, yol üzerindeki su kaynakları ve bataklık gibi önemli coğrafi öğeler hesaplanmalıdır.”

(Veg. Mil. 3.6)

Constantius ve Gallus'un ortak imparatorlukları zamanında, 353-354'te Isauria'luların çıkardığı olayları ayrıntılarıyla anlatan Ammianus Marcellinus, isyancıların nasıl bir taktik izlediğini bize aktarmaktadır:

“...Isauria'lular yalçın ve dolambaçlı dağ geçitlerinde doğdukları ve yetiştikleri için, buraları sanki düz ovaymış gibi kullanıyorlardı ve uzaktan attıkları mermilerle saldırıyor ve bağırsaklarıyla düşmanı korkutuyorlardı. Bazen onları takip eden askerlerimiz yüksek yamaçlara tırmanmak zoruna kalıyordu ve çalılara tutunarak en yüksek yerlere çıkmış olsalar bile, dengelerini kaybettikleri zaman dar ve bir yere çıkmayan patikalar ne savaş düzeni alabiliyorlar ne de doğru düzgün ayakta durabiliyorlardı. Bu arada düşman oraya buraya koşarak üstlerine kayalar atıyordu... Fakat Isauria'lular düz bir alanda yakalandıklarında korumasız koyunlar gibi kılıçtan geçiriliyorlardı.”

(Amm. Marc. 14.2.5 vdd.)

Pasajdan açıkça anlaşılacağı gibi Isauria'lılar bölgeyi iyi tanımının getirdiği avantajla, rahat hareket edebilmekte³²⁸ ve gerilla taktiği uygulayarak, birlikleri hareket etmekte zorlandıkları dağlık bölgelere çekip belli uzaklıktan vur-kaç saldırıları düzenlemektedirler³²⁹. Romalılar ise karşılık vermekte zorlanmaktadır, çünkü Ammianus'un da belirttiği gibi ordu engebeli arazi yüzünden savaş düzeni almakta güçlük çekmektedir. Neticede haydutlar ordunun askerî başarısıyla etkisiz hâle getirilmemiş, doğu *comesi* Nebridius'un büyük bir orduyla harekete geçtiğini duyar duymaz kendilerinden dağlara çekilmişlerdir. Dolayısıyla Romalıların arazide Isauria'lılar karşı başarı kazandığını söylemek yanlış olur. Birliklerin düzlükte başarı sağlamalarının sebebi de anlaşılan savaş düzenine hızla geçebilmeleridir.. 52'de Kennatai'm şefi Troksoboris'e karşı düzenlenen seferde, Anemorion'u kuşatan isyancılara karşı Curtius Severus komutasında Syria'dan gönderilen atlı birlikler bozguna uğramıştır. Sebebi, engebeli arazide süvari operasyonlarının yapılamaması ve bu yüzden Kennatai'a üstünlük sağlanamamasıdır (Tact. Ann. 12.55). Bunun yerine daha az zahmetli bir çözüm bulunmuştur: Kommagene kralı IV. Antiochos Epiphanes, ikna yoluyla para ve mevki dağıtarak isyancılar arasında bölünme yaratmış ve liderlerini öldürmüştür. Burada da görüldüğü gibi bazen savaş dışındaki seçenekler daha etkili olabilmektedir. Aslında, Isauria ve Kilikia'da Romalılar daha önce buna benzer yöntemlere başvurmuştur. Örneğin Isauria'lı haydut şefi Lydios kendi adamlarından birinin ihaneti ile yakalanabilmiştir (Zos. 1.33). Servilius Vatia MÖ 77-76'da Isauria'lıları etkisiz hâle getirebilmek için, kullandıkları ırmağın yatağını değiştirmeyi denemiştir (Frontin. Str. 3.7.1). Syria valisi Sulpicius Cyrinus ise, Amyntas'ı öldüren Homonadeis'lere karşı düzenlediği

³²⁸ *Suda* Isauria'lı kavim şefi Indakos Kottunes'in ne kadar hızlı koştuğunu aktarmaktadır. Muhtemelen hız ve dayanıklılık bütün Isauria'lılar için geçerliydi (*Suda* ı, 368): "(Indakos) ayaklarını kullanmada usta ve cesurdu... Ayağı çabuklukta mükemmeldi. Hızlı olmakla ünlü herkesten daha çabuktu. Bu adam bir şimşek gibi yolda bir görünüp bir kayboluyordu; koşan değil uçan birine benzemekteydi. Atlı değişimine rağmen bir günde bitirilemeyecek yolları acı duymaksızın kat ettiği söyleniyordu. Bir günde Kheris Suru'ndan Antiokheia'ya gitmişti. Ertesi gün aynı surun önünde görüldü ve dinlenmeye gerek duymadan Neapolis'ten Isauria'ya vardı."

³²⁹ Bu taktik örneğin Celaliler tarafından Osmanlı ordusuna karşı kullanılmıştır. Pusu ve vur-kaç yöntemi düzenli ordu karşısında işe yarasa da bir orduyu sadece bu şekilde yok etmek imkânsızdı ve kesin bir zafer için ya hep ya hiç stratejisinin izlenmesi gerekiyordu; yani meydan savaşı şarttı, ama meydan savaşında isyancıların şansı çok azdı. Böyle büyük savaşlar kaybedildiğinde disiplin ve bağlılık da yitirilmekteydi (Griswold 2002²: 173).

seferde, bunları aç bırakarak yenebilmiştir (Strab. 12.6.8). Diğer bölgelerdeki dağ kavimleri ile olan mücadelelerde başka taktiksel hataların da yapıldığı anlaşılmaktadır³³⁰

Romalıların Anadolu'nun dağlarında her zaman başarısızlığa mahkûm olmadıklarını belirtmek gerekir. Ordunun engebeli arazide nasıl hareket ettiğine dair iyi bir örnek Livius tarafından aktarılmıştır (Liv. 38.19-23): MÖ 189'da Galat kavmi Tolistobogii'nin peşine düşen Gnaeus Manlius komutasındaki Roma ordusu, onları Olympos Dağı'na kadar takip etmiştir. Livius'a göre Tolistobogii'nin dağları seçmesinin nedeni yükseklik ve burada depoladıkları erzaktı; üstelik Romalıların engebeli arazide ilerleyemeyeceklerini, buna kalkışsalar bile küçük gruplar tarafından bile engellenebileceklerini; karlı dağ eteklerine soğuğa ve açlığa dayanarak beklemelerinin imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. Manlius göğüs göğüse bir çarpışmanın gerçekleşmeyeceğini anlayarak, çok sayıda mızrak, cirit, ok, kurşun toplar, sapanla atılabilecek küçük taşlar hazırlamış ve Olympos Dağı'nın yakınında kamp kurmuştur. Ertesi gün, dağın çevresini ve düşman kamplarının durumunu görmek için bir keşfe çıkmıştır. Bu sırada bulduğu elverişli yolları kullanarak Tolistobogii'ye karşı üç koldan harekete geçmiş, diğer iki birliğe önlerine çıkabilecek doğal engelleri aşmaya çalışmalarını söylemiştir. Manlius'a destek veren Attalos'un atlı birlikleri ve filleri aşağıda bırakılmıştır. Bunun yerine kralın Girit okçuları ve sapancıları, Tralleis'liler ve Thrakia'lılardan oluşan birlikler alınmıştır. Tolistobogii'nin saldırısı işe yaramamıştır, çünkü vücutlarına göre dar olan kalkanları onları koruyamamış ve göğüs göğüse çarpışma yaşanmadığından kılıçlarını kullanamamışlardır. Önceden hazırlık yapmadıkları

³³⁰ MÖ 9'daki Teutoburg faciasında benzer sorunlar yaşanmıştır. Varus, Ren ve Elbe nehirleri arasındaki bölgeye girdiğinde, *"lejonlarını düşman bölgede alışlageldiği üzere bir arada tutmadı, fakat askerlerini kendisinden çeşitli yerleri korumalarını, hırsızları yakalamalarını ya da kervanlarını kollamalarını isteyen halklara gönderdi"* (Cass. Dio 56.19). Bunlar Roma hâkimiyetine karşı gelmeyen ya da gelmediği düşünülen bir bölgede yapılacak normal faaliyetlerdir. Germania kavimleri Roma lejyonlarına saldırmaya başlayınca, Isauria'da yaşananların bir benzeri Varus'un başına gelmiştir: *"Dağlar derin geçitlerle bölünmüş engebeli yüzeye sahipti ve ağaçlar hem birbirine yakın hem de yüksekti. Bu yüzden Romalılar düşman saldırmadan önce de burada ağaçları devirmekte, yol yapmakta ve köprüler inşa etmekte zorlanıyorlardı. Kendileriyle birlikte birçok araba, yük hayvanı, kadınlar, çocuklar ve hizmetçiler vardı. Dağınık hâlde yürümelerinin nedenlerinden biri buydu... Romalılar bu güçlüklerle uğraşırken, barbarlar belli bir mesafeden yayılım ateşi açtılar... (Romalılar) yaya piyadeleri ve atlıları birlikte düşmana sürmek için safların dar bir alanda oluşturmak zorunda kaldığından, sıkça birbirleriyle ve ağaçlarla çarpışıyorlardı... Üstelik barbarlar hafif silahlar taşıyorlardı..."* (Cass. Dio 56.21). Görüldüğü gibi aynı sıkıntılar çok daha önce yaşanmış olmasına rağmen, Romalılar bundan ders çıkarmamış gibi görünmektedir. Aslında Dio'nun bir önceki pasajına bakıldığında (Cass. Dio 56.19), Verus'un burada ciddi bir direniş beklemediği anlaşılmaktadır. Dio burada durumun nispeten sakin olduğunu ve Germania'lıların Roma âdetlerini benimsediğini anlatmaktadır. Muhtemelen Verus da bu görünüme kanarak hareket etmiştir. Ancak Isauria'nın geçmişi bilinmesine rağmen, 4. yüzyılın ortalarında hâlen taktikte bir gelişme olmadığı görülmektedir.

için bu sefer ellerine ne gelirse fırlatmaya başlamış ve bu sırada kendilerini açığa çıkardıklarında Romalıların kurşun toplarna, sapan taşların ve oklarına hedef olmuşlardır. Bunları aşabilenler ise hafif piyadenin kılıçlarıyla can vermişlerdir. Livius bu piyadelerin yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir kalkan, sağ ellerinde belli bir uzaklıktan fırlatmak için cirit kuşandıklarını aktarmaktadır. Düşman yeteri kadar yakınlaştığında, ciritlerini sol ellerine alıp, kısa kılıçlarını çektiklerini söyler.

Görüldüğü gibi, bu operasyon Isauria'lılara karşı yürütülenlerden çok daha planlı ve başarılıdır. Romalılar sadece hafif piyadelerle savaşmış ve göğüs göğüse çarpışma yerine uzaktan misillerle saldırımayı tercih etmişlerdir. Aynı zamanda birliklere aşılması zor engebeler ile uğraşılmaması emredilmiştir. Böylece zamanı boş yer harcamanın ve bu sırada savunmasız kalma riskinin önüne geçilmiştir. Ayrıca ok atmada usta Giritliler gibi uzman birlikleri kullanmışlardır. Arazinin dikkatlice incelenip keşif yapıldığı da anlaşılmaktadır. Komutanlar iki günlerini sırf buna harcamışlardır (Liv. 38.27). Savaşın sonunda kaçanların takibinde ısrarcı davranıldığı görülmektedir. Isauria'lılar yenilgilerinin ardından dağlara kaçtıklarında, Romalıları takibe gönüllü olmadıkları söylenebilir.

Atlı birlikler Galatara karşı kullanılmamış ve 52'de Kennatai'a karşı etkisiz kalmıştır, ancak Anadolu'nun başka bölgelerinde bunların kullanıldığına dair bazı kanıtlar vardır. Sebaste-Phrygia'da bulunan Latince bir yazıt, daha önce adı bilinmeyen bir birlikte görev yapan bir askerle evlenmiş subay kızına aittir ve söz edilen birliğin 386'da Phrygia'ya yerleştirilen Gotların isyan çıkarmasını önlemek için kurulduğu anlaşılmaktadır (Speidel 1984b). Yazıttan *cohors Nova*'da hizmet eden Flavius Buranus adlı bir süvarinin, eşi ve aynı zamanda birlik subayının kızı olan Notata'yı toprağa verdiğini öğreniyoruz. Speidel *Nova* sıfatını sadece *ala* ya da *cohors* düzeyindeki birliklerin taşıyabileceğini belirtmekte ve *nova* adı verilenlerin özellikle 4. yüzyılda arttığına işaret etmektedir (Speidel 1984b: 384-385). Başka bir yazıtın yardımıyla (SEG 6.187) söz konusu birliğin adının *cohors Stablesianorum* olduğu anlaşılmıştır. *Nova* sıfatının ise birliğin yeniden düzenlenmesinden sonra aldığı tahmin edilmektedir. Yazıtlar geçen Buranus ve Ursinianus isimleri Kelt kökenli olup, muhtemelen Illyria'dan gelen bu birinci sınıf askerlerin, Anadolu'nun içerlerindeki Sebaste gibi bir yerde, küçük bir birlikte

görevlendirilmeleri bölgedeki Gotlar ile ilişkilendirilmektedir. 386'da Theodosius'un generali Promotus, Aşağı Tuna bölgesinde büyük bir Ostrogot topluluğunu yenmiş ve teslim olanları "asker kolonicileri" sıfatıyla Phrygia'ya gönderilmiştir. (Claud. *In Eutrop.* 2.276). Ancak burada imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi şehirlere değil kırsal kesime yerleştirilen Gotların bölgede sorun çıkarmalarını önlemek için şehirlere garnizonlar yerleştirilmiştir. Nitekim, Zosimos, 399'da ayaklanan Gotların Phrygia şehirlerini ele geçirdikten sonra "askerler dâhil" herkesi katlettiklerini bildirmektedir (Zos. 5.15). Dolayısıyla *cohors nova Stablesianorum* da bu tip garnizonlardan biri olmalıdır. Gotların bölgeye yerleştirilmesinden sonra, yukarıdaki yazıtta adı geçen askerler gibileri Illyria'dan transfer edilerek, yeni bir birlik oluşturulmuş ve bundan ötürü birlik *nova* sıfatını almıştır (Speidel 1984b: 389). Kuşkusuz, bu özel birlik bazı üstünlüklerinden dolayı burada konuşlanmıştı. Benzer birliklerin kökeni Gallienus'un saltanatına kadar gitmektedir. Sınır boylarında görev yapmak yerine, karargâhlarda konuşlanan ve buralardan isyancılara ya da diğer davetsiz misafirlere karşı harekete geçen bu birlikler, Aurelianus'un 272'de Palmyra Krallığı'nı ele geçirmesinde önemli rol oynamıştı. *Notitia Dignitatum*'da görülen bu birliklerle beraber daha önce rastlamadığımız *equites stablesiani* adı altında listelenmiş 15 alay karşımıza çıkmaktadır. Alaylarla yanında orduya at sağlayan görevliler (*statores*), ahırlarla ilgilenenler (*stabuli*) vb. de kaydedilmiştir. Bunların valinin emri altındaki birliklere dâhil özel bir grup olduğu ve özellikle eyaletlerde konuşlandığı anlaşılmaktadır (Speidel 1984c: 394). Speidel bu birliklerin imparatorluğun içinde bulunduğu krizin üstesinden gelmede önemli rol oynadığını belirtmekle birlikte, hangi özelliklerinden dolayı tercih edildikleri hakkında tatmin edici bir yorum getirmemiştir. Sadece Gallienus'un onların sayesinde bölgesel sahra ordusu oluşturmada ilk adımı attığını söylemektedir. Bunun avantajı açıktır: Herhangi bir isyanda –bu durumda Gotlar- valinin emrinde olaylara hemen müdahale edebilecek bir güç olacak, böylece komşu eyaletlerden destek beklemek zorunda kalmayacaktır. *Stablesianinin* seçkin bir atlı sınıfı olduğu açıktır, ancak ekipmanları ve savaş taktikleri hakkında bir fikir yürütmek şimdilik olanaksız görünmektedir.

Roma ordularının yerleşik düzene ya da "somut varlığa" sahip –şehirler, ekilebilir arazi ya da sulama kanalları- düşmanlara karşı en iyi şekilde donatılmış olduğu açıktır. Fakat Isauria'lılar gibi bunlardan yoksun olan ya da dağınık bir karakter gösteren düşmanlar söz konusu olduğunda sıkıntı yaşanmaktadır. Romalılar için, örneğin Germania'lıların ilkel yerleşimlerine ulaşabilmek

amacıyla sık bir orman içinde ya da bataklıkta yol açmak bir işe yaramamaktadır, çünkü bunlar asıl güçlerini kırsaldan ve kırsala nüfuz edebilme özelliklerinden almaktadırlar (Luttwak 1976: 45); bütün şehirleri yok edilse bile bu ciddi bir darbe olmayacaktır. Aynı durum doğuda, yarı-göçebe bir yaşam tarzı süren İran halkları için de geçerlidir. Nitekim Traianus Parth başkenti Ktesiphon'u ele geçirmesine rağmen Arsakes hanedanı gücünü koruyabilmiştir. Üstelik lejyonlar bir kitle hâlinde sıkı formasyonda çarpışmak için eğitilmişlerdi ve mızrak, sapan vb. misil tipi silahlar açısından da oldukça yetersiz durumdaydılar ki, Ammianus Marcellinus'un anlatımından Isauria'luların bu konuda Romalılarından üstün olduğu anlaşılmaktadır. Gaius reformlarının ardından, lejyonlar belli alanlarda uzmanlaşmış ağır piyadelerden oluşmaya başlamıştır. Her lejyonda köprü, kanal, yol yapabilen ve kuşatmak makineleri inşa edebilen mühendisler bulunuyordu. Elverişli koşullarda lejyonlar çok etkiliydi, fakat bu koşullar Isauria'lular gibi dağ kavimlerinin yaşayışlarına ve savaş adetlerine³³¹ uygun değildi. Safaları tutmak için sıkı formasyonda savaşmaya, "bir noktada yoğunlaşmış" düşman kuvvetlerini saf dışı bırakmaya ya da tahkimli yerleşimleri ele geçirmeye uygun bu yapının Isauria'lular ve Kilikia'lılarda işe yaramayacağı açıktır. Nitekim Romalılar bu iki bölgedeki tahkimli yerleşmelerle karşılaştıkları zaman, zafêr her zaman lejyonların olmuştur. Düşük yoğunluklu savaş diyebileceğimiz bu gibi durumlarda, küçük birlikler, çabuk hareket etme ve misil kullanımı önem kazanmaktadır. Ne var ki, ordudaki mızrak ve misil stoğu yeterli olmadığından ve mızrakların da menzili 30 m'yi geçmediğinden (Luttwak 1976: 41), dağlık kesimlerdeki operasyonlarda sıkıntı yaşanması kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Notitia Dignitatum'da bölgede konuşlandığı anlaşılan üç lejyonun adı geçmektedir. Bunlardan *legio II Isauria* ve *legio III Isauria*, "*sub dispositione viri spectabilis comitis rei militaris per Isauriam et praesidis*" ifadesiyle anılmaktadır (ND Or. 29.7). *Legio I Isauria Sagittaria* olarak anılan üçüncü birlik ise (ND Or. 7. 34), adından da anlaşılacağı gibi, okçulardan oluşmaktadır ve bu Roma lejyonlarında alışılmadık bir uygulamadır. Söz konusu

³³¹ Kilikia'luların kullanmış olmaları muhtemel bir taktik Prokopios tarafından aktarılmıştır. Aslında tarihçi Iustinianus döneminde, Emesa'yı 544'te Romalılara karşı savunan Perslerin bir taktiğinden bahsetmektedir, fakat bir ayrıntı bizim için önemlidir. Kuşatmanın sekizinci gününde Perslerin komutanı Khosroes, "Kilikia" denilen bir tür kalın ve sık tüylü keçi postunu direkler üzerinde gerdirerek, Romalıların oklarına karşı etkili bir perdeleme meydana getirmiştir (Procop. *Pers.* 2.26.29-30). Varro Ankara keçisi olarak bildiğimiz bu türün uzun tüylerinin kırıldığını ve kırmanın ilk kez Kilikia'lular tarafından yapıldığı için, onların bu türe *kilikies* adını verdiklerini söylemektedir (Var. *Rust.* 2.11.12.).

lejyonlar *Notitia Dignitatum*'da *pseudocomitanenses* olarak adlandırılmıştır; yani aslında *limitanei* konumundaki bu birlikler daha sonra sahra ordusuna dönüştürülmüş ve gönderildikleri yerlerde bırakılmışlardır. Dolayısıyla *Historia Augusta*'nın bölge için kullandığı “*limes* gibi” ifadesi bir anlamda doğrudur. Okçu birliğini varlığına bakılırsa, anlaşılan Romalılar Isauria’lıların misil kullanımındaki üstünlüklerinin farkına varmış ve buna bir önlem almak istemişlerdir³³². Hellenkemper’e göre bu, aşağıda değinilen bazı önlemlerle birlikte, bölgede farklı bir yaklaşımın başlangıcıdır ve kendisi yenilikleri üç başlıkta toplamaktadır (Hellenkemper 1986: 625, 632): Askerlerin Isauria içinde ya da çevresinde *limes* tarzında yerleştirilmesi; düzenli birlikler ile bölgede sürekli operasyon yapılması; şehirlere askerî destek verilmesi (surlar vb.).

Bu projenin parçası olan yukarıda bahsettiğimiz üç lejyon, Isauria’da geçici olarak üslenmişlerdir. En azından 353/354 yıllarında Isauria’nın başkenti Seleukia’da toplandıkları bilinmektedir. Burada Isauria *praesesi* ikamet etmekteydi. 382’de Anemorion’da legio I Armeniaca kurulmuştur³³³. Anemorion stratejik bir noktaydı, çünkü Isauria’nın içlerine açılan bir kapıydı (Hellenkemper 1986: 629). Ancak Ammianus’tan bildiğimiz üzere, bu güçler pek de caydırıcı olmamıştır. Birliklerin işi Pamphylia ve Lykaonia’nın düzlüklerindeki gibi kolay değildi.

353/354’ten önce Gallienus döneminde (253-268) Trebellianus adlı bir Isauria’lının isyan girişimi olmuştur. Ancak bu isyan hakkındaki yegâne kaynağımız olan *Historia Augusta* askerî detaylara nerdeyse hiç değinmemektedir. Yukarıdaki olayda olduğu gibi, Trebellianus ve yanındakiler ancak “düzlüğe indirildiklerinde” etkisiz hâle getirilebilmişlerdir. Fakat *Historia Augusta* ilginç bir ayrıntıya yer verir:

³³² Legio I ve II Isaurica’nın isyanları bastırmaktan öte, Fırat sınırına destek vermekle görevlendirilmiş olmaları muhtemeldir (Nischer 1923: 7). Anlaşılan sadece okçu birliği ikisine eklenmiştir ki, bu da Romalıların bu işe artık kalıcı bir çözüm bulma isteklerini yansıtır olmalıdır. Ancak Constantinus Legio I Isaurica’yı lağvetmiş, diğerlerini eskisi gibi bırakmıştır (Nischer 1923: 19).

³³³ Aşağıda bahsedilen bir yazıt sayesinde Anemorion’daki varlığı 380’in başlarına tarihlenebilen bu lejyon, diğer üç Isauria lejyonu gibi *pseudocomitanensisi* ve *Notitia Dignitatum* onu *legio II Armeniaca* ile ilişkilendirir ki (ND. Or. 7.50), bu da iki lejyonun birlikte Isauria’da görev yapmış olabileceğini göstermektedir (Woods 1998:110 vdd.).

“Trebellianus'tan sonra Isauria'lılar barbar olarak adlandırılmışlardır; çünkü aslında onların bölgeleri Romalılara ait toprakların ortasında olmasına rağmen, bir sınır tahkimatına benzer yeni bir savunma sistemi ile göz altına alınmıştır, çünkü insanlar tarafından değil bölgenin doğası ile müdafaa edilir”.

(SHA Tyr. Trig. 26)

Burada, “sınıra benzer” ifadesi için “*quasi limes*” kelimesi kullanılmıştır. Aslında bir kadastro terimi olan *limes*, Roma tarihi boyunca farklı anlamlar taşımıştır³³⁴ (Isaac 1988: 125-138): Doğuda sınırlar farklı yerleşik nüfusu besleyen ekilebilir arazilerin yakınında yer alırlar ve ticaret yollarını denetlemek ya da yolları eyaletler içinden geçen göçebe halkları kontrol altında tutmak için kullanılırlar³³⁵. Ancak *Historia Augusta*'nın söz konusu pasajında sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle sınır *quasi*, yani “sınır gibidir”, yani gerçek değil, mecazi bir *limes*dir³³⁶. İkinci olarak, “*regio... locis defensa non hominibus*” ifadesi, Hopwood'un da işaret ettiği gibi (Hopwood 1986: 344), savunulanan Isauria'lılar olduğunu gösterir. Herhangi bir fiziki haritaya bakıldığında, gerçekten de bölge dağlar tarafından “imparatorluktan korunmaktadır”. Örneğin Strabon Homonadeis'in yaşadıkları bölgeden bahsederken benzer bir ifade kullanmıştır (12.6.5): “...ülkenin etrafı dağlar duvar görevi gördüğünden, bunlar başkalarının ülkesine saldırmayı âdet edinmişlerdir”. Bir sınır olmasa bile, Isauria'da bir “askerî bölge”nin varlığı söz konusudur (Isaac 1990: 75). Bundan ötürü, alışlagelmiş bir *limes*in varlığından söz etmek yanlış

³³⁴ Isaac 1988: 125-138. 1. yüzyıldaki Germen savaşlarında askerî yollara karşılık gelmektedir. 1. yüzyılın sonlarından 3. yüzyıla kadar imparatorluğun çizilmiş sınırlarını ifade etmiştir; 4. yüzyıldan itibaren ise *limes* bir *duxun* yönetimi altındaki sınır bölgesini tanımlamıştır, yani askerî değil idari bir anlamı vardır. Isaac'a göre modern çalışmaların *limese* yüklediği “savunulan sınır” tanımının Latince'de bir karşılığı yoktur ve buralarda inşa edilmiş askerî yapıların gerçekten *limes* olarak adlandırılması kesin değildir (Isaac 1988: 146)

³³⁵ Isaac ortada bir sınır olduğu ve bunun dışında kalan barbarların sürekli sınırı geçme isteği duydukları gibi bir düşünceden vazgeçilmesini istemektedir. Kudüs ve Arabia'daki haydutluk olaylarına ve göçebe hareketlerine bakıldığında, bunların sözde sınırın iç kesimlerinde aynı şekilde devam ettiğini söylemektedir. Romalılar daha çok Güney Suriye, Kudüs ve Ürdün gibi yerlerdeki şehirleşmiş bölgelerle ilgilenmişlerdir (Isaac 1984).

³³⁶ Isaac'a göre Magie pasajı hatalı çevirmiştir. Burada *limes* ile karşılaştırılan yeni bir savunma sistemi değil, Isauria'lıların yaşadığı bölgedir. Metin bir sınır surundan bahsetmemekte ve bölgenin insanlar değil doğa tarafından korunduğuna vurgu yapmaktadır; herhangi bir savunma yapısından bahsedilmemektedir (Isaac 1988: 135).

olur³³⁷. Romalılar burada, Hadrianus Duvarı ve *fossatum Africae* gibi yapay *limes*lerin inşasına gerek duymamıştır, çünkü dağlar zaten doğal bir bariyer görevi görmektedir³³⁸. Aktarılanlara bakıldığında, isyanların Seleukia, Hagia Thekla, Selinos, Dalisandos, Dekapolis yanında Kremna, Ikonion ve Laranda gibi yerlerde çıktığını ya da ilk önce buraları etkisi altına aldığını görürüz. Hellenkemper'e göre 368 isyanı sırasında Germanikopolis'in anlaşmanın yapıldığı yer olarak oynadığı rol önemlidir, zira burası ova ile dağlık kesim arasında bir sınır teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle *limes*in geçtiği sınır olmalıdır. Bu bağlamda, Antiokheia'daki bir dağ kalesinin Bassius Lauricius tarafından ele geçirilişinden bahseden yazıt önem taşımaktadır, zira burası Germanikopolis-Laranda eksenini üzerindedir ve Göksu'nun (Res. 9) kuzeydeki kaynağına giden güzergâha komşudur ki, bu bölge geçit vermeyen bir coğrafyaya sahiptir. Hellenkemper'e göre kalenin de *limes* dâhilinde olduğu söylenebilir. *Notitia Dignitatum*'da bölgenin yakınında, Toroslar üzerinde çeşitli yapılar resmedilmiştir. Bunların Isauria'yı çevreleyen kaleleri mi yoksa sıradağların kuzeyinde Lykaonia'ya dâhil olanları mı temsil ettiği anlaşılamamaktadır³³⁹, fakat lejyonların yerini göstermediği açıktır (Hellenkemper 1986: 628).

Isauria ve Kilikia'da sıkça rastlanan kale ya da kule tipi yapıların başka işlevleri dışında haydutluktan korunmaya yönelik oldukları kuşkusuzdur. Arabia'da bunlar özellikle su rezervlerinin ve kuyuların civarında inşa edilmiştir (Hopwood 1998: 136). Bizim bölgelerimiz

³³⁷ Konargöçerlerin imparatorluktan dışlanması pratikte imkânsızdı. Bununla birlikte sınır geçişleri başka şekilde kontrol edilemeyecek topluluklardan baş vergisi, gümrük vergiler vb. alınmasını kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla konargöçerlerin bulunduğu yerlerdeki geleneksel sınırlar veya daha gevşek kontrol mekanizmaları bu açıdan yararlıydı. Öte yandan bu "sınırlar" konargöçerlerin kullandığı sınırın berisindeki pazar yerlerinin, otlakların, kuyuların vb. korunması için gerekliydi (Mattingly 1997: 133). Her ne kadar Isauria'daki *limes*in sadece coğrafya ile ilgili bir benzetme gibi yorumlansa da, benzer bir işlevleri az çok yerine getirdiğini düşünmememiz için sebep yoktur.

³³⁸ Hadrianus Duvarı'nın asıl amacı barbarların hareketlerini durdurmak değil, kontrol etmektir. Tüccarlar, çiftçiler, çobanlar, yakınları ziyaret etmek isteyenlerin serbestçe geçebileceği bir bariyer olarak tasarlanmıştır. Yapı itibarıyla büyük ölçekli bir saldırıyı karşılamak gibi bir işlevi yoktu (Breeze-Dobson 1976: 37 vdd.). 2.-3. yüzyıl arasına tarihlenen *fossatum Africae* da temelde Hadrianus Duvarı gibi göçebelerin hareketlerini ve geçişlerini kontrol altına tutmak için yapılmıştır (*CTh* 7.15.1; Baradez 1949: 139). Commodus'un saltanatına ait bir yazıt, imparatorun "hırsızların sızmalarını önlemek için" (...*ripam omnem burgis a solo extractis, item praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit.*) Tuna'nın bir kısmını tahkim ettiğini bildirmektedir (*CIL* 3.3385). Isauria sürekli sorun çıkmasını, belki de bölgede Hadrianus Duvarı ya da *fossatum Africae* tarzında, sadece kontrol amaçlı bir düzenlemenin varlığına bağlayabiliriz.

³³⁹ Hellenkemper 1986: 630. *Notitia Dignitatum*'daki çizimlerin bir *limes*i temsil ettiği şüphelidir. Feld pasajda Isauria'luların yaşadığı bölge (*regio*) ile olarak burasının insanlar tarafından değil ülkenin doğası tarafından korunduğunu (...*locis defensa non hominibus*) söylemektedir. Yazar "yeni bir savunma sistemi" ifadesi ile bu oluşumu, tipik *limes*lerden ayırmaktadır (Feld 2005: 160-161).

için aynı zamanda ekilebilir arazilerin korunması önem taşımaktadır, çünkü kaynaklar haydutların ya da isyancıların ovadaki şehirlere ve tarlalara saldırdıklarını aktarmaktadır. Nitekim bu bölgelerde tespit edilmiş kule yapılarının çoğu büyük çiftlik komplekslerinin bir parçasıdır (Hopwood 1986; Aydınoğlu 1999). Bazılarını çevreleyen duvarlar, kuşatma makinesi kullanmayan haydutları durdurabilecek sağlamlıkta görünmektedir. Seleukia'nın hinterlandında yer alan Gökburç'ta 1100 m²lik alanı kaplayan büyük bir çiftlik evi bulunur. Çiftliğin dört köşesinde yükselen kulelerden ayakta kalan bir tanesinin yüksekliği 18 m'dir; pencereleri dar ve uzundur. Benzer bir kompleksin bulunduğu Yenibahçetal'da kulelerin çok katlı olduğu ve savunma dışında yerleşim amaçlı kullanıldıkları anlaşılmıştır (Hellenkemper 1976: 631-632). Müstakil yapıların dışında, imparatorluğun da bu dönem içinde şehirlerin güvenliğine ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. 355-359 arasında *comes Aurelius Iustus* Dekapolis şehirlerinden Eirenepolis'i surlar çevirtmiştir (Hellenkemper 1986: 631). Aynı şekilde, 382'de *praefectus Eusebios*'un öncülüğünde, *legio I Armeniaca*'nın yardımıyla Anemorion surları inşa edilmiştir. Projenin üstlenicisi ise *comes Isauriae* sıfatına sahip Matronianus'tur (Alföldi-Rosenbaum 1972; Jones 1972). Bu arada Seleukia'nın yakınındaki Azize Thekla Kutsal Alanı da yağmaya karşı bir tahkimatla şehir surlarının içine alınmıştır. *Praeses* Flavius Uranius, Seleukia'nın limanı olarak hizmet veren Korasion için yeni bir sur inşa ettirmiştir (Hellenkemper 1986: 631).

Roma ordusu daha önce de birçok kez çeşitli dağ halkları ile savaşmıştır. Augustus'un imparator olmasının ardından, Kuzey İspanya (MÖ 27) ve İlyria (MÖ 12, 9; MS 6) gibi bölgelerde, dağlık coğrafyada operasyonlar yapmıştır (Syme 1988: 648-661). Iulius-Claudius ve Flavius'lar döneminde dağlık bölgelerde yapılan savaşlara bakıldığında, askerlerin dağlık alanların uçlarında konuşlandığı görülmektedir. Yolların varlığına rağmen, İskoçya ya da Kuzey İngiltere'deki gibi sıkı bir kale ağı görülmemektedir (Syme 1998: 656). İmparatorluğun ilk zamanlarında çok miktarda emekli asker bulunmasına rağmen, yeni fethedilen bölgelere asker kolonileri kurulmadığı için buralara yerleştirilememişlerdir. Bu gerçekleşmiş olsaydı, söz konusu bölgelerde önemli bir lojistik desteğin sağlanacağı şüphesizdir. Dağlık arazi buralarda bulunan halkların yaşam tarzını da etkilemiştir. Terraconensis valisi Plinius burada birçok kavmin adını saymaktadır; bunların çok azını *consensusa* eklemiştir. Bu yüzden, dağ halkları hakkında detaylı bilgiler olarak buna göre strateji belirlemek de zorlaşmıştır (Syme 1988: 656). Arazi yapısı yüzünden dağlık hâlde yaşayan kavimler aynı zamanda şehir denebilecek yerleşimlerden

yoksundu. Dolayısıyla imparatorluğun gerek bayındırlık gerekse yönetim (örneğin vergi) açısından varlığını hissettirebileceği uygun ortam bulunmuyordu. Hâl böyle olunca, geriye askerî müdahale dışında başka seçenek kalmamaktadır.

2. Yerel Asayiş Kuvvetleri

Çalışmamızda incelediğimiz olayların genelinde ordunun bir şekilde duruma müdahale etmiş olması, söz konusu tehlikelerin ciddi boyutlara ulaştığını –şehir, kırsal, eyalet ya da daha geniş bir ölçekte- bize anlatmaktadır. Ancak ordunun müdahalesini gerektirmeyecek kadar küçük çaplı karışıklıklarda ya da ani müdahale gerektiren olaylarda şehirler kendi yerel kuvvetlerini, diğer bir deyişle polis güçlerini devreye sokabiliyorlardı. Bu kuvvetlerin çoğunlukla şehir kırsalındaki haydutluk vakalarıyla ilgilendikleri görülmektedir.

Yerel asayiş kuvvetleri konusuna girmeden önce, devletin aldığı bazı yerel önlemlere bakmakta fayda vardır. İmparatorluk yerel ölçekte iki türlü önlem almıştır: İdari ve askerî. İlkine dair çeşitli uygulamalar bilinmektedir. Mesela bir eyalet işgal edildiğinde silahlar toplatılabilmektedir³⁴⁰. Tiberius'un saltanatı sırasında Mısır kırsalındaki halk sürekli isyan ettiğinden, eyaletteki bütün silah ve zırhlara el koyulmuştur (Phil. *Flacc.* 92). Yine Tiberius Pannonia'da (Dio. Cass. 54.31.3), Claudius İngiltere'de benzer bir önlemler almıştır (Cass. Dio 60.21.4; Tact. *Ann.* 12. 31). *Lex Iulia*'da halkın evlerinde savunma silahları dışında herhangi bir silah tutmaları (*Dig.* 48.6.1, 11), daha geç tarihli başka bir yasada ise hizmetlilerin silah taşımalarını yasaklanmıştır (*Dig.* 48.6.3.1). Öte yandan Pamphylia'da, çevredeki haydutlara karşı sürekli savaşarak tecrübe kazanmış köle ve çiftçilere silah taşıma yetkisi verilebilmektedir (Zos. 5.15.8). Ancak işin büyük kısmı valilerin omuzlarındadır. Marcus Aurelius'un hocası Cornelius Fronto 150'lerin başında Asia Eyaleti'ne vali olarak atandığı zaman yanına "haydutları bulup yakalamada uzman" arkadaşı Iulius Senex'i de almıştı (Fron. *ad. Ant. Pium* 8.1). Fronto'nun bu

³⁴⁰ Bunun genel bir kural olmadığı hakkında bkz. Brunt 1975. Yeterli sayıda asker bulunmayan eyaletlerde bu yasak uygulanmamıştır. Zaten bütün yerleşimlerde demirciler bulunmaktaydı ve bunlar silah üretmeye zorlanabilirdi. Birliklerin ya da yerel asayiş kuvvetlerinin yetersiz kaldığı geniş ve haydutluğa müsait bölgelerde valilerin bu tip yasakları uygulamadığı anlaşılmaktadır.

görevi yapmasına fırsat olmamıştır, ancak böyle bir uzmanı yanında istediğine göre, o sırada bölgede bazı sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda valilere düşen görevler kanunla belirlenmiştir (*Dig.* 1.18.13), ama her vali bu kadar şanslı değildi kuşkusuz ve bu yüzden çoğu yerel asayiş kuvvetleriyle çalışmak zorundaydı. Olaylar kontrol edilemeyecek kadar büyüdüğünde, ordunun yardımına başvuruluyordu (Joseph. *BJ* 1.304 vdd; Amm. Marc. 19.13). Nitekim bir haydut çetesinin öyküsünü anlatan Apuleius, imparatorun sadece başını sallamasıyla askerlerin çeteyi tamamen ortadan kaldırdığını anlatmaktadır (*Apul. Met.* 7.7; karş. SHA *Sev.* 18). 1. yüzyılda Germania valisi olarak görev yapan Quintilius Varus ise yolları kontrol etmeleri, erzak kervanlarını korumaları ve haydutları yakalamaları için askerlerini görevlendirmiştir (Cass. Dio 56.19.1-2). Bazen imparatorların haydutları affederek ya da onları devlet hizmetine alarak sorunu çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Iulianus sorun çıkaran haydutların suçlarını önce affetmiş ve sonra da orduya almıştır (*Lib. Or.* 18.804). Antoninus Pius ise Asia *proconsulluğu* sırasında sadece haydutların değil onlara yardım ve yataklık edenlerin de cezalandırılmasını öngören bir kararname çıkarmıştır (*Dig.* 48.3.6.1). Aynı şekilde, Mısır *praefectusu* Baebius, 210'da haydutlara yardım edenlerin de cezalandırılmadığı sürece bu sorundan kurtulmanın mümkün olmadığını bildirmiştir (*POxy* 12.1408). Sonunda haydutların kaçmasına izin veren ve onlardan para alanlar da geç tarihli kanunlarda haydutlarla aynı cezalara çarptırılmıştır (*Dig.* 47.161). Fakat kanunlar ve kararnamelerin çoğunda, haydutları yakalayarak valiye teslim etme yükümlülüğü şehirlere verilmiştir (*CJ* 1.55.6-7, 8.40.13 gibi). Pratikte de aynı tutum gözlemlenmektedir. Commodus 190'da Kuzeybatı Lykia'daki Bubon kentinin memurlarına, meclisine ve vatandaşlarına bölgedeki haydutları yakaladıkları için teşekkür etmiştir (Shaw 1984: 19; Mitchell 1993a: 234).

Antik çağda bizim bildiğimiz anlamda polis teşkilatı veya çevik kuvvet benzeri asayiş kuvvetleri yoktu ve bunların görevini üstlenen yerel asayiş kuvvetleri ise işe uygun ekipler değillerdi (Hopwood 1989. 177 vdd.). 1. yüzyıldan sonra küçük birliklerin ya da bireysel olarak askerlerin polis memuru gibi görev yaptıklarını, bazen de yerel güçlerle beraber hareket ettikleri görülmektedir. Roma'da devletin düzeni sağlama ve cezalandırma yetkilerini temsil eden

*lictor*ların bu unvanları bir sembolden öteye geçmiyordu³⁴¹. Böyle bir ortamda suçluların takibi, soruşturulması vb. faaliyetler, arkadaşlık ilişkileri, akrabalar ve *cliens* gibi bireysel ilişkilere dayalı yöntemlerle yapılıyordu. Devlet ancak olaylar siyasi boyut kazandığında veya toplumu tehdit edecek düzeye ulaştığında müdahale ediyordu. Çeşitli isimlerle anılan bu yerel asayiş kuvvetlerinin ne kendi aralarında ne de merkezî otorite ve ordu ile düzenli bir ilişki söz konusudur (Shaw 1984: 16) Cumhuriyet'in yıkılmasından sonra imparatorlar öncelikle Roma şehri için şehir taburları gibi kalıcı çözümlere yönelmişlerdir. Şehir *praefectus*larının (*praefectus urbi*) komutasında olan bu birliklerin dışında, atlı sınıftan bir *praefectus*un başında bulunduğu *vigiles* denilen kuvvetler de vardı. 7000 kadar azatlıdan meydana gelen *vigiles*, temelde itfaiye görevi için kurulmuştu, ama gerektiğinde kolluk kuvveti olarak da kullanılabilirlerdi. İhtiyaç hâlinde imparatorluk muhafızlarının yardımına başvurulabiliyordu. Ancak imparatorluk hiçbir zaman ordusuna eşdeğer bir polis teşkilatı kurmayı denememiştir

Askerler cephede savaşmanın dışında çok çeşitli asayiş işlerinde kullanılmışlardır. Kalpazanları ve vergisini ödemeyenleri yakalamak; detektiflik yapmak, Hristiyanları tespit edip tutuklamak ya da kara listeler hazırlamak gibi görevlere sahiptiler. Ancak özellikle haydutları etkisiz hâle getirmekle yükümlüydüler. *Latruncultores* veya *praefecti latroniciis arcendis* gibi sıfatlarla anılan bu kişilerin etkinlikleri (*Dig.* 1.18.13, 5.1.61.1, 48.13.4.2), 3. yüzyılın ortalarına gelindiğinde zayıflamaya başlamıştır. Haydutluk yoksulların, emekli askerlerin, özellikle de borç yüzünden topraklarını kaybeden çiftçilerin tercih ettiği bir yol olmuştu ve bu kadar geniş bir kesime yayılınca kontrolü zor oluyordu. Ancak askerler giderek daha fazla sivil hayata dâhil olmaya başlamışlardır ve bunda devletin rolü büyüktür. Askerlerin cephe dışındaki görevleri hakkında detaylı bilgiler veren Mısır papirüslerinde yargıçlık ve diğer bazı kamu görevlerine atanmaya başladıkları görülmektedir (MacMullen 1963. 54 vdd.). Büyük çapta bir haydutluk söz konusu olduğunda, silahlı birlikler oluşturulmaktaydı. Asia Eyaleti'nden bazı yazıtlarda "taşra komutanları" olarak geçen kişiler, haydutların takibinde görev alıyorlardı (MacMullen 1992²: 258). Ancak Geç İmparatorluk Döneminde, zaten çok organize olmayan bu kolluk kuvvetleri

³⁴¹ Cumhuriyet Döneminde asayiş güçleri ile ilgili olarak bkz. Nippel 1988. Burada asayiş kuvvetleri sadece önemli siyasi olaylar ve ayaklanmalar çerçevesinde ve başkent dâhilinde ele alınmıştır. İtalya'daki bazı bölgelere *praetor*lar gönderilmişse de, bunlar şehirlerin Senatoya olan özel ilişkilerine bağlanmaktadır. Ancak Roma tarihinin geneline bakıldığında başkenttir dirlik ve düzenine her zaman diğer eyalet ve şehirlerden daha fazla önem verildiği açıkça görülebilir (Nippel 1988: 170).

zamanla büyük çiftlik sahiplerinin kontrolüne girmiştir (MacMullen 1963: 139). Normalde ise şehir meclisleri veya valilerin doğrudan kontrolü altındaydılar. Tiberius zamanında bazı valilerin haydutları “topladıkları” ve şehirlerdeki kargaşayı önledikleri için zafer alayları düzenlediğini biliyoruz (Cass. Dio 54.12). *Digesta* valilerin görevleri arasında haydutların takibi ve cezalandırılmasını saymaktadır (*Dig.* 1.18.13). 392’de çıkarılan bir yasaya göre, *Defensores civitatis*ler şehirlerdeki haydutluk ve diğer olayları bastırmak, suçluları yakalamakla görevlendirilmişlerdir (*CJ* 1.55.6).

Augustus’un iç savaşlar sırasında İtalya’da tehlikeli noktalara nöbetçiler (*stationarii*) yerleştiği bilinmektedir (Suet. *Aug.* 32). Tiberius daha sonra bunların sayısını artırmıştır (Suet. *Tib.* 37). 190’daki iç savaş sırasında nöbetçi noktalarının (*statio*) bütün eyaletlerde haydutların takip edilmesi amacıyla kullanılmasına dair bir kararname çıkarılmıştır (Tert. *Apol.* 2.8). Bunlar Anadolu’nun güney sahillerinde ilk kez M. Plautius Silvanus’un 6’daki seferinden sonra (Cass. Dio 55.28; Vell. Pat. 2.113), 8’de Pisidia’da görev yapmış olmalıdırlar. *Stationarius*lar Ikonion’dan Isauria’ya giden yolları kontrol altında tutuyorlardı (Mitchell 1993b: 122). Lykia’daki önemli geçiş noktalarının güvenliğinin de *stationarius*lara bırakıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Olympos’ta bulunan bir tanesinin ışığında, Phaselis’ten Attaleia’ya giden yolu korudukları bilinmektedir (Sherk 1955: 402). Bunların dışında Lykia, Pamphylia ve Pisidia’da başka örnekler rastlanmaması yazıtların günümüze ulaşmamış olmasıyla açıklanmıştır. Buna karşılık, birçok *beneficiarius* (karakol komutanı) yazıtı varlıklarını ispatlamaktadır (Öztürk 2006: 185)

Bazı durumlarda, kırsaldaki haydutluk faaliyetlerine karşı ordu kullanılmıştır (Zos. 1.69). 3. yüzyıl krizi ile birlikte kolluk kuvvetlerinin farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela Termessos’tan Valerianus dönemine (253) ait bir yazıtta, V. Statilius Castus adlı bir Romalı *egregius socius Augustorum* (“imparatorun saygın dostu”) gibi ilginç bir sıfatla, yerel güçleri yanına alarak karada ve denizde düzeni sağladığını ifade etmektedir (Rostovtzeff 1957²: 477; Mitchell 1993a: 234). Bununla ilgili başka bir ifade, *egregius praepositus*, yine Termessos’tan iki kişinin unvanı olarak karşımıza çıkar (Öztürk 2006: 179). Burada dış

tehlikelere karşı, inisiyatif kullanılarak savunma amaçlı askerî bir gücün meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Termessos'tan 3. yüzyılın ortasına ya da ikinci yarısına ait bir yazıt L. Aurelius Marcianus'ı hami, iyiliksever ve barışın koruyucusu olarak onurlandırmaktadır. Muhtelemen haydutlara karşı başarı kazanmış Marcianus, *dux* olarak nitelendirilmiştir. Bu, Geç İmparatorluk Döneminin karakteristik mevkilerinden biridir ve Fırat'taki lejyonlar arasında önceden de bilinen bir rütbedir (Mitchell 1993a: 234). İlk kez 278'deki Kremna kuşatmasını gerçekleştiren Lycia-Pamphyhia valisi Terentius Marcianus'a verilmiştir. Bir başka *dux*, Termessos *territoriumundaki* bir yazıttan adını bildiğimiz M. Terentius Ursio'dur (Öztürk 2006:175).

*Dux*tan sonra gelen imparatorluk muhafız alayı komutanı (*praefectus praetorio*) yine Termessos ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Yukarıda değindiğimiz üzere, *praefectus* Valerius Euthius, M. Aurelius Kiliortes'e bir haydut grubunu yakaladığı için teşekkür etmişti. Bir *praefectusun* köy güvenliği ile ilgilenmesi sıra dışıdır. Ulpius Silvinus adlı bir başka *praefectus* ise Termessos'lular tarafından "kent'in velinimeti ve kurtarıcısı" olarak onurlandırılmıştır. Ursio ve Silvinus'un 278-283 arasında Isauria'lılara karşı yürütülen mücadeleye katıldıkları öne sürülmüştür. *Praefectusların* bölgedeki varlığı olayların büyüklüğünü ve imparatorluğun verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir (Öztürk 2006: 177). Muhafız alayı askerleri de (*praetorianus*) doğal olarak karşımıza çıkmaktadır, ancak bugüne kadar sadece Lykia ve Pisidia'da varlıkları belgelenmiştir (Öztürk 2006: 1984).

Yerel ölçekte en yaygın görülen asayiş kuvveti *eirenarkhostur*. Şehirlere ait toprakları korumak ve kollamakla görevli olan *eirenarkhoslar* (Öztürk 2006: 128-134), anlaşıldığı kadarıyla ilk kez Asia ve Galatia eyaletleri tarafından 1. yüzyılın sonlarında kullanılmıştır, yani bir Roma uygulamasıdır (Dmitriev 2005b: 206). Bu kişiler eyalet şehirlerince seçiliyor ve *proconsul* tarafından atanıyordu. Prestijli bir görev olmasına rağmen aynı zamanda masraflı bir *leitourgiaydı* ve seçkinlere veriliyordu (Dmitriev 2005b: 208). Yukarıda bahsettiğimiz Antoninus Pius'un kararnamesi, *eirenarkhosların* yakaladıkları haydutları sorgulayıp suç ortaklarını ve

onlara yataklık edenleri öğrenmelerini istemektedir. 2. ve 3. yüzyılların başına ait yazıtlardan *eirenarkhos*ların diğer şehirlere de yayıldığı görülmektedir (Hopwood 1998: 192). Çok kısa bir süre sonra *eirenarkhos*lar vali tarafından seçilmeye başlanmıştır (Aristid. *Or.* 50.71-87). Ancak 409'da Honorius ve Theodosius bir kararnameyle *eirenarkhos* mevkiini kaldırmıştır (*CTh* 12.14.1). İmparatorluğun topraklarını bir arada tutmakta zorluk çektiği bir dönemde, kolluk kuvvetlerinin dağıtılması mantıksız görünmektedir. Hopwood'a göre bunun nedeni, imparatorluğun *eirenarkhos*ların otorite boşluğunda ellerindeki yetkileri kötüye kullanmalarından endişe etmesidir (Hopwood 1998: 193). Haydutların sıkça görüldüğü Kilikia ve Isauria bölgelerindeki yazıtlardan daha fazla bilgi edinmek mümkün görünmektedir. Strabon bu bölgelerin dağlık olmasından dolayı Romalıların asayişini vasal krallıklara bıraktığını söyler (Strab. 14.5.6). Kolybrassos'tan bir yazıtta onurlandırılan Ti. Claudius Aurelianus Zenon'un *eirenarkhos* yanında imparator kültü rahibi ve şehirdeki *gymnasion*un kurucusu gibi mevkilerde bulunduğu görülür (Hopwood 1983: 174). Kotenna'da ise bir tek ailenin *eirenarkhos*luğu üç kuşak boyunca elinde tuttuğu anlaşılmaktadır (Hopwood 1983: 175). Bu durum Roma hâkimiyeti boyunca Anadolu'daki idari mevkilerin belirli büyük ailelerin elinde bulunduğu görüşüne uygun düşmektedir. Kotenna yazıtında adı geçen kişiler bu ve üstlendikleri diğer görevleri *leitourgia* olarak yerine getirmişlerdir. Yukarıdaki örneklerde *eirenarkhos*lar kendi şehirlerinde bu görevi yürütmüşlerdir. Side'den bir yazıtta ise Kasai'da görev yapmış bir *eirenarkhos*un onurlandırılmıştır. Syria seferi sırasında Roma ordusu için büyük miktarda tahıl tedarik etmiş ve kendi imkânlarıyla elçi olarak Gordianus'un huzuruna çıkmıştır. Side'de ise *demiurgos*, *gymnasiarkhos* gibi görevlerde bulunmuştur (Hopwood 1983: 176). Bu üç örnek, *eirenarkhos*luğun üst sınıflar için ne kadar önemli bir görev olduğunu göstermektedir; kuşkusuz bu mevki daha üst mevkiler için bir basamak vazifesi de görüyordu.

Benzer bir görevi yerine getiren *paraphylakes*³⁴² *eirenarkhos*lardan çok daha önce, MÖ 1. yüzyıldan itibaren görülürler (Dmitriev 2005b: 209). Bunlar köylerde ve kırsal kesimlerde muhafızlık yapıyorlardı. *Paraphylakes* *eirenarkhos*ların altında çalışan, fakat onların

³⁴² Asayiş kuvvetlerinin neye benzedikleri ve donanımları hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Ephesos yakınlarındaki Büyük Kale'den bir mezar stelinde (Res. 15) betimlenen *paraphylakes* ve *diogmitai* elimizde bulunan en iyi betimlerdir. Bunlar bir tunik ve geniş bir kemer giymiştir. Silah olarak kısa kılıç, küçük bir oval kalkan ve ucu kıvrık bir sopa (?) taşımaktadırlar. Giysilerin ve silahların aynı tarzdaki işlenişleri, standart donanım olduklarını akla getirir. Nitekim yazılı kaynaklar bunu doğrulamaktadır (Speidel 1985)

emrindeki diğer memurlar gibi ödeme almayan görevlilerdir. Aynı *eirenarkhos*lar gibi *paraphylakes*ler de *leitourgialarını* yerine getirmektedirler. Isauria'dan bir yazıtta hem *eirenarkhos* hem *paraphylakes* görevlerini birlikte ifa etmiş bir kişinin adı geçmektedir (Hopwood 1983: 177). Nysa'dan bir yazıtta göre, *paraphylakes* aynı zamanda *agoranomos* görevi ile yakın ilişkilidir ve bu bağlamda şehir içindeki asayişten sorumludur. Buna karşılık Hierapolis'ten bir yazıt, *paraphylakesin* görev alanını ekili ya da ekilmemiş arazilerin sınırlarına kadar genişletmektedir (Hopwood 1983: 177). Hadrianopolis'ten 2. ya da 3. yüzyıla ait bir yazıtta haydutlar tarafından öldürülmüş bir *paraphylakesten* bahsedilmektedir (MacMullen 1992²: 257). Hellenistik Dönemden bilinen *orophylakes*, adından da anlaşılacağı üzere sınır boylarında değil, dağlarda devriye gezen muhafızlardır³⁴³ ve anlaşıldığı kadarıyla *salturioidan* farklı görevlere sahiptirler³⁴⁴. Elimizde, bunlardan bazılarının haydutlar tarafından öldürüldüğünü gösteren yazıtlar bulunmaktadır (MacMullen 1992²: 258). Yine *eirenarkhosun* emri altında olduğu anlaşılan başka bir asayiş kuvveti *diogmitaidir*. Bunlar yaya ya da atlı güvenlik güçleri olarak kabul edilmektedir. Bazı kabartmalardan *diogmitain paraphylakes* ya da *eirenarkhos* ile birlikte görev yaptıkları anlaşılmaktadır (Dmitriev 2005b: 212-213). Marcus Aurelius aynı adlı bir birliği Germen kabileleri ile olan savaşta kullanmış (SHA *Marc.* 21.7), 368'de ayaklanan Isauria'lılara karşı Asia Eyaleti vali vekili Musonius, aynı adlı bir hafif piyade birliğini savaşa sürmüştür (Amm. Marc. 27.9.6). Yunanca *diogmos*, yani "takip"ten adını alan bu birlikler, her iki savaşta düzenli ordunun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Aziz Polykarpos'u Smyrna'da tutuklayanlar arasında bulunan *diogmitesler* ise *eirenarkhosun* komutasındaki yerel asayiş kuvvetleri olarak görev yapmaktadır (*Mart. Pol.* 7.1).

Nyktostrategoi olarak bilinen görevliler, adından anlaşılacağı üzere gece asayişi sağlamakla görevli kişilerdir, ama sadece Karia ve Phrygia arasındaki birkaç Anadolu şehrinde (Laodikeia, Tabae, Sebastopolis) ve batıda Tralleis'te adları geçmektedir. Bununla birlikte, örneğin

³⁴³ Sagalassos'ta Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıt, muhtemelen şehrin akropolisinin bir isyancı grubu tarafından ele geçirilmesinden sonra yayımlanmış bir karamameyi içermektedir. Metinde akropolisi işgal etmeye kalkışacak isyancılara karşı uygulanacak muameleler ve ilgili kanunlar sıralanmıştır. Buradan akropolisi ve önemli zirveleri koruyan muhafızların varlığını öğreniyoruz (Vandorpe-Waelkens 2007). Teos'ta da benzer görevlilerin olduğu bilinmektedir (Vandorpe-Waelkens 2007: 128, dpn. 5).

³⁴⁴ Miletos ve Herakleia arasındaki bir antlaşmaya göre *orophylakes* kaçak kölelerin yakalanması ve efendilerine geri götürülmesini üstlenmişlerdir (Dmitriev 2005: 212).

Ephesos'ta benzer göreve sahip olanlara *nyktohylakes* denmektedir (Dmitriev 2005b: 204-205). İmparatorluğun genelinde Augustus'tan sonra gece bekçileri yaygınlaşmıştır ve Anadolu'da *nyktostrategos*ların Roma ile birlikte organize hâle geldiği tahmin edilmektedir (Dmitriev 2005b: 206).

*Gymnasion*larda eğitim gören gençlerin de kolluk kuvvetlerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Kolybrassos'ta bulunan bir yazıttan, bir *eirenarkhos*un bir genç (*neos*) ile birlikte Herakles'e heykel adadıklarını öğreniyoruz. *Gymnasion*ların askerî eğitimin ilk basamağı olduğu düşünülürse, ikisi arasındaki ilişkinin bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür (Hopwood 1983: 178). Gençlerin üst sınıflar tarafından asayişte kullanılması, kolluk kuvvetlerini daha sağlam bir yapıya kavuşturmakta, *gymnasion* gibi kurumlar bu yapı içinde bireyler arası bağları kuvvetlendirmektedir. Bazı olağanüstü durumlarda yeni mevkiler oluşturulabilmektedir: Örneğin Kıbrıs'ta Artemidoros biri, 1. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başında Herakles Kutsal Alanı yakınındaki arazide asayiş sağlamaya görevlendirilmiştir. Termessos'tan bir başka yazıtta, askerî V. Statilius Castus adlı biri 21 gün için şehirde güvenliği sağlamak üzere göreve getirilmiştir (Hopwood 1983: 179).

3. Asker Kolonileri

Asker kolonilerinin eyaletlerde isyanları ve huzursuzlukları önleyebilecek önemli bir güç olacağı beklenebilir. Ne var ki, kolonilerin çoğu kez olaylara karışmadığını görmek şaşırtıcıdır. Geç Cumhuriyet Döneminde askerler uzun süre görev yapmalarına karşın, hizmet ikramiyesi ödenmiyordu. Askerlerin çoğu tarımla uğraştığından, bu tip ödenmelerin çoğu genellikle arazi olarak yapılmaktaydı. Ödemeler komutanları inisiyatifi ile düzenlendiğinden, iki taraf arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi ve sadakat beklentisinin doğması kaçınılmazdı. Ordunun sadakat duyduğu tek kişi olmak isteyen Augustus, emekli asker kolonileri kurulurken yaşanan arazileri kamulaştırma ve paylaşma gibi zorluklardan kaçınmak amacıyla, MÖ 30-2 arasında 1.600.000 *sestertiusu* nakit ödeme ve toprak alımı için harcamıştır. Emekli askerlere toprak tahsisi eyaletlerde 2. yüzyıla kadar devam etmiş ve bazı yerler asker alımı için önemli bir kaynak

oluşturmuştur. İmparatorluğun sistematik ve tutarlı bir koloni siyaseti bulunmamasına rağmen, emekli asker kolonileri kuruldukları bölgeye güvenlik, şehirleşme, Roma vatandaş akını gibi – bazıları aslında kağıt üzerinde kalan- çeşitli avantajlar sağlıyordu. Böylece, uzak bölgelerdeki halkların “Romalılaştırma” sürecine katkı sağlamış oluyorlardı. Özellikle Hadrianus döneminde Roma vatandaşlığının yerel aristokratlar arasında artmasıyla kontrol ve entegrasyonun büyük ölçüde gerçekleşmesi, imparatorluğun Roma medeniyeti ve siyasi egemenliğinin simgesi olarak kolonilerin varlığını gereksiz kılmıştır (Shaw 2007²: 363). Buna, koloni kurmanın getirdiği mali yükün artmasını da ekleyebiliriz. Yerel asker alımları giderek yaygınlaşınca, emekli askerler farklı yerlerdeki kolonilere gitmek yerine, daha önce hizmet ettikleri kampların yakınına yerleşmişlerdir. Emekli askerler özel bir sınıf olarak bazı vergilerden muafiyet, mecburi *leitourgia*, yerel yönetime katılım ve ceza indirimi gibi ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

Anadolu gibi sınırlar dışında az sayıda birliğin bulunduğu yerlerde, kolonilerin hazır ve tecrübeli “milis kuvveti” olarak görev yapmaları, böylece olay yerine ulaşmaları zaman alan lejyonların işini kolaylaştıracakları beklenebilir. Ancak aşağıda değineceğimiz gibi, ne Anadolu’da ne de başka yerlerde³⁴⁵ kolonilerin dağlık arazileri, isyancı kavimleri kontrol altında tutmak gibi görevleri olmuş, büyük çaplı ihtilaflar karşısında imparatorluğu savunma amacı taşımamışlardır.

Levick’in Güney Anadolu’da kurulan koloniler ile ilgili çalışması, bu sorunlu bölgede kolonilerin işlevlerini göstermesi açısından aydınlatıcıdır. Augustus Pisidia’da emekli asker kolonileri kurduğunu belirtmektedir (*RG* 38). Bunlar Komama, Kremna, Olbasa, Lystra ve Parlais’tir (Levick 1967: 34). Kolonilerin kuruluş tarihi Homonadeis kavmi ile yapılan mücadele ile ilgilidir (Broughton 1933: 137). Bunlardan üçü savaştan önceki 10-20 yıl içinde kurulmuştur ve bu da, kolonilerin aslında bölgenin kontrol altına alınmasına yönelik bir projenin parçası

³⁴⁵ Isaac 1999: 311-325: Gallia’daki Iulia Equestris ve Augusta Raurica’nın Gallia ya da İtalya’yı Germen ve Helvetii akınlarda koruma amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Kolonilerin kurulmasından sonra burada hiçbir isyan ya da istila olmamıştır. Tacitus Britannia’daki Camulodonum’un isyanları bastırmak ve müttefiklere kanuni yükümlülüklerini öğretmek için kurulduğunu söylese de (*Tact. Ann.* 12.32.4) şehir hiçbir zaman surla çevrilmemiş ve 11 yıl sonra işgal ve tahrip edilmiştir. Doğuda Berytus ve Heliopolis Roma kültürünü başarıyla devam ettirmelerine rağmen, Ituraei’n saldırılarına karşılık vermemişlerdir; bu işi Roma ordusu üstlenmiştir. Öte yandan bazıları ordular için operasyon üssü görevi görmüşlerdir. Üstelik sorununa da çözüm olmamışlardır (Isaac 1999: 332).

olduğunu göstermektedir (Levick 1967: 38). Ancak İtalyan nüfusun ağırlıkta olduğu bu koloniler yavaş yavaş Latin köklerini yitirerek bölgedeki diğer şehirlerden ayırt edilemez hâle gelmişlerdir; bazı durumlarda kimliklerini ısrarla sergileyen sınırlı sayıda İtalyan aristokrasisine rastlanmaktadır (Levick 1967: 130, 143). İmparatorluğun doğusundaki şehirlerin tamamen Roma'ya özgü yönetim biçimlerini hemen benimsememesi sonucunda, yeni Roma şehirlerinin kurulması gündeme gelmemiştir. Aksine, varlığını sürdürmüş az sayıda Roma kolonisinin tarihine bakıldığında, tek bir eğilim kendini göstermektedir: Yerel kültürel “güçler” bunları buldukları ortamla kaynaştırmışlardır. Doğu Akdeniz'in coğrafyası, ekolojisi ve derin kültürel mirası Roma'ya özgü şehir hayatının benimsenmesi önünde engel oluşturmuştur. Üstelik Isauria gibi büyük oranda tipik şehirleşme sürecinin dışında kalmış bölgelerde koloni kurmak ve ayakta tutmak zor olacaktı (Shaw 2007²: 370).

Sonuçta koloniler asıl kuruluş amaçlarından uzaklaşıp sıradan şehirler hâline gelmişlerdir. Flavius'lar döneminde güney kolonileri –ve doğudaki diğer koloniler- yeniden, fakat bu sefer daha farklı bir amaca hizmet etmek üzere ön plana çıkmıştır. Bu yeni ilginin altında, 66'dan itibaren Nero'nun politikalarıyla normale dönmeye başlayan, fakat onun ölümünden sonra tekrar gerginleşen Parth-Roma ilişkileri yatmaktadır. Parth'ların sahte Nero'ları desteklediği ve Anadolu'da bu kişilere duyulan ilgi göz önüne alınırsa, Roma için doğu eyaletlerinin sadakati önem kazanıyordu. Levick'e göre, bu ortamda koloniler sadakatleriyle diğer Yunan şehirlerine örnek oluyorlardı (Levick 1967: 168). Ancak bunların güvenlik konusunda pek de etkili olmadıkları anlaşılmaktadır. Zaten diğer şehirlerden farkı kalmayan koloniler, örneğin Isauria'lıların yarattığı sıkıntılar karşısında direniş gösteremedikleri gibi, bunlardan Kremna Isauria'lı bir haydut liderinin eline geçmiştir.

E. EKONOMİK ÖNLEMLER

Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'daki ekonomik önlemler daha ziyade vergi tahsilinde sıkıntıları önlemeye yönelik olmuş, farklı alanlarda geniş çaplı önlemlere gerek görülmemiştir. Bunlara sıkıntılara yukarıda değinmiştik. Doğal olarak, *Principatus*'ta devletin müdahalesi ve

kullandığı yöntemlerde çeşitlenme görülmektedir. Birçok konuda düzenlemeler yapan Augustus'un ekonomik alanda özel bir politikası olmadığını belirtmek gerekir (Rostovtzeff 1957²: 74). Fakat Augustus aynı zamanda Anadolu'da iç savaşlar yüzünden yaşanan mali krizin de farkındaydı. Bunun için ilk adım olarak Roma vatandaşı olmayan bütün herkesin borçları affedilmiş (Cass. Dio 31.66) ve Antonius'un gasp ettikleri sahiplerine geri verilmiştir (*Mon. Anc.* 4; Strab. 13.1.30, 14.1.14). Cassius Dio Asia Eyaletine ve Bithynia'ya MÖ 20-19'da gerçekleştirdiği ziyareten bahsederek, Augustus'un çeşitli reformlar yaptığını, bazı şehirlere para yardımında bulunduğunu, senatörleri de yardım konusunda yüreklendirdiğini yazmaktadır. Hatta eyaletin yıllık vergisini kendi kaynaklarından karşılamıştır (Cass. Dio 44.7.5).

Bununla birlikte bu dönemin iki önemli özelliği öne çıkmaktadır: Augustus lüks malların kısıtlanması hakkında bir kanun çıkarmış (*leges sumptuariae*) ve İtalya'daki çiftçileri koruma amacıyla bazı önlemler almıştır. Bunların dışında ekonomide serbestlik devam etmiştir. Vergilendirme ticaret ve endüstriyi doğrudan kontrol edecek bir araç olarak görülmemiştir. Eskiden olduğu gibi bireysel girişimciler arasındaki rekabet sürmüştür. Ekonomideki en büyük değişim, uzun süreli barış ortamının sağlanmış olmasıdır. Böylece iç savaşların beraberinde getirdiği ağır mali yükten kurtulan Akdeniz dünyası ekonomik bütünlüğü sağlamıştır. Barışın olduğu yerde ekonomi kendi yolunu çizmiştir. Bununla birlikte imparatorlar doğrudan olmasa da, dolaylı yoldan çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Elbette öncelikleri başkente gelen tahıl sevkiyatı olmuştur. Daha önce özel işletmeler olan madenler de sikke basımındaki önemleri nedeniyle doğrudan imparatorun kontrolüne girmiştir. Bütün bu ekonomik faaliyetler için gerekli sermaye atlı sınıftan gelmekteydi. Geç Cumhuriyet Döneminin başlarında vergi tahsili ile uğraşan atlı sınıfi mensupları, İmparatorluk Döneminde bu ayrıcalıkları ellerinden alınca ticarete dönmüşlerdir. Ekonomik hayatın canlanmasıyla birlikte, şehir sayısında artış olmuştur. Benzer bir artış şehir burjuvazisinde de fark edilmektedir. Ancak büyük ölçekli endüstri ve ticaret genelde sınırlı sayıdaki şehirde yoğunlaşmıştır. Bu merkezlerde ekonomik gücü elinde tutanlar yerel toprak sahipleriydi ve söz konusu kişiler aynı zamanda şehir meclislerindeki önemli idari mevkileri ellerinde bulunduruyorlardı. Fakat şehir meclisleri yerel ekonominin gelişmesi için ciddi girişimlerde bulunmamışlardır. Serbest piyasa ekonomisi şehirler düzeyinde varlığını sürdürmüştür (Finley 2006: 190). Refah döneminin getirdiği bazı dikkat çekici değişimler de olmuştur. Köle nüfusu ve eyaletler arası ekonomik rekabet azalmıştır. Bu arada

küçük ve orta ölçekli çiftliklerin yerini büyük çiftlikler almıştır. Benzer bir değişim endüstride de gözlemlenmektedir. Daha önce küçük ölçekte ve genellikle ev temelli üretim, şehirlerin gelişmesiyle birlikte büyümüştür. Eyaletler bütün bu değişimlerden nasibini almıştır. Batıdaki nispeten yeni eyaletler hammadde ağırlıklı bir ekonomi geliştirirken, doğudakiler ticaret ve endüstri alanındaki hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Anadolu özellikle zeytinyağı, şarap, meyve, tuzlanmış balık, ahşap, bakır, değerli taş ve dokuma ihracatında öne çıkmaktadır.

İlk bakışta, Augustus'tan sonraki Iulius-Claudius sülalesi imparatorlarının saltanatı süresince ekonomide bir değişim olmadığı izlenmektedir. İmparatorların ekonomik hayata ya da ekonomi politikalarına olan kayıtsızlıkları devam etmiştir. Bu arada, Tiberius'un saltanatı sırasında Asia Eyaleti'nde meydana gelen deprem gibi afetlere devlet yardımları yapılmıştır. Vergi tahsili, yeni vergiler ve nakliyat gibi alanlarda bazı düzenlemeler getirilmişse de, bunlar tamamen mali odaklıdır, özellikle ekonomik şartların iyileştirilmesine dair kararlar alınmamıştır. Bu dönemin Anadolu açısından en önemli özelliği, ekonomik hayatta gözle görülür bir dirilişin gözlemlenmesidir. Diğer doğu eyaletlerinde olduğu gibi, bayındırlık faaliyetlerinde ve yazıtlardaki artış aşîkârdır; buna endüstrinin eyaletlere kaymaya başlamasını da ekleyebiliriz. Bu dönemde ayrıca, arazilerin yavaş yavaş birkaç zengin toprak sahibinin elinde toplandığı görülmektedir. Özellikle Afrika ve İtalya'da görülen bu durum, imparatorun kendisine ait arazileri akrabalarına ve yakın çevresine bağışlamasından kaynaklanmıştır. Fakat genel olarak bakıldığında, İtalya ve eyaletlerdeki arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının ışığında ekonomi ve tarımın geliştiğini, üretimin arttığını görmek mümkündür.

Flavius'lar hanedanının kurucusu Vespasianus'un dikkatli ve uzak görüşlü bir politika izlediği bilinmektedir. Mali alanda yaptığı işler en çok dikkat çekenler arasındadır. Nero'nun aşırılıkları ve 69'daki iç savaşlar devlet hazinesinde sıkıntı yaratmıştı. İmparator durumu düzeltmek için çeşitli yollar denemiştir (Salmon 1995: 218): Galba'nın kaldırdığı vergiler tekrar yürürlüğe konmuştur. Eyaletlerin vergileri arttırılmıştır. Vergi muafiyetinden yararlanan Byzantion gibi bazı bağımsız şehirler eyaletlere bağlanarak vergi yükümlüsü yapılmıştır. Maden işletmeleri ile devlet ve imparatorlara ait varlıklar sıkı kontrol altına alınmıştır. Örneğin kolonilerin kullanılmayan ve işgalcilerin yerleştiği arazileri satmıştır. Titus'un kısa süren

saltanatının ardından Domitianus'un Roma'daki görkemli inşaat faaliyetlerinin hazineye ciddi yük getirdiği öne sürülse de bu kesin değildir (Syme 1930).

Vespasianus, Traianus ve Hadrianus gibi imparatorlar şehirlerin mali konulardaki aşırılıklarını törpülemeye ve etkili bir yerel mali politikanın geliştirilmesine çalışmışlardır. 2. yüzyılda Yunanlara para kaynaklarının nasıl yönetileceğini öğretmek üzere *curator ei publicae (civitatis)* adında memurlar görevlendirilmiştir. Bu yenilik Traianus'a atfedilmektedir. Bu kişinin görevi, atandığı şehrin mali durumunu incelemek ve gerekli gördüğü düzenlemeleri hayata geçirmektir (Macro 1980: 670). Traianus ayrıca bağımsız şehirlerin maliyesini düzeltmek amacıyla *correctores* adı verilen memurları atamıştır. Bunlar 108'de bağımsız şehirlere düzen getirmek amacıyla Yunanistan'a gönderilmiştir (Macro 1980: 669). Traianus'un bu konudaki en bilinen girişimi, Bithynia-Pontus Eyaleti ile ilgilidir (Plin. *Ep.* 18.3): İmparator Senato'dan aslında bir senatör eyaleti olan Bithynia-Pontus'un idaresinin geçici olarak kendisine verilmesini istemiş ve Genç Plinius'u burada *legatus* olarak *imperium* yetkisiyle, "şehirlerin hesaplarını ve mali durumlarını kontrol etmek" için görevlendirmiştir³⁴⁶. Plinius mektuplarında özellikle şehirlerin lüzumsuz harcamalarından ve kötü ekonomi yönetimlerinden bahsetmektedir. Klaudiopolis ve Nikaia'daki binalarda inşaat hataları yüzünden para saçıldığını³⁴⁷, Nikomedia'da hiç gereği yokken su kemerleri yapıldığını bildirir (*Ep.* 10.37, 38; 39-40). Plinius atıl durumdaki kaynakların değerlendirilmediğinden yakınmaktadır (Plin *Ep.* 10.54). Traianus aynı zamanda bireysel haklarını da gözletmiştir. Örneğin vatandaşların kamudan aldıkları borçlarda faizi

³⁴⁶ Levick'e göre Traianus'un Bithynia'ya olan ilgisi sadece ekonomik nedenler veya buradaki valilerin eyalet sakinleriyle sürekli sorun yaşaması ile ilgili değildir. Levick bu dönemde imparatorluğun dengesinin kuzeye doğru kaydığına dikkat çeker. Bunun nedenleri arasında sınırların Tuna'ya doğru genişlemesini, Traianus'un saltanatında Dacia Eyaleti'nin kuruluşunu, Samatların ve İskitlerin daha 1. yüzyılın ikinci yarısında tehlike sinyalleri vermesini saymaktadır. Ayrıca Plinius'un yazışmalarında imparatora Karadeniz kuzeyindeki toplulukların faaliyetleri hakkında bilgi vermeye dikkat ettiği (Plin. *Ep.* 27, 63, 67, 74) görülmekte, bazı mektuplardan da eyaletteki askerî ve sivil trafiğin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Plin. *Ep.* 74, 77). Bunlara ilaveten Kuzeybatı Anadolu ile Tuna eyaletleri arasındaki ilişkilerin giderek arttığı sezilmektedir (Plin. *Ep.* 43). Sonraki dönemlerde süreç devam etmiş ve önce 202'de Septimius Severus ve 213'te Caracalla Bithynia'yı askerî seferlerinde önemli bir üs olarak kullanmıştır (Levick 1979).

³⁴⁷ Hadrianus'un daha önce iki Roman *cohorsu* yönetmiş Proklos'u Nikaia'daki bir kamu binasının inşasını denetlemek üzere görevlendirmesinin (Boatwright 2000: 73) bu hesapsız harcamalarla bir ilgisi olabilir. Bu arada, Hadrianus'un öncellerinin aksine *curatoresleri* Toma vatandaşlarından değil kendi bölgelerinde tanınan yerel aristokrasiden seçtiği görülmektedir (Boatwright 2000: 76). Böylece eyaletlere ya da şehirlere gelen görevlilerin bölgeye yabancı olmalarından dolayı çıkabilecek sorunların da önüne geçilmiş oluyordu.

kaldırılmış, anlaşmalarda şehirlerin bireysel yükleniciler karşısındaki ayrıcalıklarını kısıtlamıştır (Harris 1980: 888).

Septimius Severus'un eyaletlerde çeşitli iyileştirmelere ön ayak olduğu görülmektedir ve aslında birçok yerde Antoninus'ların siyasetini izlemiştir. Ancak özellikle doğup büyüdüğü Afrika'ya, karısının eyaleti olan Syria'ya ve ordusuna asker sağlayan Tuna eyaletlerine daha fazla önem vermiştir. Şehirlere karşı tutumu farklı olmuştur. İç savaş sırasında Pescennius Niger'i destekleyen Byzantion'nun akıbetinden yukarıda bahsetmiştik. Yerel memurların kamu hizmetlerinde kişisel sorumluluk alması gerektiğini vurgulayan ilk imparator o olmuştur (Rostovtzeff 1957²: 407). Bu amaçla *leitourgia* kanun çerçevesinde resmî bir zorunluluk hâline getirerek şehirlerdeki zenginlere yüklenmiştir³⁴⁸. Bilindiği gibi *leitourgia* zengin vatandaşların devlet tarafından karşılanmayan hizmetleri üzerine almalarına dayanıyordu. Roma'da *munus* (çoğ. *munera*) olarak adlandırılan (Dmitriev 2005b: 114-119) sistemde, yaptırımların ne olduğu ve kimlerin hangi şartlarda zorunlu kamu hizmetinden muaf tutulacağı *Dig.* 50.4-5'te belirtilmiştir. *Leitourgia* kamu arazilerinin, su kemerlerinin, yolların, depoların vb. bakımı, yarışların finansmanı, hamamların ısıtılması ve gıda dağıtımı gibi yükümlülükleri içermektedir. Tüccarlar ve gemi sahipleri de kamu hizmetlisi olarak kabul edilmektedir. Bunların devlet ve ordu için gördükleri işler dikkate alınarak diğer kamu hizmetlerinden muaf tutulmalarına karar verilmiştir (*Dig.* 50.6.6). Benzer ayrıcalıklar, şehirlerdeki yerleşik nüfusa da tanınmıştır. Bunların arasındaki en önemli grup, vergi tahsildarları ile imparatorluk ve kamu arazilerini koruyan kişilerdir. Aynı zamanda söz konusu arazileri işleyen çiftçiler de ayrıcalıklardan yararlanmıştır. Septimius Severus'un sonuncu grubu kapsam içine alması, kendine gelen şikâyetlerin artmasına bağlanmaktadır (Rostovtzeff 1957²: 409).

³⁴⁸ Burada konunun ayrıntılarıyla incelenmesi incelenmesi imkânsızdır ve önemli bazı olaylarla ilişkili olarak göndermeler çalışmamız boyunca yapılmıştır. Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Döneminde Anadolu'da zorunlu hizmetlerden muafiyet genellikle atletler gibi belirli bazı gruplara, yararlılık göstermiş şehirlere veya bireylere tanınmıştır. Aynı şekilde, emekli askerler de büyük ölçüde bundan yararlanmıştır. Özellikle *codex*lerden, papirüslerden ve yazıtlardan edinilen izlenim, bir kısım şehir meclisi üyelerinin ya da onların oğullarının, hizmetlerden kaçmak için orduya girdikleri veya bunlardan muaf olabilmek için imparatora veya başka memurlara mektup yazdıklarıdır. Ancak 4. yüzyıla gelindiğinde, *leitourgia* artık bir zorunluluktan ve şehirlerin tekrar ayağa kalkması ile ilgilenen Iulianus'un bile muafiyet ile ilgili yaptıkları sınırlı kalmıştır. Aslında Iulianus'un yaşadığı ikilem bütün imparatorlar için geçerlidir; bir yandan tebaasını ödüllendirmek diğer yandan da şehirlerin çıkarlarını gözetmek isteyen imparatorlar çelişkili kararlar almak zorunda kalmışlardır (Millar1983).

Sistemin ciddi sorunlar çıkardığı görülmektedir. Örneğin devlete olan borçların tahsili ayrıcalıklı sınıflara devredilmiştir ve bunlar çoğunlukla acımasız davranmışlardır. Anadolu sisteme yabancı değildi, ama iç savaşlar dışında zorunlu kamu hizmeti nadiren talep edilmiştir. Ancak özellikle imparatorluk ordusu eyaletlerden geçirmeye kalkınca ya da imparator eyaletleri gezmeye karar verince, sistem yürürlüğe giriyordu. Memurlar ve şehir meclisleri hizmetleri şehir *territorium*undaki nüfus içinde paylaştırılıyordu. Elbette bu, asıl sıkıntıyı çalışan kesimin, özellikle de küçük çiftçilerin çekeceği anlamına gelmekteydi. Vergilerin en azından zamanı belliydi, ancak ordunun ya da imparatorun ne zaman geleceği çoğunlukla önceden bilinmiyordu. Daha önce bahsettiğimiz üzere, askerlerin “birliklerinden ayrılıp” şehirlerde sorun çıkarmalarının temelinde, anlaşılan sistemin getirdiği sorumlulukları istismar etme niyeti yatmaktadır.

Özellikle Hadrianus ve ardılları, imparatorluk arazilerini işleyen kiracı çiftçilerin toprakla bağlarını ekonomik açıdan güçlendirmek için bazı önlemler almışlardır. Flavius’lar döneminde yürürlüğe giren *lex Maciana* imparatorluk arazilerini işlemek isteyenlerin bu yerleri ettikleri sürece onların sahipleri olarak kabul etmiştir. Hatta meyve ya da zeytin ağaçları diktiklerinde arazilerini miras bırakmalarına izin verilmiştir. Ancak toprağı belli bir süre ekmediklerinde ise, arazi sahibine geri verilecektir. Toprağı sürenlerin evlerini aynı yerde inşa etmeleri zorunlu kılınmış, böylece devamlı oturan bir çiftçi nüfusunun oluşturulması hedeflenmiştir (Rostovtzeff 1957²: 368). Afrika için yapılan bu düzenlemeler Anadolu’da da uygulanmıştır. Hadrianus’un küçük toprak sahiplerini koruyan bir kararı Aizanoi’dan bilinmektedir³⁴⁹. İmparatorun amacı bölgenin mevcut siyasi ve ekonomik durumunu muhafaza etmektir (Boatwright 2000: 80). Pergamon’da ise bankerler ile perakendeciler arasındaki anlaşmazlığı zayıf durumdaki grubun lehine karara bağlamıştır (*OGIS* 484).

³⁴⁹ Şehir muhtemelen Hellenistik Dönemde Zeus’a hibe edilmiş bir arazide tanrıya tapınak inşa etmek istemiştir, ancak icraya verilen tapınak arazilerini işleyenlerin kiraları ödememekte direnmesi üzerine, Asia Eyaleti valisi Avidius Quietus (125-126), vatandaşların isteği ile imparatora sorunu iletmiştir. Bunun üzerine Hadrianus, parsellerin boyutunun komşu şehirlerdeki örneklere göre belirlenmesini ve kiralarn geriye dönük ya da bugünkü oranlara göre olarak ödenmesi emrini vermiştir (*CIL* 3.355).

Özellikle Antoninus'ların son döneminden itibaren ekonomik sorunlar giderek çoğalmıştır. Marcus Aurelius'un ölümünden hemen sonra birkaç şehir sikke basmayı bırakmıştır. Commodus zamanında bu sayı 45'e kadar çıkmıştır (Broughton 1975: 907). Antik kaynakların ve kanun derlemelerinin yansıttığı manzara, Anadolu'daki yazıtlar tarafından desteklenmektedir. Severus'tan sonra durum daha iyiye gitmemiştir. 212'de Caracalla tarafından çıkarılan *constitutio Antoniniana* ile imparatorluktaki herkesi Roma vatandaşı olarak tanımıştır. Bilindiği gibi bu kararname, vergilerin daha geniş bir kesime yayılmasını sağlama amacını güdüyordu, yani "kayıt dışındakiler kayıt içine" alınıyordu. Cassius Dio'nun sözünü ettiği bu yararı dışında, kararnamenin iki özelliği daha vardı: Caracalla böylece zorunlu kamu hizmetine tabi olanların sayısını arttırmıştı. İkinci olarak ise Roma vatandaşlığını imparatorluğun geneline yayarak, o zaman kadar eyaletlerdeki üst sınıfların yararlandığı bir ayrıcalığı ellerinden alıyordu. İmparator bu sayede şehir aristokrasisinin gücünü bir anlamda kısıtlamaya çalışmış gibi görünse de, kararname pratikte çok dramatik bir etki yaratmamıştır. Vergi ve kamu hizmetlerinin yükü yine belli sınıfların üzerinde kalmış ve gelirlerde pek bir değişiklik olmamıştır (Rostovtzeff 1957²: 419).

Caracalla, Elagabalus, Severus Alexander gibi imparatorların saltanatları zor geçmiştir. İç savaşlar, tecrübesiz imparatorlar, bitmek bilmeyen savaşlar ve büyük seferlerin sonucunda diğer eyaletler gibi Anadolu da sıkıntı yaşamıştır. Bu dönemde özellikle doğu sınırlarındaki uzun süreli savaş hâli kaçınılmaz olarak Anadolu'ya etki etmiştir. Anadolu'dan çağdaş birçok yazıt, şehirlerin ordu için sağladığı nakil kolaylıklarından ve erzak temininden bahsetmektedir (Rostovtzeff 1957²: 424). Bununla birlikte Caracalla ve Alexander, Septimius Severus'un siyasetini izleyerek alt sınıfların haklarını gözetmişlerdir. Bunun nedenlerinden biri, Commodus'tan sonra ordunun artan şekilde köylü nüfusundan oluşmasıdır. Durumun farkında olan imparatorlar da köylü nüfusun lehine kararlar almaya özen göstermişlerdir. Yukarıda Severus'un çiftçi sınıfını arazi sahibi yapmak için çeşitli girişimlerde bulunduğu bahsetmiştik. Köylüleri şehirleştirme ve orduya entegre etme çabaları Anadolu'da özellikle Thrakia'da izlenebilmektedir. Septimius Severus'un bölgede kurduğu Pizos'ta bulunan bir yazıtta (*IGBulg* III, 1690) köylülerden *stationes* olarak bahsedilmektedir. Burası muhtemelen imparatorun Afrika'da kurduğu benzer yerleşmelerin (*castella*) modelinde meydana getirilmiş

tahkimatlı pazar yeri olarak, asker-köylülere hizmet eden bir şehirdi. Severus Alexander Septimius Severus'un siyasetini izleyerek,

“düşmandan alınan toprakları, sınır ordularının subaylarına ve askerlerine mirasçılarının orduya katılması şartıyla dağıttı ve bu arazileri sivillere vermemelerini, çünkü insanların kendilerine ait toprakları daha iyi koruduklarını söyledi. İmparator ayrıca arazilere hem yük hayvanları hem de köleler tahsis etti”

(SHA Sev. Alex. 58. 3 vd).

Probus da Severus Alexander'inkine benzer uygulamaları sürdürmüştür. Isauria'ya yaptığı seferden sonra *“ulaşılması zor olan bütün yerleri emekli askerlerine verdi ve bunun karşılığında da oğlan çocuklarının haydut olmasınlar diye 18 yaşına gelince orduya katılmasının şart koştu”* (SHA Prob. 16.6).

Severus Alexander'dan sonra imparatorluğun sürüklendiği 3. yüzyıl krizine yol açan siyasi olayları burada tekrar etmeyeceğiz. Sasanilerin Anadolu'yu işgali, Gotların istilaları dolayısıyla Anadolu devamlı tehdit altına kalmıştır. Bu arada 268-270 arasındaki Got savaşlarından faydalanan Zenobia da Kappadokia, Galatia ve Bithynia'yı kontrol altında almıştır. Ekonomik çöküşün siyasi çalkantılarla iyice su yüzüne çıktığı bu dönemde, devletin halk ile olan ekonomik ilişkileri nerdeyse tamamen baskıya dayalı bir hâl almıştır. Şehirler için vergilerin dışında, hatta onlardan daha ağır olan başka bir sıkıntı, devletin sürekli hammadde, erzak, gemi, yük hayvanı vb. resmi talepleri ya da daha doğrusu bunlara el koymasındır. Kargaşanın ve savaşların eksik olmadığı kriz süresince bu, altından kalkılması zor bir yük hâline gelmiştir. 3. yüzyıla kadar dolaysız vergi ve *leitourgialardan* muaf tutulan özgür ve *foederati* statüsündeki şehirler bu tarihten sonra ayrıcalıklarından yoksun bırakılmışlardır (Bernhardt 1980)

Herodianus Severus Alexander'in ardından tahta geçen Maximinus (235-238)'un acımasızlığından bahsederken, para bulmak için şehirlerin nüfusu beslemek ya da dinî bayramlarda kullanmak üzere kullandığı birikimlere el koyduğunu, bununla da kalmayarak tanrı

heykellerini, adakları, kahramanlara ayrılan payları, hatta bina süslemelerini yağmaladığını aktarır (Hdn. 7.3). Herodianus'un anlatımında bazen abartıya kaçtığı aşikâr olmasına rağmen, Maximinus'un saltanatı sırasında şehirlere bağışlar yapan zengin vatandaşları onurlandıran yazıtların sayısında, 2. ve 3. yüzyılların ilk yıllarına nazaran ciddi bir azalmanın yaşandığı bir gerçektir (Rostovtzeff 1957²: 453). Severus Alexander'ın ardından tahta geçen 3. yüzyıl imparatorları, temelde Septimius Severus'un başlattığı askeri monarşiye geçişi tamamlamaya ve buna bağlı olarak devletin şehirleri talepleriyle sürekli baskı altında tutmaya dayalı siyaseti sürdürmeye çalışmışlardır. Özellikle Severus Alexander'den sonraki dönem hakkında genel bir tarihten yoksun olduğumuz için imparatorluk ekonomisinin genel durumunu çıkarmak kolay değildir. Probus (276-282)'un söylevlerinden bazıları bir fikir verebilmektedir. Bunlardan birinde Probus eyalet sakinlerinin imparatorluğa tahıl tedarik etmek zorunda kalmayacağını, askerlere zorla hediye vermeyeceğini ve Roma'nın tükenmez kaynaklara sahip olacağını söylemekte, ne imparatorun bir şey harcayacağını ne de halkın bir şey ödemek zorunda kalacağını belirtmektedir. Şimdi iç savaşla evleri sıkıntıya sokan askerler artık toprağı işleyeceklerdir (SHA *Prob.* 20.5, 3). *Historia Augusta*'daki bu tip söylevler retorikten ve aslı olmayan bilgilerden oluşmasına rağmen, en azından burada zaten başka kaynaklardan bildiğimiz gerçekleri görmekteyiz. Mısır'dan birçok papirüs, satın alma gücünün düştüğünü ve fiyatların yükselişe geçtiğini açıkça göstermektedir. Böyle bir ortamda, ekonominin hemen her alanında çeşitli spekülasyonların ve yolsuzlukların yapılması normaldir. İmtiyaz sahibi bankerlerini el altından yapılan kaçak alışverişlere karşı korumak isteyen Karia kenti Mylasa'nın birkaç kişinin yürüttüğü bu karaborsa yüzünden hayati gereksinmelerini karşılayamaz hâle geldiğini ve vergilerin ertelendiğini burada bulunan 209/211 yılına ait bir yazıttan öğreniyoruz (Rostovtzeff 1957²: 472; Broughton 1975: 895). İş alanındaki güvensiz ortam yüzünden faiz oranları da kaçınılmaz olarak artmıştır.

Rostovtzeff'e göre ekonomik istikrarsızlığın sebeplerinden biri, imparatorlukta şehirleşmenin doğurduğu sonuçlardır. İtalya şehirlerinin ve eyaletlerdeki sınırlı sayıda Roma kolonilerinin imparatorluk ekonomisini ayakta tutmakta zayıf kaldığı görülünce, imparatorlar şehir hayatını geliştirmeye ağırlık vermiştir. Fakat bu proje sadece büyük arazi sahipleri ve zenginlerin yaşadığı şehirler ortaya çıkarmış, diğerleri bu kesimin altında çalışmaktan kurtulamamıştır. Sürecin sonunda "burjuvazi" (arazi sahipleri) ve "çalışan kesim" (çiftçiler,

zanaatkarlar, köleler) olmak üzere iki sosyal grup ortaya çıkmış ve şehir sayısı arttıkça zengin ile yoksul arasındaki ekonomik uçurum açılmıştır. Ekonominin çarkını döndürenler artık arazi sahipleri ile işçiler arasında kalan azatlılar ve kölelerdir (Rostovtzeff 1957²: 279). İmparatorluk genişlediği sürece, bu durum çok ciddi bir tehlikeye dönüşmemiştir. Ancak Hadrianus ile birlikte şehirleşmenin yavaşlaması ayrıcalıklı kesimi olduğu gibi bırakırken, alt sınıfların dikey sosyal hareketliliğini kısıtlamıştır. Bu süreç içinde, 1. ve 2. yüzyıllarda imparatorluk arazilerinin büyümesi durumu değiştirmemiştir, zira bunlar daha ziyade büyük arazi sahiplerinin yararına bir gelişme olmuştur. Araziler şehir *territorium*ların dışındaydı ve 2. yüzyıl imparatorları topraklarını şehir *territorium*larına katmakta isteksiz davranmışlardır (Rostovtzeff 1957²: 702, dpn. 34). Tarihçinin özellikle üzerinde durduğu nokta, 3. yüzyıldaki ekonomik –ve sosyal sorunların temelinde şehir ve kırsal arasındaki husumetin bulunduğudır. Şehirler günden güne artan ekonomik sorunlarla ve imparatorluğun talepleriyle baş edebilmek için kırsala baskı yapmışlar ve bu da tepki doğurmuştur. Bu tepki sadece sıradan köylülerden değil, fakat 3. yüzyıl imparatorlarının siyaseti sonucunda çiftçi olan askerler ve orduda görev yapmaya başlayan köylülerden de gelmekteydi. Özellikle Mısır’dan benzer şikâyetleri dile getiren belgeler ve antik kaynakların bize verdiği bilgilerle de uyum içindedirler. Örneğin Salvianus, yoksulların artan vergi ve yükümlülüklerden dolayı iyice bellerinin büküldüğünü, ancak zenginlerin kendilerini her zaman bir şekilde bunlardan kurtardığını söylemekte, şehirlerin zenginleri her şeyden muaf tutup, bütün yükü fakirlerin üzerine bindirdiğini eklemektedir (Salv. *De praes. Jud.* 4.6). Ancak köylü sınıfının verdiği tepki, alt sınıfların durumunu iyileştirmemiş, aksine yazıtlara, antik kaynaklara ve kanun derlemelerine bakılırsa ekonomik sıkıntılar aynı şekilde devam etmiştir

Diocletianus’un imparatorluğa getirdiği istikrar ortamı her kesimden insan tarafından memnuniyetle karşılanmış olmalıdır. Ne var ki, bunu yaratan ekonomik önlemler değil, daha ziyade askerî alandaki istikrar ve elbette imparatorların kişisel becerileridir. Diocletianus’tan sonra ekonomideki görece iyileşme geçici olmuştur. Vergiler sıradan köylüler için sorun olmaya devam ediyordu. Büyük arazi sahipleri, Kilise ve belirli memuriyetler çeşitli vergilerden muaf tutulmaktaydı. Köylüler bu yükten kurtulabilmek için büyük arazi sahiplerinin altında çalışma yolunu seçmişler ya da topraklarını satmışlardır. Bir başka tercih, güçlü birisinin hamiliğine girmektir. Hem özgür köylüler hem de büyük arazi sahiplerine ait köyler, eyalet *dux*una belli bir ücret ödeyerek köylerine asker yerleştiriyorlar, böylece devletin vergi tahsildarları ya da arazi

sahibinin vekilleri vergiler için geldiğinde karşılarında *duxun* birliklerini buluyorlardı. Mahkeme yoluyla haklarını aramak istediklerindeyse, bu sefer davayı *dux* üzerine alıyor ve doğal olarak köylüler lehine karar veriyordu (Jones 1973²: 775). Çiftçiler topraklarını zengin komşularına satmış, ipotek etmiş ya da korunma karşılığı büyük arazi sahiplerine vermiştir. Buna karşılık genel olarak köylü nüfusunun arazilerinde çok az artış olmuştur. Böylece kendi toprağını işleyen köylü sayısında düzenli azalmalar yaşanmış olmalıdır (Jones 1973²:778).

Ne yazık ki, Anadolu'da bu döneme dair kanıtlarımız, bir önceki yüzyıla göre sınırlıdır. Ancak 7. yüzyılın başında, hayatını Galatia'da geçirmiş olan Sykeon'lu Theodoros'un detaylı biyografisinden anlaşıldığı kadarıyla köylüler kendi arazilerini işlemekteydiler; büyük arazi sahiplerinin varlığına dair kanıtımız yoktur (Jones 1973²: 779). Diğer taraftan köylülerin ve kiracı çiftçilerin hareket serbestliği Diocletianus tarafından kısıtlanmıştır. Yukarıda verdiğimiz şikâyet örneklerinde köylüler topraklarını bırakıp başka yere yerleşmekten söz edebiliyorlardı. Ancak Diocletianus her köylünün kendi köyünde ya da altında çalıştığı arazi sahibinin adına kaydolması zorunluluğunu getirmiştir (Jones 1973²: 796). Geç Roma İmparatorluğu'nun ekonomik problemleri hakkında çok şey söylenebilir. Burada bütün bunları incelemek konumuzun dışına çıkmak olacaktır, fakat Anadolu'ya yakın yerlerden bazı örnekler vermek kanımızca durumun ciddiyetini göstermeye yeter. Kıtık zamanları merkezi otoritenin âciziyetini en açık şekilde izleyebildiğimiz dönemlerdir. Yukarıda, Anadolu'da bunun ne gibi sonuçlar doğurduğunu görmüştük.

3. yüzyılda başlayan, ama özellikle 4. yüzyılda belirginleşen dikkat çekici bir başka gelişme, büyük çiftliklerin sayısındaki artıştır. Bu durum daha ziyade, haklarında belli bir fikir sahibi olduğumuz 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başına ait senatör arazilerine görülmektedir. Söz yüzyıllarda birçok senatörün imparatorluğun her yayına yayılmış özel mülkleri olduğu bilinmektedir. Aralarında en tanınmış Melania ve kocası Pinianus'tur. Çiftin İtalya'da, İngiltere, Gallia ve Kuzey Afrika'da çiftlikleri bulunmaktaydı. Afrika'daki mülkleri bölgedeki birçok şehirden çok daha büyüktü ve içinde çeşitli işlikler barındırıyorlardı. 371 yılı konsülü Petronius Probus'un imparatorluğun dört bir köşesinde çiftlikleri vardı (Cameron 1993: 103). Büyük çiftliklerdeki artışın hem ekonomik hem de siyasi sonuçları olmuştur. Öncelikle, özellikle batıda

varlıklar tehlikeli bir şekilde birkaç kişinin elinde toplanmaya başlamıştır. Savaş ve kargaşanın hükmü sürdüğü imparatorlukta arazileri ucuz fiyatlara satın almak kolay olmuştur. Arazilerin tek elde toplanması şüphesiz çevre yerleşimlerin ekonomisine etki etmiştir. Arazi sahipleri iş gücü ihtiyaçlarını muhtemelen buralardan sağladığı gibi ekonomik cazibe merkezleri de çiftliklere kaymaya başlamıştır. Bunların ekonomiye en doğrudan etkisi, temel ekonomik ilişkilerin bu büyük çiftlikler arasında gerçekleşmesi, böylece rekabet ve açık pazar ekonomisinin göz ardı edilmesidir. Kilise’de aynı yolu izlemiş ve elde ettiği arazileri benzer şekilde kullanmıştır; zaten birçok piskopos da büyük arazi sahipleridir (Cameron 1993: 121). Doğu eyaletlerinde bu süreç batıdaki kadar geniş çaplı gerçekleşmemiştir. Bunun ana nedeni, Constantinopolis’teki senatörlerin, başkent gibi yeni olmaları ve Roma’daki meslektaşlarına göre daha mütevazı ailelerden gelmeleridir (Cameron 1993: 118). Yine de, kaynaklarda şehirlerden çiftliklere doğru kaçışın olduğuna dair bazı ipuçları elde edilebilmektedir. Kaisareia başpiskoposu Basileios, yerel çiftlik sahiplerinin adına hazine memuruna yazdığı bir mektupta, askerlerin giyim kuşamı için altın olarak talep edilen verginin belli oranda dağıtılmasını istemekte, bunun sebebi olarak da “birçok şehir meclisi üyesinin kırsala –kuşkusuz çiftliklerine- gittiğini ve vergi tahsilinde zorluklar yaşandığını bildirmektedir (Bas. Ep. 87). İmparatorluğun kontrol edemediği bölgelere çekilen arazi sahipleri böylece benzer yükümlülüklerden de kaçmış oluyorlardı.

Bunların giderek güçlenmesi de Oertel tarafından bir çeşit isyan olarak tanımlanmaktadır. Tarihçiye göre sebebi imparatorlukta “devlet sosyalizmi”dir. Bu sisteme tepki olarak arazi sahiplerinin devletten kopmakta ve bireysellik öne çıkmaktadır. Germania, Syria ve Anadolu’nun sınır bölgelerinde bulunan ve Roma’nın koruyamadığı ya da sistemin sonucu olarak ortaya çıkan büyük çiftlikler, çalıştırdığı çiftçilerden topladıkları vergilerle kendilerini dış tehditlere karşı savunmak zorunda kalmışlardır. Böylece giderek güçlenen çiftlik sahipleri, bir süre sonra sistemin dışına çıkmakta, ekonomik imkânlarını kullanarak devlet memurlarını satın almaktadır. Böylece vergilerden ve şehir meclisi üyeliğinin getirdiği *leitourgialardan* kurtulmaktadırlar³⁵⁰. Devletin olmadığı yerde, zayıflar bölgelerindeki toprak sahiplerinin koruması altına girmek

³⁵⁰ Oertel 1981⁶: 280. Oertel’in görüşlerinin aksine, Geç İmparatorluk Döneminde şehir meclislerinin işlevlerine devam ettiği ve bazı yerleşmelerin *leitourgianın* getirdiği yükümlülüklerle rağmen, şehir statüsüne yükselmek istedikleri görülmektedir. Örneğin Pisidia’daki Tymandos köyü Tetrarkhi Döneminde, 237 ya da 324 arasında bir tarihte köy statüsüne indirilen Phrygia’daki Orkistos’un sakinleri Constantinus’a tekrar şehir statüsüne geçmeleri için başvuruda bulunmuşlardır (Carrié 2007²: 295).

zorunda kalıyordu. 3. yüzyılda başlayan bu süreç, 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın başında her yerde görülen bir uygulamaya dönüşmüştür. Ancak Mattingly daha farklı bir bakış getirmektedir: Geç İmparatorluk Döneminde tahkimli evler ve çiftliklerde görülen artışı, güvensizlik duygusuna ya da aristokratlar arasındaki yeni bir moda bağlamak yerine, Roma emperyalizmindeki değişimle bağlamayı yeğlemektedir. Buna göre devlet, fetih sonrasında izin veremeyeceği bu tip şahsi tahkimli yapılara, hakimiyetini tartışmasız şekilde kurduğu yerlerde göz yummuştur, çünkü imparatorluk ile yerel aristokratlar arasındaki iktidar ilişkisinin niteliği değişmiştir (Mattingly 1997: 131).

Constantinus zamanında nihayet Anadolu istila ve savaşlardan uzakta bir yüzyıl geçirebilmiştir. Bu dönemin dikkat çekici gelişmelerinden biri imparatorluğun doğusu ve batısı arasında artan uçurumdur. 4. yüzyılın başlarında imparatorluğun aldığı ekonomik önlemler ve kararlar Anadolu'da Iustinianus dönemi ve sonrasında ayakta kalmıştır. Geç Roma vergi sistemi sikkenin sürekli değer kaybetmesini önlemek amacıyla taşıyordu. Vergiler askerle aynı olarak ödenmekteydi ve düzenli yapılan *censuslar* devletin vergi gelirlerinde istikrar sağlamasını hedefliyordu. Tralleis ve Magnesia'da bulunan yazıtlardan, büyük miktarda kölenin, sığırın, koyunun vb. vergilendirme için baş hesabı sayıldığı anlaşılmaktadır (Broughton 1975: 915). Ordu artık sınırlar yerine erzak ihtiyacını karşılayacak merkezlerde, yani kasaba ve şehirlerde konuşlanmaktadır. 5. yüzyılda devletin ordu ihtiyaçlarını (*annona*) gidermede oynadığı merkezî rol kaybolunca ciddi bir ekonomik parçalanma yaşanmıştır (Cameron 2001: 84). Aynı sistem batıda da yürürlükte olmasına rağmen, doğuda daha başarılı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Anadolu'da ve imparatorluğun diğer doğu bölgelerinde şehir meclisi üyelerinin şikâyetleri sık sık tekrarlanmaktadır, ama ilgili kaynakların sadece böyle ortamlardan geldiğini, Ammianus Marcellinus, Libanios, Iulianus ve Prokopios'un bu sıkıntıları şehirler ile devlet arasındaki gerilimi vurgulamak için kullandıklarını akılda tutmak gerekir (Cameron 2001: 84). Anadolu'nun uzun süre barbar istilalarından korunduğunu belirtmek gerekir. Bu arada ticaretin kısmen de olsa canladığı görülmektedir. Laodikeia ve Miletos'un yünleri, Nikaea'nın boyalı kumaşları, Tarsos ve Tralleis'in derileri Diocletianus'un fiyat karnamesinde sıkça karşımıza çıktığından, bu kaniya varmak mümkün görünmektedir (Broughton 1975: 915).

Principatus'un ilk zamanlarından itibaren ekonomi bazı sinyaller vermiştir, ancak gerek çoğu imparatorun basiretli tutumu, gerek fatihler dolayısıyla devlet hazinesinin para sıkıntısına girmekten kurtulması gerekse genel huzur ortamı bu sıkıntıların çok ciddi isyan ve huzursuzluğa dönüşmesini önlemiştir. Daha doğrusu en azından Anadolu'da, söz konusu dönem için vergilerin yüksekliği gibi sadece ekonomik nedenlerden dolayı çıkmış isyanlara rastlanmamaktadır. Kennatai örneğinde ise isyan tam anlamıyla ekonomik kaynaklı değildir: *Census* temelde böyle algılanabilirse de, Kennatai ve imparatorluğun diğer bölgelerindeki kavimler için aslında özgürlüğün kısıtlanması temsil eden bir uygulamadır. Nitekim batı eyaletlerinde isyanların ekonomik yönü daha fazla vurgulanmaktadır. 3. yüzyıl ve sonrasında imparatorlukta her şeyin tepetaklak gittiği bilim çevrelerinde hâlen yaygın bir inançtır. Bu yüzden genel bir çöküş havası ağır basmaktadır. Bundan dolayı, imparatorluğun ekonomik sorunlara karşı aldığı önlemler arka planda kalmakta, daha ziyade ağırlaşan vergiler, *leitourgia*, şehirlerde kalan askerler gibi yukarıda bahsettiğimiz türden sıkıntılar öne çıkmaktadır. Ancak benzer örnekler her toplumda bulunabilir ve çiftçilerin *Principatus*'ta daha iyi durumda olduğu söylenemez (Cameron 2001²: 100-101). Ancak daha önemli olan, *Codex Theodosianus*'ta şehir meclis üyelerini şehirlerinde, çiftçileri de topraklarında tutmaya yönelik sürekli tekrarlanan sert kanunlardır. Bu ve benzer kanunların tekrarı, önlemlerin pek etkili olmadığını göstermektedir; anlaşılan pratikte değişen bir şey olmamıştır.

Kaynaklarımız da çöküş algılamasına katkıda bulunmaktadır. Taraflı bir yazar olan Lactantius, Diocletianus'un ordunun büyüklüğünü dörde katlayarak ekonomiyi çökerttiğini iddia etmektedir (Lactant. *De mort. Pers.* 7). İmparator vergileri daha sağlıklı tahsil edebilmenin yollarını aramıştır, ama gelirlerin arttığına dair sağlıklı veriler yoktur. Ancak şurası bir gerçektir ki, çöküş algılamasına rağmen Doğu Roma varlığını sürdürebilmiştir ve bu başarıda Geç İmparatorluk Dönemindeki uygulamaların payı olmalıdır.

V. ANADOLU DIŞINDAKİ EYALETLER: BİR KARŞILAŞTIRMA

Doğal olarak, Anadolu dışında gerek batı gerekse doğu eyaletlerinde birçok isyan ve huzursuzluğun varlığı bilinmektedir. Genelde, Anadolu dışındaki eyaletler için daha fazla kaynağa sahip olduğumuz söylenebilir. Çalışmamızın başında vurguladığımız gibi, özellikle batıdaki isyanlarda, kaynaklar isyan liderlerini “konuŐtırmakta”, fakat Anadolu’ya gelince sessiz kalmaktadırlar. Vercingetorix, Arminius, Boudicca ya da Bar Kokhba gibi liderlerin ne dıŐunduklerini, neden isyana kalkıŐtıkları bu sayede ğrenebilirken, Anadolu’da Aristonikos gibi büyük bir isyan baŐlatmıŐ bir liderin ya da Roma’nın kronik sorunu Isauria’lıların tek kelime etmemesi ilgi çekicidir. Diğer bölgelerle, özellikle batı eyaletleriyle Anadolu arasındaki temel farklardan biri de RomalıŐtırmaya verilen tepkilerin batıda daha Şiddetli olmasıdır. Anadolu’da bir imparator kültü tapınağı veya *census* gibi uygulamalar yüzünden çıkan sorunların sayısı bir elin parmaklarını geçmezken, batıda isyan bayrağını açmış hemen her liderin Őikyeti bu olmuştur. Doğuda ise haydutluk ve Yahudilerin tepkileri ağırlık kazanmaktadır. Elbette bazı ortak noktalar bulmak da mümkündür. Liderlerin nitelikleri ve birçok olayda sebepler farklı da olsa isyancıların beklentileri birbirine benzemektedir.

A. BATI EYALETLERİ

Roma’nın batıdaki genişleme sürecine ve sonrasına iliŐkin en dikkat çekici olayların başında, çeşitli kavimlerin çıkardığı isyanlar gelmektedir. Dyson en önemlilerini –Vercingetorix, Pannonia-Dalmatia, Arminius, Boudicca ve Batavii- incelemiş ve bazı ortak noktaları tespit etmiştir (Dyson 1971). Tarihci Gallia’lıların güçlü bir “imparatorluk” olma isteği duyduklarını, bunun yanı sıra kavim toplantılarının ve dinî törenlerin birlik ve beraberlik duygusunu kuvvetlendirdiğini vurgulamaktadır. Liderlik geleneğinin ve bazı yerel Gallia kurumlarının hâlen varlığını koruması, isyanların sürekliliğine etki etmiştir (Dyson 1971: 244, 246, 249). Bu iki ge kavimlerdeki milliyetçilik duygularını canlı tutmuştur. M 52’deki Vercingetorix isyanı ncesi, Carnutii Şefi Acco’nun Romalılar tarafından öldürülmesinden sonra diğer kavimler sık sık toplanmış ve Caesar’la çarpıŐmaktan ekinmeyeceklerine dair yeminler etmişlerdir (Caes. B.

Gall. 7. 1-2). Fakat Acco'nun öldürülmesinin ötesinde, Gallia'luların asıl korkusu -Critognatus'a bakılırsa- halkın tanınmayacak şekilde değişeceği: Vatanları bir eyalete indirgenmiş, yasaları ve gelenekleri değiştirilmiştir; halk sonsuz bir esaret içinde inlemektedir (*Caes. B. Gall.* 7.77.16). Dyson isyanı, kültürel ve siyasi kimliği daha üstün bir uygarlık tarafından tehdit edilen yerel bir topluluğun, bağımsızlığını ve kimliğini tekrar beyan etme çabası olarak görmekte ve bir çeşit "direniş" olarak değerlendirmektedir. Gallia kültürü Roma ile uzun süredir ilişki içindeydi ve neticede Gallia'lular kimliklerini tehdit altında hissettikleri bir noktaya gelmişlerdir. Bu açıdan ticaretin bir kültürel ajan olarak görevini yaptığı söylenebilir. İsyanın başında Gallia'lular Cenabum'a ticaret için gelmiş Romalıları öldürmüşlerdir (*Caes. B. Gall.* 7.3.1). Aynı şekilde, MÖ 13-9 arasında, Dalmatia-Pannonia'da meydana gelen isyanlarda Romalı tüccarlar katledilmiştir. Bu iki olayın *publicaninin* Anadolu'daki faaliyetleri ve Mithradates'in verdiği katliam emriyle olan benzerliği gözden kaçmamaktadır. İşin ilginç, Pannonia'luların "Roma disiplinini, Latin dilini, hatta edebiyatını" benimsemiş olmalarına rağmen isyan etmeleridir (*Vell. Pat.* 2.110.6). Vercingetorix gibi Pannonia isyanının lideri Bato da belli bir dereceye kadar Romalılaşmış bir figürdür. İsyanın nedeni, Vercingetorix'te olduğu gibi Roma'nın getirdiği yeni düzen ve buna bağlı gelişen idari sorunlardır. Bu düzenin sembollerinden biri gibi okuyabileceğimiz vergilendirme. Dalmatia isyanında bahane olarak karşımıza çıkmaktadır (*Cass. Dio* 55.29.1). Vergilerle birlikte memurların kötü muameleleri de kendisini göstermiştir. Nitekim Bato Romalıları "sürülerini korumak için köpek ya da çoban yerine kurtları göndermekle" suçlayarak sıkıntıyı açıkça dile getirmektedir (*Cass. Dio* 56.16.3). Boudicca isyanında ise Briton'lar askere alındıklarından yakınmakta, "yurtlarından başka herhangi bir dava için ölmeyeceklerini" söylemektedirler (*Tact. Agr.* 15). Yani vergilendirme ve askere alma bağımsızlığa yöneltmiş iki büyük tehdittir; yabancı egemenliğinin sembolleridir. Her iki isyanda da, kavimler fetihlerin ve Romalılaştırmanın ne anlama geldiğini kavradıktan sonra isyanı seçmişlerdir (Dyson 1971: 253). 9'daki Varus faciasının nedeni yine Romalılaştırma süreci ile ilgilidir:

"... Barbarlar kendilerini Roma yaşamına uyduruyorlar, pazar yeri kurmaya, barışçıl toplantılar yapmaya alışıyorlardı. Atalarından kalma alışkanlıklarını unutmamışlardı, ama bu alışkanlıkları gözetim altında yavaş yavaş unutmaya başladıkları sürece, hayatlarındaki değişikliklerden rahatsız olmayacaklardı ve farkında olmadan değişeceklerdi"... (Ancak

Quintilius Varus süreci hızlandırmayı umarak) “onlara sanki Romaluların köleleriymiş gibi emirler vermeye başladı ve tebaasıymış gibi para topladı. Germania’lıların bunları kabul etmeye niyeti yoktu, çünkü şefleri eski nüfuzlarının özlemini çekiyorlardı ve halk da eski durumlarını yabancı hâkimiyetine tercih ediyorlardı.”

(Cass. Dio 56.18.1-4)

Hatta Germania’lıların tutumlarında Roma kurumlarına ve adalet sistemine karşı belli bir mesafe, hatta alay bile sezilmektedir:

“...fakat Germania’lılar kendi aralarında anlaşmazlıklar varmış gibi yapıp bir dizi göstermelik hukuk davası uydurdular ve Roma adaletine bu sorunları çözdüğü için şükranlarını sundular. Kendi barbar karakterleri bu yeni ve daha önce bilmedikleri yöntem ile yumuşamış, eskiden genellikle silahla halledilen problemler artık kanunla sonuçlandırılmaya başlamıştı”.

(Vell. Pat. 2. 118.1)

İngiltere’de izlenen Romalılaştırma politikası farklı değildir:

“Briton’lar savaşa karşı doğal bir meyil gösteriyorlardı. Agricola’nın amacı lüks yaşamayı öğreterek onları barış ve sükûnete alıştırmaktı. Özel teşvikler ve resmi yardımlarla yerlilere tapınaklar, pazar yerleri, evler yaptırdı. .. Herkes valinin gözüne girmek istediği için rekabet, zorun yapacağı işi gördü. Sonra yerli şeflerin oğullarına eğitim verdirdi... Sonuçta Romalıların dilini kullanmak istemeyen yerliler çok geçmeden hatip olmak sevdasına düştüler. Briton’lar yavaş yavaş kötü alışkanlıklarımızın cazibesine kapıldılar. Revaklar, hamamlar, süslü ziyafet salonlarına alıştılar. Bu onların esaretini sağlamak için tedbirdi, cahiller ise ona medeniyet adını veriyorlardı.”

(Tact. Agr. 21)

Yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı gibi, komutanların kişisel çıkarları ve çeşitli davranışları kavimler arasında nefret uyandırmıştır. Germania’da 58’e kadar sorun çıkmamasının tek sebebi, “savurganca dağıtılan hediyelerden ötürü zafer alaylarının ucuzlatılması ve bu yüzden komutanların barışı sürdürmekle daha fazla şan sahibi olma yoluna gitmeleriydi.” (Tact. Ann. 13.51). Batıdaki sakin ortamın, aslında Roma pek işine gelmediği anlaşılıyor. Tacitus orduların uzun süre hareketsiz kalması yüzünden, komutanların “çatışma çıkarmalarının yasaklandığına” dair bir söylentinin çıktığını aktarır (Tact. Ann. 13. 53).

Romalılaştırmanın olumsuz etkileri yanında bir de önemli katkısı vardır: Gallia ve Germania isyanlarının başarısındaki önemli etkenlerden biri, hem Arminius hem de Vercingetorix’in Roma ordusunda görev yapmış olmaları ve askeri alandaki yeteneklerdir. Velleius Paterculus’tan Arminius’un *magister equites* olarak Roma ordusunda görev yaptığını öğreniyoruz (Vell. Pat. 2.188.2). Vercingetorix’in muhtemelen Romalılaştırma sürecinin sonucu olarak geliştirdiği taktik yeteneği de *de bello Gallico*’nun 7. kitabında hemen fark edilmektedir. Batavi isyanının lideri de diğerleri gibi taktik yeteneği ile öne çıkmaktadır. Buna karşın, Anadolu’da ne geçmişinde Roma lejyonlarında eğitim görmüş ne de askerî dehasıyla sivrilmiş (belki Mithradates hariç) bir liderin yokluğu ilgi çekicidir. Bunda, Roma’nın batı eyaletlerinde ordunun aktif biçimde Romalılaştırma aracı olarak kullanılmasının payı vardır. Bu arada, Vercingetorix’in isyanın başlangıcın yanına “kırsal alandaki fakirleri ve haydutları” aldığı görülmektedir (Caes. B. Gall. 7.6.3). Bu ifade bize Aristonikos ve Anadolu’daki bazı isyanlara katılanlar için kullanılan sıfatları hatırlatmaktadır.

61’deki Boudicca isyanında yine Romalılaştırmanın getirdiği sıkıntılar rol oynamıştır. Icenî’nin kralı Prustagus krallığını korumak için Roma’nın hâkimiyetini kabul etmiş, fakat Romalı memurlar ve köleler tarafından krallığı ve konutu yağmalanmıştır. “Sanki bütün krallık Romalılara bırakılmış gibi”, Icenî şeflerinin arazilerine el konmuş ve kralın akrabalarına köle gibi davranılmıştır. Tacitus Icenî’nin isyanına sebep olarak, “eyalet statüsüne indirgenmelerini” göstermektedir. Onlarla birlikte hareket eden Trinobantes’in gerekçeleri ise Camulodunum’a yerleşmiş emekli askerlere olan nefretleridir. Bunlar Trinobantes’i topraklarından ve evinden kovmuşlar, onları köle ve esir muamelesinde bulunmuşlardır. Emekli askerleri cesaretlendirenler,

onlarla aynı düşünceyi paylaşan lejyon askerleriydi. Üstelik “(Camulodunum’daki) *tanrısal Claudius Tapınağı yabancı hâkimiyetinin bariz kalesiydi ve buradaki adetler rahip olarak görevlendirilen yerlilerin bölgeyi soyup soğana çevirmeleri için mazeretti*” (Tact. Ann. 14.31). Boudicca Romalıların üzerine yürümüş ve aristokrat ailelerin kadınlarını soyarak, göğüslerini kesmiş ve ağızlarına dikmiştir; bir kısmını da kazığa oturtmuştur (Cass. Dio 62.7.2). Bu vahşet gösterileri Mithradates’in Anadolu’da giriştiği katliamı akla getirmektedir. Ancak Boudicca örneğinde, katliamın temelinde dini gerekçeler yatmaktadır. Öte yandan, bir kadın isyan lideri Anadolu’da rastlanmayan bir özelliktir. Tacitus Briton’ların askerî idarede cinsiyet farkı gözetmediklerini söylemektedir (Tact. Agr. 16). Germania’lılar da kadınlara kâhin olarak önem vermektedir. Civilis isyanında Veleda adlı kâhin kadın önemli bir rol oynamıştır (Tact. Hist. 4.61, 65, 5.22).

69’daki Civilis isyanında yukarıdakilere benzer öğeler tespit edilebilmektedir. Öncelikle isyanın lideri Iulius Civilis adından da anlaşılacağı gibi Roma vatandaşlığına hak kazanmıştır. Bununla birlikte isyan süresince yerel geleneklere göre hareket etmiştir: harekete geçmeden önce kutsal bir koruda şölen vermiş, saçlarını uzatarak kızıla boyamış, askerlerine hem yerel ve hem de Roma savaş yeminleri ettirmiştir (Tact. Hist. 4.14, 15, 61). İsyana katılan şeflerin de Latin isimlerine sahip oluşu dikkati çekmektedir. İsyanın sebebine gelince: Tacitus’un anlattıklarına bakılırsa Batavi’nin askere alınma yaşı Vitellius tarafından belirlenmiş olmasına rağmen, görevli subaylar, yaşlıları ve uygunsuz olanları zorla askere almış ve serbest bırakmak için para istemişlerdir. Bu arada gençler ise subayların cinsel arzularına hizmet etmek zorunda bırakılmıştır. Buna ilaveten, ağır vergiler söz konusudur (Tact. Hist. 4.14). İlginç olan ise, kavim şeflerinin toplandığı şölende Civilis’in söyledikleridir: “*Gerçek kontrolü sağlayacak bir valinin gelmesi için daha ne kadar bekleyecekler? Batavi, soyacak yeni cepler ve yağmalayacak yeni yerler arayan praefectuslar ve centurioların merhametine kaldı...*” (Tact. Hist. 4.14). Civilis iyi bir valinin sorunu çözebileceğini düşündüğüne göre, sorun yönetimin kendisinden ziyade, düşük rütbeli askerlerin yaptığı suiistimallerden kaynaklanmaktadır. Bu arada Tacitus’un kullandığı bir ifade, kanımızca Romalıların gözünde Anadolu ve batı arasındaki farkı ortaya koyması açısından önemlidir. Civilis’e göre “*esaret krallık geleneğine sahip Syria ve Asia için yeteri kadar iyi, fakat Gallia’da yaşayan birçok erkek Roma’nın koyduğu vergilerden önce doğmuştur...*” (Tact. Hist. 4.17).

Bu dört büyük isyanın yanında, batıdaki başka olayları gözden geçirmekte fayda vardır. İtalya'nın kuzeyinde MÖ 225'teki Boii ayaklanması Dyson'a göre gelecekteki isyanlarda görülen bazı özelliklere sahiptir. Roma'nın kontrolü altındaki Boii ve diğer isyancı kavimlerin çoğu, sınırda, Roma kontrolü dışındaki yerlere yakındır ve ayaklanma sırasında buralardaki kavimlerin desteklerini almışlardır. İsyanın sebeplerinden biri, Romalıların arazilerin taksimini içeren bir yasa çıkarmasıdır. Bunun anlamı Romalı çiftçi nüfusunun bölgeye yerleşmesi ve bunun Boii tarafından hoş karşılanmamasıdır (Dyson 1975: 143). MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında Sardunya ve Korsika'da çıkan ayaklanmalara Dyson'ın getirdiği açıklama, Isauria'daki olayları akla getirmektedir. Tarihçiye göre buradaki isyanların gelişmesinde bölgenin dağlık yapısı önemli rol oynamıştır. Roma kıyı kesimlerini tutmuş, fakat dağlık kesimi ele geçirmeyi başaramamıştır. Dyson ayrıca, Hopwood ve Mitchell'in Isauria için önerdiği gibi bir dağlı-ovalı çatışmasının varlığından bahsetmekte, fakat özellikle yabancı güçlerin işgalinde bunların birlikte hareket ettiğine dikkat çekmektedir (Dyson 1975: 144). İspanya'daki ayaklanmalar temelde diğerlerinden farklı değildir. Örneğin MÖ 197'deki ayaklanmanın sebeplerinden biri, buradaki eyalet sınırlarını tespitidir (Liv. 32.28.11, 33.21.6-9). Uygulama muhtemelen geçimini büyük oranda hayvancılıkla sağlayan göçebe yerel nüfusun tepkisini çekmiştir. Romalıların bölgedeki diğer idari yeniliği, vergilerin ödenmesi için yerel sikke basımını işler hâle getirmeleridir. Böylece, dış bir gücün gelerek yapay sınırlar yaratması ve vergi tahsilatı için sikkeye dayalı yeni bir ekonomik düzen oluşturma girişimi isyana yol açmıştır. MÖ 181'deki isyanda yerliler ellerinde geçimlerini sağlayacak kadar toprak bulunmamasını gerekçe göstermişlerdir (App. *Hisp.* 42). Fakirlik, evsiz ve işsiz bir grup yaratmış, bunlar sınır bölgesine yerleşerek burada kıyı kesiminki yerleşik çiftçiler ile içteki kavimler arasında bir yaşam şeklini benimsemişlerdir (Dyson 1975: 147-148). Dyson'a göre Romalıların faaliyetleri İspanya'da bir "iç sınır" yaratmıştır. Bu bölgede kısmen sınır içindeki kısmen de sınır dışındaki toplumlara dâhil gruplar ve bireyler ikamet etmektedir. Bunlar duruma göre Roma karşıtı veya taraftarı faaliyetler içine girebilmektedirler. Diğer bir deyişle, Dyson bu iç sınır bölgesinin geçirgen bir yapıya sahip oluşu –yani bildiğimiz anlamda bir sınırın ya da sınır kontrolünün olmayışı- baskılar veya fırsatlar karşısında söz konusu alandaki grupların farklı tepkiler verdiğini ifade eder. Dyson batı isyanlarının sürekliliğine etki eden faktörlerin başında, yakında bulunan sınır bölgelerini ya da Roma'nın hâkimiyet kuramadığı iç kesimlerdeki dağlık alanları saymaktadır. Bu faktörler yerel toplulukların bağımsız kalmalarını sağlamakta ve aynı zamanda hem Roma kontrolünü kabul

etmeyenlerin veya direnişlerini sürdürmek isyanların sığınağı hem de sınır ötesinde destek alabilecek bir nokta işlevini görmektedir. İsyandar sınıra uzak yerlerde patlak verdiğinde, sürdürülmeleri imkânsız olmasa da zorlaşmaktadır (Dyson 1975: 172). Sınır ifadesi bizi bir kez daha Isauria'ya yöneltmektedir. *Historia Augusta*'nın bir "sözde *limes*"ten bahsetmesi aynı geçirgen yapının Isauria'da da bulunduğunu akla getirmektedir. Aradaki fark bu "sınır"ın imparatorluğun içinde yer almasıdır. Isauria'yı dışarıda tutarsak, Anadolu'da Dyson'un geçirgen iç sınır tanımına uyan yerlerin varlığında söz etmek zordur.

Sulpicius Galba'nın Lusitania'lıları MÖ 150'de hile ile katletmesinin ardından, MÖ 147'de isyan lideri olarak karşımıza çıkan Viriathus'un bazı özellikleri Anadolu'daki isyan liderlerini hatırlatmaktadır. Viriathus aslen bir çobandır ve Dyson, Hobsbawm'm görüşleri doğrultusunda haydutların genellikle çobanlar gibi toplumun marjinal kesiminden geldiğine dikkat çekmektedir. Haydutlar ideoloji sahibi insanlar değil, eylem adamlarıdır. Bunlar çoğunlukla kendilerine karşı yapılan bir haksızlık sonucunda haydutluğu seçmişlerdir ve haytta kalmaları büyük ölçüde yerel nüfus ile kaynaşmalarına bağlıdır (Dyson 1975: 149). Dyson, "ulusal haydut" olarak tanımladığı Viriathus'un belirgin bir ideolojisi olmadığını söylemektedir. Bu bağlamda Hopwood'un Isauria isyanları hakkındaki bazı görüşleri Dyson'unkiler ile karşılaştırılabilir. Hopwood haydutların isyancılara dönüşmesi için köylülerin "dar kafalılıktan" kurtulması gerektiğine dair düşüncelerini yukarıda aktarmıştık. Hopwood'a göre bu dönüşümü ancak göçebe topluluklar ile temas sağlayabilir. Bu yüzden, Viriathus'un çoban oluşu isyanın gelişiminde rol oynamıştır. Isauria isyanlarında adı ne isyancılar ne de liderlerin meslekleri belirtilmiştir, ancak aralarında çobanların bulunması mantıklıdır. Ayrıca MÖ 130'lardaki Sicilya'daki köle ayaklanmasında Kilikia'lı bir çobanın ön saflarda yer aldığını belirtmekte fayda vardır (Diod. Sic. 35/35.2.17, 43).

İsyanlara sıkça rastlanan başka bir coğrafya Makedonia ve Thrakia'dır. Burada da diğer bölgelerde olduğu gibi açık bir sınır, zorlu arazi ve savaşçı kavimler isyan için uygun ortam hazırlamıştır (Dyson 1975: 169). MÖ 11'de patlak veren Bessi ayaklanmasının sebebi, aslında MÖ 29'da M. Licinius Crassus'un Bessi'ye ait Dionysos Kutsal alanını Odrysae'a vermesidir (Cass. Dio 51.25). Bu, Akhaia'da Augustus'tun yaptığı benzer düzenlemeleri hatırlatmaktadır. Her ikisi de Roma'nın emperyalist uygulamalarına dair çarpıcı örneklerdir.

İsyanlarda dinî motifler zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Iulius-Claudius sülalesi imparatorları Druidizmi ve Roma vatandaşlarının bu dine geçmelerini yasaklamışlardır. Ayrıca Veleda bazı Druid kâhinlerinin ve rahiplerinin isyanlarda oynadıkları önemli rollere de bu bölüm ile Dyson'un iki makalesinde (Dyson 1971, 1975) yer verilmiştir. Vindex isyanından sonra Mariccus adlı bir kâhin ortaya çıkarak başlattığı direnişin göklerden kendisine verilen bir görev olduğunu iddia etmiştir. Kendisini “Gallia’lıların savunucusu” ve “tanrı” olarak tanıtan Mariccus, yakalanıp vahşî hayvanlara atılmasına rağmen, hayvanlar onu öldürmemiştir. Tacitus bunu haber alan “cahil alt sınıfların” Mariccus’un gerçekten tanrısal biri olduğuna inandığını söyler (Tact. *Hist.* 2.61). Her zaman olduğu gibi, bu tip dinî içerikli manipülasyonlara inananlar onlardır.

Batı isyanlarıyla karşılaştırıldığında Anadolu’daki isyanlarda –genelde isyan liderlerinin doğüstü olduğuna inanılan özellikleri bir yana bırakılırsa- dinin bu kadar aktif rol oynamadığı dikkati çekmektedir. Montanizm’in iki kadın kâhini Maximilla ve Prisca ya da sahte peygamber Abonuteikhos’lu Aleksandros gibilerinin iktidar karşıtı tutumları yoktur. Bunlarla kıyaslandığında Roma’nın doğuda genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan kehanetler daha ciddi tehlikelerdir ve nitekim Mithradates Roma karşıtı propagandasında başarıyla kullanmıştır. Benzer kehanetler batı isyanlarında da görülmektedir, ancak Anadolu’daki rahipler ya da kâhinler isyanlarda bu kadar aktif rol oynamamışlardır.

Özetlememiz gerekirse, konuyla ilgili hâlen en önemli iki makalenin sahibi Dyson’a göre batı isyanlarının temelinde Romalılaştırmanın getirdiği sorunlar yatmaktadır. Roma’nın bölgede kontrolü sağlamasının ardından yürürlüğe koyduğu vergiler ve asker alımı, batı kavimlerinin gözünde özgürlüklerinin elden alınması ile aynı anlama gelmektedir. Buna ilaveten, imparator kültü gibi çeşitli Romalılaştırma unsurlarının toplum değerlerine zarar verdiğini düşünmektedirler. Bütün bunlar Anadolu isyanlarında pek rastlamadığımız türden şikâyetlerdir. Romalılaştırma ya da emperyalizme karşı en açık direniş Mithradates tarafından verilmiştir ki, burada da Anadolu şehirlerinin verdiği desteğin nedeni temelde ağır vergiler ve suiüstimlerdir. Elbette bunda Roma’nın farklı uygulamaları rol oynamaktadır. Roma Yunanlara barbar gözüyle bakmamış, barbarları ve Yunanları ayrı tutmuştur. Anadolu’da yüzyıllardan beri devam eden

şehir geleneği ve gelişmiş toplumsal kurumlar sayesinde şehirler zaten belli bir organizasyona sahiptiler. Dolayısıyla Roma burada sadece bazı değişiklikler giderek, Hellenistik Dönemden kalma yapıyı temelden değiştirme gereği duymamıştır. Gallia ve Germania gibi şehirleşme ve kurumsallaşmanın yaşanmadığı yerlerde, Roma hâkimiyetinin sonuçları daha dramatiktir. Claudius'un imparator kültü batıda tepkiyle karşılanmışken, Anadolu'da bu kadar açık bir tepki –hakkında hiçbir detaya sahip olmadığımız, sadece kültü ihmal ettikleri söylenen Kyzikos hariç– görülmez. İmparatorluğun fiziksel ve idari varlığının coğrafyada ve toplum yapısı üzerinde yarattığı etki, Roma'dan önce Hellenistik krallıklar gibi monarşilerin tecrübesini yaşamamış batı kavimleri için sıkıntı yaratmıştır. Yukarıda Civilis'in Asia için söyledikleri bunun kanıtıdır. Roma'nın birçok yerde işgal öncesi yaşam düzeyine müdahale etmesi ve imparatorluğu desteklemesi beklenen Romalılaştırmış yerel aristokrasinin, aksine isyanların liderliğini üstlenmesi dikkat çekici noktalardır (Dyson 1975: 172). Anadolu'nun gelişmiş sosyoekonomik organizasyonu ve Anadolu aristokrasinin Roma ile uzun bir geçmişe dayanan tecrübesi farklı sonuçlar doğurmuştur. Romalıların düzenli vergi talepleri ve bunun için sikkeye dayalı bir ekonomi kurma istekleri; ayrıca yerel yaşam tarzına uygun olmayan tarıma dayalı bir düzen kurma girişimleri, yani kısacası Romalılaştırmanın ekonomik yüzü isyanların temel nedenleridir.

Anadolu ile batı eyaletleri arasındaki sosyoekonomik farklar başka kanıtlarla da desteklenmektedir. Örneğin görevi suiistimal, rüşvet vb. ile ilgili davaların hemen hepsi imparatorluğun Anadolu, Yunanistan ya da Mısır gibi doğu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Kaynaklarda ceza gören on beş *procurator*dan dokuzu Mısır, Syria, Asia, Bithynia, Kilikia, Lykia ve Kyrene gibi Hellen kültürünün nüfuz ettiği bölgelerde görev yapmıştır (Brunt 1961: 211). Batı eyaletlerinde ise eğitim düzeyi bu bölgelere kıyasla düşük olduğu için, bireylerin yasal haklarından pek haberdar olmadıklarını söyleyebiliriz (Brunt 1961: 211). Buna etki eden başka bir faktör, batıdaki toplulukların genelde hareket hâlinde olmalarıdır (Luttwak 1976: 32). Roma ordusu Yukarı Ren'de ilerlemeye başlayınca, Marcomanni kavminin lideri Maroboduus, peşindekilerle birlikte Bohemia'ya doğru kaçabiliyordu. Böyle bir yaşam tarzı doğal olarak okur-yazarlık ya da yerleşik düzenin getireceği entelektüel başka birikimlerin gelişmesine engel oluyordu.

Bir diğerk ilginç nokta, batı kavimlerinin Roma'nın askerî gücünü tam anlamıyla kavrayamamalarıdır. Yenilmelerine rağmen ısrarla Roma'yla çatışmayı sürdürmüşlerdir. Anadolu'da ise, şehirlerin Roma'nın isteklerine boyun eğmek için karşlarında bir lejyon görmeleri gerekmiyordu; Avrupa kavimleri ise tam tersine inatla savaşmayı seçmekteydiler, çünkü başarısızlığın sonuçlarının ne olacağını kestiremiyorlardı (Luttwak 1976: 32). Luttwak Roma ordusunun ikna gücünün doğu ve batıda farklı algılandığına dikkat çekmektedir. Orduya gösterilen sürekli direniş ve verilen zararlar Roma'nın gerçek bir siyasi kontrol elde etmesini zorlaştırmaktadır (Luttwak 1976: 33). Roma ordusu doğuda Anadolu ve vasal krallıkların incelikli siyaseti ile ilişki içindeyken, batıda doğrudan kaba kuvvet kullanılmaktaydı; diğerk bir deyişle doğuda ordunun siyasi işlevi vardı. Luttwak burada askerî gücün iki değışik kullanımını doğu ve batıdaki farklılıklar temelinde açıklamaktadır (Luttwak 1976: 33): Roma batıda askerî gücünü gerçek anlamda göstermek ve kullanmıştır, ancak Roma ordusunu yakından tanıyan doğu eyaletlerinde Roma askerî varlığının potansiyeli, yani yapabilecekleri, yeteri kadar caydırıcı olmaktaydı. Roma'nın askerî gücünü kavrayamayan batı kavimleri İmparatorlukla sürekli çekişmekten çekinmemişlerdir.

B. DOĞU EYALETLERİ

Doğru eyaletlerindeki isyanlar iki önemli coğrafyada karşımıza çıkar: Afrika ve Kudüs. Dyson Afrika'daki durumun İspanya ile benzerlikler taşındığını düşünmektedir. Her iki coğrafyada da kıyı bölgeleri Romalılar tarafında kontrol edilmekteydi. Bunların berisinde, içeri doğru gittikçe akkültürasyon düzeyleri azalan yerel kavimler yer almaktadır. Ancak Afrika örneğinde radikal sosyoekonomik değışimler söz konusudur. Sınırları belirlenmiş *latifundialar* ile küçük yerel toplulukların küçük çaplı tarıma daylı yaşam şekilleri arasında bir gerginlik bulunmaktadır. Dyson'a göre, bu gerginlik daimi bir sınır sirtüşmesinin yanı sıra, İspanya'da olduğu gibi eyalet temelli toplum yapısından kaçan unsurlar, Roma ve kavim yaşantısı arasında bir toplanma yeri, yani "iç sınır" yaratmıştır (Dyson 1975. 162). Nitekim Hadrianus zamanında yapılan *fossatum Africae*'ın sadece belli yerlerde görülmesi ve süreklilik göstermemesi de sadece göçebelerin geçişlerini kontrol edildiğini, bildiğimiz anlamda sınırların bu bölgede

bulunmadığını göstermektedir. Dyson bu özelliklerin 17-24 arasında devam eden Tacfarinas isyanında izlenebildiğini ileri sürmektedir: Kesin sınırlarla belirlenmiş arazilere sahip Romalı toprak sahiplerinden oluşan topluluklar ile iç kısımlarda yaşayan ve otlak kullanımlarının tehdit altında kaldığını düşünen göçebelerin arasındaki sürtüşmelerin yanı sıra, sınır bölgesine yerleşen Roma karşıtı toplulukların Roma kültürü hakkındaki birikimlerini bu göçebelerle paylaşarak ortak hareket etmeleri söz konusudur (Dyson 1975: 163). Batıdaki isyan liderlerinin çoğu gibi Tacfarinas da bir Roma yardımcı birliğinde görev yapmıştır. Tacfarinas'a katılanlar arasında çölün kıyısından gelen kavimlerin bulunması, Dyson'un geçirgen iç sınır kavramına uygundur. Aristonikos'un da isyanda Mysia'lı dağ kavmi Abbaitis'in desteğini aldığını biliyoruz. Tacfarinas'a sadece çöl kavimleri değil, işsiz güçsüzler ve çapulcular katılmıştır. İlk önemli saldırı bir Thala'daki emekli askerlere ait bir yerleşime olmuştur (Tact. Ann. 3.21). Tacfarinas'ın kendisi ve takipçiler için toprak talep etmesi (Tact. Ann. 3.73), bölgedeki sosyoekonomik sorunların varlığına işaret edebilir. 1. yüzyılın ortalarında Pomponius Mela Afrika'yı hâlâ kendi liderlerinin yönetimi altında kulübelerde yaşayan göçebe bir halk olarak tanımlamaktaydı (Pompon. 1.42). Bunların yerleşik düzene geçirilmesine ancak Traianus zamanında başlanmıştır (Goodman 2003⁶: 284). 171-172 arasında Mısır deltasında baş gösteren Boukoloî isyanını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Olayı aktaran Dio, ayaklanmanın sebebinden bahsetmemektedir. Isidoros adlı bir rahibin önderliğinde harekete geçen Boukoloî, kadın kılığına girerek bir *centurio*yu etkisiz hâle getirmiş, bir başkasını da öldürerek "yemişlerdir". Ardından Roma birliklerini savaşta mağlup eden isyancılar İskenderiye'ye yönelmişlerdir, ancak Syria valisi Avidius Cassius Boukoloî'ü yenerek dağıtmayı başarmıştır (Cass. Dio 72.4). Akhilleus Tatios da yine Boukoloî'nin yamyamlığından ve Romalılarla yaptıkları savaştan bahsetmektedir (Ach. Tat. 3.15, 4.13-14). Aynı şekilde Boukoloî'dan bahseden Heliodoros, bunları bölgedeki haydut gruplarından biri olarak göstermekte, yaşadıkları bataklık ve göller sayesinde hem rakip haydut çetelerinden hem de devletten korunduklarını söylemektedir (Heliod. *Aeth.* 1.1-6). Son iki kaynak romantik romanlardır ve Boukoloî'ü mitolojik bir çerçevede içine oturtmaktadırlar. Papirüsler bölgede nüfus azalması yaşandığını ve vergi sorunlarının bulunduğunu göstermektedir (Alston 1998: 133-134). Anadolu ve diğer eyaletlerden bildiğimiz bu gibi şikâyetlerin dışında, Dyson'ın bahsettiği çöl kavimleri ile Roma arasındaki toprak anlaşmazlıklarına benzer problemlerin Mısır'da yaşandığı Alston tarafından öne sürülmüştür. Boukoloî'nin yaşadığı delta bölgesindeki araştırmalar, burada Roma döneminde ciddi bir şehirleşme sürecinin yaşandığını

göstermektedir (Alston 1998: 137-141). Yerleşik nüfusun ve bununla birlikte ekilebilir alanların deltada artması ile coğrafi çevre değişmeye başlamış ve göçebe hayat tarzını benimsemiş Boukoloî'un baskı altında kalmasına sebep vermiş olabilir (Alston 1998: 142 vdd.). Alston bu varsayımın noksanları olduğunu itiraf etmekle birlikte, onun ve Dyson'un fikirleri Güney Anadolu'daki kavimlerin çıkardığı sorunları anlamamıza yardım edebilir.

Yahudi isyanlarını bir kenara bırakırsak, Doğu Akdeniz'deki en ciddi sorunun haydutluk olduğu fark edilmektedir. Gerçekten de, daha Pompeius'un zamanından itibaren bölgede haydutluk faaliyetlerine rastlanmaktadır. Herod'un vasaal kral olarak görevlerinden biri haydutluğu önlemektir. Hem klasik kaynaklarda hem de Yahudi kaynaklarında çok sayıda kanıt bulmak mümkündür. Burada Kuzey Afrika'da olduğu gibi göçebe kabilelerden kaynaklanan sorunlara pek rastlanmamaktadır (Isaac 1988: 124). Haydutluğu ise ikiye ayırmak mümkündür. Siyasi nedenlere yapılan faaliyetler, özellikle Herodes'in tahta çıkışından birinci Yahudi ayaklanmasına kadar olan sürede Roma hâkimiyetine karşı tepki olarak doğmuştur. Iosephos'un bütün bu grupları istisnasız "haydut" olarak adlandırmaktadır. Öte yandan Yahudi kaynakları da Roma yönetimini haydut olarak tanımlamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, haydutluk terimi çok çeşitli kontekstlerde kullanılmaktadır. Kaynaklar Kudüslü haydutlar gibi Isauria'lı haydutlara da aynı muameleyi yapmıştır ve dolayısıyla elimizde bu insanları tanımlamak için "haydut" sıfatından başka bir şey yoktur. Iosephos Trachonitis'teki haydutlardan bahsederken, haydutluğu âdet hâline getirmiş ve geçinmek için başka yolu olmayan insanları zapt etmenin zor olduğunu, çünkü ne kendilerine ait bir şehir ne de araziye sahip olduklarını, yer altı sığınakları ve mağaralarında, sığırlarıyla birlikte yaşadıklarını söyler (Joseph. *AJ* 15.346). Herodes'in ölümünden sonra meydana gelen haydutluk olaylarına liderlik edenler arasında bir çoban, azatlı ve eski askerler bulunmaktadır. Bu kişilerin niteliklerine bakarak Herodes idaresinin çeşitli sosyoekonomik sorunlar getirdiğini söylemek mümkündür (Isaac 1998a: 129). Nitekim Iosephos eserinin çeşitli bölümlerinde buna değinmektedir. 39/40'da Yahudi liderleri Syria valisi aracılığıyla Caligula'ya ilettikleri şikâyetlerinde, toprak işlenmediği için sadece haydutluk hasadı olacağını, zira vergilerin ödenemeyeceğini belirtmişlerdir (Joseph. *AJ* 18.274). Iosephos'un Celile'deki Yahudi isyancıların liderliğini yaptığı sırada, haydutları silahsızlandırarak birliğine katmak istemiş, fakat bunun imkânsız olduğunu görmüş ve halka onlara paralı asker gibi ücret ödemelerini teklif etmiştir (Joseph. *Vit.* 77-78). Arabia'da bu şekilde askere alınan haydutların

sayısı 5000 civarındadır (Isaac 1998a: 139). Ayrıca Trachonitis'in güneydoğusundan bir yazıtta, hayvanlar gibi deliklerde gizlenen insanlardan bahsedilmektedir. Bu tanımlama kaynaklarında Isauria'lılar için kullandıklarından farklı değildir. Diğer taraftan, Hopwood tarafından göçebe olarak tanımlanan Isauria'lıların Doğu Akdeniz haydutlarından önemli bir farkı olduğu görülmektedir. Isaac şehirlerin ne çöl ne de Bereketli Hilal'deki kavimler tarafından ciddi şekilde tehdit edildiğini söylemektedir (Isaac 1998a:147). Buna karşılık Isauria'lılar Kremna'yı ele geçirerek burada Roma ordusuna uzun süre daynabilmişler ve Seleukia'yı kuşatmaya kalkmışlardır. Romalıların bölgede öncelikle şehirlerle ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Arabia'nın ve Ürdün'ün kuzeyindeki şehirlerde Roma'nın askerî varlığı daha yoğun hissedilmektedir (Isaac 1998a: 135-140). Anadolu'nun Isauria da dâhil olmak üzere birçok eyaletinde ise, değindiğimiz üzere daimi lejyonlar bulunmamaktaydı ve valilerin emrindeki kuvvetler de sınırlıydı. Büyük isyanlarda çevre bölgelerden, daha doğrusu sınırlardan birliklerin gelmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Anadolu'daki *inermes provinciaeda* bulunan şehirleri kuşatmak nispeten daha kolay olmalıydı. Saraceni lideri kraliçe Mavia'nın 378'de başlattığı isyan, çöl kavimlerinin birleştikleri takdirde ne kadar tehlikeli olabileceklerini göstermiştir (Sozom. *Hist. eccl.* 6.38; Soc. *Hist. eccl.* 4.36). Dolayısıyla Isauria'lıların yağma seferlerinde zaman zaman başarı kazanmaları şaşırtıcı değildir. Zaten kaynakların Isauria'lılar adı altında çeşitli kavimlerden bahsetmesi, en azından haydutluk faaliyetlerinde bir çeşit ittifakın kurulmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Doğu eyaletlerindeki isyanlar arasında Yahudilerin çıkarttıkları özel bir yer tutmaktadır. Burada sadece önemli ve karakteristik özellikler gösteren örneklere değinilecektir. Kudüs'ün Roma hâkimiyeti altına girmesinden itibaren bölgede sorunlar eksik olmamıştır. Eyalette zengin-fakir, Yahudi-pagan gerginliğinin yanı sıra, çeşitli Yahudi grupları arasında da sürtüşmeler yaşanıyordu. Romalıların incelikten yoksun yönetimi de sorunların artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, uzun süre ibadetlerini sürdürme ve toplanma özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Ancak Agrippa'nın kısa idaresinin ardından bölgenin tekrar eyalet hâline getirilmesi, Yahudilere Romalıların kontrolü altında olduklarını hatırlatmıştır. 66'daki büyük Yahudi isyanından önce Romalılarla Yahudiler arasında çeşitli sorunlar bulunuyordu (Scullard 2004⁵: 316-317). 66 isyanının temelinde Kudüs'teki başrahibin imparator adına Yahudi tanrısına kurban sunmayı reddetmesi ve akabinde Kaisareia'da bulunan Roma garnizonunun

katledilmesidir. Olaylar Iosephos tarafından *Bellium Iudiacum*'un ikinci kitabında detaylıca anlatılmıştır. Özetlemek gerekirse, vergiler; kendilerini efendi olarak Yahudi tanrısı yerine koymaya yeltenen Romalılar; tapınak gelirlerine el koyulması; Caligula'nın heykelini tapınağa koymak istemesi; Yahudilerin diğer halklarla çatışmaları başlıca nedenler arasında sayılabilir. İkinci kitapta Romalıların kötü yönetimi yanında, Yahudilerin kendilerini imparatorluk halkları içinde farklı bir yere koydukları, hatta belki de biraz kibirli davrandıkları fark edilmektedir. Bu arada Yahudi isyanlarında haydut çetelerinin üstlendiği aktif rol de unutulmamalıdır.

Bar Kokhba'nın 132-135 arası süren isyanı bizim için iyi bir örnek oluşturmaktadır. İsyanın nedeni hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Isaac'a göre Bar Kokhba isyanı doğrudan bir imparatorun (yani Hadrianus'un) faaliyetleri yüzünden çıkan ve temelinde dinî/ideolojik motivasyonların yattığı tek isyandır (Isaac 1998c: 210-211). Dio Cassius (en azından onu özetleyen Ksiphilinos) Hadrianus zamanında bir Yahudi isyanından bahsetmekle birlikte, Bar Kokhba'nın adını vermemektedir. İsyanın sebebi, imparatorun Kudüs'te Aelia Capitolina adlı bir şehir kurmak ve Yahudi tanrısına adanan tapınağın yerine bir Iuppiter tapınağı inşa etmek istemesidir (Cass. Dio 69.12.1). Olayı sadece bir cümle ile geçiştiren *Historia Augusta*'da ise hem Bar Kokhba'nın adı geçmemekte hem de isyanın nedeni Dio'dan farklı olarak sünnete getirilen yasağa bağlanmaktadır (SHA *Hadr.* 14.2), fakat en azından her iki kaynak da olayın dinî yönünü vurgulamaktadır. Bar Kokhba adının sadece Yahudi ve Hristiyan kaynakları tarafından belirtilmesi de aynı ölçüde dikkat çekicidir. Dio her iki tarafın da meydan savaşından kaçtığını söylemektedir. Yahudiler yer altına galeriler açarak bunları tünellerle birleştirmişler ve belli aralıklarla havalandırma delikleri açmışlardır (Cass. Dio 69.12.3). Isauria'lı haydutlar da Yahudi isyancılar gibi mağaralardan yararlanmışlardır. Son yıllardaki arkeolojik araştırmalar, çoğu antik yerleşmelerin sınırları içinde kalan, dikey ve yatay tünellerle birleştirilmiş yeraltı komplekslerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar havalandırma bacaları, su rezervleri, depo mekânları ve kandil nişleriyle ciddi bir organizasyonu ortaya koymaktadır (Isaac 1998b: 231). Isauria'luların ve güneydeki diğer kavimlerin ısrarlı direnişleri onların da Yahudi isyancılar gibi ciddi hazırlıklar yaptıklarını akla getirmektedir. Yine Isaac'a göre Romalıların Yahudi isyancılarla mücadelesinde seçtiği yöntemlerin eşine dönemin kaynaklarında rastlanmamaktadır. Hadrianus'un bölgeye gönderdiği Iulius Severus bir yandan birliklerini küçük gruplar hâlinde düzenleyerek isyancılarla çatışmış ve onları teker teker sistematik olarak

izole etmiş, diğer yandan erzak kaynaklarını kesmiştir (Cass. Dio 69.13.3). Bu taktiğin en yakın paraleli Anadolu'nun güneyindeki Homanadeis kavmine karşı yürütülen seferde görülmektedir. P. Sulpicius Quirinius kavmi etkisiz hâle getirmek için onları aç bırakmış ve sonunda 4000 kişiyi esir almıştır. Strabon bunların Yahudi isyancıları gibi mağaralarda yaşadığını ekler (Strab. 12.6.5). Bar Kokhba'nın kişiliği üzerinden bazı karşılaştırmalar yapmak mümkün görünmektedir. Talmud kaynaklarında Bar Kokhba için "Mesih" sıfatı kullanılmaktadır. Diğer bir sıfat olan *nasi*, *ethnarkhos* ayarında bir lideri ya da Ezekiel'in sözünü ettiği ideal kralı nitelemektedir (Isaac 1998b: 248). Hristiyan kaynakları Bar Kokhba'yı bir katil ve haydut olarak tasvir etmekle birlikte aynı zamanda mucizeler ve doğüstü işaretler gösterdiğini belirtmektedirler (Euseb. *Hist. eccl.* 4.6.2; Jer. *Apol. in libr. Ruf.* 3.31). Hem Eusebios'ta hem de Hieronymos'ta bunlar Bar Kokhba adının anlamı ("yıldızın oğlu") ile ilişkilidir. İsyan liderlerinin doğüstü varlıklar olarak görülmesi yeni bir şey değildir. Spartacus'ta, Sicilya köle ayaklanmasının lideri Eunus ve nihayetinde bazı tarihçilerin Aristonikos'ta gördüğü "karizmatik ve metafizik özellikler" Bar Kokhba'da da belirgindir. Yahudi haydut gruplarının Isauria'lılardan temel farkı bunların açıkça Roma karşıt faaliyetlerde bulunması, başka bir deyişle siyasi bir yanlarının bulunmasıdır, ama Hobsbawm'ın sosyal haydut tanımına uymazlar (Grünwald 1999: 156).

VI. MODERN KAVRAMLAR IŞIĞINDA ANADOLU'DA İSYAN VE HUZORSUZLUKLAR

Günümüz dünyasında isyanın sebepleri çok çeşitli olabilir: sınıf çatışmaları, milliyetçilik, etnik kimlik, bağımsızlık, adaletsizlik, yolsuzluklar ya da vergiler... Bunlardan bazıları modern kavramlardır ve antik çağdaki isyanların altında yatan muhtemel sebepler olarak masaya yatırılmışlardır. Etnik kimlik, milliyetçilik ya da sınıf çatışmalarını ele alırken dikkatli olmak ve anakronizmden kaçınmak gerekir. Yere en sağlam bastığımız alan şüphesiz ekonomidir, çünkü ekonomik sorunlar çok daha somut verilere dayanır; ayrıca antik kaynaklarda vergiler ya da ekonomik sıkıntıları isyanların ve huzursuzlukları tetiklediği konusunda daha açık bilgiler verilmektedir. Devalüasyon, enflasyon, ihracat hacmi vb. gibi kavramların bilinmediği bir çağda bu olumsuzluklar halka genellikle alım gücünün düşmesi ve vergilerin artması şeklinde yansımıştır, yoksa hiç kimse artan işsizlik ya da yüksek enflasyon yüzünden protestolara düzenlememiş, isyan çıkarmamıştır.

Kuşkusuz modern kavramlar, düşünce akımları, siyasi olaylar eskiçağ bilimlerine ve konumuzla ilgili eserler vermiş tarihçilere üzerinde etkili olmuşlardır. Ancak bunlara dayalı yorumlar bıçağın iki yüzü gibidir: Bazen bize yeni çözümler sunarken, bazen de tarihçiler modern teorilere ve kavramlara gereğinden fazla önem vererek antik kaynakların kastettiğinden çok farklı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Her hâlükârda Marksist bir tarihçi olan de Ste. Croix'ın antik Yunan'da sınıf çatışmaları üzerine yazdığı yüzlerce sayfalık eser ya da komünist olarak kara listeye alınmış Finley'nin çalışmaları görmez gelinemez, tıpkı Rus Devrimi'ni yaşamış Rostovtzeff'in yazdıklarının göz ardı edilemeyeceği gibi... Tarihçilerin model aldığı ya da etkilendiği filozof ve teorisyenlerin kuramları bizim burada Anadolu dâhilinde incelemeye çalıştığımız toplumsal gerginlikler, çatışmalar ve isyanlar hakkında bazı tespitler içermektedir, zira konumuzun doğası itibarıyla öte sosyokültürel, etnik, ideolojik vb. etkenleri içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla yeni teoriler ve kavramlar ışığında bir değerlendirme yapmanın gerekli olduğu inancındayız.

A. KÜLTÜR ÇATIŞMASI

Bu bölümde saydığımız birçok başlığın doğrudan kültürle ve kültürel farklılıklarla ilgisi vardır. Dolayısıyla çeşitli ulusları ve coğrafyaları bir arada tutabilmiş bir imparatorlukta kültürel çatışmaların isyana dönüşmesi beklenebilir. Kültür en geniş anlamı ile doğanın dışında insan tarafından yaratılan her şeyi kapsar. Latin ya da Roma kültürü söz konusu olduğunda ise, modern algılarımızı bir kenara bırakmamız gerekmektedir. Cicero birlikte daha insani bir yaşam sürebilmek için (*cultura animi*) tavrılarımızda alçakgönüllülük ve ölçüyü öne çıkarmak gerektiğini savunur (Cic. *Tusc.* 2.13). Horatius için *cultura* eski barbar yaşam tarzının insanileştirmesini ifade eder (Hor. *Ep.* 1.1.40). Dolayısıyla Romalılar *cultura* ile kültürden ziyade medenileşme ve onun sonuçlarını kastetmektedirler. Cicero ve Horatius için *cultura* ekonomi, eğitim ve siyasette medenileşme sürecidir (Demandt 2002: 63). “Çok kültürlü” terimi ise moderndir ve kültür kelimesi Latince’de hiçbir zaman farklı kültürleri ima edecek şekilde kullanılmamıştır. Hristiyanlığın kabulünden sonra, kelime pagan dinlerini tanımlamaya başlamıştır (SHA *Heliogab.* 3.5). İmparatorluk içinde, daha doğrusu antik çağda farklı kültürlerin değil, uygarlık ile barbarlığın çatışması söz konusudur. Antik kaynaklar için bu ayrım her zaman tek bir argüman üzerinde yapılmıştır: Kültürlü insanlar kanuna saygılıdır ve barış ister, barbarlar ise tam tersi... Bununla beraber Romalılar “barbarların” kültürlerini bütünüyle küçük görmezler. Örneğin Caesar Belgae için,

“Gallia kavimleri arasında en cesur halktır. Çünkü hem eyaletin kültür ve uygarlığından çok uzakta yaşamaktadırlar hem de insan ruhunu kadınlaştıran eşyaları satan düşmanlar buralara pek fazla gelmezler.”

(Caes. *B. Gall.* 1.1.3)

Diyelebilmektedir. Barbarların uygarlığa uzak, doğaya yakın yaşamları onları dayanaklı yapmış ve hamlaştırmıştır. Uygar halkların rafine hayatları onları yozlaştırmaktadır. Bununla beraber, Romalılar genç bir ulus olduklarının farkındaydılar ve Yunanlar, Etrüskler gibi halklardan aldıklarını inkâr etmiyorlardı (Demandt 2002: 65). Zaten 3. yüzyıla gelindiğinde Romalılar

çerindeki kadar sınırlarının dışındaki halklar hakkında da az çok bilgiye sahip olmuşlardı. Cassius Dio bunların görünüşlerinden hoşlanmamakla birlikte, Roma kültürünün üstünlüğünden emindi ve yerli halklar da önünde sonunda Roma'nın etkisi altına gireceklerdi. Gerek çeşitli barbar kavimlerin artan sayılarda orduya alınması gerekse vasal krallıklar sayesinde yerel halklarla ilişkilerin belli bir düzen içinde seyretmesi, Romalıların barbarlara olan bakışlarını etkilemiştir (Southern 2001: 182-203).

Günümüzde siyaseti devletlerle, devletleri halklarla, halkları da kültürlerle ilişkilendiririz. Bu anlayış Romantizm tarafından yerleştirilmiştir. Roma İmparatorluğu söz konusu olduğunda, eyaletlerdeki Romalılaştırmanın düzeyine bakarak halkların günümüzün aksine kültürel adaptasyona çok daha meyilli olduğunu söyleyebiliriz. Kültürün ayrılmaz parçası olan geleneklerin Romalılar için bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır. Toplumların günlük hayatına, festivallerine vb. karışmamıştır. Hiçbir şehir gladyatör oyunları düzenlemediği için cezalandırılmamıştır. Roma'nın iktidarına zarar vermediği sürece değişik geleneklere hoşgörü gösterilmiştir.

Geleneklere gösterilen hoşgörü büyük ölçüde diller için de geçerlidir. İmparatorluk içinde yaklaşık 50 kadar dilin konuşulduğu bilinmektedir (Demandt 2002: 68). İtalya'da yerel diller Roma'nın genişleme süreci içinde kaybolmuştur. Sadece batıda Kelt, Kuzey Afrika'da Kartaca dili etkisini sürdürmüştür. Iustinianus döneminde Latince ve Yunanca dışında diğer dillerde yazılmış vasiyetlerin hâlen geçerli sayıldığı bilinmektedir (Demandt 2002: 68). Doğuda Yunanca'nın kullanılması hiçbir zaman sorun olmamıştır. Tacitus'un aktardığı bir anketoda yer vermek açıklayıcı olabilir: Lykia'luların sorun çıkardıklarını ve bazı Romalıları öldürdüklerini haber alan Claudius, soruşturma için bir Lykia heyetini kabul etmişti. Senatoda soru sorduğu elçilerden birinin Roma vatandaşı olduğu hâlde Latince bilmediğini öğrenince, "Romalıların dilini bilmeyen Romalı olamaz" diyerek bu kişinin Roma vatandaşlığını elinden almıştı (Cass. Dio 60.17.4). Senato Latince konuşmayan elçileri huzuruna kabul ediyordu (Madsen 2002: 105), ancak Claudius'u kızdıran kuşkusuz Lykia'lı elçinin Roma vatandaşı olmasına rağmen Latinceyi bilmemesiydi. Latince öğrenmenin amacı, yerel aristokrasinin eyalet dışında bir kariyer hedeflemesiyle ilgilidir. Anadolu eyaletlerine giden valiler Yunanca konuşabildiğine göre,

imparatorun aynı şeyi Roma vatandaşı bir Lykia elçisinden bekleme hakkı vardı. Üstelik Marcus Aurelius ve daha sonra Iulianus'un yazılarını Yunanca kaleme aldığı, Bizanslıların kendilerini Yunan değil *Rhomaioi* olarak adlandırdıklarını unutmamak gerekir.

Farklı kültürler için algılarımız gelenekler ve diller üzerine odaklanmıştır. Ancak kültür kendisini mimari ve sanat gibi görsel alanlarda da göstermektedir. Roma şehirleri siyasi tasvirlerin (yani imparator heykelleri, sikkeler vb.) reklamlar gibi aynı anda her yerde olduğu, bunlardan kaçamadığımız yerlerdi (Whittaker 1997: 145; Ando 2000: 215-269). Binalar ve mekânların düzenleniş biçimleri de belli mesajlar taşıyordu. Tiyatro bu yapılardan biridir. Augustus'tan sonra doğudaki birçok tiyatro Roma tarzında yapılmış ya da yeniden inşa edilmiştir. Hem tiyatrolar hem de amfiteyatrolar imparatorluğun varlığını somutlaştıran öğelerdir. Aynı zamanda sosyal hiyerarşinin açık biçimde gözlenebildiği mekânlardır. Oturma sıralarının kimlere ait olduğu kanunlarla belirlenmiştir (Shaw 2007²: 389 vdd.). Sosyal sınıfların, meslek gruplarının, Yahudilerin vb. yeri bellidir. Aynı şekilde *forum*da ya da *agorada* bulunan heykeller de belli bir sıraya göre dizilmiştir: imparator, şehir hamileri, senatörler, atlı sınıftan önemli kişiler vs. Fakat Whittaker'in de belirttiği gibi, bu kültürel unsurların ne dereceye kadar merkezden dikte ettirildiği ya da yerel ilişkilerin sonucu olduğunu tespit etmek zordur (Whittaker 1997: 152). Her hâlükârda, Roma idaresinin kent dokusuna yaptığı değişiklikler çok dramatik olmamıştır. Bunun nedenlerinden biri doğuda yüzyıllardan beri gelmiş bir şehircilik anlayışının bulunması ve bunların arasında Roma yapılarının (hamam, imparator kültü tapınağı) şehir dokusuna entegre olmasıdır. Roma yapılarının birçok mimari özelliği zaten Yunan örneklerinden alınmıştır. Örneğin Hadrianus'un sayesinde tamamlanan Atina'daki Zeus Olympios Tapınağı Romalı denebilecek bir özelliği bulunmayan Korinthos düzeninde bir yapıdır. Anadolu'daki yapılar için de aynı durum söz konusudur. Romalıların ayırt edici özelliği üslup değil teknolojidir ve teknoloji de kültürel bir unsur olmaktan uzaktır; yani karakersizdir (Demandt 2002: 69). Roma heykelleri, sikkeleri ve her ne kadar yüzeyde yerel üslupları yansıtırsa da mimariyle farklı kültürler üzerinde hâkimiyet kurmayı denemiştir. Ancak öte yandan diğer kültürlerin sanatlarından birçok unsuru da kullanabilmiştir. Yunan eserlerini orijinalerinden ayırt edilemeyerek kadar ustalıkla kopya etmiş, imparatorlar Mısır üslubunda betimlenebilmiştir. Dünyanın Yedi Harikası içinde hiç Roma eseri olmadığı gibi, üç tanesi de Mısır ve Mezopotamya'dandır. Romalılar sanat alanında bir baskı kurmamışlardır, ama çok daha

kötüsünü yaparak, sanat eserlerini yağmalayıp Yunanların gözünde “barbarlıklarını” pekiştirmişlerdir. Polybios bile Romalıların Syrakusai’deki eserleri yağmalamasını “başkalarının talihsizliği Romalıların ülkelerine süs olmamalıdır” diyerek onaylamadığını vurgular (Polyb. 9.10). Petronius için Romalıların altın aşkı sanat ve bilimin önüne geçmiştir (Petron. *Sat.* 88). Daha önce belirttiğimiz üzere, Verres çeşitli Anadolu şehirlerinde heykelleri gasp etmiş ve hepsini evinde sergilemiştir (Cic. *Verr.* 2.1.49 vdd.). Nero’nun bir azatlısı Pergamon’daki heykel ve resimleri toplamak istediğinde şehir sakinleri bunu güç kullanarak engellemişlerdir (Tact. *Ann.* 15.44, 16.23).

Teknolojik ya da mimari/sanatsal açıdan Roma kültürler üzerinde baskı kurmamıştır, ancak bayındırlık faaliyetlerinin devlet otoritesini temsil eden bir unsur olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Bunlar devletin her yerde olduğunu, her yere erişebildiğini göstermelerinin yanı sıra, hayranlık uyandıran projeler olarak aynı zamanda devletin imkânlarını ve kudretini sergilemektedir. Romalılar maddi kültür alanında eyaletlerin saygısını ve sadakatini, estetik anlayışları ya da sanatlarından ziyade bununla kazanmışlardır. Hadrianus’un iki kez eyalet ziyaretlerinde bulunması ve bayındırlık faaliyetlerine önem vermesi bir rastlantı olarak görülmemelidir. Lykia’yı örnek alabiliriz: Burası dağlık, dağların arasında küçük verimli ovalara sahip, genelde antik yolların yeterli olmadığı, imparatorluk genelindeki ekonomik faaliyet merkezlerinin dışında kalan bir bölgedir. Burada bayındırlık faaliyetleri Flavius’lar döneminden itibaren artış göstermeye başlamaktadır. Oionanda, Balboursa ve Patara’da su yolları ve hamam yapıları inşa edilmiş, hatta Patara ve Kadyanda’daki hamamların inşası ile imparator bizzat ilgilenmiştir. İnşaat faaliyetleri 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Patterson 1991: 160). Balboursa’da bu dönem binaları şehre bakan düzlük üzerine yapılmıştır. Geç Hellenistik Dönemde şehir ulaşılması zor dağlık kesimdeydi ve Geç İmparatorluk Döneminin güvensiz ortamında inşaat faaliyetleri tekrar buraya taşınmıştır (Patterson 1991: 161). İmparatorluğun etkili kontrolü sayesinde dağlık ve marjinal sayılabilecek bir bölgede kamu yapılarında artış gözlemlenmektedir. Bu gelişmeler karşın, Lykia ilk senatörünü 1. yüzyılın sonunda çıkarmıştır; 2. yüzyılda bu sayı artar. Bölge daha gelişmiş olan kıyı şehirlerinden birkaç on yıl sonra senatör çıkarabilmiştir. Balboursa örneğinde, imparatorluğun gözetiminde gerçekleştirilen bayındırlık faaliyetleri şehrin ağırlık merkezini yeni yapıların bulunduğu düzlük kesime taşımıştır (Patterson 1991: 163). Patterson seçkinlerin sosyal hareketliliğinin, yoğunlaşan bayındırlık faaliyetlerinin

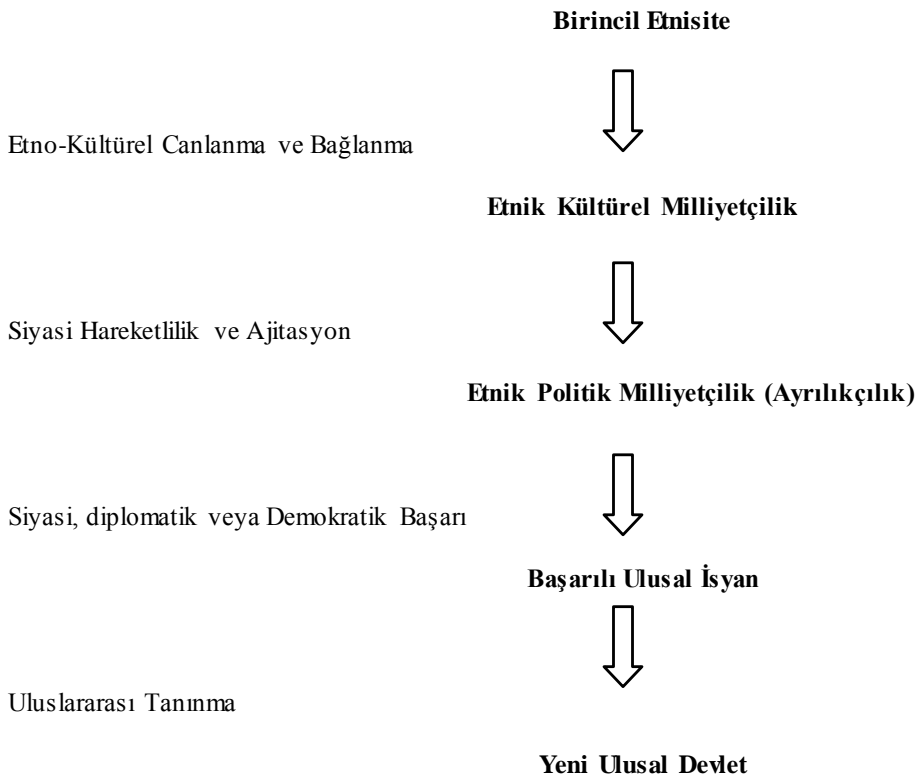
ve şahsi servet artışının yerleşim dokusunda farklılaşmaya yol açtığı görüşündedir (Patterson 1991: 165). Vespasianus'un Lykia'yı etkili şekilde imparatorluk sınırlarına dâhil etmesi, yukarıda bahsedilen gelişmeler ve şehirlerin *pax Romana*'nın getirdiği avantajları kullanabilmeleri sayesinde, imparatorluk idaresinden en az etkilenecek yer olmasını beklediğimiz bir bölgede, karmaşık bir şehirleşme süreci ile karşılaşmaktadır. Patterson Samnium ile Lykia'yı karşılaştırmakta ve iki bölgede benzer oluşumların varlığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla "Romalılaştırma" farklı yerlerde yakın biçimde ve bilinçli olarak uygulanmıştır. Sonuç her iki taraf açısından tatmin edicidir: Lykia'lılar imparatorluk genelindeki sosyoekonomik odaklarla ilişkiye girebilmişler, Roma da tarihi direniş ve ayaklanmalarla dolu bir bölgeyi idare edilebilir hâle getirmeyi başarmıştır.

Din günümüzde kültürel çatışmaların en önemli aktörlerinden biridir. Ancak Roma İmparatorluğu'nda durum Hristiyanlığın kabulüne kadar günümüzdekinden farklı bir seyir izlemiştir. Roma bireysel inançlara karışmamıştır. Tanrıların varlığı ya da insanların ölümsüz bir ruha sahip olup olmadığı gibi konular filozoflar tarafından açıkça tartışılmıştır. Romalılar için yabancı kültürlerin varlığı rahatsız edici değildi. Onların gözünde kültürler sadece uygulamada farklılık göstermekteydi. Tanrılar aynıydı; sadece adları değişti: Zeus Romalılar için Iuppiter, Mısırlılar için Ammon'du. Hatta Yahudi tanrısı, Yahudilerin Zeus'u olarak adlandırılmıştır. Dini bir Romalılaştırma aracı olarak algılayan Whittaker, bunun tipik örneğini *evocatio*da görmektedir (Whittaker 1997: 143). MÖ 146'da Kartaca'nın yenilmesinden sonra, Scipio Africanus Iuno'ya (yani Afrika tanrıçası Tanit) yakararak Kartaca'yı terk etmesini ve Roma'da yaşamasını istemiştir (Macrob. *Sat.* 3.9.1-13). Kartaca Roma kolonisi olduktan sonra adı colonia Iunonia olarak değiştirilmiştir. Whittaker'inkine ek olarak Anadolu'dan iki örneği burada verebiliriz. Aristonikos'un yakalanmasından sonra Manius Aquillius'un Mysia'nın dağ halkı Abbaitis'e karşı başlattığı operasyonlarda ve daha sonra P. Servilius Vatia'nın Isauria seferinde *evocatio*ya başvurduğu bilinmektedir. Her ikisinde de bunun isyancı dağ kavimleri için yapılması ilgi çekicidir. Ancak *evocatio* sadece Romalılar açısından anlam taşıyan bir ritüeldi; Roma geleneklerini ne kadar bildikleri şüpheli olan Abbaitis'liler ve Isauria'lıların gözünde *evocationun* bir değeri yoktu muhtemelen.

Sonuçta asıl konu ve Ando'nun da cevabını aradığı soru, bu kadar farklı kültürün yüzyıllar boyunca hiç eksik olmayan isyanlara karşın bir arada nasıl tutulduğu sorusudur. Demandt'a göre (Demandt 2002: 73) başta gelen sebeplerden biri, imparatorluğun ulusal bir Roma kültürü yaratma amacı gütmemesidir. Modern devletlerde görülen halkın tek ve homojen bir kültürü benimsemesine yönelik eğilimler, Roma'da hem pratikte hem de teoride görülmemektedir. Örneğin günümüzde kültürün öğrenilmesinde önemli bir rol üstlenen okullarda, ister Latin ister Yunan olsun öğretmenlerin ücretleri imparator tarafından ödeniyordu ve buna rağmen dersler eyaletlerin ya da bireylerin kontrolündeydi. Roma'nın bütünlüğü iki temel üzerinde durmaktaydı: ordu ve kanunlar. Bu koşullar altında etnik kimlik ve kültür isyanlarda itici güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Etnik kökenleri ne olursa olsun insanlar –elbette sadece özgür olanlar- Roma yasalarından eşit şekilde yararlanıyorlardı. Bu yüzden daha 1. yüzyılda, Strabon şimdi kaybolmuş Thessalia'lı bir kavimden bahsederken, etnik isminin ve sahip olduğu siyasi yapının kaybolmasını doğal karşılayabiliyor, eskiden kalma bu öğelerin artık önemini yitirdiğini söyleyebiliyordu (Strab. 9.5.12). Roma'nın yarattığı ideal, kriz dönemlerinde bile kültürel ayrışmaya sebep olmamıştır: 382'de Vizigotlar Tuna boylarına geldiklerinde Paphlagonia doğumlu Yunan hatip Themistios, bu savaşçı kavmin Anadolu'daki Galatlar gibi Romalı olacaklarını ummuştur. Dikkati çeken ise, hatibin, aslında Aziz Paulus'a göre kültürel anlamda Hellenleşmiş bir halk olan Galatları "Romalı" şeklinde tanımlamasıdır. Themistios sahip olduğu Hellen kültüründen gurur duymakla birlikte, siyasi açıdan Romalı hissetmektedir (Demandt 2002: 73-74). Cumhuriyet'in sonuna gelindiğinde, Roma kültürü bir kimlik olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başlamış, Senato ve ordu çok çeşitli kültürlere mensup kişilere açılmıştır. Böylece Romalılık farklı bir anlam kazanmıştır. Siyasi değişimlerin Anadolu'da kültürel ve etnik yapıyı etkilediği ve farklı etnik grupların Roma ve Anadolu'daki diğer halklarla olan ilişkilerini zaman içinde değiştirdiği açıktır (Mitchell 2000), ancak bunlar gerektiğinde ya da istendiğinde çeşitli yollarla vurgulanmıştır.

B. MİLLİYETÇİLİK

Günümüzde isyanların nedenleri arasında milliyetçilik öne çıkanlardan biridir Modern sosyoloji araştırmaları bağımsız devlete giden yolu kabaca şu şekilde tanımlamışlardır (Kaufmann-Conversi 2007: 142):

Bu modern bir modeldir ve buraya koymamızın sebebi, günümüz örneklerine bakılarak Roma emperyalizmi konusunda genel çıkarım yapmanın her zaman işe yaramadığıdır. Her ne kadar çeşitli isyanlarda Gallia, Yunan veya Yahudi milliyetçiliğinden söz etmek mümkünse de, yukarıdaki modelin içerdığı birçok unsur bu hareketlerde görülmez. Milliyetçi ya da etnik çatışmaların kaynaklarını genel bir çerçeve içine oturtmayı amaçlayan ve 1986'da Maryland

Üniverstesi tarafından oluşturulan ve 2005'e kadar düzenli güncellenen MAR (*Minorities at Risk*) veritabanından, elde edilen bilgiler bazı genel çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır (Kaufmann-Conversi 2007: 155). Belli bir alana sahip olan etnik gruplar eğer geçmişlerinde otonomi kaybına uğramışlarsa, bunların ayrılıkçı bir siyaset izlemeleri daha muhtemel görünmektedir. Etno-sembolist akıma göre, ayrılık amacı taşıyan grupların ortak hatralara sahip olması önemlidir. Çağdaş sosyoloji teorilerine göre, sadece etnik geçmiş tek başına bir anlam taşımamakta, kurumsal bir yapının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Milliyetçi isyanların ortaya çıkışı için üç ögenin varlığından söz edilmektedir: haksızlıklar (ayrımcılık veya baskı), hareketlilik ve kaynaklar, isyan fırsatları (rejim değişikliği, uluslararası destek ve akrabalık bağları gibi uygun uluslararası ve yerel ortam). Roma İmparatorluğu'ndaki isyanlar söz konusu olduğunda, modern kalıplar genellikle olayları tam olarak açıklamadığı görülecektir

Roma İmparatorluğu söz konusu olunca etnik ya da milliyetçi isyanları modern terimler, teoriler ya da etnik/milliyetçi isyanlarla karşılaştırırken dikkatli davranmak gerekmektedir. Stuart Mill'e göre bir millet, ırksal ve soysal kimlik, dil ve din birliği, coğrafi sınırların şekillendirdiği ortak ve kendilerine özel duyguları paylaşan bir topluluktur (Mill 1977: 546). Ancak bunun da ötesinde, geçmiş siyasi faaliyetler ve olaylar; bunların sonucunda paylaşılmış onur, küçük görülme, memnuniyet, üzüntü gibi duygular, milli tarih bilinci, ortak hatralar gibi unsurlar önem taşımaktadır (Brunt 1965: 126). Yunanlar aynı ırktan geldiklerinin, ortak bir dile, kültürlere ve geleneklere sahip olduklarının eskiden beri bilincindeydiler (Hdt. 8.144). Fakat otonomi isteği ve kamu onuru, Arkaik Dönemden beri Yunanların tek bir millet olarak hareket etmesini engellemiştir. Anadolu'nun köklü kültürü gelenekleri, yerel tarihleri ve dilleri canlı tutmasına rağmen, milliyetçi denebilecek bir isyan İmparatorluk Dönemi boyunca görülmemiştir. Elbette bunun yine yazılı kültürle ilgisi vardır. Geçmişte Roma ile yaşananlar özellikle aristokrat kesim tarafından biliniyordu. Halkın geri kalanının öncelikleri ise daha farklıydı. Sağlam bir ekonomi ve huzur için milliyetçi duygulardan vazgeçilebilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ya da İngiltere'nin emperyalist imparatorluğunda milliyetçilik daha belirgin bir şekilde gözlenirken, Roma'nın kurduğu düzende vatandaşlığın ön planda olması -bilinçli ya da bilinçsiz- "milletler üstü" bir imparatorluk

kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kadar geniş bir coğrafyada yaşayan, her biri kendine özgü inanç, kültür, geleneklere sahip halkların Roma İmparatorluğu hakkında farklı fikirler taşıyacağı şüphesizdir. Walbank bunların genellikle yerel nitelikli ögeler olduklarını ve en fazla Romalılaştırmaya tepki ya da Romalılaştırma karşısında kimliklerini koruma güdüsüyle hareket ettiklerini ileri sürmektedir; bizim anladığımız şekilde bir milliyetçilik söz konusu değildir (Walbank 1972: 155). Romalıların yerel kültürlerle karşı genellikle ya hoşgörülü davranmışlar ya da kayıtsız kalmayı tercih etmişlerdir; yabancı gördükleri toplumları özümsemeye çok istekli davranmamışlardır. Roma vatandaşlığı ise Romalılaştırmayı kabul eden halklara verilmiştir, zira vatandaşlık aynı zamanda yüksek memuriyetlere gelmenin de yolunu açmaktaydı (Walbank 1972: 155). Buna olumlu tepki gösterenler ise batı halkları olmuştur. Uygarlaşma düzeyleri düşük olduğundan, Roma kültürünü fazla direnmeden kabul ettiklerini ifade eden Walbank'ın gözden kaçırdığı nokta ise, Roma İmparatorluğu'nun tarihi boyunca batıda isyanların eksik olmadığıdır. Tam tersine, batı kabileleri sürekli imparatorlukla sürtüşme hâlinde olmuşlardır ve Romalılaştırma süreci o kadar da sancısız geçmemiştir. Batıdaki isyanların çoğunlukla milliyetçilikten ziyade ağır vergileri yolsuzluk ya da askere alma gibi nedenlerden çıktığı iddia edebilir, fakat bu gibi sorunların da o zamana kadar ikinci planda kalmış veya hiç önem verilmemiş milliyetçi duyguları tetikleyebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Milliyetçilik bilinci için belli bir uygarlık düzeyine erişmek ön şart değildir. Bununla birlikte Roma'nın hâkimiyetini o kadar geniş bir coğrafyaya yaymıştır ki, bu coğrafya içindeki bütün toplumları aynı yöntemle kazanmak mümkün değildir; bazen şiddete başvurulmuş, bazen anlaşma yoluna gidilmiş bazen de "Roma vatandaşlığı"nın yardımıyla istenen sonuç elde edilmiştir. Aelius Aristides'in bir söylevinde (Aristid. Or. 26.59), imparatorluğun bir çeşit ulus olarak görme eğilimi sezilmektedir. İmparatorluk nüfusunu ikiye ayıran Aristides iyi durumdakilerin vatandaş, geri kalanların tebaa olduğunu söyler ve "Romalı" kelimesinin sadece bir şehre aidiyeti ifade etmediğini, ortak bir tabiiyeti nitelendirdiğini belirtir. Bu sadece retorik bile olsa, Aristides diğer yerlerde imparatorluk sınırları içindeki herkes için "Romalı" ifadesini kullanmaktadır. Benzer başka bir pasajda ise hatip farklı halkların nasıl bir araya getirildiği açıkça anlatır:

"Her yerde herkes senin hükümdarlığın altında eşit yaşar. Kendilerini imparatorluk yönetiminin karşısına koymayarak, dağlarda yaşayanlar düzlüktekilerden daha saygılı

oldular... Artık karayı adadan ayıran hiçbir şey yoktur. Tek bir ülke tek ve tek bir halk sessizlik içinde itaat eder.”

(Aristid. *Or.* 26.30)

Pasajda emperyalist inalar aşikârdır ve imparatorluk içinde entegre olmamış etnik gruplar ve boyun eğmeyen dağlık bölgeler bulunmasına rağmen, onu bir bütün olarak algılamaya yetecek kriterlerin mevcut olduğu da inkâr edilemez. Bunların başında imparator kültü ve aidiyetin en belirgin göstergesi olarak vergiler gelmektedir. Fakat bu iki ölçüt şehirlerin meydana getirdiği siyasi ve sosyal bir ağın varlığını öngörmektedir. Dolayısıyla imparatorluğa ait olmak ya da olmamak kırsal ve şehrin imparatorlukla olan ilişkisine bağlıdır. Bunun gibi mimari formlar, ikonografik semboller, kullanılan güncel dil, eğlence gibi unsurlar da söz konusudur (Shaw 2007²: 362). Bu yüzden isyanlarda milliyetçilikten ziyade farklı sebepler daha fazla rol oynamaktadır.

Tam anlamıyla milliyetçi isyanların azlığı, Walbank'a göre iki nedene dayanmaktadır (Walbank 1972: 167): Birincisi, Romalılar yerleşik toplum kurallarına ve kanunlara uygun davranışları siyasi tanınma ve eşitlik ile ödüllendirmişlerdir. Böylece bir Afrikalı, bir Illyria'lı ya da Dağlık Kilikia'lı da senatör olabilmiş, hatta bazen tahta oturabilmiştir. İkinci olarak, demokrasi gibi kavramların yeşermesine izin verilmemiştir. Bu yüzden toplumun alt sınıfları etnik/millî kimliğin uğruna savaşılacak kadar önemli olmadığını düşünmüşlerdir. Roma zengine daha fazla yoksula daha az vermeye devam ettiği için, milliyetçilik az gelişmiş bir düşünce olarak kalmıştır. Walbank'ın bize hatırlattığı şey, Roma İmparatorluğu ile günümüz emperyalist güçleri arasında asla karşılaştırılmayacak nitelikler olduğu ve modern teorilerin antik çağa değiştirilmeden uygulanamayacağıdır. Büyük çaplı milliyetçi/etnik isyanlar Roma İmparatorluğu'nda görülmezler veya çok sönük kalmışlardır. Etkileri ve siyasi getirileri zayıf bile olsa, isyan edenlerin gözünde, bu değerlerin ne anlam ifade ettiği farklı bir konudur.

Augustus'un imparator olmasından sonra, eyalet sakinlerinin topluma ve devlete katılımları önündeki engeller kalkmaya başlamıştır. Buna paralel olarak, Roma'nın kudreti *urbs*

Roma kavramı içinde değerlendirilmekten çıkmış ve imparatorun gücü ile eşdeğer tutulmuştur. İmparatorluk boyunca imparatorluk otoritesinin en yaygın ve sürekli sembolü “askeri zaferi” betimleyen *Victoria* personifikasyonu olmuştur. Dolayısıyla imparatorun Roma dışındaki otoritesinin kaynağı olarak millî iradeden ziyade onun kişisel gücü ve tanrısallığıdır (Miles 1990: 635). Bu açıdan bakıldığında, imparatorun ve meşrutiyetinin algılanışında Romalı ile Romalı olmayan arasında bir fark yoktu. Romalılar kendilerini tek bir etnik grup gibi değil, bütün insanları kucaklayan bir halk olarak görüyordu. İmparatorluk içindeki herkes *orbis terrarum* içindeydi ve bu halklar *gentes humanae* ya da *gentes humanum* (“insan ırkı”) olarak tanımlanmaktaydı. Bütün halkların milli kimlikleri ne olursa olsun, imparatora olan sadakat ve bağımlılık düzeyinde eşitti (Miles 1990: 637). Dolayısıyla, imparatorun kendisi milliyetçiliğin ihtiyacı olan açık ve farklı bir kimliği taşıyor, yönettiği toplumlara milliyetçi bir kimlik modeli sunmuyordu.

Modern emperyalizmin önemli unsurlarından biri, emperyalist güçlerin yönettikleri bölgelerde “batılılaşmış” ve Batılı hükümdarlar ile kendilerini ilişkilendiren, fakat Avrupalılar tarafından meslekî kariyere ve şehir yaşamına tam entegrasyonuna izin vermediği yönetici sınıflardır. Romalılar günümüz milliyetçi akımlarında önemli rol oynayan böyle sınıflar yaratma yoluna gitmemiştir. Bunun yerine, yerleşik ve resmî kurumlara sahip toplumların yönetim organları aracılığıyla imparatorluğu idare etmeyi tercih etmişlerdir. Bunu sebebi, tutuculukları ve bürokratik personel sınırlı olmasıdır (Miles 1990: 640). Yardımları karşılığında Roma yerel aristokrasiye ya da liderlere kendi toplumları içinde ayrıcalıklı bir yer sunmaktaydı. Göçebe, yarı-göçebe ya da tam anlamıyla şehirleşmemiş halklar ise yerleşik düzene geçmeye zorlanmışlardır. Bu süreç içinde kavim şeflerinin yerini, kurumsal yapı içinde işlev görebilecek zengin arazi sahipleri almıştır. Bu durum zamanla devletten memnun olmayan yerel yönetici sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmamıştır, çünkü Roma vatandaşlığının ayrıcalıklarından ve imparatorluğun geniş sosyoekonomik ağından yararlanma gibi fırsatlara sahiplerdi. Böylece Senato’ya girebilmekte, hatta imparator çıkarabilmekteydiler. Köken ve vatandaşlık, bireylerin imparatorluk ile olan ilişkileri üzerinde yaşadıkları toplumdaki konumları kadar etkili değildi. Birçok Roma asker kolonisinde seçkin yerel kişilerin olması bu yüzdendir (Miles 1990: 642). Böylece, ayrıcalıklı eyalet sakinleri sadece sosyal değil coğrafi hareketlilik imkânına da sahip oluyorlardı. Bunun en çarpıcı örneği Cezayir’deki Castellum Tidditanorum’dan heykel

kaidesindeki yazıttır (Wells 1992²: 225). Heykelin sahibi Q. Lollius Urbicus yerel bir aileden gelmektedir. Germania'da *legatus* olarak görev yapmış, daha sonra Hadrianus'un Kudüs seferine katılmıştır. Asia Eyaleti *proconsulunun* yanında çalışmıştır. Yazıttan Urbicus'un imparatorluk içindeki en az beş farklı bölgede hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Bu, her memurun sahip olabileceği bir kariyer değildir, ama sıra dışı bir yanı da yoktur. Urbicus gibi imparatorluğun nimetlerinden fazlasıyla yararlanmış ve kendine ayrıcalıklı bir kariyer yapmış yerel bir bireyin milliyetçi bir isyana katılmasını beklemeyiz.

Yerel liderler veya bürokratlar Roma'ya karşı ayaklandıkları zaman, amaçları modern tarihçilerin “geleneksel” ya da “temel” direniş olarak adlandırdıkları hareketleriyle aynıdır. Yani Urbicus'un entegre olduğu düzenin yerine radikal ve yeni bir ideoloji getirmeye çalışmamışlardır. Böyle bir çaba onların meşruluğunu tehlikeye sokacaktır. Milliyetçi duygularla bir araya gelmiş gruplar, bunun yerine, otoritelerinin kaynağı olan sosyo-politik yapının yeniden kurulmasını veya bağlı buldukları grupların çıkarlarının geliştirilmesini talep ederler (Miles 1990: 643). Nitekim imparatorluğun tarihi boyunca Anadolu'da köklü değişiklikleri hedef alan bir isyan ortaya çıkmamıştır. İmparatorlukta Romalı ile Romalı olmayan veya barbar-medeni arasındaki fark giderek bulanıklaşmış ve 212'deki *Constitutio Antoniana* ile kaybolmuştur. Kararnamenin yayınlandığı tarihte Roma vatandaşları ile diğerleri arasındaki bir fark kalmamasına ve vergilerin düzenlenmesi nedenlerden biri olmasına rağmen, kararnamenin ardından birçok eyalet sakininin Caracalla adını alması, onların gözünde bunun bir önemli bir karar olduğunu ve milliyetçiliğin ikinci planda kaldığını göstermektedir. Asıl ayrım etnik ya da ırkla değil, *honestiores* ve *humiliores* arasında olduğu gibi mevki ve servet ile ilgiliydi.

Gelişen iletişim ve ulaşım imkânlarının Romalılar kadar isyancıların da işine yaradığını beklemek mantıklı olmakla beraber, katkılar sınırlıdır. Şehirleşmenin artmasına karşın, birçok toplum hâlen küçük gruplar hâlinde birbirinden uzak yerlerde izole şekilde yaşamaktaydı. Ayrıca posta servisi genellikle imparatorluk ve seçkin sınıfın karşılayabileceği bir hizmetti. Televizyon ve radyo gibi araçların olmadığı bir çağda, milliyetçi hareketlerin gerekliliği desteği bulması da zordur. Bir isyan lideri modern iletişim araçları sayesinde dünyanın farklı yerlerinde bulunan, fakat aynı milli kimliği paylaşan insanları etkileyebilir. Ancak antik çağda böyle bir hitap ve

iletişim tarzı mümkün olmadığından, lider ve destekçilerinin ya da aynı kökenden grupların birbiriyle yaklaşması kolay değildi. Ayrıca heykeller, sikkeler, anıtlar gibi çeşitli propaganda araçları imparatorluk tarafından çok daha rahatlıkla kullanılabilmekteydi. Bunun yanı sıra milliyetçi isyan liderlerinin destekçileri ile kurduğu bağ ile imparatorun tebaası arasındaki ilişkiyi doğası farklıdır. Modern milliyetçi hareketlerde lider ait olduğu grubun kararlılığı ve başarısının sembolik yansımasıyken, Paphlagonia'daki Gangra şehri vatandaşlarının Augustus'a sadakat yeminlerini içeren yazıtta görülen bağ daha farklıdır:

“Zeus, Gaia, Helios, diğer tanrı ve tanrıçalar ile Augustus huzurunda yemin ederim ki, Caesar Augustus'a, onu çocuklarına ve torunlarına sözlerim, hareketlerim ve düşüncelerimle hayatım boyunca sadık kalacağım; dostlarını dost, düşmanlarını düşman bileceğim... Düşman olarak gördüklerini kara ve denize takip edeceğim, onlara direneceğim. Eğer yeminimi bozarsam soyum son üyesine kadar yok olsun...”

(OGIS 532; Miles 1990: 650)

Miles'a göre burada ilginç olan, imparator ile vatandaş arasındaki doğrudan, agresif ve kişisel bağdır. Yemin tanrı ve tanrıçalara ilaveten imparatorun kendisinin huzurunda yapılır. Yemini edenin kendisi ve ailesi dışında daha geniş bir topluluğa işaret eden ifadeler yoktur; Roma'dan bile bahsedilmemektedir. Yemin hernagi bir özel gruba ya da millete hitap etmemekte ve bireysel bir bağ kurarak milletler üstü bir anlam kazanmaktadır.

Milliyetçi akımların ifadesinde ana dilde iletişim ve yayının önemli rol oynadığı bilinmektedir. Ortak bir dilin kullanılması milli kimliğin sınırlarını belirleyen bir unsurlardan biridir. Roma İmparatorluğu'nda ise Latince böyle bir işleve sahip değildi, çünkü dışarıdan bir otorite tarafından empoze edilmiş resmî bir dildi ve ortak çıkarlar ve kimlikler yerine sosyal tabakalaşma ve hiyerarşiyi vurgulamaktaydı. Batıda Latince ve doğuda Yunancanın yerel dillerin yerine geçmediği, sosyal mevkiiyi pekiştirmek üzere seçkinler tarafından kullanıldıkları bilinmektedir (Miles 1990: 652). Dolayısıyla imparatorlukta kültür/etnik gruplara katılım tek bir ulusal kimliğin ortaya çıkmasına yol açmadığı için, seçkinlerle seçkin olmayanlar arasındaki

dilsel farklılıkların milli kimliğin belirginleşmesine yardım edeceğini düşünebiliriz, fakat bu diğer şartların yokluğunda önemini yitirmektedir.

Finley *Constitutio Antoniana*'nın bütün özgür kişilere Roma vatandaşlığını bahşetmesiyle birlikte, Roma İmparatorluğu'nun imparatorluk olmaktan çıkarak "toprak bütünlüğüne dayalı üniter devlet" yapısına büründüğünü söylemiştir (Finley 1978: 2, 14). Ancak kararnamenin ardından Roma tek bir millet olmamış, sınırları içinde yaşayan herkesin paylaştığı tek ve bir örnek kültüre dönüşmemiştir. Bunun yerine, çoğu kısmen Romalılaşmış aristokratlar tarafından idare edilen farklı yerel kültürleri bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Derin kültürel kökler sınıflara dayalı bir hiyerarşinin altında varlığını sürdürmüştür. Bütün bunlar imparatorlukta milliyetçi akımların yeşermesine fazla imkân tanımadığı gibi, imparatorluğun da daha geniş tabanlı ulusal kimlik ve dayanışmayı hayata geçirmesini engellemiştir (Miles 1990: 656).

Yukarıda değindiğimiz üzere batı eyaletlerindeki "milliyetçi" nitelik taşıyan isyanların Anadolu'da o kadar belirgin olmadığı söylenebilir. Bu konudaki en önemli istisna Mithradates'tir ve kral sistematik propagandayla Yunan milliyetçiliğini canlandırmaya çalışmıştır. Mithradates'ten sonra milliyetçilik unsurunu etkin olarak kullanan bir isyan söz konusu değildir. Belki, değindiğimiz üzere Kilikia Korsanları ve Isauria'lılar için etnik kimliğin bazı durumlarda öne çıkmasından söz edilebilir. Halkın sorunu ideolojik olmaktan ziyade ekonomikti ve bu durum özellikle 4. yüzyıl kaynaklarında ve Hristiyan yazarların eserlerinde izlenebilmektedir. Milliyetçilik gibi ideolojik savlardan yola çıkan isyanlarda önemli rol oynamasını bekleyeceğimiz entelektüel kesimin Roma ile olan ilişkileri o kadar sıkıydı ki, bunların sağladığı avantajları bir kenara iterek yüzyıllardır süper güç olarak varlığını sürdüren Roma'ya kaldırmak zordu. Zaten yerel seçkin ailelerden çıkan Anadolu kökenli tarihçilerin eserleri Roma'nın dünya egemenliğini "tanrıların" isteği gibi gösterip ve "doğa kanunu" olarak kabul etmekte insanlar üzerinde öncelikle psikolojik bir baskı kuruyordu. Ayrıca Roma Anadolu'da çok uzun zamandır vardı; öyle ki artık Roma'ya alternatif olabilecek herhangi bir yönetim biçimi ya da figür artık uzak geçmişin parçasıydı.

C. SINIF ÇATIŞMALARI

Tarihî gelişimi ve toplumsal çatışmaları toplumların farklı üretim süreçlerine bağlayan Marx'a göre, her bir toplumdaki sınıf kavgası o toplumların baskın üretim biçimleri ile ilgilidir. Dolayısıyla, üretimi kontrol edenlerle bu üretim mekanizmaları tarafından kontrol edilenler, yani kapitalistler ve proleterya arasında bir sınıf çatışması vardır (Hitchcock 2008: 15-16). Ancak Marx sınıf terimini her seferinde farklı şekilde kullanmıştır (*OCD, Marxism and classical antiquity*): “özgürler ve köleler”, “zenginler ve fakirler”, “borç verenler ve alanlar”, “üretim araçlarını elinde bulunduranlar ve bunlardan yoksun olanlar”... Ne var ki, Roma toplumu bu kadar kesin sınıfsal çizgilerle ayrılamayacak bir yapıya sahiptir. Örneğin, yerel aristokratların altında çalışan çiftçilerin büyük kısmı kendi topraklarını işlemekteydiler. Nüfusun büyük kısmı bir şekilde birden fazla sosyal gruba mensup olabiliyordu. Nitekim, aşağıda değineceğimiz Maximinus Thrax'a karşı yürütülen direnişte Marx'ın tanımına uyan sınıfsal ayrışma yoktu. Roma'daki sosyal gruplar köklü bir tarihe sahipti ve bunlar arasındaki sürtüşmeler ezenlerle ezilenlerden ziyade, sosyal mevki ve güç odaklı çıkarlar çatışmasından kaynaklanmıştır (Alföldy 1986: 123). İmparatorluğun sonunu getiren sınıf çatışması değildir; sorun temelde devlet ve halk arasındaki ilişkilerde yatmaktadır.

Elbette Roma'da da soy, servet, statü gibi kavramların belirlediği sınıflar mevcuttu³⁵¹ ve bu açıdan bakıldığında Romalıların sosyal sınıfların farkında oldukları söylenebilir³⁵². Ancak son zamanlarda “sınıf” kavramının Roma toplumunun kendi kullandığı terimler doğrultusunda anlaşılması gerektiği, modern ayrımların geçerli olamayacağı öne sürülmüştür. Bu bağlamda Alföldy Roma toplumunu “üst ve alt sınıflar” (*humiliores* ve *honestiores*) olarak ayırırken

³⁵¹ Örneğin senatörler ile atlı sınıfı mensupları arasındaki ayrım. Dio senatörlerin bütün eyaletlerde komutanlık ve yasama yetkilerini almasını gerektiğini söylerken, atlı sınıfının valiliklerin dışında tutar. İki sınıf arasında bazı ayrımlar gözetmekle birlikte, her iki sınıfında da aynı eğitimi alması gerektiğini söylemekte ve eğer adi askerlikten gelmiyorsa atlı sınıfı mensuplarının Senato'ya alınmasına itiraz etmemektedir (Cass. Dio 52.24 vdd.). Burada adi askerliğin ima ettiği, refah seviyesine ve soya göre bir sınıf ayrımı vardır.

³⁵² Bu konuda en açık örneklerden biri tiyatrolardaki oturma düzenidir. Muhtemelen Augustus'un saltanatında çıkarılmış bir yasaya göre meydana getirilen düzende sahnenin hemen önünde senatörler, arkalarında sırasıyla emekli ve aktif askerler, üst düzey bürokratlar, özgür Romalı erkekler ve gladyatörler; sahnenin solunda genç nüfus, azatlılar ve kadınlar, sağında yine gençler ve yoksullar yer almaktaydı (Shaw 2007²: 389 vdd.).

(Alföldy 1986: 41-69), bu konuda hacimli bir eser vermiş olan de Ste. Croix ise “üst sınıflar”, “çalışan sınıf”, “orta sınıf” gibi tanımları tercih etmiştir (de Ste. Croix 1981). Ona göre, alt sınıfların en büyük dezavantajı, hukuki durumlarının üst sınıflarinkine göre zayıf olması ve giderek bozulmasıdır (de Ste. Croix 1981: 461), fakat kendisini eleştirenler olmuştur (Harris 1988: 606, dpn. 4). Rostovtzeff ise 3. yüzyıldaki huzursuzlukları üst sınıflar tarafından kullanılan çiftçilerin “sınıf bilinciyle” verdikleri tepkilere bağlamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, çiftçiler artık kendilerinin oluşturduğu orduyu arkalarına alarak, tarihçinin deyimiyile “şehir burjuvazisine” saldırmaktadırlar (Rostovtzeff 1957²: 496 vdd.). Sınıfların ortaya çıkması için bir toplumlarda sınıf bilincinin bulunması gerektiği öne sürülmüştür. Bu görüş İngiliz işçi sınıfının ortaya çıkışı ile ilgili olarak kullanıldığından (Harris 1988: 608, dpn. 22), Romalıların –ya da Anadolu’daki eyalet sakinlerinin- isyan çıkardıklarında bir sınıf bilinciyle hareket ettiklerini söylemek yanlış olacaktır. Her sosyal çatışma bir sınıf çatışması değildir.

Ayrıca Roma’daki sınıf ayrımları kesin ölçütlere sahip değildir. Finley ortak yönleri bulunmayan farklı insanların aynı grupta yer aldıkları belirtmekte, bir köle ile özgür bir çiftinin ya da bir senatör ile küçük bir çömlekçi dükkanı sahibinin aynı sınıfa üye olabileceklerini söylemektedir (Finley 2006: 42:). Harris’in de belirttiği gibi (Harris 1988: 605), Roma toplumunu sadece iki ya da üç sınıfa indirgemek gibi bir zorunluluğumuz yoktur³⁵³. En tipik örnek 532’deki Nika Ayaklanması’dır: Bazıları ayaklanmayı çıkaran Yeşiller ve Mavilerin sırasıyla zenginleri ve yoksulları temsil ettiği düşünmüş, Marxçı tarihçiler ise arazi sahibi aristokrasi ve onların *clientelası* ile tüccarlar ve fakirleri renklerin yerine koymuştur (Cameron 1976: 74 vdd.). Cameron ise detaylı çalışmasında Maviler ile Yeşillerin basitçe araba yarışı takımlarının fanatik taraftarları olduğunu, olayın siyasi bir nedeni bulunmadığını söylese de en azından büyük çaplı isyanlarda devlete karşı tavır alındığını söylemek yanlış olmaz. Bunlar bilinçli şekilde planlanmamış olmakla birlikte, siyasi gerilimin arttığı zamanlarda bir kıvılcım yaratmışlardı (Liebeschuetz 2001: 252-253, 256). Farklı sınıfların bu kargaşaları bahane ederek olayları siyasi boyuta çekme çabaları en azından Nika Ayaklanması’nda açıktır ve benzer

³⁵³ Sadece *Historia Augusta*’da en az bir düzine sınıfsal ayrım bulmak mümkündür: *nobiles-ignobles*; *Romanum genus-alienigenae*; *ingenui-servi*; *boni viri-virioles*; *divites-pauperes* vb. (Alföldy 1986: 116).

olayların kaynaklarda birkaç cümleyle geçirildiği yerlerde (Liebeschuetz 2001: 254) sınıfsal gerilimlerin bir dereceye kadar yaşandığı düşünülebilir.

Roma eyaletleri yönetmek ve isyanları bastırmak için varlıklı sınıfların arkasında durmuştur. De Ste. Croix Roma tarihinde MÖ 4. yüzyılın ortasından itibaren sınıflar çatışması olarak tanımladığı örnekleri ve Roma'nın takındığı üst sınıf yanlısı tutumunu izleyebilmektedir³⁵⁴. Kaynaklarda *multitudo*, *pleb*, *demos*, *okhlos* gibi ifadelerle anılan "halkın" Geç Hellenistik Dönem'de hemen her zaman Roma karşıtı tutum içinde olduğu gözlenmektedir (de Ste. Croix 1981: 524). Livius III. Antiokhos'la yapılacak savaşın hemen öncesinde şehirlerdeki soyluların Roma'yı tutarken, halkın devrim peşinde olduğunu aktarır (Liv. 35.34.3). 190'da savaş sırasında ise Phokaia halkı (*plebler*, *multitudo*) kralı desteklemiş, üst sınıflar (*senatus et optimates*) ise Roma'nın arkasında durmayı tercih etmiştir (Liv. 37.9-1-4). Aynı şekilde MÖ 171'de, III. Makedonia Savaşı'nın başında birçok Yunan şehirde *plebler* Perseus'un, üst sınıflar Roma'nın yanında yer almıştır (Liv. 42.30.1-7). Polybios'un aktardığına göre, MÖ 146'da savaş kararı alan Akhaia Birliği'nin toplantısına katılanlar arasında daha önce olmadığı kadar çok işçi ve zanaatkâr vardı (Polyb. 38.12). Bütün bu örneklerden yola çıkan de Ste. Croix, belirli sınıfların Roma yanlısı-karşıtı şeklinde kutuplaştığına dikkat çekmektedir. Nitekim aşağıda belirteceğimiz üzere, kaynaklar Aristonikos isyanında şehirlerin Roma'nın yanında savaştığı ve alt sınıfların Aristonikos'un etrafında toplandığı konusunda açıktır. Ne var ki, bu kutuplaşma Anadolu'da en belirgin şekilde sadece söz konusu isyanda görülmektedir. Mithradates Savaşları'da nerdeyse bütün şehirler sınıf ayrımı olmaksızın kralın yanında yer almıştır. Elbette bunun sebebi, Asia Eyaleti'nin kuruluşundan sonra Romalıların idari zaafı yüzünden zengin-yoksul herkesin nefretini kazanmış olmalarıdır. Zenginlerin ya da üst sınıfların

³⁵⁴ Olaylar ve kaynaklar için bkz. de Ste. Croix 1981: 518 vdd. Latinlerin ve Campania'luların 341-340 isyanlarında yararlılık gösteren Campania'lı atlı sınıfı mensuplarının bir kısmına Roma vatandaşlığı verilmiştir. MÖ 265-264'te Volsinii'de, Romalılar ayaklanan serflerin karşısında efendilerine destek vermiştir. Etruria'da, MÖ 196'da benzer bir olay karşısında Roma ordusu yine sahneye çıkmıştır. Kartaca Savaşları sırasında, MÖ 215'te, Kroton'ndaki olaylar Livius tarafından *plebler* ile *optimates* arasındaki kutuplaşmaya bağlanmaktadır. De Ste. Croix özellikle Kartaca Savaşları'nda, üst sınıfların Roma'yı, alt sınıfların Hannibal'i desteklediğine dair Livius'ta anlatılanların doğruluğuna inanmaktadır.

eyleme geçtiği Antiokheia'da, sebep yine mali sıkıntılardır³⁵⁵. Bu iki kesimin bir araya gelmesi ya da üst sınıfların seslerini yükseltmeleri Anadolu'da genellikle herkesi etkileyen vergilerin empoze edilmesiyle olabilmektedir.

Fakat Plinius'un bir mektubu (Plin. *Ep.* 10.79), Roma'nın alt sınıfların kendisine karşı ayaklanabileceği endişesini taşıdığını göstermektedir. Plinius 22-30 yaş arasındaki erkeklerin, daha önce memurluk yapmamış olsalar bile şehir meclisi üyelikleri için seçilebilmelerini öngören bir düzenlemeden bahsetmekte ve üyeliklerin halk (*pleb*) yerine üst sınıf ailelerin oğullarına verilmesinin tercih edileceğini eklemektedir³⁵⁶. Şehir meclislerinde ya da genel olarak idari mekanizmalarda halktan kişilere yer verilmeyişi, alt sınıfların sorunlarını diplomatik yollardan ifade etmelerine engel olmuştur. Kaldı ki, İmparatorluk Döneminde şehir meclisleri yönetimde eski güçlerini yitirmeye başlamıştır (de Ste. Croix 1981: 527 vdd.).

İmparatorluk Döneminde sınıfsal ayrımların ve bundan kaynaklanan çatışmaların arttığını söylemek mümkündür. Ancak Alföldy'ye göre en çarpıcı örnek asker imparatorlar döneminde görülmektedir: Maximinus Thrax'ın 235'te imparator ilan edilmesi birkaç kesimde tepkiyle

³⁵⁵ 387'de patlak veren isyana sebep olan yeni verginin (John Chr. *Hom. Stat.* 18.4, 13; 13.4-6; 21.3; 15.1-3, 11; 17.3; 17.9-14) ne olduğu konusunda tartışmalar bulunmakla birlikte, şehir meclisi üyelerinin isyanın ilk aşamalarında oynadıkları baskın rol ve daha sonra imparatorluk müfettişlerinin meclis üyelerini yakalayarak sorguya çekmesi bu kişilerin ya da mensup oldukları sınıfın vergiden zararlı çıkacağını düşündürmektedir (Liebeschuetz 1972: 41). Ayrıca Ioannes Khrysostomos'ta *oi polloi* ifadesinin geçmesi (John Chr. *Hom. Stat.* 8.4), söz konusu verginin nüfusun büyük çoğunluğunu ilgilendiren *collatio lustralis* olduğunu düşündürmüştür, ama özellikle *curiales* yük getiren *aurum coronarium*ın da onunla birlikte empoze edilmesi mümkündür (Browning 1952: 14). Karamamenin okunmasından sonra, meclis üyeleri ve bazı önde gelen kişiler *arkhona* giderek verginin hafifletilmesini istemişlerdir. Fakat muhatap bulamayınca imparator ve ailesinin heykellerini tahrip etmişler ve sokaklarda sürüklemişlerdir. Bu arada şehrin tanınmış vatandaşlarından birinin evini, hatta eyalet sarayının bir kısmını ateşe vermişlerdir. Sonunda isyan bastırılmış ve Theodosius hamamların, tiyatronun ve hipodromun kapatılması, şehrin *metropolis* statüsünden çıkarılması emrini vermiştir. Libanios ve Ioannes Khrysostomos'a göre olay şeytani bir cinin (*daemon*) işidir. Her ikisi de tarihçi ve hatiplerin genel alışkanlığı doğrultusunda, olayı tiyatrodaki tezahürat için tutulan grupların ve yabancıların hareketlerine bağlamaktadırlar (Liebeschuetz 1972: 213, 278-280, rollerini kabul eder, fakat Libanios'un onlara verdiği yerin, önemli oldukları anlamına gelmeyeceğini savunur). Browning, sebebi şehirdeki siyasi ve ekonomik gerilime, yani şehir-imparatorluk/fakir-zengin sürtüşmesine bağlamaktadır (Browning 1952: 19). French ise bu grupların oynadığı rolü geri plana itmekte, Libanios'un konuşmaların retorik çarpıtmalar olarak nitelendiğini (French 1998). Sonuçta isyanda üst sınıfların parmağı olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵⁶ Bir başka mektupta (Plin. *Ep.* 10.116) Plinius, yeni memuriyete atanan ya da bir kamu binası yaptıran kişilerin düzenlediği davetlere yerel aristokrasinin dışında halktan çok sayıda kişinin çağrıldığını belirterek, bunların huzuru bozabileceğinden endişelenmektedir. Görünüşe göre, Traianus da Plinius'un endişelerini paylaşmaktadır. Her iki mektupta da halk ile meclis üyelikleri ve memurlukları elinde bulunduran üst sınıflar arasındaki ayrımın devlet tarafından desteklendiği göze çarpmaktadır (de Ste. Croix 1981: 530).

karşılanmıştır (Alföldy 1986: 113 vdd.): Senato barbar kökeni, senatörlere karşı kıyım girişmesi ve senatör sınıfının (*ordo Senatorius*) saygınlığına gölge düşürmesinden dolayı Maximinus’a nefret besliyordu (Hdn 7.7.5 vdd.). Afrika’da ise Severus’ların saltanatında rahat bir dönem geçirmiş, fakat Maximinus’un mali politikalarından hoşlanmayan aristokratlar (*decuriones*) ile şehir ve kırsal sakinleri (...*plebem vel urbanam vel rusticanam*) öne çıkmıştı (SHA *Gord.* 7.4). Roma’da ise “ayaktakımı ve halk” (οἱ δεῆμοι, οἱ δεμόται, οἱ ὄχλοι, τὸ πλῆθος) terör estirmektedir (Hdn. 7.3.5, 7.4.1, 7.5.3, 7.5.7, 7.7.1, 7.7.3). Öte yandan ordunun içinde de imparator karşıtı faaliyetler kendini göstermekteydi (Hdn. 7.1.4 vdd.). Birbirinden farklı birçok sosyal grubun katıldığı bu genel direniş Alföldy’ye göre sadece imparatora, onun adamlarına veya askerlerine değil, alt sınıflardan gelenlerin oluşturmaya çalıştığı yeni rejimeydi (Alföldy 1986: 114). Maximinus’un aleyhindeki olaylar Roma tarihinde benzeri görülmemiş bir özelliğe sahiptir. İmparatorluğun önceki dönemlerinde de sosyal çatışmalar olmasına rağmen, bu kadar büyük çaplı ve birçok toplumsal kesimin bir araya geldiği bir direniş görülmemektedir. 235’tekilerin aksine önceki toplumsal ihtilaflarda kırsal nüfus ve alt sınıflar ne senatörlerden ne de yerel aristokrasiden destek bulabilmişlerdir (Alföldy 1986: 117-118). *Principatus*’ta aristokrasinin çıkarları korunmakla birlikte, aynı zamanda devletin egemenliği de toplumun bütün kesimlerine yayılmıştı ve işlemekteydi. Septimius Severus’un baskıcı siyaseti hem üst hem de alt sınıfları etkilemişti (Alföldy 1986: 120 vdd.). Dolayısıyla Maximinus Thrax’ın tutumu farklı kesimlerin beklenti ve çıkarlarına tezat oluşturduğundan, imparatorluğun genelinde bir hoşnutsuzluk doğmuştur (Mullens 1948). Bununla beraber imparatorlukta Marx’ın tanımlarına uymasa da belli bir sınıfsal bilincin bulunduğu ve bunların birlikte hareket edebilme yetisine sahip olduğu Thrax olayına bakarak söylenebilir. Nitekim Gordianus’un soyunu Gracchus’lara kadar götürmesinin ve yazıtlarında Sempronius ismini kullanmasının (SHA *Gord.* 2.2) bir anlamı olmalıdır.

Thrax’a karşı imparatorluk genelindeki direnişte Anadolu’nun nasıl bir tavır takındığı belli değildir, ancak Senato ve Gordianus’un bütün eyaletlere mektup gönderdiği ve çoğu valinin de buna olumlu cevap verdiği düşünülürse (Hdn 7.6.3), Anadolu eyaletlerinin bu harekette yer aldığını söylemek yanlış olmaz. Fakat sınıfsal tepkilerin açıkça izlendiği olaylar Anadolu eyaletlerinde genelde sınırlıdır. Ayaklananlar veya huzursuzluk çıkaranlar Kilikia’lılar ya da

Isauria'lılardır; askerlerdir, sahte imparatorlardır, sahte peygamberlerdir... Çoğu kez, hatta hemen her zaman, kaynaklar liderin peşine takılanları fakirler, çapulcular, işsizler, büyücüler, serseriler vb. olarak tanımlar. Ancak bunlar belli bir sosyal sınıf olarak algılanmamalıdır. Çoğu, bütün Latin yazarların isyancıları tanımlarken kullandıkları nerdeyse kalıp ifadelerdir. Isauria'lılar ve Kilikia'lılar gibi toplumların çeşitli kaynaklarda haydutluk ve korsanlıkla eş değer tutulduğu bir gerçektir; bugün Türkçe'de ve İngilizce'de (Okely 1979) "Çingene" kelimesi benzer bir şekilde kullanılmaktadır. Bunların hiçbiri elbette Isauria'lıların ve Kilikia'lıların kendilerini tanımladığı sıfatlar değildir. Bu eşleştirmeler halklara aittir, hatta bazen ırksal özellikler olarak görülür, fakat sınıflarla ilgisi yoktur. İleriki bölümlerde değinileceği gibi, Mitchell ya da Hopwood gibi tarihçiler bu isyanları "dağlı-ovalı", "Roma karşıtı-Roma dostu", "şehirli-kırsaldakiler" gibi değişik kategorilere sokmayı denemektedirler. Alföldy'ye bakılırsa, şehirli ve kırsaldakiler arasındaki gerilim Erken İmparatorluk Döneminden beri vardır (Alföldy 1986: 91). Kanımızca burada en fazla "biz-ötek" ayrımından söz edilmesi gerekir ki, bu da özünde belli bir sınıf ayrımını barındırmamaktadır. Örneğin, 368 isyanında isyancı Isauria'lıları Romalılarla uzlaştıranlar "bağımsız Isauria'lılar" olan Germanikopolis'lilerdir. "Isauria'lılık" ya da haydutluk ile "uygar" toplum arasındaki farklar, Germanikopolis örneğinde yerleşik düzene geçilmesiyle sona ermiş gibi gözükmektedir.

Anadolu'da, özellikle gıda sıkıntısı yüzünden meydana gelen kargaşalarda, kendini gösteren zengin-fakir ayrımının öne çıktığı söylenebilir. Paranın alım değeri olabilir, ama Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi, aynı zamanda ona sahip olma ve sosyal mevki elde etmek amacıyla kullanış biçimi kişiyi zengin ve üst sınıf ya da fakir ve alt sınıf mensubu yapabilir (Hitchcock 2008: 93). 3. yüzyıl krizi ile birlikte zenginler ve fakirler arasında uçurumun açıldığı gözlemlenmektedir. Üst sınıflar arasında lüks artmış ve mücevher kullanımı sadece kadınlara özgü olmaktan çıkmaya başlamıştır (Corbier 2007²: 431). Dışarıdan izlenebilen bu değişimler muhtemelen alt sınıfların tepkisini çekmiştir. I. Valentinianus ve Valens dönemine ait *De rebus bellicis*'in isimsiz yazarı, açıkça zenginlerin servetlerini arttırmaktan başka bir şey düşünmediklerini ve onlardaki refahın fakiri yok ettiğini söylemektedir. Bu yüzden fakirler yasa dışı yollara sapmakta, intikamlarını suç işleyerek almaktadırlar. İmparatorluğa en büyük zararı veren onlardır: tarlaları talan ederler, haydutluk yaparlar, tahta ortak çıkanlara destek verirler (*de rebus bellicis* 2.2-3)... Bunlar Anadolu'da, özellikle Isauria ve Dağlık Kilikia'da rastladığımız

türden tepkilerdir. Fakir kesimin tahta ortak çıkanlara (*tyranni*) verdikleri destekten bahseden yazarın aklında, muhtemelen aynı döneme denk gelen Prokopios isyanı vardır. 365-366'da, Iulianus'un ölümünden sonra Anadolu'nun önemli bir bölümünü hâkimiyeti altına alan Prokopios'u destekleyenler, Valens'in kayınpederi Petronius'un hiçbir ayırım gözetmeksizin soyduğu, suçlu-masum demeden cezalandırdığı kişilerdi (Amm. Marc. 26.6.7-10). “*Halk Prokopios'un yanındaydı, çünkü Petronius bütün sınıflardan (ordo) uzun zamandır sözü edilmeyen borçlar ve vergileri talep ediyordu*” (Amm. Marc. 26.6.17).

Aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz gibi, gıda sıkıntısından zenginleri sorumlu tutan halk, bu kişilerin evlerini yakmış ya da onları öldürmüştür. Şiddet hareketlerinin zenginleri hedef alması sınıf çatışmasına kanıt olarak gösterilebilirse de, iki taraf sadece bu olaylarda açıkça karşı karşıya gelmiştir. Şunu da itiraf etmemiz gerekir ki, gerçekten fakir olan kesimin düşünceleri bir yana, yaşam koşulları, hatta kim oldukları hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Arkeoloji bu konuda çok yardımcı değildir, zira bir arkeologun da belirttiği üzere “arkeoloji sayesinde refahı tespit etmek, fakirliği tespit etmekten çok daha kolaydır” (Sodini 2003: 27). Yazılı kaynakların bu konuda en çok yardımcı olduğu dönem Geç İmparatorluk/Geç Antik Çağ'dır. Özellikle Hristiyan yazarlarda fakirlerin, yani madenlerde çalışanların, işsizlerin, dilencilerin, evsizlerin, günlük/mevsimlik işçilerin³⁵⁷, savaşlar yüzünden evsiz kalanların, cüzzamlıların, dulların, hayat kadınlarının, kısacası doğru düzgün bir mülkten ve gelirden yoksun insanların hayatına dair bazı bilgiler bulmak mümkündür. Önde gelen Kappadokia'lı piskoposlardan Kaisareia'lı Basileos, onun erkek kardeşi Nyssa'lı Gregorios ve dostları Nazianzos'lu Gregorios'a (Gr. Naz. Or. 14) ait bazı vaizlerde fakirlik ve fakirlerin karşılaştığı mali sorunlar, açlık, hastalık vb. tartışılmaktadır. Bu eserlerdeki canlı anlatımlar zaman zaman retoriğe kaçsa da, bize özellikle 1. ve 2. yüzyıllarda benzerine pek rastlamadığımız tanıklıklar sunmaktadır (Holman 2006). Buna karşılık Ioannes Khyrsostomos Constantinopolis ve Antiokheia gibi büyük şehirlerde fakirlerin durumunu gözler önüne serer (Mayer 2003). Herhangi bir isyan ya da kargaşada bu sınıfların

³⁵⁷ Mevsimlik işçilerin çıkardığı isyanlara en açık örnek olarak, 4. yüzyılda Afrika'daki olaylar gösterilmektedir. Marcone tarafından (Marcone 2007⁶: 368) “mevsimlik işçi” olarak tanımlanan *circumcelliones* “kasabaların etrafında dolaşanlar” anlamına gelmektedir, fakat bu kişiler genellikle kendilerini *agonistici* (“İsa'nın savaşçıları”) adlandırmışlar ve kendilerini Donatistler ile ilişkilendirmiştir. Faaliyetlerinin genel anlamda şehirlerde terör estirmek olduğu anlaşılmaktadır. Zengin Katoliklerin evlerini soymuşlar, yolcuları tartaklamışlardır. Öte yandan, Frend, *circumcelliones*in köleleri özgür bırakma, borçları silme ve alacakların borçlarını tahsil etmeleri engellemek gibi hareketlerinin mevcut sosyal düzeni yıkmaya amacı taşıdığını düşünmektedir (Frend 1972: 9, 13).

kolayca yönlendirilebileceği ve harekete geçirilebileceği şüphesizdir. Ancak fakir dendiği zaman bunun göreceli bir kavram olduğu da unutulmamalıdır. Kendisini en zengine göre fakir olarak tanımlayanların yanında orta halli birine göre fakir olduğunu düşünenler vardır. Her hâlükârda, herhangi bir kaynakta isyanlara katılanların sınıflarına dair kesin bilgiler verilmemektedir.

Yine de tarihçiler çeşitli isyanlarda belirgin bir sınıfsal çatışma arama eğilimindedirler ve Aristonikos isyanı bu tartışmalarda her zaman kendine yer edinir. Aristonikos'un taraftarını “Güneş Ülkesi'nin vatandaşları” olarak adlandırmasından yola çıkan bilim adamları bunun bir ütopya projesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ütopyaların özelliklerinden biri elbette sınıfsal ayrımların olması ya da bunları tamamen kaldırmasıdır; sınıf sorunu ütopyaların temel meselelerinden biridir. Bu yüzden Aristonikos isyanı, Anadolu'daki sınıf çatışması tartışmaları için “verimli” kaynak olagelmıştır. Buna Prokopios'u da ekleyebiliriz³⁵⁸. Alt sınıfların şiddete varan tepkilerine karşın, üst sınıflar farklı yollara başvurmuşlardır *Digesta, Codex Theodosianus* veya *Codex Iustinianus*'ta özellikle şehir meclisi üyelerini çıkararak sınıfların (*curiales/decuriones* ya da Yunanca *bouleutai*) üzerine binen ağır yükler hakkında çeşitli maddeler vardır. İmparatorlar bu ailelerin yerel idari sorumluluklarından kaçmamaları için çaba sarfetmişlerdir. Böyle durumlarda söz konusu üst sınıflar, direniş göstermek ya da isyan çıkarmak yerine orduya ve Kilise'ye kaçmakta ya da farklı hizmet alanlarına kaymaktadır (de Ste. Croix 1981: 472).

D. EMPERYALİZM

MÖ 279'da Pyrrhos'un seferi sırasında Roma ve Kartaca bir müttefiklik anlaşması imzalar. Polybios Romalıların Iuppiter Lapis üzerine ettiği anlaşma yeminini şöyle aktarır:

³⁵⁸ de Ste. Croix, bizim de değindiğimiz üzere, kaynakların isyancı lideri takip edenleri her zaman değersiz, başboş, işsiz vb. gibi gösterdiğini ve bu yüzden güvenilmez olduklarını söylemekte, sadece Prokopios'un takipçilerini ciddiye almaktadır (de Ste. Croix 1981: 489). Ammianus açıkça Petronius'un bütün sınıflara karşı aynı acımasızlığı gösterdiğini söylemektedir. Ancak, sınıfsal bir tepkiden söz edebilmek için, baskı altında kalan belli bir sınıfın bulunması gerekir ki, Ammianus'ta buna dair bir ipucu yoktur. Petronius'un kararları tamamen hırsıyla ilgilidir ve hem üst hem de alt sınıfları rahatsız etmiştir. Ancak en azından tarihçi kalıplaşmış tanımlamaların dışına çıkabilmiştir.

“...Kişi eline bir taş alır ve devlet adına yemin ederken şunları söyler: ‘Eğer yeminime riayet edersem, iyilikler üzerime olsun. Fakat düşünür ve yaparsam elimdeki taş gibi uzaklara sürüleyim, diğerleri kendi ülkelerinde kendi yasaları altında, mülkleri, tanrıları ve mezarları ile huzurlu ve güvenli yaşasınlar.’ Ardından elindeki taşı fırlatır.”

(Polyb. 3.25)

Polybios Agrigentum’lu Philinos’un Kartaca Savaşları tarihinde bahsettiği bu anlaşmadan ne Romalıların ne de Kartacalıların haberdar olduğunu söyler ve tarihçiyi Romalıların Sicilya’ya geçerek anlaşmayı bozan taraf olduğunu öne sürmekle suçlar. Anlaşma uydurma bile olsa, Yunanların daha I. Kartaca Savaşı sırasında Romalılar hakkında nasıl düşündüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. O dönemde böyle yeminler eden Roma, MÖ 2. yüzyıldan itibaren genişleme sürecine girince, “emperyalizm” odaklı değerlendirmelere konu olmuştur ve nihayetinde yukarıdaki yeminden ziyade Galgacus’un ünlü sözleri akıllarda kalmıştır:

“Bu adamlar bütün dünyayı soyuyorlar. Karada soyulacak birşey kalmayınca şimdi denizleri araştırıyorlar. Bunlar düşman zengin ise kazanç, fakirse şan için savaşır. Ne doğu ne batı onların gözünü doyuramaz. Dünyanın varlığı ile yokluğuna aynı hırsla göz diken başka bir millet yoktur. Haydutluğa, katillığe, soygunculuğa, yalandan imparatorluk adını verirler. Issız bir çöl yaratırlar ve adına barış derler”

(Tact. Agr. 30)

Bu çarpıcı sözlerin benzeri Anadolu’da bir tek kişi tarafından dile getirilmiştir: Mithradates. Kralın dışında Anadolu’da Roma’nın emperyalist siyasetini o ya da Galgacus kadar cesurca söyleyebilenlerin nerdeyse hiç olmaması ilginçtir. Böyle sert ifadelerin genelde *sibyll* kehanetlerinde kendisine yer bulabilmesi dikkat çekicidir.

Edward W. Said’e göre emperyalizm uzak bir bölgeyi yöneten hâkim metropolit merkezin uygulamaları, kuramları ve tutumlarının toplamıdır. Emperyal güç, altındaki milletleri sıradan, durağan, mantık dışı gibi sıfatlarla niteler, çünkü kendisi evrensel olarak medeniyeti temsil

etmektedir (Hitchcock 2008: 192). Dolayısıyla emperyalist devletlerin temel edebî kaynakları dikkatli okunmalıdır³⁵⁹ ve bu çalışmada da görüldüğü gibi, Roma kaynakları Anadolu halklarını Said'in tanımladığı gibi göstermekten çekinmemiştir.

MÖ 200-151 arasındaki olaylara bakıldığında, Anadolu'da –ve Yunanistan'da- emperyalizmden ziyade her yerde hissedilen Roma hegemonyasından söz etmek daha doğru olabilir (Badian 1968: 7; Millar 1984: 1; Brunt 1990b). Roma doğuda galip çıktığı savaşların sonucunda elde ettiği toprakları sınırlarına dâhil etmemiştir. Buna karşılık batıda İspanya, Liguria ya da Sardunya'da sürekli bir genişleme ve savaş ortamı söz konusudur. Romalıların doğudaki “uygar” toplumlar ile batıdaki “barbar kavimler” karşısında yürüttüğü siyasetin niteliği farklı ve dikkat çekicidir. Fakat bu ayrımın Anadolu'nun avantajına olduğunu söylemek tam anlamıyla doğruyu yansıtmayacaktır. Çünkü bu hızlı genişleme sürecinde idari ve sosyal reformlar ya da düzenlemeler her zaman fetihlerin arkasından, belli bir plandan yoksun olarak gelmiş, dolayısıyla belli bir süre sancılı dönemlerin yaşanmasına yol açmıştır. Öncelikle Romalılar deniz aşırı bölgelerin idaresini sağlayacak düzenlemelerden yoksundu. Cumhuriyet topraklarına katılan yeni bölgeler sadece askerî faaliyet alanı (*provincia*) olarak nitelendirilmekteydi. Üstelik Anadolu'nun, Augustus Roma dünyasının tek hâkimi olana dek sürekli savaşlara ve çekişmelere tanıklık ettiğini akıldan çıkarmamak gerekir. Bunun bir anlamı da Anadolu'nun bir “ganimet kaynağı” olduğudur. Roma Senatosunun da gerektiği gibi hareket etmediği bir gerçektir. Anadolu'ya –ve diğer bölgelere- gönderilen konsüllerin ya da komutanların kural tanımaz davranışları karşısında Senato Anadolu sakinlerini gerektiği gibi koruyamamıştır. *Imperium* gibi çok geniş yetkiler çoğu zaman onu kullananların bozulmasına yol açmıştır. Özellikle doğuya özgü bir noktayı belirtmekte fayda vardır. Flamininus Hellenistik kralların nesillerdir bildiği bir gerçeğin farkına varmıştı: Hellen dünyasında halkın ne düşündüğü

³⁵⁹ Said'in önerisi “ birebir karşı okuma”dır. Bu teknik sadece bir metindeki emperyalist (ya da sömürge) söylemini açığa çıkarmakla kalmaz, aynı metinde saklı “direniş noktalarını” (karşı söylemlere ait küçük ayrıntılar) arar. Said temel metinleri yeni bir gözle okuyarak, bunlardan gömülü, marjinal ve ideolojik içerikli unsurları çıkarmayı, genişletmeyi, vurgulamayı, seslendirmeyi önerir. Pratikte birebir karşı okuma “bir yazar Roma'daki yaşam tarzının devamına katkı sağlayan bir eyalet üretim merkezinden bahsettiği zaman, bunun ne gibi anlamlar içerdiğini kavramaya çalışmaktır.” (Hitchcock 2008: 193).

büyük önem taşıyordu³⁶⁰ ve işbirliği esastı (Badian 1968: 11). Bunu dikkate alan Flamininus Senatoyu da bu yöne çekmeyi başarmıştır. Sebep ortadaydı: Doğuda yüzyılların getirdiği yerleşmiş bir düzen vardı; uygar ve kurumların birbiriyle sıkı sıkıya ilişkide olduğu bir dünya söz konusuydu. Gelişmiş toplum yapısı, Roma'nın aldığı kararların geniş kitlelere yayılmasını ve tartışılmasını sağlıyordu.

İdari ve siyasi unsurların yanı sıra, siyaseti yönlendiren Romalı aristokrat ailelerin değer yargılarının önemli rol oynadığı bir gerçektir. *Virtus*, yani liyakat, bu açıdan siyasetle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Askerî başarılar ve elde edilen memuriyetlerin temelinde Romalı aristokratların genellikle atalarından gelen *virtus* yatmaktaydı. Dolayısıyla bir aristokratın *virtusu* doğumdan gelen ayrıcalığının yanı sıra, siyasette ve savaşta gösterdiği performans ile belli oluyordu. Buna, özellikle MÖ 2. yüzyıldan itibaren ağırlığı hissedilen prestij (*dignitas*) kazanma isteği de eklenebilir. Söz konusu dönemden itibaren, Roma siyaseti büyük ölçüde, siyasette söz sahibi aristokrat ailelerin rekabeti ile şekillenmiş, *dignitas*ın en büyük göstergesi de elde edilen siyasi ve askerî başarılar olmuştur. Bir başka etken de, Roma toplumunun köklü geleneklerinden biri olan hamilik sistemidir. Roma tarihinin en başlarından itibaren, güçlü kişilerin her zaman *cliens*leri olmuştur. Bunlar kanunen özgür olmakla birlikte, geleneklerden ötürü, korunmaları karşılığında hamilerine hizmet eden bir sosyal gruptu. Haminin her türlü bağış, iyilik ya da hayır işi, bunu alan kişi ile arasında bir hamilik ilişkisi kurmaktaydı. Aynı ilişki Roma ve tebaası için de geçerliydi. Roma Yunanistan ile Anadolu'yu krallardan kurtarmış ve onların kurtarıcısı olarak da doğrudan bir hamilik ilişkisinin yolu açılmıştır.

Emperyalizm denince, akla kaçınılmaz olarak işin ekonomik yönü gelecektir. Roma tarihi ile fazla aşına olmamış ya da hiç bilmeyenlerin gözünde, “Roma emperyalizmi” geçen yüzyıldaki İngiliz (Brunt 1965) ya da günümüzdeki Amerikan emperyalizmden farklı değildir. Yani ekonomik bir hegemonya kurmak ve bunu kültürel hegemonya ile desteklemek vs. Badian'a göre (Badian 1968: 18-28) Romalıların genişleme sürecinde ekonomik etkenler ve

³⁶⁰ İyi bir örnek Flamininus'un Yunan şehirleri ile olan ilişkilerinde kullandığı terminolojidir. Flamininus MÖ 196'daki Isthmia Bildirisi'nde ve daha önceki toplantılarda kullandığı *eleutheria*, yani şehirlerin kendi kanunlarıyla yönetilmesi ve “garnizonlardan temizlenmesi” gibi terimler, aslında zaten Hellenistik krallar tarafından kullanılan tipik bir Hellenistik kavramlardı ve iyi bir propaganda aracıydı (Walsh 1996).

güdülerin yeri çok azdır. Cumhuriyet kurduğu ilk eyalette, halkın önceki krallarına ödedikleri vergiden fazlasını istememiştir. Roma yapılan savaşların galibi olarak, masrafları karşılamak üzere halktan vergi toplamış olabilir. Galip taraf para, esirler vb. üzerinde hak iddia etmesi olağan bir durum olarak karşılanıyordu. Ancak Senato bu savaşları sırf ekonomik nedenlerle yapmamış, zenginlik savaşların doğal sonucu olarak gelmiştir. Senato'nun Pergamon'u topraklarına katması da bununla ilgili değildir. Tiberius Gracchus'un krallık arazilerinden elde edilecek gelirleri istemesinin sebebi İtalya'daki sosyal reformlarını gerçekleştirmektir, sadece para hırsıyla alınmış bir karar değildir. Servilius Vatia'nın Isauria'daki kazanımları, geleceğin Kilikia Eyaleti'ne temel teşkil etmekle beraber, bunlar kazanç amaçlı operasyonlar olmamıştır. Vatia'nın bu dağ halklarını hizaya getirmek için üç yıl boyunca tükettiği kaynaklar, doğal kaynaklar açısından fakir olan bölgenin sağlayacağı kârdan çok daha fazlaydı. İşgalin asıl amacı, Kilikia kıyıları için güvenli bir hinterland yaratmak ve bölgedeki müttefik şehirleri gerektiği gibi korumaktır. (Badian 1968: 33). Her ne kadar Badian ekonominin itici güç olmadığını iddia etse de, Finley'in ifade ettiği gibi, Sicilya'nın eyalet hâline getirildiği MÖ 264'ten itibaren tonlarca ganimet, tazminat ve yüz binlerce kölenin İtalya'ya aktığı 200 yıl boyunca, Roma'nın her yıl aklında hiçbir ekonomik çıkar olmaksızın askerî seferleri onaylaması inandırıcı değildir (Finley 1978: 4).

Roma'nın siyasetinde belirgin değişimlere yol açan asıl olay, Asia Eyaleti'nin kurulması olmuştur. Gracchus, reformlarına mali kaynak sağlamasını umduğu Asia Eyaleti'nin zenginliklerinden elbette haberdardı. Roma'nın o zaman kadar elinde bulundurduğu topraklar içinde Asia en kârlı olanıydı. Eyaletin kurulmasıyla birlikte Romalılar sistematik biçimde bölgenin kaynaklarını kullanmaya başlamışlardır. Roma emperyalizminin ve Romalıların buna karşı tutumlarının doğasını değiştiren Asia Eyaleti olmuştur. MÖ 133'te Gracchus'un projesi dâhilinde bölgeye gönderilen 5 kişilik komisyonun amaçlarından biri mevcut kaynakların tespitini yapmaktır. Komisyonun düzenlemelerinin ardından, MÖ 126'dan itibaren düzenli olarak vergi alınmaya başlandıktan sonra akan para, muhtemelen Romalıların başını döndürmüştü. Asia Eyaleti'nin kuruluşundan önce, diğer eyaletlerden gelen gelirler çok ciddi rakamlara ulaşmıyordu ve Romalı memurların yaptıkları yolsuzlukların bu yüzden pek önemi yoktu. Gracchus kardeşlerin amacı Asia Eyaleti'nden gelecek paraları gerçekten de halkın yararı için kullanmaktır. Gelirlerin güvenli bir şekilde hazineye aktarılacak ve Romalı memurların yolsuzlukları

engellenerek, sadece kontrol mekanizması olarak görev yapmaları sağlanacaktı. Alınan kararlar bir dereceye kadar işe yaramıştır. Numidia ve Germania'daki savaşların ekonomiye hiç etki etmemesinin sebebi, Asia Eyaleti'nin dikkatli bir şekilde izlenmesi ve yönetilmesidir. Aynı zamanda mahkemelerin bu dönemde iyi işledikleri fark edilmektedir (Badian 1968: 44-45). Ancak sistem Gracchus'un öngöremediği bazı nedenlerden dolayı çökmüştür. Romalı memurlardan alınıp özel teşebbüslere ihale yoluyla verilen vergi toplama işinin çok kârlı olduğu anlaşıldığında, işin rengi de değişmiştir. Roma emperyalizminin gerçek anlamda doruğa çıkmasını sağlayan etmen budur ve sonunda VI. Mithradates'in Anadolu'da elde ettiği büyük desteğin en önemli nedeni de yine bu olacaktır. Kralın bir gecede 80.000 Romalının ölüm emrini vermesi, Anadolu'da Roma'dan ne kadar nefret edildiğini göstermişti. Gaius Marius ve Manlius Aquilius'un şahsi çıkarları için Mithradates ile Roma arasındaki gerginliği kullandıkları da bir gerçektir. Appianos, Gaius Marius'un MÖ 99/98'de Anadolu'ya gitmesinin asıl sebebinin, buradaki kralları kışkırtarak savaş çıkarmak ve yitirdiği nüfuzunu tekrar elde etmek olduğunu açıkça söyler. Senato toplanacak ordunun başına Marius'u getirecek, o da evini Pontos'un ganimetleri ile dolduracaktı (Plut. *Mar.* 31; App. *Mith.* 11 vd.). Bu örnekler, kişisel açgözlülük ve çıkarların başrolü oynadığı durumlarda emperyalizmin yanlış tanım olacağını göstermektedir.

MÖ 81'de Sulla'nın zaferinden sonra Romalılar tekrar Anadolu topraklarına geri dönmeye başladılar. Ancak Anadolu'yu yeniden kârlı bir yer hâline getirmek zaman alacaktı. Roma'nın Anadolu'ya ilgisinin yeniden başladığı Cicero'da görülür. *Pro Flacco*'da köle alan Roma atlı sınıfı mensupları, Kyme'de bir Romalı'ya ait çiftlik, Tralleis'ten tahsil edilen vergi borcu vb. Romalıların gösterdiği bazı faaliyetler sıralanmıştır (Badian 1968: 59). Romalılar hızlı bir şekilde Anadolu'ya dönmüşler ve vergi tahsili yeniden eskisi gibi –belki daha sağlıklı bir şekilde- devam etmiştir. Cicero'nun yazdığı sırada Anadolu, Roma toprakları içinde hâlen en büyük gelir kaynağıydı. Sulla, Pompeius ve Crassus hem Senato'nun verdiği yetkiler hem de arkalarındaki ordular ile düzenli vergilerin dışında kendilerine ve ordularına gerekli parayı rahatlıkla bulabilmişlerdi. Bütün bunların ortasında ilginç bir kişilik vardır: Cicero. *De Officiis*, *de Re Publica* diğer bazı eserlerinde Cicero'nun adil, halkı düşünen, eşitlikçi bir devletin savunucusu olduğu görülmektedir. Ne var ki, Roma'nın çeşitli konularda güttüğü siyaset söz konusu olduğunda ideallerinden uzaklaştığı görülmektedir. Bunda özellikle kendisini parti içi siyasete fazla kaptırmasının etkisi vardır. Üstelik şaşkıncı şekilde, eyaletlerin merkezi yönetimle olan

ilişkilerine nerdeyse hiç değinmemektedir. *De Re Publica* ve *de Legibus* Roma'nın hâkim güç olmasından dolayı gelen sorumluluklarına gönderme yapsa da, yöneten ile yönetilen arasındaki doğal adalet olgusundan ziyade, kendi kurduğu hayali devletin siyaset, ahlak ve eğitimine uygun yapay bir niteliktedir (Smethurst 1953: 223-224). Dolayısıyla Gaius Gracchus'u halka hazineyi boşaltacak kadar tahıl dağıtmakla suçlar (Cic. *Off.* 2.72); atlı sınıfının Asia Eyaleti'nde yaptığı vergi sömürüsünü görmezlikten gelir; üstelik aynı eserinde (Cic. *Off.* 3.22), başkalarını soyarak kişisel servet edinmenin tanrısal ve doğal adalete aykırı olduğunu söylemesine rağmen... Çelişkileri Cilikia valiliği sırasında da devam etmiştir. Cicero kariyeri boyunca iş adamlarının *praefectus* mevkisine atanmalarına karşı çıkmıştır, çünkü böylece vali vekilleri olarak borçlu eyalet sakinlerine baskı uygulayabiliyorlardı (Smethurst 1953: 225). Öte yandan, Brutus'un isteği üzerine para sıkıntısı çeken –Cicero'nun deyişiyle zavallı- Ariobarzanes'ten borçları tahsil etmek için pek sevmediği iki kişiyi görevlendirmek zorunda kalmıştı (Cic. *Att.* 6.1.3). Ne de olsa Kappadokia Roma topraklarına dâhil değildi ve kralın alacaklıları arasında siyasi desteklerine ihtiyaç duyduğu Brutus ile Pompeius vardı (Smethurst 1953: 225). Ancak ona göre Roma'nın ölümsüzlüğü uğruna ideallerden sapma kabul edilebilirdi. Cicero Roma ve eyaletlerin çıkarlarının aslında kaçınılmaz biçimde birbirine bağlı olduğunu görememiştir. Eyaletlerin İtalya'dan daha fazla vergi ödedikleri doğrudur. Romalılar bunun nedeni olarak, eyaletleri koruyan ordunun beslenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu çok inandırıcı bir gerekçe gibi gelmemekle birlikte, Romalılara göre imparatorluğun ayakta durmasını sağlayan tek başına güç değildi; bu onların hakkıydı. Devletin halkın huzur ve refahı için var olduğunu savunan Yunan siyasi düşüncesini benimseyen Romalılar, Augustus'tan itibaren eyaletlerin güvenliğini sağlamışlardır. Romalı valilerin sınırlı sayıda personeli olduğunu ve genellikle eyalette düzeni sağlama, savunma, önemli davalara bakma gibi görevlerin dışında, şehirleri kendi başlarına bıraktıkları unutulmamalıdır.

Roma şehirlerde aristokrasiyi ve oligarşiyi desteklemekle birlikte, Anadolu'da çıkan isyanların hedefi doğrudan Roma ya da emperyalizm olmamıştır. Her şeye rağmen Anadolu'nun yaklaşık 300 yıl boyunca ciddi bir savaş ve istila ile karşılaşmadan varlığını sürdürdüğü unutulmamalıdır. Aelius Aristides insanların uzun süre barışın bir rüya olduğunu düşündüklerini ve uyandıklarında gerçek olduğunu fark ettiklerini söyler (Aristid. 26.69). Her ne kadar söylevi bir methiye olsa da, III. Attalos'un vasiyetinden Aktion Savaşı'na kadar geçen yüz yıllık süre

çinde Anadolu'nun şahit olduğu iç savaşlar, isyanlar ve sömürüler göz önüne alınırsa, hatibin söylediklerine gerçek payı aranmalıdır. Roma'nın eyaletlerde oligarşiyi ve aristokrasiyi desteklediği doğrudur, ama emperyalizmin bir yansıması şeklinde algılamak gerekmez. Roma yerel bazda yönetime daha dolaylı bir yoldan müdahale etmeyi seçmiştir, ama bu sebepten dolayı bir isyan çıkmamıştır. Aristokratlar ve halk arasında yaşanan sürtüşmelerin çoğu Roma'nın verdiği destek yüzünden değil, çalışmanın çeşitli yerlerinde görülebileceği gibi üst sınıfların kendi faaliyetlerinden dolayı çıkmıştır. Traianus döneminden itibaren Senatoda eyaletlerden gelen senatörlerin çoğalması, aynı şekilde imparatorların da yine eyaletlerden çıkması önemlidir. Roma bininci kuruluş yılını Arap bir imparatorun saltanatı altında kutlamıştır. Caracalla Roma vatandaşlığını imparatorlukta bütün özgür insanlara vermiştir. Bütün bunlar sadece eyaletlerdeki aristokratlar değil diğer sınıflar için de bir anlam ifade ediyor olmalıydı. Böylece Roma, hâkimiyetini başka halklara zorla kabul ettiren yabancı bir güç olmaktan çıkmış, "herkesin devleti" hâline gelmişti. Birçok yazıt imparatorluğun uzak köşelerinden gelerek, çeşitli eyaletlerde görev yapmış subay ve memurların varlığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, imparatorluk genelinde dikey sosyal hareketlilik artmıştır. Buna eyalet sakinlerinin ordudaki artan sayıları da eklendiğinde, imparatorluğa ya da emperyalizme karşı –Mithradates örneğinde olduğu gibi- ideolojik isyan başlatmanın zorlaştığı söylenebilir. Roma emperyalizmine karşı insanlara bir alternatifin sunulması gerektiğini akıldan çıkarmamız gerekir. Bunu yapabilecek yegâne güç olan entelektüel kesimin sınırları ve ilgisi bellidir. Zaman zaman tarihçiler tarafından "sosyal refomcu" olarak değerlendirilen Aristonikos ve Mithradates'in çevrelerinde filozofların bulunduğunu unutmamalıyız. McGing Mithradates'in yanındaki filozofların kralın "imajı" için önemli olduğunu yazmıştır (McGing 1986: 93). Kanımızca bu kişilerin kralı "Yunan dostu" ve "Yunan kültürünü benimsemiş" biri gibi göstermekten öte işlevleri olmalıdır. Mithradates'in yürüttüğü propagandanın ideolojik açıdan bilinçli ve tutarlı niteliği göz önüne alındığında, bunda filozofların katkısı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Mithradates'inki Anadolu'da Roma'ya karşı ideolojik temelli son isyan olması durumu kendiliğinden açıklamaktadır. Buna karşılık, Romalılar kendi ideolojilerini yaymak için sistematik bir siyaset izlememişlerdir, ama Yaşlı Plinius Roma'ya "dağınık hâldeki yönetimleri bir araya getirmek, tavırların yumuşamasını sağlamak, sayısız barbar dilini ortak bir dile dönüştürmek, insanoğlunu uygarlaştırmak ve dünyadaki bütün ırkların vatani olmak" gibi görevler biçmiştir (Plin. *HN* 3.39).

Yerel düzeyde Roma bunları bir slogan haline getirip empoze etmemiştir. Ancak bu, bütün inisiyatifin eyalet sakinlerine bırakıldığı anlamına gelmez. Tipik bir örnek Akhaia Eyaleti'dir. Burada yapılan düzenlemelerle şehirlerin *territorium*ları geçmişteki düzenlemeler göz ardı edilerek yeni kurulan Patrai ve Nikopolis'e verilmiştir (Alcock 1993: 137). Bazı şehirler bu düzenlemeden rahatsız olmuş ve yurtları dışındaki topraklarda farklı isimlerle anılmak istememişlerdir (Paus. 10.38.4). Korinthos, Patrai ve Dyme'de şehir tipik Roma planına uygun olarak oluşturulmuştur. Bu uygulamalar temelde kırsal kesimin imparatorluk genelindeki şehir ağına dâhil edilmesi ve coğrafyanın imparatorluk çıkarlarına uygun şekilde düzenlemesi politikasının yansımalarıdır. Roma bunun için üç yol izlemiştir (Ando 2006: 183): İlk önce eyaletleri sınır taşlarıyla bezemiş, şehirleri, adli merkezleri, kamu topraklarını, vergi bölgelerini vb. sınırlarla belirlemiştir. Ardından eyalet topraklarını ölçerek haritasını çıkarmış ve kendi prensiplerine göre yeniden paylaşmıştır. Üçüncü olarak önemli veya isyana meyilli şehirleri limanlar, tüneller ve yollarla ya ödüllendirmiş ya da kontrollerini kolaylaştırmıştır. Anadolu'da Romalıların coğrafi ve etnik kimliklere bakmaksızın yaptığı düzenlemeler Strabon tarafından eleştirilmiştir:

“Bu bölgeden sonra güneye doğru Tauros'lara kadar uzanan kısımlar o kadar iç içe girmişlerdir ki, Phrygia'lular, Karia'lular, Lydia'lular ve Mysia'lular birbirlerine karıştıklarından beri bunlar ayırt etmek zordur. Romalılar onları kabilelere göre bölmeyerek bu karışıklığa azımsanmayacak bir katkıda bulunmuşlardır...”

(Strab. 13.4.12)

Batı Anadolu'da da aynı durum karşımıza çıkar:

“...Çeşitli değişiklikler bugünkü farklı duruma neden olmuştur, çünkü çeşitli zamanlarda çeşitli yöneticiler buralara sahip olmuşlar ve bazı kabileleri birleştirmişler, bazılarını dağıtmışlardır. Çünkü Troia'nın alınmasından sonra hem Phrygia'lular hem de Mysia'lular ve daha sonra Lydia'lular ve onlarla birlikte Aiolis'liler... ondan sonra Persler, Makedonia'lular ve son olarak da Romalılar buralarda egemen olmuşlardır. Çeşitli yöntemlerle ülke değişik parçalara bölündüğünde halk diyalekt ve isimlerini kaybetmiştir.”

(Strab. 12.4.6)

Ayrıca Lykia’da:

“Daha önce savaş, barış ve antlaşmalar da bu kurulda (Lykia Birliği) görüşülürdü, fakat şimdi bu sorunları Romalıların egemenliğine geçeli beri doğal olarak görüşmüyorlar, ancak Romalılar izin verdikçe ya da onların yararı söz konusu olunca ayrıcalıklı olarak görüşebiliyorlar.”

(Strab. 14.3.3)

Galatia’da da durum farklı değildir. Eyalet Amyntas’ın ani ölümü üzerine alelacele yapılan siyasi ve askerî bir düzenleme sonucu ortaya çıkmıştır. Galatia Eyaleti’nin valisi bataklık ve tuz düzlükleri, dağlık arazi ve kıyı ovaları gibi farklı coğrafyaları barındıran bir bölgeden sorumluydu. Aynı zamanda Yunanlar, Romalılar, Phrygia’lılar ve Keltlerin arasında arabulucu görevini üstleniyordu. Kuzeyde, asıl Galatia denebilecek bölgede Phryg-Kelt kökenli Romalılaşmış Ankyra; Phrygia’lıların, Lykaonia’lıların ve Pisidia’lıların yaşadığı güneyde ise Antiokheia bulunuyordu. Bu iki şehrin *Res Gestae*’ın birer kopyasına sahip olması dışında hiçbir ortak noktası yoktu, ama buna rağmen aynı eyalet içinde yer alıyorlardı (Levick 1967: 122).

Bu müdahaleci siyasetin sadece Anadolu’da değil imparatorluğun başka bölgelerinde aynı zaman dilimi içinde bilinçli olarak uygulandığı Strabon’dan açıkça anlaşılabilir³⁶¹ Bu yüzden, Roma’nın eyalet idaresinde belli bir strateji izlemediği savı üzerinde tekrar düşünmek gerekmektedir. Bölgelerin sosyokültürel ya da etnik yapılarını gözetmeyen bu tavır, halklar üzerinde olumsuz bir etki yaratmış olmalıdır. İmparatorluğun eyalet meclisleri gibi yerel idari

³⁶¹ Baetica (Strab. 3.4.19-20): “...Bazıları ülkenin dört bölgeye ayrıldığını iddia etse de, diğerleri beş bölgeden bahsetmektedir. Fakat şu durumda, yaşanan değişiklikler ve bölgelerin kötü şöhreti yüzünden kesin bir ayırım tespit etmek imkânsızdır. Çünkü sadece iyi bilinen ve saygın bölgelerde göçler, ülkenin nasıl bölündüğü, isimlerdeki değişimler ve benzer şeyler anlaşılabilir.. Baetica Roma halkı ve senatosuna aittir ve buraya bir praetor ile birlikte quaestor ve legatus gönderirler. Iberia’nın geri kalanı imparatorlarındır ve bölgeye iki legatus atarlar. Bunlardan biri Lusitania’lılar arasında adli sorunları çözmek için görevlendirilmiştir... Bir legatus, togati denilen ve giydikleri toga ile İtalyan yaşam tarzını benimsemiş halkın çıkarlarını gözetir...”; Mısır (Strab 17.1.12): “Mısır’a gönderilen praefectus kral sıfatını almıştır ve adli memur ve procurator onun emir altındadır.. Ayrıca şehir ve kırsalda konuşlanmış üç lejyon ve birlikler vardır... Kralların egemenliği altında durum kötüyken, Romalılar şehri yeniden düzenlediler ve epistrategos, nomarkhos, ethnarkhos gibi memurlar aracılığıyla yönettiler.”; Girit (Strab. 10.4.22): “...Giritlilerin anayasası ilginç nitelikleri ve şöhreti sebebiyle bahsedilmeye değerdir, fakat bunların çoğu günümüze gelmemiştir; diğer eyaletlerde olduğu gibi idari işler genellikle Romalıların kararnameleleriyle yürütülür.”

mekanizmalara müdahalesinin de belli bir hoşnutsuzluk yarattığını bekleyebiliriz. Fakat Strabon’unda da belirttiği üzere, Roma’dan önceki siyasi güçler, benzer uygulamaları tatbik ederek bir anlamda Roma’nın işini kolaylaştırmış ve toplumsal/etnik kimliği zayıflatmışlardır. Batı Anadolu’daki homojen yapı, Roma öncesi yoğun Hellenleşmenin/şehirleşmenin eseridir ve bu da Roma’nın yararına olmuştur. En azından etnik kimliğe dayalı ya da kapalı toplumlardan çıkacak türde direniş/isyanla karşılaşmamışlardır.

Daha da önemlisi imparatorluk önemini yitirmiş ya da nerdeyse terk edilmiş şehirlerdeki kült nesnelere diğer şehirler arasında paylaştırmıştır. Pausanias’ın söylediklerine bakılırsa, Patrai akropolisindeki Artemis Laphria kutsal alanındaki kült heykeli, Augustus’un Aitolia’lıların yeni kurduğu Nikopolis’e yerleştirmek için zorla yıktığı şehirlerden biri olan Kalydon’dan getirilmiştir. Aitolia ve Akarnania’dan birçok kült nesnesi imparatorun emriyle Nikopolis’e verilmiştir (Paus. 7.18.8-9). Emperyalizmin bu açık örneğin sadece Akhaia’ya özgü değildir. Anadolu’da bunun çok çarpıcı başka bir yansıması görülür: 4. yüzyılda yaşamış gramerci M. Servius Honoratus’un Aineas üzerine yorumundaki bir pasajda, forumda duran bir Marsyas heykelinden söz edilir (Serv. *ad Aen.* 3.20). Phrygia’daki Apameia’dan getirilen heykel³⁶², Servius’un anlattığına göre “sağ elini özgürlüğüne kavuşan köleler gibi” yukarı kaldırmıştır ve “hiçbir şeyin Roma’dan uzak olmadığını anlatır”. Reinach Roma’nın şehre *ius Italicum* bahşederek onu kölelikten kurtarıp “özgürleştirdiğini” ileri sürer (Reinach 1915: 336-337). Marsyas heykelinin buraya getirilmesi ile Augustus’un Artemis kült heykelini ait olduğu şehirden alıp başka şehre vermesi arasında çok da fark yoktur. Servius’un heykeli yüklediği anlam, gururlu bir Romalının duygularını yansıtır. Heykel Roma’nın dünya imparatorluğunun ve imparatorluğun sayesinde özgürleşen halkların simgesidir. Fakat bir Apameia’nın böyle anıtsal

³⁶² Heykel incir ağacı, zeytin ağacı ve bir asma ile birlikte, Tribunal Praetoris ile Lacus Curtius’un yakınında, forumun ortasındaki etrafı çevrili bir alanda durmaktaydı. Aynı zamanda Rostra Augusti’ye ait korkuluk duvarı üzerinde kabartma olarak karşımıza çıkar. L. Marcius Censorinus’un MÖ 86-81 arasında bastırdığı sikkelerde görülür (Reinach 1915: 322). Satyr dikdörtgen bir kaide üzerinde sağ ayağı ileri atmıştır. Sol eli sol omuzunda bir şarap tulumunun ağzını tutarken, sağ eli yukarı kalkmıştır. Figür Phryg başlığı ve sandaletleri dışında çıplaktır ve bir MÖ 4. yüzyıl tipini yansıtmaktadır. Heykelin foruma ne zaman ve neden getirildiği belli değildir. Reinach’a göre Manlius Vulso tarafından MÖ 188’de, şehrin Aineas’ın mezarı ile olan bağından dolayı Roma’ya getirilmiştir. Lacus Curtius’un yakınına yerleştirilmesinin sebebi de Apameia’lı bir kahramanın Lacus Curtius’a adını veren Romalı Curtius gibi kendisini feda etmesidir (Reinach 1925: 323 vdd.). İmparatorluk Döneminde heykel belki de özgürlük sembolü olarak *ius Italicum*’a sahip eyalet şehirlerinin agoralarında durmaktaydı.

bir heykelin yabacı bir güç tarafından foruma dikilmek için alınmasına farklı tepki vermesini beklenebilir.

Bu hareket sadece imparatorluk otoritesinin değil, aynı zamanda bölgedeki halkların ya da şehirlerin sembolik olarak yok edildiğinin göstergesiydi (Alcock 1993: 141, 177). Benzer düzenlemelerin yapıldığı Güney Epeiros ve Aitolia, Akhaia ile yakın özellikler taşımaktadır (Alcock 1993: 143): Bu bölgeler Roma'ya karşı uzun soluklu direniş göstermişlerdir. Dolayısıyla Romalıların gözünde ileride yeniden sorun çıkarabilecek potansiyele sahiptiler. İmparatorluk otoritesini kurmaya yönelik süreçte, sorunlu alanların bu şekilde bölünerek, dirençlerinin kırılması amaçlanmıştır. Buralardaki Roma karşıtı faaliyetlerin sonucu olan askerî hareketlilik şehirlerin tahrip olmasına ve nüfusun azalmasına yol açmıştır. Augustus, Makedonia Savaşları yüzünden zarar gören yerleşimlerden geriye kalan halkı tek bir şehirde toplamıştır (Paus. 7.7.6). Aktion Savaşı zamanında söz konusu bölgeler yeteri kadar şehirleşmemiş, iyi yönetilmemiş ve gerektiği gibi yararlanılmamış marjinal bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzenlemeler boşuna yapılmamıştır; imparatorluğun bölgede çeşitli çıkarları vardır. *Via Egnatia*'nın varlığı Epeiros ve Kuzeybatı Yunanistan'ın istikrara kavuşturulmasını zorunlu kılmaktaydı. Korinthos ve Patrai doğu-batı ticaret ve iletişim güzergâhı üzerinde stratejik bir noktada bulunuyordu. Pausanias Augustus'un uygun bir ara liman olmasından dolayı Patrai'ı seçtiğini yazar (Paus. 7.18.7); Korinthos ise elverişli konumu yüzünden yeniden yerleşime açılmıştır (Strab. 8.6.23). Caesar ile Augustus'un kurduğu kolonilerin arasında, Balkan yarımadasının İtalya'ya yakın batı kıyılarında Romalı arazi sahiplerine ait çiftlikler kurulmuştur. Bütün bunlar imparatorluğun gücünü yansıttasının yanı sıra bir dizi önemli stratejik amaca da hizmet etmekteydi. Yeni yerleşmeler Yunan karakterlerini korumuşlar, fakat Roma'ya bağımlı kalmışlardır. Alcock yapılan düzenlemelerin imparatorluk geneli göz önüne alındığında nispeten önemsiz yerleşmeleri ve bölgeleri kapsadığını, ancak Akhaia dâhilinde önemli değişiklikler olduğunu vurgulamaktadır (Alcock 1993. 144). Bu, geleneksel değerlere bağlı şekilde yaşamayı seçmiş Akhaia'luların rahatsızlık duyacağı bir durumdu. Dikkat çeken başka bir unsur da, Romalıların Akhaia'da çok sayıda bağımsız idari birimler yerine, az ve daha büyük birimleri tercih etmiş olmalarıdır. Roma'nın çıkarlarının söz konusu olduğu yerlerde bulunan bu birimler kalabalık ve ekonomik olarak kendine yeterdiler. Yapılan organizasyonlardan sonra eyalet kendi hâline bırakılmıştır.

Romalılar uygar toplumların anlaşmaya ve konuşmaya daha yatkın olduğunu görmüştür. Bu yüzden ki, Anadolu'da ile Roma arasındaki yazışmalara ait yazıt sayısı fazladır. Birçok sorun silaha sarılmadan diplomasi yoluyla çözümlenebilmiştir. Strabon ve Aristides gibileri eserleriyle Roma'yı övmüşler ya da desteklemişlerdir. Fakat matbaanın olmaması, Romalıları ideolojisini yaymasını sağlayacak önemli bir araçtan mahrum etmiştir. Gerçi Roma ile Anadolu'nun uzun geçmişi sayesinde Romalıların ne düşündükleri, neye nasıl tepki verdikleri artık –örnekleriyle- bilindiğinden kapsamlı bir propagandaya gerek de yoktu muhtemelen.

Roma'nın emperyalist faaliyetlerinin acımasız ve kanlı olduğu dönemler yaşanmıştır. Ancak öte yandan, Roma'nın emperyalizmi sadece kılıçla sağlamadığını, bunun eyaletlere ya da geri kalmış bölgelere ciddi katkılar yaptığını unutmamak gerekir. Antik çağda bu düzeye erişebilmiş tek güç Roma'ydı ve idari, adli, askerî konularda getirdiği düzenlemeler birçok açıdan Akdeniz halklarının vatandaş, aidiyet ve toplum bilincini geliştirmesine katkıda bulunmuştu. İnsanlar sorunlarını çözmek için kan dökmek yerine mahkemelere gidiyorlar ya da belli gerekleri yerine getirerek kendilerini yöneten imparatorun huzuruna çıkabiliyor veya ona yazabiliyorlardı. Bunun gibi birçok örnek verilebilir. Dolayısıyla Ando'nun temel savına, yani bir çeşit “aydınlanmış emperyalizm”in varlığı açıktır. Fakat bu durum, Romalıların gerektiğinde bilinçli acımasız emperyalist politikalar yürütmediği anlamına gelmez³⁶³. Yani Ando'nun sunduğu manzara madalyonun sadece bir yüzüdür. Vergi tahsildarlarının Anadolu'daki faaliyetleri, Geç Cumhuriyet'te Romalı komutanların yaptıkları, alt sınıfların üzerine binen yükler, Lykia Birliği gibi yerel idari mekanizmalara getirilen düzenlemeler vb. buna örnek teşkil eder. Aslına bakılırsa, Roma'nın eyaletleri yerel aristokrasi aracılığıyla yönetmesi bir bakıma, emperyalizmin etkilerinin en azından Anadolu'da sosyal alanda (bundan kastımız din, yaşam tarzı, gelenekler vb.dir) daha az hissedilmesini sağlamıştır. Anadolu şehirleri zaten Hellenistik Dönemden beri bu tarz yaşama az çok alışkındı ve Roma egemenliği altında geçen yüzyıllar,

³⁶³ Stevenson'un da vurguladığı üzere (Stevenson 2002), Ando'nun eseri sadece olumlu kanıtlara odaklanmış, emperyalizmin olumsuz etkilerinden ziyade olumlu yanlarına merkezin gözüyle bakılmıştır. Oysa Ando'nun kitabında yer alanların tam tersi olaylar ve olgulara kaynaklarda çok sık rastlanır. Başkentteki toplumsal sıkıntılar, vali ve bürokratların suistimalleri, imparatorların sorumsuz davranışları, ekonomik ve sosyal baskılar, isyanlar gibi bir kısma burada yer verdiğimiz birçok örneğe dayanarak Ando'nun çalışmasına bir anti tez yazılabilir. Bu durum aslında Roma'nın doğasını yansıtmaktadır. İmparatorluk aynı anda hem acımasız hem de uzlaşmacı olabilmektedir. Bu yüzden Roma'yı bütünüyle baskıcı emperyalist bir güç olarak nitelendirmek ne kadar yanlışsa, Ando'nun savını tartışmasız şekilde kabul etmek de o kadar sakıncalıdır.

sonunda insanlara Roma'nın da alternatifleri olabileceğini unutturmuştu. Roma her yerde hazır ve nazır bir güçtü; 1000. yılını kutlayan bir imparatorluk artık yaşamın olağan bir parçasıydı.

E. ROMALILAŞTIRMA

Tartışmalı bir terim olan Romalılaştırma “farklı yerel halkların Roma İmparatorluğu ile birleşmesi ya da onunla uyumlu bir birliktelik yürütmesidir” (Barrett 1997: 51) ya da “mevcut kültürel öğelere yeni işlevler yükleyerek, yeni kültürel öğelerin elde edilmesi, bu suretle farklı dönemlere ve yerlere ait unsurların birleşmesinden oluşan karmaşık bileşimin elde edilmesidir: Sonuçta bazıları yenidir, fakat çoğu geçmişe aittir ve bunların yeni formlara sokularak yeni kontekstler içinde kullanılmak üzere yeniden işlevsel hâle getirilmişlerdir.” (Poblome *et al.* 2007: 223).

Elbette bunlar çok genel tanımlardır ve içleri her zaman tatminkâr bir şekilde doldurulamaz. Her halkın Roma İmparatorluğu'nu algılama ve Roma İmparatorluğu'nun da kendini gösterme biçimi farklı olabileceği gibi, modern tarihçilerin imparatorluk kimliğini tanımlama şekli de farklıdır. *Limes*ler, mimari, din, imparator kültü, vatandaşlık veya Roma-barbar ayrımı gibi kriterler çoğunlukla kullanılmakla birlikte, “Romalılaştırma” dendiği zaman bunların hangisinin kastedildiği tartışma konusu olabilmektedir (Madsen 2002: 87-94). Sonuçta Pilhofer'in Kilikia için söylediği gibi (Pilhofer 2006: 97 vdd.), “Romalılaşan” herkes “Romalı” olmamıştır. Üstelik bu bölgede Hellenistik ve yerel kültürlerin etkisi altında Romalılaştırmanın farklı yüzlerine rastlamak da mümkündür. Geçen yüzyılın tarihçileri Anadolu'daki şehirleri “barbarlar denizindeki medeniyet adaları” olarak nitelmiştir (Gregory 1997: 249). Aslında, medeni-barbar ya da hemen hemen aynı anlama gelebilecek şehir-kırsal karşılaştırması, daha üst düzeyde, Avrupalı Yunanlar-Asia'lı Yunan şeklinde, antik kaynaklarda zaten karşımıza çıkmaktadır ve bu çalışma boyunca bazı örneklerle yer verilmiştir. Dolayısıyla, bir direniş/isyen söz konusu olduğunda, antik kaynaklar barbar/kırsal olgusuna vurgu yapmaktadır, Sonuçta, dolaylı veya bilinçsiz de olsa, kaynaklarımız sorunun isyancı unsurların yeterince Romalılaştırılmamasına bağlamaktadır. Bunun dışında, her ne kadar büyük şehirler Yunan

kültürünün “adaları” sayılsa da, ilgili bölümlerde değinildiği üzere, Yunanlar (Anadolu ya da Yunan anakarasındakiler) her zaman dedikoduya, muhalefete, iç çekişmelere eğilimlidir.

Bu karmaşık ve homojen olmayan terim üç ana görüş tarafından yönlendirilmiştir (Hanson 1997: 67; Webster 2001: 209 vdd.): Romalılaştrmayı ilk kez bir çerçeveye oturtan Haverfield’e göre, bu süreç içinde Roma, kendisi dışındaki toplumlara dil, şehir hayatı, din vb. gibi unsurları götürerek onları Romalılaştrmıştır³⁶⁴. Böylece Romalı ile eyalet sakini arasındaki fark ortadan kalkmaktadır. Bu görüş kültürel açıdan homojen bir Roma ya da Akdeniz toplumuna odaklanmaktadır. Haverfield’in bizim için önemli bir gözlemi, İngiltere’de Romalılaştrma sürecinin “ovalarda, şehirlerde ve üst sınıflar arasında” rağbet gördüğü, yerel kültürü devam ettiren “tutucu” köy toplumları üzerinde o kadar etkili olmadığıdır (Haverfield 1915: 79). Aynı fikirler Isauria’lılar için Hopwood tarafından dile getirilmiştir. Köylülerin isyancılara dönüşmeleri için “dar kafalıktan” kurtulmaları gerektiğini ve bunu da ancak hareket serbestliğine sahip konargöçerler sayesinde yapabileceklerini belirten Hopwood, bu açıdan Haverfield’e yakın durmaktadır. Haverfield’in İngiltere’yi göz önüne alarak inşa ettiği teoride, üstün teknoloji ve kültüre sahip Romalıların, bunları kendilerinden alt düzeydeki toplumlara yayması söz konusudur. Diğer taraftan 1930’larda Collingwood Romalılaştrmanın İngiltere’de Haverfield’in öne sürdüğü ölçüde gerçekleşmediğini, Roma kültürüne en açık yerlerde bile Roma ve Kelt unsurlarını bir arada bulunduğunu vurgulamıştır (Collingwood 1949²: 166 vdd.). Collingwood melez bir kültürün oluştuğunu söylemekle birlikte, Haverfield’ininkine benzer bir ayrım bulunur: Bir tarafta Roma değerlerine daha çabuk adapte olan şehirler ve üst sınıflar, diğer tarafta geleneklerini sürdüren, Romalılaştrmaya daha yavaş tepki veren alt sınıflar ve köylerin meydana getirdiği bir yapı vardır. Bu iki görüşe karşılık özellikle Reece’in başını çektiği bilim adamları, 1970-80’lerde Roma kültürünün, yerel kültürlerin üzerine çekilmiş bir “cıldan” ibaret olduğunu ileri sürmüşler, İngiltere’de Latincenin yavaş yayılımını, şehirlerin uzun ömürlü olmayışını ve Geç İmparatorluk Döneminde Kelt kültürünün canlanışını örnek göstermişlerdir (Reece 1979, 1980). 1990’larda Millett, Haverfield’in görüşlerini geliştirmiş ve

³⁶⁴ Haverfield 1915³: 12-13. Haverfield ırkçı bir tutumla, Avrupa halklarının uygar olmadığını, ancak “ırksal olarak uygarlığı benimseyecek özellikleri barındırdığını ifade etmektedir. Doğuda ise “düşünceleri, gelenekleri ve istekleri kesin sınırlarla tutarlı hâlde billurlaşmış” Yunanlar vardı ve bu yüzden Romalılaştrma doğuda batıya göre çok az gerçekleşmiştir. Romalılaştrma doğuda siyasi bir olgudur. Aynı şekilde “Avrupalı olmayan” halklarda Romalılaştrma çok az taraftar bulmuştur.

Romalılaştırmanın aslında kendiliğinden şekillenen bir süreç olduğuna, fakat adaptasyonun arkasındaki gücün yerel aristokrasinin elinde bulunduğuna dikkati çekmiştir (Millet 1990: 1-8). İmparatorluk yerel aristokrasiye geniş idari yetkiler tanımıştır ve bu yetkilerin, Romalıların ilkeleriyle uyum içinde olması gerektiğini kavrayan aristokrasi, Roma'nın maddi kültürünü örnek alarak sosyal konumlarını pekiştirmişlerdir. Günümüzde Millet'in önerdiği modelin genel kabul gördüğü söylenebilir. Webster'i öne sürdüğü "melez" teorisinin temelinde bir kültürün yavaş yavaş diğersinin yerini alması yerine, birbirine karışması söz konusudur (Webster 2001: 218 vdd.). Sonuçta iki yüzü olan bir kültür ortaya çıkar; bu kültürde maddi kültür farklı kontekstlerde farklı anlamlar taşımaktadır. Yerel aristokrasi Roma maddi kültürünü ve ideallerini adapte etmiş, ancak toplumun alt sınıfları onlarla aynı düşünceleri paylaşmamış, kendilerine uygun unsurlar seçerek bir çeşit "alt kültür" yaratmışlardır³⁶⁵. Dolayısıyla Webster'a göre Kelt tanrılarının Gallia'daki varlığı "Romalıların arasında bir Kelt" şeklinde açıklanamaz. Onun yerine, halkın tercihine göre arkasında bir güç olmadan serbestçe şekillenmiş bir kavram söz konusudur ve ne Romalılaştırmadan ne de yerel direnişten söz edilebilir; burada "barışçıl" denebilecek bir adaptasyon ve kişisel tercihler ön plandadır. Tanrılar artık başka bir kimliğe bürünmüştür; ne Romalı ne de Kelttirler.

Her hâlükârda, imparatorluğun elinde bulunan çeşitli imkânların Romalılaştırmada oynadığı rol yadsınamaz. Bunlardan biri tartışmasız olarak ordudur. Roma ordusu büyük ölçüde organize ve profesyonel bir yapıya sahiptir. Bundan ve özellikle de imparatorluğun ideolojisini yansıtmamasından dolayı, ordu hem toplumsal hem de askerî yönden Romalılaştırmayı gerektiğinde "satan" gerektiğinde de "zorla kabul ettiren" bir güçtür. İmparatorluğun uzağında kalan sınır bölgelerinde ordunun varlığı *limes*ler, kaleler, surlar, kışlar vb. ile daha belirgin bir hâl almaktadır. Böylece imparatorluğun uzak köşelerinde otoritenin somut temsilcisi olarak, bürokrasiden çok daha fazla öne çıkmaktadır. Ancak ordu sadece güç kullanımı için bulunmamaktadır. Luttwak'ın "kuvvet" ile "iktidar" arasında yaptığı ayrım göre (Luttwak 1976: 33), kuvvet ölçülebilen bir değerdir ve bir lejyonun asker sayısı, erzak miktarı vb. kriterlere göre

³⁶⁵ Webster savını günümüzde özellikle Karayiplerde görülen kültürel etkileşim modeline dayandırmıştır. Örneğin Küba'da yerel aristokrasi İspanya ve Kilise'nin kültürünü benimsemişken, halk Afrika, Katoliklik, İslam vb. benzeri dinlerin etkilerini taşıyan yeni bir din (*Santeria*) oluşturmuş, benzer bir kaynaşma dilde de meydana gelmiştir (Webster 2001: 217-218).

şekillenir. “İktidar” ise ölçülemez ve “kuvvetin” doğrudan tatbikini içermez; daha ziyade başkalarının bu kuvvetin kullanılmasıyla ilgili algılamalara dayanır. Yani kuvvetin varlığı tek başına bir prestij, büyüklük ve saygınlık göstergesidir.

Daha siyasi bir yol izlemek istediğinde Roma vasal krallıkları kullanmıştır. Bu krallıklar genellikle imparatorluğun sınırlarında ya da sınırlara yakın yerlerde konuşlanmışlar, Roma’nın isteklerini yerine getirdikleri sürece, bağımsız sayılabilecek bir yönetim göstermişlerdir. Bunlar dışarıdan gelecek saldırıları karşılayan tampon bölgeler olarak görev yaparken, aynı zamanda imparatorluğun kontrol etmekte zorlandığı ya da bunun ciddi mali yükler getireceği zamanlarda, bu tip bölgelerin kontrolünü vasal krallıkların sorumluluğuna bırakmıştır. Gallia ve İtalya arasındaki Alpler ve Güney İngiltere’deki Regni kavmine ait bölge bu şekilde idare edilmiştir. Anadolu için en tipik örnek Dağlık Kilikia’dır. Strabon açıkça burada idarenin vasal krallıklara bırakıldığını söylemektedir (Strab. 14.5.6). Bazen aynı işbirliği Romalılarla kavim şefleri arasında yapılabilmektedir³⁶⁶. Örneğin Cicero’nun övgülerine nail olan Galat şefi Deiotaros, Kilikia’daki dağ kavimlerine karşı savaşmıştır.

Fethedilen bölgelerin doğrudan imparatorluk topraklarına katılmasından sonra idari organizasyonun oluşturulması gerekmektedir. Bazen ufak çaplı isyanların bastırılması için belli bir süre için asker bulundurulması gerekebilmektedir. Gerektiğinde çeşitli askerî yapılar ve elbette bir yol ağının inşası önemlidir. Romalılar genellikle yerel halkın kendi kendini yönetebileceği, sosyal hiyerarşiye dayalı resmî yapılanmaları tercih etmişlerdir. Anadolu’da zaten işleyen bir sistem bulunmaktaydı, ama şehirleşmenin alt düzeyde seyrettiği batı bölgelerinde Romalılar doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Agricola İngiltere’de tapınakların ve evlerin yapılmasını teşvik etmiştir (Tac. Agr. 21). Germania’da şehirler inşa edilmiş, yerel halk pazaryeri kurmayı ve meclislerde toplamayı öğrenmiştir (Cass. Dio 56.18.2-3). Bu safhada, Roma’nın izlediği en önemli siyaset yerel idareci sınıfın Romalılaştırılmasıdır.

³⁶⁶ Aynı yöntemi Osmanlılar da kullanmıştır. 1600’lerin başında Kuzey Suriye’de sorun çıkaran Canbulatoğulları ile mücadeleleri sırasında, bölgeyi gözetim altında tutmak amacıyla bölgelere ayırmışlar, “yüksek dağlar, dar vadiler ve çöller erişimi zorlaştırdığı ve yerel ayaklanmacılara yardımcı olduğu için Osmanlılar çeşitli Arap ve Kürt aşiretleri üzerinde denetim kurmaktan vazgeçip onlara yerel özerklik vermişlerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Roma’dan farklı olarak bölgeyi etnik ve kültürel farklı gözeterek bölgelere ayırmayı başarabilmiştir (Griswold 2002²: 57).

Latincenin devlet ve eğitim dili olduğu batıda Romalılaştırmanın daha belirgin izlenebilmektedir. Öte yandan Anadolu'da bunu gerçekleştirmek yüzyıllardır gelen geleneklerden dolayı zordu ve zaten Romalıların böyle geniş çaplı bir projeye girmelerinin anlamı yoktu. Yunanlar nadiren Latince öğreniyordu ve Romalı bürokratlar da halkla Yunanca konuşuyordu. Romalıların genelde Hellen dostu bir siyaset izlemeleri şüphesiz, siyasal bilince sahip ve belli bir kültür edinmiş kesimlerin Roma yanlısı olmalarında rol oynamıştır. Elbette yönetici sınıflar bu işbirliğini karşılığında çeşitli ayrıcalıklar kazanıyorlardı (Brunt 1976: 165). Sonuçta, en azından üst kesimlerin -ki zaten yerel bürokrasinin büyük kısmı onların elindeydi- Roma'ya isyan bayrağı açmaması sağlanmış oluyordu. Aynı zamanda biraz Roma tarihini –ve elbette Yunan tarihini- bilen her yerel aristokrat Romalıları karşı gelmek için işbirliğinin gerektiğini, tek bir ulusun ya da şehrin şansının olmadığını görebiliyordu (Brunt 1976: 163). Buna rağmen Roma vatandaşı olmuş ve aristokrat sınıfa mensup Smyrna'lı Aelius Aristides'in söyledikleri ilgi çekicidir:

“Hükümranlığın uçsuz bucaksızdır, ama kusursuzluğu, kapsadığı alandan daha büyüktür. Zira ne Mysia'lılar ve Pisidia'lılar içinde egemenlik kurarlar, ne de başkalarının ülkeleri onları istila ederler ve isyanla koparırlar.”

(Aristid. Or. 26.29)

Aristides gibi imparatorluğa tam anlamıyla entegre olmuş bir yerel aristokrat bile, Roma'nın bu kadar geniş bir alanda hüküm sürmesine ve halkları vatandaşlık çatısı altında birleştirdiğini söylemesine rağmen, isyan tehlikesinden bahsedebilmektedir. Bu durum bizi Anadolu'da Romalılaştırmayı –başka alanda değilse bile retorik açısından- tekrar düşünmeye itmektedir. Zira hatibin sözünü ettiği Mysia'lılar ve Pisidia'lılar çok önceden beri kendilerine özgü etnik kimliğe ve sosyal yapıya sahip halklardır. Aristides'in neden başka Anadolu halklarını zikretmediğini sorgulamamız gerekir.

Roma batıda düzen doğuda ise disiplin kurmayı hedeflemiştir. Diğer bir deyişle doğuda ya da özel olarak Anadolu'da var olan düzeni kendi istekleri doğrultusunda bazı taraflarından

yontmak amacını taşımaktadır. Genel olarak var olan kültür yapısı üzerinde bir Roma üst yapısı oturtma amacı sezilmektedir (Madsen 2002: 105). Öte yandan Augustus döneminde imparatorluğun her köşesinde ekonomik, sosyal, şehircilik, vs. alanlarda hemen hemen aynı anda yaşanan değişimlerin bilinçli olmadığını ve yukarıda belirtildiği gibi “bütün eyaletlerin aynı anda Romalılılaşmaya karar verdikleri” anlamı taşıdığını söylemek gerçekçi olmayacaktır.

Brunt ortada bir milli eğitim ya da kültür politikası olmadığı için, imparatorluğun Romalılılaşmayı empoze değil, sadece teşvik edebileceğini söylemiştir (Brunt 1976: 162). Yukarıdaki Claudius örneği üzerine birkaç söz söylemek mümkündür. Elbette hiçbir eyalette okullarda zorla Latince öğretildiği için isyan çıkamamıştır. Uygar dünyanın sadece Parth’lar ve Romalılar arasında paylaşıldığı bir ortamda, elçi sıfatına sahip birinin Latinceyi bilmesi gerekirdi. Romalılar her zaman itiraf etmeseler de Yunanların kültürlerine yaptığı katkıların farkındaydılar ve üst sınıf için Yunanca öğrenimi bir zorunluluktur. Lykia’lı elçinin de Latinceye aynı derece ilgi göstermesini beklemek Claudius’un bir anlamda hakkıydı. Romalıların kurduğu düzen rastgele planlanmış değildi; eğer bu sistemin elçi sıfatıyla bir parçası olmanız gerekiyorsa dili öğrenmeniz kaçınılmazdı. Flavius’ların güttüğü siyaset Latinceyi okullarda zorunlu hâle getirmek olmamıştır. Bunun yerine bayındırlığı ve dikey sosyal hareketliliği ön plana çıkarmayı tercih etmişlerdir.

Brunt’ın savunduğu gibi, eyaletlerin ya da bireylerin inisiyatifindeki bir Romalılıştırma ne kadar doğrudur? Roma İmparatorluğu beş yıllık bir kalkınma planına sahip değildi ya da herhangi bir kültür ya da eğitim şurası toplamıyordu, ama o dönemin şartlarında yaklaşık 500 yıl imparatorluk olarak ayakta durmayı tesadüflere ya da sadece imparatorluk halklarının inisiyatifine bağlamak, günümüz devletlerinin temelindeki birçok ögenin arkasındaki Roma İmparatorluğu’nu ve imparatorlarının yeteneklerini küçümsemek olur. Dolayısıyla Roma’nın bilinçli bir Romalılıştırma politikası izlediğini düşünmek yanlış değildir, fakat yere ve zamana göre bunların uygulanmasında farklılıklar görülür. Her hâlükârda şu nokta gözden kaçırılmamalıdır: “Romalılıştırma” terimi, imparatorluğun bazı şeyleri empoze ettiği anlamına geldiği izlenimini kolayca yaratabilmektedir. Ancak Roma İmparatorluğu o zaman için bilinen

kıtaların hepsinde hüküm süren bir devletti ve bütün Akdeniz dünyasının hâkimiydi. O hâlde bazı açılardan Romalılaştırma “dünya vatandaşı olma” ile eşdeğerde kullanılmalıdır.

Emperyalizmin zaman zaman Romalılaştırma ile kol kola yürüdüğünü söylemek gerekir. Diğer taraftan, emperyalizmin aksine Romalılaştırma “tercih edilebilen” bir şeydir. Yani birey Roma adetleri, inançları, değer yargıları veya dil tercihi ile “Romalılaştırılabilir”. Bu durum Anadolu’da hâlen üzerine tartışılan bir konudur ve “emperyalizmin varlığı” ya da “Romalılaştırmanın yokluğu” isyanların çıkmasına neden olabilmektedir. Isuaria’nın durumunda bu açıktır: Bölgenin zorlu coğrafyası ve halkının “yabaniliği” zaten kaynaklara göre haydutluk için biçilmiş kaftandır. Isauria’lılar isyan eder veya haydutluk yapar çünkü bölgede Romalılaştırma gerektiği gibi olmamıştır; Isauria’lılar isyan eder çünkü Roma’nın emperyalist tutumuyla gelen değişimlere tepki verirler... Burada soru şudur: Romalılaştırma ne zaman emperyalizm olur(ya da tam tersi)? Isuaria’lılar gerektiği gibi Romalılaştırılabilir miydi? Eğer bu süreç diğer bölgelerdeki gibi işleseydi, Isauria’lılar haydutluktan vazgeçer miydi? Yoksa “yabani bir dağ kavmi” için ikisi arasında bir fark yok mudur?

SONUÇ

“İktidarın olduğu yerde, direniş de vardır ve yine de, daha doğrusu bunun neticesinde direniş, iktidar ile olan ilişkisinde hiçbir zaman dışarıda kalan bir olgu değildir.”

(Foucault 1978: 95)

Foucault'nun söylediklerine paralel olarak, Anadolu topraklarındaki yaklaşık 700 yıllık Roma hâkimiyeti boyunca çok çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Sorulduğu zaman en bilinen örnekler sıralanacaktır: Aristonikos, Mithradates, Kilikia Korsanları, Isauria'lı haydutlar gibi... Oysa, bunların dışında sayısız olayın meydana geldiği çalışmamızın gösterdiği gerçeklerden biridir. Başlıca örneklerin Roma egemenliğinin Anadolu'ya yerleşme evresine veya 3. yüzyıl ve sonrasına ait olması bizi yanıltmamalıdır. Sorunlar *pax Romana* süresince de devam etmiştir. Gibbon'ın iyi bilinen tespiti, literatürdeki *pax Romana* teriminin bir anlamda temelini oluşturur:

“2. yüzyılda Roma İmparatorluğu dünyanın en güzel bölgesini ve insanlığın en uygar kısmını kapsamaktaydı. Bu uçsuz bucaksız monarşinin sınırları Romalıların meşhur cesaret ve disipliniyle korunmaktaydı. İlimli fakat güçlü kanunlar ve toplumsal gelenekler eyaletlerin birlikteliğini pekiştirmiştir. Barış içindeki eyalet halkları refah ve zenginliğin avantajlarından yararlanmışlardır. Bağımsız devlet imajı nazik bir saygı ile korunmuştur”

(Gibbon 1998: 3)

Gerçekten de *pax Romana* Gibbon söylediği ve “Roma Barışı” yakıştırmasının ima ettiği kadar sorunsuz, refah dolu bir dönem midir? Bu soruya elimizdeki veriler doğrultusunda ihtiyatlı yaklaşmalıyız. Örneğin Augustus döneminde *pax Augusta* İtalya ile eyalet şehirlerinde, yani imparatorluğun belirli kesimlerinde görülen bir tanımdır; imparatorluğu meydana getiren tüm halkların bu görüşü benimsemesini bekleyemeyiz ve bu hâliyle -en azından Augustus döneminde- devletin empoze ettiği bir slogan değildir (Gruen 2006⁵: 188). Üstelik yazıtlar belli bir kesimin kullandığı iletişim araçları olması nedeniyle, toplumun önemli bir bölümünün bakış açısını öğrenmek her zaman mümkün değildir. Pekary'nin kısa katalog çalışması (Pekary 1987:

136-145), *pax Romana*'nın kapsadığı 1.-2. yüzyıllar arasında imparatorluğun çeşitli köşelerinde meydana gelmiş 100'ün üzerinde isyan ve huzursuzluğu (180-238 arasına ise 29 tane sığmaktadır; Pekary 1987: 145) listelemektedir; yani nerdeyse iki yılda bir isyan ya da huzursuzluk vuku bulmuştur. Fuchs (Fuchs 1964²) ve MacMullen'in (MacMullen 1992²) çalışmaları da Pekary'nin listesini destekler niteliktedir. Çalışmamızın başında vurguladığımız üzere, yerel tarih eserlerinin yokluğu ve tarihçilerin seçici davranması bu sayının artmasını engellemektedir. Üstelik Pekary'nin listesinde yazıtlar ve papirüsler gibi kaynaklara da yer verilmemiştir. Ancak sayının fazlalığına rağmen, birçok isyanın kısa sürmesi ve bölgesel nitelikli oluşu, bunların imparatorluğun varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmasını engellemiştir (Pekary 1987: 145-146). Bunlara ayrıca iletişimdeki zorluklar, isyancı grupların farklı hedefleri, Roma'nın askerî üstünlüğü gibi unsurları eklemek gerekir. Yine de Dört İmparator Yılında çeşitli halklar Roma egemenliğinden tamamen kurtulma umutlarını hâlâ koruyorlardı (Pekary 1987: 149). Özetle, *pax Romana*'nın dikensiz gül bahçesi olmadığını daima akılda tutmamız gerekir. Broughton'un ifade ettiği gibi, şehir ile kırsaldaki alt sınıflar *pax Romana*'nın nimetlerinden daha az faydalanmışlardır ve bu gerçek refahın "aldatıcı görünüşü" yüzünden arka planda kalmıştır (Broughton 1975: 796).

Pekary'nin listesinde bulunan ve bizim de burada ele aldığımız Anadolu'daki huzursuzluk ve isyan sayısı 30'dan fazladır. Buna Geç İmparatorluk Dönemindekileri de eklersek, 80'in üzerinde bir rakama ulaşırız. Ancak sayıların fazlalığına rağmen, bazı örnekler dışında imparatorluğa çok ciddi sorunlar yaşatmadığını ve Roma'dan kopuşun meydana gelmediğini belirtmek gerekir. Gerçekten de Anadolu'nun geçirdiği sıkıntılı dönemlere bakıldığında bunun tersi beklenebilir. Anadolu özellikle Büyük İskender'den itibaren sürekli bir savaş alanı olmasına, sürekli el değiştirmesine rağmen, direniş ve isyanlar genelde yerel karakter taşımıştır. Bu sıkıntılardan etkilerini ciddi anlamda hissetmesi beklenen yerleşik düzene geçmiş halkların, önemli bir isyana kalkışmaması ilginçtir. Buna karşılık, göçebe Isauria'lılar benzer durumlarda çok daha sert tepkiler vermiştir. Elbette tarih boyunca Roma da dâhil bütün imparatorlukların topraklarını şehirlerdeki yerel aristokrasi aracılığıyla yönetme siyaseti ve buna bağlı olarak devlet ile üst sınıflar arasındaki yakın ilişkiler tepkilerin şiddetini ve etkisini önemli ölçüde azaltmıştır. İktidara ve şehirlere gevşek bağlarla bağlı topluluklar, örneğin göçebeler için, tepki göstermek çok daha kolay olmalıydı. Bu noktada Anadolu'nun o kendine özgü karakteri kendini

göstermektedir: Isauria'lıların, daha doğrusu Kilikia bölgesinin tarihinde direniş her zaman vardır. Ancak şunu da unutmamak gerekir: Pompeius'un düzenlemeleri sırasında söz konusu bölgelerin yerel hanedanlara ya da vasal krallıklara bırakılması, Roma'nın buralardakileri doğrudan müdahale ve sürekli kontrol gerektirmeyecek münferit olaylar olarak algıladığını göstermektedir ki, imparatorluğun tarihi boyunca başka bölgelerde benzer sıkıntıların yaşanmaması Romalıları haklı çıkarmıştır. Çok bilinen bir örneği yinelersek, MÖ 3. yüzyılda Anadolu'ya gelen Galatlar bir süre sonra çapulculuğu ve "barbarlığı" bırakıp, siyasi bir güç olarak Roma hâkimiyeti altında yeniden ortaya çıktıklarında, Roma ile yakın ilişkiler içindeki Galat aileleri ya da hanedanlarının adlarını duyarız. Anadolu onları dönüştürmüş ve yerleşik düzenin dinamiklerine alıştırmıştır ki, bu aslında Roma'dan bağımsız gelişen bir süreçtir. Böylece göçebelerin ya da "barbarların" Roma ile olan ilişkileri de değişime uğramıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi Anadolu'da tepkiler çeşitlidir ve Roma hâkimiyeti boyunca görülür. Buna karşın genelde imparatorluğun varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmamışlardır, yelpazenin genişliği dikkat çekicidir. Gıda sıkıntılarında dinî çatışmalara, taraftar gruplarının çıkardığı kargaşalardan sahte liderlerin peşine düşenlere kadar değişik örnekler söz konusudur. Kanımızca bunun sebeplerinden biri, Anadolu'nun etnik çeşitliliği ve Anadolu halklarının ya da etnik grupların kendilerine ait kapalı bölgeler içinde kalmalarıdır. Anadolu kırsalında etnik çeşitlilik kasaba ve kentlere oranla daha fazla göze çarpmaktadır ve bunlar bölgesel farklılıklar gösteren sosyoekonomik örgütlenmelere sahiptir (Yakar 2007: 97). Dil ve isim çeşitliliği, yerel kültürlerin coğrafi dağılımı ve arkeolojik kalıntılardaki bölgesel değişimler gibi unsurlar manzaranın Roma İmparatorluk Döneminde şimdikinden farklı olmadığına işaret etmektedir (Mitchell 2000: 118). Dolayısıyla, batıda Kelt kavimlerinin şefleri Roma'ya karşı rahatlıkla bir araya gelip örgütlenebilirken, Anadolu'da birlikte hareket etme yetisi zayıf kalmıştır. Cicero Asia'da vatandaşlık hakkında sahip olanların, müttefiklerin, şehirlerin, toplumların çokluğuna şaşırması gibidir (Cic. *Q. Fr.* 1.1.7). Ne var ki Strabon'un söylediği gibi (Strab. 13.4.2), Romalılar Anadolu'daki eyaletlerin sınırlarını çizerken etnik sınırlara ve coğrafi özellikleri pek dikkate almamışlardır. Anadolu'da diğer eyaletlere göre birçok değişik mezhebin destek bulması, yine farklı etnik grup ve halkların ihtiyaçları ile dünya görüşlerinin doğrultusunda açıklanabilir. Kilise tarafından sapkın mezhep ilan edilen Montanizm Phrygia'da yeşerebilmişken, Pontos birkaç mezhebe ev sahipliği yapmış, çoğu da genellikle devlet destekli

Kilise'nin ön ayak olduğu çatışma ve kışkırtmalara maruz kalmıştır. Etnik çeşitliliğin yanı sıra coğrafi şartlar da paganizmin ya da sapkın mezheplerin varlıklarını sürdürmesini sağlamıştır. 542'de bile Ephesos'lu Ioannes Lydia, Phrygia ve Karia'nın küçük kasabaları ve "dağ köylerinde" 23.000 kişiyi Hıristiyan yaptığını, 2000 idolu tahrip ettiğini ve 96 yeni kilise kurduğunu söylemektedir (Brown 2007⁶: 642). Buna ilaveten, bazı bölgelerin "sessizliği" nüfus yoğunluğunun düşüklüğüne bağlanabilir. Örneğin İç Anadolu Platosu tarihi boyunca düşük nüfus yoğunluğu göstermiştir (Yakar 2007: 201). Kuraklık ve tuzluluk sorunları tarıma, dolayısıyla yerleşimlerin artmasına engel olmuştur.

Etnik çeşitliliğin yanı sıra, Anadolu'da şehir ile kırsal arasındaki gerilim ve bunların Roma'ya karşı tutumlarındaki farklılıklar da tepkilerin şekillenmesinde rol oynamıştır. *Principatus*'un başarısı, şehirli nüfusun yüzyıllar içinde kökleşmiş sosyal birliğe bağlı kalmalarını sağlamasıdır. Bu yapı 4. yüzyılda hâlâ temel taşlarını muhafaza etmekteydi. Şehir sakinleri, 3. yüzyılda imparatorluğun artan talepleri karşısında sahip oldukları refahı kaybetmemek için, kırsal kesimin kaynaklarını daha yoğun bir şekilde işlemeye başlamışlardır. Hem büyük arazi sahipleri hem de yerel vergi tahsildarları olmaları işlerini kolaylaştırmıştır. Bu açıdan, söz konusu yüzyılda meydana gelen büyük isyanların (Mısır'da Boukoloï, Gallia'da Bagaudae) şehirlerde değil de kırsalda kendilerini göstermesi önemlidir. Tetrarkhi'nin şehirler ve köylerin ödeyeceği vergilerde ayrıma gitmesi, bu sıkıntıyı gidermeye yöneliktir (Carrié 2007²: 309). Nitekim yukarıda değindiğimiz üzere, bazı tarihçiler, Anadolu kırsalında en ciddi sorunlar olarak karşımıza çıkan Isauria'daki haydutluk faaliyetlerini ve isyanları şehir-kırsal gerilimi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

"Şehir" kelimesini kullanırken, yerel idari mekanizmaların üst sınıfların tasarrufunda olduğunu belirtmek gerekir. Diğer bir deyişle şehirlerin isyan etmemesi ya da direniş göstermemesi, şehirli nüfusun ve **territoriumlarındaki herkesin** gerçekten Roma hâkimiyetini onayladığı anlamına gelmemektedir. Hangi tür rejim olursa olsun, sisteme entegre edilemeyen unsurların bulunması kaçınılmazdır. Antik çağda şehirleşmiş bölgeler dışındaki kırsal alanlar her çeşit kaçığın, isyancının, suçlunun faaliyet alanı olmuştur. Geç Antik Çağda kırsaldaki hareketlilik daha da artmıştır. Nitekim söz konusu dönemde bir yasa koyucu için kırsal

kesimdekileri tanımlayan *rusticani, agrestes, rustici, agricolae, aratores, pastores* gibi sıfatlar ve meslek isimleri *latrones* eş anlamlı hâle gelmiştir (Marcone 2007⁶: 368). Bu yüzden, şehirlerin tepkisinden bahsederken, şehir **içinde** ile şehir **kırsalında** yaşayanların farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ayrıma bakarak, şehirlerin ve kırsalın her zaman homojen bir yapıda olduğu zannedilmemelidir. Şehirler Geç Antik Çağda fakir kesimin yöneldiği yerler olmaya başlamıştır. Constantinopolis'in yeni başkent olmasıyla birlikte, alt sınıfların ve fakirlerin şehre akın etmesi (Marcone 2007⁶: 369) sonucunda, bunlar sorunların ve isyanların başlıca aktörlerine dönüşmeye başlamışlardır. Aynı durum eyaletler için de söylenebilir: Bir tarihçinin de ifade ettiği gibi, Roma İmparatorluğu'nu “eyaletler topluluğu”ndan ziyade “bütün” olarak görme eğilimi vardır. Her iki durumda da, şehirler baz alınarak imparatorlukta üst sınıfların ortak siyasi ve kültürel tecrübelerine verilen ağırlık yüzünden (Humphries 2009: 100), nüfusun büyük bölümünün ne düşündüğü geri planda kalmaktadır. Şehirler bir kenara bırakılırsa, bu dokunun dışında kalan bölgelerde entegrasyonun şehirlere göre düşük düzeyde seyrettiği söylenebilir. Eski yerleşme gelenekleri birçok yerde devam etmiştir (Humphries 2009: 102). Nitekim Synesius'un, Kyrenaika'daki bir köylünün 410'larda yaşamasına rağmen tahtta Troia Savaşı kahramanı Agamemnon'nun oturduğunu düşündüğüne dair söyledikleri (Syn. *Ep.* 148), şehirler ile kırsal arasındaki farkın sadece bir yüzünü yansıtmaktadır.

Şehirlerin Roma İmparatorluk Döneminin Hellenistik Dönem ile paylaştığı bir başka unsur, birçok çalışmada ifade edildiği üzere *polis*in ve dolayısıyla demokrasinin yok olmaya yüz tutması, temel kurumların sürekli dışarıdan müdahalelere maruz kalması, yerel kurumların –örneğin yerel meclislerin- işlevsiz, içi boş bir hâl almasıdır. Bu durum genellikle *polis*in çöküşüne dair bir işaret olarak alınmaktadır (Harland 2006: 21 vdd, 28, dnp.1). Madem Roma klasik *polis*i, *autonomi*ayı ve “demokratik” kurumları sadece isimden ibaret kavramlar hâline getirmiştir, neden Anadolu'da buna karşı belirgin bir tepkiye rastlanılmamaktadır? Bu sorunun cevabı, modern tarih çalışmalarının kafamızda yarattığı “demokrasi” kavramı ile ilgilidir. Antik demokrasi Eski Çağ çalışmalarında çoğu kez günümüzdeki anlamıyla algılandığı ve açıklandığı için, çöküş de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, Roma tarafından kurumlarıyla birlikte etkisizleştirilen antik demokrasi, bugün ideal yönetim biçimi olarak görülen demokrasi ile ilişkilendirilmekte, akabinde “çöküş” ve “dış müdahale” modern bakış açısıyla Roma'nın baskıcı tavırlarından kaynaklanan olgular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Olaya böyle

çağdaş gözlerle bakıldığı zaman, demokrasinin ve *autonomianın* çöküşü karşısında, Anadolu şehirlerinin ciddi tepkiler vermesi beklenecektir. Ne var ki, saydığımız sebepler doğrudan bir isyan ya da direnişe yol açmamıştır. Bunun için birkaç neden sayılabilir: Öncelikle şehirler *autonomiasını* kaybetmesine rağmen, şehir kimliğini sürdürmüşlerdir. İkinci olarak, ilgili bölümde bahsettiğimiz gibi, eyaletlerdeki personel şehirlerin iç işlerine etkili müdahale edilmesini engelleyecek kadar kısıtlıdır. Örneğin Asia Eyaleti'nde, tek bir *proconsul*, üç *legatus* ve bir *quaestorun* idaresi altında 300-500 kadar yerel yönetim bulunmaktadır ve bir hesaba göre her 350.000-400.000 kişiye senatör ya da atlı sınıfından bir idareci düşmektedir. (Harland 2006: 26). Dolayısıyla zaten Hellenistik krallıkların yönetiminde benzer şartlar altında yaşamlarını sürdüren şehirler Roma'nın gelişiyile muhtemelen çok dramatik değişimler yaşamadıkları için ciddi tepkiler vermemişlerdir.

Kırsal kesimin kontrolündeki zorluk ve buradaki olayların niteliği büyük oranda coğrafi dokudan kaynaklanmaktadır. Şehirde ise şehir planı ve dokusunun etkilerinden bahsedilebilir. Kontrolündeki zorluk ve barındırdığı şehir yaşamından kopuk farklı/marjinal gruplar dolayısıyla kırsal kesimin isyanlardaki rolü anlaşılabilir. Kentlerde ise durum daha karmaşıktır. Özellikle büyük merkezlerde **fiziksel doku ve iktidarın bu doku içinde kendisini gösterme biçimi** değişik sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin Kuzey Amerika'da yoksul nüfus şehir merkezinde ya da ona yakın yerlerde yoğunlaştığında, bunlar ücra mahallelerde olduğundan daha fazla tehlike yaratır. Bu durum şehrin büyüklüğüne ve şehirdeki işlevsel uzmanlaşmanın biçimine bağlıdır: Fransa'da Nanterre gibi bir banliyöde öğrencilerin çıkardığı olayların, aynı banliyö içindeki göçmen işçilerinkine kıyasla şehir merkezini karıştırması daha mümkündür, çünkü öğrenciler göçmen işçilerden daha hareketlidirler ve sosyal dünyaları daha metropolittir (Hobsbawm 2006: 255). Kuşkusuz, tarihinin belirttiği gibi şehir nüfusundaki sosyolojik farklar isyanlara etki etmektedir. Fakat günümüzde şehirler açık alanlardır ve girişler serbesttir. Antik çağda şehir surları ve şehir vatandaşlığı kavramının varlığı, şehir merkezinde yaşayan sorunlu grupların gerektiği zaman dışlanabilmesini mümkün kılıyordu. Dolayısıyla günümüzde Nanterre ya da İstanbul'da "sınır dışı etme", "vatandaşlıktan çıkarma" gibi cezalardan, Hagia Sophia'nın inşasında çalışan Isauria'luların "şehir sularının dışına" yerleştirilmesi türünden tedbirlerden söz edilemez. Antik şehir potansiyel isyancı/sorun gördüğü farklı sosyal grupların soyutlanması için "şehrin dışı"nı/kırsalı bir seçenek olarak görmektedir. Günümüzde bir ucu Edirne diğer ucu

Adapazarı'na dayanmış İstanbul'da böyle bir önlem anlamsızdır ve antik çağda “şehir-kırsal çatışması” olarak adlandırılan olgu bu yüzden farklı bir seyir izlemektedir.

Hobsbawm'ın tasarladığı ayaklanma ve isyanlara uygun “ideal kent”ine bakmakta fayda vardır. Tarihçiye göre böyle bir kent öncelikle yoğun bir nüfusa ve buna oranla nispeten küçük bir alana sahip olması gerekir; şehrin bir ucundan diğerine yürüyerek gidilebilmelidir. Ayrıca bir nehir ile bölünmemiş olması gerekir. Örneğin İstanbul'un Avrupa yakasındaki bir isyan ve kargaşa durumunda, polis köprü ve deniz ulaşımını keserek olayların büyümesini kolayca engelleyebilir. Fiziksel faktörlerin dışında, nehir aynı zamanda iki yakasında oturanlar arasında sosyal ve psikolojik bir bariyer kurmakta (Hobsbawm 2006: 254), böylece halkın ortak duyguları paylaşma ve birlikte hareket etmesini zorlaştırmaktadır. Antik Anadolu şehirleri arasında bildiğimiz kadarıyla bir nehir ile ikiye ayrılmış örnek –Antiokheia'yı saymazsak- yoktur. Bu durum kargaşa ve ayaklanmaların daha etkili olmasına katkı sağlamıştır. İdeal isyan şehrinde,

“yoksul nüfusun toplumsal ve ırksal anlamda görece homojen olması tercih edilir. Sanayileşme öncesi kentlerde... ilk bakışta gayet heterojen gibi görünen nüfusun, tarihten aşına olduğumuz ‘yoksul emekçiler’, ‘halk tabakası’ ya da ‘ayaktakımı’ gibi terimlerin de işaret ettiği üzere, oldukça uyumlu bir beraberlik oluşturabileceğini aklımızdan çıkarmamalıyız.”

(Hobsbawm 2006: 255)

Yukarıda değindiğimiz üzere “yoksul”, “başiboş”, “halk” gibi terimler antik yazarlar tarafından isyancılara verilen gelişigüzel sıfatlardır ve bu yüzden olayların iç yüzünü anlamayı zorlaştırmaktadır. Ancak Hobsbawm'ın vurguladığı üzere bu sıfatlar aynı zamanda iktidara karşı gelenlerin ortak bir amaca yöneldiğine, muhtemelen Roma hakkında benzer duygular paylaştığına işaret etmektedir.

İdeal isyan şehrinin çeşitli kısımları kentin merkezî kurumlarına göre yerleştirilmiş olmalıdır. Hobsbawm nüfus, para ve mal akışının kesiştiği, ayrıca ayın yeri, pazar yeri ve idare

merkezi olarak işlev gören Ortaçağ kentlerinin bu açıdan isyana elverişli olduğunu belirtir ki (Hobsbawm 2006: 255), benzer durum antik şehirler için de geçerlidir: Örneğin Isauria’da ya da Dağlık Kilikia’da başlıca şehirlerin nüfus, para ve mal akışını düzenleyen, bunların toplandığı merkezler olduğu açıktır. Aynı zamanda her antik şehir gibi Anadolu’daki şehir merkezlerinde tapınaklar, *agora*, *bouleuterion*, bazı durumlarda valilik binası gibi yapılar bir arada, birbirlerine yakın yerlerde dir. Bu yapılar sadece işlevleriyle değil, hitap ettiği farklı sınıflar dolayısıyla da sürtüşmelere elverişli bir ortam yaratırlar. Dolayısıyla antik şehrin kent dokusu aynı Hobsbawm’ın Ortaçağ kenti gibi isyana davetiye çıkaran özellikler barındırmaktadır. Bu kent dokusu içinde isyan çıkaranların yönetimdekilere (zenginler, aristokratlar, şehir meclisi üyeleri, vali, bazen imparator) ne kadar yaklaşabildiği önemlidir (Hobsbawm 2006: 256). Bazı kıtlık olaylarına ve Nika Ayaklanması’na bakarak antik şehirlerin bu konuda isyancıların işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Özellikle Mavi ve Yeşillerin çıkardığı sorunlarda şehir dokusunun oynadığı rol Hobsbawm’ın gözlemleriyle açıklanabilir:

“Belediyenin yönettiği bir kentte, kent sakinlerinin rolü kamu faaliyetlerine katılmaktır; presin yada hükümet erkânının mesken tuttuğu kentlerdeyse, kent sakinleri hayranlık gösteren ve alkış tutan seyirci topluluğu rolünü üstlenirler. Sonunda saraya, katedrale ya da hükümet binasına açılan geniş dümdüz uzanan yollar, tercihen kalabalığı kutsamaya veya ona hitap etmeye elverişli bir balkonun olduğu bina cephesi karşısında geniş bir meydan, belki de bir tören alanı veya bir platform... Böyle tören alanları egemenlerle tebaası arasında belirli bir ayrışmayı, bir yanda ayrı duran hükümdar ve ona eşlik eden debdebenin, diğer yanda alkış tutan avamla karşı karşıya gelmesini gerektirir”

(Hobsbawm 2006: 257)

Constantinopolis geleneksel Roma ızgara planının aksine birbirinden yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler ve bunları kesen büyük caddeleri öngören bir düzenlemedir (Müller-Wiener 2007³: 19). Şehir planlamacılığı ve dokusu açısından Maviler ve Yeşillerin Constantinopolis’te yarattığı sıkıntının etkili olmasında, imparatorun halkın önüne çıkmasını sağlayan hipodrom benzeri yapılar ve meydanların fazlalığı göz ardı edilmemelidir. Kaynaklardan da izlendiği üzere, Maviler ve Yeşillerin imparatorlara yaptıkları olumlu ya da olumsuz tezahürlere

bakılırsa, her iki tarafta gruba da başkent için yeni şehir planına uygun şekilde Hobsbawm'ın "alkış tutan seyirci topluluğu"na dönüşmüşlerdir. Ancak bu seyirci topluluğu başkent için geniş meydanları ve caddeleri sayesinde aynı zamanda potansiyel isyancılar. Bu alanlar yöneticilerin halkla yüz yüze gelmesine imkân verirler ve doğal olarak ayaklanma için uygun ortamlardır. Hiçbir antik şehir isyancıların hareket şekillerine ve eğilimlerine göre planlanmadığı için sorunlara gebe. Bir başkent ve Anadolu'nun en büyük şehir olması yüzünden Constantinopolis'te isyancıların işgal edip zarar verebileceği yapı ve kurumların fazlalığı da şehri cazip bir isyan merkezi hâline getirmektedir (Res. 16). Ayaklanmanın cereyan ettiği alan ve harap olan yapılar tespitimizi destekler niteliktedir: İsyancılar Hagia Sophia'yı, ardından Zeuxippos Hamamları'nı, sarayın Propyleia'dan Ares Evi'ne kadar olan kısmını ve Constantinus Forumu'na uzanan sütunlu caddeyi ateşe vermişlerdir. Buna ilaveten birçok zengin ev tahrip olmuştur. Maviler ve Yeşiller Hypatios'u Constantinus Forumu'nda imparator ilan etmiş ve Hypatios hipodroma gelerek imparatorun oturduğu koltuğa kurulmuştur. Şehrin planına bakıldığında, bütün bu yapıların ve sarayın birbirlerine ne kadar yakın olduğu görülmektedir. İktidarı temsil eden yapıların bir arada, geniş açık alanlarla birlikte bulunması ciddi bir dezavantajdır. Hobsbawm'ın da belirttiği gibi isyanlar siyasal koşullardan kaynaklanmaktadır, yoksa bazı kentlerin planı ve dokusu elverişli olduğu için isyanlar çıkmaz (Hobsbawm 2006: 267). Kent dokusu isyancıların işini kolaylaştırır.

Alt ve üst sınıfların birbiriyle ve Roma ile yaşadığı sorunlar, etnik çeşitlilik, kent-kırsal sürtüşmesine eklenebilir. Çalışmamızda görüldüğü üzere, kaynaklar Roma egemenliğinin kabulü konusunda üst sınıflar ile alt sınıfların aynı görüşü paylaşmadığı çeşitli örnekler sunmaktadır. Her iki kesimin de *pax Romana* boyunca kendi aralarında ve Roma ile sorunsuz ilişkileri bulunduğu dair inancın, bu bölümün başındaki tespitler ışığında tam olarak doğru yansıtmadığı belirtilmiştir. Roma'ya tepkiler bu dönemde azalmıştır, ama şehirlerdeki üst-alt sınıf sürtüşmeleri devam etmiştir. Philostratos ve Dio Khrysostomos'un aktardıkları, özellikle Bithynia ve Kilikia'da toplumsal gerilimlerin devam ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan, şehirlerde izlenen refah düzeyi ile toplumsal gerilimler tezat teşkil etmektedir. Bu durumun muhtemel açıklaması yerel aristokratların giderek artan ve kurumsallaşan oligarşik ayrıcalıklarıdır: Doğu şehirlerinin Roma sistemine dahil edilmesi ve seçkinlerin artan varlıklarının neticesinde, *polis*in Erken İmparatorluk Dönemine kadar en azından ideolojik ilkelerinden biri olan *isonomiayı*

zedelemiştir. Refahın belli bir kesime kaydığı bir dönemde, şehirlerdeki mimari zenginliğin ve seçkinlerin ayrılıklı konumuna karşı duyulan hoşnutsuzluğun bir arada görülmesi beklenebilir (Zuiderhoek 2009: 68-70).

Anadolu’da iki kesim nadiren isyan ve direniş için birlikte hareket etmişlerdir. En önemli ve belki de tek örnek Mithradates’tir. Fakat bu sıra dışı “dava arkadaşlığının” Anadolu’nun Roma emperyalizmi ve sömürüsünün ağır biçimde hissedildiği, iç savaşların Roma’ya belirsizliğe sürükleyerek umutları yeşerttiği olağanüstü bir dönemde ve yine olağanüstü yetenekli bir kralın liderliği altında meydana geldiğini unutmamak gerekir. Roma bir kere Anadolu’ya sağlam şekilde yerleştikten sonra, bu tür direnişler nerdeyse bıçakla kesilmiş gibi sona ermiştir. Bunun sebeplerinden biri, batı eyaletlerindeki isyanlarda gördüğümüz türden yetenekli liderlerin yokluğudur. Daha da önemlisi şüphesiz Roma’nın tartışılmaz askerî üstünlüğüdür. Fakat tek neden bunlar değildir. İmparatorluğun idari ve bürokratik açıdan sağlam, şikâyetleri dinleyen ve –pratikten her zaman işe yaramasa da- cevap veren bir yapıyı kurabilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Roma en ücra eyaletin sakinleri için bile başvurulabilecek yegâne meşru güç olarak uzun süre varlığını sürdürebilmiştir. Elbette, Anadolu’nun köklü bir şehir geleneğine ve sorunlarını bürokratik yollarla halledebilecek kurum ve mekanizmalara sahip olduklarını hatırlamak gerekir. Bu, Anadolu’daki Roma idaresinin fazla sıkıntı yaşamadan gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aslında Hellenistik Dönem’deki mevcut mekanizmaların büyük kısmı Roma tarafından değiştirilmeden kullanılmıştır. Anadolu’nun Hellenistik Dönemi ile Roma Dönemi arasındaki idari/bürokratik farkları ele alacak bir çalışma, huzursuzluk ve direnişleri anlamak açısından çok aydınlatıcı sonuçlar sunabilir. Bu bağlamda çeşitli isyanlardaki tutumları konusunda az çok fikir sahibi olduğumuz şehirlerin, bahsettiğimiz türden mekanizmalara sahip, sakinleri belli alt birimlere ayrılmış, güdümlü eylemler yapabilecek yerleşimler olduğu fark edilmektedir. Böyle yerlerde şehrin ileri gelenleri hamiliklerini ya da onursal önderliklerini yaptıkları kesimlerle müzakere yoluna gitmektedirler (MacMullen 1990: 202). Bazı durumlarda şehirlerde bireysel girişimlerin olduğu da dikkat çekmektedir. Bunlar muhtemelen yine şehrin ileri gelenleri yada aristokratları tarafından organize edilmiş olmalıdır: Elagabalus’un Nikomedia’da kışlarken burada hazır bulunan donanma ile isyana teşebbüs eden Kyzikos’lu bir vatandaş gibi (Cass. Dio 80.7.3)... Ne yazık ki MacMullen’in ifade ettiği gibi isyanlar ve taht kavgaları sonrasında

yükselen, bazen imparator olan kişilerin kariyerleri bilinirken, bunların sonucunda hezimete uğrayanların kaderi çoğu kez karanlıkta kalmaktadır (MacMullen 1990: 203).

Alt sınıfların ne düşündükleri ya da içinde buldukları şartları kavramanın zorluğunu da vurgulamak gerekir. Kaynakların hor gördüğü bu grupların içinde hayat kadınları, köleler, mevsimlik işçiler, basit çiftçiler, çobanlar, küçük esnaf ve çocukların bulunduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Örneğin çocukların bugün güneydoğu bölgelerimizdeki olaylarda oynadıkları rol düşünülürse, eldeki kaynakların yetersizliği daha iyi anlaşılabilir. Bu kişilerin gerçekten ne istedikleri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır; olaylar resmî gözle aktarılmıştır ve çoğunlukla liderlerin faaliyetleri ön plandadır. Aristonikos ve Mithradates'i saymazsak, tepkilerin yeni bir rejim ya da bağımsızlık talebini içermediği söylenebilir. Zaten hiçbir Latince kaynak Anadolu'daki olaylar için "devrim yapmak" anlamına gelen "*res novare*"yi kullanmamıştır. Bu aynı zamanda Roma hâkimiyetinin ne kadar içselleştirildiğini de göstermektedir. Üst sınıflar, daha doğrusu Dio Khrysostomos gibi hatiplerin düşünce ve tutumları doğal olarak halkınkilerden farklı bir yerdedir. Onlar da Roma egemenliğine temelde karşı çıkmamışlar, ama bir imparatorun nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini belirtmişlerdir. Bunların bir kısmı felsefi içerikli tartışmalardır ve örneğin Dio bazı durumlarda şehirlerin aralarındaki çekişmeleri bırakmalarını, yoksa valilerin fırsatı değerlendirerek istediklerini yapacaklarını söyleyebilmektedir. Bunu söylerken de Yunanların ve şehirlerin geçmiş başarılarını vurgulamaktadır. Böyle söylemlerin toplumun belirli kesimlerini etkileyeceği açıktır, ama sıradan bir vatandaşın ya da yukarıda değindiğimiz türden "marjinal" grupların düşünceleri ile ne kadar örtüştüğünü sorulabilir. Bu sorunun cevabı büyük ölçüde toplumun çeşitli kesimlerinin imparatorlukla kurdukları ilişkinin niteliği ve derecesi ile ilgilidir. Tezimizde verilen örneklerin önemli bir kısmı artan vergiler ve *leitourgia* gibi daha ziyade ekonomik temelli sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Kişisel hak ve özgürlükler ya da rejime yönelik tepkiler Anadolu'da kendini göstermemiştir. Bu açıdan German ve Briton'lara göre çok daha sönük kaldığı söylenebilir. Asıl ilginç fark, batı eyaletlerinde isyan liderlerinin ne düşündükleri, nasıl hareket ettikleri ve isyanın gerekçeleri kaynaklarda yer bulmuşken, Anadolu'da böyle ayrıntılı anlatılardan yoksun olmamızdır. Dolayısıyla bazı durumlarda nedenler büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır.

Roma hâkimiyetine direnen, isyan eden bu insanlar kimlerdi? Çalışmamızın başında ifade ettiğimiz üzere, kaynaklar isyancıları genelde birkaç cümle ile geçiştirme eğilimindedirler ve fakir, çapulcu, haydut, başboş, maceracı gibi kalıp ifadelerle nitelerler. 69'taki ilk sahte Nero vakası tipik bir örnektir. Bu sahte imparatorun peşine “asker kaçakları”, “boşta gezen yoksullar”, “köleler”, “mevcut durumdan memnun olmayanlar ve değişim isteyenler” takılmıştır³⁶⁷. Pontos'ta ayaklanan Aniketos ise yanına “bölge kavimlerini” ve “yoksulları” almıştır³⁶⁸. Bütün bunlar ve “barbar Isauria'lılar” benzeri tanımlar, emperyalist/sömürgeci güçlerin benimsediği ve bugün “özcülük” (*essentialism*) olarak adlandırılan görüşün bir yansımasıdır. Buna göre, yukarıda sıraladığımız türden özcü kategoriler dış dünyada gerçekte var olan karakterler ya da kimliklere ebedi ve değişmez tanımlar yakıştırmaktadır. Dolayısıyla isyancıların dâhil edildiği “barbar”, “haydut” kategorileri temelde özcüdür, çünkü filozof G. C. Spivak'ın görüşlerini (Hitchcock 2008: 198) Roma İmparatorluğu'na uygularsak: Gerçek yerlerde (Isauria, Kilikia) yaşayan gerçek insanlara (Isauria'lılar, Kennatai) atfedilen bu özellikler ebedi ve değiştirilemez olmalarının yanı sıra kaçınılmaz şekilde “doğuştan” gelirler. Nitekim Kilikia'lılar ve Isauria'lılar Roma tarihinin hiçbir döneminde bu sıfatlarından kurtulamamıştır; en sakin zamanlarında bile kaynaklar olumlu ifadeler kullanmak yerine onlardan söz etmemeyi yeğlemişlerdir. Bununla beraber isyancılar ile Romalılar arasında kaynakların kurduğu zengin-fakir, uygar-barbar, düşman-haydut gibi özcü kategoriler istikrarlı değildir, çünkü dünyadaki “gerçek” varlıklara ait “evrensel” sıfatlar değil, toplumsal yorumlardır. Diğer bir deyişle egemen güç varlığını koruduğu

³⁶⁷ Tact. Hist. 2.8: “*Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharae et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides, adiunctis desertoribus, quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur; ac vi tempestatum Cythnum insulam detrusus et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit vel abnueatis interfici iussit, et spoliatis negotiatoribus mancipiorum valentissimum quemque armavit. centurionemque Sisennam dextras, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad praetorianos ferentem variis artibus adgressus est, donec Sisenna clam relicta insula trepidus et vim metuens aufugeret. inde late terror: multi ad celebritatem nominis erecti rerum novarum cupidine et odio praesentium. gliscentem in dies famam fors discussit.*”

³⁶⁸ Tact. Hist. 3.47: “*Nec ceterae nationes silebant. subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat. is fuit Anicetus Polemonis libertus, prae- potens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis impatiens. igitur Vitellii nomine adscitis gentibus, quae Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor, Trapezuntem vetusta fama civitatem, a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiā licentiamque Graecorum retinebant. classi quoque faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat: quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus. camaras vocant, artis lateribus latam alvum sine vinculo aeris aut ferri conexam; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. sic inter undas voluntur, pari utrimque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc adpellere indiscretum et innoxium est.*”

sürece bir anlam ifade etmektedirler. Bu tanımlar imparatorluk sınırları içindeki halkları kendi seçimleri olmayan bir “ast-üst” ilişkisine zorlamaktadır ve bir kez belli bir konuma yerleştirildikten sonra egemen güç kontrolündeki halklara o konum bağlamında davranır. Kısacası Roma’nın avantajı Akdeniz’in en uzun soluklu imparatorluğu olmasıdır. Böylece kazandığı kesintisiz tarih geleneği sayesinde isyancıları istediği gibi nitelendirebilmiştir.

Bir başka sorun isyancıların sayıları ile ilgilidir. Bu konudaki bilgilerimiz sadece Anadolu değil, imparatorluğun diğer bölgeleri için de yetersiz kalmaktadır. Kaynaklar isyancıların sayıları, yaralıları, öldürülenler hakkında inanılması güç rakamlar telaffuz etmektedirler³⁶⁹. Sahte Nero’ların peşine Plutarkhos Pompeius’un esir aldığı Kilikia Korsanları için 20.000 rakamını vermektedir, ancak bu muhtemelen korsanların yanında ailelerini, yardım ve yataklık edenleri vb. içermektedir. Cicero’nun valiliği sırasında yaptığı bir sefer sonrasında zafer alayı düzenlediğine bakarak, bu hakkı elde etmek için gerekli 5000 ilâ 10.000 kişiyi öldürmüş olduğu söylenebilir. Isauria’lılar için bir sayı verilmemektedir, ancak bazı saldırılarda lejyonların müdahaleleri göz önüne alınırsa, bunların sıradan haydut çetelerinden çok daha ciddi bir güç topladığını düşünmeliyiz. Bu konuda Nika Ayaklanması rekoru elinde bulundurmaktadır; Prokopios’un söylediğine göre olayların sonunda 30.000 kişi katledilmiştir. Doğal olarak bu yuvarlak sayıların gerçekliği tartışmaya açıktır.

İsyanlar ve kargaşalar karşısında alınan önlemler hakkında ele alınması gereken konu Roma İmparatorluğu’nun belli bir stratejisi olup olmadığıdır. Yukarıda ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, Isaac, Whittaker ya da Mattern gibi tarihçilerin aksine, Roma’nın belli bir uzak görüşlülük ve plan dâhilinde hareket ettiğini söylemek yanlış olmaz. Saydığımız bilim adamları ya da Wheeler ve Luttwak gibi karşı görüştekiler, strateji ve jeopolitik gibi kavramları daha ziyade Roma’nın yaptığı savaşlar, savunma anlayışı, istihbarat gibi daha ziyade dış tehditlerle

³⁶⁹ Tacitus Boudicca isyanında 70.000 Romalı ve müttefikin öldürüldüğünü aktarır (Tact. Ann. 14.33). Dio’da bu rakam 80.000’dir (Cass. Dio 62.1.1) ve Boudicca’nın ordusu 230.000 kişiliktir (Cass. Dio 62.8.2). Suetonius Paulinus bunlardan 80.000’ini sadece 400 kayıp vererek öldürmüştür (Tact. Ann. 14.37). Iopata’nın alınışında 40.000 isyancı hayatını kaybetmiş (Joseph. BJ 3.337), Severus ise Britannia’da 50.000 adamını yitirmiştir (Cass. Dio 76.13.2). Bu konuda tek yorum Lucanus’tan gelir. Lucanus tarihçilerin “komutanların mektuplarındakilerden” –muhtemelen Senato raporları- farklı rakamları abartma eğiliminde olduklarını belirtir. Elbette bunlar ideolojik amaçlara göre şekillenmiş, bazen de okuyucunun ilgisini çekmek için kullanılmıştır. Yüksek rakamlar aynı zamanda Romalıların intikam seferlerini haklı çıkaran bir araçtır (Mattern 1999: 106).

alakalı başlıklar çerçevesinde incelemişlerdir. İsyanlara özel bir ilgi göstermemelerine rağmen bazı görüşleri iç tehditler için de geçerlidir. Ancak, Parth'lar, Sasaniler ya da Gotlar gibi dış tehditler için geliştirilen stratejilerin her zaman isyanlar veya kargaşalar için geçerli olmasını bekleyemeyiz. Örneğin Varus'un ya da Agricola yöntemlerini sınıra yakın yaşayan, yeni fethedilmiş "potansiyel" isyankâr "barbar" halklar üzerinde denemişlerdir. Her ikisi de Anadolu'da valilik yapsaydı benzer yöntemler izleyip izlemeyecekleri tartışılabilir. Roma'nın güvenlik konusunu yerel yönetimlerin ve valilerin inisiyatifine bırakması, bazen de 3. yüzyıl krizinde olduğu gibi ardı ardına kısa sürelerle tahtta kalabilmiş imparatorlar, farklı uygulamaların veya zaafın ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Bununla birlikte, burada ve çalışmamızın çeşitli yerlerinde gösterdiğimiz üzere, isyanların ve diğer tepkilerin önlenmesi amacıyla belli bir yolun izlendiği aşîkârdır. Wheeler'in de vurguladığı gibi, bir Roma stratejisinin varlığı reddedilecekse bu, stratejilerin her zaman en uygun koşulların sağlanması gerektiği ve Romalıların da her zaman en doğru kararları verecekleri yanılığına dayanmamalıdır (Wheeler 1993: 222). Diğer bir deyişle Romalılar da yanlış kararlar alabilir ve kötü strateji de sonuçta stratejidir.

Bunlardan biri en sık başvurulan askerî kolonilerdir. Ancak Levick'in Güney Anadolu'daki koloniler hakkındaki çalışmasında ifade ettiği üzere, bu koloniler sonunda Anadolu'nun sosyal dokusu içinde işlevlerini kaybetmişlerdir. Çok daha sonra Severus Alexander gibi imparatorlar aynı bölgede asker kolonilerinin kurulmasını teşvik etmelerine rağmen sonuç değişmemiştir. Isauria'luların çıkardığı sorunlar karşısında bunların etkin bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı (Yakar 2007: 84), ama anlaşılan Roma'nın en azından Anadolu'da rağbet etmediği bir başka uygulama, isyancı halkları sürme siyasetidir. İncelediğimiz kaynaklarda, kitleler hâlinde tehcirin yaşandığına dair tatmin edici bir kanıt yoktur. Örneğin Pompeius korsanları çoğunlukla yine eski faaliyet alanları içindeki şehirlere yerleştirmiş, sadece bir kısmını Anadolu dışına göndermiştir. Isauria'lılar için böyle bir siyasetin izlenmediği görülmektedir. Aksine, Gotlar gibi "barbarlar" Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Isauria'lılardan neydana gelen *felices Theodosiani* adlı bir birlik kuran Theodosius'un planı, Feld'e göre, Gotlar gibi onları da *foederati* statüsü dâhilinde kontrol altında tutmaktı (Feld 2005:155). Şehirlerde patlak veren kargaşaların da iyi idare edilemediği, valilerin kalabalığın insafına kaldığı, evlerin yakıldığı örneklere bakılarak söylenebilir. Valiler gıda

sıkıntısı ya da diğer sebeplerle çıkan olaylarda genellikle savunmasız kalmışlardır. Roma'nın şansı, sorunların bölgesel düzeyde seyretmiş olmasıdır. Haydutluk Güney Anadolu'nun içlerinde ve kısmen Mysia'da, kargaşalar ise büyük şehirlerde kendisini göstermiş, Anadolu'nun geneline yayılarak kronikleşmemiştir. Bu yüzden önlemler yetersiz kalsa da Roma bir şekilde sorunları çözebilmiştir. Bölge ve eyalet birliklerine yapılan müdahalelerin belli bir plan dâhilinde gerçekleştiğini yukarıda belirtmiştik. Roma'nın eyaletleri yerel üst sınıflar aracılığıyla yönetme politikasının doğal sonucu olan bu girişimler, sonuçta alt sınıfları dışarıda bırakan bir uygulamadır. Aristokratların mensubu olduğu şehir meclisi ve eyalet birliklerinde, alt sınıflar sorunlarını dile getiriyor muydu, imparatora giden meclis elçilerinin ajandasında alt sınıfların sıkıntıları da yer buluyor muydu? Bu sorular için kanıtlarımız yeterli değildir. Aslına bakılırsa üst ve alt sınıfların aralarındaki müzakere ve iletişimin niteliği, sorun çözme aşamasında birlikte nasıl hareket ettikleri gibi sorular hâlen yanıt beklemektedir.

İmparatorluğun isyancılara verdiği cezalarda izlediği yollar çeşitlidir. *Codex*lerde haydutların cezası ölümdür ve nitekim bazı Isauria'lılar İkonion'da vahşi hayvanlara atılmıştır. Yerel asayiş kuvvetlerinin ne gibi cezalar uyguladığı çok açık değildir. Şehirlerde çıkan kargaşaların akıbeti çok açık bir şekilde aktarılmamıştır. Fakat örneğin Marcus Aurelius karşısında Avidius Cassius'u destekleyen Antiokheia veya Septimius Severus yerine Pescennius Niger'in yanında yer alan Byzantion gibi şehirler, Antiokheia örneğinde isyancı damgası yemektir³⁷⁰. Bu gibi durumlarda en tipik ceza şehirlerin ayrıcalıklarından mahrum bırakılması, şehir meclisleri ve benzeri kurumların toplantılarının, oyunların yasaklanması, hamamların kapatılması vb. kararlardır. Bunlar özellikle Byzantion ve Antiokheia gibi doğunun önemli şehirleri için küçük düşürücü kararlardır, zira doğrudan *polisi polis* yapan öğeleri hedef almaktadır. Geç Cumhuriyet'te direniş gösteren şehirlere karşı alınan tavrın daha acımasız olduğu söylenebilir. Fimbria ve Sulla Mithradates'e destek veren şehirleri yerle bir etmekle kalmamış, bunlara ağır vergiler empoze etmiş ve halkın varlıklarına el koymuşlardır. Bu kadar rahat davranmalarını sebebi ellerindeki *imperium* yetkisini Senato'nun iznini beklemeksizin kullanabilmeleri ve ancak İtalya'ya döndüklerinde hesap vermeleridir. İmparatorluk Döneminde

³⁷⁰ SHA Sev. 24.8-9: “*ignovit et civitatibus quae Cassio consenserant, ignovit et Antiochensibus, qui multa in Marcum pro Cassio dixerant. quibus et spectacula et conventus publicos tulerat et omne contionum genus, contra quos edictum gravissimum misit. seditiosos autem eos et oratio Marci indicat, indita Mario Maximo, qua ille usus est apud amicos.*”

şehirlerin çeşitli ayrıcalıklar alabilmek için yarıştıkları düşünülürse, imparatorların şehirleri önemli gördükleri bu sıfatlardan mahrum bırakması mantıklı bir ceza olarak düşünülebilir. Ayrıca Byzantion ve Antiokheia gibi imparatorluğun ekonomisine önemli katkı sağlayan stratejik yerleşmelerin tahribi akıllıca bir hareket olmayacaktı. Nitekim muhtemelen bunun farkında olan Severus, Byzantion'u yıktıktan sonra çok geçmeden yeniden inşa etmiştir.

Yukarıdaki tespitler Anadolu'nun imparatorluğun diğer bölgelerinden farklılıkları ve benzerliklerinin ortaya konulmasıyla daha da anlam kazanacaktır. Anadolu birçok şeyin yanında aynı zamanda Akdeniz'in bir parçası olduğundan, diğer eyaletlerle paralellikler kurmak mümkündür. Örneğin Pailler Bacchanalia şenliklerinin MÖ 186'da yasaklanmasını II. Kartaca Savaşı'ndan sonra meydana gelen diğer olaylarla birlikte ele almakta ve söz konusu dönemde yoğunlaşan Roma'ya karşıtı hareketlere (Sicilya'daki köle ayaklanmaları, Aristonikos, Spartacus, Mithradates) dâhil etmektedir (Pailler 1988: 706 vdd.). Diodoros bunları köle ayaklanmaları kategorisine koysa da, her birinde toplumsal huzursuzluk, izolasyon, özgürlük talebi, kişisel amaçlar ve dinî motifler gibi farklı unsurların payı vardır. Ancak hepsi Roma'nın genişleme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen II. Kartaca Savaşı sonrasına aittir. Korsanlık ya da haydutluk gibi faaliyetler ise sadece İmparatorluk Döneminde değil, sonraki yüzyıllarda da az çok aynı özellikleri paylaşmışlardır. Nitekim birçok tarihçi çalışmalarında Hobsbawm gibi modern kaynaklara gönderme yapmakta, yakın tarihteki örneklerle karşılaştırmaya gitmektedir. Diğer alanlara bakıldığında Anadolu'nun farkları daha belirgin bir hâl almaktadır. İlgili bölümde ele aldığımız üzere, Romalılaştırma ve emperyalizmin batı eyaletlerindeki etkisi kaynaklarımıza Anadolu'yla kıyaslanamayacak kadar belirgin yansımıştır. Roma'nın hemen her türlü girişimi – vergiler, *census*, askere alma, imparator kültürü, şehirleşme, yeni sınırların çizilmesi- batı kavimlerinde rahatsızlığa, isyana sebep olmuştur. Aristonikos ve Mithradates'in tepkileri bu değişimlerin Anadolu'daki yansımalarının bir sonucu olarak algılanmalıdır. Fakat Mithradates'ten sonra benzerlikler büyük ölçüde sona erer. Anadolu halklarının aksine, batı kavimleri eylemlerine “aynı kararlılıkla” devam etmiştir. Çalışmamızın çeşitli yerlerinde değindiğimiz gibi, batı bölgelerinin şehirleşmeyi ve kurumsallaşmayı Anadolu ölçeğinde gerçekleştirememiş olması, Roma'nın müdahalelerini ve sonuçlarını daha dramatik bir hâle sokmuştur. Tacitus'un elinde bu isyanlar yazarın kuşkucu tavrını destekleyen araçlara dönüşmüştür. Buna ilaveten kaynakların iki ayrı coğrafyanın halkları hakkındaki düşünceleri

bakış açımızı etkilemektedir. Batıdaki isyanlar antik yazarların aktardıkları doğrultusunda modern çalışmalarda çoğu kez “milliyetçi” karakterleriyle karşımıza çıkarken, Mithradates ya da Aristonikos’un direnişi için benzer bir tanımdan kaçınılmakta veya bunun neden kullanılmayacağı üzerinde durulmaktadır. Ne var ki, her ikisinden de “farklı hedefleri olan grupların iştirak ettiği hareketler” şeklinde söz edebilen tarihçiler, nedense bu hedeflerin arasında milliyetçiliğin de kendine yer bulabileceğini gözden kaçırmaktadırlar. Romalıların “barbarlığı” sadece Mithradates’in değil Yunan dünyasının paylaştığı bir görüş olarak önemli bir göstergedir. İlginç olan başka bir nokta Anadolu’dakiler dâhil Yunanların her zaman dedikoduya, ihtilafa, çekişmeye meyilli bir millet olarak algılanması ve çıkan huzursuzlukların bu çerçevede açıklanması, öte yandan batıdaki isyancı kavimlerin medeniyetten nasibini almamış barbarlar şeklinde nitelendirilmelerine rağmen, medeniyetin ya da şehir yaşamının bozmadığı “saf” ve yiğit uluslar” yakıştırmalarına layık görülmeledir. Bu bağlamda antik yazarların Anadolu’daki Yunanların “pasifliğine” getirdiği açıklama dikkat çekicidir:

“...maneviyat ve cesaret yoksunluğu açısından Asia ’lı Yunanların savaşçı olmamalarına ve yumuşak huyluluklarına sebep, sıcak ya da soğuğa doğru sert değişimler göstermeyen istikrarlı mevsimdir... Bana göre bu yüzden Asia ’daki Yunanlar zayıftır. Kurumları da buna katkı sağlar; Asia ’nın büyük bölümü krallar tarafından yönetilir. İnsanların kendilerinin efendisinin olmadığı ve özgürlüğün bulunmadığı, despotlar tarafından yönetilen yerlerde askerliğe merak ve savaşçı karakter görülmez.”

Hippoc. Aer.16

Hippokrates MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına ait görüşleri aradan yüzyıllar geçmesine rağmen değişmemiştir. Romalıların gözünde Anadolu halkları ve Anadolu’ya dışarıdan gelip yerleşenler fatihlere karşı koyamayacak durumdadırlar. Gnaeus Manlius’un MÖ 189’da Galatlara karşı yaptığı savaşın arifesinde askerlerine söyledikleri bu açıdan önemlidir:

“...Asia ’da yaşayan uluslar içinde askerî şöhreti en fazla olan Gallia ’lılardır. Yeryüzünde silahlarıyla dolaşan vahşi bir ırk, dünyadaki en yumuşak başlı ulusun arasında kendisine yer edindi. Uzun boylu erkekleri, uzun kıvılcı saçları, büyük kalkanları, devasa kılıçları,

harekete geçtiklerinde söyledikleri şarkıları, haykırışları ve dansları... Bunların hepsi dehşet salmak için önceden hazırlanmıştır. Fakat bırakın, bütün bunları sıra dışı ve tuhaf bulan Yunanlar, Phryg'ler ve Karia'lılar dehşete düşsünler. Gallia'lıların gürültüsüne ("Gallici tumultus") Romalılar alışkındır. Atalarımız kendi topraklarında doğmuş gerçek Gallia'lılarla çarpışmışlardı. Ama bunlar artık yozlaşmıştır ve karışık bir ırktan gelirler; gerçekten Gallia'lı Yunanlardır ("Gallograeci"). Böyle adlandırılırlar çünkü bitki ve hayvanlarda olduğu gibi tohumlarının yetiştiği toprak ve iklim onların doğal özelliklerini koruyacak kadar güçlü değildir."

(Liv. 38.17.1-10)

Bu çarpıcı pasaj Romalıların gözünde Anadolu halklarının batı kavimlerinden farkını göstermesinin yanında, Romalıların neden bir isyan ya da direniş beklemediklerini de açıklar. Metin coğrafi determinizme iyi bir örnektir: Gallia'lılar Anadolu'ya yerleştikleri zaman, o isyancı ve vahşi karakterlerini kaybetmiştir, çünkü Anadolu toprağı ve iklimiyle yumuşak huylu insanlar yetiştirmektedir. Dolayısıyla burada isyan çıkması söz konusu olamaz; toprak ve iklim buna elverişli değildir. Yukarıda aktardığımız Hippokrates'in sözleri aynı zamanda bu görüşün Romalılara özgü olmadığına da işaret etmektedir. Bunlar Romalıların propagandasına malzeme olmuştur.

Doğuda, Mısır ve Kudüs'te karşılaştığımız sorunlar hakkında en az batıdakiler kadar bilgi sahibiyiz. Batıya göre bir avantaj, resmî tarihin dışına çıkmamızı sağlayan yerel tarih eserlerinin varlığıdır. Bunlar özellikle haydutluk faaliyetleri ve göçebelik ile ilgili önemli bilgiler sağlarlar. Ne yazık ki, Roma Dönemi'nde Anadolu'daki haydutluk faaliyetleri ve göçebelik hakkında antik kaynakların yetersizliği büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Iosephos'un bahsettiği haydutluk faaliyetleri kırsal dışında şehirlerde de kendisi göstermektedir. Siyasi ve dinî bir karaktere bürünen bu olayların Anadolu'da karşılığını bulmak güçtür. Isauria'lıların çıkardığı olaylarda dinin rol oynadığına dair bir kanıtımız yoktur ve gördüğümüz üzere göçebe toplumların din ile olan bağları zayıftır. Üstelik Isauria ve diğer bölgelerdeki haydutluk faaliyetlerinin siyasi yönü ya karanlıkta kalmaktadır ya da Kudüs'te görülenler kadar belirgin değildir. Nitekim anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar yağma ve soygunculukla uğraşsalar da her

zaman Roma karşıtı faaliyetlerde yer almış ve Iosephos bunları para karşılığında paralı asker olarak kullanabilmiştir (Isaac 1998b: 180-181). Anadolu'da ise haydutluk ile rejim arasındaki ilişki yeteri kadar açık değildir. Ayrıca Kudüs'ün aksine Isauria'nın yaklaşık 200 yıllık bir sessizlik yaşadığını unutmamak gerekir. Diğer taraftan, Roma Dönemi Anadolu'sunda haydutlukla yakın ilişki içindeki göçebeliliğin doğası hakkında bildiklerimiz kısıtlıdır. Arabia'da sınır bölgelerinde Bedevi göçebelileri gibi Isauria'lılar da birleşerek şehirlere akınlar düzenlemekteydi. Romalıların Arabia ve Afrika'daki sınırlarının “geçirgenliğine” ilaveten aslında bu kavimleri dışarıda tutmaya değil, trafiği düzenlemeye yönelik işlevleri, sınırı Isauria'lılar ile Bedevileri arasındaki temel fark olmaktan çıkarmaktadır. Hem batı hem doğu hem de Anadolu'da ortak olan en belirgin özelliklerden biri, isyan liderlerinin doğüstü özellikleridir. Thrakia'lı Spartacus'ta bu vardır, Syria'lı Eunus'ta da... Sicilya'daki köle ayaklanmasına katılan Kilikia'lı Athenion yıldızları okuyabilmektedir. Bunlar kuşkusuz liderlerin karizmalarını arttırmış, meşruiyetlerini pekiştirmiş ve taraftar toplamalarını sağlamıştır (Grünwald 1999: 70).

Bütün bu olayların ve değerlendirmelerin ışığında, birkaç istisna dışında Anadolu'daki Roma karşıtı direniş ve isyanların bazı örnekler dışında dağınık, belli bir programdan yoksun olduğu söylenebilir. Foucault'ya göre direniş ortaya çıktığı andan itibaren “iktidara” intibak eden bir olgudur; iktidara karşı koymak için direniş onun gibi stratejik olmalıdır:

“Direniş karşı koymak için iktidar gibi olmalı; onun kadar yaratıcı, hareketli ve üretken hâle gelmelidir. İktidar gibi kendisini organize etmeli, sağlamlaştırılmalı ve yine onun gibi alttan gelerek stratejik olarak yayılmalıdır”.

(Kelly 2009: 111)

Foucault'nun söyledikleri çerçevesinde batı eyaletleri ve Anadolu isyanları arasındaki fark daha net biri biçimde görülür. Batıdaki isyanlar belli bir dereceye kadar “iktidarın”, yani imparatorluğun özelliklerini bünyesinde yaratabilmiştir. Kanımızca somut örnekleri kaynaklarda tespit etmek mümkündür: Batıdaki hareketlerin liderleri –ayrıca Afrika'da Tacfarinas- Roma'nın

askerî yapılanmasını amaçları için kendi yerel ortamlarında “yaratmışlardır”; Roma lejyonlarına benzer ordular meydana getirmiş, adamlarını Roma askerleri gibi eğitmiş; onların teçhizatlarıyla donatmışlardır. Mithradates’in sonunda ordusuna Roma tarzında teçhizat ve Roma lejyonları gibi eğitilmiş askerler kullanması (Plut. *Luc.* 7.3-4) bu açıdan dikkat çekicidir. Aslında, Romalılaştırma adı altında toplanan şehirleşme, adli düzenlemeler, Roma yaşam tarzını yansıtan yapılar vb. gibi unsurlar bir yandan da bu “barbar” toplumların iktidar ile aynı özelliklere kavuşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla direniş bazı açılardan Roma’nın kurduğu düzenin kendisine karşı kullanılmasını ya da adapte edilmesini kapsamaktadır. Anadolu’da bu tip bir etkileşimin oluşmasına imkân veren bir ortamın gelişmediği anlaşılmaktadır. Her zaman olduğu gibi Aristonikos ve Mithradates istisnadır, çünkü her ikisi de Roma’ya alternatif bir yapılanmayı hedeflemişlerdir. İlki “Güneş Ülkesi”, diğeri ise “Hellenistik monarşi” modeliyle, Foucault’nun deyimini kullanırsak “karşı iktidar” oluşturabilmişlerdir. Mithradates Aristonikos’tan birkaç gömlek üstündür, çünkü modeli propaganda, idari sistem, entelektüel destek vb. unsurları bir araya getirip sistematik ve bilinçli bir şekilde kullanabilmiştir. İki lider Foucault’nun görüşleri doğrultusunda Anadolu’daki sofist hatip ve filozoflarla karşılaştırılabilir: Dio Khrysostomos ya da diğeri Roma’nın varlığı sorununa “sistem içinde” çözüm aramışlardır. Ancak Aristonikos örneğinde, filozof Blossius’un katkıda bulunduğu düşünülen “Güneş Ülkesi” fikri, Roma sisteminin dışında bir modeldir; aynı şekilde Mithradates’in çevresine topladığı filozof ve tarihçiler yine Roma’nın haricinde “Hellenistik monarşi” modelinin üzerinden destek vermişlerdir.

İmparatorlukların geçmişi direniş ve isyanlarla doludur; her isyan imparatorlukların baskıcı siyaseti ve emperyalist emellerine bir tepki olarak görülür. Anadolu’da Roma hâkimiyeti boyunca görülen tepkilerin bir kısmı şüphesiz bu çerçevede değerlendirilebilir. Anadolu Roma’ya tepki gösterdiği kadar, hatta ondan daha fazla, şükran duymuştur. Roma da, Anadolu’yu demir yumruktan çok daha fazla kadife eldivenle yönetmiştir. Çalışmamızda ele alınan olayların 700 yıllık bir süreç içinde meydana geldikleri akıldan çıkarılmamalıdır. Anadolu’daki her imparatorluğun egemenliği hep uzun soluklu olmuştur ve hiç biri isyan neticesinde son bulmamıştır. Direniş ve tepki vardır; onlar bize Anadolu’nun bir ruhu olduğunu hatırlatır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Ach. Tat. : Achilles Tattius, *Clitophon and Leucippe*, çev. S. Gaselee, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.
- Act. Paul Thec. : *The Acts of Paul and Thecla (The Apocryphal New Testament)*, çev. M. R. James, Clarendon Press, Oxford, 1924.
- Ambr. Ep. : Ambrose, *Selected Works and Letters (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/10)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Amm. Marc. : Ammianus Marcellinus, *Roman History*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1939-1950.
- App. B.Civ. : Appian, *The Civil Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.
- Hisp. : _____ , *Spanish Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.

- Mith.* : _____, *Mithradatic Wars*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.
- Pr.* : _____, *Foreword*, çev. H. White, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.
- Apul. Met.* : Apuleius, *Başkalaşımalar*, çev. Ç. Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Aristid. Or.* : Aristides, *The Complete Works II. Orations XVII-LIII*, çev. C. A. Behr, Brill, Leiden, 1981.
- Arn. Adv. Nat.* : Arnobius, *The Seven Books Against the Heathen (Ante-Nicene Fathers 6)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Arr. Anab.* : Arrian, *Anabasis of Alexander*, çev. P. A. Brunt – I. Robson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1983.

- Perip. Eux.* : _____, *Periplus Ponti Euxini*, çev. A. Liddle, Duckworth, London, 2003.
- Ath. Deipn.* : Athenaeus, *The Deipnosophists*, çev. C. B. Gulick, Harvard University Press, Cambridge (Mass.),1927.
- Ath. Hist. Arian.* : Athanasius, *Arian History (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/4)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- August. De Civ. D.* : Augustin, *City of God (Nicene and Post-Nicene Fathers 1/2)*, ed. P. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Aur. Vict. Caes.* : Aurelius Victor, *De Caesaribus*, çev. H. W. Bird, Liverpool University Press, Liverpool, 1994.
- Bas. Ep.* : Basil, *Letters (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/8)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Hom.* : _____, *The Nine Homilies of the Hexaemeron and the Letters, (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/8)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Caes. B. Civ.* : Caesar, *The Civil Wars*, çev. A. G. Peskett, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

- B. Gall.* : _____, *The Gallic War*, çev. H. J. Edwards, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.
- Cass. Dio* : Cassius Dio, *Roman History*, çev. E. Cary, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.
- Chron. Pasch.* : *Chronicon Paschale*, ed. L. A. Dindorf, Impensis E. Weberi, Bonn, 1832
- Cic. Acad.* : Cicero, *Academics*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1933.
- Amic.* : _____, *On Friendship*, çev. W. A. Falconer, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.
- Arch.* : _____, *Pro Archia*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.
- Att.* : _____, *Letters to Atticus*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1999.
- Cat.* : _____, *In Catilinam*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press,

Cambridge (Mass.), 1976.

Clu. : _____, *Pro Cluentio*, çev. H. G. Hodge, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Deiot. : _____, *Pro Rege Deiotaro*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.

Div. Caec. : _____, *Against Caecilius*, çev. L. H. G. Greenwood, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Fam. : _____, *Letters to Friends*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1999.

Flac. : _____, *Pro Flacco*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1976.

Leg. : _____, *On the Laws*, çev. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Leg. Man. : _____, *Pro Lege Manilia*, çev. H. G. Hodge, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

- Nat. D.* : _____, *On the Nature of the Gods*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1933.
- Har. Resp.* : _____, *De Haruspicum Responsis*, çev. N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.
- Leg. Agr.* : _____, *The Three Speeches on the Agrarian Law*, çev. J. H. Freese, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1930.
- Mur.* : _____, *Pro Murena*, çev. C. MacDonald, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1976.
- Off.* : _____, *On Duties*, çev. W. Miller, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.
- Phil.* : _____, *Philippics*, çev. W. C. A. Ker, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.
- Pis.* : _____, *in Pisonem*, N. H. Watts, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.
- Q. Fr.* : _____, *Letters of Quintus and Brutus*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard

University Press, Cambridge (Mass.), 2002.

Rep. : _____, *On the Republic*, çev. C. W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

Tusc. : _____, *Tusculan Disputations*, çev. J. E. King, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.

Verr. : _____, *Against Verres*, çev. L. H. G. Greenwood, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.

CJ : *Code of Justinian*, çev. S. P. Scott, The Central Trust Company, Cincinnati, 1932.

Claud. In Eutrop. : Claudian, *Against Eutropius*, çev. M. Platnauser, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.

CTh : *The Theodosian Code*, ed. J. Harries - I. Wood, Cornell University Press, Ithaca, 1993.

Cyp. Unit. : Cyprian, *On the Unity of the Church (Ante-Nicene Fathers 5)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

- De Reb. Bell.* : *De Rebus Bellicis (BAR International Series 63)*, çev. R. Ireland, Archaeopress, London, 1979.
- Dig.* : *Digest*, çev. S. P. Scott, The Central Trust Company, Cincinnati, 1932.
- Dio. Chrys. Or.* : Dio Chrysostom, *Discourses*, W. Cohoon – H. L. Crosby, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1939.
- Diod. Sic.* : Diodorus Siculus, *The Library of History*, çev. C. H. Oldfather *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1933-1957.
- Diog. Laert.* : Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, YKY, İstanbul, 20043.
- Dion. Hal. Ant. Rom.* : Dionysius Halicarnassus, *Roman Antiquities*, çev. E. Cary, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.
- Epiph. Pan.* : Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis 1-3*, çev. F. Williams, Brill, Leiden, 1987-1993.
- Euseb.* : Eusebius, *Church History, (Nicene and Post-Nicene Fathers 1/1)*, ed. P. Shaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

- Eutrop. : Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Evagr. *Hist. Ecll.* : Evagrius, *A History of the Church*, çev. E. Walford, Samuel Bagster and Sons, London, 1846.
- Exp. Tot. Mundi* : *Expositio Totius Mundi et Gentium*, ed. J. Rougé, Éditions du Cerf, Paris, 1966.
- Flor. : Florus, *Epitome of the Roman History*, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1929.
- Frontin. *Str.* : Frontinus, *Strategems*, çev. C. E. Bennett – M. B. McElwain, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1925.
- Fron. *ad. Ant. Pium* : Marcus Cornelius Fronto, *Correspondence I-II*, çev. C. R. Haines, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.
- Gell. *NA* : Gellius, *Attic Nights*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.
- Gr. Naz. *Ep.* : Gregory of Nazianzen, *Letters (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/7)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers,

Massachusetts, 1995.

Or. : _____, *Select Orations (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/7)*, ed. P. Schaff – H.Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Gr. Nys. Eunom. : Gregory of Nyssa, *Against Eunomius, (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/5)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Gr. Thaum. Ep. : Gregory Thaumaturgus, *The Canonical Epistle (Ante-Nicene Fathers 6)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

Hdn. : Herodianus, *History of the Empire*, çev. C. R. Whittaker, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.

Hdt. : Herodotus, *The Persian Wars*, çev. A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Heliod. Aeth. : Heliodorus, *An Aethiopian Romance*, çev. F. A Wright, Routledge, London, 1923.

- Himer. *Or.* : Himerius, *Man and the Word. The Orations of Himerius*, çev. R. Penella, University of California Press, Berkeley 2007.
- Hipp. *Haer.* : Hippolytus, *Refutation of All Heresies*, (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- In Dan.* : _____, *On Daniel* (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Noet.* : _____, *Against the Heresy of One Noetus*, (*Ante-Nicene Fathers* 5), ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Hippoc. *Aer.* : Hippocrates, *Airs, Waters, Places*, çev. W. H. S. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.
- Hor. *Ep.* : Horace, *Epistles*, çev. H. R. Fairclough, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.
- Epod.* : _____, *Odes and Epodes*, çev. N. Rudd - R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2004.

- Ir. Adv. Haer.* : Irenaeus, *Against Heresies (Ante-Nicene Fathers 1)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Jer. Apol. in libr. Ruf.* : Jerome, *Jerome's Apology for Himself Against the Books of Rufinus, (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/3)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Chron.* : _____, *A Translation of Jerome's Chronicon with Historical Commentary*, çev. M. D. Donaldson, Mellen University Press, New York, 1996.
- Ep.* : _____, *Letters (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/6)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- John Chr. Ep. Olymp.* : John Chrysostom, *Letters to Olympias (Nicene and Post-Nicene Fathers 9)*, ed. P. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Hom. Mat.* : _____, *Homilies on the Gospel of Saint Matthew (Nicene and Post-Nicene Fathers 1/10)*, ed. P. Schaff, Handrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

- Hom. Stat.* : _____, *Homilies on the Statues to the People of Antioch* (*Nicene and Post-Nicene Fathers* 1/9), ed. R. Schaff, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- John Mal. : Ioannis Malalae, *Chronographia*, ed. B. G. Niebuhr – L. A. Dindorf, Impensis E. Weberi, Bonn, 1831.
- Jos. Styl. : Joshua the Stylite, *The Chronicle of the Joshua the Stylite*, çev. W. Wright, Cambridge University Press, Cambridge, 1882.
- Jord. *Get.* : Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, çev. C. Mierow, *Speculum Historiale*, Cambridge, 1966.
- Joseph. *AJ* : Josephus, *Jewish Antiquities*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1930.
- BJ* : _____, *The Jewish War*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927.
- Vit.* : _____, *The Life*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1926.

- JN* : *Justinian's Novels*, çev. F. H. Blume, (çevrimiçi)
<http://uwacadweb.uwo.edu/blume&justinian/novels.asp>, 26 Kasım
2008.
- Julian. Ep.* : Julian, *Letters*, çev. W. C. Wright, Harvard University Press,
Cambridge (Mass.), 1923.
- Mis.* : _____, *Mispogon*, çev. W. C. Wright, Harvard University Press,
Cambridge (Mass.), 1913.
- Just. Epit.* : Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev.
J. S. Watson, Henry G. Bohn Publishing, London, 1853.
- Juv.* : Juvenalis, *Yergiler-Saturae*, çev. Ç. Dürüşken, İş Bankası Yayınları,
İstanbul, 2006.
- Lactant. De mort. Pers.* : Lactantius, *On the Manner in Which the Persecutors Died (Ante
Nicene Fathers 7)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson
Publishers, Massachusetts, 1995.
- Div. inst.* : _____, *Divine Institutions, (Ante-Nicene Fathers 7)*, ed. A.
Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts,
1995.

- Lib. *Ep.* : Libanius, *Epistulae*, ed. R. Foerster, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963.
- Or.* : _____, *Selected Orations* I-II, çev. A. F. Norman, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969-1977; *Orationes* ed. R. Foerster, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963.
- Or.* 11 : _____, *Antiochikos (or. XI). Zur heidnischen Renaissance der Spatantike*, çev. G. Fatouros – T. Krischer, Verlag Turia & Kant, Wien.
- Liv.* : Livius, *History of Rome*, çev. B. O. Foster *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919-1959.
- Luc.* : Lucan, *The Civil War*, çev. J. D. Duff, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.
- Lucian. Alex.* : Lucian, *Alexander the False Prophet*, çev. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1925.
- Ic.* : _____, *Icaromenippus or the Sky-Man*, çev. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1915.
- Lucil.* : Lucilius (*Remains of Old Latin* 3), çev. E. H. Warmington, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1938.

- Macrob. *Sat.* : Macrobius, *Saturnalia*, çev. D. P. Vaughan, Columbia University Press, New York, 1969.
- Mart. Pol.* : *The Martyrdom of Polycarp (Ante-Nicene Fathers 1)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishing, Massachusetts, 1995.
- ND* : *Notitia Dignitatum. Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Latercula Prouinciarum*, ed. O. Seeck, Minerva, Frankfurt 19622.
- NT* : *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2000.
- NV* : *Novellae Valentiniani*, ed. E. Metzger, (çevrimiçi) <http://www.iuscivile.com/>, 11 Nisan 2008)
- Onas.* : Onasander, *The General*, çev. W. A. Oldfather, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1923.
- Origen. Cels.* : Origen, *Against Celsus (Ante-Nicene Fathers 4)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Oros.* : Orosius, *Adversus paganos historiarum libri septem*, ed. Z. Zangemeister, Teubner, Leipzig, 1889.
- Ovid. Met.* : Ovid, *Metamorphoses*, çev. F. J. Miller – G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1916.

- P. Abbin.* : *The Abbinaeus Archive*, ed. H. I. Bell, Clarendon Press, Oxford, 1962.
- Pall. Hist. Laus.* : Palladius, *The Lausiaca History*, çev. W. K. L. Clarke, Macmillan, London, 1918.
- Paus.* : Pausanias, *Description of Greece*, çev. W. H. C. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1918.
- Petron. Sat.* : Petronius, *Satyricon*, çev. M. Heletine *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1913.
- Phil. Flacc.* : Philo, *Against Flaccus*, çev. F. H. Colson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1941.
- Spec.* : _____, *On the Special Laws*, çev. F. H. Colson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.
- Leg.* : _____, *On the Embassy to Gaius*, çev. C. D. Yonge - H. G. Bohn, London, 1890.

- Philostr. *Ep.* : Philostratus, *Letters of Apollonius*, çev. C. P. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2006.
- VA : _____, *Apollonius of Tyana*, çev. C. P. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2005.
- VS : _____, *The Lives of the Sophists* , çev. W. C. Wright, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.
- Philostor. *Hist. Ecll.* : Philostorgius, *Ecclesiastical History of Philostorgius*, çev. E. Walford - H. G. Bohn, London, 1855.
- Phot. *Bibl.* : Photius, *Bibliotheca*, çev. J. H. Freeze, (çevrimiçi) http://www.tertullian.org/fathers/photius_01toc.htm, 23 Mayıs 2009.
- Plin. *HN* : Pliny, *Natural History*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1938.
- Plin. *Ep.* : Pliny the Younger, *Letters*, çev. B. Radice, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.

- Pan.* : _____, *Panegyricus*, çev. Betty Radice, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1969.
- Plut. Alex.* : Plutarch, *Alexander the Great*, B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.
- Ant.* : _____, *Antony*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.
- Brut.* : _____, *Brutus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1918.
- Cat. Mai.* : _____, *Cato Major*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Cic.* : _____, *Cicero*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.
- Cr.* : _____, *Crassus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1916.
- Eum.* : _____, *Eumenes*, B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1919.

Luc. : _____, *Lucullus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Mar. : _____, *Marius*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Mor. : _____, *Moralia*, çev. F. C. Babbitt *et al.*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1927-2004.

Pomp. : _____, *Pompey*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.

Quaest. Conv. : _____, *Table Talk*, çev. P. A. Clement - H. B. Hofflett, 1979.

Sull. : _____, *Sulla*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Ti. Gracch : _____, *Tiberus Gracchus*, çev. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.

Polyaen. : Polyaeus, *Strategematon libri octo*, ed. E. Woefflin – R. Schöll,

Teubner, Leipzig, 1887.

Polyb. : Polybius, *Histories*, çev. W. R. Paton, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1922.

Pompon. : Pomponius Mela, *Description of the World*, çev. F. E. Römer, University of Michigan Press, Michigan, 2001.

POxy : *Oxyrhynchus Papyri*, (çevrimiçi)
<http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/>, 16 Eylül 2007.

Praedest. : *Praedestinarum Haeresis*, (çevrimiçi)
http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0400-0500_Anonymus_Praedestinatorum_Haeresis_MTL.pdf.html, 27 Şubat 2006.

Procop. Aed. : Procopius, *On the Buildings*, çev. H. B. Dewing – G. Downey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1940.

HA : _____, *The Secret History*, çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1935.

Pers. : _____, *Persian War*, çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

- RG* : Augustus, *Res Gestae divi Augusti*, çev. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1924.
- Sall. Cat.* : Sallust, *War with Catiline*, çev. R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921.
- Hist.* : _____, *Selections from the Histories*, çev. R. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921.
- Salv. De Praes. Jud.* : Salvian, *On the Government of God*, çev. E. M. Sanford, Columbia University Press, New York, 1930.
- Sen. Clem.* : Seneca, *De Clementia*, çev. J. W. Basore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1928.
- Ep.* : _____, *Epistles*, çev. R. M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1920.
- Helv.* : _____, *de Consolatione ad Helviam*, çev. J. W. Basore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1932.
- Serv. ad Aen.* : Servius, *Commentary on the Aeneid of Vergil*, (çevrimiçi)
<http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0053>, 13 Mart 2009)

- SHA Ant. Pius* : Historia Augusta, *Antoninus Pius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Aurel.* : _____, *The Deified Aurelian*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Claud.* : _____, *The Deified Claudius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Comm.* : _____, *Commodus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Gall.* : _____, *The Two Gallieni*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Gord.* : _____, *The Three Gordians*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Hadr.* : _____, *Hadrian*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Heliogab.* : _____, *Elagabalus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

M. Ant. : _____, *Caracalla*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Marc. : _____, *Marcus Aurelius*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Max. : _____, *The Two Maximini*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Pert. : _____, *Pertinax*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Pesc. Nig. : _____, *Pescennius Niger*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Prob. : _____, *Probus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

Sev. : _____, *Septimius Severus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.

- Sev. Alex.* : _____, *Severus Alexander*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Tact.* : _____, *Tacitus*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Tyr. Trig.* : _____, *The Thirty Tyrants*, çev. D. Magie, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1921-1932.
- Sib. Or.* : *Sibylline Oracles*, çev. M. S. Terry, Hunt & Eaton, New York, 1890.
- Soc. Hist. Ecll.* : Socrates, *Church Histories, (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/2)*, ed. P. Schaff – H. Wace, , Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Stat. Silv.* : Statius, *Silvae*, çev. D. R. S. Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2003.
- Strab.* : Strabo, *Geography*, H. L. Jones, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1917.
- Suda* : *Suidae Lexicon 1-6*, ed. A. Adler, Teubner, Leipzig, 1928-1938.

- Suet. Aug.* : Suetonius, *Augustus*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Cal.* : _____, *Caligula*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Claud.* : _____, *Claudius*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Dom.* : _____, *Domitian*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Iul.* : _____, *Julius Caesar*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Galb.* : _____, *Galba*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Ner.* : _____, *Nero*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Otho* : _____, *Otho*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Tib.* : _____, *Tiberius*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.

- Tit.* _____, *Titus*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Vesp.* : _____, *Vespasian*, çev. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Symm. Ep.* Symmachus, *Epistulae*, ed. O. Seeck, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1961.
- Syn. Dio* : Synesius, *Dio*, çev. J. Lendering, (çevrimiçi) http://www.livius.org/susz/synesius/synesius_dio_01.html, 26 Şubat 2005
- Ep.* : _____, *Letters*, (çevrimiçi) http://www.livius.org/susz/synesius/synesius_letters.html, 4 Kasım 2007
- Tact. Agr.* : Tacitus, *Agricola*, çev. M. Hutton – W. Peterson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1914.
- Ann.* : _____, *Annals*, çev. C. Moore, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1931.
- Germ.* : _____, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, çev. M. Hatapkapulu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

- Tact. *Hist.* : _____, *Histories*, çev. J. Jackson, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1937.
- Tat. *Ad Gr.* : Tatian, *Address to the Greeks (Ante-Nicene Fathers 2)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, T&T Clark, Edinburgh, 2001.
- Tert. *Ad. Nat.* : Tertullian, *To the Nations (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Ad Scap.* : _____, *To Scapula (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Marc.* : _____, *Anti-Marcion (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Apol.* : _____, *Apology (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Cor.* : _____, *De Corona (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J. Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Idol.* : _____, *On Idolatry (Ante-Nicene Fathers 3)*, ed. A. Roberts – J.

Donaldson, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.

- Thec. *Mir.* : *Vie et Miracles de Sainte Thècle: Texte grec, traduction, et commentaire*, ed. G. Dagrón, Society of Bollandists, Brussels, 1978.
- Themist. *Or.* : Themistios, *Staatsreden*, çev. H. Leppin – W. Portmann, Anton Hiersemann, Stuttgart 1998.
- Thdt. : Theodoret, *Letters (Nicene and Post-Nicene Fathers 2/3)*, ed. P. Schaff – H. Wace, Hendrickson Publishers, Massachusetts, 1995.
- Theoph. : Theophanes, *Chronographia*, ed. B. G. Niebuhr, Impensis E. Weberi, Bonn, 1839.
- Val. Max. : Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings 1-2*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2000.
- Var. *Rust.* : Varro, *On Agriculture*, çev. H. B. Ash, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1934.
- Veg. *Mil.* : Vegetius, *The Military Institutions of the Romans*, çev. J. Clark, Kessinger Publishing, Montana, 2008.

Vell. Pat. : Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History*, çev. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1924.

Zos. : Zosimus, *Historia Nova*, çev. J. Buchanan – H. T. Davis, Trinity University Press, San Antonio, 1967.

Modern Kaynaklar

Adak 2003 : Adak, M., "Welche Trachäer Bekämpfte Veranius?", *Adalya* 8, 183-193.

Adams 1980 : Adams, J. P., "Aristonikos and the Cistophoroï", *Historia* 29, 301-314.

Adcock 1937 : Adcock, F. E., "Lesser Armenia and Galatia after Pompey's Settlement of the East", *JRS* 27/1, 12-17.

Adler 2005 : Adler, E., *The Enemy Speaks: Oratory and Criticism of Empire in*

Roman Historiography (Yayımlanmamış Doktora Tezi),
Department of Classical Studies, Duke University, North Carolina.

Africa 1961 : Africa, T. W., "Aristonicus, Blossius and the City of the Sun", *IRSH* 6, 110-124

1971 : _____, "Urban Violence in Imperial Rome", *JIH* 20/1, 3-21.

Akdağ 1949 : Akdağ, M., "Medreseli İsyancılar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 1/4, 361-387.

Alcock 1993 : Alcock, S. E., *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge University Press, Cambridge.

1997 : _____, "Greece: A Landscape of Resistance", *Dialogues in Roman Imperialism. Power, Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 103-115.

Alföldi-Rosenbaum 1972 : Alföldi-Rosenbaum, E., "Matronianus, Comes Isauriae: An Inscription from the Sea Wall of Anemorium", *Phoenix* 26/2, 183-186.

- Alföldy 1974 : Alföldy, G., "The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries", *GRBS* 15, 89-111.
- 1986 _____, "Soziale Konflikte im römischen Kaiserreich", *Die Römische Gesellschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 111-127.
- 1989 : _____ "Das neue Saeculum des Pescennius Niger", *Die Krise des römischen Reiches*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 128-138.
- Alston 1998 : Alston, R., "The Revolt of the Boukobi: Geography, History and Myth", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 129-155.
- Ameling 1985 : Ameling, W., "Ein Altar für Alexander von Abonuteikhos", *EA* 6, 34-36.
- Anderson 1993 : Anderson, G., *Sage, Saint and Sophist. Holy Men and Their Associates in the Early Roman Empire*, Routledge, London.
- Ando 2000 : Ando, C., *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University of California Press, London.
- 2006 : _____, "The Administration of the Provinces", *A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. Potter, Blackwell Publishing, London,

177-193.

- Andreae 1998 : Andreae, B., "Eracle, Telefo e il re Mitridate VI del Ponto. Un Esempio di Propaganda Politica contro I Romeni in Asia Minore in eta tardo Ellenistica", *RPAA* 47, 111-122.
- Arnaoutoglou 2002 : Arnaoutoglou, I. N., "Roman Law and Collegia in Asia Minor", *RIDA* 49, 27-44.
- Arnold 1974³ : Arnold, W. T., *Roman Provincial Administration*, Ares Publishers, Chicago.
- Arslan 2003 : Arslan, M., İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *Adalya* 6, 91-119.
- 2007 : _____, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Austin 2005² : Austin, M., "The Seleukids and Asia", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London, 121-134.
- Avidov 1997 : Avidov, A., "Were the Cilicans a Nation of Pirates?", *MHR* 12/1, 5-55.

- Aydınoğlu 2006 : Aydınoğlu, Ü., "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae", *Olba* 2, 155-167.
- Aytaçlar 2006 : Aytaçlar, P. Ö., *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Badian 1967 : Badian, E., *Roman Imperialism in the Late Republic*, University of South Africa, South Africa.
- 1976a : _____, *Publicans and Sinners. Private Enterprise in the Service of the Roman Republic*, Cornell University Press, New York.
- 1976b : _____, "Rome, Athens and Mithridates", *Assimilation et Resistance a la Culture Greco-Romaine Dans le Monde Ancien. Travaux du IV. Congres International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, Société d'Édition Les Belles Lettres, Paris, 501-523.
- Baradez 1949 : Baradez, J., *Vue-Aerienne de l'Organisation Romaine dans le Sud-Algerien. Fossatum Africae*, Arts et Metiers Graphiques, Paris.
- Barbet 2005 : Barbet, A., *Zeugma II. Peintures Murales Romaines (Varia Anatolica 17)*, Institut Français D'études Anatoliennes - Georges

Dumezil, İstanbul.

- Barclay 1996 : Barclay, J. M. G., *Jews in the Mediterranean Diaspora from Alexander to Trajan (323 BCE-117 CE)*, T&T Clark, Edinburgh.
- Barrett 1997 : Barrett, J. C., "Romanization. A Critical Comment", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (JRA Suppl. Series 23), ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 51-67.
- Bartel 1980 : Bartel, B., "Colonialism and Cultural Responses: Problems Related to Roman Provincial Analysis", *World Archaeology* 12/1, 11-16.
- Bartlett 1994 : Bartlett, B., "How Excessive Government Killed Ancient Rome", *CJ* 14/2, (çevrimiçi) <http://www.cato.org/pubs/journal/cjv14n2-7.html>, 12 Temmuz 2008
- Bekker-Nielsen 2008 . Bekker-Nielsen, T., *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia. The Small World of Dion Chrysostomos*, Aarhus University Press, Aarhus.
- Bennett 1997 : Bennett, J., *Trajan Optimus Princeps. A Life and Times*, Routledge, London.

- Bernhardt 1980 : Bernhardt, E., "Die Immunitas der Freistädte", *Historia* 29, 189-207.
- Berry 1983 : Berry, E., "Dio Chrysostom the Moral Philosopher", *G&R* 30/1, 70-80.
- Bintliff 1996 : Bintliff, J., "The Mountain Peoples of Ancient Greece: The Relevance of World-Systems Theory and Neo-Malthusianism to Their Development", *GH* 8, 105-141.
- Blanton 2000 : Blanton, R. E., *Hellenistic, Roman and Byzantine Settlement Patterns of the Coast Lands of Western Rough Cilicia (BAR International Series 879)*, Archaeopress, Oxford.
- Boak 1918 : Boak, A. E. R., "The Extraordinary Commands from 80 to 48 BC: A Study in the Origins of the Principate", *AHR* 24/1, 1-25.
- Boatwright 2000 : Boatwright, M. T., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton University Press, Princeton.
- Bowersock 1969 : Bowersock, G. W., *Greek Sophists in the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- 1972 : _____, "Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second Century AD", *Le Culte Des Souverains dans l'Empire*

Romain, (*Entretiens sur l'Antique Classique* 19) , ed. W. de Boer, Vandoeuvers, Geneve, 177-207.

1986 : _____, "The Mechanics of Subversion in the Roman Provinces", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan*, (*Entretiens sur l'Antique Classique* 33), ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvers, Geneve, 291-318.

1994 : _____, *Studies on the Eastern Roman Empire. Social, Economic and Administrative History, Religion, Historiography*, Keip Publishing, Goldbach.

Bowie 1978 : Bowie, E. L., "Apollonius of Tyana: Tradition and Reality", *ANRW* 2/16.2, 1652-1699.

Bowman 2006⁵ : Bowman, A. K., "Provincial Administration and Taxation", *CAH* 10, 344-367.

Bömer 1961 : Bömer, F., *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.

Bradley 1999⁴ : Bradley, K., *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Braudel 1993 : Braudel, F., *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.
- 1994 : _____, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II* çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Braund 1993 Braund, D., "Piracy under the Principate and Ideology of Imperial Eradication", *War and Society in the Roman World*, ed. J. Rich - G. Shipley, Routledge, London, 195-212.
- Breebart 1975 : Breebaart, A. B., "The Freedom of the Intellectual in the Roman World", *Talanta* 7, 55-75.
- Breeze – Dobson : Breeze, D. J. - B. Dobson, *Hadrian's Wall*, Penguin Books, London.
1976
- Brooks 1893 Brooks, E. W., "The Emperor Zeno and the Isaurians", *EHR* 8/30, 209-38.
- Broughton 1933 : Broughton, T. R. S., "Some Notes on the War with the Homonadeis." *AJP* 54/2, 134-144.
- 19752 : _____, "Roman Asia Minor", *An Economic Survey of Ancient Rome* 4, ed. T. Frank, Octagon Books, New York, 499-919.

- Browning 1952 : Browning, R., "Riot of AD 187 in Antioch", *JRS* 52, 13-20.
- Brunt 1956 : Brunt, P. A., "Sulla and the Asian Publicans", *Latomus* 19, 17-25.
- 1961 : _____, "Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate", *Historia* 10, 189-227.
- 1965 : _____, "Reflections on British and Roman Imperialism", *CSHH* 7/3, 267-88.
- 1975 : _____, "Did Imperial Rome Disarm Her Subjects?", *Phoenix* 29, 260-70.
- 1982 : _____, "The Revenues of Rome", *Latomus* 71, 161-72.
- 1983 : _____, "Princeps and Equites." *JRS* 73, 42-75.
- 1990a : _____, "Publicans in the Principate", *Roman Imperial Themes*, ed. P. A. Brunt, Oxford University Press, Oxford, 354-432.
- 1990b : _____, "Roman Imperial Allusions", *Roman Imperial Themes*, ed. P. A. Brunt, Oxford University Press, Oxford, 433-

480.

- Bryan-Brown 1968 : Bryan-Brown, A. N., *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Buckler 1923 : Buckler, W. H., "Labour Disputes in the Province of Asia", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*, ed. W. H. Buckler - W. M. Calder, Manchester University Press, Manchester, 27-51.
- Burgess 1992 : Burgess, W. D., "Isaurian Factions in the Reign of Zeno the Isaurian", *Latomus* 52, 874-80.
- Burian 1984 : Burian, J., "Latrones. Ein Begriff in Römischen Literarischen und Juristischen Quellen", *Eirene* 21, 17-23.
- Burton 1975 : Burton, G. P., "Proconsuls, Assizes and Administration of Justice Under the Empire", *JRS* 65, 92-106.
- Burton 1996 : Burton, P. J., "The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 BC)", *Historia* 45, 37-63.
- Bury 1923 : Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire*, Dover Books, London.

- Calder 1910 : Calder, W. M., "A Cult of the Homonades", *CR* 24/3, 76-81.
- 1923 : _____, "The Epigraphy of the Anatolian Heresies", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*, ed. W. H. Buckler - W. M. Calder, Manchester University Press, Manchester, 59-93.
- 1931 : _____, "New Jerusalem of the Montanists", *Byzantion* 6, 421-435.
- Callender 1904 : Callender, T., "The Tarsian Orations of Dio Chrysostom", *JHS* 24, 58-69.
- Cameron 1976 : Cameron, A., *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford University Press, Oxford.
- Cameron 1993 : Cameron, A., *The Later Roman Empire*, Fontana Press, London.
- 2001² : _____, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*, Routledge, London.
- Canetti 2006³ : Canetti, E., *Kitle ve İktidar*, çev. G. Aygen, Ayrıntı Yayınları,

İstanbul.

- Carey 2006 : Carey, S., *Pliny's Catalogue of Culture*, Oxford University Press, Oxford.
- Carrié 2007² : Carrié, J. M., "Developments in Provincial and Local Administration", *CAH* 12, 269-309.
- Cascio 2007² : Cascio, E. L., "The New State of Diocletian and Constantine: from the Tetrarchy to the Reunification of the Empire", *CAH* 12, 170-184.
- Chai 2005 : Chai, S. K., "Predicting Ethnic Boundaries." *ESR* 21/4, 375-391.
- Charlesworth 1926 : Charlesworth, M. P., "The Fear of the Orient in the Roman Empire." *CHJ* 2/1, 9-16.
- 1950 : ———, "Nero: Some Aspects", *JRS* 40, 69-76.
- Chin 2006 : Chin, C. M., "Rhetorical Exercise in the Chreia Elaboration of Mara Bar Serapion", *JSS* 9/2, 1-14.
- Coleman-Norton et : Coleman-Norton, P. R. - F. C. Bourne - A. C. Johnson, *Ancient*

- al. 1961 : *Roman Statues: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary and Index*, University of Texas Press, Austin.
- Collingwood 1949² : Collingwood, R. G., "Roman Britain", *Roman Britain and the English Settlements, The Oxford History of England I*, Clarendon Press, Oxford.
- Cook 1972 : Cook, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, Oxford 1972.
- Corbier 2007² : Corbier, M., "Coinage, Society and Economy", *CAH* 12, 393-440.
- Cordingly 2004 : Cordingly, D., *Korsanlar Arasında Yaşam*, çev. E. Böke, Dost Kitabevi, İstanbul.
- Crawford 1992 : Crawford, M., *The Roman Republic*, Fontana Press, London.
- Curran 2007 : Curran, J., "The Ambitions of Quintus Labienus Parthicus", *Antichthon* 41, 33-54.
- Çelgin 2000 : Çelgin, G., *Örnekleriyle Hellenistik Çağ Şiiri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Çevik – Bulut 2007 : Çevik, N. - S. Bulut, "The Belen and Kelbessos Farmsteads with Towers on the Border of Pisidia-Lycia and Some Thoughts on Security in the Countryside", *Adalya* 10, 105-31.
- Daubner 2002 : Daubner, F., *Bellum Asiaticum. Der Krieg der Römer Gegen Aristonikos von Pergamon und die Einrichtung der Provinz Asia*, Tuduv Verlag, Munich.
- de Blois 2002 : de Blois, L., "The Crisis of the Third Century AD in the Roman Empire: A Modern Myth?", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Nottingham, July 4-7, 2001, (Impact of Empire 2)*, ed. L. de Blois - J. Rich, J. C. Gieben, Amsterdam, 204-217.
- de Souza 1999 : De Souza, P., *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- de Ste. Croix 1981 : de Ste. Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient World*, Duckworth, London.
- Deininger 1965 : Deininger, J., *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Berlin.

- 1971 : _____, *Der Politische Widerstand Gegen Rom in Griechenland 217-86 v. Chr.*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Delemen 1999 : Delemen, İ., *Anatolian Rider Gods (Asia Minor Studien 35)*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.
- Demandt 2002 : Demandt, A., "Kulturenkonflikt im römischen Reich? Eine zeitgemäße Betrachtung", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Statenwelt und Rom. Festschrift Für Jürgen Deininger Zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 61-75.
- Derow 2005² : Derow, P. S., "The Arrival of Rome: From the Illyrian Wars to the Fall of Macedon", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London, 51-71.
- Derow 2006⁷ : _____, "Rome, the Fall of Macedon and the Sack of Corinth", *CAH* 8, 290-319.
- Desideri 2003 : Desideri, P., "The Presence of Cilicia and its Towns in the Greek Writers of the Roman Empire (1.-2. Cent. AD)", *Olba* 8, 129-145.

- Dignas 2002 : Dignas, B., *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford University Press, Oxford
- Dmitriev 2005a : Dmitriev, S., "The History and Geography of the Province of Asia During its First Hundred Years and the Provincialization of Asia Minor", *Athenaeum* 93/1, 73-133.
- Dmitriev 2005b : _____, *City Government in the Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford.
- Dräger 1993 : Dräger, M., *Die Städte der Provinz Asia in der Flavierzeit*, Peter Lang, Berlin.
- Dudley 1941 : Dudley, D. R., "Blossius of Cumae." *JRS* 13, 94-99.
- Dumont 1966 : Dumont, J. C., "A Propos D' Aristonicos", *Eirene* 5, 189-196.
- 1987 : ———, *Servus. Rome et L'Esclavage Sus la République (Collection de l'Ecole Française de Rome 103)*, Ecole Française de Rome, Roma.
- Durugönül 1998 : Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien. Eine Untersuchung zu den archäologischen Hinterlassenschaften im olbischen Territorium (Asia Minor Studien 28)*, Dr. Rudolf Habelt

GMBH, Bonn.

- Dyson 1971 : Dyson, S. L., "Native Revolts in Roman Empire" *Historia* 20, 239-274.
- 1975 : _____, "Native Revolt Patterns in the Roman Empire", *ANRW* 2/3, 138-175.
- Dzielska 1986 : Dzielska, M., *Apollonius of Tyana in Legend and History (Problemi e Recherche Di Storia Antica 10)* çev. P. Pienkowski, L'Erma di Bretschneider, Roma.
- Ehling 2002 : Ehling, K., "Unruhen, Aufstände und Abfallbewegungen der Bevölkerung in Phönicien, Syrien und Kilikien unter den Seleukiden", *Historia* 52, 300-336.
- Ehrhardt 2002 : Ehrhardt, N., "Strategien Römischer Publicani Gegenüber Griechischen Städten in der Zeit Republik", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Statenwelt und Rom. Festschrift für Jürgen Deininger zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Eichholz 1951 : Eichholz, D. E., "Galen and His Environment", *G&R* 20/59, 60-71.
- Elton 1997 : Elton, H. W., "Off the Battlefield: The Civilian's View of Late

Roman Soldiers", *Expedition* 39/2, 42-50.

- 2000 : _____, "The Nature of the Sixth Century Isaurians", *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, ed. S. Mitchell - G. Greatrex, Duckworth and the Classical Press of Wales, Swansea, 293-307.
- 2002 : _____, "The Economic Fringe: The Reach of the Roman Empire in Rough Cilicia", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Nottingham, July 4-7, 2001, (Impact of Empire 2)*, ed. L. de Blois - J. Rich, J. C. Gieben, Amsterdam, 172-183.
- Ercenk 2004 : Ercenk, A., "Şahkulu Tekeli Ayaklanması", *Adalya* 7, 279-291.
- Erdemir 1998 : Erdemir, H. P., *The Administration of Roman Asia from the First Century to the Third Century AD and a Comparison with Osmanlı Government* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Classics and Ancient History, University of Wales, Swansea.
- Erdkamp 2002 : Erdkamp, P. P. M., "A Starving Mob Has No Respect. Urban Markets and Food Riots in the Roman World, 100 BC-AD 400", *The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Nottingham, July 4-7, 2001 (Impact of Empire 2)*, ed. L. de Blois - J. Rich, J. C.

Gieben, Amsterdam, 93-116.

- Erdoğan 2006 : Erdoğan, E., "16. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağında Eşkırıyalık Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, ed. C. Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun.
- Errington 20067 : Errington, R. M., "Rome and Greece to 205 BC", *CAH* 8, 81-107.
- Erskine 1997 : Erskine, A., "Greekness and Uniqueness: The Cult of the Senate in the Greek East", *Phoenix* 51/1, 25-38.
- Ertekin 2004 : Ertekin, E., "Principatus Devri Kilikia Kökenli Roma Senatörleri." *Olba* 9, 163-181.
- 2008 : _____, "Roma Çağında Cilicia'dan Yolsuzluk Örnekleri", *Olba* 16, 361-383.
- Fairey 2006 : Fairey, E., *Slavery in the Classical Utopia: A Comparative Study* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The Graduate Faculty in Classics, City University, New York.
- Farnell 2003 : Farnell, D. F., "The Montanist Crisis: A Key to Refuting Third Wave Concepts of New Testament Prophecy", *TMSJ* 14/2, 235-262.

- Feld 2002 : Feld, K., "Pamprepius. Philosoph und Politiker oder Magier und Auführer?", *Gelehrte in der Antike. Alexander Demandt zum 65. Geburtstag*, ed. A. Goltz - A. Luhter - H. Schlange-Schöningh, Böhlau Verlag, Köln, 261-80.
- 2005 : _____, *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das römische Reich*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Fellmeth 1996 : Fellmeth, U., "Von der Grenze zum Siedlungsgebiet. Die Alpen im Bewußtsein der Römer. Ein historischer Essay zum Phänomen der römischen Alpenpolitik in republikanischer Zeit", *GH* 8, 79-86.
- Fentress 2006 : Fentress, E., "Romanizing the Berbers", *P&P* 190, 3-35.
- Ferguson 1975 : Ferguson, J., *Utopias of the Classical World*, Thames & Hudson, London.
- Finley 1978 : Finley, M. I., "Empire in the Greco-Roman World", *G&R* 25/1, 1-15.
- 2006 : _____, *Antik Çağ Ekonomisi*, çev. H. P. Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- 2006⁶ : _____, *Politics in the Ancient World*, Cambridge University

Press, Cambridge.

- Flaig 1997 : Flaig, E., "Für eine Konzeptionalisierung der Usurpation im spättrömischen Reich", *Usurpation in der Spätantike. Akten Des Kolloquiums Staatsreich und Staatlichkeit, 6-10 März 1996, Solothurn-Bern (Historia Einzelschriften 111)*, ed. F. Paschoud - J. Szidat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 15-34.
- Fletcher 1939 : Fletcher, W. G., "The Pontic Cities of Pompey the Great", *TAPA* 70, 17-29.
- Forte 1972 : Forte, B., *Rome and the Romans as the Greeks Saw Them*, American Academy in Rome, Rome.
- Foucault 1978 : Foucault, M., *The History of Sexuality I*, çev. R. Hurley, Pantheon Books, New York.
- French 1998 : French, D. R., "Rhetoric and the Rebellion of AD 387 in Antioch", *Historia* 47, 468-84.
- Frend 1972 : Frend, W. H. C., "The Monks and the Survival of the East Roman Empire in the Fifth Century", *P&P* 54, 2-24.
- Freyer-Schauenburg 1994 : Freyer-Schauenburg, B., *Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs (Asia Minor Studien 13)*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

- Fuchs 1964² : Fuchs, H., *Der Geistige Widerstand Gegen Rom in der Antiken Welt*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Gabbert 1986 : Gabbert, J. J., "Piracy in the Early Hellenistic Period: A Career Open to Talents", *G&R* 33/2, 156-163.
- Gabrielsen 2005² : Gabrielsen, V., "Piracy and Slave-Trade", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London.
- Gaddis 2005 : Gaddis, M., *There is No Crime for Those Who Have Christ. Religious Violence in the Christian Roman Empire*, Universtiy of California Press, London.
- Gaggero 1977 : Gaggero, S. E., "La propaganda antiromana di Mitridate VI Eupatore in Asia minore e in Grecia", *Contributi di storia antica in onore di Albino Garzetti*, ed. L. S. Amantini, Pubblicazioni dell'Istituto di storia antica e scienze ausiliarie dell'Università di Genova, Genoa, 89-123.
- Gallivan 1973 : Gallivan, P. A., "The False Neros: A Re-Examination", *Historia* 22, 364-365.

- Garlan 1978 : Garlan, Y., "Signification historique de la piraterie grecque", *DHA* 4/1, 1-16.
- Garnsey 1988 : Garnsey, P., *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Garnsey – Woolf 1989 : Garnsey, P. - G. Woolf, "Patronage of the Rural Poor in the Roman World", *Patronage in Ancient Society*, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 153-171.
- Gauger 1980 : Gauger, J. D., "Phlegon von Tralleis, Mirab. III. Zu einem Dokument Geistigen Widerstandes Gegen Rom", *Chiron* 10, 225-261.
- Gibbon 1998 : Gibbon, E., *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Wordsworth, London.
- Glew 1981 : Glew, D. G., "Between the Wars: Mithridates Eupator and Rome, 85-73 BC", *Chiron* 11, 109-130.
- Gold 1985 : Gold, B. K., "Pompey and the Theophanes of Mitylene", *AJP* 106/3, 312-327.

- Goodman 2003⁶ : Goodman, M., *The Roman World 44 BC-AD 180*, Routledge, London.
- Gordon 1952 : Gordon, A. E., *Quintus Veranius: Consul AD 49. A Study Based Upon His Recently Identified Sepulchral Inscription*, California University Press, Berkeley.
- Goree 1980 : Goree, B. W., *The Cultural Bases of Montanism* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Baylor University, Texas.
- Gökbunar 2007 : Gökbunar, A. R., "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi* 14/1, 1-24.
- Graßl 1996 : Graßl, H., "Bergbewohner im Spannungsfeld von Theorie und Erfahrung der Antike", *GH* 8, 189-196.
- Grainger 1995 : Grainger, J. D., "The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor", *AS* 45, 23-42.
- Gray 1974 : Gray, E. W., "M. Aquillius and the Organisation of the Roman Province of Asia", *The Proceedings of the 10th Congress of Classical Archaeology, Ankara*, ed. E. Akurgal, TTK, Ankara, 965-977.

- Greatrex 1997 : Greatrex, G., "The Nika Riot: A Reappraisal", *JHS* 117, 60-86.
- Gregory 1977 : Gregory, T. E., "Review of *Circus Factions: Blues and Greens in Rome and Byzantium*", *AHR* 82/5, 1224-1125.
- 1983 : _____, "Urban Violence in Late Antiquity", *Aspects of Graeco-Roman Urbanism*, (*BAR International Series* 188), ed. R. T. Marchese, Archaeopress, Oxford.
- Gregory 1997 : Gregory, A. P., *Village Society in Hellenistic and Roman Asia Minor* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), School of Art and Sciences, Columbia University.
- Grenouilleau 2008 : Grenouilleau, O. P., "Processes of Exiting the Slave Systems: a Typology", *Slave Systems. Ancient and Modern*, ed. E. D. Lago – C. Katsari, Cambridge University Press, Cambridge, 233-265.
- Griffin 1997² : Griffin, M., "Philosophy, Politics, and Politicians at Rome", *Philosophia Togata I. Essays on Philosophy and Roman Society*, ed. M. Griffin - J. Barnes, Clarendon Press, Oxford, 1-37.
- Grimm 1989 : Grimm, G., "Alexander the False Prophet and His God Asclepius-Glycon. Remarks Concerning the Representation of Asclepius with an Egg, Type Nea Paphos-Alexandria-Trier", *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age. Proceedings of the British Museum*

Classical Colloquium, London, April 1988, British Museum Publications, London, 168-173.

- Griswold 2002 : Griswold, W. J., *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, çev. Ü. Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gschnitzer 1996 : Gschnitzer, F., "Das Gebirge im Geschichtswerk des Polybios", *GH* 8, 173-187.
- Gruen 1966 : Gruen, E. S., "Political Prosecutors in the 90's BC", *Historia* 15, 32-64.
- 1984 : _____, *Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley, London.
- 2006⁵ : _____, "The Expansion of the Empire under Augustus", *CAH* 10, 147-198.
- Grünewald 2004 : Grünewald, T., *Räuber, Rebellen, Rivalen, Rächer: Studien zu Latrones im römischen Reich*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Günther 1999 : Günther, L. M., "Caesar und die Seeräuber. Eine Quellenanalyse", *Chiron* 29, 321-37.

- Haarhoff 1948 : Haarhoff, T. J., *The Stranger at the Gate*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Habicht 2006⁷ : Habicht, C., "The Seleucids and Their Rivals", *CAH* 8, 324-388.
- Habinek 1998 : Habinek, T. N., *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity and Empire in Ancient Rome*, Princeton University Press, Princeton.
- Hahn 2004 : Hahn, J., *Gewalt un religiöser Konflikt. Studien zu Auseinandersetzungen zwischen Christen, Juden, Heiden und Juden im Osten des Römischen Reiches (von Konstantin bis Theodosius II.)*, Akademie Verlag, Berlin.
- Hales 2003 : Hales, S., "The Houses of Antioch: A Study of the Domestic Sphere in the Imperial Near East", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 171-192.
- Hammond 1957 : Hammond, M., "Composition of the Senate AD 68-238", *JRS* 47, 73-81.
- Hansen 1971 : Hansen, E. V., *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press,

London.

- Hanson 1997 : Hanson, W. S., "Forces of Change and Methods of Control", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (JRA Suppl. Series 23) ed. J. D. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 67-81.
- Harland 2002 : Harland, P., "Connections with Elites in the World of the Early Christians", *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, ed. A. J. Blasi, AltaMira Press, London, 385-408.
- 2006 : _____, "The Declining Polis? Religious Rivalries in Ancient Civic Context", *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity*, ed. L. E. Vaage, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, 21-49.
- Harris 1980 : Harris, B. F., "Bithynia: Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism", *ANRW II/7.2*, 857-901.
- Harris 1988 : Harris, W. V., "On the Applicability of the Concept of Class in the Roman History", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 598-610.

- Hartmann 1982 : Hartmann, F., *Herrscherwechsel und Reichskrise. Untersuchungen zu den Ursachen und Konsequenzen der Herrscherwechsel im Imperium Romanum der Soldatenkaiserzeit (3. Jahrhundert n. Chr.)*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Hassal *et al.* 1974 Hassal, M. – M. Crawford - J. Reynolds, "Rome and the Eastern Provinces at the End of Second Century BC. The So-Called 'Piracy Law' and a New Inscription from Cnidos", *JRS* 64, 195-220.
- Haverfield 1915³ : Haverfield, F., *The Romanization of Roman Britain*, Clarendon Press, Oxford.
- Hauken 1998 : Hauken, T., *Petition and Reponse. An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors 181-249*, Paul Åstrøms Förlag, Norway.
- Heather 2005 : Heather, P., *The Fall of the Roman Empire. A New History*, Pan Books, London.
- Hebbeker 1996 : Hebbeker, G., "Die Symbolik des Wohnens auf dem Berge", *GH* 8, 13-16.

- Hekster 2003 : Hekster, O., "Coins and Messages. Audience Targeting on Coins of Different Denominations?", *The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476) Netherlands Institute in Rome March 20-23, 2002 (Impact of Empire 3)* ed. L. de Blois *et al.*, J. C. Gieben, Amsterdam, 20-36.
- Hellenkemper 1986 : Hellenkemper, H., "Legionen im Bandenkrieg-Isaurien im 4. Jahrhundert", *Studien zu Den Militargrenzen Roms 3. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983*, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 625-635.
- Hersh 1980 : Hersh, C., "The Coinage of Quintus Labienus Parthicus", *SNR* 59, 41-50.
- Hind 2006⁷ : Hind, J. G. F., "Mithridates", *CAH* 9, 129-161.
- Hirschmann 2006 : Hirschmann V. E., "Der Montanismus und der römische Staat", *Proceedings of the Fifth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476), Münster, June 30-July 4, 2004, (Impact of Empire 5)*, ed. L. de Blois *et al.*, Brill, Leiden, 82-95.

- Hitchcock 2008 : Hitchcock, L. A., *Theory for Classics*, Routledge, London.
- Hobsbawm 1997 : Hobsbawm, E., *Eşkıyalar*, çev. O. Akalın - N. Hasgöl, Avesta Yayınları, İstanbul.
- 2006 : _____, *Devrimciler*, çev. H. P. Şenoğuz, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Hohlfelder – Vann 2000 : Hohlfelder, R. L., - R. L. Vann, "Cabotage at Aperlae in Ancient Lycia", *IJNA* 29, 126-135.
- Holman 2006 : Holman, S., "Constructed and Consumed: Everyday Life of the Poor in 4th c. Cappadocia", *Social and Political Life in Late Antiquity*, ed. W. Bowden - A. Gutteridge - C. Machado, Brill, Leiden, 442-465.
- Honey 2006 : Honey, L., "Justifiably Outraged or Simply Outrageous? The Isaurian Incident of Ammianus Marcellinus 14.1", *Violence in Late Antiquity. Perceptions and Practices*, ed. H. A. Drake, Ashgate Publishing, Burlington, 47-57.
- Hopkins 1980 : Hopkins, K., "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC-AD 400)", *JRS* 65, 101-125.

- Hopp 1977 : Hopp, J., *Untersuchungen zur Geschichte der Letzten Attaliden*. (*Vestigia* 25), C. H. Beck'sche Verlagsbuchshandlung, München.
- Hopwood 1983 : Hopwood, K., "Policing the Hinterland: Rough Cilicia and Isauria", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia* (BAR *International Series* 156), ed. S. Mitchell, Archaeopress, London, 173-87.
- 1986 : _____, "Towers, Territory and Terror: How the East Was Held", *Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium Held at the University of Sheffield in April 1986* (BAR *International Series* 297), ed. P. W. M. Freeman - D. Kennedy, Archaeopress, Oxford, 343-356.
- 1989 : _____, "Bandits, Elites and Rural Order", *Patronage in Ancient Society*, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 171-189.
- 1991 _____, "The Links Between the Coastal Cities of Western Rough Cilicia and the Interior During the Roman Period", *AnAnt* 1, 305-311.
- 1994 _____, "Who Were the Isaurians?", *11. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 5-9 Eylül 1990), *Kongreye Sunulan Bildiriler I*, TTK

Yaymevi, Ankara, 375-386

1998a : _____, "Bandits Between Grandees and the State. The Structure of Order in Roman Rough Cilicia", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London.

1998b : _____, "Bandits in Judaea and Arabia" *The Near East Under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 122-158.

1999 : _____, "Ammianus Marcellinus on Isauria", *The Late Roman World and Its Historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, ed. J. W. Drijvers – D. Hunt, Routledge, London, 198-208.

Hörig 1979 : Hörig, M., *Dea Syria. Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgöttin in Vorderasien*, Neukirchen Verlag, Neukirchen-Vluyn.

Humphries 2009 : Humphries, M., "The Shapes and Shaping of the Late Antique World: Global and Local Perspectives", *A Companion to Late Antiquity*, ed. P. Rousseau, Blackwell Publishing, London, 97-110.

Isaac 1986 : Isaac, B., "Reflections on the Roman Army in the East", *The Defence of the Roman and Byzantine East. Proceedings of a Colloquium Held at the University of Sheffield in April 1986*, (BAR

297, *British Institute of Archaeology at Ankara Monograph* 8/1), ed. P. Freeman - D. Kennedy, Archaeopress, Oxford, 383-395.

- 1988 : _____, "The Meaning of Limes and Limitanei", *JRS* 78, 125-47.
- 1990 : _____, *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Clarendon Press, Oxford.
- 1998a : _____, "Bandits in Judea and Arabia", *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 122-158.
- 1998b : _____, "The Revolt of Bar Kokhba: Ideology and Modern Scholarship", *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 220-256.
- 1998c : _____, "Cassius Dio in the Revolt of Bar Kokhba", *The Near East under Roman Rule. Selected Papers*, Brill, Leiden, 211-219.
- 2007⁶ : _____, "The Eastern Frontier", *CAH* 13, 437-460.
- Işık et al. 1999 : Işık, F. – H. İşkan – N. Çevik, *Miliarum Lyciae. Das Wegweisermonument von Patara (Lykia 4)*, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya.

- Johns 2003 : Johns, C., "Art, Romanisation and Competence", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 9-23.
- Jones 1973² : Jones, A.H.M, *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey I-II*, Blackwell Publishing, Oxford.
- 1998 : _____, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Oxford.
- Jones 1972 : Jones, C. P., "The Inscription from the Sea-Wall at Anemorium." *Phoenix* 26/4, 396-399.
- 2001 : _____, "The Claudian Monument at Patara", *ZPE* 137, 161-168.
- 2004 : _____, "Events Surrounding the Bequest of Pergamon to Rome and the Revolt of Aristonicos: New Inscriptions from Metropolis", *JRA* 17, 769-485.
- Jones 1926 : Jones, H. S., "A Roman Law Concerning Piracy", *JRS* 16, 155-173.

- Jonkers 1964 : Jonkers, E. J., "Waren der Aufstand des Aristonicus und die Mithradatischen Kriege Klassenkämpfe?", *JVEG* 18, 383-391.
- Kallet-Marx 1990 : Kallet-Marx, R., "The Trial of Rutilius Rufus", *Phoenix* 44/2, 122-139.
- Kelly 2007 : Kelly, B., "Riot Control and Imperial Ideology in the Roman Empire", *Phoenix* 61/1-2, 150-176.
- Kelly 2009 : Kelly, M. G. E., *The Political Philosophy of Michel Foucault*, Routledge, London
- Kim 1988 : Kim, K. H., "On the Nature of Aristonicus's Movement", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 159-63.
- Koç 2005 : Koç, Y., "Osmanlı'da Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanları'na Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilig* 35, 229-245.
- Kohns 1961 : Kohns, H. P., *Versorgungskrisen und Hungerrevolten im Spätantiken Rom (Antiquitas 6)*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- Kokkinia 2004 : Kokkinia, C., "Ruling, Inducing, Arguing: How to Govern (and Survive) a Greek Province", *Roman Rule and Civic Life: Local and*

Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network Impact of Rome (Roman Empire c. 200 BC-AD 476). Leiden June 25-28 2003 (Impact of Rome 4), ed. L. de Ligt *et al.*, J. C Gieben, Amsterdam, 39-58.

2006 : _____, "Grain for Cibyra. Veranius Philagros and the Great Conspiracy", *III. Uluslararası Lykia Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya I*, ed. K. Dörtlük *et al.*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 355-365.

Kolb 2002 : Kolb, F., "Lykiens Weg in die Römische Provinzordnung", *Widerstand, Anpassung, Integration. Die Griechische Staatenwelt und Rom. Festschrift für Jürgen Deininger zum 65. Geburtstag*, ed. N. Ehrhardt - L. M. Günther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 207-221.

Kosmetatou 1997 : Kosmetatou, E., "Pisidia and the Hellenistic Kings from 323 to 133 BC", *AncSoc* 28, 5-37.

20052 : _____, "The Attalids of Pergamon", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London, 159-175.

König 2000 : König, I., "Q. Sertorius. Ein Kapitel Des Frühen Römischen

Bürgerkriegs", *Klio* 82/2, 441-458.

- Körner 2009 : Körner, C., "Totapianus", *De Imperatoribus Romanis*, (çevrimiçi), <http://www.roman-emperors.org/philarab.htm#Note3>, Haziran 2009.
- Kuniholm 1990 : Kuniholm, P. I., "Archaeological Evidence and Non-Evidence for Climatic Change", *The Earth's Climate and Variability of the Sun Over Recent Millennia: Geophysical, Astronomical and Archaeological Aspects (Philosophical Transactions of the Royal Society of London 330)*, ed. J. C. Pecker - S. K. Runcorn, Royal Society Publications, London, 645-655.
- Kyrieleis 1975 : Kyrieleis, H., *Bildnisse der Ptolemäer (Deutsches Archäologisches Institut. Archäologische Forschungen 2)*, Gebr. Mann Verlag, Berlin.
- Laminger-Pascher 1985 : Laminger-Pascher, G., "Römische Soldaten in Isaurien", *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung Seines 80. Lebensjahres*, ed. E. Weber - G. Dobesch, Selbstverlag der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie, Wien, 381-392.
- Landskron 2006 : Landskron, A., "Repräsentantinnen Des Orbis Romanus auf dem Sog. Partherdenkmal von Ephesos. Personifikationen und Bildpropaganda", *Das Partherdenkmal von Ephesos. Akten Des*

Kolloquiums Wien, 27.-28. April 2003, ed. W.Seipel, Skira, Wien, 103-129.

Larsen 1934 : Larsen, J. A. O., "The Position of Provincial Assemblies in the Government and Society of the Late Roman Empire", *CP* 29/3, 209-20.

1968 : _____, *Greek Federal States. Their Institution and History*, Clarendon Press, Oxford.

Lenski 1999a : Lenski, N., "Relations Between Coast and Hinterland in Rough Cilicia", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux (2e Millénaire Av. J.-C.-4e Siècle Ap. J.-C.)*. *Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 2-5 Novembre 1999 (Varia Anatolica 13)*, ed. E. Jean - A. M. Dinçol - S. Durugönül, Ege Yayınları, İstanbul, 417-424.

1999b : _____, "Basil and the Isaurian Uprising of AD 375", *Phoenix* 3-4/53, 308-329.

1999c : _____, "Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria from the 1st Century BC to the 6th Century AD", *JESHO* 42/4: 414-465.

- 2002 : _____, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century AD*, University of California Press, Los Angeles.
- Levick 1967 : Levick, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford.
- 1979 : _____, "Pliny in Bithynia-And What Followed", *G&R* 26/2, 119-131.
- Levick 2007² : _____, "Greece and Asia Minor", *CAH* 11, 604-635.
- Liddell - Scott 1996¹⁰ : Liddell, H. G. – R. Scott, *A Greek English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford.
- Liebeschuetz 1972 : Liebeschuetz, J. H. W. G., *Antioch. City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford.
- 1978 : _____, "Review of *Circus Factions: Blues and Greens in Rome and Byzantium*", *JRS* 68, 198-99.
- 2003 : _____, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford

University Press, Oxford.

- 2007⁴ : _____, "Administration and Politics in the Cities of the Fifth to the Mid-Seventh Century: 425-640" *CAH* 14, 207-236.
- Lintott 1981 : Lintott, A., "What Was the Imperium Romanum?", *G&R* 28/1, 53-67.
- 1993 : _____, *Imperium Romanum. Politics and Administration*, Routledge, London.
- 2006⁷ : _____, "The Roman Empire and Its Problems in the Second Century & Political History", *CAH* 9, 16-92.
- Luce 1970 : Luce, T. J., "Marius and the Mithridatic Command", *Historia* 19, 191-94.
- Luttwak 1976 : Luttwak, E. N., *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Fourth*, John Hopkins University Press, London.
- Mackay 1963 : MacKay, P. A., "KLEPETIKA: The Tradition of the Tales of Banditry in Apuleius", *G&R* 10, 147-52.

- MacMullen 1963 : MacMullen, R., *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Harvard University Press, Cambridge.
- 1987 : _____, "Tax Pressure in the Roman Empire", *Latomus* 46, 737-754.
- 1990 : _____, "How to Revolt in the Roman Empire", *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, Princeton, 1990, 198-204.
- 1992² : _____, *Enemies of the Roman Order*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Macro 1980 : Macro, A. D., "The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium", *ANRW* 2/7.2, 658-697
- Madsen 2002 : Madsen, J. M., "The Romanization of the Greek Elite in Achaia, Asia and Bithynia: Greek Resistance or Regional Discrepancies?", *OTerr* 8, 87-115.
- 2005 : _____, "Provincial Population and Roman Identity in Bithynia et Pontos", (çevrimiçi)

http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-files/Mad_provincial.pdf, 6 Aralık 2005.

- 2007 : _____, "Intellectual Resistance to Roman Hegemony and Its Representativity", *Rome and the Black Sea Region. Domination, Romanisation, Resistance*, ed. T. Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, Denmark, 63-84.
- Magie 1950 : Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor I-II*, Princeton University Press, Princeton.
- Makarov 2003 : Makarov, I. A., "A Dossier about the Tax on Prostitution from Chersonesus Taurica. On the interpretation of IOSPE I² 404", *VDI* 4, 123-136.
- Mango 1979 : Mango, C., "Fan Clubs", *CR* 29/1, 128-129.
- Marcone 2007⁶ : Marcone, A., "Late Roman Social Relations", *CAH* 13, 338-371.
- Maroti 1970 : Maroti, E., "Der Sklavenmarkt auf Delos und die Piraterie", *Helikon* 10, 24-42.
- 1989 : _____, "Der Feldzeug des P. Servilius Vatia gegen die Seeräuber Südanatoliens", *ActAnt* 32, 309-316.

- Marshall 1975 : Marshall, A. J., "Flaccus and the Jews of Asia", *Phoenix* 29, 139-154.
- Matsumoto 1988 : Matsumoto, N., "The Urban Mob and the Christians", *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, ed. T. Yuge - M. Doi, Brill, Leiden, 543-550.
- Mattern 1995 : Mattern, S. P., *Roman Foreign Relations from Augustus to the Severans* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dept. of Ancient History, Yale University, Yale.
- 1999 : _____, *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate*, University of California Press, London.
- Matthews 1989 : Matthews, J., *The Roman Empire of Ammianus*, Duckworth, London.
- Mattingly 1997 : Mattingly, D. J., "Africa: A Landscape of Opportunity?", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire*, (JRA Suppl. Series 23), ed. D. J. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 115-138.
- Mayer 2006 : Mayer, W., "Poverty and Society in the World of John Chrysostom", *Social and Political Life in Late Antiquity*, ed. W. Bowden - A. Gutteridge - C. Machado, Brill, Leiden, 465-487

- McGing 1986 : McGing, B., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden.
- 2005² : _____, "Subjection and Resistance: To the Death of Mithradates", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London, 71-90.
- Meißner 1996 : Meißner, B., "Vorstellungen der Griechen von den Bergen", *GH* 8, 352-369.
- Merola 2001 : Merola, G. D., "Il sistema tributario asiatico tra repubblica e principato", *MediterrAnt* 4/2, 459-472.
- Metzler 1978 : Metzler, D., "Das Pferd auf den Münzen des Labienus. Ein Mithras Symbol?", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976 II*, ed. S. Şahin - E. Schwertheim - J. Wagner, Brill, Leiden, 619-638.
- Miles 1990 : Miles, G. B., "Roman and Modern Imperialism: A Reassessment", *CSSH* 32/4, 629-659.
- Mill 1977 : Mill, S., *The Collected Works of John Stuart Mill 19 - Essays on Politics and Society 2 (1859)*, ed. J. M. Robson, Routledge & Kegan Paul, London.

- Millar 1967 : Millar, F., "Emperor at Work", *JRS* 57, 9-19.
- 1972 : _____, "The Imperial Cult and Persecutions", *Le Culte Des Souverains dans l'Empire Romain (Entretiens sur l'Antique Classique* 19), ed. W. de Boer, Vandoeuvres, Geneve, 143-166.
- 1982 : _____, "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 BC to AD 378", *Britannia* 13, 1-23.
- 1983 : _____, "Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status", *JRS* 73, 76-97.
- 1984 : _____, "The Mediterranean and the Roman Revolution: Politics, War and the Economy", *P&P* 102, 3-24.
- 1992² : _____, *The Emperor in the Roman World*, Duckworth, London.
- 2004 : _____, "Emperors, Kings and Subjects: The Politics of Two-Level Sovereignty", *Rome, the Greek World and the East II*.

Government, Society and Culture in the Roman Empire, ed. H. M. Cotton – G. M. Rogers, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 229-249.

2006 : _____, "The Greek City in the Roman Period", *Rome, the Greek World and the East III. The Greek World, the Jews and the East*, ed. H. M. Cotton – G. M. Rogers, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 106-139.

Millett 1990 : Millett, M., *The Romanization of Britain*. Cambridge University Press, Cambridge.

Mitchell 1976a : Mitchell, S., "Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia", *JRS* 66, 106-131.

1976b : _____, "Legio VII and the Garrison of Augustan Cilicia", *CQ* 26/2, 298-308.

1987 : _____, "Imperial Building in Eastern Roman Provinces", *HSPH* 91, 333-65.

1993a : _____, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I. The*

Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule, Clarendon Press, Oxford, 1993.

1993b : _____, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor II. The Rise of the Church*, Clarendon Press, Oxford.

1995 : _____, *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and War*, Duckworth, London.

1998 : _____, "Native Rebellion in the Pisidian Taurus", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 155-177.

2000 : _____, "Ethnicity, Acculturation and Empire in Roman and Late Roman Asia Minor", *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, ed. S. Mitchell-G. Greatrex, Duckworth and the Classical Press of Wales, Swansea, 117-151

Moles 1978 : Moles, J. L., "The Career and Conversion of Dio Chrysostom", *JHS* 98, 79-100.

Momigliano 1986 : Momigliano, A., "Some Preliminary Remarks on the Religious Opposition to the Roman Empire", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan (Entretiens sur l'Antique Classique*

- 33), Vandoeuvers, Geneve, 103-135.
- Morgan 1993 : Morgan, M. G., "The Three Minor Pretenders in Tacitus, Histories II", *Latomus* 52, 769-796.
- Mousourakis 2007 : Mousourakis, G., *A Legal History of Rome*, Routledge, London.
- Mullens 1948 : Mullens, H. G., "The Revolt of the Civilians AD 237-8", *G&R* 17/50, 65-77.
- Müller-Wiener 2007³ : Müller-Wiener, W., *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ü. Sayın, YKY, İstanbul.
- Newby 2003 : Newby, Z., "Art and Identity in Asia Minor", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 192-213.
- Nippel 1988 : Nippel, W., *Aufruhe und Polizei in der Römischen Republik*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Nischer 1923 : Nischer, E. C., "The Army Reforms of Diocletian and Constantine and Their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum", *JRS* 13, 1-55.

- Nock 1928 : Nock, A. D., "Alexander of Abonuteichos", *CQ* 22/3-4, 160-62.
- Oertel 1981⁶ : Oertel, F., "The Economic Life of the Empire", *CAH* 12, 232-281.
- Okely 1979 : Okely, J. "An Anthropological Contribution to the History and Archaeology of an Ethnic Group", *Space, Hierarchy and Society. Interdisciplinary Studies in Social Area Analysis (BAR International Series 59)* ed. B. C. Burnham - J. Kingsbury, Archaeopress, Oxford, 81-93.
- Olshausen 1980 : Olshausen, E., "Der König und die Priester. Die Mithraditen im Kampf um die Anerkennung ihrer Herrschaft in Pontos", *GH* 4, 187-99.
- Oost 1961 : Oost, S. I., "Alexandrian Seditions under Philip and Gallienus", *CP* 56/10, 1-20.
- Ormerod 1922 : Ormerod, H. A., "The Campaigns of Servilius Isauricus Against the Pirates", *JRS* 12, 35-56.
- 1924 : _____, *Piracy in the Ancient World*, Hodder and Stoughton, London.
- Özbayoğlu 2003 : Özbayoğlu, E., "Notes on Natural Resources of Cilicia: A

Contribution to Local History", *Olba* 8, 159-73.

- Öztürk 2006 : Öztürk, H. S., *M.Ö. 2-M.S. 4. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Pailler 1988 : J. P. Pailler, *Bacchanalia. La Répression de 186 av. J.-C. á Rome et en Italie*, École Française de Rome, Roma.
- Pastor 1996 : Pastor, L. B., *Mitridates Eupator, Rey del Ponto*, Universidad de Granada, Granada.
- 1999 : _____, "Marius Words to Mithridates Eupator" *Historia* 48/4, 506-08.
- Patterson 1991 : Patterson, J. R., "Settlement, City and Elite in Samnium and Lycia", *City and Country in the Ancient World* ed. J. Rich - A. Wallace-Hadrill, Routledge, London, 147-169.
- Pekary 1987 : Pekary, T., "Seditio. Unruhen und Revolten im römischen Reich von Augustus bis Commodus", *AncSoc* 18, 133-150.

- Perry 2007 : Perry, P. S., "Critiquing the Excess of the Empire: A Synkrisis of John of Patmos and Dio of Prusa", *JSNT* 29, 473-496.
- Pilhofer 2006 : Pilhofer, S., *Romanisierung in Kilikien. Das Zeugnis der Inschriften*, Herbert Utz Verlag, München.
- Pleket 2003 : Pleket, H. W., "Economy and Urbanization: Was There an Impact of Empire in Asia Minor?", *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien (Asia Minor Studien 50)*, ed. E. Schwertheim - E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.
- Poblome *et al.* 2007 : Poblome, J. P., - Bes Lauwers - V. Lauwers, "Winning Hearts, Minds and Stomachs? Artefactual or Artificial Evidence for Romanisation", *Neue Zeiten-Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien (Wiener Forschungen zur Archäologie 12)*, ed. M. Meyer, Phoibos Verlag, Wien, 221-232.
- Potter 1988 : Potter, D., "Where Did Aristonicus' Revolt Begin?" *ZPE* 74, 293-295.
- 1993 : _____, "Martyrdom as Spectacle", *Theater and Society in the Classical World*, ed. R. Scodel, University of Michigan Press, Michigan, 53-89.

- Potter 2004 : Potter D. S., *The Roman Empire at Bay. AD 180-395*, Routledge, London.
- Powell 1975 : Powell, D., "Tertullianists and Cataphrygians", *VC* 29, 33-54.
- Price 1984 : Price, S. R. F., "Gods and Emperors: The Greek Language of the Roman Imperial Cult", *JHS* 104, 79-95.
- 2004 : _____, *Ritüel ve İktidar. Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, çev. T. Esin, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Raaflaub 1984 : Raaflaub, K. A., "Grundzüge, Ziele und Ideen der Opposition Gegen die Kaiser im 1 Jh. n. Chr.: Versuch einer Standortbestimmung", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan, (Entretiens sur l'Antique Classique 33)*, ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvres, Geneve.
- Raaflaub – Samons II : Raaflaub, K. A - L. J. Samons II, "Opposition to Augustus",
1990 *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, ed. K. A. Raaflaub - M. Toher, University of California Press, California, 417-455.
- Ramsay 1925 : Ramsay, A. M, "The Speed of the Roman Imperial Post", *JRS* 15, 60-74.

- Ramsay 1904 : Ramsay, W. M., *The Letters to the Seven Churches of Asia*, (çevrimiçi) http://Philologos.Org/__eb-Lttsc/Default.Htm, 18 Ekim 2008.
- 1905 : _____, "Topography and Epigraphy of Nova Isaura", *JHS* 25, 163-180.
- Ramsay 1967 : Ramsay, W. R., *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Adolf M. Hakkert Publishing, Amsterdam.
- Rauh 1997 : Rauh, N. K., "Who Were the Cilician Pirates", *Res Maritimae: Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, ed. S. Swiny *et al.*, Scholars Press, Atlanta, 263.283.
- 1999 : _____, "Rhodes, Rome and the Eastern Mediterranean Wine Trade, 166-88 BC", *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture and Society*, ed. V. Gabrielsen *et al.*, Aarhus University Press, Aarhus.
- Rauh *et al.* 2000 : _____ - R. F. Townsend - M. Hoff - L. Wandsnider, "Pirates in the Bay of Pamphylia: an Archaeological Inquiry", *The Sea in Antiquity (BAR International Series 899)*, ed. G. J. Oliver *et al.*, Archaeopress, Oxford.
- 2003 : Rauh, N. K., *Merchants, Sailors, Pirates in the Roman World*, Tempus Publishing, London.

- Reece 1980 : Reece, R., "Town and Country: The End of Roman Britain", *WA* 12/1, 69-77.
- Reinach 1895 : Reinach, T., *Mithradates Eupator. König von Pontos*, B. G. Teubner, Leipzig.
- Reinach 1915 : Reinach, A., "L'origine du Marsyas du Forum", *Klio* 14, 321-337.
- Richards 1941 : Richards, G. C., "Strabo. The Anatolian Who Failed of Roman Recognition", *G&R* 10/29, 79-90.
- Richardson 1991 : Richardson, J. S., "Imperium Romanum: Empire and the Language of Power", *JRS* 81, 1-9.
- Rives 1999 : Rives, J. B., "The Decree of Decius and the Religion of the Empire", *JRS* 89, 135-154.
- Robert 1981 : Robert, L., "Le Serpent Glycon d'Abonutecihos a Athenes et Artemis d'Ephese a Rome", *CRAI*, 513-535.
- Robinson 1945 : Robinson, E. S. G., "Cistophoroi in the Name of the King Eumenes", *NC* 14, 1-8.
- Rostovtzeff 1941 : Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the*

Hellenistic World I-III, Clarendon Press, Oxford.

- 1957² : _____, *The Social and Economic History of the Roman Empire I-II*, Clarendon Press, Oxford.
- Rothberg 2000 : Rothberg, J. O., *Early Diaspora Jewish Communities in Anatolia 3rd to 6th Centuries CE. A Reconsideration* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Caspersen School of Graduate Studies, Drew University, New Jersey.
- Roueché 1984 : Roueché, C., "Acclamations in the Later Roman Empire: New Evidence from Aphrodisias", *JRS* 74, 181-189.
- Roueché 2007⁴ : _____, "Asia Minor and Cyprus", *CAH* 14, 570-585.
- Rubin 1980 : Rubin, Z., *Civil War Propaganda and Historiography*, Latomus Press, Brussels.
- Rubino 2006 : Rubino, C., "Pompeyo Magno, los piratas cilicios y la introducción de Mitraísmo en el Imperio romano según Plutarco", *Latomus* 65/4, 915-927.
- Russell 1991 : Russell, J., "Cilicia-Nutrix Virorum: Cilicians Abroad in Peace and War During Hellenistic and Roman Times" *AnAnt* 1, 283-97.

- Salmon 1995¹⁰ : Salmon, E. T., *A History of the Roman World 30 BC-AD 138*, Routledge, London.
- Sanford 1937 : Sanford, E. M., "Nero and the East", *HSPh* 48, 75-103.
- 1959 : _____, "Roman Avarice in Asia", *JNES* 9, 28-36.
- Saprykin 1990 : Saprykin, S., "Die Propaganda von Mithradates Eupator und die Grenzfrage im pontischen Reich", *GH* 7, 83-94.
- 1998 : _____, "Naturkatastrophen und Naturerscheinungen in der Ideologie des Mithridates Eupator", *GH* 10, 397-403.
- Sartre 2005 : Sartre, M., *The Middle East Under Roman Rule*, çev. C. Porter - F. Rawlings, Harvard University Press, Harvard.
- Sauer 2004 : Sauer, E. W., "A Matter of Personal Preference? The Relevance of Different Territories and Types of Evidence for Roman History", *Archaeology and Ancient History. Breaking Down the Boundaries*, ed. E. W. Sauer, Routledge, London, 114-134.
- Schepelern 1929 : Schepelern, W., *Der Montanismus und die phrygischen Kulte. Eine Religionsgeschichtliche Untersuchung*, J. C. B. Mohr, Tübingen.

- Scholten 2005² : Scholten, J. B., "Macedon and the Mainland, 280-221", *A Companion to the Hellenistic World*, ed. A. Erskine, Blackwell Publishing, London, 134-159.
- Schulz 2000 : Schulz, R., "Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die römische Weltreichsbildung und die Piraterie", *Klio* 82/2, 426-40.
- Scullard 2004⁵ : Scullard, H. H., *From the Gracchi to Nero. A History of Rome from 133 BC to AD 68*, Routledge, London.
- Seager 1997 : Seager, R., "Perceptions of Eastern Roman Policy in Ammianus, Libanius and Julian (337-363)", *CQ* 47/1, 253-268.
- Shaw 1984 : Shaw, B. D., "Bandits in the Roman Empire", *P&P* 105, 3-52.
- 1990 : _____, "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *JESHO* 33, 199-233/237-270.
- 2007² : _____, "Rebels and Outsiders", *CAH* 11, 361-405.
- Sherk 1955 : Sherk, R. K., "The Inermes Provinciae of Asia Minor." *AJP* 76/4, 400-413.

- 1984 : _____, *Rome and Greek East to the Death of Augustus*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sherwin-White 1967 : Sherwin-White, A. N., *Racial Prejudice in Imperial Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.
- 1977 : _____, "Roman Involvement in Anatolia", *JRS* 42, 62-75.
- 1984 : _____, *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*, Duckworth, London.
- Shipley 2000² : Shipley, G., *The Greek World After Alexander 323-30 BC*, Routledge, London.
- Sihler 1923 : Sihler, E. G., "Strabo of Amaseia: His Personality and His Works", *AJP* 44/2, 134-44.
- Slootjes 2003 : Slootjes, D., "Between Criticism and Praise: Provincials' Image of the Governor in the Later Roman Empire", *The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC-AD 476) Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002 (Impact of Empire 3)*, ed. L. de Blois et al., J. C.

Gieben, Amsterdam, 318-329.

- 2004 : _____, "The Governor as Benefactor in Late Antiquity", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network Impact of Rome (Roman Empire c. 200 BC-AD 476), Leiden, June 25-28 2003, (Impact of Empire 4)*, ed. L. de Ligt *et al.*, J. C. Gieben, Amsterdam, 59-75.
- 2006 : _____, *The Governor and His Subjects in the Later Roman Empire*, Brill, Leiden.
- Smethurst 1953 : Smethurst, S. E. "Cicero and the Roman Imperial Policy", *TAPA* 84, 216-226.
- Smith 1987 : Smith, R. R. R., "The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", *JRS* 77, 88-139.
- Sodini 2003 : Sodini, J. P., "Archaeology and Late Antique Social Structures", *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, ed. L. Lavan - W. Bowden, Brill, Leiden, 25-57.
- Sonnabend 1996 : Sonnabend, H., "Antik Einschätzungen menschlicher Eingriffe in die natürliche Bergwelt", *GH* 8, 151-160.

- Sordi 1991 : Sordi, M., "Il Falso Druso e la Tradizione Storiografica sull'Ultimo Tiberio", *ACD* 27, 63-65.
- Sotinel 2009 : Sotinel, C., "Information and Political Power", *A Companion to Late Antiquity*, ed. P. Rousseau, Blackwell Publishing, London, 125-139.
- Southern 2001 : Southern, P., *The Roman Empire from Severus to Constantine*, Routledge, London.
- Speidel 1984a : Speidel, M. A., "A Latin Gravestone of AD 390 from Sebaste/Phrygia", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 381-389.
- 1984b : _____, "The Roman Army in Asia Minor. Recent Epigraphical Discoveries and Research", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 273-299.
- 1984c : _____, "Stablesiani. The Raising of New Cavalry Units during the Crisis of the Roman Empire", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 391-396.

- 1985 : _____, "The Police Officer, a Hero. An Inscribed Relief from Near Ephesos", *EA* 5, 159-160.
- 2005 : _____, "Early Roman Rule in Commagene", *SCI* 14, 85-100.
- Stevenson 2002 : Stevenson, T., "Enlightened Imperialism or Opression?", *Scholia* 11, 109-28.
- Stoian 1959 : Stoian, I., "De Nouveau sur la Plainte des Paysans du Territoire d'Histira", *Dacia* 3, 369-391.
- Strobel 1996 : Strobel, K., "Mithridates VI Eupator von Pontos. Der Letzte Große Monarch der hellenistischen Welt und Scheitern an der römischen Macht", *Ktema* 21, 55-94.
- Strubbe 2004 : Strubbe, J. H. M., "Cultic Honours for Benefactors in the Cites of Asia Minor", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network (Roman Empire c. 200 BC-AD 476), Leiden, June 25-28 2003 (Impact of Rome 4)*, ed. L. de Ligt et al., J. B. Gieben, Amsterdam, 315-330.

- Swain 1996 : Swain, S., *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World AD 50-250*, Clarendon Press, Oxford.
- Syme 1930 : Syme, R., "The Imperial Finances Under Domitian, Nerva and Trajan", *JRS* 20, 55-70.
- 1986 : _____, "Isauria in Pliny." *AS* 26, 159-64.
- 1991 : _____, "Isaura and Isauria: Some Problems", *Roman Papers* 4, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 278-303.
- 1995a : _____, "The Homonadensian War", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 257-69.
- 1995b : _____, "The Pacification of Pisidia and Lycaonia", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 204-215
- 1995c : _____, "The Taurus Tribes", *Anatolica*, ed. A. Birley, Clarendon Press, Oxford, 216-224.
- Szidat 1989 : Szidat, J., "Usurpationen in der römischen Kaiserzeit. Bedeutung, Gründe, Gegenmassnahmen", *Historia* 60, 232-43.

- Şahin – Adak 2004 : Şahin, S. – M. Adak, “Stadasmus Patarensis. Ein zweiter Vorbericht über das claudische Straßenbauprogramm in Lykien”, *Siedlung und Verkehr in römischen Reich. Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, ed. R. Frei-Stolba, Peter Lang, Bern, 227-283.
- 2007 : _____, *Stadasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae (Gephyra 1)*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Talbert 1977 : Talbert, R. J. A., "Some Causes of Disorder in AD 68-69", *AJAH* 2, 69-85.
- Talloon 2007 : Talloon, P., "One Question Several Answers: The Introduction of the Imperial Cult in Pisidia", *Neue Zeiten-Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien*, ed. M. Meyer, Phoibos Verlag, Wien, 233-242.
- Tarn 1932 : Tarn, W. W., "Alexander Helios and the Golden Age", *JRS* 22/2, 135-160.
- Taylor-Perry 2003 : Taylor-Perry, R., *The God Who Comes. Dionysian Mysteries Revisited*, Algora Publishing, New York.
- Tchernia 1986 : Tchernia, A., *Le vin de l'Italie romaine*, Ecole Française de Rome,

Paris.

- Tempesta 2005 : Tempesta, C., "Antiochus IV Epiphanes and Cilicia", *Adalya* 8, 59-83.
- Thompson 1990 : Thompson, J. S., *Aufstände und Protestaktionen im Imperium Romanum. Die severischen Kaiser im Spannungsfeld innenpolitischer Konflikte*, Rudolf Habelt, Bonn.
- Thornton 2001 : Thornton, J., "Gli *aristoi plethos* e la provincializzazione della Licia nel monumento di Patara", *MediterrAnt* 4/2, 427-446.
- Timpe 1986 : Timpe, D., "Geschichtsschreibung und Prinzipatsopposition", *Opposition et Resistances a L'Empire D'Auguste a Trajan (Entretiens sur l'Antique Classique 33)*, ed. A. Giovannini - D. van Berchem, Vandoeuvres, Geneve, 65-102.
- Tondriau 1977 : Tondriau, J., "Dionysos, Dieu royal: Du Bacchos taumorphe primitif aux souverains hellénistiques Neoi Dionysoi", *AClass* 20, 441-466.
- Topçuoğlu 2006 : Topçuoğlu, R. A., "Intellectuals: A Story from Enlightenment to the Modern World", *Nebula* 2-3, 179-187.

- Trebilco 1991 : Trebilco, P. R., *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Trillmich 2003 : Trillmich, W., "Überfremdung einheimischer Thematik durch römisch-imperiale Ikonographie in der Münzprägung hispanischer Städte", *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen der Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen*, ed. P. Noelke *et al.*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 619-633.
- Tsirkin 1999 : Tsirkin, Y. B., "The Movement of Sertorius", *Hispania Romana I. Homenaje a Jose M. Blazquez*, ed. J. Alvar, Ediciones Clasicas, Madrid, 379-395.
- Tuplin 1987 : Tuplin, C. J., "The False Drusus of AD 31 and the Fall of Sejanus", *Latomus* 46, 781-805.
- 1989 : _____, "The False Neros of the First Century AD", *Studies in Latin Literature and Roman History* 5, (*Latomus* 206), ed. C. Deroux, Imprimerie Universa, Brussels, 364-405.
- Turcan 1975 : Turcan, R., *Mithras Platonicus. Recherches sur l'Hellenisation Philosophique de Mithra (Etudes Preliminaires Aux Religions Orientales* 47), ed. M. J. Vermaseren, Brill, Leiden.
- Vandorpe-Waelkens 2007 : Vandorpe, K. - M. Waelkens, "Protecting Sagalassos' Fortress of the Akra. Two Large Fragments of an Early Hellenistic Inscription",

AncSoc 37, 121-141.

- Vavrinek 1973 : Vavrinek, V., "On the Structure of the Slave Revolts. The Revolt of Aristonicus", *Soziale Probleme im Hellenismus und im Römischen Reich. Akten der Konferenz (Liblice 10.-13 Oktober 1972)*, CSAV, Praha, 203-212.
- 1975 : _____, "Aristonicus of Pergamum: Pretender to the Throne or Leader in a Slave Revolt?", *Eirene* 13, 109-129.
- Vogel-Wiedermann 1979 : Vogel-Wiedermann, U., "The Opposition under the Early Caesars: Some Remarks on its Nature and Aims", *AClass* 22, 91-107.
- Vogt 1957 : Vogt, J., *Struktur der Antiken Sklavenkriege, (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse 1)*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- 1972 : _____, *Sklaverei und Humanität, (Historia Einzelschriften 8)*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- von Pöhlmann 1912 : von Pöhlmann, R., *Geschichte der Sozialen Frage und Des Sozialismus in der Antiken Welt*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Munich.

- Walbank 1972 : Walbank, F. W., "Nationality as a Factor in Roman History", *HSPh* 76, 145-168.
- Walsh 1996 : Walsh, J. J., "Flaminius and the Propaganda of Liberation", *Historia* 45, 345-363.
- Walsh 1996 : Walsh, P .G., "Making a Drama out of a Crisis: Livy on the Bacchanalia", *G&R* 43/2, 188-203.
- Webster 2001 : Webster, J., "Creolizing the Roman Provinces", *AJA* 105, 209-225.
- 2005 : _____, "Art as Resistance and Negotiation", *Roman Imperialism and Provincial Art*, ed. S. Scott - J. Webster, Cambridge University Press, Cambridge, 24-51.
- Wells 1992² : Wells, C., *The Roman Empire*, Fontana Press, London.
- Wells 1999 : Wells, P. S., *The Barbarians Speak. How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*, Princeton University Press, Princeton.
- Whale 1934 : Whale, J. S., "The Heretics of the Church and Recurring Heresies: Montanus", *ExpTim* 45, 496-500.

- Wheeler 1993 : Wheeler, E. L., "Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy 1-2", *JMH* 57/1-2, 7-41/215-240.
- Whitby 1998 : Whitby, M., "The Violence of Circus Factions", *Organised Crime in Antiquity*, ed. K. Hopwood, Duckworth, London, 229-255.
- Whittaker 1993 : Whittaker, D., "Landlords and Warlords in the Later Roman Empire", *War and Society in the Roman World*, ed. J. Rich - G. Shipley, Routledge, London, 277-302.
- Whittaker 1997 : Whittaker, C. R., "Imperialism and Culture. The Roman Initiative", *Dialogues in Roman Imperialism. Power. Discourse, and Discrepant Experience in the Roman Empire (JRA Suppl. Series 23)*, ed. J. D. Mattingly, Cushing-Malloy, Rhode Island, 143-165.
- Wiemer 1997 : Wiemer, H. U., "Das Edikt Des L. Antistius Rusticus: Eine Preisregulierung als Antwort auf eine Überregionale Versorgungskreise", *AS* 47, 195-217.
- Winiarczyk 2000 : Winiarczyk, W., "ἱερα ἀναγραπῆ des Euhemeros von Messene – Forschungsgeschichte (1876-1998) und Interpretationsversuch", *Eos* 87/2, 229-239.

- Winston 1976 : Winston, D., "Iambulos' Island of the Sun and Hellenistic Literary Utopias", *Science-Fiction Studies* 3, 219–227
- Wistrand 1979 : Wistrand, E., "The Stoic Opposition to the Principate", *StudClas* 18, 93-101.
- Woods 1998 : Woods, D., "Arbazacius, Fravitta and the Government of Isauria", *Phoenix* 52/1-2, 109-120.
- 2006 : _____, "Tacitus, Nero and the Pirate Anicetus", *Latomus* 65/3, 641-650.
- Yakar 2007 : Yakar, J., *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, çev. S. H. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Yanguas 1977 : Yanguas, N. S., "Algunos Problemas Sociales en Asia Menor en la Segunda Mitad del Siglo IV d. C.: Isaurios y Maratocuprensos", *HAnt* 7, 351-377.
- Yetkin 2003 : Yetkin, S., *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Zahrnt 1996 : Zahrnt, M., "Die angebliche Metamorphose der makedonischen Nomaden und Berghirten unter Philipp II", *GH* 8, 87-96.

- Zimmermann 1996 : Zimmermann, M., "Probus, Carus und die Räuber im Gebiet des Pisidischen Termessos", *ZPE* 110, 265-277.
- Zimmermann 1997 : Zimmermann, E., "Der Staatsreich und seine politischen gesellschaftlichen Voraussetzungen", *Usurpation in der Spatantike. Akten Des Kolloquiums Staatsreich und Staatlichkeit, 6-10 März 1996, Solothurn-Bern, (Historia Einzelschriften 111)*, ed. F. Paschoud - J. Szidat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 165-174.
- Zuiderhoek 2009 : Zuiderhoek, A., *The Politics of Munificence in the Roman Empire. Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge university Press, Cambridge, 2009.

EKLER

İSYAN VE KARGAŞA KATALOGU*

CUMHURİYET DÖNEMİ		
Tarih	Olay	Kaynak
MÖ 2. yüzyıl-66	Pamphylia Körfezi ve Kilikia'da faaliyet gösteren Kilikia korsanları	Strab. 14.5.2; App. <i>Mith.</i> 97; Cass Dio 36.20
MÖ 102	Servilius Vatia'nın Isauria seferi	Strab. 14.3.3; Oros. 5.23; Eutrop. 6.3
80	Gaius Verres'in hareketlerine karşı Lampsakos'lular ayaklanıyor	Cic. <i>Verr.</i> 2.1.49 vdd.
MÖ 51	Cicero'nun Moeagenes adlı Isauria? şefine karşı seferi	Cic. <i>Fam.</i> 15.2.1
	Cicero'nun Amanos'taki dağlılara yaptığı operasyon	Cic. <i>Fam.</i> 2.10.3
	Cicero Kilikia'da Pindenissos'u kuşatıyor	Cic. <i>Att.</i> 6.4
MÖ 44	Brutus'un para talebine karşı çıkan Ksanthos tahrip ediyor	Plut. <i>Brut.</i> 30-32; Cass. Dio 47.34; App. <i>B. Civ.</i> 4.80-82
MÖ 43/42	Quintus Labienus'un isyanına Kappadokia, Kommagene ve Kilikia halkı destek veriyor	Cass. Dio. 48.26; Strab. 14.2.4
MÖ 36	Sextus Pompeius'un isyanına Mitylene ve Lampsakos katılıyor	Cass. Dio. 49.17 vdd.; Vell. Pat. 2.79.5; App. <i>B. Civ.</i> 5.133

* Liste birkaç istisna dışında şiddet içeren toplu tepkileri vermektedir. Valiler hakkındaki şikayetler, bireysel tepkiler (Hristiyan şehitler gibi), şiddetle sonuçlanmadığı sürece vergilerden doğan sorunlar, yazılı ya da sözlü muhalefet bu listede yer almamaktadır.

IULIUS-CLAUDIUS'LAR		
Tarih	Olay	Kaynak
MÖ 25	Galatia kralı Amyntas'ın Homonadeis ile mücadelesi	Strab. 12.6.3-5
MÖ 20	Kyzikos'ta Roma vatandaşlarının öldürülmesi	Cass. Dio 54.7.6
MÖ 6	Knidos'ta gıda sıkıntısı yüzünden kargaşa	Syll 3.780
4	Kilikia sınırındaki Homonadeis kalelerinin ele geçirilişi	Tact. Ann 3.29
6	Isauria'lıların isyanı	Cass. Dio 55.28.3
14-37	Sagalassos'ta <i>leitourgiayı</i> istismar eden bürokrat ve askerler	Mitchell 1976a
18	Germanicus Asia Eyaleti'ndeki ihtilafları çözüyor	Tact. Ann. 2.54.1
22	Anadolu şehirlerinde tapınakların dokunulmazlık hakkından yararlanan kaçaklar, köleler, katiller vb. buralara sığınarak sorun çıkarıyor	Tact. Ann. 3.59 vdd.
25	Kyzikos'ta kargaşa ve Roma vatandaşlarının öldürülmesi	Tact. Ann. 4.36.2; Suet. Tib.37; Cass. Dio 57.24.6
34	Ionia ve Kyklad'larda Sahte Drusus vakası	Tact. Ann. 5.10; Cass. Dio 58.25.1
36	Cietae <i>census</i> ve vergiler yüzünden Toroslara	Tact. Ann. 6.41

	çekilmiş Arkhelaos'un kuvvetlerine saldırıyor	
40	Lycia-Pamphylia valisi Quintus Veranius bir <i>castellum Tracheotarumu</i> kuşatıyor	Gordon 1952: 246 vdd.
43	Lykia'da kargaşa ve Roma vatandaşlarının öldürülmesi	Cass. Dio 55.17.3; Suet. <i>Claud.</i> 25.3; <i>Stadiasmus Patarensis</i>
52	Kilikia'da Cietae isyan ederek Anemorion'a saldırıyor	Tact. <i>Ann.</i> 12.55
54-57?	Ephesos'lu hediyelik eşya satıcılarının Aziz Paulus'a saldırımları	NT <i>Acts</i> 19.23-41
66	Nero'nun azatlısının Pergamon'daki sanat eserlerin toplamak istemesi yüzünden çıkan kargaşa	Tact. <i>Ann.</i> 16.23.1, 15.45.2
FLAVIUS'LAR		
Tarih	Olay	Kaynak
69	Pontos Krallığı'nın eski donanma komutanı tarafından Pontos'ta çıkarılan isyan	Tact. <i>Hist.</i> 3.47-48
	Asia Eyaleti'nde sahte Nero vakası	Tact. <i>Hist.</i> 2. 8-9; Cass. Dio 63.9.3
70-79	Lykia dahil imparatorluğun çeşitli yerlerinde isyanlar	Suet. <i>Vesp.</i> 8.2.; Paus. 7.17.4
70-80	Kıbyra'da 107 kaçak köleyi yakalayan ve bir komployu bozan bir vatandaş	<i>IGR</i> 4.914
	Prusa'da gıda sıkıntısı yüzünden kargaşa	Dio Chrys. <i>Or.</i> 46

79-81	Asia Eyaleti'nde ikinci sahte Nero vakası	Cass.Dio 66.19
81-96	Tyana'lı Apollonios Kilikia ve Pamphylia şehirlerini kargaşa içinde buluyor	Philostr. VA 1.15
	Ephesos'ta halk valiye saldırıyor	Philostr. VA 1.16
	Smyrna'da isyan başlangıcı?	Philostr. VA 4.8.1
	Nikomedia'da kargaşa	Plin. Ep. 34
	Sardeis'te kargaşa	Philostr. Ep. 28-41, 56, 75-76
	Tyana'lı Apollonios halk arasında Domitianus'a karşı söylemleri ve isyanların ona "ibadet etmesi" nedeniyle cezaya çarptırılır	Philostr. VA 4.4
	Ephesos Artemis Tapınağı'nın dokunulmazlık hakkı yüzünden hırsızların ini olduğu	Philostr. Ep. 45
88-89	Doğuda üçüncü Nero vakası	Suet. Ner. 57.2
91-94	Pisidia Antiokheia'sında gıda sıkıntısı yüzünde kargaşa	Levick 1967: 96
ANTONINUS'LAR		
Tarih	Olay	Kaynak
yakl. 100	Tarsos'ta keten dokumacıları yüzünde çıkan kargaşa	Dio Chrys. Or. 34
	Mallos'ta kargaşa	Dio Chrys. Or. 34.14

110	Byzantion? ve Iuliopolis'te askerlerin çıkardığı sorunlar	Plin. <i>Ep.</i> 77
	Nikomedia'da meslek birliklerinin sebep olduğu kargaşalar?	Plin. <i>Ep.</i> 10. 34
	Hıristiyanlara karşı Bithynia'da yürütülen soruşturmalar ve cezalar	Plin. <i>Ep.</i> 10.96-97
117-138	Hatip Polemo Smyrna'da "dağlılar" ile "ovalılar" arasındaki çatışmayı sona erdiriyor	Philostr. <i>VA</i> 1.5.531
	Mysia'da mesken tutan haydut Tilloboros	Lucian. <i>Alex.</i> 2
132?	Pergamon'da kargaşa?	<i>IGR</i> 4.351
yakl.150	Ephesos'ta firincıların çıkardığı huzursuzluk	<i>IEph</i> 215
150-170	Sahte peygamber Abonuteikhos'lu Aleksandros'un faaliyetleri	Lucian. <i>Alex.</i>
157-158	Asia Eyaleti <i>proconsulluğuna</i> Cornelius Fronto haydutlarla baş etmek için bu konuda uzman Iulius Senex'i yanında götürüyor	Front. <i>ad. Ant. Pium</i> 8.1
yakl. 170	Roma karşıtı görüşler içeren Montanizm'in doğuşu	Tert. <i>Cor., Idol.</i>
SEVERUS'LAR		
Tarih	Olay	Kaynak
193	Tabala'da askerlerin yaptığı yağma ve zorbalık	Hauken 1998: 203-212

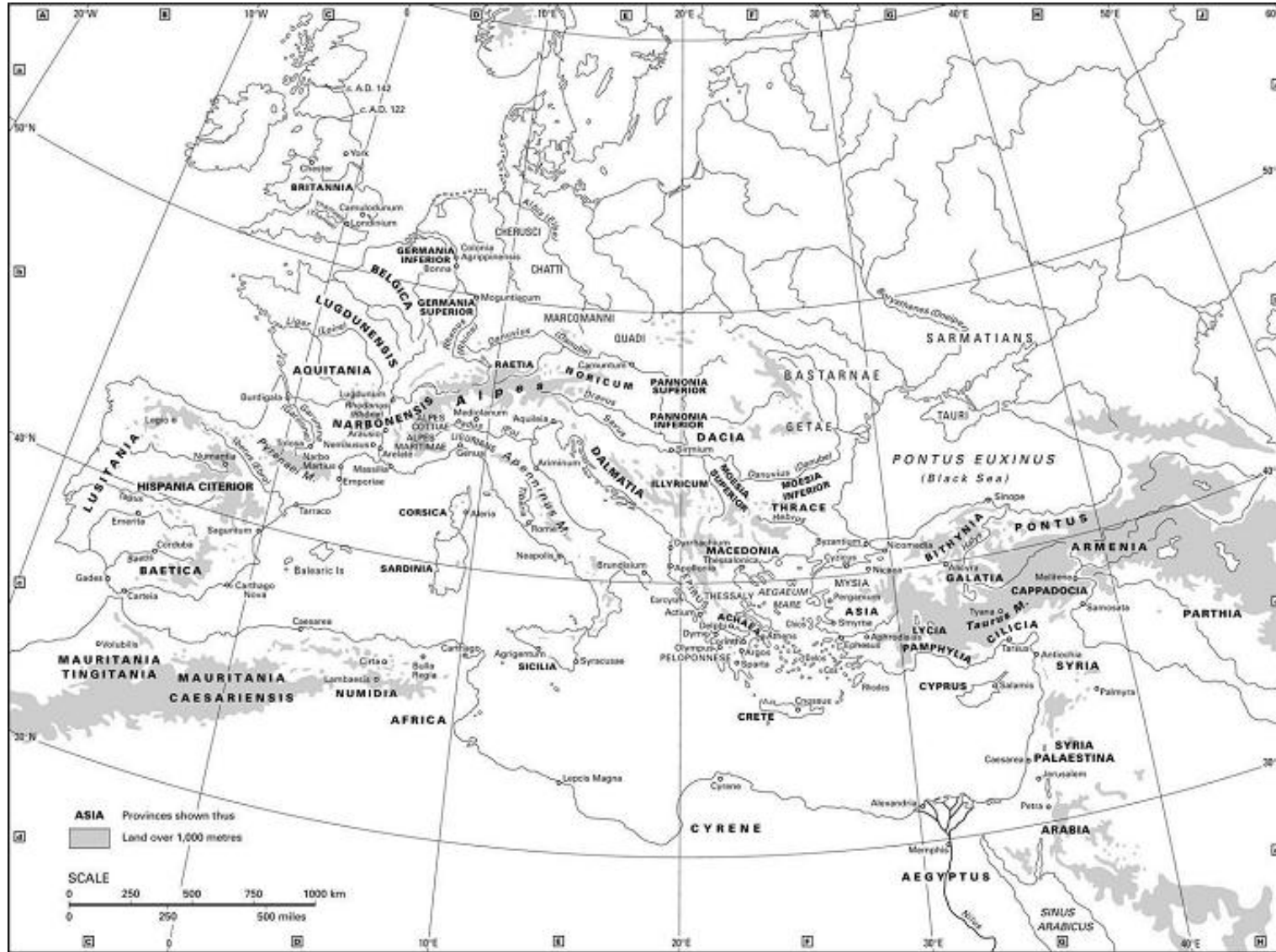
193-195	Pescennius Niger'i tutan Byzantion'un Septimius Severus'a direnişi	Cass. Dio 75-12-14
194	Severus'un Niger'i yeniŝinin ardından Nikaia ve Nikomedia'nın da içinde bulunduğu şehirlerde ihtilaflar	Hdn. 3.2.7
2.-3. yüzyıl	Gllky-Uşak'ta bulunmuş yazıt köye gelen yabancılardan verdiği rahatsızlıktan bahsediyor	Hauken 1998: 251-258
211-217	Euhippe'da başiboş askerlerin yarattığı sıkıntı	Hauken 1998: 212-217; 217-244
	Takina'da askerlerin yarattığı sorunlar, tarlaların talan edilmesi	
221	Balkanlardan Kalkhedon'a gelen Sahte İskender vakası	Cass. Dio 80.18
222-235	Severus Alexander'in yendiği halklar arasında Isauria'lıların adı geçiyor	Sev. Alex. 58
3. YÜZYIL KRİZİ		
Tarih	Olay	Kaynak
238-244	Skaptopara'da askerlerin disiplinsiz davranışları	Hauken 1998: 74-140
244-249	Aragua'da askerler ve azatlıların taciz ve yağmaları	Hauken 1998: 140-162
3. yüzyılın ilk yarısı	Mendekhora'ya gelen <i>colletiones</i> ve <i>stationariinin</i> şehirde yaptığı talan	MacMullen 1963: 87

253-268	Byzanton askerler tarafından yağmalanıyor	SHA <i>Gall.</i> 5.8
	Isauria'lılar Trebellianus liderliğinde ayaklanıyor	SHA <i>Tyr. Trig.</i> 26
276-282	Lydios'un önderliğinde ayaklanma Isauria'lılar	Zos. 1.33
280	Palfureius adlı Isauria'lı bir haydutun faaliyetleri	SHA <i>Prob.</i> 16.4-17.1
DIOCLETIANUS VE TETRARKHI		
Tarih	Olay	Kaynak
284-305	Diocletianus Phrygia'da Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bir kasabayı sakinleriyle birlikte ateşe veriyor	Euseb. <i>Hist. eccl.</i> 8. 11
CONSTANTINUS HANEDANI		
Tarih	Olay	Kaynak
342-360	Mantineia'sa Arianusçu Paphlagonia'lılar ile II. Constantius'un askerleri arasında çatışma	Soc. <i>Hist. eccl.</i> 2. 38
343	Hadrianopolis'te Arianusçuluk karşıtı olaylar	Ath. <i>Hist. Arian.</i> 18
353-354	Isauria'lıların haydutluk faaliyetleri	Amm. Marc. 14.2 vdd.
359	Isauria'lılar Seleukia'yı kuşatıyor	Amm. Marc. 19.13

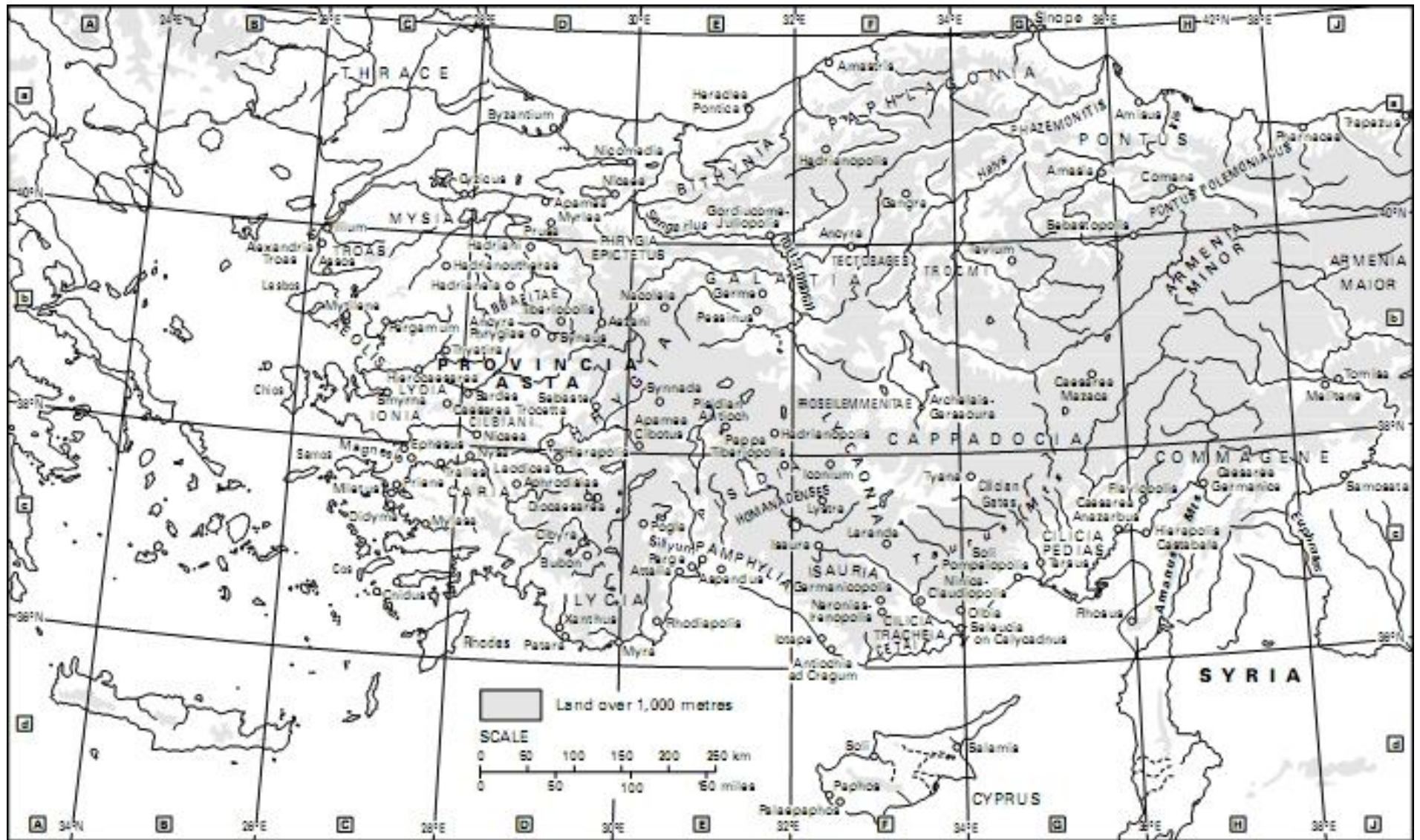
VALENTINIANUS VE THEODOSIUS HANEDANI		
Tarih	Olay	Kaynak
364-378	Kaisareia baş piskoposu Basileios'un imparatorluk muhafız komutanının saldırılarına maruz kalması sonucu şehirdeki silah ustaları ve keten dokumacıları ayaklanıyor	Gr. Naz. <i>Or.</i> 43.57
365-366	Prokopios'un Valens'e karşı isyan girişime Constantinopolis, Phrygia ve Lykia destek veriyor	Amm. Marc. 26.6-9
368	Isauria'luların haydutluk faaliyetleri	Amm. Marc. 27.9.6
375	Isauria'lular Pamphylia ve Lykia şehirlerini yağmalıyor	Zos. 4.20.1-2
376	Gotların Hadrianopolis'i yağma girişimi ve halkla çatışma	Amm. Marc. 31.6
379	Philadelphia'da askerler pazarda kargaşa çıkarıyor	Zos. 4.30.4
382	Isauria'lı Balbinus Kilikia'ya saldırıyor	Lenski 1999c: 424-425
399	Phrygia'ya yerleştirilen Gotların ayaklanması; onlara yardım eden köleler ve çiftçiler	Zos. 5..15.8
404-408	Isauria'lular Pamphylia'ya saldırıyor, Fenike ve Celile'yi işgal ediyor	Zos. 5.25.3; Jer. <i>Ep.</i> 114.1
441	Isauria'lular Syria'ya saldırıyor	Lenski 1999c: 425

448	Constantinopolis'te Eutyhkes'in öğretilerini savunan İskenderiye başpiskopos Dioskoros ile Constantinopolis baş piskoposu Flavianus taraftarları arasında çatışma	Gregory 1983: 152-153
469	Isauria'lı Indacus Cottunes'in faaliyetleri	Lenski 1999c: 427 vdd.
475	Isauria'luların Zeno'ya karşı mücadeleleri	
479	Elauissa –Sebaste ve Korykos'a saldıran Isauria'lular	
492	Isauria'luların Anastasius'u tahttan indirtmeye yönelik faaliyetleri	
512	Kalkhedon Konsili'nin kararlarına aykırı olarak Anastasius'un bir duayı değiştirmesi yüzünden Constantinopolis'lilerin çıkardığı kargaşa ve kundaklama	Evagr. <i>Hist. Eccl.</i> 3.44
IUSTINIANUS HANEDANI		
Tarih	Olay	Kaynak
532	Constantinopolis'te Nika Ayaklanması	Procop. <i>Pers.</i> 1.24
565	Pepouza'daki Montanistlere ait kilisenin Iustinianus'un emriyle yakılması	Procop. <i>HA</i> 11.23

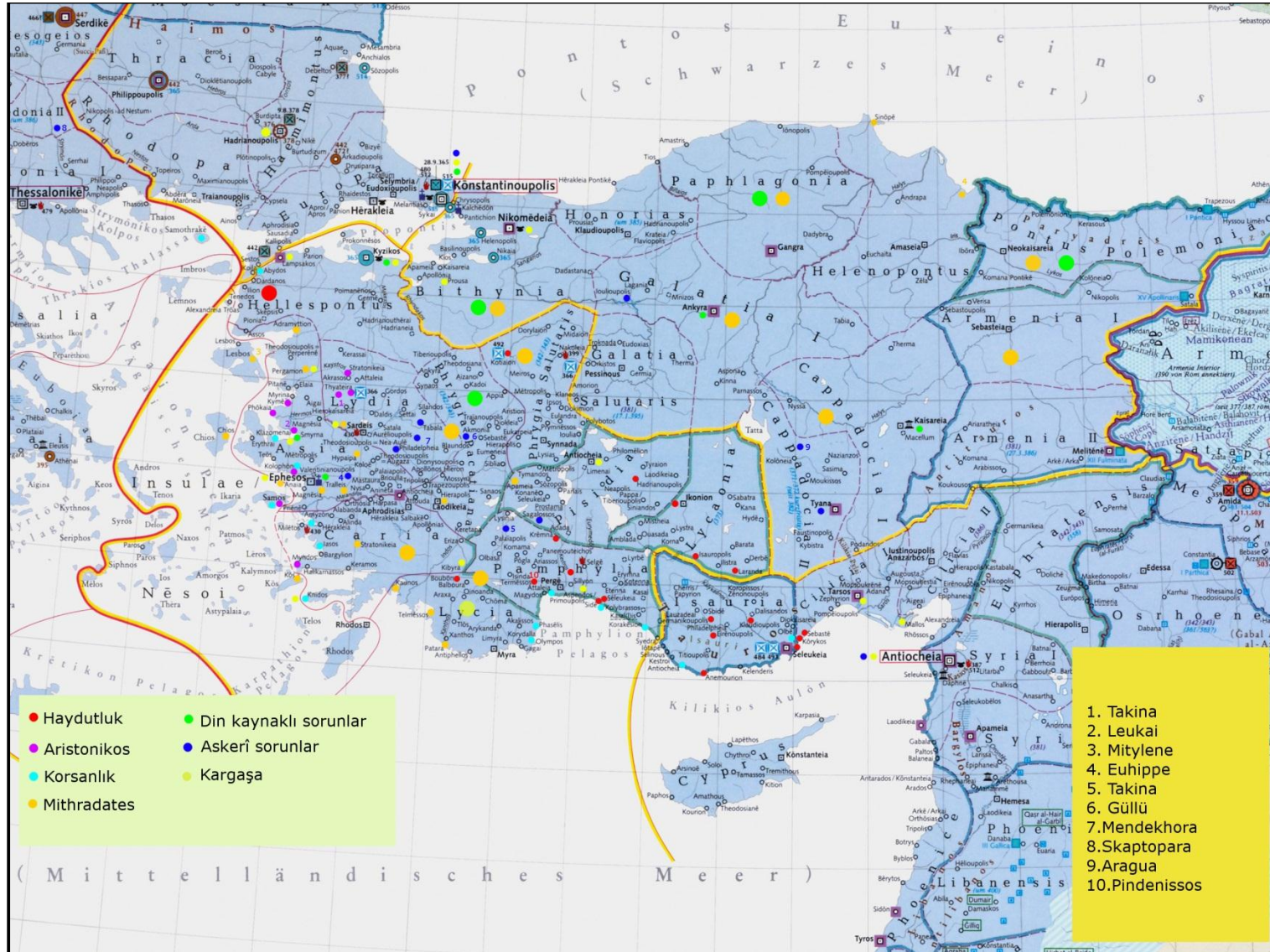
Haritalar ve Resimler

Hrt. 1: 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu

Hrt. 2: 2. yüzyılda Anadolu

Hrt. 3: Anadolu'nun İsyan ve Huzursuzluk Haritası

Res. 1: Quintus Labienus sikkesi

Res. 2: Pescennius Niger sikkesi

Res. 3: Korakesion (Alanya)

Res. 4: Kragos

Res. 5: Kilikia Aphrodisias'ı

Res. 6: Limonlu Vadisi

Res. 7: Lamos

Res. 8: Germanikopolis (Ermenek)

Res. 9: Göksu Vadisi

Res. 10: Kalykadnos (Göksu) ve Seleukia (Silifke)

Res. 11: Isaura Nova (Zengibar Kalesi)

Res. 12: Güneyde Korasion (Susanoğlu)'na bakan iki kule: solda Boyan ve sağda Tebelleş Kalesi

Res. 13: Koration (Susanoğlu)

Res. 14: Keşlitürkmenli Kulesi

Res. 15: Ephesos yakınlarından bir mezar stelinde *paraphylakes* ve *diogmitesler*

Özgeçmiş

Y. GÜRKAN ERGİN

İLGİ ALANLARI: Roman tarihi, tarihöncesi Ege.

İŞ ADRESİ:

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
Kat 3, oda no. 306
34134 Laleli-İstanbul

EV ADRESİ:

Hürriyet Mah. Tekin Sok.
Yuvam Apt. No. 6 Daire 1
34188 Şirinevler-Istanbul

E-POSTA: gurkanergin@superonline.com; gur.ergin@gmail.com

TELEFON: (0212) 653 62 83; (0536) 666 47 36

DOĞUM TARİHİ: 16.6.1976

DOĞUM YERİ: İstanbul

İŞ DURUMU: 1999'dan beri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi.

EĞİTİM: Lise Tarhan Koleji (1987-1994)

Lisans İstanbul Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bölümü (1998)

Yüksek lisans İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü; yüksek lisans Tezi: **Mikenlerde Ekonomik Yapı ve Ticaret** (2002)

Doktora İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı; doktora tezi: **Anadolu'da Roma Hakimiyeti: İsyenlar, Tepkiler, Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşundan (MÖ 129) Iustinianus Dönemi'nin Sonuna Kadar (MS 565)** (2009)

BİLDİĞİ YABANCI DİLLER: İngilizce (akıcı), Almanca (orta)

KAZANDIĞI BURLAR: Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin (1 Nisan-30 Mayıs 2008)

ALDIĞI DERSLER:

Lisans	Ege Arkeolojisi Heykeltıraşlık ve Mimarlık (Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma) Antik Nümismatik Antik Şehircilik Etrüsk Sanatı Hellenizm Tarihi Roma Tarihi (Cumhuriyet ve İmparatorluk) Eski Anadolu Tarihi
---------------	---

Yüksek Lisans	Antik Çağda Sosyal Yaşam Yunan ve Roma Sanatında Mimariye Bağlı Plastik İkonografya Mimari Teknikler Heykel: Üsluplar Maden Sanatı
----------------------	---

Doktora	Eskiçağ Tarihinin Kaynakları Eski Anadolu'nun Jeopolitik ve Sosyopolitik Yapısı Kilikia: Tarihi Coğrafya ve Epigrafya Roma Dönemi Anadolu Kent Sikkeleri
----------------	---

YAYINLAR:

Makaleler	<p>“Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Denizcilik”, Toplumsal Tarih 2, 2002, 12-20.</p> <p>“Grekçe ve Latince Kelimelerin Transkripsiyonu Hakkında Bazı Notlar”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Bülteni 18, 2004, 16-18.</p> <p>“Antikçağ Donanmalarının Destroyeri: Trireme”, Toplumsal Tarih 127, 2004, 54-58.</p> <p>“Antikçağda Deniz Ticareti ve Savaşları” Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri - Bildiriler, Globus-Dünya Basımevi, İstanbul, 2005, 7-19.</p> <p>“Anatolian Women in the Linear B Tablets: A General Review of the Evidence”, Festschrift in Honour of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, 269-285</p> <p>“Eskiçağın Savaş Makineleri”, Eskiçağdan Modern Çağa Ordular: Oluşum Teşkilat ve İşlev – Bildiriler, Kitabevi, 2008, İstanbul, 1-21.</p> <p>“Geography-Human Relationships in Ancient Sources: Some Remarks on Environmental Determinism”, Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı/Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag, Ege Yayınları, İstanbul, 2008 449-462.</p> <p>“Orbis Romanum and the Isaurians”, Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur, ed. O. Tekin, Ege Yayınları, İstanbul, 2009, 143-146</p>
Bildiriler	<p>“Antikçağda Deniz Ticareti ve Savaşları”, Tarih Boyunca Türklerde ve Dünyada Denizcilik, 17-19 Mayıs 2004, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.</p> <p>“Anadolu’nun Antik Sarayları”, Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilâtı Semineri, 3 Mayıs 2005, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.</p> <p>“Eskiçağın Savaş Makineleri”, Eskiçağdan Modern Çağa Ordu: Oluşum Teşkilat ve İşlev, 14-16 Mayıs 2007, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi</p> <p>“Rebellion and Unrest in Anatolia during the Roman Imperial Period”, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin, 26 Mayıs 2008.</p> <p>“Resistance and Unrest in Anatolia under the Roman Rule (129 BC-AD 565): The Facts and Their Implications”, Connections in Past and Present Graduate Symposium, Hollanda Araştırma Enstitüsü, 14 Aralık 2009.</p>

Çeviriler	<p>C. Starr, Antik Çağ'da Deniz Gücü, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.</p> <p>L. Casson, Antik Çağ'da Denizcilik ve Gemiler, Homer Kitabevi, İstanbul, 2002.</p> <p>J. Boardman, Kırmızı Figürlü Atina Vazoları. Arkaik Dönem, Homer Kitabevi, İstanbul, 2002.</p> <p>J. Boardman, Siyah Figürlü Atina Vazoları, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003</p> <p>J. Boardman, Yunan Heykeli. Klasik Dönem, Homer Kitabevi, İstanbul 2005.</p> <p>F. Meijer, İmparatorlar Yataklarında Ölmez, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.</p> <p>Friglerin Gize mli Uygarlığı, ed. T. T. Sivas, YKY, İstanbul, 2007,</p> <p>Aphrodisias'tan Roma Portreleri, ed. R.R.R. Smith – J. L. Lenaghan, YKY, İstanbul, 2008.</p>
------------------	--

EDITÖRLÜK GÖREVLERİ:

Anadolu Araştırmaları/ Jahrbuch für kleinasiatische Forschung 17/1, 18/2

Colloquium Anatolicum IV, V, VII, VIII

ARAZI ÇALIŞMALARI:

Arkeolojik Kazılar	<p>Perge-Antalya (1995)</p> <p>Assos-Çanakkale (1996)</p> <p>Yoncatepe-Van (2000, 2001)</p> <p>Ainos-Edirne (2001, 2004, 2005)</p>
---------------------------	--

Arkeolojik Yüzey Araştırmaları	<p>Kilikia Bölgesi Tarihi Coğrafya ve Epigrafya Araştırmaları 2005, 2006, 2007</p> <p>Trakya Tarihi Coğrafya ve Epigrafya Araştırmaları 2007</p> <p>Dağlık Kilikia Tarihi Coğrafya ve Epigrafya Araştırmaları 2009</p>
---------------------------------------	--